

1-2

39a/19

ILLUSTRERET

DANSK LITTERATURHISTORIE

AF

P. HANSEN.

MED 35 BILAG

SAMT INDTRYKT I TEXTEN 244 FORFATTERPORTRAITER, 59 HAANDSKRIFT-FACSIMILER, 146 INITIALER, TITELBLADE, TEXTPRØVER, POLEMISKE BILLEDER OG ANDRE ILLUSTRATIONER.

FRISERNE TEGNEDE AF **HANS NIKOLAJ HANSEN.**

FØRSTE BIND.

KJØBENHAVN.

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

THIELES BOGTRYKKERI.

1886.

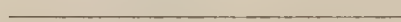
ILLUSTRERET

DANSK LITTERATURHISTORIE.

FØRSTE BIND.

Fortegnelse over Bilagene til første Bind.

Fortegnelse over Text-Illustrationerne i første Bind.

INDHOLD AF FØRSTE BIND.

MIDDELALDEREN.

1000—1500.

I Aarene omkring vort Aartusindes Begyndelse foregaaer her i Norden den Brydning mellem to Kulturer, hvis Udfald bliver, at Syd- og Vesteuropas Livsanskuelse baner sig Vej til de nordlige Lande og tager dem i Besiddelse. Den hedenske Oldtids Aandsliv havde frembragt sin sidste Blomst: Kunstdigtningen, den heroiske Daadtrang havde udført sin sidste Bedrift: Englands Erobring. Nu vilde Historiens Gang det saa, at de Overvundne betvang Sejrherrerne ved at bibringe dem en Dannelse, som i forholdsvis kort Tid og mest paa fredelig Vis helt omskabte de tilvante Forestillinger, det hævdvundne Livssyn, og førte Nordens Udvikling ind paa de samme Baner, ad hvilke det øvrige Europas var foregaaet.

Kristendommen mødte i Norden en fuldt udviklet, selvstændig, i Stats- og Folkelivet stærkt udpræget Kultur, som mere end eengang havde bestaaet sejrrige Kampe med den almeneuropæiske. Men dels var Grundvolden for denne nordiske Kultur, Asatroen, nu bleven vaklende og faldefærdig, dels stemte mange af den hedenske Livsbetragtnings Elementer paa en forunderlig Maade saa vel overens med de ædleste kristelige Idealer, at en Tillempning ikke frembød større Vanskeligheder, end at Kirken kunde overvinde dem ved en forenet Anvendelse af sin Myndighed og sin Snildhed. Om Magtanvendelse er der kun sjeldent Tale; forsaavidt maa det siges, at

Kristendommen forkyndtes efter sin Aand, i Kjærlighed, og heller ikke fra Folkets Side var trodsig Modstand det Sædvanlige. Det naive Kæmpesind havde intet imod at prøve den nye Gud, hvis Lære forkyndtes og hvis Gjerninger lovpristes af de indvandrede Klerke, og den fremmede Pragt, de halvtforstaaede Ceremonier, som ledsagede hans Dyrkelse, maatte gjøre Indtryk paa de barnligt sandselige Gemytter. Hvor tarvelige end de første kristelige Gudshuse kunne have været, kunde dog Messen udfolde sit imponerende Skuespil indenfor deres Vægge; Sangen lød til Guds Ære, og Røgelseskyer ombølgede Altret; Klokkeklang tonede gjennem Luften ved Gry og Kvæld og mindede selv de fjernt Færdende om Helligdommens Tilstedeværelse. Saaledes flettede Kirken sig lidt efter lidt ind i det daglige Liv, og var den vaklende Menneskesjæl omsider sunken i dens Arme, var det ydre Omvendelsesværk fuldbyrdet, da begyndte først ret den omskabende Indflydelse at gjennemtrænge den Nyvundnes hele Liv og Færd ved Hjælp af de mangfoldige Midler, Kirken raadede over til Beherskelse af Aanderne: Bøn og Faste, Bod og Sjælemesser, Sakramenternes Nydelse eller Nægtelse og senere det virksomste af dem alle: Afladstildelingen. Med den voxende Magt fulgte voxende Pragt; stolte Kirkebygninger gav for første Gang det undrende Øje en Forestilling om Skjønhed og Harmoni i Bygningsværker, om en Stræben, der var kommen ud over det blot Nødtørftige og hævede Tanken højt over det daglige Behovs lavere Lag. Naar Præsteskabet skred ned gjennem Skibet, ordnet efter Rang og Værdighed fra Bispen eller endog Erkebispen ned til Kordrengene, manedes der et Billede frem af selve Hierarkiets faste og sluttede, indtil det sidste Led sikkert beherskede Organisation, fra hvis Hoved i Rom de ledende Tanker forplantedes til de tjenende Lemmer i alle kristne Lande. Ligesaa meget som Kristendommens egen naadeforjættende og syndsforladende Forkyndelse skyldtes det denne nøjagtigt samvirkende Disciplin, at Kirken blev Middelalderens mægtigste Institution ogsaa her i Norden, rig ved Jordegods, der tilfaldt den som fromme Gaver, ved Tiende og Bøder, den tilegnede sig som en Ret, uafhængig ved den Lovgivning, den Domsmagt og den Valgret, den lidt efter lidt fik listet ud af Kongens og Menighedens Hænder og hvorved den styrede sine egne Anliggender efter eget Tykke.

Kirkens Indflydelse.

Størst Indflydelse i de videste Kredse øvede Kirken dog gjennem de trindt om i Landet spredte Klostre, Centrer, hvorfra dens uafbrudte Forbindelse med Befolkningens daglige Liv udgik, men ogsaa Midtpunkter for godt og nyttigt Arbejde til Landets Fremgang saavelsom for Tidens Videnskabelighed. Hvor de naturlige Forhold fandtes gunstige, hvor der var rigeligt Vand og frugtbar Jord, rejste Munkene deres Boer, gjerne tillige hvor Omgivelserne vare venlige og fredelige. Paa Eskildsø i Isefjorden havde Augustinerne deres Konvent, som Absalons Ven fra Paris, Broder Vilhelm fra St. Genovevas Kloster, senere flyttede til Ebelholt i de store Skove nærved Hillerød; de besad endvidere Vorfrue-Kloster i Odense og St. Mariæ og Magdalenæ Nonnekloster i Asmild. Ø-Kloster i Limfjorden og St. Hanskloster ved Slesvig husede Benediktinere, St. Hanskloster i Viborg, Dueholm paa Mors og Treenighedsklostret i Antvorskov Hospitalbrødrene af Johanniterordenen. Talrigst udbredte og mest ansete vare Cisterciensermunkene; de boede i Esromkloster, i St. Mariækloster i Soer, i St. Thomæ ved Hillerød, i Holme ved Faaborg, i Tvis ved Holstebro og i det skjønne og anselige Ømkloster ved Gudenaa, deres *cara insula*. Cistercienserne i de hvidgraa Kapper med den sorte Hætte vare tarvelige og arbejdsomme Munke, Hadere af Kirkepragt, ikke synderlig hengivne til videnskabelig Syssel, men virksomme og udholdende Pionerer i Landvindingens og Agerdyrkningens Tjeneste. Landets Kultivering skylder dem meget; de lærte Befolkningen at bearbejde og passe Jorden paa indbringende Maade, og deres Klostres Agerbrug stod som Mønstre for Omlandet. Mere og mindre udførte alle Klostrene en Mission i denne Retning. Store Jordlodder bleve lagte under dem, og i deres omhyggelige Behandling baade saae de deres Fordel og satte de deres Stolthed. Ved deres Forbindelser med Brødrene udenlands faldt det dem let at skaffe sig forbedrede Sædarter, at indføre ædle Frøsorter og sjeldne Planter, som de Aar for Aar vænnede til vort haardere Klima og dyrkede til Brødføde for sig selv og Omegnens Fattigfolk, til Lægedom og Zir.

Klostrene.

Cistercienserne.

Men ogsaa den aandelige Kultur havde sit Hjemsted i Klostrene. En stor Del af Skoleundervisningen udgik fra dem; medens Domkapitlernes Præsteskoler oplærte de unge Mænd, der skulde uddannes til Ordets Tjenere og Forkyndere, vare Lægfolks Børn henviste til Klostrene, naar de vilde tilegne sig de Kundskaber, af

Klosterskoler.

hvilke Tidens tarvelige Viden var sammenstykket. Kun i Klostrene, i Bispegaardene og ved Domkirkerne fandtes der saa sjeldne og kostbare Lærdomsmidler som Bøger (haandskrevne Exemplarer), der i de Tider værdsattes saa højt, at Jens Grands Samling af 100 Bind ansloges til en Pris af 16,000 Kroner i vore Penge og at Anders Sunesøns Gave til Erkesædet i Lund pristes som den prægtigste af alle, ypperligere endog end selve Biskop Absalons, thi den bestod af 30 Bind. Det flittige og møjsommelige Afskriverarbejde i Klostercellerne skyldte disse Sjeldenheder deres Fremkomst; hvad Under da, at Klostrene ogsaa holdt Hævd over dem, og at Skolebøgerne vare lænkede til Bordene, for ikke at lede de studerende Kanniker i Fristelse.

De flinkeste Skolarer skulde ikke nøjes med den Undervisning, Hjemmet kunde byde dem; Kirken udredede af sine rige Midler Rejseunderstøttelser, og Ungersvendene tiltraadte trøstig den besværlige Vandring til Køln og Heidelberg, til Bologna og Paris.

Universitetet i Paris.

Især det frie Universitet paa den venstre Seinebred, hvor endnu den Dag idag det videnskabelige Paris har sit Stade, øvede en stærk Tiltrækning paa Middelalderens Studerende og nød et Ry, der har faaet et yppigt Udtryk i den pavelige Betegnelse af det som »Kristenhedens Nøgle, Rettroenhedens Planteskole, den almindelige Kirkes Paradis, det hellige Jerusalem, hvor David rører sin tistrengede Harpe, Salomons Søjlegang, Livets Træ i Guds Paradis, den lysende Lampe i Herrens Hus«. Did strømmede videlystne Mænd fra alle Europas Lande, thi der var al Tidens Kundskab at hente, der løstes alle Tvivl — »hvo der vil spørge, spørge i Paris!« 30,000 Studenter skal Højskolen til sine Tider have talt. At Danmark stillede et ikke saa lidet Kontingent, kan skjønnes deraf, at der allerede i Midten af det 12. Aarhundrede fandtes en Stiftelse til Underhold for danske Studerende: *collegium Dacicum* i Rue de la Montagne Ste. Geneviève. De Danske havde i det Hele taget et godt Lov paa sig for Nemme og Flid, og Enkelte af dem vandt endog Ry for fremragende Lærdom og Skarpsindighed, saaledes Mag. Nicolaus »*de Dacia*« (fra Danmark) som latinsk Prædikant, Petrus de Dacia som sin Tids største Regnemester og Astronom samt den berømmelige Mag. Martinus Magni (Morten Mogensen), Forfatter af den i flere hundrede Aar benyttede, paa et nyt System hvilende Skolebog »*Modi significandi*«. Flere Gange beklædtes

Pladsen som Rektor for Universitetet i Paris, den højeste lærde Værdighed i Kristenheden, af Danske, som f. Ex. den Ribe-Kannik Mag. Petrus de Dacia, der førte Universitetet velbeholdent ud af en heftig Strid med Pariserkannikerne.

Hvad Emnerne for Studierne ved de fremmede Universiteter angaaer, omfattede de en Del af den romerske Litteratur, af Digterne især Virgil og Ovid, af Prosaforfatterne Cicero og Seneca; desuden Romerret og kanonisk Ret, lidt Lægevidenskab samt de saakaldte »syv frie Kunster«, en videnskabelig Skala, som faldt i de to Hovedafdelinger »*trivium*« (Grammatik, Rhetorik og Dialektik) og »*qvadrivium*« (Arithmetik, Geometri, Musik og Astronomi). Men sit egenlige Præg fik Universitetsdannelsen af den Hoveddisciplin, for hvilken alle de andre kun vare forberedende Tjenere: den skolastiske Filosofi, der hele Middelalderen igjennem sysselsatte al videnskabelig Skarpsindighed med et indholdsløst, rent formalistisk Forsvar for Kirkelærens Sandheder. For Tidens Bevidsthed var Kirkelæren i Et og Alt identisk med den sande Tro; om denne Overensstemmelse tilstededes der ingen Tvivl, og det var ejheller den skolastiske Filosofis Opgave at sætte Undersøgelser igang om Aabenbaringens Forhold til den naturlige Fornuft eller til de orthodoxe Dogmer. Skolastiken skulde være Theologiens tjenende Væsen (dens Pige, *ancilla*) og hvæsse de Vaaben, hvormed dens Forsvar kunde føres. Filosofien gik ud fra Kirkelæren som det givne, uantastelige Grundlag; i dette bundede alle dens logiske Slutningsrækker, der ifølge Sagens Natur hverken kunde eller maatte føre udenfor dette Omraade, men kun skulde hegne det med en Spekulationens Mur, der gjorde det uindtageligt for Tankens Angreb. I Aristoteles' logiske System fandt man en Form, der udvikledes videre og videre, indtil den endte i rent ørkesløse Syllogismer, subtile Tankekløvninger og de spidsfindigste formale Modsætninger — en Leg med Begreber, hvis nærmeste Maal nu kun var at udvikle en rent gjenstandsløs logisk Færdighed og at tilvejebringe den personlige Forherligelse, som blev en Skolastiker til Del, naar han kunde udfinde hidtil ukjendte Dilemmaer og besejre dem ved en formelt uangribelig Bevisførelse. »Kan Gud Alt — ogsaa ikke være?« »Hvorfor er Kristus Guds Søn og ikke Guds Datter?« »Naar en Mus æder den hellige Hostie, vedbliver den saa alligevel at være Guds Legeme?« »Det Svin, som bringes tiltorvs, holdes

Skolastiken.

det af Manden eller af Rebet?« »Da Lazarus blev opvakt fra de Døde, havde hans Arvinger saa Ret til Arven efter ham, eller havde de ikke?« — saadanne Spørgsmaal vare Emner for de lærde Disputationer, og saa lidenskabelig toges der Parti for og imod den spidsfindige Bevisførelse, at den lærde Strid ikke sjeldent endtes som et brutalt Haandgemæng.

Det latinske Sprog — rigtignok i en lidet klassisk Skikkelse — var selvfølgelig Mediet for alle disse Studier og hele denne Videnskabelighed, det store sproglige Forum, hvor Alverdens Lærde kunde mødes til indbyrdes Forhandling. Det er derfor naturligt, at Betragtningen af de faa litteraire Værker, der ere os levnede fra Middelalderen, maa indledes med et Blik paa den latinske Klosterlitteratur.

Latinsk Litteratur.

Initial af Christiern Pedersens Udgave af Saxo Grammaticus. Paris 1514.

et ældste historiske Skrift af nogen Betydning, som er naaet til os fra Middelalderen, skyldes en engelsk Munk **Ælnoth,** der var Præst ved St. Albani Kirke i Odense og til Ære for sin Kirkes Helgen skrev sin »*Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ*« (»Historien om Hellig Knuds, Danmarks Konges, Nedstamning, Liv og Død«). Forfatteren, der — som han siger i Fortalen — »er født i Kents Bispesæde i England, men nu snart i fireogtyve Aar har været bosat i Danmarks Rige«, er rimeligvis kommen her til Landet som Ledsager af den hellige Albans Levninger, da de paa Kong Knuds

Foranstaltning omtrent 1085 førtes fra England til Odense. Om han har været Øjenvidne til Kongedrabet, kan ikke sees af hans Skildring, hvorimod han udtrykkelig fremhæver, at han var tilstede ved den højtidelige Skrinlæggelse af den kongelige Martyrs Ben, hvilken fandt Sted under Erik Ejegod 1101. Hans Skrift er tilegnet Kong Niels i en blomstrende Indledning, i hvilken han beder om Undskyldning for sin »Mangel paa Veltalenhed i et fremmed Tungemaal« og med klassisk Erudition fremhæver, at han ikke »fortæller om Danaernes Skibe, som bragte Dardanerne Undergang, ejheller om Hektors Fylkinger, der, dækkede bag Skjoldene, gik rask frem mod Myrmidonernes Krigsmagt; men jeg fortæller, hvad jeg af troværdige Mennesker af begge Kjøn har hørt om den fromme Konges, den af Gud elskede Martyrs Gjerninger.«

Ælnoths historiske Arbejde er kun lidet af Omfang; en Piece vilde man kalde det i vore Dage. Fremstillingen er, som man allerede vil have seet, meget blomstrende, med iblandede Hexametre, jevnlige Hentydninger til de klassiske Forfattere, ja endog Citater af dem — »*monumentum ære perennius*«, et Mindesmærke varigere end Malm, kalder Forf. saaledes sit Skrift med et Udtryk, laant fra Horats. Om den brede og overlæssede, for sin Tids Smag pyntelige Stil giver det femte Kapitel en god Forestilling. Det lyder i I. S. Jacobsens Oversættelse (Kbhvn. 1874) saaledes: Ælnoth.

»Nu da vi ophøre med at ro langs med Strandbredden og, efterat have mættet vort Øje med Udsigten over det nære Land, vende Stevnen udad imod det dybe Hav, lader os da med Omhu og Flid tilstoppe Sprækkerne i vort Fartøj, at ikke den lumske Sø skal trænge ind ad en Læk og hindre vor Fart: vi rejse Herrens Korses Træ og hejse Dydens Sejl ivejret, vi stoppe vore Øren for Sirenernes Sang, fra hvilken vi flyve bort for en rask Bør, og naar vi saa have bragt vor Helts Idrætter til den ønskede Havn, da ville vi kaste vort Haabs Anker i den guddommelige Naade, at ikke fjendske Klipper skulle hindre vort Skib, der er ladet med aandelige Gaver, og blande Glæden paa Stranden med Graad og Klage, naar Klenodierne føres bort og atter drive om paa Bølgerne. Men han, som siger: »Oplad din Mund, og jeg vil fylde den,« styre vore menneskelige Læber og vor Munds Tale, at vi maa forkynde hans Stridsmands Ære saaledes, som han vil at den skal leve iblandt Efterkommerne.«

Hvad Ælnoths historiske Standpunkt angaaer, er dette selvfølgelig allerede givet ved den Omstændighed, at hans Skildrings Gjenstand, Kong Knud den Fjerde, jo var Kirkens virksomme Velynder, og at det egenlig var for dens Sag, han lod sit Liv i det Almueoprør, der rejste sig imod hans Forsøg paa at indføre Tienden. Ælnoth seer derfor kun gode og glimrende Sider hos sin Helt og savner aldeles Blik for hans Karakters Haardhed og de Overgreb, den førte ham til. Modstanden mod disse savner i hans Øjne alt Spor af Ret og er ham et Djævelens Værk; han bruger derfor hele sin Pathos for at nedtordne de oprørske Undersaatter, som dristede sig til Opsætsighed mod saa from og rettænkende en Konge, og ud-

bryder, idet han paa sædvanlig Vis drager sine klassiske Paralleler: »Grækenland bar Kong Agamemnons haarde Aag, da han i mere end ti Aar holdt Argos borte fra Hjemmet i Krig hinsides Havet; Spanien taalte den grumme Hannibal, som lod dets Høvdinger dræbe; Jødeland taalte den grusomme Herodes, som forfulgte Lysets Konge og Alles Skaber, som myrdede sine Nærmeste med koldt Blod, som dømte fortjente Mænd til Trællekaar, som med ugudelige Hænder rev de uskyldige Børn endog fra Moderens Bryst og myrdede dem i Hobetal; Verdens Hovedstad Rom troede at burde taale Uhyret Nero, der myrdede sin Moder og sin Broder, satte Ild paa sin egen Hovedstad og dræbte Rigets Raadsherrer, Byens Fædre; men det overmodige Danmark vilde ikke taale en from Konge, der lød Guds Bud, gav gode og milde Love og vilde lægge en Tøjle paa Almuens slette Sæder. Hvilket fordømmeligt Overmod, hvilke haarde Halse! Du, som nu spotter al Tvang, Du skal engang bøjes, ja knuses under den evige Dom; thi da Du røvede ham, der vilde ave dine Laster, det timelige Liv, har Du med det Samme mistet din Lod i det evige Livs Salighed, og Du, som med Urette, ikke paa Grund af dine Dyder, men i taabeligt Overmod satte Dig over andre Folkeslag, Du har ved dine Gjerninger viist, at Du er det mest troløse, onde og hadefulde af alle.«

Trods sit ensidige Standpunkt er Ælnoths Krønike et værdifuldt og interessant middelalderligt Skrift, der meddeler adskillige Oplysninger om en Periode af Fædrelandets Historie, fra hvilken vi ellers ingen samtidige Beretninger have; thi vor Middelalders to andre Historieskrivere, Svend Aagesøn og Saxo, ere ikke saa lidet yngre end den kentiske Munk i Odense. — I Langebeks »*Scriptores rerum Danicarum*«, III, findes Knud-Krønikens latinske Text trykt.

Svend Aagesøn.

Danmarks Historie i Sammenhæng, om end i et meget kortfattet Referat, er første Gang skreven af **Svend Aagesøn,** Absalons og Saxos Samtidige. Han tilhørte en rig og anseet Æt; paa mødrene Side stammede han fra Palnatoke, og hans Farfader, Christiern Jyde, nævnes flere Gange i Saxos Historie, ligesom hans Tilfangetagelse i Slaget ved Rønnebjerg omtales af Svend Aagesøn selv i hans Danmarkskrønike. Ogsaa sin Fader Aage nævner han sammesteds, hvor han omtaler Slaget ved Onsild-Bro: »Efter en haard Strid gik ogsaa her Kong Niels' Parti af med Sejren. Da nu Eriks Hær flygtede, var han nær bleven fangen selv, dersom ikke Bjørn, formedelst sin berømte og udmærkede Tapperhed kaldet Jernside, havde tilligemed min Fader Aage gjort en mandelig Modstand midt paa Broen. Thi disse To tilbagedrev de nedregnende Kastespyd med saadant Mod, at de kunde ansees som ubevægelige Støtter. Med en beundringsværdig Tapperhed slog de det hidsige Anfald tilbage, ja forsvarede Broens Overgang saa drabelig, at man fra begge Sider kunde gaa med tørre Fødder over Aaen paa de Dræbtes Lig.« — En Broder til Aage, altsaa Farbroder til Svend

Aagesøn, var den berømmelige Erkebiskop Eskild, Absalons Formand i Lunds Erkesæde.

Denne anselige Herkomst gjør det forklarligt nok, at Svend Aagesøn stod i et nært og fortroligt Forhold til Tidens betydeligste Mand, Absalon. Han ledsagede ham paa hans vendiske Tog; hvor han første Gang nævner Jomsborg, tilføjer han, at denne Bys Mure senere bleve jevnede med Jorden af Erkebiskop Absalon, »hvilket jeg selv var Øjenvidne til,« og da han i sin Histories Slutningskapitel fortæller om Hertug Bugislaus Underkastelse under Kong Knud den Sjette, tilføjer han: »Denne Hyldingshøjtid var jeg selv Vidne til ombord paa Kongens Skib med de forgyldte Snabler.«

Kortfattet Danmarkshistorie.

Da Svend Aagesøn paatog sig at skrive Danmarks Historie, var han vidende om, at hans Velynder Absalon havde rettet den samme Anmodning til Saxo, og dette var vel netop Grunden til, at han nøjedes med at give en saa sammentrængt Fremstilling af Kongernes Historie som den, der findes i hans »*Compendiosa historia regum Daniæ*.« »Da jeg nødig vil have Ord for at fare med Løgn eller løs Tale,« siger han mod Slutningen af Afsnittet om de sagnagtige Konger før Gorm den Gamle, »vil jeg hellere her høre op at fortælle om disse Konger, der have levet saa langt tilbage i Tiden, og overlade det til min flittige Eftermand at erstatte ved sin omhyggelige Granskning, hvad jeg har maattet forbigaa paa Grund af Efterretningernes Uklarhed.« — »Ejheller,« hedder det længere fremme, »vil jeg kjede mine Læsere ved at gjentage, hvad de nok faae at høre andenstedsfra; thi det er blevet mig sagt af Erkebiskop Absalon selv, at min Sambo*) Saxo har overtaget at beskrive alle Kongefaderens [Svend Estridsøns] fem Sønner, og da ville vi faae en udførligere og smukkere Fremstilling end den, jeg kan byde.« At han alligevel ikke har villet indskrænke sig til at afvente Saxos Arbejde, men selv har lagt Haand paa Værket, skyldes hans Fædrelandskjærlighed, hans Følelse af det Savn i den nationale Tilværelse, der her var at udfylde. Han udtaler dette lige i Begyndelsen af sin Indledning: »Naar jeg under min møjsommelige Granskning i Oldtidens Mindesmærker ofte maatte se, hvorledes de Gamles Bedrifter vare smukt og ypperligt beskrevne, da kunde jeg ikke andet end sukke ved Tanken om at vore Kongers og Heltes Bedrifter skulde overgives til evig Glemsel.« Og naar han atter skræmmedes tilbage fra sit Forsæt af Frygt for, at Folk skulde laste og bagtale ham for de høje Tanker, han havde om sig selv, fandt han dog snart baade Trøst og Opmuntring ved Forestillingen om, at der engang vilde fødes en Efterslægt, »hos hvem der i sin Tid vil findes skarpsindig Forstand og udbredte Kundskaber — og da maatte jeg nødvendig anse det for bedre at gjøre en Begyndelse og opgive Mageligheden, end at Heltenes Storværker skulde blive tildækkede af Oldtidens Mørke.«

---

*) *Contubernalis*, ordret oversat »Teltkamerat«, hvilket maaske netop er Meningen her, hvor Tanken om Absalons mange Ledingstog og hans Følge paa disse ligger saa nær.

Den Efterslægt, som Svend Aagesøn her fortrøster sig til, vil ikke forholde ham den Tak, den er ham skyldig, fordi han først af Alle optegnede Fædrenes Gjerninger, og fordi han, selv levende i en historisk Stortid og Daadtid, følte sig varmt bevæget ved svundne Slægters Bedrifter, uden at hans Kjærlighed til Fædrelandet og hans Iver for dets Hæder dog tilslørede hans Fremstillings Sanddruhed. Som en Prøve baade paa hans latinske Sprog og hans Fortællemaade hidsættes her nogle Brudstykker af hans Krønikes 3. Kapitel om Dronning Thyra.

De Thyra Danmarkebot.

Hæc, qvam prædiximus, THYRA, mulier fuit omni virtute conspicua: utpote qvam variis animi corporisque dotibus natura beare studuit. Nam & vultum decor eximius venustabat, & rosa lilio maritata purpureum genis colorem inpinxerat. Insuper casta, pudica, faceta, omniqve urbanitate referta erat. Præterea tanto prudentiæ fulgore divina gratia mentem ejus illustraverat, ut Nestoris prudentiam, Ulyssis astutiam, Salomonis sapientiam, uno fonte hausisse crederetur. Et si fonte Baptismatis abluta fuisset, vere Regina Sabæ, qvæ sapientiam Salomonis rimari venerat, dummodo fuisset Orthodoxa, haberetur . .

Regina, per universum regnum, edictum promulgavit, ut totius regni universus populus corrogatus una prope Slesvicum conveniret; omnesque, qvorum in regno essent domicilia, ingentis valli molem, cujus celerius exstruendi consilium cepisset, propriis jussit manibus elaborare. Illos vero, qvos rei similiaris urgebat inopia, census fovit subsidio. Nec cuiqvam se excipiendi prærogativum impertivit, qvin juvenes, senes & adulti, cunctiqve, qvos vel infantia tenerior non impediret, vel senii defectus non prohiberet, operi præfato insudarent. Qvippe adeo necessitas obseqvendi universos urgebat, ut omnes divites & pauperes ejus agris & prædiis culturam, tanqvam coloni, impenderent. Nam prout regni regimen obtinuit, ita tunc temporis

Om Thyra Danebod.

Denne nysnævnte Thyra var en med alle Dyder udrustet Kvinde, hvem Naturen ligesom havde lagt an paa at udstyre med mangfoldige Sinds og Legems Gaver. Hendes Ansigt var overmaade dejligt; Rosen havde forenet sig med Lilien om at brede et Purpurskjær over hendes Kinder. Dertil var hun kydsk, blufærdig, vittig og vennehuld i hele sit Væsen. Desuden havde den guddommelige Naade oplyst hendes Sjæl med saa klar en Forstand, at man skulde tro, hun havde øst Nestors Klogskab, Ulysses' Snildhed og Salomons Visdom af et og samme Væld. Havde hun blot været tvættet i Daabens Kilde, kunde man i Sandhed have stillet hende lige med Dronningen af Saba, der kom til Salomon for at lære Visdom — blot hun havde havt den rette Tro . .*).

Dronningen lod udgaa Bud over det hele Rige, at alt Folket skulde komme sammen i Nærheden af Slesvig; alle dem, som vare bosatte i Riget, gav hun Befaling til, at de med egne Hænder skulde opføre et vældig stort Murværk, som hun havde besluttet skulde rejses som snarest. De Trængende fik Understøttelse af den kongelige Kasse. Ingen fik Lov til at slippe fri: Unge, Gamle og Halvvoxne, kort sagt Alle, hvem ikke enten spæd Barndom eller Alderdoms Skrøbelighed hindrede, maatte arbejde med paa det omtalte Værk. De vare desuden allesammen ligefrem nødte til at lystre, saasom de alle tilhobe, Rige som Fattige, vare forpligtede til at dyrke hendes Jorder og Landgods ligesom Hovbønder. Thi

*) Efter Saxos Beretning var Dronning Thyra døbt.

universsam regni tellurem Reges jure dominii possidebant. Moenium itaque THYRA prima construxit elegantissimum, qvod postmodum Danis, velut indagine inclusis, a Teutonica rabie tutissimum semper munimen extitit . . . . Evoluto trium annorum spatio, ingeniosi operis structura, propugnaculis qvam decenter ornatis, penitus consummata est. Cui nomen posteri indiderunt, Danæwirki nuncupantes, eo qvod Danorum sudore patratum consummatumqve extiterit. Reginam vero THYRAM, cujus ingenio Danorum & parta & aucta libertas, non immerito Decus Daciæ nominabant.

Statsindretningen førte det med sig, at Kongerne i de Tider besad al Rigets Jord med Ejendomsret. Saaledes var Thyra altsaa den Første, som opførte denne prægtige Mur, der i Fremtiden, ved ligesom at indhegne Landet, blev de Danske det sikreste Værn mod den tydske Galenskab . . . . Efter tre Aars Forløb var det sindrige Bygningsværk fuldført og forsynet med passende Udenværker. Denne Mur gav Efterkommerne siden Navnet Danevirke, fordi den var bleven rejst og fuldført ved danske Mænds møjsommelige Arbejde. Men Dronning Thyra, hvem de Danske skylde baade deres Friheds Erhvervelse og Fremgang, gav hende med Føje Navnet Danmarks Hæder (Danebod).

Danmarkshistorien er udgivet af Professor Stephanius i Sorø 1642, ledsaget af Svend Aagesøns latinske Gjengivelse af Knud den Stores Vitherlagsret; senere er den optrykt i Langebeks »*Scriptores rer. Dan.*« I. 1772. Oversættelser af den ere besørgede af Prof. Odin Wolf 1807 og, i et efter en mere folkelig Tarv lempet Sprog, af R. Th. Fenger 1842.

Vor Middelalders største litteraire Bedrift er **Saxo Grammaticus'** Danmarkshistorie: »*Gesta Danorum*« eller »*Historia Danica*«: Som den i Omfang er tredive Gange saa stor som Svend Aagesøns Beretning, saaledes er den ogsaa fyldig og rig i sin Fortælling, særlig hvad Saxos Samtid, Valdemar den Stores og Absalons Periode, angaaer. Havde den været skreven paa Modersmaalet, altsaa ogsaa i sin Sprogform præget af den nationale Aand og sluttende sig nær til Folkelivets Sagn og Sange, vilde Saxos Historie have været et i den europæiske Litteratur enestaaende Værk, uden Lige hos noget andet Folkeslag; men denne stundom opstillede Forudsætning er ørkesløs, som stridende mod de naturligt tilstedeværende Vilkaar, og Nationalfølelsen maa trøste sig med den Bevidsthed, at netop Skriftets latinske Form har skaffet det en lettere Adgang til fremmede Lærdes Bedømmelse og allevegne indbragt det den mest levende Anerkjendelse. Saxo.

Om Saxos personlige Forhold ere Efterretningerne kun sparsomme. Han er formodenlig født ved Aaret 1140. Ifølge et tidligt fæstnet og gjennem Aarhundreder uimodsagt Sagn skal han have

været en Sjællænder og Provst i Roeskilde; et nyere Forsøg fra den svenske Historieforsknings Side paa at hævde ham for Lunds Domkirke er med stor Skarpsindighed tilbagevist af C. Paludan-Müller i en ved sin stringente Methode mønstergyldig kritisk Undersøgelse (1861). At han har været af ædel Byrd, synes at fremgaa af de Ord, han henvender til Kong Valdemar Sejr i Fortalen til sit Værk: »Forøvrigt er det med gammel, arvet Tjenesteret, jeg har besluttet at være din Hærmand, idetmindste med Aandens Kræfter — Du, i hvis navnkundige Faders Krigslejr det er vitterligt, at min Fader og Bedstefader trofast har øvet Kampens møjsommelige Idrætter.« Selv var Saxo, som sagt, en gejstlig Mand, men som Klerk — hvad vi nu vilde kalde Sekretair — hos Absalon havde han rig Lejlighed til at se Kamp og Krig paa nært Hold saavelsom til at følge de politiske Planer fra deres Udspring i den navnkundige Statsmands Hoved til deres Gjennemførelse ved hans Haand. De vigtigste og udførligste Meddelelser til Danmarks Historie i Valdemar den Stores og Knud den Sjettes Tid har Saxo utvivlsomt modtaget af Absalon personlig, forsaavidt han ikke selv har oplevet Begivenhederne ved den krigerske Bisps Side, og at det var Absalon, af hvem han fik baade den første Opfordring og senere idelige Tilskyndelser til at forfatte Danmarkshistorien, det udtaler Saxo tydeligt og klart strax i de første Linier af sin Fortale, som om det er ham om at gjøre, at den Ære, der mulig kunde høstes af det fuldendte Værk, ufortøvet og uforbeholdent maa blive henvist til rette Sted. »Saasom de øvrige Nationer« — saaledes begynder Fortalen — »pleje at være stolte af deres Fortids-Hæder og at finde deres Lyst i Fædrenes Ihukommelse, kunde Danmarks ypperste Biskop Absalon ikke taale, at vort Fædreland, det han altid brændte af Iver efter at kaste Glands over, skulde savne den Slags Æres-Minde; og eftersom alle Andre unddrog sig Umagen, paalagde han mig, den ringeste blandt sine Ledsagere, det Hverv at fremstille historisk de danske Fortidstildragelser, ja nødte ved hyppig og bydende Opmuntring min fattige Aand til at tage fat paa et Værk, som oversteg mine Kræfter.«

Saxos danske Historie er inddelt i 16 Bøger; de 9 første gaa fra Kong Dan til og med Gorm den Gamle, 10. Bog fra Harald Blaatand til Magnus den Gode, 11.—13. Bog omhandle Svend Estridsøn og hans Sønner, 14. Bog Tiden fra Erik Emuns Tronbestigelse indtil Absalons Valg til Erkebisp, 15. Bog omfatter Valdemar den Stores sidste Aar, 16. de første Aar af Knud den Sjettes Regjering indtil

Pommerns Underkastelse, hvilken Begivenhed ender baade Saxos og Svend Aagesøns Historie. Med Hensyn til det Forhold, hvori dette Stof er behandlet, lægger man uvilkaarlig Mærke til den besynderlige Omstændighed, at den 14. Bog, i hvilken Valdemar den Stores nærmeste Forgængere og hans egen Regjering indtil nogle Aar før hans Død fremstilles, alene indtager over en Fjerdedel af hele Værkets Omfang. Betragter man denne Bogs historiske Meddelelser nærmere, bliver man snart opmærksom paa, at det fortrinsvis er Absalon, de dreje sig om, saa at selv Kongens Person stilles i Skygge af hans, ja at endog ubetydelige og i Begivenhedernes Udvikling ikke indgribende Hændelser og Optrin skildres med en vis Udførlighed, saasnart de berøre ham. Dette ejendommelige Forhold har Historikeren C. Paludan-Müller taget til Udgangspunkt for en Gisning, der under hans Argumentation næsten antager Vishedens Karakter og ialtfald har saamegen Sandsynlighed for sig, at den sikkert vil vinde mere og mere Tilslutning i den litteraire Kritik, der beskjæftiger sig med Saxos Værk. Han mener, at vi i den 14. Bog — »Absalonspartiet« kalder han den — have Kjærnen af Saxos Historie for os, den Spire, hvoraf det Øvrige har udfoldet sig. I sin Beundring for den store Mand, han var knyttet til, har Saxo tidlig begyndt at optegne Alt, hvad der vedkom ham, Stort og Smaat, hans Deltagelse i Tidens historiske Begivenheder saavelsom personlige Karaktertræk, der kunde tjene til hans Forherligelse; en Del har han oplevet som Øjenvidne, Andet har han ladet sig fortælle. I Aarenes Løb ere disse Optegnelser voxede op til et anseligt Omfang, og da Danmarks Historie i denne Periode saa at sige var legemliggjort i Absalons Personlighed, har det Nedskrevne af sig selv formet sig til en Beretning om Fædrelandets Skjæbne og Udvikling i dette daadrige Afsnit af Middelalderen. Absalon har under saa langt et Samlivs Forløb ikke kunnet være uvidende om sin agtpaagivende og flittige Klerks Syslen med disse historiske Erindringer og følt det ønskeligt, at Skildringen af Samtiden vandt i Forstaaelighed ved at sættes i Forbindelse med de historiske Forudsætninger, hvoraf den var fremskudt. I de Begivenheder, der havde ledet til Valdemars Enekongedømme, havde mange endnu Levende taget Del, og ikke mindst i Absalons egen berømmelige Slægt, Landets anseteste og indflydelsesrigeste, vare Minderne om de forudgangne Kampe saaledes sammenknyttede med Familieerindringerne, at Absalon her kunde byde Saxo den bedste Vejledning, da han gik tilbage til Erik Emuns Tronbestigelse som det naturligste Udgangspunkt for denne den valdemarske Periodes Forhistorie. Denne Tanke er saa senere bleven ført videre til begge Sider. Optegnelserne af de samtidige Begivenheder ere blevne fortsatte, saalænge Absalon endnu tog virksom Del i dem, men afbrudte efter hans Tilbagetrædelse fra den krigerske Skueplads; derved ere Værkets to Slutningsbøger blevne til. Saxo fulgte sin Herre til den roligere Tilværelse i Bispesæderne; der fremtraadte nye ledende Mænd, til hvilke han ikke var knyttet ved personlig Sympathi, og Tanken søgte naturligt tilbage til Fortiden og affødte omsider Planen om en Fortsættelse af den historiske Skildring til den anden Side, saalangt der kunde naaes. Et godt Stykke tilbage kunde Absalon endnu vejlede ham — Hvide-Ættens største Mand bar dens stolte Traditioner i pietetfuld Erindring. For de fjernere Tiders Vedkommende støttede Saxo sin Beretning paa Sagn og Sange, som han dels selv var opvoxet med, dels havde indsamlet under et bevæget Livs Færden blandt Høje og Lave, i Samtaler med besøgende Islændinger, paa hvis Tunger de gamle Sagn fik den anskueliggjørende Skildrings Liv, under Udfritten af Menigmand, i hvis Hu Oldtiden endnu var bevaret brudstykkevis som Sangstumper og

Danmarks-historiens Tilblivelse.

Oldsagnslevninger; haandskrevne Kilder er der intet Tegn til at Saxo har benyttet. Saaledes bleve de første Bøger af Saxos Historie skrevne sidst og føjede fuldstændiggjørende til de tre sidste Bøgers Samtidshistorie, saa der fremkom et sammenhængende, om end i uensartede Forhold fremstillet Hele.

Danmarkshistoriens Genesis har ved denne Gisning faaet en naturlig og fyldestgjørende Forklaring, som endydermere støttes af den paafaldende Kjendsgjerning, at der i de første Bøger stundom nævnes Begivenheder fra senere Tider, medens der intetsteds i de senere Bøger hentydes til de foregaaende Skildringer.

Fremstillingens Karakter.

Vende vi os fra Værkets Tilblivelse til Karakteren af dets historiske Fremstillingsmaade, ville vi se, hvorledes Saxos danske Natur og hans lærde Dannelse præger dets Indhold og Form. Hans Forfædre havde tjent i Dankongens Hær; han var altsaa af gammel dansk Slægt, han bar sit Folks nationale Træk og var i god Overensstemmelse med dets ejendommelige Væsen, i fyldig Samfølelse med dets Trang og Haab. Hans Livsførelse havde stillet ham ved Siden af den største Mand, Danmark nogensinde har frembragt, og i umiddelbar Nærhed af de politiske Begivenheder, som bragte Fædrelandets Magtudfoldelse og Vælde til et aldrig før kjendt Højdepunkt. Disse Forhold afspejle sig i Saxos Fortælling: i hans Begejstring for Danmarks Storhed og Uafhængighed, i hans Lovprisning af alle mandige Dyder, af Heltemod og Ære, Troskab og Pligtopfyldelse, i hans Foragt for de uvederhæftige Karakterer, for Sindets Ustadighed og svag Eftergivenhed for Mængdens Luner. I hvad han elsker som i hvad han hader, se vi ham som en Ætling af den gamle nordiske Folkeaand, hvis bedste Livsytringer netop i Valdemarernes Tid formæledes med den kristne Idekreds til Frembringelsen af en handledygtig, ærekjær og højsindet Ridderaand. Denne Naturbund hos Saxo kom ikke i Splid med hans Livsbetragtning som gejstlig Mand, hvorvel han var Kirken tro og hengiven; den gjorde kun hans Blik friere overfor Kollisioner mellem hierarkiske og nationale Interesser og bragte ham til at lægge Vægten mere paa den aktive Kristendom, Kampen for Kirken, end paa de kristne Kravs formelle Opfyldelse eller deres passive Efterlevelse, som naar han til Roes for Absalon fremhæver, at der »ikke er mindre Gudsfrygt i at slaa Religionens Fjender tilbage end i at opretholde de hellige Skikke«, eller dadler Harald Hein, fordi han syntes uvidende om, at »redelig Rigsstyrelse huer Gud bedre end Overtroens dumme Lader, og at man tækkes ham bedre ved at slaa Ugjerningsmænd til Jorden end sig selv for Brystet.«

I denne sin Sammenhæng med det Nordiske, i denne sin varme Følelse for det Danske er Saxo en af vor Kulturs betydeligste Skikkelser, rent bortseet fra den Fortjeneste, han har af det nationale Liv ved at have bevaret vore ældste Sagn og vor tidligste Historie for Eftertiden. Disse Fortrin ere rig Erstatning for de Mangler, der ellers klæbe ved ham som Historieskriver: hans paafaldende Forsømmelse af al Tidsangivelse, hans naive Sammenblanding af Mythe og Virkelighed, hans ukritiske Sammenstilling af Stort og Smaat, af følgevigtige og ubetydelige Træk, hans Forsømmelse af eller maaske rettere Ukjendskab til historisk Komposition, hans ofte utidige Raisonnementer over de fortalte Begivenheder og hans stundom trættende Bredde og Overflødighed paa Ord.

Sproget.

Denne sidste Mangel hænger imidlertid sammen med et Fortrin, som baade Samtid og Eftertid have ydet den mest uforbeholdne Roes: hans latinske Sprogs Ypperlighed og Pragt, som skaffede ham det hædrende Tilnavn »*Grammaticus*«, d. e. den Sproglærde. En Krønike fra Tiden nærmest efter Saxo (»*Chronicon*

Danorum et præcipue Sialandiæ«, »De Danskes, særlig Sjællands Krønike«) omtaler ham som »en Klerk af mærkværdig og fin Veltalenhed«, og en Videnskabsmand af et saadant Verdensry som Erasmus fra Rotterdam fremhæver med Beundring »hans livlige og glødende Snille, den aldrig synkende eller sovende Tale, en saa vidunderlig Ordfylde, saa mange Tankesprog og en saa overordenlig Mangfoldighed af Vendinger.« Det litteraire Billede af Saxo fordrer som fuldstændiggjørende Træk en Prøve af dette hans maaske uovertrufne stilistiske Mesterskab; for at den danske Text tillige kan fremvise et af hans ejendommeligste Fortrin, den livlige Situationsskildring, hvori han naaer saa megen Virkning i Modsætning til sin ofte saa svage Karaktertegning, vælge vi til denne Prøve et Brudstykke af Fortællingen om Blodnatten i Roskilde (14. Bog):

Saxos latinske Text i Christiern Pedersens Udgave*). (1514).

Mensis post epulas amotis, quu munitioribus poculis passim et varie discurrentibus conuiuii hilaritas augeretur, calculorum ludum poposcit, gloriatus se eius apprime peritumq. exul hoc maxime iocunditatis genere delectari consueuerit. Quod dictum iactantiæ simile reuera acerba calamitatis recordatio fuit. Sed tabulato non suppetente ne lusui quidem vacatum est. Inter cætera cantor Germanicus fugam Suenonis, exiliumq. cantilena coplexus, varias ei cotumelias formatis in carmen conuiciis obiectabat. Quem ob hoc acrius a conuiuiis increpitum Sueno dissimulata molestia fortunas suas liberius recinere iubet, pq libenter se post erumnas malorum meminisse cofessus.

Crepusculo appetente, illatisq. ex more luminib. miles Suenonis Thetleu q. paulo

Anders Sørensen Vedels danske Oversættelse (1575).

Efter at Naderen vaar giort oc Maden vaar optagen, lode de dricke-Karrene fast gaa omkring, oc som de vaare vdi deris lystigste maade, begerede Kong Suend it Vartaffuel (Brætspil), oc sagde, at hand vaar ret vdlært der paa, fordi hand haffde mest forlystet sig her met, vdi sin ælendighed vdi fremmede Lande. Endog de icke komme til Leegs met huer andre (thi der vaar intet Tafflebord for haanden) oc hand siuntis at berømme sig aff saadant vdi skemts vijs, saa vaar alligeuel en aluorlig harm inden faare vdi hans Hierte. Huilcket vaar ocsaa lætteligen at formercke, aff it andet stycke, som hende sig strax vdi samme Giestebud. Der vaar iblant andre ocsaa en tydsk Sangere tilstede, huilcken begynte at quæde en Vise, som vaar lagd om Kong Suends vdlendighed, oc vaar dictet hannem til spaat oc forhaanelse. Giesterne forbøde hart at denne Vise skulle icke siungis. Men Kong Suend lod som det gick hannem aldelis intet til Hiertet, oc befoel at Sangeren skulde ickon fare frem met sin Vise, thi intet befalt (behagede) hannem nu bedre, end at hand, effter at hans gienuordighed vaar offuerstaaen, kunde nu tencke oc tale om det megle (meget) onde, som hannem vaar tilforne vederfaret.

Dissimellem at det begynte at mørckis vdi alle vraaer, oc Lius bleffue effter al-

*) Forkortelserne i de latinske Ord og Bøjninger ere her bevarede for at give en Prøve paa hin Tids Gjengivelse af Romersproget.

ante couiuio egressus fuerat, reuersus in regiam, occasionem edendi facinoris oculis, animoq. tacitus perlustrabat. Cumq. paulisper attonito stupetiq. similis constitisset Kanutus eum propasso in terram amiculo sedere sibi proximum iubet. Ille tantæ eius dignationi gratias habens, ede excedit: euestigioq. regressus exiguo capitis motu Suenone accersit. Quem signi tam latentis ignarum Kanutus a Thetleuo vocatu edocet. Cui quum Thetleuus exurgenti paululum insusurrasset, quotquot Suenoniarum partium affuere eis in colloquium admixti, collatis in orbem capitibus, nemini remotiorum exaudienda tractabant.

Tunc Kanutus perinde ac insidiaru præscius, Waldemarum brachiis attrectatum osculo petiuit. Causam blandimenti quum minime sic se alias gerere consueuerit ab eo, cui osculum tulerat, interrogatus, suppressit. Interea Sueno relictis in ede militib., per posticu in conclaue diuertit, præeunte puero luminis gerulo. Mox in Kanutum et Waldemarum a subornatis ferrum distringitur. Sed Waldemarus ocyus sede exiliens, manum amiculo obuolutam non solum applicatis capiti suo gladiis obiecit, sed etiam Thetleuum acrius in se ruentem pectoris impulsu humi præcipitauit. Cum quo pariter et ipse collapsus, femur qgrauissime sautiatus est. At vbi primum pedib. se excepit, recepti vulneris immemor dum perruptis obstantium globis foribus exiliret, quidam obscuro loco obuius arrepta cinguli ipsius pensilia retentare eum conatus, abrupit. Interea aliis (ne noctis errore facinus im-

mindelig seduan (Sædvane) indbaarne oc opsætte alleuegne vdi Stuen, da kom en aff Kong Suends Hoffsinder ved naffn Ditleff (som kaart tid tilforne vaar udgaaen) ind igien paa Salen, oc saa sig flittelige omkring, huorledis aarsagen oc leiligheden kunde best begiffue sig, at fulddriffue det Forrædelige mord, som hans Herre haffde befalet oc oplagd. Som hand saaledis stod, oc grundede ved sig selff, bredde Kong Knud sin Kiortel paa Gulffuet, oc bad hannem at hand skulde sætte sig ned næst hos hannem. Den anden tackede hannem for saadant tilbud oc ære, oc gick der met atter at (til) Dørren, oc kom i det samme strax ind igien, oc vinckede noget met sit Hoffuet, at Kong Suend skulde gaa vd til hannem. Kong Suend gaff ingen act paa hannem, men der Kong Knud atuarede hannem (varede ham ad), stod hand op oc stack Hoffuedet til hobe (sammen) met Detleff, oc de andre som hulde (holdt) paa hans haand (hørte til hans Parti), oc talede hemeligen til sammen met dennem, saa at ingen aff de andre hørde noget aff deris samtale.

Da formerckte Kong Knud først at de haffde Forræderi i sinde, oc greb strax Kong Valdemar vdi sin Faffn, oc kyste hannem for sin Mund. Kong Valdemar atspurde hannem huad dette skulde vere for en ny skick, som hand nu begynte met hannem, oc aldrig nogen tid tilforn pleiede dette at giøre. Men Kong Knud tagde (taug) stille oc gaff hannem her paa aldelis intet suar. Kong Suend gick der met at dørren met en Dreng, som bar it Lius for hannem ind paa sit Kammer, oc strax droge hans Tienere deris verie (Værge), som da vaar offuerlagt, oc søgte ind paa Kong Knud og Kong Valdemar. Kong Valdemar spranck strax op aff sit sæde, suøbte sin Arm vdi hans Kiortel, oc icke der met vernede allenist sit Hoffuet imod deris hug, men ocsaa støtte Ditleff saa mandeligen oc hart for sit Bryst at hand styrte ned til Jorden til lige met hannem. Vdi dette fald fick Kong Val-

pediretur) fenestras reserantibus, Thetleuus humo resiliens Kanutum dexteram gladio obtendentem a fronte confodit. Excipit semianimem Absalon Waldemarum esse ratus: fluidumq. cruore caput manibus ac sinu complexus inter ipsos armorum strepitus salutem suam, q. regis curam negligere præoptabat reliquiis spiritus adhuc in eius pectore palpitantibus. Tandem Kanutum a se teneri cultus indicio expertus, permixtum moerori gaudium habuit. Dobicus vir prima audacia dum regis necem in auctores vindicare conatur, occiditur. Itaq. noctis obscuro neminem discerni patiente, in eos qui valuas propius accessissent, stricto ferro proruebatur: quia tenebrarum accessio hostes ne, an comilitones adessent incertum fecerat.

demar en stor skramme, vdi sit ene Laar, dog actede hand ikke saa meget om denne skade, at hand io saa snart han kom paa Benene igien, trengde sig igiennem deris dragne Værie, som stode for Dørren, oc der en aff dennem greb hannem om sit Belte, at holde hannem tilbage, sled han det i tu, oc vndkom aff deris Hender met Liffuet. Der hand vaar vndløben dennem, opsloge de Vinduerne, at ingen skulde undgaa dennem for Nattens mørckhed. Ditleff spranck hasteligen op igien, oc som Kong Knud bødte imellem sig oc hannem met sin høyre Arm, kløff hand hans Hoffuit pande met sit Suerd, at hand falt strax saa gaat som døder til Jorden. Absalon mente at det haffde veret Kong Valdemar, og greb hannem strax vdi sin Faffn oc lagde hans blodige Hoffuet vdi sit Skiød, forgætte (glemte) huad Vaade oc Liffs fare hannem selff uffuerhengde, oc lod sig Kongens liff og velfærd mere gaa til Hierte, end sin egen. Som hand saaledis haffde hannem vdi sit Skiød, oc en føye ting aff Aanden hengde end nu vdi Brystet paa hannem, formerckte hand paa hans Klædedract, at det vaar Kong Knud som vaar slagen, oc fick da baade glæde oc sorg til lige paa en tid (paa eengang). Dobricke som vaar en aff Kongens Tienere, en meget dristige Mand, saatte mandeligen Værie at heffnue sin Herris død, oc bleff der offuer slagen paa stæden hos hannem. Dørrene vaare alle besætte, oc saa mange som uforuarendis komme vden for Dørrene, dem offuerfulde eller foriagede disse Mordere med deris dragne Værie. Thi de kunde huercken giøre forskel paa Frynt (Ven) eller Fiende, for Nattens mørckhed.

Igitur Constantinus: qui primo inter Kanuti necessarios loco fuerat ne exitu prohiberetur, Absalonem in cuius iam gremio, complexuq. Kanutus spiritum deposuerat, ad vnum ostiorum accedere quo tutior sibi in reliquum procursus pateret, tacite postulabat: parenteq. eo seorsum elapsus ab iis qui foris versabantur exceptus

En aff Kong Knuds næste Tienere, oc besynderligste gode Venner, ved naffn Constantinus, holt sig sacteligen hen til Absalon (vdi hues Skiød Kong Knud haffde nu allerede opgiffuet sin Aand) oc bad hannem at hand vilde gaa frem for hannem, oc obne hannem en aff de inderste Dørre paa Salen, at hand diss

opprimitur. Absalon vero propior eius petitioni, q suæ saluti Kanuti corpore reuerenter amoto, securus periculorum in armatos progreditur: crebrasq. eorum interrogationes confessione sui nominis absoluere dignatus non est. Itaq. constantia taciturnitatis adiutus, salutarem inter hostes egressum habuit. Qui Radulfus medio ponte obuius tam tetri facinoris non auctores modo, sed etia conscios execrabatur, ab eius se culpa alienissimum protestatus.

tryggeligere kunde komme vd igennem de yderste. Absalon giorde effter hans begiering, oc hialp hannem vd at den første Dør, men saa tilige som hand kom der igiennem, toge de som stode der vden faare imod hannem, oc handlede saa ynckeligen met hannem, at hand falt død ned for deris Fødder. Absalon tenckte moxen (næsten) mere paa andre end paa sig selff, men der hand haffde suøbt oc henlagd Kongens døde Legeme, gick hand frimodeligen vd imellem disse Forræderis dragne Suerde, oc vilde icke end en gang verdis (værdiges) til at suare dennem, der de atspurde hannem, huo hand vaar, oc hueden hand kom. Met saadan dristige stillhed, frelste oc fride hand sit Liff. Radulff møtte hannem mit paa Broen, oc undskyldede sig for hannem, at hand viste aldelis intet aff dette Mords oplag eller bedrifft, oc forbandede alle dennem, som haffde været enten vdi raad, gierning eller samtycke met, at anricte dette gruelige Blodbad.

Hunc Petrus cognomine Thema magno secutus impetu per ludibrium Absaloni comminando discessit. At ille ad australem atrii portam, quo Trinitatis ædes ambitur progressus infesto satellitum occursu præripitur. Cuius caput gladiorum multitudine circunfusum quidam forte cum aliis superueniens non solum ferri, corporisq. sui pio vindicauit obiectu, sed etiam quendam a pectore eum confodere gestientem pænas sibi si non desisteret daturu minatus, salutare ei diffugium cociliauit. Absalon quoq. tempestiua corporis declinatione percussorem euitans, tunica qua latus eius proxime tegebatur, telum excepit. Ita ne Danicæ reparationis spes penitus elaberetur futurum patriæ columen fortuna seruauit. Inde digressus quum in Ramsø vicum nocturno itinere peruenisset, attonitum solitario eius aduentu villicum nuntiatis quæ Roskyldiæ inciderant, pene exanimem reddidit. A quo vegetiore equo donatus primum sororem, quam Petrus quidam in matrimonio habebat. deinde matrem petiuit. Quæ quum ex eo Kanutum

Peder Themme kom hasteligen løbendis, og skendeligen truede Absalon, oc løb hannem saa fremdelis forbi. Men der Absalon kom paa hellig Trefaaldigheds Kirckegaard, ret vden for den syndre Kirckeport, der offuer falt hannem en stor hob aff Kong Suends Draffuantere, met deris dragne Værie offuer hans Hoffuit, oc haffde vden tuil lagd hannem paa stæden, der som icke en god Karl blant disse andre Skalcke, haffde kommet hannem vdi samme Øyeblick til hielp, oc taget hannem met vold fra dennem vdi forsuar, oc sagde til en besynderlig, som vilde igiennem stunget Absalons bryst, at hand vilde haffue met hannem at skaffe, der som hand icke lod hannem met Fred. Endog Absalon vaar oc icke selff ret seen, at vige for Væriet, saa at det gjorde hannem ingen skade paa sit Liff, dog bleff alligeuel hans inderste Trøye der met igennem stungen. Lycken vaar end da saa blid oc god, paa denne euentyrlige stund, at hun sparde denne velbyrdige Herre, voris Fæderne land til megen gode

occisum, Waldemarum vero grauiter affectu cognosset, plus moeroris ex eorum clade, q ex filii incolumitate voluptatis contraxit.

oc gaffn, at det Danske ædle oc velbyrdige Blod, skulde icke altsammen falde, oc forderffuis i grund paa en Dag. Absalon drog strax samme nat vdaff Byen, oc der hand paa Veyen fortalte en Bonde vdi Ramsiø, huorledis till vaar gaaet vdi Roskilde, vaar Bonden nær styrt ved saadane tidende. Aff hannem fick hand en huil (udhvilet, frisk) Hest, oc drog deden (derfra) først til sin Syster, hues Hosbond hed Peder, oc dernæst til sin Moder, huilcken bleff saa bedrøffuet aff disse onde tidende, at all den Glæde som hun skulde haffd met rette, at hendis Søn vaar vndkommet met Liffuet, den forgickis hende oc qualdis aff den sorg, som hun fick, der hun hørde, at Kong Knud vaar ihielslagen, oc Kong Valdemar saarede, oc neppelig vndkommen met Liffuet.

Haandskrifter af Saxo.

Saa volumineust et Haandskrift som Saxos Danmarkshistorie — der i sin første trykte Udgave optager 200 tættrykte Folioblade — har vel neppe været tilstede i ret mange fuldstændige Exemplarer; Munken Thomas Gheysmer, der omtrent halvandethundrede Aar efter Saxo udarbejdede et kortfattet Udtog, et »*compendium*«, af hans Historie, fortsat med annalistiske Optegnelser indtil 1341, motiverer dette sit Foretagende med den Bemærkning, at Saxos Værk »er splittet ad paa flere Steder«, men desuden med den om en forandret Tidsaand vidnende Ytring, at »hans Stil er altfor dunkel formedelst mange Ord og adskillige Digte, som Nutiden ikke er fortrolig med.« Til vore Dage er der kun naaet nogle ganske enkelte Brudstykker af Saxos Krønike i Haandskrift, og kun eet af dem — det saakaldte »Angers-Fragment«, fundet i Byen Angers i Frankrig og udgivet af Chr. Bruun 1879 — synes at være fra Saxos egen Tid, ja er maaske hans egen Kladde; ialtfald indeholder det Stilændringer, tilføjede i Margen med samme Haand, som har skrevet Texten. De Brudstykker, efter hvis Pergamentblade det omstaaende Facsimile er udført, have hørt til en stor og smuk Codex fra det 14. Aarhundrede; de bleve fundne 1855 i Gehejme-Arkivet af Kall-Rasmussen som Heftelister om en Jordebog fra 1627 og indeholde Stykker af Saxos 7. Bog. I omstaaende Gjengivelse af de sønderrevne Brudstykker er Texten restitueret efter Christiern Pedersens Udgave ved de i Parenthes tilføjede Bogstaver.

Udgaver af Saxo.

Allerede da Christiern Pedersen under sit Ophold i Paris 1512 og 1513, tilskyndet af Roskilde-Bispen Lauge Urne, var virksom for at redde Danmarkskrøniken for Efterverdenen ved at faae den mangfoldiggjort i Bogtryk, havde han megen Vanskelighed med at tilvejebringe et Haandskrift at sætte efter. Karmelitermunken Magister Anders Christensøn fortjener at nævnes for sit Tilbud om at ville afskrive et Exemplar til ham, men dette store — og sinkende — Offer af Arbejde og Tid tog Chr. Pedersen ikke imod i Haab om, at der vilde vise sig andre Udveje. Omsider skaffede Erkebiskop Birger i Lund ham et Haandskrift, og

Codex fra det 14. Aarhundrede af Saxo's Danmarkshistorie.

Gjengivelse af den latinske Text.

[viderentur]. A quibus proxima nocte incend(io cons)umptus, dignas paricidij penas p(epen)dit. Quippe regiam adorti, reginam i(n primis) lapideo obruere congestu. Ig(ne dei)nde penatibus applicato frothonem (in e)xcisi dudum specus angustias et (opac)os cuniculorum recessus obrepere co(egerun)t. Ubi cum clausus delitescit, u(apore) et fumo strangulatus, interijt.

Perempto frothone, cum (hald)anus ternos circiter annos p(atrie pref)uisset, haraldo fratri regna(ndi iu)re perfunctorie tradito h(allan)diam eique finitimas insulas, quas a (sueti)e complexu sinosus aquarum diuell(it anfr)actus, piraticis populatur iniurijs. Ibidem (subd)uctis hieme nauigijs ac uallo cinctis (exped)itioni terminum dedit. Post hec suetie (manus in)iecit eiusque regem bello consumpsit. Cujus (nepot)em hericum, patrvi uero sui frothonis (filium, pu)gna postmodum excepturus, postquam pug(illem eius h)aquinum hebetandi carminibus ferri per(itum did)icisset, eximie magnitudinis clauam, (ferreis con)sertam nodis, tunsionis usibus adap(tauit), perinde ac prestigij uires ligneo (robore d)ebellaturus. Denique, cum ceteris conspic(uo uirtuti)s habitu premineret, inter acerrim(os hostium) procursus obnupto galea

[adulatione exposci iudicans]. Idem erici milites), penatibus suis occupandi haldani cupidine (im)minentes, ita uidendi officio spoliauit, ut (propin)quas edes nec prospectu capere nec certis possent (uesti)gijs indagare. Adeo luminum usum nubil(us) quidam error obtuderat. Cuius haldanus (opera) uirium adeptus, adcito thorone, conspectior(is in)genij pugille, erico bellum denunciat. Q(uem cum) productis ediuerso copijs militum numero pr(esta)re conspiceret, occultatam agminis partem inter pro(pin)quos uie frutices delitere precepit, hostem per a(ngus)tiora semite compendia gradientem insidijs cons(ump)turus. Quod preuidens ericus, explorata progrediendi fac(ulta)te secessu utendum putauit, ne proposito in(cedens) tramite hostium dolis inter preruptos montium (ur)geretur anfractus. Igitur apud conuallem, arduis mo(n-

Anders Sørensen Vedels Oversættelse.

[.....] Den næste Nat her effter sætte de*) Ild paa Kongens gaard, oc steenede Dronningen, oc nødde Kongen at begiffue sig næd vdi it dybt Hul oc sneffuer Graff. Der qualdis hand aff røg oc damp oc opbrendis vdi Aske, som hand vel fortient haffde, for det Mord, hand begick paa deris Herre Fader Kong Harald.

Der Halffdan haffde regeret try Aar vdi sit Fædreneland effter Kong Frodis død, da gaff hand Regimentet op for sin Broder Harald, oc drog selff vden Lands at føre Krig oc Aarlog. Først drog hand til Øland**), oc plundrede der met de andre omliggende smaa Øer vnder Suerigis side. Der quærsætte hand sine Skib, oc lod opkaste en stor Vold omkring dennem, oc tog sig faare, at vilde krige vdi try samfelde Aar, før end hand drog hiem. Hand begynte paa Suerige, oc slog strax Kong Siuord ihiel, oc vende sig imod hans daatter Barn, sin egen Farbroders Kong Frodis Søn Erick. Men der hand formerckte, at hand haffde en Kempe ved naffn Hogen, som kunde døue Æg oc Aad paa alle skarpe Verie, da lod hand giøre sig en saare stor Kølffue, oc beslo den met mange Jern pige, at offueruinde der met baade Hogen oc hans Troldoms kaanster. Der de komme imod huer anden, opsatte Halffdan sin Hielm oc gaff sig barbrystet fremmest

[.....] Hand***) forblindede Ericks Folck som komme at randsage effter Halffdan, at de huercken kunde finde Hus eller Dør for sig. Der Halffdan haffde bekommet sin førlighed igien ved Vitolffs hielp, tog hand Thore, en naffnkundig Kempe, til sig, oc tilbød Erick feide paa ny. Oc effterdi hand saa, at Erick vaar hannem for sterck paa Folck, lod hand en part aff sit Folck vdi hemeligt Baghold, som skulde falde bag ind paa hannem vdi en sneffuer vey, oc der nedlegge hannem. Erick formerckte Halffdans trædskhed, søgte sin fordeel, oc mødte hannem met sin gantske

*) Den af Frode myrdede Kong Haralds to Sønner Harald og Halfdan.

**) I vor Codex staaer »Halland«, men Vedel oversætter efter Christiern Pedersens Udgave, som har »Øland«.

***) Vitolff, som skjulte den saarede Halfdan.

ticat. utrisq; spectaculo ...
latione exposci iudicans. Fraude erici mu
atibus suis occupandi. haldani cupidi
entes. ita uidendi officio spoliauit: ut
des nec prospectu capere. nec terris possent
indagare. Adeo luminum usum nubil
dam error obduxerat. Cuius haldanus
tum adeptus: accito thorone conspectior
y pugille erico bellum denunciat. Qui
ictus ediuiso copiis militum numero pe
spiceret: occultatam agminis partem iter
ue frutices delitere precepit: hostem pa
a semite compendia gradientem insidiis co
Quod prudens erico explorata prodendi tac
secessu utendum putauit: ne proposito i
te hostium dolo montem preruptos montium
anfractus. Igitur apud conualle arduis mo
gis utrimque conserta: mutuis uiribus p
conferuntur. Sed quia haldanus inclinatam suorum aci
nearetur: frequentem saxis rupem cum thorone
ndit. Insuper erutas moles in subiectum h

hiemie

Saxo's Gesta Danorum (Danmarkshistorie).

Brudstykker af en Codex fra det 14. Aarhundrede, fundne i Gehejme-Arkivet 1855.

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

tium) iugis utrinque conseptam, mutuis uiribus p(ug)na conseritur. In qua haldanus, inclinatam suorum aci(em) conspicatus, frequentem saxis rupem cum thorone (con)scendit indeque erutas moles in subiectum h(ostem) inuoluit. Quarum pondere et ruina aciem, in oc(ci)duo constitutam, oppressit. Quo euenit, ut ui(cto)riam, quam armis amiserat, cautibus recupera(ret). Ob cuius facti uirtutem biarggrammi cognom(en) accepit. Quod uocabulum ex montium efferi(tatis) nuncupationem compactum uidetur. Igitur ap(ud) sueones tantus haberi cepit, ut, magni tho(r fi)lius existimatus, diuinis a populo honoribus (do)naretur ac publico dignus libamine cense —

mact vdi en Dal imellem to høye Klipper. Der sloge de sammen gantske Mandeligen imod huer andre, saa at Halffdans Hær begynte at vige for Fienderne. Thi gaffue Halffdan oc Thore sig op paa Klipperne, oc kaste store Steene ned paa Ericks Folck, oc giorde dem der met stor wbodelig affbreck oc skade. Vdi saa maade vant Halffdan den Seyer igien met Steen, som hand noget nær haffde mist met Suerd, oc fick her aff det tilnaffn, at hand kaldtis effter denne dag Haffdan Bierggram. Den menige Suenske Almue hulde hannem her effter i saa stor ære, at de mente at hand vaar den store Thors Søn, oc giorde hannem der faare Dyrckelse oc Offer som andre deris Affguder.

Christiern den Anden gav Tilladelse til Trykningen, hvorhos Kongen særlig paabød, at Arbejdet skulde overdrages til en lærd og kyndig Bogtrykker — et Vidnesbyrd om, at Foretagendet betragtedes som en national Æressag. Og som en saadan blev det ogsaa gjennemført i den anselige og for sin Tid rigt ornamenterede Udgave, som udgik fra Pariser-Bogtrykkeren Ascensius' Presse; den Udsmykning, som dygtige franske Kunstnere henimod Slutningen af det 15. Aarhundrede havde bragt i Anvendelse til Brug for Bogtrykkerne, er bleven Saxos Værk til Del i Form af smukt komponerede og ypperligt skaarne Initialer og et Titelblad, hvor der i en tidligere anvendt, i italiensk Stil sammensat Ramme er indsat et Billede af den danske Konge med Rigsæble og Sværd i Spidsen for sin Hær, mellem hvis Landser og Hellebarder Danebrog rager op med det kronede C i sin lange Flig; forrest sees det danske Vaaben, støttet af to knælende Vildmænd, og i et

Titel-Illustration til Chr. Pedersens Udgave af Saxo. Paris 1514.

Baand tilvenstre Ordene »*Rex Danorum*«, »de Danskes Konge.« Signaturerne C. P. paa Titelblads-Billedet og C. P. C. L. paa det Side 8 gjengivne Initial betegne tydeligt nok, at Chr. Pedersen (*Christiernus Petri, Canonicus Lundensis*, Kannik i Lund) har enten givet Anvisning til eller selv udført disse Ornamenter.

Paa Grundlag af Chr. Pedersens Arbejde er Danmarkshistoriens latinske Text senere bleven udgivet af Stephanius (Sorø 1644) samt af P. E. Müller og J. M. Velschow (Kbhvn. 1839—58). Den første Oversættelse paa Dansk skyldes Anders Sørensen Vedel (»Dend Danske Krønike, som Saxo Grammaticus screff halffjerde hundrede Aar forleden,« Kbhvn. 1575, udgiven paany 1851 af »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme«). Af hans Sprog give de ovenfor anførte Citater en Prøve; de nærmere Omstændigheder, under hvilke Vedel knyttede sit Navn til dette litteraire Storværk, vil der senere blive Lejlighed til at omtale. I Aarene 1818—22 udarbejdede N. F. S. Grundtvig sin Oversættelse af »Danmarks Krønike«, udgiven paany 1855 og 1873 med den noget vildledende Betegnelse af Forfatteren som »Saxe Runemester.«

Oversættelser af Saxo.

I Sammenligning med Saxos Værk blegne alle Middelalderens øvrige historiske Arbejder, af hvilke heller intet i Omfang naaer op imod hans. Meget er det ikke, der er os levnet; om adskillige af Tidens berømmelige Prælater vide vi, at de ved Siden af deres kirkelige og politiske Gjerning have udført en litterair, men Sporene af den ere forsvundne; Ildsvaade og Krigsbegivenheder, senere Tiders Ligegyldighed og ikke mindst Reformationens voldsomme Fremfærd mod Klostrene og Alt, hvad de rummede, har tilintetgjort Pergamenter og Papirer, saa kun enkelte Levninger have overlevet Ødelæggelsen. Den mærkeligste af disse er en historisk Beretning om de Danskes Rejser til det hellige Land: »*Historia de profectione Danorum in terram sanctam*,« forfattet af en ubekjendt Kannik efter en Rejsendes Fortælling; Skriftet har især Interesse, fordi det viser os en af vor Middelalders kjækkeste Skikkelser, Absalons Broder Esbern Snare, i en Situation, hvor hans ridderlige Følelse kommer til et hurtigt og frejdigt Udbrud, saa vi faae et umiddelbart nærværende Indtryk af den Helteaand, der besjælede ham som hele hans Slægt.

De profectione Danorum.

Da Pavens Udsendinge — fortæller Beretningen — kom til Herredagen i Odense med Budskabet om, at Saladin havde indtaget Jerusalem, bleve de Forsamlede — deriblandt Kong Knud og Hertug Valdemar — saa grebne, at de brast i Graad og længe sad tause, indtil Esbern tog Ordet og formanede til at følge Fædrenes Exempel. »Hvor findes de Riger, hvor er det Land,« sagde han, »som ikke melder om Fortids Storværker af danske Mænd! Spørger Du Grækenland, vil det højt forkynde, at det værges ved vore Landsmænds Djervhed; spørg Lombardiet, om Du vil, og dets Navn vil røbe, at det er vundet af vore Folk,

thi som det er Alle bekjendt, kaldes de »Longobarder«, det er »Langskjæg«, fordi vi, dengang vi vandt Landet, efter Oldtidens Skik havde et løvelignende Aasyn og Rædselen for vort Folk rystede den romerske Tapperhed. Lad os over Normandiet, som vi hærgede, vende tilbage til England og Norge, lad os slutte Kredsen mod Øst og nævne Finner, Sember og Slaver fra det Grændseskjel, som kaldes Hel, til den store Ødemark, hvor Slavien, Holseteland og Danmark mødes — saaledes gjennemvandrede de næsten hele Verdens Kreds og underlagde sig den med vild Djervhed. Men disse forfærdelige Farer, denne mangefold truende Død udholdt de uden at se hen til den guddommelige Religion, alene med et evigt Eftermæles Herlighed for Øje. Lad os da ikke være et Udskud af Menneskene; lad os skride fra Borgerkiv til større og nyttigere Kampe, maaske venter os en hæderfuld Sejr over Voldsmanden.« — Skriftet er optrykt i Langebeks »*Script. rer. Dan.*« V.

Hvad der ellers haves af historisk Litteratur, er mest af annalistisk Art, tørre Aarsregistre, hvor endog saadanne Begivenheder som Niels Ebbesens Daad kunne være forbigaaede; nogle Levnetsbeskrivelser, mest omhandlende Kirkens fremstaaende Mænd og hyppigst fyldte med Legender om deres Undergjerninger (det bedste af disse Skrifter er forfattet af en Munk i Øm-Kloster og skildrer Abbed Gunners indholdsrige Liv og mærkelige, paa eengang fromme, livskloge og joviale Personlighed); fremdeles adskillige for Oplysningen om Landets indre Tilstand vigtige Jordebøger (især Valdemar den Andens og Roskilde Jordebog). I Forbindelse med disse topografiske Skrifter skal her nævnes et ret mærkeligt Vidnesbyrd om Højden af Tidens geografiske Kundskab, nemlig Fynboen Claudius Clavius' Kort over Norden, af hvilket hosstaaende Danmarkskort er et Udsnit.

Danmarkskort af Claudius Clavius fra det 15. Aarh.

Claudius Clavius.

Kortet med den tilhørende Beskrivelse opbevares i Bibliotheket i Nancy som Del af en latinsk Oversættelse af Ptolemæus i et Haandskrift, som er udarbejdet af Kardinal Guillelmus Filiastrus, der altsaa for de ham ubekjendte nordiske Egnes Vedkommende har tyet til vor Landsmands Hjælp. Ligesaa ufuldkomment som hans Korttegning gjengiver de virkelige Stedforhold, ligesaa dristig er hans Etymologi, hvor han indlader sig paa Navneforklaringer; Sjælland f. Ex. udledes af »Sæl-Land« ɔ: Sælhundeland, og kaldes derfor paa Kortet »*Caniscula*«, fordi det har Navn »*a cane marino*«. Forøvrigt kjendes Størstedelen af Stednavnene let gjennem den latiniserede Dragt, saasom de sjællandske Byer *Slaghlosia*, *Vardhinghburgh*, *Crucis portus* (Korsør) og *Rosklidh* (»hvor de danske Konger begraves«).

Den latinske Litteraturs poetiske Hovedværk, **Anders Sunesøns »Hexaëmeron«**, bevæger sig helt og holdent paa theologisk, nærmere bestemt paa skolastisk Grund, saa at Digtets poetiske Betydning ikke kan skilles fra dets videnskabelige. Er det saaledes et karakteristisk Exempel paa lærd middelalderlig Digtning, saa er dets Forfatters Livsløb et ikke mindre ejendommeligt Paradigma paa en kirkelig Stormands Studiegang, hans Virksomhed i Kirkens og hans Anvendelse i Statens Tjeneste. Anders Sunesøn var, som næsten alle Tidens fremragende Mænd, af Hvidernes Æt; hans Fader Sune Ebbesøn var Søskendebarn til Absalon, en af Valdemar den Førstes fire store sjællandske Høvdinger, Bannerfører i de vendiske Korstog og Lensmand i Skaane. Anders er født i et af Aarene mellem 1160 og 1170, rimeligvis paa Fædregaarden Knardrup omtrent midtvejs mellem Kjøbenhavn og Frederikssund; af hans sex Brødre blev Peder Biskop, Jon Marsk, og alle vare de stolte Krigsmænd — tre af dem lod Livet paa Valpladsen. Selv blev han tidlig øvet i Vaabenbrug, og skjøndt han neppe nogensinde blev egenlig Krigsmand, har dog sikkert ridderlig Kamp for Troens Udbredelse blandt Hedningene staaet for hans Tanke som attraaværdig Bedrift. Omtrent i femtenaars Alderen kom han til Paris for at fortsætte sine i Hjemmet begyndte Studier; det var tidligt at ty til fremmed Lærdom, men man maa mindes, hvor ufuldkommen den hjemlige Undervisning var og at et theologisk Kursus ved Højskolen i Paris regnedes allermindst til fem Aar, medens Tilegnelsen af den hele Lærdomsskala fra »Trivium« af kunde medtage indtil sexten Aar.

Anders Sunesøn.

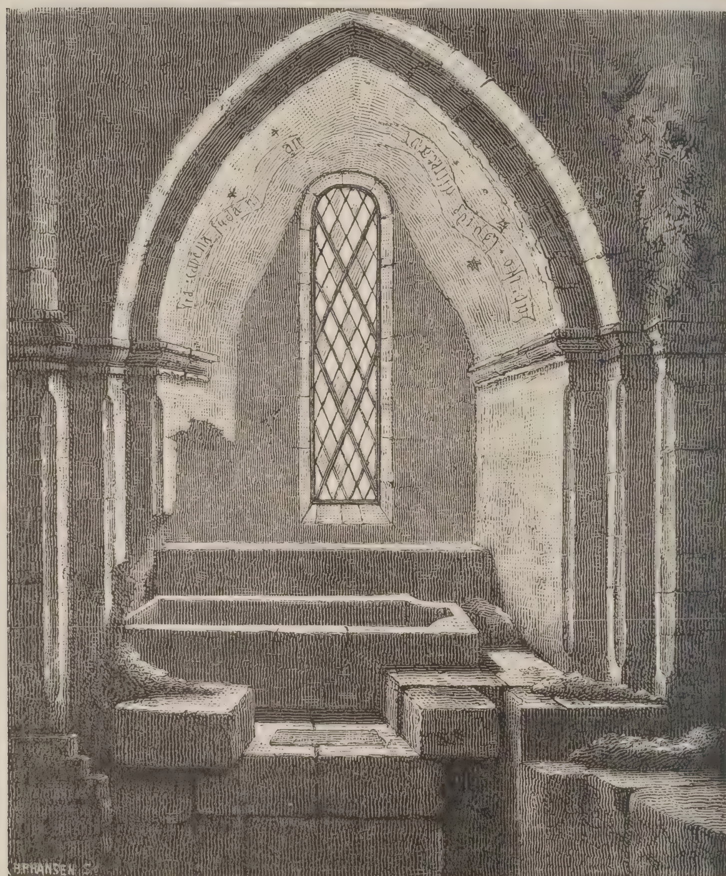
I Paris gjorde Anders Sunesøn grundigt Bekjendtskab med det skolastiske Studium; vigtige Spørgsmaal stod paa Dagsordenen under hans Ophold ved Universitetet: om Vandet, man heldte i

Nadvervinen, ogsaa blev til Kristi Blod? om Marias Himmelfart var skeet legemlig? Af den unge danske Skolars senere Digtning kjende vi hans Hang til at fordybe sig i deslige mystiske Undersøgelser og føre dem til en Løsning gjennem subtile Distinktioner. Men ikke alene Tankens theologiske Gymnastik, ogsaa Livets kraftige religieuse Bevægelse har præget hans Personlighed i disse Aar; der var stærkt Røre i Kirken, Albigensernes og Valdensernes luende Forkyndelse af Ordet, Prædiken paa Gader og Stræder, Opflammelse til Korstog mod Saracenerne. Og jevnsides med denne alvorlige Retning i Tiden udfoldede Paris hele det yppige Liv, som allerede dengang gjorde den franske Hovedstad til Samlingsstedet for rig Hofpragt, Finhed i de selskabelige Former, Vid i Samtalen og Smag i Klædedragten. Ogsaa disse Sider af Pariserlivet tør det antages at den unge danske Kanniks højbyrdige Udspring har givet ham Adgang til.

Efter omtrent otte Aars Ophold i Seinestaden drog Anders Sunesøn til Romerrettens og Kirkerettens særlige Højskole Bologna, gjæstede rimeligvis ogsaa Rom og endte sin lange Udenlandsrejse, efter et Ophold i Oxford, med et afsluttende Besøg i Paris, hvor han promoveres til Magister og bestiger Kathedret som Universitetslærer. Prydet med denne Udmærkelse vender han hjem til Fædrelandet som Danmarks første videnskabelige Theolog og indtager snart de Stillinger, hans Lærdom og Byrd berettige ham til: han bliver Domprovst i Roskilde og Kansler hos Kong Knud den Sjette. Dette sidste Embede lagde Ledelsen af de udenrigske Sager og Besørgelsen af den diplomatiske Brevvexling i hans Haand; snart sendte det ham paa Rejser igjen, da han sammen med den franskfødte, men i en Menneskealder i Danmark bosatte Abbed Vilhelm (se Side 5) maatte drage til Rom og Paris i det vanskelige politiske Ærinde at modarbejde Philip Augusts Skilmisseplaner mod hans Dronning, Kong Knuds Søster Ingeborg.

Efter Absalons Død 1201 blev Anders Sunesøn, kun nogle og tredive Aar gammel, hans Efterfølger som Erkebisp, den fjerde paa Lundestol, og beskikkedes desuden af Paven til Legat i Danmark og Sverig. Det er en mægtig Stilling, han indtager i den nordiske Kirke: han kroner Kongen og vier Rigets Biskopper, han bortgiver Embeder og paakjender Sager, der før hørte umiddelbart under Rom, han sammenkalder og leder Kirkemøder, han sidder tildoms over

Helligbrøde, Manddrab og Ægteskabsmaal. Med den store Myndighed var der forbundet store Indtægter, større end vore Dage kunne tænke sig dem: to Millioner Kroner aarlig ansloges de til et halvthundrede Aar senere; to skaanske Herreder og de tre Fjerdedele

Anders Sunesøns Grav i Lunds Domkirke.
Tegnet af Magnus Petersen.

af Bornholm laa under Erkebispestolen, foruden Tiender, Bøder og mangehaande andre Indkomster.

Den høje Byrd, den store Lærdom og den vidtstrakte Myndighed kunde ikke forvanske Anders Sunesøns naturlige Sindsjevnhed og Beskedenhed; han var skaansom i sine Fordringer uden svag

Eftergivenhed, mild i sin Dom uden holdningsløs Opgivelse af sit Syn paa Sandhed og Retfærdighed. Hans Livs Gjerning er indflettet i Danmarks politiske Historie og maa opsøges der; for den almindelige Bevidsthed staaer hans Skikkelse klarest i det af Legenden udsmykkede historiske Øjeblik, da han i Slaget ved Lyndanis laa knælende paa Højen og bad om Sejr for de Danske, medens Præsterne støttede hans synkende Arme og Danebrog dalede ned fra Himlen. Ogsaa paa de følgende Tog til Estland var han med, og Missionsværket i det nyvundne Land tilfaldt ham. Det var en besværlig og farefuld Gjerning, og han satte sin Helbred til under den, men »Estlands Apostel« er det historiske Hædersnavn, den indbragte ham. 1224 nedlagde han med Pavens Tilladelse sit Embede og tilbragte sine sidste Dage i Ensomhed paa den lille Ivø i en Indsø nærved Blekinge, hærget af Spedalskhed, men i Folkets Øjne med et Helgenskjær om sit Hoved og med Undergjerninger knyttede til sit fromme Eremitliv. Han døde 1228, ikke meget over 60 Aar gammel, og blev med stor Pragt begravet i Lunds Domkirke i Gavlmuren under Vinduet i det nordre Sidekor. Da Graven blev aabnet 1833, fandtes en stor Del af Benene, Levninger af Krumstav, Bispehue og nogle Klædningsstykker. — Hans Biografi er livfuldt skreven af Fr. Hammerich 1865 som en Del af hans Bog »En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden«.

Anders Sunesøns Forfatterskab er baade af juridisk og theologisk Art. Til førstnævnte Kategori høre hans »*Antiquæ leges Scaniæ*«, en fortolkende Omskrivning af skaanske Lov med adskillige Forklaringer af gamle danske Ord, juridiske Oldsager og Institutioner. Af hans theologiske Skrifter er det skolastiske Digt »*De septem sacramentis*« (»Om de syv Sakr.«) gaaet tabt. Tilbage have vi, foruden Hovedværket »Hexaëmeron«, nogle Mariaviser, hvori Guds Moder besynges i en let og flydende Form og i en af den franske Skole paavirket Aand; de vandt Udbredelse til Kirkebrug baade i Tydskland, Frankrig og England. Som Prøve anføres i Original og fri Oversættelse: Mariaviser.

Missus Gabriel de coelis,	Til den fagre Jomfru daler
Verbi bajulus fidelis,	Med et Ord, som mildt husvaler
Sacris disserit loquelis	Og om salig Lykke taler,
Cum beata virgine;	Gabriel, fra Himlen sendt;
Verbum bonum & suave	Bringer Ordets gode Gave
Pandit intus in conclave	Ind i Kammeret det lave
Et ex Eva format Ave,	Og af Eva danner *Ave*,
Evæ verso nomine.	Evas Navn, naar det er vendt.

»Hexaëmeron« ɔ: »de sex Dage«, Digtet om Skabelsen, er rimeligvis forfattet ved Aarhundredets Begyndelse og blev til, for at de Unge kunde lære Hexaëmeron.

En Side af Anders Sunesøns »Hexaëmeron«

efter Haandskriftet i Universitets-Bibliotheket.

Gjengivelse af den latinske Text.	Oversættelse.
Plus baptismus agit qvam circumcisio; non ex	Mere Daaben formaaer end Omskjærelsens Værk, som vel ikke
ipsa virtutes, sed in ipsa dona dabantur;	Dyder forlenede os, men dog sine Gaver os skjænked;
ast ex baptismo virtutes dantur, et inde	men af Daaben Dyder vi faae, og ikke alene
non solum dantur, sed et augmentantur adulto.	skjænkes de os af den, men voxe i Kraft for den Voxne.
Qvidam dixerunt, qvod circumcisio culpas	Nogle har sagt, at Omskjærelsens Værk kan udslette Synder,
deleret, non virtutes conferret, ut ille.	mens der fattes den Daabens Kraft til at tildele Dyder.
Verum virtutum prior est infusio semper,	Dyds Indgydelse dog bestandig bliver det Første,
posteriorque recedentis dimissio culpæ;	Brødens Vigen for Syndstilgivelsen staaer som det Næste;
qvare virtutes tribuit, peccata remittens.	Synder jager den bort, og derved giver den Dyder.
Sufficit exilis qvantumvis gratia vitæ	Selv den ringeste Del af den evige Saligheds Naade
æternæ cujus comes est Deus et comes omnis	Fyldest gjør, thi med den er Gud i Følge og alle
virtus, et comes est, ut mors dilectio fortis.	Dyder, paa samme Vis som Dødsforagt med den Kjække.
Ergo numqvid ei qvævis tentatio cedit,	Mon for det evige Liv da hver en Fristelse viger,
sicut nulla potest natura resistere morti?	ligesom Alt, hvad er skabt, tilsidst for Døden maa vige?
Omni naturæ dono supereminet omnis	Selv det svageste Spor af Retfærdiggjørelsens Naade
gratia justificans qvamvis tenuissima; [verum?]	stiller i Skygge Alt, hvad Naturen evner at yde;
strenuitas animi, nec cedit pulsa timore	Sjælens frejdige Mod for Dødens Rædsel ej viger
atrocis mortis; magis ergo videtur, ut omnis	skrækbetagen; langt mere klart da er det, at Dyden
virtus sufficiat possitqve resistere, qvamvis	Kræfter har til at staa mod hvert et Fristelsens Anfald,
impugnans ipsam tentatio maxima surgat.	med hvor vældig en Magt det end vil kæmpe imod den.
Nulla metu mortis tentatio major, et ipse	Ingen Fristelse mer end Frygt for Døden kan virke,
dono naturæ contemnitur; hinc magis omnis	dog Naturen formaaer hin Dødens Frygt at besejre;
omni virtute qvæ semper prævalet omni	Dyden altsaa, som stedse mægter mer end Naturen,
naturæ dono poterit tentatio vinci.	vil som sejrende staa, hvergang en Fristelse møder.
Supra posse tuum cum nil deus exigat a te,	Aldrig stilles af Gud et Krav, som ikke Du evner;

En Side af Anders Sunesøns „Hexaëmeron".

Efter Haandskriftet i Universitets-Bibliotheket
(E donatione variorum Nr. 155. 4to.)

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

si non ex habita virtute resistere possis	hvor kan da regnes for Synd, om ikke den Dyd, Du besidder,
hosti tentandi, cedendo qvomodo peccas?	evner at staa med Kraft imod den fristende Fjende?
Si neqveas stare, peccatum cedere non est,	Mægter ej Du at staa, da er ej Synd det at vige,
qvod vitare neqvis, non est committere culpa,	hvad ej undgaa Du kan, ej er det Synd at begaa det,
non in eo peccas, qvod te patrare necesse est.	hvad nødvendigt Du maa, deri ej Synd Du bedriver.

Latin, uden at fordærves af de latinske Digtere, der lig »Sirener« vilde »fange dem i Versekunstens Net«. Det er et meget omfangsrigt Arbejde paa over 8000 Hexametre og inddelt i 12 *»distinctiones«*. Efter en Fortale og en Paakaldelse af Treenigheden med Lovprisning begynder Fortællingen om Skabelsesværket og Englefaldet, men allerede i tredie Afsnit er dette Emne udtømt, og der fortsættes nu med den poetiske Omskrivning og Uddybning af Dogmerne samt med Belysningen af den theologiske Spekulations Resultater, idet Digtningen omfatter Punkter som Forholdet mellem Tro og Gjerninger, Prædestinationen og den frie Villie, Arvesynd og de forskjellige Arter af enkelte Synder, Nyskabelsen ved Kristus, hans Kjødspaatagelse og Offerdød, hans to Naturer, Tilstanden efter Døden i dens to Former: Fordømmelse og Salighed, og lignende Problemer. Stofligt giver Digtet saaledes betydelig mere, end dets Navn lover, men af dette Indhold er kun Lidet umiddelbart forstaaeligt for vor Tid. Den skolastiske Tænkning var jo i og for sig saa sublimt tilspidset, at man maatte være hjemmevant i dens hele Apparat for ikke hvert Øjeblik at støde paa Uforstaaeligheder; dertil kommer, at mange af de religieuse Grundforhold bunde i en Mystik, som det ingenlunde har været Forfatterens Agt at bringe Klarhed i, men som han tvertimod indhyller i en end mere ærefrygtindgydende Dunkelhed ved en frodig Anvendelse af Allegorien; og i denne Allegoriseren er det hyppigere en vilkaarlig og skiftende Betydning, der tillægges Billedet, end det er et naturligt Forhold mellem dette og dets Anvendelse, som afføder Allegorien. Af og til træffer man blandt de Gaader, der opstilles og hvis Løsninger selv ere gaadefulde, paa stort udkastede Syner, som den af Anders Sunesøn optagne augustinske Forestilling om de sex Skabelsesdage som Forbilleder for sex Tidsrum i Verdenshistorien; og ikke sjeldent kan man midt mellem de skolastiske Begrebsdefinitioner af *principium sine principio* og *principium de principio*, af *alius* og *aliud*, møde mere fattelige og klartformede Axiomer som dem, de følgende Citater give Exempler paa:

Modsætninger.

Nix collata pici candentius emicat, astri	Sne ved Siden af Beg i Klarhed vinder, og Stjernen
Fulgorem noctis facies accendit opaca;	Straaler med fuldere Glands i Nattens Aasyn, det mørke;
Celsius apparet titania surgere cedrus,	Højere synes at naa mod Sky titaniske Ceder,
Si vicina sibi jungatur nana mirica;	Naar ved Foden den har Tamariskens kuede Plante;

Anseris ex strepitu dulcescit cantus oloris,	Gaasens hvæsende Skrig forskjønner Sangsvanens Tone,
Pieridumque lyram tenuis vox laudat avenæ.	Rørfløjten klinger til Pris for Pieridernes Lyre.

Antikristen.

Virtutum vacuus, vitiis plenus, via mortis,	Tom paa Dyder, af Laster fuld, en Bane til Døden,
Trames peccati, necis orbita, methodus iræ,	Sti for Synden, en Vej til Mord, en Adgang for Vrede,
Culparum pelagus, scelerum mare, criminis æquor.	Syndernes Dyb, Forbrydelsers Hav, et Vandspejl for Brøden.

Jomfru Maria.

Si commendare conarer virginis hujus	Om jeg prøvede paa, den Mø og Moder at prise
Et matris merita clarissima, major eorum	For hvad hun herligt har gjort og virket, sandelig vilde
Gloria sic laudem semper transcenderet omnem,	Hendes Fortjenesters Ry hvert andet overgaa, ret som
Ut phoebus faculam, mare guttam, linea punctum.	Solen Faklen og Havet Draaben og Linien Punktet.

Kristi frelsende Død.

Quos mors ejectos paradiso tradidit orco,	Dem, som Døden jog ud af Eden og hengav til Helved,
Orcum confringens ad coelum vita reduxit.	Dem har Livet til Himlen ført, da Helved det knuste.
Mors stravit morte, quos vita vita beavit.	Dem slog Døden med Død, hvem Livet med Liv gjorde salig.

Evas Fødsel.

Non fuit ex capite, non ex pede facta mariti	Ikke af Mandens Fod og heller ej af hans Hoved
Eva, sed ex latere, quod ponitur inter utrumque,	Eva skabtes, men af hans Side, midt mellem begge,
Ne possit Domina sua mancipiumve videri,	At hun ej skulde synes hans Træl og ikke hans Herre,
Sed potius socia lateri socianda mariti.	Men som Fælle sin Mand samdrægtig stande ved Siden.

Kun nogle faa Exemplarer af »Hexaëmeron« har Litteraturhistorien Rede paa; et skal have været opbevaret i Lunds Domkirke, et andet i Sorø Kloster. Det eneste Haandskrift, som nu haves i Behold, er et meget gammelt Pergamentsexemplar, som allerede i det 15. Aarhundrede har tilhørt Roskilde Domkirke og senere har været i Arild Hvitfeldts Besiddelse. Det ejes nu af Universitetsbiblioteket, og dettes tidligere Bibliothekar P. G. Thorsen har besørget en Udgave af det, som dog aldrig er kommen videre end til Korrekturen. En Side af Haandskriftet er gjengiven her; dets meget sammentrængte, i Ord og Bøjninger stærkt forkortede Text giver et godt Billede af middelalderlig Skrivekunst og kan vække en Forestilling om de Vanskeligheder, Tydningen af saadanne gamle Codices kan frembyde.

Dansk Litteratur.

En Litteratur i Landets eget Sprog brød sig kun langsomt Vej gjennem den latinske Kultus og Videnskabelighed, som Kirken havde bragt ind i Udviklingen. Danmarks Tilstand i Middelalderen er i mange Henseender at ligne ved Barndomstiden, da Hovedvægten lægges paa den legemlige Ernæring og Væxt, da det fysiske Livs Krav stille de intellektuelle Rørelser i Skygge og der, tidt gjennem faretruende Kriser, først lidt efter lidt tilvejebringes Ligevægt mellem Kræfterne og Beherskelse af Lemmerne, inden Forstandslivet kan komme til Udfoldelse. Den nationale Kultur faaer saaledes kun et svagt og tarveligt Udtryk i vor middelalderlige Litteratur, paa samme Tid som de sydligere Lande alt have udfoldet dens ædleste Blomster: Italien har i Dante fostret en Aand, som rummer sin Tids hele Bevidsthedsindhold og omsætter saavel dens religieuse Følelse som dens filosofiske Spekulation i poetisk Anskuelighed, medens det italienske Sprog naaer Fuldkommenhedens Form i hans saavelsom i Petrarcas og Boccaccios Digtning; i Spanien trives Historieskrivning og Digtekunst i lige Fylde ved Alfons den Vises litteraire Hof; i Frankrig udklækker Provences Sol Troubadourpoesiens blussende Blomst, medens mod Nord Trouvèrernes »*Fabliaux*« aabenbare den galliske Aands lette Vid og sikre Formevne; i England lægger Chaucer Grunden til den engelske Nationallitteratur ved sine »*Canterbury-tales*«, og hos vore nærmeste sydlige Naboer faaer det tydske Sinds Dybde og mystiske Hang sit Udtryk gjennem Wolfram von Eschenbachs spiritualistiske Uddybning af Gral-Sagnet, medens dets Naturfølelse og Stemningsliv lægger sig for Dagen i Walther von der Vogelweides Digtning og »Mestersangen«, trods dens tørre og formalistiske Karakter, vidner om de nyskabte Borgersamfunds aandelige Opvakthed.

Paavirkninger fra disse Kulturytringer naaede først sent og med svag Berøring op til vor sildigfødte nationale Litteratur. For Sydboens Bevidsthed laa Danmark som det fjerne, taagekolde, barske Land, fra hvilket han var skilt ved Havets Oprør og Vejens Farer. Og i Virkeligheden var Landets Natur ugjæstmild og dets Omraade lidet tilgængeligt. Tykke Skove og vidtstrakte Moser laa som skræmmende Hindringer for vejfarende Folk, husende baade Vilddyr og

fredløse Mænd. Møjsommeligt skred Opdyrkningsarbejdet frem, hyppigt standset af Borgerkrig og Sørøverfejder, for et langt Tidsrum af den sorte Døds forfærdelige Hærgen. Men fremad skred det dog, og Samfundslivet fulgte Agerfurernes Gang. Omkring Klostre og Kirker sankedes Hus ved Hus, i Krumstavens Læ var der trygt at bo; Landsbyer fremstod og voxede stundom til Kjøbstæder, skjøndt tarvelige og kun lidet bymæssige efter Nutidens Begreber: med lerklinede Huse, med Haver og Kaalgaarde i lange Mellemrum, med Plankeværk til Værn mod ydre Fjender. Ogsaa i Læ af Borgene eller hvor en Vig paa eengang lovede et skjærmet Leje og let Adgang til Havets Handelsveje, byggede vindskibelige Borgere deres By, sluttende sig sammen i Gilder og Laug til indbyrdes Beskyttelse for Liv og Ejendom, Virksomhed og Privilegier. Men først i Tidens Løb udviklede Samfundsaanden sig til en almen Fædrelandsfølelse. Danmark var stort nok i Udstrækning; det rakte fra Smaalands Sydgrændse til Ejderen, men Befolkningen følte sig i Tidsrummets Begyndelse endnu som nærmest knyttet til de særlige Landsdele, saa Sjællandsfar stod mod Skaaning, Fynbo mod Jyde som afsluttede Provindstyper, udrustede med særlige Love og Traditioner. Først henimod Middelalderens Slutning har denne Sondring veget Pladsen for en Adskillelse af en helt anden Art, Delingen i Stænder: Gejstligheden som Samfundets ypperste Klasse, Herrestanden anselig ved Vaabendaad og Grundejendom, Borgeren voxende i Selvfølelse med sin Virksomheds og Omsætnings Fremvæxt, Bonden staaende paa Samfundsstigens som paa Mennesketilværelsens laveste Trin, en slaaende Modsætning til Oldtidens selvstændige og mægtige Bondestand.

Alene dette sidste Forhold: Ophævelsen af Provindsialismen og Grupperingen efter Stænder, viser, hvilke betydningsfulde Kulturstrømninger der gjennemrisle Middelalderens lange Tidsrum. Og et Blik paa dets politiske Historie frembyder et endnu mere sammensat Billede: Knud den Stores Erobring af England og hans Grundfæstelse af Kristendommen som den herskende Kirke i Danmark, Landets Forening med Norge under Magnus den Gode, den nye Kongestammes Tronbestigelse med den præstevenlige Svend Estridsøn, Almueoprøret mod Knud den Hellige, Knud Lavards Drab, de vendiske Plyndringer, den tiaarige Tronstrid mellem Svend, Knud og Valdemar, Kampen paa Grathehede, de stolte Bedrifters Tid under Valdemar den Store og Knud den Sjette med Absalon som ledende Statsmand

og Hærfører, de forøgede Erobringer og det paafølgende bratte Fald under Valdemar Sejer, Sondersplittelsen under hans Sønner, Erik Glippings Død for de sammensvorne Adelsmænds Sværd, Rigets materielle Ruin under Erik Menved, dets Pantsætning under Christoffer den Anden, det kongeløse Lands Mishandling af fremmede Voldsmænd, Niels Ebbesøns befriende Daad, Gjenfødelsen under Valdemar Atterdag, Margrethes dristige og vidtskuende Politik og Dekadencen under hendes Efterfølgere — Alt gjennemvævet af Strid mellem Kongemagt og Kirkevælde med Ban og Interdikt som mægtige Midler i den sidstes Haand, af Adelens voxende Indflydelse, der sikrer sig Kongens Lydighed ved Haandfæstninger, af grusomt kuede Bondeopstande, af skjæbnesvangre Indrømmelser til de holstenske Grever og deres Attraa efter Sønderjylland, af en skiftevis underdanig og selvsikker Politik overfor den tydske Kejser, af Handelens Overlevering til Hansestæderne og frugtesløse Forsøg paa at fastholde Forbindelsen med Sverig. Men Enkelthederne i dette brogede Billede have kun en ringe Betydning for den litterairhistoriske Betragtning af Tiden; naar der foreløbig bortsees fra Folkeviserne, spejle de sig kun svagt i Middelalderens danske Litteratur, der endnu slumrede med omtaaget Bevidsthed og i selve sin Fattigdom giver os et Vidnesbyrd om, at Samfundslegemets Væxt og Formning gjennem Kamp og livsfarlige Kriser endnu ikke var naaet til det Punkt, da Aanden skulde opslaa sine Øjne og selvbeskuende give sig Udtryk i en national Litteratur.

Opmærksomheden for de litteraire Fænomener maa da nærmest henvendes paa **Sprogets** Udvikling. Det Sprog, i hvilket den islandske Oldlitteratur er skreven og som endnu temmelig uforandret er Islændernes Tungemaal, var i Oldtiden Fællessproget for hele Norden og benævnedes Norrænæ-Maal eller endnu hyppigere »dansk Tunge«, idet det tog Navn af det Hovedland, hvori det taltes. Omtrent i Knud den Stores Periode, eller endnu tidligere, begyndte dette Sprog i Danmark at undergaa visse Forandringer, som mere og mere skilte det fra Udspringet; især er en angelsachsisk Indflydelse kjendelig i Ordforraad og Former, og i det 13. Aarhundrede er denne Udvikling naaet saa vidt, at det Sprog, som tales i Danmark, stærkt afviger fra Stamsproget, medens det paa den anden Side trods al Paavirkning tydeligt hævder sig som et selvstændigt Sprog overfor enhver germansk Sprogform. Sproget.

Dette Præg af et oprindeligt, ikke fra Tydsk afledet Sprog bevarer den danske Mundart selv til Tider, da Indflydelsen sydfra gjennem tydske Konger og tydsk Hofliv, tydske Krigere, Handelsmænd og Haandværkere afsætter sine talrigste Spor paa det og tilvejebringer en ikke ringe Lighed, hvad Ordforraadet angaaer, medens Bøjning og Sætningsbygning stadig bevidner dets Egenart. Det maa ogsaa fremhæves, at Sprogets Forøgelse med tydske Ord, For- og Endestavelser fortrinsvis indskrænker sig til det prosaiske Skriftsprog, medens det poetiske Sprog og den daglige Tale kun i en mindre Grad berøres af den og gjennemgaaende bevare deres hjemlige Karakter.

I Løbet af det 14. og 15. Aarhundrede fuldendes Frafaldet fra Oldsproget, og den Form, det Danske har antaget efter Tilendebringelsen af denne Udvikling, er, hvad Lyd og Bøjninger angaaer, væsenlig den samme, som det nu har, hvor forskjelligt end Udseendet kan være paa Grund af tidligere Tiders overlæssede og temmelig vilkaarlige Retskrivning. Hovedtrækkene i Afvigelserne fra det gamle Sprog ere Bortkastelsen af en Mængde af dets rige Bøjningsformer, en større Blødhed i Medlydene og en Udviskning af de kraftige Farvemodsætninger i Selvlydene, i det Hele taget en Slappelse af Sprogets stærke Elementer, som synes at være det sproglige Afbillede af Folkekarakterens Magelighed og Veghed: Han- og Hunkjøn smelte sammen i et Fælleskjøn, i Navneordene opgives alle Forholdsformer med Undtagelse af Ejeformen, i Udsagnsordene bortfalder den tidligere Bøjning efter Personer, og der er en Tendens til ogsaa at opgive Bøjningen efter Tal; de haarde Medlyd (p, t, k) gaa over til de tilsvarende bløde (b, d, g), medens e- og æ-Lyden breder sig som en graa Tusmørkeplante over de andre Vokalers farverigere Blomster. Paa samme Tid som denne Udviklingsgang fuldbyrder sig, tilendebringes ogsaa for Skriftsprogets Vedkommende Sammensmeltningen mellem de tre Mundarter: Skaansk, Sjællandsk og Jydsk, hvori det Danske endnu paa et tidligere Trin af Sprogbevægelsen delte sig; den sjællandske Sprogart, der indtog Mellemstadiet mellem det Skaanskes sejgere Vedhængen ved det Gamle og det Jydskes svagere Modstandsevne overfor det Nye, hævder sig som det Grundlag, hvorpaa det almindelige danske Skriftsprog dannes. Dette Skriftsprog bliver tillige Norges litteraire Sprog, medens det norske Talesprog vedblivende holder sig nærmere oppe

mod Oldsproget end det danske; omvendt tilegner Svensk sig en sproglig Dragt, der tilsyneladende gjør det mere forskjelligt fra Dansk, end det i Virkeligheden er; i den tidligere Del af Middelalderen stod Svensk og Dansk endnu sammen som de blødere Tungemaal overfor Norsk og Islandsk som de haardere, og Overensstemmelsen mellem de to Sprogarter var saa stor, at det ved Diplomer, Brevskaber og lignende Aktstykker fra denne Tid ofte er vanskeligt at afgjøre, om de ere skrevne paa den ene eller den anden af dem. En Tidlang saae det endogsaa ud, som om selv disse mindre Afvigelser skulde forsvinde og der skulde tilvejebringes et fælles skandinavisk Skriftsprog, skabt af den religieuse Opvækkelse, som havde sit Udspring i det af den hellige Birgitta stiftede Kloster i Vadstena, et Fænomen, der foruden sin sproglige Interesse tillige har Betydning som en for Middelalderen karakteristisk Aandsstrømning.

Den hellige Birgitta.
Efter et Maleri fra Slutningen af det 15. Aarh.

Den hellige Birgitta er nemlig her i Norden den mest udprægede Repræsentant for den kristelige Mystik, saaledes som den er kommen til Gjennembrud hos adskillige af Kirkehistoriens betydeligste Personligheder. Hun er født 1302 eller 1303 og tilhørte en af Sverigs højbyrdigste Ætter, ligesom hun ogsaa, kun fjorten Aar gammel, blev gift med en Mand af ædel Slægt, den senere Lagmand i Nerike Ulf Gudmarsson, hvem hun stod trofast og kjærligt ved Siden som en dygtig Hustru og en klog Opdragerinde af deres

otte Børn; et saadant Ry nød hun som en forstandig og sædelig Kvinde, at hun blev ansat som Hofmesterinde hos den unge Dronning Blanche af Namur ved dennes Giftermaal med Kong Erik Magnussøn. Side om Side med denne aandelige Sundhed og praktiske Dygtighed havde der alt fra Barndommen af i Birgittas Sind

Den hellige Birgitta modtager en Aabenbaring.
Efter et Maleri fra Slutningen af Middelalderen.
(*Gaude, Birgitta filia, canticum tibi detur glorie* ɔ: Glæd Dig, Birgitta, min Datter, Lovsang skal vorde Dig tildel.)

trivedes en Hang til religieus Mystik, der tidlig lagde sig for Dagen som Syner og Samtaler med Gud, den hellige Jomfru og Djævelen, og alt som disse Anfægtelser tog til i Antal og Styrke, fik hendes Liv en mere og mere udpræget asketisk Karakter; sammen med sin Mand gjorde hun lange Pilegrimsvandringer til Norge og Spanien

og fik ogsaa hans Hu saaledes vendt mod Forsagelsens Ideal, at han til Guds Ære afbrød deres ægteskabelige Samliv. Efter hans Død blev hun mere end nogensinde benaadet med Aabenbaringer, direkte Meddelelser fra Gud og de Hellige om de Ting, der ere dulgte for menneskelige Øjne, og hvad hun i sin Henrykkelsestilstand forkyndte om Himlens Hemmeligheder, omgav hende i Folkets Øjne med en Helgenglorie, hvis Skjær ikke blev mindre, da man ved flere Lejligheder saae hende optræde djærvt og uden Hensyn til eget Velvære mod Kongens Fejl og hans Omgivelsers Overgreb. Heller ikke Kleresiets Synder skaanede hun, da hun 1350 kom til Rom for ved personlig Henvendelse hos Paven at faae Tilladelse til at stifte et Kloster i Vadstena, den hun da ogsaa opnaaede trods sin indtil Hensynsløshed frimodige Kritik af Pavedømmets Misbrug. Hun levede indtil 1373 som en over hele Kristenheden navnkundig hellig Kvinde, hvem Paver og Konger, verdslige og kirkelige Stormænd adspurgte i Livets vanskelige Forhold, og efter sin Død blev hun kanoniseret. Fra hendes Kloster i Vadstena plantedes der Aflæggere i Nordens øvrige Lande, hos os i Maribo og Mariager, og den levende Forbindelse mellem disse Klostre baade ved personlige Besøg, ved Brevvexling og en flittig litterair Virksomhed affødte et Slags Unions-Skriftsprog, »Brigittiner-Sproget«, i hvilket Forskjellen mellem de nordiske Mundarter var bragt ned til et Lavmaal.

Til at danne os en Forestilling om Sprogets Væsen i Periodens første Halvdel have vi ikke andre Hjælpemidler end de gamle **Love**. Lov-Litteraturen. Deres kulturhistoriske Betydning er det overflødigt at paapege; det er klart, at deres Bestemmelser for Rettens Hævdelse i Familiens indbyrdes Forhold som i Personens Stilling til sine Medborgere og til Staten ordne sig Led for Led til et Omrids af hele det private og offentlige Liv paa den Tid, de blev til. De ere oprindelig opstaaede som Vedtægter for snevrere Kredse; alt som deres Holdbarhed er bleven prøvet og som Samfundsdannelsen er tiltagen i Omfang, have de faaet Gyldighed over større og større Omraader, til de omsider ere blevne underkastede Retslærdes Gjennemsyn og have faaet Kongernes Stadfæstelse som Love for hele Landsdele. Den ældste af dem er Knud den Stores Vitherlagsret (Vederlagsret), en Lovbog, der fastsætter Bestemmelserne for Samlivet i Kongens Hird, den Vitherlagsretten. prægtigt udrustede Livgarde, der skulde være nærmest om hans Per-

son; i sproglig Henseende er denne Lov dog af mindre Betydning for os, da det eneste Brudstykke af den, som endnu er til, hidrører fra en langt yngre Tid og maa være skrevet efter 1346. De kirkelige Love: Erkebiskop Eskilds skaanske og Absalons sjællandske Kirkeret (1162 og 1171), haves i Haandskrifter fra det 13. Aarhundrede, men fra dette Tidsrum meddeles der nedenfor en Prøve af Jydske Lov, der tilligemed de andre verdslige Love i alle Henseender ere betydeligere end de gejstlige.

Skaanske Lov.

Den ældste verdslige Lov er Skaanske Lov, som tillægges Valdemar den Første, skjøndt dens Form har mere af det tilfældigt Sammenbragtes Karakter end af en enkelt Lovgivers ordnende Arbejde; den maa derfor sikkert rettere betragtes som en privat Samling af gamle Love og Vedtægter, der have været gjældende i Skaane og muligvis senere ere blevne stadfæstede af Kongen. Et meget smukt

Første Side af Runehaandskriftet af Skaanske Lov.

Gjengivelse af Texten.	Gjengivelse paa nyere Dansk.
Far man kunu ok døر han, før æn hun far barn, ok sighir hun ok hænnæ frændær at hun ær mæth barne, tha skal hun sitta i egen bægia therræ uskiftø tiughu uku og til se mæth sinum uæriændæ, ær hun æi mæth barne ok ær thær gothræ kuinæ uitnæ til, tha skiftis egn therræ, hus ok bolfæ ok køpæ iorth, annur iorth gangæ til rætræ arua.	Faaer Mand Kone og døer han, før end hun faaer Barn, og siger hun og hendes Frænder, at hun er med Barn, da skal hun sidde i eget fælles uskiftet Bo tyve Uger og tilse med sine Værger; er hun ej med Barn og er der gode Kvinders Vidne dertil, da skiftes deres Ejendom, Hus og rørligt Gods og Kjøbejord, men anden Jord gaa til rette Arvinger.
Sighir mothær ok hænnær frændær at barn uar føt æftir fathur, ok netta fæthrinis fræn(der .....)	Siger Moder og hendes Frænder, at Barn var fød efter Fader, og nægte Faderens Frænder .....

Runehaandskrift (»*Codex Runicus*«) af denne Lov findes i den Arnamagnæanske Samling i Universitets-Bibliotheket og er 1877 udgivet i fotolithografisk Aftryk; det er den første Side af denne Membran, vort herhenhørende Bilag fremstiller i nøjagtig Efterligning. Den vigtige latinske Bearbejdelse af Loven, som skyldes Anders Sunesøn, er nævnet ved denne.

Valdemars sjæll. Lov.

Valdemars sjællandske Lov er ligeledes en Privatsamling af gamle Love og Vedtægter for Sjælland, yngre end den skaanske, uden at det med Bestemthed lader sig afgjøre, naar den er samlet. Ligesom man er i Tvivl om, hvilken af Valdemarerne (den Første eller den Anden) Loven har faaet Navn efter, saaledes er man ogsaa usikker med Hensyn til den Kong Erik, efter hvem den anden sjællandske Lov er opkaldt; den har ganske samme private Karakter som

Første Side af Skaanske Lov.

Efter Runehaandskriftet i den Arnamagnæanske Samling Nr. 28. 8vo.

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

Thætæ ær then rætæ sialanzfaræ logh oc
thæn gamlæ ut arvæ mal.

Fathær oc mothær. ær sun oc dotær næst at
ærvæ. sun til full lot. oc dotær til half lot.
Æn of af giftæs. sun. æller dotær. ællær bathe. innæn
oc fathær oc mothær. tha faræ the af bo. sun mæth
full lot. oc dotær mæth half lot. allæ æm full lot sum
theræ fathær hauær. for utæn fæthrinis worth. oc the
arvæ ær han ~~ær han~~ ær fæle sithen han fec theræ mo
ther. æller theræ mothær sithen hun fec theræ fathær.
Thet kallæ wi alt Um fæthrinis worth oc mothær.
fæthrinis worth. ær fathær ate for æn han fec the
ræ mothær. ællær mothær ate for æn hun fec theræ
fathær. At ut arvæ ærver æi fathærs flæt.
Ængin ut arvæ ærvir nokæt barn innæn fathærs
flæt. Hoær fath arvi sit barn. thær ær utæn fælægh
Dor nokæt hans barn uthæn fælagh. for Dør.
uthæn af komil. tha ærvær fathær oc mothær
oc brothær ful lot. oc systær half lot. æm wæl the
innæn sitiæ fathærs flæt. æsræ the ær uthæn ærvæ.
Allæ skiælnæthe. ær Hoær far ær næst allæ gen mæle.
mællæ born kan kumæ. oc fathær. tha ær fathær
nærmer allæ gen mæle. Um bornæ born tal.

Første Side af Valdemars sjællandske Lov.
Efter Haandskriftet i den Arnamagnæanske Samling Nr. 24. 4to.

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

Første Side af Valdemars sjællandske Lov.

Gjengivelse af Texten.	Gjengivelse paa nyere Dansk.
Thætæ ær then rætæ sialanzfaræ logh oc thæn gamlæ ut aruæ mal.	Dette er den rette Sjællandsfar Lov og det gamle Udarve-Maal.
Fathær oc mothær ær sun oc dotær nest at aruæ, sun til ful lot, oc totær til halv lot, æn of af giftæs sun æller dotær ællær bathe, liuænde fathær oc mothær, tha faræ the af bo, sun mæth ful lot oc dotær mæt halv lot, allæ æm ful lot sum theræ fathær hauær for utæn fæthrinis iorth oc the aruæ, ær han ærfde sithen han fec theræ mother, ællær theræ mothær sithen hun fec theræ fathær.	Fader og Moder er Søn og Datter nærmest til at arve, Søn til fuld Lod og Datter til halv Lod; men dersom Søn eller Datter eller Begge bortgiftes i Faders og Moders levende Live, da udgaa de af Boet, Søn med fuld Lod og Datter med halv Lod, alle med ligesaa fuld Lod som deres Fader har, med Undtagelse af Fædrenejord og den Arv, han har arvet, efterat han fik deres Moder, eller deres Moder efterat hun fik deres Fader.
Om fæthrinis iorth oc mothær.	Om Fædrene- og Mødrenejord.
Thet kallæ vi alt fæthrinis iorth, ær fathær ate før æn han fec theræ mothær, ællær mothær ate før æn hun fec theræ father.	Det kalde vi altsammen Fædrenejord, som Faderen ejede, førend han fik deres Moder, eller Moderen ejede, førend hun fik deres Fader.
At ut aruæ æruer æi fathærs flæt.	At Udarving arver ej Faders Hus.
Ængin ut aruæ æruir nokæt barn inæn fathers flæt.	Ingen Udarving arver noget Barn indenfor Faders Hus.
Horæ fath(ær) æru(ær) sit barn, thæt ær utæn fælægh dør.	Hvorledes Fader arver sit Barn, det som døer udenfor Fællig.
Dør nokæt hans barn uthæn fælægh for utæn afkomd, tha æruær fathær oc mothær oc brothær ful lot oc systær half lot, æm væl the innæn sitiæ fathærs flæt, æszæ the ær uthæn æræ.	Døer noget af hans Børn udenfor Fællig foruden Afkom, da arver Fader og Moder og Broder fuld Lod og Søster halv Lod, ligesaavel de, der sidde indenfor Faders Hus, som de, der ere udenfor.
Horæ far ær næst allæ genmæle.	Hvorledes Fader er nærmest til alt Gjenmæle.
I allæ skiælnæthe, ær mællæ børn kan kumæ oc fathær, tha ær fathær nærmer allæ gen mæle.	I alle Tvistemaal, som kan opkomme mellem Børn og Fader, er Faderen nærmest til alt Gjenmæle.
Om børnæ børn talæ.	Om Børneborn tale.

de foregaaende og kan højst være stadfæstet af en Kong Erik, skjøndt neppe hverken Erik Glipping eller Erik Menved, hvem man har tillagt den. Det smukke Haandskrift af Valdemars sjællandske Lov, som den Arnamagnæanske Samling ejer (udgivet 1869) meddeler det her indføjede Bilag en Prøve af.

Den eneste Lov, der med Sikkerhed kan føres tilbage til en bestemt Lovgiver, er Valdemar den Andens jydske Lov, given paa Rigsdagen i Vordingborg Jydske Lov. i Marts Maaned 1241 som Landslov for Nørre- og Sønderjylland og desuden for Fyn, Samsø, Langeland og Als. Dens Fortale har den berømte Begyndelse: »Med Lov

skal Land bygges« og blev i senere Afskrifter sat foran de andre Love. Om Aanden i dette Lovgivningsarbejde saavelsom om Sproget paa hin Tid vil efterstaaende Citat af Fortalen bære Vidne:

Af Jydske Lov 1241.

Logh scal væræ ærlic, ræt, tholic æfter landens wanæ, quemlic oc thyrftælic, oc openbar, sua at allæ men mughæ witæ oc understandæ huat logh sægher; oc weræ ei gørth eth scriuæn for ennens manz særlic wild, num efter ollæ menz thirft ther i land bor. Ængi man scal dømæ geen then logh, ther konung giuer oc olt land taker with, num æfter then logh scal land dømæs oc ræettes. Then logh ther kunung giuer oc olt land taker with, then ma han ei efter takæ æller skiftæ, uten lanzens wili, for uten han war openbarlic gen guth. — Thet æræ kunungs æmbet oc høfthings, i land æræ, at gøme domh, oc gøræ reth, oc frælsæ them ther meth wald thuinges, swa som er widdewe oc wærilos børn, pilgrim oc utlendz men, oc fatok men: them gar tithest wald yuer.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Lov skal være ærlig, ret, taalig efter Landets Vane, kvemlig (passende) og tarvlig (som Tarv er), og aabenbar, saa at alle Mænd (Folk) kunne vide og forstaa, hvad Loven siger; og (den) være ej gjort eller skreven for nogen Mands særlige Fordel, men efter alle Mænds Tarv, der i Landet bo. Ingen Mand skal dømme mod den Lov, som Kongen giver og alt Landet vedtager; men efter den Lov skal Land dømmes og rettes. Den Lov, som Kongen giver og alt Landet vedtager, den maa han ej tage fra eller skifte uden Landets Villie, undtagen den aabenbar var Gud imod. — Dette er Kongens og Høvdingers Embede, som i Landet ere, at afsige Dom og gjøre Ret og frelse dem, der med Vold tvinges, saa som er Enker og værgeløse Børn, Pilegrimme og Udlændinge og Fattigfolk: dem gaaer tiest Vold over.

Blandt de forskjellige Udgaver af Jydske Lov skal her nævnes den danske Texts første Fremtræden i Bogtryk (Ribe 1504) efter temmelig nye Haandskrifter, ledsaget af en latinsk Oversættelse og af den viborgske Bisp Knud Mikkelsens »*Expositiones*«, i hvilke den retslærde Prælat — han var *Doctor juris utriusque* — forklarer Loven ved Hjælp af den romerske og kanoniske Ret og oplyser dens Anvendelse ved Exempler paa afsagte Domme, forefaldne Tilfælde, Retssædvaner o. dsl. Paa Udgavens sidste Blad findes hosstaaende Træsnit, der synes at forestille en Dom, hvorved en Uskyldig domfældes trods sine Bønner og Englens Beskyttelse, medens den Skyldige under den Ondes Protektion benytter Øjeblikket til at bestjæle Dommeren. — Allerede henved en Snes Aar inden denne første danske Udgave fremgik af Pressen, var Jydske Lov udkommen paa Plattydsk (Lübeck 1486); den var jo gjældende Lovbog i Sønderjylland og blev derfor tidlig oversat i det Sprog, som taltes i de sydlige og vestlige Egne af denne Landsdel. Den plattydske Udgave, som kun det Store kgl. Bibliothek ejer i et fuldstændigt Exemplar, har, efter Tidens Kaar, en vis festlig Karakter; Fortalen er omskreven i pyntelige Vers, den typografiske Udstyrelse er ret rig, med Initialer og Randtegninger paa nogle af Siderne samt paa Titelbladet den Side 44 gjengivne Komposition: mellem to Søjler, som bære en firedelt Bue, to siddende Konger med Scepter og Krone, omgivne af fem Biskopper; som Underskrift læses: Dyt synt de heren vnde de bisschoppe de dyt recht ghefundert hebben, (dette er de Herrer og de Biskopper, som have grundlagt Loven).

Ogsaa adskillige danske Bylove haves i Behold fra Middelalderen, blandt andre Flensborgs nyere Stadsret fra 1284, bevaret i et næsten samtidigt Haandskrift,

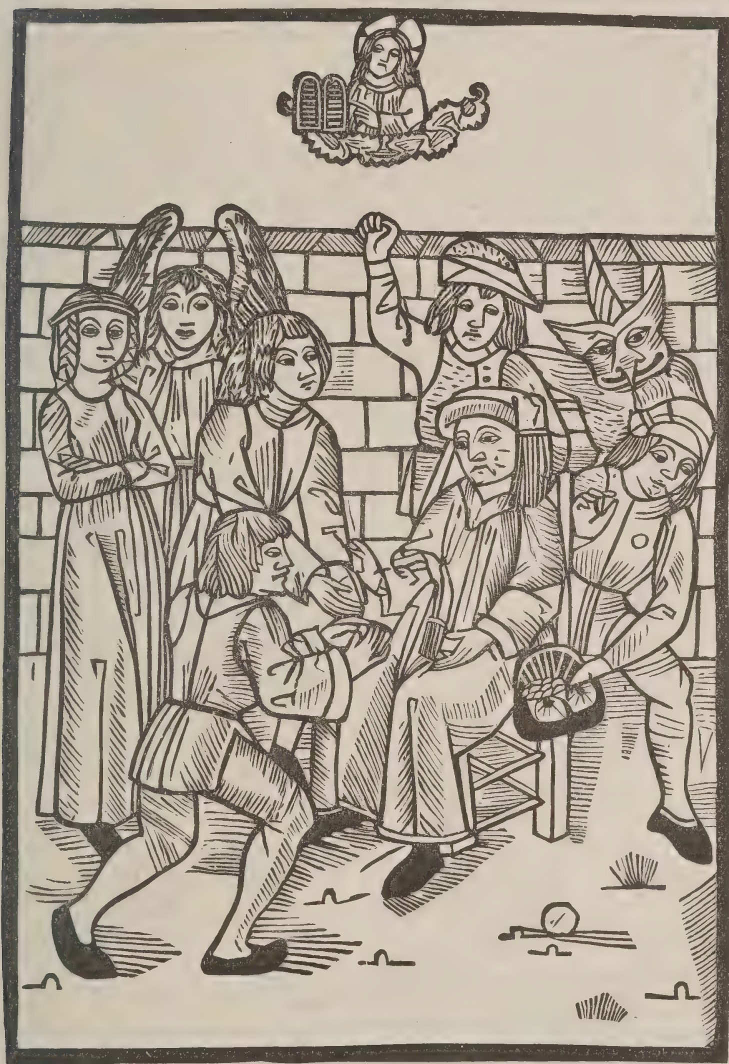

Illustration til Biskop Knuds »*Expositiones circa leges Jutiæ*«. Ribe 1504.

hvis Sprog er rent Jydsk. Gildeskraaer og Laugsartikler findes der ligeledes Levninger af.

Titelblad til »Dat Jutische Lowbock«. 1486.

De gamle danske Provindslove og de slesvigske Stadsretter ere udgivne af P. G. Thorsen (1852—53, 1855), Gaards- og Stadsretter af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge i hans Samling af gamle danske Love V (1827).

Rationel Granskning af Naturens Love var fremmed for Middelalderen; den drev det ikke videre end til spredte, usammenhængende Iagttagelser, og i Tydningen af dem ere vilkaarlige Paastande ligesaa hyppige som Indflydelsen af kras Overtro. Hvorvel der foredroges **Lægevidenskab** ved Universiteterne og den tillige udgjorde en Del af Klosterstudierne, bestod Lægekunsten hovedsagelig dog kun af tilfældigt sammensankede empiriske Forskrifter, hvis Virkeevne maa forekomme en moderne Betragtning højst tvivlsom, skjøndt de hævdede sig uforandrede fra Slægt til Slægt, opbevarede i haandskrevne Lægebøger eller Urtebøger, som de almindeligst kaldtes, fordi det fornemmelig var Planternes Anvendelse som Lægedom, de gav Anvisning til. Flere saadanne Bøger ere komne til os fra hine Tider, den berømteste, **Henrik Harpestrengs**, i et meget smukt Haandskrift, som ejes af det St. kgl. Bibliothek og 1826 blev udgivet af C. Molbech.

Lægevidenskab.

Om **Henrik Harpestrengs** personlige Forhold er os ikke Andet bekjendt, end at han har levet i det 13. Aarhundrede og været Kannik i Roskilde; om den store Anseelse, han har nydt, vidner et yngre Haandskrift, i hvilket han stilles sammen med Oldtidens berømte Læge Galenus som en »viis Mester«. Hans Sprog gjør ved det første Blik et fjernt og fremmed Indtryk, men trænger man lidt nærmere ind i det, viser det sig, enkelte nu ukjendte Udtryk fraregnede, i sit egenlige Væsen ikke saa meget forskjelligt fra vor Tids Dansk; efterstaaende Prøver ville godtgjøre dette, samtidig med at de give os en af Mester Henriks almindelige og en af hans specielle Anvisninger.

Henrik Harpestreng.

Af Henrik Harpestrengs Lægebog.

Hwa sum wil lækydom takæ. han skal thæt witæ at nokær stærk lækidom ma æi giuæs børn. oc æi gamælt folck. oc æi andær thær krankæ ær. Oc æi skal lækydom takæs ællær giuæs i mykæl hetæ. oc æi i mykæl kuld. Man skal æi twå lækydom takæ en dagh. Thægær lækydom ær takæn til løsn. hauær man æi fangæt løsn. tha skal mat æi takæs fyrræ æn lækidom hauær syn dygh fulkummæt. Takær man mat fyrræ tha ma han ræthæs at han fangær rythæ. Thæn

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Hvo som vil Lægedom (Medicin) tage, han skal det vide, at nogen stærk Lægedom maa ej gives Børn og ej gammelt Folk og ej Andre, der svage ere. Og ej skal Lægedom tages eller gives i megen Hede, og ej i megen Kulde. Man skal ej to Lægedomme tage paa een Dag. Naar Lægedom er tagen til Afføring: haver man ej faaet Afføring, da skal Mad ej tages, førend Lægedom haver sin Virkning fuldkommet. Tager Mand Mad før, da maa han frygte, at han faaer Feber.

thær lækydom hauær takæt. ma annæn dagh bathæs. at thæt thær løsth ær af lækydom ma mæth bastuf af tømæs.

Den, der Lægedom haver taget, maa anden Dag bade sig, at det, der løst er ved Lægedom, maa med Badstue (Badet) aftømmes.

Af pipærroot.

Raphanum. pipær root. oc hun ær storlyk heet. oc kallæs forthy root at swa sum andræ yrtæ waxæ up. swa waxær hun giærnæ nithær. i. yorth. Hwa sum hænnæ frø syndær nithær mællæ sinæ hændær oc smøræ them mæth. tha ma han takæ hugorm utæn skathæ. Takær man thænnæ root. oc læggær mæth fils been thær røt ær af ællæ. tha warthær thæt hwit. Warthær hun takæn. i. mat. oc ætæn. tha stær hun gen etær. Hun ær oc mykæt helsum at ætæ fastænd. i. marz manæth oc annæn timæ. for thi at hun rensær. i. man thæt ondæ bloth thær man far af wintærs kuld. oc thyrrær thæt at thæt skathær æi man. Stampær man pipær root oc dudækorn mæth lit salt. oc læggær with cancer tha dughær thæt. Swa dughær thæt oc for lykwærthing sot.

Om Peberrod.

Raphanum. Peberrod. Og hun er storlig hed og kaldes derfor Rod, fordi at saa som andre Urter voxe op, saa voxer hun gjerne ned i Jorden. Hvo som hendes Frø søndergnider mellem sine Hænder og smører dem med, da kan han tage Hugorme uden Skade. Tager man denne Rod og lægger ved Elfenben, som rødt er af Ælde, da vorder det hvidt. Vorder hun tagen i Mad og ædt, da staaer hun imod Edder (Gift). Hun er og meget helsebringende at æde fastende i Marts Maaned og andre Tider, fordi at hun renser i Mand det onde Blod, som man faaer af Vinters Kulde, og tørrer det, at det skader ej Mand. Stamper (støder) man Peberrod og sort Kummen med lidt Salt og lægger ved *cancer* (Kræft), da virker det. Saa virker det og for Spedalskheds Sot.

Stenbog. Haandskriftet indeholder tillige en saakaldet Stenbog, en Forklaring af de ædle Stenes helbredende Virkninger, som efter al Rimelighed ogsaa maa tillægges Henrik Harpestreng; den er en fri Oversættelse eller et Uddrag af et latinsk Digt, som den franske Biskop Marbod i Rennes har forfattet, efter eget Sigende paa Grundlag af et Skrift om Ædelstene og deres Egenskaber af den hos Plinius omtalte lægekyndige Evax, der hos Marbod gjøres til Konge af Arabien, det fjerne Land, til hvilket saamange af Middelalderens fantastiske Forestillinger henlægges. En Prøve paa den Overtro, der tillagde Stenene undergjørende Kraft, giver exempelvis det lille Stykke om

Corallus.

Corallus hetær en goth steen. Han kombær fra hafs botn mæth næt up oc ær tha grøn. oc sithæn harthnær han til steen thær fyrræ war æns træ oc fangær røth lyth. Han dughær for storm. oc spækær diært wæthær. oc han dughær for trollæ oc for thordyn. Warthær han kast. i. win garth ællær annæn stæth tha warthær therræ fruct mikæl.

Koral.

Koral hedder en god Sten. Han kommer fra Havets Bund med Net op og er da grøn, og siden hærdner han til Sten, der før var som Træ, og fanger rød Farve. Han virker mod Storm og stiller haardt Vejr, og han virker mod Trolde og mod Torden. Vorder han kastet i Vingaard eller andet Sted, da vorder deres Frugt megen.

Ogsaa en Kogebog findes i samme Haandskrift og indvier os i denne Side af Middelalderens daglige Liv ved en lille Række kortfattede Forskrifter til Madlavning, f. Ex. følgende: Kogebog.

Quomodo conficiatur pastellum de medullis ceruorum.

Man skal siuthæ hiortæ been oc sla them syndær thawær the æræ kaldæ. oc gøræ en degh af hwete miæl. oc kalt watn. oc latæ thær til salt oc pipær. oc kaniæl. oc latæ marghæn til af the been oc gør thær af en pastel oc bakæ. i. en houæn.

Hvorledes Postej af Hjortemarv tilberedes.

Man skal koge Hjorteben og slaa dem sønder, naar de ere kolde, og gjøre en Dejg af Hvedemel og koldt Vand og sætte dertil Salt og Peber og Kanel og sætte Marven til af de Ben og gjøre deraf en Postej og bage i en Ovn.

Vil man have en Forestilling om Middelalderens aandelige og verdslige Viden i kort Begreb, kan man i den meget yndede Folkebog **Lucidarius** finde Tidens theologiske, astronomiske, fysiske og geografiske Kundskabssum gjengiven i hvad man nutildags vilde kalde en populair Fremstilling, en folkelig Encyklopædi, hvis Indhold ingenlunde angiver Lavmaalet af de Kundskaber, man dengang maatte være udrustet med, men tvertimod den hele Viden, som kunde forudsættes at være tilstede hos den dannede Del af Folket. Bogen har sit Navn af *lux*, Lys, og det var en lysbringende Mission, den vilde udføre ved at undervise sin Samtid i Alt, hvad der vidstes om Gud og Skabelsen, om Jorden og Himmellegemerne, om Messens Forvaltning og Dommedag. I næsten alle europæiske Sprog var denne Bog udbredt, den var en af de første, Bogtrykkerkunsten mangfoldiggjorde, og endnu langt op imod vor Tid har Oplag paa Oplag vidnet om den Yndest, den senere kom til at staa i som Almuelæsning, efterat den ved sin Fremkomst havde været Udtrykket for den dannede Bevidstheds Kundskabsindhold.

Grundlaget for »**Lucidarius**« findes i den franske Presbyter Honorius' Værk fra det 12. Aarhundrede: »*Elucidarium sive dialogus summam totius christianæ theologiæ complectens*« (»E. eller en Samtale, omfattende Indbegrebet af hele den kristelige Theologi«). Dette Forbillede have Efterligningerne i de forskjellige Lande holdt sig meget nær op til; Formen for Fremstillingen er altid Samtalen mellem den videbegjærlige Discipel og hans kundskabsrige Lærer, og Indholdet drejer sig for Størstedelen om Gudstjenestens enkelte Ceremonier med Forklaring af deres aandelige Betydning og historiske Oprindelse; dertil slutte sig Uddrag og Betragtninger over Skabelseshistorien og de følgende bibelske Beretninger, hvis Redegjørelse for de ældste Slægter danner Overgangen til Omtalen af Jordens Folkeslag, dens geografiske Forhold, dens Plads i Universet og endelig en Skildring af Lucidarius.

Dagenes Ende og Tilstanden efter Dommen. Ret og Vrangt er her blandet sammen, virkelig Indsigt og de naiveste Misforstaaelser gaa troskyldigt Haand i Haand; men at det dog ikke var saa aldeles taabelige Forestillinger, der laa til Grund for Totalopfattelsen f. Ex. af Himmelrummet og dets Kloder, at der her tvertimod er Spor af en virkelig kosmisk Anskuelse, vil vise sig selv i den barnlige Betragtning, som kommer tilorde i følgende Uddrag:

Af »Lucidarius« IV.

Discipulus. Kæræ mestæræ, mæthen i hauæ mek sawth aff verdhen, Syer mek nw noghet fauert aff hemmelteghen.

Magister. Hemmælenæ the æræ XII, oc planethernæ thee æræ VII, oc hwer ær fest i syn hemmel, sommæ owermeræ oc sommæ nedermeræ.

D. Hwilken planethæ ær nederst.

M. Thet ær monynd.

D. Hwar stoor ær monynd.

M. Manyn er moxen om stoor som all jorden ær. Och hwer stiernæ ær oc om stor som all jordhen ær. Och solen ær VIII synnæ bredæræ æn al jordhen om kryngh.

D. Hwar aff kommer thet, ath solen worther bort taghen om dawen.

M. Thet kommer ey aff anneth, æn aff monæns gangh ær saa, ath han kommer Tha reth mellum wos oc solen. Forthi ath monyn ær møget tyøk oc stoor, Thaa fangæ wy ey seth solens claræ skyn i gemmen mønydh, før æn hun fangher omganghet monyn.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Disciplen. Kjære Mester, efterat I nu har fortalt mig om Verden, saa siig mig nu noget Fagert om Himmeltegnene.

Læreren. Himlene de ere tolv, og Planeterne de ere syv, og hver er fæstet i sin Himmel, somme højere oppe og somme lavere nede.

D. Hvilken Planet er nederst?

L. Det er Maanen.

D. Hvor stór er Maanen?

L. Maanen er næsten saa stor som hele Jorden er. Og hver Stjerne er ogsaa saa stor som hele Jorden er. Og Solen er otte Gange bredere end hele Jorden i Omkreds.

D. Hvoraf kommer det, at Solen vorder borttagen om Dagen?

L. Det kommer ej af Andet, end af at Maanens Gang er saa, at han kommer da ret imellem os og Solen. Fordi at Maanen er meget tyk og stor, da faae vi ej seet Solens klare Skin igjennem det røde Skjær, førend hun faaer omgaaet Maanen.

Noget tarveligere ere Beskrivelserne af Jordens forskjellige Dele. Jødeland henlægges til Afrika, dog med den Tilføjelse, at »Somme sige, det er i Asien«. I Forbindelse med Indieland omtales temmelig detailleret Paradisets geografiske Beliggenhed og klimatiske Forhold; Indien ligger saa langt borte, at Ingen kan sejle did i kortere Tid end et halvt Aar, og Landet er saa stort, at det ikke kan gjennemrejses paa mindre end fire Vintre, »thi det er syv Kongeriger og tyve«; paa Disciplens Spørgsmaal, om man ikke kan »komme fra Indien lige til Paradis«, svarer Læreren: »Til Paradis er det Jorderigs Mennesker umuligt at komme, fordi det er saa højt Jordsmon, at det rækker op over alle Skyer«. Den korteste Omtale bliver Europa til Del, og af Danmark synes Forfatteren ikke at kjende stort Andet end Thy. Hans Beretning lyder saaledes:

Then annen deel hedher ewropaa. ther ær i alt romæ rigæ, walland og tythslandh, ængæland oc skotland. thet ær

Den anden Del hedder Europa. Der er ialt Romerrige, Valland og Tydskland, England og Skotland. Det er vestligst

alwesterth i werdhen, oc nordest i thet landh ær en stadh, ther ær førytiwæ dawæ om wynteren, ther aldri kommer daw. En dell aff werdhen ær oc danmark. Ther ær oc æn stedh hedher hanzstedholm. Ther vdhen foræ liggher Swellien j hauet. j thet samæ landh, ther danmark hedher, ther ær thet bestæ rydderskapp ther vndher solen ær, om thee welæ wel til sammen hollæ. Ther ær oc the ædlestæ frwær oc twctæligæ meth teræ sedher ther i al werdhen fynnes.

i Verden, og nordligst i det Land er en Stad, hvor der er fyrretyve Dage om Vinteren, da der aldrig kommer Dag. En Del af Verden er og Danmark. Der er og en Stad, hedder Hanstedholm. Der udenfor ligger Brændingen i Havet. I det samme Land, der Danmark hedder, der er det bedste Ridderskab, der under Solen er, om de ville vel sammen holde. Der er og de ædleste Fruer og tugtelige i deres Sæder, der i al Verden findes.

»Lucidarius« indeholder det ældste danske Fadervor; det lyder saaledes: »Wor father, ther i hymærighæ ær, helliest ær tith naffn, thil kommæ tith righæ, tyn williæ skal wæræ saa paa jordhen som i hymmelen, Gyff oss i daw worth daulighæ brødh, Oc forlath oss woræ brøthæ, sosom wi forlathæ them ther woss om moth brydhæ, Oc ledh woss ey i frestelsæ, Men frels wos aff alth onth, Amen.« Ældste Fadervor.

Et haandskrevet Exemplar af »Lucidarius« findes i den Arnamagnæanske Samling paa Universitetsbiblioteket; af den ældste trykte Udgave — Kbhvn. 1510 — existerer kun et eneste Exemplar, som det St. kgl. Bibliothek opbevarer. Sidste Gang er »Lucidarius« udgiven af C. J. Brandt 1849 som Nr. VII af »Nordiske Oldskrifter«.

Fra Slutningen af Middelalderen skriver sig **den ældste danske Bibeloversættelse**, som omfatter de tolv første Bøger af det gamle Testamente, gjengivne efter Vulgata i et Sprog, hvis store Ærefrygt for Originalens kanoniske Latin gjør det mere ufrit og ubehjælpsomt, end de litteraire Mindesmærker fra dette fremrykkede Tidspunkt ellers ere, ja endog frister Oversætteren til forunderlige Forsøg paa at gjengive visse latinske Bøjningsformer ved tilsvarende danske — eller rettere sagt udanske — Konstruktioner, saaledes de løjerlige Participier, som dannes med Hjælpeverbet »at skulle« for at ramme den tilsvarende latinske Form med et enkelt Ord (f. Ex. drikkeskullende ɔ: *bibendum*, ejeskullende ɔ: *possessuri*, til at strideskullende ɔ: *ad bellandum*) og de selvgjorte Adjektiver med Endelsen »lig« for at undgaa Omskrivningen af det paagjældende enkelte latinske Ord (skovelig ɔ: *sylvestris*, hyrdelig ɔ: *pastoralis*, krybelig ɔ: *reptile*). Trods disse Latinismer saavel i Ord som i Ordstilling har Oversættelsen dog sin sproglige Interesse, baade fordi der overhovedet ikke findes mange Sprogværker ældre end det 15. Aarh., og fordi Ældste danske Bibel.

En Side af den ældste danske Bibeloversættelse

efter Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek.

(Af Femte Mosebog).

Gjengivelse af Haandskriftets Text.

Item Theth tolfftæ capitulum.

Thessæ hær æræ budhe ok dommæ, hwilkæ som j skullæ gøre j landet, hwilkæt som herræn edher gudh skal giffwe thic, at tw skalt eyæ theth, allæ daghæ, j hwilkæ som tw skalt gaa paa jordæn Omwentæ ællær kwlkastæ allæ stædhe, j hwilkæ som folkenæ ællær hetnynghene, hwilkæ som j skullæ eyæ, dyrkedhe, ællær hedredhe there affgudhe, ower høghæ bierghe, ok howe, ok vnder all grenefullæ trææг, atskiliær ok forderwer theres altere, ok synderbrydher beletene, brendher lwndene j elden, ok sondhersloor affgudhenæ, fortaber theres naffnæ aff the stædhæ, ikkæ skullæ j gøre swo herræn edher gudh, Vtæn til stædhen, hwilken som herræn edher gudh vtwælier aff allæ edhre slæktæ Ath han skal thær sættæ sit naffn, ok han skal boo j thæn, j skullæ kommæ, ok j skullæ offre j thæn stædh, brennændhde offær, ok offær for fyndene øwergongnæ, tyænde, ok edher hænders førstæ frwkt, ok lowelsæ ællær jætælsæ, ok gaffwe, øxenes, ok forenes førstæ fødde, Ok j skullæ ædhæ thær j herrens edher gudhz asyn Ok j skulle gledhes j allæ til hwilkæ som j sændhæ ællær vtrækkæ handen, j ok edhre hwsæ j hwilkæ herræn edher gudh benedidher, ællær signær edher, j skullæ ikkæ gøre thær, hwilkæ som wj gøre hær j dagh, syndærlighæ hwærie hwat som hannom synæs ræth, forthy ey, ok vt til nærwerændhe tidh J kommæ til roo, ok eyændom, hwilkæn som herræn edher gudh skal giffwe edher*) —— atj skullæ roo ok rolighæ være, aff allæ fyændhe trintomkringh, Ok j skullæ boo, vtæn all rætzsæl j stædhen, hwilkæn som herræn edher gudh skal vtwæliæ, at hans naffn skal ware j thæn, J skullæ sammenforæ thit allæ thinghæ, hwilkæ som jæk bywdher, brennændhe offrælsæ, ok offær for fyændhe øwerkompnæ, ællær forwinnæskullændhe, ok tyændhe, ok edher hændærs førstæ frwktæ, ællær grødhæ, ok hwat som fræmmerst ær j gaffwenæ, hwilkæ som j jættæ herræn Thær skullæ j ædhæ for herren edher gudh, j ok edre sonær, ok døtter, ok thiænere, ok thiænæstæ qwynner, ok leuitene, hwilkæ som sammen dwæliæ j edhre stædhe, forthy the haffwe

*) Begyndelsen af næste Vers, indtil Ordene *daturus est vobis*, hvormed ogsaa dette slutter, mangler.

Vor nu brugelige Bibeloversættelses Text.

Tolvte Kapitel.

Disse ere de Skikke og de Bud, som I skulle tage vare paa at gjøre efter i det Land, som Herren dine Fædres Gud haver givet dig til Eje, alle de Dage, som I leve paa Jorden. I skulle ødelægge alle de Steder, hvor Hedningene, hvilke I skulle eje, have tjent deres Guder, paa de høje Bjerge og paa Højene og under alle grønne Træer, og I skulle nedbryde deres Altere og sønderslaa deres Støtter og opbrænde deres Astartebilleder med Ild og omhugge deres Guders udskaarne Billeder og udslette deres Navn fra dette Sted. I skulle ikke gjøre saaledes mod Herren Eders Gud; men paa det Sted, som Herren Eders Gud udvælger af alle Eders Stammer til der at sætte sit Navn, der, hvor han vil bo, skulle I søge ham, og derhen skal Du komme. Og derhen skulle I føre Eders Brændoffere og Eders Slagtoffere og Eders Tiender og Eders Hænders Offergaver og Eders Løfter og Eders frivillige Offere og de Førstefødte af Eders store Kvæg og af Eders smaa Kvæg; og der skulle I æde for Herren Eders Guds Ansigt, og I skulle være glade i alt det, som I udrække Eders Hænder til, I og Eders Huse, ved hvad Herren din Gud haver velsignet dig med. I skulle ikke i Alt gjøre efter det, som vi gjøre her idag, saa at hver gjør hvadsomhelst er ret for hans Øjne. Thi I ere ikke endnu komne til Rolighed og til den Arv, som Herren din Gud giver Dig. Naar I ere gangne over Jordanen og bo i Landet, som Herren Eders Gud giver Eder til Arv, og han giver Eder Rolighed for alle Eders Fjender trindt omkring, og I bo tryggeligen, da skal der være et Sted, som Herren Eders Gud skal udvælge til at lade sit Navn bo der; derhen skulle I føre alt det, som jeg byder Eder, Eders Brændoffere og Eders Slagtoffere, Eders Tiender og Eders Hænders Offergaver og alle Eders udvalgte Løfter, hvilke I love Herren; og I skulle være glade for Herren Eders Guds Ansigt, I og Eders Sønner og Eders Døttre og Eders Tjenestepiger og Leviten, som er i Eders Porte, thi han haver [ingen Del eller Arv med Eder].

Item Thz tolffte capitel

Thessæ hær æra bu-
dhe ok doma | hwilke
som j skullæ gøræ | j landet |
hwilket som hærren edhz
gudh skal giffwe ~~edhz~~ thic |
al eth skalt eyæ thz | allæ da-
gha | j hwilkæ som thz skalt
gaa paa jordæn Omkentæ
ællær kastkastæ | allæ stædhe |
j hwilke som folkena ællæ
hethnynghene | hwilke som
j skullæ eyæ | dyrkedhe | ællæ
hedredhe theræ affgudhe |
owær høghe bergha | ok høme |
ok vnder allæ grenefullæ
træær | atskiliær | ok forder-
wær theres altæræ | ok syn-
derbrydhz | beletene | bren-
dhz lundene | j elden | ok sun-
dhz sloor affgudhena fortta-
bær theres naffnæ | aff the
stadhæ | ikkæ skullæ j gøræ |
swo hærren edhz gudh | thær
til stedhæn | hwilkæn som
hærren edhz gudh vtwelier |
aff allæ edhre slæktæ ath
han skal thz sættæ sit naffn |
ok han skal boo ther | j skullæ
komæ | ok j skullæ offræ thær
stedh | brennendhe | offær | ok
offær | for syndene owergang-
næ | tyende | ok edhz hender
so stæ fræmkt | ok lowelsæ
ællær jætelsæ | ok gaffwe | øre-
tes | ok fæænæs | førstæ fødæ |
Ok j skullæ ædhæ thz j hærrens
edhz gudhz asyn Ok j skullæ

glædhes | j allæ til hwilkæ
som j sendhe ællær arbeth-
ka handen | j ok edhre hws j
hwilka hærren edhz gudh j
~~skal giffwe edhz~~ beredi-
dhz | ællær signæ edhz j skal
la ikkæ gøre thz | hwilka
som wi gøre hær j dagh |
syndærlighe hwærie hwat
som hanom synæs rath |
forthy | at ok ey til nærwæ-
rendhe tidh | komæ til roo |
ok eyændom | hwilkæn som
hærren edhz gudh skal giff-
we edhz | ath j skullæ roo ok
ralighæ weræ | aff allæ syn-
wndhe tenntomkringh | ok
j skullæ boo | vtæn allæ rædz
læl j stædhæn | hwilkæn som
hærren edhz gudh skal vt-
welia | at hans naffn skal
wæræ ther j skullæ samen
føræ thit | allæ thingthæ |
hwilke som jak bywdhz |
brennendhe offrælsæ
ok ok offær for synnendhe
owærkomæ | ællær forwinnæ
skullændhe | ok tyændhe |
ok edhz hendærs førstæ
frwktæ | ællær gaffwæ | ok
hwat som fræmerst ær
j gaffwene | hwilkæ som j
jættæ hærren thz skullæ j
ædhæ for hærren edhz gudh | j
ok edre sønær | ok døtter | ok
thianeræ | ok thianæstæ
qwynær | ok leuitene | hwilke
so samen dwelia j edhre
stædhæ | forthy the haffwa

En Side af den ældste danske Bibeloversættelse.

Efter Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek.

(Thottske Samling Nr. 8 fol.).

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

der midt i det barbariske Dansk, som den misforstaaede Troskab mod Bogstaven i den hellige Skrift har affødt, forekommer ikke saa faa træffende og fyndige Udtryk, der neppe ere ramte heldigere i de senere Fordanskninger af Bibelen. Større Interesse har dette Værk dog i kulturhistorisk Henseende som det første Forsøg paa at overføre Skriften paa Modersmaalet endnu i den katholske Tid, omtrent et Aarhundrede inden Reformationsbevægelsen tog dette sit naturligste og vægtigste Vaaben ihænde. Hvo Oversætteren er, haves der ingen Efterretning om; i et eller andet Kloster har han aabenbart havt hjemme, efter Sproget at dømme rimeligvis i Jylland, thi han bruger jevnlig Talordene »jen« og »jet« for »een« og »eet«. Det eneste existerende Exemplar af denne første danske Bibel, et ret smukt, skjøndt af Fugtighed noget læderet Haandskrift, har tilhørt den berømte Bogsamler Grev Otto Thott og er med dennes øvrige Manuskript-Skatte gaaet over i det St. kgl. Bibliotheks Eje. De otte første Bøger ere udgivne af C. Molbech 1828.

Hvad Middelalderen forøvrigt ejer af **theologisk** Litteratur i Modersmaalet, støtter sig nærmest til latinske Opbyggelsesskrifter. Helgendyrkelsen affødte en stor Mængde Legender, som ved Siden af apokryfe Beretninger om Kristi Barndom især omhandlede den Mangfoldighed af Undergjerninger, der i denne Mariatilbedelsens Tid tillagdes Guds Moder, og de ikke mindre talrige Mirakler, som Kirkens hellige Mænd havde udført i deres Levetid og endnu vare rede til at bevirke efter deres Død ved Forbøn i Himlen. Gejstligheden havde megen Interesse af at fæstne denne Tro hos Befolkningen, thi baade dens Hold paa Sjælene og dens verdslige Indkomster vare betingede af den; det er derfor let forklarligt, at denne halvt digteriske Formning af hellige Sagn baade om fremmede og om danske Helgene — Hellig Anders, St. Kjeld, St. Knud o. fl. — hørte til de første litteraire Frembringelser i Modersmaalet, som Folket fik Adgang til. Adskillige Brudstykker af danske Haandskrifter med saadanne Legender opbevares paa vore Biblioteker, saaledes i den Arnamagnæanske Samling et Par Blade af den genuesiske Erkebiskop Jacob de Voragines »Gyldne Legende« (»*Legenda aurea*«), som hørte til Middelalderens mest yndede Klosterlæsning, paa det St. kgl. Bibliothek en Pergaments-Kodex med Legender om St. Hieronimus og St. Katarina fra Siena. Et Kapitel af denne sidste, Fortællingen om Helgenindens besynderlige Op-

Theologi.

Legender.

lærelse i Skriftlæsning, maa staa som Prøve paa hele denne ejendommelige, om Tidens barnlige Standpunkt vidnende Litteratur:

Af St. Katarinas Legende.

Thet skal withes oc bewises i sandhed, at thenne heligh iomfru Katarina kunne bogh icke swa at noghen menneske her paa jordhen haffde kænth henne at læse uthen hennes brudgom Jhesus. Swa kunne hun bogh oc læse for sik, ey at hun kunne thale latiin som klærcke, mæn at hun kunne læse latiin. Een tiidh wille hun lære A. B. C. etc., paa thet at hun matthe staffwe oc legghe ordh sammen oc lære at læse Gudh till loff, oc thy badh hun een aff syne ordhens søsthre, at hun skulle skriffwe henne eth Abcdarium, thet er een lithel skriffth ther bogstaffwe teghnes uthi. Hun oc thet giorthe oc lærdhe henne ther i manghe ugher, oc sancta Katarina kunne enckthet ther aff nømma till grundh. Tha thænckthe hun i sith hiærthe, thet hun wille bedhe then yppersthe oc wisesthe mæsther om wiisdom, at hun skulle ey swa længhæ forthære syn thyma unøtteligh. Een dagh arligh om morghenen laffde hun sik i een gudeligh bøn oc badh till Gudh oc saffde: o alzomkæreste brudgom Jhesu Christe, er thet thyn wilie at iek matthe nømme at læsæ psalmer oc andhet ther till thyn loff hører, tha wærdugis till at lære mik thet iek ey kan selff begripe eller nømme. Skall iek oc ey noghet i swa madhe gøre, tha wordhe thyn benedithe wilie! Swa krafftugh war thennæ bøn, at førre æn hun stoeth upp aff thet stædh ther hun badh, tha war hun swa indhanlærdh oc begaffwet met Gutz nathe, at hun kunne læse klarligh og redeligh all then heligh skriffth oc alth thet hun saw met syne øghne, swa wæll som then kosteligsth og dypesth doctor. Oc thet er æn undherligher at sighe, thy at bødh henne noghen staffwe eller legghe bogstaffwe sammen till ordh at gøre, tha kunne hun engelunde thet gøre oc næppeligh kunne hun noghen bogstaff.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Det skal vidnes og bevises i Sandhed, at denne hellige Jomfru Katarina kunde Bog, ikke saaledes at noget Menneske her paa Jorden havde lært hende at læse, men hendes Brudgom Jesus. Saaledes kunde hun Bog og læse for sig, ej at hun kunde tale Latin som Klerke, men at hun kunde læse Latin. Engang vilde hun lære A. B. C. o. s. v., paa det at hun maatte kunne stave og lægge Ord sammen og lære at læse Gud til Lov, og derfor bad hun en af sine Ordenssøstre, at hun vilde skrive hende en A B C, det er et lidet Skrift, hvor Bogstaver tegnes udi. Hun gjorde ogsaa dette og lærte hende deri mange Uger, og den hellige Katarina kunde Intet deraf nemme til Grunden. Da tænkte hun i sit Hjerte, at hun vilde bede den ypperste og viseste Mester om Visdom, at hun skulde ej saa længe fortære (bruge) sin Tid til Unytte. En Dag aarle om Morgenen lagde hun sig i en gudelig Bøn og bad til Gud og sagde: o alsomkjæreste Brudgom Jesus Christus, er det din Villie, at jeg maatte nemme at læse Psalmer og Andet, der til din Lov hører, da værdiges at lære mig det, jeg ej kan selv begribe eller nemme. Skal jeg ikke Noget i saa Maade gjøre, da ske din velsignede Villie! Saa kraftig var denne Bøn, at førend hun stod op fra det Sted, hvor hun bad, da var hun saa indenlærd og begavet med Guds Naade, at hun kunde læse klart og rent hele den hellige Skrift og Alt, hvad hun saae for sine Øjne, ligesaa godt som den kosteligste og dybsindigste Doktor. Og det er endnu underligere at sige, at bød Nogen hende at stave eller lægge Bogstaver sammen til at danne Ord af, da kunde hun ingenlunde gjøre det, og neppe kjendte hun noget Bogstav.

Af Mariadyrkelsen er et af den danske Middelalders betydeligste poetiske Værker en Frugt. Den franske Dominikanermunk Alain de Roche eller med det latiniserede Navn *Alanus de Rupe*, en lærd og anseet Theolog, satte sig til Livsopgave at virke for den hellige Jomfrus Dyrkelse ved Hjælp af Rosenkrandsen eller Paternosterbaandet og kom paa sine Prædikevandringer ogsaa saa højt mod Nord som til Rostock, ved hvis Universitet han holdt Forelæsninger over sit Emne. Ad denne Vej er formodenlig Forbindelsen med Sverig kommen istand, thi tidlig finde vi et af hans Hovedskrifter udgivet der, endog gjentagne Gange med korte Mellemrum og under Stureslægtens fornemme Auspicier. Derved er rimeligvis den danske Dronning Christines Opmærksomhed bleven vakt for dette Fænomen, og paa hendes Opfordring forfattede Præsten **Michael** ved Albani Kirke i Odense 1496 sit Digt »Om Jomfru Mariæ Rosenkrands«, der tilligemed Digtene »Om Skabelsen« og »Om Menneskets Levnet« sammenfattes under Fællestitlen »**Hr. Michaels danske Rimværker**«, ligesom de alt i de tidligste Udgaver fulgtes ad. Digtet om Rosenkrandsen er vel et frit behandlet Uddrag, en selvstændig Gjendigtning af Alanus de Rupes latinske Skrift »*De Psalterio beatæ Mariæ Virginis*«, men ligesom det er opfyldt af Forbilledets krasse Mystik og haandgribelige Overtro, saaledes er selvfølgelig baade Tendensen, Indskærpelsen af Paternosterbaandets Brug, og den skematiske Inddeling, som Emnet medfører, den samme som hos den fremmede Forfatter: Digtets Gang følger Rosenkrandsens 150 Kugler eller »Stene«, behandler ved hver af de 15 store Stene et Afsnit af Frelserens Lidelseshistorie, knytter til de 5 »store Mærkestene« sine Betragtninger over Synd og Død, Dom og Forløsning, og paaminder om det »*Ave*«, der skal bedes ved hver af de andre, hvis man vil have Aflad for sin Synd og sikre sig den evige Salighed.

Michaels Rimværker.

Men hvad hverken Skematismen eller Mysticismen har kunnet dræbe hos »den gamle Dannemand«, som Hr. Michael kaldes i den første trykte Udgave, er den Hjertets fromme Enfold og den Udtrykkets simple og træffende poetiske Fynd, der paa mangt et Sted bryder naturligt tiltalende igjennem og vidner om, at Hr. Michael baade har været et ægte digterisk Gemyt og har besiddet en for sin Tid sjelden Evne til at forme sit Sprog og bygge sine Vers. Hyppigere end i »Rosenkrandsen« møde disse Fortrin os i hans to

andre Digte, i »Skabelsen« med det ægte menneskeligt medfølende Syn paa Adams og Evas Fald, i »Menneskets Levnet« med dets alvorsfulde Betragtninger over Livets Gang. Derfor kunne endnu den Dag idag Brudstykker af Hr. Michaels Digte tjene til kirkelig Opbyggelse og synges af Menigheden (i »Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt« Nr. 263 »Jeg lægges i Jorden i hvide Lin«, Nr. 404 »Din Synd den gjør Dig blind og lam«, og Nr. 468 »O Jesu, hør mig for din Død«). Da den poetiske Stils zartere Væsen mere end Prosaens haardføre Natur svækkes og skæmmes af den gammeldags Sprogform, der jo ikke har draget den samtidige Læsers Opmærksomhed bort fra det Væsenlige, Tanken og dens Udtryk, til uvæsenlige sproglige Særheder, ere de efterstaaende Prøver af »Hr. Michaels Rimværker« — ligesom de fleste senere følgende Udvalg af gammel Poesi — lempede efter vor Tids Udtryksmaade, hvorved det paa den anden Side maa bemærkes, at et oprindelig fuldtlydende Rim stundom kan tabe noget af sin Lødighed.

Af »Jomfru Mariæ Rosenkrands«.

Jeg er den Sol, som altid skin,
det Vand, som Gud vendte om til Vin,
Paradises rindende Kilde.
Hvad jeg vil gjøre paa Himmel og Jord,
den Magt staaer altid til mine Ord,
Gud haver mig givet stor Vælde.

Om Du var dømt til Helvedes Grund
og skulde derned i samme Stund —
vilde til mig Du Dig vende,
jeg kan dig redde fra Pine og Nød,
ej skal Du friste den evige Død,
min Naade vil jeg Dig sende.

Alle de Ting, som Gud haver skabt,
skulle før forgaa og blive fortabt,
end nogen af Tjenerne mine,
som læser min Psalter med gudelig Agt,
skal blive fordømt, som jeg haver sagt,
for Brøden eller Synderne sine.

Thi raader jeg Alle, baade Store og Smaa:
min Psalter lad Eder ej undgaa,
haver den i Eders Gjemme,
bær den hos Eder med Tugt og Ære,
I, som vil mine Tjenere være —
dette Raad skulle I ej glemme.

Af »Skabelsen«.

For Gang, som Adam og Eva de gaa,
Gud lod det fore deres Synder staa,
begyndte de begge at raabe;
alle Dyr, som skabte vare,
mellem Adam og Gud de Vidne bare,
af Paradis strax de løbe.

De saae til Himlen og stampede paa Jord,
for Adam han havde ilde gjort,
Gud vidste, hvad de monne mene;
Fugle fløj højt og raabte saa fast,
for Adam han var af Paradis kast,
slog sig mod Træer og Grene.

O Adam, Adam, hvor det var ilde,
Du skulde den store Glæde spilde
og gjøre Dig selv den Skade!
Fiske, som vare i alle Flode,
de løbe i Vandet og ilde de lode,
over Adam stor Ynk de ha'de.

Hvad Sorg udi Adams Hjerte stod,
det veed den Gud, ham vorde lod,
han gav sig ganske saare.
»Eva!« sagde Adam med grædende Taar,
»eja, hvad Ondt os fore staaer,
»Gud give, vi døde vare!«

Expositio pulcherri ma super rosario be ate marie virginis: in danica lingua: co pulata nowiter ⁊ im pressa.

¶ Har begynder en møghz nytthalig bog paa danscka. Om iomffrw marie rosenkrãtz: och dess brøderskaff. Swo wal klarcka som ligffalk til vnderwissning och salighet. Och then latina sõ har i blant sætthes: hwn formindscker inthet aff myeninghen. Men at klarkena sculla widha at findha swodana historier vti sckriffthen.

Titelsiden af Hr. Michaels „Jomfru Mariæ Rosenkrantz“.

Udgivet i Kjøbenhavn 1515 af Povel Ræff.

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

Af »Menneskets Levnet«.

Naar Du est død.

Verdens Levnet er ligervis
som den, der bygger paa en Is
og agter der længe at bie:
der kommer et Vejr, slaaer Isen smaa,
den Bygning kan der ej længe staa,
den tager da til at skride.

O Herrer og Fyrster og gode Kvinder,
beskuer min Seng og drages til Minde,
Jomfruer og Ridder og Svende:
saadan er Verdsens Lykke og Ende,
ihvor vi os i Verden vende,
her ligger jeg nu alene.

Naar Basunen lyder.

Nu blæses den Lyd, som tiede før,
hun høres fra Vester til Øster og Nør:
jeg skal staa op af Døde.
Huden svøbes om de muldnede Ben,
for Dommeren skal jeg gaa igjen,
hvert Hjerte maa derfor bløde.

Engelen raaber: det hører saa vide,
tænker dette vel over til alle Tide,
stander op nu, alle Døde!
Eder hjælper ej Gave, ej Herrebøn,
hver skal nu tage sin tjente Løn,
for Dommeren skulle I møde!

Hvor er min Magt, hvor er min Vold,
min Plade, mit Pantser, mit Glavind, mit
mine Svende, mine karske Heste, [Skjold,
min Høg, jeg havde paa min Haand,
mine Mynder i et Silkebaand,
der jeg mine Tjenere gjæsted?

Jeg vilde mig skjule, kunde jeg det gjøre,
at ej jeg skulde min Brøde høre —
jeg maa alt staa og tie.
O ve, o ve, hvor er mig ve!
Hans Aasyn tør jeg ikke se,
ej høre, hvad han vil sige!

»Michaels Rimværker« bleve trykte 1514—15 af Bogtrykkeren Povel Ræff i Kjøbenhavn, »paa det at Bogen ikke længer skal ligge døv, jordet og nedstoppet, men komme blandt Folket, baade Lærde og Lægmænd«. Af denne ældste Udgave findes nu kun paa det St. kgl. og paa Universitetsbiblioteket helt fuldstændige og tilmed godt vedligeholdte Exemplarer; efter et af dem giver det herhenhørende Bilag Titelbladet til »Rosenkrandsen« med den saalydende Text: »*Expositio pulcherrima super rosario beate marie virginis, in danica lingua copulata nouiter et impressa* (En saare skjøn Udlæggelse af den velsignede Jomfru Mariæ Rosenkrands, nylig samlet og trykt paa det danske Sprog). Her begynder en meget nyttelig Bog paa Dansk om Jomfru Mariæ Rosenkrands og dens Broderskab, saavel Klerke som Lægfolk til Undervisning og Salighed. Og det Latin, som her imellem sættes, formindsker Intet af Meningen, men (tjener til) at Klerkene skulle vide at finde saadanne Historier udi Skriften«. Digtet om Menneskets Levnet udgav Anders Sørensen Vedel i en noget bearbejdet Form, medens de to andre Digte mere og mere gik i Forglemmelse, skjøndt flere fra »Rosenkrandsen« tagne Brudstykker gik over i Hans Thomissøns Psalmebog 1559; i Slutningen af forrige Aarh. omtalte Rahbek dette Digt udførligere, og 1836 udgav C. Molbech alle tre Digte.

Paa **kirkelig Lyrik** i Modersmaalet har Middelalderen med dens gjennemgaaende latinske Gudstjeneste været fattig, og kun nogle faa Levninger fra dens sidste Aarhundreder vidne om, at en folkelig Aand ogsaa her er ifærd med at bryde sig Vej. Det er Kirkelig Lyrik.

egenlig først fra Reformationen af, vi kunne begynde at tale om en dansk Psalmedigtning, der fra først af næsten helt hviler paa den tydske, ligesom Middelalderens paa den latinske.

Hvorledes Frigjørelsen arbejder sig frem, have vi synligt for os i enkelte aandelige Sange, der endnu ere en besynderlig Blanding af Latin og Dansk, som f. Ex. i følgende Strofe af en Maria-Vise:

O lux et decus hominum,
lux luminum,
Maria med Dyd og Fromme,
peperisti filium
et dominum,
Jesum, den signede Blomme.
Gud lade os aldrig adskilles,
virga iesse florida,
oprunden som Rose og Lilie,
da nobis solacium & gaudium,
med Magt og fuldgod Villie!

Maria-Viser. At Paakaldelsen af den hellige Jomfru ofte antog Karakteren af en Elskovstilstaaelse og hensatte den digtende Klosterbroder i en ligefrem sandselig Extase, som om han besang en jordisk Kvindes Dejlighed, derpaa indeholde adskillige af Maria-Viserne karakteristiske Exempler. I en af dem besynges hun med Reminiscenser fra Højsangen som den, hvis Hoved »det lignes ved Guld det røde, ved Karmels Bjerg det høje«; hendes Haar er »som Palmekviste«, »hendes Klæder er fored med Panterskind, de have saamange Lyde (Farver), og med Salamanderskind fuldvel, med Glæde maa hun dem nyde«:

Ingen haver seet saa væn en Kvinde,
de Ord maa jeg bevise,
hun er vel prøvet i Tugt og Sinde;
derom skriver Salomon Vise:
langt vænere er hun end Engle i Skare,
saa skjøn hun er, den Rene,
Sol og Maane og Stjerner klare
ej ligne den Jomfru, jeg mener.

En anden Sang blander paa end mere paafaldende Maade Marias legemlige Skjønhed og hendes Hellighed sammen i sin Billedpragt:

Dit Haar er gult, dine Kinder er røde,
som Rosen stander i fejreste Grøde,
den ædelig Kejserinde:
kom os til Hjælp udi vor Nød,
helst den Stund, der vi skal dø,
at vi det saa befinde.

Dine Hænder er hvide, dine Fingre smaa,
Alverden dem ej fuldprise maa,
hver Engel i Himmeriges Rige:
Du skifter mindelig ud din Naade,
som Lilien spreder ud sine Blade,
Ingen er, Jomfru, din Lige.

Dine Øjne de brænde som to Rubin,
dit Aasyn haver det klareste Skin,
dertil den ædelig Viol:
Du maatte vel kaldes et iesse Ris,
derfor bær Du baade Lov og Pris,
Du sidder paa Davids Stol.

Dine Ben og dine Fødder,
de maa vel lignes ved Lilierødder,
som Mesteren skriver aabenbare:
som Lilien giver fra sig sin Døn (Duft),
saa gjør Du med din værdige Bøn,
for Mennesker beder Du saa saare.

Et Anstrøg af ridderlig Tilbedelse har den erotiske Stemning i den ualmindelig fuldt og fagert klingende Maria-Vise, som antages at have Munken Peder Ræff til Forfatter og af hvilken to Strofer anføres her:

Ret Elskovens Dyd med Sang og Fryd,
det vil jeg love og prise:
et Blomster er til, jeg ej nævne vil,
som æres med denne samme Vise.
Hun er baade faur og dydelig
og viis og klog foruden al Svig
og tro foruden Galde.
Som Solen for andre smaa Stjerner er,
slig er den Jomfru baade fjern og nær
blandt Fruer og Jomfruer alle.
Eja, eja,
vilde hun mig til sig kalde.

Nu vil jeg vende min Hu igjen,
mens vi ej sammen maa blive,
skrive i mit Hjerte den Liliegren,
saalænge som jeg maa leve;
ret aldrig skal den slettes deraf,
om end jeg var ved den hellige Grav
og hun ved Verdens Ende.
Hendes Villie at gjøre er jeg tilrede,
krybe paa mine bare Knæ over Mark og Hede,
om hun mig Bud vilde sende.
Eja, eja,
siden jeg hende først kjendte.

Der er i disse Vers noget af Folkevisens Duft og Sødme, og baade Stemningsfylden og Udtrykkets naturlige Lethed og Fynd maa forbause i Sammenligning med det Meste af Tidens øvrige Kloster-Poesi. Højere i ægte folkelig Udtryksmaade naaer dog den gamle kristelige Dagvise, hvor en inderlig Kristenfølelses lutrede Luft har bortvejret enhver Rest af Maria-Erotikens lumre Atmosfære. Der kan ikke paavises nogen latinsk Kilde til denne Vise, saa man har Ret til at antage den for national-nordisk i sin Oprindelse, om det end ikke lader sig godtgjøre med Bestemthed, hvorvidt den tidligst har været til paa Dansk eller paa Svensk. Som den første friske Bebudelse af en senere Psalmedigtning bør denne smukke gamle Sang meddeles ubeskaaren: Dagvisen.

Den signede Dag, som vi nu se
ned til os af Himmelen komme,
Gud lyser for os jo længer og mer,
os Alle til Glæde og Fromme,
Gud lade os ikke ske idag
hverken Last, Skam eller Vaande.

Den signede Dag, den signede Tid,
Vorherre hans Fødselstime,
da kom der Lys fra Himmelen ned
saa vidt over Verden at skinne,
det lyser for os evindelig
nu og foruden Ende.

Gud Fader, Søn og den hellig Aand
med alle sine Engleskare
bevare os idag og allen Stund
for alskens Djævelens Snare,
for al den Avind, han til os bær,
vor Sjæl og Liv til Fare.

Det Kors, Vorherre han bar for os,
for vore Synd og ikke for sine,
det sætter jeg idag mellem Djævelen og mig,
jeg mener Guds værdige Pine;
det Blod, der ned paa Korset randt,
det slukker ud Synder mine.

Var alle de Træ, i Verden er,
Løv, Græs og Sand paa Havsens Bunde,
havde de Maal og kunde de tale
og sjunge med Englestemme,
da kunde de aldrig tilfulde love
Jesum Mariæ Søn den rene.

Den lille Fugl han fløjer saa højt
og Vejret bær under hans Vinger,
det er fuld ondt med liden Magt
mod høje Bjerge at springe;
de Strømme de rinde saa frydelig
op under de grønne Linde.

Dagen han er aldrig saa lang,
at Aftenen maa vi jo vente,
Livet det endes med Dødsens Tvang,
hvem det vil rettelig betænke,
vi blive udfus og Graven gjøres trang,
os følger ingen anden Ende.

Da give det Gud, vi have saa tjent
i Verden vel til Maade,
i Troen at vi Guds Søn have kjendt,
saa vi miste ikke Guds Naade,
naar Verden haver os sin Bag tilvendt,
at vi da faae evig Baade.

Naar vi skulle til vort Fæderneland
og skilles ved dette Elende:
da befaler jeg Gud min Sjæl i Haand
i Himmeriges Glæde at sende.
Gud Fader, Søn og den hellig Aand
han give vort Maal god Ende!

Historie.

Ligesom Betragtningen af den theologiske Litteratur bragte os ind i Poesien, saaledes vil et Blik paa Tidens **historiske** Videnskab meget hurtigt føre sammesteds hen. Det er nemlig kun faa og lidet interessante historiske Skrifter, Middelalderen har frembragt i det danske Sprog, mest tørre Kongerækker og upaalidelige Efterninger om de ældste Tider, konstruerede Sagn, der søge at knytte Danmarks Oldtid umiddelbart sammen med det gamle Testamentes ethnografiske Traditioner. De gængse Beretninger om, at Gotherne stamme fra Gog, Japhets Søn, gjentages saaledes af den saakaldte Eriks Krønike, der imidlertid samvittighedsfuldt refererer ogsaa andre Versioner om det danske Folks Oprindelse, saasom den Antagelse, at »de Danske komme af et Slags Folk, som kaldes Danater, fra Grækenland«; men hvorfra Landet end er blevet befolket, vist er det, at »det havde ingen Konge før paa Kong Davids Tid, thi da kom Dan, Humbles Søn, Konge i Sverige, og regjerede over Sjælland, Møen, Falster og Lolland, og hans Rige kaldte man Videslet«.

Rimkrøniken.

Med Humble og Dan begynder ligeledes Kongerækken i **den danske Rimkrønike,** som fører os fra Historiens ind paa Poesiens Omraade. Vor historiske Kundskab forøger den ikke; den holder sig til Saxo og Thomas Gheysmer, saalangt de række, og for de følgende Aars Vedkommende — Krøniken ender med Christiern I. — er det kun almenkjendte Begivenheder, den i Korthed minder om. Men som Folkebog har Rimkrøniken stor Betydning, og som poetisk Værk indeholder den, Side om Side med platte Rimerier, Steder, der staa i Højde med det Bedste, Middelalderen har frembragt paa Dansk.

Den versificerede historiske Beretning var en yndet folkelig Læsning i Middelalderen, og de fleste Kulturlande have Exempler at opvise paa denne Art af poetisk-

historisk Litteratur. Hvad der imidlertid stiller den danske Rimkrønike paa en Plads for sig selv, er den autobiografiske, selvfremstillende Form, hvori den opruller sit historiske Stof: Kongerne møde frem i Række, een for een, og gjøre Rede for deres Liv og Gjerning, ja endog for deres Død og de Omstændigheder, som staa i Forbindelse med den. Den Naivetet, som dette sidste Træk røber, gaaer igjennem hele Fremstillingen og lægger sig ogsaa for Dagen, hvad den formelle Bygning angaaer, i Overgangen fra Fortælling til umiddelbar Tale og ved den halv dramatiske Karakter, som nu og da afløser det episke Foredrag. I Almindelighed indledes hver Livsskildring med en Sentens, en moralsk Lære, der ligesom sammenfatter Dommen over eller Udbyttet af de derefter fortalte Begivenheder, som f. Ex.

Hvem som altid vil hævne sin Harm,
han bliver ofte baade usel og arm.
(Sivold Sigersøn).

Hver Høvding bør at have til Sæd,
Uret og Rov at lægge ned
(Haldan den Stærke).

Et godt Barn gjør sin Fader glad,
et ondt Barn sin Moder skæmmer:
med Angst og Sorg paa hvert et Sted
det dem fuldsaare græmmer.
(Niels).

Jeg haver fornummet, at Svig og Fals,
ihvor langt det om ganger,
det kommer sin Herre igjen paa Hals
med Drøvelse, Sorrig og Anger.
(Abel).

Til disse almindelige Betragtninger knyttes saa den historiske Fortælling uden nogen videre Overgang; Kongen beretter i første Person, hvad der er vederfaret ham og hans Land under hans Regjering, undertiden yderst kortfattet, til andre Tider meget udførligt, uden at dog Skildringens Omfang altid er betinget af den fortællende Persons historiske Betydning. Det er som et offentligt Skriftemaal, hvor baade det Gode og det Onde maa frem for Dagen, ja hvor selv den rene tomme Uduelighed maa bekjendes, som Broder Jermersøns Tilstaaelse:

Mangen Mand higer mod Konningenavn
og haver dertil stor Lyst;
bær han det ikke sit Rige til Gavn,
han maatte det heller miste.

Saa lidet var jeg duelig,
da jeg skulde Danmark styre:
thi maa jeg erkjende det bluelig,
jeg tog mig paa den Byrde.

eller hvor en daadløs Regjeringstid højest har sin Kortvarighed til Undskyldning, som hos Kong Sivald:

Hvo drabelig Gjerninger gjøre skal
og Tiden er hannem kort og smal,
da kan deri lidet bedrives.

Jeg Konning var en stakket Stund,
thi kunde jeg det gjøre ingelund,
som meget var værd at skrives.

En videre Forestilling om Maaden kan følgende Brudstykke af Harald Blaatands Liv give:

Jeg lod prædike den hellige Tro
for Alle, som monne i Danmark bo.
Jeg skifted Jylland i Bispedom tre,
som er Aars, Ribe og Hedeby.

Da Thyra, min Moder, hun var død
af ret Helsot og Alders Nød,
jeg lod til drage saa stor en Sten
og skulde hannem lægge paa hendes Ben.

Da laa der en Mand og havde der bedt,
hannem spurgte jeg ad, om han havde seet
en sværere Byrde drages i Jord?
Jeg saae en større, sagde han, igaar.
Paa Viborg Landsthing din Søn han stod
og drog fra Dig al Danmarks Raad.
Døm selv, hvilken som Du kan tro
der størst var af de Byrder to.
Da bad jeg alle gode Mænd
lægge paa deres Harniske hver og en.
Da svarede mig saamangen dejlig Svend:
Vi ville ej vove vore Liv med den,
som os lader drage som andre Øg;
det sige vi alle foruden Føg (Tant).

Thi tog jeg da dem, jeg kunde faae,
imod min Søn jeg med dem drog.
Der vandt han mig da Marken af,
og jeg da Flugten til Sjælland gav.
Der droge vi atter tilsammen i Strid
som Absalon og hans Fader David.
Saa flyede jeg da til tydske Land ind
og han efter med saadant Sind,
at han vilde lade mig slaa ihjel,
som han og gjorde foruden Skjel.
Siden foer jeg til Roskild By
og lagdes der i den Kirke ny,
som jeg lod bygge paa et godt Hov,
den hellige Trefoldighed der til Lov.

Endnu større Forskjel end mellem disse Livsbilleders Omfang er der mellem deres poetiske Værd: medens nogle udtømme deres Emne ved en tør og triviel Opregning af Kjendsgjerninger, i hvilken visse Udtryk jevnlig vende tilbage, er der andre, hvor baade digterisk Dybde og et ikke ringe Lune gjøre sig gjældende og frembringe en Digtning, der er i nær Slægt med Folkevisens. Selv et saa kort Rim som det om Margrethes Søn Olaf rummer i sin vemodige Stemning megen ægte Poesi:

Jeg var og Konning en stakket Stund,
til jeg af Helsot døde.
Gud var mig blid saa mangelund,
han tog mig fra den Møde.

I Soer hviles nu min Krop
og bier til Dommedage,
til han skal staa af Jorden op
og Løn for Verdskyld tage.

Mest er det dog i de raisonnerende Betragtninger, der indlede eller undertiden afbryde den historiske Fortælling, at det folkelige Præg træder frem i sin hele naturlige Enfold og Skjønhed, intetsteds maaske mere gribende end i de Ord, der ledsage Skildringen af Dronning Margrethes politiske Gjerning:

Den Snor, som lægges af Strenge tre,
hun brøster fuld neppelige,
det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges lempelige.
Jeg lagde en Snor med alle stærk,
da jeg vandt Sveriges Krone
og arved Norge til Danemark,
at de skulle staa i Lune (i Fred).
Ingen Vold eller Verdsens Magt
kan de samme Riger beskade,

imedens de blive ved samme Pagt,
som jeg dem sammen lagde.
Thi raader jeg alle de gode Mænd,
som fore de Riger skulle svare,
Ridder og Svende hver og en:
I lade dem saa sammen være.
Lyder paa ingen Uvenners Raad,
som Eder vil Andet raade,
fordi det kommer Eder selv til Haad (Vanære)
og Liv og Sjæl til Vaade.

Den folkelige Aand og den sluttede Form, der er egen for mange af disse Betragtninger, giver dem noget af Ordsprogets Karakter; og som dette blive de et Udtryk for Folkets Dom over Livets Gang og Væsen, ofte udtalt med den Humor, som en Forening af Vemod og Lune avler:

¶Hær begynner thn̄ danskæ Krønickæ well offuerseet oc ræth.

Titelblad af Rimkrøniken

Gotfred af Ghemens Udgave 1495.

Efter det eneste i Danmark existerende, i Universitets-Bibliotheket opbevarede Exemplar.

Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

P. G. Philipsens Forlag

¶Offe wermunds søn
Thz aer en konig aera wel skom
ath hā holder seg fra māgae oor
Saa thz hās folk the helder attraa
at høre hās ordh en gaedes ther paa
Myn fader bleff gāmel oc fadl paa fodh
thi willae hānū allae liggae imodh
The willae tha thagae hānū rigz fraa
aff lantdsassen the giorde oc saa
Tha hade ieg hwerkē talet eller leth
men tha ieg taledae the holde thz speth
Jeg sade ieg willae tha fichte mz tho
the frōmestae ther kūne i sassen bo
Forthi myn fadher giorde danskae men
stor skam faar hā saende too modh en
Swerigaes konig vdi en skow
sloghae the tho vdaen kemper low
Ther forae gik ieg mz too i kretz
och slo thī ther ath førsthae spetz
Jeg flacthae thī enae fran top tÿl taa
thī ānen hwogh ieg at hā ther laa
Jeg strøgh thz røcthae aff danskae men
the thogaes for swlr syn hwer oth en
¶Dan offes søn
Hwilken som løcken wil vare medh
hā wordher hoffaerdigh paa en stedh
Jeg medh thz westh at meg so gik
thī tÿd ieg dāmarks rygae fik
Løcken hwn war meg altÿd blidh
D ÿ

En Side af Rimkrøniken

Gotfred af Ghemens Udgave 1495.

Lykken hun er et underligt Trold,
hun leger med Folk saa mangefold.
Med Aasyn sort hun Somme kys,
med hvidt da giver hun Somme Lys;
Somme oprejser hun med en Fart
og kaster dem ned igjen saa snart.

Avind er en udydelig Ting,
sin Slægt vil hun ej spare.
Under Skjoldet giver hun Sting,
thi kan man sig ej vare.

Lykken hun maa vel lignes et Glar,
hvo Agt vil give, vorder det vaer.
Naar som det skinner som klarest,
da brister det alt som snarest.

Frihed er bedre end som Guld,
om Verden al var deraf fuld.

Det siges, at Stivbarn er aldrig saa sødt,
man saae jo heller, at det var dødt.

Stor Gjerrighed til Verdens Vold (Graadighed efter verdslig Magt)
Gjør ofte Skade mangefold.

De Citater af »Rimkrøniken«, vi have brugt til Forklaring af denne Digtnings Væsen, give tillige Prøver paa de tre Arter af Strofebygning, den indeholder: den toliniede med Enstavelsesrim, den fireliniede med afvexlende En- og Tostavelses og den sexliniede med Tostavelsesudgang indskudt efter hvert Par Enstavelsesrim; den førstnævnte Strofe bruges udelukkende i Krønikens Begyndelse, den anden udelukkende i Slutningen, medens den sexliniede Strofe dukker op nu og da i Midten. Denne Omstændighed i Forbindelse med de enkelte Stykkers meget forskjellige poetiske Værd har givet N. F. S. Grundtvig Støttepunkter for den Paastand, at Rimkrøniken umulig kan være en enkelt Forfatters Værk, men maa være skreven i Løbet af to—trehundrede Aar af Munkene i Sorø, der efter et Paalæg af Absalon skulde have digtet Rimene om de hedengangne Konger og derefter fortsat Nekrologernes Række, efterhaanden som de skiftende Regenters Liv afsluttedes. Imod denne Hypothese henviser C. Molbech til Skriftets heltigjennem ensartede Sprogform og opstiller med ligesaa stor Bestemthed en enkelt Forfatter som dets Ophavsmand, den i det plattydske Haandskrift nævnte Munk Broder Niels i Sorø, om hvem forøvrigt Intet ellers er bekjendt. Denne sidste Anskuelse deles af C. Rosenberg i de Undersøgelser, han nylig har underkastet denne meget omtvistede Sag, kun med den Indskrænkning, at han af indre Grunde betragter de sidste tre Rim som senere Tilføjning; ved denne Gisning mener han at kunne fastsætte Tidspunktet for Rimkrønikens Tilblivelse til omtrent 1436.

Rimkrøniken var den første danske Bog, der blev trykt (1495) her i Landet og tillige den eneste trykte Bog paa Dansk fra det 15. Aarhundrede; en Udgave to Aar tidligere mener N. F. S. Grundtvig at kunne paavise Tilværelsen af, men den er mildest talt tvivlsom, og de fremsatte Beviser holde neppe Stik. Udgaven af 1495 — Godfred af Ghemens — hører til de store Sjeldenheder; i Danmark findes kun et eneste komplet Exemplar, som har tilhørt Fr. Rostgaard og er blevet skjænket af ham til Universitets-Bibliotheket; efter dette Exemplar — som 1873 blev udgivet i fotolithografisk Facsimile af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co. — fremstiller vort Bilag Titelbladet med Illustration og Text: »Her begynder den danske Krønike vel overseet og rettet« samt en af Bogens Textsider. Efter

En Side af Rimkrøniken 1495.

Offe wermwnts søn.

Theth ær en koning æræ well stoor
ath han holder seg fra mange oor
Saa theth hans folk the helder attraa
at høre hans ordh en gædes ther paa
Myn fader bleff gammel oc fald paa fodh
thi willæ hannum allæ liggæ imodh
The willæ tha thagæ hannum rigeth fraa
aff lantosassen the gjorde oc saa
Tha hade ieg hwerken talet eller leth
men tha ieg taledæ the holde theth speth
Jeg sade jeg willæ tha fichte meth tho
the frommestæ ther kunde i sassen bo
Forthi myn fadher giorde danskæ men
stor skam faar han sænde too modh en
Swerigæs koning vdi en skow
sloghæ the tho vdæn kemper low
Ther foræ gik ieg meth too i kretz
och slo them ther ath førsthæ spetz
Jeg flacthæ then enæ fran top tijl taa
then annen hwgh ieg at han ther laa
Jeg strøgh theth rocthæ aff danskæ men
the thogæs for fwlt syn hwer och en.

Dan offes søn.

Hwilken som løcken wil vare medh
han wordher hoffærdigh paa en stedh
Jeg wedh theth westh at meg so gik
then tijd ieg danmarks rygæ fik
Løcken hwn war meg altijd blidh

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Uffe, Vermunds Søn.

Det er en Konning Ære vel stor,
at han holder sig fra mange Ord,
saa at hans Folk de heller attraa
at høre hans Ord, men glædes derved.
Min Fader blev gammel og svag tilfod,
thi vilde hannem Alle ligge imod.
De vilde da tage hannem Riget fra;
fra Landet Sachsen de gjorde og saa.
Da havde jeg hverken talet eller leet;
men da jeg taled, de holdt det for Spe.
Jeg sagde, jeg vilde da fægte med To,
de kjækkeste, der kunde i Sachsen bo,
fordi min Fader gjorde danske Mænd
stor Skam, for han sendte To mod En;
Sveriges Konning udi en Skov
sloge de To uden Kæmperlov.
Derfore gik jeg med To i Kreds
og slog dem der ved første Spids;
jeg flakte den Ene fra Top til Taa,
den Anden hug jeg, at han der laa.
Jeg strøg det Rygte af danske Mænd,
de toges for fuldt siden hver og en.

Dan, Uffes Søn.

Hvilken som Lykken vil være med
han vorder hoffærdig strax paa Sted.
Jeg veed det vist, at mig saa gik
den Tid jeg Danmarks Rige fik.
Lykken hun var mig altid blid;

denne Udgave — der i det 16. Aarh. fulgtes af mindst sex andre — besørgede C. Molbech 1825 et bogstavret Aftryk med afvigende Læsemaader og Ordfortolkninger samt i et anseligt Format og smuk Udstyrelse, men kun trykt i et Antal af 170 Exemplarer; senere fulgte 1841 C. S. Ley's og 1858 C. J. Brandts Udgaver, sidstnævnte efter et stockholmsk Haandskrift.

Romantisk Digtning.

Hvad der ellers var Almenlæsning eller Almenfortælling i Middelalderen, var nordiske Skud af den europæiske Fællesdigtning, som havde sin Rod i de gamle Sagnkredse om Kong Artus og hans Kæmper ved det runde Bord, om Didrik af Bern, om Carolus Magnus og Helten Amadis. Ridderlige Bedrifter, udførte med eller uden Hjælp af Trolddom, eventyrlige Begivenheder med østerlandsk Fabelkolorit, Beskrivelsen af fjerne Fantasilande med bundløse Skatte af Guld og Ædelstene, med overnaturlige Kæmpe- og Dyreskikkelser, danne Emnerne for disse Digtninger, som opstod i Frankrig paa

Korstogenes Tid og senere vandrede rundt til de andre Lande, mere og mindre forvanskede, mere og mindre kunstfærdigt gjengivne, snart udvidede i trættende Længde og Bredde, snart kun behandlede brudstykkevis. I mange Træk minde de om vore tidligste Børneeventyr, hvis Kampe med Trolde og Lindorme, hvis mangehaande Farer og Prøvelser, som Helten bestaaer med Glands, følges af den barnlige Tilhørerkreds med spændt Opmærksomhed og zitrende Higen efter at naa videre fra den ene kjendte Episode til den anden i den ofte hørte Fortælling — et Billede, der ikke passer ilde paa Middelalderen med dens fremtrædende Fantasiliv, som fandt sin Næring i de faa, men med Begivenheder fuldpakkede Bøger, som fremtoges atter og atter til Tidkort ved Hof og i Ridderborg og hvis Indhold naaede ned i Borgestuen som mundtlig Fortælling, for senere at blive Almuens Læsning Aarhundreder igjennem. Og som det gaaer med Børneeventyrene: at deres stoflige Indhold ikke kan tilfredsstille den modnere Alder, om den end kan dvæle ved dem med Deltagelse som et Led i den tilbagelagte Udvikling, saaledes giver Læsningen af denne Litteratur i dens middelalderlige Form, med dens ofte ubehjælpsomme Fremstilling, dens mangelfulde Komposition og Emnets Ensartethed midt under den stærke Vexling af Begivenheder, ikke vor Tid et poetisk Udbytte, der svarer til det Arbejde, Tilegnelsen kræver. En anden Sag er det, at denne Folkedigtning efter den Foragt, hvormed det 18. Aarh. betragtede dens Barnlighed, atter i vor Tid hævedes til poetisk Rang ved den Behandling, Romantikerne underkastede dens Emner, der bleve en rig Kilde for mange af deres skjønneste og folkeligste Digterværker; at Middelalderens Romandigtning ogsaa i den Form, hvori dens Arbejder ere naaede til os, har stor litterair- og kulturhistorisk Interesse, følger af sig selv.

Paa Dansk have vi sex af disse rimede Romaner i Behold: Ivan Løveridder, den poetiske Udmaling af de Heltegjerninger, som udførtes af den til Artus-Kredsen knyttede Ridder Ivan; Emnet er første Gang formet af den nordfranske Digter Chrestien af Troies til et Digt, paa hvis Grundlag alle de senere Behandlinger af Sagnet er bygget. Hertug Frederik, ligeledes sluttende sig til Sagnet om Artus og hans Kæmper, der her møde til Tourneringen i Bern; noget Forbillede til dette Digt udenfor den nordiske Litteratur er hidtil ikke paavist, skjøndt Digtets Slutning udtrykkelig betegner det som oversat fra Tydsk. Flores og Blanseflor, den mest yndede af alle Middelalderens Romaner, med et Emne, der tidligst er digterisk udbyttet i den provençalske Poesi i Midten af det 12. Aarh.;

Eufemia-Viser.

et Referat af denne Digtnings Indhold gives nedenfor. Disse tre førstnævnte Ridderromaner gaa i Litteraturhistorien under Fællesnavnet »Eufemia-Viser«, fordi den tydskfødte norske Dronning Eufemia (1300—12), Hakon Magnussøns Gemalinde, lod dem oversætte paa Svensk (eller maaske paa Norsk, Sagen er omtvistet) og saaledes først omplantede denne fremmede Digtning paa nordisk Grund. De følgende tre Romaner ere: Dvergekongen Laurin, oprindelig et sydtydsk Folkesagn, der er blevet sat i Forbindelse med Sagnkredsen om Didrik af Bern i et Digt, som skildrer denne Høvdings og hans Kæmpe Vidrik Verlandsøns Indtrængen i Dvergekongens Urtegaard og deres Kamp med ham. Persenober og Konstantianobis, der tillægges en normannisk Digter fra Begyndelsen af det 13. Aarh. og hvis Emne er et Slags Modstykke til Mythen om Amor og Psyche, idet her Kvinden sætter sin Elsker paa Prøve, saa han maa leve med hende i to Aar uden at maatte se hende, før hun vil ægte ham. Den kydske Dronning, Fortællingen om den onde Rigsforstander, der i Herskerens Fraværelse efterstræber hans Ægtefælle, men afvises med Foragt, hvorfor han ved Kongens Hjemkomst fører falsk Anklage imod hende, saa at hun forstødes og dømmes tildøde, men frelses uventet af en fremmed Ridder. Den danske Bearbejder har i Slutningen af Digtet navngivet sig som Jep Jepsen, »den, som Bogen satte i Rime«, Anno 1483 — Alle sex Ridderromaner findes samlede i et Haandskrift fra c. 1500, som tilhører det kgl. Bibliothek i Stockholm, og efter dette ere de — sammen med Prosakrøniken om Karl Magnus — udgivne som »Romantisk Digtning fra Middelalderen« (3 Bind, 1869—1877) af C. J. Brandt, der ogsaa ved sit Udvalg af »Ældre danske Digtere« (1860—62) og sin »Gammeldansk Læsebog« (1857) har gjort Middelalderens danske Litteratur let tilgængelig for en videre Læsekreds.

Flores og Blanseflor.

Den mest yndede af disse Romaner var, som sagt, **Flores og Blanseflor**, der fandtes i Bearbejdelser saagodtsom paa alle Europas Tungemaal. Af denne Grund og fordi den er overkommelig kortfattet og har en upaaklagelig klar Komposition vælge vi et Referat af dens Indhold som Prøve paa den hele Digtning. — En hedensk Konge, Fenix af Apples, hjemsøger Spanien og overfalder et Pilegrimstog, i hvilket der befinder sig en fransk Ridder med sin Datter, som udfører den fromme Vandring efter sin afdøde Mands Ønske. Faderen dræbes, og den fangne Kvinde gives Hedningekongens Dronning til Terne. Palmesøndag føder hun en Datter, samtidig med at Dronningen bringer en Søn til Verden:

Man gav dem Navn i samme Rid*):
fordi de fødtes mod Sommerens Tid.
Flores kaldede de den Søn
Og Blanseflor den Jomfru skjøn.
Hans Navn en rød Blomme lyder,
Hendes Navn et hvidt Blomster tyder.

De to Børn voxe op sammen, og der udvikler sig en saadan Kjærlighed mellem dem, at den Ene ikke kan undvære den Anden; da Kongesønnen skal til at gaa i Skole i »Drussenborg, den gode Stad«, maa han have Blanseflor med sig, og

hvad den Ene nemme maa,
han siger giensten**) den Anden fraa.

Kongen er med Bekymring Vidne til denne stærkt voxende gjensidige Tilbøjelighed og beslutter efter Samraad med Dronningen at skille Børnene ad: Flores skal sendes til sin Faster Sibilla af Mantorie, og da han erklærer, at han ikke vil kunne ud-

*) Gang. **) strax.

holde Skilsmissen fra »Blanseflor, som er min Hjertens Amur«, faaer han Løfte om, at hun snart skal følge efter. Men dette Løfte gives kun paa Skrømt, thi medens Flores er borte, bliver Blanseflor solgt til en Kjøbmand fra Babylon og ført bort paa hans Skib, hvorpaa Kongen lader gjøre »en Grav af Guld« med Indskrift:

»Her ligger den, som Døden slog ihjel,
Blanseflor, som Flores undte vel!«

Flores, for hvis utaalmodige Bønner om Tilbagevenden til Hjemmet Forældrene have maattet give efter, gribes af den vildeste Fortvivlelse ved Efterretningen om Blanseflors Død:

»O ve, min Hjertens Blanseflor,
din Elskov er mig vorden sur.
Jeg var fød med denne Mø,
hvi maatte vi ej sammen dø?«

Da han truer med at dræbe sig og alt har sat Klingen for Hjertet, aabenbarer Dronningen ham i sin Sjæleangst Bedrageriet og fortæller ham den sande Sammenhæng. For selv at overtyde sig, lader Flores Graven aabne, og da han finder den tom, vil han flux afsted til Babylon, for at finde den Elskede, og forlanger af sin Fader til Udrustning

syv Heste, de bedste her mon være,
Guld og Sølv, hvad de kunne bære,
Smid og Gjord, saa det maa prise
alle Mestere kloge og vise.
Tre Heste være lagt med Florene*),
den fjerde og femte med dyre Stene,
sjette og syvende med Sobel-Skind,
Maar og dertil Hermelin.
Syv gangende Svende jeg have vil,
og andre syv der ridende til.
I skulle mig og en Mand faae,
som jeg maa trøste bedst oppaa
og Raad mig kan tilvende,
ihvad som os kan komme tilhænde,
den der kjøbe og sælge kan.
Jeg vil mig holde for en Kjøbmand;
uspart skal være alt det, jeg aa**),
om jeg Blanseflor finde maa.

Kongen opfylder alle hans Ønsker, og Flores begiver sig paa Vej, selv ridende en Hest, som er

underlig til Lød:
som Sne var Halvdelen hvid,
anden hans Side var rød som Blod,
det maatte vel være en Ganger god;

af sin Moder modtager han en Ring, som kan skjærme ham mod Fare fra Ild, Vand og Jern og sikre ham et godt Udfald af hans Søgen. Saaledes udstyret drager Flores frem gjennem Landene og bliver flere Steder, hvor han holder Rast, underrettet om den Vej, Blanseflor er bleven ført, idet man af hans store Lighed med hende bliver mindet om, at man har seet den fangne Jomfru drage iforvejen ad Babylon til. Tilsøs naaer Flores omsider den mægtige Stad Blandag, hvorfra der er fire Dages Vej til Babylon, og ved Bjerget Pelis faaer han af en Færgemand, som skal sætte ham over Sundet, Besked om, at Blanseflor er kjøbt af Kongen af Babylon. Færgemanden medgiver ham en Ring som Anbefaling til en Kjøbmand i Babylon, hos hvem han skal søge Herberg; han modtages med Venlighed, men faaer tillige Underretning om, hvilket vanskeligt Værk der forestaaer ham, idet

*) Floriner (Gylden, en Mønt). **) ejer.

Staden Babylon og dens Borg ere ligesaa vanskelige at trænge ind i, som de ere pragtfulde og rige paa kostelige Skatte:

Kongen af Babylon haver under sig
halvandet hundred Konningerig.
De alle komme hannem til
udi en Stund, naar som han vil.
Tyve Mile er Staden gjennem lang,
med høje Huse og øvert*) trang.
Den Mur, omkring Staden gaaer,
tre Favne tyk han staaer,
hundrede Favne høj og ret,
uden og inden al fuldslet.
Syv Porte og tyve er derpaa,
der høje Taarne alt over gaa.
For hver en Port der finder man
sligt Vaaben, man tænke kan.
I Staden er syvhundrede Fæste,
de man veed til være de bedste.
Paa hvert et Fæste er ej minde**)
end hundrede Riddere nogensinde.
Kejseren af Rom skulde længe tinge,
før han kunde En derud tvinge.
Midt i Staden et Taarn stander,
det bygte Kæmper med dere Hænder.
Den Mur er gjort fuldvel til Føje,
hundrede Favne har han til Høje,
og gjort med mange mesterlig Ting,
tusind Favne er han omkring,
af Malmer-Stene grønne,
de der gode er og skjønne.
Al den Hvalv er af den samme Sten,
der baade er skær og ren.
En Knap oven paa Taarnet staaer
af røden Guld, øvert stor og klar.
Gjennem Knappen gaaer en Stang,
tredive Alen er han lang.
Ovenpaa Knappen en Karbunkel-Sten,
som Solen allerklareste sken***),
saa skinner den Sten om mørken Nat,
over ti Mile, det er alt sat****).
Fire Gulv er i Taarnet inde
af fejreste Malmersten, man kan finde,
saa at Ingen kan forstaa,
hvad dem oppe holde maa.
Paa nederste Gulv der Stolper staa,
de op under øverste Hvalvet gaa.
De Stolpe ere med Guld omkring
og alle skrevne udi en Ring,
de ere af hvide Malmer-Stene
og alle skikkede øvert rene.
Midt paa Gulvet staaer en Hest,
gjort af Sølv, som være maa bedst;
det reneste Vand gaaer af hans Mund.
Paa det Gulv der staaer en Brønd,
saa at de Jomfruer maa deri fare,
naar dem tykkes Time til være.
Fyrretyve Herberge er derinde,
de bedste der man maa finde.
De ere med Rigdom gjorte saa,
saa man veed der at sige fraa.
Ihvad Mestere som kommer der,
han ej saa god en Mester er,
at han jo Noget seer deroppaa,
som han der mere nemme maa.

Fremdeles erfarer Flores, at Borgen huser fyrretyve ædelige Jomfruer, blandt hvilke Kongen aarlig udvælger sig een til Dronning for et Aar, efter hvilket Tidsrums Forløb han lader hende dræbe og hædrer en ny med sit Valg; ved denne Lejlighed stævnes de alle til Møde i Kongens prægtige Urtegaard, hvor allehaande sjeldne Urter og Træer gro i fager Fylde:

Muskate og saa Blomme,
Negliker og Kardemomme,
Ingefær og Galliga, store og smaa,
alskjøns Æbler der være maa:
Kobeba og Sedever
skorter ingenstunde der,
Spiginarde og Mirra ogsaa,
hvad skal jeg mere sige fraa?

Da Rygtet gaaer, at Kongen ved næste Valg vil kaare Blanseflor til Dronning, er der ingen Tid at spilde for Flores. Ved List skaffer han sig Adgang til Borgen,

*) overmaade. **) mindre. ***) skinnede. ****) sandt.

idet han lader sig smugle ind, skjult i en stor Kurv med Blomster. Ved en Fejltagelse afleveres Kurven til en Jomfru ved Navn Clares, der bliver højlig forskrækket, idet Flores lader sig tilsyne, saa at de andre Kvinder komme løbende til ved hendes Skrig. Hun besinder sig imidlertid, og da de spørge hende om Grunden til hendes Angstraab, giver hun til Svar:

»En Sommerfugl herinden laa,
der jeg ham opflyve saae,
jeg vord saa ræd overmaade,
jeg vidste ej, hure jeg vilde lade.«

De Jomfruer gjorde ad hende Gammen
og loge (lo) ad hende allesammen.
Hun tog af Blomstret og gav hver en,
hver gik siden hjem til sin.

Clares er Blanseflors bedste Veninde og indviet i hendes Hjertesorg; hun fatter derfor snart Sammenhængen og skynder sig at hente Blanseflor. De Elskende gjenfinde hinanden, og under Clares' Varetægt tilbringer Flores en halv Maaned i Blanseflors Jomfrubur. Ved uforsigtig Tryghed fra de Elskendes Side røbes hans Ophold i Borgen, han stedes for den fortørnede Konge og skal bøde med Livet for sin Dumdristighed, men dømmes efter nærmere Overlæg til at kæmpe med Kongens bedste Ridder om sit Liv; ved sin Tryllerings Hjælp gaaer han ud af Kampen som Sejrherre, og Alt ender i Gammen og Glæde. Flores fører Blanseflor som sin Hustru hjem til sit Rige, lader sig efter hendes Tilskyndelse kristne og regjerer lykkelig i mange Aar, indtil han i sin høje Alderdom nedlægger Kronen, hvorefter han gaaer i et Munke- og Blanseflor i et Nonnekloster.

Clares Flores Blātzeflor

Titel-Illustration til »Flores og Blanseflor«, den ældste danske Udgave (1504?). Facsimile efter Fragmentet i Universitets-Bibliotheket i Upsala.

I vor moderne Litteratur er Emnet efter Büschings tydske Omarbejdelse behandlet af St. St. Blicher i hans Fortælling »Fiore og Fioretta« (Saml. Nov. og Skizzer, 1882. 2. Bd.); her er Motivet med Trylleringen, i Overensstemmelse med nogle Varianter, benyttet til en fyldigere poetisk Virkning.

Et mærkeligt litterairt Værk har Middelalderen efterladt os i **Peder Laales Ordsprog**, en Samling, som ingen anden europæisk Nation kan opvise noget Sidestykke til i Ælde, idet ikke blot Ind- Laales Ordsprog.

¶ nu gigeri geſta mulier dimergit honeſta
Ee druckn er ſqwaller fore goodh koneſt dør

¶ nulla cani veteri poterūt vrbana doceri
Ther ær ont at kennæ gāmel hwnd at kwræ

¶ nimphis tendicula fit acuta nouacula pna
Sax oc raghe knijff daarer manck eeth fawert wijſt

¶ ni labat ignarus fit monſtriparus ſibi nullus
Jnghē gør ſegh tijl troldh vdhen han ær een daare

¶ noctua ceſa petra vel cedens ſauceat oſſa
Slaa ſteen wed wglæ oc wglæ wz ſteen thz galler vglæs ben

¶ non ſapit in columis triſte qđ eger habet
Then helbredhe wedh eij hwore then ſiwghe lidher

¶ non capit aſpectus qđ q̄libet eſt habiturus
Thet ær eij alth fore øwæ ſom øvæs ſcal

¶ non cum feſtuca ſilueſtris leditur vrſa
Thet ær goth ſtinghe biørn mz ſkreff

¶ non inopis votū ſubit vna ſummula rerum
Fattig mandz tingh kōmer eij all paa een tijd til hws

En Side af Peder Laales Ordsprog. Facsimile efter den ældste Udgave 1506.

holdet for en Del viser tilbage til den fjerne Oldtid, men ogsaa Samlingens første Fremkomst som trykt Bog falder saa tidligt (1506), at kun den hollandske Litteratur ejer en ældre. Om Samleren af de danske Ordsprog vide vi endnu mindre end om Saxo, Henrik Harpestreng eller Broder Niels, nemlig bogstavelig ikke Andet, end

En Side af Peder Laales Ordsprog.

Gjengivelse paa nyere Dansk og Forklaring.

(De latinske Sentenser ere for Størstedelen affattede i det saakaldte leoninske Vers, Hexametre eller Pentametre med Rim i Midte og Slutning, men ofte højst ufuldkomne Rim og paa Grund af Rimtvangen ikke mindre ufuldkomne Vers. Rimene ere her fremhævede med spærret Skrift).

Nugigeri gesta mulier demergit honesta.

Stedse drukner Skvalder for god Kones Dør (en Ros for de Kvinder, der ej løbe med Bysnak).

Nulla cani veteri poterunt urbana doceri.

Det er vanskeligt at lære gammel Hund at sidde stille.

Nymphis tendicula fit acuta novacula prona.

Sax og Ragekniv daarer mangen fager Viv — (formodenlig sigtende til de Kvinder, der lade sig bedaare af et velklippet Hoved og et glatraget Ansigt).

Ni labat ignarus, fit monstriparus sibi nullus.

Ingen gjør sig til Trold, uden han er en Daare.

Noctua cæsa petra vel cædens sauceat ossa.

Slaa Sten med Ugle og Ugle med Sten, det gjælder (i begge Tilfælde) Ugles Ben (Advarsel mod at binde an med sin Overmand).

Non sapit incolumis triste, qvod æger habet.

Den Sunde veed ej, hvor den Syge lider.

Non capit aspectus, qvod qvilibet est habiturus.

Det er ej Alt for Øje, som ejes skal (sagtens en Indskærpelse af at der times os Mere i Livet, end vor menneskelige Kløgt kan beregne).

Non cum festuca silvestris læditur ursa.

Det er ej godt at stinge Bjørn med Straa (at anvende et utilstrækkeligt Middel eller Vaaben).

Non inopis votum subit una summula rerum.

Fattig Mands Ting kommer ej alle paa eengang tilbys (den Fattige faaer ikke paa eengang hele sin Trang afhjulpen).

at hans Navn findes paa den første Udgaves Titelblad og gjentages i Fortalen med nogle hædrende Epitheta, af hvis oratoriske Almindelighed ingen bestemte Data om hans Person kunne uddrages; og kun af adskillige franskagtige Gloser i hans Latin (*garcio*, en Opvarter, *follus*, en Nar, *bassa*, ringe o. fl.) har man med en vis Føje kunnet slutte, at han maa have opholdt sig nogen Tid i Frankrig, rimeligvis i Paris; hvad lærde Mænd senere have fremsat om Peder Laales Hjemstavn, Livsstilling og øvrige Forhold er pur og simpel Gisning,

undertiden støttet paa en næsten sagnagtig Tradition, som Beretningen om at han skulde ligge begraven i Roskilde Skoles nederste Klasse, hvis Disciple saaledes havde den Tilfredsstillelse at kunne træde hans Ligsten under Fødder til Hævn for de sure Timer, han beredte dem ved sin Ordsprogssamling.

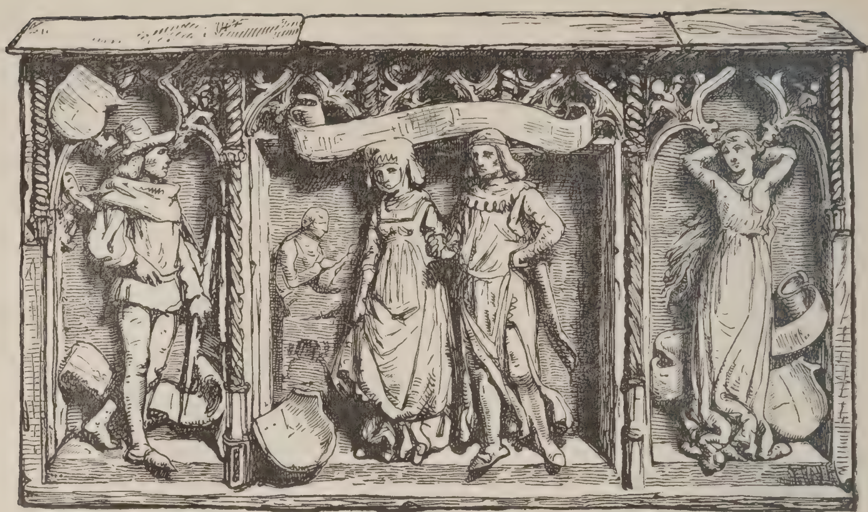
Peder Laales Ordsprog ere nemlig oprindelig blevne samlede for at bruges som Skolebog til Undervisning i Latin. Til dette Øjemed ere omtrent 1200 latinske Sætninger — Citater af romerske Klassikere og andre ordsproglignende Talemaader, »bevingede Ord«, for at bruge et ganske moderne Udtryk — ordnede alfabetisk og en dansk Oversættelse tilføjet nedenunder. Hyppigt er denne Oversættelse en ligefrem Gjengivelse af det latinske Axioms Tanke, og hverken i Aanden eller Formen er her noget nationalt Karaktermærke kjendeligt; men endnu hyppigere er den latinske Sætning bleven udtrykt ved en tilsvarende friere Omskrivning, hvis folkelige Oprindelse baade Tankegangens Art, Billedvalget og i formel Henseende ofte Bogstavrimene føre umiskjendeligt Bevis for, ja i enkelte Tilfælde er det endog let at se, at det danske Fyndsprog har været det oprindeligt tilstedeværende, og at den latinske Version er den afledede. Med alle Exemplerne har Forfatteren eller Samleren villet oplyse Latinsk ved Dansk og Dansk ved Latinsk saavel i bundne som i friere Oversættelser, og hans Methode har til en Tid været meget anvendt, om hans Bog end ikke meget yndet af Disciplene. Christiern Pedersen — der forøvrigt selv besørgede en Udgave af Peder Laale — klager over, at han i sin Ungdom var nødt til »saavelsom alle andre Danske, at læse *Alexandrum*, *Puerilia*, *Donatum*, Peder Laale, *Composita verborum* og andet saadant Skarn, af hvilket man kan aldrig lære eller komme til ret Fundamente til at forstaa, digte eller skrive nogen god ret Latine eller forstaa, hvad andre gode Klerke, Poeter og Historici have før skrevet og digtet udi forme Tid«; og da Christiern II. vilde afstedkomme en brat Reform i Undervisningen ved sin Skole-

Titel-Illustration til den ældste Udgave af Peder Laales Ordsprog, 1506.

ordinans af 1521, nævnedes udtrykkelig Peder Laales Ordsprogssamling blandt de Bøger, der skulde konfiskeres og kastes paa Baalet. Til alt Held for Litteraturen blev denne Anordning aldrig sat i Værk, saa at Peder Laale undgik Tilintetgjørelsen og er naaet til Eftertiden med sin uerstattelige Samling af de gamle Kjærnesprog, i hvilke Folkeaanden fra de tidligste Tider af har givet sin Betragtning af Livets mangehaande Forhold et sammentrængt, fyndigt og som oftest af Nationalkarakterens Humor præget Udtryk, ved hvis Hjælp vi paa den letteste, klareste og fyldigste Maade kunne danne os et Begreb om hine Tiders Tankesæt, lære deres Idealer saavelsom Emnerne for deres Uvillie og Spot at kjende og føle os aandelig i Slægt med vore fjerne Forfædre. Peder Laale skrev sin Ordsprogssamling med Skolens Undervisning og Opdragelse for Øje, men den er i Tidens Løb bleven undervisende og opdragende i et Omfang, der langt overgaaer dens oprindelige Formaal.

Den første efter de Tiders Forhold med en vis Luxus trykte Udgave af Ordsprogene besørgedes 1506 af Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, der paa Titelbladet hædre Peder Laale som »*Danorum lux et doctorum virorum evidens exemplum atqve specimen*«, (de Danskes Lys, blandt lærde Mænd et fremragende Forbillede og Mønster). Af denne Udgave existerer nu kun et eneste Exemplar (paa Univ.-Biblioth.), efter hvilket her Titel-Illustrationen og en Textside ere gjengivne. Senere blev Ordsprogssamlingen, som sagt, udgiven af Christiern Pedersen, til Trods for den nedsættende Dom, hans lærde Ven Bogtrykkeren Ascensius i Paris fældede over Bogen. 1614 udgav Hans Skaaning Ordsprogenes danske Text, »efterdi disse Ordsprog altid ere holdne udi stor Agt og Pris, ja dagligdags bruges en stor Hob af dem iblandt os Danske«. 1828 udkom R. Nyerups smukke og korrekte, med Forklaringer oplyste Udgave og 1842 Chr. Sigfr. Ley's lille raisonnerende, efter Ordsprogenes Emner ordnede Samling, indledet med en Fortale i bred »folkelig« Maneer og med plat Retskrivning; Udgiveren »tviler ikke paa at min Moders Børn ville ikke blot flittig grunde paa disse her Gamle Ord som falt hinder af Munden i di 600 Aar hun var under Munke-Kirkens Vinger, men ogsaa leve seg ind i hindes Sange og Skæbner fra alle di henfarne Dage«.

Hvad vi hidtil have betragtet af dansk Litteratur i Middelalderen, har kun viist os den svage og uselvstændige Begyndelse til national Digtning og Videnskabelighed. Poesien er, hvad dens Emner angaaer, bunden dels til Kirkens, dels til den udenlandske Digtnings Tankegang, og med Hensyn til Formen er den kommen bort fra Oldtidens ejendommelige Udtryksmaade, uden at den endnu har naaet at skabe sig en egen Dragt med et Foldekast, der kan fremhæve og smykke dens Legemsbygning. Med Historien staaer det endnu tarveligere til; efterat Saxo har sat Tidsalderens mest straalende Periode dens storslaaede Monument med latinsk Indskrift, er det, som om den politiske Tilbagegang efter de første Valdemarer afføder en aandelig Lammelse, der hindrer Øjet i at se Tidshistorien i dens Sammenhæng og Haanden i at nedskrive dens Gang. Og dog var Stoffet for en Historieskriver fyldigt nok, om end ikke af nogen opløftende Art; den glimrende Bedrifts Tid var forbi, men Farten i Begivenhederne var derfor ikke standset: de fulgte hinanden Slag i Slag, og i deres Rædsel og Uhygge, i deres Kamp og Fortvivlelse have de ikke mindre dramatisk Liv, ja vel endog større Spænding og gribende Virkning end den sejrende Daads sikre Fremgang mod sit Maal. Her er Gjæring og Brydning allevegne, og mod den mørke Nathimmel flamme saa til Tider enkelte

blændende Lyn som Blinken af Sværd, svungne til pilsnare Hug — et førte Marsk Stig mod Erik Glippings Bryst, et andet Niels Ebbesen mod den kullede Greves Hals. Men Krøniken tier.

Til Gjengjæld taler Folkesangen. Den poetiske og historiske Fattigdom er kun tilsyneladende — i en hel Litteratur, uendelig rigere og fyldigere end den, vi hidtil have betragtet, har Middelalderens anskuende og digtende Aand givet sig et saa ægtefødt nationalt Udtryk, at intet andet Tidsrum har saa sammenhængende, saa simpelt og saa sandt et Billede at fremvise som Gjenspejling af sine egne Træk; en historisk Litteratur, hvis Enkeltheder vel ikke kunne fremholdes som Kjendsgjerninger til Dokumentation af Historiens Tildragelser, men som saa des fyldigere aflægge Vidnesbyrd om disse Tildragelsers almene Indtryk paa Samtid og Eftertid og ordnede Side om Side belyse Middelalderens daglige Liv med en mylrende Mængde af Træk, saa det oprulles for os som et klart overskueligt, ved sin Mangfoldighed og sin Farverigdom fængslende Billede; en poetisk Litteratur, i hvilken de stærkeste Lidenskaber som de mildeste Længsler komme tilorde, i hvilken den hele Trinfølge af elementaire menneskelige Følelser træder frem for os, stundom iklædte Mythens forstørrende Taagedragt, stundom hemmelighedsfuldt forbundne med Naturens aabenbare eller lønlige Liv, til andre Tider paa rent menneskelig Ytringsvis satte i Bevægelse af de personlige Forholds eller de almene Kravs Samvirken; en Litteratur, der i sin Forening af Begivenhedsfremstilling og Stemningstilkjendegivelse fremtræder som en ejendommelig Kunstart, som en episk Digtning i romantisk Aand, udtalende sig i et Sprog, der rummer vort Tungemaals paa eengang ædleste og jevneste Udtryk og støtter sig til en musikalsk Ledsagelse, hvis stilfærdige og vemodige Karakter svarer til noget af det Inderste og mest Egenartede i Folkesindet; en Litteratur endelig, hvis første Oprindelse knytter den danske Digtning sammen med Oldtidens, med hvilken den har Emner tilfælles, medens dens sidste Virkninger træde tydeligt for Dagen i den Gjenfødelsens Litteratur, der brød frem i vort Aarhundredes Begyndelse og for en overvejende Del har øst sin poetiske Inspiration og sin sproglige Form af denne Kilde.

Det er **Folkevise**-Digtningen, hvis Betydning i den litteraire Udvikling nu skal paavises. En Vrimmel af Spørgsmaal melde sig strax med Krav paa Besvarelse: om Folkevisens Ælde; om dens Folkevisen.

Udbredelse; om dens Sammenhæng med den ældste Poesi i Norden og med Digtningen udenfor Norden; om dens Forfatteres Kaar i Samfundet; om dens historiske Efterrettelighed; om dens Kunstform, dens metriske Bygning og dens musikalske Art; om dens oprindelige Formaal og Anvendelse; om den rette Tydning af Haandskrifterne og de rette Principer for Bearbejdelsen. Først i vor Tid med dens fremtrædende Interesse for Granskningen af den indbyrdes Forbindelse mellem Folke- og Sprogstammer ere disse Spørgsmaal blevne Gjenstand for virkelig videnskabelig Drøftelse, og mange af dem — deriblandt nogle af de vigtigste — ere under Debat endnu. Her kan der kun være Tale om at fremsætte Resultaterne, saaledes som de med størst Sikkerhed ere fremgaaede af Drøftelsen.

Skrifter om Folkevisen.

Medens der senere vil blive gjort Rede for de forskjellige Udgaver af Folkeviserne, skulle vi paa dette Sted nævne nogle enkelte blandt de mange Skrifter, der give Udsigter over den hele Litteratur eller oplyse enkelte Sider af den. Af Folkevisedigtningen i dens Helhed findes der Fremstillinger i N. M. Petersens »Bidrag til den danske Literaturs Historie« I. (1. Udg. 1853, 2. Udg. 1867), i J. L. Heibergs »Udsigt over den danske skjønne Litteratur« (Pros. Skrftr. III. 1861), i Fr. Winkel Horns »Den danske Literaturs Historie« I. 1881, i P. Friis's »Udsigt over de danske Kæmpeviser og Folkesange«, 1875, i C. Rosenbergs »Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage« II., 1880, en grundig og selvstændig Undersøgelse, der især dvæler ved Versemaalets og i det Hele taget Formens organiske Fremvæxt og Emnernes Sammenhæng med Edda- og Sagadigtningen samt med den europæiske Sagnpoesi. Med en af dybe og omfattende ethnografisk-litteraire Studier affødt Sagkundskab ere navnlig Sagnvandringerne og Sagnændringerne belyste i Sv. Grundtvigs Indledninger til Viserne i hans store Udgave af »Danmarks gamle Folkeviser«. En enkelt Side af dette Forhold behandles af C. Hauch i hans »Bemærkninger om nogle ved Kristendommen modificerede Oldtidsminder i vore Viser fra Middelalderen« (Afhandl. og æsth. Betragtn. 1869). En æsthetisk Redegjørelse med særligt Hensyn til det Metriske har J. L. Heiberg givet i sin Afhandling »Om den romantiske Tragedie Svend Dyrings Hus« (Pros. Skrftr. IV. 1861). »Om Omkvædet i de gamle skandinaviske Viser« udtaler E. G. Geijer sig (*Saml. Skrftr.* 1. Afd. 3. Bd. 1817), »om Behandlingen af Kæmpeviserne« N. M. Petersen (Saml. Afhandl. III. 1872) og om Haandskrifterne Sv. Grundtvig i »Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser« 2. Opl. 1847 og i det ovenfor nævnte Hoved- og Kildeværk »Danmarks gl. Folkeviser«.

Vi tage altsaa Stoffet for os — flere Aarhundreders Digtning, men i kunstnerisk Henseende af een Støbning. Første Gang vi møde denne nye Digtform, der vel kan være voxet ud af Oldtidsverset, men snart har krystalliseret sig til en fra det forskjellig fast

og gjennemsigtig Bygning, er paa Knud den Stores Tid. Kun en enkelt, fjern Harmoni naaer vort Øre, men vi kjende strax Klangen, og den er tilmed saa stemningsfuld i sit Udspring, at ingen bedre Indvielse kan forberede os til Vandringen i Romantikens syngende Skov end Beretningen om den lille Begivenhed, hvorfra hin første Klang af Folkedigtningen lyder til os.

Knud den Stores Vise.

En gammel Klosterkrønike fortæller, at Kong Knud en Aftenstund kom sejlende med sin Dronning Emma og sit Følge af Rigets ypperste Mænd over Søen til Klostret St. Ely for at fejre Marias Renselsesfest. Da lød paa eengang Munkenes Korsang ud over Søen til dem i den stille Kveld. Kongen blev greben af det højtidsfulde Øjeblik, kaldte sit Følge sammen om sig og gav sin Stemning Luft i en Vise, som han digtede og sang paa Stedet, medens hans Mænd stemte i med. Visen begyndte saaledes:

Merrie sungen the muneches binnen Ely,	(Gladelig synge de Munke i Ely,
ða Cnut ching rew ðer by.	mens Kongen Knud roer der forbi.
»Rowed, cnites, noer the land	»Roer, mine Svende, nær til Land,
and here we þes muneches sæng.«	at vi kan høre de Munkes Sang.«)

Som Folkevisens romantiske Skjær hviler over den hele Scene, saaledes have vi her den ældste Mindelse om dens tidligste Form, den rimede toliniede Strofe, og — da Kongen synger den og hans Mænd danne Koret — med udtrykkeligt Vidnesbyrd om dens musikalske Fødsel og efter al Sandsynlighed ogsaa om dens Sammenhæng med Omkvædet. Saa langt tilbage i Tiden udspringer det friske Væld, hvis melodiske Løb endnu risler gjennem den Digtning, der ligger os nærmest og er os kjærest.

For at faae Overblik over det omfattende Stof maa vi foretage nogle Sondringer. De lade sig gjennemføre uden Vilkaarlighed, thi i sin Frodighed er Folkevise-Litteraturen intet Kaos uden begrændsende Linier; den er en Verden med organisk Væxt og naturlig Sammenhæng med Tilværelsen udenfor som mellem Delene indbyrdes, altsaa med Betingelser for et skjelnende Overblik, skjøndt dette ganske vist ikke maa vente at se de enkelte Partier falde skarpt adskilte helt udenfor hinanden, men tvertimod altid vil møde flydende Grændser og formidlende Overgange.

Den første Sondring, vi gjøre, deler Folkevisernes Mængde i to Hovedgrupper, bestemte ved deres Emner: de *mythiske* og

de historiske Viser. Under de mythiske Viser indordne vi alle dem, hvis Indhold peger tilbage paa Oldtidsdigtningen og Oldtidstroen, og som have til Emne dels ligefrem den gamle Gudeverdens Personer og Forestillinger, om end i forandret Skikkelse, dels de tidligste Sagns Helterækker og Bedriftcykler, som ere Fælleseje for Nordens og de stammebeslægtede Landes heroiske Poesi, dels endelig de Levninger af Asatroen, der under Paavirkning af Kristendommen fremtræde som den for Tidsalderen karakteristiske Overtro. I Modsætning til denne Gruppe med dens fjerne mythiske Oprindelse faaer den anden den historiske Nærheds Præg, ikke saameget fordi den fortrinsvis omhandler historiske Personer og Begivenheder eller kan gjøre Krav paa historisk Paalidelighed, som fordi den ved at tage sit Stof fra Samtidens Liv har indflettet en Rigdom af Virkeligheds-træk i sin poetiske Fremstilling.

Mythiske Viser.

De **mythiske** Viser med deres Tilslutning til Gude- og Heltesagnene synes at maatte være de ældste, skjøndt man vist kommer deres Tilblivelsestid nærmere ved at flytte den for langt frem end ved at rykke den for langt tilbage. De have Emner tilfælles med de gamle nordiske og fremmede Sagn, men de ere neppe ligefremme Omdigtninger af Oldkvadene, snarere mere eller mindre sikkert bevarede Erindringer om Gangen i dem, farvede af en senere Tids Forestillinger og ofte sammenblandende uensartede Sagnmotiver. Efter de Emner, de besynge, og de Sagnkredse, de udgaa fra, kunne vi dele dem i de saakaldte Kæmpeviser, der støtte sig baade til Eddaernes, Sagaernes og de fremmede Sagns Indhold, Trylleviserne, i hvilke Middelalderens overtroiske, med Asatroen forbundne Forestillinger komme tilorde, og Legendeviserne, hvor Overtroen ialtfald tildels har afstrejfet de hedenske Levninger og er bleven kanoniseret som Kirkens Tro.

Kæmpevisen. Tor af Havsgaard.

Naar vi som en af Prøverne paa **Kæmpevisernes** Art vælge Visen om »Tor af Havsgaard«, have vi dermed tillige grebet den af Viserne, hvis hele Fortælling klarest og Træk for Træk gjengiver Forbilledet, Eddakvadet om Thors Hammerhentning hos Jetten Thrym, men i travesteret Skikkelse, idet de stærke Bedrifter ved at overføres paa menneskelige Forhold og miste Forudsætningen om deres overjordiske Udspring ere trukne ned i en Sfære, hvor det Imponerende har tilbagelagt det skjæbnesvangre Skridt, som skilte det fra det Komiske. Istedetfor Styrkens og Heltemodets As, der raser i Harme og Sorg over at have mistet sit Værge og forledes af den jettevenlige Lokes underfundige Raad til at skaffe sig det tilbage ved en List, en Fornedrelse, hvorved Ragnaroks gjengjældende Dom

paaskyndes, have vi i Kæmpevisen at gjøre med en Herremand eller Ridder, som har »tabt sin Hammer af Guld« og taler med sin Broder om, hvorledes han bedst skal faae den tilbage. »Lokke Løjemand« sætter sig i Fjederham og flyver til »Tossegrevens« Borgegaard for at høre hans Vilkaar for Tilbagegivelsen; det lyder saaledes:

Ikke fanger Tor sin Hammer igjen,
det maat Du lide paa,
før end jeg faaer Jomfru Frøjeborg
med alt det Guld, hun aa (ejer).
Tor han tæmmer Fole sin i Tømme.

Dette Vilkaar vil den stolte Jomfru ikke hjælpe til at opfylde, og den raadsnilde Lokke maa da opfinde en List:

»Tage vi Tor, vor gamle Broder,
saa vel vi børste hans Haar,
føre vi hannem til Nørrefjeld
alt for saa væn en Maar!«

Det var Tor af Havsgaard,
lader Brudeklæder skjære;
og det var Lokke Løjemand,
skulde Brudeterne være:

Førte de den unge Brud
alt i den Bryllupsgaard;
det vil jeg for sanden sige,
der var Guld ej for Legerne spart.

Saa toge de den unge Brud,
satte hende paa Brudebænk;
frem da gik den Tossegreve,
han bar for hende Skjænk.

En Oxekrop saa aad hun op,
vel tredive Svineflykke,
syvhundred Brød hendes Maaltid var,
saa lyste Bruden at drikke.

En Oxekrop saa aad hun op,
vel tredive Svineflykke;
tolv Tønder Øl saa drak hun ud,
før hun kunde Tørsten slykke.

Hammeren, Vederlaget for Brudekjøbet, bæres omsider ind og lægges i Brudens Skjød; hun »slynged ham som en Vaand«, og først

slog hun den Tossegreve ihjel,
den Trold baade led og lang;
saa vog hun alle de andre smaa Trolde,
at Retten maatte have sin Gang.

Mælte det Lokke Løjemand,
monne sig saa vel omtænke:
»Nu ville vi fare til vort eget Land,
mens Bruden er vorden Enke.«
Tor han tæmmer Fole sin i Tømme.

Lokes humoristiske Slutningsytring er ypperlig i Slægt med den hele friske Friluftsstemning i denne Kæmpevise, men af guddommelig Højhed og Alvor er der rigtignok ikke blevet Spor tilbage i denne Eddakvadets Forvandling til Kæmpevise; det er blevet til et lystigt Riddereventyr, og det er sikkert det groteske Forklædningsindfald og det djærve Slutningsoptrin i Olddigtet, der mest have fæstet sig i Sangerens Erindring og tilskyndet ham til Gjenfortælling i en ny Form.

Fra de hedenske Mythekvad Grógadlr og Fjölsvinnsmál har den smukke Vise om »ungen Svejdal« taget sit Motiv, Kjærlighedens uimodstaaelige Magt, dens dragende Virkning selv fra det Fjerne. Kjækt og malende skildre Begyndelsesstroferne den Situation, i hvilken Tilfældigheden griber ung Svejdal og stiller ham overfor hans Livs uomgaaelige Opgave: Ungen Svejdal.

Det var ungen Svejdal,
han skulde Bolden lege:
Bolden drev i Jomfruens Bur,
det gjorde hans Kinder blege.
Du lad dine Ord vel!

Bolden drev i Jomfruens Skjød,
og Svenden efter gik;
før han ud af Buret kom,
stor Sorg han i Hjertet fik.

Thi »Jomfruen« — hans Stivmoder — har runebundet ham for en fremmed Mø — »lagt hans Hjerte i Tvang for den, han aldrig saae« — og varslet ham, at han ikke skal faae Søvn i sine Øjne eller Fred i sit Sind, før han faaer »løst det sorgfulde Hjerte, som længe haver ligget i Traa«. Han gaaer da til sin Moders Grav og beder om hendes Hjælp; hun giver ham de tre Gaver: Folen, der »ganger saa vel over salten Hav som paa den grønne Jord«, Sværdet, der er ristet med Runer, saa »hvor han rider gjennem mørken Skov, der brænder det som et Baal«, samt den røde Guldring, paa hvilken den ukjendte Mø vil kjende ham, saasnart hun seer ham. Med denne Udrustning drager ung Svejdal ud i Verden; han rider »over det vilde Hav og gjennem de mørke Skove«, til han kommer til det Slot, hvor Jomfruen boer, og møder hendes Hyrde, som driver hendes Kvæg tilvands.

»Vel mødt, goden Hyrde!
og Sandingen sige Du mig:
er her en Jomfru paa dette Slot?
hvis Fæ driver Du for Dig?«

»Jeg siger det ikke for Knæfald
og ikke for Guld saa rød:
det er mig haardt forbudet,
det bliver at koste min Død.«

»Hør Du, goden Hyrde!
Du dølg det ikke for mig!
bliver jeg Konge i dette Land,
til Ridder slaaer jeg Dig.«

»Her er en Jomfru paa dette Land,
hun ligger i stærken Traa
alt for en Svend, hedder Svejdal,
hun aldrig med Øjne saae.

Midt udi den grønne Lund
der stander min Jomfrus Gaard:
Huset er af graa Malmersten,
og Porten er lagt med Staal.

Plankerne ere af haarde Jern
og Porten er af Staal;
det er vel atten Vinter siden
den Jomfru Solen saae.

Løven og den vilde Bjørn
de stande der indenfore:
der kommer aldrig Nogen levende ind,
uden det ungen Svejdal vaare.

Indenfor min Jomfrus Port
staaer Bjørnen og Løven gram;
men er I den rette Svejdal,
saa frit maa I gaa fram.

Midt udi min Jomfrus Gaard
der stander saa grøn en Lind:
er I den rette Svejdal,
saa frit ganger I derind!«

Frem red ungen Svejdal,
og ind ad Porten han saae:
alle da vare de Laase,
de fulde selv der fraa.

Løven og den vilde Bjørn
de fulde den Herre til Fod;
Linden med hendes gyldne Blade
hun bugned neder til Rod.

Linden hun bugned neder til Jord
alt med sine gyldne Blade:
op da stod den stolte Jomfru,
som længe havde ligget i Dvale —

den Rette var kommen, den aldrig Sete, hvem hendes Længsel havde stundet imod og hvem den havde draget hid: for ham falder Laas og Slaa og Vagt, og han favner Bruden.

Den samme romantiske Anskuelse af Kjærlighedens Virkning i det Fjerne, dens Vidundermagt over Tid og Rum, i Forbindelse med dens Evne til at føde Heltemodet i Manden og Offervilligheden i Kvinden, gjenfinde vi i den navnkundige Vise om »Hagbard og Signe«. Det Oldkvad, som ligger til Grund for den, haves ikke mere, men hos Saxo fortælles dets Indhold, dog saaledes at det tydeligt sees, hvorledes Middelalderen har omskabt det i sin Lignelse. Strax i Begyndelsen møde den kristne Tids Forestillinger os:

Hagbard og Signe.

Hagbard drømte en Drøm om Nat,
i Loftet som han laa:
vaagned han saa mod i Hu,
han sagde sin Moder derfraa:
Hvad heller I vinde mig eller end
saa væn en Mø.

»Mig tykte, jeg var i Himmerig,
det var saa fager en By:
jeg havde stolt Signild udi min Arm,
vi fulde igjennem den Sky.«

Ingen i Kongens Gaard kan tyde Drømmen, men Hagbards Fostermoder giver ham det Raad at adspørge Elverpigen, og af hende udlægges den saaledes:

»Det I tykte, I vare i Himmerig,
det boder (betyder), I vinder en Mø;
det I tykte, I fulde igjennem den Sky,
det boder, I skal for hende dø.

Alt er det Eder til Lykke lagt,
I vinder saa væn en Viv;
men vider det, Hagbard Kongens Søn!
for hende lader I Liv.«

»Imen det er mig til Glæde givet,
at jeg maa vinde den Mø:
saa lidet jeg det vurde vil,
skulde jeg end for hende dø.«

Dette er Indledningen — kjæk, kraftig og varslende. Den afføder strax Hagbards raske Beslutning at ville vinde Signe, ske hvad der vil. Skildringen af den Maade, paa hvilken han udfører sit Forsæt, rummer en Rigdom af korte, klare og træffende Træk, der med fuldendt episk Kunst male Handlingen og dens Skikkelser. Hagbard »lader sig voxe Haar og Kvindeklæder skjære«, og rider saa »til Danemark« for at tilliste sig Adgang til Signes Bo.

Der han kom paa Heden ud,
der tumled Hagbard sin Hest;
men der han kom til Kong Sigvalds Gaard,
han red, som en Jomfru kunde bedst.

I Kvindedragt stedes han for Signe og fremfører sin Bøn: »Hagbard haver mig til Eder sendt, om I vilde mig Sløgder lære«; Signes Fader finder det billigt, at hun opfylder denne Anmodning og indvier Hagbards Jomfru i sin Kunstfærdighed, naar hun kun vil vogte sig for Hagbard selv. Nu følger den malerisk livfulde Scene i Signes Jomfrubur:

Alle da sade de stolte Jomfruer
og syede hver som de kunde,
foruden Hagbard Kongens Søn,
han legte med Naalen i Munde.

Hagbard han legte med Naal i Mund,
hans Øjen de legte som Stjerner:
hvor som hun stolt Signelille var,
didhen saa'e Hagbard saa gjerne.

De syede Hjort og de syede Hind,
som de paa Skoven runde:
aldrig fik Hagbard saa stor en Skaal,
han drak den jo ud til Bunde.

Alle da sade de skjønne Jomfruer
og syede deres Silkesøm,
foruden hende den arge Terne,
hun gav det saa vel i Gøm.

Mælte det den arge Terne,
hendes Ord vare alle onde:
»Aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der mindre Sløgder kunde.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der mindre Sløgder kjende;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde Øjne vende.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der værre kunde sømme Lin;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde drikke Vin.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der værre kunde røre Naal;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde tømme Skaal.

Hun syer aldrig saa liden en Søm,
hun har jo sin Naal i Munde;
og hun faaer aldrig saa stor en Skaal,
hun drikker den jo ud til Bunde.

Jeg saae aldrig to saa djærve Øjen
under nogen skjøn Jomfrus Braa;
hendes Hænder ere som haarde Jern,
fast de ere hvide og smaa.«

»Sid og ti, Du arge Terne!
og Skam saa skalt Du faae;
hvad enten Du syer vel eller ilde,
jeg passer der lidet paa.

Sid og ti, Du arge Terne!
og skjøt Du intet om mig!
om jeg vender mine Øjen ud eller ind,
jeg vender dem ret aldrig til Dig.«

Alle da sade de stolte Jomfruer
og syede hver som de turde;
alt sad Hagbard Kongens Søn,
kaste ud de Dyr paa Borde.

Alle da sade de skjønne Jomfruer
og sømmed Guld over Knæ,
foruden Hagbard Kongens Søn,
han ridsed de Dyr paa Træ.

Han tog ud sin liden Kniv,
han ridsed, som vel han kunde:
han skrev der baade Hjort og Hind,
som de paa Skoven runde.

Han skrev Hjort, og han skrev Hind,
som de for Rakken monne fly;
han skrev den vildene Fugl i Skov,
som den til Kvisten monne ty.

Han skrev Hjort, og han skrev Hind,
og saa den vilde Raa;
saa drev han den Dag til Ende,
den mørke Nat kom paa.

Saa »tændes op de høje Voxlys, de brunde i forgyldene Klove«, Signe og hendes Jomfruer begive sig tilsengs:

For gik hun stolten Signelille,
rød Skarlagen efter sig drog;
efter gik Hagbard Kongens Søn,
hans Hjerte i Brystet lo.

Fulgte de de to Kongebørn
til deres Sovestue:
efter da gik den falske Terne,
hun havde saa ondt i Hue

og belurede Samtalen, der faldt saaledes imellem dem:

»I siger mig, stolten Signelille!
men vi ere ene to:
er der Nogen i Verden til,
der Eders Hu leger paa?«

»Der er slet Ingen i Verden til,
der min Hu leger paa,
foruden ham Hagbard Kongens Søn,
og ham maa jeg ikke faae.

Foruden ham Hagbard Kongens Søn,
jeg aldrig med Øjen saae,
uden jeg hørte hans forgyldene Lyd,
naar han red til Thinge og fraa.«

»Er det Hagbard Kongens Søn,
I haver i Hjertet saa kjær:
da vender Eder hid, stolt Signelille!
han er Eder alt saa nær.«

Den onde Terne skynder sig til Sigvard Konning og aabenbarer, hvad hun har hørt; Hagbard, hvis Sværd og Brynje hun hemmelig har skaffet tilside, overmandes af Kongens Folk, skjøndt han værger sig saa drabelig, at tredive af dem »laa døde for Signelils Bur«. Men binde ham kunne de ikke, Bast og Bolt springer for hans vældige Styrke, og først da de følge Forræderskens Raad, lader han al Modstand fare:

»I tager et Haar af Signilds Hoved,
binder om hans Hænder med Liste!
før han skulde slide det Baand i sønder,
da lod han sit Hjerte briste.«

Saa toge de et Haar af Signilds Hoved,
de bunde det om Hagbards Hænder:
han havde hende i sit Hjerte saa kjær,
han vilde ikke rykke det sønder.

Mælte det stolten Signelille,
og hende rand Taar paa Kind:
»Hagbard! I slaaer det Haar i sønder!
jeg haver vel flere igjen.«

Hagbard tager lønligt det Løfte af Signe, at hun vil tænde Ild i sit Jomfrubur i samme Øjeblik hun seer ham hænge i Galgen. Han føres saa til Retterstedet — da falder ham den Tanke ind: »End lyster mig i Verden at se, hvor stolt Signild hun holder sin Love«. Han beder, at man først vil hænge hans Skarlagenskaabe op i Galgen: »alle de Fruer, der hende monne se, de ynkes vel over min Død«.

Saa længe stod Hagbard Kongens Søn,
sagde, han vilde Verden skue,
indtil han saae stolt Signilds Bur
at stande i lysen Lue.

Det var Hagbard Kongens Søn,
han sig over Axel saae:
da stod stolten Signilds Bur
og brændte i Lue hin blaa.

Mælte det Hagbard Kongens Søn,
der Luen legte i Sky:
»Havde jeg nu titusind Liv,
jeg ønskte ikke eet af di.

Tager nu ned min Kaabe rød!
hun maa vel paa Jorden ligge:
havde jeg nu titusind Liv,
jeg vilde ikke eet af dem tigge.«

Visen udtømmer saa i det Følgende Stoffet helt ved at fortælle om Kongens Anger og den onde Ternes Straf; den er i sin Udførlighed — 132 Strofer — en vel forberedt, godt ordnet og fuldt afsluttet Komposition, hvis største Skjønhed dog ligger i den mesterlige Skildring af Hagbards frejdige Heltesind og de Situationer, hvori det ytrer sig.

En dansk Sagnhelt, som vi kun kjende fra Folkevisen — hvis man da ikke med de nyeste Gisninger vil henføre ham til Vølsungkredsen — er Svend Felding, om hvis Gjerninger to Viser fortælle. Den ene, »Svend Feldings Pilegrimsfærd« med Omkvæd »Men mig lyster at følge Svend Felding«, skildrer hans Rejse til Rom. Paa sin Vandring i Valland gjæster han en Aften silde en stolt Jomfru, der sætter ham øverst tilbords og ikke vil tro, han er en fattig dansk Pilegrim, ja endog antager ham for Kongen af Danmark; hvem han nu end monne være, er hun glad over hans Komme.

Svend Feldings Pilegrimsfærd.

Jeg haver det alle mine Dage hørt,
de danske Mænd ere saa fromme (tapre),
jeg takker Gud Fader i Himmerig,
her maatte en af dem komme.

Der raser nemlig en Trold i Landet, som »ikke vil have anden Kost end Fruer og Jomfruer til Føde«. Svend Felding vil vove en Dyst med ham, hvis man kan skaffe ham Harnisk og Hest. Der føres spanske Heste frem for ham, men blot

han lægger sin Haand paa dem, synke de til Jorden under Trykket. Heldigvis er der en Møller, som ejer »en dannebroget Hest, er fød i Sæbylund«; glad forlanger Svend Felding den ført frem: »Ere vi baade danske to, vi stride mod Trolden led«. Femten Jomfruer væve af Silketraade en Sadelgjord, og Helten rider ud til Dysten, men hans Sværd brister, og hans Skjold kastes langt bort. Næste Dag væbner han sig med en Skudemast, og med den knækker han Troldens Hals og splitter hans Ryg i femten Stykker. Den skjønne Jomfru tildrikker ham hædrende en Skaal, og ni Riddere løfte ham af Hesten, idet de lade ham vide, at »Land og Rige staa Eder tilrede, om I ville den Lilie fæste«. Men Svend Felding har en Fæstemø hjemme i Danmark og fordrer kun til Tak, at der skal bygges et Herberg for danske Pilegrimme:

»Gjæster Eder nogen dansk Pilegrim,
da sparer hverken Vin eller Brød!
de bede godt for Svend Feldings Sjæl,
naar han er for langen død!«
Men mig lyster at følge Svend Felding.

Svend Felding og Dronning Jutte.

Den stærke Danskhedsfølelse og Kjærlighed til Hjemmet, som træder frem hos Svend Felding, falder der et endnu kraftigere Lys over i den anden Vise om ham, »Svend Felding og Dronning Jutte«, med den noksom talende Begyndelse:

Der stunder ind til Danmark
saamangen ædelig Mand
og flere tydske Riddere,
end jeg nævne kan.
De stunde ind til Danmark.

En af Grundtonerne i vort Fædrelands Historie anslaaes i denne Indledningsakkord, og Visen selv er som første Vers i Klagesangen over den Fortræd, vore tydske Dronninger have voldet; den er rimeligvis bleven til som Spotvise over Erik Plovpennings Giftermaal med den sachsiske Fyrstedatter Jutte. Dankongen sender Svend Felding med hundrede Riddere til Kongen af Tydskland for at bede om hans Datter. »Der laa de i Maaneder, og der laa de i tre«, men Frøken Juttelille lod sig ikke tilsyne. Tilsidst trænge de paa for at faae en Afgjørelse, og Kongedatteren bliver da omsider ført frem for dem, men gjør et meget uvasket Indtryk paa Svend Felding, der aabent udtaler sin Forargelse og til Gjengjæld skjældes for Slegfredbarn af Jutte. Uforsagt svarer han:

»Og er jeg end et Slegfredbarn,
dog haver jeg Frænder bedst:
alt vil jeg slide rød Skarlagen
og ride min egen Hest.

Der er aldrig saa arg en Skalk,
haver han to røde Hose:
hvor han kommer i Tydskland ind,
han kalder sig være en Rose.

Der er aldrig saa arg en Svik,
haver hun en sprunget Hue:
hvor hun kommer i Danemark,
hun lader sig kalde en Frue.«

Aldrig saasnart er Frøken Juttelille kommen til Danmark, før hun rynker paa Næsen ad Brudehuset for dets Tarveligheds Skyld, men Svend Felding giver hende Raat for Usødet og svarer:

»Det er et halv bedre Brudehus,
end Du til var nogen Tid fød.

Huset er bygt af Eg og Bøg,
de bedste i Danmarsk Skove;
lidet est Du værd, Frøken Juttelille!
hos Danerkongen at sove.«

En af Juttes tydske Ledsagere, Peder Kæmpe, vil dyste med Svend Felding »om et Ørs (en Hest) og hundred Mark«, men den danske Helt erklærer:

»Ikke vil jeg dyste om Penninge
og ikke om Penninges Værde;
men jeg vil dyste med Dig idag
for danske Jomfruers Ære.«

I det første Ridt taber Svend Felding, hans Spær gaaer isønder, og Jutte hoverer over den Sejr, hendes Landsmand har tilkæmpet sig:

»Slige ere alle mine Mænd,
jeg førte med mig i Danmark ind.«

Men i det andet Ridt slaaer Svend Felding Hovedet af Tydskeren, og nu er det Dankongen, som triumferer:

»Slige ere alle mine Mænd,
som jeg giver Klæde og Føde.«

For at hævne sig forlanger Jutte Svend Feldings Hoved som Morgengave af sin kongelige Brudgom, men dette, synes han, er dog for stærk en Fordring, og han afslaaer den med de Ord:

»Jeg haver Guld, og jeg haver Sølv,
og jeg haver Borg og Fæste;
Du faaer ikke een af mine gode Mænd,
som ride skal mine Heste.

Jeg vil give Dig Guld og Sølv
og dertil Borge saa bolde;
men selv vil jeg have mine Dannesvende,
som jeg skal Landet med holde.«

Nærer Jutte ikke blide Følelser overfor Svend Felding, saa seer han heller ikke mildt til hende, og han giver denne sin Stemning Luft i de selvbevidste Ord, som ende Visen:

»Knæler jeg for Jutte idag,
da briste baade mine Bene!«
De stunde ind til Danmark.

I Svend Feldings Skikkelse er der Tilløb til en Personifikation af Nationalstemningen, til Skabelsen af en Nationalhelt; men med almen Anerkjendelse som saadan, i Egenskab af fuldgyldig Repræsentant for Nationen fremtræder Holger Danske. Og dog er Sagnet om ham ikke af dansk, end ikke af nordisk Oprindelse; det fører os over i de fremmede Sagnkredse, som Folkevisen sammenknytter med vore egne, og Elementer af det findes baade i det tydske Didrik-Sagn og i den frankiske Sagncyklus om Karl den store. I Sagaerne om denne berømmelige Hersker er »*Ogier le Danois*« en af Hovedheltene, men allerede tidlig, hos Normannerne i Nordfrankrig, er han saa at sige traadt selvstændig ud af Rammen og bleven Midtpunktet for en Sagndigtning, der opfatter ham som den danske Folkeaands typiske Legemliggjørelse og snart stiller ham i særlig Modsætning til den truende Tydskhed, hvorhos han i Tidens Løb, alt som Christiern Pedersens »Olger Danskes Krønike« bliver almindelig Folkelæsning, udstyres med de noksom bekjendte Træk, der gjøre ham til et Billede af Nationens slumrende Heltekraft,

som vil give sig tilkjende i Nødens Stund; i vor Tid har Ingemanns herlige Digtning »Holger Danske« yderligere bidraget til at gjøre ham til en i Folkebevidstheden levende Nationalhelt. Allerede i Folkevisen om »Holger Danske og Burmand«, en af vore ældste Sange, optræder han som Værge for de Svage og Forfulgte. Hedningekæmpen Burmand drager til Ungerland og fordrer af

Holger Danske og Burmand.

Holger Danskes Kamp med Burmand. Efter et gammelt Loftsmaleri i Floda Kirke i Södermanland.

Kongen der en Del af hans Rige og hans Datter Gloriant tilægte, uanseet at hun er trolovet med Kong Karvel. I sin Kvide søger Jomfru Gloriant Hjælp hos Holger Danske, der har siddet som fattig Fange i hendes Faders Taarn i atten Aar. Holger lover, at han for sin Stalbroder Kong Karvels Skyld vil kæmpe med Uhyret.

Det var leden Burmand Kamp,
han taler til Holger Danske:
»Vilt Du nu tro opaa min Gud,
da vil jeg tage Dig til Fange.«

Det svared goden Holger Danske,
han yppede først den Kiv:
»Første Du kommer i Helvede ind,
siig, Holger han sendte Dig did!«

Holger fælder Kæmpen, og Jomfru Gloriant, »saa smal som Lilievaand, hun løste af hannem Brynje og Sværd alt med sin hvide Haand«;

hun tog hannem listelig i sin Arm,
hun minded (kyssed) hannem for hans Mund:
»Lovet være Gud Fader i Himmerig,
I er baade karsk og sund!«
Holger Danske han vandt Sejer af Burmand.

Stærk Didrik og Holger Danske.

I Visen om »Stærk Didrik og Holger Danske« med Omkvædet »Men nu stander Striden for norden under Jutland« er Sagnhelten Kong Didrik af Bern bleven Repræsentant for det mod Danmark fjendtlig stemte Tydskland; han giver Holger Valget imellem at svare ham Skat eller kæmpe med ham; af disse Kaar vælger Holger det sidste, thi

»Skatten veed dansk Mand intet af,
han plejer den selv at tage;

men ville I Skatten af os hente,
den skal Eder ilde smage.«

»De sloges i Dage, de sloges i tre«, men tilsidst maa Kong Didrik og hans Mænd fly efter et stort Nederlag, og af de attentusind Svende, han drog ud med, vende kun femoghalvtreds tilbage til Berneland.

Hvor denne Vise nævner Holgers bedste Kæmper ved Navn, tager den nogle med, som vi møde som Kong Didriks Mænd i Sagnkredsen om Didrik af Bern. Denne gamle gothiske Heltemythe har tidlig afgivet Emner for nedertydske Sange, som dog nu forlængst ere tabte i deres oprindelige Form, men gjenfindes saavel i senere tydske Omarbejdelser (der Nibelungen Not og Didriks Saga) som i de syv danske Folkeviser om Didrik af Bern, vi have tilbage. At gjøre denne Sagnhelt til en historisk Personlighed og navnlig identificere ham med den østgothiske Konge Theodorik den Store (Bern skulde da være Verona), er der neppe tilstrækkelig Hjemmel til, skjøndt den tydske Litteraturhistorie fastslaaer denne Identitet med samme Sikkerhed, som naar den gjenkjender Historiens Kong Gundikar i den burgundiske Sagnkredses Gunther og Attila i de hunniske Sagns Etzel. Der er ialtfald kun liden Overensstemmelse mellem Historiens Beretninger og Sagnets Traditioner. Ifølge disse boer Kong Didrik altsaa paa Borgen Bern, medens hans Modstander Kong Isung hersker over Birtingsland og boer paa Brattingsborg. I Visen om »Kong Didrik og hans Kæmper« skildres en af Kampene imellem dem. Kong Didrik drager ud med sit Følge for at maale sig i Fejde med Kong Isung; undervejs bestaaer hans raske Svend Vidrik Verlandssøn, Smeden Verlands kjække Søn, en munter Dyst med Kæmpen Langben Risker og fælder ham. Efter denne Bedrift gaaer Færden videre:

Kong Didrik og hans Kæmper.

De vare vel syv og syvsindstyve,
der de droge ud fra Hal;
og der de komme for Brattingsborg
der sloge de op Silketjald.
Det dønner under raske Hovmænd, der de udride.

Medens Kæmperne ligge i Lejr, holder Visen saa at sige Mønstring over dem, idet den nævner de ypperste Helte og karakteriserer dem malerisk ved deres Vaabenmærker:

Der skinner i den første Skjold
en Løve alt saa bjært (skinnende),
Kronen af det røde Guld,
det er Konning Didriks Mærke.

Der skinner i den anden Skjold
en Hammer og en Tang:
den fører Vidrik Verlandssøn,
beder slaa og Ingen tage til Fange.

Der skinner i den tredie Skjold,
der sidder i Høg hin haarde:
den fører han Mester Hildebrand,
han kan sig selv vel vaarde (værge).

Der skinner i den fjerde Skjold
Linden alt saa grøn:
den fører han ungen Humlunger,
er Hornbogr Jarlens Søn.

Der skinner i den femte Skjold
en Ulv iblandt de Ris:
den fører han ungen Ulv van Jern,
for Kæmper bær han Pris.

Der skinner i den sjette Skjold
en Gam (Grib) saa rød som Guld:
den fører han Helled (Helten) Haagen,
han er en Kæmpe huld.

Der skinner i den syvende Skjold
en Fedel og en Bove (Bue):
den fører han Falkvor Spillemand,
han vil drikke og ikke sove.

Der skinner i den ottende Skjold
et Vildsvin og en Mand:
den fører han Detlev Danske,
sit Sværd vel røre kan.

En Dyst mellem to Helte fra de stridende Lejre skal afgjøre Sejren; Kong Isung overdrager den kjække Sivard Snarensvend det hædrende Hverv, og ved Terningkast tilfalder det ungen Humlung at kæmpe mod ham. Han overvindes af Sivard, men efter Kampen opdage de to Modstandere, at de ere Frænder, og nu følger et lystigt Efterspil, en Kæmpeskjemt af lignende frodigt Lune som da Vidrik Verlandssøn stillede den dræbte Kæmpe Langben Risker op ad en Eg og forskrækkede sine Kampfæller med ham. Det aftales, at Humlung skal binde Sivard Snarensvend til en Eg og saa ride til Kong Didriks Telt med det Budskab, at han har besejret sin Modstander. Alle Kæmperne forstumme af Beundring over denne Daad; kun Vidrik Verlandssøn — han »var en alvorlig Svend, og Skjemt kunde han ikke lide« — betvivler Sandheden af hans Ord og vil selv overtyde sig derom. Han bestiger sin Hest Skemming, binder sit Sværd Mimring ved sin Lænd og rider ud til Kamppladsen. Da Sivard seer ham nærme sig, finder han det ikke raadeligt at oppebie hans Komme; han »stamper i Jord med Fod«, bryder den haarde Grund løs og trækker Egen op med Rode.

Kong Isung stander paa Brattingsborg,
og seer han Sivard komme:
»Sivard haver i Lunden været,
han bær paa Bagen en Blomme.«

Kongen stander paa højen Værn
alt i sin Brynje ny:
»Hisset kommer Sivard Snarensvend,
han fører os Sommer i By.«

Sivard ganger paa Slottet ind
med Egen mellem sine Hænder:
»Se nu her, kjær Herre min,
dette gjorde mine egne Frænder.«

Der gaaer Dands paa Brattingsborg,
der dandse de stærke Helte:
der dandser Sivard, den stærblinde Svend,
med Egen under sit Bælte.

»Kong Didrik i Birtingsland« er en anden Vise om det samme Kampemne, men med en blodigere Udgang, idet Didrik dræber Kong Isung; vi nævne den nærmest for dens frejdige Indledningsstrofers og dens navnkundige Omkvæds Skyld: Kong Didrik i Birtingsland.

Kongen raader for Borgen
og saa for alle Land,
og saa for mangen rasker Helt
med draget Sværd i Hand.
Meden Kongen raader for Borgen.

Lad den Bonde raade for sin Bo,
den Hovmand for sin Hest!
Kongen udaf Danemark
han raader for Borg og Fæst'.

Af andre Viser, henhørende til denne Kreds, kan endnu nævnes »Kong Didrik og Løven«, der har afgivet Emnet til Oehlenschlägers pompeuse Digt »Løveridderen« i hans første Digtsamling (1803), »Ulv van Jern« om Kong Didriks Søstersøn, den tydske Sagnhelt Wolffhart von Garten, og hans Kampfælle Vidrik Verlandssøn, »Orm Ungersvend«, et oprindeligt nordisk Emne, der er blevet sat i Forbindelse med Didriksagnkredsen, og »Raadengaard og Memering«, der omvendt fra først af har besunget Kong Didrik og hans Dronning Gudelind, men senere er kommen til at dreje sig om nærmere liggende historiske Personer.

Ogsaa Vølsungsagnet, der hører til Nordboernes, Sachsernes, Burgundernes og Frankernes ældste Fællesminder, giver Gjenklang i Folkevisen. I denne optræder Sagnets Sigurd Faavnesbane som Sivard Snarensvend og den berømte Hest Grane som Grammen. I Visen »Sivard og Brynild« er det selve Hovedhandlingen i Sagnet, der er Emne for den kortfattede Fortælling: Sivard tager Brynild ud af Glarbjerget og giver hende til sin Fostbroder Gunnar (der her i Visen ved en Forvexling er kaldet Helled Haagen); selv fæster han sig stolt Signildlil, Gunnars Søster. I en meget kortfattet Fremstilling, der udelader mange til den rette Forstaaelse nødvendige Træk, iler Visen fra denne Knudens Knytning til dens Løsning: Brynilds Hævn, idet hun formaaer sin Husbond til at dræbe Sigurd, og kun i Slutningsstrofen antydes hendes Karakters og Skjæbnes dæmoniske Indflydelse paa den tragiske Handlings Gang: Sivard og Brynild.

Det var alt saa ilde,
den Jomfru blev fød,
der to saa ædelig Kongens Børn
skulde blive forød.
Kongen hans Sønner af Danmark.

I Visen »Frændehævn« have vi Sagnet fortsat. Efter Sigurds Drab er hans Enke Signild af sine Brødre bleven gift bort til fremmed Land med deres Faders Banemand, den onde Lovmaar (Brynilds Broder Atle). De have lovet at besøge hende »hver en signede Sommer«, men i otte Aar har hun ikke seet noget til dem. Da lader stolt Signild »brygge og blande Vin« og byder sine Brødre hjem til sig. Frændehævn.

Saa hjertelig lo da Hr. Lovmaar,
han lo ikke før i otte Aar —

Stolt Signildlil stander i Lofte,
og seer hun ud saa ofte.

Og seer hun ud saa vide,
hun seer sine Brødre ride.

Stolt Signildlil svøber sig Hoved i Skind,
hun gaaer i Loft for Hr. Lovmaar ind.

»Min Herre, om det saa nu vare,
det mine Brødre kom here?« —

»Da vilde jeg gjøre mod Brødre dine,
som de vare alle Sønner mine «

Hr. Lovmaar han tog da til at le,
den haarde Mur den revned derved.

Mælte det Barn, i Vuggen laa,
det talte aldrig før end daa:

»Det er ej for det Gode,
min Fader leer ad min Moder.«

Hr. Lovmaard dræber alle Brødrene og byder Signild deres Blod at drikke. Visens anden Halvdel danner, tildels Vers for Vers, det symmetriske Modstykke til Handlingens første Parti: Hr. Lovmaard har ikke seet sine syv Sønner i otte Aar og beder dem saa hjem til sig; de myrdes af Signild, og hun sætter deres Blod frem for Faderen, hvorefter hun dræber ham.

Mælte det Barn, i Vuggen laa:
»Jeg hævner det, om jeg leve maa.«

Hun stødte til Vuggen med sin Fod,
det Barnet rulled der ud paa Jord.

»Du est af det samme Blod,
jeg veed, Du bliver mig aldrig god.«

Saa tog hun det lidet Nap (Nor),
hun brød dets Hoved mod Sengeknap.

Og al den Nat hun vaagede
de Jordeklæder hun magede.

»Nu haver jeg vejet (dræbt) Mand for Mand,
nu vil jeg hjem til min Moders Land.«
Hun fælded saa modige Taare.

Det samme Emne, men efter den Formning, det har faaet i den tydske Nibelungenlied og Didrikssaga, ligger til Grund for Visen om »Gunilds Hævn«; det var denne Vise, den sachsiske Sanger, efter hvad Saxo fortæller, kvad som forblommet Advarsel til Knud Lavard, umiddelbart inden han blev dræbt ved Haraldssted.

Karakteristisk for disse Viser om Kæmper og vældige Helte er det Storladne i Skildringen af deres Styrke og de overvættes kraftige Bedrifter, den sætter dem istand til at udføre: naar Vidrik Verlandssøn stemmer op til Sang, kan hans Røst høres »vel femten Mile ud i det salte Hav«; naar han med sit Sværd Mimring afhugger et Stykke af Langben Riskers Laar, er dets Rumfang og Vægt ikke mindre end »fem Par Øxens fulde Last«; i Visen om »Genselins Bryllup« er Kæmpernes og Jetternes vidtstrakte Dandsesal hele Jordsmonnet mellem Sli og Ribe. Heste og Vaaben ere paa lignende Vis vældige af Evne og Virkning, og der er et personligt levende Forhold tilstede mellem dem og deres Ejere: som Sikkerhed for Udlaanet af sin Hest Skemming fordrer Vidrik i Pant otte af de bedste Borge og Kongens yngste Datter; da Gramvold Kongesøn har dræbt Lindormen og stolt Sølverlad byder ham sin Haand til Løn, blander hans Hest sig i Sagen — »for han havde Mandenykke« — og advarer ham mod at tage en hedensk Kvinde tilægte; Hr. Peder raadfører sig med sit Sværd om Drabet af sin Faders Banemand, og Sværdet giver ham betryggende Svar, ja da det har raset i Drabsmandens Gaard og udryddet hans Slægt, er det blevet vildt af Blodsudgydelse og vil nu vende sig mod Hr. Peder selv. Middelalderens naive Fantasi har skabt disse grandiose Overdrivelser og netop elsket dem som saadanne, fordi de til Overmaal tilfredsstillede dens Hang til Beundring for den store Bedrift.

Tryllevisen.

Ligesom Kæmpeviserne have ogsaa **Tryllevisern**e deres Rod i Oldtidens Forestillinger; hvad der engang var Gjenstand for Tro, stempler den nye Lære som Overtro, den forvandler Guderne til Afguder og betragter dem og deres Livsytringer

som udsprungne af det Onde, som tjenende Djævelens Formaal; Naturlivet, hvis Virksomhed den gamle Tro satte i nær Forbindelse med Gudeverdenen, staaer for den tidlige Kristendom som et Billede af den faldne Verden, til hvilken Forløsningen ikke kan naa og hvis Indflydelse paa Sjælelivet derfor er af det Onde. Saaledes blive Jordens, Luftens og Havets Guddomme til Trolde og Dverge, Elver og Havfolk, deres Vidskab — som Runerne — til farlig Tryllekunst og deres hele mod Kristendommen lønligt virkende Gjerning til Gjenstand for overtroisk Frygt.

Germand Gladensvend.

Nær ved den hedenske Tro ligger saaledes Visen om »Germand Gladensvend«; Trolden her har oprindelig været tænkt som en Havjette og baade Germands Moder og hans Fæstemø som Valkyrier. Kongen og hans unge Dronning sejle over salten Sø, men midt ude paa Havet bliver deres Skib holdt fast af en usynlig Magt og er ikke til at faae af Stedet. En Røst fra Havets Bund forlanger som Vilkaar for Frigivelsen at faae, hvad Dronningen bær »under Linde« ɔ: under sit Belte; da hun ikke bærer Andet der end sine Nøgler, gaaer hun villig ind paa Fordringen og kaster dem i Havet; men saasnart hun er kommen til Land, seer hun dem ligge paa Sandet — Trolden har havt et andet Vederlag for Øje, thi han vidste, at hun bar et Barn under sit Belte: Germand Gladensvend, der voxer op til en kjæk og fager Yngling og for hvem Livet synes at ligge rigt og lyst, da han fæster Kongens Datter af Engelland, stolten Sølverlad, til sin Brud. I sin Moders Fjederham vil han flyve over til sin Fæstemø, men indhentes undervejs af »den lede Gam«, der gjør Fordring paa ham som det Pant, han forlængst har faaet Løfte paa.

»Vel mødt, Germand Gladensvend!
hvor haver Du været saa længe?
førend Du varst til Verden fød,
varst Du mig given i Hænde.«

»Du lad mig flyve, Du lad mig fare
bort til min Fæstemø!
første jeg kommer tilbage igjen,
vi findes op over Ø.«

»Da skal jeg Dig mærke,
saa vel skal jeg Dig kjende:
ihvor Du kommer i fremmede Land,
Du skalt mig ikke glemme.«

Saa hug han ud hans højre Øje,
drak halvt hans Hjerteblod;
end fløj han til Jomfruens Bur,
for Villien den var god.

Gusten og bleg kommer han til stolten Sølverlad, og hun og alle hendes Møer forfærdes ved at se ham. Han fortæller, hvad der er hændet ham, og at hans Liv tilhører Trolden — »den skal nu have mit unge Liv, der drak halvt mit Hjerteblod«. Stolt Sølverlad bereder Germand et Bad —

saa tog hun et Horn af Guld,
hun skjænked i klaren Vin:
»Nu tømmer jeg den sidste Skaal
med Allerkjæresten min.«

Saa tog hun ud en Sølverkam,
hun kæmmed hans fagre Haar:
for hver en Lok, hun redte,
hun fælded saa modige Taar.

Det var Germand Gladensvend,
klapped hende ved hviden Kind:
»I græder ikke, stolten Sølverlad!
hver bier saa Skjæbne sin.«

For hver en Lok hun redte,
hun fælded saa modige Taar:
alt banded hun hans Moder,
hans Skjæbne havde gjort saa haard.

Mælte det stolten Sølverlad,
hun tog hannem i sin Arm:
»Forbandet være den Moder,
der saa forraader sit Barn!«

»I stiller Eder, stolten Sølverlad!
I bander ikke Moder min!
hun kunde der intet i volde,
min Lykke gjordes saa ublid.«

Germand flyver atter ud i sin Fjederham, men Sølverlad følger med for at skjærme ham; »alle de Fugle, der hun saae, dem klipped hun sønder i syv«, men »der hun mødte den lede Gam, hannem kunde hun ikke naa«: han styrter Germand Gladensvend i Havet, og kun hans højre Haand kommer i hans Fæstemøs Eje.

Gjorde det stolten Sølverlad,
hun lagde den til sin Mund;
og det vil jeg for Sandingen sige:
hun svalt (døde) udi samme Stund.
Saa flyver han over den Rin.

Agnete og Havmanden.

Om Havfolket have mange Viser at melde, som rimeligt er i et Land, hvor der er saa rig Lejlighed til Iagttagelse af Havets vexlende Skikkelse og til Bekjendtskab med dets Luner og Farer som i Danmark. Den mest udbredte af dem alle er vel »Agnete og Havmanden«, der leve tilsammen i otte Aar paa Havsens Bund, indtil Agnete en Dag, som hun sidder ved Vuggen og synger, hører »Engellands Klokker« ringe og gribes af Hjemlængsel efter Jorden. Havmanden giver hende Lov til at besøge Barndomsegnen paa det Vilkaar, at hun ikke maa vedkjende sig sin tidligere Kristendom og sine menneskelige Slægtskabsforhold. Men i samme Nu som Agnete sætter Foden iland, bryder hun alle sine Løfter, og end ikke Mindet om hendes og Havmandens Børn, de store og de smaa og »den Lille, som i Vuggen laa«, kan bevæge hende til at vende tilbage. Da bruger hendes fortørnede Ægteherre sin Magt over Naturen:

Den Havmand bar op sin højre Hand:
»Mulm og Mørke over alle Land!«

Der kom Mulm og mørken Sky,
den skjulte saa vidt over Land og By.

Agnete farer vild paa sin Vej, og istedetfor »at gange over grønneste Grund« til sin Moders Gaard, fører hendes Fod hende ud i Havet:

»Velkommen, Agnete, under Bølgen den blaa!
ret aldrig skal Du mere paa grønne Jord gaa.

Ret aldrig skal Du mere paa grønne Jord gaa,
og aldrig seer Du mere dine Børn saa smaa.

Men her skal Du sidde paa haarde Graasten,
og her kan Du lege med døde Mænds Ben.

End lader jeg Dig dog den Harpe af Guld,
den maa Du end slaa saa sorrigfuld.«

Det maatte man høre i grønneste Lund:
— Fuglene synge. —
Agnete slog Harpen paa Havsens Bund.
— Skjønne Agnete! —

Det fraadeomsprøjtede Skjær er Bolig for Rosmer Havmand, i hvis Jettenatur Havets og Fjeldets forenede Vildhed er personliggjort. Et kvindeligt Havvæsen i menneskelige Omgivelser gjøre vi Bekjendtskab med i Visen om »Havfruens Spaadom«; Dankongen har ladet hende gribe og sætte i Fængsel; denne Lejlighed vil Dronningen benytte til at lære sin Fremtidsskjæbne at kjende, og Havfruen spaaer hende da, at hun skal føde tre Sønner, men lade Livet for at sætte dem i Verden. »Den Havfrue dandser paa Tilje« og det efter Strofernes vexlende Indhold lempede »Alt skalt Du fremme min Vilje« ere de to Omkvæd, der med malende Virkning paa eengang fastholde Grundstemningen og ledsage Handlingens Gang som forklarende Akkompagnement.

De daarende og dragende Egenskaber, som give Elverfolket Magt over Sjælene og udgjøre Motiverne for Viserne om dem, have faaet et særegent yndefuldt Udtryk i den melodiske Skjønhed og den vemodsfulde Grundklang, som præger disse Sange. Saaledes den om »Elveskud« med den mystiske Sommernatsstemning i Omkvædet: »Men Dandsen den gaaer saa let gjennem Lunden« og dens gribende Skildring af den dødsygnende Ridder Olufs Hjemkomst til hans Moders Borg, efterat Elverpigen har slagen ham mellem Herde, fordi han ikke vilde følge hendes Lokken. Intet Under, at denne Folkevise i vor Tid har inspireret til en Tonedigtning af høj musikalsk Skjønhed og nationalt Værd. — Let og luftig som Elverpigernes Dands paa Enge er Skildringen ligeledes i »Elvehøj« med dens korte Indledning, der vækker Stemning som et enkelt Buestrøg, og det umiddelbart følgende Tonebillede af Elverpigernes koglende Færd: Elvehøj.

Jeg var mig en fattig Ungersvend,
jeg skulde at gilje*) ride:
saa red jeg mig ud i Rosenslund,
mig lystede der at hvile.
Siden jeg hende først saae!

Jeg lagde mit Hoved til Elvehøj,
mine Øjne de finge en Dvale:
der kom tre Jomfruer gangendes ud,
de vilde gjerne med mig tale.

Den ene klapped mig ved hviden Kind,
den anden hvisked mig i Øre:
»I vaager op, fagren Ungersvend!
om Eder lyster Dandsen at røre.

I stander op, fagren Ungersvend!
om Eder lyster Dandsen at røre;
min Jomfru skal for Eder en Vise kvæde,
den fejerste, I lyster at høre.«

De bare frem en Stol af Guld,
den Jomfru skulde derpaa hvile;
men det vil jeg for Sandingen sige,
det ligtes mig saa ganske ilde.

Hun bar op, en Vise hun kvad,
saa herlig da monne hun synge:
de stride Strømme de stilledes derved,
som førre vare van at rinde.

De stride Strømme de stilledes derved,
som førre vare van at rinde;
den liden smaa Fisk i den salte Flod
han stilledes alt med sin Finne.

Den liden smaa Fisk i den salte Flod
han stilledes alt med sin Finne;
og de vildene Dyr, i Skoven vare,
de glemte deres Spring at springe.

De vildene Dyr, i Skoven vare,
de glemte deres Spring at springe;
de lille smaa Fugle, paa Kviste sade,
de fældte**) deres Sang for hende.

De dandsed ud, og de dandsed ind,
og hver med Kjæreste sin;
alt sad jeg fattig Ungersvend,
jeg havde min Haand under Kind.
Siden jeg hende først saae!

*) bejle. **) ɔ: lod falde, ophørte med deres Sang.

Hr. Bøsmer i Elvehjem.

Visen om »Hr. Bøsmer i Elvehjem« fortæller, hvorlunde Elverkvinden, dragen af stærk Elskov til den væne Svend, lister sig til hans Seng og hvisker til ham, at hun tager hans Ord paa, at han vil møde hende imorgen ved Elvebro. Da Hr. Bøsmer vaagner, troer han at have drømt, men selv om det er i Drømme, han har givet sit Ord, vil han holde det, og trods alle Advarsler rider han til Mødestedet; paa Elvebroen snubler hans Ganger, Hr. Bøsmer falder i Strømmen, men opfanges af Elverkvinden. Nu skildrer Visen, hvorledes hendes Kogleri faaer ham til at glemme Fædreland og Fæstemø:

»Siger mig, Hr. Bøsmer! paa Eders Maal:
hvor er I fød? hvor er I baaren?

Hvor er I fød? hvor er I baaren?
og hvor have I Eders Fæstemø udkaaren?«

»I Danemark er jeg fød og baaren,
og der er alle mine Hovklæder skaaren.

Der er ogsaa min Fæstemø,
med hende vil jeg baade leve og dø.«

Den Elvemø taler til Ternen sin:
»Du hente mig ind et Horn med Vin!

Du hente mig ind et Dyreshorn!
og kast Du deri to Elvekorn!«

Den Terne hun ind ad Døren tren,
Hornet i hendes Hænder sken.

»I drikker! Hr. Bøsmer! jeg drikker Eder til;
og saa maa I fare, alt hvor I vil.«

Han lagde til Munden, saa liden en Drik:
al Verden hannem af Huen gik.

Han glemte sin Fader og Moder,
hans Søster og hans Broder.

Han glemte og sin Fæstemø,
som han skulde med baade leve og dø.

»Siger mig, Hr. Bøsmer! paa Eders Maal.
hvor er I fød? hvor er I baaren?

Hvor er I fød? hvor er I baaren?
og hvor have I Eders Fæstemø udkaaren?«

»I Elvehjem er jeg fød og baaren,
og der er alle mine Hovklæder skaaren.

Og her staaer I, min Fæstemø!
med Eder vil jeg baade leve og dø.«
Men Linden hun løves.

Runernes Magt er en anden Trolddom, der tidt kommer tilorde i Viserne som et enkelt Træk (vi saae, hvorledes ung Svejdal fik et Runesværd af sin Moder) og i adskillige Viser udgjør selve Hovedmotivet. Det er med Runer at rigen Raadengaard binder Ørnen, som vil fratage ham hans Kjærest (»Ørnen i Bedelund«), og det er med »Runeslæt« fra sin klingende Harpe at Hr. Vilmund spiller sin Brud ud af Troldens Vold; malerisk er dette Spils Virkning beskrevet i Visen om »Harpens Kraft«:

Harpens Kraft.

Vilmund tager Harpe i Hande,
— Strengen er af Guld —
han ganger for Strømmen at stande.
Saa liflig legte han for sin Jomfru.

Han slog Harpen saa saare,
Det hørtes over alle Gaarde.

Han slog Harpen over den By,
og Fuglen af den høje Sky.

Han slog Løv af Lindetræ
og Hornen af det levende Fæ.

Han slog Bark af Birke
og Knappen af Mari-Kirke.

Han slog mer end han skulde:
han slog de Lig af Mulde.

Han slog Harpen af ret Harm:
han slog sin Brud af Troldens Arm.

Det er ligeledes med en »Runeslæt« at Hr. Oluf spiller Hr. Peders Viv Fru Mettelil til sig og saaledes vinder det Væddemaal, han indgik med Ægtemanden, da denne satte sin Hustrus Tugtighed op imod Ridderens pralende Paastand:

»Den Kvinde er ikke i Verden til,
jeg kan hende jo daare, om jeg vil.«

Ofte besungen er denne Tryllerunernes Evne til at vække Elskov selv hos den Gjenstridigste, ja selv om Fortvivlelse maa blive Frugten af den jomfruelige Blufærdigheds Kamp mod den af Runerne vakte Drift. Herom handler Visen »Hr. Tidemands Runer« med den skjønne Indledningsstrofe: Hr. Tidemands Runer.

Det haver været af Arildstid,
det bliver, mens Livet kan vinde:
at Elskoven tvinger saa mangen En,
baade Møer og høviske Kvinde.
Det dages op under Liden.

Hr. Tidemand rister Runer paa Roser og kaster dem i Vandet. Strømmen fører dem for Jomfru Blidelilles Fod, hun »stikker dem i Ærmelin«, men bliver snart et Bytte for deres forgjørende Magt, saa hun staaer op om Natten og gjæster Hr. Tidemand ombord i hans Skib. Han modtager hende med det spottende Spørgsmaal, om der ikke er Riddere og Svende i hendes Faders Land, siden hun søger til ham?

»Der var baade Ridder' og Svende
udi min Faders Land:
det gjorde I med de ramme Runer,
det jeg kom Eder til Hand.«

Taaren randt af Øjenbraa,
hun vredtes ved de Ord:
saa gjorde hun Kors for Bølgen blaa,
sprang ud for Snekkebord.

Det var Jomfru Blidelille,
gjorde Kors for Bølgen blaa:
saa tog hun den liden grøn Sti,
til Havsens Bunde laa.

I Visen om »Ridder Stig Hvide« finde vi det Motiv, som H. Hertz har benyttet i »Svend Dyrings Hus«, men der ladet finde en antydende Forklaring i psykologiske Forudsætninger, medens Folkevisen, som dens Art er, lader Handlingen alene tale for sig: Ridderen vil kaste Runer for liden Kirstin, men ved et Uheld »drev de op under Frøken Regisses Skind« (Kaabe). »Frøken Regisse rødmer som en Blod, Ridder Stig sortner som en Jord«. Han betroer sin Fostermoder sin Fortvivlelse og anraaber hende om Hjælp og Raad. Men mod Runernes Magt gives der ingen Hjælp: Ridder Stig Hvide.

»Det Du kunde ride ad Valskland hen,
da søger hun Regiss' inat til din Seng.
Det Du end rede til Verdens Ende,
i denne Nat skulde hun Dig finde.«

Og som hun siger, skeer det:

Sildig om Aften, Rim faldt paa,
Frøken Regiss' tager over sig Kaabe blaa:
Hun klapped paa Loftsdør med sit Skind:
»Du stat op, Ridder Stig! lad mig ind!«

Da han tier, piller hun Naglerne fra og gaaer ind til ham. Men han skaaner ridderligt hendes Ære, og Visen ender i Glæde og Gammen med Stigs og Regisses Brudefærd.

Det andet Folkevise-Motiv, som er anvendt i Hertz' nysnævnte Skuespil, fører os over til Viserne om Gjengangere. Det er den skjønne Vise om »Moderen under Mulde«, Digteren har benyttet; ogsaa dens Omkvæd »Favre Ord Moderen under Mulde.

fryde saa mangt et Hjerte« kommer jo frem andetsteds i Stykket. Hr. Bjørn har efter sin første Hustru Fru Sølverlads Død giftet sig med Jomfru Blide, der bliver hans Børn saa haard en Stivmoder, at deres rette Moder ikke faaer Ro i sin Grav af Sorg over deres usle Kaar. Hun »beder sig Lov af Jesum Krist« og besøger sit forrige Hjem:

Hun gaaer sig ud i den Stove (Stue),
som hendes smaa Børn inde sove.

Stolt Sølverlad sattes paa Stole,
den ene børsted, den anden toede.

Hun satte den mindste paa sit Skjød,
saa saare hun græd, hendes Hjerte det blød.

Hun gik til Sengen, og i hun saae:
hendes Børn de laa i bare Straa.

Visen om »Aage og Else«, en af de allerbekjendteste blandt Folkeviserne, hører til samme Kategori og tolker den Tanke, at de Dødes salige Glæde lider Skaar ved de Efterlevendes altfor heftige Sorg.

Ogsaa Omskabelse og Forgjørelse spiller en stor Rolle i Folkevisen. Hyppigt er det ogsaa her en arg Stivmoder, der volder det Onde og forvandler Mø eller Svend til Hind eller Orm, til Ulv eller Ravn, ja endog til Sax eller Sværd; som oftest er det Kjærligheden, et Kys eller et Offer, der bringer Forløsningen;

Eline af Vildenskov.

i den smukke Vise »Eline af Vildenskov« hengiver Bonden sin Hustru Eline til Trolden for at frelse de Mange, der ellers skulle forødes; i samme Øjeblik Trolden kysser hendes Mund, forvandles han til »den gjæveste Ridder, der gange maatte paa Grund«, og vil af Taknemlighed tage hende tilægte; men Eline vil blive hos sin Husbond:

»Du ædelig Ridder, Du tak din Gud,
som Dig haver frelst af Vaade!
og lov Du Dig en Ridders Barn!
saa leve vi i Freden baade.«
De vildeste Dyr og Dyrene udi Skoven.

Legendevisen.

Baade den kristelige Legende og Maria-Visen have vi gjort Bekjendtskab med i et foregaaende Afsnit; **Legendevisen** er inspireret af dem begge. Dens Emne er den frie Digtning om Kristi Person, særlig hans Barndomsliv, og om Kirkens hellige Mænd, og i dens lyriske Partier finde vi de samme Udtryk for Maria- og Helgentilbedelsen, som vi kjende fra den kirkelige Poesi; den hellige Jomfru er »en Rose over alle Kvinder, hun er den vænest i Verden til, hun kaldes Himlens Kejserinde«, som det hedder i Visen »Mariskjold«. Men ved den af de episke og de lyriske Elementers Forening fremgaaede Romanceform faaer ogsaa Legendevisen fuldkomment Folkevisens almindelige Præg, og ved de Mindelser om hedenske Forestillinger, der nu og da ere sammenvævede med de kristelige Emner, viser den yderligere sin Forbindelse med vor gamle nationale Digtning. Dette træder mærkeligt frem f. Ex. i det Brudstykke af en Legendevise, vi have tilbage

Den Blinde ved Korset.

under Navnet »Den Blinde ved Korset«. Her er Baldersmythen, der jo i hele sin Ideegang egner sig fortrinlig til kristelig Akkomodation, sammensmeltet med Evangeliets Fortælling om Kristi Offerdød. Ligesom Balder ængstes af svare Drømme og betroer sine Anelser til sin Moder Frigga, saaledes har ogsaa Visen en ganske lignende varslende Begyndelse:

Jeg haver en Vise baade hørt og spurgt,
den er lagt ud om Naade:
om vor Herre Jesum Krist
og Jomfru Maria baade.
Lovet være Vorherre for sin Naade!

Sønnen sidder paa Moderens Knæ
og siger ud sine Drømme:
»Mig haver drømt en Drøm inat,
at Jøderne ville mig dømme.«

Og ligesom den blinde Høder mod sit Vidende fører Vaaben mod Fromhedens Gud, saaledes lede Kristi Fjender her i Visen en blind Mand frem og give ham et Spyd ihænde, hvormed han stikker den Korsfæstede i Siden, saa Blodet rinder ud; med det hellige Blod besmøres hans Øjne, og han faaer sit Syn igjen, men da han nu bliver vaer, hvad han har gjort, gribes han — ligesom Høder — af Fortvivlelse:

»Ak, Herre Gud naade mig fattige Mand,
for Gjerning, jeg nu gjorde:
og nu maa jeg fare ad fremmede Land,
alt baade fra Fader og Moder.

Ak, Herre Gud naade mig arme Mand,
for Gjerning, jeg nu ende!
og nu maa jeg fare ad fremmede Land,
alt baade fra Ven og Frænde!«

Ogsaa fra Samtiden modtager denne Omdigtning og Udstyrelse af Evangeliernes Beretning en lokal Kolorit, der minder om Renaissancetidens Malerier af den hellige Historie. I Visen om »Maria Magdalena« beder Kristus Synderinden om en Drik Vand: Maria Magdalena.

»Hør Du, Maria, saa fager og fin!
Du giv mig at drikke af Spanden din.

Vare Du saa ren som Du est bold,
da skulde jeg drukket af din bare Haand.«

Magdalena sværger en dyr Ed paa, at hun er en uskyldig Jomfru, men Kristus den Alvidende stiller hende da hendes Synderegister for Øje:

»Kvinde! Du sværg ej Ed saa stor:
Du haver tre Børn i sorten Jord.

Det første med din Fader,
det sænked Du selv i Havet.

Det andet med din Broder,
det kasted Du selv i Flode.

Det tredie med din Sognepræst,
og det var Synden allerværst.«

Magdalena falder paa Knæ og bekjender sin Synd; der paalægges hende en haard Bod, men efter dens Tilendebringelse gaaer hun ind til Himmerigs Glæde:

For hvert et Fjed, Maria monne gaa
— Jesus, Herren min! —
Der voxte op Liljer baade gule og blaa.
Magdalena bad alt til Vorherre.

I det Hele er den bratte og lette Syndsforladelse paa Grund af Forbøn et Træk, der tydeligt betegner den papistiske Tankegang, hvorfra Legendeviserne have deres Udspring, medens deres Staffage ofte har Riddervisens Karakter; i »Fru Ingelils Døtre« er saaledes hele Motivet, ja endog paa et enkelt Sted Strofe efter Strofe svarende til Handlingen i »Aage og Else«, kun med udtrykkelig hævdet kristelig Tendens. Da »den rige Mands Sjæl« i Visen af samme Navn skal overgives til den evige Fordømmelse paa Grund af de onde Gjerninger, der have betegnet dens jordiske Tilværelse — »Fattige har den røvet, og Enker har den skjændt« —

gaaer Jomfru Maria frem for Domstolen og beder: »Kjære Herre Jesus! vær ikke for streng!«, og strax falder der »tre Blodsdraaber paa Vægtskaalen ned«, saa »alle Helveds Aander de gruede derved«:

Den Tid den Sjæl havde Regnskab gjort,
da slap hun dog indenfor Himmeriges Port.

I »Barnesjælen« fortælles, hvorledes Broder og Søster avle et Barn i Synd og begrave det levende; dets Sjæl kommer i Himlen, men græder der af Kummer over at vide sin Fader og Moder fordømte til Helvedes Pine; strax lader Vorherre en Engel hente Forældrene op til Himlen, og — »det Barn det græder ret aldrig mer, nu ere de samlede alle Tre«. Papismens mod det Ydre rettede Betragtning af Forholdet mellem Synd og Naade har ikke været til Fremme for Legendevisens poetiske Dybde.

Historiske Viser.

Som Modsætning til eller Fortsættelse af den mythiske Folkevise gav vi den anden Hovedafdeling Navn af den **historiske**, men tog tillige det Forbehold, at der her ikke maatte tænkes paa Historie i Betydning af Kjendsgjerninger, der kunde fremlægges til Dokumentation af de enkelte Begivenheder eller deres Sammenhæng; det er langt mere, hvad man kunde kalde Historiens Privatlivsside, disse Viser føre frem for os, men i en saadan poetisk Udstyrelse, at man kun med Varsomhed tør danne sig en Mening om Bevæggrunde til og Enkeltheder i den historiske Episode af de Træk, Visen fortrinsvis dvæler ved. Samtiden seer hyppigst en Begivenhed, saaledes som den ønsker at se den, og i en Tidsalder, da mundtlig Tradition maatte erstatte saa at sige ethvert andet Meddelelsesmiddel, var det naturligt, at den historiske Folkevise mere blev et Udtryk for, hvad Almenheden havde Trang til at lægge ind i Begivenhederne som deres Forklaring og Virkning, end en korrekt Redegjørelse for deres Opstaaen og Forløb; Visen giver os snarere den historiske Kjendsgjernings Afspejling i Folkesindet med dets Trang og Haab end en objektiv Gjenfortælling af den. Men ogsaa heri rummes der jo et historisk Element af stor Interesse: om Historiens Undersøgelser end kunne stille mangt et Faktum i et andet Lys end det, man muligvis hidtil har seet det i, kunne de dog ikke undlade at tage stadigt Hensyn til det Billede af Kjendsgjerningen, der findes afspejlet i Samtidens eller den nærmeste Eftertids Dom over den; der ligger heri en Fuldstændiggjørelse af det historiske Faktum, der hører med til det som en væsenlig Bestanddel, og der haves heri tillige et Korrektiv imod den historiske Misvisning, som Goethe karakteriserer i den Dom, han lægger Faust i Munden:

De svundne Tiders Aand, I taler om,
er oftest kun de Herrers egen, som
for svundne Tider danner Spejlet.

Hvad her er fremhævet, maa nærmest haves for Øje ved de historiske Viser i snevrere Forstand, dem, der omhandle historiske Skikkelser, men som oftest mere deres personlige, i digterisk Henseende virkningsfuldere Forhold end deres Stilling til Tidsalderens politiske eller sociale Udvikling; det er karakteristisk for denne Digtning — og maa være det for al sand Poesi — at den bestandig opsøger de individuelle Forhold bag de almene Træk. Den anden Afdeling af den historiske Vise, den, vi i særlig Forstand kalde Riddervisen, er en endnu friere Digtning. Som oftest uden paaviselig Tilknytning til faktiske Begivenheder fremtræde de behandlede Emner her som Livsbilleder fra det katholske Samfunds og Riddervæsenets farverige Tidsalder, men idet denne talrige Visegruppe saaledes maler sin Samtids Færd i en Række Genrebilleder, give disse tilsammentagne eet stort Billede af den hele Tilværelse i de Samfundskredse, fra hvilke Emnerne ere hentede, og fremstille Træk for Træk Middelalderens Liv, saavel hvad Tankegang og Følelsesliv som hvad den udvortes Tilsyneladelse angaaer, Alt med en historisk Sandhed i Koloriten, der giver denne Del af Folkeviselitteraturen en selvstændig Betydning udover det oprindelig tilsigtede poetiske Formaal. Hvor omfattende og paalideligt dette Billede af Middelalderen er, har Vedel-Simonsen paavist i en Afhandling om »Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen« (Nord. Tidsskrift f. Hist., Litt. og Kunst. III. Bd.).

Den historiske Vise. Erik Emuns Drab.

Den ældste **historiske Vise** er den om »Erik Emuns Drab«, en Begivenhed, hvis bratte Forløb i sig selv er af megen episk Virkning.

Aarle om Morgen, Lærken hun sang,
— Under saa grøn en Lide. —
Hr. Karl han klæder sig for sin Seng.
Kongen af Danmarks Krone han lader det hævne.

Han drog i sin Skjorte skjøn
og Silketrøje med Guld i Søm.

Bukkeskinds Støvler drog han paa Ben,
forgyldene Spore spændte han omkring.

Forgyldene Spore spændte han omkring,
saa rider Hr. Karl alene til Thing.

Hr. Karl han ganger ad Thinget fram,
der rømmer for hannem saamangen Mand.

Hvad han har at forhandle med Dankongen — Erik Emun — om, gjør Visen ikke Rede for; den haster videre i Begivenhedsrækken og fortæller strax i de følgende Strofer, at Kongen lader Hr. Karl binde og stejle, at hans Broder Sorte Plog faaer Búdskab derom og flux rider til Thinge:

Hr. Plog han ganger ad Thinget frem,
Dankonning stander hannem op igjen.

»Havde jeg været her før idag,
da havde det været bedre ilag.

Dyre skulle de det bøde,
der stejled min Broder uden Brøde.«

Det da mælte Dankonning saa strag:
»Din Broder er fældet for Ulivssag.

Maatte hver raade med Vold og Sværd,
var Loven ikke en Bønne værd.«

»Min Broder var dannis og dydefuld,
vi kunde hannem løst med Sølv og Guld.«

»Dit Sølv og Guld passe vi intet paa,
Retten sin Gang jo have maa.

Du maatt end tale saalænge derom,
Du kanst end fange den samme Dom.«

Som Svar paa denne Tiltale dræber Sorte Plog Dankongen og hans Mænd og »aag (kjørte) saa selv sin Broder hjem«.

Svend Grathe.

Om Svend Grathes Svig mod sine to Medkonger Knud og Valdemar hin Blodnat i Roskilde melder en anden Vise, maaske den samme, som ifølge Saxos Fortælling en Sanger kvad for Kong Valdemars Krigsmænd umiddelbart før Slaget paa Grathehede. Ogsaa i Behandlingen af denne episk kraftfulde Episode er der, efter Visernes Art, indlagt personligt motiverende Træk som Kong Svends Løfte til sin Drabant:

»Detlev! vilt Du tage Knud lille af Live,
liden Soffi, hans Søster, vil jeg Dig give.«

»Hør I, Kong Svend! I holder Eders Ord!
for hende liden Soffi driver jeg det Mord.«

Tovelille.

Idet vi nu træde ind i Valdemarernes Tidsalder, møde vi et skjønt og fyldigt Visestof, som begynder med Fortællingen om Tovelille, der, efter hvad historiske Undersøgelser have godtgjort, maa henføres ikke til Valdemar Atterdag, men til Valdemar den Store. Over hele Norden har denne Vise om Kongens skjønne og ulykkelige Frille været sungen, og i ikke faa Afskrifter er den naaet til os.

Tovelille hun var den væneste Mø,
— Vaare jeg saa væn, som Tovelille var! —
der nogen Tid fødtes paa Danmarks Ø.
Men Tove var Konningens Frille.

Hun staaer i sin Faders Gaard, og hendes Møer klæde og smykke hende: to børste hendes Haar, to sætte hende Hovedguld paa, to holde Spejlet for hende, to »slaa over hende Skarlagenskind, to andre de følge hende ud og ind«. Dankongen er useet Vidne hertil og fatter »Godvillie« til hende.

Han sendte efter hende de Svende fem:
ikke vilde hun Tovelille følge dem.

Han sendte efter hende de Riddere ni:
ikke vilde hun Tovelille følge di.

Kongen maa komme selv med alle sine Mænd, først da følger hun ham og føjer sig i hans Villie.

Aarle om Morgen det dagede,
sin Morgengave hun kravede.

»Jeg skal give Dig Hovedguld rød,
Skarlagen smaa til alle dine Møer.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde end mere af Kongen have.

»Stat op, liden Tove! og vær ej vred!
jeg giver Dig Ribe og Ringsted.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde end mere af Kongen have.

»Stat op, stolt Tovelil! bliv ej vred!
Lund i Skaane giver jeg Dig med.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde endda mere af Kongen have.

»Da skal jeg give Dig gode Gave:
selve Dankonning, om Du vilt hannem have.

Alle de Dage, mig vindes Liv,
Du bliver, liden Tove! min Hjertens Viv.«

»Haver Tak, Herre Konning, for rige Gave!
det er den Løn, som jeg vil have.«

»Men Tove var Konningens Frille«, fortsætter Omkvædet ubarmhjertigt, og den følgende Vending af Visen fortæller om Valdemars Bryllup med Dronning Soffia, medens Omkvædet her tolker hans Hjertes delte Følelser i de Ord: »Konning Valdemar han lover dennem baade«. Medens Tovelille i sit Sinds Mildhed tilsiger Kongen at unde hans Dronning det ligesaa godt, som hun vilde unde sin egen Søn Kristoffer det, lægger Soffia ikke Dølgsmaal paa sit Hjertes hadefulde Følelser, men giver dem Luft baade overfor Kongen og overfor Tove. Paa Valborgsdag, da »der ganger Dands i Kong Valdemars Gaard« og Tovelille synger for Dronningens Jomfruer, finder der en Forklaring Sted mellem de to Rivalinder:

»Du siig mig, Tovelille, Lege*) min!
og hvor fik Kongen Villie din?«

»Fordi fik Konningen Villie sin:
for hans Magt var mere end min.«

Tove fortæller, hvorlunde Kongen maatte komme selv med alle sine Mænd, inden hun vilde give efter for hans Begjæring, hvorlunde han gav hende tre Byer i Morgengave og lovede at være hende huld i al sin Tid; men — tilføjer hun vemodigt —

»Siden bar jeg ofte saa blegen Kind:
alle hans Veje var ej efter mit Sind.«

Dronningen svarer harmfuldt og haanligt, at det alt »var nok for en Skjøgebarn«, og truer hende med sin Hævn.

Dronningen svøber sig Hoved i Skind,
hun ganger i Loft for Kong Valdemar ind.

»Hør det, min Herre! hvad jeg siger Dig:
hvi haver Du Tovelil kjærer' end mig?«

»Fordi har jeg Tovelil i Hjertet saa kjær:
hun fødte mig to Sønner, de ride mig saa nær.

Den ene er Kristoffer, den anden er Knud,
de følge mig snart i Leding ud.

Første jeg rider gjennem Flensborg By,
Kristoffer skal føre mit Banner i Sky.

Og første jeg rider gjennem Holsterland,
Knudlille skal føre mit Banner i Hand.«

Dronningen pønser paa Hævn. En hellig Juledag lader hun Badstuen rede og byder Tovelille følge sig derind; hun lader hende gaa først og slaaer saa Døren i efter hende, medens hendes Svende efter hendes Befaling gjøre Badstuen hed som Gløød og lægge mere og mere Ved til, saa Tove maa ynkelig omkomme. Da Kongen savner hende ved Aftensangstide og spørger efter hende, svarer Dronningen hoverende:

»Din Tove er vorden saa trang for sit Bryst,
Du hører ej mer hendes fagre Røst.

Din Tove er vorden saa trang for sin Barm,
hun sover ej mere udi din Arm.«

Dankonning han sortned som Jord:
»Soffi! Du drevst det onde Mord.

Vaare Du Mand, som Du est Kvinde,
nu skulde dit Liv have Ende.

*) Legesøster, Veninde.

Vaare Du saa sandt Mand, som Du est Viv,
i Badstuen skulde Du lade dit Liv.

Det skal jeg, Soffi! saa lønne Dig:
aldrig mer haver Du Mand i mig.

Bedre var hun Tove med en eneste Ko
end Du, Soffi! med dine femten Bo.

Bedre var hun Tove i Natsærk sin
end Du, Soffi! med al Rigdom din.«

Saa tog han hende ved Axelskrud,
saa stødte han hende af Gaarden ud.

Leden var lang og Gaden trang,
selv gik Dankonning under Baarestang.

Dagmar- og Bengerd-Viserne.

Valdemar den Store møde vi igjen i Visen om hans Søster liden Kirstin, der forføres af Prinds Buris og rammes af sin Broders grusomme Straf, et Emne, som kun har en meget tvivlsom historisk Hjemmel. Noget sikrere Fodfæste have vi i Viserne om Valdemar Sejr, særlig Dagmarviserne, skjøndt de enkelte Træk af den ædle Dronnings Livsvandel og Tænkemaade, som de føre frem for os, vistnok kun ere poetiske Udsmykninger til Tydeliggjørelse af hendes Karakters Renhed og Elskelighed eller folkelige Sagn af den Art, der saa let dannes omkring en almenyndet Personlighed. Den ene af Dagmarviserne begynder med Ridder Stranges Udsendelse til Bejerland for at fæste en Brud til Valdemar; han bejler til Bejerkongens Datter Dagmar, roser Dankongens Rigdom og Skjønhed og vinder omsider Bruden i Skaktavel.

Saa vunde de Sejl i forgyldene Raa,
— Saamangen forgyldene Fløj —
saa sejled de til Danmark i Maaneder tvaa.
Der sejler han Junker Strange
med Dronning Dagmar.

Dagmar hun kom der sejlend' for Land,
Kong Valdemar render sin Ganger paa Sand.

»Siger mig, Strange! før jeg kommer i Land:
hvo er den skele*) Svend, der rider paa Sand?«

»Min naadige Frøken! I siger ikke saa!
det er den Herre, al Danmark aa.« **)

»Skam faa Du, Strange, som Du kanst lyve!
din Konge han haver ej uden eet Yve.« ***)

»Min naadige Frøken! værer glad og fro!
I angrer aldrig, I gav ham Eders Tro.«

Dankongen han tog hende i sin Favn,
gav Dagmar Guldkronen og Dronningenavn.

Dagmar hun kaste sin Handske mod Jord:
»Al Danmark vil jeg nu vorde god.

Men skal jeg Dronning i Danmark blive,
da skulle alle Fanger af Jernet gives.

Skal jeg Dronning i Danmark være,
hverken Fattig eller Rig skal over mig kære.« ****)

Før Dagmar tren paa det danske Land,
alle Fanger bleve løste af Band.

Saa drukke de Bryllup med Glæde og Ro,
alle danske Mænd vare glade og fro.

Den skjønne Vise om »Dronning Dagmars Død« hører til de mest bekjendte blandt Folkeviserne. Den er i sin kraftige Betoning af Fortællingens Hovedpunkter, i sin Forbigaaelse af sinkende Mellemled og i den maleriske Livfuldhed, hvormed Sindets Bevægethed omsættes i anskuelig Bevægelse, et Mønster paa Romancedigtning. Allerede den første Strofe sætter os midt ind i Begivenheden:

Dronning Dagmar ligger i Ribe syg,
til Ringsted lader hun sig vente;
alle de Fruer for sønden Aa
dem lader hun til sig hente.
Udi Ringsted hviles Dronning Dagmar.

*) skeløjede (enøjede). **) ejer. ***) Øje. ****) klage.

Med Rette beundres Skildringen af Kong Valdemars hurtige Ridt, da Dagmars Smaadreng har opsøgt ham paa Gurreborg og bragt ham Melding om hendes Sygdom:

Dankonning slog det Tavelbord sammen,
at alle de Guldtavel de sung':
»Forbyde det Gud Fader i Himmerig,
at Dagmar skulde dø saa ung!«

De ledte ud de Gangere graa,
lagde paa forgyldene Mile:
end rede de til Roskild By,
før end de toge dennem Hvile.

Der Kongen han red af Gurreborg,
hannem fulgte vel hundred Mænd;
men der han kom til Ringsted,
hannem fulgte ikkun Dagmars Dreng.

Der Kongen red ud af Gurreborg,
hannem fulgte vel hundred Svende;
men før han red over Riberbro,
da var han Mand alene.

Som beskæmmende Modsætning til Emnet for Visen om Dronning Bengerd holdes Mindet om Dagmar endnu op for Lyset i dens Omkvæd:

Aarle om Morgen, langt før Dag,
— Gud glæde din Sjæl, Dronning Dagmar! —
Bengerd hun kravde sin Morgengav'.
Ve da vorde hende Bengerd! og Herre Gud være med Kongen!

Med Sympathi for Menigmand fremstilles de Krav, den herskesyge Dronning stillede til sin kongelige Gemal, da hun vilde have Folket kuet:

»Min Herre! I lader det saa være:
I lader ikke Fruer Skarlagen bære!

Min kjære Herre! I lader det blive:
lader aldrig Bondesøn god Hest ride!

Bonde maa bruge Træ til Plov,
til Fælger og Hjul, som han har behov.

Hvad tør Bonde vel mere ved
end Vænderdør*) og Flageled**)!

Hvad skal Bonde med mer i Bo,
end to Øxen og end een Ko!

Hvilken Bondekone, der Søn mon føde,
hun give mig en Øre af Guld det røde!«

og hoverende ender Visen, efterat den har fortalt om Bengerds Drab:

Nu ligger Bengerd i sorten Muld:
de danske Mænd ere deres Konning huld.

Nu ligger Bengerd i sorten Jord:
end haver Bonden baade Oxe og Ko.

End kan Bonden i Landet sig nære,
og end maa Fruer Skarlagen bære.

End rider Bondesøn goden Hest
og værger for Landet, som han kan bedst.

Fra det følgende Tidsrum, Opløsningstidens bevægede Periode, have vi en Digtning, i hvilken Folkevisen naaer sit højeste og ædleste Udtryk af Pathos, sin mest gribende poetiske Virkning: Marsk Stig-Visen eller rettere sagt de forskjellige Viser om Kongemordet i Finderup og Marskens Forhold dertil. Thi ikke alene ere disse Viser flere i Tallet og aabenbart hidrørende fra forskjellige Tider, saa nogle holde sig nær til den historiske Begivenhed, medens andre ere Tolk for den i Aarenes Løb uddannede Tradition; men de udtale sig tillige fra stikmodsatte Standpunkter, snart med Afsky for den begangne politiske Forbrydelse, snart med Sympathi for de Sammensvorne og den forurettede Marsk. En Sammenarbejdelse af disse forskjellige Viser til et større Epos eller en Romancecyklus har allerede

Marsk Stig-Viserne.

*) Dør af Vænder (Flert. af Vaand). **) Led af Siv (Flæg).

Vedel forsøgt, og i vore Dage er Forsøget blevet gjentaget af Sv. Grundtvig. Da de her fremdragne Citater kun skulle tjene til at give en Forestilling om den poetiske Skjønhed i Marsk Stig-Sagnets Behandling som Folkevisedigtning, følge vi den sidstnævnte Redaktion uden Hensyn til, at den foretagne Sammensmeltning af den ene større og de mindre Viser til en Enhed neppe kan bestaa for Kritiken.

Saaledes som Visen altsaa fremtræder i Sv. Grundtvigs Gjenfremstilling begynder den paa en i Nordens Digtning ikke ualmindelig Vis, med Beretningen om de uheldvarslende Anelser, der forberede paa de kommende tragiske Begivenheder:

Marstig han vaagner om Midienat,
og taler han til sin Kjære:
»Mig haver drømt saa underlig,
Gud raade, hvad det monne sæde!*)
Min ædelig Herre, hin unge Marstig!

Mig drømte om mine Rakker**) smaa,
var vorden til vildene Svin:
og de var udi min Urtegaard
og kaste mine Urter omkring.

Mig drømte om mit store Skib,
var vorden en liden Baad:
alle de Aarer de laa for Borde,
der var ikke Styre opaa.

Mig tykte, det jeg og mine Mænd
red over saa bred en Bro:
min Ganger han slog mig under sig,
han løb til vilden Stod.«

Da der strax efter kommer Bud fra Kong Erik, at Marsken skal møde i Kongens Gaard for at drage i Leding og føre hans Banner, udlægger han nu Drømmen som et Varsel om, at han skal falde i Kampen, og anbefaler sin Hustru Ingeborg til Kongens Varetægt:

»Skal jeg nu fare af Landet ud
og vove for Riget mit Liv:
da vogter mig skjønne Ingeborg!
hun er saa væn en Viv.«

Det svared unge Konning Erik,
han smiler under Skind:
»Saa vel skal jeg hende vogte,
som hun vare Søster min.

Saa vel skal jeg hende vogte,
saa vel skal jeg hende gjemme:
hende skal ikke mere ad Skade blive,
end I vare selver hjemme.«

Medens Marsken er i Leding, frister Kong Erik hans Hustru, men hun modstaaer hans Forlokkelse, indtil han fortæller hende, at Marsk Stig er bleven dræbt i Krigen.

De tændte op de hvide Voxlys,
satte dem i Bure at brænde:
saa saare græd skjønne Fru Ingeborg,
de fulgte hende med Kongen til Senge.

Det var Konning Hr. Erik,
slog over hende Skarlagenskind,
saa fulgte han hende saa listelig
i Højeloft og ind.

Det var skjønne Fru Ingeborg
hendes allerstørste Harm:
han red til hende baade aarle og silde,
han lagde hende i sin Arm.

Marstig han ud af Landet foer,
han vandt baade Hæder og Ære;
hjemme sad unge Kong Erik,
voldtog hans Hjertenskjære.
Men Fruen hun sidder i Sæland,
saa mangt der hun sørger.

Marsk Stig vender hjem fra Kampen, og nu skildres det gribende Gjensynsoptrin mellem Ægtefællerne. Han rider ind i sin Gaard, men hans Hustru kommer ikke

*) varsle, betyde. **) Hunde.

ud og tager imod ham; han triner ind ad Døren, men hun rejser sig ikke for at gaa ham imøde. Længe staaer han og tænker ved sig, hvi hans væne Hustru ikke vil hilse paa ham. Da hører han Forklaringen af hendes Mund:

»Sidste Sinde I ud af Landet foer,
da havde jeg en Ridder til Mand:
nu er jeg bleven Dronning af Danmark,
saa ganges mig Lykken i Hand.

Den Tid I ud af Landet foer,
da var jeg en Ridders Frue:
nu er jeg bleven Dronning af Danmark,
det monne saa lidet due.«

Da sværger Marsk Stig, at det skal gjælde Forførerens Liv; han rider til Thinge, hvor Kong Erik byder ham Haanden og hilser ham velkommen hjem.

Herre Marstig staaer paa breden Thing,
og han tager til at kære:
»Min Hustru er med Volde tagen,
fordi er jeg kommen here.

Jeg var mig af Landet ude,
jeg vandt baade Revel og Rin: *)
hjemme sad I, Konning Erik!
voldtog kjære Hustru min.

Jeg var mig af Landet ude
og voved for Riget mit Liv:
hjemme sad I, Konning Erik!
voldtog min væne Viv.«

Det svared unge Konning Erik,
han smiler under Skind:
»Hendes Ja og hendes Villie
var ligesaa god som min.«

Marsken tager Forsamlingen til Vidne paa, at han undsiger Kongen, og da denne pukker paa sin Magt, minder han ham om, at »Listen kan Magten svige« og at man tidt kan finde »en Mynde, der beder (fælder) baade Hjort og Hind«.

Der lægges nu Hævnraad op mellem Fru Ingeborg og hendes Søstersøn, ungen Rane, som er i Kong Eriks Tjeneste. Paa Vejen til Viborg, hvor Kongen vil holde Landsthing, overtaler Rane ham til at sende Følget iforvejen og drage med ham paa Jagt i en vildtrig Lund, som Rane kjender. Under den hidsige Forfølgelse af Hjort og Raa leder Rane Kongen vild, saa de mod Aften maa ty ind i et ensomt lille Hus. Her viser sig et sælsomt Gjøglesyn for Kongen, paa eengang Foster af hans sandselige Fantasi, en Legemliggjørelse af hans Sindsretning og Tankegang og en Bebudelse af den snart fuldbyrdede Skjæbne, disse drive ham hen imod:

Han gik sig i Huset ind,
hannem var om Hjertet ve:
der stod inde saa skjøn en Jomfru,
som nogen Mand vilde se.

Han tog hende listelig i sin Arm,
han taled til hende saa brat:
»Hør I det, min skjønne Jomfru!
jeg sover hos Eder inat.«

Det da svared den skjønne Jomfru,
saa hjertelig der hun lo:
»Svar Du først, Konning Erik,
den Gjerning, Du sidst haver gjort!«

»Min skjønne Jomfru! vide I det,
saa vide I ogsaa mere;
I siger mig det, min skjønne Jomfru!
hvorlænge mit Liv skal være!«

Det da svared den skjønne Jomfru,
saa hjertelig der hun lo:
»Spørg Du ad den lidele Krog,
der dit Sværd hænger paa!

Vilt Du vide paa dem visse Tal,
Du tælle da paa dit Belte!
Du vogt Dig for de Graamunkes Kapper!
de skjule saa raske Helte.«

*) Reval og Riga.

Det var Konning Hr. Erik,
han efter den Jomfru tog:
hun blev borte imellem hans Hænder,
han hende aldrig mere saae.

Den Stund den Jomfru hos hannem var,
da havde han Ild og Lys;
saasnart som hun var kommen hannem fra,
han stod i tykken Ris.

Omsider komme de Vildfarne paa ret Vej igjen og naa ind til Finderup; det er silde paa Aftenen, Ild og Lys er slukt allevegne, og de maa søge Natteleje i Laden. Kongen er ængstelig tilmode og beder Rane stænge Døren vel; han tænker paa Marsk Stig og hans Trusel, men Rane beroliger ham:

»Marstig min Frænde er snar til Sinde
og underlig i Ord;
saamænd, min ædelig Herre!
I tør det intet tro.

Viben vil værge for hver den Sted,
som udi Marken mon staa!
kunde hun end værge den lidel Tue,
der hun skulde bygge paa!«

Men Ranes Trøst er kun paa Skrømt: han veed, at Graamunkene ere Kongen paa Sporet, som det skildres i den her indføjede Vise:

De ere saamange i Danemark,
ville alle Herrer være:
de ride dennem til Ribe
og lade sig Klæder skjære,
  Nu stander Landet i Vaade.

Alle lade de sig Klæder skjære
udi Graamunkes Lige;
saa rede de sig op ad Land,
Konning Erik vilde de svige.

De vogte hannem tidt, de vogte hannem ofte,
de vogte hannem alle Tide:
de vogte hannem ogsaa den liden Stund,
han monne til Finderup ride.

Drabet finder da Sted under de bekjendte Omstændigheder, idet de Sammensvorne, vejledede af Rane, gjennembore Kongen i hans Skjul under Høet og Halmen i Laden. Denne Episode efterfølges af de dramatisk bevægede Optrin, da Kongens Smaadreng kaster sig paa hans Hest og rider til Skanderborg, for at melde Dronningen den onde Tidende og bede hende vogte den unge Søn, som nu »al Danmark skal styre og raade« — thi nu stander Landet i Vaade. Strax efter kommer Marsk Stig ridende til Skanderborg, fulgt af alle sine Mænd, nu ikke længer formummede i Graamunkekapperne, men med skinnende Guld paa Brystet. Det kommer til et hvast Ordskifte mellem Dronningen og Marsken, der gjør sig til Tolk for et Dronningens Ære beskæmmende Rygte og derved bringer de to unge Kongesønner i Harnisk:

Mælte det danske Dronning,
hun var i Sind saa vred:
»Hisset seer jeg den selvgjorte Konning,
han holder for Borgeled.«

»Tier I kvær, min naadige Frue!
I spotter mig ikke for Herre!
han hedder Drost Hr. Ove,
der Kongens Navn skulde bære.

Ikke er jeg nogen selvgjort Konning,
fordi I sige nu saa;
men det var Drost Hr. Ove,
sidst i Eders Arme laa.

Saalidet agter I Konning Eriks Død,
saalidet agter I den Kvide,
men (mens) I have Drost Hr. Ove
og I se hannem ilive.«

»Skam faa alle de Hellede haarde,
der mig det sige paa!
og saa faa Du og alle dine,
mig voge (dræbte) min Herre fraa!«

Det mælte Hertug Kristoffer,
han stod i Skarlagen rød:
»Alt er dette fuld liden Bod
at have for Faders Død!«

Det da mælte det Kongens Barn,
og han tog til sin Kniv:
»Og Du skalt enten af Landet rømme,
eller det skal koste dit Liv!«

Det mælte Hr. Erik Eriksen,
saa liden som han monne være:
»For vist skalt Du af Danmark rømme,
om jeg skal Kronen bære!«

»Skal jeg ud af Landet rømme
og ligge i Skygge og Skjul:
alt skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter og Sommer og Jul.

Skal jeg end ud af Landet rømme,
dog vil jeg være fuld trøst:
alt skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter og Sommer og Høst.

Og skal jeg nu ud af Landet rømme
og ligge paa Vandet det kolde:
saamange da skal jeg Enker gjøre,
og mest af Fruer hin bolde.«

Fra Skanderborg rider Marsken til sin Gaard Møllerup, hvor Ingeborg tager imod ham og han trykker hende i Favn med de Ord:

»Nu haver jeg vejet (dræbt) Kong Erik,
som Dig haver gjort den Harm.

Hvad heller vilt Du nu være en fattig Kvinde
og følge en fredløs Mand?
eller Du vilt være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn?« *)

»Langt heller vil jeg være en fattig Kvinde
og følge en fredløs Mand,
end jeg vil være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn.«

De Fredløse pleje Raad sammen; nogle mene det bedst at søge op til de norske Skjær, men Marsk Stig vil heller lade sit unge Liv end fly ud af Landet. Han indtager Øen Hjelm og befæster den ihast med Mur og Tinde, og paa denne faste Plads hævder han sig i de kommende Ufredsaar, hvis Uhygge Visens Slutningsstrofer give en ligesaa kortfattet som ved sin Trøstesløshed forunderlig gribende Betegnelse:

Bonden gaaer i Marken ud,
og saaer han der sit Korn:
»Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig!
haver Hjelm nu faaet Horn!

De store Ege, i Skoven staa,
naar de udi Storm nedfalde,
da slaa de neder baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle.«
Men de ere drevne af Danmark.

Til Viserne om Marsk Stig slutte sig flere andre, som besynge hans Omgivelser: den vemodige Vise om »Marsk Stigs Døtre« med det stilfærdigt klagende Omkvæd »Og de fore vide om Verden«, Visen om Rane Jonssøn, der maa røve sin Hustru fra hendes Fader og siden falder i Kongepartiets Hænder, men under disse Forhold aabenbarer et kjærligt og angerfuldt Sind, som forsoner med hans tidligere mislige Optræden i Sagnet; om fredløse Mænd som den tapre norske Jarl Mindre Alf og Røveren Niels Ufred; med Visen om Erik Menveds Bryllup afsluttes saa denne Cyklus af historiske Folkeviser.

Fra den følgende Tid maa nævnes »Niels Ebbesens Vise« som knyttet til en afgjørende historisk Bedrift. I Handlingens Gang minder den ikke lidet om Marsk Stig-Visen, men hvad der giver den selvstændigt Værd, er dels det prægtige Billede af en sindig, kraftigt udholdende jydsk Riddersmand — og, det kan tilføjes, af hans dygtige, raadsnilde Hustru — der tegner sig, alt som Begiven- Niels Ebbesens Vise.

*) Haading ɔ: Forhaanelse.

hederne skride frem, dels det usvigelige Vidnesbyrd, Visen afgiver om Folkets Betragtning af Niels Ebbesens Daad som et befriende, fædrelandsfrelsende Værk, der maatte sikre ham Alles Taknemmelighed. Ogsaa her opsøger Visen det personlige Motiv bag den historiske Kjendsgjerning. Hvad der fra først af ægger Niels Ebbesen til Modstand mod Grev Gert, er dennes Indgreb i Ridderens Frihed, idet han vil fratage Hovmanden hans gamle Ret til at opsige sin Tjeneste. Fortrinlig formet er Gangen i den Samtale mellem Niels og Greven, som fører til dette vanskelige Punkt; træffende karakteriserer Grev Gert sin Modstander i de Ord:

»Niels Ebbesen! Du est en kunstig Mand,
og dertil est Du from:
hvor Du kanst ikke over komme,
der rider Du lang Vej om.«

Rolig og selvsikker møder Niels Grevens Smiger ikke mindre end hans forsigtigt fremsatte mistænkeliggjørende Ytringer, indtil Beskyldningen mod Anders Frost for Overløberi aflokker den danske Ridder de stolte Ord:

»Det er saa Sæd i Danmark,
haver været af gamle Dage:
naar en Svend ikke længer tjene vil,
da maa han Orlov tage.
Her er Ingen sammen viet
uden Munken og hans Kappe:
Hovmand rider, og Hovmand bier,
hvor han kan tjene tiltakke.«

Nu tager det ene Ord det andet, indtil Greven i sin opbrusende Harme landsforviser Niels Ebbesen og denne undsiger ham. — Med Hensyn til den folkelige Opfattelse af Overfaldet i Randers og den kullede Greves Drab kan det bemærkes, at det for Ebbesens ridderlige Æres Skyld er Folkevisen om at gjøre at betone hans Daad som udført ved lysen Dag og ikke som et natligt Snigmord; den fremhæver udtrykkelig de herom vidnende Omstændigheder:

Faaret bræger og Gaasen kjæger,
og Hanen galer paa Hjalde:
Greven blev om Dagen vejen (dræbt),
og ikke om Natten med alle.

Men tydeligere end noget andet Sted udtaler Folkestemningen sig mod Visens Slutning, baade i Episoden med Almuekonen, der giver Niels Ebbesen det ene af sine to fattige Brød, da hun hører, at han har dræbt Danmarks Tyran, og i den rent lyriske Taksigelse, hvormed Visen ender:

Tak have Hr. Niels Ebbesen,
han slog den Greve ihjel!
saa glade vare alle danske Mænd,
at det gik hannem saa vel.
Gud glæde din Sjæl, Niels Ebbesen!
Om Du ilive vaar,
saamangen Tydsk i Danemark
den samme Vej skulde gaa!

Niels Ebbesens Vise er det sidste kraftige Udslag af den historiske Visedigtning, som er naaet til os. Den følgende Tid havde vel Brydninger og Begivenheder nok til at bringe Digtningen friske Emner og har sandsynligvis ogsaa havt sin Visepoesi; men da fra Valdemar Atterdags Tid Intet af denne og fra Margrethes kun faa og svage Spor ere bevarede, kan man sikkert antage, at denne Digtform har været omtrent udtømt henimod Middelalderens Slutning og kun har levet et sygnende Liv i en Efterdigtning uden Evne til at hævde sig gjennem Tiderne.

Fuglevisen.

I »Fuglevisen« om Christiern den Anden have vi en af de sidste og blandt disse sidste den bedste af disse Efterdigtninger; men i dobbelt Henseende afviger den

fra det tidligere Visemateriale: den er Udtrykket for en enkelt Stands, Almuens, Følelser for den fordrevne Konge, tager altsaa Parti, har en bestemt politisk Karakter; og den udtaler denne sin Stemning i Allegoriens gjennemførte Form, er følgelig udsprungen af en mere udviklet kunstnerisk Bevidsthed end den, som har affødt de foregaaende Aarhundreders Visedigtning, hvorvel det maa tilføjes, at den staaer denne nær i jevn og naturlig Stil.

Det store Flertal af Viser, som ikke falde indenfor nogen af de hidtil omtalte Grupper, give vi Fællesbetegnelsen **Ridderviser** — en vid og omfattende Kategori med flydende Grændser, thi hyppigt er det kun f. Ex. en enkelt Isprængning af det Overnaturlige eller en svag Tilknytning til Historien, der har indordnet en Digtning under Tryllevisens eller den historiske Vises Rubrik, medens den forøvrigt i hele sin Fortælling bevæger sig paa Ridderlivets Omraade og i sin Form falder ganske sammen med de øvrige Viser herfra. Formen er nemlig fælles for hele denne Middelalderens Sangpoesi, og i de ovenfor givne Exempler fra de andre Visegrupper er ogsaa Riddervisens formelle Karakter paavist. Hvad dens Emner angaaer, da ere de mangfoldige som Livet selv, thi hvad der digtes om, er jo hverken mere eller mindre end alle dettes Forhold, saaledes som det danske Ridderskab i den katholske Tid gjennemlevede dem. Ved Træk, hentede fra disse Viser, kunne vi — som før bemærket — gjenfremstille os hele Datidens Tilværelse i de Samfundskredse, de omhandle: deres Længsler og Idealer som deres Frygt og Afsky, deres Lidenskaber og Stemninger, deres Elskov og Bedrifter; de stærke Konflikter, som Frændehævn og Broderkiv, Skinsyge og Medbejlerdrab indhvirvle Personligheden i, de mildere Følelser, som sværmende Elskov eller vemodig Længsel vugge Sindet i; Livet i Familien med Trofasthed eller Pligtforglemmelse, med dets Enighed eller dets Ufred, med dets støjende Fester og dets stille Timer; Livet udenfor Hjemmet med Ledingsfærd og Kirkegang, med Dystløb og Klostergivning, med mandlig Idræt og kvindelig Syssel. Disse Sange ere som Bygningssten, der føje sig sammen, saa den røde Ridderborg staaer os for Øje med Højenloft og Fangevraa, belyst af den synkende Sol, hvis Straaler spille ind mellem Bedelundens Stammer, medens Klangen af et fjernt Jagthorn maner glemte Stemninger frem.

Ridder visen.

Emnernes Mangfoldighed gjør deres Anskueliggjørelse ved Exempler umulig, den digteriske Fremstillings Overensstemmelse med de øvrige Visegruppers gjør den overflødig. Kun nogle faa Citater skulle belyse dels en enkelt Side af Stoffet, dels en endnu ikke fremhævet Ejendommelighed ved den poetiske Form.

Vaabendjærvhed og Heltefærd danne som en Baggrund, mod hvilken Riddervisernes Eventyr tegne sig, og det ligger i Sagens Natur, at Glandsen her falder stærkest paa Sværdsiden. Ikkedestomindre forherlige adskillige Viser disse Dyder ogsaa som Bestanddele af Kvindenaturen og vidne derved om, at Middelalderen saae sit kvindelige Ideal ligesaavel i den kjække og raadsnare Handling som i den taalmodige og udholdende Hengivenhed. En saadan mandhaftig Kvinde fremstilles, med en lidt skjemtende Overdrivelse af hendes Bedrifter, i Visen om »Søster og Broder«. Den unge Jomfru har faaet at vide, at hendes Broder holdes fangen i Grevens Taarn. Flux laaner hun Sværd og Spyd, lægger Sadel paa den bedste Fole og rider ud for at befri ham. Greven er reden af By, saa hun gaaer lige til Fængselsdøren, som hun giver saa vældigt et Stød med sin Fod, at alle dens Nagler flyve ind i Fængslet til Broderen.

Søster og Broder.

»Hør Du det, Broder bolde!
hvorfor lodst Du dig holde?«

»Mig bandt ikke fire, mig bandt ikke fem,
mig bunde vel femten af Grevens Mænd.«

»Da stander jeg her en Mø for Dig:
femten skulde ikke binde mig.

Her stander jeg smal som Lilievaand:
tredive skulde ikke holde min Haand.

Mig skulde ikke tredive træde saa nær,
de skulde røre den Dugsko paa mit Sværd.

Her stander jeg en enlig Kvinde:
mig skulde ikke hundrede Hovmænd binde.«

Hun slog sønder baade Bolt og Jern,
hun tog sin Broder af haarden Værn.

Hun tog sin Broder af Bolten fri,
saa satte hun Grevens Frille deri.

Hun sætter sin Broder op paa Hesten bag sig og rider af Gaarde, idet hun løfter paa sin høje Hat og beder den fangne Frille bringe sin Hilsen videre:

»Du siig din Herre, naar han kommer hjem:
her var en Mø og hente en Svend.

Men vil han af mig have anden Bod,
Du bed ham møde mig i Marken ud!

Du bed ham møde mig ene!
— Der falder saa fager en Rim. —
for mig følger ingen Svende.«
Saa vel da ganges der Dandsen.

Stolt Signild. En lignende Manddomsgjerning øver »Stolt Signild«, der besynges i en Vise, som ogsaa ved sit Omkvæd minder om den foregaaende. Der er Gilde paa hendes Gaard:

Stolt Signild lader brygge og blande Vin
— Saa faur da falder den Rim —;
hun byder hendes Broder hjem til sin (sig).
— Udi Brynjer alle.

Og de skjænkte Mjød, og de skjænkte Vin,
de skjænkte, saalænge som Solen skin.

Hendes Broder og han vilde ride hjem,
stolten Signild byder hannem Følgesvende.

»Og hvad skal jeg med Følgesvende?
Mine Fjender de ere nu alle i Senge.«

Men Fjenderne ere mere vaagne, end han troer; de overfalde ham paa Hjemvejen og ville tage hans Liv; kun saamegen Frist unde de ham, at han faaer Lov til endnu engang at blæse i sin »forgyldene Ljud«.

Han blæste i Ljud, han blæste saa hardt,
det hørte stolten Signild til sin Gaard.

Og han blæste i sin Ljud saalænge,
det hørte Jomfru Signild til sin Seng.

Stolt Signild raaber over al sin Gaard:
»I lede mig ud min Ganger graa!

I lede mig ud min Ganger graa!
vel syv Aar siden han Solen saae.

Han Solen ej saae vel i syv Aar,
vel femten siden han Sadelen bar.

I hente mig ind min Glavind og Spyd!
vel atten Aar siden de vare ude.«

Er denne Befaling lidt omstændelig i Betragtning af den overhængende Fare, saa er den paafølgende Handling saameget mere energisk og fortælles i al ønskelig Korthed: Signild befrier i en Haandevending sin Broder;

Hun hug ihjel hans Fjender syv,
saa førte hun hannem levende til By.

Og havde de været To for Een,
hun havde gjort dem Dødsens Meen.

Ogsaa Kvindens Tanke og Tale fremtræder stundom i Folkevisen med en Fynd, der afviger stærkt fra senere Tiders Konveniens. Saaledes i Visen om »Rige Hr. Palle«, som vil bortføre Jomfru Gundelille, medens hun ager til Kirke; hun beder om Frist, til Messen er læst, bytter imidlertid Klæder med sin unge Kjøresvend og bringer denne, iført »Skarlagen blaa«, hjem til den forelskede Ridder. Da Hyrdetimen forestaaer, maa Kjøresvenden gaa til Bekjendelse; Ridder Palle vil i sin Forbitrelse dræbe ham og raaber paa Sværd og Kniv, men den raske Yngling seer sit Snit og springer ud af Vinduet, hvor Jomfru Gundelille holder »alt med sin hængende Karm«. De komme lykkelig hjem, og fra sin sikre Borg haaner hun den gjækkede Ridder med drastisk Skjemt: Rige Hr. Palle.

Det var Jomfru Gundelille,
lader skrive de Breve under Ø:
lader spørge rige Hr. Palle,
om hendes Kjøresvend var Mø.

Det var Jomfru Gundelille,
gjorde hannem end større Harm:
hun sendte ham Vugge og Svøbeklæder
alt til hendes Kjøresvends Barn.

Det var Jomfru Gundelille,
gjorde hannem end mere Spe:
hun sendte en Krukke Barselgrød,
dertil en liden Ske.

Det var rige Hr. Palle,
han sørger sig selv til Død;
end lever Jomfru Gundelille,
og end saa væn en Mø.
Der springer ud Løven i saa grønne.

Beslægtet med Aanden i disse Viser om kvindelig Kjækhed og Raskhed er den Spot over mandlig Uduelighed, over karleklædt Kvindagtighed, som i adskillige Skjemteviser bliver det fra Riddertypen affaldne Mandfolk tildel. Saaledes »Tyge Hermandsen«, der paa sin Bryllupsdag ikke vil vove en vaad Trøje for at hente sin Brud, men lader sig holde hjemme af den øsende Regn og de opsvulmede Bække og sender sin Ven Nilaus afsted for at føre hende hjem. Den raske Ridder Nilaus holder da Bryllup med Jomfruen, og først fire Dage efter, da det er blevet Tørvejr, indfinder den ømskindede Hr. Tyge sig for at gjøre sine Rettigheder gjældende, men faaer nu naturligvis Svar som forskyldt: Skjemtevisen. Tyge Hermandsen.

»Hør Du, Tyge Hermandsen!
det maat Du vel vide:
jeg vil ikke have den Svend,
i Regn tør ikke udride.

Havde Du været en Jomfrusvend
og havde Du havt mig kjær,
da havde Du brudt den Bølge blaa
alt med dit blanke Sværd.«

»Da vil jeg mig i Kloster give,
en Munk saa vil jeg være;
saa mænd ved, stolten Sidsellil!
jeg kommer her aldrig mere.«

»Falder din Vej her nogentid frem,
og stilles da den Bæk:
har jeg ikke Oste foruden to,
Du faaer dem i din Sæk.«
Jeg skal ride mig ud imod saa væn En.

Det forøger kun stolt Sidsellils Spot, at den kvindagtige Bejler vil søge sin Trøst i et Kloster, som overhovedet Munkelivet, saa forskjelligt fra Ridderens daadkraftige Tilværelse, maa finde sig i at blive Gjenstand for en Satire, der bliver alt mere bidende, jo mere det afviger fra sit aandelige Formaal og gaaer op i verdslig Vinding og Velvære. Saaledes fremstaaer henimod Reformationstiden Nidvisen med dens Haan over den katholske Gejstligheds sædelige Forfald. Et Exempel er den folkelig-burleske Vise om »Munken i Vaande« med Begyndelses- Nidvisen. Munken i Vaande.

strofens ypperlige Fremstilling af, hvorlunde den Gudsmands verdslige Tanker forstyrre ham under Udøvelsen af hans hellige Dont:

Munken stod for Altere,
og vard han vild i Primen:*)
da kom ham den Kone ihu,
der han havde gilt for snimen.**)
Der Munken gil jed.

Sildig om Aftenen, da »Dugg driver over de Spange«, tager Munken over sig Kaabe graa, til Bondens Gaard at gange. Den kjønne Bondekone lader sin Mand skjule sig under Sengen og slipper saa Graamunken ind. Han gjør sig tilgode med Mad og Drikke, roser sig af sine Rigdomme og rykker frem med Ringe af røden Guld, som han vil sætte paa hendes hvide Haand.

Der stod fire Vognkjæppe op i en Vraa
og lydde***) paa den Ting:
Bonden slog, og Hustruen lo,
og Munken sprang omkring.

Munken ud af Vinduet sprang,
over de dybe Grave;
aldrig saae jeg en usler Munk,
en værre Nat monne have.

Det var da den uselig Munk,
han kom til Klosters Led;
ude da stod den Gardian****)
og hviled sig derved.

»Hør Du det, Du skaldede Munk!
hvor haver Du været saalænge?
hvi haver Du ikke i Kloster været
og sunget dine Ottesange?«

»Jeg haver været mig op ad Land
og skriftet den Bondes Kone;
det vil jeg for Sandingen sige,
der er ikke Liv i Vone.*****)

Jeg haver været mig op ad Land
og skriftet den Bondes Viv,
det vil jeg for Sandingen sige,
det koste saa nær mit Liv.

Jeg haver drukket Sancte Bentes Skaal,
det værker i min Mave;
jeg snakker aldrig mer med Bondens Hustru
i alle mine Levedage.«

Lyriske Viser. Ungersvend og Jomfru.

Medens den allerstørste Del af Folkeviserne har en udpræget episk Karakter og i djærve Spring bevæge sig fra Begivenhed til Begivenhed, raader der i enkelte af dem en overvejende lyrisk Stemning, som ikke sættes i Skygge af den spinkle episke Ramme, hvori den er indesluttet. I Visen »Ungersvend og Jomfru« er det saaledes kun en, i dæmpet Baggrund holdt enkelt Situation, af hvilken den lyriske Enetale udspringer, den forelskede Ynglings Kjærlighedsklage; Situationen fremkalder kun en Forandring i Stemningen af saa indvortes Natur, at her kun i uegenlig Forstand kan være Tale om Handling eller Begivenhed. Visen begynder endog uden Angivelse af de Optrædende, paa fuldkommen lyrisk Vis:

»Jeg veed, hvor en Lund hun staaer,
hun er opvoxen med Ære;
der er inde de fejerste Træ,
der kan i al Verden være.
Hun løse min Tvang!

Der er inde de fejerste Træ,
man kalder dem Siljer†) og Linde;
og der er inde de fejerste Dyr,
man kalder dem Hjorte og Hinde.

*) Messen. **) gilt = giljet; at gilje: at bejle, gjore Haneben til; for snimen: fornylig. ***) lyttede. ****) Klosterets Forstander. *****) ivente. †) Piletræ.

Der er inde de fejerste Fugle,
baade Nattergal og Due;
og der er inde saa stolt en Jomfru,
de kalde hende alle deres Frue.

Haar haver hun som spundet Guld,
hendes Kinder er rosenrøde;
vel er den Svend,*) den Jomfru kan faae,
forvunden er al hans Møde.

Hendes Hænder ere saare hvide,
jeg saae det Guld paa glo:**)
leved hun udi tusind Aar,
hun turde dem aldrig to.***)

Vare der tændt saa stort et Baal
og stode i brændende Gløde,
da vilde jeg levendes igjennem det gaa
og taale for hende den Møde.

Vare der tændt saa stort et Baal
og stode i brændende Lue,
end vilde jeg levendes igjennem det gaa
alt for den skjønne Jomfrue.«

Til denne Enetale har Jomfruen været useet Vidne, og den fralokker hende det Udbrud: »Hvi monne den Svend saa rose mig? jeg vil hannem aldrig have«. Da slaaer den Forelskedes Stemning om:

»Ikke haver jeg saa roset Dig,
jeg kan jo komme til at vende:
det er ikke Guld alt det, som skin,
der Fruer bær idelig ihænde.

Det er ikke Guld alt det, der gloer,
det er som Messing og Tin:
det er ikke alle Møer, der faurt have Haar,
det er som Ønskekvind.****)

Som Slutningsdom udtaler saa Forfatteren og med ham hans Tilhørere deres Misbilligelse af Jomfruens Adfærd og deres Medfølelse med Ungersvenden, som gik i Skoven ind og sørged sig selv tildøde.

Helt ublandet er den lyriske Holdning i den rørende Vise »Klosterjomfruen«. Som det sidste Citat af Folkeviserne og som et af de skjønneste skal den anføres ubeskaaren: Kloster-jomfruen.

Jeg var mig saa lidet et Barn
udi min fejerste Grøde;
Fader og Moder de fulde*****) mig fra,
som mig skulde klæde og føde.
Der falner†) og falder ned Løvet
over alle grønne Skove.

Fader og Moder de fulde mig fra,
som mig skulde klæde og føde;
de Ungersvende lagde der Vinn opaa
de vilde min Ære forøde.

Jeg lagde mit Venskab med en Svend,
jeg agted hos hannem at blive;
nu er hans Hu bort fra mig vendt
og til en anden Kvinde given.

Jeg havde førre tænkt, at Himlen skulde briste
og Stjernerne skulde falde paa Jord:
førend den Svend skulde have sveget mig,
han haver det alligevel gjort.

Nu sidder den Svend i Højeloft,
han leger med Sølvet hint hvide;
saa lidet da passer den Svend paa mig††),
saa mangefold er min Kvide.

Nu sidder den Svend i Højeloft,
han leger med Guldet hint røde;
saa lidet da tænker nu Svenden paa mig,
saa mangefold er min Møde.

---

*) lykkelig er den Sv. **) paa hvilke jeg saae Guldet glimre. ***) hun behøvede aldrig at tvætte dem. ****) letfærdigt Fruentimmer. *****) faldt. †) falmer. ††) bryder sig om mig.

Nu vil jeg mig i Kloster give,
lade mig skjære Kappen hin graa;
den Svend lever ikke i Verden til,
Godvillie skal af mig faae.

Nu vil jeg mig i Kloster give,
og tjene vil jeg vor Frue;
og aldrig vil jeg nogen Ungersvend tro,
det han brunde alt i Lue.*)

Nu vil jeg mig i Kloster give,
og tjene vil jeg Maria Mø;
og aldrig vil jeg nogen Ungersvend tro,
det han brunde al i Glød.

Første Du kommer i Kloster ind,
der møder Dig tre onde Retter:
den ene er Hunger, den anden er Tørst,
den tredie er Vaagenætter.

Herre Gud give, det Kloster var brændt
og alle de Nonner døde,
og jeg havde mig saa fuldtro en Ven,
der mig vilde klæde og føde!

Nu er jeg som den fattige Mand,
der bygger sit Hus paa Is:
Isen smelter bort, og Huset synker ned,
af Skaden saa bliver man viis.

Nu er jeg som det eneste Træ,
der stander paa vildene Hede:
saa langt fra By, saa lidet haver Ly,
der blæser paa Vejren hin vrede.

Nu er jeg som den lidele Fugl,
som flyver over vildene Hede:
hun veed sig hverken Ly eller Læ,
hvor hun tør bygge sin Rede.

I Citater fra alle Folkevisens Omraader er her nu fremlagt et Materiale til Vejledning under den følgende Redegjørelse for de forskjellige til denne Litteratur knyttede Spørgsmaal. Hvad dens Emner angaaer, har det foranstaaende Udvalg kunnet give en Forestilling om deres Art; med Hensyn hertil maa endnu bemærkes, at den danske Folkevise for en stor Del har disse Emner tilfælles med den tilsvarende Digtning i andre Lande, især i Tydskland, Nederlandene, England og Skotland; og idet vi tale om Folkevisen som »dansk«, maa der strax tilføjes, at Udtrykket »nordisk« vilde være nok saa betegnende, idet den hele Digtart i en Grad som ingen anden poetisk Frembringelse er et Fælleseje for Nordens Folk, i hvilket der meget vanskeligt lader sig paavise noget Særmærke, der skulde kunne adskille de Viser, som ere opstaaede i det ene af Landene, fra dem, som have deres Udspring i det andet, ikke at tale om de mangfoldige enkelte Viser, der have hjemme ligesaa godt i Sverig eller Norge som i Danmark. Folkevisen er saaledes et imponerende Udtryk for den nordiske Fællesaand i Middelalderen, for en Overensstemmelse i Forestillingsart og Følelsesliv, som ikke kunde fornægte sig her, hvormeget den politiske Udvikling end kunde arbejde paa at splitte den. Og dette nordiske Fællespræg bliver udadtil til et Særpræg for denne Folkevisegruppe,

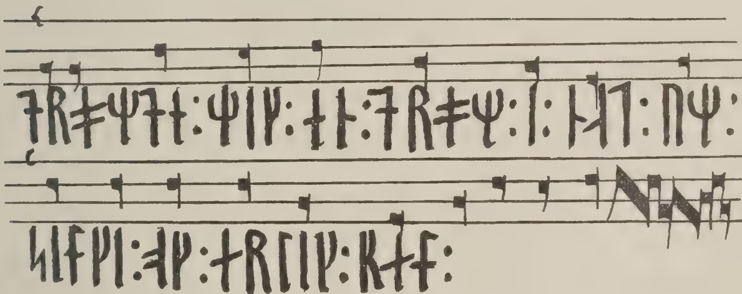
Emner.

*) om han end brændte.

givende den en vis Selvstændighed overfor de andre Landes Folkedigtning, trods Lighed i Emner, idet den ejendommelige Behandling af disse ikke alene stiller vor Folkevise paa en Plads for sig selv, men ogsaa paa en Plads blandt de allerførste, hvad poetisk Værd angaaer.

Visens musikalske Karakter.

Den ejendommelige Behandling, som er bleven Vise-Emnerne tildel i Norden, staaer i nøjeste Sammenhæng med Folkevisens oprindelige Anvendelse som Sang, almindeligvis ledsagende Dandsen, saaledes som Skikken jo endnu er bevaret mange Steder blandt Almuen og kan spores i vore Børnelege og Børnerim. Vidnesbyrdene om denne Forening af Dands og Sang, altsaa om Folkevisens musikalske Karakter, gaa langt tilbage i Tiden; en islandsk Saga fra Aarene omkring 1200 omtaler en Leg, som var meget yndet, og i hvilken »Karl skulde kvæde til Kvinde i Dands et blødagtigt og anstødeligt Kvæde« — det er en gejstlig Forfatter, der taler — »og Kvinde til Karl Elskovsviser«. Fra Danmark haves ligeledes et gammelt og højst interessant Spor af den nære Forbindelse mellem Ord og Melodi i Folkevisen. Runehaandskriftet af Skaanske Lov (omtalt S. 40) ender nemlig med to Linier af en Vise, nedskrevne med Runer og underlagte den tilhørende Melodi; det er

Den ældste Folkevise-Opskrift,
skreven med Runer bag i *Codex Runicus* i den Arnamagnæanske Samling paa Universitets-Bibliotheket.

aabenbart for at huske denne, at Haandskriftets Afskriver har henkastet disse Verslinier; han har kunnet nøjes med Strofens første Halvdel, fordi den musikalske Sætning, som omfatter en Strofehalvdel, i Almindelighed i vore Folkevisemelodier gjentages uforandret ved den anden. Naar den gamle Notation omskrives efter vort System og inddeles i $^3/_4$ Takt — hvad der er i Overensstemmelse

med Reglerne for Datidens Mensuralmusik og ikke strider mod Versemaalets trokæiske Fald — seer Visefragmentet saaledes ud:

Drøm - de mik en drøm i nat um silk - i ok

ær - lik pæl[d]

Om Melodien virkelig skulde være til Ende med denne musikalsk utilfredsstillende Slutning, er tvivlsomt. Efter Originalhaandskriftet at dømme seer det nærmest ud, som om den vilkaarligt var afbrudt. Texten (»drømte mig en Drøm inat om Silke og ærlig Peld« ɔ: rigt, kostbart Tøj) er ganske i Folkevisens Aand og Form og minder om mere end eet kjendt Exempel (se »Hagbard og Signe« S. 79, hvor endog Versemaalet er det samme); en umiskjendelig Ægthed udmærker dette ærværdige Visefragment, der ved sin Ælde vidner klart om det musikalske Element, der oprindelig har været uadskillelig forbundet med Folkevisen. Kun naar dette bestandig underforstaaes, ville de tilsyneladende store metriske Friheder, Visen tager sig, blive baade tilgivelige og forklarlige, idet de enten ligefrem betinges af Melodien eller ialtfald med Lethed dølges af dennes Rhythme; og ligeledes bliver Omkvædet os forstaaeligt baade som melodisk Bestanddel af Visen, hvor Hensynet til den musikalske Virkning staaer i første Række, dets Udsagns Overensstemmelse med Visens Handling eller Stemning kun i anden, og som Led i den dramatiske Scene, hvortil Solosangen, Koret og Dandsen tilsammen formede sig.

Ogsaa Bemærkningerne om Visens metriske Bygning kunne tage deres Udgangspunkt fra Brudstykket i Runehaandskriftet. Det
Verset. giver os Grundformen for det fireleddede Vers, som er typisk for Folkevisen. »Drømte mig en Drøm inat« er just dette Vers i dets Renhed, bestaaende af fire tonevægtige Stavelser med een tonløs Stavelse i hvert Mellemrum, ingen Optakt og ingen tonløs Udgang. Men saa rent forekommer Verset kun undtagelsesvis; Melodien underkaster det en Mangfoldighed af Tillempelser, paa hvilke de foranstaaende Citater give Exempler i stort Udvalg. Ved
Strofen. Enderim forenes to Fireledsvers til den toliniede Strofe (se

»Frændehævn« S. 87, »Agnete« S. 90, »Hr. Bøsmer« S. 92 o. fl.), der under Sangforedraget udvides dels ved Gjentagelse af det ene eller det andet Vers eller Dele af dem, som f. Ex.:

De slog over hende Kaaben blaa,
Kaaben blaa,
de løfted hende paa Ganger graa.
Og saa vel da forganges min Angest.

dels og væsenligst ved Omkvædet, som hyppigt falder i to Dele, en efter hver af Verslinierne (»Harpens Kraft« S. 92, »Tovelille« S. 98), ja endog kan være tredelt, idet Omkvædets Slutningslinie opløses i to Dele, af hvilke den første rimer paa den foregaaende Omkvædslinie, medens den sidste staaer selvstændigt uden Rimforbindelse med noget af de foregaaende Vers, som f. Ex. i »Brodermordet«:

»Og hvor har Du været saalænge,
Svend i Rosensgaard?«
»Og jeg har været i Enge,
Kjær Moder vor!
I vente mig sent eller aldrig!«

En Strofe som denne forklarer let Overgangen fra den toliniede til den hyppigere forekommende fireliniede Strofe (S. 77, 78, 79 o. fl. St.); Forvandlingen er nemlig fuldbragt, saasnart der istedetfor de to første Omkvædslinier indsættes Linier, som fortsætte Visens Text, medens den sidste Omkvædslinie beholdes som Omkvæd for hele Strofen; Rimet henlægges da til Enden af andet og fjerde Vers, medens første og tredie ikke længer fordre nogen Rimforbindelse, om en saadan end stundom er tilstede.

Rimet i Folkevisen er udelukkende Enderim, oftere Enstavelses end Tostavelses. Som oftest er der fuld Samklang (Konsonans) tilstede, ganske som den fordres i moderne Poesi (i Citaterne S. 95 f. Ex. Naade — baade, Drømme — dømme, fin — din, stor — Jord); men ikke sjeldent nøjes Folkevisen ogsaa med den ufuldkomne Samklang (Assonans), idet den lader Ord rime indbyrdes, i hvilke enten kun Selvlydene, altsaa ikke tillige Medlydene, eller kun Medlydene, altsaa ikke tillige Selvlydene, stemme overens (anf. St. som Exempler paa den førstnævnte Art Assonans: gjorde — Moder, Fader — Havet, bold — Haand, Præst — værst; som Expl. paa sidstnævnte Art: love — gáve, Hærde — Jorde, i »Elveskud«, S. 93 Ende — finde, S. 88 Rimet.

vaagede — magede, S. 83 Mænd — ind). Adskillige Rim, som gaa tabt i en moderne Redaktion af Folkeviserne, vindes tilbage, saasnart det oprindelige, nu ikke længer brugte Ord indsættes paa sin Plads, som S. 86 og 94 Ordene Bue (Bove) og Stue (Stove) som Rim paa »sove«, S. 108 Spyd (Spiud) som Rim paa »ude« o. s. v.

Omkvædet. For at forstaa den Rolle, Omkvædet oprindelig har spillet, maa man holde fast ved Tanken om Folkevisernes Anvendelse som musikalsk Ledelse af Dandsen. En Efterklang heraf have vi, som allerede bemærket, endnu i vore Dage i Børnenes Legeviser; naar der synges og samtidig mimisk og rhythmisk fremstilles, hvorledes »Jomfruen drager det røde Guldbaand og binder det om sin Allerkjærestes Haand«, hvorledes »Munken gaaer i Enge den lange Sommerdag« eller Møen er »i Kloster sat«, saa bringer denne barnlige Leg os en Hilsen fra de fjerne Dage, da høviske Jomfruer og Svende traadte Dandsen til Folkevisens Tone. Og den Dag idag finder der mellem Færøernes viserige Befolkning Julelystighed Sted, som kan kaldes en næsten uforandret Fortsættelse af Middelalderens Dands: Karle og Piger tage hverandre i Haand og gaa i Takt frem og tilbage eller i Rundkreds, medens en Enkelt synger Visens Strofer og de Øvrige istemme Omkvædet. Mange af de gamle Folkevisers Omkvæd sigte ligefrem kun til denne deres nærmeste Bestemmelse og tage ikke Hensyn til det Emne, Stroferne besynge. »Træd let over grønnen Vold«, »I træder en Dands«, »Træd I vel — træd bedre, om I vil«, »Saa vel da ganges der Dandsen«, »Saa herlig gaaer den Sang — saa let gaaer Dandsen efter Orden« (ɔ: Ordene) — disse Omkvæd, hvis Opfordring eller Udsagn staaer helt løsrevet fra den Handling, Visen besynger, mane Billedet af den ridderlige Sangleg frem for Øjet ligesaa klart som den Introduktion, der gaaer foran den i Visen om »Ingefredlille« fortalte Begivenhed.

Jeg bedes af Eder Orlov (Tilladelse),
I ærlige Mænd!
og Dandsen ville vi røre,
det dages ikke end —

hedder det her, helt uafhængigt af Visens Emne, hvis Fortælling først begynder med den næste Strofe, efterat Forsangeren og Fordandseren saaledes har æsket til Lyd og opfordret til Dands. Og selv hvor Minderne om Barndomslegene ere vage og tilslørede, vil man —

maaske mere ane og føle end kunne forklare, at der dølger sig en Dandseleg med dens erotisk-bevægede Skjemt bag Omkvæd som »Hvor vinder den Svend sin Jomfru«, »Maatte jeg En med de Allervæneste fange« eller »Jeg veed vel, hvor den Jomfru er, der mig tør bie«. Ja, gjennem de hyppige Omkvæds-Vendinger »Under Lide« (ɔ: Bakkeskraaning), »Under saa grøn en Lide«, »Det dages op under Lide«, »Imod saa blid en Sommer« eller »Der driver Dug, falder Rim, saa raade Gud, naar vi findes« — gjennem dem viser der sig, naar man hviler i Stemningen, som gjennem en let Taage Billedet af Dandsen ude i det Frie i den stille og lune Sommerkvæld, som endnu i vore Dage ved Almuens Majfester og Gadestævner. Og som Børne- og Almuelegenes Dands er en fra de moderne Runddandse helt forskjellig rhythmisk Bevægelse, saaledes maa vi ogsaa forestille os Middelalderens Dands som en af den musikalske Takt bestemt Træden frem og tilbage, Vigen ud til Siderne og ind igjen paa et andet Sted i Rækken, formodenlig i Forbindelse med Kjædegang og skiftevis Figureren af de enkelte Par. En bestemt Serie af saadanne Bevægelser har fundet Sted under Afsyngelsen af Strofen, og Omkvædet betegner Afslutningen af denne Serie og Begyndelsen af den næste, rimeligvis ledsaget af en Fællesbevægelse, udført af Alle, paa samme Tid som Alle sang den velkjendte Omkvædslinie.

Kun et lille Skridt skiller imidlertid denne Omkvædets selvstændige Stilling til Strofen fra dets Sammensmeltning med den til et poetisk Hele af ensartet Støbning, og saaledes møde vi samtidig med de Viser, hvis Omkvæd tydeligt betegner deres Anvendelse som Dandsesang, andre, hvor det er taget i Tjeneste af Visens Emne og Stemning som støttende og forstærkende dens poetiske Virkning. Det citerede Visestof indeholder rigelige Exempler paa denne Benyttelse af Omkvædet til et dobbelt Formaal: paa eengang at styre Dandsen paa den ovenfor antydede Maade og at være ligesom Bæreren af den Stemning, Visens Emne maatte fremkalde. Denne sin Opgave løser Omkvædet paa forskjellig Maade, ved sin idelig tilbagevendende Fremhævelse enten af den skildrede Begivenheds Hovedperson (»Min ædelig Herre, hin unge Marstig!«) eller dens afgjørende Situation (»Udi Ringsted hviles Dronning Dagmar«), eller af den Grundstemning, som ruger over den (»Nu stander Landet i Vaade«) eller den Følelse, som skal have Luft

igjennem den (»Ve da vorde hende Bengerd!«). Ved Omkvædet kastes der over Visens episke Emne et lyrisk Skjær, der sætter det i en bestemt Belysning af stor og ejendommelig Virkning, hvadenten Omkvædslinien er en ligefrem personlig Udtalelse, som stiller den Syngende i direkte Forhold til Viseemnet (»Vaare jeg saa væn, som Tovelille var!«), eller den med et enkelt malende Udtryk formaaer at gjøre et Billede livligt nærværende som Baggrund for den fortalte Episode (»Saamangen forgyldene Fløj« — kun tre Ord, men uovertræffelige ved det solbelyste Friluftsbillede, de give af Bryllupsflaadens Sejlads med Dronning Dagmar).

Det lyriske Element, hvormed Omkvædet gjennemtrænger Folkevisen, er forøvrigt paa en noget lignende Maade tilstede i Strofen selv, i dens jevnlige Gjentagelse af et enkelt eller et Par Vers, der enten uforandret eller med en ubetydelig Variation gaa fra en Strofe over i den næste (Exempler: S. 78 de to første og de to sidste Strofer af »Ungen Svejdal«, S. 79 tredie- og fjerdesidste Strofe, S. 80 de to første Strofer, alle af Visen om »Hagbard og Signe«, der overhovedet er rig paa denne Effekt; ligesaa »Elvehøj« S. 91, »Marsk Stig« de to første Strofer S. 103, ligeledes S. 105 øverst og mangfoldige andre Steder). Hvor Verslinien undergaaer Forandring ved sin Gjentagelse, vil det hyppigst være et nyt Udgangsord, som sættes istedetfor det tidligere; det nye Ord fordrer da et nyt Rim, og dette afføder en ny Omskrivning eller Videreførelse af den skildrede Episode, saa at Fortællingen skrider fremad under stadig Tilknytning til det Foregaaende. Exempler herpaa ere saa mangfoldige, at Enhver med Lethed kan finde dem; her kun til Tydeliggjørelse et Par; i Visen om »Kjeld Rune og Havfruen«:

Han skrev de Runer paa Lindekvist, han bandt den Havfru med stor List.	Han skrev de Runer paa Lindegren, han bandt den Havfru til en Sten;

i Visen om »den talende Harpe«:

Der kom østen Vejr og Vind og førte hende østen og vester ind.	Der kom østen Vejr og Vand og førte hende op paa hviden Sand.

Strofe-Sammenstillingen har her ligesom en Anelse om det Antithetiske; tydeligere er dette tilstede i de hyppigt forekommende Tankevendinger, hvor et Udtryk næsten med en Slags poetisk-musikalsk Nødvendighed afføder sin Modsætning eller sin Fuld-

stændiggjørelse indenfor samme Idekreds, f. Ex. i »Klosterjomfruen« S. 111, hvor Svenden sidder i Højeloft og »leger med Sølvet hint hvide«; et med Folkevisens poetiske Stil fortroligt Øre venter — og faaer ogsaa — i næste Strofe dette Billede suppleret med det modsvarende: »han leger med Guldet hint røde«. Og i en Strofebygning som den følgende af »Agnete og Havmanden« træder det Antithetiske frem med fuld Bevidsthed som Strofe og Modstrofe i et Musikstykke:

»Men naar Du nu skal til Kirke gaa, saa maa Du ikke tage dit røde Guld paa.	Men der hun nu skulde til Kirke gaa, saa tog hun alt sit røde Guld paa.
Og naar Du kommer paa Kirkegaard, saa maa Du ej slaa ud dit fagre gule Haar.	Og der hun nu kom paa Kirkegaard, Agnete slog ud sit fagre gule Haar.
Og naar Du triner i Vaabenhuset ind, saa maa Du ikke smile under Skarlagenskind.	Og der hun tren i Vaabenhuset ind, Agnete hun smiled under Skarlagenskind.
Og naar Du kommer paa Kirkegulv, saa maa Du ikke gaa til din Moder i Stol.	Og der hun nu kom paa Kirkegulv, Agnete gik ind til sin Moder i Stol.
Og naar Præsten han nævner den Høje, saa maa Du Dig ikke nedbøje.«	Og da Præsten han nævned den Høje, hun monne sig dybt nedbøje.

Ved disse Midler opnaaer Folkevisen en Dvælen i Stemningen, som kommer Indtrykket af den episke Skildring tilhjælp og forstærker det. Naar man nu her tillige lader Tanken fastholde, hvad der ovenfor er sagt om Visens musikalske Udstyrelse, dens Foredrag som Solo- og Korsang og dens Ledsagelse af Dands, mulig med dramatiske Antydninger, saa vil man, benyttende en Sammenligning fra et moderne Kunstomraade, kunne sige, at Forholdet mellem Visens Fremtræden i sin fuldstændige Skikkelse og dens blotte Fortælling af Emnet er noget Lignende som Forholdet mellem en Operas theatralske Fremstilling og dens Text.

Episk Fortællemaade.

Selve Fortællingen er af episk Art, tilbagelæggende sin Vej fra Hovedpunkt til Hovedpunkt, uden at lade sig sinke af nogen udførlig Redegjørelse for Biomstændighederne eller nogen indgaaende Motivering af de Handlendes Optræden; Mellemleddene maa Tilhørerens Fantasi udfylde, og for Bevæggrundene maa Gjerningerne tale, og dette gjøre de ogsaa klart nok, til at den sjælelige Baggrund bliver synlig igjennem dem. Til det episke Apparat høre ogsaa de mange stadig tilbagevendende, eengang for alle formede Udtryk, hvori bestemte Handlinger faae deres Betegnelse: »han red

sig under Ø«, »han axled sit Skind«, »hun var vel svøbt i Maard«, »de stridde i Dage, de stridde i tre«, »der dandse vel fire, der dandse vel fem«, »jeg var mig saa lidet et Barn« o. m. fl. Samtalen har oftest ligefrem dramatisk Form: Replik staaer imod Replik, uden at være adskilte ved noget vejledende Indskud, og der maa Opmærksomhed til, for at holde de Optrædendes Ytringer ud fra hinanden.

Overhovedet er det ejendommeligt for Folkevisen, at den hellere lader sine Personer tale selv, end den fortæller om dem, den skildrer vel deres Dragt, Vaaben o. dsl., men skynder sig saa at faae dem bragt sammen til Replikudvexling. Ved alle disse Ejendommeligheder i Forening, ved den episke Meddelelses Gjennemtrængning af lyrisk Stemning, faaer Folkevisen i det æsthetiske System Plads i Romancens eller Balladens Kategori; vil man skjelne mellem disse to Begreber, maa de mere subjektivt farvede Viser falde ind under Romancen, de mere strengt fortællende henføres til Balladen. Men om man end i Kunstpoesien vil hævde en ublandet episk Karakter (i Forbindelse med et alvorsfuldere Indhold) som Kjendemærke for Balladen, har denne dog i sin første Form indeholdt lyriske Bestanddele, hvorpaa netop vor Folkevise er et Exempel, og selve Navnet minder om en oprindelig Forbindelse med en lyrisk Kunst, med Dandsen (*ballare*).

Visens æsthetiske Kategori.

Forfattere.

Dandsen er en Kulturerhvervelse udenlands fra, som baade peger mod Folkeviseformens fremmede Oprindelse og giver et Vink om, hvor dens Forfattere maa søges. De hedenske Nordboer kjendte ikke til Dands; i Oldlitteraturen nævnes kun Styrkelege og Drik, Samtale og Skjaldekvad som selskabelig Tidkort. Dandsen havde hjemme hos Folkefærd med et lettere Temperament end den alvorsfulde Nordbo, og rimeligvis er det fra de keltiske Stammer den er kommen til os i en Tidsalder, da ridderlige Former vare ifærd med at afløse Styrkevældet. Nærmest ligger det at tænke paa Frankrig som dens Hjemstavn; Ordet selv er jo oprindelig fransk. Og Dands efter Sangforedrag kjendtes i Frankrig under Navnet »*carole*«; Ordet gik over i det engelske Sprog, hvor »*carol*« fra at betyde Dandsen selv efterhaanden blev Betegnelse for Visen, hvorefter man dandsede. Fra Danelagen i England kan Skikken nærmest være kommen til Danmark og maa vel da være bragt hertil af de danske Høvdinge i Knud den Stores Thinglid. Det er saaledes Adelen, der har om-

plantet Folkevisen i vor Jordbund, og det er den, der fra først af har dyrket den. Anstand i Legemets Førelse, Sands for musikalsk Rhythmik, Glæde over Fantasiens frie Frembringelser eller dens Udsmykning af Historiens Tildragelser og i det Hele taget Lyst og Lejlighed til ædelt selskabeligt Samkvem vare Forudsætninger, som maatte være tilstede, hvor Folkevisen skulde fæste Rod og trives; men at disse fandtes og maatte findes i rigere Maal hos Herremanden, som stod forrest i Samfundet, Kongen og Hoffet nærmest, end hos Borgeren og Bonden, hvis Tid og Tanke var stærkere optagen af de daglige Fornødenheders Tilvejebringelse, er selvindlysende; til Overflod vidner Visens Indhold tydeligt nok om, i hvilke Kredse den har sit Udspring og for hvilke den nærmest var bestemt til Underholdning: det er Kongers og Ridderes Eventyr og Bedrifter, den synger om, og det er paa Herregaardens Enemærker, dens Dandseleg finder Sted, »paa grønne Vold« eller »i Rosenlund«, hvor »Riddere og Jomfruer« træde Dandsen.

En stor kritisk Autoritet, for hvem ellers Klarhed er et Særkjende, har bidraget til at forvirre Opfattelsen af dette baade ved indre og ydre Grunde naturlige Forhold. Hvor J. L. Heiberg i sin Udsigt over den danske skjønne Litteratur (Pros. Skrftr. III.) omtaler vor Folkevises Oprindelse, fremsætter han den Paastand, at den skandinaviske Folkepoesi er udgaaet fra Almuen og har udbredt sig derfra til Hofferne, medens den franske og tydske Digtekunst har taget den modsatte Retning. Noget Bevis for dette Postulat, der hævder den danske Folkedigtning en saa særegen Bevægelse, modsat den naturlige Udvikling og modsat andre Litteraturers Gang, yder han ikke; det hænger sammen med hans Anskuelse af Folkepoesien som »en Frembringelse af den poetiske Evne, fordelt over hele Massen af Folket, endnu ikke individualiseret, og heller ikke trængende dertil«. Heiberg bestrider naturligvis ikke, at Folkedigtningens enkelte Frembringelser skyldes enkelte Individer, men han gjør gjældende, at denne Individualitet er tilfældig formedelst den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket. Denne Anskuelse savner ikke et berettiget Moment, men den er dreven til en for vid Konsekvens. Middelalderen har i Virkeligheden været en Poesiens Tid; dens romantiske Glands har ikke udelukkende hjemme i en senere Slægts digteriske Forherligelse af dens Liv og Bedrifter. Den var i mangfoldige Henseender Nydannelsens Tid, paa Kirkens,

Stats- og Samfundslivets Omraader toges der nye Udgangspunkter, nye Forbindelser og nye Sondringer dannedes under Gjæring og Strid, og visse almenbegejstrende Idealer formaaede at samle hele Tidsalderen i fælles Kjærlighed og fælles Had (Korstogene). Sjælene vare vaagne, og ogsaa Poesiens Billedverden gled farverig forbi det undrende Øje, ja fandt i denne Slægtens fantasifulde og følelsesstærke Ungdomsalder et mere modtageligt Sind end nogensinde senere, idet Digtning og Virkelighed levede et inderligt Samliv i det naive Sind. Dette forklarer overhovedet Folkevisens Tilblivelse i denne Tidsalder saavelsom dens fortsatte Bevarelse i Hukommelsen med Tildigtninger og Omskrivninger og Sammenblandinger, som skyldes snart En, snart en Anden og for hvilke der ligesaa lidt kan gjøres Rede som for de oprindelige Forfattere. Men herfra er der et langt Spring til Tanken om et helt Folk af producerende Digtere, og den Antagelse, der endydermere vil hævde denne Produktion hovedsagelig for Almuen med Udelukkelse af de Kredse, hvor Betingelserne for den maatte være langt fyldigere tilstede, den seer bort fra de tilstedeværende historiske Forhold og bevæger sig paa den abstrakte Spekulations istedetfor paa den konkrete Realitetsbetragtnings Omraade. Den sidstnævnte Betragtning udelukker ikke, at enkelte Viser, netop paa Grund af den almindelige poetiske Modtagelighed, kunne være sungne første Gang i Almuens Lag, hvor den digteriske Begavelse ligesaavel kan have været sporadisk tilstede i Middelalderen som til andre Tider; nogle ganske faa Viser synes ved det Standpunkt, hvorfra Emnet er seet, at tyde herpaa, ligesom Viserne neppe heller have været lang Tid om at naa fra Riddernes Samlag ned til deres Tyendes Efterligning af Herskabets Selskabsmoro og derfra ud i Befolkningen. Paa denne Vandring ere Forfatternes Navne gaaede tabt; de have naturligvis oprindelig været kjendte i de Kredse, som havde seet Viserne fremstaa, og sagtens nydt et vist Ry, været omgivne af en vis Glands; men dels var den poetiske Syssel jo kun en underordnet Side af Ridderens Virksomhed, et paaskjønnet Talent, men som kun sigtede til Omgangslivets Forskjønnelse og ikke gjorde Fordring paa litterair Betydning; dels var det vanskeligt at fastholde disse Navne i Tidens Gang, fordi der ikke klæbede nogetsomhelst Personlighedspræg ved Viserne, der alle havde en fælles Form, hvori det var mere end vanskeligt at paavise nogen individuel Forskjellighed, ganske

paa samme Maade som ved den ældste Psalmedigtning efter Reformationen, hvis Forfattere vi tilfældigvis kjende, uden at deres Navne betyder Andet for os end en tom Klang, med hvilken der ikke lader sig forbinde noget Personlighedsindtryk; dette træder helt tilbage for den fælles Form, hvori den fælles religieuse Trang giver sig Udtryk i denne Digtning. I Tidernes Løb undergik Folkeviserne ydermere ved den mundtlige Overlevering fra Slægt til Slægt saamange Forandringer, at den oprindelige Forfatters Digtning stundom blev helt ukjendelig under det mangeartede Medarbejderskab, den maatte friste. Denne mundtlige Forplantning har varet ved lige til vor Tid, og endnu den Dag idag opsankes der Folkeviser og Brudstykker af dem i Almuens Hjem (E. T. Kristensens Samlinger af jydske Viser fra Hammerum Herred, hentede lige fra Folkemunde, 2 Bind, til hvilke der kan ventes at ville slutte sig endnu et tredie, som haves færdigt i Manuskript).

Skriftlige Optegnelser.

Den skriftlige Bevarelse af Folkeviserne tog først sin Begyndelse i det 16. Aarhundrede. I Mellemtiden — da Folkevisedigtningens Begyndelse vel maa sættes i det 12. Aarhundrede, for nogles Vedkommende altsaa i Løbet af firehundrede Aar — vare Viserne dalede fra Riddersamkvemmet ned til Almuelaget og bevaredes her, saa vidt Hukommelsen vilde slaa til; dog rakte den længere og bevarede trofastere, end man skulde mene det gjørligt, just fordi denne Visedigtning saa at sige var Almuens eneste verdslig-poetiske Eje, som den var fortrolig med paa samme Maade som Barnet med sine Eventyr, i hvis Gjenfortælling det nødig tillader Afvigelser. Præster, som kjendte Befolkningen fra det daglige Samliv, lærde Mænd, som interesserede sig for Fædrelandets Fortid, og adelige Damer, som lærte Viserne at kjende gjennem deres Tyendes Sang, naar Arbejdet skulde fremmes eller Hviletiden udfyldes ved denne uskyldige Adspredelse, begyndte at lægge Mærke til disse Minder fra en svunden Tid og opskrev dem. Paa denne Maade fremstod de forskjellige haandskrevne Samlinger af Folkeviser, som have været vort vigtigste Mellemled til Kundskab om denne Litteratur — tykke og tynde Visebøger, fyldte med Løst og Fast, Folkeviser og erotisk Lyrik, Helheder og Brudstykker, paalidelige og forvanskede Gjengivelser, noget Tilsvarende i gammel Stil til de skrevne Visesamlinger, Almuen endnu i vore Dage, da Tryksager ere saa billige og let tilgængelige, hist og her konciperer

i sit Ansigts Sved, naar den indfører den ene laante Vise ved Siden af den anden i sine Hefter og lærer dem halvt udenad under den langsomme Nedskrivning. Hvad Orthografien angaaer, stod de adelige Damer og deres Hjælpere for tre—fire Aarhundreder siden paa samme Punkt som den mindst oplærte Del af Bondebefolkningen nu. Der hersker den største Vilkaarlighed i Ordenes Bogstavering, som oftest med en udpræget Forkjærlighed for at gjøre dem saa ukjendelige som muligt ved den urimeligste Sammendyngning af Konsonanter og Vokaler. Kommer hertil Visebøgernes ofte stærkt medtagne og makulerede Tilstand, en stundom meget vanskelig Haandskrift — paa hvilken det her gjengivne Brudstykke af Steen Billes Visesamling kan afgive Exempel — en Tankeløshed, der

Visen om »Skjøn Anna« i Steen Billes Haandskrift.

(Odense Frøkenklosters Bibliothek.)

V. 33—34.

Bruden taller tell brugam syn:
»Her kong!« tha saffde hon, »herre
hvem er tesse her ryder syuff,
de bære myn faderss fare?«

»Høre y tet, myn unge brud,
fru brud, myn ædelyg førsst-ynne!
tet er skjøn Annecke, slegefred myn,
ten ædelyg fyaalss-blaame.«

overseer Rim, overspringer enkelte Vers eller hele Strofer og forbytter Omkvæd, en Ukyndighed, der ikke har Rede paa Betydningen af Visernes forældede Udtryk og derfor indsætter det Første det Bedste, som giver en tilsyneladende Mening, Alt dette i Forbindelse med det Havari, Visernes Text har lidt, inden den naaede

over Traditionens Hav ind i den skriftlige Optegnelses Havn — saa vil man faae en Forestilling om, hvilket udholdende Arbejde og hvilken skærpet Divinationsevne der maa til, for at faae Folkevisens oprindelige ædle og ukunstlede Poesi reddet nogenlunde uskadt ud af al denne Forvanskning.

Haand-skrifter.

Der kjendes ialt nogleogtredive Folkevise-Haandskrifter, ældre end dette Aarhundrede. Det ældste — naar vi se bort fra de i Skaanske Lov optegnede Runelinier (S. 113) — er Linköpings-Haandskriftet (Linköping Gymnasie Bibl.), som kun indeholder de syv første Strofer af en Vise, opskrevne inden Aar 1500. Det næstældste, det betydeligste og smukkeste er Karen Brahes Foliohaandskrift i Odense Frøkenklosters Bibliothek med 200 ægte Folkeviser, smukt og klart skrevne med een Haand og, hvad Skriftens hele Udseende tyder paa, saa at sige i eet Træk, saa at det rimeligvis er en Afskrift efter et eller flere nu tabte Haandskrifter. Af de andre haandskrevne Visesamlinger kunne nævnes: Hjertebogen paa det St. kgl. Bibliothek, saaledes kaldet, fordi den har Form af et Hjerte, naar den aabnes; Svanings Haandskr. fra sidste Halvdel af det 16. Aarh. (Danske Selskabs Bibl.), benyttet af Vedel til hans Udgaver af Folkeviserne og forsynet med Rettelser og Tilføjelser af hans Haand, saaledes de moralske Slutningsstrofer, som saa hyppigt ere tildigtede i hans Udgaver; Valentin Rentzels Haandskr. (St. kgl. Bibl.), ligeledes benyttet af Vedel og forøget med hans egenhændige Rettelser samt et Par af ham indskrevne hele Viser; Anna Krabbes Haandskr. (St. kgl. Bibl.) med 74 Folkeviser, skrevne med een Haand og tildels forsynede med Indledninger af den lærde Samlerinde; Kirsten Basses Haandskr. (St. kgl. Bibl.), en Foliant med et pynteligt, i Sort, Rødt, Grønt og Guld udført Titelblad, som oplyser, at Samlingen er en »Vise-Bog, Indholdendis allehaande Poetiske Dicter och gamle Historiske Viser om vort Danske Folckis fordumme bedrifter och andet; Lystige til tidsfordrif at læse och Siunge, ia end icke aldelis Vnyttige. Aff atskiellige Steder opsøgte och vdleedte aff KBND. Anfangede at Skriffue paa smedstrup Dend 4 JANVARII Ao 1635«; det mindre og det større stockholmske Haandskr. (Stockh. kgl. Bibl.), begge omtrent fra Midten af det 17. Aarh. og indeholdende tilsammen 137 Folkeviser; Grevinde Christianes (Christian IV.s og Kirstine Munks Datters) Haandskr. (St. kgl. Bibl.) med 34 Viser; Grev Holsteins Haandskr. (paa Ledreborg) fra Begyndelsen af det 18. Aarh. med 55 Viser; det yngste Haandskrift, N. F. S. Grundtvigs Oktav, er samlet omtrent 1700 og har efter Registrets Afslutning endnu en Visetilføjelse, dateret »Lejren ved Kiøben Hafn Ao 1716«; kun to af dens 56 Numre ere Folkeviser. — Adelige Damer, som Anna Urop, Christence Juel, Sophie Sandberg, Vibeke Bild, Ide Giøe, Dorothea Thott o. fl. ere de hyppigste Samlere af disse Haandskrifter. Omtrent 450 forskjellige Viser ere optegnede i 1350 indbyrdes afvigende Haandskrifter.

Vedels Udgave.

I Litteraturen træder Folkevisen ind første Gang 1591, da Anders Sørensen Vedels Udgave af »It Hundrede vduaalde Danske Viser« prentedes »vdi Ribe paa Liliebierget«. Denne Udgave er et af Hovedmonumenterne i vor Litteratur; ved den gives

En Side af Karen Brahes Folio-Visebog.

(Slutningsstroferne af Visen om »Greve Genselin«):

Brudenn hun yblantt dennom sprang,
hun haadde thuo hinder saa sloffue:
Langbienn Redsker hand daa till hind traad,
gatt emthyr monne thi proffue.

Tthett thaa wor thennd vnge brud,
hun tog till att huiepe:
XV kiemper sluo hun ihieell
med hinndis snorbunnd wiebpe.
Weell op for dauff, wy komer weel offuer hieedde.

Finus (*sic*) 200.

(Begyndelsen til Visen om »Kong Didrik og hans Kæmper«):

Thy war well siuff och siuffsinds-tyffue,
ther dy droge vd fraa hald:
menn der dy kaam til Brattings-berig,
ther sluoge thi op silcke-tieeld.
Thett donner vnder thi raske hoffmend, ther thi vdridde.

Konngenn staar paa hyggenn boriig,
och hand sier vd saa widde:
»Mone thi kieemper ey acte theris lyff,
men denom løster der att stridde.«

»Hor du, Syffuertt Snarenn-suend,
alt weell ieg deg nu proffue:
nu skaalltt thu ridde y marcken vd
och skuodde dieris wabenn weell sloffue.«

Dett wor Siuertt Snarensuend,
hand vnder tiellenn threend:
»Er her nogenn kiempe guod,
som dystenn thor med meg rende?

Huelckenn aff edders dannesuend,
som dystenn kand ride ald-best:
daa weell ieg med hanom ride
om beggis wor guode heeste.«

Dy kieemper kaaste taarning paa thauel-buord,
dy tharning rand saa wydde:
thett falldtt thiell vngen Homilum,
hand skulde med Siuertt ridde.

Dett wor vnngenn Homilum,
hand gaar for Widdrick att staanndde:
»Willdt du nu laane meg Skieming dyn heest,
tha well ieg seette dieg paanntt.«

En Side af Karen Brahes Folio-Visebog.

Efter Haandskriftet i Odense Frøkenklosters Bibliothek.

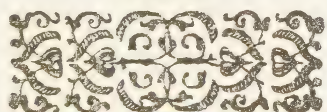
Fotolithografi af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co.

der Folkevisen litterair Rang og Værdighed, og ved den bringes der et Element ind i den danske Digtekunst, hvis Indflydelse voxer gjennem Tiderne og giver dens Blomstringsperiode i vort Aarhundrede et af dens mest iøjnefaldende Kjendemærker, idet Folkevisen endnu mere end Olddigtningen stempler vor romantiske Poesi med et nationalt Præg. Vedels Udgave af Viserne er knyttet til en af vor Renaissancetids mest tiltalende Episoder, omstraalet af en mediceisk Glands, som gjør den litteraire Begivenhed end mere mindeværdig, en Situation, som kunde fortjene at fastholdes og forherliges i et Historiemaleri, der blev Nationalejendom. Vedel begav sig en af de første Sommerdage 1586 paa Rejse for at indsamle Oplysninger til sin Danmarkshistorie. Fra sit Hjem i Ribe tog han over Fyen og Sjælland og kom en Dag i Juni til Hveen, for at gjæste sin Myndling og Rejsefælle fra fordums Tid, Tyge Brahe, der levede her som en Fyrste paa det stolte Uranienborg, omgiven af sine Disciple, af den Medhjælperskare, der syslede i hans Laboratorier og drev hans Møller og Værksteder, af de Fremmede, der strømmede til allevegnefra for at beundre den navnkundige Mand og hans Underværker. Medens Vedel opholdt sig paa Uranienborg som dens Ejers velkomne Gjæst, stævnede en af de sidste Junidage en lille Flaade over Sundet, og Enkedronning Sophie med Følge steg iland paa Hveen for at aflægge Besøg hos Tyge. Indtræffende Uvejr forlængede Opholdet indtil paa tredie Dag, saa der blev god Lejlighed til allehaande Samtaler. Ved Taflet henledede Tyge Brahe Dronningens Opmærksomhed paa sin gode Ven og Gjæst. »Mester Anders,« tilføjede han, »haver ogsaa samlet en Del af disse gamle danske Viser, som Eders Naade plejer at have synderlig Lyst og Behagelighed at læse.« Dronningen bad da Vedel lade hende se de Folkesange, han havde med sig. »Jeg skal adlyde Eders fyrstelige Naade,« svarede Vedel, »som tilbørligt er; dog beder jeg ydmygeligen, at Eders Naade vilde paa en kort Tid have Taalmodighed med mig, at jeg kunde udvælge de fornemmeste og tilskikke Eders Naade en Renskrift deraf.« Med Opfyldelsen af dette Løfte trak det imidlertid i Langdrag; Vedels andre Arbejder optog hans Tid, og først efter gjentagne Paamindelser af Dronningens Hofmesterinde, Beate Bilde, tog han fat paa denne Sag, men besluttede nu tillige at føre den til Ende paa en fyldigere Maade end den oprindelig paatænkte, idet han vilde sende Dronningen ikke en Renskrift, men

en trykt Bog. Han udvalgte da af sit store Forraad et Antal af hundrede Viser, som han inddelte i tre Klasser: sexogtyve Kæmpeviser om Helte, hvis Tidsalder, Opholdssted og øvrige Forhold ikke med nogen Vished lod sig bestemme, femoghalvtredsindstyve historiske Viser om danske Kongers og Dronningers Levnet og Bedrifter samt nitten Viser om danske Riddersmænd. Texten er temmelig frit behandlet ved Sammenarbejdelse af flere Viser til een, ved Tilføjelse eller Udeladelse af enkelte Strofer og ved Tildigtning af moralske Slutningsstrofer. De enkelte Viser har Vedel udstyret med raisonnerende Indledninger, og i Tilegnelsen til Dronningen saavelsom i Fortalen til Læseren udtaler han sig om denne Digtning i Almindelighed, og fremhæver Visernes Gavn og Nytte i fire Henseender: 1) de indeholde og forvare i sig gamle historiske Bedrifter; 2) de give udi drabelige og mærkelige Personer adskillige Exempler baade paa Dyds og Fromheds Bedrift saavelsom paa Udyds og Ondskabs Idræt; 3) man kan af dem »smuck formercke, huad skick oc sæder der haffuer værit hoss de gamle Forfædre met deres atskillige Dyder, Hjertelag, Sind, Tale, Mod, Krigsbrug, Vaaben, Hussæd, Klædedract, Spissning, Gifftermaal, Optuctelse, Begraffuelse oc andet saadant mere. Besynderlig merckis, at de haffue væren trofaste i Ord oc Gierning, saa at det haffuer været ickun ney oc ia met huad som de loffuede huerandre. Skadde nogen paa en anden noget, da sagde hand hannem det offentlig til vnder Øyne, foer icke med Hykeli oc Machiauelliske Finantz, som lætferdige Folck nu dissverre, endocsaa hoss oss paa denne Dag omgaaes met.« 4) »Dersom ingen anden orsag vaar til at læse disse gamle Poetiske Dict, vaar denne ene nocksom: for Sproget Skyld, det er, for de herlige gamle danske Gloser oc Ord, for hin skøne Sprog oc runde Tale oc for den artige Compositz oc Dict i sig selff. Huilcket altsammen findis vdi disse gamle Viser paa den beste manire. Vil nogen det forsøge, hand tage sig en aff de ny Dict, som nuomstunden gjøres, oc ligne met en anden aff disse fordoms Dict, da skal mand vdi Sandhed forfare, at det er ligesom Dag fra Nat, som mand plejer at sige.« »Huad kand giffue en ærligere eller sømmeligere Tidkaart« — saaledes sammenfatter Vedel i sit jevne, trohjertede Sprog sin Hovedbetragtning af denne Digtning — »end saadane smucke Viser, som ere baade saa artige sammensæt oc indholde saa seldsom Euentyrske stycker; naar mand dem ickun læser, da drage de med Macten it

It Hundrede vduaalde Danske Viser/

Om allehaande Merckelige Krigs Bedrifft/ oc anden selds-som Euentyr/ som sig her vdi Riget/ ved Gamle Kemper/ Naffnkundige Konger oc ellers forneme Perso-ner begiffuet haffuer/ aff arilds tid indtil denne nerua-rendis Dag.

Prentet vdi Ribe paa Lilie-vierget/ aff Hans Brun.

ANNO

M. D. IIC.

Cum Gratia & Priuilegio.

Den Tredie Vise om Rosmer Haffmand.

VDen tuil haffue atskillige Poeter oc Danske Skialdrer/ tagen sig faare en slaus Euentyr/ oc den huer effter sit Hoffuit oc indfald befattet vdi sang viss. Ligeruiss som wi oc see at atskillige Poeter haff-ue offte tracteret en slaus Materie/ dog icke huer paa en Manire eller Form. Nogle kalder denne Hafftrold Rosmer/ nogle Rusmer. Huilcket ieg holder faare at være Rismer/ oc bemercke enten Kempe eller den som Kempestyrcke eller mere end gemene Mands Man-dom haffuer. Findes oc Helene lille aff andre at neffnes Hille lille oc Hillesleff etc. som den Forandring vdi andre Viser ocsaa anden steds findis. Thi kand huer tage/læse oc sinnge huad hannem best behager. Der er dog lige saa meget hoss det ene som hoss det andet at vinde oc bekomme/som tilforn her om nocksommeligen er rørt.

VIII.

1. ISlands Konning lader bygge it Skib/ saa nær ved Islands side: Oc der det gamle Raad vaar død/ det gick de Suenne til Quide. Der de finge Fred/ vdi Haffuet vd/ da seyle de Normend.

2. Rosmer løber i Haffuet vd/ oc monne min Kaanst icke due: Alle de Skib velte hand til Grund/ de vaare vel Siu sinde Tiue.

3. Alle da siuncke de erlige Kongens Mend/ ia huer oc en for sig: Foruden hin vnge Aller Kongens Søn/ hand fant den liden grøn stig.

Hand

Titelblad og Textside af Anders Sørensen Vedels Udgave af Folkeviserne 1591.

Efter det fuldstændige Exemplar paa Universitets-Bibliotheket.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

Menniskes Tancker fra all anden Wlyst og Melancholi. At jeg nu intet vil tale om den subtilige oc søde Melodi, som de siunges met aff dennem, som vide Tonen til dennem, huilcket i sig selff fryder it Menniskis Hjerte, naar de ellers quædis met en reen Quinde-Stemme eller sterck Karl Røst. Saa at dersom nogen er glad, da forøge de hans Glædskaff vdi ærlige Gestebud oc Samquem. Er oc nogen paa sin Vandring til Lands eller Vands og hannem langledis (Tiden faldt ham lang) paa sin Reyse, da kand denne lille Bog være hannem en Veykaartere vdi Vognen oc Skibet. Dersom hand er til Foeds, haffuer hand her en *comitem facundum pro vehiculo*, som mand plejer at sige, en samtalende Staaldbroder istæden for en Vogn. Er ocsaa nogen paa sin sotte Seng eller behafftet udi Fengsel eller bested vdi andre sørgelige Vilkaar, da kunde disse lystige oc atskillige (forskjellige) Poetiske Dict formindske hannem sin Omhu (Bekymring) oc fordriffue den skadelige Melancholi aff Hoffuedet, som ellers kaldes *balneum Diaboli* (Djævelens Bad) oc indæder sig vdi Menniskens Hierte oc det fortærer, som Rust gjør ved Staal. Dog wi vel vide, den eniste oc ypperste Hoffuittrøst staar udi Guds Ord oc vor HErre JEsu CHristo alene.«

Liliebjergs-Udgaven eller »Kæmpebogen«, som den i sin Tid blev kaldt og endnu stundom benævnes, hører til de største litteraire Sjeldenheder; i højst to komplette Exemplarer er den tilstede, det ene paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn, det andet i Upsala. Den blev optrykt flere Gange, et Bevis paa den Almenyndest, Samlingen vandt. Foruden dens hundrede Viser lagde Vedel endnu et andet Udvalg tilrette, der 1657 blev udgivet af Mette Gjøe som »Tragica, den første Part«. 1695 udgav Peder Syv paany Vedels hundrede Viser, forøgede med andre hundrede til en Samling med Titel: »Tohundrede Viser om Konger, Kæmper og Andre«. Enkelte af disse Viser udkom jevnlig som Flyveblade og Sange for Menigmand og vandt stor Udbredelse i de mere eller mindre forvanskede Optryk; naar Holberg i Fortalen til »Peder Paars« anbefaler »Indbyggerne i de Nye Boder« denne sin mærkelige Historie istedetfor de Viser, som de »udi Hobetal hver Dag kiøbe, nu om een, der har vrikket sit Been udi Lybeck, nu om et Huus, som er afbrændt udi Westphalen, nu om en Kalv, som er fød med en Top paa Hovedet, eller Falbelader paa Benene«, saa kunde han have indordnet ogsaa de folkelige Viser om Kæmper og Riddere, om deres Bedrifter og Kjærlighed, i denne Fortegnelse; saaledes bebrejder Fogden paa Anholt sin Kone hendes Følsomhed overfor denne Digtning:

Andre Udgaver.

I var jo druknet fast i Graad forgangen Fest,
for man Jer havde lidt om Axel Thorsen læst.

I Slutningen af forrige Aarhundrede begyndte Eddadigtenes ældste Oversætter Sandvig i Forening med R. Nyerup at udgive »Levninger af Danmarks Digte-

En meget deylig
Og saare skiøn
Historisk Vise,
Om
Axel Tordsøn
Og
Valdborrig Immers-
Dotter,
Udi hvilken Lykkens Usta-
dighed er retteligen at see
og kiende.
Alle unge elskende Personer
til Villie, Lyst og Tidsfordriv efter
lang Begiering gandske forandret, fuld
kommeligen sammensanket, forbedret
og til Trykken forfærdiget,
Og kand synges under den Melodie som enhver
best ved, og dennem got synes

Trykt i dette Aar

Visen om Axel og Valborg, udgiven som Sang for Menigmand.
Efter et Exemplar i det St. kgl. Bibliothek.

kunst i Middelalderen«; Foretagendet blev ikke ført til Ende, men erstattedes en Menneskealder senere af H. W. F. Abrahamsons, R. Nyerups og K. L. Rahbeks i et meget stort Oplag trykte Samling i 5 Bind af »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« (1812—14). Med alle sine Mangler har denne Udgave i en lang Aarrække gjort nogenlunde Fyldest for det tilstedeværende Behov til en let læselig

og almentilgængelig Folkevisesamling og er kun delvis bleven erstattet af de Udvalg, Oehlenschläger, Chr. Winther, Fr. Schaldemose, N. F. S. Grundtvig o. Fl. til forskjellige Tider have besørget. Trangen til en efter æsthetiske Hensyn redigeret Folkevisesamling blev ikke afhjulpen ved det Hovedarbejde i Viselitteraturen, vor Tid har fremmet; det var et fra det poetiske vidt forskjelligt Maal, som søgtes naaet ved Udgivelsen af Svend Grundtvigs »Danmarks gamle Folkeviser«, begyndt 1853 og endnu ikke afsluttet ved Udgiverens Død i Juli 1883. Samlingens første Del indeholder Kæmpeviser, anden Del Trylleviser, tredie Del historiske Viser, fjerde Del (i hvilken der endnu fattes et Hefte) samt de to udkomne Hefter af femte Del Ridderviser.

Sv. Grundtvig: Danmarks gl. Folkeviser.

Sv. Grundtvigs Udgave er en Materialsamling, som meddeler Haandskrifternes Optegnelser bogstavret med Tilføjelse af de Nutids-Overleveringer, Udgiveren har kunnet faae samlet dels ved personlig Søgen, dels ved Hjælp af det Medarbejderskab, han formaaede den store Almenhed til. For vor Litteraturs Behov er Udgaven nærmest et Luxusforetagende, baseret paa Principer, som ere ialtfald omtvistelige. Saaledes som Viserne ere komne til os i Haandskrifterne fra det 16. og 17. Aarh., ere de jo nemlig ikke de oprindelig sungne; allerede inden de bleve opskrevne, havde Almuens Tradition i mange Maader forkvaklet dem, og yderligere Forvanskning undergik de ved Nedskrivernes Vankundighed og Skjødesløshed. Ikkedestomindre er Principet for Sv. Grundtvigs store Udgave »at give Alt, hvad der er, og at give Alt, som det er«, altsaa ogsaa det aldeles evident Forhutlede, ogsaa den mest barbariske Ret- eller snarere Sletskrivning. Med en Pietet, der vidner om Kjærlighed til Sagen, men en overdreven, om Interesse for Opgaven, men en misforstaaet, er den enkelte Vise meddelt i en Række sideordnede Affattelser, som medtage Varianter, selv hvor disse bero paa aabenbare Fejlhuskninger eller ere fremkomne ved klart paaviselige Misforstaaelser. Til denne Nænsomhed overfor en i mange Tilfælde ganske værdiløs Text er Udgiveren bleven ledet af sin 1847 udtalte Anskuelse, at »Folket som saadant er den eneste legitime Forfatter til vor gamle Folkepoesi; derfor er enhver Opskrift fra Folkets Mund, enhver fra Folkets umiddelbare Tradition hentet Text af en af disse Viser ægte; alle have de samme Hjemmel, den eneste, der kan haves: Folkets Stemme; alle ere de fra første Haand, saa at sige fra Forfatterens egen.« Dette Raisonnement stiller, som man vil se, Kritiken udenfor Døren og afskjærer forud enhver Sondring mellem det Paalidelige og det Forvanskede i Traditionen: Folkevisen er Folkets Vise; som dette har opbevaret den og giver os den tilbage, have vi at modtage den, thi i den Skikkelse, og kun i den, er den just Folkevise — en Betragtningsmaade, der har Tilbøjelighed til at lægge Vægten mere paa den folkelige Tildigtning og Omdigtning, Visen er undergaaet i Tidens Løb, end paa dens Skikkelse ved dens første Udtrædelse af Forfatterens digtende Fantasi. I Modsætning hertil gjør N. M. Petersen med Rette gjældende, at »Traditionernes Mængde og Beskaffenhed vidne om, at den oprindelige ægte Vise ved at gaa igjennem mange Munde paa mangehaande Maader er bleven forandret og forvansket, forkortet og fordrejet, forvirret og forstyrret i Indhold og Sprog; at holde alle disse Traditioner for lige ægte, fordi de alle ere udgaaede fra Folkets Mund, vilde være en Urimelighed, det vilde være det Samme som at tillægge alle Enkelte en lige god Hukommelse.« Her, hvor Talen er om en Digtning, maa det poetiske Værd være det afgjørende Kriterium: den mest poetiske blandt flere Traditioner er den mest ægte. Af adskillige Viser haves der flere Redaktioner, ikke lidet afvigende indbyrdes, men derfor ikke mindre

poetiske hver for sig; disse maa da hævde sig ved Siden af hinanden som ejendommelige Behandlinger af det samme Emne. Men i andre Viser ere de forskjellige Optegnelsers Afvigelser ubetydelige, stemple sig selv som tilfældige og kunne ingenlunde gjøre Krav paa at modtages med Pietet, blot fordi deres Misforstaaelser og Forvanskninger ere af folkelig Oprindelse; disse Varianter vilde ikke savnes selv i en Kildesamling. Saaledes som »Danmarks gamle Folkeviser« nu foreligge, har Udgaven nærmest videnskabeligt Værd ved den alsidige Belysning, som de i høj Grad belærende Indledninger stille Viserne i ved Paavisningen af deres Slægtskab med den øvrige europæiske Visedigtning; fremdeles kan den stifte Gavn ved at have gjort det i Haandskrifterne gjemte Stof let tilgængeligt som Grundlag for en kommende poetisk-kritisk Behandling af Materialet.

Poetisk Behandling af Folkevisen.

Først en saadan vil sætte Slutstenen paa Folkevisens Indlemmelse i Litteraturen; Materialet ligger rede, men Bygningen er endnu ikke rejst. Her fordres først Fortrolighed med Emnet og med den Aand, der udstraaler fra det, dernæst et Skarpblik, for hvilket Modsigelserne afsløre sig med samme Prægnans som den klassiske Litteraturs Dunkelheder for den geniale Filologs Divination, og endelig en poetisk Udfyldningsevne af lignende Art som Kunstnerens, naar han af Linierne i en antik Torso ledes til Gjenfremstillingen af den oprindelige Statue i en Skikkelse, der vel ikke kan bevises at være den ægte, men som dog ved hele sit Totalindtryk fremkalder Formodningen herom og ialtfald har plastisk Skjønhed nok til at fylde Sjælen med et klart Indtryk af Antiken, saalænge indtil maaske en lykkeligere Haand gjør et endnu lykkeligere Greb. Sv. Grundtvig har selv med Held arbejdet paa denne Del af Opgaven, først i de som Folkelæsning udgivne »Danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen, fornyede i gammel Stil« (1867), og dernæst ved sin fortjenstlige Samling af »Danmarks Folkeviser i Udvalg« (1882), der i en værdig kunstnerisk Udstyrelse bringer 23 Kæmpeviser, 47 Trylle- og Legendeviser og 15 historiske Viser; det er fra disse fint og kyndigt restituerede Viser de foranstaaende Citater (paa et enkelt nær) ere tagne. Et tilsvarende Bind med Ridderviser har Sv. Grundtvigs Død vel desværre afskaaret Udsigten til for lange Tider.

Svenske og norske Udgaver.

Da Folkevisens nordiske Karakter er fremhævet i det Foregaaende, bør her ogsaa nævnes de svenske og norske Udgaver: E. G. Geijers og A. A. Afzelius' *»Svenska folkvisor«* (3 Bind, 1814—17), J. A. Arwidssons *»Svenska fornsånger«* (3 Bind, 1834—42), M. B. Landstads »Norske Folkeviser« (1853) og den paa dette Omraade særlig kyndige Sofus Bugges »Gamle norske Folkeviser« (1858).

Melodier.

Hvad der er bevaret af Folkevisernes Melodier, findes i A. P. Berggreens »Danske Folke-Sange og Melodier« (3. Udg. 1873).

Visens Stilling i det 18. og 19. Aarh.

Da Schweizeren Myller havde udgivet det tydske Nationalepos Nibelungenlied og dediceret sin Udgave til Preussens store Konge Frederik den Anden, besvarede denne hans loyale Opmærksomhed med en Skrivelse, hvori han udtaler som sin Mening, at saadanne Digte »ikke er et Skud Krudt værd og ikke fortjene at trækkes frem af Forglemmelsens Støv; i min Bogsamling vil jeg ialtfald ikke taale saadan noget elendigt Tøjeri, men smide det ud (herausschmeissen)«. Frederik den Stores nøgterne Tidsalder havde heller

ikke megen Sands for Folkevisen; Holberg finder den kjedsommelig, og Gram taler om »den hele Kram af alt dette Kjællingetøj«. Ikkedestomindre er det dog mod det attende Aarhundredes Slutning, at Ewalds Digtning paany bringer en Gjenklang af Folkevisen, efter at Sthens Psalmer og Sorterups Heltesange tidligere havde holdt Forbindelsen vedlige. Men først da den poetiske Anskuelse i Begyndelsen af dette Aarhundrede vender sig saa afgjort mod det Folkeejendommelige, efter at Herders store Folkevisesamling »Stimmen der Völker in Liedern« har aabnet den tydske Litteraturs Øjne for denne Digtnings ægte Oprindelighed og Skjønhed og hos os Oehlenschläger ogsaa i denne Henseende med genialt Instinkt har nationaliseret den udefra modtagne Paavirkning — først da kommer Folkevisen ret til Ære paany, og dens Indflydelse spores, baade hvad dens Ideer, dens Emner og dens Form angaaer, i bevidst Efterligning eller som Stemningsbaggrund hos alle vore Digtere; af den udspringer »Axel og Valborg« og »Elverhøj«, »Svend Dyrings Hus« og »Hjortens Flugt«; dens Tone udgjør Grundklangen i vor hjemligste Lyrik, og hvor vi møde den, gribes vi umiddelbart af Slægtskabet med den danske Natur og Folkesærlighed, som hos den lille Fugl i Bøgelunden, Grundtvig synger om:

Den sang, som ingen andre Fugle sjunge,
leged liflig med min Moders Tunge;
den sang som talt ud af mit eget Hjerte,
Toner gav den al min Fryd og Smerte.

Fra Folkevisens Indhold, poetiske Form og Sprogtone modtog den nyere danske Litteratur en samlet Sum af Impulser, som drejede dens Løb i en afgjort national Retning; og den Folke- og Fædrelandsbevidsthed, denne Litteratur skabte omkring sig, blev atter en Betingelse for, at Folkevisen i vor Tid kunde modtages og forstaaes som en Digtning fra et hjemligt Kildespring, om hvilken Folket med Sandhed kan gjentage J. L. Heibergs smukke og træffende Ord:

End har de Sange saa frisk en Duft
som Engens Blomster i Morgenluft;
de har en Farve, saa dansk, saa fager,
som lysblaa Kornblomst paa Rugens Ager.

REFORMATIONSTIDEN.

1500—1560.

I Middelalderen havde Romerkirken hersket enevældigt over Aanderne; men henimod Tidsrummets Slutning opstod der i selve dens Hjemland en Aandsretning, som i sig bar Spiren til en Kritik af dens Autoritet og endogsaa inddrog selve den katholske Kirkes Overhoved i Idekredse, der faldt helt udenfor dem, hans Stilling bød ham at hævde. Under Livsglædens og Kunstskjønhedens begejstrede Dyrkelse anede i Begyndelsen Ingen, at den frigjorte Forskning kunde drive en splittende Kile ind i den faste Bygning, i hvis Læ den var udklækket og af hvis Vogtere den blev forkyndt som et gjenfødende nationalt Evangelium.

Vi kalde denne nye Tankeretning Humanismen og forstaa derved den paa de klassiske Studier grundlagte almenmenneskelige Dannelse, der ad flere Veje førte til en Emancipation fra Kristendommen. Den historiske Anledning til denne nye Kulturstrømning staaer i Sammenhæng med det byzantinske Riges Undergang og Konstantinopels Erobring af Tyrkerne. Fra dette østeuropæiske Lærdomssæde indvandrede græske Videnskabsmænd til Italien og medbragte deres Kjendskab til den klassiske Litteratur, som de snart forstod at vække Interesse for i deres Adoptivland. Især den romerske Skriftverden omfattedes af det 15. og 16. Aarhundredes Italienere med beundrende Pietet som deres egen Oldlitte-

Humanismen.

ratur, og gjennem den følte og hævdede de deres Slægtskab med det berømmelige Folk, som i en svunden Tidsalder havde omspændt den fysiske Verden med sin Magt og sat Romeraandens kraftige Præg paa den aandelige, paa Filosofi, Retsvidenskab, oratorisk Foredrag, Historieskrivning, Digtning og Kunst. At opsøge og redde Levningerne af denne Kultur blev nu alle Dannedes brændende Higen, at skrive ciceroniansk Latin Maalet for deres ivrige Studier. Pave Leo X. gjorde gjældende, at »en vigtig Del af Pavens Pligter er at støtte den klassiske Litteraturs Fremgang«; han lod allevegne søge efter Haandskrifter, udsatte Belønninger for hvem der fandt en Bog mere af Livius eller Tacitus og holdt over hundrede Lærere ved Universitetet i Rom. Kirkens hele Pomp bragtes i Anvendelse, hvor det gjaldt om at forherlige en videnskabelig Erobring eller et kunstnerisk Fund; som om det var en Helgen, der blev kanoniseret, ringede alle Roms Kirkeklokker, da man i Titus' Bade havde udgravet Laokoonsgruppen, og blomsterkrandset blev Kunstværket ført til Capitolium, ledsaget af Musik og forherliget af Digternes lovprisende Sange. Ved saadanne Optog udbredtes Ærbødigheden for Kunst og Videnskab ogsaa hos Menigmand, og den kunde kun voxe, naar han saae den Glands, der omgav hans Samtids Kunstnere, hvem Fyrster og Rigmænd kappedes om at drage til sig, naar han saae, dem hædrede med Statens højeste Værdigheder og dens vigtigste Hverv betroede til dem, naar han saae Rafael begive sig til Pavens Hof, omgiven af indtil halvtredsindstyve navnkundige Kunstnere, der hyldede ham som deres Mester og Lærer. Mere end Peterskirkens voxende Mure, mere end de offentlig udstillede, med hædrende Sonnetter behængte Kunstværker overtydede slige Episoder Menigmand om, at Kunsten var bleven en Magt i Staten og i Livet i det straalende *cinquecento*, Gjenfødelsestiden, der blev for den italienske Kunst, hvad den perikleiske Tidsalder havde været for den græske.

Andre Indtryk strømmede ind paa Folket fra en anden Kant. Ikke blot en gammel og glemt, men ogsaa en ny, aldrig før kjendt Verden aabnede sig for Menneskeheden paa dette forunderlig bevægede Tidspunkt af Historien — det fjerne vestlige Land, som en dristig genuesisk Sømand havde fundet Vejen til og om hvis eventyrlige Forhold og fabelagtige Rigdomme der kom Beretninger tilbage, som hørtes med en Blanding af tvivlende Undren og fantastisk Betagethed. Og alle de nye Tanker, der fødtes, hele den

forandrede Livsanskuelse, der formede sig, spredtes til alle Sider med en Hurtighed og en agitatorisk Kraft, som i sig selv var et nyt Vidunder. Hidtil havde en Kirkeforsamling eller et Baal kunnet standse en forskende Tanke i Flugten; nu laante Bogtrykkerkunsten den sin mægtige Fjederham, og fra Land til Land forplantedes de nye Ideer med en aldrig kjendt Fart og naaede ned i Lag af Befolkningen, til hvilke sjelden nogen anden aandelig Paavirkning end Kirkens havde kunnet finde Vej. Belæringen fra Prædikestolen tabte sin Betydning som den hidtil eneste Forbindelse mellem en Autoritet og dens Livegne, og hvor der før var en almægtig Kirke og dens over Alverden spredte Menighed, skabte Bogtrykkerkunsten lidt efter lidt en Stat og dens Undersaatter. Paa samme Tid berøvede den Klostermunkene deres sidste Existensberettigelse, deres Virksomhed som Afskrivere og — foreløbig dens største Bedrift — skabte af Folkesprogene et Skriftsprog, i hvilket Biblen snart blev tilgængelig for Alle og derved Uoverensstemmelsen mellem dens og Pavekirkens Lærdomme sat i skarp Belysning.

Bibelkritiken udgik fra Humanisternes lærde Kredse. Det latinske Sprog forbandt dem til et internationalt Samfund, som behandlede de aandelige Spørgsmaal under indbyrdes videnskabelig Drøftelse og gjensidig Kritik, men ogsaa, i mere bevægede Tider, henvendte sig til det enkelte Folk i dets eget Tungemaal. Det græske Sprog gav dem Nøglen ihænde til en Undersøgelse af Biblens Grundtext, som røbede dens Forskjellighed fra den kanoniske Bibeloversættelse, Vulgata. Med denne Erkjendelse fulgte et dybere Indtryk af det Centrale i Kristendommen, og dette banede atter Vej for Mistro til og Forkastelse af den papistiske Lære om Gjerningshelligheden og dens hele Apparat af Helgene, Skjærsild og Aflad. Og ikke alene sit Sprog, ogsaa sine Ideer udleverede den antike Verden som Vaaben mod den bestaaende Kirkebygning; en dybere Indtrængen i den aristoteliske Filosofi viste, hvilket Misbrug Skolastiken havde drevet med den græske Tænkers Navn ved at udgive sine rent formale logiske Haarkløverier for et væsenlig sandt Udbytte af hans Tænkning, og Bekjendtskabet mod Platon førte ind i en Ideverden, hvor de afgjørende Spørgsmaal drøftedes med en Højhed i Anskuelsen og en Stræben efter Sandheden for dennes egen Skyld, som dannede en grel Modsætning til den katholske Kirkes brutale Vanemæssighed i Behandlingen af aandelige Ting.

I Humanismens Hjemland førte alle disse nye Livssyn imidlertid ikke til noget officielt og eklatant ydre Brud med det Gamle. De italienske Humanister konstaterede for sig selv, i deres stille Sind, Kirkens Afvigelse fra Kristendommen, men denne sidste interesserede dem ikke nok til, at de skulde vove en Kamp for den. De klassiske Studier havde efterhaanden forvandlet dem til Hedninger. De Ædleste blandt dem fandt større Dybsind i de platoniske Beviser for Sjælens Udødelighed end i Kristendommens Tilsagn herom, og Ciceros moralske Raisonnementer syntes dem mere menneskelig tiltalende end Evangeliernes Lignelser eller Bjergprædikens ethiske Love. For det store Flertal blandt disse højtdannede og aandfulde Mænd havde ydermere den antike Verdens Skjønhedsliv mere Tiltrækningskraft end dens moralske Indhold. De indrettede sig Tilværelsen æsthetisk og søgte at skabe et Sidestykke til den græske Skjønhedsdyrkelse. Med epikuræisk Begejstring sværmede de for et antikt Digterværk eller en antik Statue og forgudede, hvad Samtidens Poesi og Kunst skabte under Paavirkning af klassiske Impulser; en Sonnet, der heldigt udtømte en aandrig Tanke indenfor sine Quaternariers og Terzetters snevre Skranker, fløj fra den ene Ende af Italien til den anden, et vittigt Epigram gjorde sin Forfatter til Dagens Helt, et nyt Maleri i et af de store Kunstneres Atelierer var en større Begivenhed end en politisk Sejr. Den aldrig senere opnaaede Storhed, til hvilken den italienske Kunst dengang hævede sig paa alle Omraader, kom denne Skjønhedsdyrkelse imøde og gav den rigelig Næring, og fra Paven og Kardinalerne nedefter gjennem Samfundslagene dannedes der en Menighed, som tilbad Skjønheden og Livsnydelsen efter den antike Verdens Forbillede og i sit Hjerte husede Ligegyldighed for Kristendommen og Foragt for Kirken, skjøndt disse Følelser ikke lagdes aabenlyst for Dagen af Hensyn til den hierarkiske Stillings Værdighed, egen Fordel og Menigmands formentlige Tarv. Denne Dobbelthed var ikke Tidens eneste Frivolitet; den Sandselighed, som Skjønhedsdyrkelsen ifølge sin Natur saa let kan udarte til, satte sit Præg paa det italienske Samfundsliv. Pavehoffets Historie er en Index over de mest raffinerede Udsvævelser; bag festlige Optog og straalende Gjæstebud under de glade Guders Auspicier skjulte sig vild Tøjlesløshed, og til mere end een af de store Kunstneres Madonnaer har en berygtet Kvinde siddet Model og saaledes opnaaet en Forherligelse af lignende Art som den, der

blev Skjøgen Imperia tildel, da hun sexogtyve Aar gammel blev begraven i Kirken St. Gregorio og fik den Gravskrift paa Latin: »Imperia, romersk Glædespige, som, et berømmeligt Navn værdig, viste Menneskene et sjeldent Billede paa Skjønhed«.

I en anden Aand blev Humanismen modtagen Nord for Alperne. Hos Folkeslagene her traf den en tungere, men ogsaa dybere Natur, og Livet var ikke saa solbestraalet, at dets Alvor kunde gaa tabt under en stadig Paavirkning af Skjønhedsindtryk. Medens Humanismen i Italien væsenlig betegnede et Fremskridt paa Smagens Omraade, gav den i de nordlige Lande de ethiske Ideer et fyldigere Indhold og arbejdede med paa den store Tvedeling af Kirken, som Tidsalderen har taget Navn efter.

De italienske Lærde paavirkede Skolen »det forenede Livs Brødre« i Deventer i Nederlandene, og herfra bredte de humanistiske Studier sig i Nordeuropa. Af de nævnte Brødre modtog Tidens navnkundigste Humanist Erasmus fra Rotterdam (1467—1536) sin første Undervisning; hans Formynder tvang ham vel til at blive Munk, men Biskoppen af Cambray løste ham fra hans Munkeløfte, og i Paris, Italien og Oxford fuldendte Erasmus sine Studier, hvorpaa han efter lærerige Rejser i Nederlandene og Tydskland, som førte ham sammen med Tidens mest udmærkede Mænd, omsider tog Bolig i Basel. Denne Bys Universitet var et af Midtpunkterne for det aandelige Liv i Europa; et stort Antal af fremragende Videnskabsmænd vare Lærere ved det, og i Omgang med dem saavelsom ved Brevvexling med andre Landes højtstaaende eller lærde Mænd følte Erasmus sin aandsfornemme Natur netop omgiven af den urbane Dannelse, den humane Alsidighed, som var dens rette Element. Han var en receptiv Aand, der med stor Lethed optog et forskjelligartet Indhold i sig og ophobede det til en veltilegnet Kundskabsmasse, som gjorde ham til et Vidunder for sin Tid og tillod ham med lige Dygtighed at behandle de mest forskjelligartede Emner, at udgive Klassikere og at udarbejde en elegant latinsk Oversættelse af det nye Testamentes Grundtext. Paa dennes Kristendomsforkyndelse pegede han atter og atter som den sande Lære i Modsætning til de antikiserende Humanisters hedenske Livsanskuelse og hævdede paa den anden Side den sande Videnskabeligheds Methode ligeoverfor Skolastikens golde Formalisme. Han var i Besiddelse af et bidende, altid slagfærdigt Vid og lod

Erasmus Roterodamus.

især dette gaa ud over Fordærvelsen i den katholske Kirke, over Kleresiets sædelige og intellektuelle Forfald, ligefra Pavernes Lastefuldhed til Munkenes Ladhed og Uvidenhed, over den Overtro, som Kirken udbyttede til sin Fordel ved Helgenforbønner, Afladshandel og Valfarter. Men til Reformationen stillede han sig desuagtet kritisk; Luthers første Angreb paa Papismens Udenværker fulgte han med Sympathi, men i den egenlige Storm mod Fæstningen vilde han ikke have Del; dens Bulder og Brag saarede hans harmoniske Natur, og den hensynsløse Ensidighed, som førte Luther frem mod Maalet, da han først var kommen i Fart, stod i afgjort Strid med hans humanistiske Alsidighed. Mænd som Erasmus (og hans danske Lærling Poul Eliesen) kunde bane Vej for Reformationen ved en aandelig Dannelse, der pegede langt ud over Tidens hidtil gjældende Anskuelsesmaade, men selve denne Dannelses Natur gjorde dem uskikkede til at føre an i Kampen, og denne Værdighed attraaede de heller ikke; dens urolige Færd vilde forstyrre deres humane Ligevægt. Til det egenlige Reformationsværk maatte der haardere Halse, Mænd som Ulrich von Hutten, der brugte Sværd og Pen lige godt og lige gjerne, Mænd som Martin Luther, der ikke betænkte sig paa at »slaa Hul paa Pauken«, da ingen anden Fremgangsmaade vilde hjælpe.

Figureret Initial (H) fra Godfred af Ghemens Trykkeri.

vorledes den lutherske Reformation blev modtagen i Danmark, ad hvilke Veje den arbejdede sig frem og hvilke politiske Interesser der knyttede sig til den, kan det ikke være Opgaven at gjenfortælle her, hvor vi nærmest have at gjøre med de litteraire Fænomener, den affødte; men under Skildringen af disse og af de Mænd, som bleve de ledende paa dette Omraade, vil Tidens politiske Historie ikke blive uberørt, og et nogenlunde fuldstændigt Billede af Reformationsværkets Gang vil tegne sig, alt medens vi særlig drage den litteraire Udviklings Linier.

Inden vi gaa over til denne Skildring af Reformationslitteraturen, maa en af Hovedbetingelserne for dens Fremstaaen og Virkefynd omtales: Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. Flere af dens tidligste Frembringelser have vi alt havt Lejlighed til at tage i Øjesyn, og Navnet paa den Bogtrykker, fra hvis Presse

den første danske Bog her i Landet udgik, er blevet nævnet ved Omtalen af Rimkrøniken (S. 61). Men inden denne Udgave fremkom, var der blevet trykt Bøger i Danmark. Den første udgaaer 1480 fra Johan Snels Trykkeri i Odense, en latinsk Beskrivelse af Rhodus' Belejring. Hvorfra denne Bogtrykker er kommen her til Landet, veed man ligesaa lidt, som hvorhen han er dragen herfra; thi Johan Snel var kun en flygtig Gjæst i Danmark, maaske en Prenter, som rejste paa sin Kunst, maaske indkaldt til Sverig fra Tydskland eller Holland og dvælende en Stund i den fynske By for at udføre en Bestilling. Johan Snel.

I 1486 trykkes der et Par Skrifter i Slesvig, og 1489 eller 1490 møde vi for første Gang Godfred af Ghemens Navn paa en i Kjøbenhavn trykt Bog, en lille »Donat« eller latinsk Elementar-Grammatik, af hvilken et Exemplar findes paa det St. kgl. Bibliothek. I Aaret 1493 trykker Godfred af Ghemen endnu to andre latinske Grammatiker og maa altsaa betragtes som bosiddende i Kjøbenhavn, drivende Næring der som Bogtrykker; ejheller varer det længe, inden han ved Valget af sit Bogtrykkermærke, hvilket efter Tidens Skik anbragtes i de fra et Officin udgaaede Skrifter, lagde for Dagen, at han følte sig knyttet til Danmark, idet han til sit Emblem valgte det danske Rigsvaaben, Danebrogskorset med de oldenborgske Bjælker i Hjerteskjoldet og forneden paa den ene Side Solen, paa den anden Maanen, heraldiske Mærker fra Kjøbenhavns Byvaaben. At Godfred — eller Govert — van Ghemen kom hertil fra Holland, er nu sat udenfor al Tvivl ved Paavisning af Skrifter, han tidligere har trykt i Gouda; men hvad der har givet Anledning til, at han kom til Kjøbenhavn og nedsatte sig der, er det ikke muligt at sige; der kan være Formodning om, at han blev indkaldt for Universitetets Skyld og af dettes Rektor Peder Albertsøn, men nogen Vished herom haves ikke. Han har arbejdet her til 1510; efter den Tid forekommer der ikke flere Bøger, trykte af ham, saa hans Bogtrykkeri maa antages at være standset ved denne Tid, rimeligvis Godfred af Ghemen.

Godfred af Ghemens Bogtrykkermærke.

paa Grund af hans Død. Nitten Skrifter vides med Sikkerhed at være udgaaede fra hans Presse i de tyve Aar, den arbejdede i Danmark, men Antallet har dog rimeligvis været en Del større, saa adskillige maa formodes at være sporløst forsvundne; Værker af større Omfang har der neppe været iblandt dem, det Meste har været Skolebøger, gudelige Skrifter og Folkebøger. Alle ere de satte med de samme to Slags gothiske Typer, som Facsimilet af Peder Laales Ordsprog (S. 68) viser Prøver af; Godfred af Ghemens Skriftkasser have ikke været rigt forsynede, hans Kapitæler og Initialer ere tarvelige, og de Træsnit, som han har ladet skjære i Kjøbenhavn, staa meget tilbage for hvad samtidige Skrifter i Udlandet kunne fremvise. Det Hele synes at vidne om, at den første i Danmark bosiddende Bogtrykker har arbejdet i smaa Kaar; den mangelfulde Korrektur bestyrker paa en Maade denne Antagelse ved at tyde paa, at han ikke har havt Raad til at skaffe sig Medarbejdere, skjøndt han ofte maatte føle sin mangelfulde Indsigt i det Sprog, han havde at virke med. Ikkedestomindre have flere af hans Bøger — hans »Forlagsartikler« vilde vi nu kalde dem, thi i hine Tider var Bogtrykkeren tillige Boghandler — havt god Afsætning; af Rimkrøniken kom der i Løbet af tretten Aar tre, maaske fire Udgaver, af Peder Laales Ordsprog og »Flores og Blanseflor« i kort Tid to Oplag.

Heraldisk Bogstav (B) fra et fransk Trykkeri. Af Erkebiskop Erik Valkendorfs *»Breviarium Nidrosiense«* 1519.

ogtrykkerkunsten i Kjøbenhavn pauserer i nogen Tid, efter at Godfred af Ghemens Officin har ophørt at virke. Danske Forfattere og Udgivere henvises til Udlandet, og da det endnu mest er latinske Skrifter, her er Tale om, volder Sprogforskjellen ikke Sætteren nogen Vanskelighed. Det er tidligere (S. 23 og 71) omtalt, at Chr. Pedersen fik Saxo og Peder Laale trykt i Paris hos den bekjendte Bogtrykker Jodocus Badius Ascensius, og der kan i denne Forbindelse være Anledning til at minde om, at Datidens dygtigste Bogtrykkere i Almindelighed vare lærde, videnskabelig dannede Mænd; i Italien nævnes der »Professorer i Bogtrykkerkunst«, og i Tydskland tildeltes

der Bogtrykkerne adelige Privilegier, Ret til at bære Sværd og til at have deres eget Vaabenmærke: Sætterne en Ørn, Trykkerne en Grif, som i sine Kløer holder Ballerne, hvormed man dengang paastrøg Sværten. Den nævnte Pariserbogtrykker er netop et Exempel

Et Bogtrykkeri i det 16. Aarhundrede.

Titel-Illustration til »*Basilii Magni Opera*«, trykte hos Jodocus Badius Ascensius i Paris. (Tilhøjre sees Sætteren med Skriftkasse og Manuskript, tilvenstre Trykkerens Medhjælper med Sværteballerne, medens Pressen betjenes af Trykkeren. De trykte Ark ligge opstablede tilhøjre for Pressen, som bærer Indskriften »*Prelum Ascensianum*« ɔ: Ascensius' Presse.)

paa en saadan højtdannet Mand, der ikke udelukkende gaaer op i at mangfoldiggjøre Litteraturen, men selv er inde i den og forstaaer at fremsætte sin Kritik af den fra Humanistens smagdømmende Standpunkt. Da han har trykt Udgaven af Peder Laale, lægger han

ikke Dølgsmaal paa, hvorlidet denne Ordsprogssamling tiltaler ham. »Min lærde Ven Christiern!« skriver han i et latinsk Brev. »Du veed, hvad min Dom er om Peter Legistas metriske Ordsprog. Skjøndt det er vanskeligt at dømme Alle til Behag om Mænd, der hos Nogle allerede nyde fuld Anseelse, vil jeg dog — da jeg ikke kan nægte dit Venskab Noget — i Korthed sige min Mening, og den falder da i to Dele, fordi jeg, ligesaa lidt som Juvenal, kan rose en Bog, der ikke duer, men derhos, ligesom Plinius, ikke troer, at nogen kan være saa slet, at den ikke paa en eller anden Maade kan gjøre Gavn. Saaledes fortjener din Legista (det er jo det Navn, han gaaer under) Ros for den sindrige Variation i Versene, for at han ikke bruger dagligdags Ord, for den Fynd, der er i Sentenserne, og engang imellem for Vid. Men han bør ingenlunde efterlignes i denne ængstelige Jagen efter Enderim eller i Brugen af forældede, tidt barbariske Ord eller i den Frihed, han tager sig i Stavelsetallet. — Det gjør mig ondt, at de bedste Hoveder i dit Fædreland endnu ere saa trælbundne til Alexanders *Doctrinale**), at de ikke driste sig til at vige en Fingersbred fra ham, skjøndt Du skulde faae at se, hvis de istedetfor ham læste gode latinske Forfattere, vilde Mange blive Saxo Grammaticus' Ligemænd.«

Povel Ræff. Et tilsvarende Exempel paa videnskabelig Uddannelse afgiver herhjemme den første danskfødte Bogtrykker Povel Ræff, som drev sit Trykkeri i et Tidsrum af tyve Aar, først i Kjøbenhavn, senere i Aarhus. Han var Kannik og havde i sin Tid været Universitetets Rektor, altsaa en for Lærdom anseet Mand; ydermere var han en velstaaende Borger, Ejendomsbesidder i Kjøbenhavn, hvorom nogle af hans Bøger vidne ved at udbydes tilsalg »i hans eget Hus«. I Reformationsstriden indtog hans Officin en bestemt Stilling; han gjorde det til Organ for sin Anskuelse og trykte kun den Litteratur, der gik imod de nye Lærdomme.

Povel Ræffs ɔ: Rævs Bogtrykkermærke.

Et andet talende Vidnesbyrd om Pressen som aandelig Magt og Bogtrykkerkunstens Udøvelse af de højest dannede Mænd

---

*) En trods sin Uforstaaelighed i trehundrede Aar almindelig brugt latinsk Grammatik, skreven paa Hexametre af den franske Lærde Alexander de Villa Dei.

faae vi, naar vi se selve **Christiern Pedersen** udøve denne nye Virksomhed og forene sit vidtstrakte Forfatterskab med et personligt Arbejde for dets Mangfoldiggjørelse. Det er saaledes i mere end een Henseende, at hans Navn staaer som Indledning for den danske Litteratur; det møder os allevegne under Betragtningen af Reformationstidsrummets boglige Bedrift og er paa en saa ejendommelig Maade sammenvævet med Periodens aandelige Gjæring og dens Udbytte, at Fremstillingen af hans Liv af sig selv drager Tidens afgjørende Træk med sig, som det da i og for sig er ret og billigt, at Skildringen af denne trofaste Forkæmper for dansk Sprog og Litteratur aabner Reformationsforfatternes Række.

Initial (A) af Christiern Pedersens Jertegns-Postil 1515 (Mariæ Bebudelse og de hellige tre Konger).

Chr. Pedersen.

t **Christiern Pedersen**, som Grundtvig siger i sit Mindedigt om ham, er »fra Svendborg a'«, haves der ligesaa lidt nogen Sikkerhed for som for Rigtigheden af hans almindelig anførte Fødselsaar 1480; men paa den anden Side er der heller Intet, som bestemt modsiger Traditionen om hans Fødested, og det angivne Fødselsaar maa ialtfald være tilnærmelsesvis rigtigt. Derimod have vi hans eget Udsagn for, at han har gaaet i Roskilde Skole, paa hin Tid den mest ansete og stærkest besøgte i Landet, og vi kjende ydermere af hans egen Skildring de Kaar, han fristede under sin Skolegang. Det er ikke med glade Tanker, han seer tilbage paa den Undervisning, han har nydt; de kaldte den »boglige Kunster og Visdom,« siger han, »enddog det ikke var Andet end løsagtige, forfængelige Ord og Disputats, som havde hverken Hoved eller Hale;« de lærte hverken at »tale ret Latine eller skrive god Danske paa deres eget Tungemaal,« de hørte kun »om hellige Mænds Historie og Jertegn, om Pavens store Aflad og anden løs og forfængelig Lærdom og Prædiken, som hverken havde Sandhed eller Salighed i sig.« Med levende Farver skildrer han den grusomme Skoletugt, hvor han i sit Skrift »Om Børn at holde til Skole« kommer til at omtale den glædelige Forandring, som er foregaaet i Undervisningsmaaden, siden han selv var Pebling: »Gud haver nu givet sin store Naade dertil, at Børn og unge Mennesker kunne nu lære med Leg, Lyst og Glæde allehaande Visdom og Kunst og forskjellige Tungemaal, foruden saadan ubarmhjertelig Hudstrygelse, Slag og Plager af Ferler og store Bøddelris, som man plejede før at bruge i vore danske, svenske

Skolegang.

og norske Skoler, med hvilke skammelige og umiskundelige Hudstrygelser, Slag og Hug de umilde Skolemestre fordrev mange gode unge Peblinge og Degne fra Skolen og god Lærdom; de forkuede og Mange med store Slag og Hug, at de sad saa rædde som en Hare for Hunde, og de vare saa forfærdede for Hug, at de kunde ikke mærke eller komme ihu, hvad der læstes og sagdes for dem. De tænkte altid mere paa de Hug, som de skulde faae, og saae mere til Ferlen og Risene, som altid hang over deres Hoved, end de gjorde paa deres Bøger og Lexe, og for saadan svar slem og streng Forkuelse kunde de ingen Agt give paa det, som de skulde høre og lære.« Han kommer formelig i Affekt ved at mindes den »forbandede Helvedes og Skjærsilds Pine«, som de Unge led i hans Tid, naar de »ufornumstige Skolemestre og Hørere flængede, sled og hudstrøg og slog de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned af Ryggen paa dem i deres Hoser for en Tøddels eller et Ords Skyld, som de fore vild i. O, hvilken umild forbandet Grumhed var der i saadanne uforstandige Skolemestre og Hørere, at de kunde ikke lade dem nøje dermed, at de selv slog Børnene umildere end Bødlen gjør aabenbare Tyve, men de nødte og andre gode Børn dertil med store Hug, at de skulde og slaa deres egne kjære Stalbrødre og gode Venner foruden Sag og Brøde.«

Af Ytringer i Chr. Pedersens Skrifter kan man slutte, at han har bødet paa den utilstrækkelige Undervisning og trøstet sig over Skoletugtens Strenghed ved Læsningen af »Historier, Krøniker og Poeter«. Efter Skoletiden møde vi ham først igjen som Kannik ved Domkirken i Lund, kaldet af Erkebiskop Birger (se S. 21); her tjente han ved Helligtrekongers Alter og var desuden *vicarius perpetuus* ved St. Christoffers, det vil sige fast Alterpræst med Forpligtelse til at besørge Tjeneste med dertil hørende Messe til den Helgens Ihukommelse, hvem Alteret var indviet til. Efter nogle Aars Kirketjeneste blev han sendt udenlands af Domkapitlet. Til adskillige af de Gaver, som skjænkedes til Domkirkerne, var der knyttet det Vilkaar, at en Del af Renten skulde anvendes til Rejsestipendier, og det var endog paalagt Domkapitlerne, at de hvert Aar skulde holde en, helst to Studerende i Paris. At Chr. Pedersen blev en af de Udsendte og at Kapitlet holdt ham saalænge ved det fremmede Universitet — fra 1510 til 1515 — viser baade at han har været en fremragende Personlighed blandt Kannikerne hjemme og gjort god Fyldest ude. Det var dog neppe theologiske Studier, han drev i Paris; Fakultetets Glands var forlængst fordunklet af andre Højskoler, og Skolastiken var udartet til den ufrugtbareste Formalisme. Men paa samme Tid havde Humanismens Forkjærlighed for den klassiske Litteratur begyndt at paavirke Videnskabeligheden, og under dens Indflydelse er Chr. Pedersen tidlig kommen, saa han tog Graden ikke i Theologi, men i de frie Videnskaber, som »*Magister artium liberalium*«. Og som den første Frugt paa eengang af hans Kjendskab til Klassicismen og hans Drift til at være Vejleder for sine Landsmænd hjemme fremstod her det tidligste af hans trykte Skrifter, en latinsk-dansk Ordbog: »*Vocabularium ad usum Dacorum*«, den ældste i sin Art hos os, men en Efterligning af hvad der allerede forefandtes i andre Sprog til Skolebrug. Værket er betydeligt nok og et godt Vidne om Chr. Pedersens Flid, idet det paa 196 Blade rummer noget over 13,000 latinske Ord med Angivelse af Kjøn, Bøjningsmaade etc.; men da det snart afløstes af andre endnu bekvemmere sproglige Hjælpemidler, nævne vi det nærmest her, fordi det er Chr. Pedersens litteraire Debut, fordi dets danske Ordforraad i en betydelig Grad letter vort Kjendskab til Datidens Sprog, og endelig fordi det

Kannik i Lund.

Ophold i Paris.

Vocabularium.

ved sin ydre Udstyrelse ikke mindre end ved selve sin Tilblivelse vidner om sin Forfatters danske Sind. Allerede ved dette hans første Værk er det Chr. Pedersen om at gjøre at vedkjende sig sin Herkomst og at hævde sig som dansk Mand, selv hvor han arbejder i et fremmed Sprog og betjener sig af en fremmed Presse. Derfor har han strax paa Titelbladet hensat »den danske Konges Vaaben« (*arma regis dacie*), Unionsvaabnet, baaret af to Vildmænd og med en Blomsterslyngning forneden, som omslutter hans Navns Begyndelsesbogstaver. Og ved alle de Skrifter, Chr. Pedersen i de følgende Aar udgiver i Frankrig eller Nederlandene, er paa samme eller lignende Maade hans danske Byrd fremhævet. Selv i Landflygtigheden vilde han og de andre Reformationsskribenter kun gaa og gjælde for Danske, og vare de henviste til udenlandske Trykkerier, sørgede de for, at der i den typografiske Udstyrelse fandtes Et og Andet, som kunde betegne Skrifternes danske Udspring.

Titel-Illustration til Chr. Pedersens »*Vocabularium*«, trykt i Paris 1510.

Medens Chr. Pedersen var sine Foresatte hjemme behjælpelig med Besørgelsen af forskjellige i Paris trykte Skrifter, arbejdede han for sig selv paa Udførelsen af den store Tanke, som var opstaaet hos ham: Udgivelsen af Saxos Danmarkshistorie. Han mente — og Udfaldet gav ham Ret heri — at der nu, da Sandsen for smukt Latin var vakt paany, maatte kunne tilvendes vor Middelalders elegante Latinist almindelig Opmærksomhed og derved videnskabelig Glands kastes over Fædrelandet; men endnu vigtigere var det ham for det historiske Indholds Skyld at redde Saxos Værk fra den Undergang, det med sikre Skridt gik imøde i mugne Klostergjemmer, hvor Ingen agtede paa Haandskriftets Bevaring, fordi Ingen forstod dets Betydning. De Vanskeligheder, Chr. Pedersen havde at overvinde, inden det lykkedes ham at tilvejebringe et fuldstændigt Exemplar, viste bedst, at det var paa høje Tid, han skred til sit Redningsarbejde. Gjentagne Gange maatte han skikke Bud hjem om denne Sag og tilsidst selv rejse til Danmark og undersøge Klosterbibliothekerne, uden dog at faae noget brugeligt Haandskrift opdrevet. Hvorledes et saadant omsider kom ham ihænde og hvorledes herefter Bogen tryktes i Paris med kongelig Tilladelse, er fortalt Side 21—24. Saxo.

Denne Tilladelse har Chr. Pedersen indhentet personlig hos Christiern II. under sit Ophold i Kjøbenhavn i Sommeren 1513, just medens der holdtes Herredag i Anledning af Tronskiftet, og ved denne Lejlighed se vi for første Gang Kongen og Kanniken i Berøring med hinanden og Grunden lagt til det Hengivenhedsforhold, som siden knyttede dem sammen. Der kan endog være Sandsynlighed for, at de nærmest følgende to Skrifter fra Chr. Pedersens Pen skyldes et kongeligt Initiativ; deres folkelige Karakter stemmer ialtfald godt overens med Kongens Interesse for Menigmands Oplærelse, og de bære det samme kongelige Billedmærke som Udgaven af Saxo (se S. 23), hvilket jo ialtfald maa betegne kongelig Bemyndigelse til disse Skrifters Udgivelse.

Vor Frue Tider.

Det første af dem var Tidebogen eller »Vor Frue Tider«, som den rimeligvis har heddet (Titelbladet er gaaet tabt), en Bønnebog til almindelig Opbyggelse, udarbejdet i Lighed med de i Kirker og Klostre almindelig brugte, efter hvilke der til de forskjellige »Tider«, i hvilke Døgnet var inddelt fra Ottesangen Kl. 3 om Morgenen til Natsangen Kl. 12, oplæstes bestemte Stykker af den hellige Skrift, mest Davids Psalmer og Lovsangene i Lucas Evangelium Kap. 1 og 2, samt Hymner med Responsorier (korte Gjensvar) og Kollekter (Bønner). Den brede Behandling, Chr. Pedersen lader sine Forbilleder blive tildel, viser tydeligt hans Bestræbelse for at give Menigheden en forstaaelig og omhyggeligt indprentende Opbyggelsesbog ihænde. Som den i det Hele er af katholsk Oprindelse og beregnet paa den katholske Maria- og Helgendyrkelse, til hvilket Formaal en saakaldet »evig« Kalender med Angivelse af de forskjellige Helgendage gaaer forud for den egenlige Text, saaledes have ogsaa særlig Bønnerne en umiskjendelig papistisk Karakter. En af dem indledes saaledes med følgende Bemærkning: »Denne efterskrevne Bøn digtede Leo Pave og gav sin Broder Kongen i Frankerige, som hed Karolus Magnus; hvo hende læser, seer, hører eller bær paa sig, da skal han ikke den Dag myrdes, brændes, druknes eller saargjøres, og Djævelen og intet ondt Menneske maa skade hannem til Liv eller Sjæl; han fanger og, saa ofte han hende læs, tusinde Dage til Aflad«. Til det næste Afsnit lyder Indledningen saaledes: »SAnctus Gregorius Pave digtede fem af disse Bønner herefter følger og gav Alle, som dem læse, XX tusinde Aar og XXIIII Aar og XXIII Dage til Aflad. Calixtus Pave stadfæste det Aar MCDLVI den Tid Kong Christiern af Danmark var i Rom; da spurde han af Sixto Pave, om samme Aflad var saameget? Da svarede han, at det var mere, thi at Sixtus Pave den Fjerde lagde tvenne Bønner dertil og Kollekten og dobbeltgjorde samme Aflad, saa det er fyrretyvetusind Aar otte og fyrretyve Aar og sex og fyrretyve Dage Aflad«. Trods denne kraskatholske Opfattelse af Bønnen som Naademiddel, er det paafaldende, at Chr. Pedersens Tidebog indeholder færre egenlige Helgenbønner end de fleste af Samtidens lignende Bønnebøger, derimod flere til den hellige Trefoldighed, til Vorherres fem Vunder, hans Navn, hans Sjæl, hans Død o. s. v. samt til den hellige Jomfru.

Om at høre Messe.

Faa Uger efter Tidebogen udkom som et Slags Supplement til den Skriftet »om at høre Messe«, en Forklaring for Lægfolk om den hellige Messes og dens enkelte Deles Betydning: »Den første Artikel i Messen er, at Præsten før sig i Messeklæderne i Sakristiet (som er i Domkirker og Kloster) og andersteds, før han ganger til Alteret, og Messedegnen og Subdegnen hjælpe hannem dertil. Det betyder os, hvorledes Jhesus Christus Guds Søn førde sig i Menneskens Nature og tog Manddom i det rene Sakristie, som var Jomfru Marias allerkydskeste

jomfruelige Liv den Tid han undfangen var, med Gud Fader og den Helligaands Raad og Samtykke, som de To betegne, hannem hjælper i Klæderne; den Tredie, som tjener til Messen, betegner Gabrielem Engel, som bebudede Jomfru Mariam.« — »Den tyvende Artikel i Messen er, at naar Præsten haver nederlagt Guds Legeme, da opløfter han Kalken med Vorherres allerdyrebareste Blod. Det betegner os, at den Tid Vorherre var oprejster paa det hellige Kors, saa lod de slemme Jøder af ret Vanart og deres store Ondskab Korset falde til Jorden igjen med hans benedide Legeme, at alle hans hellige Saar og Vunder og særdeles de IIII Saar, som han var fæster med til Korset, brøste op igjen at bløde som en Kilde paa Jorden.« — »Alteret betegner det hellige Kors, som Vorherre taalte sin svare Død paa. Præsten betegner Vorherre, som hængde paa Korset. Kalken betegner Vorherres Grav, som han laa udi. Corporalet betegner det hvide Klæde, som Vorherre var svøbt i, før han lagdes i Graven. Det lille Lærred, man plejer at stryge Kalken indeni med, det betegner det Klæde, som var lagt over Vorherres Ansigt i Graven« o. s. v.

Den næste Frugt af Chr. Pedersens Pariserophold er et i Omfang meget betydeligt Værk og overhovedet det største, som indtil da var trykt i det danske Sprog, nemlig den saakaldte **Jertegns-Postil**, en Opbyggelsesbog for Lægfolk, som udkom 1515 under Titlen »Alle Epistler og Evangelia, som læses alle Søndage om Aaret, sammeledes Juledag, Paaskedag, Pintsedag, med deres Udtydning og Glose og et Jertegn til hver Dag, med flere Artikle, som alle Menneske nyttelige ere«. Ved dette Skrift som ved de foregaaende tilstræber Chr. Pedersen to Formaal: han vil virke til Gudsfrygts Fremme og skriver derfor til Bedste for dem, der »sagte ej tidt finge Prædiken at høre«, thi hvorvel det var paabudt, at der skulde prædikes paa Folkets Maal, blev Befalingen kun efterkommet sjeldent og tarveligt; og han vil hævde det danske Sprogs Ret til at være Tolk for de aandelige Ting, Nødvendigheden af at skrive paa Modersmaalet til de Ulærdes Oplysning og Opbyggelse. Inden Verden endnu kjendte Luthers Navn, gjør den danske Kannik den samme Betragtning gjældende, som for saa væsenlig en Del bar den store Reformators kristelige og folkelige Propaganda. Fyndigt udtaler han sig herom i Fortalen til Postillen: »Vorherre bad selv sine værdige Apostle gange om Verden og prædike og lære alle Mennesker de hellige Evangelia. Han sagde til dem: hvilken som troer og bliver døbter, han skal blive salig, hvilken som ikke troer, han skal fordømmes evindelige. Ingen kan tro de hellige Evangelia, uden han dem vel forstaaander; forstaander han dem ikke, da bliver han fordømt. Thi er det nytteligt og vel tilbørligt, at de udsættes paa ret Danske for enfoldige Lægfolks Skyld, som ikke forstaa Latine og sagte ejheller fange tidt Prædiken. Hvad Nytte eller Gavn kunde simpel Almue fange af dem, om de aleneste læstes for dem paa Latine, uden de og siden sagdes for dem paa deres eget Maal. — — Sancte Hans Apostel og Evangelista og Sanctus Lucas skrev til Græken Evangelia paa Grækiske, at de skulde dem vel forstaande; Sanctus Matthæus skrev Evangelia paa Ebraiske til dem, som talede ebraiske Maal, Sancte Povel Apostel skrev Epistler paa Grækiske og Ebraiske til dem, som talede saadanne Maal. Havde nogen af dem skrevet Evangelia til Danmarkes Rige, da havde han dem visselig skrevet paa ret Danske, saa Alle det forstaandet havde, thi hvert Menneske bør at kunne dem paa sit eget Maal. Ingen skal tro, at de ere helligere paa eet Tungemaal end paa et andet, de ere saa gode paa Danske og Tydske, som de ere paa Latine, naar de ellers

Jertegns Postil.

ret udtydes. Thi kan intet ufornymstigt eller avindsfuldt Menneske rettelige sige, at det er ilde gjort eller ubekvemmeligt at udsætte dem paa Danske, mens Ingen kan blive salig foruden dem og den hellige Tro.«

Søndags-Postillen har flere fremmede Forbilleder til Grundlag, men benytter dem med megen Selvstændighed og lægger i Fremstillingen særlig Vægt paa den samme for Lægfolk fattelige og derfor stundom noget brede Forklaring af Emnerne, som er tilstede ogsaa i de foregaaende folkelige Opbyggelsesskrifter. Ifølge den oprindelige, men under Udførelsen meget modificerede Plan skulde der først meddeles en Oversættelse af Dagens Epistel og Evangelium, dernæst en »Glose« eller Udtydning af dem; for det Tredie forskjellige moralske Anvendelser af Texten; for det Fjerde en eller to »Sermoner« eller Prædikener og endelig et eller et Par Exempler eller »Jertegn«; af disse sidste har Bogen faaet sit populaire Navn og i den almindelige Bevidsthed Karakter af en Slags Mirakelkrønike, medens dens Forfatter ved »Jertegn« nærmest forstaaer et oplysende Exempel, der ikke behøver at bevæge sig paa det Vidunderliges Omraade, men rigtignok meget hyppig gjør det.

Kristi Opstandelse.

Illustration af Chr. Pedersens Jertegns-Postil 1515.

I »Udtydningerne« lære vi nu og da Chr. Pedersens Anskuelser om forskjellige Forhold at kjende; han lokaliserer sine Forbilleder ved til deres Raisonnementer at knytte Betragtninger over hjemlige Tilstande, taler saaledes om Overdaadighed i Nydelsen af »Vin, Mjød, tydsk Øl og dansk Øl«, ivrer mod syndig Lystighed, »som plejer nu mest at bedrives om Julen og forfølges til Fastelavn og fremdeles til Midfaste og end længer stundom«, fordømmer den overdrevne Luxus at »Somme bære saameget Guld, Sølv, Span og Krandse paa deres Hoved og siden bestykke deres Hals med Halsbaand (som er en nykommen Sæd fra de hovmodige Tydske)«, og advarer mod Dands, »thi Djævlene ere midt i hver Dands og ægger Menneskene til, at den Ene skal hoffærde sig over den Anden, Somme at de ere dejligere end Andre,

Somme at de kunne bedre kvæde end Andre, Somme at de ere lettere at springe end Andre; der følger og Kyssen og Klappen med Dands og mange andre Synder, som Tiden ikke nu rækker til at tale om.«

»Jertegnene« ere hyppigst hentede fra den katholske Legendelitteratur og udstyrede med hele dennes Apparat af kras Overtro. Et Exempel paa denne kristelige Eventyrdigtning er efter en anden Kilde meddelt S. 52; som Prøve paa Chr. Pedersens Fortællemaade anføres her med hans Retskrivning, men med Tilføjelse af den hos ham helt udeladte Interpunktion:

Eth Jertegen om dom effter døden.

Uii læse, at det wor en bødel, som hedrede Jomfru maria met en Aue maria, naar han gik fram for hendiss billede, oc befol sig hende i wold. En Dag som han bad til Jomfru marie, da kom domerenss bwd, at han komme skulle at henge en mand. Der han kom paa vegn, da wor der nogre hanss fiender, som sloge hannwn i hiel. Der wor oc i samme by en god gudelige prest, som plegde at gonge om alle kirke gaarde, som i byen vaare, hwer nath. Der han kom paa vor Froe kirke gaard den nat effter at samme bødel slagen wor, da saa han der ganske meget folk, blant hwilke han kende mange, som han tilforn leffuendiss kend hagde. Thii sagde han til en aff dem: »Hwad betyder det, at her nw er saa meget folk?« Han suarede hannum: »Bødelen her i byen vor slagen i hiel i dag, oc diefflene haffue fanget hanss siel oc sige, at hwn hør dem til. Men iomfru maria siger twert emod, at hwn hør hende till. Nu stonder dette folk her at høre dom der om, thi at den Alsommectiste gud, som er en streng oc retwiss dommere, skall nw komme aff hiemmelen oc døme dem emellem«. Da tencthe presten ved sig: »Jeg vilde, at ieg kwnde nogen sted skyule mig her, at Jeg motte høre denne dom«. Saa krøb han vnder noget tømmer. Der han hagde skywlt sig, da saa han den Alder veldigste domere komme, sidendiss paa en domstol, oc hanss benedide (velsignede) moder Jomfrw maria meth. Saa komme de grwmme dieffle gongendiss och framledde bødelenss siel, som de suarlighe bundet hagde, oc beuissde, at hwn for mange honde store synder skyld, som han bedreffuit hagde, vor dem rettelige tilfalden. Her emod svarede Jomfrw maria, at i den time, han døde, da tiente han hende oc befol hende sin siel, oc der fore wor hwn hende retthelige tilfalden. Den tiid dommeren dette hørde, da ville han icke fortørne sin alder keriste moder, oc han vilde icke helder gøre diefflene nogen vreth; thi gaff han saadan dom, at sielen skulle komme til kroppen igen, at han motte gøre plict oc bod fore sine synder, oc befol at sige Paven i Rom, at han skulle lade gøre serdelis kirkenss almyndelige bøn for hannwm. Saa spwrde der en ad, hwo pawen dette sige skwlde. Da suarede iomfrw maria: »Kalder hiid den prest, som der haffuer skywld sig«. Da han kom, tha fick hwn hannwm i deglig rosen (da flyede hun ham en dejlig Rose) och sagde: »Før den til pawen oc sig hannwm dette, dw seet oc hørt haffuer, oc antworde hannwm denne rosen til iertegen«. Den tiid pawen saa samme deglige rosen, da trode han fulkommelige det, presten hannwm sagde, oc lod fuldkomme forneffnde bøn. Siden bleeff samme siel frelst och kom til hiemmerige, diid at komme oc der at bliffue det vnde oss gud alsommectiste.

Medens Chr. Pedersen ikke har nogen Betænkelighed ved at indlemme saadanne legendariske Udvidelser af den hellige Skrift i sin Opbyggelsesbog, staaer

han ellers, naar han sees i historisk Sammenhæng med sin Tid, i mange Henseender udenfor dennes gængse Overtro. Han forkaster Troen paa Himmeltegns, Trolddoms og Forudsigelsers Indflydelse paa Menneskets Liv og hævder Tingenes naturlige Forbindelse ved at gjøre gjældende, at »naar En ikke stjæler, bliver han ikke hængt«. Ligeledes advarer han mod at friste Gud: »Naar Nogen kan gjøre nogen Ting efter almindeligt Naturens Løb, skal han ikke begjære Jertegn af Vorherre; det er, som om Nogen kunde fare over et Vand med Færge eller Baad og saa vilde raabe til Gud, at han skulde føre ham over med et Jertegn foruden Skib«. Lignende Forbehold tager han ogsaa nu og da overfor Kirkelæren, og der er en gryende Kritik af den katholske Tradition i saadanne Bemærkninger som dem, i hvilke han udtrykkelig sondrer imellem, hvad der er den hellige Skrifts Ord og hvad der er tilføjet af Legenden. Ja, hvad der er endnu mere: den evangeliske Lære om Saliggjørelse af Troen, som blev Reformationens aandelige Symbolum, er han helt henne ved; »Vorherres Pines Ihukommelse« er ham mere nyttelig, end »om al den hellige Kirke og alle Menneske paa Jorden bad for os«, eller om vi »fastede til Vand og Brød et Aar igjennem og hudstrøg os daglige tilblods med Svøber og læste hver Dag Davids Psaltere«. Hans Natur var saaledes forberedt til at modtage den rensede Lære, og hans Ærlighed bragte ham til, efterat Omslaget var foregaaet, aabent at beklage, at han nogensinde havde givet sig af med saadanne »Jertegn og Fabler« som dem, han lod trykke i Paris. Ikkedestomindre var hans Bog dog en god Gave i den fattige Tid før Luther, og den folkelige Mission, han havde tiltænkt den, gjør hans danske Sind og hans Følelse for Smaafolks aandelige Trang Ære. Postillen vedblev endnu længe efter Reformationen at være yndet Læsning, hvorover Holberg raillerer i »Peder Paars«, idet han baade lader sin travesterede Helt føre den med sig paa Rejsen i sin Skibskiste og lægger Anholtmanden følgende Ros over Øens Præst i Munden:

Han ingen Bibel har, men herlige Postiller
med Kobberstykker i. Han læser uden Briller
i Kirken af en Bog, en gammel lærd Postil,
som Jertegns heder; slig en Bog er aldrig til,
den handler ikkun om sandfærdige Mirakler
og trøster, styrker dem, som udi Troen vakler.

Peder Laale. Endnu et litterairt Arbejde udførte Chr. Pedersen i Paris, nemlig sin Udgave af Peder Laales Ordsprog (se S. 67-71, 146). Originalens latinske og danske Text er her ledsaget af Forklaringer i det latinske Sprog, som tillade os at gjøre et Indblik i Udgiverens Tænkemaade og Omfanget af hans Kundskaber. En Sammenligning med Ordbogen viser, at Chr. Pedersen har benyttet Lustret 1510—1515 til at udvide sit Kjendskab til den klassiske Litteratur; han er velbevandret i sin Yndlingsdigter Virgils Æneide saavelsom i hans »*Georgica*« og »*Eclogae*«, han kjender Ovids Forvandlinger og »*Ars amandi*«, han citerer hyppigt Horats, baade Oderne, Brevene og »*Ars poetica*«, han er fortrolig med Juvenal og Persius, Livius og Seneca og endnu mange andre romerske Forfattere, ligesom han har Kirkefædrene paa rede Haand, ikke at tale om Humanismens fremragende Skribenter, først og fremmest Laurentius Valla. Af hans Raisonnementer viser det sig, at han ikke var nogen Ven af Flertalsvældet; »naar Noget henstilles til Folkets Dom,« siger han, »saa staaer Dens Sag bedst, som har de fleste Velyndere, og derfor faaer han sit Ønske opfyldt, men en saadan Lov er tidt ubillig, fordi Folket ofte følger

Lykken og det løgnagtige Rygte. Folkegunst er derfor Lovens første Hinder.« Sin Tidsalders Aversion mod Jøderne giver han Luft her saavelsom i Postillen og stoler ikke paa dem, selv om de lade sig døbe; ikke mindre mistænkelige ere Tydskerne ham. Kulturhistoriske Oplysninger forekomme lejlighedsvis: om de danske Farvandes store Rigdom paa Sild, om Rotten som et herhjemme endnu ukjendt Dyr, om det Usædvanlige i den Skik at bære Skjæg o. s. v.

I Foraaret 1515 vendte Chr. Pedersen hjem til Fædrelandet og overtog paany sit Embede ved Lunds Domkirke. Store litteraire Arbejder sysselsatte ham: han vilde ikke nøjes med at have gjort Saxos Krønike tilgængelig for de Lærde, han vilde ogsaa aabne dens Blade for hele det danske Folk og derved styrke dets historiske Bevidsthed, som til hans oftere udtalte Sorg stod paa svage Fødder, ja han vilde føre Saxos Værk op imod sin egen Samtids Dage. Desværre er det Haandskrift, som indeholdt hans Oversættelse af Danmarkshistorien, gaaet tabt, hvorimod hans Tilføjelser til Saxos Fortælling for en Del og hans Fortsættelse helt er bevaret i Afskrifter, som Vedel og Stephanius i sin Tid lod tage til Brug for deres historiske Arbejder. Af disse Afskrifter sees det, at han som Kilder til sin Fremstilling har havt Snorre og andre islandske Forfattere til sin Raadighed og saaledes har været den første danske Benytter af den islandske Litteratur; ogsaa til Folkevisen støtter han sig, saavelsom til Rimkrøniken. Hvad han har kunnet overkomme af franske, engelske og tydske (latinske) Krøniker, har han ligeledes gjort Brug af — uden Kritik, som Tidens Historieskrivning jo var — og det skjønnes desuden, at han har havt Adgang til Rigsarkivet. Ophold i Danmark.

Denne sidste Omstændighed tyder paa, at Kong Christiern II. ikke har været fremmed for Chr. Pedersens Foretagende, ja vel endog kan have opmuntret ham til det og støttet ham under dets Udførelse. Der er desuden tidlig litteraturhistorisk Hjemmel for, at Chr. Pedersen skrev sin Danmarks Krønike efter Christiern II.s Befaling, og en ikke usandsynlig Gisning gaaer ud paa, at han har været beskikket til kongelig Historieskriver, ligesom der er Spor til, at han har været Sekretair hos Kongen. Som Kansler hos den lundske Erkebisp Johan Veze blev han ialtfald dragen ind i Kredsen af Kongens Venner. Erkebispen var en dygtig og hæderlig Mand og Kong Christiern oprigtig hengiven. Da Kongen i April 1523 med sin unge Dronning, sine tre smaa Børn og sine tro Tjenere forlod Landet, som han først skulde gjense ni Aar efter, fangen og forraadt, var Erkebispen med ombord paa »Løven«. Hans Kansler blev tilbage og tilbragte endnu tre Aar i Hjemmet, rige paa Skuffelser og Modgang, som den nye Tingenes Tilstand voldte ham. Frederik den I. var bleven kronet i Kjøbenhavn 1524, og Regjeringen saae med et mistænksomt Øje til den bortdragne Konges Venner, som afventede hans Tilbagekomst med Længsel og redebon Villie til at stille alle deres Kræfter til hans Raadighed. Chr. Pedersen var mistænkt for at holde disse Forhaabninger ilive hos Skaanes Befolkning og for i sine Breve til Joh. Veze at opmuntre Kongen til en snarlig Hjemkomst. Snart fik Mistanken faretruende Kjendsgjerninger at holde sig til: da Søren Norby paa sit sejrrige Tog fra Gulland havde underlagt sig Bleking og Skaane og ladet sig hylde paa Kong Christierns Vegne paa Lunde-Landsthing, var Chr. Pedersen mellem dem, der sluttede sig til ham. Han maatte derfor søge Redning i Flugten, da Johan Rantzaus Tropper kort efter slog Bondehæren ved Lund og plyndrede Byen, og som billigt var, søgte han Ly hos Søren Norby i Sølvitsborg. Domkapitlets Stævning til at møde i Lund nægtede han at efterkomme, medmindre der sendtes ham Lejdebreve, og

han blev da som skyldig i og overbevist om Majestætsforbrydelse exkommuniceret og fradømt alle sine Ejendele.

Denne Forandring i Chr. Pedersens Skjæbne indtraadte i Slutningen af 1525. Allerede i det tidlige Foraar næste Aar var Søren Norby igjen i fuld Virksomhed for sin Konges Sag og benyttede da Chr. Pedersen som paalideligt Sendebud til Christiern II., der fra Nederlandene havde begivet sig til Nordtydskland. Saaledes gjensaa Kongen og Kanniken hinanden efter tre Aars Forløb — tre Modgangens og Sorgens Aar for dem Begge. Det Haab om virksom Hjælp og snarlig Hjemkomst, hvormed Christiern II. var rejst ud, var blevet gjækket paa alle Maader, hans tillidsfulde Planer havde lidt Skibbrud, og kun Ydmygelser og tomme Ord vare blevne ham tildel, selv hvor han mødte med retmæssige Krav, som da han forlangte sin Ægtefælles Medgift udbetalt af hendes mægtige, men ikkedestomindre ofte tomhændede Broder Kejser Carl V. Ogsaa Døden havde kastet sin Skygge over Kongens Tilværelse: den elskelige og trofaste Dronning Elisabeth var bleven bortkaldt i sin Ungdomsalder, og det var efter hendes Død, at Kongen havde forladt Nederlandene og begivet sig til sin Søster, Kurfyrstinden af Brandenburg.

Ophold i Nederlandene.

Det var i Berlin, at Chr. Pedersen bragte Kongen Brev og Budskab fra hans tro Admiral; herfra fulgte han med ham tilbage til Lier i Nederlandene og hørte nu i de næste fem Aar til den landflygtige Monarks Hof. Endnu bestandig gjærede der Oprejsningsplaner i Kongens Hoved, og til de Rejser i diplomatisk Øjemed, disse nødvendiggjorde, blev ogsaa Chr. Pedersen benyttet; han har saaledes været i Paris, og det er vist under sit Ophold her, han har fundet den før forgjæves søgte Olger Danskes Krønike, som han senere udgav paa Dansk.

De fem Aar, Chr. Pedersen opholdt sig i Lier eller i Egnen deromkring, maaske tildels ogsaa i Antverpen, betegnes af en Række Skrifter, hvis Omfang viser, at han har ført et arbejdsomt og, naar Kongens Krav tillod det, stilfærdigt Liv, og hvis Indhold peger paa, at den lutherske Spire, vi tidligere have skimtet hos ham, er skudt ivejret og har sat Blomst i hans uforbeholdne Overgang til Reformationens Sag. Den Aand, der raadede ved Christierns Hof, kunde kun være til Fremme for Spirens Trivsel. Kongen selv var jo sympathetisk stemt for Luthers Sag, om end maaske mere af politiske end af religieuse Bevæggrunde; han havde i sin Tid indbudt Reformatoren til Kjøbenhavn, han havde samtalet med Luther og Melanchton hos sin Morbroder, Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen, og ofte hørt dem begge i Wittenberg, hvor han i to Maaneder havde boet hos Luthers Ven, den berømte Maler Lucas Cranach. Til Kongens Omgivelser i hans Udlændighed hørte mange for den nye Læres Udbredelse virksomme Mænd, blandt dem den bekjendte Hans Mikkelsen, der havde oversat endel af det Ny Testamente, som gaaer under hans Navn.

Tilslutning til Luthers Lære.

Sin Overgang til den nye Lære forkynder Chr. Pedersen offentlig i den første Bog, han udgav i Nederlandene, Oversættelsen af det Ny Testamente, i hvis Fortale han skriver: »Jeg bekjender her og selv min store Vildfarelse, som jeg var før udi, den Tid jeg lod sætte de Jertegn og Fabler i de andre Bøger i Paris, som Menneskene have selv opdigtet og drømt, at man skulde leve, som de Helgene gjorde, og dermed fortjene Himmerige med sine egne gode Gjerninger, hvilket dog er Løgn og Vildfarelse; thi at Kristus haver alene gjort Fyldest for vore Synder og fortjent os Himmeriges Rige med sin Død og Pine. Thi beder jeg Alle, at I lade samme Jertegn og Fabel henfare og sætter ingen Tro eller Love til dem, men bliver aleneste stadelig og fast hos Guds egne sande

Christiern Pedersens Haandskrift.

Af et Brev til Kong Christiern II.

(Thi vill jeg bliffue her udi Lire eller i Andorp [Antverpen] eller huor jeg kand fange Kaast och Herberge till Laans og Borgen denne Vinter offuer til Gud føjer att eders Naade maa komme i eders Naades Rige igjen oc ath det kand bliffue bedre. Hermed eders Naades Liv, Sjæl, Stat oc Værdighed hellig Trefoldighed befalendes til evig Tid. Skreffuet i Lire die Sanctorum Simonis & Judæ Apostolorum Anno MDXXVII.

Eders Naades Hojmægtigheds

ydmyge tro Tjenere
Christiern Pedersen.)

Ord og Evangelia og lader Ingen drage Eder fra dem med nogre andre falske Lærdomme. Gud være benedidet til evig Tid, som drog mig af min Vildfarelse af sin Miskundhed og undte mig sin Naade til at lære og forstaa sine Ord og Evangelia bedre, end jeg gjorde førre.«

Ved dette betydningsfulde Tidspunkt af Chr. Pedersens Liv ville vi standse et Øjeblik, for, inden vi gaa over til at omtale hans Gjengivelse af det Ny Testamente, at tage den nogle Aar forinden udkomne danske Oversættelse i Øjesyn, den ældste trykte, vi eje. Den gaaer, som nys sagt, almindeligvis under Hans Mikkelsens Navn, men han maa ialtfald dele Æren med Flere, og da Bogen udkom ved Christiern den Andens Foranstaltning, da den er fremgaaet af hans Interesse for at skaffe Reformationen Indgang i Danmark og han selv har Del i Oversættelsen, som forøvrigt skyldes den ham omgivende Kreds, vil det være en nok saa korrekt Betegnelse at omtale Bogen som Christiern den Andens Ny Testamente.

Hans Mikkelsen.

Hans Mikkelsen havde været Borgemester i den mod Christierns Sag altid trofaste By Malmø, senere Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot, og han var blandt dem, der fulgte med Kongen fra Danmark 1523 og blev hos ham i hele hans Udlændighedstid; selv døde han landflygtig i Geldern 1532. Han var en noget vanskelig Mand for Kongens Omgivelser at komme tilrette med, men sin Herres Tillid besad han i fuldt Maal og var hans højtbetroede Tjener baade før og under Opholdet i Udlandet, ofte Udfører af vanskelige og vigtige Hverv. Og denne Tillid fortjente han tilvisse; han ansaa det for sit Livs højeste Gode at have været sin Herre og Konge tro i Medgang som i Modgang, og han afviste uden noget Øjebliks Betænkning de Tilbud, hvormed hans Venner i Rigens Raad vilde friste ham bort fra Kong Christiern. Hans private Vandel havde sine Skyggesider, og han bekjender om sig selv, at han har været en stor verdslig Synder, inden Evangeliets Lys gik op for ham. I Wittenberg havde han hørt Luther og følt sig greben af hans Læres Sandhed, og ikke mindst var det det Polemiske i Luthers Tale og Færd, der anslog beslægtede Strenge i hans heftige Natur og gjorde ham til en nidkjær Ivrer for Reformationen, saameget mere som dennes Fremgang for ham var identisk med hans Konges Sag og han saae Lutherdommens og Christierns Fjender forenede i samme Lejr derhjemme. Denne hans Tankegang har faaet et stærkt Udtryk i det Brev til sine Landsmænd, hvormed han ledsagede Oversættelsen af det Ny Testamente. Det begynder med et djærvt Angreb paa de falske Profeter og Lærere, som have forvendt og fordunklet det rene Evangelium med egennyttige Paafund, antikristelige Buller, Skvalder og Drømme, og fremfører dernæst en varm Anbefaling af den nye evangeliske Prædiken og det rene Guds Ord. Efterat Oversættelsen derpaa er henstillet til billig Overbærelse og den Mening imødegaaet, at Guds Ord ikke burde læses af Alle, slutter Brevet med et nyt Angreb paa de uforstandige Prædikanter og »Blindførere«, der stemples som

Hans Mikkelsens Ny Testamente.

Anstiftere af Revolutionen, mod hvilken han stiller den kristelige Lydighedspligt og Guds uransagelige Naade, der kan tilintetgjøre al menneskelig Idræt. — Dette

Christiern den Anden

af Guds Naade Konge til Danmark, Sverige og Norge, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg.

Træsnit af Lucas Cranach til Christiern den Andens (Hans Mikkelsens) Ny Testamente 1524.

Paa Foden af Billedet sees Kunstnerens Mærke: den vingede Slange.

Brev vakte megen Forargelse i Danmark og drog Oversættelsen af det Ny Testamente ind under det af Regjeringen udstedte Bogforbud; Brevet blev derfor udtaget

af de senere hidsendte Exemplarer, for at dette Appendix ikke skulde være en Hindring for Udbredelsen af Kong Christierns Nye Testamente.

Men denne Oversættelse fyldestgjorde ikke det tilstedeværende Behov; dertil var den for mangelfuld. De Mænd, som havde delt Arbejdet imellem sig — foruden Hans Mikkelsen bl. A. Kongens Sekretair Christiern Winter og den malmøske Vejermester Henrik Smith — vare vel kyndige nok i de fremmede Tungemaal, men i det danske Sprog kunde de ikke udtrykke sig med Klarhed og Fynd, hvortil kom den Mangel paa Ligelighed, som var en Følge af de forskjellige Grundlag for Oversættelsen, man havde benyttet: snart Vulgata, snart Erasmus af Rotterdams latinske, snart Luthers tydske Version. Denne vilkaarlige Fremgangsmaade og Bogens sproglige Mangelfuldhed bleve især skarpt, men med god Føje belyste af Poul Eliesen. »Din Vanvittighed,« skriver han i sit hvasse Sendebrev til Hans Mikkelsen, »giver Du tilkjende derudi, at Du haver det hverken udsat af Latine eller Tydske, men Somt af det Ene og Somt af det Andet, og fordi haver Du stundom sat det Maal, der hverken er Tydske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejendom skulde staa fore, haver Du sat bag og saa forvendt, at det er hverken forstandelige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver Du forvandlet Texten, at de, som ere kloge, forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive vise.«

Christiern den Andens Ny Testamente blev trykt dels i Wittenberg, dels i Leipzig og udkom 1524 i sidstnævnte By, »trøckt oc saat vti Lybs i land til Myssen«. Et fuldstændigt Exemplar er nuomstunder en stor Sjeldenhed, dels fordi Hans Mikkelsens Brev kun fandtes i de første Sendinger, dels fordi Portraitsamlere have udskaaret Titelbladene for at erhverve sig Kongens Billede.

Rimeligvis er Christiern II.s Ny Testamente blevet udsolgt i de fem Aar, der ligge mellem dets Fremkomst og Chr. Pedersens Oversættelse, og Kongen har da, hellere end at foranstalte et nyt Oplag, villet benytte den litteraturkyndige Tilvæxt, hans Husstand havde modtaget i Mellemtiden, til at faae en helt ny Oversættelse tilvejebragt. Chr. Pedersen har sikkert med Glæde taget fat paa dette Arbejde, der ganske stemmede med hans Drift til at aabne hidtil lukte Døre i Aandens Verden for sine Landsmænd og ganske særlig til at give dem bekvem Adgang til Evangeliets Ord. Han priser og takker derfor i sin Fortale Gud »for de mange utallige Velgjerninger, som han haver gjort os, særdeles i det, at han af sin evige Godhed og store Miskundhed haver nu undt os arme Menneske, som bo nordest i Verden, at vi maa høre, se, læse og lære hans hellige, sande rene Ord og Evangelia paa vort eget Tungemaal«.

Chr. Pedersens Ny Testamente.

Chr. Pedersens **Oversættelse af det Ny Testamente** er ligesom den foregaaende udført dels efter den latinske Text i Vulgata og i Erasmus Roterodamus' Udgave, dels efter Luthers 1522 udkomne tydske Oversættelse; den græske Grundtext forelaa vel allerede dengang i flere Udgaver, men benyttedes endnu kun sparsomt af Oversætterne. Med Hensyn til de Principer, der have været ledende for hans Gjengivelse, udtaler Chr. Pedersen saa sunde Grundsætninger, at de have Gyldighed den Dag idag paa dette Omraade. »Jeg gjorde og mest min Flid derpaa,« skriver han, »efter den Naade, Gud gav mig, at jeg kunde saa sætte dem ud paa ret Danske, at de, som dem læse, maatte forstaa dem;« »derfor skal Ingen forundre derpaa, at Dansken følger ikke alle Steder lige Ord for Ord med Latinen, thi at den, som vil Noget udsætte (ɔ: oversætte), ham bør det endelige

saa at tale, digte og skrive, at Andre, som ere af det Tungemaal, kunne det og forstaa og vide.« Særlig gjælder dette, hvor Talen er om Paulus, der »mangensteds skriver saa dyblige, af den store Visdom og Naade, Gud ham gav, at man kan neppelige forstaa af Latinen, hvad han meen,« saa hvis Oversætteren »skulde skrevet Ord fra Ord, ligesom det staaer i Latinen, da havde ingen Danske forstaandet Dansken rettelige.« Hvor indlysende denne Oversættermaxime end forekommer os nu, betegner den ikkedesmindre et mægtigt Skridt frem mod Frihed og Friskhed i Sproget, en Sprængning af de Lænker, som tidligere Bibeloversættelser kuedes under. Dertil kommer, at Chr. Pedersens Sprog ejer en naturlig Lethed og Utvungenhed i Sammenligning selv med hans nærmeste Forgængers, som kunde friste til at antage, at der snarere laa halvtredsindstyve end fem Aar imellem de to Fordanskninger af det Ny Testamente. Selv en saa lille Prøve som nedenstaaende viser dette:

Evangelisten Marcus.
Illustration af Chr. Pedersens Ny Testamente, trykt i Antverpen 1529.

Lucas' Evangelium. 8. Kapitel. 1—8. Vers.

Christiern II.s Ny Testamente 1524.	Chr. Pedersens Ny Testamente 1529.
Ther møgit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giøre seed, vtgick at szoo sijn seed Oc emellom som hand szooid, somt føld huoss weygen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt føld paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnit for thet haffde icke wedske, Oc somt føld eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte forkoulde thet, oc thetandit føld vti guod	Der vor megen Almue til sammen, aff alle steder som hastede til hannem Da sagde han dem en lignelse En sædemand som ville saa, gik vd at saa sin seed Der han saade, da falt sompt hoss vegn Oc det bleff bort trædt Oc hiemmelens fwle op ode det. Sompt falt blant sten Oc det voxte op och vissnede, for det hagde icke vedske Sompt falt blant torne Oc tornene opuoxte met det oc qualde det Sompt falt i god iord Oc det opuoxte och giorde

iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

hundrede folt fruct. Der han dette sagde da robede han Huo som haffuer ørn ath høre met, han høre.

»Det Ny Testamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia« blev trykt i Antverpen. Bogtrykkerens Navn er ikke anført, og dette kan have sine gode Grunde. Skjøndt vort Sprog vel ikke var synderlig kjendt i Nederlandene, var det dog ikke uden Fare at udarbejde en dansk Bibeloversættelse der. Regentinden, Carl V.s Faster Margrethe, traadte strengt op imod den reformatoriske Bevægelse og havde et mistænksomt Øje til den Kreds, som omgav »hendes kjære Herre og Onkel« Christiern II.; Baalet var endnu rede til at udbrænde kjætterske Anskuelser, og medens Chr. Pedersen i Stilhed var sysselsat med sit Oversættelsesarbejde, sad Hans Mikkelsen og Henrik Smith i Fængsel. Det er maaske ligeledes af Forsigtighedsgrunde, at medens Chr. Pedersen uden Betænkning paaberaaber sig Erasmus, hvis Stilling skærmedes af hans egen moderate Holdning og den videnskabelige Glands, han kastede over Nederlandene, undgaaer han saagodtsom fuldstændig at nævne Luther. Muligt hænger dette dog ogsaa sammen med, at Chr. Pedersens jevne, fredsommelige Natur følte sig mere tiltalt af Humanistens Ligevægt end af Reformatorens indtil Yderlighed fremskudte Standpunkt. Luthers Kritik af det Ny Testamentes forskjellige Dele var saaledes hans fromt troende Sind til Forargelse, og mod den tydske Bibeloversætters bekjendte skarpe Betegnelse af Jakobs Brev som »ein recht strohern Epistel« polemiserer han ligefrem i sin Oversættelse, hvor han siger: »Jeg forstaaer ikke, hvorfor Somme driste dem til at kalde dette St. Jacobs Brev et Straabrev, ligesom det ikke var mere værdt. Dog vide alle Kristne vel, at han var Christi Apostel og talede af den Helligaand. Men hvad Gejst de tale af, som det sige, det veed Gud allerbedst, som Ingenting kan skjules for. Han skal og dømme Alle!«

Adam og Eva uddrives af Paradis.
Illustration af Chr. Pedersens Billedbog »Om vaar Herris dod oc pine« 1531.

Imidlertid var det dog den lutherske Litteratur, der stærkest interesserede Chr. Pedersen, og af den halve Snes Skrifter, som udgik fra hans flittige Pen alene i 1531, ere de fleste Oversættelser efter Luther: hans »Formaning til Rigsdagen i Augsburg«, hans »Sermon von dem elichen standh«, oversat under Titlen »Om Ecteskaff oc børn ath opføde«, hans Sendebrev »an die Radsherrn aller stedte deutschen Landes«, omarbejdet og lokaliseret i Skriftet »Om børn ath holde till Scole«, hans »Sermon von der Betrachtung der heiligen Leiden Christi«, udgivet som »Huorledis huert Christet menniske skal betencke vaar Herris død oc pine«, hans »Sermon vom Kreuz und Leiden« som »Huorledis huert Christetmenniske skal bere sit kaars met Jhesu Christo«, samt et friere Sammendrag af Luthers Opbyggelsesskrifter i »Den rette vey till Hemmerigis Rige« og et Uddrag af hans »Bethbüchlein«, ligeledes med fri Behandling af Stoffet, i den lille bibelske Billedbog »Om vaar Herris død oc pine«, en folkelig »Fattigmands-Bibel« med Træsnit af det gamle og det ny Testamente, Text af Lidelseshistorien og derunder aftrykte Bønner. Den lille Folkebog blev meget yndet, udkom i to Oplag og er saaledes slidt op under Brugen, at der ikke længer existerer noget komplet Exemplar af den.

Smaaskrifter.

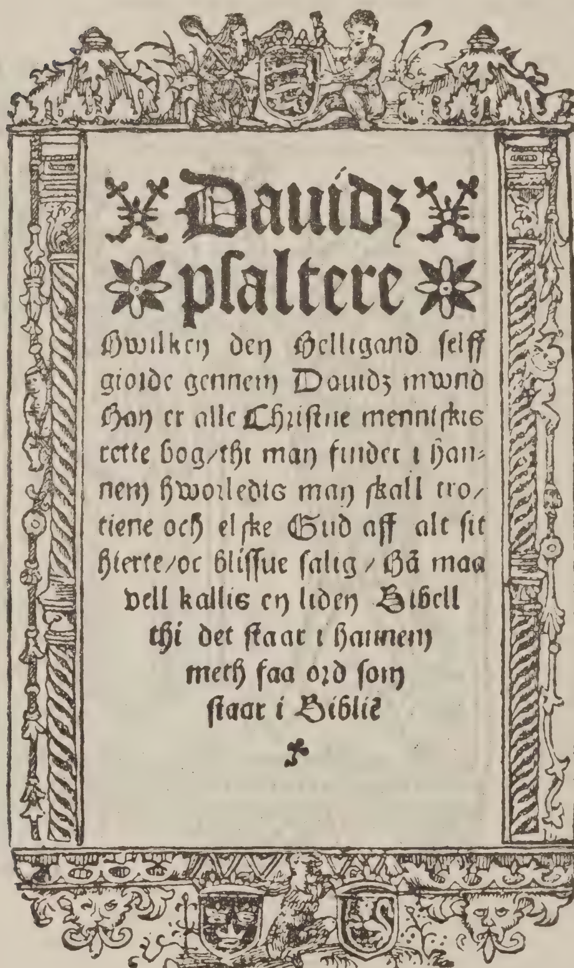

Jesus fristes af Djævelen.
Illustration af Chr. Pedersens Billedbog »Om vaar Herris død oc pine« 1531.

Foruden disse mindre Skrifter udgav Chr. Pedersen i dette samme Aar (1531) en ny Udgave af sin Testament-Oversættelse og en Gjengivelse paa Dansk af **Davids Psalmer**, oversatte fra Latin efter de samme Grundsætninger med Hensyn til let og klar Forstaaelighed, som havde ledet ham ved hans Ny Testamente, fordi de »som dem læse og kunne ikke forstaa dem, de faange Lede deraf til Guds Ord og kjedes siden ved at læse dem og sige: hvad skulle vi gjøre med disse Bøger? vi forstaa dem ikke, det er Flensborgs-Danske

Oversættelse af Davids Psalmer.

(thi man taler der Danske og Tydske tilhobe).« Det frie Forhold, i hvilket Oversætteren stiller sig til sin Text af Hensyn til sit Modersmaal, udvides i dette Tilfælde yderligere ved hans Bestræbelser for at faae et metrisk Element bragt ind i sin Gjengivelse, dels ved Anvendelse af Bogstavrim, hvor saadanne lade sig finde nogenlunde i Nærheden, dels ved en saadan Udfyldning af sammenhørende Sætninger, at de kunne danne en syngelig Passus, altsaa benyttes til Kirkebrug. I Efterskriften forsvarer Chr. Pedersen sin Berettigelse til denne Fremgangsmaade: »Der skulle og nu Mange sige: denne Psalter lyder sommesteds paa Vers og Rim; ikke staaer der saa i Latinen. Der svarer jeg saa til: ja, Psalteren skulde vist med Rette være paa Vers og Rim, saa at det ene Kor kunde sjunge og svare det andet med faa Ord og love Gud dermed, som her staaer i denne sidste og næste Psalme saa: lover Herren med Trommer og Korsang! St. Povel siger og: sjunger vor Herre Lovsang! Kong David sang og selv Psalmerne med Sangerne paa Vers og Rim, den ene mod den anden. Man siger og nu almindelige: det staaer i det Vers i den Psalme i Psalteren; thi kan Hver nu selv deraf se og mærke, at Psalmerne burde med Rette at udsættes paa Vers og Rim, om det vaare muligt; thi de vare fra først paa det hebraiske Maal, som er ganske subtiligt, mens vort Tungemaal er for meget grovt dertil. Thi kunde jeg ikke det saa tilbørlige gjøre, som det sig med Rette

Dauidz
psaltere
Hwilken den Helligand selff
giorde gennem Dauidz mwnd
Han er alle Christne menniskis
rette bog/thi man finder i han=
nem hworledis man skall tro/
tiene och elske Gud aff alt sit
hierte/oc bliffue salig/Hā maa
vell kallis en liden Bibell
thi det staar i hannem
meth faa ord som
staar i Biblië

Titelblad til Chr. Pedersens Oversættelse af Davids Psalmer. Antverpen 1531.

burde.« En lille Prøve (af den 3. Psalme) vil, naar den anføres med versdelte Linier og med Fremhævelse af de forekommende Bogstavrim, vise, hvorledes og hvorvidt Chr. Pedersen har naaet sin af et rigtigt Skjøn udsprungne Hensigt:

Herre hwi ere mine **f**iende saa mange,
som mig **f**orfølge og ville **f**orderffue.
Mange tale ille til min siel oc sige,
han **h**affuer ingen **h**ielp aff sin Gud.
Men **H**erre dw est min skiold oc ære
dw opholder mit **h**offuit oc **h**ierte
Jeg **r**obte til **H**erren met all min **r**øst
oc **h**an **h**ørde mig aff sit **h**ellige bierg. o. s. v.

Med Undtagelse af Testamentet er hele denne Række af Bøger trykt med en og samme Slags Typer, en smuk gothisk Skrift, som mærkeligt nok ikke forekommer andetsteds udenfor Frankrig end i Danmark. Der kan neppe være nogen Tvivl om, at Chr. Pedersen selv har ejet disse Typer, og det er med dem, han kort efter Hjemkomsten grundlægger sit Trykkeri i Malmø.

Christiern II. havde i Oktober 1531 forladt Nederlandene med 6—7000 Mand hvervede Tropper, Kanoner, Penge og en Flaade paa 25—30 Fartøjer under Skipper Clements Styrelse for at gjenerobre sit Rige. Chr. Pedersen sendte sit Boglager og sine Typer hjem over Land; men om han selv var med Kongen eller ledsagede sine Tryksager for senere at støde til ham i Danmark, vide vi ikke, ejheller hvor han færdedes under Christiern II.s Fremgang i Norge og sluttelige Tilfangetagelse og Overførelse til Sønderborg. Paafaldende er det, at en til ham pantsat Gaard i Malmø inddrages af Kong Frederik I. i Marts 1532, »efterdi forskrevne Mester Christiern har givet sig ind til Rigens Fjende Kong Christiern og bruger Avindskjold mod Riget«, og at der saa faa Maaneder efter skjænkes ham kongeligt »Protektorium, at han maa bo udi Malmø og nære og bjerge sig af Prenteri og være kongelig Majestæt huld og tro«. Muligt har den sejrende Regjering ment at have Raad til at være højmodig overfor en Mand, hvis Pen man kunde skjønne at have Brug for i denne kirkelige Brydningstid og hvis Trykkeri var paa sin rette Plads i det afgjort protestantiske Malmø.

Baade Pennen og Trykkeriet kom snart i Virksomhed. Han oversatte endnu et Opbyggelsesskrift, udgav en Lægebog og en Urtebog samt af større Skrifter de to Folkebøger: Karl Magnus' og Olger Danskes Krøniker, der i trehundrede Aar have været Morskabslæsning for Slægt efter Slægt; det var jo bl. A. disse to Bøger, Grundtvig fandt sin Trøst i under Skolegangen i Aarhus, naar han læste dem højt om Aftenen paa Skomagerværkstedet i Gaarden, hvor han boede. Men Chr. Pedersen sigtede unægtelig højere end til blot Morskabslæsning ved Udgivelsen af de to Bøger: han mente at redde to historiske Fortidsminder for sit Folk, da han udsendte dem fra sin Presse.

Karl Magnus' Krønike med dens Beretning om, »hvorledes han stride mandelige for den hellige kristelige Tro med de tolv Jevninge«, havde alt længe været en yndet Folkebog og existeret baade i Afskrift og i Bogtryk, da Chr. Pedersen udgav den paany (se S. 64); det var endog en tidligere Udgave af Godfred af Ghemen, han lagde til Grund for sin, idet han »fra det Første i Bogen til det Sidste« rettede og forbedrede den »med svart Arbejde«, ombyttede uforstaaelige Karl Magnus' Krønike.

gamle Ord med nu brugelige, bragte større Konsekvens i Stavemaaden og sørgede for en nøjagtigere Korrektur, »særdeles for unge Folks Skyld, Piger og Drenge, som gjerne vilde lære at læse og skrive ret Danske og stave hende tilbørlig, som hende bør at staves og skrives«.

Olger Danskes Krønike.

Til Kong Olger Danskes Krønike staaer Chr. Pedersen derimod i et nærmere Forhold: dels har han opsporet Originalen, dels for første Gang udgivet den i dansk Bearbejdelse. At der existerede en Krønike om den berømmelige Helt, der nævnes i Karl Magnus-Krøniken som en af de tolv Jevninge og hvem Folkevisen berømmer, fordi »han vandt Sejer af Burmand«, derom vare baade Christiern II. og Chr. Pedersen vidende, og Kongen havde tidt opfordret sin litteraire Ven til at faae Rede paa den, ja endog lovet ham »god Løn« for en dansk Gjengivelse af den; for dem Begge gjaldt det om at skaffe en stor national Helt den Plads i Folkets historiske Bevidsthed, han havde Ret til at indtage. Som ovenfor nævnt, var Chr. Pedersen saa heldig under et Ophold i Paris at overkomme et Exemplar; det var paa Fransk, hvilket Sprog han ikke forstod, skjøndt han havde boet flere Aar i Paris (men i det latinske Kvarteer), og han lod det derfor »for Guld og Penninge« oversætte paa Latin, hvorfra han saa omplantede det paa Modersmaalet.

For Chr. Pedersen er Olger Danske en historisk Person, Søn af Kong Gøtrik og identisk med Saxos Oluf, hvem Kejser Karls Hofsinder kaldte Olger »paa deres Maal, som er Oluf paa Danske«. At vor egen Historie ellers ikke omtaler denne Helt, kommer ganske simpelt deraf, at der dels ingen Konge eller Herre var i Landet, som vilde bekoste saadanne mærkelige Krøniker, dels ingen Klerke, som vilde tage sig et saadant Arbejde paa uden Vederlag; men at Krøniken om Olger Danske er funden hos Fremmede, maa ligefrem betragtes som en Fordel, thi var den fremkommen her i Landet, kunde man maaske have tænkt og sagt, at en dansk Konge havde ladet den digte for at rose sine Landsmænd, en Mistanke, som nu ikke kan finde Sted. Krønikens Beretning er ham da fuld historisk Sandhed, og da han følger den Grundsætning, at »Sandhed er den første Regel i Krøniker«, gjengiver han samvittighedsfuldt Fortællingens Gang og tager kun sine Forbehold, hvor den kommer i Kollision med hans Kristendom. Hvor der saaledes bebudes, at Olger skal komme tilbage mod Dommedag og stride mod Antikristen med Sværd og Spyd, bemærker Chr. Pedersen, at dette ikke er troligt, da der Intet findes herom i den hellige Skrift, men — tilføjer han — »Hver maa derom sige, hvad Gud giver ham i Sinde«. Heller ikke kan han forsone sig med »de sex dejlige skinnende Jomfruer, som man kalder Vætter«, der efter den franske Krønike komme og give den nyfødte Olger Gaver paa Vuggen, thi »det er ikke troligt, at saa skulde skeet, men det er Fabel og opdigtet Ting«, og vi skulle takke Herren, at vi ere blevne udrevne af deslige Vildfarelser og vide, at Ingen kan give Mennesker god Lykke eller saadanne Gaver uden Gud alene.

»Olger Danskes Krønike« er bleven oplagt talrige Gange i Tidens Løb, og Almuens Forlæggere optrykke den endnu den Dag idag. Af Chr. Pedersens Udgave existerer der nu kun to Exemplarer, hvoraf det ene endda er defekt; de findes begge i Sverig, det ene i Upsala, det andet i Stockholm (*Sv. Akademiens* Bogsamling).

Fra Chr. Pedersens Trykkeri udgik paa dette Tidspunkt endnu et Par opbyggelige Skrifter samt en dansk Psalmebog, som der senere vil blive Tale om, og en Udgave af Rimkrøniken, og til begge disse sidstnævnte Skrifter

Kong Olger
Danskis Krønic
ke. Som vaar Kong
Gøtrickis søn/ oc en veldig Konge her
i Danmarckis rige/ oc i Engeland och
Babilonie/ Sõ her effter bescreffuit, staar
Oc om hãss store underlige oc mãdõmeli
ge gerninger/ sõ hã bedreff i orlog oc krig
til verdens ende faar den hellige chri-
stelige trois beskermelse/ sõ de
mue see som hende kunde le
se oc sige det andre
framde
lis.

Sat i Malmø

Titelblad til Chr. Pedersens Udgave af »Olger Danskes Krønike«, trykt i Malmø 1534.
Efter det eneste existerende fuldstændige Exemplar i Universitetsbibliotheket i Upsala.

staaer Chr. Pedersen mere i en Udgivers end i en Bogtrykkers Forhold. Men Tiden begyndte forøvrigt atter at blive ugunstig for litterair Virksomhed: Grevens Fejde udbrød, og det Haab om Christiern den Andens Gjenindsættelse paa Danmarks Trone, som de politiske Alliancer aabnede Udsigt til, kaldte paany Chr. Pedersen frem paa den historiske Skueplads. Malmø var endnu stadig den folkelige Kong Christierns Sag hengiven, og i Spidsen for Byens Borgerskab overrumplede Jørgen Kok Malmøhus, fangede Slotsherren Mogens Gyldenstjerne og lod den Del af Slottets Mure nedrive, som kunde være truende for Byens Sikkerhed. Chr. Pedersen var Borgemesterens »Sekretair og anden Haand« og har maaske været med ham paa hin Sejltour i Sundet, da han bragte Grev Christoffer, som laa med den lybske Flaade ud for Dragør, Efterretningen om denne Overrumpling tilligemed Stadens Nøgler. Slaget ved Øxnebjerg tilføjede dog snart den fangne Konges Sag det afgjørende Nederlag, og den folkelige Bevægelse afkræftedes saameget des lettere, som det var indlysende, at Hertug Christians (Christian III.s) Bestigelse af Danmarks Trone vilde være ensbetydende med en Sejr for Reformationen. Mellem den udvalgte Konge og det protestantisk sindede Malmø kom der derfor et Forlig istand, hvori det fastsloges, at Alt, hvad Borgerne i denne Fejde havde gjort mod Kong Christian eller Andre, skulde blive »en klar og aftalen Sag, saa at de ikke vare pligtige at staa nogen Mand tilrette derfor«.

Grevefejden.

Der er følgelig ikke noget Paafaldende i, at de mest fremragende blandt Malmøs protestantiske Lærere sattes i Virksomhed ved den officielle Gjennemførelse af Reformationen. Ogsaa Chr. Pedersen blev der Brug for til et betydningsfuldt Hverv, som vil blive omtalt nærmere i det Følgende: hans Deltagelse i Bibel-Oversættelsen. I en sex til syv Aar maa dette vigtige og vanskelige Arbejde have optaget det Meste af hans Tid, og han synes at have tilbragt dem dels i Malmø, dels i Kjøbenhavn, efter at han 1536 havde solgt sit Trykkeri. I 1543 havde han tilendebragt sit Hverv; han var da en Mand paa nogle og tresindstyve Aar, og mange Kræfter har det store Arbejde og en Sygdom, han faldt i, ikke levnet ham til hans sidste halve Snes Leveaar. Af samtidige Brevskaber faaer man endog Indtrykket af, at han har været noget aandssvækket mod Slutningen af sit bevægede og af aandeligt Arbejde stærkt optagne Liv, og man kan vel deri søge Aarsagen til, at han enten efter egen Beslutning eller ved Andres Foranstaltning tilbragte Resten af sin Levetid i landlig Ro hos en Frænde, Præsten i Helsinge, halvanden Mil nordøst for Hillerød. Det var dog ikke Naadsensbrød, han nød paa sine gamle Dage; han havde baade Ejendele og Kontanter at raade over og kunde holde sig en Karl til sin Opvartning. Ejheller var han hele Tiden saa svagelig, at han ikke f. Ex. gjentagne Gange kunde tage til Helsingør og give personlig Møde paa Raadhuset i de Retstrætter, som forbitrede hans sidste Dage; ja endog litteraire Arbejder gav han sig af med, idet der i hans Bo forefandtes et Haandskrift til en Oversættelse af Æsops Fabler, som udkom efter hans Død, et Værk, som dog i flere Henseender bærer Mærker af Alderdommens Skrøbelighed. Mod Slutningen af hans Liv forlod Kræfterne ham saa fuldstændig, at han ikke kunde føre Pennen. Han døde den 16. Januar 1554, altsaa i en Alder af mellem halvfjerds og firsindstyve Aar, og skal efter Huitfelds Beretning ligge begraven et Sted paa Helsinge Kirkegaard.

Alderdom og Død.

Hans Livshistorie er første Gang skreven af Langebek i »Danske Magazin«, I. Bd., men fyldigere, med Indtrængen i Emnet fra alle Sider og grundig Belysning af alle Enkeltheder er hans Levnet og Forfattervirksomhed skildret i vore Dage af C. J. Brandt: »Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter« (1882).

Chr. Pedersen fremtræder saa tidlig og saa flittig med Arbejder i Modersmaalet, at han allerede af den Grund maa kjendes værdig til det Navn, man har tillagt ham som den danske Litteraturs Grundlægger. Men endnu mere vil man finde ham fortjent til denne Hæderstitel, naar man mindes, hvad der var den ledende Tanke i dette Forfatterskab og hvilket ualmindeligt Herredømme han besad over Midlerne til det. Det er bestandig, hjemme som ude, Kjærligheden til Fædrelandet og det danske Folk, der styrer hans Pen: derfor er han øm over dets historiske Minder, vil redde dem fra Glemsel og indprente dem paany, at med dem den nationale Aand kan vækkes og styrkes; derfor vil han gjennem Modersmaalet aabne Menigmand Adgang til det rette Kjendskab til de højeste aandelige Anliggender, Vilkaarene for en kristelig Vandel og Salighedens Erhvervelse, og derfor drøfter han, overalt hvor Lejlighed gives, alle de Spørgsmaal, der angaa en god og sund Livsførelse. Og til denne sin Mission som Forfatter er han udrustet med en Magt over Sproget som Ingen før og ikke Mange efter ham, en jevn og ædruelig, men klar og letfattelig Fremstilling, som var et Særsyn paa hans Tid. Herom have de Kyndigste aflagt ubestridelige Vidnesbyrd. C. F. Allen betegner i sin nordiske Sproghistorie Chr. Pedersen som »den af det danske Sprog fremfor alle Andre fortjente Mand, der af det havde omtrent samme Fortjenester som Luther af det højtydske«, og Wegener siger om hans Stil, at »det danske Sprog ligesom af en indre Trang fødtes ham paa Læben og strømmede fra Læben med en beundringsværdig Velklang og Rigdom«.

Som Chr. Pedersen i sit Sprog er dansk som Ingen før ham, saaledes er han det ogsaa i hele sin Personlighed. Der er noget Trofast, noget Støt og Sikkert ved ham, som viser tilbage til Nationaltypens bedste Egenskaber. Hans Væxt er langsom, men paalidelig. Det ligger i Sagens Natur, at han maa tage sine litteraire Udgangspunkter udenfor Fædrelandets fattige Aandsliv, men han har en egen Evne til at gjøre de fremmede Impulser virksomme i Hjemmets Tjeneste og tilpasse dem efter dets Fordringer. Og uden at han paa Ideernes Omraade er nogen genial Gjennembruddets Mand, ere Tidens skabende Tanker dog tilstede hos ham, endnu inden han er sig deres reformatoriske Karakter bevidst. Allerede i det katholske Afsnit af sit Liv fremsætter han i al

Stilfærdighed og Sagtmodighed Anskuelser, som senere bleve Slagord i Reformationsbevægelsen; men han blev ikke en fyrig Bannerfører som Luther, hvis Kampnatur aldrig ret tiltalte hans sindige Væsen, skjøndt han saa godt som Nogen vidste, hvad det var at blive en god Sag tro ogsaa i onde Tider, og var en sikker Mand, hvor der skulde voves for den — han stillede sig i Reformationssagens Tjeneste, men gav ikke derfor Afkald paa selvstændig Dom overfor de ikke saa sjelden extravagante og formtrodsende Ytringer, der fløj fra Reformatoren i Kampgnyets Hidsighed som Gnister fra Sværdhug. Alt i Alt sætter han et eget dansk Præg paa vor Litteraturs første Begyndelse, og hvor dens nationale Egenskaber træde tydeligst frem, pege de tilbage paa ham:

Skjøndt mellem Sjællands Præster
kun regnet til de smaa,
han var en Runemester
paa Modersmaal som Faa,
og skrives Mesterværker
med danske Kjendemærker,
han Pennen skar til dem. (Grundtvig.)

Medens Chr. Pedersen i Udlandet var virksom for Reformationens Forplantning til Danmark, gik dens Sag frem herhjemme, ikke uden haard Kamp og voldsomme Tilbagefald, men dog omsider naaende sit Maal. Striden førtes baade med legemlige og med aandelige Vaaben, baade i Livet og i Litteraturen. Nærmest som virksom i sidstnævnte Henseende skulle vi betragte den Mand, hvis Navn nøjere end nogen Andens er knyttet til Lutherdommens Sejr i Danmark, **Hans Tausen.**

Det var hin lille Plovdreng fra Birkinde By,
hans Navn fløj over Danmark med folkeligt Ry,
en dansk Morten Luther, han stred med Ordets Sværd,
og sejred med Aanden i Hjertefolkets Hær —

Hans Tausen.

synger Ingemann om Bondesønnen fra Kjertemindeegnen, der endte paa Ribe Bispestol. **Hans Tausen** blev født 1494 og gik i Odense Skole, maa vel altsaa tidlig have røbet usædvanligt Nemme og boglig Interesse, siden han fra sin Faders Smedie naaede ad den alt Andet end slagne Vej til Latinskolen. Men endnu videre skulde hans Vandring føre ham. Enogtyve Aar gammel var han Munk i Johanniterklostret Antvorskov ved Slagelse og klosterbunden til St. Hans Brødrenes Regel, der var saa mild, at de strengere Ordener ikke ret vilde betragte dem som Munke, hvorfor Hans Tausen ogsaa ved en senere Lejlighed kunde skrive: »Jeg har været i et Kloster, desværre, men om jeg var Munk, lader jeg den gode Herre (Prioren)

og de Dannemænd i Antvorskov svare til.« Allerede Aaret efter sin Indtrædelse i Klostret er han i Rostock, hvor han 1516 blev indskreven som Student, gjennemgik de akademiske Grader og allerede 1520 optraadte som Docent. Det følgende Aar foredrog han offentlig Theologi ved Kjøbenhavns Universitet, endnu ikke luthersk udpræget, skjøndt han vel i Rostock havde været omsuset af Luftningerne fra Wittenberg; han har vel staaet omtrent paa samme Stade som Poul Eliesen, da denne som urban Formidler af Reformationens Ideer vilde lede deres lempeligste Indhold ind i et roligt Leje; da de to Mænd senere kom til at staa hver i sin Lejr, minder Hans Tausen ialtfald om, at han og hans Modstander »tidligere have fortæret saameget Brød sammen, at han kjender mig nok ikke saa ufredsom og balstyrig at være«. Imidlertid maa det Sammenhængende i Luthers Lære og Færd ogsaa have drevet Hans Tausen videre og videre paa Konsekvensens Bane, og al hans Hu stod til Tydskland, for at han kunde fortsætte sine Studier i Wittenberg under Mesterens egen Vejledning. Hans rige Kloster gav ham Rejseunderstøttelse, det hedder sig paa det Vilkaar, at han skulde besøge den papistiske Theologis Højskoler i Löven og Köln, hvilket der imidlertid er Grund til at opfatte mere som en officiel Formalitet end som et virkeligt Forbud mod at rejse til Wittenberg; endnu var Christiern II. Herre i Danmark, og saalænge var det ikke raadeligt at røbe sin Uvillie mod Luthers Højskole offentligt, og at det var til den, de Unges Sind drev dem, var ikke skjult for Kirkens Stormænd. Omtrent en Maaned efter Kongens Flugt blev Hans Tausen indskreven som Student i Wittenberg, den 16. Maj 1523. I noget over et Aar hørte han Luther og Melanchthon, og har han tidligere havt sine stille Forbehold overfor den nye Lære, saa svinde nu hans sidste Betænkeligheder under Paavirkning af Luthers ivrigt erobrende og Melanchthons klart overtydende Veltalenhed, og opfyldt af Overbevisningen om det Vrange i Kirkens Helgenlære, om Gudssamfundets Stiftelse i Daaben og Befæstelse i Troen, om Bibelordets enfoldige Sandhed og dennes Udbredelse gjennem ren og usminket Børnelærdom, vender han tilbage til sit Kloster, hvor »den gode Herre« Eskil Thomsen, Prior af Antvorskov og Medlem af Rigens Raad, i Begyndelsen behandler den dygtige unge Mand mildt i Haab om, at Klostret skulde faae Ære af ham, men snart kommer paa det Rene med hans Frafald og efter at have sporet de nye Lærdomme i en af hans Prædikener sender ham til Johanniter-Huset i Viborg. Ogsaa her prøvede Forstanderen, den lærde og højtbegavede Peder Jensen, først paa at tage den unge Apostat med Mildhed, men da Hans Tausen ikke ved nogen Overtalelse lod sig bevæge til at lægge Skjul paa sine Meninger, kastede han ham i Fængsel. Men Modgangen æggede kun Nidkjærheden: Hans Tausen prædikede gjennem Lydhullerne i Fængslet for Borgerne udenfor, saa Forstanderen af Frygt for Ophidselsen i Byen satte ham i Frihed igjen og gav ham Lov til at prædike i Klosterkirken, naar Aftentjenesten var endt. Større og større Kredse af Borgere sluttede sig til ham; han behøvede kun at give et Vink, for at samle dem om sig som en Vagt til sin Beskyttelse, og betrygget ved denne Tilslutning forlod han Klostret, aflagde sin Ordensdragt og tog Bolig i en anseet Borgers Hus.

Studier udenlands.

Hjemkomst.

Ophold i Viborg.

Ikke længe efter fik Hans Tausen en ligesaa uventet og paafaldende som mægtig Støtte for sin Propaganda, da Frederik I. under et Ophold i Aalborg den 23. Oktbr. 1526 rettede en Skrivelse til Borgemester, Raad og Menighed i Viborg, i hvilken han udnævnte den lutherske Prædikant til sin Kapellan, tildelte ham »Forlov og Befaling til at være i Viborg for en Tid og prædike det hellige Evangelium for Borgerne«, samt paalagde disse, at »de paa Kongens Vegne skulle

beskjærme ham mod Alle, der ville overfalde ham med Vold og Magt, være sig Gejstlig eller Verdslig«. Særlig i Kjøbstæderne havde nemlig den nye Lære lidt efter lidt bredt sig saa stærkt i Form af »hemmeligt Lutheri«, at den var bleven en Magt i Samfundet, som maatte tages med i den politiske Beregning, og i de stærke Udslag frem og tilbage, som Statsstyrelsen bevægede sig imellem i denne af saamange modstridende Interesser sammenvævede Tid, var der just nu en Situation, i hvilken Kongen ansaa det for god Politik — ikke at tale om, at det stemte med hans egne Sympathier — at begunstige Reformationsbevægelsen ved at optræde som Beskytter af den første aabenbare og erklærede Bekjender af Luthers Lære, uanseet at hans Haandfæstning forpligtede ham til »aldrig at tilstede nogen Kjætter, Luthers Discipel eller Andre at prædike eller lære lønlig eller aabenbarlig mod den himmelske Gud, den hellige Kirkes Tro, den helligste Fader Paven eller Romerkirken«. Dette mærkelige Beskjærmelsesbrev blev paa eengang en Handske, kastet til Prælaterne, og en Haand, rakt til den danske Borgerstand, der herved i Virkeligheden fik Ret til uden Hensyn til Biskop og Domkapitel at holde sig selv en Prædikant eller Fripræst. Ad denne Vej blev der aabnet den evangeliske Lære en ligesaa bekvem som legal Vej til Kjøbstædernes Borgerskab, der ogsaa nu allevegne blev Lutheranismens virksomste Støtte.

Særlig i Viborg var der en taknemmelig Jordbund for den nye Udsæd, og Hans Tausen støttedes baade fraoven og franeden. Latinskolens Rektor, Jakob Skjønning, der tillige var Præst, havde overladt ham sin Sognekirke, den lille St. Hans Kirke, til at prædike i, men den blev snart for trang for Tilstrømningen, og Borgerne skaffede ham da Tilladelse til at prædike til Aftensang i Graabrødrenes rummelige Kirke tæt ved Bispegaarden, altsaa lige for Bispens Øjne. Denne — Jørgen Friis — kunde tilsidst ikke betvinge sin Harme og formaaede sin Slotsherre til at trænge ind i Kirken med væbnet Magt for at gribe Tausen og føre ham op paa Slottet. Hans Tausen stod paa Prædikestolen, da Slotsherren traadte ind og befalede ham at standse og følge med ham til Biskoppen. Men med luthersk Frimodighed gav Hans Tausen til Svar: »Jeg staaer her i en højere Herres Tjeneste, men naar jeg er færdig, skal jeg, hvis Biskoppen ønsker det, komme til ham.« Da Slotsherren blev hidsig og truede, gjorde Borgerne sig rede til at sætte Haardt imod Haardt, løb til de nærmeste Gader for at hente Vaaben eller sendte Kvinderne hjem efter dem, og overfor denne bestemte Optræden faldt Slotsherren tilføje og fjernede sig.

At den tydske Bogtrykker Hans Vingaard paa denne Tid kom til Viborg med sit Trykkeri, er ogsaa et Tegn paa den reformatoriske Stemnings Overvægt i Byen. Vi have tidligere antydet, at Bogtrykkerne i hine Dage betragtede sig som aandelig medansvarlige i de Skrifter, der udgik fra deres Presser; de flyttede derfor gjerne deres Trykkerier hen til de Punkter, hvor der var stærkest Bevægelse i den Retning, de selv tilhørte, saa den luthersksindede Bogtrykkers Ankomst til den jydske By tyder paa, at han har betragtet den som et af Centrerne for Reformationsbevægelsen i Danmark. Hans Tausen hilste ogsaa hans Ankomst med Glæde. »Gud har sendt os denne Prenter til Byen,« skrev han og lod strax tre Smaaskrifter udgaa fra hans Officin.

En Christelig Fadzon.

Det første af disse Skrifter: »En rett Christelig Fadzon at Christne Børn med paa Danske« er nu ikke længer til i noget bevaret Exemplar, men kun i en Afskrift i det St. kgl. Bibliotheks Thottske Samling. Forfatteren udleder Grunden til, at den menige Verden er saa plat forsjunken i Synd, fra den Omstæn-

dighed, at ved Daaben Fadderne ikke have forstaaet de Ord, som Døbe-Faderen taler over Børnene, og han har derfor nu sat Ordene ud paa dansk Maal med alle de Tegn, som man plejer at haandtere i Daaben, for den enfoldige Almues Skyld.

Det følgende Arbejde fra Hans Tausens Pen og Hans Vingaards Presse (1528) er en Oversættelse af Luthers »Mandat Jhesu Christi an alle seyne getrewen Christen«, et lille Skrift i Form af et Himmelbrev, der i sin frit oversatte, tildels lokaliserede og ved et fyndigt Sprog udmærkede danske Skikkelse har faaet den vidtløftige Titel: »HEr haffue wij bodhae (baade) edtønckelight Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij eræ saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kast then helig Christelighæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naffnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ och wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium.« Det er Vorherre selv, der fra sin Himmeltrone taler til sin Menighed: »I veed vel, hvad I have svoret mig igjen i Daaben, hvorledes I have hyldet mig for Eders Herre og Fyrste med svoren Ed; nu er jeg kun altfor tidt bleven undervist om, hvorledes I have forglemt samme Ed og ere affaldne fra mig og ikke agtet paa, at I maatte beholde det stærkeste Slot og Fæste, som er den store og stærke Tro, som jeg bød Eder at sætte paa det Ord, jeg havde lært Eder, det hellige Evangelium.« Menneskesindet har været vildledt og søgt Frelsen paa mange Veje: »Er det ikke saa? Løb I ikke fra Rom til St. Jakob, fra St. Jakob til Stjernebjerg, derfra til Kippinge, fra Kippinge til Rye, fra Rye til Aabenraa, fra Figentræ til Pæretræ, fra Pæretræ til Æbletræ, I løb hid, I løb did og fandt dog ikke Eders Sjæls rette Føde; I bleve jo lige hungrige, lige tørstige, fordi Eders Sind og Samvittighed kunde ikke blive tryg og fredsommelig af Arriner og Kariner, Kapper eller Vievand; saa stod I altid i Tvivl, hvor stærkt I end løb derefter.« Et ynkeligt Klagemaal.

Til Borgerne i Viborg og Aalborg sendte den gamle fyenske Biskop Jens Andersen Beldenak en Advarsel mod den evangeliske Lære og fremkaldte herved Hans Tausens tredie Skrift: »Edt kort antswor till bispenss sendhæbreff aff Othense« (1529). Han viser sig heri som en dygtig Polemiker, idet han Stykke for Stykke gjendriver sin Modstanders Paastande. Allerede Skriftets Begyndelse giver en karakteristisk Prøve paa dets Tone: »Vi Jens Andersen, med Guds Naade Biskop udi Odense. — Aha, Hr. Jens Andersen, hvor det skal blive Eder haardt at bestaa, at I er en Bisp af Guds Naade. Ak nej, desværre, ikke af Guds Naade, men af Guds store Fortørnelse, U-Yndest og besynderlige Vrede, for vor Utaknemheds og mangfoldige Synders Skyld haver Gud berøvet os vore rette Sjælesørgere« o. s. v. Han opgjør ved denne Lejlighed et Regnskab for sit personlige Vedkommende, idet han imødegaaer Bebrejdelsen for at have brudt sit Klosterløfte. Hans Svar er, at han netop derved er bleven sit tidligste Løfte tro, det, han har givet Gud i Daaben: »I min Daab besvoer jeg mig til min Gud, at han skulde være min Gud og elskelige Fader og jeg hans kjære Barn for Christi Skyld; men denne Lydighed afsagde jeg ham, og da var jeg en falsk, forløben Kristen; den Lydighed, jeg havde lovet Gud, lovede jeg nu et Menneske; den Tro, jeg tilforn satte til Christus, satte jeg nu til mit Klosterlevnet ... Er jeg pligtig at holde, hvad jeg har lovet, saa skal jeg holde den første Jæt (Løfte), som jeg havde lovet Gud, og lade den anden fare.« Klosterlivet ejer kun Gudelighedens Skin, men ikke dens Væsen, da al sand Gudelighed maa vise sig virksom i Kjærlighed; men denne fornægtes i Klostrene, det veed han fra sit eget Ophold Svar til Jens Andersen.

i de rige Johanniter-Huse: »I det, jeg skulde have været andre Mennesker til Tjeneste, tjente jeg nu mig selv. Jeg lovede Fattigdom; men hvorledes? — saa at jeg vilde bo i store kostelige Stenhuse og kongelige Paladser, æde og drikke kræselig, slide Ludsk og Londersk (Klæde fra Lüttich og London) og bruge alt det, mit Liv lystede, men at jeg vilde plat Intet have at give Andre; jeg vilde tjene mig selv og være ingen Andre nyttig eller brugelig.«

Samme Aar som dette Fejdeskrift udkom, forandrede et kongeligt Brev med et Pennestrøg hele den kirkelige Tilstand i Viborg, idet der kort og godt forordnedes, at da Byen ikke havde Raad til at holde de mange Kirker og Kapeller vedlige, skulde Borgerne nedbryde dem alle tilhobe, ene med Undtagelse af de to, Sortebrødre- og Graabrødrekirkerne, som de efter deres eget Ønske vilde beholde til Sognekirker, og — selvfølgelig — Domkirken. Borgerne tøvede ikke med at gjøre Brug af deres Ret, og tolv Kirker faldt som Ofre for denne radikale Reform. Byen havde nu kun to Sognekirker; ved den ene var Hans Tausen Præst, og til den anden ordinerede han — til let forstaaelig Forargelse for de Paveligsindede — sin Hustrus Broder Jørgen Sadolin.

Ophold i Kjøbenhavn.

Kort efter denne sin selvbeskikkede Optræden som evangelisk Superintendent blev Hans Tausen af Frederik I. kaldet til Kjøbenhavn og som Kongens Kapellan stillet til Borgernes Raadighed, samtidig med at det blev ham tilladt eller vel snarere overdraget at indrette Gudstjenesten i Nikolai Kirke paa luthersk Vis for de Borgere, der maatte foretrække denne Form af Kirkegang. Og af dem var der Mange; i voxende Skarer strømmede de til for at høre den første offentlige Forkyndelse af Luthers Lære, og Hans Tausen kan fra nu af betragtes som »Fænnikedrager for det ganske Lutheri i Danmark«, for at bruge Poul Eliesens bedske Udtryk, ligesom ogsaa Skylden for al Uorden og ethvert Overgreb af den lidenskabeligt bevægede Mængde blev lagt paa hans Skuldre, især af den samme kampiltre Lektor Poul, der klager over, at efter Tausens Ankomst »voxede Ondskaben i den Grad, at den By, der fremfor nogen anden havde holdt fast ved Fromhed og Gudelighed, blev den værste Hule for Ugudelighed og Vederstyggelighed; den uvidende og træge Almue blev saaledes betaget af en utrolig Galskab, at den rasede mod Kirkernes Helligdomme, sønderslog Helgenbilleder, haanede den hellige Messe med gruelig Spot, ja søgte endog at overgaa baade Viborg og Malmø i Ugudelighed.«

Med den dygtige Modstander, fra hvis livlige Pen disse haarde Beskyldninger flød, tog Hans Tausen Kampen op 1531 i Anledning af Poul Eliesens Brev om Messen, som han havde sendt til Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn med Ønsket om, at Hans Tausen vilde give ham Svar paa hans Spørgsmaal, hellere paa Latin end paa Dansk. Tausen tøvede heller ikke med sin Imødegaaelse, og hans Svar blev sendt til Poul Eliesen, der nu lod sit Sendebrev og en Replik i Anledning af Tausens Svar trykke, men uden at medtage selve dette. Der manglede saaledes et vigtigt Led i den offentlige Diskussion, som Hans Tausen skyndte sig at udfylde ved at lade den sidste Halvdel af sit Skrift udkomme i Trykken som »Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then Papistiske Messe«.

Svar til Poul Eliesen.

Denne Strid drejer sig om et af Pavekirkens Hoveddogmer, Opfattelsen af Messen, hvori den hele katholske Gudstjeneste var koncentreret som i sit Brændpunkt, og hvis Aflæggelse var Reformationens ydre Tegn. De Evangeliskes

Angreb paa den katholske Betragtning af Messen rettedes dels imod Nadverens ydre Forvaltning, Nægtelsen af Kalken ved Lægfolks Altergang — »Bisper og Præster havde som Skalke, Tyve og Røvere stjaalet den ene Part af Sakramentet«, sagde man — dels og væsenligst mod den indre Betydning som et Offer til Forligelse for vore Synder, et Offer for Levende og Døde, som den katholske Kirke tillagde Nadveren, idet den konsekrerende Præst i det Afsnit af Messetjenesten, der kaldtes »Kanon« eller »den tiendes Messe«, fordi den blev læst ganske sagte, henvendte sig til Gud, ikke til Menigheden og, idet han tog Brødet og Vinen paa Alteret, bar det frem med den Bøn til Gud, »at Du vil behagelig anse og velsigne disse Gaver, disse Laan, disse hellige og ubesmittede Ofre,« hvortil der, under Paakaldelse af Helgennavne, var føjet Bønner for Kirken, for Paven og for Alle, »som ofre Dig dette lovlige Offer for deres Sjæles Løsen og Frelse.« Hævdelsen af denne Betragtning af Nadveren som et Offer til Frikjøbelse for Syndestraf var i rent udvortes Henseende af yderste Vigtighed for den katholske Kirke, fordi gjennem den en uudtømmelig Rigdomskilde udgød sit Væld over Kirker og Klostre i Form af Indbetalinger, testamenterede Formuer og Gavebreve som Vederlag for Præsteskabets Udførelse af Sjælemesser for de Afdøde og andre »stiftede Messer«, ved hvilke Messens Karakter af Sonoffer tydeligst traadte frem. Det var derfor praktisk god Krigsførelse, at Luther tidlig rettede sine Angreb mod dette Punkt, som det var ideel Indignation over en hellig Indstiftelses Forvanskning i verdslige Formaals Tjeneste, der lagde Kraft i hans Vaaben, da han i sit paa Wartburg forfattede Skrift om Messen holdt sig ene og alene til Nadverens Indstiftelsesord og stemplede det som en Fornægtelse af Troen at ville forlige Gud ved at bringe ham hans egen Gave til Menigheden som Offer, efter at Forligelsen med ham eengang for alle var stiftet ved Jesu Offer paa Golgatha. Til Luthers Argumentation støtter Hans Tausen sig selvfølgelig i hele sin Imødegaaelse af Poul Eliesen og holder bestandig sin subtile Modstander til Ilden, hvergang han vil forvirre Ordenes naturlige Mening ved kløgtige Distinktioner, som naar han vil bortforklare Messens Betydning som Offer ved at kalde den et Mindeoffer, en trofast Formaning til Delagtighed i det aabenbare Christi Offer, men ikkedesmindre en god Gjerning, der med selvstændigt Offer-Værd og -Virkning kan komme Levende og Døde tilgode, naar Handlingen følges af Menigheden med Andagt og Kjærlighed. »Siger Du, at de have ikke gjort Messen til et nyt Offer til Syndebod?« udbryder Hans Tausen. »O Gud give, det var saa! Det giver mig stort Under, at Du saaledes vil aarsage (undskylde) Paven, helst fordi han aarsager sig ikke selv, men aabenbare kalder Messen selv et Offer . . . Have vi ikke den ryggesløse Kanon ved Haanden, som kalder Messen et Offer og saadant et Offer, som skal afslette Synden! . . . Hvad est Du Barn, eller vil Du gamle Munk gjøre os til Børn! O I Messepræster! hører Lektor Pouls Dom over Eders Messe! han fordømmer alle de Messer, der siges for noget Offer til Syndebod!« Hans Tausen veed fuldtvel, hvilken snild Modstander han har at gjøre med, en Disputator, der »beviser mesterlig at kunne drage og skyde Skjødet, som Blæst og Bølge sige til«, og netop som et Modstykke til denne Tvetydighed fremsætter han sin egen og Luthers Betragtning af Nadveren uden Omsvøb og uden Forbehold. »Til hvad Brug Vor Herre Jesus har efterladt os det hellige Sakrament, det beviser han klarlig nok, da han beder, at man skal tage, æde og drikke, ham til en Amindelse; nu taler han aleneste derom, og ikke hvorledes man skal stoppe det i Sølvkar og

Hans Tausens Haandskrift.

(Facsimile af hans Brev til Kong Frederik den Første, i Karen Brahes Bibliothek i Odense.)

Then aldmechtighe gud aff Hymelen begaffue E. N. kongelig Mayestatt aldkiereste naadighe Herre mz (med) wisshedzenss oend (Aand), och saad gudeligh forstand, och en rett aluorligh goedh willij, til ath forfremme gudz rette sandhet, wdhen ald wild (Forudindtagethed) och alle personers anseende, gud til willij och loff, Ethers Naadhæ til ewigh priis och æræ, och E. N. arme wndersotte til gaffn och ewigh salighet Amen.

sætte det op og bede dertil; ved dette Guds Ord bliver jeg saa fast, at Du skal ikke drive mig derfra.«

Om Hans Tausens Skrift sagde N. M. Petersen i sin Litteraturhistorie 1854, at det burde udgives paany; dette er senere skeet ved Holger Fr. Rørdam (Smaaskrifter af Hans Tausen, Kbhvn. 1870).

Paa dette Tidspunkt falder ogsaa Tausens Gjengivelse af Luthers Svar paa det kejserlige Mandat efter Herredagen i Augsburg, der, ledsaget af en »ydmyg tro Formaning til Kong Frederik«, opbevares i hans egenhændige Haandskrift i Karen Brahes Bibliothek i Odense.

Men ikke længe efter brast den Støtte, Hans Tausen havde havt i sin kongelige Velynder. Frederik I. døde 1533, og under de svævende Forhandlinger

om Kongevalget, under hvilke store politiske Interesser krydsede hverandre, vandt Prælaterne deres Magt tilbage for en Stund og benyttede den til en kraftig Reaktion imod de Evangeliske. Under Herredagen i Kjøbenhavn 1533 stævnedes Tausen til at møde paa Raadhuset og modtage Rigsraadets Dom i den Anklage, der var rejst imod ham for at have brugt Haansord mod Sjællands Biskop Joachim Rønnow, for — i sit nysnævnte Fejdeskrift — at have skjældt Prælaterne for »Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forblindede Knubbe«, og for at have talt usømmeligt om den hellige Messe. Poul Eliesen førte Sagen imod ham, med sin vante Livlighed og Smidighed og med en særlig god Villie til at komme sin Modstander tillivs. Situationen var betænkelig for den Anklagede og reddedes kun nogenlunde ved den Støtte, Kjøbenhavnerne ydede deres afholdte Lærer og Prædikant. Efterretningen om Hans Tausens Indstævning for Rigets højeste Domstol vakte det stærkeste Røre i Byen; Borgerne samlede sig væbnede udenfor Raadhuset og fordrede ham frigiven, og ved at henvende sig om Hjælp til den lybske Borgemester Jürgen Wullenweber, som laa med sine Skibe udfor Dragør, aabnede de Udsigt til saa betænkelige storpolitiske Konsekvenser af denne Sag, at Rigsraadet ansaa det for betimeligst at gjøre en hurtig Ende paa den og afsluttede den endnu samme Dag, dog først efter at lybsk Mandskab i Smaaafdelinger havde betraadt Kjøbenhavns Grund for at gjøre fælles Sag med Borgerne og benytte disse forviklede Omstændigheder til Hansestædernes Fordel. Dommen gik vel imod Hans Tausen, der tilstod sig skyldig i Forseelse mod Joachim Rønnow, men frejdigt vedstod sin Lære om Messen og Nadveren; den Straf, han skulde været idømt — og det kunde let have gjældt Livet — blev ham imidlertid eftergiven, hvorimod han inden en Maaneds Forløb skulde have rømmet Sjællands og Skaanes Stift og overhovedet aldrig maatte forrette nogen Præstegjerning uden den Biskops Tilladelse, i hvis Stift han opholdt sig, ligesaalidt som han maatte skrive eller lade prente nogen Bog.

Facsimile af Hans Tausens Navnetræk.

Trods Dommen, der var overgaaet ham, var Hans Tausens Bortgang fra Raadhuset snarere en Sejrherres end en Overvundens. Menneskeskaren foran Raadhuset havde alt Andet end fredelige Miner; »var der blevet krummet et Haar paa hans Hoved«, fortæller et Øjenvidne, Reimer Kok, »saa var ikke En kommen levende derfra, thi hvorledes den menige Mand hilsede Rigsraaderne, især Biskopperne og deres Munke, da de gik fra Raadhuset, det har jeg selv seet med mine Øjne«. Det var kun Hans Tausens personlige Beskyttelse, Joachim Rønnow kunde takke for, at han slap helskindet hjem til sin Bispegaard.

Visen om Løgn og Sandhed.

Rimeligvis paa dette Tidspunkt er det, at Hans Tausen har givet sin alvorsfulde, for den gode Sag bekymrede Stemning Luft i den smukke Vise »om Løgn og Sandhed«, det ypperste af de polemiske Digte fra Reformationstiden, vi have tilbage. Det er naaet til vor Tid i forskjellige Udgaver, af hvilke den ældste — fra 1547 — blev funden for en Snes Aar siden i det St. kgl. Bibliothek, trykt i et lille Oktav-Hefte sammen med en Vise »om Munkekappen«, (udg. af Chr. Bruun i »Viser fra Reformationstiden« 1864). Det er Sandhedens Pilegrimsgang paa Jorden, Hans Tausen besynger med Tanken paa sin egen Skjæbne og sine Modstanderes Triumf:

I fordum Tid var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade,
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hende Vaade.

Nu er Løgn vorden hende vred,
han maa hende hverken høre eller se,
han vil hende plat fordrive.

Hverken paa Herreslot eller i Kjøbstad kan Sandheden finde Ly; hist »kom Løgnen ridende i Gaard med Rytter og Hofmænd, saa vældig han var«, og for at drive hende bort fra Staden skrev Løgnen »Brev til Borgemester og Raad, at de Sandhed ihjel skulde slaa«. Ejheller paa Thinge kan den Forfulgte komme til sin Ret; da søger hun Tilflugt i et Kloster:

Sandhed monne til Kloster gaa,
hos Bisper maatte hun ikke være.
Hun tog en Munkekappe paa,
den agted hun rolig at bære.
Sandhed bad Munken mod Løgn skulde stride,
at hun maatte rolig i Kloster blive,
det kunde dem meget fromme.

»Sandhed, Du est en Rømnings-Mand,
og Dig kan Ingen lide!«
Det svarede Gaarden som en Mand:
»Vi ville ej for Dig stride.
Fordi vi tjene nu Løgn med Tro,
thi maa Du ej i vort Kloster bo,
Du kant os lidet fromme.

»Løgn han er i Kloster rig,
han giver os ingen Plage.
Ikke er en anden i Verden slig,
der os giver saadanne Dage.
Løgn han bygger op store Mure,
og intet Arbejde er os saa sure,
han kan os frilig bestyre.

»Sandhed, Du est baade sulten og mager,
dit Stegers monne lidet ryge.
Vort Prison*) est Du en Gjæst saa fager,
og hannem skal Du nyde.« —

Nu er Løgn vorden Munkens Patron,
og Sandhed sidder i deres Prison,
tildøde ville de hende svelte.

Havde Sandhed enten Venner eller Frænder,
der til Munkene vilde tale,
at de deres Vrede vilde fra hende vende
og lade hende fredelig henfare!
Herre Gud af Himmelen hjælpe hende vel,
for Munkene gjøre hende stort Uskjel,
hun haver dog ingen Brøde.

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan vel hver Mand mærke.
Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgnen bestærke.
Men kommer Sandhed tilords igjen,
da raader jeg, Løgn, Du bruger dine Ben,
Du vedst, hvad det vil koste.

De ere nu Faa, det ville forstaa,
at Sandhed af Fængsel er kommen,
de love Gud, baade Store og Smaa,
af Hjertet og ej af Lungen.
Papister dem stinger hun jammerlig,
at hun aabenbarer deres Svig,
som dennem stor Vold haver givet.

Rigets Hofmester Mogens Gjøe, selv en ivrig Lutheraner og »alle Lutheraners Forsvar«, antog sig imidlertid Tausens Sag, og hvad han ikke evnede, udrettede hans Datter Birgitte — senere Herluf Trolles navnkundige Ægtefælle — som havde en høj Stjerne hos Biskop Rønnow. Med deres Forestillinger forenede sig Trykket franeden, fra Kjøbenhavns Borgere, og der bragtes et Forlig istand, som indrømmede Hans Tausen Ret til at vende tilbage til Kjøbenhavn, imod at han forpligtede sig til ikke i sine Prædikener at bruge »Skjændsord mod Bisper og Prælater, Kanniker og Præster«, men tvertimod at vise sig »hørig, tro og lydig mod Biskoppen«, og Mogens Gjøe gik i Borgen for ham med den stærke Forsikring, at han »vilde vove Hals, Liv og Gods, hvis han skulde svigte sit Løfte.«

Forliget var jo ingen lille Indrømmelse fra Bispens Side, men ogsaa Hans Tausen bandt sig i væsenlig Grad ved denne Overenskomst, og det er nok muligt,

*) Fængsel.

at den har gjort Skaar i Tillidsforholdet mellem ham og Kjøbenhavns Borgere. I den nærmest følgende Tids stærke Røre tager han kun liden Del; han fordyber sig i litteraire Arbejder og giver sig i Lag med Oversættelsen af det gamle Testamente, af hvilken **de fem Mosebøger**, »med tro oc flijt fordanskedt aff M. Hans Tausen, Prædicker wdi Kjøbenhaffn«, udkom 1535 (trykt i Magdeburg) og bleve saa vel modtagne, at de maatte optrykkes paany begge de to følgende Aar. »Det var vel baade nyttigt og nødigt«, skriver han i Fortalen, »at denne hellige Skrift afmaledes paa alle Vægge, skreves udi alle Vraaer, udtydedes paa alle Tungemaal, at Ungdommen maatte betiden vænnes ved at øves derudi. Saa haver jeg nu bevist min Tjeneste paa disse Moses Bøger og fordansket dennem efter min Formue. Kunde forstandige Folk skjønne, at det saa kan være lideligt, da

Tuenne Skiøne
Viser Dē første Om Løgē oc Sādhed
Den anden om Muncke Cappen.

Titelblad til Hans Tausens Vise »om Løgn og Sandhed« efter den i det St. kgl. Bibliothek fundne Udgave fra 1547.

vil jeg gjerne gjøre ydermere, hvad jeg kan, ellers vil jeg hermed have givet dennem Aarsag til at gjøre det bedre, som bedre kunne.« Som Sprogmindesmærke indtager denne Oversættelse én vigtig Plads i Litteraturen; kan den end ikke i Sprogets Renhed og Rigtighed stilles helt ved Siden af Chr. Pedersens, er den dog let læselig og præget af en ejendommelig Karakter, i hvilken en populair og national Sprogtone hersker med naturlig Lethed. Til Prøve vælge vi det almenbekjendte Sted af

De fem Mosebøger.

2. Mose Bog. 20. Kap. 1.—17. Vers.

(I Hans Tausens Oversættelse er Versinddelingen udeladt.)

DEr talde Gud alle desse ord oc sagde, Jeg Herre er dyn Gud, som haffuer wdførd deg aff Egipten land, wd aff det trældoms huss.

Dw skalt icke haffue andre guder for meg, Dw skalt ingen billide giøre deg, oc ey nogen lignelse, enthen effter det som er her offuen wdi himmelen, eller her nedre paa iorden eller oc neden vnder iorden, Dw skalt icke tilbede eller dyrcke dennom, dy ieg Herren dyn Gud er een nidkiær Gud, som besøger fædrens misgierninge paa børnen ind y det tredie oc fierde læd, de som hade meg, oc giør miskundhed paa hele tusinde, som elske meg, oc holde myne bud.

Abrahams Offer.
Illustration af Hans Tausens Oversættelse af de fem Mosebøger (Magdeburg 1535).

Dw skalt icke føre Herrens dyn Guds naffn forgieffs, fordi Herren wil icke lade den bliffue vskyldig, som fører hans naffn forgiæffs.

Tenck paa Sabbats dagen, att dw holder hannom hellig, Sex dage mottw arbeyde oc gjøre alt det dw haffuer at skaffe. Men den siwende dag, skal wære Herren dyn Gud een Sabbath, da skaltw ingen handel tage deg for at giøre, ia huercken dw, dyn søn eller dyn daater, dyn swend, dyn pige eller dit queg, eller nogen dyn fremmede, som er inden dine porte, Dy sex Dage giorde Herren himmel oc iord, hawet oc alt det der wdi er, oc huilte seg den siwende dag, Derfor haffuer Herren welsignet den siwende dag, oc giord hannom hellig.

Ære dyn fader oc dyn moder, paa det att dw mot worde langliffuet wdi det land, huilcket Herren dyn Gud giffuer deg.

Dw skalt icke slaa ihiel.

Dw skalt icke bedriffue hoer.

Dw skalt icke stiæle.

Dw skalt icke swerre falsk widnesbyrd emod dyn nægeste.

Du skalt icke haffue løst til dyn nægestes huss.

Du skalt icke haffue løst til dyn nægestes hustru, hans swend eller hans pige, hans oxe eller hans asen, eller noget aff det dyn nægeste tilhør.

Da Hans Tausen udgav sit næste Skrift, 1539, havde Reformationen været gjennemført paa tredie Aar ved Christian den Tredies bekjendte Statskoup, uden at dens første Ordfører derved var bleven dragen frem af sin tilbagetrukne Stilling. Ved Valget af de nye Biskopper blev han forbigaaet; i en kort Tid har han været Præst og Lektor i Theologien i Roskilde, men er snart kommen tilbage til Kjøbenhavn, hvor han foruden sit Præsteembede røgtede Lektoratet i Hebraisk ved Universitetet.

Det omtalte Skrift er Hans Tausens **Postil**, det omfangsrigeste og vel tillige det originaleste af Reformationstidens litteraire Arbejder — Begyndelsen til den homiletiske Litteratur i Danmark. Værket falder i tre Dele: en Vinterdel og en Sommerdel af Postillen samt Jesu Lidelseshistorie. Det indledes med en Tilegnelse til Christian III., i hvilken Forfatteren smukt mindes sin Velynder, den afdøde Konge, og hædrer ham, fordi han mod mange store Herrers Villie baade inden- og udenlands, ja med sit eget kongelige Navns Foragt og Fortabelse lod det hellige Evangelium efter dets rette Forstand faae Indgang i Riget og beskyttede dem, der truedes og forfulgtes for denne Sags Skyld. Derefter priser Hans Tausen den nuregjerende Konge for Alt, hvad han har udrettet for Guds Lov og Christi Evangelium, men nævner saa frimodigt det Meget, som staaer tilbage at gjøre og som det paaligger Kongen at sætte i Værk: en god, bekvem Reformats, Oprettelsen af Skoler og et retskaffent Universitet, Indretningen af Hospitaler og Sygehuse for Syge og Vanføre, Omsorg for Enker og Faderløse og for Fattigfolk i Almindelighed. Men først og fremmest er det af Vigtighed, at Guds Ord holdes ved Magt »ved en udvortes mundtlig Prædiken;« og da ikke blot Almuen er grov og ulærd, men endog dens Lærere, Sognepræsterne, staa tilbage i Mangt og Meget, saa har han »efter Prædikanternes Raad og Tilskyndelse« udarbejdet denne Postil med dens Fordanskning af de Epistler og Evangelier, som behandles for Folket hver Søn- og Helligdag, samt med »en maadelig Udlæggelse« som Hjælp for Sognepræsternes Enfoldighed. Postillen.

I Fortalen til »alle fromme og uvillige Læsere« udtaler Hans Tausen sig saa nærmere om sin Bogs Opgave: »Dette Arbejde, gode Venner, er berammet ikke for deres Skyld, som noget højlig og grundelig ere boglærde og i Skriften synderlig øvede og vel forfarne, hvilket forstandigt Folk vel kan lettelig besinde. Men for dennem, som ikke have saare studeret og ej meget have hørt af den hellige Skrifts Udlægning, synderlig dem hvilke dog ere beskikkede til at lære Andre og vilde vel gjerne gjøre det Bedste, men have det ikke udi Formuen. At de maa herved have nogen Tilvisning og fast Grund at behjælpe sig med. Derfor beder jeg Alle og Hver især tage Alting i den bedste Mening og Intet altfor snart dømme til det Værste, hvilket Somme pleje gjerne. For det er altid lettere at dømme en Anden og foragte en Andens Arbejde end at gjøre selv noget Godt. Jeg haver med denne Postil ikke seet højt op og ikke tænkt hermed at fornøje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov, til at afværge to Skader og forfremme et dobbelt Gavn, at enfoldige villige Præstemænd baade maatte blive ved deres Tjeneste og ulærd Almue kunde vorde lærd og uforsømt. Thi jeg haver i Sandhed

fornummet og forfaret i disse tolv eller tretten Aar, jeg haver prædiket Evangelium, at Mange have standet i Stampe og ere i Lærdom blevne de Samme, de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den Evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed (Uvidenhed), de fornam og følte i sig selv, at de trøstede sig ikke til at fornøje og gjøre sine Folk fyldest. Derfor bleve de, som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, did som de selv vidste Vejen bedst, og bade dennem tro som deres Forfædre, enddog de vidste ikke, hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at Ingen skal med godt Skjel kunne aarsage (undskylde) sig udi de Maader. Er Villien god, da kan man hermed behjælpe sig og begrunde heraf Saameget, at en Mand kan lære sig først selv en hel Uge og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.«

Eſus ſagde till Phariſeer-
ne. Der wor ett rigt men-
niſke / ſom klœdde ſeg ÿ
Purpur oc bliant / oc leff-
de hwer dag herlig ÿ krœ-
ſenhed. Der wor oc en
ſtackarl ſom hed Lazarus
ſom

En Side af Hans Tausens Postil, trykt i Magdeburg 1539.
(Parablen om den rige og den fattige Mand).

Disse Ytringer kaste et oplysende Skjær over Tarveligheden af de Aander, den nye Kirkeordning havde i sin Tjeneste: et populairt Værk som en Postil, der almindeligvis er beregnet paa Lægfolks Opbyggelse, har i den første Reformationstid nærmest selve Præsterne for Øje og byder dem en, som det synes, højst fornøden Hjælp og Undervisning, som de »med en god Villie» kunne tilegne sig i Ugens sex Dage og derpaa aflevere til Menigheden paa den syvende. God Nytte har Postillen sikkert gjort, thi den er saa at sige forsvunden under Brugen og forefindes endnu kun i nogle faa Exemplarer. Dens Indretning er følgende: for hver Søn- og Helligdag anføres Epistelen med en kort Disposition, delt ved Tal i Afdelinger, og derefter kommer Evangeliet med en dertil hørende Prædiken. Som Prøve paa Hans Tausens Udlæggelse af Ordet anføre vi Slutningen af Postillens Prædiken for Søndagen efter Juledag, hvor

MAG: IOHANNES TAUSANUS
Episcopus Ripensis.
Symbol: Ægyptus homo est non Deus fortis.

H·P·HANSEN. sc. Menzel sc. L.

Magister Hans Tausen.
Biskop i Ribe.
Symbol: Ægypteren er et Menneske, ikke en vældig Gud.
(Esaias 31. 3).

Stukket af Menzel efter Maleriet i Ribe Domkirke.

Evangeliets Slutningsvers »Saa voxte Barnet og styrkedes i Aanden« (Luc. II.) giver ham Anledning til følgende Betragtninger imod de katholske Legender:

Af desse ord maa man formercke hwor forfengelige oc løgnafftige fabuler den bog indeholder, som er screffuen om Christi barndom, hwad gierninger oc iertegne han skulde haffue giord, der han legte med børn, oc gick til scole, hworledes hanss kiortel skulde woxt med hannom etc. Euangelisterne offuerløbe hanss barndom enfoldelig, at han wor ett barn som noget andet barn, oc woxte til alder som nogen anden, oc som han bleff gammel, saa bleff han oc sterck legomlig oc aandelig, woxte til skiel, wid oc forstand, lige som ett andet menniske. Ja han bewiste seg der med att were ett sandt naturligt menniske, som Paulus oc siger om hannom Phil. II. Saa som Lucas oc skriffuer om S. Hans, Han wor oc en hellig mand fød, og hadde den Helligaand wdaff sin moders liff, det gaff seg dog med tyden oc ey strax aldeles tilkende. Saa wilde Jesus bliffue sine brødre y alle maade lig, paa det att wy oc motte woxe op til hannom, oc bliffue hannom ocsaa lige, y sin barndom wor han ett barn, oc giorde barnegierning, y sin ongdom wor han en dreng, oc giorde ocsaa der effter, dog gav Gud seg saa merckelig tilkende wdi hannom fraa førsten y hwer hanss alder effter sin maade, som det motte mueligt were wdi noget menniske, som wy om otte dage faa at høre, indtil sine XXX aar han bleff mand, oc kalledes aff Gud til predickembedet, og giorde da iertegne oc gierninger der effter.

Biskop i Ribe.

1542 naaede den danske Reformator omsider den biskoppelige Værdighed og kom til at beklæde Bispestolen i Ribe. Omsorgen for Kirken og — som den ovenfor citerede Dedikation bebuder — Skolen gav ham fuldtop af Embedsforretninger, saa han ikke fik synderlig Stunder til litteraire Arbejder. Han udgav dog et Værk, som maa have kostet ikke liden Tid og Omhu, nemlig den danske Psalmebog forbedret, 1544; den er desværre gaaet tabt, men den henleder Tanken paa Hans Tausen baade som Den, der var den Første til at indføre dansk Psalmesang i vor Kirke, i Efteraaret 1529, da han var kommen fra Viborg til Kjøbenhavn, og som Den, der selv er Forfatter og Oversætter af Psalmer, blandt hvilke dog ingen naaer Digtet »om Løgn og Sandhed« i Udtrykkets Enfold og Fynd.

Som Prædikant skal Hans Tausen have været ikke mindre djærv i sit Bispeskrud end i sit Præsteorna, og engang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham og villet ham tillivs paa Prædikestolen, maaske opirret af »det Anstrøg af plebejisk Nationalitet«, som C. Molbech vil bemærke i hans Stil og som muligt heller ikke har været ganske fremmed for Bondesønnens Personlighed. Hans Liv havde været saa bevæget, og han var bleven saa kjendt med Modgang, at han plejede at sige. »Den Dag, jeg ikke føler en ny Smerte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig.«

Hans Tausen var to Gange gift og havde tretten Børn. Han døde Mortensdag 1561. Om hans Levnet og Skrifter har Biskop Harboe fortalt i »Dänische Bibliothek« 1798 (»Lebensbeschreibung von Johannes Tausen«) og Poul Røn i »*Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia Joh. Tausanii*« 1758, (Lys- og Skyggebillede af den danske Luther eller Hans Tausens Levnetsbeskrivelse).

Frands Vormordsen.

Den betydeligste Plads i Reformationsforfatternes Række næstefter Hans Tausen indtager Frands Vormordsen. Han var

født i Holland (1491), men kom tidlig til Danmark, hvor han blev Karmelitermunk i Helsingør og omtrent 1527 Lektor ved Kjøbenhavns Universitet. I hans Forfatterskabs første Tid satte hans fremmede Herkomst sit Mærke paa hans Sprog og vilde have skæmmet det endmere, hvis han ikke havde faaet god Hjælp af sin Ordensbroder Poul Eliesen, der forstod at føre sin danske Pen saa godt som Nogen. Især ved Oversættelsen af Davids Psalmer var denne Vejledning ham til uberegnelig Nytte, og han giver ogsaa i Tilegnelsen til Anders Bilde og Hustru, efter hvis Opfordring Oversættelsen var bleven til, »den gode Fader Lektor Poul« Æren for Sprogets danske Karakter, som det vilde have været ham umuligt at opnaa, hvis hans »gamle Mester« ikke havde gaaet det igjennem »som med en fin Fil«. Al denne Politur har dog ikke helt kunnet borttage det Stive og Kantede, som Manglen paa medfødt Fortrolighed med Sproget nødvendigvis maatte belemre Oversættelsen med, og den staaer meget tilbage for Chr. Pedersens tre Aar senere udkomne Gjengivelse af Psalmerne; men som den første paa Dansk udkomne Bog af det gamle Testamente vil den altid have stor historisk Interesse. — Da Frands Vormordsen gik over til Lutherdommen og 1529 blev Præst i Malmø, blev Forholdet til hans gamle Lærer stærkt polemisk, hvilket bl. A. sees af hans Skrift »Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euangeliske oc Papistiske predicken oc lærdom« (Malmø 1531), i hvilket han gjør den Bemærkning, at »Satan ikke sover, men udaf sin alsomstørste Magt, Kunst og Flid udsender sine Tjenere og Lemmer til Guds Ords Fordæmpelse og Fortrykkelse og dertil her udi Riget bruger særdeles og overalt Poul Eliesen og Peder Guardian i Lund, hvilke med Mund og Skrift beraabe os (som nu kaldes og udi Sandhed ere) evangeliske Prædikere, at være Forledere, Bedragere, Bandskroppe og Kjættere«. Frands Vormordsens følgende Skrift: »Een saare nyttelig oc alle thennom, som giffte ere eller Giffthes ville, hugsualelig Disputadtz« (Malmø 1531), maatte yderligere udvide Kløften, thi medens det i Form af en Diskussion mellem Forfatteren og Hr. Adser, Kantor i Lund, behandler det ligesaa vigtige som for Katholikerne forargelige Spørgsmaal om Præsternes Giftermaal, er det ligesaa meget rettet imod Poul Eliesens Aaret iforvejen udkomne Skrift om samme Emne. — Frands Vormordsen blev efter Kirkereformens Gjennemførelse Lunds

Oversættelse af Davids Psalmer.

En kort Forklaring.

Disputats om Præsternes Ægteskab.

første evangeliske Biskop (1537) og udgav samme Aar en Oversættelse af Luthers lille Katekismus. Som Grundlag for Skole-

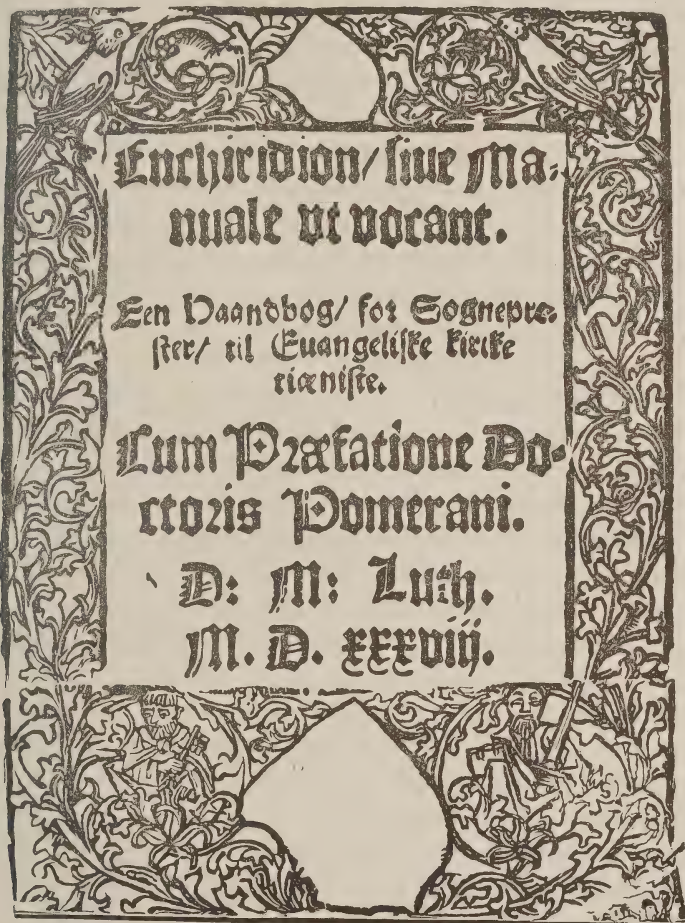

Herre straffe meg icke wdi thÿn
grwmhedt Oc reffse meg icke wdi
thÿn wrede
Fordi thÿne sckwdt ere trøcte ÿ meg
Oc thÿn handt knwger meg
Ther er wdi mitt legomme inghen swndthedt for
tith trwff Oc ther er inghen fredt ÿ mÿne been
for mÿne synder sckyldt.
Fordi mÿne mÿssgierninger ere mitt hoffuett off/
uer gangne. Oc som een twng byrde. ere the
meg bleffuen fortwnge
Mÿne saar ere bleffuen swle oc ÿlde lwctinde Aff
mÿn daarsckaff
Jeg krwmper oc bøÿer meg saare møghz Then
gantscke dag gaar ieg bedrøffuett.
Fordi mÿn indelffue ere gantz forbrende Wdi
mitt legomme er inghen swndhedt
Jeg er saare møghett støtt oc slaghen. Jeg hy/
lede aff mitt hierthñs sckelwende
Herre for teg er all mÿn begæring Oc mÿn swck
er icke sckiwldt for teg
Mitt hierte beffuede. mÿn krafft haffde meg for/
latt Oc mÿne øghñs klarhedt er icke hooss meg
Mÿne wenner oc neste stande twertt offuer mÿn
plage Oc mÿne naboor stode meg langt fraa.
Oc the som stwnde effter mÿn siell the stÿllede een
stampe Oc the som wille meg ontt. digtede oc
talde daglige falsckhedt oc forrasckilse
L j Men

En Side af »Dauids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita«.
Trykt i Rostock 1528.

undervisningen i Kristendom blev dette Skrift overhovedet flere Gange oversat eller omarbejdet i Samtaleform i Aarene omkring

Kirkeforandringen: af Jørgen Sadolin, Peder Palladius, Henrik Smith o. fl. og det kan her med det Samme anføres, at en udvidet Udgave af Katekismen, den saakaldte »Enchiridion«, nærmest beregnet paa Præsterne og som Følge deraf forøget med Luthers

Enchiridion/ siue Ma-
nuale vt vocant.

Een Haandbog/ for Sognepræ-
ster/ til Euangeliske kircke
tieniste.

Cum Præfatione Do-
ctoris Pomerani.
D: M: Luth.
M. D. xxxviij.

Titelblad til Peder Palladius' Udgave af Luthers »Enchiridion«. Kjøbenhavn 1538.
(»E. eller en saakaldet Haandbog. Med en Fortale af Doctor Pomeranus« ɔ: Bugenhagen).
Facsimile efter det eneste existerende Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

Bøger om Brudevielse og om Barnedaab, udgaves 1538 af Peder Palladius og findes i det eneste tilbageblevne Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek. »Enchiridion« danner i Forbindelse med Kirke-

ordinantsen, om hvilken der senere bliver Tale, og Frands Vormordsens 1539 udgivne Haandbog om den evangeliske Messe Grundlaget for Udviklingen af den nye Kirkes rituelle Form. Denne sin »gantske nyttelige oc alle sogneprester oc predicanter nødtørtelige Handbog Om den rette Euangeliske Messe« indleder Frands Vormordsen med en Fremhævelse af, hvor nødvendigt det er at komme til Enighed og Samdrægtighed med Hensyn til de Barnedaab, Brudevielse, Sygebesøg, Begravelse o. s. v. vedrørende Ceremonier; nylig have Doktorerne Pomeranus og Palladius udgivet en Vejledning heri saavelsom angaaende Undervisningen i de ti Bud, Trosartiklerne, Fadervor og Sakramenterne (den nys omtalte »Enchiridion«), hvortil han nu vil føje sin Anvisning med Hensyn til Messeembedet og nogle andre Dele af Ceremonielet, udgivet som et Skrift med store, tydelige Bogstaver, at ogsaa gamle, svagsynede Mænd kunne læse det uden Vanskelighed.

Haandbog om Messen.

Udgivelsen af denne Bog besørgedes i Malmø af Præsten Claus Mortensen (Tøndebinder eller Bødker), der som Lægmand, men udrustet med stor Veltalenhed, havde spillet en fremtrædende Rolle under Reformationsbevægelsen, først i Kjøbenhavn, hvorfra Biskoppen fordrev ham, senere i Skaanes luthersksindede Hovedstad. De faa katholske Forfattere, af hvem Tidsskildringer fra disse Dage ere naaede til os, male med stærke Farver denne Mands voldsomme Væsen og skildre ham som en aldeles ulærd og raa Person, men med en vidunderlig Styrke i Modersmaalet og en utrolig Dristighed, som ikke veg tilbage for nogen Revolte, især efter at han havde faaet sig en Forbundsfælle i den frafaldne Helligaands-Munk Hans Spandemager, som var lidt lærdere end Claus, men ikke nød saamegen Anseelse blandt Borgerne. Graabrødremunken Jakob skildrer i sin Beretning om Munkenes Uddrivelse af Danmark flere af Reformationstidens mest drastiske Episoder, livlige Tidsbilleder med hele Raahedens og Lidenskabelighedens ægte Kolorit. Efterat Claus Tøndebinder, støttet af den luthersksindede Borgemester Jørgen Kok, havde faaet St. Peders Kirke indrømmet til Aftensang, vendte han og hans Fælle op og ned paa Alting i Kirken, fortæller Munken; Billederne kastede de ud og oprejste sig selv et Alter, nemlig et langt Bord, som de holdt Nadver ved. Allevegne paa Gader og Stræder søgte disse Kjættere at yppe

Claus Mortensen Tøndebinder.

Hans Spandemager.

Klammeri med Munkene. Engang da Broder Jakob havde prædiket i St. Jørgens Kirke om Tro og gode Gjerninger, mødte han just Hans Spandemager paa Gaden med hele hans Slæng, og denne spurgte strax, om han havde Lyst til at disputere med ham af den hellige Skrift? Jakob svarede, at det vilde han nok; men kun i Bispens og andre Skriftkloges Nærværelse. Men Hans Spandemager lod sig ikke afvise og gik Munken paa Klingen med det Spørgsmaal: »Hvad er en god Gjerning, som Du har prædiket om? nævn mig en.« — »At faste paa den rette Maade er en god Gjerning,« var Jakobs spydige Svar — og det smagte slet ikke Kjætteren, skjøndt han kunde selv læse det i Math. 6. En anden burlesk Scene er følgende: Claus Tøndebinder kom engang ind i Graabrødrenes Kirke til Aftensang, besteg Prædikestolen og begyndte at tale eller snarere gjø som en Hund med stor Heftighed mod Brødrene; derpaa optraadte Munken Christof Madsen, som just var kommen til, og forsvarede dem, og saaledes skiftede Ordet mellem de to Modprædikantere, til det blev Aften.

Den første danske Psalmebog.

Billedet har, som man seer, djærv Tidskolorit, men Karaktertegningen turde vel nok være noget paavirket af den Fortællendes Sindelag overfor sit Emne. Vist er det ialtfald, at de to Revolutionsmænd i roligere Tider virkede i ansete Stillinger, Claus Mortensen som Præst i Malmø, Hans Spandemager som Provst i Lund, og at deres Navne staa smukt ved Siden af hinanden i Litteraturen, knyttede til den første danske Psalmebog, som Claus Mortensen udgav i Malmø 1528 med Bistand af Hans Spandemager. Skjøndt denne Psalmebog blev oplagt gjentagne Gange, er ethvert Spor af de oprindelige Exemplarer forsvundet, og kun gjennem et Eftertryks Eftertryk kunne vi stifte Bekjendtskab med den. Der er nemlig al Sandsynlighed for, at det i det friherrelige Rålambske Bibliothek paa Sundby opbevarede eneste Exemplar af en hos Ludwig Dietz i Rostock 1529 trykt Psalmebog er et Optryk af en anden, som en Bogbinder Meyer sammesteds har ladet trykke lige efter Claus Mortensens Original. Efter det svenske Exemplar er Bogen bleven udgivet 1865 i et nøjagtigt Aftryk, Linie for Linie, af Chr. Bruun (»Psalmebøger fra Reformationstiden«).

Tage vi nu denne den ældste danske Psalmebog for os, se vi, at dens Indhold væsenligst bestaaer af et Uddrag af Davids Psalmer uden metrisk Form, af en Del oversatte latinske Hymner

fra den katholske Gudstjeneste (Ambrosius' Lovsang, *Veni creator spiritus*, *Benedictus*, *Magnificat* o. m. fl.) samt en Række Omdigtninger af Luthers, Agricolas, Speratus' og Fleres Psalmer, vistnok alle udførte af Claus Mortensen. Samlingen aabnes med »En mærkelig evangelisk Vise, vor Saligheds Vej anrørendes«, i hvilken den snurrige Dokumentation med Skriftsteder gjør den poetiske Form endnu mere ufri, end den idetheletaget er i denne den gudelige Lyriks trange Frembrudstid. Nogle Strofer ville godtgjøre dette:

I Jesu Navn begynde vi
det bedste, der vi kunne,
alt om Guds Ord da sjunge vi,
hør til, I Kvinder og I Mænd,
hvor man skal Salighed finde.

Troen det gjør, jeg siger Eder sandt,
ved hende faae vi den Helligaand
til Guds Ord at annamme,
saa lærer os den ædle Skrift,
man kan ej Andet finde.

Johannes i det tredie, I skulle forstaa,
skrives, at Gud elskte Verden saa,
sin Søn for hende haver givet;
hvo der troer paa Jesum Christ,
skal med hannem salig blive.

Til de Romerske i det tredie hører mere,
Ingen bliver salig for Lovsens Gjerninger,
men Synden vi ved hende kjende,
med Troen komme vi til det forjætte Land,
som os Paulus bevise kan.

Guds Retvished os kommer ved Jesum Christ,
salig er Den, som dette troer vist,
sig ganske derpaa forlader,
fordi hans Synder bedækkes da,
ey regnes, hvad enten de ere store eller smaa.

Christ er død for vor Ondskab og Synd,
hos Gud vor Naade er han os miskund;
vore han ikke Menneske bleven,
da havde vi alle været fortabte,
til evig Tid fordærvet.

Meget af den religieuse Hymnes Højhed og Fylde er der just ikke at spore i denne prosaiske Demonstration med den mangelfulde Rhythme og de fattige Rim. Men længere henne i Bogen vil man træffe paa Psalmer, i hvilke Enfold og Kraft have faaet et ædlere Udtryk med større Vingefang. Saaledes f. Ex. i Psalmen »Af Dybsens Nød raaber jeg til Dig« Strofen:

Skulde det vare fra Morgenstund
og indtil Aftens Ende,
da skulde mit Hjerte ingelund
fortvivle eller fra Dig vendes.
Saa bør at være ret Israels Art,
at haabe og tro af Hjertet snart
og Naade af hannem begjære.

Begyndelsen af Luthers Indgangspsalme »Nun bitten wir den heiligen Geist«:

Nu bede vi den Helligaand
alt om den kristelig Tro og ret Forstand,
det os Gud bevare
og sin Naade sende,
naar vi heden fare
af dette Elende. Kyrieleis! *)

I Psalmen »Guds Søn er kommen af Himmelen ned« de to Strofer:

Vort Haab det bier taalmodelig
efter det, Guds Ord os jætter, **)
saalænge det skeer med Glæde og Fred,
Alting i Guds Haand han sætter.
Han veed vel, hvad os nytteligt er,
Alting lader han os gavnlige være,
derpaa skulle vi ej tvile.

Og om Du finge saa stor Modgang
at Gud syntes være Dig vreder,
dog se Du til, at ingen Tvang
Dig fra din Tro bortleder.
Men bliv fast ved Guds Ord altid,
han synes være vred, han er dog blid,
thi lad Dig ikke forfære.

Det er heller ikke saa ringe et metrisk Kunststykke, naar Sprogets og Prosodiens Standpunkt tages i Betragtning, at Claus Mortensen i Psalmen om »de ti Guds Budord« har faaet hvert af Budene udformet i en enkelt fireliniet Strofe:

Gud Fader udi Himmerig
sin Villie han os kjendte,
der han os ned til Jorderig
de ti Budord udsendte.

Det første Budord det er nu saa,
det bør Dig nu at mærke:
Afguder skalt Du Dig ej faae,
men een Gud skalt Du dyrke.

Du skalt oc ej forfængelig
Guds hellige Navn paakalde,
om Du vilt ej evindelig
i Pinen det undgjælde.

Du skalt og komme ihu dernæst
Sabbats Dag hellig at gjøre
og tjene Gud, som Du kant bedst,
Guds Ord da skalt Du høre. o. s. v.

I »Psalmeb. t. Kirke- og Hus-Andagt« er der optaget tre af Cl. Mortensens Psalmer, men afglattede og omskrevne under deres Vandringer gjennem flere mellemliggende Psalmesamlinger (Nr. 1, »Vi tro, vi alle tro paa Gud«, Nr. 268 »Nu bede vi den Helligaand« og Nr. 423 »Af Dybsens Nød, o Gud, til Dig«).

Til de senere Udgaver af sin Psalmebog havde Claus Mortensen Hjælp af Præsten Arvid Pedersen, der selv var Psalmedigter, dog uden synderlig poetisk Begavelse. Selv de tre Sange, som Peder Palladius fandt værdige til Udgivelse, »Kjøbenhavns Peblinge til Nyaarsgave« (1554), tynges af en prosaisk nøgtern Stil; en af dem, »En Klagemaal om denne Tids gruelige Synder«, røber

Arvid Pedersen.

*) Herre, forbarm Dig! **) lover.

derimod Lyst og tildels ogsaa Evne til at tage det op med en vanskeligere Rimslyngning end de sædvanlig brugte, som det vil sees af følgende Strofer, hvor vi have fremhævet de paagjældende Rimord:

Synd er ej nu mere for Synd agtet,
men hver for sig tragter
og vogter hvad Lyst er,
dertil hver sig nu trøster
aldeles gansk.

Guds ædele Sæd paa Vejen trædes,
af Fugle opædes,
ej glædes paa Stene,
Torn monne hende og formene
at gjøre Frugt,

Ej hjælper, at Gud straffer og ræder
med Ild, Vand og Væder (Vejr),
Uglæder, dyre Tide,
Pestilentz, Krig, Oprør, Kvide,
følger dog ingen Tugt.

Af denne Forfatter er Psalmen Nr. 303 i »Psalmeb. f. Kirke- og Hus-Andagt« (»Vel mødt, I Kristne fromme«, oversat fra Tydsk og omarbejdet af Grundtvig).

Jakob Madsen.

En endnu større Sprogkunstner paa Psalmedigtningens Omraade var dog Præsten i Skanør og Falsterbo Jakob Madsen (Strobius), der kunde sammenknytte en Strofe med saa rigelige Rim som disse:

Det flyder i Tø, som skjules i Snø,
de Munde de lukkes, som falske monne gjø,
alle Menneskens Bud lægges øde.
Du haver forvendt, deres Hjerte forblændt,
som Gjerrighed elske, dølger Lærdom din,
at de ej tro, dog se og høre.
Somme komme som Lam og Somme med Bram,
store mægtige Gave dem ville de have,
vor Sjæl de saa forkjøbe.
Herimod Du bødst, o al vor Trøst,
at vi med Sved skulle os føde.

Til andre Tider lægger han sin Rimkunst til Side, for at virke ved Udtrykkets Enfold og Fynd, og det kan ikke nægtes, at der er større Pathos i hans Psalme om de ti Bud end i Cl. Mortensens ovenfor citerede, naar han synger:

Hør til, I gode Kristne,
hvad Gud af Himmelen tal,
hvo ej vil høre, skal visne
og kommer til Helvedes Kval:

Jeg er din Gud alene,
elsk mig af Hjertens Grund,
tag ej mit Navn det rene
forfængeligt i din Mund!

Den ældste danske Psalmebog kjende vi altsaa kun af et Eftertryks Eftertryk; den næste i Rækken er Malmø-Psalmebogen af 1533, som der endnu existerer et, om end ufuldstændigt, Exemplar af i Rigsbiblioteket i Kristiania. Den kan betragtes som en forøget Udgave af Cl. Mortensens Psalmebog, og der er al Grund til at tro, at Gjennemsynet og Forøgelsen ikke skyldes nogen Anden end Chr. Pedersen (se S. 166); Bogen er udgaaet fra hans Trykkeri, dens hele Udstyrelse og Indretning — med Kalendarium ligesom de katholske Bønnebøger og med Lægeraad — leder Tanken hen paa hans Hang til formidlende Overgange og hans datidige litteraire Sysler; Fortalen ligner ganske hans jevne og flydende Stil, og Verseændringerne minde om hans sikre Sprogtakt og gode Smag. Om den betydeligste af den nye Udgaves Forøgelser, Oversættelsen af Luthers Psalme »Ein' feste Burg ist unser Gott«, muligt skulde hidrøre fra hans Pen, lader sig nu ikke afgjøre; Oversætterens Navn angives ikke, men der er ikke Mange at vælge imellem som Ophavsmænd til denne med alle sine formelle Mangler dog kraftige og i Originalens djærve Aand holdte Gjengivelse. Skjøndt af fremmed Oprindelse, har denne Reformationens Slagsang i sin ældste danske Skikkelse sin rette Plads i en Fremstilling af Tidens litteraire Ydelser:

Malmø-Psalmebogen.

Wor Gud han er saa sterck en borg,
han er vor skjold oc værje,
han hielper aff all nød oc sorg,
der oss vil her besnærge (besnære);
dieffuelen wor gamble fiende
han wil oss offuervinde,
stor mact oc argelist
bruger han mod oss vist,
paa jorden er ey hans lige.

Vor egen mact er inthet verd,
wi ere snart offueruunde,
der strider for oss en wellig Herre,
alting maa for hannem bugne.
Spør du, huo han er,
Christus han heder,
en Herre offuer alle Herer,
oc ey ere frelsere flere,
marcken vil han beholde.

Det all verden fuld aff dieffule vore
oc vilde oss slet opsluge,
dem frøcte wi icke ved ith haar,
thi Gud kan dem det forbiude.
Er verdsens første wred,
will oss sencke ned,
han kan dog inted,
Christus haffuer hannem fangit,
ith Gudz ord kan hannem binde.

Det samme Ord de lade vel staa
oc der til vtack haffue,
thi Gud vil selffuer hoss oss gaa
alt met sin aand oc naade.
Tage de bort wort liff,
gotz, ære, børn oc viff,
wi passe eÿ der paa,
de kunde ey mere faa,
Gudsz rige wi dog beholde.

Psalmedigtningen er et af de Vaaben, der baner Reformationen Vej til Menigmand, og tillige et Banner, under hvis Mærke ligestemte Sjæle fylke sig til Kamp; men Psalmerne selv ere derfor ikke krigeriske Hymner, om end Kampiver og Sejrsvished nu og da kan komme tilorde i dem. En afgjort polemisk Karakter har derimod den folkelige Satiredigtning, som rettedes mod Kleresiet og den papistiske Lære dels i Viser, dels i større Kompositioner, en Flyveskrift-Litteratur, som trivedes fyldigt i Tydskland og Schweiz og som Danmark har nogle enkelte Exemplarer at opvise af. Af Viserne var Hans Tausens »om Løgn og Sandhed« (se S. 177-178) i lang Tid den eneste, man kjendte, men for en Snes Aar siden fremdroges der paa det St. kgl. Bibliothek et lille sextensidigt Hefte med fire Smædeviser, der, trykte i Malmø 1530, føre os lige ind i Folkestemningen, som den var umiddelbart efter Herredagen i Kjøbenhavn samme Aar. Det er ogsaa som historiske Aktstykker, de have størst Betydning, thi deres æsthetiske Værdi er kun ringe; de ubekjendte Forfattere have ikke taget det nøje med Vers og Rim, ejheller have de beflittet sig paa et kort og sluttet Udtryk, men saameget mere lagt Vægt paa, at det kom til at rumme hele deres Indignation, selv om det derved maatte falde i det Brede. Jevnsides med Satirens Bitterhed kommer stundom den tillidsfulde Fortrøstning til den gode Sags Sejr smukt og mildnende tilorde.

Satirer.

Den første af dem er »Een vise om gudz ordz Modstandere oc fiende, som wore forsamlede i then herredag i Køpenhaffnn, oc besynderlig om then Docther som kalliss Staagefyr« — den tydske Doktor Stagefyr, hvem Bisperne havde forskrevet til deres Undsætning i den Diskussion, ved hvilken de stridende Parter skulde forsvare deres Sag for Herredagen. Nogen stor Hjælp blev han ikke til; han kom ikke til at disputere mundtlig paa Latin, som man havde haabet, ejheller til at beklæde Dommersædet ved den Proces, som skulde være ført imod de Evangeliske, hvilken Hædersplads Bisperne havde tiltænkt ham, og hans væsenligste Optræden indskrænker sig sandsynligvis til Forfatterskabet til den latinske Gjendrivelse (*Confutatio latina*), som blev Hovedindlægget fra Bispernes Side. Men alene hans blotte Nærværelse i Kjøbenhavn var nok til at gjøre den tydske Doktor forhadt hos Borgerne, og af Reformationsforfatterne omtales han altid med den yderste Ringeagt; i Jørgen Sadolins Beretning om Herredagen benævnes han »en Kumpan, som kaldtes Niels Stoegefyr, hvilken der saalænge gik og travede, at Børnene kvad Viser om den«. En saadan Vise er det, her er opbevaret; den skildrer ironisk Doktoren som »saa lærd en Mand«, der vil uddrive de kjætterske Lærdomme med Ild og Vand:

Vise om Herredagen i Kjøbenhavn.

Han er en Kæmpe baade stor og from,
han vil nu stride for Paven af Rom,
hans Rige skal ikke omfalde.
Hvor han ej holder, da falder det om;
ved Christi Ord det uskyldige Lam
det han Kjætteri monne kalde.

Hundrede Gylden det er hans Løn,
derover faaer han en Skjænk vel skjøn,
han skal nu mandelige stande.
Messer og Munke med deres Bøn
skal han forsvare med trædske Løgn,
Sandhed vil han forvandle.

Kirkeforandringens begavede danske Modstander Poul Eliesen, betegnet ved sit folkelige Øgenavn, er Hovedemnet for den anden »viise om gudtz ordtz fiender oc serdeles Lectorr Powell wendekaabe som wor (var) staagefyr een godt stolbroder i then herredag i Københaffuenn«. Det er den gængse Opfattelse af Poul »Vendekaabes« skiftende Standpunkt til Reformationsbevægelsen, der kommer tilorde i Visen: han har naturligvis solgt sin Overbevisning for Gunst og Gave og taler nu frækt lige tvertimod sine tidligere Meninger; derfor kan heller ingen Straf være ham for haard, og Forfatteren nedkalder ligefrem legemlige Hjemsøgelser over hans syndige Krop: Vise om Poul Vendekaabe.

Saamange ere Guds lønlige Domme,
hvo kan dennem nu besinde,
og mest mod Verdens Vise og Fromme,
vi maa det strax besinde,
i Lektor Povel Vendekaabe,
hvor Gud haver gjort hannem til en Taabe
i hans forvendte Sinde.

O Gud, hvo det vel agte kan
og vil i Hjertet tænke,
hvor Blindhed haver beslaget den Mand
for Gaver og store Skjænke.
Sandhed er hannem nu falden af,
saa give Gud hans Legeme Straf,
hans Bug han maa faae Svenke*).

Fordum var Guds Ord i hans Mund,
han kunde dennem vel forkynde;
det var ikke ret af Hjertens Grund,
han snart dennem fra sig skyndte.
Han frygtede Menneskens Trusel og Fare,
fordi kom han i Djævelens Snare,
mod Gud og Mennesker at synde.

Han agter meget Verdens Ære
og Pavens Folk at tækkes;
Munke og Bisper have hannem kjær,
af hannem de opvækkes,
at staa saa hardt Guds Ord imod,
en Raadgiver er han dennem god,
hannem burde fuldsnart at sækkes.**)

Prælaterne kalde hannem her og der,
de vide ikke hvad de ville;
hans snilde Raad dennem ville de lære,
Sandhed med hannem adskille.
De give hannem dobbelt Sold,
at de maa bruge Sædvane og Vold,
paa Næsen sætter han os Briller.

Løgn og Tidende haver han kjær,
de høre til Pavens Rige,
deraf synes han en Mand saa lærd,
han agter ikke nogen Mand at vige,
være sig selve Doktor Niels Staagbrand,
den Guds Forrædere af tydske Land,
han kan ikke være hans Lige.

I de to andre Viser har Satiren en mere almindelig Adresse, er ikke rettet mod nogen bestemt enkelt Person. »En viise om Antecristhen« betegner Paven som den af Skriften bebudede Antikrist, revser Præsteskabets Vellevnet: »Abbede og Munke de fede sig fast som Svin, der paa en Sti er kast« — Uvidenhed: »Nonner de sjunge i deres Kor, de vide deraf ret ej et Ord,« — Gridskhed: »Bedere og Mulestødere***) løbe omkring og lokke fra Bonden hans bedste Ting« —

*) svinde ind af Sult. **) puttes i en Sæk og druknes. ***) Betlere og Tiggermunke.

og Ukydskhed: »Præsternes Hustruer er dennem forbødt, med Horer og Skjøger dele de deres Nød«. I »Een viise om muncke« er det især disses Pengebegjærlighed, der maa holde for i en Skildring, hvis Tendens er kort og fyndigt udtalt i det drastiske Omkvæd:

Bonden er arm, han drikker Vand,
han haver ej Andet at tære,
han (ɔ: Munken) lokker fra hannem baade Faar og Lam,
som han skal sig af nære.
Han prædiker saalænge paa sin Vild,*)
at Bonden formaaer ikke skøt en Sild.**)
Lad saa Fanden tro Munken!

Kloster det er et bundløst Sted,
det kan ret aldrig fyldes,
Helvedes Ladegaard saa er det,
deres Skalkhed kan ikke dølges.
Men kunde de end et Kejserdømme faae,
det kunde de Munke ret intet forslaa.
Lad saa Fanden tro Munken!

Den samme Tendens ligger til Grund for den efter et tydsk Forbillede digtede »wise Om Muncke Cappen«, der er nævnet S. 177 som trykt sammen med Hans Tausens Vise. Alle tilhobe ere de optagne i Chr. Bruuns »Viser fra Reformationstiden« 1864.

Af større Satirer fra Reformationsaarene er den betydeligste »**Dialogus**«, en »Tidende om den papistiske Messe, som Paven fik til Rom«. Skriftet er en Bearbejdelse af en i mange Udgaver og Oversættelser udkommen dramatisk Digtning af den schweiziske Maler og Træskjærer Nikolaus Manuel, en Forfatter, som navnlig vandt sin Tids Bifald ved sine djærvt vittige, mod Papismen rettede Komedier, der opførtes trindt om i Tydskland og Schweiz af Studenter og Skolarer og virkede kraftigt for Reformationens polemiske Ideer. Den danske Bearbejdelse har bevaret Originalens dramatiske Form, men til herfra at slutte, at den ogsaa har været scenisk fremstillet, er der neppe tilstrækkelig Føje. Ligesaa høj en Rang N. Manuels vittige Digtning indtager blandt Reformationstidens tydske Satirer, ligesaa fremtrædende en Plads tilkommer der dens danske Gjengivelse i vor Litteratur: den er saa fri og flydende i sin Form, i sit Sprog saa lidet bunden af det tydske Grundlag og saa heldig i at omsætte de fremmede Lokaliteter paa hjemligt Omraade, at den maatte antages for et originalt dansk Arbejde, hvis man ikke kjendte dens Udspring. Hvem Bearbejderen er, veed man ikke; man gjætter paa Herman Weigere som en af de Faa, der med ægte dansk Lune forbandt saa dygtigt et Herredømme over Sproget og saa fremtrædende en Evne til at gaa ind i Satirens Aand, føre

Dialogus.

*) til sin Fordel. **) snart ikke kan overkomme en Sild.

den videre, saa den paa sine Steder endog er bleven skarpere end Originalens, og anvende den saaledes paa de umiddelbart foreliggende hjemlige Forhold, at Digtet gjør Indtryk af at være en frit udsprungen Persiflage af Situationen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530, med Hentydninger til der optrædende Personligheder (Dr. Johan Ulf, der var Kannik i Lund, Dr. Stagebrand, der aabenbart sigter til den før omtalte Dr. Stagefyr, ligesom Dirik Vendekaabe til Poul Eliesen). »Dialogus« udkom 1533, trykt i den danske Reformationskamps litteraire Hovedkvarteer Malmø.

Dialogus

En greselig ond tiende sō Pauen fick til Rom om den Papistiske Messe som er det ypperste høffuitsticke i hans oc Anthechristens kircke / Och huad suar hand oc hans hellige aandelige selskaff der til swaret haffue

M.D.xxxiij

Titelblad til »Dialogus«. Malmø 1533.

»**Dialogus**« begynder paa vanlig Skuespilvis med en Personliste over »deres Navn, som handle denne Sag«, og derefter følger Fortalen, der har noget af den dramatiske Prologs Karakter, idet baade dens Intimation:

Ville I nu høre en liden Stund,
jeg beder Eder gjerne af Hjertens Grund,
da ville vi Eder give tilkjende
en Tidende ny, der Paven hænde —

og dens Opfordring: »Thi værer nu stille og mærker vel« synes at forudsætte et Publikum ikke nærmest af Læsere, men snarere af Tilhørere og altsaa kunde tages til Indtægt for Gisningen om Stykkets sceniske Opførelse. Forøvrigt vil Fortalen nærmest indskærpe, at den Spot, som i det Følgende vil ramme Messen, ingenlunde maa opfattes som gjældende »den rette Messe«, men kun Pavens, den papistiske Messe, som er »Pave-

Fund« og »imod den hellige Skrift«. Der sluttes saa med en Undskyldning for de mindre høviske Udtryk, som muligen kunne forekomme, men som det antages at Tilhørerne ville tilgive, naar de betænke, at jo stærkere Ordene falde, des haardere rammes de fælles Modstandere Papisterne.

Efter Forspillet aabnes Handlingen af Kardinalen og Paven; den Første har fra »Hr. Provst af Børlunde« modtaget et foruroligende Brev med Underretning om den slemme Stilling, Messen befinder sig i:

Hun er nu kommen i Rygte og Ry,
at hun er det største Afguderi,
der nogentid kan være til,
det siger nu Alle, ihvo som vil.
De sige, hun er en Klo saa stærk,
hun napper bort baade Kjortel og Særk,
dertil det Bedste i Bondens Bo,
baade Svin og Heste, Oxe og Ko.
De kalde hende og saa skjændelig
en Penninge-Sæk bedragelig.
Jeg frygter, hun kommer snart i den Kreds,
at hun skal løbe igjennem en Speds.

Paven forfærdes over denne gruelige Tidende, som synes ham endnu rædselsfuldere »end Mørkhed, Gud lader om Middagen ske«, og han spørger, hvem det da er, der staaer Messen saaledes imod, om det er Jøde, Hedning eller Tyrk. Kardinalen svarer:

Christi Nadvere er den Hovedsag,
der gjør vor Messe saa stor en Umag,
hans Bistander ere de Kristne alle,
som sig lade nu til Troen kalde,
højlærde Mænd og meget vise,
vor Messe gjøre de hverken Ro eller Lise.
Forløbne Munke, Nonner og Præster,
Christum kalde de deres Mester.
Sudere og Skindere*) gjøre og saa,
de kunne nu Skriften saa ret forstaa,
og dertil Bønder foruden Ende,
de ville vor Messe nu intet kjende.

Hvor hjertegreben Paven end er, har han dog Humor nok til at give sin Fortvivlelse Luft i ironiske Billeder:

Dette gjør mig saa saare glad
jeg springer vel som en Krøbling i Stad
og kvæder nu, som de græde i Fyn,
min Glæde er stor som et Havregryn,

men Kardinalen anbefaler ham en med Situationens Alvor mere stemmende Udtryksform ved at bede ham, nu ikke at tale »snildelig«. De overveje da, hvad der er at gjøre. Paven foreslaaer at lade Messen foretage en Sundhedsrejse »til Aachen i det hellige Bad«, men Kardinalen gjør opmærksom paa, at der har hun været eengang, men kom lige »skurvet og skabet« tilbage. Hvad om man da indkaldte et Par berømte Læger? mener Paven:

Doktor Johan Ulf, den lærde Mand,
for alle Læger en Mestere er han.
Doktor Stagebrand maa han til sig kalde,
som er en Mestere over Apotheker alle.
Disse tvende lærde Mænd
ville vi antvorde vor Messe i Hand,
om de kunne noget med hende bruge
at hun kan læges af denne Siuge.

I næste »Scene« optræde da de to Medici, hvis Raadslagning og Behandling af Patienten har ikke faa Træk tilfælles med den senere Komediedigtnings Satire over lægevidenskabelig Fakultetsvisdom:

*) Skomagere og Garvere.

Dr. Johan Ulf

beseer hendes Vand, føler hendes Puls-Aare, og siger:

Messen hun er saare svag,
jeg frygter, hun skal ikke leve til Dag,
jeg det paa hendes Ribben kjender,
hun er vel syg udi alle Lemmer.
Hendes Krop saa saare skrumpen er,
som hun havde været i et Barke-Kar.
Jeg kan det agte, her som jeg staaer,
at hendes Kanon haver fuldtondt et Saar.

Dr. Stagebrand.

Fra den første Dag, hun i Verden fik,
haver hun vel havt det gamle Bræk.
Hun haver ikke siden denne samme Stund
indvertes rettelige været sund.
Hvorledes hun gav sit udvertes Skin,
dog havde hun indvertes dette Meen.

Dr. Stagebrand har medbragt adskillige Medikamenter og raader til at smøre Messen med en skarp Salve, efterat Dr. Ulf forinden, overensstemmende med den astrologiske Lægekunsts Fremgangsmaade, har undersøgt Konstellationens Gunstighed:

om hun i Scorpio undfangen er
eller noget andet farligt Tegn,
der Maanen ej var i sin rette Egn.

Derefter bringes Messen i Bad for om muligt at komme i Sved (Allusion til Katholicismens blodsvedende Hostie). Dette lykkes da omsider, til stor Glæde for den nu optrædende Broder Dirik Vendekaabe, der glad udbryder:

Hjælp, Sancte Per Martyr! hvad jeg nu seer,
hun svedes nu længer og mer.
Det bliver nu godt, det siger jeg Dig,
hun ligger nu saa rød og misser ad mig.

Jeg kan det fornemme i min Kappe-Strud,
hun reder sig selv som vor gamle St. Knud,
der hjemme paa vort Altere staaer,
han reder sig og hvert syvende Aar.

Men det viser sig, at Sveden ikke er til det Gode; Messen bliver svagere og svagere, og Dr. Ulf hitter da paa andet Raad: ligervis som en Løve bringer sine Unger dødfødte til Verden og først vækker dem tillive ved at »give et Skraal og skrige saa fast, som Himmelen skulde falde med en Hast«, saaledes skal der nu skriges op om Messen, raabes paa Koncilium (Kirkemøde, Papisternes stadige Udvej) og gjøres en saadan Støj, at Messen kan vaagne derved; Hr. Jon Skrik møder til Undsætning og raader til at skaffe flere Skrigere tilveje samt »smøre deres Strube med Hammer-Salve, saa kunne de bøge som nogle Kalve«; men Hans Fisker, Jens Klokker og Jon i Tudebæk forsikre, at den Syge kun bliver endnu daarligere af al denne Støj, og se allerede de sikre Dødstegn paa hendes Ansigt: »hun tager saa dybt alt efter sin Aande«, og hendes Fødder ere blevne kolde. For at hun kan faae Varme i Benene, skal hun lægges ind i Skjærsilden, men den Umag vil Jens Klokker ikke gjøre sig, thi den er ingen Nytte til:

De Bønder de ere saa saare forvildt,
vort Vievand have de i Skjærsild spildt
og dermed hannem alsammen udslukt,
thi er der nu saa ond en Lugt.

Der er altsaa ikke Andet for, end at berede Messen til Døden. Der skal sendes Bud efter Broder Dirik, at han kan høre hendes Skriftemaal, men Kapellanen — der er berørt af den lutherske Lære — advarer mod dette Valg, da det var en Munk af samme Konvent, som gav Kejser Henrik Gift i Dødssakramentet — en Gjenklang af den folkelige Opfattelse, der betragtede Poul Eliesen som en Mand, der forraadte den Sag, han gav sig ud for at ville hjælpe. Da Kapellanen derpaa sendes efter »Vorherre« (ɔ: Hostien), svarer han med paatagen Naivetet, at ham kan han ikke naa, thi han sidder i Himlen, og da han skal hente Olien til at salve den Døende med, oplyser han, at med den har Klokkeren smurt sine Sko; Lys til at brænde ved Dødslejet er der heller ingen af, dem har Musene ædt, men dem behøver man heller ikke, mener Kapellanen, thi

Gud haver selv skabt Lysene alle,
Sol og Maane, som vi dem kalde,
alle skinnende Lys over Himmel og Jord
haver han skabt med sit Guddomsord.
Det evige Lys er han selv forvist,
det siger jeg uden Argelist.

Ejheller kan der tilvejebringes nogen indviet Palme, med hvis Røg Djævlene skulle fordrives fra Dødslejet, thi dem, der var, har man brugt til at røge Kjød med. — Alt er tabt, og de to Doktorer forlade den døende Messe som Rotterne det synkende Skib, for at det ikke skal siges, det er under deres Haand hun har opgivet Aanden:

Vil Nogen os adspørge saa,
hvorledes det monne vor Messe gaa,
da ville vi svare med stolte Ord:
endnu saa vel som det gik ifjor!
Igaar havde hun en skjøn Fordands
med en Legate, som hedder Krantz.
Krantz hedder han, og det er vist,
saa ofte haver han Pavens Fødder kyst.

Originaludgaven af »Dialogus« findes i tre Exemplarer paa det St. kgl. Bibl. Den er optrykt af Langebek i »Danske Magazin« II. Bd. og 1861 udgiven af C. J. Brandt (»En Satire fra Reformationstiden«, optagen i hans Udvalg af »Ældre danske Digtere«).

Peder Smed og Adser Bonde.

En temmelig raa Satire over den katholske Sjælemesse for Afdøde med dens Psalmer, Antifoner og Lektier er »Vigilies«, der muligvis er af hollandsk Oprindelse, men formodenlig gjengivet paa Dansk efter en plattydsk Oversættelse. En dansk Original have vi derimod utvivlsomt for os i »**En Historie om Peder Smed og Adser Bonde**«; allerede denne Omstændighed giver dette Digt en mærkelig Plads blandt Reformationssatirerne, og at det udtrykkelig melder sig som skrevet af »en Lægmand« — rimeligvis en Sallingbo — der »ikke er boglærd stort«, gjør det ikke mindre mærkeligt. Det er ogsaa mest Stemninger og Meninger i Lægmandskredse, der føres frem for os i en jevn og ved sin Lokalsandhed endnu sært tiltalende Fremstilling, og det giver derved en værdifuld historisk Gjenspejling af, hvorledes de høje Tankers Strid afsatte deres Mærker i Almuelagene.

Sammenlignet med det dramatiske Indhold af »Dialogus« er dette Digt saare fattigt paa Handling; det er omtrent udelukkende Samtale, men i den ydre Konstruktion er der ikkedestomindre en ret livlig dramatisk Ordning, som især træder frem i Begyndelsen, umiddelbart efter den korte Fortale:

Som Lars Foged i Skive sidder ved sin Bordende og Broder Kort og Hr. Jens sidde hos hannem og lege Vartavl, saa kommer Peder Smed ind og siger til Lars Foged:

Lars Foged, I ere en Dannemand,
I have godt Rygte i Sallingland.
Lader mig faae Øl i min Kande;
jeg siger Eder det paa min Sande,
jeg tager mig til saa stor Uro,
jeg drak ikke siden i Holstebro.

Saa svarer Lars Foged hannem igjen:

Velkommen, Peder Smed, udi mit Hus,
Du skalt faae Øl i Kande og Krus.

Lars Foged bær hannem Øl, saa sigendes:

Drikker den ud, min gode Peder Smed,
I skulle faae mere, om I tørve ved (trænge til).
Sidder og drikker og slukker Eders Tørst,
vi komme end nu fra Kirke først.

Som Peder Smed sidder nede ved Døren og drikker, kommer Adser Bonde ind og siger saa:

Sidder i Helsen, Alle paa Rey (Rad)!
Viser mig til Karup den rette Vej.
Skal jeg over den lange Bro?
Kan jeg komme over med tørre Sko?

Peder Smed byder Adser Bonde Kanden, saa sigendes:

Hvor have I hjemme? hvort ville I gaa?
Drikker, I maatte en Svale faae.
Mig tykker, jeg haver seet Eder før?
Staaer bedre hid fra den Dør.

Adser Bonde.

Jeg siger Eder Sanding og svær omkors,
jeg boer i Tebbering By i Mors.
Jeg skal ikke æde Andet end Vand og Brød,
jeg skal ikke komme i den Nød,
før jeg kommer den Rejse afsted,
som jeg haver til Karup jet (lovet).

Det er ikke ueffent, dette »Interieur« af dansk Almueliv for halvfjerdehundrede Aar siden: Fogedens Hus, hvor man lige er kommen fra Kirke den varme Sommerdag, og hvor Præsten og Munken allerede have sat sig til Spillebordet, trods Søndagens for dem særlig forpligtende Hellighed; Smeden, der har vandret fra Holstebro til Skive uden at skylle Halsen for Vejstøvet og derfor trænger højlig til en Drik Øl, som ogsaa bydes ham med ægte jydsk Gjæstfrihed, og Bonden, som kommer ind og spørger om Vej til Karup, men afslaaer den tilbudte Lædskedrik, fordi han befinder sig paa en Pilegrimsvandring til det hellige Mariabillede, hvis Underværker ere bekjendte nok for alle dem, der have gjæstet Karup Marked.

At dette er Maalet for hans Rejse, fortæller nemlig Adser Bonde i den Samtale, der paa ægte dansk-landlig Vis udspinder sig af de første Spørgsmaal om hvorfra? og hvortil? — Naa, saa I vil til Karup Marked? siger Peder Smed. Nej Tak for mig! Der skal jeg dog ikke komme mer! Jeg har været der og solgt mine Øxer, Leer og Knive, men hele Fortjenesten blev paa Markedspladsen. — Ja, det er nu heller ikke paa Handelens Vegne, at jeg tager til Karup, svarer Bonden, men for de underlige Tings Skyld, som gaaer for sig dernede. — Præsten og Munken spidse Øren: Underlige Ting? Hvad skeer der da? — Jo, Præsten i vor By har fortalt, at Jomfru Marias Billede fælder Taarer, fordi Ingen gjør Valfarter til hende længer, siden den Kjætter Luthers Lære har begyndt at faae Indpas. — Ja, det er meget sandt, bekræfter Peder Smed. Jomfru Maria græder ganske rigtigt, men dermed har det saadan sin egen Sammenhæng:

Jeg vil gjøre Eder Skjel for det,
hvorledes vor Frue i Karup græd.
Hr. Jens*) veed vel, hvorledes det gik til,
om han Sandingen sige vil.

*) Den tilstedeværende Præst.

Der Karups Rejse blev mindre gjort*)
og Ofret blev ikke halvt saa stort,
der fattes alt paa Hr. Mauritz'**) Disk
baade Lam og Gæs, Oste og Fisk,
han gjorde med andre Præster et Raad,
at Lægfolk skulde det ikke forstaa.
Vor Frues Billede, i Karup staaer,
grov han igjennem Hoved og Haar
og gjorde Hovedet inden tomt,
der var et Hul baade vidt og rumt;
en Nagle stak han i Øjet saa,
at det kunde ingen Mand forstaa.
Saa øste han Hovedet fuldt med Vand,
og det saa sagte gjennem Øjet rand,
og sagde: vor Frue græder saa saare,
for Ingen vil til Karup fare.

Nej, det kan Bonden da aldrig tro, at de ærlige, gode Præster kunne begaa saadanne Skarnsstreger. — Ja, da er det ikkedestomindre sandt, for baade Landsdommeren og Herredsfogden i Rind har selv seet det; sidstnævnte gode Mand stod op paa en Stige og fandt Hovedet endnu halvt fuldt af Vand, som sivede ud gjennem Øjnene. Og derfor — tilføjer Peder Smed —

derfor raader jeg Eder saa,
at I ikke Pilegrims-Rejse gaa.
Værer hjemme, arbejder, da gjør I ret
for Eders Hustru og Børn med.
Haver Gud for Øjne, Eder hjælpe kan,
Ingen kan hjælpe uden han.

Denne Forklaring skurrer Præsten Hr. Jens i Ørene: Var I min Sognemand, skulde I strax blive sat i Ban. — Ja, det skulde Peder Smed bryde sig fejl om; har den gode Præst maaske ikke læst, hvad St. Poul skriver om Banden og Sværgen? — I seer mig ud til at være af de Lutherske, mener Munken. — Nej, svarer Peder Smed, luthersk er jeg ikke, og det er Ingen i vor By, men »vi have et kristeligt Levnet af ny«, og jeg for min Del

haver læst noget føje Ting
af Luthers Bøger, her føres omkring.
Deri haver jeg fornummet saa,
megen Skalkhed kunne I finde paa.
Jeg haver og læst i samme Bog
mange Lærdomme gode nok.
Munke og Præster de løbe omkring,
de læse i Skriften en føje Ting.
De tage ikke vare uden Trygleri,
drikke og doble og Horeri.

I Samtalens videre Løb berøres de forskjellige papistiske Vranglærdomme: om Messe, Skjærsild og Aflad, Skriftemaal, Faste og Tiende, saavelsom Kleresiets Laster: Graadighed, Dovenskab, Vellevnet og Ukydskhed, og den ikke mindre veltalende end belæste Smed forstaaer at sætte det Altsammen saaledes ud fra hinanden, at ikke alene Bonden opgiver sin Rejse og siger sig løs fra al den katholske Præstelærdom og Præstetvang, men at endog Munken kaster sin Kappe og lover at ville tjene sit Brød ved Arbejde i Resten af sit Liv istedetfor at gaa om og tigge det, som han hidtil har gjort, og han agter sig strax i samme Stund til Nibe for at søge Sysselsættelse ved Sildefiskeriet. Der er noget af det holbergske Vids Art i Smedens Raisonnement om Afladsbrevenes Virkeevne: kunde de skaffe os Salighed, saa var jo intet Kreatur paa Jord saligere end Kalve og Kvæg, af hvis Skind disse Pergamentsbreve gjøres. Og hvad Stilformen angaaer, er der en usædvanlig Sammentrængthed baade i det satiriske Udtryk og Tankegangens Udvikling, hvor Peder Smed besvarer Broder Korts Spørgsmaal: hvi han vil nægte Munkene Løn for deres Arbejde, da de dog ogsaa prædike Guds Ord:

*) Da Tilstrømningen til Karup tog af. **) Præsten i Karup Sogn.

Ja, det er Sandingen og følger Skjel,
til Skjærsild kunne I prædike vel:
Djævelen er sort og Helvede hed,
Skjærsild utrolig lang og bred,

I Denne Lille

Bog Lærer oc vnderuiſer Pe=
der ſmid Atzer bonde/ huad hand
ſkal holde oc tro aff ſiele Meſſer/ Siele gaff=
uer/ Vigilies/ Pſaltere at læſe/ Skerſild/
Schrifftemaal/ hellige Dage/ Kiød at æde/
om Tiende/ plict oc bod/ Faſte/ Afflad/ Aff=
lads breff/ Pillegrims reyſe/ band/ Vituand/
viede Liuſſ/ vit Salt/ oc vide Palmer/ om
Preſter/ Om Munckernis bedregeri/ Om
Sacramenterne/ oc anden ſaadan Vild=
farelſe/ ſom haffuer verit brugit i
Paffuens Kircke i mange Aar.

Titelblad til »Peder Smed og Adser Bonde«. Udg. 1577.
Efter det eneste fuldstændige Exemplar i Bibliotheket i Stockholm.

Himmeriges Vej er snæver og trang,
Ingen kan komme den Vej saa lang,
før I faae Penninge i store Summe,
saa skal han da til Himmerig komme,

og naar mange Munke bede fast,
saa far han til Himmerig med en Hast.
At Nogen for Troen til Saligheden kom,
det have I intet talet om,
men til udvortes Gjerninger I os vise,
som I udi al Eders Prædiken prise.
Om Gjerninger af en stadig Tro komme,
da ere de gode og meget fromme.
Haver jeg til Gud en ret sand Tro,
da elsker jeg hannem alt det, jeg formaa.
Elsker jeg af Hjertet Gud,
da holder jeg altid gjerne hans Bud.
Om jeg holder Guds Bud vel,
da gjør jeg min Jevnkristen Skjel.
Elsker jeg min Jevnkristen af Hjertens Grund,
imod hannem gjør jeg ingenlund.
Se, saa komme gode Gjerninger ret
af en sand Tro alt slet (ganske ligefrem),
og ingen ret Tro kan nogentid komme
af Gjerninger, dog de synes fromme.

Efter hele sit Indhold maa »Peder Smed og Adser Bonde« være bleven til i Aarene omkring 1530, hvorvel det eneste fuldstændigt bevarede Exemplar (i Rigsbibliotheket i Stockholm) hører til en Udgave fra 1577. I tro Efterligning af Originalen blev dette Exemplar 1880

offuerseet paa ny
aff Suend Grundtuig i Kiøbenhaffns by
oc hele Menigheden til Gaffn
prentet af Thiele i Kiøbenhaffn.

Satiredigtningen var hyppigere Vaaben i Protestanternes end i Katholikernes Haand; hine vare jo den angribende, altsaa kampivrigere Part, og for disse maatte der hengaa nogen Tid, inden de kunde besinde sig paa, at der maatte tales til den store Befolkning paa dens eget Maal. Ingen Satire, intet Smædedigt fra katholsk Side er naaet til os, hvis man ikke dertil vil regne »En Munks Klage«, et polemisk Digt, som netop synes rettet særlig mod denne Litteratur, og hvori den Overvundnes Stemning faaer Luft i Fordømmelse af Modstandernes Kampmaade, særlig den Anonymitet, under hvilken de dølge deres Forsmædelser:

Det var vel ret og burde at ske,
at Hver, som Sligt vilde digte,
at de deres Navne lod sætte derudi,
at Hver Sandhed kunde besigte.

I Slutningsstrofen anraabes der om Hævn over Fjenden, og der udtales en Fortrøstning om retfærdig Gjengjældelse:

En Fugl den kjendes paa Fjedren sin
og Æsel paa Øren hin lange,
saa gjør og Skalken paa Ord og Digt,
som stedse fra hannem maa gange.
Gud give dennem Sorg og Hjerteve
og aldrig Glæde i Bryste
og lade det vare saalænge hos dem,
indtil vi skulle dem trøste.

Digtet er udgivet af C. J. Brandt i »Sange og Psalmer fra Reformations-Tiden« 1861 og aftrykt efter et Haandskrift paa det St. kgl. Bibl. i Chr. Bruuns »Viser fra Reformationstiden« 1864.

Poul Eliesen. Een Pen havde imidlertid Katholikerne til deres Raadighed, der, om den end kun undtagelsesvis bevægede sig i poetiske Former, til Gjengjæld beherskede det danske Sprogs Prosaform med en Dygtighed, en Kraft og et Liv, som de evangeliske Pole-

mikere ialtfald ikke have overbudt. Den fremragende Stilist er tillige en mere sammensat og derfor psykologisk interessantere Personlighed end Reformatorernes saa at sige af een Omstøbning udgaaede malmfaste Karakterer, og han har baade i sin Dannelses Art og i den Stilling, han indtog til Tidens Bevægelse, mere om det europæiske Kulturliv Mindende end de hjemmebagte nationale Skikkelser. Medens disse uden Vanskelighed kom i Forstaaelse med deres Landsmænd, havde hans Samtid Vanskelighed ved at opfatte de tilsyneladende Modsætninger i hans Færd, og i Mangel af Begreb slog den sig da til Ro med et Ord og sendte ham til Efterverdenen som Forræder mod den gode Sag, som den bestukne Overløber fra den ene Mening til den anden — som **Poul Vendekaabe.** Et Blik paa hans Livsgang vil vise, at denne i Stridens Ensidighed fødte Betegnelse ikke bør være Slutningsdommen over en rigt udrustet Naturs Deltagelse i Dagens Gjerning, og at Eftertidens mindre hildede Blik kan se den i Sammenhæng med Begivenhederne som et ejendommeligt Supplement til de Skikkelser, vi hidtil have beskuet.

Poul Eliesen — eller Paulus Eliæ med det latinske Navn — blev født i Varberg i Halland, uvist hvilket Aar; dog kan det med Rimelighed antages, at hans Fødselsaar falder omkring 1480 og at han saaledes var omtrent jevngammel med Luther og Chr. Pedersen; hans Moder var svensk, Faderen dansk. Fra Barn af havde han været i Kloster, maaske i det samme, hvori vi senere træffe ham som Munk, Karmeliterklostret ved Helsingør, hvis omgivende Plantninger i vore Dage ere kjendte som Marienlyst Park. Et stille Liv har han levet i sin Celle, uden Omgang med den verdslig dannede Del af Nationen, thi i sit første danske Skrift undskylder han de Anstød, han maatte have begaaet mod Sproget, ved at gjøre opmærksom paa, at han »havde havt føje Omgang med dem, der kunde tale med Kunst, og af hvilke han skulde kunne have lært dette«. Humanistens latinske Studier have optaget hans Tid, og som en af de Første, der herhjemme tilegnede sig den nye Retning i Religion og Videnskab, tiltrak han sig Erasmus' Opmærksomhed og fremhævedes af denne sin beundrede Mester og Lærer som en af de Cimbrer, der vidnede om, at Humanismens Aand begyndte at brede sig i det høje Norden. Og at hans Studier ikke have været en blot udvortes Kundskabstilegnelse, men have gjennemtrængt hans Væsen med deres humaniserende Indflydelse, er der ingen Grund til at tvivle om, aldenstund intet i hans Vandel modsiger hans egen Overensstemmelse med den af ham udtalte Grundsætning: »Skoler og Studia skulle have de Mestere, som ikke alene ere lærde i Bøger, men ogsaa ere fromme og ærlige i Levnet, Dyder og gode Sæder, da det er forgjæves at kunne Bog og være udydig og skalkagtig«. Hvor stor Afvigelse mellem Liv og Lære der var hos Munkene, har han tidlig maattet faae Øje for, og heller ikke Kirkens officielt etablerede Misligheder have kunnet undgaa hans Kritik, saa Luthers

første Optræden i mange Henseender maatte blive ham som et forløsende Ord, hvis Virkeomraade han kunde ønske at udvide til sin Kreds, og hvis Betydning han kunde støtte med forøget Autoritet i den Stilling, han nu kom til at beklæde.

Lektor i Kjøbenhavn.

I Aarene mellem 1517—1519 grundlagde Karmeliterordenen nemlig det første »Kollegium« ved Universitetet i Kjøbenhavn, d. v. s. en Stiftelse, i hvilken unge Videnskabsmænd fandt Bolig og Ophold, medens de studerede ved Universitetet saavelsom i Kollegiet selv under een eller flere Læreres Tilsyn og Vejledning; Stiftelsen — der laa i St. Pederstræde, hvor Walkendorffs Kollegium nu er — fik kongelig Understøttelse, bl. A. paa Betingelse af, at den skulde holde en Doktor eller Baccalaureus i Theologien ved Universitetet med Forpligtelse for ham til at læse een Time hver Dag. Poul Eliesen blev Kollegiets første Styrer, *»primus regens«*, og da tillige den omtalte Forelæsning blev overdragen ham, finde vi ham fra nu af betegnet af Venner og Fjender som »Lektor Povel Eliæ«, ligesom alle en Universitetslærers Rettigheder tilfaldt ham, saa at han deltog i Rektorvalget og i de akademiske Forhandlinger. Hans Forelæsninger havde den hellige Skrift og særlig det ny Testamente til Gjenstand, og han holdt dem i den humanistiske Retnings Aand, idet han i Modsætning til de gamle Skolastikere lagde Vægten paa Troeslærens og Sædelærens bibelske Karakter, uden dog derved at stille Bibelens Lære i nogen Modsætning til Kirkens eller gjennemføre sin Opfattelse til det Punkt, hvor Striden mellem det protestantiske og det katholske Princip springer frem, som man i det Hele taget maa mindes, at hverken dengang eller senere Humanismen som Grundanskuelse falder sammen med Protestantismen, om den end adskillige Steder danner Gjennemgangsleddet for denne; han tog overvejende sit Standpunkt i Religionens praktiske Anvendelse paa Livet og havde ikke nogen stærk Følelse for dens mystiske Sider, hvorfor han ejheller — som de wittenbergske Lærere — følte sig tiltrukken af den augustinske Theologi. Men selv fra det valgte Standpunkt af maatte han i adskillige Punkter komme til en dybere Udlægning af den kristelige Moral end Kirkens gængse og til en polemisk Optræden mod mange Misbrug og Lyder, og da han raadede over et indtrængende Foredrag, maatte ikke faa af hans unge Tilhørere ved ham blive vakte til en Erkjendelse, der senere førte dem ud over deres Lærers Standpunkt, og han selv faae Udseende af at være deres Fører i den nye Retning. Endnu stod Luther paa den almindelige Kirkes Grund som en for sund og praktisk Religionslære nidkjær bibelsk Theolog, hvis Optræden billigedes af Erasmus og vel ikke mindst af den Grund ogsaa maatte have Poul Eliesens Sympathi. Han kjendte flere af Luthers Skrifter og indrømmede altid, at han i dem fandt Ting, han højlig billigede. Da Christiern den Anden indkaldte den tydske Magister Martin Reinhardt, for at han skulde prædike for Kjøbenhavnerne i luthersk Aand, understøttede Poul Eliesen derfor denne Foranstaltning og var paa en eller anden Maade Tolk og Mellemmand mellem den fremmede Prædikant og den i store Skarer tilstrømmende Menighed. Men hans Overbevisning nødte ham snart til at tage Afstand fra Lutherdommen og dens Forkynder herhjemme. Under Reinhardts Ophold i Kjøbenhavn var Reformationsbevægelsen skreden frem i Tydskland med hurtige og afgjørende Skridt, og navnlig udkom i Oktober 1520 Luthers Skrift om Kirkens babyloniske Fangenskab med dets Forkastelse af Transsubstantiationen, Messeofret, Nadverens Forvaltning kun i een Skikkelse, de særlig katholske Sakramenter m. m. — lutter Brud med selve Pavekirkens Grundlærdomme, som Poul Eliesen, der hverken havde den lutherske Troesfylde eller den augustinske Syndsbevidsthed, umulig kunde være

med til, ligesaa lidt som han nu længer kunde føle sig tiltalt af Reinhardt, der strax adopterede de nye Læresætninger med Partigængerens blinde Autoritetstro og i Forsvaret for dem viste sig at tilhøre Bevægelsens yderste Venstre ved den Fanatisme, hvormed han angreb Pavedømmet som Ophav til Kirkens vrange Lærdomme. Samtidig antog Reformationen ogsaa i ydre Henseende en mere og mere revolutionair Karakter, og den pavelige Bulle, som paalagde Luther og hans Tilhængere at tilbagekalde, men som Luther kastede paa Baalet den 10. Decbr. 1520 — den blev, efter hvad Poul Eliesen selv siger, for ham det Grændseskjel, der for en Stund satte Skranke for hans videre Læsning af Luthers Skrifter, i hvilke han saae »en vild Skrivefrækhed begynde at rase«.

Man kan saaledes ikke sige, at Poul Eliesen vendte om paa den Vej, han var slaaet ind paa; han standsede kun, da det blev ham klart, at den førte videre, end han efter sin Overbevisning kunde gaa, førte til et Maal, som han ansaa for uheldbringende og fordærveligt. At han handlede saaledes for Gunst og Gave, er ligesaa lidt bevist, som at Menneskefrygt holdt ham tilbage; i sidstnævnte Henseende kan det være nok at anføre, at da han prædikede ved Gudstjenesten paa Slottet St. Hans' Halshuggelses Dag 1522, udlagde han Dagens Text om Herodes' og hans Bolerske Herodias' Grusomhed med en saa tydelig Anvendelse paa de nærmestliggende Forhold, at Christiern den Anden ikke holdt sin Forbitrelse tilbage, men ottende Dagen efter tilbagetog sit Gavebrev paa St. Jørgens Hospital og Gods, som han engang havde tillagt Karmeliterkollegiet til evig Tid. Dermed var Poul Eliesen afsat som Docent ved Universitetet, thi Kollegiets Forpligtelse til at holde en saadan bortfaldt med denne dens Betingelse. Poul Eliesens Liv antog fra nu af den idelige Kamps urolige Karakter.

Kamp mod Christiern II.

Mod Christiern den Anden virkede han saa ivrigt, at han senere kunde opfordre sine Fjender til at paavise Nogen, der i Ord og Skrift havde modsat sig Kongens Tyranni med en saadan Frimodighed som han. Og som Indignationen jo formaaer at skrive Vers, saaledes gjorde den nu Poul Eliesen til Poet; han skrev et Rim om Christiern den Anden i Rimkrønikens Versemaal og Tone for at fremstille ham som den Fattiges Undertrykker og Bondens værste Fjende:

Jeg sparte ej Bonde i Kjortel graa,
ej Stodder eller Kjærling, der sad i Vraa;
jeg lod og slaa en skjændelig Mønt,
som aldrig var før i Danmark begyndt;
jeg kaldtes Kong Klipping i samme Stund,
for jeg fandt først paa den falske Fund.
Sværd og Spyd dem lagde jeg af,
jeg bød Bonden bære Kjæp og Stav,
der ej kunde være af stærkere Træ,
end man kunde bryde sønder for sit Knæ,
Kong Kjæp kaldtes jeg af Undersaatter alle,
som de tog til fra mig at falde.
Jeg tog Skat af alt det Bonden aatte,
fordi kunde vi ej blive saatte (forligte);
jeg sparte ej Gaas, som laa paa Rede,
men vilde dem have, naar de var fede;
de skatted mig af alt det Penninge gjaldt,
baade af Kvæg, Mel og Malt.

I mange Tider efter deres Fremkomst levede disse Vers endnu i Almuens Minde, men jevnsides dem lød der Toner af en anden Klang, skjøndt om samme Emne — Folkevisens rørende Klage over den fangne Konge og hans forladte Undersaatter blandt Menigmand (se S. 106):

Bort da fløj den gamle Ørn
alt med sine Unger smaa;
de andre smaa Fugle de bleve da vilde,
de vidste dennem ingen Raad.
Nu sidder Høgen i Egetop
og breder ud med sine Vinge:
de andre smaa Fugle, i Skoven ere,
han monne saa jammerlig tvinge.

Nu sidder Kragen paa bare Kvist
og svelter hun over sin Klo;
Uglen skjuler sig i Elletrunte,
jeg venter, hun haver Uro.

Viben hun løber i Agerren
alt med sin høje Top:
Høgen han kommer der flyvende frem,
han tager og æder hende op.

Nu sidde alle de andre smaa Fugle,
de tie saa kvær som Sten;
de have nu mist deres dejlige Sang,
naar Gud vil, fange de den igjen.

Nu er der Sorrig udi Lunde,
som før var Fuglesang;
de fattig smaa Fugle, dennem ynkes mig,
for Tiden gjøres dennem saa lang.

Gud han da hjælpe den fattige Ørn,
som flyver over vilden Hede!
han veed sig hverken Led eller Ly,
hvor han tør bygge sin Rede.

Fjernelse fra Luther.

At Kong Christiern maatte forlade sit Land, var en politisk Sejr for Poul Eliesen, og hans Pen havde været saa virksom for Kongens Modstandere, at han med Rette kunde tilregne sig en væsenlig Del i Udfaldet. Men Glæden herover veg snart for den grundede Bekymring, han blev greben af ved at se, at Landet kun havde mistet een Despot for at faae mange herske- og havesyge Magthavere istedet, og at den lutherske Revolution greb om sig i Folket og endog støttedes af den nye Konge. Dette maaatte forekomme ham saameget betænkeligere, som nu endog hans tidligere Overensstemmelse med Luthers sædelige Princip havde lidt et Brud ved Reformatorens senere Skrifter, i hvilke han med skaanselløs Haardhed bekæmpede Coelibatsloven og Munkeløfterne som djævelsk Lære, der ikke kunde binde Nogen, og i polemisk Tilspidsethed formulerede sin ethiske Grundsætning i den Advarsel: »lader os tage os iagt for Synder, men meget mere for Lovbud og gode Gjerninger« — Ord, der maatte staa som et Samfundsopløsningens Motto for en Personlighed, som ikke vovede at overgive det sædelige Liv til Troens Almagt uden Lovens Støtte. Saameget mere maa det anerkjendes som Tegn paa ikke ringe Aandsfrihed, at Poul Eliesen i sin Lærervirksomhed ved Kollegiet stadig fremhævede de Punkter, hvori han kunde dele Anskuelse med Luther, og ikke alene vedkjendte sig Vigtigheden af en sund bibelsk Religionslære, der kunde bringe Troen til at leve i Menigheden, men ogsaa tog tilorde imod Gejstlighedens Magtmisbrug og verdslige Stræben, saa at Reformationen fandt en villig Jordbund fortrinsvis i hans Disciples Sind og han selv mistænktes for hemmeligt Lutheri og energisk maatte imødegaa denne efter hans Opfattelse fuldt ugrundede Beskyldning som beroende paa en Forvexling mellem Lutheranisme og uhildet, uafhængig videnskabelig og reformatorisk Stræben, der kun kunde have sine Fjender blandt Obscuranterne, »visse taabelige Gamle, som uafladelig raabe imod Videnskabens Mæcener og i den Grad sætte sig imod Gudfrygtigheds Studier, at de hellere ville, at Barbariet skal herske bestandig, end at de, som forhen ere holdte for Rabbinere og Lærere, skulle tabe nok saa lidet i deres Anseelse. De indse ikke, at det er Misundelse og Irreligieusitet at hade de Videnskaber, de ikke kjende«. En Udtalelse som denne kaster Lys over Poul Eliesens saa tidt misforstaaede Personlighed og viser ham som en Humanist, der vil hævde sin Frihed til selv at granske sig til en Anskuelse og ikke lade sig et Partistempel paatrykke hverken fra højre eller venstre Side. Men Tidens stærke Bevægelse havde ikke Plads for et saadant Standpunkt og ingen Tilbøjelighed til at anerkjende dets Berettigelse; ved denne sin Skjæbne bliver Poul Eliesen ikke mindre typisk end ved sin Personlighed, der, delt imellem det Gamle og det Nye, ikke kan falde til Hvile i noget af det og

fortæres i Kamp mod, hvad der dog ikke helt savner hans Sympathi, i Forsvar for, hvad han til andre Tider og fra andre Sider maa angribe.

Et højst ejendommeligt Udslag af Deltheden og Dobbeltheden i Poul Eliesens Sind er det litteraire Arbejde, han udgiver 1526: en Oversættelse af et Skrift, som til Forfatter ikke har nogen Anden end — selve Martin Luther, nemlig dennes 1520 udkomne »Bedebog«, en af Forløberne for hans Katekismus med Forklaring af de ti Bud, Troens Artikler og Herrens Bøn. Den kom her til Landet i Begyndelsen af Aaret 1524, blev kjøbt og læst med stor Begjærlighed og kom da ogsaa Poul Eliesen tilhænde. Han maa være bleven stærkt berørt af dens Alvor og Troesfylde, thi han tog sig for at oversætte den, hvad han saameget mindre behøvede at tage i Betænkning, som denne Bedebog ikke paa noget Punkt stillede sig i direkte Modsætning til den katholske Kirkelære, hvor evangelisk den end bliver just ved det Meget, der ikke omtales af hvad der hører til det romerske Kirkebegreb, og hvor protestantisk den end er i selve sin folkeundervisende Tendens. Ja, et enkelt Sted er Oversætteren endog mere luthersk end Forfatteren, idet han indfletter et Udfald imod de »onde Prælaters og Forstanderes fule Levnet og forgiftige Exempel«, medens han saa til Gjengjæld ved et andet Indskud (om Skjærsilddogmet) tildeler sin Oversættelse et katholsk Element, som Originalen ikke har. I det Hele taget giver denne »Bedebog« os Oplysning om, hvorlangt Poul Eliesen med frelst Samvittighed kunde og vilde følge Luther, thi uden Forbehold, med en omhyggelig Gjengivelse af Bogens Tankegang, meddeles Læren om Troens Gjenstand og Kraft, dens Magt til at forløse fra den onde Samvittigheds Kval, Menneskets Evner til det Gode, dets Afmagt til at opfylde Loven ved egne Kræfter og til at øve Dyd og gode Gjerninger uden Naadens Hjælp, hvorfor der ogsaa frakjendes Menneskets aandelige Fortrin og gode Gjerninger al Fortjeneste og Kraft til at berolige Samvittigheden, ligesom Bodsøvelsers frigjørende Evne forkastes og der gjøres Indsigelse mod Messens udvortes Brug og al mekanisk Gudstjeneste; særlig i Betragtningen af Kristi Lidelse og Død betones denne Protest mod den blot udvortes Andagtsøvelse, og Hovedvægten lægges paa den subjektive Tilegnelse af den hellige Kjendsgjerning til Fremkaldelse af Anger og Ruelse saavelsom til Beroligelse i Troen paa Kristi Forsoningsdød og til Bestræbelse efter et kristeligt Levnet.

Luthers Bedebog.

Hvor dybt end denne Overensstemmelse med Aanden i Luthers Betragtning naaer, indeholder den dog ingen Tilslutning til Reformationens dogmatiske Hovedlærdomme og endnu mindre nogen Opgivelse af Katholicismens Hovedideer: Kirkens Ufejlbarlighed, Pavedømmets Autoritet, Hierarkiets lovgrundede Tilværelse og Myndighed o. s. v. Det sees klart, at Poul Eliesen tilsigtede en aandelig Fordybelse i Kristendommen, en indre Udvidelse af dens Raaderum, men ikke ansaa nogen ydre Omvæltning for nødvendig, ja stadig betragtede ethvert Tegn paa en saadan som Ytringer af den forkastelige Verdslighedsaand, som altid er rede til at benytte aandelige Strømninger til sine fordærvelige praktiske Øjemed. Jo mere den lutherske Bevægelse gav sig Udslag i revolutionaire Omstyrtninger, des mere magtpaaliggende blev det for Poul Eliesen at unddrage sig det Navn af Lutheraner, som almindelig var blevet ham tillagt, og da han 1526 udgav sin Oversættelse af »Bedebogen«, efterat den i de forløbne to Aar havde cirkuleret i Afskrifter, anvendte han al Flid paa i den til Ridder og Rigsraad Oluf Nielsen (Rosenkrands) til Vallø stilede Fortale at klare den Mistanke, hans dobbelttydige Stilling til Reformationen havde udsat ham for. Han protesterer imod, at den kristelige Anskuelse, han har

gjort sig til Tolk for ved sin Oversættelse, har noget særlig Luthersk ved sig: det er altsammen Laan fra Kirkefædrene, og der findes ingen større Løgn end hvad Luther har talt og skrevet om Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen og korteligen mod al Ære og Dyd. Naar han da tilsidst opfordrer Hr. Oluf til at læse denne Bog, da skeer det »ikke for Luthers Skyld eller hans Lærdom, som findes her ikke udi, men for Jesu Christi Lærdoms Skyld og den hellige Skrifts med hellige Mænds, Augustini, Cipriani og Bernhardi Undervisning«.

Jn Erlig oc welbyrdig mandt oc streng Ridder her Olwff Nielß till Walløff/ Broder Paulus Helie Hel ser jnn Christo Jesu/medt Gutz naade och wenskaff.

Het er nu paa tre die aar / om megh rettelige drages til mynde/ kiære Her Olwff Nielß strenge ridder/ at her kom till lande/een aff Morthen Luthers bøger / som kalledis een bede bogh/ ther først wdgick paa tydske/oc siden bleff wtset wdi latine. Ther ieg saa at samme bogh opkiøptis met stort hast oc fyge oc een aff thennu paa thet

Poul Eliesens Oversættelse af Luthers Bedebog 1526. Første Side af Tilegnelsen til Oluf Nielsen. Efter det eneste bevarede Exemplar i det St. kgl. Bibliothek.

Kun eet Exemplar kjendes nu af »Een Cristelig vnderwyszningh paa the thy Gudz budord«, som »Bedebogens« danske Titel lyder; den er, som hosstaaende Textside viser, trykt i et usædvanlig lille Oktav-Format.

Poul Eliesens levende Uvillie mod enhver indre personlig Udviklings Omsætning i ydre social Tumult maatte ogsaa hvad Reformationens Gang i Hjemmet angaaer føre ham mere og mere over i dens Modstanderes Rækker, hvor han maatte føle sig saameget mere velkommen, jo haanligere han behandledes af Aktionspartiet som en Frafalden; Forstyrrelserne i de kirkelige Forhold maatte mere og mere forekomme ham som udsprungne af en Gjenstridighedens og Selvraadighedens Aand, som var hans hele Livsanskuelse til Forargelse. »Den Helligaand«, skriver han i sit Sendebrev til Kong Gustav af Sverig, »plejer ikke at være saa fus, men blid, kjærlig, sagtmodig, stille og barmhjertig. At falde fra Lydighed, spotte Guds Helgene, foragte Kristendoms Ordinants og Skikke, æde Kjød om Fastedage af Hovmod, foruden Nød og Trang, bryde Ed og Løfte, skjænde Klosterjomfruer, røve Kirker og Klostre og gjøre meget Andet, som ikke kan tænkes uden Synd, endsige tales eller skrives, er det at være Kristen — give det Gud, at Kristendommen da aldrig mere forøges, end han nu er«. Til Franciskanermunken Erasmus i Viborg sendte han Brev med Advarsel mod Hans Tausen — men for sent, Erasmus havde alt sluttet sig til Tausen; og til Rigens Marsk Tyge Krabbe skrev han et Sendebrev med Advarsel mod de samfundsfarlige Følger af Reformationen, dens kommunistiske Tendenser og hele mislige Frihedsbegreb. Og ydermere udgav han 1527 sit Svar til Hans Mikkelsen paa dennes med hans Oversættelse af det Ny Testamente fulgte Brev til hans Landsmænd (se S. 158).

Brev til Kong Gustav.

Svar til Hans Mikkelsen.

Dette Modskrift »Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelsz aff Malmø, lod wdgaa med thet ny Testamente«, er mærkeligt i vor Litteratur som det i Tiden første polemiske Skrift, den har at fremvise, og indtager overhovedet blandt

Till thet ket-
terlige wcriſtelige och
wbeſindige breff / ſom then wbe-
ſkẽmede kettere Hans Mickelß
aff Malmø / lod wdgaa met thz
ny Teſtamente / ther konningh
Criſtiern lod ynckellige och
wtilbørlige forwandle paa
ſith tijranniſcke wildt /
oc icke Gudt till loff /
eet kort och til-
børligt ſwar.

Titelblad til Poul Eliesens Sendebrev til Hans Mikkelsen.

Trykt i Rostock 1527.

Efter det St. kgl. Bibliotheks Exemplar.

dens Fejdeskrifter en første Plads ved den polemiske Kraft, det er i Besiddelse af: det er en lidenskabelig bevæget Aands snart djærvt haanende, snart vittigt spottende Udfald imod, hvad der blandt Tidens Fænomener var dens antipodiske Modsætning. Skriftet er ikke saameget et Forsvar for det Bestaaende, hvis forskjellige Brøst Poul Eliesen jo ikke savnede Blik for, som en Tordentale imod det Nye, der frækt vilde anmasse sig Eneret til at løse Tidens Opgaver, imod Reformationens radikale og revolutionaire Karakter og det uhistorisk Vilkaarlige ved dens Frembrud, mod hvilket den faste romerske Kirkebygning opstilles som det ærværdige Værn, der nu har staaet sin Prøve i 1400 Aar. De evangeliske Prædikanter fremstilles som Ordførere for Kjødets og den legemlige Friheds Sag og den lutherske Lære om Syndsforladelse formedelst Troen som en demoraliserende Indrømmelse til Tidens svage Pligtopfattelse. Over Hans Mikkelsen udlades der en Strøm af Invektiver, som tage deres Begyndelse allerede paa Titelbladet; »din gamle graa Kjætter«, »dit Skalkehjerte med din skjændige Mund«, »dine kjætterske Ord og æselsagtige Breve« ere endda forholdsvis blide Betegnelser i Sammenligning med polemiske Billeder som disse: »Nu spyer din Stymper op det, Du haver udi Livet og længe haver havt der; men Dig væmmedes ikke før nu«; »der haver været saamangen hellig Præst og Munk, som Du est ikke værdig at muge under«. Hvorledes Poul Eliesen dømmer om sin Modstanders Bibeloversættelse, er tidligere anført (S. 160); sin Mening om Bibeloversættelser i Almindelighed udtaler han i de karakteristiske Bemærkninger om, at han ingenlunde vilde misunde Lægmænd den hellige Skrift, tvertimod vilde han ønske, at Bondens Vise bag hans Plov og Kvindens ved Rokken vare tagne af den, dersom Verden derved kunde forbedres; men han kunde ikke se bort fra de store hellige Mænd, som hverken havde anseet det nødvendigt eller gavnligt, at den menige Mand vidste alle de dybe Hemmeligheder, som Skriften indeholder, og han maatte minde om, at hvergang Menigmand havde begyndt at traktere Skriften, var der paafulgt stort Bulder i Kristenheden. Skriftens rette Mening belæres vi om af Kirkens Sædvane, af hellige Mænds Bøger og Levnet, og til et Brud med Kirken er det ikke tilstrækkelig Grund, at der kan paavises Synder og Misligheder i den gejstlige Stand; dennes Magt og Anseelse er uafhængig af personlig Moralitet, og en Forbedring kan ikke fremtvinges ved Oprør, Raab og Bulder, men kun derved, »at hvert Menneske i sin Stand bedrede sig og aflagde sine Brøst« — atter den for Poul Eliesen ejendommelige Pegen indad mod den personlige Udvikling i Modsætning til de højrøstede Krav om Forandring af Institutionerne som Forbedringens rette Kilde.

Kun tre Exemplarer af dette Skrift ere i Behold: i Universitetsbibliotheket, det St. kgl. og Karen Brahes Bibliothek.

For praktisk Kristendom fik Poul Eliesen Lejlighed til at virke, da han 1527 paa Opfordring af Borgemester Niels Stemp udarbejdede den Betænkning over

Om Hospitaler.

Hospitalers Indretning, som udkom det følgende Aar under Titel: »Huore (hvorledes) krancke mijslige, saare arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besorgis«. Idet Forfatteren hele Tiden gaaer ud fra et religieust Standpunkt, viser han sig at være ikke lidet forud for sin Tid i de Resultater, han kommer til, særlig hvor han anbefaler Adskillelse i forskjellige Hospitaler efter de forskjellige Sygdomme; han tager Ordet for en hensigtsmæssig Sygepleje, advarer mod Overfyldning og giver det praktiske Raad, hellere at begrunde Hospitalet paa aarlige Gaver og uvisse Indtægter end paa Grundejendomme og fast Rente, som sees at have fristet Herrer og Konger.

Paa samme Tid falder Poul Eliesens tidligere omtalte Medarbejderskab ved Frants Vormordsens Oversættelse af Davids Psalmer (S. 185). Men Tiden nærmede sig nu, da han atter maatte slaa vægtige Slag til Forsvar for den mere og mere truede Kirke. Paa Herredagen i Kjøbenhavn i Juli 1530 har han udentvivl været virksom paa mange Maader for Prælaternes Sag, derom vidner noksom den Rolle, han spiller i den satiriske Folkelæsning, men her stilledes han i Skygge af deres indkaldte tydske Hjælpere. Senere hen paa Aaret traadte han derimod frem for egen Regning og under eget Ansvar, idet han tilsendte Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn sit Brev om Messen (se S. 174) og i det følgende Foraar udgav sit (nu tabte) Skrift om »then hellige Messe oc hennis Brug«, hvis Indhold vi kun kjende af Hans Tausens udførlige, S. 175 refererede Imødegaaelse af det. I samme Sag og paa samme Tid paakaldtes Poul Eliesens Bistand fra Jylland, hvor Aarhus-Bispen Ove Bilde med Bekymring saae den reformatoriske Bevægelse brede sig. I det nærliggende Randers havde den allerede faaet saaledes Fodfæste, at Borgerne under Ledelse af deres Borgemester vare i Begreb med at afskaffe Messen. I al Skynding skrev saa Poul Eliesen Randers Bys Magistrat et kort Brev til med Advarsel mod den paatænkte Foranstaltning og Bebudelse af et yderligere udførligt Forsvar for Messen. Dette blev skrevet i største Hast og tilsendtes Raadet i Randers tolv Dage efter Brevet; to Maaneder efter udgik det fra Povel Ræffs Bogtrykkeri i Aarhus under Titlen: »Een kortt oc Christelig vnderwiisning paa thet hemelige støcke ij messen som kaldis Canon, met eett føge breff til Borgemestere og Raadt ij Randers«. Bogens Hovedparti, Forklaringen af de Consecrationen omgivende Bønner og Imødegaaelsen af de Evangeliskes Modgrunde mod Messens Betragtning som Offer, er væsenlig en Oversættelse af en tydsk Theologs latinske Prædikener med nogle skærpede Udfald mod »Messedræberne«. Det vedføjede Brev til »alle kristne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers«, er derimod et fuldt ejendommeligt Produkt af Poul Eliesens polemiske

Poul Eliesens Haandskrift.

Paaskrift paa Titelbladet til et Exemplar af *Flavii Josephi Opera*, *Basil.* 1524, i det St. kgl. Bibliothek: *Liber fratris Pauli Helie carmelite emptus anno dominj mdxxxi duobus aureis nummis* ɔ: Karmeliterbroderen Poul Eliesens Bog, kjøbt i det Herrens Aar 1531 for to Guldstykker.

Brev til Randers Borgere.

Pen med en afskrækkende Skildring af Lutheranernes Færd og et foregrebet Omrids af Historiens fremtidige Beretning om Begivenhederne i Randers Aar 1530, da Byen »affaldt fra Gud og al Sædelighed under Ledelse af tvende ulærde Mænd, forsorne Skalke, paa den Tid da Niels Hammer var Borgemester«. Men Randers Borgere lod sig saa lidet forknytte af denne Profeti, at de istedetfor andet Svar lod Rakkeren nagle Poul Eliesens Bog til Pælen.

Og ligesaa lidt som man i Randers agtede paa hans Advarsler, ligesaa lidt virkede de i det øvrige Land, som mere og mere vendte sig mod den lutherske Lære i Frederik den Førstes sidste Regjeringsaar, støttet ved Kongens sympathetiske Holdning overfor Reformationssagen. Poul Eliesens sidste egenlige Fejdeskrift henvender sig derfor ikke længer til Borgerskab og Menighed, men til Rigsraadet og Adelen om Hjælp for den forfulgte Katholicisme; det er en »hastelig forrammet« »kort og kristelig Formaning«, som ikke blev trykt, men er tilstede i en Afskrift — den voldsomste af den hvasse Polemikers Brochurer, i hvilken han endnu engang slaaer fast, »hvor langt — men heller ikke længere — han har været og endnu er Tilhænger af Luther«, for saa at nedtordne alle hans andre Lærdomme som falske og farlige, kjætterske, syndefulde og tyranniske, Alt i en af Liv og Lidenskab sprudlende Stil. Sit sidste Haab satte han forøvrigt til et forestaaende Tronskifte og har formodenlig oppebiet dette i Aarhus.

Biskoppernes Svar.

Det indtraf 1533 og bragte jo ogsaa strax de Katholskes Sag paafode igjen (se S. 176—77), men kun for en føje Tid. En Oversættelse i Udtog af Dr. Stagefyrs *»confutatio latina«* fra Herredagen i Kjøbenhavn 1530 havde Poul Eliesen alt længe havt færdig; den blev nu udgivet som »Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige geenswar till the Lwtheriansche artickle« (nemlig i de Evangeliskes Imødegaaelse af Biskoppernes 27 Artikler imod dem); med dette Skrift forlod Poul Eliesen Arenaen, mistvivlende om Sejr for sin Sag, og flyttede til Roskilde som Lektor i Theologi ved Domskolen. Med voxende Bekymring iagttog han herfra de politiske Intrigers Krydsning og gav indirekte et Indlæg i Stridighederne om Kongevalget ved at udgive sin Oversættelse af Erasmus' »En kristen Fyrstes Undervisning«, den samme, han i tidligere Tider havde havt Dumdristighed nok til at sende Christiern II. som Vejledning paa hans Regentbane. Til at indvirke paa Kongevalget kom dette Skrift imidlertid for sent, selv om en saadan Røst ellers overhovedet havde evnet at skaffe sig Ørenlyd i Dagens Tummel: Hertug Christiern var alt bleven valgt i Jylland, og i samme Forhold som Udsigterne til Opretholdelsen af dette Valg bleve lysere, formørkedes Haabet om den katholske Kirkes Gjenoprejsning ved Statsmagtens Hjælp. Ligesaa lidt sporedes der nogen Virkning af den Bearbejdelse af Erasmus' Forsoningsskrift *»de amabili ecclesiæ concordia«* (»om Kirkens attraaværdige Enighed«), som Poul Eliesen mente det tidssvarende at udgive 1534 under Titel: »Een kortt vnderwiisning til een Christelig foreening och forligelse«; og heller ikke kunde dette Skrift, som Tiderne vare, ret vel fremkalde anden Frugt end en yderligere Miskjendelse af dets Udgivers Standpunkt, idet det maatte opirre de ivrige blandt Katholikerne ved at bebrejde dem deres ubetimelig halsstarrige Fremfærd og fastholde de gamle Paavisninger af Kirkens Misbrug, samtidig med at det frastødte de Evangeliske ved i alle væsenlige Punkter at hævde Katholicismen som den ene rette kristelige Tro og forsvare dens Lærdomme Punkt for Punkt. Poul Eliesen hverken kan eller vil forsone Modsætningerne, han kan kun anbefale en fredeligere Færd, en fordrageligere Aand, saalænge de staa imod hinanden; men

Oversættelser af Erasmus.

ogsaa for denne Paamindelse skal han have Tak endnu i vore Dage, og den nulevende Slægt vil ikke kunne undgaa at fornemme en ægte Klang af en fædrelandselskende Mands Fortvivlelse over Tidens usalige Splid i hans Formaning: »Vi ere danske Folk, eet Kjød og Blod og i mange Stykker af ens Sæder og Vilkaar; dersom vi ikke snarlige gjøre Eet, men herefter bide og slide hverandre, som vi begyndt have, da er det befrygtendes, at vi med Tiden af hverandre ogsaa fortæres og tilintetgjøres.«

Med denne Udtalelse forsvinder Poul Eliesen af Historien; Litteraturen tier om hans efterfølgende Liv, saa det vel er rimeligst at antage, at det er blevet afsluttet kort efter, da en saa betydelig Aand vel ellers ikke kunde have ladet sig aldeles uden Spor af Virken i nogensomhelst Retning. 1741 skrev Chr. Olivarius hans Biografi (paa Latin), et omhyggeligt og grundigt Arbejde, hvis Dom over sin Gjenstand imidlertid overvejende udgaaer fra det populaire Syn paa Poul Eliesen som »Vendekaaben«; i et retfærdigere Lys fremstilledes han af den danske Reformationshistories lærde Bearbejder Biskop Münter; men først Prof. (senere Biskop) C. T. Engelstoft har i sin biografisk-historiske Skildring »Paulus Eliæ« (Nyt hist. Tidsskrift 2. Bd. 1848) betragtet den interessante Personlighed i en alsidig Forbindelse med dens Tids Fænomener og under samvittighedsfuld Brug af en klartskuende Kritik afsløret dens Træk saaledes, som de nu staa for os paa deres Plads i Reformationstidens Gruppe af kæmpende Aander.

Af Poul Eliesens »Danske Skrifter«, udgivne af C. E. Secher, er kun udkommet første Bind 1855.

I den tidlige Morgenstund den 12. August 1536 udførte Kong Christian den Tredie, støttet til sin Krigshær, det Statskoup, som bragte Orden i de vildt forvirrede Forhold og gav den katholske Kirke dens Banesaar i Danmark: de til Rigsdagen i Kjøbenhavn fremmødte Biskopper førtes fængslede til Slottet, og de i Byen værende Rigsraader nødtes faa Timer efter til at godkjende denne Foranstaltning, samtidig med at der sendtes Ilbud til Fyn og Jylland om at sætte de derværende Biskopper fast og udstedtes aabne Breve til Kjøbstedmænd og Bønder med Forklaring af det foretagne Skridt. Dermed var der gjort Ende paa Biskoppernes verdslige Magt, og af Rigsraad som af Delegerede fra de vigtigste Kjøbstæder blev der ydermere vedtaget en Erklæring om, »at de ikke vilde modstaa, at det hellige Evangelium og Guds rene Ord rettelig jo maatte prædikes og forkyndes her i Riget«. Den Tilstand, som saaledes var tilvejebragt ved en klarsynet Politik og en snarraadig Benyttelse af Omstændighederne, blev fastslaaet som Helhed og nøjere udført i Enkelthederne ved Rigsdagen i Kjøbenhavn fra den 15. til den 30. Oktober. I den her vedtagne »Reces« vedgik og afbad alle

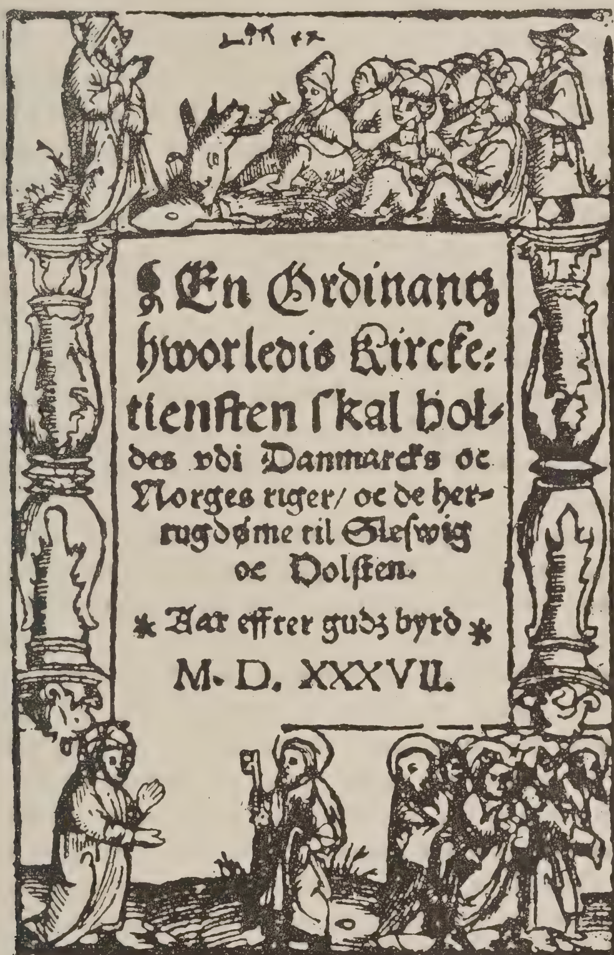
Partier den Del, de havde havt i de foregaaende Aars Ufred: »den ganske Almue og Menighed« at de havde sat sig op imod deres Øvrighed, »Rigens Raad og Adelen« at de havde faret ilde frem imod Bønder og den menige Befolkning, og der blev højtidelig indgaaet en Forsoningspagt med gjensidigt Løfte om, at alle Folkets Stænder »herefter ville bygge og bo sammen og med hverandre beskytte og haandthæve dette Kongerige«. Men Forsoningsgildet maatte Bisperne betale; de skulde »for deres Misgjerningers Skyld« for bestandig miste deres bispelige Regimente, og alt Biskopsstiftets Gods, Slotte, Gaarde, Huse og Jorde inddrages under Kronen og forblive i dens Eje til evig Tid, »paa det at Danmarks Krone og Konning kan blive mere formuendes og det ikke mere saa skal gjøres Behov at beskatte Rigets menige Indbyggere, naar Noget paakommer«. Med Bispernes verdslige Vælde var det altsaa fra denne Stund forbi, medens der til den kirkelige Gjernings Forvaltning skulde beskikkes andre kristelige Biskopper eller »Superattendenter«, som »kunne lære og prædike det hellige Evangelium og Guds Ord og den hellige kristelige Tro«.

Kirke-ordinantsen.

Den nye Kirkes Ordning blev fastsat ved Kirkeordinantsen af 1537. »Højlærde Mænd og Prædikanter« sammenkaldtes af Kongen til et Møde i Odense Helligtrekongersdag, og her forfattedes det første Udkast, som derpaa prøvedes og billigedes af Luther og andre Theologer i Wittenberg. I Juli indkaldtes Dr. Bugenhagen, som paany gjennemgik, forandrede og forbedrede Udkastet sammen med Kongens Raader, hvorefter det forelagdes for Rigsraadet og sluttelig stadfæstedes af Kongen den 2. Septbr. Under Bugenhagens Tilsyn blev den i det latinske Sprog forfattede Ordinants trykt i Kjøbenhavn og forelaa færdig inden Udgangen af Aaret; først to Aar senere — 1539 — udkom den i dansk Oversættelse, formodenlig af Peder Palladius; men allerede samme Aar blev den underkastet en Revision, som førte til en ny, noget afvigende Ordinants, der udkom 1542.

Den latinske Ordinants af 1537 (saavelsom selvfølgelig dens danske Oversættelse af 1539) indledes med Christian III.s Kongebrev, ved hvilket Ordinantsen forkyndes, dens Tilblivelse omtales og dens dobbelte Retning fremhæves, nemlig dels som angivende den evangeliske Læres Hovedindhold, dels som meddelende Oplysning om de ydre Former, under hvilke den nye Kirke skal træde

ud i Livet. Derpaa gives der i forskjellige Afsnit Anvisninger og Bestemmelser angaaende Læren og Ceremonierne, angaaende Skoleundervisningen, Sognepræsternes Lærdom og Læsning, Superinten-

En Ordinantz hworledis Kircke-
tienſten ſkal hol-
des vdi Danmarcks oc
Norges riger/ oc de her-
tugdøme til Sleſwig
oc Holſten.
Aar effter gudz byrd
M. D. XXXVII.

Titelbladet til den **1539** udkomne danske Oversættelse af Kirkeordinantsen af 1537. — Foroven sees Christus prædikende for Folket, forneden udsendende Apostlene.

Efter et Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

denternes og Provsternes Forhold, Præsternes Løn, de Fattiges Understøttelse o. s. v.

Reformationstidens litteraire Hovedbedrift er **Christian den Tredies danske Bibel 1550.** Som det allevegne er det Ny Testamentes enten fuldstændige eller delvise Overflyttelse fra Latinen (eller Græsken) til Folkesprogene, der baner Reformationen Vej, saaledes bliver Slutstenen paa dens litteraire Bygning overalt den hele Bibels Gjengivelse i Modersmaalet. I Tydskland udførtes denne Gjerning af en med den kristelige og den folkelige Aand lige fortrolig genial Personlighed: Martin Luther, og hans Værk staaer i den tydske Litteratur paa en af de allerypperste Pladser, som Udgangspunkt for en ny Æra i det litteraire Sprog. Men Danmark var næsten ikke mindre heldigt, hvad det angik at have den rette Mand rede i det rette Øjeblik, og ogsaa i vor Sprog- og Litteraturverden staaer Christiern Pedersens Oversættelse af Bibelen som et Hovedmonument, der fik en saa stærk Indflydelse paa vort Bogsprog, at Meget af, hvad der siden blev almindeligt, først gjennem den vandt Indgang, skjøndt det nu, da Sproget i trehundrede Aar har udviklet sig under denne Paavirkning, kan falde vanskeligt nok at klare sig det umaadelige Fremskridt, dette Værks Tilblivelse i sin Tid betegner.

Bibeloversættelsen 1550.

Grundlaget for den danske Bibeloversættelse er Luthers tydske fra 1534, og det er rimeligvis Bugenhagen, der under sit Ophold her har anbefalet den som Rettesnor, hvorefter Christian III. har overdraget Arbejdet til Tidens virksomste Skribent og dygtigste Sprogmand, altsaa formodenlig lige i Slutningen af Trediverne. 1543 var Chr. Pedersen færdig med sin Oversættelse, men to Aar forinden var imidlertid den reviderede Udgave af Luthers Oversættelse udkommen, til hvilken der maatte tages Hensyn baade for hvad der allerede var oversat og for hvad der endnu stod tilbage at oversætte. Det kan saaledes antages, at Chr. Pedersen selv har underkastet sit Arbejde en første Revision. Men desuden skulde det forelægges for og gjennemgaaes af en af Kongen udnævnt Kommission, bestaaende af Sjællands Biskop Peder Palladius, to af de theologiske Professorer, Dr. Johannes Machabæus (Mac Alpin) og Mag. Niels Hemmingsen samt den forhenværende Kapellan Hans Henriksen og den som Forfatter og Oversætter bekjendte Præst i Herstedøster og -vester Peder Tidemand. Fire til fem Aar brugte Kommissionen til sit Gjennemsyn, skjøndt det neppe har skortet den paa Flid, eftersom Kongen personlig interesserede

Revision.

Titelblad til Christian den Tredies Danske Bibel 1550.

sig levende for Arbejdet og jevnlig lod sig underrette om dets Fremgang; at Oversættelsen ejheller er gaaet glat gjennem Ild-

Christian den Tredie.

Formindsket efter Portraitet i den danske Bibeloversættelse af 1550, tegnet af Kongens »Conterfeher« Jacob Binck.

prøven, kan skjønnes af den Omstændighed, at man fandt det fornødent, før Trykningen begyndte, at lade Manuskriptet renskrive af

Studenter, som lønnedes herfor af Universitetet; da Chr. Pedersen skrev en god og tydelig Haand, vilde dette neppe have været nødvendigt, hvis Manuskriptet ikke var blevet makuleret ved Revisionen. At denne overhovedet har været til Fremme for Sprogets Renhed og Klarhed, kan sluttes alene deraf, at en saa ypperlig dansk Forfatter som Peder Palladius sees — ifølge det ham tilstaaede Honorar — at have havt Hovedandelen deri.

Alt som Revisionsarbejdet skred frem mod sin Afslutning, Trykning. blev der truffet Foranstaltninger til Bibelens Trykning. En Del af Pengene skulde Øresundstolden udrede, en anden Del tilvejebringes ved de over hele Landet indsamlede »Bibelpenge«, 2 Rdl. fra hver Kirke som Godtgjørelse for det Exemplar, der i sin Tid skulde tilstilles dem. Til Trykning af saa stort og omfattende et Værk kunde der ikke være Tale om noget af de tarveligt udstyrede kjøbenhavnske Officiner, og der blev derfor sluttet Kontrakt med Bogtrykkeren Ludvig Dietz i Rostock, som 1534 havde trykt »den lübeckske Bibel«, Bugenhagens plattydske Oversættelse. Dietz forpligtede sig til inden Mikkelsdag 1548 at begive sig til Kjøbenhavn med sit Trykkeri og der trykke 3000 Exemplarer af Bibelen i stort Format med sine egne Presser, Sættere, Trykkere og Værktøj samt med de til den lübeckske Bibel brugte Lettere og Former, Alt imod en Betaling af 200 Gylden forlods og een Gylden for hvert Exemplar samt fri Bolig uden Skat og Tynge og fri Befordring frem og tilbage for alt til Trykkeriet Hørende; Papir og Korrektur skulde Kongen sørge for. I December s. A. var det første Prøvetryk færdigt og sendtes til Kongen i Kolding, og i Løbet af 1550 blev det hele Oplag udtrykt.

»Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske«, er en meget anselig Bog, 532 Blade i stort Format, trykt med god og tydelig Skrift — skjøndt Kongen nok havde ønsket nogle mere »grobe leserliche littern« — og rigt udstyret med Titelbilleder, Træsnit i Texten og kunstfærdig udførte Initialer, hvilke dog alle, med Undtagelse af Christian III.s Portrait og hans Vaaben, skyldes det nævnte tydske Forbillede. Det store Træsnit, Titelbladet. som pryder Titelbladet, er især en meget sammensat Komposition, hvis Forklaring maaske ikke er overflødig. Titelen er anbragt paa en stor Plade, der er ophængt i et højt Træ, hvis Grene tilvenstre ere visne som Symbol paa den gamle Pagts udtømte Livskraft,

medens de tilhøjre ere grønne som Tegn paa den nye Pagts livbringende Evne; Billedets venstre Halvdel er nemlig viet det gamle, dets højre Halvdel det nye Testamente, saaledes at de forskjellige ligeoverfor hinanden stillede Optrin belyse hinanden som Modsæt-

David og Goliath.
Illustration af Christian den Tredies Danske Bibel 1550. Efter Universitetsbibliothekets Exemplar.

ninger: øverst tilv. Moses, der modtager Lovens Tavler, tilh. Maria, modtagende Englens Bebudelse; derunder tilv. Syndefaldet og dets Frugt: Døden, tilh. Christus paa Korset med Forsoningens Symbol: Lammet, og Forsoningsdødens Følge: Opstandelsen og Dødens

Betvingelse; i Baggrunden tilv. Jødernes Lejr med det falske Gudebillede Kobberslangen, tilh. Englens Forkyndelse af den sande Gud for Hyrderne. Ved Træets Fod sidder det syndige Menneske, vridende sine Hænder fortvivlet i sin Vaklen mellem de to dragende Røster: tilv. den Skriftkloge med sin jødiske Visdom, tilh. Johannes den Døber, henvisende til den Korsfæstede som Frelsens Kilde.

Indbinding og Uddeling.

Indbindingen i Læderbind med Beslag, der besørgedes af en til dette Øjemed indkaldt tydsk og en fransk Bogbinder, var fuldendt i Juli 1551, og nu bleve Biblerne uddelte til de Kirker, som havde indbetalt deres »Bibelpenge«. Prisen for et indbundet Exemplar var for »den mene Mand« 5 Daler, og der afsattes adskillige Bibler til denne Pris, saa at det hele Foretagende indbragte Kongen et betydeligt Overskud. Af de 3000 Exemplarer ere nu kun nogle ganske faa i Behold, deriblandt tre paa det St. kgl. og eet paa Universitets-Bibliotheket. Der udkom kun denne ene Udgave af Christian den Tredies Bibel, men det Ny Testamente blev optrykt i Tydskland og forhandlet i Kjøbenhavn, trods det bestemt udtalte kongelige Forbud imod »Nogen danske Bibell ephter thendne dag at prente eller prente lade i noger maade wden wor beuilling och samtycke«.

Sproget.

At det var Luthers tydske Oversættelse og ikke den hebraiske og græske Grundtext eller den latinske Version, som blev lagt til Grund for vor danske Bibeloversættelse, har været til ikke ringe Fordel for dens naturlige og friske Sprogform. Luthers livfulde, af hans folkelige Udspring stærkt prægede Personlighed har sat sit Mærke paa hvert Blad af hans Bibeloversættelse, og ikke lidet af dens Oprindelighed er fulgt med over fra det nærbeslægtede Sprog, hvorfra den omplantedes af en Mand, der fremfor Nogen var fortrolig med Modersmaalets Aand og Sprogbrug, med dets Ordforraad og Dannelsesevne, med den nationale Udtryksmaade i det Hele taget. I Bibeloversættelsen af 1550 har Luthers Friskhed og Chr. Pedersens Danskhed arbejdet Haand i Haand paa et Værk, som i disse Henseender ikke overtræffes af nogen blandt de senere fra Grundtexterne overførte Gjengivelser. Chr. Molbech har paavist dette for mange Punkters Vedkommende i en Afhandling om »de danske Bibeloversættelser« (1840). Han gjør opmærksom paa, at medens hele det omfangsrige Værk kun indeholder, højt regnet, et halvthundrede Fremmedord, alle optagne efter Luther, er det danske

Sprogs gamle Ordforraad benyttet med stor Forkjærlighed og alle Nydannelser foretagne i dets Aand og med dets Fynd, hvorved de

Evangelisten Lucas.

Illustration af Christian den Tredies Danske Bibel 1550.

Efter Universitetsbibliothekets Exemplar.

af Luther skabte Ordsammensætninger ved deres Overførelse ere blevne til Berigelse for Dansken som nye Udtryk af fuld national

Lødighed, dannede i Overensstemmelse med Sprogets Love og derfor ogsaa i Besiddelse af lovlig Borgerret i dette. Som Prøver dels paa saadanne fyndige gamle Ord, dels paa nye Sammensætninger, der for første Gang forekomme i Bibeloversættelsen, kan af dens rige Ordforraad anføres nogle enkelte: Arvedel, Avind, baade (gavne), Blaamænd (Maurer), blodskyldig (skyldig i Blodsudgydelse), Bordvenner, Bram, Brynde, Brøst, Bygningsmænd, Dagvælger, Domhus, Dørvogter, eenbaaren, Fagter, Frelsermand (Luther: Heiland), Glavind, Hofsinder, hveden (hvorfor), hvidne (blive hvid), Kammersvend, Kjending (Bekjendt), Kynding (Slægtning), kvæde, Landemærke (Landgrændse), Liggendefæ, livsalig, Lønlighed (Hemmelighed), Malmskum (Slakker), mundkaad, Niding, Ordgyder, Ordsprog, Skalk, Skjerv, skjøtte om, Stegers, trøste sig til, Tyende, Varetægt, Vejskjel, Vidunder, Vætte (Trold), æske (kræve), Øretuder o. m. fl. — Den samme Fortrolighed med begge Sprogs Natur, den samme Skjønsomhed og Varsomhed i Fremdragelsen af ægte danske Sprogelementer som Arbejdsmateriale træffes paa de Steder, hvor de hos Luther forekommende Udtryk og Talemaader ikke kunde gjengives ordret, men maatte omskrives efter den danske Sprogbrugs Krav. Exempler paa saadanne Fordanskninger ere: Saa gjorde Jakob sig rede (machte sich auf); at de tage vare paa deres Byrde (ihrer Last warten); deres Afguders Billeder (die Götzen ihrer Götter); og sagde i Israels Nærværelse (vor gegenwärtigem Israel); hvad haver Du Behov at vide (was darfst Du wissen); gjører mig det til Villie (thut mir zu Dank); følg ikke dit eget Hoved (stehe nicht auf deinen eignen Kopf); idet han skikker sig saa venlig, udfritter han Dig (mit seinen freundlichen Worten holet er Dich aus); Kjærlighed skikker sig ikke hastmodig (stellet sich nicht ungeberdig); salige ere de, som bo i dit Hus (wohl denen etc.); der jeg lagde Jordens Grundvold (als ich die Erde gründete); man kan tale sig til Ære, man kan ogsaa tale sig til Skamme (Reden bringt Ehre, und Reden bringt auch Schande); alle Folk, Almue og Tungemaal (alle Völcker, Leute und Zungen); dersom Saltet mister sin Kraft (wenn das Salz dumm wird) o. s. v.

At dette grunddanske Sprog paa nogle enkelte Steder skæmmes af Germanismer, er mindre mærkeligt, end at de forekomme i et saa forsvindende Tal i Forhold til Værkets Omfang og Paalægget om at holde Luthers Spor saa nær som muligt. Som nogle af de

mest paafaldende kunne nævnes Konstruktionerne: hvor bange mig er; frygter Eder ikke; mig tørster; hvad som staaer den Rige vel (sømmer sig for den R.); jeg tier for Glæde (vor Freude); min Skikkelse er jammerlig for Elendighed; stille efter den Uskyldige (nachstellen). — Ogsaa enkelte ligefremme Urigtigheder findes, af hvilke nogle vel skyldes Mangel paa Kjendskab til det paagjældende tydske Udtryk, andre en Uagtsomhed, som endog er undgaaet Revisionens Kritik, saaledes som jo ogsaa vore Dage har Exempler nok paa, at en Urimelighed, der netop ved sin groteske Art udelukker enhver Beskyldning for Ukyndighed, kan liste sig ud af Pennen og passere samtlige Gjennemlæsninger i Manuskript og Korrektur uden at blive greben paa fersk Gjerning. De snurrigste Misforstaaelser turde være følgende: Es. 32. 16. »auf dem Acker hausen«: paa Agerens Hus; 4. Moseb. 5. 15. »ein Rügeopfer, das Missethat rüget«: et Ruelsesoffer, som angrer Misgjerningen (Forvexling af Rüge og Reue); Jer. 44. 7. »er lässt mich des Weges fehlen«: han lader mig fejle paa Vejen (istf. tage fejl af V.); Begr. 3. 11. »so ist der Leib dahin«: saa er Livet borte. Den snurrige Oversættelse af Ps. 80. 6 »Du spiser dem med Brød« kan derimod ikke betragtes som en Misforstaaelse; den er en Germanisme, som man rigtignok maa undre sig over ikke at se anholdt.

Gaa vi fra Betragtningen af disse Oversættelsens sproglige Elementer over til dens samlede Karakter, til dens hele Aand og Tone, viser det sig atter, hvor nær den staaer sit berømmelige Forbillede i den hele Sprogbygnings ædle Linier, og hvorledes den ogsaa i denne Henseende overgaaer sine Efterfølgere. En Sammenligning til begge Sider vil vise dette. Et for Ordvalg og Rhythme højt beundret Sted hos Luther er hans Gjengivelse af Ezechiel 34. 15-16. Hvis man i den hosstillede danske Gjengivelse af det samme Sted blot vil ombytte det mindre heldige Udtryk »den Herre« med »Herren«, vil den neppe vise sig at staa tilbage for det tydske Citats Adel og rene Skjønhed:

Luthers Oversættelse.

Ich will selbst meine Schafe weiden, und ich will sie lagern, spricht der Herr. Ich will das verlorne wiedersuchen und das verirrete wieder bringen und das verwundete verbinden und des schwachen warten; und was fett und stark ist, will ich behüten und will ihrer pflegen, wie es recht ist.

Den danske Bibeloversættelse 1550.

Jeg vil selv føde mine Faar, og jeg vil lejre dem, siger den Herre. Jeg vil oplede det fortabede og igjenlede det vildfarende og forbinde det saare og tage vare paa det skrøbelige; og jeg vil forvare det, som er fedt og stærkt; jeg vil have Omhu for dem, som det sig bør.

Et andet berømt Sted (Sal. Præd. 12. 1-2.) giver os Anledning til at stille Bibeloversættelsen af 1550 i Belysning baade af den lutherske og den senere danske af 1819; det vil sees, at den sidste ikke har vundet i aandelig Fylde trods de halvtrediehundrede Aar, den ligger fremme i Tiden:

Luthers Oversættelse.	Bibeloversættelsen 1550.	Bibeloversættelsen 1819.
Gedenke an deinen Schöpfer in deiner Jugend, ehe denn die bösen Tage kommen und die Jahre herzu treten, da Du wirst sagen: sie gefallen mir nicht; ehe denn die Sonne und das Licht, Mond und Sterne finster werden und Wolken wiederkommen nach dem Regen.	Tænk paa din Skaber i din Ungdom, førend de onde Dage komme og Aarene tilkomme, naar Du skal sige: de behage mig ikke; førend Solen og Lyset, Maanen og Stjernerne blive mørke og Skyerne komme igjen efter Regn.	Tænk paa din Skaber i dine Ungdomsdage, medens de onde Dage ikke endnu komme og Aarene komme an, om hvilke Du skal sige: jeg haver ikke Lyst til dem; medens Solen og Lyset og Maanen og Stjernerne ikke endnu blive mørke, ejheller de tykke Skyer komme tilbage efter Regnen.

Som Kong Christian den Tredies Danske Bibel staaer udenfor al Sammenligning med nogen af Reformationens andre litteraire Frembringelser, hvad Arbejdets Omfang angaaer, saaledes lader den ogsaa i Egenskab af Sprogmindesmærke alle Tidens øvrige Værker langt bag sig som det ædleste og reneste Udtryk for den Højde, vort Modersmaal dengang kunde naa op til. Bibelen, som den her for første Gang foreligger fuldendt i dansk Sprogdragt, er den nye Kirkebygnings værdige Slutsten, som Oversættelserne af dens enkelte, spredte Dele ved Kirkekampens Begyndelse vare Reformatorernes virksomste Angrebsvaaben:

Herrens Bog var lagt paa Hylden,
Eventyr i Kirken lød,
for en Krone, for en Gylden
Himmerig tilfals de bød. —
Lyset kom og Mørket svandt,
Paven tabte, Ordet vandt,
Læs af Løgn, som Bjerg at skue,
vælted Biblens Myretue.

Grundtvig.

Kjøbenhavns Universitet indviedes den 1. Juni 1479 ved en Højtidelighed i Fruekirke, som overværedes af Kong Christiern den Første, Roskilde-Biskop og flere gejstlige og verdslige Magnater. Efter en Messe *de spiritu sancto* (om den Helligaand) holdtes Indvielsestalen til Videnskabens og Kongens Forherligelse af Magister og Licentiat i Medicinen Peder Albertsøn som Universitetets Vicekansler og som den, der tidlig paa Foraaret havde hjembragt de først antagne Lærere fra den berømte Højskole i Køln. Til Dagens Højtidelighed hørte endvidere Valget af Universitetets første Rektor, Mag. Jesper Henriksen til Sandagergaard, og af Dekanus i det filosofiske Fakultet, Skotten Peder Davidsen, Baccalaureus i Theologien. Festen sluttedes med gudelige Sange og Taler samt med Lovsangen *Te deum.* Umiddelbart derefter indskreves som de første akademiske Borgere Kongens, Dronningens og Bispernes Kanslere, mange fornemme Gejstlige og Verdslige, graduerede Personer samt Studerende fra Danmark, Norge, Island, Tydskland og Nederlandene, ialt omtrent firsindstyve.

Universitetet havde sit første Lokale i Kjøbenhavns Kapitels Skoler Sønden for Fruekirke, men flyttede allerede det første Aar hen Vesten for Kirken til Stadens Raadhus, som laa paa den nuværende Bispegaards Plads (hvorfor ogsaa det senere Studie-

stræde dengang kaldtes Raadhusstræde); paa Grund af det indskrænkede Rum fandt imidlertid de akademiske Højtideligheder Sted dels i Frue-, dels i Nikolai-Kirke.

Kun Lidet har Historien at melde om det første halve Aarhundrede af Universitetets Tilværelse; intet videnskabeligt Foretagende af nogen Betydning er knyttet til det, ingen kjendelig Indflydelse paa Fædrelandets aandelige Kultur udgaaer fra det, og af notable Navne

Peder Albertsøn.

er Peder Albertsøns omtrent det eneste, som træder frem, ikke fordi han var nogen videnskabelig Kapacitet, men fordi han viste en levende og virksom Interesse for den Institution, han havde holdt over Daaben, og berigede den med verdsligt Gods, der endnu er til som en Del af den gamle Studenterbolig Regentsen, samt fordi hans Navn er knyttet til et Par af de ældste, ved hans Omsorg trykte (latinske) Bøger fra Godfred af Ghemens Presse, som han overhovedet formodes at have indkaldt den hollandske Bogtrykker hertil (S. 143) og saaledes at have foranlediget Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. Ogsaa som Universitetsbibliothekets første Grundlægger kan han betragtes, idet han allerede 1482 skjænkede Universitetet et Par Bøger, hvis Antal han forøgede femten Aar efter med 24 Værker — Grundstammen til de 260,000 Bind, Biblioteket nu rummer.

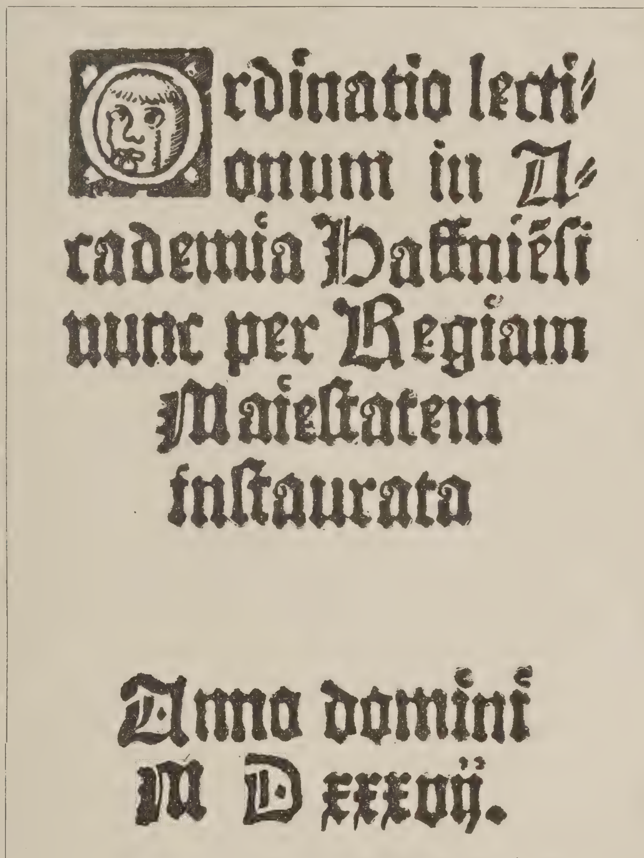
Under Reformationsstridighederne og Borgerkampene sygnede Universitetet hen og maa i de første to Trediedele af Trediverne betragtes som opløst, indtil det 1537 fornyedes efter Kirkeforandringen under Ledelse af Bugenhagen og 1539 fik en ny Fundats. Kun een Lærer fra det gamle Universitet gik over til det nye:

Chr. Morsing.

Christiern Torkelsen Morsing, som blev dets første Rektor og udgav dets ældste Lektionskatalog, hvoraf der endnu existerer et eneste Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek. Den indledes med en Fortale af Rektoren, hvori Universitetets Gjenfødelse omtales med Tak til Kongen og Dr. Bugenhagen. Derefter nævnes, hvad der ifølge Læreplanen skal foredrages i Theologi, Jura og Medicin samt »*in Artibus*«, i de frie Videnskaber, nemlig Mathematik, Fysik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik (latinsk Filologi), Musik og af Sprog Græsk og Hebraisk; endelig omtales, hvilke Disputations- og Deklamationsøvelser der skal holdes, men Alt uden Angivelse af Professorernes Navne. Den lille Bog ender med en Opfordring til at bede for Kongen og Riget, for Kirken og Skolen samt for det

kgl. Akademi, at det maa faae Ro til at virke for Religionens og Fredens Værk.

Fra Universitetet udgik en *lærd Litteratur*, der, som skreven i det latinske Sprog, for en stor Del ikke vedkommer os mere i denne Forbindelse, end at vi kunne forsvare at udtømme Emnet ved

Ordinatio lecti-
onum in A-
cademia Haffniẽsi
nunc per Regiam
Maiestatem
instaurata

Anno domini
M D xxxvij.

Titelblad til Universitetets ældste Lektionskatalog 1537.
Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

at fremdrage nogle enkelte af de betydeligere Navne. Saaledes Højskolens ovenfor nævnte lærde Rektor *Morsing*, der leverede dygtige grammatiske, mathematiske og medicinske Arbejder; den theologiske Professor *Jens Sinning*, Discipel af den berømte Skolemand Morten Borup og Forfatter til et Skrift om Forbindelsen mellem det theo-

Jens Sinning.

logiske og filosofiske Studium, hvis Argumentation gaaer ud paa at godtgjøre, at Filosofien i alle sine Forgreninger (Dialektik og Rhetorik, Fysiologi og Mathematik, ikke at tale om Ethik) er nødvendig som Grundlag for og methodisk Anlæg af Theologiens Studium, overfor hvilket Filosofien dog altid skal erkjende sit underordnede Forhold og stille sig som en Terne overfor en Dronning;

P. Capiteyn. Hollænderen Peter Capiteyn, Professor i Medicinen og Livlæge hos Christian III., Forfatter af medicinske Skrifter og af en astrologisk Almanak, en Kombination af litterair Virksomhed, der minder os om Tidens saakaldte Videnskabeligheds nære Forbindelse med dens Overtro; hans Kollega ved Højskolen som ved Hove, Flam-

J. Bordingk. lænderen Jakob Bordingk, hvis Forelæsninger udkom efter hans Død. Det fornyede Universitets første Magister var Bondesønnen

J. P. Grundet. Jens Pedersen Grundet fra Vejleegnen, senere Rektor i Ribe og Præst ved Domkirken, Anders Sørensen Vedels Lærer og Opdrager; han er Forfatter til et paa den gejstlige Veltalenhed beregnet Værk, i hvilket alle de kristelige Lærdomme belyses, hver ved sin ofte sindrige og smukke Lignelse, f. Ex.: »Ligervis som vellugtende Urter, jo mere de gnides i Hænderne, desmere udsende de deres søde Duft, saaledes ogsaa Guds Ord: jo omhyggeligere det læses og jo hyppigere det tages for, des større og mildere Trøst yder det«.

Historisk Litteratur.

Ved den historiske Litteratur maa der dvæles noget længer, selv hvor den hyller sig i Latinens Klædebon; thi de nationale Emner give den national Interesse. Den humanistiske Aandsretning prægede ikke mindst Tidens Historieskrivning; i Italien søgte man at efterligne de klassiske Forfatteres Fortællemaade, og Methoden optoges først af de romanske, senere af de tydske og nordiske Folk. Men kun langsomt gik det her i Danmark med Historieskrivningens Forvandling fra en annalistisk Registreren af Begivenhederne til en pragmatisk Fortælling af dem med Blik for deres Aarsager og Følger og med en ethisk Baggrund for Fremstillingen. Gjennembruddet er dog kjendeligt i de to betydeligste Frembringelser af Reformationstidens latinske Historieskrivning.

Skiby'ske Krønike.

Det ene af disse Værker er *Chronicon Schibyense*, den Skiby'ske Krønike, saaledes kaldet, fordi Haandskriftet ved et Tilfælde blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke i Hornsherred 1650. At Forfatterskabet til denne Krønike maa tilskrives Poul Eliesen, er der en saadan Mangfoldighed af indre Grunde

for, at neppe nogen Hypothese kommer Visheden nærmere end denne. Ikke alene er Latinen hans baade i ejendommelige Vendinger og karakteristiske Fejl, men hele Afsnit af Krøniken stemme næsten ordret med Stykker af hans Breve og Skrifter, ikke at tale om at Opfattelsen af Begivenhederne og Dommen over dem ganske falder sammen med hans og paa sine Steder udtales i den samme lidenskabeligt bevægede Stil, som var ham egen. Krøniken er en kronologisk Optegnelse af de politiske Begivenheder i Danmark fra 1046 til 1534 og formodes at være paabegyndt 1524 eller noget før. I sin Form er dette historiske Skrift saaledes annalistisk, men de til Kjendsgjerningerne jevnlig knyttede Raisonnementer røbe en Stræben henimod den klassiske Historieskrivnings Forbillede, og dennes Ro og Alvor iagttages med Flid, indtil Fremstillingen af Reformationskampens

Af Haandskriftet til den Skibyske Krønike i den Arnamagnæanske Samling 858, 4to.

Torbernus Oxe, *Pari etiam crudelitate decollari fecit, nobilem uirum*
Torbernum Oxe, contra sentenciam ac decretum
Jwncker Johan. *tocius concilij, atque cum illo alium quendam in*
armis nobilem uirum Joannem nomine, ac deinde
Weffuersteen. *Stephanum Weebersteen . suum fidelissimum belli*
ducem ac principem.

(Med en lignende Grusomhed lod han (Christiern II.) Adelsmanden Torben Oxe henrette, imod hele Raadets Kjendelse og Dom, og tilligemed ham en anden tapper Adelsmand ved Navn Hans, og derefter sin tro Hærfører og Befalingsmand Steffen Væversten.)

Episoder vækker hele Forurettelsens og Forargelsens Bitterhed tillive og berøver Forfatteren al Uhildethed: i Lutheranismens Fremgang seer han Guds Dom til Landets Ulykke, og Grevekrigens Rædsler ere ham Opfyldelsen af denne Dom, Bebudelsen af Danmarks Undergang, af alle onde Magters Løsladelse som Vranglærens naturlige Følge. Hvad denne Synsmaade angaaer, er det jo ikke fra nogen ny Side vi lære Skiby-Krønikens Forfatter at kjende; men til hans politiske Karakteristik giver den oplysende Bidrag, og ikke mindst interessant er det at høre hans patriotiske Bekymring over Danmarks Forbindelse med Hertugdømmerne, især efterat Holsten med Magt havde tilrevet sig Slesvig, »Danmarks ældgamle Lehn«; »altid ulykkeligt,« hedder det i Krøniken, »har Danmark endnu i det for sine Penge kjøbte, udvidede og berigede Holsten en fjendtlig Efterstræber og Opsluger«. Hans Blik er ligesaa skarpt for den reformationsvenlige Frederik I.s politiske Misgreb som for den forhadte Christiern II.s afskyværdige personlige Egenskaber, og han udtaler sin Mening med en Uforbeholdenhed, som gjør det fuldt forstaaeligt, at han holdt det for raadeligst at unddrage Almenhedens Øjne det farlige Manuskript. Helt bortseet fra de spredte Notitser, hvormed ukjendte Hænder have ført den videre til 1555, er Skiby-Krøniken Reformationstidens mærkeligste historiske Arbejde, en rig Kilde til Detailkundskab om dens Forhold. Den er aftrykt af Langebek i »*Scriptores*« II.

Seditionum liber.

Med større Selvbevidsthed træder den humanistiske Historieskrivnings Methode os imøde i det andet Skrift om Reformationskampene: »*Seditionum Daniæ liber*« (Bogen om Borgerkrigen i Danmark), en Skildring af Grevefejden, i hvilken Efterligningen af den klassiske Oldtids Forfattere er umiskjendelig i Fortællingens hele Holdning ikke mindre end i den jevnlige Benyttelse af antike Exempler (Phaeton, Titanerne etc.) og Former (Efterligningen af Horats i Skriftets versificerede Forord). At Forfatteren har været en af Humanismen stærkt paavirket Personlighed, er saaledes umiskjendeligt, men hvem han er, kan ikke med Sikkerhed angives, hvorvel H. F. Rørdam (i sin Doktordisputats »Historieskrivningen og Historieskriverne i Danm. og Norge siden Reform.«) opstiller en velbegrundet Gisning om, at Forfatteren er identisk med den fremragende Universitetslærer og Reformationsskribent Peder Litle, *Petrus Parvus Rosæfontanus*, en af Tidens ypperste Humanister og

ved gjentagne Besøg i Wittenberg stærkt paavirket af Luther og Melanchthon, hvis Lærdomme han var en af de Første til at forplante til Danmark. Forfatteren tager afgjort Parti for Christian III. og Adelen imod Grev Christoffer af Oldenborg, Lübeckerne og Folkerejsningen i Danmark, og han skildrer med de mørkeste Farver de Grusomheder, Grevens Tilhængere gjorde sig skyldige i under Krigen. For sit Had til Tydskerne bruger han endnu stærkere Udtryk end Poul Eliesen, og i sine skarpe Udfald mod de ubudne Gjæster indfletter han Spot over den danske Nationalejendommelighed, at se op til alt Fremmed paa det Hjemliges Bekostning. En veltalende og behagelig Fremstilling udmærker det hele Skrift, som er optrykt i Langebeks »*Scriptores*« VIII.

Af Tidens øvrige Krønikeskrivere bør nævnes den forhenværende Graabroder Peder Olufsen, *Petrus Olai Minorita*, der efterat have overlevet sin Ordens Undergang tilbragte Resten af sit Liv i Roskilde, flittig sysselsat med historiske Optegnelser og Samlinger, som han paa sit Dødsleje overgav Anders Vedel. Originalmanuskriptet opbevares i den Arnæmagnæanske Samling (107 8vo) og er fordetmeste skrevet med en saa umaadelig fin Stil, at det lille haandskrevne Oktavbind paa det Nærmeste fylder et helt Bind af *Scriptores Rer. Dan.*, hvor Langebek har optrykt Indholdet. Dette er for en Del Afskrift af ældre Krøniker og Optegnelser, saaledes Krøniken fra 826 til 1157, en af de vigtigste Kilder til vor Viden om den tidlige Middelalder, samt Historien om Kong Knuds Martyrdød. Enkelte Stykker skyldes dog mere direkte Petrus Olai, saaledes som Oplysningerne til Graabrødreordenens Historie, og vi have overhovedet den flittige Optegner at takke for en Mængde historiske Efterretninger fra Middelalderen, som neppe paa anden Maade vilde være naaede til os. Det er blandt Andet sandsynligt, at det Haandskrift, der er os bevaret af den Skiby'ske Krønike (se S. 231) er en Afskrift fra hans Haand efter Poul Eliesens Original. Peder Olufsen.

Af historisk Interesse ere tillige de latinske Mindetaler over Christian III., hidrørende fra Niels Hemmingsen, fra Hans Thomissøn, hvis Tale især indeholder udførligere Efterretninger, end man ellers nogetsteds har, om Kongens mindre bekjendte Ungdomsliv, og fra Jakob Bordingk, der navnlig giver et smukt Billede af Kongens sidste Timer. Mindetaler.

I Italien, hvorfra den humanistiske Historieskrivning var udgaaet, fødtes tillige en videnskabelig Institution, der adopteredes af det øvrige Europa: Historiograf-Embedet. Visconti'erne og Sforza'erne i Mailand havde deres fyrstelige Historiografer, Republikerne Genua og Venedig deres. Med den nye historiske Methode forplantedes ogsaa denne politisk-litteraire Embedsgjerning til Norden, og Danmarks Rige fik 1553 sin første »*Historicus*« i Hans Svaning.

Hans Svaning.

Hans Svaning blev født 1503 i Landsbyen Svaninge i Fyn af fattige Bønderfolk, men kom ved Understøttelse af en gejstlig Slægtning til at studere og gik i Kjøbenhavns Skole; til hans Barndomsminder hørte Skuet af de udenfor »Mutter Sigbrits« Gadedør frysende Adelsmænd. Et Sagn fortæller, at da Svaning som Student skulde have en Kjole, men ikke havde Raad til at anskaffe sig en ny, gik han hen paa Axeltorvet og kjøbte et gammelt aflagt Exemplar, som han agtede selv at sy om, for at spare Skrædderløn. Da han sprættede den op, fandt han en Del Guldmønter indsyede i den nederste Søm; han gik strax med dem til Byfogden og bad ham fremlyse dem, men da denne vel mente, at det var en umulig Sag at opspore den rette Ejer, bad han Finderen beholde Pengene og anvende dem paa sine Studeringer. Saaledes kom Hans Svaning ud af sin Armod, og efterat han havde studeret nogle Aar hjemme, drog han til Wittenberg, hvor han opholdt sig i mange Aar og tog Magistergraden. 1539 vendte han hjem, blev Professor i Rhetorik ved Kjøbenhavns Universitet og kort efter »Tugtemester« for den syvaarige Prinds Frederik, den senere Frederik II. Da Prindsen var bleven atten Aar, ophævedes Svanings Mentorstilling, men Aaret efter blev han beskikket til at være »Danmarks Riges Historicus«, nærmest med den Opgave at fortsætte Saxos Historie indtil Christian III.s Tid. Dette Hverv maatte dog foreløbig sættes til Side for den politiske Skribentvirksomhed, Svaning maatte overtage som Statens officielle Defensor overfor Angreb udenlandsfra. Et nyt Oplag af den gamle danske Rimkrønike var kommen Kong Gustav af Sverig for Øje, og da han ansaa det for et nyt Skrift, fortørnedes han heftigt over Fremstillingen af Stridighederne mellem Rigerne i Unionstiden og digtede selv et hvast Gjensvar i Form af en Fortsættelse af Rimkrøniken. Omtrent samtidig med denne Pamflet udkom i Rom den landflygtige svenske Erkebiskop Johannes Magnus' »*Gothorum Sveonumque historia*« (»Gothernes og Svearnes H.«), hvis hadefulde Fremstilling af det danske Unionsregimente trods sin Upaalidelighed længe vedblev at være det øvrige Europas nærmeste Kilde til Kundskab om danske Forhold. Kansleren Johan Friis, der personlig var bleven slemt medtagen i Kong Gustavs Rim, holdt bestemt paa, at man ikke maatte lade en saadan Forhaanelse blive siddende paa Landet, og da Christian III. var af samme Mening, blev det overdraget Svaning at udarbejde et Modskrift. Det var færdigt fra Pressen 1561, men der maa da pludselig være opstaaet Betænkeligheder om det Tjenlige i at lade det udgaa under dets rette Forfatters Navn; man omtrykte de Blade, paa hvilke Svanings Navn eller Hentydninger til hans Forfatterskab fandtes, og indsatte den 1559 afdøde Professor Peder Litles (*Petrus Parvus*) istedet, udelod Bogtrykkernavn og Trykkersted og gjorde nogle Forandringer i Fortalen, der skulde give det Udseende af, at Værket

var udarbejdet for mange Aar siden; men samtidig glemte man rigtignok at foretage nogle mere organiske Rettelser, saa den sande Sammenhæng røbede sig selv. Saaledes have højere Statshensyn bevirket, at Svanings »*Refutatio Calumniarum*« (»Imødegaaelse af Bagvaskelserne«) er kommen til at sejle under falsk Flag i Litteraturhistorien. Skriftet er meget skarpt i sin Polemik, dog ikke skarpere end de ublu Beskyldninger, der fremkaldte det, og det indeholder ved Siden af Skjældsordene mange lærerige Fremstillinger af forskjellige politiske, kulturhistoriske, agrariske, judicielle og sociale danske Forhold. Det ledsages af en »*Chronicon siue Historia Joannis Regis Daniæ*« (»Kong Hans af Danmarks Krønike eller Historie«), i hvilken de mærkeligste Begivenheder i den nævnte Konges Regjeringstid føres frem i stundom meget malerisk skildrende Optrin.

Under den Pennefejde, som ledsagede den nordiske Syvaarskrig, maatte Svaning oftere udføre mindre publicistiske Arbejder for Regjeringen og efter Krigen udarbejde en statsretlig Afhandling til Forsvar for Danmarks Lehnshøjhed over Slesvig. Han fik dog med alt dette Tid til at arbejde paa sit Hovedværk, Danmarkshistorien paa Latin, og synes at have ført den helt op til Aaret 1523. Men den udkom ikke; ved Siden af Svaning var imidlertid Anders Vedel voxet op, og til denne — der forøvrigt var hans Svigersøn — befaledes det Svaning at overgive sit Manuskript til Fuldendelse, ganske som Vedel senere maatte overgive sine Samlinger til Niels Krag. Værket, der skal have været i tre Bind, gik tilgrunde ved Universitetsbibliothekets Brand 1728, men dets Indhold var da i rigeligt Maal blevet benyttet af Hvitfeldt og Meursius, og et enkelt Afsnit — Christiern den Andens Historie — var blevet udgivet 1658. Svaning tager i sin Skildring af denne Konge afgjort Parti imod ham, hvad der har sin naturlige Forklaring i hans hele officielt-advokatoriske Stilling paa en Tid, da Christiern II.s Slægt endnu ikke havde glemt sine Fordringer paa den danske Trone. Beskyldningen for Unøjagtighed i Begivenheder, Tidsbestemmelser og Navne lader sig ikke afvise og rammer overhovedet Svanings hele Forfatterskab, hvis ringe videnskabelige Anseelse har faaet et vittigt Udtryk i Messenius', med en Hentydning til Svanings store Børneflok fremsatte Bemærkning: at han var dueligere til at sætte Børn (*liberi*) end Bøger (*libri*) i Verden. Men Side om Side med de Rygter og løse Paasagn, han ofte støtter sig til uden prøvende Kritik, møder man saa atter de personlige Erindringer og Oplevelser, der gjøre hans Fremstilling saa livlig, og to Punkter maa man ikke glemme i Dommen over ham: han var den første betydeligere Forfatter, som hos os søgte at skrive efter den nyere Tids Grundsætninger for historisk Kunst, og hans efterladte Arbejder have ydet senere Historieskrivere et med alle Mangler dog højst værdifuldt Materiale.

Hans Svaning døde den 20. Septb. 1584, højtbedaget og almindelig æret for sin hæderlige Karakter.

Den Gullandske Hypothese.

Paa Grændseskjellet mellem Reformationens og det følgende Tidsrum falder et snurrigt Opus, der har spillet en ligesaa snurrig Rolle i den arkæologiske Litteratur. Den kjøbenhavnske Borgersøn Niels Pedersen (*Nicolaus Petreius*) var som Præst kommen til Gulland og kom der under Vejr med, at der sammesteds fandtes forskjellige skrevne Kilder til Øens ældre Historie. Under sin Støven

efter disse faldt der ham et Manuskript mellem Hænder, som han i sin arkæologiske Iver ansaa for et saare vigtigt historisk Dokument, fordi det formentlig udfyldte et hidtil gabende Hul i Bevisførelsen for de Danskes Nedstamning i lige Linie fra Noah. I et barbarisk archaiseret Sprog, som hverken hører hjemme i gammel eller ny Tid, men som for den ivrige Oldforsker var et Vidnesbyrd om Haandskriftets Ælde, fortælles der, at »Japhet, tredium Noe søn, afflede einum Sønn, huilckun heyte Gomer. Hand indtog Valland, meten Tyger, Gomers son, foer till einum Landum vdinden hæd mindrum Asia och neffnede hæd folcket, huilckut hanum folgdum, Tygraner« o. s. v. Herpaa byggede Niels Pedersen sin saakaldte »gullandske Hypothese« om vort Folks Oprindelse: fra Jafets Søn Gomer nedstamme Cimmerierne, fra disse igjen Cimbrerne, som atter ere identiske med Danerne. Værket udkom først 120 Aar efter Forfatterens Død (»*Cimbrorum et Gothorum origines*« *etc.*, »Cimbrers og Gothers Oprindelse«, Leipzig 1695), men allerede længe forinden havde det været kjendt og Theorien accepteret endog af fremragende Videnskabsmænd, saa at endnu Gram maa træde op imod den med en Skarphed, som viser, med hvilke stærke Rødder den var voxet fast til den arkæologiske Undersøgelse endog i det attende Aarhundrede. Ved Siden af den let fremkaldte Spot over saadanne Undersøgelsers videnskabelige Methode og det lave Trin, Sprogkundskaben stod paa, bør der imidlertid gjøres opmærksom paa, at denne Tro paa den fabuleuse Historieskrivning, seet i Sammenhæng med sin Tid, havde Betydning for den nationale Følelse og for Tilliden til Rigernes nedarvede Selvstændighed.

Latinsk Poesi.

Flere af Periodens latinske Historieskrivere vil der blive Lejlighed til at dvæle ved, hvor deres danske Forfatterskab bliver omtalt. Endnu skal kun bemærkes, at ogsaa den latinske Poesi havde sine Dyrkere. Den berømteste af dem er Hans Frandsen (*Johannes Fransisci*), der skrev religieuse Digte, Elegier i klassisk Form om Byen Ribe og om berømte Mænd, Epigrammer og Bryllupsvers, samt endelig et smukt og sindrigt Læredigt om Øjet, dets Dele og Farverne. Den navnkundige Aarhus-Rektor Morten Borup skrev en latinsk Majvise, Hans Blak besang i sapphiske Vers Julens og Paaskens kristelige Betydning, og Biskop Sadolins Søn Jens Jørgensen Sadolin opfattede Fysiognomik, Kiromanti og Opdragelsesvæsen fra deres poetiske Side i ulastelige Disticha.

Hvad Modersmaalet har at opvise af historiske Skrifter fra Reformationsperioden, er kun Lidet. Chr. Pedersens Oversættelse og Videreførelse af Saxo er jo tildels gaaet tabt (S. 155), og om adskillige andre danske Krøniker vide vi ligeledes kun, at de have været til, og maa nøjes med at gjenfinde Brudstykker af dem hos senere Forfattere; dette gjælder saaledes om en Aarbog af Henrik Smith (eller Weigere), som findes benyttet af Vedel og Hvitfeldt. Hans Broder Herman Weigere menes at være Forfatter til »en kort schrifft« om Begivenhederne i Danmark fra Saxo til Frederik den Anden og den ovenfor nævnte Peder Olufsen til »de oldenborgske Kongers Krønike«, begge uudgivne, men tilstede i Haandskrifter. Den norske Bonde Laurentz Hanssøn udarbejdede ifølge Opfordring af Chr. Morsing og Hans Svaning en Oversættelse af de norske Kongesagaer, til hvilken Originalmanuskriptet findes i den Arnæmagnæanske Samling under Titel »den norske Krønike, som kaldes Koninge-Bogen«.

Tidsrummets danske Litteratur staaer for Størstedelen i Reformationsværkets umiddelbare Tjeneste. Hovedforfatterne have vi betragtet i det foregaaende Afsnit, som førte Kampens typiske Skikkelser frem for os. Men endnu er der enkelte Navne at fremhæve, tildels knyttede til en endog ret betydelig Forfattervirksomhed. Vi begynde med Peder Laurenssen, hvem der tilkommer en fremragende Plads blandt Reformationens Mænd.

Peder Laurenssen.

Han er født i Næstved omtr. 1490 og var Medlem af Karmeliterkollegiet i Kjøbenhavn i den Tid, da Poul Eliesen var dets Forstander. I humanistisk Retning er han udentvivl bleven paavirket af denne: han citerer i sine Skrifter Cato og Horats, skriver Græsk og kjender de nyere kirkehistoriske Forfattere. I religieus Henseende gik han snart videre end sin Læremester og Klosterfælle, idet han allerede 1527 brød med Romerkirken. Han blev da Lærer ved den evangeliske Præsteskole i Malmø, giftede sig med Reformatoren Claus Mortensens Søster og begyndte sin frugtbare Forfattervirksomhed, der for en Del just gik ud paa at forsvare det fuldstændige Brud med hele den gamle Kirkeorden, som var foregaaet i Malmø. Hans første større Skrift er den 1529 udgivne saakaldte »**Malmøbog**« eller, som dens rette Titel lyder: »Orsagen oc een rett forclaring paa den ny Reformats« o. s. v., en Fremstilling af og et Forsvar for de kirkelige Tilstande, saaledes som de indtil da havde udviklet sig i Byen — i historisk Henseende en vigtig Kilde til Oplysning om Ordningen af den nye Kirkes Forhold paa Reformationens Hovedplads. Skriftets hvasse Argumentation imod Papisterne fremkaldte et (først i vor Tid trykt) Modskrift af Poul Eliesen, som C. J. Brandt i Begyndelsen af Halvtredserne fandt et Haandskrift af i Stockholm; først af dette kom man til Kjendskab om, at der havde existeret et

Malmøbogen.

Skrift om »den malmøske Reformats«, og af Gjendrivelsen kunde man slutte sig til dets Hovedindhold. Endelig opdagedes i 1859 selve »Malmøbogen« af den svenske Videnskabsmand C. Sonnenstein Wendt: den fandtes i Lunds Bibliothek (i hvis Katalog den forøvrigt var indført), skjult mellem to Skrifter fra en anden Tid og af et ganske andet Indhold, som vare indbundne sammen med den. 1868 blev den udgiven af H. F. Rørdam, som indledede den med en Skildring af dens Forfatters Levnet.

Et andet Skrift af Peder Laurenssen giver os Oplysninger om Forhandlingerne paa den kjøbenhavnske Herredag 1530, ligesom han sikkert kan antages at have havt en Hovedandel i Affattelsen af de Evangeliskes bekjendte 43 Artikler. For sin egen Arne kæmpede han, naar han i senere Skrifter gjentagne Gange tog Ordet for Præsteægteskabet, det Punkt i den nye Lære, ud fra hvilket det faldt Katholikerne lettest at fremstille Reformationen for Menigmand som en Kjødets og Drifternes Emancipation. Af Christian III. kaldtes han strax efter Kjøbenhavns Overgivelse til Præst for Oxie Kirke i Nærheden af Malmø og var Aaret efter med til at udarbejde Kirkeordinantsen paa Mødet i Odense. Kort derpaa blev han Lektor i Theologien ved Domkirken i Lund, og i denne Stilling virkede han til sin Død i Aaret 1552.

Jørgen Sadolin.

En viborgsk Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530 er skreven af Hans Tausens Svoger Jørgen Jensen Sadolin, men kjendes nu kun af et Uddrag i »Danske Magazin« (I. 1745); dens Forfatter oversatte flere af Luthers Skrifter og skrev adskillige Psalmer; han blev Fyns første evangeliske Biskop 1537. En frugtbar Oversætter var den sjællandske Præst Peder Tidemand (Dommernes Bog, Salomos Visdoms Bog, Jesu Syrachs Bog, oversatte inden Bibeludgaven af 1550, samt flere mindre Skrifter af gudeligt Indhold).

Peder Tidemand.

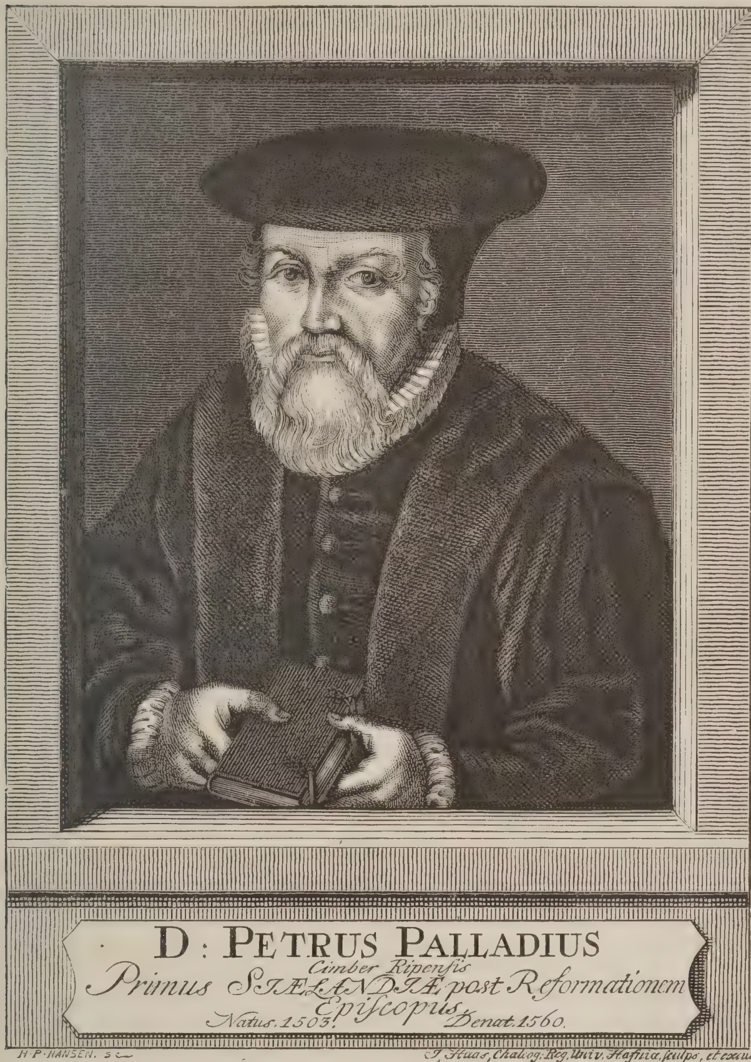
Blandt de Mænd, hvis høje kirkelige Stilling affødte baade en videnskabelig og en folkelig Forfattervirksomhed til Befæstelse, Forklaring og Udbredelse af det nye Kirkesystems ledende Tanker, indtager **Peder Palladius**, Sjællands første evangeliske Biskop, en af de ypperste Pladser.

Peder Palladius.

Peder Palladius blev født i Ribe Aar 1503. Hans Fader hed Esbern Jensen og var en fattig Skomager; fra hans Haandtering har Sønnen i sin Skoletid modtaget Kjendingsnavnet »Peder Plad« (svarende til, hvad vi nuomstunder vilde kalde Peder Flik eller Lap). Navnet fulgte ham under hans Studentertid, indtil det i Wittenberg blev nobiliteret af Melanchthon til »Palladius« og Skomagermærket saaledes forvandlet til en Opkaldelse efter selve Visdommens Gudinde. At »Plade«, som der i den senere Tid har været Tilbøjelighed til at benævne ham, har været et virke-

Peder Palladius' Navnetræk.
Af et dansk Brev til Christian III. i det St. kgl. Bibliothek.

ligt Familienavn, er der ikke nogen historisk Hjemmel for; intetsteds kalder han sig selv eller nævnes af nogen Samtidig ved andet Navn end det fra Pallas Athene overførte.

Peder Palladius
fra Ribe, den første sjællandske Biskop efter Reformationen. Fød 1503. Død 1560.
Efter et Stik af Haas.

Han gik i den da meget ansete Ribe Skole og har formodenlig senere hørt Forelæsninger ved Kjøbenhavns Universitet, som forøvrigt dengang nærmede sig

sin Forfaldsperiode. Tidlig blev han »Skolemester« (Rektor) i Odense, men allerede 1531 er han immatrikuleret i Wittenberg, hvortil Attraaen efter personlig at høre og kjende Luther, Melanchthon og de andre evangeliske Lærere drog saamange af Tidens livligste Hoveder. Han opholdt sig her i omtrent sex Aar og sluttede nøje Venskab med de aandelige Høvdinge for den reformatoriske Bevægelse. Af Bugenhagen anbefaledes han til Christian III. som en Mand, hvem der med Tryghed kunde betroes en ledende Stilling under de nye Forhold, og paa denne Anbefaling understøttede Kongen Palladius til Erhvervelsen af den theologiske Doktorgrad 1537; Luther har som Dekan egenhændig protokolleret Akten i det theologiske Fakultets Bog i Wittenberg. Kort efter rejste Palladius hjem til Kjøbenhavn.

Han var dengang kun fireogtredive Aar gammel, men ikkedestomindre udseet til at beklæde den højeste Bispestol i Landet: blandt de syv Superintendenter, som Christian III. udvalgte og Bugenhagen ordinerede, fik Palladius Sjællands Stift tildelt, og hermed blev ifølge Universitetsfundatsen en af de tre theologiske Lærestole forenet med Forpligtelse for dens Indehaver til at holde Forelæsninger tre Gange om Ugen, undtagen i Sommermaanederne, der sædvanligvis vilde være optagne af Visitationsrejser.

Sin første Rejse af denne Art foretog Peder Palladius forøvrigt allerede samme Efteraar, han havde modtaget sin Udnævnelse; den gik til Roskilde, hvor Papismen endnu gjorde sejg Modstand og hvor den nyindviede Biskop — Benævnelsen »Superintendent« gik snart af Brug eller kom aldrig ret i Folkemunde — førte Kampen imod den ved Prædiken og Forelæsninger fjorten Dage i Rad saavelsom ved kraftig Indskriden mod de kirkelige Levninger af Katholicismen: Træbilledet af Domkirkens Skytspatron, St. Lucius, med den tredobbelte Krone paa Hovedet, Bispestav og Sværd i Hænderne maatte udleveres trods Kapitlets Modstand, og Bugenhagen raadede Kongen til at erstatte Domherrerne Tabet ved et Par Læs Ildebrændsel, hvilket Kongen antoges at kunne gjøre uden Tab, »da Afguden var saa stor og vel ved Magt, at han nok kunde gjøre Gavn for saadan Omkostning i Kakkelovnen, hvis han da ikke var hul indeni«. Fra Roskilde gik Rejsen videre og fortsattes det næste og de følgende Aar, med større og mindre Mellemrum, saa at Bispen i Tidsrummet fra 1537 til 1543 naaede rundt til alle sit Stifts 390 Sognekirker, hvilke han formodenlig ogsaa kun besøgte denne ene Gang, da legemlig Svaghed lagde ham store Hindringer ivejen for al med Besvær forbunden Færden.

Visitatsbogen.

Af disse Visitatsbesøg er der udsprunget et Skrift, der maa betegnes som et af de mærkeligste, vor Litteratur har at opvise: Peder Palladius' **Visitatsbog**. At en saadan havde existeret i Haandskrift, vidstes af en Bemærkning i »Danske Magazin« 1747, i hvilken Langebek nævner sig som Ejer af et Manuskript til den; dette var imidlertid senere forsvundet, og kun et Uddrag af det var bevaret paa Tydsk i Biskop L. Harboes Samlinger til Palladius' Historie i Sjællands Bispearkiv. I Aaret 1866 kom det forsvundne Haandskrift imidlertid for Dagen igjen, fundet af Assistent ved det St. kgl. Bibl. F. H. C. Weeke som Bestanddel af en Biblioteket tilhørende tyk haandskreven Bog med kirke- og skolehistoriske Aktstykker. Det følgende Aar blev Visitatsbogen udgiven af dens Forfatters Biograf A. C. L. Heiberg (hvis Levnetsskildring af Peder Palladius findes i »Theologisk Tidsskrift« IV. 1840), men i en saa mangelfuld Skikkelse, at Sv. Grundtvig 1872 maatte besørge en ny Udgave.

Det er altsaa først vore Dage, som have stiftet Bekjendtskab med dette gamle Skrift, og oprindelig har det ejheller været bestemt til Offentliggjørelse; det er udarbejdet af Palladius til Vejledning for ham selv under hans Embedsgjerning, som Grundlag for en væsenlig ensartet Fremgangsmaade ved Visitatserne, hvilken dog ikke udelukkede Improvisationer og Akkomodationer efter de forskjellige lokale Forhold. Skriftet sætter os saaledes fuldstændig ind i en Bispevisitatses Gang for henved halvfjerdehundrede Aar siden, tager os til Vidne paa hele dens Forløb fra Begyndelsen til Enden og har i denne Henseende en meget betydelig kirkehistorisk Interesse. Ikke mindre righoldigt er det i almindelig kulturhistorisk Henseende saavelsom til Oplysning om sin Forfatters livfulde Personlighed. Med vaagen Sands for Øjeblikkets Krav, med klar og hurtig Forstaaelse særlig af de landlige Forhold, indblander Bispen i sin Overhøring og Forklaring en Mangfoldighed af Hentydninger til Sæder og Skikke, Begivenheder og Meninger, som tilsammentagne danne et helt socialt Billede, der endnu efter saamange Aars Forløb staaer for Læseren med Øjebliksskildringens friske Farve. Ikke paa Prædikestolen og ikke paa Kathedret have vi her Peder Palladius: han tager Plads midt i Menigheden og taler trohjertigt, varmt og jevnt til de sjællandske Bønder om deres Saligheds Sag og om deres daglige Færd, ofte med Iblanding af Ordsprog, Mundheld og billedlige Talemaader, tagne fra Folkets eget Sprogeje.

Han henvender sig til de unge Karle og formaner dem til at lyde deres Fader og Moder, deres Husbond og Husmoder »med en stille Mund og to gode, tro Næver«. »Seer Eder i Spejl paa disse gode Dannemænd, som sidde her i deres Stole! De have været ligesaa fattige og havt ligesaa lidt, som I nu kunne have, men Gud har alligevel beskikket dem Hustru og Børn, Hus og Jord, Hæder og Ære og et skamløst (hæderligt) Brød; de sidde nu og bygge Lo og Lade til Eder, fordi at naar de flytte hid til denne Kirkegaard, da flytte I ind paa deres Gods igjen«. Han advarer Ungdommen mod Svir og Slagsmaal: »Forvarer Eder, at I ikke bande og sværge eller slaas ude ved Majtræet, at I ikke slemme eller demme (svire eller sværme)! Ingen Nat over maa I vaage ved Majtræet, ikke heller S. Valborgs Nat. Om I ville føre Sommer i By, da laaner Eders Husbonds Hest og rider ud i Skoven, henter Maje (grønne Grene) og kommer saa hjem igjen med Pibe og Tromme for Eder, at man kan se, hvor I ride udi Marken! Ak, hvad det er godt at vandre om Dagen! da støder En sig ikke; men Tyve og Røvere, Ulve og Løver, de gaa ved Nattetide, og ikke gode Børn, hen udi Andens Lo og Lade, at lokke deres Piger og Døtre; det gjør Ingen uden Skalke«. — Han kalder de unge Piger op for sig og taler til dem: »Naar Den kommer, som Dig vil have til Hæder og Ære, da beraad Dig med Gud, med Slægt og Venner; gak ikke af deres Raad; se Dig endda vel for, hvem Du tager ved Haanden, naar Du gaaer i Dandsen! der ligger Dig Magt paa. Kommer der en Skalk til Dig og vil voldtage Dig eller ellers byde dig Skam og Skjændsel, vil tramle (kramme) og føle Dig, vil gaa Dig nærmere, end hannem bør med Hæder og Ære: est Du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrands om Sommeren paa dit Hoved med Hæder og Ære, da skulle før alle dine Negle sidde kjende udi saadan en Skalks Forhoved (Pande), at han kan sige, han har været der, før end han skulde fremme sin Villie hos Dig; det er bedre, at Du skrammer ham, end han skjænder Dig. Mærk, hvad jeg siger Dig, Pige lille! det gjælder Dig og ikke mig.« — Forældrene formaner han til at tage sig af deres Børns Opdragelse: »Lade I Eders Børn ikke lære det Gode, saa lære de det Onde; lære de

ikke de ti Budord, Troen og Fadervor, da lære de at sværge og bande, lyve og stjæle og slaa Folk ihjel«. Og han ledsager sin Formaning med advarende Exempler: »I hørte vel om den Bengel i Merløse Herred, som ifjor Sommer spændte sin Staalbue og vilde have skudt sin Svoger ihjel og skød sin egen naturlige, kjødelige Moder ihjel, skød hendes Hjerne ud i hendes Hoved; og hans fattige Fader løb med til og vilde drage Pilen ud igjen: Træet fik han ud, men Jernet blev i hendes Hoved, det kom hun i Graven med. Et smukt Galge-Barn, skød sin egen Moder ihjel! han lønned hende, ligesom Soen lønned Sækken*), og ligesom hun havde lært hannem, saa lønned han hende. Saa vil det gaa med dem, som ikke holde deres Børn til Gudfrygtighed«. Hvor der er større Anlæg tilstede, skal der gives Børnene en bedre Undervisning end den, der kan faaes paa Landet: »Hvilke smaa Drenge som I fornemme, at de lære vel og det løber i dem som bræd (smeltet) Smør, hvad Degnen lærer dem, og de ville have Bog og ville til Skole, naar I spørge dem ad, saa lader dem gjerne komme til næste Kjøbstad til Skole! Lejer Eder heller en liden Plovdreng saalænge, at I kunne se, hvad Gud skikker Eders Barn til og hvad der skal blive af ham. Der er halvtrediehundrede dejlige Peblinge paa denne Dag, ogsaa Bønderbørn, udi Kjøbenhavns Skole; deres Forældre hjælpe mindst til deres Føde; de faae den alligevel, Gud være Lov! Gud forseer (forsyner) dem vel; de hellige Engle ere hos dem, og gode, gudfrygtige Borgere forsee dem med Hus og Almisse, saa dem skader dog intet«. — Ægtefolk lægger han Fordragelighed og Overbærenhed paa Sinde: »Du, Dannekvinde, vil jo stille dit Hjerte, Mund og Gjerninger derhen, at Du skulde langt heller være død og ligge her udi denne Kirkegaard, end Du skulde fortørne din Husbonde med et Ord af vitterligt Mod: saa langt skal det være derfra, at Du skal staa hannem udi Næsen som Sennep eller være hannem uhørig og ulydig. — Og Du, Dannemand, lige tvertom igjen, hav Dig (te Dig) saa udi dit Hus og lev saa med din fattige Hustru som med et skrøbeligt Kar, om hun kan ikke end aldeles være efter dit Sind og Villie, som Du gjerne vilde: at Du skal ikke derfor strax blive som en Løve eller en Djævel udi dit Hus med Hug og Slag, men at Du bær over med hende; thi desbedre Du far med hende, desbedre har Du hende.« — Men medens Bispen saaledes paa den ene Side indskærper Livets Pligter, er han langtfra nogen asketisk Ivrer mod dets Glæder. »Djævelen skikker os saamange onde Stunder til,« siger han, »at vi maa vel stjæle os en glad Stund til og drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst, om vi ellers ikke slemme og demme,« — helst om det skeer hjemme i Familiens Kreds: »Man kan end baade le og have en faur Mund; Du kan end baade slukke din Tørst udi Kjøbstaden, og dersom Du vil gjøre Ølkonen rig, at hun jo skal faae af dine Penninge, da kan Du tage en Lejel (Bimpel) eller Flaske med Dig og kjøbe den fuld hjem til Dig, din Hustru og Børn. Hvem kan Du faae i Alverden, Dig bør heller at drikke med, end med din Hustru og Børn? Drikker Du en Broderdrik, da und dem en Søsterdrik med Dig udi Jesu Navn! saa er Du hjemme til dit Eget (hj. hos Dig selv), saa haver Du dit Hoved helt, saa haver Ingen slaget Dig ihjel i Ølkonens Hus, og Du haver Ingen slaget ihjel, saa ere ikke dine Heste skenned (løbet løbsk) med din Vogn, saa ere Arme og Ben ikke sønder paa Dig« o. s. v., hvoraf kan sees, hvor galt det stundom gik Bonden, naar han fik en Rus paa udenfor Hjemmet. Og ikke alene skader Drankeren selv

*) Sigter rimeligvis til en nu tabt Dyrefabel.

baade sig og sin Familie, men endog hans Eftermæle kaster Skygge paa den: »Din Søn kommer og beder (bejler) til en Dannemands Datter; saa spørge Forældrene, hvad hans Fader var for En; da kommer Røgen fra Branden: der kommer Tidende, at hans Fader var en Fortræder og en Skalk, som slog sin fattige Hustru. Nej, nej, Hustru lille! ubevaret med hans Søn (lad os være fri for h. S.): han drager gjerne sin Faders Sko paa; vi faae vel Mand til vores Datter!« — Et andet Sted taler Palladius om, hvor vanskeligt det kan være at faae Døtrene gift: »gode, ærlige Piger gaa over deres Tid og blive tyve eller fireogtyve, ja tredive Aar«, fordi de unge Karle holde til med Skjøger; og her forekommer maaske det dristigste Genrebillede, helt naturligt og uden Anstød indflettet i det formanende Foredrag: »Ja, formærker hun, at nogen af de unge Karle, som bole med hende, vil begynde af Forældrenes, Slægts og Venners Raad at gifte sig udi Herren, strax faaer hun sin Kaabe paa sit Hoved og hen og søger hannem op og faaer hannem fat bag en Lade og skrifter hannem: Jens, jeg haver hørt, at Du vil nu gifte Dig, Du vil have den Mands Datter; vil Du have den bredmundede Pige, den langnæsede Djævel? mig undrer nu, hvad Du nu haver fanget for et Sind (saa begynder den Taske at snibbe [flæbe] og græde): alt haver Du lovet, at Du skal end længe bole med mig, ty, hy, hye! saa tuder hun og vil forhindre Ægteskab, den Skarns Hud.« — Ogsaa Vidnesbyrd om, at Palladius, skjøndt ragende frem ved Kundskaber og Dannelse, dog var et Barn af sin Tid og delte dens mørke Vildfarelser, giver Bogen os; hvor han saaledes advarer mod Troldkvinder og gjør gjældende, at de nu ikke længer kunne begaa sig »udi denne klare Evangelii lyse Dag«, der opregner han som Kjendsgjerninger, der ere ganske i deres Orden og have hans fulde Bifald, de Forfølgelser, der overgaa dem som fortjent Straf: »De brændte jo lidet tilforne en Hob af dem udi Malmø, udi Kjøge og andensteds, og høre vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalandene ere de udi Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande ved (henved) tolv og fyrretyve Troldkvinder; den ene røber den anden, saa at de følges ad hen til hin Verden.«

»Visitatsbogens« Fremstillingsmaade giver et godt Begreb om den jevne, fattelige Stil i den Litteratur, som skyldes Peder Palladius' flittige Pen, og som omfatter ikke mindre end 65 større og mindre, latinske og danske trykte Skrifter, foruden de Manuskripter, hvis Tilværelse omtales af senere Bibliografer. Forfatterskabet er dels af videnskabelig theologisk Art, dels sigtende til Vejledning for den gejstlige Embedsstand under Udøvelsen af dens Gjerning, dels af opbyggelig Karakter eller behandlende almennyttige Emner paa en almenforstaaelig Maade. I »Den Offuermaade Herlige Historie om vor Herris Jesu Christi ærefulde Forklarelse paa Thabor Bierg« gjøre vi Bekjendtskab med Peder Palladius som Prædikant i en Række didaktiske Homilier med gjennemgaaende Forklaring af Texten, en omstændelig Belæring, som vidner om, i hvilken Grad Folket trængte til at undervises i Kristendommens almindeligste Lærdomme. I »En Nøttelig Bog om St. Peders Skib« vedligeholdes helt igjennem Lignelsen om Kirken som et Skib, hvilket Papisterne have villet gjøre til deres Særeje, »fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere«, men som i Virkeligheden hører den hele Kristenhed til og er et Billede paa Kirkens Skjæbne, thi den er at ligne »med et Skib, som er ude fra Landet under Storm og Bølger. Folk staa paa Havbredden og se, hvorledes det slaaes og drives for

Thabor Bjerg.

St. Peders Skib.

Vejret, ligesom det skulde strax skilles ad og brydes i tusinde Stykker, det er, de dømme derom, som om Gud vilde ikke beskjærme det, efterdi han saaledes lader det fare for Vind og Vove. Vor Herre Jesus er dog med derudi, det er, han lader sin kristne Kirke fristes og er dog ikke borte fra, men hos den indtil Verdens Ende. Og de rette og retsindige fromme Kristne, som ere i St. Peders Skib, de fæste Øjne paa Styrmanden Jesus Christus, og derfor blive de ved at tænke: lad storme og bruse, saameget det vil, Skibet helder vel, men det synker ikke derfor.« Pesten i Kjøbenhavn 1553 fremkaldte Lejlighedsskriftet »En Præseruatiue oc foruaring mod Pestelentze«, hvis medicinske Del er forfattet af Peter Capiteyn, medens Palladius anviser de aandelige Lægemidler og dundrer for Almuens Øren, for at vække den af dens Sløvhed: »Saa dristige ere Mange, at der graves aldrig en Grav, at de gaa ej til og kaage (glo) ned i hver Grav og staa og hænge over dem, som grave; desligest naar man haver lagt Liget ned, da staaer det alt fuldt med Folk og kaager ned paa Liget, ja de lede og bære deres Børn ind til dem, som ere befængte, paa det at de kunne og faae deres Del.« Og som Vidnesbyrd om Folks Ligegyldighed overfor Sygdommen anfører han deres Brug af den stoiske Trøst i Talemaaden: »leb ich, saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht«. Andre af sin Tids Laster og Lyder renser Palladius i sine Skrifter om »Den formaledidede Aager«, om »Suæren oc Banden«, om »Druckenskabs Affliuszning eller Aarsage«, hvilken sidste Bog først og fornemligst var skjænket »alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte, hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkonens Hus først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tydskøl, paa det Sidste om Aftenen til Prysig (en Slags stærkt Øl) med al den Slemhed, der hænger hos.« Drukkenskabens Virkning paa de forskjellige Naturer klassificeres i et for vor Smag næsten stødende djærvt Sprog: »Een Part blive, naar de ere drukne, som Asener i deres Handel, det er, de blive grove, plumpe, ufornuftige, ublu i Ord og Gjerninger; saadanne faae almindelig Navn af Asener, saa at man siger: »tvi vorde hannem, han er et ret grovt Asen«. Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe paa Borde og Bænke. En Part drukne Mennesker blive ligesom Svin; man hører tidt, hvorledes saadanne Epikuræer sidde ligesom Svin og grynte ad hverandre og sige: »suk, Du Svin« o. s. v. Mod Tidens overhaandtagende Luxus i Klædedragt er Bogen om »den leppede oc forkludede Hosedieffuel« rettet, en Oversættelse af et tydsk Skrift, som Palladius har fundet dèt tidssvarende at omplante paa Dansk, efterdi »den Hosedjævels Ild brænder allerede mange Steder her i Danmarks Rige og tændes op jo mere og mere, siden de Landsknægte, som kom ud paa Skibene, vare her i Kjøbenhavn henved Pintsedags Tide i dette forgangne Aar, som havde det skændige Overtræk paa, der hængte og flagrede om Benene paa dem, saa at deres Hoser vare vist lumpede, pjaltede og forkludede til hver Mands Vidunder, Spot og Spe, som de ogsaa gjorde denne Lignelse om dem, at de ginge ligesaa med samme deres flagervoren Klædebon som nogle Tyve udi en Galge, der deres revne Klæder hænge og flagre om Benene paa dem.«

Præservativ mod Pestilents. Skrifter mod Aager, Banden og Drukkenskab. Hosedjævelen.

Psalmedigtning.

Ogsaa som Psalmedigter har Peder Palladius Fortjenester af Kirken og Litteraturen. I sin »nye Dagvise« lovsynger han Herrens Skabelsesværk, som det efter Biblens Fortælling er fordelt paa Ugens Dage; Begyndelsen viser, at den poetiske Inspiration er udgaaet fra den gamle Dagvise (se S. 57) — »den signede Dag, o Skaber god, som vi Søndagen nu kalde« o. s. v. — om den nye Psalme

end er langtfra at naa Forbilledet i skjøn Enfold. Bag alle Ufuldkommenheder i Udtryk og Form aabenbarer der sig dog glimtvis ægte Poesi baade i den og i Psalmen »Om Guds Velsignelse udi en gudfrygtig Husholdning«:

Hvo som vil salig udi Verden leve,
i Herrens Ord og Frygt skal han sig øve,
den evige Herre Gud skal han og dyrke,
i Troen til hannem sig altid styrke.
Vilt Du ogsaa leve med Gud og Ære,
af dine Hænders Arbejde skalt Du Dig nære.
Frugtsommelig skal og din Hustru være
som et Vintræ mange Vindruer mon bære.
Og skulle dine Børn dejlig og rene
om dit Bord sidde som Oliegrene.
Saa skalt den Mand af Gud velsignet være,
som hannem hjertelig vil frygte og ære,
Herren skal Dig og længe i Verden spare
og altid med sit salige Ord bevare,
at Du maat se dine Børnebørn uden Skamme
og siden Israels Fred evig annamme;
hertil beslutte vi nu allesammen,
sigendes Hver af Hjertet: Amen! Amen!

I Psalmebogen er Nr. 383 (»Lyksalig, hvo som frygter Gud«) oversat af Palladius efter Joh. Huss. I »En ny Euangeliske Riimstaack« har han til Støtte for Børns og unge Menneskers Hukommelse bundet Søn- og Helligdags-Evangelierne til toliniede Strofer, paa det at det ikke skulde gaa den Tids Ungdom, som det for Aar tilbage var gaaet ham selv, da »min salig Fader — fortæller han — en læg Mand, som aldrig havde lært et Bogstav, straffede mig haardelig med Ord i hans Alderdom og min Ungdom, fordi jeg var en Pebling og gik i Skole og kunde dog ikke opregne for ham alle Søndagsevangelierne paa mine Fingre, som han kunde strax opregne for mig.« Versene ere tørre og forsvares kun ved deres pædagogiske Øjemed, f. Ex.:

Den evangeliske Rimstok.

13. S. eft. Trin.

Samaritanen tog til sig
den Syge, tag Du din Næste til Dig.

14. S. eft. Trin.

Christus rensede Spedalske ti,
men utaknemlige vare de ni.

Den første Indehaver af Sjællands evangeliske Bispestol gav et stort Exempel til Efterfølgelse: tidlig udrustet med Kundskaber, som han stadig holdt vedlige, tog han baade som Biskop og som Professor en ledende Del i Afgjørelsen af Tidens theologiske Spørgsmaal; med rastløs Iver virkede han for den unge Kirkes ofte saa brydsomme Etablering baade i sit Stift og, efter særligt Paalæg, i Udkanterne af Riget, og blev aldrig træt af at raade og vejlede den endnu tildels saa umyndige og ilde forberedte Gejstlighed, han var stillet i Spidsen for; og for Menigheden, ikke mindst for Almuen i Byen og paa Landet, havde han ved alle forefaldende Lejligheder Opmuntring og Formaning rede, som han forstod at iføre et friskt, folkeligt Sprog, der gjør ham til en af Tidens Førsterangs-Forfattere, hvad enten det er i Bibeloversættelsen, vi spore hans danske Aand, eller det er i et af Dagens Hændelser fremkaldt Lejlighedsskrift, den træder os imøde i hele sin Djærvhed. Derfor bleve flere af hans Bøger ved at leve i nye Oplag endnu et Aarhundrede efter, medens Paven satte dem i første Klasse af »de forbudne«.

Med sit svagelige Helbred naaede Peder Palladius ikke nogen høj Alder. I Maj 1555 blev han paa Prædikestolen ramt af et Slag, som lammede hans venstre Side. Paa Sygelejet modtog han Nytaarsdag 1559 Budskab om sin elskede Konges og Velgjørers Død, en Efterretning, som greb ham stærkt, men dog endnu levnede ham Kraft til at skrive det smukke Trøstebrev til Frederik II., af hvilket hans Kjærlighed til den bortgangne Kirkens Fornyer, Bibeloversættelsens Befordrer

Sygdom og Død.

og Højskolens Gjenopretter saa klart lyser frem. Et Aar efter døde han, den 3. Januar 1560. Han blev begravet i det øverste Kor nær ved Alteret i Frue Kirke, men hans Ligsten er forsvundet, og Stedet, hvor man lagde ham, kjendes nu ikke mere. I Jægerspris' Slotshegn er en af Mindestøtterne helliget ham.

Niels Palladius.

Hans Broder Niels Palladius havde ligeledes studeret i Wittenberg og var allerede dengang gift og Fader til tre Børn. 1547 blev han Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, og 1552 havde hans ældre Broder den Glæde at indvie ham til Biskop over Lunds Stift. Af hans opbyggelige Skrifter har Tiden levnet os nogle, saaledes en i mange Oplag udkommen Prædiken om »Huorlunde ith Christet Menniske skal, paa sin Soteseng, beskicke sig til Døden«, »en nyttelige Tractat« »om Dommedagen«, en Bønnebog og »Det hellige Ecteskabs Ordens Regle.«

Henrik Smith.

Til de tidligste Reformationsforfattere hører Henrik Smith eller Weigere, født i Malmø i Slutningen af det 15. Aarhundrede. Han havde studeret i Rostock og Leipzig og opholdt sig en Tidlang i Wittenberg, hvor han gjennemsaa Hans Mikkelsens Ny Testamente. Efter sin Tilbagekomst til Malmø i Trediverne begyndte han en Forfattervirksomhed af stort Omfang og i mange forskjellige Retninger. Hans historiske Arbejder ere tabte paa nogle Uddrag nær, men have baade været righoldige og vidnet om en udbredt Læsning; han udgav en Katekismus og efter Bibeloversættelsens Fremkomst en »Taffle oc Register« til den, paa en Maade vor første Bibel-Konkordants; han forfattede Ordbøger til Skolebrug samt forskjellige Læge- og Urtebøger, hvilke sidste have bevaret hans Navn i Folkemunde endnu helt op i vore Dage. Det kunde nok have sin Nytte at give Folket Skrifter ihænde med Oplysninger om »adskillige Urter, som tjene til Menniskens Legemes Sundheds Opholdelse, desligest hvorledes Electuaria, Syruper, Conserua og Olier skulle ret kunstelige gjøres og beredes«; thi der fandtes kun eet Apothek i Danmark og Norge, og medens alle Stæder i Riget havde »kristelig Øvrighed, gode Sognepræster og lærde Skolemestre«, fattedes der duelige Læger og Jordemødre. »Udi deres Sted — hedder det i Fortalen til den ene af Urtebøgerne — have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjærlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner og andet saadant ørkesløst Folk«, og der

henpeges til, hvor gavnligt det vilde være, om Ingen fik Lov til at øve Lægens Kunst, førend »han havde været forhørt af Lægedoms Doctoribus udi Kjøbenhavns høje Skole og havde Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bør at hjælpe Naturen og ikke fordærve hende.«

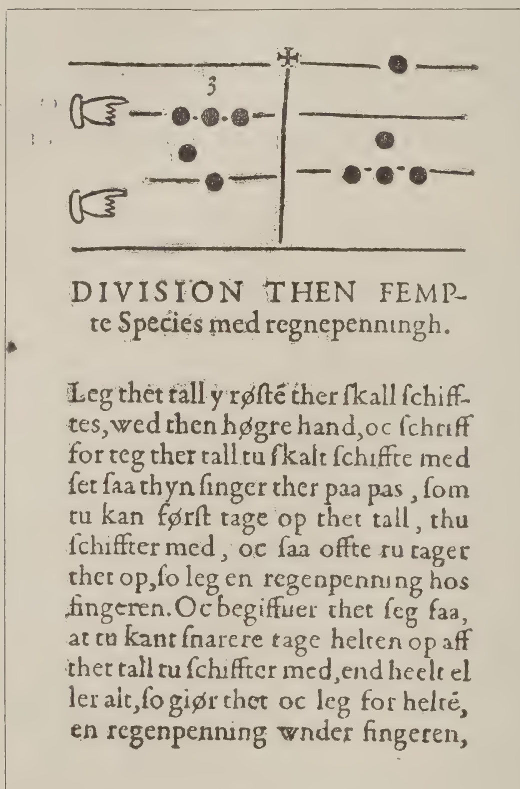
Af Forfattere i Lovkyndighed er kun Rigsraaden Erik Krabbe til Bustrup at nævne for sin almindelige danske Lovbog, der senere benyttedes i Haandskrift ved Udarbejdelsen af Christian V.s Danske Lov. Paa de exakte Videnskabers Omraade er der kun et svagt Gry at spore. Mathematiken lader sig kun tilsyne i Regnebøgernes populaire Form. Erik Krabbe.

Den ældste danske Regnebog, vi kjende, findes endnu i et Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek, en af de meget sjeldne Rester af den paa Almuen beregnede Smaalitteratur, som utvivlsomt har været større, end man sædvanlig tænker sig, men som er forsvunden næsten samtidig med at den blev født. Efter nogle Beregninger om, hvormeget en Skjærvs, en Pennings og en Marks Udgift om Dagen beløber sig til om Aaret o. s. v., følger som Exempel paa en imponerende Talstørrelse Forklaringen over »det Tal, der faldt af Himmelen med Lucifero«: »Sanctus Dionisius Ariopagita siger *in Celesti Irarchia* (det himmelske Præstedømme), at ti Gange ti gjør hundrede. Item ti hundrede gjør tusende, og ti tusende gjør et fuldkommen Skok, og ti Skok gjør et Morgien. Item ti Morgien gjør et Tal, kaldes Murion, og ti Murion gjør en liden Skare, ti smaa Skarer gjør en stor Skare. Item ti store Skarer gjør et Chor, og ti Chor gjør et Tal, hedder Phalanga. Item ti Phalanger gjør en stor Forsamling, og ti store Forsamlinger gjør en Hær. Item ti Hær gjør een Chatervam, og ti Chatervæ gjøre en Turbam. Item ti Turbæ gjøre de forgiftige urene Aanders Tal, som faldt af Himlen med Luciphero.« Den ældste Regnebog.

En anden dansk Regnebog udgav Claus Lauridsen Skabo (*Scavenius*) i Paris, hvorfor den ogsaa ved sine latinske Typer og sin smukke, tydelige Tryk tager sig særlig elegant ud mellem Tidens øvrige danske Litteratur, som det endnu den Dag idag kan sees af det eneste fuldstændige og tillige vel konserverede Exemplar paa Universitetsbiblioteket. Dens Regneopgaver give, som tagne ud af Samtidens daglige Liv, adskillige kulturhistoriske Oplysninger, som f. Ex.: »Udi et Aar kjøber en Student sin Kost i Kjøbenhavn for 35 Mark, hvad løber det om Dagen? — Det løber en Dag rumt (godt og vel) halvanden Skilling danske.« Enkelte Opgaver fremsættes *poetice*: Claus Lauridsens Arithmetik.

To Bønder med deres Korn til Mølle droge;
som de paa Vejen tilsammen oge (kjørte),
den ene sagde til den anden høvskelig:
»En Skjeppe Korn Du gjerne giver mig,
saa haver jeg ligesaameget to Gange,
som Du udi din Sæk kan fange.«

Den anden svarede dertil snildelig:
»En Skjeppe Korn om Du laaner mig,
da haver jeg ligesaameget som Du,
skulde min Sæk end briste itu.«
Siig nu, Regnemester god, meget det kunde være,
som hver Bonde i sin Sæk til Mølle vilde bære.

DIVISION THEN FEMP-
te Species med regnepenningh.

Leg thet tall y røſtē ther ſkall ſchiff-
tes, wed then høgre hand, oc ſchriff
for teg ther tall tu ſkalt ſchiffte med
ſet ſaa thyn ſinger ther paa pas, ſom
tu kan førſt tage op thet tall, thu
ſchiffter med, oc ſaa offte tu tager
thet op, ſo leg en regenpenning hos
ſingeren. Oc begiffuer thet ſeg ſaa,
at tu kant ſnarere tage helten op aff
thet tall tu ſchiffter med, end heelt el
ler alt, ſo giør thet oc leg for heltē,
en regenpenning wnder ſingeren,

Textside af Claus Lauridsens *Arithmetica*,
trykt i Paris 1552.

Efter det eneste fuldstændige Exemplar paa Universitetsbibliotheket.

Kalendarier. Som Mathematiken endnu kun gjør sig gjældende i Form af Regnebøgerne, saaledes kommer Astronomien foreløbig kun til Anvendelse i de saakaldte Kalendarier. Disse vore første Almanaker udgjorde stundom en Del af Tidens uundværligste Bog, Psalmebogen, saaledes som Tilfældet har været med den, hvis Udseende det herhenhørende Bilag giver en Forestilling om ved Gjengivelsen af en Maaned med dens Vers og hygiejniske Anvisning.

Julius

Haffuer p

time

Gyldeh tal

1 v Jul
2 13 vi
3 viii sit
4 ii et
5 re
6 x ti
7 nel
8 xviii si
9 vii Bi
10 Ka
11 xv Ke
12 iiii til
13 Ma
14 xii fo
15 i re
16 gem
17 ix Jun
18 Al
19 xvii fo

Julius Orm maanedt

haffuer xxxi dage Natten viii
time Dagen xvi time

Gylden tal			Søndagis Bogstaff		Tafflen til Tegen
1	v	Jul	g		f
2	13	vi	A	Vor frue visitationis	s
3	viii	sit	b		v
4	ii	et	c		p
5		re	d		p
6	x	ti	e	Hunde dagene begyndes	5
7		nes	f		[illegible]
8	xviii	si	g	Solen gaar op til iiii	[illegible]
9	vii	bi	A	Oc neder til viii	E
10		Kn	b	S. Knud Kongiss d.	E
11	xv	Ke	c	S. Keliss dag	[illegible]
12	iiii	til	d		b
13		Da	e		c
14	xii	fo	f	Solen i Løuen	d
15	i	re	g	Apostleness atskilling dag	e
16		gem	A	Marini	f
17	ix	Jun	b		g
18		gi	c	Eufrosine oc florentie dag	h
19	xvii	to	d		i
20	vi	mar	e	S. Margrete dag	h
21		prap	f		i
22	xiiii	mag	g	S. Marie Magdalene dag	m
23	iii	ap	A		n
24		eris	b		o
25	xi	Ja	c	S. Jacobi dag	p
26		co	d	Cristofferi dag	q
27	xix	sanc	e	Marthe Jomfruess dag	r
28	viii	tus	f	Pantalionis dag	s
29	xvi	Ol	g	S. Oluffs kongiss dag	t
30	v	ab	A		v
31		Ger	b	Germani Biscopss dag	p

Rasis den Mestere siger at man skal icke tage Purgatz/eller sterck Vrte drick til sig i denne Maaned / Man skal vocte sig for wkyskhed oc megen søffn/ Milck oc sød Ost er sund/haard mad oc stegt kød er wsunt/bruge Salute Rude Mercke oc Stenbrecke i din drick Du skalt icke lade dig fra S. Margrete oc til S. Bartholomei dag thi det er da Hunde Maanet.

Solen kômer da i Løuen den xiiii dag

Julius siger.

Her skalt du gaa paa Marck met Lee
det er saa tid det kant du see
Sky da Lægedom/lad ey dit blod
naar Løuen besuarer din Hierte rod
Før dig icke vdi klæder nu
du skalt oc alle Gestebud fly

To Textsider (Juli Maaned) af Kalendariet til Psalmebogen 1553.

Efter Exemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

Reformationstidens poetiske Litteratur have vi allerede kastet et Blik paa for Psalmernes og den polemiske Satiredigtnings Vedkommende; ligeledes i det foregaaende Tidsrum (S. 62 ff.) og ved Omtalen af Chr. Pedersen (S. 165-166) for de Folkebøgers Vedkommende, der vedblev at være Almenlæsning ogsaa i de følgende Aarhundreder. En Tilvæxt faaer denne folkelige Litteratur i dette Tidsrum ved forskjellige, mest oversatte satiriske Digtninger.

En af dem er Historien om **Broder Rus**. Allerede fra gammel Tid af var der til Esrom Kloster knyttet et Sagn om Djævelen, der tog Tjeneste som Kok hos de ugudelige Munke og forførte dem yderligere til Vellevnet og andre Laster. Traditionen herom lever endnu i Egnen; i en Sidebygning til Amtsforvalterboligen (det forhenværende Kloster) paaviser den »Broder Rus's Rist« og i Kjælderen »Broder Rus's Hul«, som efter Sagnet ikke skal kunne tilmures, og som Frederik VII. engang lod undersøge. Ved Litteraturen om denne sagnagtige Personlighed er der det Mærkelige, at medens det plattydske Digt og efter det den danske Bearbejdelse henlægger Scenen til et Kloster »i Sachsenland«, nævner den ældste højtydske Digtning (fra 1508) med stor Bestemthed de velbekjendte nordsjællandske Lokaliteter som Begivenhedens Hjemstavn: Broder Rus.

Titelblad af den ældste danske Udgave af »Broder Rus«, Kbhvn. 1555.
Efter det eneste existerende Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

Als ich von eim des ordens hab vernummen,
der aus dem kloster was kummen,

Sagt daz kloster sey eszron in denmark genant,
bey helsinghore in seelant wol bekant,
Vnd vnder dem bistum Rosschilde gelegen,
vnd des ordens bernhardini pflegen.

Den danske »Broder Rus« støtter sig saaledes til den plattydske, men er snarere en fri Gjenfortælling end en Oversættelse af denne, raadende især over et rigere Lune og større dramatisk Fynd i Handlingen. Fortællingen af denne indledes med en Skildring af Munkenes ugudelige Færd: »vilde den ene drikke til syv, da bad den anden sidde til to«, og til Skjørlevnet vare de hengivne ligefra Abbeden og nedefter. For disse Laster kjæler Djævelen, efterat han har faaet Tjeneste i Klosterkjøkkenet: han sørger for god Mad og smukke Kvinder til Munkene, saa han drager dem et godt Stykke ned ad Vejen til Helvede, hvorom han triumferende underretter Lucifer ved et natligt Djævlething i Skoven, hvor foruden »Broder Rus« Belzebub, »Astraat« og Asmodeus møde frem og gjøre Rede for deres djævelske Bedrifter. Men til dette Møde har en Bonde useet været Vidne; han skynder sig at meddele Abbeden, hvad han har erfaret, hvorpaa denne og hans Munke hastelig omvende sig og mane Broder Rus bort i Skikkelse af en rød Hest. Kort efter kommer der Bud til Abbeden fra Kongen af Engeland, om han vil skynde sig did og drive Broder Rus ud af Prindsessen, hvem han har besat; for den nu saa fromme Gejstliges kraftige Besværgelse maa den onde Aand vige og ydermere tjene ham paa forskjellig Vis, indtil han manes hen til et øde Sted:

»Ikke langt herfra, jeg siger Dig det,
ligger et græsseligt øde Sted,
der skalt Du bo til evig Tid
og aldrig mere komme hid
eller nogen Sted i andre Land,
Du skalt ej skade Kvinde eller Mand,
Du skalt ej skade Fisk eller Fæ,
ej Hus, ej Mark, ej Skov eller Træ
eller nogen anden Verdsens Kreature,
men ligge der til Dommedag og lure.«
Broder Rus gjorde, som Abbeden bad,
han gav et Skraal og tog afsted,
det gik ham ud foruden Gammen.
Beskjærme os Gud fra hannem, Amen!

Af »Broder Rus« kjendes ni forskjellige danske Udgaver fra 1555 til vore Dage, da Digtet i Uddrag er udgivet af C. J. Brandt (1860). Den ældste Udgave kom for Lyset for sytten Aar siden paa en Maade, som er typisk for Gjenfindelsen af adskillige gamle Skrifter, og som vi derfor gjenfortælle med Finderen, Chr. Bruuns egne Ord: »Da jeg den 27. Oktbr. 1867 i det store kongelige Bibliothek gjorde mig bekjendt med nogle gamle Udgaver af Homer, fik jeg i min Haand Udgaven: *Homeri Opera Græcolatina Basileæ* 1561, i Folio. Hvad der strax tildrog sig min Opmærksomhed, var det smukke pressede Læderbind, som bar Mærket *D F L* 1564. Det Indre af Bindet var temmelig løst, paa Grund af at Klisteret ikke mere havde bevaret sin Bindekraft. Læderet var sprunget fra, og jeg opdagede, at Pappen i Bindet var dannet ved at sammenklæbe Papir. Denne Omstændighed opfordrede til en nøjere Undersøgelse af, hvilket Papir der var blevet anvendt, og jeg blev snart behagelig overrasket ved at bemærke, at det var taget af en trykt Bog, og det en Bog trykt med den bekjendte Skrift, som Christiern Pedersen bragte hjem med sig fra Paris. Jeg udtog da den kunstig dannede Pap, løsnede de 20 Ark, hvoraf den bestod, meget forsigtigt og fremdrog

Jeg hider Rus ieg er vel ſkøn
huo mig vil tiene hand faar ond løn
Det ſiger mine tiennere alle
Som mig en Herre monne kalle
Fordi de ere i Aarden met mig
Thi faa de ſaadan løn ſom ieg

Første Side af »Broder Rus« i Udgaven af 1555.

Illustrationen er af tydsk Oprindelse og sikkert laant fra en Udgave af Sebastian Brants »Narrenschiff«.

en hidtil ukjendt Udgave af Broder Russes Historie, trykt i Kjøbenhavn 1555«. Et Facsimile af dette Fund, indledet med Rus-Litteraturens Bibliografi, har Chr. Bruun udgivet 1868 i en Luxus-Udgave paa 50 Exemplarer.

Forestillingen om Dødens altovervindende Magt var især bleven levende hos de europæiske Folkeslag efter Pestens Hærgninger i det 14. Aarh., og til Indskærpelse af denne Verdens Forfængelighed og alle jordiske Tings Forgængelighed afbildedes i Klostre og Kirker Døden som Benrad, dandsende afsted med Alle

Kongen i »Dødedandsen«.

Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar af den ældste danske Udg. paa det St. kgl. Bibliothek.

uden Forskjel, Unge som Gamle, Rige som Fattige, Pave og Kejser som Tiggere og Krøblinge, og de Rim, hvormed disse Billedrækker forklaredes, gik over i den folkelige Litteratur med eller uden Gjengivelser af Billederne. En af de i kunstnerisk Henseende ypperste Behandlinger af dette Emne findes i Mariakirken i Lübeck, og blandt de tidligste Folkeskrifter af denne Art møde vi den 1496 trykte lübeckske **Dødedands**, af hvilken den ældste danske, udkommen mellem Aarene 1530-40, er en noget udvidet og omskrivende Oversættelse; kun et eneste defekt Exemplar af den findes paa det St. kgl. Bibliothek, men 1860 er den udgiven paany af C. J. Brandt, efterat den mellemliggende Tid har seet flere forskjellige Variationer af dette almenforstaaelige Thema fremkomme.

Døden begynder sin Dands med Paven, kommer derefter til Kejseren, Kejserinden, Kongen, Hertugen, Kardinalen, Biskoppen o. s. v., Jomfruen, Haandværkeren, Studenten, Bonden o. s. v. indtil Ammen og Barnet; Alle ere de uforberedte til at følge ham i Dandsen, paa een for Reformationstiden karakteristisk Undtagelse nær: den lutherske Sognepræst, der har været en tro Hyrde for sin Menighed og derfor med Tryghed gaaer ind til sin Herres Glæde. En anden Ejendommelighed er det, at Døden — der fremstilles ridende paa en Løve eller med Le eller Spade — overfor Krigsmanden gjør Brud paa sin danske Tale og tiltaler ham paa Plattydsk.

Døde-dandsen.

Som Prøve paa »Dødedandsens« Vers med deres enkelte sproglige Mindelser om den tydske Original kan følgende Afsnit tjene:

Døden til Jomfruen.

Jomfru Tore, eller hvad Du hedder,
kom hid og lær nu mine Sæder.
Du plejer ja (!) gjerne at gaa i Dands
med hvide Klæder og lange Svands.
Nu skalt Du strax udi mit Net,
her er end Flere, skulle følge med.

Jomfruen svarer:

Eja, maatte jeg end blive ilive,
derom (!) vilde jeg mine Klenodie give;
Døden sparer intet menneskeligt Kjøn,
thi hjælp mig nu, Mariæ Søn!

Døden svarer:

Vi maa alt strax nu heden gaa,
det hjælper Dig ikke her længer at staa.

Østenfra havde Dyrefablen fundet Vej til den nyere Tids Europa (Bidpai, Lokman, Æsop), og i Fortællingen om den snilde Ræv og dens mangehaande Bedrifter affødte den det mest omfattende Dyre-Epos, Litteraturen kjender. Den gamle franske »*Roman de Renart*«, hvis skarpe Ironi ætsede ikke mindre Pletter i de middelalderlige Idealers blanke Skjold end senere »Don Quijote« i Ridderforgudelsens, vandt stor Popularitet ogsaa udenfor Frankrig; tidlig forplantedes den til Tydskland af den farende Digter fra Elsass Heinrich der Gleisner, af hvis Epos »Isengrines Not« der 1839 fandtes nogle originale Pergament-Brudstykker som Bind om Regnskaber, medens det som Helhed kun kjendes af sildigere Omarbejdelser. Senere blev det nederlandske Digt »*Van den vos Reinaerde*« til, og dette omplantedes mod Slutningen af Middelalderen paa Plattydsk som »Reineke Vos«, der udkom i flere, ved Forklaringer og Parallelsteder stadig forøgede Udgaver. En af disse udgik 1549 fra Ludvig Dietz's Presse i Rostock, og da den nævnte Bogtrykker paa denne Tid personlig opholdt sig i Kjøbenhavn for at trykke Biblen, er det højst rimeligt, at det er denne Udgave, der omsider har givet Herman Weigere Lyst til at oversætte den ham velbekjendte Digtning paa Dansk og at arrangere sig med den tydske Udgiver om Benyttelsen af hans Illustrations-Materiale.

Døden i »Dødedandsen«.

Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar af den ældste danske Udg. paa det St. kgl. Bibliothek.

Herman Weigere var af Fødsel en Malmøbo og formodes at have studeret i Tydskland. Under Grevefejden var han Raadmand i sin Fødeby, stod Borgemester Jørgen Kok nær og sluttede sig med denne til det grevelige Parti, paa hvis Vegne han i politiske Hverv afgik som Sendebud til Nederlandene og Tydskland. Senere bosatte han sig i Kjøbenhavn og udgav forskjellige Skrifter, af hvilke Oversættelsen af »**Reineke Foss**« er langt det betydeligste, et meget anseligt Kvartbind paa ikke mindre end 291 Blade foruden Dedikation (til Christian III.), Fortale og Register, rigt trykt og illustreret med Rostocker-Udgavens Træsnit samt med et Portrait af Kongen, med hvis Privilegium mod Eftertryk i sex Aar Udgaven udkom. Herman Weigere. Reineke Foss.

»En Ræffue Bog som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, oc er en deylig oc lystig Bog met mange skiønne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri føre haffuer værid paa Danske« — saaledes er Bogens danske

Titel. Efter Dedikationen følger en versificeret Indledning, i hvilken »Bogen tal om sig selffue«:

Af Tydske paa Danske er jeg udsæt,
Du, som mig vilt læse, forstaa mig ret.
Min Tale er skjemtelig latterfuld,
min Mening gaaer over alt Sølv og Guld.

Jeg taler om Dyr baade vilde og tamme,
hvorledes de sammen snakke og bramme;
besynderlig om Ræven, den trædske Mand,
hans Listighed gaaer over al Forstand.

Oversættelsen gjør paa enkelte Steder ligesom et svagt Tilløb til at lokalisere Handlingen; Løven, »Kong Nobel«, holder saaledes Hof i Lemvig, og hvor en Mand skal roses for sine ualmindelige Sprogkundskaber, fremhæves det, snurrigt

Illustration af Herman Weigeres »Rævebog« 1555.

nok, at »han kan alle Tungemaal vel forstaa, som tales mellem Ribe og Aabenraa«. Men det bliver kun ved Tilløbet; gjennemgaaende følges den plattydske Original trofast, om end i et godt dansk Sprog, og de mange Personnavne fornægte ikke deres fremmede Oprindelse: Isegrim, Hintze, Obenartz, Boldevin, Marquor, skjøndt ogsaa enkelte af dem ere fordanskede, som Mette (Geden), Fru Skrabeklo (Hønen), Plukkepose (Ravnen), Skarpnæbbe (Kragen).

Som Prøve paa Oversættelsen anføre vi Begyndelsen; selv med Goethes berømte »Pfingsten, das liebliche Fest, war gekommen; es grünten und blühten Feld und Wald« o. s. v. i Minde, skal man dog indrømme, at der ogsaa gjennem Digtets gamle danske Sprogtone lufter nogen Foraarsfriskhed:

Paa Pintsedag, ville I det mærke,
da hørte man sjunge Gøg og Lærke.
Skovene stode grønne, store og smaa,
Jorden gav sine Blomster hvide og blaa,
grønne og gule med herlig Lugt,
alle smaa Fugle de sjunge smukt.
En saare lystig Dag uden Regn og Vejr,
alle vare glade, som der vare nær.
Nobel, over alle Dyr en Kong,
han holdt sit Hof alt samme Gang
udi en Stad, som hed Lemvig,
thi han var vældig, stor og rig.
Han lod udraabe i sit Land
en Herredag for menig Mand.
Der samledes mange store Hanse,
Fruer og Jomfruer, som gjerne dandse,
Almuens Folk desligest uden Ende,
der kom og Tranen, hvo hende kjende.
Thi Kongen vilde det saa rette
og Alting vel tilrette sætte
og vilde der holde ærligt Hof,
alt hans Rige til Ære og Lov.
Han havde og forskrevet deslige
alle Dyr, baade fattige og rige,
store og smaa over alle sine Land,
uden Ræven hin røde, den falske Mand.

Herregunst og Aprilis Luft,
Kvindfolks Venskab og et Rosen smukt,
deslige allehaande Dobbelspil,
omvendes snart, hvo det agte vil.

Hvo sit Levnet til Hove vil ende,
han skal sin Kaabe efter Vejret vende
og lade den hænge til baade Side,
vil han ellers længe til Hove ride.

Som man seer af Citatet, ledsages Texten heltigjennem af Marginal-Noter, baade rimede som de to her anførte, og Prosa-Sententser af Skriften, Kirkefædrene, Seneca, Cato o. fl. Desuden efterfølges hvert Kapitel af vidtløftige Forklaringer over Indholdet, udførlig Paavisning af dets moralske Lærdomme og adskillige didaktiske Vers, mest af de tydske Digtere Freidank og Sebastian Brant, som saaledes indføres i vor Litteratur samtidig med det gamle Digt, Alt i Overensstemmelse med den benyttede Originaludgave. Af hvilken broget Beskaffenhed Indholdet saaledes bliver, men hvorledes Bogen derved ogsaa i encyklopædistisk Betydning nærmer sig til at blive »den verdslige Bibel«, som man har kaldt den med Hensyn til dens Kløgt og Menneskekundskab, kan det første det bedste Uddrag af Registret vise, f. Ex. under Bogstavet C: Cambyses lod flaa en Dommer — Capellan og Skriftefader til Hove — Cato lærer sin Søn — *Celum non Animum mutant* (de skifte Himmelstrøg, men ikke Sind) — Christnes Trøst paa det Yderste — Ciceronis mærkelige Lærdom — Cirillus taler om fire Laster — Claus Nar — *Concilium Nicenum* samtykker i Ægtestanden — *Contra mortem nullum est remedium* (mod Døden groer ingen Urt) — Crates mærkelige Sprog, m. m.

Weigeres Oversættelse er udkommen i tre Oplag, men »Reineke Foss« er desuden flere Gange oversat paany, i vort Aarhundrede af Oehlenschläger, Fr. Schaldemose og Chr. Winther.

Dramaet. De første svage Spirer til den dramatiske Digtning komme tilsyne herhjemme i dette Tidsrum, efterat de i Slutningen af Middelalderen have udviklet sig til Blomstring i de store Kulturlande. Ligesom det antike Skuespil fremgaaer ogsaa det middelalderlige af Gudsdyrkelsens Former. Den katholske Kirketjeneste havde allerede i Messen med dens Antifoner og Responsorier, med dens skiftevis fungerende Præster og deres foreskrevne Omklædning i Løbet af Messens Udførelse et dramatisk Element, som udviklede sig med organisk Væxt til større og bevægeligere Optrin, saasom Processionerne i og udenfor Kirken, Palmegrenenes Indvielse Søndagen før Paaske, Fodvaskningen Skjærtorsdag, den sceniske Efterligning af Krybben i Bethlehem ved Julegudstjenesten og af Frelserens Grav i Paaskeugen — hele denne Anskueliggjørelse af Evangeliernes Fortælling formede sig mere eller mindre til et Skuespil for Menigheden, det første og i lange Tider det eneste, den kjendte. Bibelens Ord omsattes senere i rimet Dialog, og hertil sluttede der sig paa bestemte Steder særlige Korsange, saa de Udførende sondrede sig i agerende Personer, hver med sin Rolle, ja optraadte endog i Kostume, saaledes som det sees paa hosstaaende Gjengivelse af et Billede fra det 12. Aarhundrede, som er vedføjet Korsangen for Paaskesøndag i et Pergamentshaandskrift i Karlsruhe;

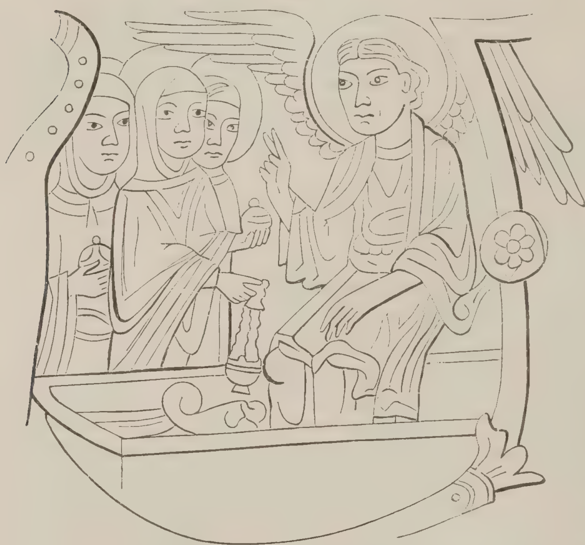

Illustration til Sangen »*Vespere autem sabbati*« i Reichenauer Pergamentshaandskriftet Nr. 60 i Karlsruhe, skrevet i det 12. Aarhundrede og indeholdende Korsangene for Aaret.

man seer her tre Præster iførte Kvindedragt, men kjendelige paa Røgelsekarrene, samt Englen siddende paa den tomme Grav.

Ud af sig selv voxede Kirketjenesten saaledes frem mod det Theatralske, og i det 12.—13. Aarhundrede var den naaet til formelige dramatiske Forestillinger af Julens og Paaskens hellige Begivenheder, i Tydskland kaldede med det latinske Navn *ludi*, i England *miracles*, i Spanien *autos* og i Frankrig *mistères*, hvilket Ord nu menes at være en Forvanskning af det latinske *ministerii*, som disse Opførelser kaldtes med et kirkeligt Navn, fordi de foranstaltedes af *ministri ecclesiæ*, Kirkens Tjenere; da deres Indhold var en Anskueliggjørelse af det Mirakuleuse i Vendepunkterne af Christi Liv, og da de gik ud paa en Fremstilling og Forherligelse af Troens Hemmeligheder, er Folkesprogets Forvandling af Ordet til *mistères* forklarlig nok, og den er ialtfald slaaet fast i Litteratur- og Kulturhistorien, der betegner disse kirkelige Skuespil ved Navnet Mysterier. De vare i Reglen forfattede af Gejstlige paa Grundlag af den hellige Skrift, senere ogsaa af Legenderne, de ageredes af Gejstlige, og Opførelsen fandt sædvanligvis Sted ved de store Højtider under umaadelig Tilstrømning af det skuelystne Folk, som ikke betalte for Adgangen, men vel maatte yde sit Offer i Løbet af Forestillingen. Mysterier.

Endnu et betydningsfuldt Skridt tog det kirkelige Skuespils Udvikling, da det drog sit Lægpublikum med ind i Aktionen og derved formidlede Overgangen fra Brugen af Kirkens latinske Sprog til Anvendelsen af Folkesproget. I Begyndelsen har Menigheden taget Del i Opførelsen ved paa bestemt Sted at falde ind med en Sang i sit eget Sprog, f. Ex. ved Paaskespillet Afsyngelsen af Hymnen »Christ er opstanden« som Udtryk for den almindelige Glæde herover. Efterhaanden som enkelte Lægmænd lagde deres særlige Anvendelighed for Dagen, toges de med i Opførelsen, og de rimede Parafraser, som tildeltes dem, vare oversatte paa Folkesproget, indtil sluttelig det kirkelige Skuespil helt gik over til dette og paa samme Tid mere og mere kom i Lægfolks udelukkende Besiddelse, samtidig med at det flyttedes fra Kirkens lukkede Rum ud paa Kirkegaarden, ud paa Gader og offentlige Pladser. I det 13. Aarh. forbød endog Paven de Gejstliges Deltagelse i disse Skuespil, hvis Overførelse paa profan Jordbund vel ikke var foregaaet uden adskillige Spor af hin Tids alt Andet end

høviske Vid, som omvankende Sangere og Gøglere vare villige Kolporteurer af. Da Skuespillets Udskillelse fra Kirken var helt tilendebragt, havde med det Samme dets oprindelige Alvor for en stor Del veget Pladsen for folkelig Skjemt og Humor. Med opmærksomt Blik opsporede man i den højtidelige Handling saadanne Punkter, hvor der paa en naturlig Maade kunde gjøres Plads for Episoder af lystig Art til Afvexling med det højtidelige Indhold; til saadanne Øjemed benyttedes Figurer som den Kjøbmand, hos hvem Kvinderne kjøbe Krydderurter paa Vejen til Christi Grav, Gartneren i Gethsemane Have, Værten i Emmaus o. fl. I Frankrig gik Skjemten især vidt i saa Henseende og skaanede end ikke Vorherre selv; i et fransk Passionsskuespil sover Gudfader under sin Søns Korsfæstelse og Gravlæggelse og vækkes af en Engel med de Ord: »Din højtelskede Søn er død, og Du ligger her og snuer som en Drukkenbold.« — »Hvad? Er han død?« — »Ja saa min S'æl er han død.« — »Fanden staa i det, at jeg ikke vidste det!«

Det var ogsaa i Frankrig, at »*les Entremets*«, Farcerne — for det middelalderlige Skuespil noget Lignende som Satyrspillene for det antike — naaede deres Højdepunkt af Kaadhed, Frivolitet og Uhøviskhed, men tillige af Vid, en Evne, som allerede er tilstede i det alle Udskejelser undskyldende Navn, man gav dem: »*Sottises*«. I Tydskland kaldtes de »Fastnachtspiele«, i hvilken Benævnelse der jo ligeledes ligger en Appel til Overbærelse med en Lystighed, som havde et særlig vidtrækkende Privilegium i Fastelavnstiden. »Den dumme Djævel« var især en Person, Kaadheden valgte sig til Gjenstand for sine Løjer; senere, henimod Middelalderens Slutning og i Reformationstiden, maatte Præster og Munke holde for, idet Uoverensstemmelsen mellem den fordærvede Gejstligheds Lære og Levnet ydede Motiver i Mængde, som altid kunde være sikre paa at finde et modtageligt Publikum.

Fastelavnsspil.

Scenen.

Hvad den sceniske Opførelse angaaer, nøjedes den med saa tarvelige Midler, at der slet ikke er nogen Sammenligning mulig mellem den og vor Tids udviklede Sceneteknik; endnu Shakspeares paa kraftig Handling og fantastisk Forvandling saa rige Stykker foregik paa en Skueplads, som i en nu ukjendt Grad appellerede til Publikums Indbildningskraft. Visse nerverystende Taskenspillerkunster, som f. Ex. at kunne afhugge et Hoved paa Scenen, saa Blodet sprøjtede ud, havde man derimod ikke liden Færdighed i at

udføre og anvendte gjerne saadanne kraftige Effekter. Mysteriernes Scene var et let tømret Stillads under aaben Himmel og, da Komedien foregik om Dagen, uden al Belysningseffekt; ved Siden af det stod eller laa de Spillende, indtil det Øjeblik kom, da de ifølge deres Rolle skulde træde frem, hvilket i Stykkets Gang skete uden synderlig Motivering, saa at det gjaldt om dem Alle, hvad der hos Holberg saa jevnlig siges om den gamle Jeronimus: at han kommer »meget belejlig«. En Udraaber, »*expositor ludi*«, ogsaa kaldet *præco* eller Herold, aabnede gjerne Handlingen med en Prolog og sluttede den med en Epilog. Længere frem i Tiden byggedes Scenen i to Stokværk, af hvilke det nederste da tjente til Opholdssted og Paaklædningsrum for Skuespillerne; senere faldt Mysterie-Scenen i tre Afdelinger, den øverste forestillende Himlen, hvorfra Sidetrapper førte ned til den mellemste, Jorden, medens Helvede, Djævlenes og de fortabte Sjæles Opholdssted, var længst nede; bevægelige Huse, som skubbedes ind paa Scenen, angav forskjellige i Handlingen omtalte Lokaliteter, f. Ex. Herodes' og Pilatus' Paladser, Caiphas' Bolig o. s. v. Et endnu tarveligere Udstyr kunde de saakaldte Moraliteter nøjes med, allegoriske Skuespil, i hvilke personificerede Dyder og Laster optraadte som Agerende, men i hvis Handling der forsaavidt var mere dramatisk Kraft end i Mysteriernes som Drama forklædte episke Begivenhedsrække, som der her fra Kompositionens Side var lagt an paa Fremstillingen af en Konflikt mellem det gode og det onde Princip med vexlende Kaar under Kampen og som oftest sluttelig Sejr for det Gode. Moraliteter.

Efter at Skuespillet var blevet omplantet paa verdslig Grund, dyrkedes det dels af omrejsende Bander, der havde gjort sig Kunsten til Profession, dels knyttedes det til Universitetet og Skolerne og fik herefter Navnet Skolekomedie, hvorved man dels forstaaer baade de nylatinske og de klassisk-latinske Skuespil (Plautus og især Terents), som opførtes i pædagogisk Øjemed for Sprogøvelsens Skyld, dels ogsaa i Almindelighed saadanne i Modersmaalet skrevne Stykker som de nys omtalte, udførte af den studerende Ungdom. Skolekomedier.

Saadanne Komedier har Danmark sikkert ogsaa kjendt, om end kun sporadisk; hvad der er levnet af dem, er ubetydeligt. Et Haandskrift paa det St. kgl. Bibliothek indeholder tre danske Skuespil, som have udgjort Bestanddele af hvad man kunde kalde det dramatiske Repertoire for Vor Frue Skole i Odense under

Chr. Hansen. Christiern Hansens (eller Jensens, *Christiernus Joannis*) Rektorat. Af disse Skuespil er »Dorotheæ Komedie« en Oversættelse af et latinsk Stykke fra det 16. Aarh.s Begyndelse, udentvivl foretagen af Chr. Hansen selv; til det andet — »Den utro Hustru« — kan Forfatterskabet eller Bearbejdelsen med nogen Rimelighed tillægges ham, medens det tredie, »Paris' Dom«, staaer saa langt under de to andre, at det snarere kan tænkes at have en af Skolens Disciple end dens Rektor til Forfatter.

Dorotheæ Komedie. »Dorotheæ Komedie« behandler den hellige Dorotheas tidlig og hyppig dramatiserede Historie, visende, hvorledes hun hverken ved Overtalelse eller Trusel er at bevæge til at svigte sin kristne Tro og sit Kydskhedsløfte. Den naive sceniske Bygning har Stykket tilfælles med Tidens andre dramatiske Frembringelser, og da den vil blive oplyst ved et andet Exempel nedenfor, ville vi som Prøve paa Stilen kun citere et monologisk Fragment af Dialogen; trods de stærke Lidenskaber, som ere i Bevægelse hele Stykket igjennem og tilsidst samle sig om en Halshugning paa Scenen, er den tør og filistreus i sit Udtryk, hvilket man vil forstaa, naar man erfarer, at de her anførte Vers — Helgenindens Beskrivelse af Himmerige — ere de, hvori der uden Sammenligning er mest Flugt og Stemning:

Der er en Stad paa Østerled,
højt til Himlen haver han med,
der er Lyst og altid Glæde,
der kan aldrig Nogen græde,
der voxer Balsamus, Violer og saa Roser,
Thimeon, Bucsus i alle Moser,
der blæser mild Sønden og aldrig Norden,
Vest eller Sydvest blæs ej i Fjorden,
der er Hvile og evig Ro
og saa lysteligt der at bo,
derinden voxer alle lystelig Træ,
og spadserer derinden Hjorter og Fæ,
der er ej Ulve eller nogre Bjørne,
skadelig Fugle eller nogre Ørne,
der er ej Hugorme, Øgler eller Snoge
paa nogen Marke, i nogre Kroge.
Der er en Kilde klar og ren,
jeg Dig det siger foruden Meen,
af hende løber fire Floder,
de gjøre i Verden alle Fjorde.
I samme Floder ere dyre Stene,
bedre end noget Guld hint rene.
Der sjunger Nattergal Nat og Dag,
hun haver deraf ingen Umag.
Der er Fred og aldrig Kiv,
der kan leve saamangen en Viv,
Enok og Helias baade
de leve der med stor Naade,
saa unge ere de, som de did først komme,
de skinne i deres Ansigt som noger Blomme.

Paris' Dom. I »Paris' Dom« behandles det bekjendte græske Sagn, men efter latinsk Kilde (»Hilsæl, Goddag, Paris from, din Lige findes ikke i Rom,« tiltaler Mercurius den trojanske Prinds). Stykket er nærmest en »Moralitet« med de klassiske Skikkelser som Udtryk for Dyder og Laster, og Moralen er da den, at Mennesket i sin Daarskab og Fordærvelse løber efter Glæden (Venus) og lader Visdom og ædelt Sind (Pallas og Juno) gaa for Lud og koldt Vand.

Den utro Hustru. Det var nu dog ialtfald nogen Moral. Men i »Den utro Hustru« er der ikke Spor af den at finde: den har simpelthen ikke existeret for Forfatteren af denne kaade Fastelavnsfarce, og ligesaa lidt har der været spurgt om den af hans Publikum, der kun vilde skoggerle af den drøje, ja mere end drøje Skjemt

i Situationer og Repliker, som er af en saa usminket Naturlighed, at den giver sit Bidrag til at forstaa Peder Palladius' Ivren mod »Fastelavnsdjævelen« i flere af hans Skrifter. Handlingen er tagen fra en af de Smaahistorier, som vare Fælleseje for de middelalderlige og en Del af den nyere Tids Forfattere: En Mand forlader sin unge og smukke Kone, for at gjøre en Pilegrimsrejse; af hans Fraværelse benytte forskjellige Bejlere til hendes Gunst sig: først en Bonde, hvem hun taler haardt til for hans plumpe Væsen, hans lange Skjæg og fordi han selv har en Kone, og skjøndt han benægter dette Sidste (»jeg havde en gammel Trold ifjor«) og tager et Bad for at gjøre sig tækkelig, kan han dog ikke formaa den Skjønne til Utroskab, men maa lade sig ynkelig trække hjem ved Haarene af sin egen »Trold«, der overrumpler ham under hans Bejlen; dernæst en Munk, hvem Stilling og Dragt ikke volder Skrupler:

Skøder*) ej Kappen, jeg haver paa,
jeg kaster hende vel op udi en Vraa,
saa staaer igjen en Mand fuld strunk,
i Vraaen ligger da den sorte Munk,

men som afvises af Konen med det Raisonnement: »Skulde jeg endelig gjøre ilde, de Hofmænd jeg heller have vilde«. Flux melder en Hofmand sig og driver Munken paa Dør, uden derfor selv at rykke sit Maal nærmere trods al sin indsmigrende Tale. Han tager da sin Tilflugt til en Troldkvinde, hvem han lover god Betaling, hvis hun kan bringe den smukke Kone i hans Magt. Hun maner Djævelen frem, og da han ikke strax giver Møde, bruger hun sin frygteligste Besværgelsesformular:

Paaskelyre, jeg maner Dig,
at Du snarlige svarer mig.
Jeg maner Dig ved Salt og Brød,
ved Hejre, Gøg og Ridder Rød,
ved Norges Skjær og Vendelskaff**),
jeg maner Dig ved alle Troldkvinde
alle de, man kan i Verden finde,
med alle de Kjærlinger, der kan i Verden være,
ihvor de ere, fjern eller nær,
at Du ej længer skjuler Dig,
men snarlig kommer nu hid til mig.

Denne Besværgelse, især den sidste Del af den, tør Djævelen ikke modsætte sig (»vil Du saa med Kjærlinger mane, da maa jeg snarlig faae min Bane,« siger han). Det overdrages nu til ham at overtale den standhaftige Kone; men trods hans slebne Tale og hans subtile Argumenter strander al hans Kunst paa hendes urokkelige Troskab mod hendes fraværende Mand, og han vender saare forknyt tilbage til Troldkvinden, som da ogsaa overdænger ham med Skjældsord og Hug, hvorpaa hun selv tager Sagen i sin Haand, truet dertil af den forelskede Hofmand, der vil have Valuta for sine udlagte Penge. Ledsaget af en Hund møder hun for den smukke Kone som en grædende gammel Tiggerske. Konen spørger hende, hvi hun græder, og efter nogle Omsvøb fortæller hun da, at den Hund, som følger hende, engang var hendes Datter, som er bleven omskabt i Dyrelignelse, fordi hun ikke vilde føje en ung Mand, der bejlede til hendes Kjærlighed. Herover bliver Konen bange, betroer Tiggersken, at hun netop er i en lignende Kasus, og raades naturligvis paa det Kraftigste til at opgive sin Modstand, hvis Hofmanden skulde

*) bryd Jer ikke om. **) Vendelskage, Skagens Landtunge med det farlige Rev.

komme igjen, at ikke en lignende Ulykke skal ramme hende. Strax efter indfinder Hofmanden sig, og Konen følger det givne Raad.

Handlingen staaer, som det vil sees, udenfor alt Forhold til Moralen og tilsigter kun at vække Tilskuernes Latter over de lystige Situationer, der ikke ere uden en vis dramatisk Klimax i Fremførelsen af de tre Personer: Bonden, Munken og Hofmanden, og ikke uden Spænding i den Forventning, der vækkes om Udfaldet af de Intriger, som sættes iværk først af Djævelen og derpaa af den ham overlegne Troldkvinde. Ogsaa Dialogen er stundom lystig nok, men er præget af Fastelavnsmorskabens hele Drøjhed.

I Aaret 1868 fremdrog S. Birket Smith af en saa at sige fuldstændig Forglemmelse et gammelt dansk Skuespil, som indtager en særlig Plads i Tidsrummets tarvelige dramatiske Litteratur, ikke ved æsthetisk Værd eller fremragende Teknik, men ved den mærkelige Omstændighed, at det behandler et nationalt Emne, noget i denne Oversættelsens og Efterligningens Periode aldeles Enestaaende.

Ludus de S. Kanuto.

Stykkets Navn er »*Ludus de Sancto Kanuto Duce*«, Skuespillet om den hellige Hertug Knud ɔ: Knud Lavard. Det maa antages at være skrevet omkring Aaret 1530 af en ubekjendt Forfatter, rimeligvis en Katholik, siden han har valgt en Helgens Historie til sit Emne og i sin Behandling af den Skridt for Skridt følger den katholske Legendes Fremstilling af Martyrens Liv. Men desuagtet er Skuespillet alt Andet end et af de sædvanlige Helgenspil, i hvilke Hovedpersonens mirakuleuse Gjerninger skildres til Kirkens Forherligelse, saaledes som f. Ex. »den hellige Dorothea«; det er tvertimod Knud Lavard som national Skikkelse, Forfatteren har villet tegne i den Række Optrin, han hensætter ham i. Hvad Stykkets dramatiske Karakter angaaer, da ere disse Optrin leddede til hinanden med hele den Naivetet, som betegner Dramaets Begyndelse herhjemme som andetsteds, med en Ligegyldighed overfor Tidens og Rummets Begrændsning, der fremlyser allerede af den Omstændighed, at Handlingen i det ikke lange Stykke omfatter et Tidsspand af en Menneskealder. I saa Henseende giver selv et kort Uddrag af det en god Prøve af Tidens dramatiske Kunst, til hvis Forstaaelse man blot bestandig maa stille sig den primitive Scene for Øje, paa hvilken selv fjernt fra hinanden liggende Lokaliteter vare samlede paa et og samme Podium:

Knud Lavard er bleven Hertug i Sønderjylland, og her faaer han Bud om at indfinde sig hos Kong Niels i Ribe:

Preco inuitans ducem ad consilium Ripense (Herolden indbyder Hertugen til Raadet i Ribe):

Med dette Brev, Hr. Hertug Knud,
lader Kong Niels Eder stævne,
at I snarlig skal komme til Ribe ud,
eller han vil dette over Eder hævne.
I ere for hannem beløjet fast,
tænker op, hvad I ville hannem svare,
sin Vrede haver han til Eder kast,
Gud vogte vel Eders Liv for Fare.

Dux loquitur vxori suæ (Hertugen siger til sin Hustru):

Kjære Hustru, hvad vorder her til?
Om Kongen mig fange vil,
hvad skal jeg hannem svare?

Vxor respondet (hans Hustru svarer):

Dette bedste Raad, jeg sige kan:
I ere selver fuld fin en Mand,
tager Eder for hannem vare.

Dux respondet vxori (Hertugen svarer sin Hustru):

Jeg vil hen til Hans Naade gaa
og høre, hvad Svar jeg monne faae.

Vxor dicit Kanuto (Hustruen siger til Knud):

Mons, Eders Frænde, han er en Skalk forvist,
jeg frygter, hans Hjerte er fuldt med Svig og Argelist,
hans Agt og Sind ere onde;
udi ni Aar dette veed jeg vel,
da haver han agtet at slaa Eder ihjel,
troer hannem nu ingenlunde.

Dux respondens vxori (Hertugen svarer sin Hustru):

Kong Niels haver mig selver for sig stævnt,
jeg maa ej Andet gjøre,
haver mig ved Navn og synderlig nævnt,
jeg vil min Forskyldning høre;
der skal Sletingen raade mig fra,
jeg vil til hannem fare,
ret strax vil jeg til hannem gaa
og vil dette intet spare.

Dux appropinquans ad palatium regis, dicit preco regi (Hertugen nærmer sig Kongens Slot [altsaa i Ribe!], Herolden siger til Kongen):

Hr. Hertug Knud han er herfore,
selver vil han Eders Naade svare,
hvad I vil hannem tiltale.

Rex respondet (Kongen svarer):

Bed hannem gaa ind for Raad og Ret
og føje sine Ord iblandt os fuld slet,
isted (paa Stedet) foruden Dvale.

Preco ad ducem (Herolden til Hertugen):

Min Herre er Eder saare vred,
jeg vilde, I vare paa Blakkehed,
I skulde for Rette gange.

Kanutus respondet (Knud svarer):

Nu hjælpe mig Maria, milde Mø,
om jeg skal nu for hannem dø
eller nu blive Kongens Fange.

Et dicit dux regi (og Hertugen siger til Kongen):

Naadige Herre, hvad skylde I mig,
eller hvad er min Brøde?
Siger mig dette fuld snarlig,
hvi I monne mig saa true og høde.

(I en Replik beskylder Kongen Hertug Knud for, at han tragter efter Kongeværdigheden i Sønderjylland, i den næste gjendriver Hertugen Beskyldningen som grundløs, hvorpaa Kongen formildes og siger):

Kjære Hr. Knud, værer ikke ublid,
vort Venskab skulle I nyde;
det var fuldtvel, I kom selver hid,
til Gjæst ville vi Eder byde;
i Jul skulle I til Roskild komme,
der vil vi saalænge blive,
dette skal Eder alle Dage fromme,
om vi maa med Eder leve.
Mons, vores Søn, skal fly Eder Nok,
Alt hvad I monne begjære,
iaftes han Eder Herberg tog,
hvorfor han smuk monne være.
Hertug Knud, kommer til os hid,
I maa ej Andet gjøre
til denne hellige Juletid,
Eders Banner lader for Eder føre.

Dux respondet regi (Hertugen svarer Kongen):

Naadige Herre, jeg takker Eders Naade,
kan jeg tjene Eder igjen udi nogen Maade,
da skal I mig ganske velvillig finde
af min ganske Hu og Sinde;
men her haver I min Haand,
at jeg vil komme til Eder, om jeg nogenlunde kan.

Dux properans ad proprium palatium, preco loquitur ciuibus Roskilden: expectans aduentum regis (Hertugen begiver sig ilsomt tilbage til sit eget Slot, Herolden taler til Borgerne i Roskilde, oppebiende Kongens Ankomst):

I Borgere af Roskild, hører mine Ord,
kommer Mad til Ild og bereder Bord,
Kongen vil hid fare;
i denne Jul vil han her blive,
I skulle hannem Nok at æde give,
tager vel paa hannem vare.
o. s. v.

De her omtalte Skuespil ere alle udgivne efter Haandskrifterne af S. Birket Smith: »De tre ældste danske Skuespil« (1874) og »*Ludus de Sancto Kanuto Duce*« (1868). Udgiverens Indledninger ere samlede i hans »Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade« (1883), som desuden indeholder en Afhandling om »Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil«, der dog endnu kun er naaet til at behandle den første af de nævnte to Figurer.

I »Aarsberetninger og Meddelelser fra det St. kgl. Bibl.« I. og II. (1870-75) har Chr. Bruun givet den danske Litteraturs Bibliografi fra Bogtrykkerkunstens Indførelse til 1550. Fortegnelsen omfatter 260 latinske og danske, i Udlandet eller herhjemme trykte Skrifter af danske Forfattere og Oversættere. 260 Skrifter fordelte paa 68 Aar giver altsaa en litterair Produktion af henved fire Arbejder om Aaret! Vel kan man gaa ud fra, at adskillige Litteraturfrembringelser ere gaaede sporløst tabt i Aarenes Løb, saa at det samlede Tal maa forhøjes noget; og hvad Gjennemsnitstallet angaaer, vil det være blevet klart af det Foregaaende, at den litteraire Virksomhed er forholdsvis livlig i Reformationens egenlige Kampaar, saa at Tallet for disse Aars Vedkommende maa sættes ikke lidet højere; men saa maa det paa den anden Side heller ikke oversees, at Størsteparten af de udkomne Skrifter kun er af meget ringe Omfang, henhørende til hvad vi nu vilde kalde Piece-Litteraturen. Alt i Alt faaer man Billedet af en Produktion, der er som en Draabe mod Havet i Sammenligning med vore Dages aarlige Syndflod af Bøger. At skrive en Brochure var dengang en Bedrift, at læse den en Opgave, der ikke betragtedes som løst ved den første overfladiske Tilegnelse, men fordrede en atter og atter gjentagen Fordybelse i Indholdet, som gjorde dette til den Læsendes Livseje, til en Del af hans aandelige Jeg.

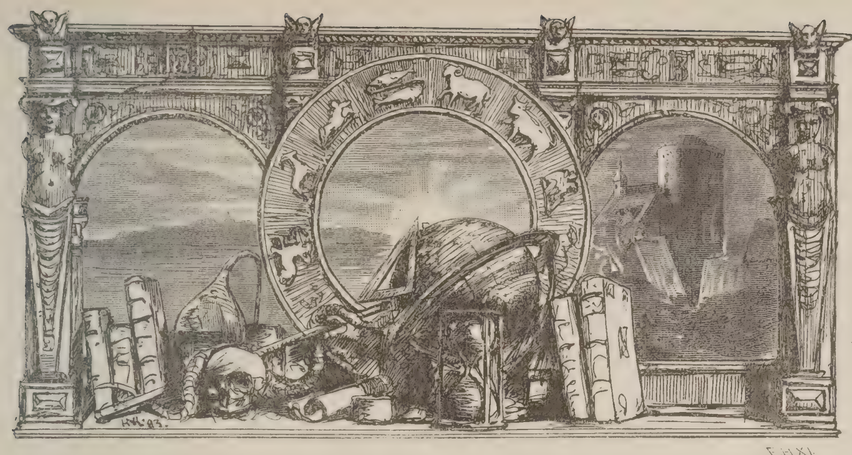
Af de 260 Skrifter ere de 155 af religieust og theologisk Indhold. Tallet giver en afgjørende Maalestok for Tidens fremherskende Interesse. Hvad de politiske Meningers Samfundsspaltning er i vore Dage, var de religieuse Anskuelsers for hin Tid: de bares

frem med ikke mindre Lidenskabelighed, og de bundede forsaavidt dybere i Personligheden, som modererende eller forflygtigende Indflydelser fra andre Aandsomraader vare faa eller ingen. Til Indifferentisme var der ikke Plads; Enhver tog sit Parti, og fra Adelsmandens Borg til Kjøbstadborgerens og Bondens Stue, forsaavidt de husede tænkende Væsner, drøftedes det religieuse Anliggende som en Salighedssag, og de idelig og idelig fremførte Argumenter for og imod tabte ikke deres Kraft ved Gjentagelsen: de slog kun Modsætningen stærkere fast. Som Kirkestriden saaledes stillede hver Enkelt en Livsopgave, blev dens Litteratur overhovedet Midlet til at faae Folket aandelig itale. I denne Henseende betegner Reformationstiden altsaa en betydningsfuld Fase i Kulturudviklingen, saameget mere som dens Litteratur iklæder de nye Tanker Modersmaalets Dragt og, skjøndt for en stor Del udsprungen direkte fra Reformationsbevægelsens Hjemstavn, Tydskland, under adskillige Forfatteres — især Chr. Pedersens og Bibeloversætternes — Behandling giver denne Dragt tækkelige Former, et bekvemt Tilsnit og en hjemlig Farve, eller med andre Ord: skaber den danske Litteraturs Skriftsprog.

Men i højere Emner var dette Sprog endnu uforsøgt. Hvad Tiden frembringer af Digtning, er oftest ubehjælpsomt i Formen, altid uselvstændigt i Ideen. Historieskrivningen gjør kun de første famlende Skridt ad den nye Methodes Vej, og de exakte Videnskaber skimtes kun i deres allerspædeste Gry. Deres Tid kommer først i den næste Periode, da Humanismen indlemmer ogsaa Danmark som anerkjendt og selvstændig ydende Led i sin europæiske Lærdomskreds, men tillige, som en ligefrem Følge heraf, bryder det nationale Præg, som betegnede Litteraturen i Reformationstiden.

DEN LÆRDE TID.

1560—1710.

Medens Reformationstidens hele intellektuelle Kraft føres i Kampen under et fælles Løsen, saa al aandelig Virksomhed samler sig som i een bred Strøm, viser det følgende Tidsrum en Mængde spredte Nybegyndelser paa forskjellige af den foregaaende Slægt forsømte Omraader. Ved en Række tildels fremragende videnskabelige Arbejder træde danske Lærde ind i Kredsen af det humanistiske Europas Lysbringere og tilkæmpe sig Medlemsret i det internationale Broderskab, der med Latinen som indbyrdes Meddelelsesmiddel gjør de første Spadestik i de exakte Videnskabers jomfruelige Jordbund og berede den til kommende Tiders frugtsvangre Udsæd. Ogsaa paa et snevrere nationalt Omraade begynder den videnskabelige Aand at røre sig: Fædrelandets Historie og dets Oldtidsminder, Modersmaalet og de øvrige nordiske Sprog faae deres flittige Dyrkere, og er Begyndelsen end famlende, peger den dog mod det Rette.

Betegnelsen »det lærde« bærer derfor Tidsrummet med Føje: ikke alene Enkeltmand vier sit Liv til Lærdommen, hvad enten han gransker i den stille Præstegaardsstue eller taler som Lærer fra Højskolens Katheder, men i hele Slægter synes videnskabelig Drift at være gaaet i Arv fra Fader til Søn, ja til Datter med, i flere Led. Men en anden Betegnelse kan med samme Ret tillægges Tidsrummets første hundrede Aar, idet Afsnittet indtil

Regjeringsforandringen 1660 med al god Grund kan benævnes Adelsperioden. Paa de store Gaarde havde Videnskabelighed og Lærdom et ligesaa trygt Hjemsted som i de Lærdes Stuer, og som oftest et med Hjælpemidler rigere udstyret. At Rigets ypperste Stand svigtede sin nationale Pligt 1660, har kastet en uretfærdig Skygge over dens ægte fædrelandske Holdning i det foregaaende Hundredaar, hvortil endnu er kommet den rationalistiske Tidsalders ensidig demokratiske Betragtning af Adelen som en fortrinsvis frihedsfjendsk og bondeundertrykkende Samfundsklasse. Den danske Adel under Frederik II. og Christian IV. behøvede ikke at rødme ved Sammenligningen med noget andet Lands; at Raahed og Vilkaarlighed traadte grelt frem hos enkelte af dens Medlemmer, var Tidens mere end Standens Mærke, og betragtet som Helhed har den ydet sit Fædreland Statsmænd, for hvem Danmarks Hæder og Magt var ypperste Lov, Hærførere, som forstod at kæmpe og dø for Konge og Land, og — hvad der i denne Fremstilling vedkommer os nærmest — Beskyttere og Indehavere af Tidens aandelige Liv i dets modneste Former. Der møder os i denne Tidsalder en hel Falanx af stolte gamle danske Navne, som paa det Nøjeste ere knyttede til Periodens baade videnskabelige og folkelige Aandsvirksomhed enten som Udøvere af litterair Virksomhed eller som Tilskyndere til den, som gavmilde Befordrere af Litteraturen, som Anlæggere af betydelige Bogsamlinger, som Værnere om nationale Mindesmærker — ikke blot mandlige, men ogsaa kvindelige Navne, af hvis nære Forhold til litterair Idræt en enkelt Side er berørt ved Omtalen af Folkevisedigtningen.

Efter Adelens Fald hæve Borgerstanden og den borgerlige Gejstlighed sig og muliggjøre den bredere Modtagelighed for de Almenimpulser, der senere udgaa fra Holberg. Hans fremtrædende Tendens er jo netop Kampen mod det Exklusive, det Udelukkende og Afstængende, som endnu klæbede og efter Udviklingens Gang maatte klæbe ved det lærde Tidsrums videnskabelige Gjerning, der for den væsenligste Del blev til i et fremmed Sprog og behandlede Emner, der laa højt over Mængdens Horizont, hvor vanskeligt deres Behandling end, betragtet fra vor Tids Standpunkt, kunde have ved at hæve sig over Hildethedens og Ufrihedens Jordsmon. De nye Ord, som udtaltes paa Samfundets Højder, fandt ingen Gjenklang i Folkelivets trange Dale, hvor endnu i lange Tider de tarveligste

Troeselementer i uopløselig Forening med kras overtroiske Forestillinger var Mennesketilværelsens hele Aandsindhold. Selv ikke paa Skrænterne op imod de solbeskinnede Tinder faldt der noget rigeligt Lys, dertil vare Studiernes Kaar endnu i lang Tid for tarvelige, skjøndt Universitetets Fornyelse under Christian III. efterfulgtes af en forholdsvis blomstrende Periode under Frederik II. Hovedmanglen laa i Arten af det akademiske Studium, hvor den formalistiske Disputation havde Overvægten over den reale Kundskabstilegnelse med dens aandsdannende Totalsyn, saavelsom i Ordningen af Universitetets Embedshierarki, indenfor hvilket der maatte avanceres opad fra det ene Fakultet til det andet uden Hensyn til, om den ansatte Videnskabsmands Kundskaber og Virkelyst faldt sammen just med de Krav, den tilfældigvis ledige Lærestol stillede. At Latin var Lærerens som Tilhørerens eneste Sprog i videnskabelige Emner, er en Selvfølge. Det herskede med samme Enevælde i den lærde Skole, hvor der gaves Syvaarsdrengen en paa Latin skreven latinsk Grammatik ihænde, som han ved allehaande understøttende Hukommelsesfif i Forbindelse med tørre Hug maatte hjælpes til at lære udenad, inden Ordene endnu havde nogen Mening for ham, og naar han forlod Skolen som en langt over tyveaarig Depositurus, der »lod sig rage to Gange om Ugen«, kunde han vel »skandere alle Slags Vers«, altsaa rose sig af en fremskreden formel Forstaaelse af det latinske Sprog; men til nogen forædlende Indflydelse af Humaniora paa den i Klassicismens Systematik opdragne Yngling sporedes der sjeldent noget Kjendemærke under den almindelige ydre og indre studentikose Raahed, som betegnede Omgangsformerne mellem Universitetets Studerende.

Kirken som Skranke for Forskningen.

Den videnskabelige Forskning kan ikke bevæge sig mange Skridt bort fra sit Udgangspunkt, inden den støder paa Hindringer, som den officielle Kirke har hensat paa dens Vej, eller føler sin Bevægelse hæmmet af de Baand, hvormed den endnu i mangfoldige Henseender er knyttet til sin Tidsalders Overtro. Anatomien og i det Hele taget Undersøgelsen af det menneskelige Legeme maa længe lade sig standse af en rent korporlig Opfattelse af Opstandelseslæren. Den kemiske Undersøgelse falder endnu væsenlig sammen med den mystiske Alkymi, som stræber efter Opdagelsen af de Vises Sten og har Guldmageriet til nærmeste praktisk Formaal. Astronomien slipper idelig sit faste mathematiske Grundlag for at begive sig op

i Astrologiens uklare Regioner og søge en videnskabelig Begrundelse af Stjernernes Indvirkning paa den elementaire Verden; i sin første offentlige Forelæsning fastholder Tyge Brahe den Sætning, at Stjernerne styre Menneskene, og naar han tilføjer: men Gud styrer Stjernerne, peger han vel paa en over al menneskelig Granskning ophøjet Kilde som første Udspring til Menneskelivets Skjæbner, men giver herved tillige Plads for Antydningen af jevnlige Brud paa Naturens Lovmæssighed til Fordel for de jordiske Begivenheder.

Overtroen. Naar slige Forestillinger kunde beherske Tidens ypperste Aander, er det forklarligt, at Overtro af lavere Art var Herre over de mindre videnskabelig øvede eller med Tænkning helt uvante Befolkningslag. Troen paa Varsler og Hexe, Frygt for Trolddom og Forgjørelse var almindelig udbredt og sattes endog i System af den Side af Theologien, som kastede sig over denne Sjælens Skyggeverden, heri anført af saa ypperlige Lærde som en Niels Hemmingsen, der i et af sine Skrifter har klassificeret de forskjellige Arter af magiske Kunster. Der skjelnedes mellem gode Varsler, som kom fra Gud og som det var Pligt at agte paa, og onde Varsler, som udgik fra Djævelen for at vildlede Menneskene; Kometer og Formørkelser bebudede Krig, Pest og andre Landeplager, og ikke sjeldent blev der anordnet Bededage for at afvende de truende Ulykker; ogsaa paa dette Punkt maatte Holberg føre Oplysningens Sag mod det aandelige Mørke, hvad hans Komedier jo afgive talrige Exempler paa. Gamle Koner brændtes for Fode væk, dømte af en folkelig Jurys primitive Domstol og stundom expederede over i den anden Verden, inden den øverste Appelinstans kunde komme med sit frikjendende Votum. Til Manen og Besværgelse maatte Præsterne møde frem, og det var en høj Ros for en Gejstlig, at han »kunde mere end sit Fadervor« i den Betydning, at den Onde maatte bøje sig for ham; undertiden følte en saadan Præst sin Magtfylde saa levende, at han selv begyndte at give sig af med Trolddom og gjøre sig Djævelen underdanig i sine personlige Formaals Tjeneste.

En Theologi, der opadtil naaede sin højeste videnskabelige Betydning ved Begrundelsen og Fastsættelsen af Kirkens dogmatiske Indhold og nedadtil bundede i Befolkningens mørkeste Vildfarelser, maatte i og for sig være en stærk Magt med kraftig Rod i sin Tid og med Evne til at gjennemtrænge selv dens videnskabelige Stræben: fra den gode Side i Form af en grundfæstet Fromhed, der villig gav

Gud Æren og i den vundne Erkjendelse kun saae Vidnesbyrdene om Skaberens vidunderlige Visdom og Kjærlighed — fra den forkastelige Side i Form af den Myndighed, hvormed den satte sit: hertil og ikke videre! imod Forskningens Konsekvenser, naar de kom i Modstrid med det fastslaaede Dogme; en Myndighed, som fik et almægtigt ydre Attribut, da Censuren blev lagt i det theologiske Fakultets Haand og dette saaledes blev gjort eneraadigt over det litteraire Liv. Censur.

Initial af J. Brochmands »Systema univ. Theol.« 1633.

Theologien holdt først og fremmest Disciplin i sine egne Rækker. At Reformationen i sig selv indeholder den stadige Undersøgelses, Udskillelses og Fuldkommengjørelses Princip, var glemt i samme Øjeblik, som dens Værk foreløbig var fuldbyrdet ved Kirkeforandringen, og at denne i sidste Instans var tilvejebragt ved et Magtsprog, indeholdt kun en forstærket Opfordring til at holde al Meningsafvigelse nede som en for Kirkens Stabilitet farlig Kritik. Det gjælder mest af Alt om at vaage over Enighed, og med stærke Midler fares der frem mod Anskuelser, der nu benævnes som »kjætterske« med ikke mindre Fynd, end da Ordet brugtes af den katholske Kirke mod de Evangeliske. Den mønske Præst, tidligere Professor ved Universitetet, Ivar Bertelsen maatte tilbringe tre Aar i haardt Fængsel, fordi I. Bertelsen. han egenraadig havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Daaben; for sin Handlemaade skrev han i Fængslet et Forsvar »*Propositiones LX*«, 60 Sætninger, i hvilke han fremstillede Troen paa den urene Aands Tilstedeværelse i det spæde Barn, uanseet at det var kristne Forældres Barn, som en forargelig og forkastelig Levning af Papismen, hvis Fastholdelse endog var stik imod Luthers sidste Lære om denne Sag.

Det var især mod den ikke ualmindelige calvinske Opfattelse af Enkeltheder i Skriften, særlig af Nadverlæren, at den orthodoxe Kirke var paa sin Post. At Forfølgelsen for Kryptocalvinisme ramte haardt, har Tiden adskillige Exempler at opvise

paa; at den kunde ramme endog den theologiske Videnskabs ypperste, højtfortjente Mænd, derom er den europæisk navnkundige Theolog **Niels Hemmingsens** Skjæbne et talende Vidnesbyrd.

Niels Hemmingsen (*Nicolaus Hemmingius*) var en Bondesøn fra Laaland, født den 22. Maj 1513 og undervist i Roskilde Skole af Kanniken Niels Blak,

NICOLAUS HEMMINGIUS.

der hjalp ham i hans trange Kaar med Raad og Daad, og hvem han derfor senere taknemmelig dedicerede et af sine Skrifter. Da han fireogtyve Aar gammel skulde til Højskolen, var Kjøbenhavns Universitet endnu lige i Begyndelsen af sin Gjenfødelse, og han valgte derfor at rejse til Wittenberg, som han naaede udplyndret undervejs for de faa Dalere, han havde havt i Lommen. Ved velstaaende

Landsmænds Hjælp og ved Afskrivning af Forelæsninger lykkedes det ham at tilbringe fem Studieaar ved den berømte lutherske Højskole, hvor han særlig vandt Melanchthons Yndest. Efter Hjemkomsten blev N. Hemmingsen Professor i Græsk og Hebraisk og desuden 1547 Sognepræst til Helliggejst Kirke. Paa Theologiens Omraade førtes han først ind ved Tilskyndelser fra sine Omgangsvenner og yngre Tilhørere, som vare begjærlige efter at høre, hvad han, der kom »varm ud af Melanchthons Ovn«, havde at meddele. Han holdt da en Række private Forelæsninger over Psalmerne og andre bibelske Bøger og vandt ved dem et stort Ry for Grundighed og Klarhed. 1557 blev han Doktor i Theologien og dermed Læsemester i den hellige Skrift, samlende Landets Ungdom om sit Katheder i tætte Skarer og hævende Kjøbenhavns Universitet til en anseet Plads blandt de evangeliske Højskoler, paa samme Tid som Wittenberg sank i Betydning ved Reformatorernes Bortgang.

I omtrent tyve Aar fra sin Ansættelse som Professor i Theologien udfoldede N. Hemmingsen en overordenlig frugtbar litterair Virksomhed, der strakte sig over alle Theologiens Omraader med Undtagelse af Kirkehistorien og skaffede ham et gjennem mange Tider bevaret Ry for sjelden Lærdom og Skarpsindighed i hele det protestantiske Europa, særlig i Tydskland. Hans Skrifter ere dels Omarbejdelser af hans Forelæsninger, dels fremkaldte af Lejligheden, men derfor ikke mindre omhyggelig gjennemtænkte, klart formede og afrundede i Fremstillingen. I Løbet af Aarene 1562—69 udkom enkeltvis hans Kommentarer til alle det Ny Testamentes Breve, der skaffede ham Navn som en af sin Tids dygtigste Bibelfortolkere og flere Gange bleve trykte i Tydskland i samlede Udgaver. I 1835 traf Fr. Hammerich dem paa den berømte engelske Theolog Puseys Studerebord i Oxford (»Et Levnetsløb« S. 330). En Slags Supplement til Forklaringen over Brevene er hans

Niels Hemmingsens Navnetræk,
af en Dedikation til Frederik II. foran i et Expl. af Postillen paa det St. kgl. Bibliothek.

»Postilla seu Enarratio Evangeliorum« (»Postil eller Forklaring af Evangelierne«), Postil.
hvis oprindelige Grundlag var nogle oplysende og opbyggelige Foredrag, som Hemmingsen havde holdt i sin huslige Kreds, men som snart bleve saa udbredte i Afskrifter, at »de vare saagodtsom i alle Studenters og menige Præsters Hænder mange Steder«, indtil han efter almindelig Begjæring lod dem udgaa i Trykken 1561. Det følgende Aar udkom hans Pastoraltheologi: *»Pastor sive Pastoris* Pastor.
optimus vivendi agendique modus« (»Præstens bedste Levevis og Handlemaade«), det første Skrift af denne Art i Danmark og ved sine mange Bidrag til Sædernes Skildring af stort kulturhistorisk Værd.

Indenfor den protestantiske Kirke betegnede Melanchthons Retning — »Philippismen« — en mild Modsætning til den strenge lutherske Orthodoxi, forsaavidt som hos den Ønsket om Frihed i den videnskabelige Undersøgelse affødte en højere Grad af Fordragelighed ligeoverfor afvigende Meninger om enkelte Punkter af den fælles Bekjendelse. Melanchthons Tilhængere, for hvem det var en Hovedsag at undgaa Bruddet med Calvin og de schweiziske Reformatorer, og som derfor vare tilbøjelige til at opgive den skarpt lutherske Opfattelse af Nadveren, samlede sig især ved Højskolerne i Wittenberg og Leipzig. Under Indflydelse af Melanchthons hengivne Discipel Niels Hemmingsen syntes Kjøbenhavns Universitet at ville tage

Plads i samme Lejr. Allerede i hans første dogmatiske Skrift »*Enchiridion theologicum*« 1557 har Omtalen af Nadveren en Bøjning over imod Calvin, uden at dette endnu vakte nogen Opmærksomhed. Hvorlidet det var N. Hemmingsen magtpaaliggende at lægge Dølgsmaal paa sin Anskuelse, gav han et frejdigt Vidnesbyrd om ved at udtale den i populair Form i sit eneste paa Dansk forfattede Skrift »**Liffsens Vey**«, 1570, hvilket han, som han siger i Tilegnelsen, har udarbejdet »som sin Troes og Lærdoms Bekjendelse, som han haver bekjendt og lært udi denne Kjøbenhavns Skole hart ved tredive Aar«. I denne Forklaring af den kristelige Troeslære og dens Overførelse i det daglige Liv (som afhandles fra den praktiske Side i Tillæggene om Børnetugt og en gammel Mands Raad til sit Barn), fortolkes Nadveren som »et Vidnesbyrd om den nye Pagt, Gud haver gjort med Mennesket om Syndernes Forladelse«, »en Paamindelse om den hemmelige og aandelige Tilhobebindelse, at de, som med en kristelig Tro og Forsæt bruge den, blive eet Legeme og Lemmer tilsammen udi vor Herres Jesu Christi Legeme«, »et Sakramente under udvortes synlige Tegn, som vor Herre Christus indsatte alle Sine til en evig Amindelse, at han haver givet sit Legeme udi Døden og udgydt sit Blod paa Korsets Galge for Mange til Syndernes Forladelse«. Ligesaa tydeligt, men ogsaa her uden polemisk Hensigt og derfor uden Fremhævelse af Modsætningen, vedkjender han sig sin Opfattelse i sit videnskabelige Hovedskrift, det fuldstændige theologiske System, med hvilket han tog Plads blandt Europas berømteste Theologer: »*Syntagma institutionum christianiarum*« (»Sammenstilling af de kristelige Indstiftelser«) 1574. I et af den Calvin'ske Dogmatiks Hovedpunkter, Benægtelsen af Christi Legemes »Ubiqvitet« eller hans gudmenneskelige Virksomhed paa Jorden, samstemmer N. Hemmingsen utvetydigt, idet han gjør gjældende, at Christus i Nadveren »ikke er tilstede med Hensyn til Stedet, thi spørger man om Stedet, da er Christi Legeme begrændset, men med Hensyn til Menneskets Tro, der rigtig bruger Christi hellige Nadver«; Sakramentet er »indstiftet til en Ihukommelse af Christi Død«, det er »en aandelig Forbindelse med Christus og en aandelig Forbindelse imellem alle dem, som nyde det«.

Liffsens Vey.

Syntagma.

I Tydskland havde Orthodoxien imidlertid gjort Front mod den hemmelige Calvinisme. Den strenge Lutheranisme havde sin Hovedskandse i det theologiske Fakultet i Tübingen, hvis Universitets Kansler Jacob Andreæ var en nidkjær og dygtig Modstander af de calviniserende Tendenser. Paa hans Tilskyndelse stillede Kurfyrst August af Sachsen, Hovedet for de protestantiske Fyrster i Tydskland, sig i Spidsen for Bevægelsen, og med Fængsling, Embedsfortabelse og andre strenge Forholdsregler bekæmpedes Kryptocalvinismens Tilhængere. Jacob Andreæ havde tidligere æsket N. Hemmingsens bestemte Erklæring om hans Forhold til Nadverlæren, men havde ikke modtaget noget fyldestgjørende Svar; nu stemplede han den danske Lærde som en af Frafaldets betydeligste og farligste Mænd, og fra Kurfyrst August afgik der Brev til hans Svoger Kong Frederik II. med Klage over, at de for Calvinisme afsatte tydske Præster og Theologer hyppig beraabte sig paa Hemmingsen og den kjøbenhavnske Højskole; Klagen var ledsaget af N. Hemmingsens »*Syntagma*« som Aktstykke for dens Berettigelse. Kongen kunde ikke lade denne Beskyldning for ikke ubrødelig at overholde den augsburgske Konfession sidde paa sig og lod strax samtlige Kjøbenhavns Professorer og Præster stævne til Møde for Rigets Hovmester Peder Oxe, Kansleren Niels Kaas og Rigsraaden Jørgen Rosenkrands; Klagen blev dem forelagt, og de fik Paabud om at holde sig strengt og nøje til Konfessionen. N. Hemmingsen forsvarede sig med, at hvad

Andreæ.

En

ſtelig

huad

Alle D

n

Mi

Pren

Liffsens Vey:
Det er/
En vis oc Christelig Underuisning / om huad det Menniske skal vide/ tro oc giøre / som det euige Liff vil indgaa.
Screffuen/
Alle Danske oc andre som Dansk maal forstaa kunde / til salig underuisning.
aff
Niels Hemmingsøn/ D.

Prentet i Kiøbenhaffn / aff Laurens Benedicht.

M. D. LXX.

64.

Dødsens mact vaar større end at hun kunde offueruindis aff noget Creatur / saa at Plinius sagde (dog falskelige) at det vaar icke Gud mueligt at opuecke en død. Men nu efftherdi det skulde være vor Meglers synderlige bestilning/ at offueruinde Døden / oc giøre hans mact til intet / da vaar det fornøden at hand skulde haffue Guddommelig mact / oc være en sand Gud/met huilcken mact hand kunde baade offueruinde Døden/ oc giffue Liffuit/ fordi Gud alene er ingen ting umueligt/ som Gabriel sagde til Mariam.

Den grumme Dieffuels tyranni/ vnder huilcken Menniskens slect laa fangen/ skulde oc offueruindis aff den som skulde være

Meglere

Titelblad og Textside af N. Hemmingsens "Liffsens Vey" 1570.
Facsimile efter Exemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

han lærte, havde han »fra Philip Melanchthon og Andre, som ere lærdere end de, der nu staa imod«, og Biskop Povel Madsen gjorde gjældende, at Ingen jo vilde nægte Christi Nærværelse i Nadveren, det var kun om denne Nærværelses Maade, der tvistedes, og den vilde altid være ufattelig for den menneskelige Fornuft. Forhandlingerne endte med en af samtlige Professorer og Sognepræster underskreven Erklæring om, at de vilde holde sig til Luthers lille Katekismus og den augsburgske Konfession og ikke indføre nogen ny Disputats, som kunde give Aarsag til Trætte. Men dette var ikke de tydske Ivrere nok. Kongen blev »paany af store Forvandte og Kurfyrster udenlands« paamindet om, at de danske Kirker og Skoler endnu vare mistænkte for Vranglære om Alterens Sakramente, saalænge Dr. Niels Hemmingsens Paastande ikke vare formelt tilbagekaldte af ham selv. Til en saadan Tilbagekaldelse maatte den aldrende Mand da bekvemme sig ved at underskrive en Erklæring om, at han vedkjendte sig den hele Christi, Guds og Mands, substantielle Tilstedeværelse i Nadveren, saa at hans sande Legeme og hans sande Blod sandelig og virkelig tages med Brødet og Vinen af de Kommunicerende, hvorimod de i »*Syntagma*« fremsatte Lærdomme om denne Sag kaldtes tilbage som vrange og uefterrettelige. En lignende Erklæring maatte han udstede paa Dansk, fordi han havde gjort de samme Vildfarelser almentilgængelige i »Liffsens Vey«.

P. Madsen.

Efter dette lod Kongen atter sin Naade tilflyde N. Hemmingsen; han var ikke nogen stridbar Natur, men vilde blot bevare Kirkeforfatningen, som han havde modtaget den fra sin Fader, og ikke vide af nogen ny »Disputats« at sige; derfor var han imod Hemmingsens Fortolkning, da den fremstilledes for ham som nye Paafund, men af samme Grund tilbageviste han ogsaa med Harme Jacob Andreæs »Concordieformel«, der grov en ufordragelig dyb Kløft mellem Calvinisme og Lutheranisme. Da Niels Hemmingsens Postil ikke længe efter udkom i dansk Oversættelse, fik den kongelig Anbefaling som tjenlig Vejledning for danske Præster. Men ogsaa i dette Skrift lugtede de tydske Theologer Hæresi og angav de mistænkelige Steder, idet de samtidig beskyldte Hemmingsen for, at han vedblev mundtlig at foredrage den Lære, han havde fralagt sig skriftlig. Kurfyrsten advarede paany Frederik II. mod dette hemmelige Kjætteri, og dennegang gjorde Kongen kort Proces, idet han uden Undersøgelse og Domfældelse, skjøndt i meget naadige Udtryk, gav N. Hemmingsen Afsked som Professor og Præst og forviste ham til Roskilde, hvor han fik et Kanonikat og nogle Kirketiender til sit Underhold. Her tilbragte han sin Alderdom med flittig litterair Virksomhed, især Undersøgelser angaaende de omtvistede Lærdomme til Imødegaaelse af hans tydske Modstandere, indtil i hans sidste Leveaar Blindhed berøvede ham denne Syssel. Hans store Ry fordunkledes ikke ved Bortfjernelsen fra Hovedstaden og Højskolen, og da Kong Jakob den Første besøgte Danmark 1590, vilde han lære dets to navnkundigste Mænd at kjende: Tyge Brahe paa Hveen og Niels Hemmingsen i Roskilde; den af sin theologiske Belæsthed noget forfængelige Konge disputerede med ham om videnskabelige Emner og forærede ham en forgyldt Sølvpokal til Erindring. I Genf udkom en samlet Udgave af Hemmingsens theologiske Værker, ved hvilken de Reformerte ligesom kaarede ham til deres videnskabelige Ordfører; i Pavekirken stilledes de fleste af hans Skrifter i første Klasse af de forbudne Bøger.

Concordieformlen.

Niels Hemmingsen døde den 23. Maj 1600 i den høje Alder af 87 Aar. I sine sidste Øjeblikke forlangte han at nyde den hellige Nadver og fremsagde med lydelig Røst sin Yndlingspsalme »Min Sjæl, lov Herren!« Med

stor Højtidelighed blev han begravet i Domkirken, fulgt af de fleste blandt Universitetets Professorer. Mange af dem havde været hans Disciple, thi han bar med Føje Hædersnavnet »Danmarks almindelige Lærer« og havde undervist bl. A. Kansleren Niels Kaas og Historieskriveren Anders Sørensen Vedel. I sine huslige Forhold havde N. Hemmingsen prøvet megen Gjenvordighed; fra sin første Hustru blev han skilt paa Grund af hendes forargelige Levnet, og Sønnen Hans, afsat 1570 fra sit Professorat i Theologi, slægtede Moderen paa. Med sin anden Hustru levede han lykkeligt til hendes Død i Roskilde; i sit 70. Aar giftede han sig tredie Gang.

Niels Hemmingsens Levnet er skildret af J. Møller i »Historisk Kalender« II. (1815); hans Pastoraltheologi er behandlet af J. H. Paulli, og i det norske theologiske Tidsskrift har L. Helveg skrevet en Afhandling om Hemmingsen og Resen.

Niels Hemmingsens videnskabelige Anseelse havde været en stærk Støtte for Kryptocalvinismen ved Universitetet, og de mange Præster, som udgik fra hans Lærestol, befordrede hans Anskuelser ud i vide Kredse, saa at den danske Kirke var ligesom gjennemsyret af en calvinsk Tendens. Mod denne traadte imidlertid det følgende Slægtleds Førere op med Fynd, og baade med indre Grunde og ydre Magtmidler uddrev de det antilutherske Element af den lutherske Kirkebygning og gav denne en Fasthed, som dog i lange Tider maatte betales med en Ufrihed og Dogmetvang, der var Reformationens Livsprincip imod. Den første og mest energiske af disse Førere var **Hans Povelsen**, efter sin Fødeby i Ribe Stift kaldet **Resen**.

H. P. Resen.

H. P. Resen blev født den 2. Februar 1561, kom tyve Aar gammel til Universitetet og rejste efter fuldendte Studier udenlands i syv Aar som Hovmester for en ung Adelsmand. Efter sin Hjemkomst blev han 1591 Professor i Dialektik og sex Aar senere i Theologi. Som Forfatter taaler han ingen Sammenligning med Hemmingsen, men han var en grundlærd Mand, et skarpt Hoved og en kraftig Karakter, udrustet med en Villiefasthed og Myndighed, der ret faldt i Christian IV.s Smag. Efter Kongens Befaling udarbejdede han Lærebøger i Logik og Rhetorik, et af disse Skrifter endog paa Dansk: »Den liddle *Logices* Begyndelser, for den femte Lectie i Børne scholer i Danmark«. I Aaret 1607 udkom hans Bibeloversættelse, der efter den oprindelige Bestemmelse kun skulde have været en ny Udgave af Luthers danske Bibel, men ved Resens Bestræbelser for at komme Grundtexten saa nær som muligt i Virkeligheden blev en helt ny Oversættelse, hvis Troskab i Textgjengivelsen er kjøbt paa Modersmaalets Bekostning. Resens af Samtiden beundrede Arbejde er det oprindelige Grundlag for den nuværende kirkelige Oversættelse, hvormange Ændringer denne end har underkastet Forbilledet, senest i den af Hermansen, Rothe og Kalkar besørgede Revision (1871).

Bibeloversættelse.

Dr. Hans Povelsen Resen,

den femte Biskop i Sjælland efter Reformationen.

Fød 1561. Død 1638.

Efter et Stik af J. Haas.

Allerede tidligere havde Resen vundet en Sejr over Kryptocalvinismen ved at faae Djævlebesværgelsen i Daaben hævdet som væsenligt og umisteligt Led af Luthers Lære overfor de Bestræbelser, der gik ud paa at faae den afskaffet. Nu føjede Omstændighederne det saa, at han kunde føre et nyt Slag mod de calvinske Lærdomme. Disses dygtigste og driftigste Talsmand ved Universitetet, den hebraiske Professor Ivar Stub, havde underkastet Resens Bibeloversættelse en skarp Kritik og som Modprøve udgivet sin Oversættelse af to Kapitler af Jobs Bog. Dette betragtede Resen som Ringeagt mod den kongelige Forordning, ved hvilken hans Bibeloversættelse var bleven autoriseret, og da Stub endydermere ikke havde ladet sine kritiske Theses gjennemgaa det theologiske Fakultets Censur, anklagede han sin Modstander for Konsistorium. Her erklærede Stub i den kongelige Kansler Christian Friis' Nærværelse, at han hyldede Calvins Mening om Guds Forudbestemmelse med Hensyn til Menneskenes Fortabelse eller Frelse, og da Concordieformlen — »der, saavidt jeg skjønner, snarere burde hedde Discordieformlen« — med dens skarpe Adskillelse mellem »de saakaldte Lutheranere« og Calvins Meningsfæller jo ikke havde Gyldighed i Danmark, antog han, at han var i sin gode Ret og ikke traadte Nogen for nær. Professorerne vilde nødig ind paa denne Sag og opfordrede Stub til en Tilbagekaldelse, som jo Mange før ham havde bekvemmet sig til; men hertil var Stub ikke at formaa, og Konsistoriets Kjendelse gik da, med Omgaaelse af hans calvinske Bekjendelse, ud paa, at han i Betragtning af de to andre mod ham rejste Klagepunkter skulde have sit Professorat forbrudt. Stub døde kort efter af Sorg over den lidte Krænkelse.

Hvad der endnu kunde være af Calvinisme ved Universitetet, holdt sig forsigtigt tilbage, og Resen blev fra nu af den Mand, som gav den danske Kirkeskole dens særlige Præg, i Et og Alt et tro Aftryk af den strenge, uforvanskede Lutherdom med den lille Katekismus og den uforandrede augsburgske Konfession som urokkeligt Grundlag. I Modsætning til Calvinismens overvejende Forstandighed, dens Tilbøjelighed til Abstraktion af Frelserens Personlighed og Virken, vilde Resen med Luther have Hjerteinderligheden i Gudsforholdet frem og gjøre Frelseren levende nærværende paa alle Punkter af Troeslivet som den, der endnu uden Afbrydelse virker i sin Menighed med ikke mindre Fylde, end da han levede sit historiske Liv. Dette var den styrende Tanke i Resens hele Optræden — en ny theologisk og religieus Udvikling, der brød frem med ham og førtes til Sejr af ham, skjøndt ofte med de voldsomme Midler, hans hensynsløse Natur aldrig betænkte sig paa at bruge, og som han fik end fuldere Raadighed over, da han 1615 blev udnævnt til Sjællands Biskop. Baade før og efter dette Tidspunkt hørte Anklager og Domfældelser til Dagens Orden, hvor Resen kom under Vejr med Afvigelser fra den rette Tro. Selve Bispen i Fyn, Hans Knudsen, blev dømt fra sit Embede, nærmest fordi han ikke lagde Dølgsmaal paa sin Sympathi for Præsten Ole Koch ved Nikolaj Kirke, der i sine Prædikener havde rettet rigtignok utilbørlig voldsomme Angreb paa Resen, hvorfor han var bleven suspenderet og derpaa, efter en Disputation i Kolding mellem ham og hans Modstander under Kongens Forsæde og Allerhøjstsammes jevnlige Indgriben i Forhandlingen, dømt til Landsforvisning, medens det blev Resen i Naade anbefalet at udarbejde en nøjere Forklaring af sine Sætninger, hvilket han udførte i sit Skrift »*De sancta fide*« (»Om den hellige Tro«), vor ældre theologiske Litteraturs dybsindigste Forsøg paa en spekulativ Opfattelse af den kristelige Lærdom; den samtidig (1614) udgivne danske Oversættelse viser til Overmaal, hvor fattigt Sproget endnu var paa de abstrakte Begrebers

Om d. hellige Tro.

Omraade, og hvilke halsbrækkende Omskrivninger man maatte tage sin Tilflugt til for at udtrykke de fyndige latinske Betegnelser (*radius reflexus*, en tilbagekastet Straale, maa udtrykkes ved »en Straale, som blinker saa om tilbage igjen«).

Ved saadanne kraftige Forholdsregler lykkedes det Resen, støttet ved Kongens usvækkede Gunst, at slaa den uforfalskede Lutherdom fast som Statskirke i Danmark, omgjærdet af en for alle fremmede Tilsætninger renset, men tillige stiv og ubøjelig dogmatisk Forskandsning. Som Biskop vaagede han omhyggeligt over Lærens Opretholdelse i alle dens Dele, som Universitetslærer havde han opdraget den kommende Slægt til Støtte for sit Værk. Han døde 14. Septbr. 1638.

En højtbegavet og virksom Medarbejder havde Resen i **Jesper Brochmand,** der som hans Arvetager ved Universitetet arbejdede ganske i hans Aand og som hans Efterfølger paa Sjællands Bispestol hejste Krandsen paa den Bygning, Hans Resen havde opført.

Jesper Rasmussen Brochmand var en Søn af Borgemesteren i Kjøge, hvor han blev født den 5. Aug. 1585. Han gik i Herlufsholms Skole, hvis Rektor, den berømte Filolog Johannes Alanus, en Plejesøn af Birgitte Gjø, vakte hans Kjærlighed til Studiet af de gamle Sprog. For at uddanne sig videre heri, besøgte han den filologiske Videnskabs Hovedsæde Leyden og studerede her sammen bl. A. med den senere saa navnkundige Hugo Grotius. Arild Hvitfeld kaldte ham tilbage og gjorde ham til Rektor for Herlufsholms Skole; men allerede to Aar efter, 1610, blev han, femogtyve Aar gammel, Professor ved Universitetet, først i Græsk, senere som Resens Efterfølger i Theologi, men maatte afbryde sin videnskabelige Virksomhed i de fire Aar, han efter Kongens Befaling forestod den unge Prinds Christians Opdragelse. Først da dette Hverv var fuldendt 1620, begyndte hans betydningsfulde litteraire Virksomhed, der strakte sig til Aaret for hans Udnævnelse til Biskop 1638. J. Brochmand.

Hans Hovedskrift er »*Systema universæ theologiæ*« (»den samlede Theologis System«) 1633, et omfangsrigt Værk i to Dele, behandlende den lutherske Dogmatik fra alle Sider og med utrættelig Præcision i hver enkelt Bestemmelse, med dialektisk Sikkerhed i Opstillingen og Imødegaaelsen af de forskjellige Indvendinger. Hovedtanken i dette dogmatiske System er den stærke Betoning af Bibelautoriteten, Hævdelsen af den hellige Skrift som en saa omfattende og ubetinget Indgivelse af Aanden, at f. Ex. endog Tilsætningen af Vokaler og Accenter i det gamle Testamentes hebraiske Text henføres til samme Kilde; om Kritik i Ordets moderne Betydning er her saalidet Tale, at Basis for hele Bevisførelsen netop er selve Paastanden om, at Alt er indgivet af Aanden, eftersom i modsat Tilfælde dens Tale maatte være tvivlsom og dunkel, hvilket ikke tør supponeres. Hvad der kommer til Anvendelse af kritisk Evne, gaaer altsaa ud paa en videnskabelig Forklaring af de i Skriften foreliggende Udsagn og en Gjendrivelse af de vrange Opfattelser, og her viger den over hver Vraa af det store Omraade udspændte Dokumentation end ikke tilbage for Enkeltundersøgelser af en saadan Art, at de for vor Tid maa tage sig ud som Snurrigheder, medens de dengang drøftedes med Opbydelsen af alle den akademiske Diskussions subtileste Midler, som f. Ex. hvilket Sprog der tales i det andet Liv, eller om Systema univ. theol.

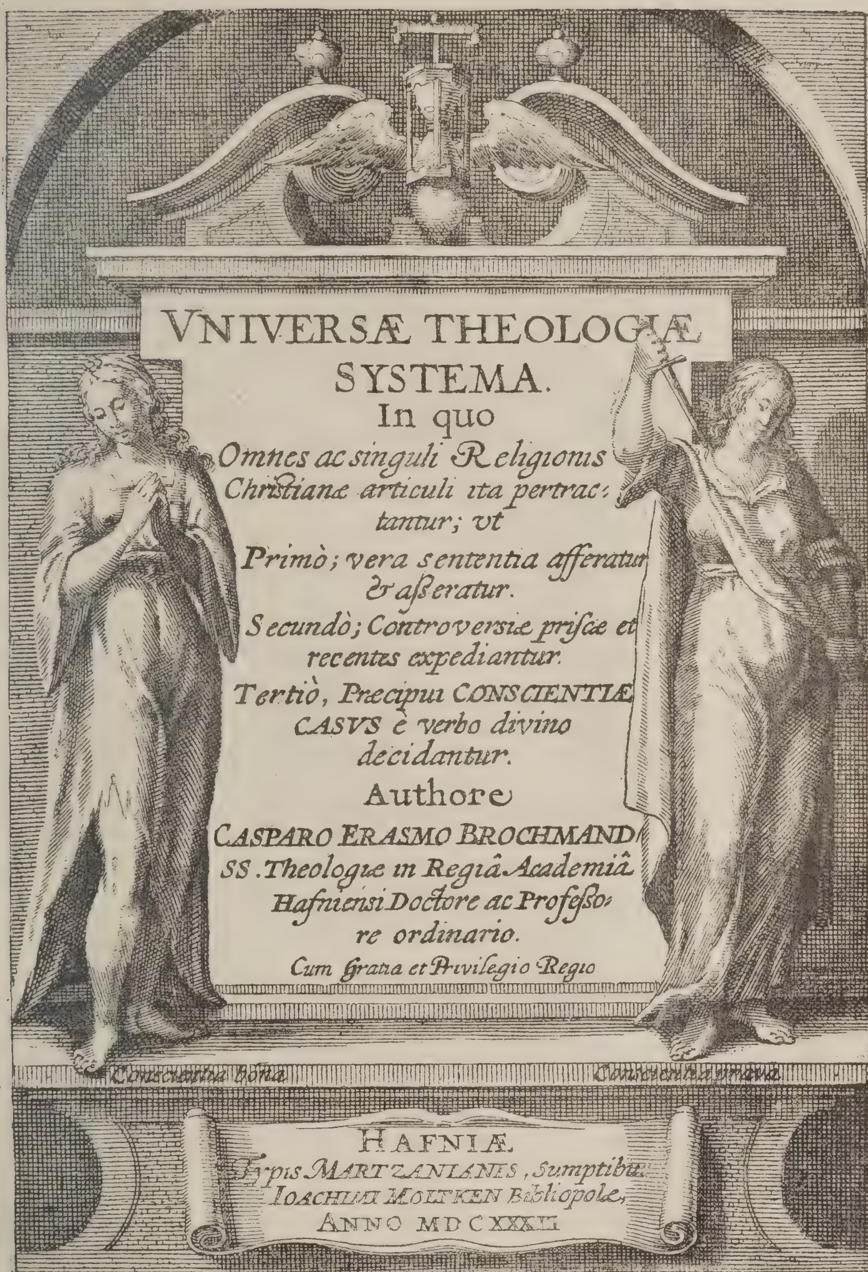

Dr. Jesper (Caspar) Rasmussen Brochmand,

den sjette Biskop i Sjælland efter Reformationen.

Fød 1585. Død 1652.

Efter et Stik af J. Haas.

VNIVERSÆ THEOLOGIÆ
SYSTEMA.
In quo
Omnes ac singuli Religionis Christianæ articuli ita pertrac: tantur; vt
Primò; vera sententia afferatur & aßeratur.
Secundò; Controversiæ priscæ et recentes expediantur.
Tertiò, Præcipui CONSCIENTIÆ CASVS è verbo divino decidantur.
Authore
CASPARO ERASMO BROCHMAND SS. Theologiæ in Regiâ Academiâ Hafniensi Doctore ac Professore ordinario.
Cum Gratia et Privilegio Regio

HAFNIÆ
Typis MARTZANIANIS, Sumptibus
IOACHIMI MOLTKEN Bibliopolæ,
ANNO MDCXXXII

Titelblad til Jesper Brochmands »*Systema universæ theologiæ*« 1633.
Figurerne forestille den gode og den onde Samvittighed.

Jesper Brochmands Haandskrift.

Af et Brev til Kansleren Christian Friis til Kragerup paa det St. kgl. Bibliothek.

Jomfru Maria blev avlet uden Synd, et Spørgsmaal, som jo endnu i vore Dage har sat den katholske Kirke i den stærkeste Bevægelse. Et Udtog af Dogmatiken udarbejdede Brochmand senere (»*Epitome systematis Theologiæ*« 1649) som Haandbog ved Forelæsningerne, og det holdt sig længe til denne Brug.

Efter Christian IV.s Befaling gjendrev Brochmand i to lærde Stridsskrifter Jesuiternes Paastande om den katholske Kirkes Fortrin og forsvarede Luther imod deres Angreb, et Emne, han forøvrigt tidligere havde været ilag med i »En Gudelig Underviisning, om It Guds barn uden sin siælis største skade oc Saligheds fordærffuelse kand den Papistiske *Religion* antage«. Den ansete Forfatters polemiske Indlæg forblev ikke uden Svar fra Modstanderne, hvilket atter foranledigede ham til nogle Aar efter (1648) at udgive sit lærde, af theologisk Viden, men ogsaa

Confutatio.

af trættende Vidtløftighed bugnende Værk i tre Kvartbind: »*Confutatio Apologiæ speculi Brandenburgici*« (»Gjendrivelse af Forsvaret for det Brandenburgske Spejl« ɔ: Titlen paa Jesuiternes Skrift om Christian IV.s Svoger Markgrev Christian Vilhelm af Brandenburgs Overgang til Katholicismen, hvilken Begivenhed havde været Udgangspunktet for Polemiken).

Af Brochmands danske Skrifter er intet blevet saa navnkundigt som hans

Huspostil.

Huspostil, der i en Mængde Oplag og udbredt i Tusinder af Exemplarer til det dansk-norske Riges fjerneste Gaarde og Hytter har hævdet sin Folkeyndest indtil vore Dage og har været for disse Landes Menighed, hvad Luthers Huspostil var for Tydsklands. Den udkom i to Dele (Vinterparten 1635, Sommerparten 1638) under Titlen »*Sabbati Sanctificatio* (Søndagens Helliggjørelse), Det er,

Gvdelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle *Evangelier* oc *Epistler«*. Som Titlen angiver, indeholde disse Prædikener Forklaringer over Dagens Text, baade Epistel- og Evangelierækken, givne paa en i Modsætning til

Titelblad til Jesper Brochmands Huspostil 1635—38.

Tidens disputerende og definerende Homiletik jevn, fattelig og hjertelig Maade, noget bred i sin Sammenhobning af Bibelsteder, men hvad Sproget angaaer anskuelig og klar, som det maa fordres i en saadan til Almenbrug bestemt Bog. Ogsaa

i Kirken tog Brochmand sig af Modersmaalet, idet han lod de latinske Korsange ved de daglige Bedetimer afløse af danske og befalede, at der overhovedet ikke maatte synges andre Psalmer end dem, Almuen kunde; selv er han Forfatter til »Trende Kirke-, Skole- oc Huus-Bønner i denne farlige, sørgelige oc besverlige Krigs-Tid« (1644); de udmærke sig hverken ved høj Flugt eller metrisk Kunst.

Som Biskop var Jesper Brochmand den lutherske Bekjendelses nidkjære Vogter og Værner. Varm, inderlig Fromhed var hans Væsens Kjendemærke, Mildhed og Beskedenhed hans Personligheds Præg; men hvor det gjaldt den Kirke, han var stillet i Spidsen for, traadte han op med en Bestemthed og Pligtiver, som hverken skyede Brud med gammelt Venskab, som da han erklærede sig imod Holger Rosenkrands, eller Stormænds Had, som da han blev Gjenstand for Corfits Ulfelds Forfølgelse. Sine Præsters Levnet og Lærdom vaagede han strengt over, ja gav endog Befalinger angaaende deres, deres Koners og Døtres Klædedragt og indskærpede i det Hele taget Tarvelighed og Maadehold. Selv foregik han med sit Exempel. Han var gift med Cecilie Blankenberg, som var opdragen i Huset hos Kansleren Christian Friis. Ingen af deres Børn overlevede dem; sin eneste Søn, en haabefuld ung Mand, som var paa en Udenlandsrejse for at berede sig til at modtage et Professorat i Hjemmet, mistede Brochmand just i de samme Dage, han blev udnævnt til Biskop. Da gjorde han i Forening med sin Hustru det Løfte, at Bispeembedets Indtægter skulde anvendes til velgjørende Brug, da de havde nok at leve af foruden; og efter hans Død Paaskemandags Morgen 1652 tilfaldt hans Bogsamling og 2000 Rdl. Universitetsbiblioteket, 7000 Rdl. Vartou Hospital.

Jesper Brochmands Navnetræk.
Af det ovenfor nævnte Brev.

Ligesom Niels Hemmingsen var Jesper Brochmand berømt som Opdrager, og han var i sit barnløse Hjem stadig omgiven af unge Mennesker, af hvilke nogle i Tiden kom til at spille en historisk Rolle, saaledes Hans Svane, den senere Biskop, og Vintappersønnen Peter Schumacher, hvem Frederik III. saae første Gang netop i Biskoppens Hus.

Brochmands Levnet er udførlig beskrevet af Prof. J. Møller i »Historisk Kalender« III. 1817, ligesom det findes som Indledning til de efter hans Død udkomne Udgaver af Huspostillen.

Som den tredie af Støtterne for den danske Kirke i det 17. Aarhundredes første Halvdel maa ved Siden af Resen og Brochmand den ovenfor nævnte **Holger Rosenkrands** fremhæves. Om han end i Lærdom overgik Gjennemsnitstallet af sine samtidige Standsfæller, er der dog saameget af det for Tidsrummets Adelsmænd Typiske ved ham, at hans Personlighed og Levnet ogsaa i denne Henseende belyser Perioden.

Holger Rosenkrands, født 1574 paa Kalø Slot, tilhørte en af Danmarks fornemste Adelsslægter og traadte da ogsaa efter sin Faders, den formaaende Rigsraad Jørgen Rosenkrands' Ønske i Kongens Tjeneste, blev Rigsraad og Lensmand i Odense. Men Theologien blev mere og mere hans eneste Interesse, Kirken og Skolen hans altbeherskende Livssag, saa at han under den tydske Krig opgav sit Len og trak sig tilbage til sin Gaard Rosenholm. Her gik han fuldstændig op i sine Studier og i Bestræbelsen for at ordne sit og Sines Liv efter Kristendommens Krav. I de gamle Sprog, Hebraisk, Græsk og Latin, som i Alt, hvad der hørte til Theologien, var han saa bevandret, at man ofte henvendte sig til ham om en Afgjørelse i tvivlsomme Spørgsmaal; han stod i Brevvexling med sin Tids berømteste Lærde baade ude og hjemme, bl. A. med Resen og Brochmand; han underviste ikke alene sine egne Børn, men modtog adskillige unge Adelsmænd til Opdragelse, og endnu flere vordende Præster vejledede og opmuntrede han under deres Studier, deriblandt den djærve Ole Vind, der senere som Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn læste Hoffet dets Synderegister med saamegen Frimodighed. Med Bøn og Psalmesang begyndte og endte Dagen paa Rosenholm, og fra Gaardens Herre udgik der en ægte Fromheds Aand, som besjælede Livet der og satte Frugt i praktisk Kristendomsgjerning.

H. Rosenkrands.

Holger Rosenkrands.
Efter et Stik af Alb. Haelweg, Kopi efter Simon de Pas.

Der kan mulig have været nogen overspændt Religieusitet med i Spillet, da Rosenkrands saaledes trak sig tilbage til sin egen Verden, og ialtfald kan man forstaa, at det kan have taget sig saaledes ud for hans Standsfæller, hos hvilke theologisk Viden ganske vist ikke var en Sjeldenhed, medens dog en saadan fuldstændig Opgaaen i den altid var en mærkelig Undtagelse. Da det rygtedes, at der i Tydskland blev trykt et Skrift, til hvilket Rosenkrands angaves som Forfatter, advarede hans Ven Kansleren Christian Friis ham mod at betræde den theologiske Skribentbane, paa hvilken enhver Afvigelse fra den foreskrevne Vej kunde føre til saamange Misligheder. Rosenkrands underrettede da det theologiske Fakultet om, at den omtalte Bog vel indeholdt adskillige opbyggelige Foredrag, som han Tid efter anden havde holdt for sine Venner og sin Husstand, men at det ikke var ham, der havde ladet dem trykke, og at han ikke vedkjendte sig dem i den Form, i hvilken de forelaa. Paa lignende Vis ere flere af Rosenkrands' Skrifter blevne offentliggjorte; han skjænkede dem i Manuskript til Venner og Tilhørere, som stundom lod dem oversætte paa fremmede Sprog, eller han lod nu og da selv et Skrift trykke i Udlandet, hyppigst anonymt, men naturligvis godt kjendt af sin

Samtid, hvilket forklarer det store Ry, Holger Rosenkrands nød i den lærde Verden, trods det ringe Antal Skrifter, der bære hans Navn. For ham havde denne Publikationsmaade den Fordel, at han derved undgik det theologiske Fakultets Censur, der, som Christian Friis antydede i sin velmente Advarsel, kunde faae og ogsaa fik farlige Følger for ham.

Thi skjøndt Holger Rosenkrands med oprigtig Tro og af Hjertets Fylde var den lutherske Bekjendelse hengiven og Ven med dens ypperste Forfægtere, var der dog en lille hæretisk Hage ved hans dogmatiske System. Som en praktisk Kristen, hvis Liv aarle og silde var viet til Kjærlighedsbudenes Opfyldelse, stundom med en Tilsætning af Askese, og som en Theolog, der maaske havde faaet Øje for, at Luthers frigjørende Løsen: Retfærdiggjørelsen ved Troen nu i den sejrende Kirke var ved at blive forvandlet fra strømmende Liv til stivnet Dogme, var Rosenkrands bleven ledet til i al Uskyldighed og Kjærlighed at lægge dog nogen Vægt paa de gode Gjerninger, dog med en saa stor og saa bestemt udtalt Reservation, at man skulde tro det umuligt at forvexle hans Opfattelse med den katholske Betragtning af Gjerningernes selvstændige Betydning for Saligheden. Han mener, at Gjerningerne helliges ved Troen og derfor, som gjorte i Gud og øvede i Troens Lydighed, optages af Gud som rette og retfærdige. Det er en Slags dobbelt Retfærdiggjørelse, han tager Ordet for: Syndsforladelsen annammes først ved Troen, men dertil maa saa komme en Gjerningernes Retfærdiggjørelse, idet Gud antager vore i Troen øvede, om end fra vor Side svage og ufuldkomne Gjerninger for retfærdige og rene for Christi Skyld. Denne Anskuelse udtalte Rosenkrands i sine Skrifter, og da han gjenfandt den i et Haandskrift af Hertug Albert af Preussen, lod han dette paa sin Bekostning trykke i Aarhus 1636 under Navn af »Fürstenspiegel«. Men nu kom Forargelsen. Man lugtede Papisme, Socinianisme og Arminianisme — hele den gamle Vildfarelse om Gjerningshelligheden! Kongen æskede det theologiske Fakultets Erklæring; det misbilligede, skjøndt ikke i stærke Udtryk, Rosenkrands' Lære, og Kongen affordrede ham en bestemt Bekjendelse, der fremkom 1637 under Titlen »*Veritas viæ vitæ æternæ*« (»Den sande Vej til det evige Liv«) og sendtes Fakultetet til Prøvelse. Dommen gik ud paa, at Forfatteren ikke kunde frikjendes for en Tendens til at sætte den selverhvervede Retfærdighed over den ved Guds Naade vundne, en Beskyldning, der atter fremkaldte et udførligt Forsvarsskrift af Rosenkrands, henvendt til Kongen og de kongelige Personer, hvem han som Adelsmand betragtede som sit rette Forum, idet han til Held for sig selv ikke hørte ind under det theologiske Fakultets Jurisdiktion. Regjeringen lod sig stille tilfreds med den afgivne Forklaring, og det hedder sig endogsaa, at Rosenkrands med stor Iver søgte Sjællands Bispestol, da den var bleven ledig ved Resens Død. Men kort efter brød Stormen løs igjen. I et privat Brev til Kansleren Christian Friis, hvilket blev fundet blandt dennes Ejendele efter hans Død 1639, havde Rosenkrands forklaret sin Lære for Vennen i Udtryk, der nok kunde lade sig fortolke, som om han regnede »Guds Børns Gjerninger« ligesaa højt som »Jesu Christi Vunder, Saar og dyre Fortjeneste«. Rosenkrands fralagde sig i sit Forsvarsskrift »Tro og Bekjendelse« paa det Bestemteste en saadan Udtydning, men selv med den Lempelse, de brugte Udtryk modtog ved deres Forfatters egen Forklaring, vare de Fakultetet en haard Tale. Professorerne skrev et skarpt Indlæg imod ham, og Rosenkrands maatte paany værge for sig i sin »Erklæring og Undskyldning«, det sidste Skrift i denne

Via vitæ.

Polemik.

Sag, 1642. Samme Aar døde han under et Ophold i Kjøbenhavn den 28. Oktbr. Hans gamle Ven Ole Vind var hos ham i hans sidste Øjeblikke og har i sin Ligprædiken givet os en smuk Skildring af den fromme Adelsmands Hedenfart.

Under sit Forsvar for sine heterodoxe Meninger paaberaabte Rosenkrands sig en anden samtidig dansk Theolog som delagtig i dem, nemlig den nys afdøde Ribebisp Jens Dinesen Jersin, en meget ejendommelig Personlighed, i hvem en af Tidens Strømninger kom til et mærkeligt Gjennembrud: Mystiken, den religieuse Inderligheds Reaktion imod den lærde Theologis paa alle Livsomraader indgribende Overherredømme. Efter Kryptocalvinismens Betvingelse i Tydskland traadte endel af dens Tilhængere over til den praktisk klare reformerte Kirke, medens Andre søgte ind paa Omraader af Troeslivet, hvor den aandelige Udvikling kunde føres videre i indre Væxt. Dels sluttede de sig til Humanismens Kamp mod den skolastiske Theologi, dels gjenoptog de et selvstændigt Studium af den hellige Skrift og af de gamle Mystikere, af Mester Eckard og Thomas a Kempis, Tauler og den af Luther udgivne »Eyn deutsch Theologia«, og lagde derved Grunden til det 17. Aarhundredes rige Andagtslitteratur. Indenfor Orthodoxiens færdige og faste System brød her Gemyttets umiddelbare Religieusitet frem som et Kildevæld, der pludselig røbede sin uanede Tilstedeværelse paa det med Omhu indhegnede Jordsmon, hvis Diger vare rejste mod Vandflod udefra. Tæt ved Hundredaaret efter Luthers Fremtræden udkom det første af de Skrifter, som forberedte den saakaldte »Weigelianisme«, en religieus Vækkelse af theosofisk mystisk Art med en Betragtning af Dogmerne kun som en allegorisk Indklædning for den dybere Erkjendelse, der udgaaer fra den guddommelige Iboen i Mennesket (*Unio mystica*) og skal afstedkomme dets Helliggjørelse. Den betydeligste Talsmand for denne »levende Tro« i Tydskland var Johan Arnd, hvis »Vier Bücher vom wahren Christenthum« ere oversatte paa næsten alle europæiske Sprog og endnu høre til de hyppigst læste Opbyggelsesskrifter. Herhjemme kjendtes og læstes de i hin Tid atter og atter af Holger Rosenkrands, Jersin og andre af Danmarks fremragende Aander, stemte dem i samme Retning — Kampen mod den protestantiske Skolastik var jo netop Livsnerven i H. Rosenkrands' Optræden — og affødte her de samme Opvækkelses- og pludselige Omvendelses-Fænomener, som

Mystik.

Arnd.

ledsagede Mystiken i Tydskland. Et af de mærkeligste Exempler paa en saadan religieus Grebethed med paafølgende Forvandling yder den udmærkede danske Videnskabsmand Caspar Bartholin, der i en svar Sygdom »slog sit Hjerte fra denne Verdens Handel og ventede med Taalmodighed sin Død«; da han mod Alles Forventning begyndte at bedres, aflagde han det Løfte, »at han herefter vilde ofre Gud alle sine *Meditationes, Studia et Labores* (Overvejelser, Studier og Arbejder) til hans hellige Ords, som er Sjælens sande Lægedoms, Tractering og Forklaring«. Efter at han virkelig havde gjenvundet sit Helbred, skjøndt han vedblev at være i høj Grad legemlig svag, overtog han et Professorat i Theologi og virkede i denne Videnskab til sin Død. Under end sælsommere Omstændigheder foregik Jersins Omvendelse.

C. Bartholin.

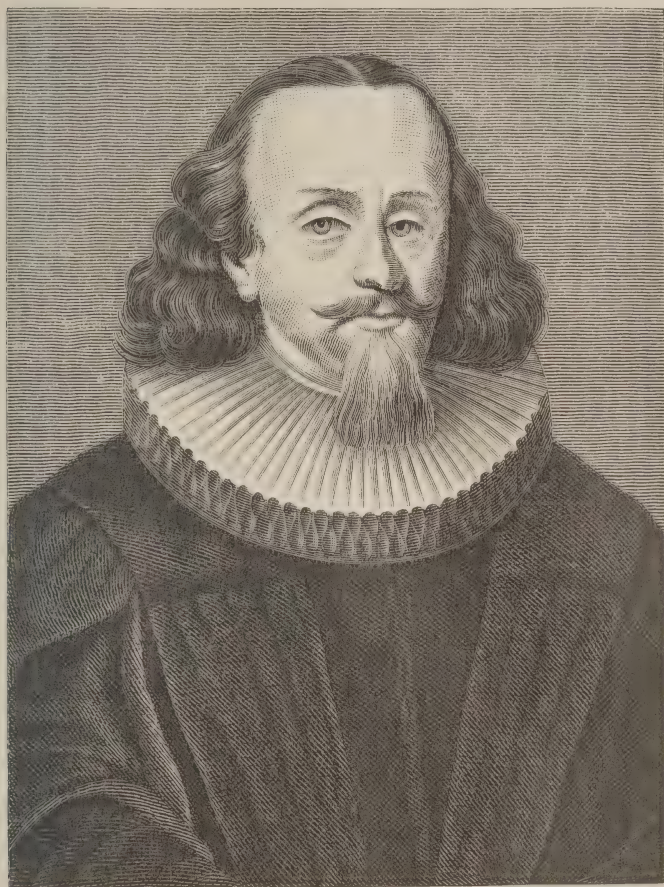
I Kirkesognet Jersie, omtrent to Mil Nord for Kjøge, boede Præsten Dines Jensen, hvis 1588 fødte Søn efter Fædre- og Bynavnet i Forening kaldte sig **Jens Dinesen Jersin** (*Janus Dionysius Jersinus*). Herlufsholms Skole sendte ham 1605 til Universitetet, men tog ham allerede Aaret efter tilbage som Lærer, i hvilken Stilling han virkede i to Aar, indtil han paa Studiernes Vegne begav sig til Wittenberg. Her gjorde han Bekjendtskab med den saakaldte »Ramisme«, en Bevægelse, der havde taget Navn efter den frisindede franske Filosof Petrus Ramus (Pierre de la Ramée 1515—1572) og var en Videreførelse af denne Tænkers Kamp mod den aristoteliske Formalisme, som han vilde have afløst af en naturlig Dialektik; han behandlede Aristoteles, sagde man om ham, som Luther havde behandlet Paven. I sin Betoning af de praktiske og naturlige Forhold gik denne Retning ofte for vidt og optraadte med raa Radikalisme mod al Videnskabelighed overhovedet; men indenfor sine berettigede Grændser henledte den Opmærksomheden paa adskillige heldige Reformer i det videnskabelige Liv saavelsom i dets Forberedelse, Skoleundervisningen, og det er Paavirkningen herfra, der giver sig tilkjende i de Arbejder for Skolen, som Jersin syslede med, da han efter sin Hjemkomst og efter at have erhvervet Magistergraden overtog Sorø Skole som Rektor. Det var fornemlig Tilvejebringelsen af en overkommelig latinsk Grammatik istedetfor den hidtil benyttede, altfor vidtløftige og vanskelige Melanchthon'ske, der laa ham som saamange andre af Tidens Skolemænd paa Sinde, og da der især ved det unge Universitet i Giessen arbejdedes med Friskhed for dette Maal, drog Jersin med kongelig Rejseunderstøttelse dertil for at sætte sig ind i Sagen. Frugten af hans Studier kom til at foreligge i de to latinske Grammatiker, en mindre og en større, han efter kongelig Tilskyndelse udgav 1623 og 1624, efter at han i rum Tid havde prøvet sin nye Methode ved Undervisningen af de unge Gyldenløver, Christian IV.s naturlige Sønner Christian Ulrik og Hans Ulrik, hvis Opdragelse det var ham paalagt at lede.

Jersin.

Ramismen.

Med disse sine Fostersønner opholdt Jersin sig afvexlende i Sorø og Kjøbenhavn; han var bleven Professor i Metafysik, men foreløbig fritagen for at holde Forelæsninger. De ovenfor skildrede religieuse Strømninger havde ogsaa berørt

ham og i Forbindelse med hans Livs Tilskikkelser stemt hans Sind til en dybere Alvor, især efter at hans kortvarige Ægteskab var blevet opløst ved hans unge Hustrus Død i Pestsommeren 1625. I Sorøs skjønne, men tungsindige Natur-

D. Jens Dinnÿson Jersin
Fordum Superintendent over Riberstifft
Döde Anno 1634.
Udj hans alders 47 aar
Sÿmb: Saa elskte Gud Werden at etc:

omgivelser overlod han sig til den indre Beskuelse, som førte ham til det afgjørende Valg. Under hvilke Omstændigheder det religieuse Gjennembrud foregik hos ham, fortæller hans seneste Biograf (S. M. Gjellerup: »Biskop Jens Dinesen

Jersin« 1868—70) saaledes: »Hvad der rørte sig i hans gjærende Sjæl, naar han havde stænget Livet ude og sad hensunken i stille, dybsindig Betragtning, det veed kun Gud og han, men snart udbredte der sig sære Rygter om det forunderlige Omslag, der var foregaaet hos ham. Disse indhyllede sig efterhaanden i sagnagtig Dunkelhed og overleveredes saaledes fra Slægt til Slægt, indtil de nedskreves et Aarhundrede derefter, for at finde en Plads iblandt det danske Folks skjønneste Sagn. Jersin havde en Ven, der havde fulgt ham fra hans Ungdom af, en gammel Luth, til hvis Toner han sang sin Stemning ud. Hver Aften, naar Solen kastede sine sidste Straaler paa Kirkehvælvingen i Sorø, kunde man finde ham i Kirken. Han sad i Koret og sang sin Sang. Da hændte det sig en Aften, saa fortælles der, da han gik derinde og søgte et Sted, hvor Sangen kunde tone lydt og klart hen under Kirkebuen, at han standsede ved Absalons Grav, og han greb sin Luth og sang dem frem, alle de gamle Minder fra Danmarks Stormagts Tid. Men medens han sang sin Sang derinde, havde han et Syn, der gjorde et saa mægtigt Indtryk paa ham, at han aldrig kunde glemme det. Hvad han havde seet, vidste Ingen, men fra den Tid af tog hans Livsudvikling en ganske ny Retning, og hans tidligere muntre og livlige Sind forsvandt efterhaanden for en dyb religieus Alvor, der har givet hans senere Liv et forunderlig mørkt og pietistisk Præg.«

Afbildning af Jersins Luth, der nu ejes af fhv. By- og Herredsfoged H. Nyegaard.

Som Sagnet lyder for os endnu, saaledes kunne Tonerne fra Jersins Luth naa ogsaa den nulevende Slægts Øren: den er gaaet i Arv i Familien Nyegaard, som nedstammer fra en Sønnedatter af Jersin. »Luthen er en prægtig Strengeleg af Ibentræ med indlagte Elfenbens Blomster, der ifølge en indeni Instrumentet fastgjort Seddel er forfærdiget af Johan Tölcke i Hamborg 1587. Paa begge Sider, mest dog paa den venstre, bærer Instrumentet kjendelige Spor af Overlast, bestaaende af længere og kortere Revner i Ibentræet; ifølge et Sagn i Familien Nyegaard hidrøre de fra den noget gaadefulde Hændelse med Jersin i Sorø Kirke, hvorved Luthen faldt ham af Hænderne og senere blev fundet liggende noget beskadiget paa Stengulvet. Tonerne have dog ikke lidt derved, og der skal være faa Strengelege af den Slags, der have smukkere og mere klangfulde Toner.«

Ganske kort Tid efter at dette Gjennembrud havde fundet Sted hos Jersin, blev han kaldet til Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn 1625. Det er ikke at undres over, at der ved hans Prædiken maatte være noget ejendommeligt Vækkende, som maatte tiltrække sig Tilhørernes Opmærksomhed; han gjorde ogsaa selv den Erfaring om sine Formaninger mod at slaa sig til Ro i den døde Kristendom, at de havde Evne til at kalde beslægtede Stemninger tillive

hos Menigheden: »mange Hjertens Tanker blev dermed udlokkede,« siger han, og han fandt, »sig selv ikke til liden Trøst, at Mange af dennem, som han mindst formente, laa syge med ham udi eet Spital.«

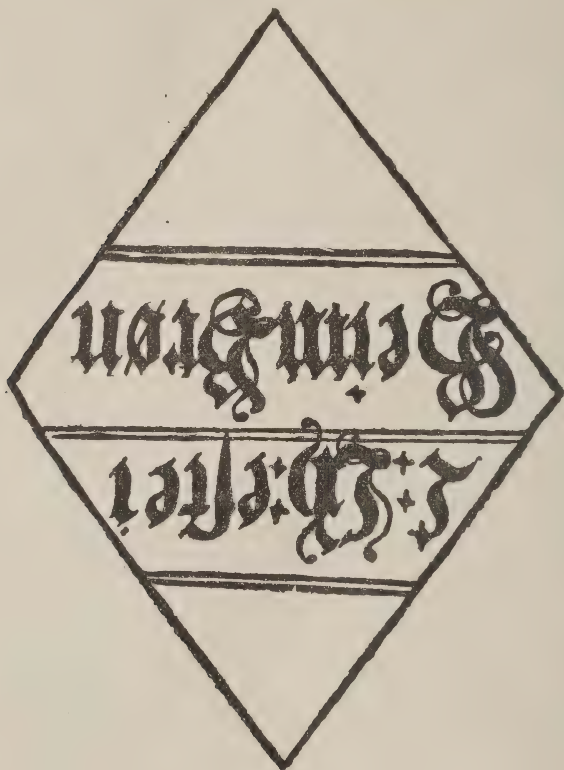
Allerede 1629 kaldtes Jersin fra Kjøbenhavn for at overtage Bispeembedet i Ribe Stift; han beklædte det, indtil han 1634 paa en Embedsrejse døde i Nyborg, kun 47 Aar gammel. Under Opholdet i Ribe falder hans væsenligste Forfattervirksomhed; kort efter at han var bleven Biskop, begyndte han at sammenarbejde sine Prædikener, for at udgive dem til Vejledning for sine Præster og til opbyggelig Læsning for Lægfolk. Første Del udkom 1632 som et lille Skrift under Titlen »*Vera via vitæ*: En rictige vey, som fører til det evige Lif«; anden Del: »Troens Kamp oc Seyr«, saae først Lyset efter Forfatterens Død. Fremstillingsmaaden ligner i Meget Tidens øvrige Opbyggelseslitteratur, dog er der hos Jersin større Varme, en rigere personlig Erfaring og et renere Sprog end hos de fleste andre Skribenter; han sætter al sin Evne ind paa at tale saa klart og forstaaeligt som muligt om de dybe Emner, der bevæge ham, og at hans Bestræbelser i saa Henseende have naaet deres Maal, derom vidner den udbredte Popularitet, disse Opbyggelsesskrifter have nydt og tildels endnu den Dag idag nyde hos Almuen, fra hvis Hjem de ikke lod sig fordrive af Rationalismens Forsøg paa at sætte Bastholms Andagtsskrifter i deres Sted. Andagtsskrifter.

Forud for disse to Bøger gaaer imidlertid et Skrift, der bedre end de lade os maale den aandelige Rækkevidde hos deres Forfatter og tillige fører os ind i en kulturhistorisk Strømning af stor Betydning for den skildrede Tid. Det er Jersins 1631 udgivne Bog »Om Miracler, Tegn oc Obenbaringer oc deris udleggelse«, som fremkaldtes af følgende Anledning. Om Mirakler.

Søndagmorgen den 28. Novbr. 1630 sattes Ribe By i den største Bevægelse ved en forunderlig Begivenhed, som fremkaldte Ængstelse i alle Gemytter. Kort før Højmesse havde man opdaget en mærkelig Skrift paa en Rude i Byfogdens Gaard: »C: Ch: estei Beim Brøn« stod der tydelig at læse, men vendt paa Hovedet, og hvor omhyggeligt man aftørrede og skurede Glasset, kom Skriften dog stedse tilsyne igjen hver Morgen, naar Duggen faldt. Store Menneskemasser stimlede sammen om Huset, for selv at se denne ildevarslende Indskrift, der ligesaa sikkert maatte bebude noget Ondt for Byen eller Landet, som de hemmelighedsfulde Bogstaver ved Kong Belzazars Gjæstebud i sin Tid havde varslet ilde for Herskeren i Babylon.

Hvorledes Skriften skulde læses og de ufuldkomne Ord suppleres, kunde end ikke Bispen sige, »og ikke heller ligger der stor Magt paa, meget derpaa at grunde«, bemærker han, hvorpaa han tilføjer: »Det vilde jeg ønske, at Folk vare saa færdige til at eftertænke noget af de klare Guds Skrifter, som de denne uvisse og mørke Skrift haver begrundet«. At Fænomenet havde et overnaturligt Udspring, nærede han dog ingen Tvivl om, og mest tilbøjelig var han til at betragte det som fremkommet ved Fandens Kunster; men da Djævelen Intet kunde udrette uden Guds Tilladelse, mente han, man gjorde rettest i at betragte Tegnet som sendt til en Vækkelse for Folket, at det maatte erkjende sin store Synd. Til Beroligelse for Borgerne holdt han en Række Prædikener med Miraklet i Cana som Udgangspunkt, hvilke han kort efter sammenarbejdede til den ovenfor nævnte Traktat. Nogle Uddrag af dens Argumentation ville vise os Jersin i hans Stilling til Tidens Overtro: han deler dens Mangel paa sand Erkjendelse af Naturen og er derfor hildet i Forestillingen om en vilkaarlig Forbindelse mellem det usædvanlige Fænomen og

et eller andet tilstedeværende eller forventet Samfundsforhold; men han søger efter Evne altid hellere at paavise en indre end en kras ydre Sammenhæng og undgaaer derfor ikke at staa i sin Samtids Øjne som befængt med — Fritænkeri!

Indskriften paa Byfogdens Rude i Ribe 1630.

Af J. D. Jersins »Om Miracler, Tegn oc Obenbaringer«.

I Indledningen skjelner Biskoppen mellem de sande og de falske Profeter, hvilke sidste ifølge Skriften jo have Magt til at udstaffere deres Løgn saa mesterlig, at neppe de Udvalgte, som have Sandhedens Aands Vidnesbyrd i deres Hjerter, skulle kunne vare sig for dem. Derfor skulle Alle lægge nøje Mærke til den Forklaring, der i det Følgende gives af Forskjellen mellem Guds og Djævelens Mirakler. Gud er den Eneste, der kan gjøre sande Mirakler. De kjendes paa, at en Skabning forandres i sin Natur, saaledes at den bliver til en anden Skabning eller faaer en ædlere Skabnings Natur og Kraft, hvortil den ikke fra Begyndelsen af har været bestemt og anlagt. Saadanne Mirakler kan Djævelen ikke gjøre, men han forstaaer mesterlig at efterabe Gud ved Kogleri og Øjenforblændelse. Han

raader f. Ex. over Ilden og kan skyde den ned af Luften i Tordens og Lynilds Lignelse; han kan rejse Storm paa Havet, frembringe Jordskjælv, virke i Skov og Mark, i Kvæg, i Menneskenes Legemer, i Luftens Forgift, i Jordens Ufrugtbarhed, i Sædens Fordærvelse, i Fiskenes Fordrivelse og deslige, naar Gud slaaer ham løs. — Hvad de mange Syner angaaer, hvorom der gik saamegen Tale mellem Folk, saa advarer Jersin imod at skjænke dem Tiltro; havde Nogen været optagen i Himlen og seet Gud, da maatte det vist være gaaet ham som Paulus, at hvad han havde seet, var uudsigeligt, og fortalte Nogen, at Den eller Den havde seet Guds Engel som en Gaas eller som et Ansigt med Hænder og Fødder, da maatte det bemærkes, at en slig Forestilling ikke stemte med Beretningerne i Skriften. For en Mængde af de andre Tegns Vedkommende giver han en Udtydning, der skal drage Tanken bort fra den udvortes Forbindelse mellem dem og en forventet Hjemsøgelse og tolke dem paa mere indvortes Vis, hvilket nok kunde staa for hans Menighed som et Frafald fra den rette Tro. »Er det vanskabte Foster«, siger han, »saaledes dannet, at det fejler paa sine naturlige Lemmer eller paa deres naturlige Orden og Sted, som det kan være uden Øjne eller med et Øje udenfor sit rette Sted, uden Hoved som et Stykke dødt Kjød, uden Hænder eller Fødder etc., saa gjør vi ret, at vi lægger det saaledes paa Hjertet, tænkende, Gud viser os den Vanskabning udi os selv, den Fejl og Mangel, at vi haver ikke Øjne, som vi burde have, dermed at se og skjønne paa hans Godhed og paa vores eget Levnet, vi haver ikke Øren til hans Ord, vi ere uden Hoved, uden Hjerne og Forstand, Intet forstaaende ret om Gud eller om os selv. Vi ere uden Hænder og Fødder som et dødt Stykke Kjød, af hvilket Gud ingen Tjeneste haver. Er det saaledes dannet, at menneskelige Fostre have bestiske Ansigt eller Lemmer, som det og er seet, da udlægger vi det ret i den Mening: at Gud dermed paaminder os om vores bestiske ufornuftige Levnet, at vi ere som Heste og Mulæsler, hvilke Gud vil lægge Bidsel i Munden. Haver det flere Lemmer, som dobbelt Arme, Ben, Øjne, Hoveder etc., saa lærer det os, som Skriften taler, at vi ere tvesjælede, det er, det prædiker for os paa Guds Vegne om den store Falskhed og Underfundighed i Menneskene, at man haver een Sjæl, eet Hjerte og een Mund at love og tale godt med, og en anden at tale ondt med. Er og noget Andet unaturligt og usædvanligt tilvoxet (som man taler om anvoxet Kjød i en Stormhues, Pistolers eller Sværds Lignelse, dog der lyves saameget af saadant), saa skal vi det saa forklare, at Gud truer for den store Misbrug, der findes med vore Legemer, at straffe dennem med saadan Vaaben, medmindre vi itide retter vores Legem og Sjæle bedre til Guds Tjeneste, med Syndens og Straffens ydmyge Afbedelse.« Paa lignende Maade skal Blodregn og andre blodige Tegn minde om Folkets blodige Misgjerninger og om Christi Legems og Blods Misbrug, Klager og Veraab i Luften betegne Herrens Suk over Folkets Synd, Sværd, Krigshære og Flaader o. s. v., som vise sig paa Himlen, være Tegn paa Guds Almagt o. s. fr.

Citatet har ført os ind i Tidens Overtro. Det nævner adskillige af de Former, hvorunder den fremtræder, og de kunne forøges med mange flere. Alle kunne de henføres til en og samme Kilde: Mangel paa Sammenhæng i Erkjendelsen af Gud og Naturen. Verden er efter Tidens almindelige Opfattelse nedsunken i Syndig- Overtroen.

hed, og til Straf eller Advarsel sender Gud haarde Plager og ængstende Tegn, eller han slipper Djævelen løs og lader ham regjere for en Tid. Til saadanne Tegn henregnes alle de Naturfænomener, der ikke ere saa periodisk tilbagevendende som Aarstidernes Skiften eller Dagens Afvexling med Natten: Kometer og Formørkelser, Tørke og Oversvømmelse, Misvæxt og Høstens Ødelæggelse af ukjendte Aarsager; Indsigten i Naturlivet mangler, saa at det sikrest Beregnelige af Alt (de astronomiske Fænomener) betragtes som undergivet den lunefuldeste Tilfældigheds Vilkaar og det haandgribeligt Paaviselige (Insekters Tilstedeværelse i Sæden, Svampsporers i Vand o. s. v.) paa Grund af Iagttagelsens mangelfulde Midler skrives paa det Mirakuleuses Regning. Som overnaturlige Hjemsøgelser betragtes alle Sygdomsformer, som ligge paa Nervelivets vanskelige Grændseomraade eller paa anden Maade synes at ophæve den menneskelige Selvbestemmelse (nerveus Skærpelse af Sandsevirksomheden, Hysteri, Epilepsi, Krampe), alle Misdannelser og legemlige Abnormiteter, særlig hos Fostret; Guds eller Djævelens direkte Indgriben er her den eneste Forklaring, men den har man ogsaa strax ved Haanden: det paagjældende Individ er »besat«, eller der er givet Menneskene et Tegn til Advarsel mod en Last eller Lyde — det gjælder nu at finde hvilken. Man griber gjerne, hvad der er nærmest forhaanden, og herfra hidrører det tragikomiske Misforhold mellem Fænomenets Universalitet og den i snevreste Forstand lokale Anvendelse, det faaer; Holberg har valgt kun et slaaende, ikke noget overdrevent Exempel, naar han lader Jesper Ridefoged udtyde den sidste Formørkelse som en bebudende Forløber for, at sex Posituri — deriblandt to Provstesønner — bleve rejicerede til Attestats. En særegen Rolle som Vidnesbyrd om Menneskenes Syndighed spiller Optagelsen af de nyeste Moder i Klædedragten; for at advare mod denne Luxus udtømmer Naturen sig i en Opfindsomhed med Hensyn til Misfostre, der Skridt for Skridt følger Hovedbedækningens eller Skotøjets vexlende Façoner.

For vor Tid seer alt dette ud som idel Taabelighed, og det er let nok at dømme affejende derom. Men da intet historisk Fænomen, hvor paafaldende det end monne være, træder frem som isoleret Absurditet, uden Sammenhæng med Livets Tusinder af i hinanden vævede Traade, gjælder det ogsaa her at finde den Forklaring, Historien byder. Paa den almindelige Ufuldkommenhed

i Naturopfattelsen have vi allerede peget, ikke som en Bebrejdelse mod Tiden, men som en Kjendsgjerning, der ikke kunde være anderledes ifølge de tilstedeværende Forudsætninger, som den Livsluft, der indaandedes af Høje som Lave, hvad enten de ved udholdende og vanskelige Beregninger søgte at stille Nativiteten og tyde Himmellegemernes Konstellationer, eller de i skrækslagen Underkastelse bøjede deres syndige Hoveder for en sexbenet Kalvs ildevarslende Tilsyneladelse. Mod denne Baggrund maa vi betragte den Række af Ulykker, som overgik Folket i Aarene efter den lykkelige Periode under Frederik II.s og den første Halvdel af Christian IV.s Regimente. Til de kejserlige Troppers vilde Huseren her i Landet under Trediveaarskrigen kom den Opbydelse af Penge og Mandskab, Riget selv maatte yde; og med denne Nødstilstand forenede sig i en Række af Aar andre Landeplager, Misvæxt, Pest og smitsomme Sygdomme, til hvilken Kjæde af Ulykker Svenskekrigen under Frederik III. saa sluttede sig. Plyndring og Vold af fremmede Soldater, de haarde Skatters Inddrivelse gjorde Bonden utryg paa Liv og Ejendom, og skjøndt han var den sløve Fortvivlelse nær, naar han hverken havde Brød i Huset, Sædekorn til sin Jord eller en Hest eller Ko til Pløjning, saa havde hans Sjæl dog akkurat saameget tilbage af Livsytring, at den kunde gribes af Rædsel, naar sælsomme Tegn paa Himlen, hvilke Ingen havde lært ham at betragte som Andet end Ulykkesbebudere, spaaede ham nye Hjemsøgelser af en ukjendt, men just derfor saameget mere skrækindjagende Art, eller naar Rygtet om et til Verden født Misfoster — hyppigt grundløst, hyppigere overdrevent, men ikke saa sjeldent ogsaa sandt, fordi netop Tidens opskræmmede psykiske Tilstand begunstigede slige Abnormiteters Fremkomst — syntes at tilkjendegive, at Guds Fortørnelse endnu hvilede over Landet og kunde ramme ham i næste Øjeblik. Hos den dannede Befolkning fremmede disse Forhold de religieuse Gjennembrud, hvis Art er omtalt ovenfor; hos Almuen befæstede de Overtroen; Tro og Overtro udsprang fra samme Kilde, og deres Vande blandedes sælsomt sammen i det samme Individ, selv hvor dette stod paa sin Tids Tinde og udførte dens betydeligste aandelige, endnu den Dag idag beundrede Arbejde.

Den Litteratur, Overtroen affødte, er det fortrinsvis Kulturhistoriens Opgave at dvæle ved; som en Prøve paa disse Skrifter

viser vort Bilag det illustrerede Titelblad til Sognepræsten Hans Nielsens Beretning om det i Mørkøje fødte Pigebarn, paa hvis Baghoved man »ikke uden Hjertens Vemodighed« saae en høj, bred Bue af Kjød, noget spidsagtig i Højden, »i Mønster som hine virkede Huer eller med Staaltraad oprejste Sørgehatte«, som nu af Kvindekjønnet, Adel og Uadel, bruges, skjøndt Øvrigheden efter Guds tidligere umiskjendelige Advarsel havde paabudt, at Kvinderne skulde lade Topperne fare eller afvises fra Skriftestolen. — En af de navnkundigste Begivenheder paa Overtroens Omraade har den lærde herlufsholmske Rektor Johan Brunsmand indlemmet i Litteraturen ved sin Beretning om »Kjøge Huskors« (1674 og flere følgende Udg.), hvilken vel at mærke ikke er en Samtidigs Skildring af de forefaldne Optrin, men et historisk Referat af de stærkt bevægede Forhold i Kjøge, da Djævelen i Aarene 1607—1608 hjemsøgte den agtbare Borger Hans Barskjærs Hus og anrettede allehaande Fortræd, snart i Skikkelse af en Høne, snart som en Skruptudse, snart som en brun stumphalet Rotte, indtil Uvæsnet omsider standsede, da man kom paa Spor efter dets Ophav, den fattige Borgerenke Johanne Thomeses, fik hende og en anden Kvinde overbevist om deres Samkvem med Djævelen og lod dem gjøre hinanden Selskab paa Baalet. Brunsmands Skrift blev meget læst og betragtedes fra gejstlig Side som en kraftig Støtte for den vaklende Tro, som et mod Atheismen betimelig rettet Slag. Thi just henimod Aarhundredets Slutning begyndte en roligere Sandsning at gjøre sit Herredømme gjældende, og i den thistedske Besættelsessag sejrede den rationelle Undersøgelse over Vankundigheden. Af de overmaade vidtløftige Forhandlinger i denne Sag, som sysselsatte Domstolene i Aarene 1696—98, meddele vi det kortfattede Uddrag hos Werlauff (»Antegnelser til Holbergs Lystspil« S. 451 ff.): »Det var i Begyndelsen af Aaret 1696, at et Rygte udbredte sig om en legemlig Besættelse af Djævelen, som skulde finde Sted i Thisted hos en fattig Pige, der led af hysteriske Tilfælde, og hos et epileptisk Pigebarn. Sognepræsten i Thisted var fra Aaret 1692 Mag. Ole Jensen Bjørn, Norsk af Fødsel, dimitteret 1666 fra Kristiania Skole og tidligere Konrektor i Aalborg; han havde et godt Ord baade for Lærdom og Gudfrygtighed. De Lidende tyede til ham og erklæredes for legemlig besatte. Flere Kvindfolk troede sig nu at være i samme Tilstand; Præsten optog dem alle i sit Hus, hvor

Kjøge Huskors.

Besættelsen i Thisted.

han med Hjælp af et Par Studenter [deriblandt den forfaldne, men kløgtige og til allehaande Spads veloplagte Skoleholder Poul Rytter] arbejdede paa Djævelens Uddrivelse; selv i Kirken drev han dette Gjøgleri og indsamlede ved den Lejlighed Gaver til dem, hvad der naturligvis fristede Flere. De Besatte angav Andre, som ved Hexeri skulde have paaført dem deres Onde, og Præsten paastod, at disse burde brændes, dersom man vilde undgaa Guds Straf, ja endog Indfald af Tyrken. Blandt saadanne for Hexeri Beskyldte var ogsaa en hæderlig Matrone, der havde nægtet O. Bjørn sin Datter tilægte og derved vakt hans Hævngjerrighed. Forvildelsen greb om sig som en Smitte. Ethvert Ildebefindende ansaas for Virkning af Besættelse; angaaende Kreaturers Sygdom, Tyve, som ej kunde opdages, og andre indtræffende Uheld spurgtes de Besatte tilraads, og disse udlagde da en eller anden Hex som den Skyldige. Selv Enkelte, som dog skulde høre til de mere dannede Klasser, blandt disse Amtmanden, der var af Adel, Amtsforvalteren og Flere, troede paa disse Besættelser, og da man ikke hørte Tale om Andet end om Trolddom, Forgjørelse og Besættelse, blev Stemningen tilsidst saa trykkende, at Mange endog tænkte paa at forlade Byen.« Saa vidt drev den trolddomskyndige Magister sin Dristighed, at han skrev til Biskop Jens Bircherod i Aalborg med Anmodning om, at Herredets Præster maatte beordres til at yde ham Bistand ved den aandelige Behandling af alle disse Besatte. Hans Begjæring indrømmedes, men nogle af Præsterne fattede Mistanke og underrettede Biskoppen om deres Betænkeligheder. Efter at denne havde anstillet en foreløbig Undersøgelse, indberettede han Sagen til Regjeringen, der atter affordrede det medicinske Fakultet dets Erklæring. Denne gik ud paa, at da de i Indberetningen skildrede Tilfælde vare usædvanlige for saadanne Sygdomme, som der nærmest maatte tænkes paa, maatte det Hele være »noget optænkt, med Forsæt begaaet Bedrageri«. Det samme Resultat kom den derpaa nedsatte overordenlige Kommission til efter meget omfattende Undersøgelser; den dømte Ole Bjørn til at have sit Embede og Gods forbrudt og forvises Landet. Præsten indankede Sagen for Højesteret og indstævnede flere tusinde Mennesker dels som Vidner, dels til at lide Dom; han førte selv sit Forsvar, og Sagen verserede i tre Maaneder for Retten, indtil Dommen for Bjørns Vedkommende forandredes til Fængsel paa Livstid samt Tab af Kald, Kjole og Boeslod; tre

af Kvinderne dømtes til Kagstrygning og Tugthus paa Livstid, de to Studenter bleve relegerede, Poul Rytter *in perpetuum*, den anden paa et Aar.

Saaledes brød omsider en rigtigere Indsigt sig Vej, skjøndt det for Mange, især blandt Præsterne, endnu stod som en ugudelig Gjerning at nægte Trolddommens Tilværelse. »Det er ikke uværdigt at observere — bemærker en Præst i Anledning af den nys fremstillede Besættelseshistorie — at nu i dette Seculo og i disse Tider findes Mange ej aleneste blandt Statister, men endog blandt andre og studerede Folk, Gejstlige og Verdslige, som statuere, at der er ingen Trolddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Djævel eller Helvede til. — — Og endog de ere ikke alle lige grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Idiot, at deres Mening, saamange som de ere, er bygt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus.«

Det Bilag, der som Prøve paa Udstyrelsen af Tidens overtroiske Folkelitteratur bringer (i formindsket Format) Titelbladet af det ovenfor omtalte Skrift om Misfostret i Mørkøje, indeholder tillige Titel- og Textprøver af de folkelige Andagtsskrifter. I det ene, Lucas Martini »Ærekrands«, fremstilles i ret gode Træsnit tyve forskjellige Urter, hvis Egenskaber, ofte noget haartrukkent, anvendes paa ligesaamange Dyder, hvilke da slutteligen skulle forenes i en Krands, saaledes som den aftrykte Textside forklarer. Den anden Prøve er valgt for at give et Exempel paa den med selvbehagelig Svulst blandede Plathed, som giver mange af disse Opbyggelsesskrifters Titelblade en Slags reklameagtig Karakter, sigtende til at gjøre Indtryk paa den udannede Læser ved Anvendelsen af Billeder fra det vulgaire Liv paa de hellige Emner. Som Sidestykker til den her meddelte Titel kan exempelvis nævnes: »Bibelsk Stue-Uhr, ved hvis Hjælp enhver i sin Stand, saa tit som han hører at Klokken vil slaa, kand derfor have adskillige Bibelske og Himmelsindede Forlystelser«, »Lyst-Mad eller Forældre og Børne Confect«, »Catechismi Postebud oc Brefdragere«, »Himmelens Proviantthusnøgel«, »Aandeligt Figenplaster« o. s. v. Hvor Skrifterne fremtræde anonymt, er der ofte ved fremhævede Bogstaver paa Titelbladet givet en Anvisning til Udfindelsen af Forfatternavnet, som naar f. Ex. Hans Olufsen Nysted betegner sig som Den, der »beder **H**erren **O**m **N**aade«, eller E. E. Naur løfter sin Anonymitets Slør ved at kalde sig »en Christen, der til sin Sjæles Ankerhold i Christi Lidelser ikke vil forglemme **E**et **E**eniste **N**aglegab«.

Sørgeligt Spettackel oc Vndertegn

Nu nyligen ſeet paa et nyfødt Pigebarn vdi Mørckøye liggendis i Sockelundsherret vdi Gladſaxe Sogn/ til et ynckeligt Skueſpeil for alle dem/ ſom gienſtridigen imod Guds aluorlig Truſel/ holde hart ved deris ny Moder/ høye Toppe oc forargelige Klædedragt.

16 25.

J Kiøbenhaffn/ hoß Henrich Waldkirch.

Titelblad til Præsten Hans Nielsens Beretning om det i Mørkøje fødte Misfoster (se Side 298).

Som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s Overtroslitteratur.

Formindsket Facsimile efter et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

Ere oc Dyd/ oc der til Tuct/
Pryder Vngdommen deylig oc smuct.

Huor aff ieg nu min Krantz giøre vil/
Her finder ieg skønne Blomster der til.

Den Tredie Part.

Om de Hoffuet Aarsager/ aff huilcke Jomfruer skulle beuegis til at bære disse forscreffne Dyder vdi deris ærekrantz.

VI haffue nu aff Guds Naade spatzeret vd i den Aandelige Vrtegaard / oc plocket der Tiue slags velluctendis Dydeblomster/til vnge Jomfruer / som vorte i try Bied/ paa Troens Rod oc stilcker. Oc wi skulde nu til / oc giøre en Krantz aff dem/ om wi viste / huor paa oc huor met wi kunde tilsammen binde dem / thi Jomfruer pleye icke at krone oc pryde sig met bare Blomster. Derfor er det fornøden/ at skære oc berede oss/ Først en Bøyel / det er / at wi tilkende giffue/ huor vdi disse Dyder skulle skinne. For det Andet / at wi giøre Krantzen fast met Silcke / met Guldsnorer oc Sølffsnorer/ det er/at wi fremsette de Aarsager/

Illustration og Textside af "Alle Christelige oc dydelige Jomfruers ærekrantz" Kbhvn. 1594.

Som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s folkelige Opbyggelseslitteratur.

Facsimile af Exemplaret i Universitetsbiblioteket.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

Sørgeligt Spettackel oc Vndertegn

Nu nyligen seet paa et

nyfødt Pigebarn vdi Mørckøye liggen-
dis i Sockelundsherret vdi Gladsare Sogn/ til et yn-
ckeligt Skuespeil for alle dem/ som gienstridigen imod Guds
alvorlig Trusel/ holde hart ved deris ny Moder/ høye Top-
pe oc forargelige Klædedragt.

16 25.

J Kiøbenhafn/ hoß Henrich Waldkirch.

Titelblad til Præsten Hans Nielsens Beretning om det i Mørkøje fødte Misfoster (se Side 298).

Som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s Overtroslitteratur.

Formindsket Facsimile efter et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

1 Pet. 2. 2. Som nyfødde Børn/ begiere den for-
nufftige usviggelige Melck/ at I kunde vore i det.

ΓΆΛΑ ΚΑῚ ΜΆΣΗΜΑ
ΚΑΤΗΧΕΤΙΚΌΝ:

Catechismi
Børns
Aandelig Melck
oc Tyggemad/
Det er.
Den høy-oplliuste Guds Mands
Doct. Martin Luthers
Liden
Catechismus/

Udi enfoldige Sporßmaal oc Giensvar/ med
dens egne Ord/ til dis bedre at fatte oc forstaa
dens Forklaring/ oc slude Meeningen der
ff i Hiertet:
Synderligen for Børn oc de Enfoldige/ til Gude-
ligt Offvelser:
Med Tilskyndelse her til/ aff dens Brug oc Nytte/ i
Fortalen til den Gudfryctige Læsere:
Udi største Enfoldighed bered/ oc tienistvilligen
fremstillet aff
J. L. Aaskow Rib.

Kiøbenhafn/ Trocr hos Kongl. Mayt. oc Universit. Bogtr.
Corfitz Lufft Aar 1679. Oc findis hos Christian Casubius/ oc
Christian Geertsen Boghandlere til kiøbs.

Titelside som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s folkelige Opbyggelseslitteratur.

Facsimile af et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

(1 Pet. 2. 2. Som nyfødde Børn/ begiere den for-
nufftige usvigelige Melck/ at I kunde voxe i det.)

ΓΆΛΑ ΚΑῚ ΜΆΣΗΜΑ

ΚΑΤΗΧΕΤΙΚῸΝ:

Catechismi

Børns

Aandelig Melck

oc Tyggemad/

Det er:

Den høy-oplyste Guds Mands

Doct. Martin Luthers

Liden

Catechismus/

Udi enfoldige Sporßmaal oc Giensvar/ med
dens egne Ord/ til dis bedre at fatte oc forstaa
dens Forklaring/ oc fiude Meeningen der
ff i Hiertet:
Synderligen for Børn oc de Enfoldige/ til Gude-
lige Offvelser:
Med Tilskyndelse her til/ aff dens Brug oc Nytte/ i
Fortalen til den Gudfryctige Læsere:
Udi største Enfoldighed bered/ oc tienistvilligen
fremstilét aff

J. L. Aaskow Rib.

Kiøbenhafn/ Trockt hos Kongl. Majt. oc Universit. Bogtr.
Corfitz Luft Aar 1679. Oc findis hos Christian Casubin/ oc
Christian Gertzen Bogbindere til kiøbs.

Titelside som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s folkelige Opbyggelseslitteratur.

Facsimile af et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

Heliotypi af *Pacht & Crone.*

Initial af »*Musæum Wormianum*«, trykt i Leyden 1655.

mpiriens Vej afgav, som det jo maa findes naturligt, det første sikre Fodfæste for den søgende Tanke paa dens Vandring mod det fjerne Maal: den rette Erkjendelse af Naturfænomenernes Art og Sammenhæng. Ikkedestomindre er der dog, samtidig med at Forsøget sysselsætter de Lærde, ogsaa Spor af, at Methoden interesserer dem, og de filosofiske Strømninger i Europa naa, om end som en svagere Dønning, Danmarks Kyster. Vi have allerede seet danske Mænd ved udenlandske Universiteter komme i Berøring med Renaissancens Filosofi, saaledes som den med Petrus Ramus som Fører rejste sig imod Skolastikens Aristoteles og satte Platon i hans Højsæde (S. 290). Den vigtigste Mellemmand mellem denne nye Filosofi og vort Aandssliv var Anders Krag. Han var en Borgersøn fra Ribe, født 1558, blev Student og tog Magistergraden i Wittenberg. Forsaavidt fulgte han altsaa en ofte betraadt Vej, men nu slog han ind paa egne Baner, idet han til Stedet for sine medicinske Studier hverken valgte Basel eller Padua, men det franske Universitet Montpellier, hvis lægevidenskabelige Fakultet lige fra det 13. og til ind i det 17. Aarhundrede nød større Hæder og Anseelse end noget andet. Her tog Krag Doktorgraden efter hin Højskoles for sin Strenghed berømte Prøve, der for hans Vedkommende bestod i Opløsningen af 13 vanskelige Kvæstioner, Forsvaret for 66 paradoxe Problemer, Afholdelsen af to Syge-Konsultationer, fire Taler og to Forelæsninger, hvilket han Alt meget omstændelig har beskrevet i sin 1586 udkomne Bog »*Laurea Apollinea Monspeliensis*« (»den apolloniske Laurbærkrands ɔ: Doktorgraden, i Montpellier«). De filosofiske Sætninger, som kom under Ventilation, faldt alle ind under Petrus Ramus' Læresystem, til hvilket Krag ivrigt havde sluttet sig, og hvis Tankegang han havde søgt at forklare i et Par

A. Krag.

tidligere udgivne Skrifter: »*Rameæ scholæ et defensio Petri Rami*« (»Forsvar for P. R. og hans Skole«) og »*Aristotelica et Ramea*«; til disse Bestræbelser for at indvie den danske Videnskabelighed i den mod Skolastiken gaaende nye Retning sluttede sig senere hans (latinske) Oversættelse af Platons »Parmenides« til Brug for de Studerende. — Anders Krag blev kort efter sin Hjemkomst Professor først i Pædagogik, saa i Mathematik, derefter i Fysik, men naaede ikke til sin rette Plads paa den medicinske Lærestol, da han døde allerede 1600, kun 42 Aar gl.

To Aar efter døde en anden højtberømt Videnskabsmand, for hvem ligeledes Lægekunsten var Udgangspunktet for den filosofiske Betragtning: Peder Sørensen (*Petrus Severini*), en Søn af Raadmand Severin Jessen i Ribe, hvor han blev født 1542. Ikke mere end tyve Aar gammel holdt han Forelæsninger over Poesi ved Kjøbenhavns Universitet, men drog kort efter til Udlandet og opholdt sig der i en længere Aarrække, mest i Frankrig og Italien, hvor han vandt stort Ry baade for sin lærde Viden og for sin praktiske Udøvelse af Lægekunsten. Under et kort Ophold i Kjøbenhavn vakte hans Forelæsning om Meteorerne stor Opmærksomhed. 1571 tog han den medicinske Doktorgrad i Frankrig og blev saa Livlæge hos Frederik II., hvilken Stilling han ogsaa beklædte under Christian IV. Peder Sørensen var udrustet med en beundringsværdig Lærdom og vandt europæisk Ry som den mest fremragende Tilhænger af den paracelsiske Lære, hvis metafysiske Spekulation han hævdede overfor Galenus' saalænge eneraadende Empiri. I sit Skrift »*Idea medicinæ philosophicæ*« (»Den filosofiske Lægevidenskabs Ide« 1571) stræber han efter at forsone Paracelsus med de ældre Filosofers, især Platos og Platonikernes Anskuelser og saaledes reformere det almindelige Begreb om Naturen, som efter hans Mening var kommet paa Afveje formedelst Mangel paa sand Metafysik — altsaa Tilvejebringelsen af en filosofisk Alliance mod Galens Erfaringstheori. Et andet berømt Skrift af Peder Sørensen er hans »*Epistola ad Paracelsum*« (»Brev til P.«); men forøvrigt udgav han ikke Meget, hvorimod der fandtes efter ham en Mængde for Størstedelen helt fuldendte Haandskrifter, hvis Emner viste det forbausende Omfang af hans Kundskaber.

P. Sørensen.

Henimod Slutningen af det 17. Aarh. naaede ogsaa den Cartesianske Filosofis Tankestrømninger til Danmark, modtagne

med Tilslutning (som af Normanden Prof. Køning) eller afviste som utilstedelige (som af Søren Glud, der disputerede imod Monadelæren). R. Bartholin.

Cartesius' mathematiske Opdagelser fandt en Befordrer i Rasmus Bartholin (1625—1698), der selv havde ydet epokegjørende mathematisk-fysiske Arbejder, særlig Opdagelsen af Straalebrydningen ved den islandske Bjergkrystal, for hvilken Lovene siden udvikledes nøjere af Huyghens og Newton. Sine mange Iagttagelser (om Legemernes Skikkelser, om Sneens Skikkelse, om Legemernes Porer, om Tiltrækning o. s. v.) har han nedlagt i en Samling »*De naturæ mirabilibus Quæstiones academicæ*« (»Akademiske Spørgsmaal om Naturens Vidundere« 1674), i hvilken han hævder Undersøgelsens og Experimentets Fortrin fremfor den usikre Hypothese og modsætter sig den herskende Misbrug af den blot logiske Bevisførelse.

Rasmus Bartholin.
Professor i Lægevidenskab i Kbhvn.

De fremdragne Navne have viist os, hvorledes europæiske Tankeretninger optages af danske Lærde og efter Evne gjøres frugtbringende for den hjemlige Videnskabelighed. Vi komme nu til det Navn, som er det største blandt dem, der repræsentere den modsatte Bevægelse: Danmarks Bidrag til den almindelige Forskning. Navnet er kjendt, saa vidt Himmelhvælvingens funklende Hieroglyfer ere Gjenstand for videnskabelig Iagttagelse og Beregning; thi **Tyge Brahes** Observationer danne Grundlaget for hele den nyere Astronomi.

Tyge Brahe er paa fædrene og mødrene Side et Skud af to blandt de dygtigste danske Adelsætter; baade før og efter hans Tid har Danmarks og Sverigs Historie fremragende Mænd af Brahernes og Billernes Æt at opvise. Navnet Brahe møder os allerede i Valdemar Atterdags Tid, da Torkil Brahe formedelst et Drab maatte flygte til Sverig, hvor han blev Stamfader til en talrig, fornemmelig i Skaane udbredt Slægt. Fra ham nedstammede Otto Brahe til Knudstrup i det nuværende Malmøhus Lehn, Rigsraad og Lehnsmand paa Helsingborg Slot. Han ægtede 1544 Beate Bille og blev med hende Fader til fem Sønner og fem Døtre. Den ældste Tyge Brahe.

Tyge Brahe.

Efter Titelkobberet til »*Astronomiæ Instauratæ Mechanica*«. *Noribergæ* (Nürnberg) 1602.

Portraitet er anbragt under en med 16 Ahnevaabener prydet Portal. Paa Skriftpladen læses i latinsk Indskrift: Billede af Tyge Ottosøn Brahe en dansk Mand, Herre til Knudstrup, Anlægger af Uranienborg paa Øen Hveen i Danmarks Hellespont, Opfinder og Forfærdiger af de sammesteds opstillede astronomiske Instrumenter, i hans 40. Aar, i det Herrens Aar 1586. — Til højre og venstre for Skriftpladen læses hans Valgsprog: *Non haberi sed esse* ɔ: ikke synes, men være.

af Sønnerne var Tyge, født den 14. December (gl. Stil) 1546. Hans Farbroder Jørgen Brahe, der besad Familiens gamle Herresæde Tostrup og var gift med den berømte Statsmand Peder Oxes Søster Inger, var barnløs og havde derfor taget det Løfte af sin Broder og dennes Hustru, at de vilde overlade ham deres førstefødte Søn, at han kunde opdrage ham og indsætte ham til sin Arving. Men efter Tyges Fødsel faldt det Forældrene svært at opfylde dette Løfte, og Jørgen Brahe besluttede da at vente, indtil der var kommet endnu en Søn paa Knudstrup; da dette var indtraadt og de desuagtet ikke vilde overlade ham Tyge, lod han denne hemmeligt føre til sit Hus og beholdt ham saa med Forældrenes Samtykke. Plejeforældrene elskede Tyge som deres eget Barn og behandlede ham med en Omhu og Kjærlighed, som han aldrig senere glemte; mulig vare de for ængstelige for at give Anledning til Klage over streng Behandling og fremmede derved det Stivsind og den Selvraadighed, som Tyge senere ved flere Lejligheder lagde for Dagen.

Der sporedes tidligt fortrinlige Anlæg hos Drengen; i sit syvende Aar fik han en Hovmester, og allerede i sit trettende blev han anseet for moden nok til at fortsætte sine Studier ved Universitetet. Det var Bestemmelsen, at han her fortrinsvis skulde studere Filosofi og Rhetorik, men allerede i denne unge Alder lagde Naturbegivenhederne saa stærkt Beslag paa hans Opmærksomhed, at han snart begyndte at gjøre sine Optegnelser over dem, og i høj Grad voxede denne Interesse ved en den 21. Aug. 1560 indtræffende Solformørkelse, hvis nøjagtige Forudberegning gav ham et stærkt Indtryk af, hvor nøje man kjendte Himmellegemernes Bevægelser, og vakte en levende Begjærlighed hos ham efter at komme i Besiddelse af Tidsalderens astronomiske Kundskaber saavelsom efter at tilegne sig den med denne Viden forbundne hemmelighedsfulde Indsigt i Stjernernes Indflydelse paa den menneskelige Skjæbne (Astrologien). Han begyndte at anskaffe sig astronomiske Bøger og at dyrke de mathematiske Videnskaber og var i de tre Aar, han studerede ved Universitetet, delt mellem dette sit Yndlingsstudium og den mindre tiltalende Uddannelse til Statstjenesten, som det var hans Farbroders bestemte Ønske han skulde gjøre sig bekvem til.

Udenlandsrejse.

Lidt over femten Aar gammel tiltraadte Tyge Brahe sin første Udenlandsrejse med den kun fire Aar ældre Anders Sørensen Vedel til Hovmester. I Leipzig kom de i Huset hos en af de juridiske Professorer, og Vedel skulde vaage over, at hans Myndling flittigt hørte Forelæsninger i Jurisprudensen. Men i Stilhed dyrkede Tyge de Studier, som ene tiltalte ham, og fandt endog Udveje til udenfor det Pengeregnskab, han skulde aflægge for sin Hovmester, at anskaffe sig astronomiske Bøger og en lille Himmelglobus, ikke større end en knyttet Haand, ved hvis Hjælp han i hemmelige Nattetimer orienterede sig paa Stjernehimlen. I Længden kunde denne Færd ikke holdes skjult for Vedel, der desuden tidt havde Lejlighed til at høre Tyge udtale sig haanligt om det juridiske Studium, man vilde tvinge ham til; Forholdet mellem de to unge Mennesker var derfor til sine Tider spændt, men mildnedes, efterhaanden som Vedel lidt efter lidt slog af paa sit Tilsyns Strenghed og selv overlod sig til Arbejder i dansk Historie, følgende sin Tilbøjelighed og derfor mere stemt til at bære over med, at en Anden gjorde ligesaa. Tyge Brahe paa sin Side kunde ikke, trods al Misstemning, nægte Mentoren sin Agtelse i Betragtning af, at hans Strenghed jo kun skrev sig fra hans Pligtfølelse, og saaledes lagdes der under det treaarige Samliv i Leipzig Grunden til et gjennem Livet varende oprigtigt Venskab mellem de to udmærkede Mænd. De traf senere, efter Jørgen Brahes Død, sammen i Wittenberg,

hvor Tyge Brahe opholdt sig henved et halvt Aar, indtil Pesten drev ham herfra til Rostock. I sidstnævnte By havde han et Sammenstød med en ung dansk Adelsmand Manderup Parsbjerg; en Aften i Mørke maatte Kaarderne afgjøre Striden, og Tyge Brahe mistede i denne Tvekamp den midterste Del af Næsen, et Tab, som han erstattede ved et af Sølv og Guld sammensmeltet, med Lim paasat Stykke.

Allerede i Leipzig havde Tyge Brahe begyndt at optegne sine astronomiske Observationer, og det var lykkedes ham at paavise en stor Mængde Regnefejl i de almindelig anvendte Tabeller. Derved henledtes hans Tanke paa Konstruktionen af mere fyldestgjørende Instrumenter end de hidtil brugte, og særlig under et længere Ophold i Augsburg, hvor han fandt sagkyndig Assistance, lod han en Del storartede astronomiske Hjælpemidler udføre: en Kvadrant med en Radius paa ikke mindre end 8 Alen, en stor Sextant og en Himmelglobus paa fire Fod i Diameter, forfærdiget af Træ, belagt med lueforgyldt Messing, hvori Fixstjernerne indgraveredes, efterhaanden som deres Pladser bestemtes ved hans egne Observationer. Disse nye og usædvanlige Foretagender vakte stor Opmærksomhed i Augsburg, og saavel af Byens egne som af gjennemrejsende fremmede Lærde modtog Tyge Brahe jevnlig Besøg, bl. A. af Petrus Ramus, der berejste Tydskland i Aarene 1568—71, for at unddrage sig den Harme, hans filosofiske Meninger havde vakt imod ham i hans Fædreland Frankrig; han udtalte sin Beundring over, hvad den danske Astronom allerede havde udrettet, og opfordrede ham paa det Indstændigste til at fortsætte sine videnskabelige Bestræbelser.

Fra disse Arbejder og Studier kaldtes Tyge Brahe bort i Slutningen af 1570 ved Efterretningen om sin Faders Sygdom; han døde det følgende Foraar, og hans to ældste Sønner, Tyge og Steen, synes nu at have arvet Knudstrup i Forening. Tyge opholdt sig dog i de nærmest følgende Aar mest paa Herresvad hos sin Morbroder Steen Bille, der selv var en lærd Mand og i Modsætning til Tyges øvrige Slægtninge nærede den største Velvillie for sin lærde Søstersøn. Paa Herresvad fordybede Tyge sig mest i kemiske eller rettere sagt alkymistiske Granskninger, indtil et Bud fra selve Stjernehimlen igjen kaldte ham tilbage til hans astronomiske Studier og paany samlede hele hans Interesse om hans Yndlingsvidenskab. Begivenheden forrælles saaledes af Tyge Brahes seneste Biograf F. R. Friis:

Den nye Stjerne.

»Den 11. November 1572 havde Tyge Brahe som sædvanligt tilbragt den største Del af Dagen i Laboratoriet; Himlen havde i nogle Dage været overtrukken, men om Aftenen, da han begav sig fra Laboratoriet tilbage til Gaarden, var det blevet klart Vejr. Da han nu efter gammel Vane hævede Blikket mod Stjernehimlen, overraskedes han i højeste Grad ved i Stjernebilledet Cassiopeia, omtrent lige over sit Hoved, at opdage en ny, meget klar Stjerne, som han aldrig forhen havde seet. Neppe istand til at tro sine egne Øjne ilede han tilbage til Laboratoriet for at spørge sine Arbejdere, om de ogsaa saae den; han henvendte sig ligeledes med samme Spørgsmaal til nogle Bønder, som i det Samme kjørte forbi. Snart blev han altsaa fuldkommen overbevist om, at en ny Stjerne virkelig var kommen tilsyne paa dette Sted af Himlen. Ved Hjælp af et Instrument udmaalte han nu den nye Stjernes Afstand fra nogle af de andre Stjerner og optegnede sine Iagttagelser saavel herover som over Stjernens Størrelse, Farve og andre Egenskaber, for at kunne undersøge, om den skulde vise nogen Forandring, hvis den, som han haabede, i længere Tid vilde forblive synlig paa Himlen. Han iagttog

TYCHON

NOVA

ÆVI MEN

Stella, iam

STO

CONTEMP

Cui, præter exactam
pragmatian, Et elegant
LA quoq, DEDIC
conſcribendi DIARI
vtriuſq, Aſtrologiæ St
hunc labentem annum,
ſcripſit, quod tamen
quo totu
hac

C

ormørkelsen 1573 den 8. December

TYCHONIS BRAHE, DANI
DE
NOVA ET NVLLIVS
ÆVI MEMORIA PRIVS VISA
Stella, iam pridem Anno à nato CHRI-
STO 1572. mense Nouem-
brj primùm Con-
specta,

CONTEMPLATIO MATHEMATICA.

Cui, præter exactam ECLIPSIS LVNARIS, huius Anni, pragmatian, Et elegantem in VRANIAM Elegiam, EPISTOLA quoq; DEDICATORIA accessit: in qua, noua & erudita conscribendi DIARIA METHEOROLOGICA Methodus, vtriusq; Astrologiæ Studiosis, eodem Autore, proponitur: Cuius, ad hunc labentem annum, Exemplar, singulari industria elaboratum conscripsit, quod tamem, multiplicium Schematum exprimendorum, quo totum fermè constat, difficultate, edi, hac vice, temporis angustia non patiebatur.

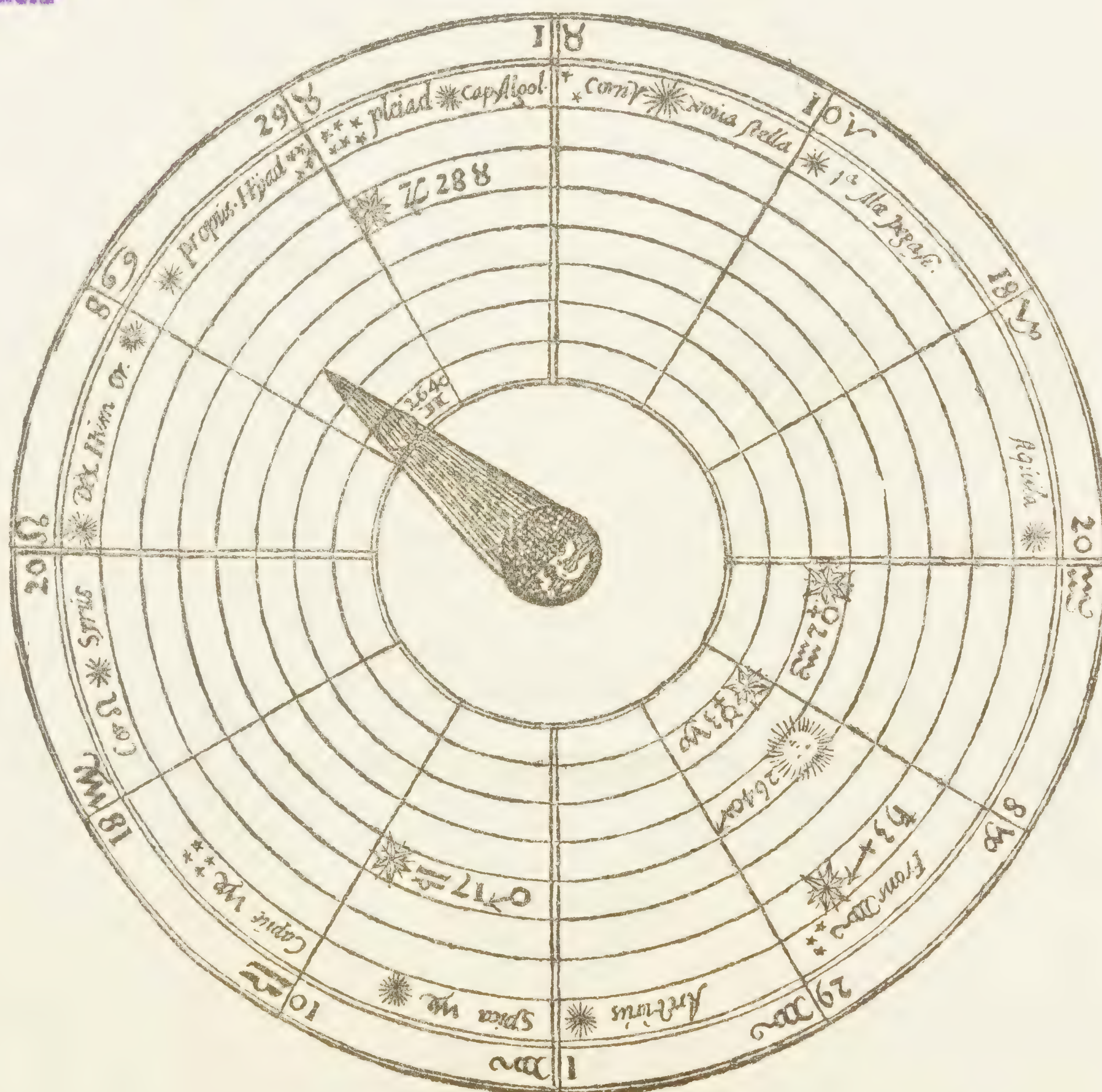
HAFNIÆ,
IMPRESSIT LAVRENTIVS
Benedictj.
1 5 7 3.

Titelblad til Tyge Brahes Skrift "De nova stella".

Facsimile af Exemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

(*Oversættelse:* Tyge Brahe, den Danskes, mathematiske Betragtning af den nye og, saavidt tidligere Tiders Efterforskninger gaa, aldrig forhen sete Stjerne, som blev opdaget allerede for nogen Tid siden i November 1572. Hvortil er føjet, foruden en nøjagtig Beregning af dette Aars Maaneformørkelse og en skjøn Elegi til Urania, tillige et Dedikationsbrev, hvori en ny og forbedret Methode til Affattelse af meteorologiske Dagbøger forelægges Stjernekyndighedens Dyrkere af samme Forfatter. Et Exempel paa en saadan Dagbog for afvigte Aar har han udarbejdet med særlig Omhu og nedskrevet, hvilket dog ikke har kunnet udgives af Mangel paa Tid, formedelst Vanskeligheden ved at gjengive den Mangfoldighed af Skemata, hvoraf det Hele bestaaer. — Kjøbenhavn, trykt hos Lorents Benedictsen 1573).

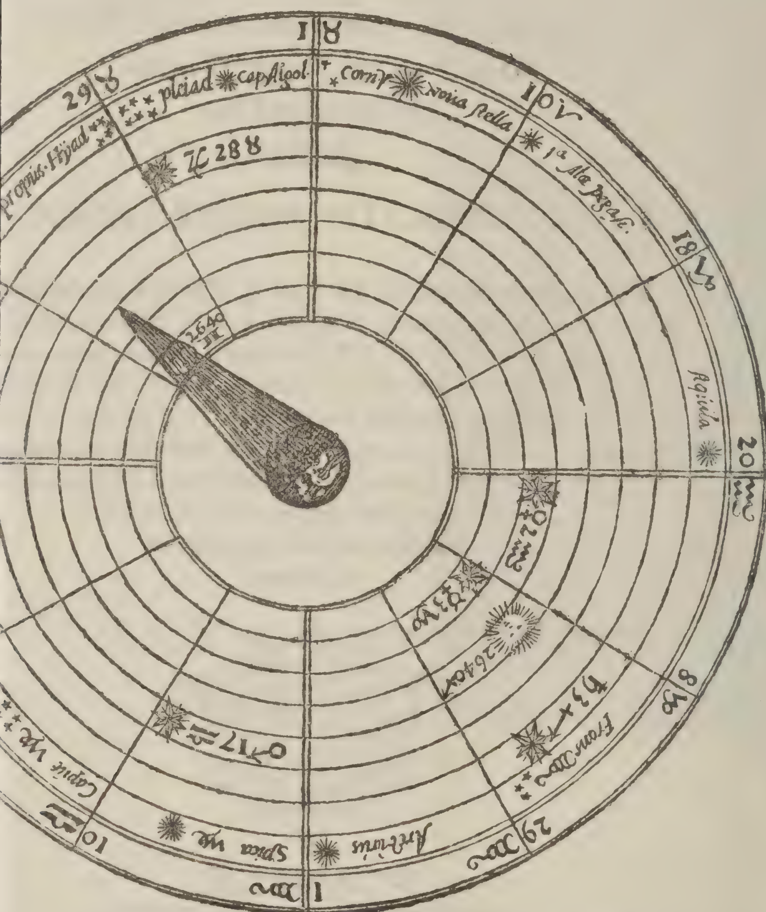
CONSTITVTIO ORBIVM COE-
LESTIVM AD TEMPVS MEDII
deliquij Lunaris Annj 1573.
DECEMBRIS die 8. Hor. 8.
Mi. 10. P M.

IV DI.

En Side af Tyge Brahes Skrift "De nova stella".

ONSTITVTIO ORBIVM COE-
LESTIVM AD TEMPVS MEDII
deliquij Lunaris Anni 1573.
DECEMBRIS die 8. Hor. 8.
Mi. 10. PM.

IVDI.

En Side af Tyge Brahes Skrift "De nova stella".

den atter den følgende Aften og fremdeles saa ofte Vejret tillod det.« Dens Glands aftog lidt efter lidt, indtil den i Marts 1574 ikke kunde sees mere.

Da Tyge Brahe kom til Kjøbenhavn i Foraaret 1573, havde endnu Ingen der iagttaget den nye Stjerne, og hans Meddelelser vakte den allerstørste Forbauselse i de Lærdes Kreds. Hans hengivne Ven, den unge Johannes Pratensis, ikke mindre end Peder Oxe opfordrede ham indtrængende til at udgive det Skrift, han havde udarbejdet om Fænomenet, og han bekvemmede sig da omsider dertil. »*De nova stella*« kaldes for Kortheds Skyld dette Tyge Brahes første trykte Arbejde; den udførlige Titel sees paa det herhenhørende Bilag. Det meddeler den Række Iagttagelser, ved hvilke Tyge Brahe med en for den Tid næsten utrolig Nøjagtighed bestemte den nye Stjernes Plads, henførte den til Fixstjernerne og meddelte udførlige Oplysninger om dens Størrelse, Lysstyrke og Farve. I de derpaa følgende astrologiske Betragtninger udtaler han som sin Tydning af Fænomenet, at det sandsynligvis er en Forløber for store Forandringer i Kirken og Staten og desuden vil bevirke tør Luft, pestagtige Sygdomme og giftige Slangers Fremkomst. Bogen ender med en latinsk »Elegi til Urania«, i hvilken Tyge Brahe udtaler sin Misstemning særlig over Adelens Mangel paa Sands for vigtige og alvorlige Ting, samt med et lille Digt af Anders Sørensen Vedel, i hvis Overskrift Tyge Brahe kaldes »den Lærdeste iblandt de Adelige og den Adeligste iblandt de Lærde«.

»Tyge Brahe egenhændig.«

Havde Tyge Brahe været en overfladisk Natur, vilde hans Misfornøjelse med sine Standsfæller være vegen for den Tilfredsstillelse, hans Forfængelighed kunde føle ved nu pludselig at se Astronomien komme i Mode og sig selv med den. En Kreds af unge Adelsmænd opfordrede ham til at holde en Række offentlige Forelæsninger paa Universitetet, men han følte ingen Lyst til at efterkomme denne Anmodning, og først da man formaaede Kongen selv til at slutte sig til den, gav han efter. Forelæsningerne tog deres Begyndelse den 23. Septbr. 1574 og indlededes med en udførlig latinsk Tale, som hans Discipel Cort Axelsen udgav mange Aar efter (»*Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio publice recitata in Academia Haffniensi anno 1574*« ɔ: »T. B.s paa Universitetet i Kbhvn. 1574 offentlig holdte Tale om de mathematiske Videnskaber«, Kbhvn. 1610). Indledningsforedraget begynder med at omtale Geometriens og Arithmetikens Dyrkning hos de Gamle, og Taleren søger Grunden til Oldtidsfilosofernes høje

Forelæsninger.

Lærdomstrin i den Omstændighed, at de fra Barndommen af indviedes i Geometrien, medens vi spilde vore fleste og bedste Ungdomsaar paa Studiet af Sprog og Grammatik. Idet han derfra gaaer over til Astronomien, omtaler han de tidligere Systemer og fremhæver Kopernikus som den, der med udmærket Skarpsindighed har rettet forskjellige Fejl hos de Gamle og saaledes bragt Videnskaben betydeligt fremad, skjøndt han havde stødt an imod de fysiske Principer (dog ikke imod de mathematiske) ved at gjøre Solen til Universets Centrum og give Jorden en tredobbelt Bevægelse omkring den. Efterat have paavist Astronomiens praktiske Nytte fremhæver han dens ophøjede Natur: den fylder Sindet med en utrolig Glæde og skærper Forstanden; den løfter Tanken fra de jordiske, smaalige og forgængelige Ting til de himmelske, vigtige og uforanderlige. Dernæst gjør Taleren et Strejftog ind paa Astrologiens Omraade, idet han i Himmellegemernes øjensynlige Indflydelse paa Jordens Naturforhold seer et Forbillede for og et Vidnesbyrd om deres Magt over Menneskelivets Skjæbner. Medens han i det Enkelte udkaster Trækkene af det almindelig antagne astrologiske System, tager han dog sine Reservationer med Hensyn til dets Anvendelse i sidste, afgjørende Instans: skjøndt Planeternes Indflydelse ikke lader sig nægte, saa er den dog ingenlunde saa stor, at den kan ophæve den frie Villie. Planeternes Stilling i Fødselsøjeblikket kan have Indflydelse paa de naturlige Anlæg og Tilbøjeligheder, men Mennesket behøver ikke at give efter for disse sidste; det kan selv til en vis Grad regjere Naturen, istedetfor som et andet Dyr at lade sig regjere af den. Opdragelse, Venskabs- og andre Forbindelser, erhvervede Kundskaber og flere Omstændigheder ville ligeledes gjøre deres Indflydelser gjældende; den ene Indvirkning kan ikke altid skjelnes fra den anden, og Resultatet maa derfor i Almindelighed blive tvivlsomt. Det er de samme Forbehold, Tyge Brahe tager, da han senere efter kongelig Ordre skal stille den nyfødte Prinds Christians (Christian IV.) og nogen Tid efter hans Broder Prinds Ulriks Nativitet.

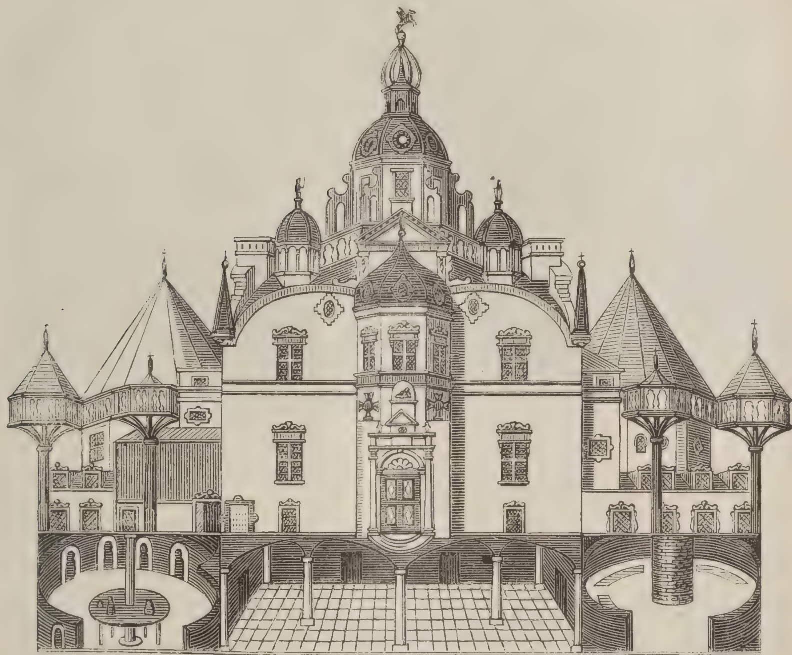
Forelæsningerne bleve sluttede i Foraaret 1575, og Tyge Brahe gjorde sig nu for Alvor rede til at foretage en længe paatænkt, atter og atter udsat Udenlandsrejse, hvis væsenligste Formaal var at finde et passende Sted udenfor Danmark, hvor han kunde bosætte sig og leve for sin Videnskab Resten af sit Liv. Med sine Standsfæller herhjemme var han paa Kant; han delte ikke sine Jevnaldrendes Tilbøjeligheder, hans Sind var ikke skikket til at lempe sig efter Forhold, som ikke tiltalte ham, tvertimod, dets skarpe Kanter stødte imod allevegne, og Betingelserne for kollegial Samværen vare ikke blevne bedre ved det højst usædvanlige Skridt, Tyge Brahe havde foretaget sig 1573 eller 74 ved at ægte en »Ufri«, en Præste- eller Bondedatter fra Knudstrup Gods, man veed ikke ret hvilket; kun hendes Fornavn kjendes: Kirstine. Tyge Brahe forlod altsaa Danmark og begav sig først til Cassel, hvor han blev modtaget med store Æresbevisninger af Landgrev Wilhelm IV., som selv var praktisk Astronom og som saadan omhyggelig havde iagttaget Tyges »nye Stjerne«. Fra Cassel drog han til Frankfurt am Main, især for at gjøre Indkjøb af Bøger ved den forestaaende Bogmesse, og derfra rejste han til Basel. Byen med dens bekvemme Beliggenhed imellem tre store Lande: Italien, Frankrig og Tydskland og med dens berømte Universitet behagede ham saare vel, og han besluttede at sætte Bo her.

Ny Rejse.

Dennegang lykkedes det dog at afværge det Tab, som truede Fædrelandet. Vel var Tyge Brahes Velynder Peder Oxe død kort før hans Hjemkomst fra Rejsen, men Kansleren Niels Kaas og Rigsraaden Jørgen Rosenkrands vare ligesaa

fædrelandskjærlige Mænd og ligesaa trofaste Venner af Tyge, og Kong Frederik II. var en Velynder af Videnskaben, som kun behøvede den Impuls, disse Mænd i Forbindelse med Landgrev Wilhelms varme Anbefaling for Tyge Brahe gav ham, for at imødekomme alle dennes Ønsker, naar han blot vilde blive i Danmark. Ved et Kongebrev af Februar 1576 sikredes der Tyge Brahe en aarlig Løn af 500 Daler, og ved et andet af Maj samme Aar forlenede Kongen ham med Øen Hveen, »med alle vore og Kronens Bønder og Tjenere, som derpaa boendes ere, med al den Rente og Rettighed, som deraf gaaer og afgives til os og Kronen, at have, nyde, bruge og beholde kvit og frit, uden al Afgift, udi hans Livs Tid og saalænge han lever og haver Lyst, hans *Studia mathematices* at kontinuere og forfølge.«

Aldrig har vel nogen Videnskabsmand havt rigeligere Midler og rummeligere Forhold til sin Raadighed end Tyge Brahe paa sin Ø, efterat alle hans storartede Byggeforetagender vare fuldførte. Hveen var i hans Tid ikke alene et af Centralpunkterne i Videnskabens Verden — det Anlæg, der havde rejst sig paa Øen, betragtedes som et af den nyere Tids største Underværker og gjæstedes af fjerne

Uranienborg, seet fra Østsiden.
Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Instaur. Mechanica*«.

Fremmede, som studsede over al denne Skjønhed og Sindrighed og bragte Øens og dens Ejers Navn vide om Lande. Grundstenen til Uranienborg*) lagdes Uranienborg.

*) Denne nu almindelige Form af Navnet tilhører en senere Tid; Tyge Brahe kaldte Slottet Uraniborg (i Analogi med Maribo o. s. v.), og saaledes benævnedes det endnu længe efter hans Dage; paa Fransk hedder det endnu *Uranibourg*.

Allegoriske Marmorfigurer over

Efter Tegningerne i Tyge

den 8. August 1576, og Opførelsen skred hurtig frem efter Tyge Brahes Udkast, saa han allerede paa sin Fødselsdag samme Aar kunde anstille sin første Observation, hvorvel den fuldstændige Udstyrelse medtog endnu omtrent fire Aar. Slottet var en firkantet Bygning paa to Etager foruden Kjælder (der sees paa Tegningen i Gjennemsnit), Kvist o. s. v. Grundfladen var et Kvadrat med 45 Fod lange Sider, som vendte nøjagtig imod de fire Himmelhjørner. Til Bygningens Hovedmasse sluttede sig mod Nord og Syd to lavere runde Taarne med spidse Tage og Galerier eller aabne Altaner, baarne af fritstaaende Piller. Midt paa Øst- og Vestsiden var der to smalle toetages taarnagtige Udbygninger, i hvilke Hovedindgangene til Slottet vare anbragte. Over begge Indgangene saaes de her efter Tyge Brahes deskriptive Værk *»Astronomiæ Instauratæ Mechanica«* gjengivne

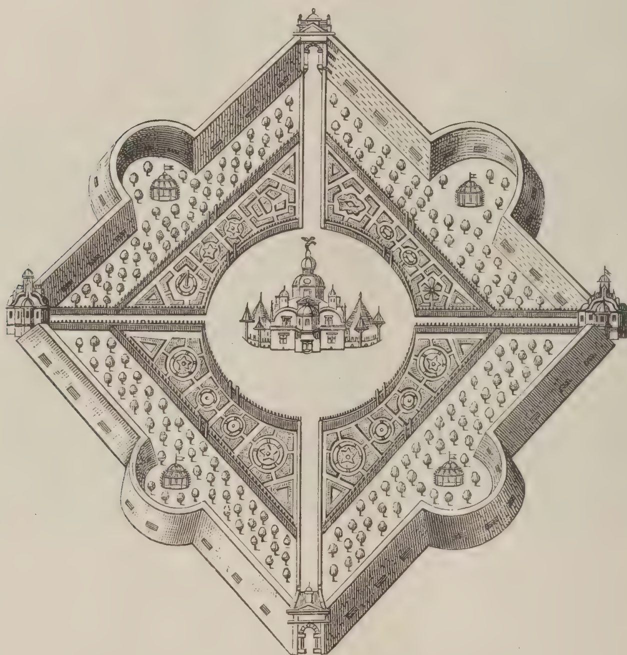
Hovedindgangene paa Uranienborg.

Brahes »*Astr. Inst. Mechanica*«.

Marmor-Relieffer, hvis Figurer og Indskrifter paa en ligesaa sindrig som skjøn Maade samle Naturbetragtningens forskjellige Veje til en altomfattende Enhed: den opadskuende Filosof, som støtter sig til Himmelgloben og holder en Passer i Haanden, bar Indskriften: »*Suspiciendo despicio*« ɔ: »Ved at skue opad, skuer jeg nedad«; ved den anden Skikkelse, som støtter sig til nogle kemiske Redskaber og holder nogle Urter i Haanden, medens Æskulaps Slange vinder sig om Armen, stod at læse: »*Despiciendo suspicio*« ɔ: »ved at skue nedad, skuer jeg opad«. Ved disse skjønne Symboler fremhæver Tyge Brahe Ensartetheden af Naturstudiets Resultat, hvad enten man vender Blikket opad eller nedad, og antyder tillige den Overensstemmelse mellem Astronomien og Kemien, som han udtrykte paa anden Vis ved at kalde Kemien den jordiske Astronomi, Astronomien den himmelske

Kemi. — Over den midterste Del af Hovedbygningens Tag hævede sig en stor ottekantet Taarnbygning med omløbende Galeri, med Kuppel og Spir, Uhrskiver mod Øst og Vest og en forgyldt Pegasus som Fløj. Det Hele var bygget i en efter Øjemedet lempet hollandsk Renaissancestil af røde Mursten med Sandstens-Gesimser, Vinduesindfatninger og Ornamenter.

Anlægget udenom denne pragtfulde Bygning var ordnet med den samme strenge Regelmæssighed, som havde været ledende for Planen til Slottet. Den hele Grund dannede en Kvadrat med omtrent 232 Fod lange Sider og Vinkelspidserne vendende nøjagtigt mod Nord, Syd, Øst og Vest. Den begrændsedes af 15 Fod høje Jordvolde med Spadseregange ovenpaa og formodenlig beklædte

Uranienborg med Omgivelser, sete fra Østsiden.
Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Instaur. Mechanica*«

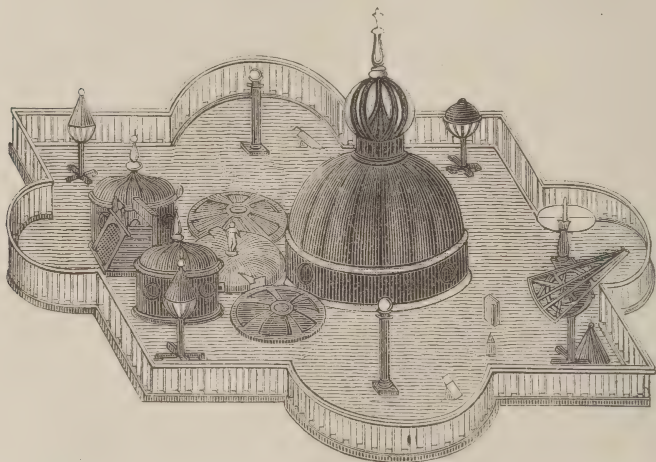
paa Siderne med Sten eller Murværk; noget senere udvidedes Voldsiderne med en halvcirkelformig Udbøjning af 56 Fods Diameter. Nærmest indenfor Volden fandtes Træhaver med omtrent 300 Frugt- og andre Træer, og mellem disse og det Stakit, som omgav den cirkelrunde Slotsplads, vare Blomsterhaverne anlagte i Tidens regelmæssige Stil. Fra Pladsen udgik der fire med Stakit indfattede snorlige Gange til Voldenes Foreningspunkter, hvor de to af dem udmundede i hvælvede Portbygninger med Hundehuse, de to andre i Bygninger af omtrent samme ydre Form som Slottet, men betydelig mindre, rummende et Bogtrykkeri samt Bolig for nogle af Medhjælperne. Syd for Slottet havde Tyge Brahe en ret betydelig Avlsgaard;

desuden anlagde han et mekanisk Værksted og et kunstigt Mølleværk, Søer, Fiskedamme o. s. v.

Hvad Hovedbygningens Indre angaaer, var det ikke mindre ejendommeligt end det Ydre, men en Beskrivelse af den hele Udstyrelse vilde optage større Plads, end vi kunne afse til den. Den viste i Smaat som i Stort en sjelden Forening af Pragt og Sindrighed: gjennem mangefarvede Ruder faldt Lyset med mystisk Skjær ind over Væggene med deres Gyldenlæderstapeter og de ophængte Malerier, ind over de mægtige Kaminer og de svære Meubler med deres udskaarne Figurer, ind over musikalske Instrumenter, mekaniske Kunstværker, sjeldne Uhre, kostbare Spejle, rimede Symboler og filosofiske Sentenser, som Tyge Brahes eget Valgsprog: »Ikke synes, men være«, eller Indskriften under et Maleri, forestillende en ad Fuldmaanen gjøende Hund: »*Nil moror nugas*« (jeg agter ej Sladder). Den nogle og tyve Alen lange Riddersal var smykket med Blomsterdekorationer, men pragtfuldere end den malede Udstyrelse var Udsigten fra dens Vinduer ud over Sundet til begge Sider. Stueetagen af det sydlige runde Taarn udgjorde et eneste cirkelrundt Værelse med en Søjle i Midten, i hvilket Slotsherrens betydelige Bogsamling og hans sjeldne Musæum havde Plads, opstillet rundt om en stor forgyldt Himmelglobus; Rummet var desuden smykket med Portraiter af Tyge Brahes høje Beskyttere: Kong Frederik II. og Dronning Sophie, samt af Filosofer og Astronomer, deriblandt Kopernikus. I den dybe hvælvede Kjælder her nedenunder fandtes det kemiske Laboratorium med dets 16 forskjellige Ovne. I det nordlige Taarn var Kjøkkenet og midt i dette en dyb muret Brønd med udmærket friskt og klart Vand, som ved et kunstigt Trykværk hævedes og fordeltes igjennem skjulte Rør til alle Værelserne i de forskjellige Etager.

Men kostbarere end den Udstyrelse, af hvilken her blot nogle faa Enkeltheder ere fremhævede, sindrigere end Indskrifternes sententieuse Livsfilosofi, kunstfærdigere end de forundringvækkende automatiske Figurer, vare de astronomiske Instrumenter, som Tyge Brahe i Aarenes Løb anskaffede og opstillede i de til Observationer bestemte Rum og paa de aabne Altaner. Mange af dem havde han selv konstrueret, andres Brugelighed havde han forøget ved selvopfundne Forbedringer; thi en af Tyge Brahes store Fortjenester af den astronomiske Videnskab bestaaer netop i den Opfindsomhed, han lagde for Dagen med Hensyn til Tilvejebringelsen af de sikrest og finest maalende Hjælpemidler; deres indtil da uopnaaede Nøjagtighed er en af Betingelserne for Paalideligheden af det uhyre Materiale af astronomiske Iagttagelser, han samlede paa Hveen ved sin egen og sine Medarbejderes af ham ordnede Virksomhed, og som bragte Videnskaben saa mægtigt et Stykke fremad. En Beskrivelse eller endog blot en Optælling af disse Instrumenter hører ikke hjemme her; det maa være nok at sige, at deres Mængde stadig forøgedes, dels fordi Tyge Brahe bestandig opfandt nye Forbedringer, dels fordi han stræbte efter at sætte et større Antal Observatorer i Arbejde samtidig, uden at de kunde konferere indbyrdes. Han anlagde derfor 1584 et nyt Observatorium, kaldet Stjerneborg, omtrent 70 Skridt Syd for Slottet. Det blev indrettet i en Stjerneborg. lille Høj og bestod fornemlig af underjordiske Rum, i hvilke Instrumenterne kunde staa sikkert og fast, beskyttede mod Regn og Storm under Kupler og Tage, som kunde aabnes til alle Sider, og som gav det hele Anlæg, seet udefra, et meget sælsomt Udseende. Over det midterste Rum var der dog, istedetfor Kuppel eller Tag, en solid muret Hvælving, belagt med Jord og Grønsvær, saa at den lignede en lille Høj; paa Toppen stod en forgyldt Billedstøtte af Merkur efter en antik

Model og forsynet med en skjult Mekanisme, saa at den tilsyneladende af sig selv kunde foretage forskjellige Bevægelser til allerstørste Forbauselse for Bønderne. Forøvrigt var Stjerneborg ligesom Uranienborg forsynet med Billeder, Figurer og

Observatoriet Stjerneborg, seet fra Vestsiden.
Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Inst. Mechanica*«.

Indskrifter i Mængde saavel udvendig som indvendig, men kun et enkelt Rums Udsmykning skulle vi omtale nærmere, nemlig det firkantede Arbejdsværelse lige under Højen med Merkurbilledet. Paa den øverste Del af dets Vægge vare Billederne af otte forskjellige Astronomer afmalede i liggende Stilling med Anførelse af Navn og nogle latinske Verslinier, som i Korthed angav deres videnskabelige Fortjenester. Blandt Portraiterne fandtes selvfølgelig baade Ptolemæus og Kopernikus; det syvende forestillede Tyge Brahe selv, pegende op imod Hvælvingen, under hvilken hans Planetsystem var aftegnet, som om han vilde spørge de Andre, hvad de syntes derom; det ottende Portrait forestillede en endnu ufødt Astronom, som Tyge Brahe haabede vilde opstaa af hans egen Slægt, og som i Underskriften ytrede det Ønske, at kunne blive sin store Stamfader værdig. — Det hele Komplex af Anlæg var omgivet af et Stakit, som dannede en Kvadrat med en halvcirkelformig Udbøjning paa hver af de 60 Fod lange Sider ligesom paa Uranienborg; dog vare paa Stjerneborg ikke Terrainets Vinkler, men dets Sider vendte mod de fire Verdenshjørner.

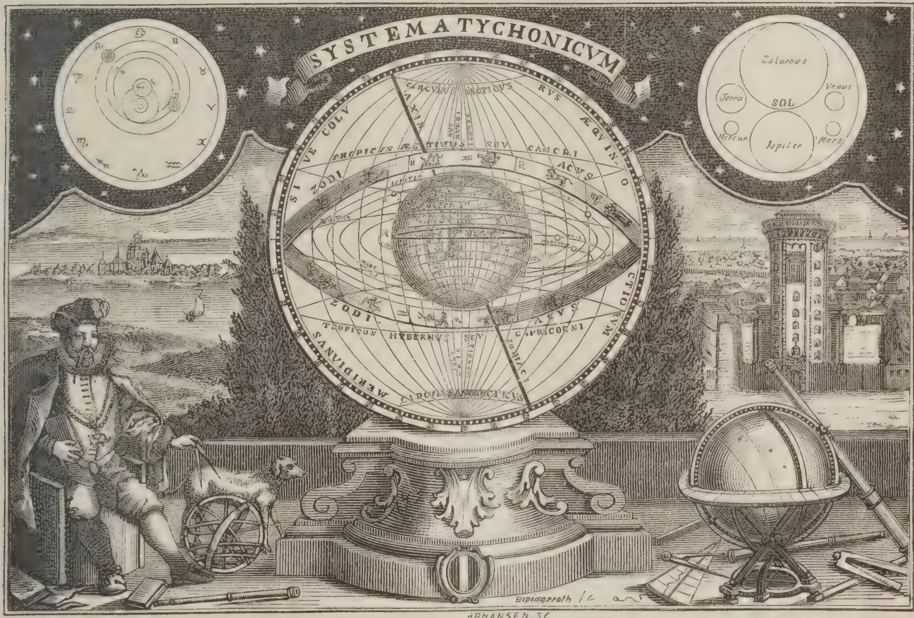
I omtrent enogtyve Aar levede og virkede Tyge Brahe paa sin Ø, som han kun sjelden forlod, naar han kaldtes til Hoffet eller skulde gjæste sine Venner. Selv modtog han Besøg af Fyrster, Adelsmænd og Lærde alle vide Vegne fra og levede til daglig omgiven af en hel Koloni af Medarbejdere og Undergivne. I dette lange og lykkelige Tidsrum fulgte han Himmellegemernes Bevægelser med utrættet Opmærksomhed, og intet astronomisk Fænomen undgik hans Blik. Ved disse uafbrudte Iagttagelser korrigerede han de tidligere tilstedeværende Observationer, enten ved Opdagelsen af hidtil ikke i Beregningen medtagne Momenter,

saasom Refraktionens (Lysbrydningens) Indflydelse, eller ved Afhjælpningen af den Unøjagtighed, der skyldtes Forgængernes mangelfulde Instrumenter, som da han rettede Bestemmelsen af Polhøjden for Frauenburg, hvor Kopernikus' Observationer havde fundet Sted, og saaledes skaffede Overensstemmelse mellem dennes og sine egne Tidsangivelser. Og han tilvejebragte et Materiale af Optegnelser, hvis Rigdom vidner om hans Udholdenhed og hvis Præcision forbauser dobbelt, naar man mindes, at han hverken havde Kikkerten eller Pendulet til Raadighed og saaledes var indskrænket til Iagttagelse med blotte Øjne og udsat for en større eller mindre Ukorrekthed i Angivelsen af de smaa Tidsdele, han havde at regne med. Paa Grundlag af Tyge Brahes Iagttagelser fandt Kepler senere Planetbanernes sande Natur, om hvilken Tyge kun havde en Anelse og som Kopernikus ikke kjendte; og de simple Formler, i hvilke Kepler indesluttede Lovene for Planetbevægelsen, førtes af Newton tilbage til den ene Universet sammenholdende vældige Kraft: den almindelige Tiltrækning. Fra Mangfoldigheden gaaer Vejen til Enheden, men til dennes epokegjørende Erobring har Tyge Brahe ydet Arsenalet.

Refraktionen.

I det tychoniske Verdenssystem er det Jorden, der betragtes som Verdensaltets faste og ubevægelige Punkt, omkring hvilket Solen og Maanen gaa deres Baner, medens den bevægelige Sol atter er det Centrum, hvorom Planeterne

Tyge Brahes System.

Det tychoniske System,
fremstillet i en Vignet til Hofmans »Danske Adelsmænd« III.
Tilvenstre sees Tyge Brahe i hel Figur.

Merkur, Venus, Mars, Jupiter og Saturn dreje sig. Om dette System er der blevet sagt, at dets Opstiller har taget fejl i det Centrale, og at denne Fejl havde sin

Kilde i hans Afhængighed af hin Tids Bibeltheologi. Det Første har sin Rigtighed; men da denne Fejltagelse er uden Indflydelse paa de astronomiske Beregninger, hvis Methode og Nøjagtighed ikke anfægtes af den, eftersom al Bevægelse er relativ, saa var det kun at ønske, at ethvert andet Fejlgreb i det Centrale maatte drage saa faa Misgreb i det Periferiske efter sig som Tyge Brahes. Og hvad den anden Paastand angaaer, maa den forstaaes med stor Begrændsning: Tyge Brahe kom til sin Anskuelse ad den strengt videnskabelige Undersøgelses Vej og gjennem en Række Iagttagelser, om hvilke han vidste, at de ifølge Instrumenternes Sikkerhed maatte være paalideligere end nogen foregaaende Astronoms; en for en stadfæstede de for ham hans Systems Rigtighed, og da dette nu endyderligere fandt Medhold i Bibelens Lære, kunde dette kun bestyrke ham i at fastholde sin Opfattelse som stemmende med de virkelige Forhold i Modsætning til den filosoferende Kopernikus' Hypothese, saameget mere som det 40 Aar iforvejen fremkomne kopernikanske System endnu paa Tyge Brahes Tid kun var lidet uddannet i Retning af den meget vigtige Opgave: til enhver Tid at kunne forudbestemme Planeternes Steder, medens Tyge Brahe ved at give sit System den sikrest og videst mulige Uddannelse naaede til en forholdsvis paalidelig Bestemmelse af Planetbanernes Elementer og saaledes maatte bestyrkes i Troen paa dets Rigtighed ved stadig at finde dets Overensstemmelse med Iagttagelserne bekræftet. Der er større Genialitet i Kopernikus dristige Totalsyn, og hans Hævdelse af sit System trods dets Modstrid med Bibellæren vidner om en uforfærdet Aand; men i videnskabelig Stringens staaer Tyge Brahe ham jevnbyrdig ved Siden, og som praktisk Astronom overgaaer han ham langt. Og at der ejheller i Tyge Brahes Anskuelse fattes geniale Træk, derom vidner den først af ham udtalte Tvivl om, at alle Fixstjerner ere lige langt borte; medens Kopernikus antog, at Solen dannede Midtpunktet ikke alene i Planetsystemet, men ogsaa i Fixstjernernes Sfære, udvider Tyge Brahes Antydning Blikket til de andre Solsystemers Vrimmel og dermed Forestillingen om Verdensaltets Udstrækning, om end Verden ogsaa for ham var langt mindre, end den virkelig er; selv Kepler antog Solens Afstand for kun at være en Syvendedel af den virkelige.

Ved Frederik II.s Død 1588 mistede Tyge Brahe sin naadige Herre og virksomme Velynder. Under Formynderregjeringen begyndte Strømningen ved Hove at gaa ham imod, og alt eftersom hans gamle Venner i Rigsraadet døde, fornam han tydeligere og tydeligere, at de, der traadte i deres Sted, ikke just betragtede ham med velvillige Øjne. Sagnet om hans Kontrovers med Rigshovmesteren Christoffer Valkendorf turde dog være aldeles uhjemlet; det modsiges ialtfald af et i de venligste Udtryk skrevet Brev fra Tyge Brahe til Valkendorf af 1598. Men til en almindelig Uvillie imod ham kan der være Forklaringsgrunde nok. Selv bortseet fra, at et Tronskifte hyppigt stiller de gamle Yndlinge i Skygge for de nye, havde Tyge Brahe ved sin myndige, ofte fornærmende Optræden skabt sig mange Fjender blandt sine Standsfæller, og naar der nu indløb Klager over hans haarde Behandling af sine Bønder og hans vilkaarlige Afgjørelse af forskjellige Forhold paa Hveen, modtoges de ikke af et Sindelag, som var stemt for at undskylde og dække, men tvertimod af en udpræget Tilbøjelighed til at benytte dem til et velkomment Tak for sidst. Efter Christian IV.s Myndighedsindtrædelse og Kroning blev Sparsommeligheden i Rigshusholdningen allerede betonet, og til de overflødigste Udgifter regnedes de ikke ubetydelige Summer, Vedligeholdelsen af

Tyge Brahes kostbare Installation paa Hveen medførte. Et norsk Lehn, som var en af hans vigtigste Indtægtskilder, blev ham frataget, de 500 Daler, han aarlig havde faaet udbetalt af Rentekammeret, bleve strøgne, og flere følelige Indskrænkninger fulgte efter. Under disse Omstændigheder indsaa Tyge Brahe Umuligheden af et forlænget Ophold paa Hveen og flyttede i Foraaret 1597 sine Sager til Kjøbenhavn, hvor han opslog sit Observatorium tæt ved sin Gaard paa Hjørnet af Farvergade og Volden. Men heller ikke her lod man ham i Ro, og allerede i Forsommeren samme Aar hyrede han et Skib til at overføre sig selv med Familie, Medhjælpere, Tyende, Bohave, Instrumenter, Bøger, Haandskrifter, Bogtrykkeri o. s. v. til Rostock. Han havde vel neppe tænkt sig, at det var for stedse, han sagde Danmark Farvel, men et ualmindelig hvast Brev fra Christian IV. viste ham, hvor grundigt han var falden i Unaade hos Kongen. Han tog da imod Statholderen i Hertugdømmerne Henrik Rantzau (»den Lærdes«) Tilbud om at faae et af hans Slotte overladt til Beboelse og valgte Wandesborg (Wandsbeck) paa Grund af Nærheden ved den store Handelsby Hamborg.

Flytning til Kjøbenhavn.

Ophold paa Wandesborg.

Om Tyge Brahes Stemning under denne Krise i hans Liv vidner det berømte latinske Afskedsdigt til Fædrelandet, han skrev paa dette Tidspunkt: *Dania, quid merui? quo te, mea patria, læsi?«* Det viser ham som en Mand med Bevidsthed om sit Værd, men tillige som en Digter, hos hvem de store Livsskjæbner sætter Sjælens dybeste Strenge i Bevægelse. J. L. Hejberg har gjengivet dets Tankegang og tildels benyttet dets Udtryk i sit skjønne Digt »Solen sank bag grønne Lund« (i Skuespillet »Tycho Brahes Spaadom«, hvis andet bekjendte Digt: »Du Vandringsmand ved Søen«, giver en tro Beskrivelse af Uranienborg).

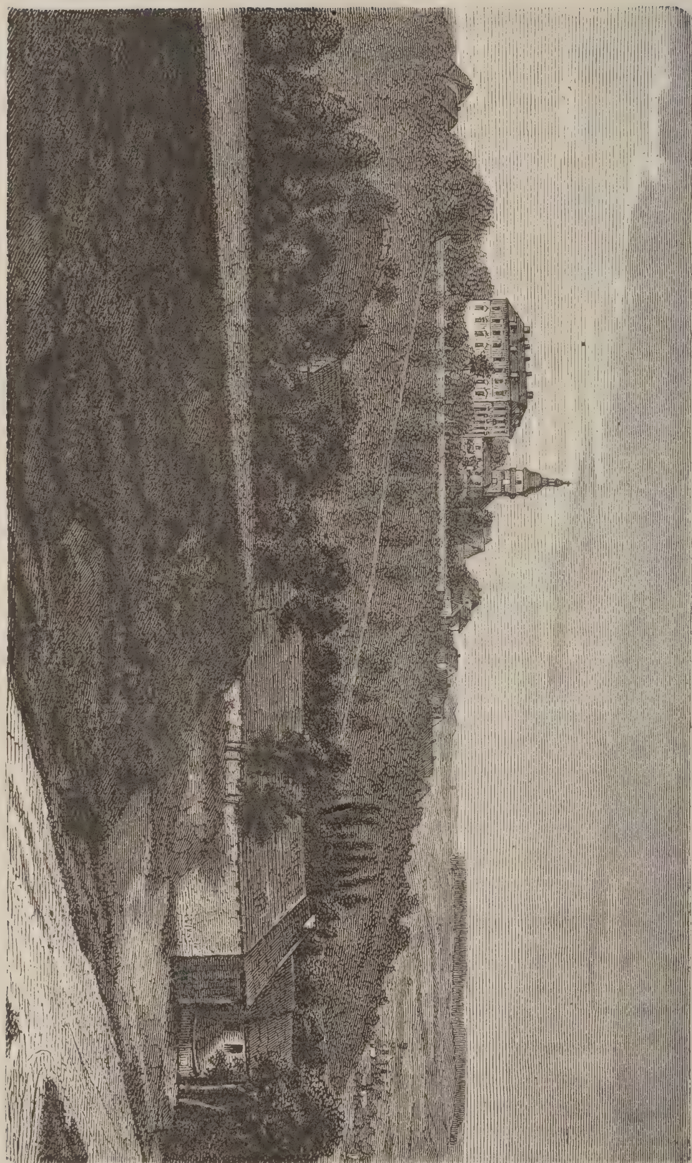
Gjæstfriheden paa Wandesborg lagde Tyge Brahe Beslag paa for sin Familie i henved to Aar, medens han selv endel af Tiden opholdt sig i Wittenberg. I Foraaret 1599 rejste han til Prag, hvortil den som Regent lidet duelige, men Kunster og Videnskaber beskyttende Kejser Rudolph II. havde indbudt ham. Der anvistes Tyge Brahe den betydelige aarlige Løn af 3000 Gylden, og han fik Valget mellem tre Slotte i Prags Omegn til Bolig. Efterat have beseet dem alle, flyttede han ind i Slottet Benatky, omtr. 5 Mil Nordost for Byen, lod sin Familie komme til sig, indrettede sig et Observatorium og omgav sig med Disciple og Medarbejdere.

Ophold i Böhmen.

Den berømteste af disse var Schwaberen Johannes Kepler, dengang 28 Aar gl. og allerede berømt som Videnskabsmand og Forfatter. Han deltog med Tyge Brahe i Forberedelsen af den Række nye Planettavler, som til Ære for Kejseren skulde kaldes *Tabulae Rudolphinae*; men Samarbejdet med Mesteren var ikke altid saa fredeligt, som det kunde ønskes, hvortil Keplers adeligfødte Hustru vist har bidraget sin Del ved sine fornemme Pretensioner. »Tycho er en Mand, med hvem Ingen kan leve, uden at udsætte sig for de største Fornærmelser,« skrev Kepler til en Ven. Paa samme Tid som Tyge Brahe i fuldt Maal anerkjendte Keplers Kundskaber og Dygtighed, var det ham en ligefrem Sorg at se ham hylde de kopernikanske Anskuelser uden Forbehold. »Alle de Observationer, jeg gjør paa det kejserlige Observatorium,« hedder det i et af Keplers Breve, »ere Gjendrivelser af det tychoniske Verdenssystem og Bekræftelser paa det kopernikanske, hvilket ligesaa meget glæder mig som det ærgrer Tycho.«

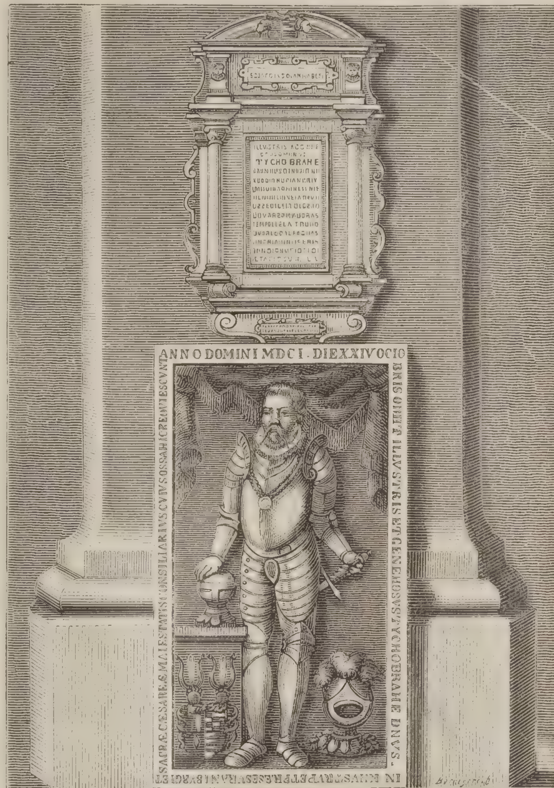
Samlivet mellem de to berømte Astronomer blev imidlertid ikke af lang Varighed. Den 13. Oktober 1601 paadrog Tyge Brahe sig en Sygdom, som endte hans Liv den 24. s. M. I sine Feberfantasier udtalte han oftere Ønsket

Sygdom og Død.

Slottet Benatky i Omeguen af Prag.

om, at han ikke maatte synes at have levet forgjæves (*ne frustra vixisse videar*). I sin sidste Stund var han rolig og ved fuld Bevidsthed, kaldte sin Familie og sine Medhjælpere til sit Leje, anbefalede Kepler at fuldende de Rudolfinske Tavler og henvendte de Ord til ham: »Jeg beder Dig, min Johannes, at bevise af mit System, hvad Du tænker at udlede af det kopernikanske«. Med fyrstelig Pomp bares han af tolv kejserlige Drabanter, der alle vare Adelsmænd, til sin Grav i Teinkirken, og hans wittenbergske Ven Dr. Johannes Jessen vidnede i sin Ligtale om ham: »I hans Ord var Sandhed og Korthed, i hans Gebærder og Aasyn var Alvor, i hans Raad Forstand, i hans Gjerninger Lykke. Der var intet Opdigtet og intet Hykleri hos ham, men han sagde Alt rentud, hvilket ogsaa var Aarsagen til det Had, der af Mange blev baaret til ham.«

Tyge Brahes Grav i Teinkirken i Prag
(den første Pille tilvenstre fra Koret).

Vignet til Hofmans »Danske Adelsmænd« III. Tavlen ovenover Monumentet indeholder paa Latin en kortfattet Oversigt over Tyge Brahes Liv og videnskabelige Virksomhed. Indskriften i Rammen omkring Figuren lyder paa Dansk: I det Herrens Aar 1601 den 24. Oktbr. døde den berømte og ædle Hr. Tycho Brahe, Herre til Knudstrup og Uranienborg og hans hellige kejserlige Majestæts Raad, hvis Ben hvile her.

Af Tyge Brahes videnskabelige Arbejder tryktes paa Uranienborg Størstedelen af et udførligere Skrift om den nye Stjerne (»*Astronomiæ instauratæ Progymnasmata*«, Indledning til Astronomien) samt dette Værks andet Bind »*De mundi ætherei recentioribus Phænomenis*« (om nogle nyere Himmelfænomener ɔ: Iagttagelser over Kometen 1577 m. m.); endvidere første Bind af Tyge Brahes astronomiske Breve: »*Epistolarum astronomicarum liber primus*«. Efter Bogtrykkeriets Flytning til Wandesborg tryktes her 1598 det tidligere nævnte, med illuminerede Billeder udstyrede Værk, som beskriver hans Instrumenter (»*Astro-*

nomiæ Instauratæ Mechanica«); Bogen var udelukkende bestemt til Gave for Fyrster og Videnskabsmænd og derfor kun trykt i faa Exemplarer, men udkom fire Aar senere i Nürnberg, dog i en mindre rig Udstyrelse. — Næsten alle Tyge Brahes Originalobservationer findes i det St. kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn.

Tyge Brahes Biografi er skreven adskillige Gange, sidst, udførligst og paalideligst i det ovenfor nævnte Skrift af F. R. Friis: »Tyge Brahe, en historisk Fremstilling efter trykte og utrykte Kilder« (1871), af hvilket Værk nærværende Skildring er et kortfattet Uddrag. Samme Forfatter begyndte 1876 paa en Udgave af Tyge Brahes Breve, hvoraf endnu kun tre Hefter ere udkomne. J. L. Heibergs Afhandling »Hveen, tilforn Danmarks Observatorium«, findes i »Pros. Skrftr.« IX. Bd.

Af hele Tyge Brahes Slægt stod Ingen ham i aandelig Henseende saa nær som hans Søster Sophie Brahe. De to Søskende dannede som et Kuld for sig selv indenfor den øvrige Familie, misforstaaet af den, men desbedre forstaaende hinanden indbyrdes, og skjøndt de vare skilte ved en Aldersforskjel af ti Aar, kunde de alt tidlig dele hinandens Interesser. Sophie Brahe er en ret ejendommelig Repræsentant for de lærde adelige Damer og har tillige i sin Livsskjæbne noget Romantisk, som fængsler.

Sophie Brahe.

Noget over tyve Aar gammel var hun bleven gift med Otto Thott til Eriksholm i Skaane, men blev Enke efter kun tre Aars Ægteskab og levede nu en Tidlang kun for Opdragelsen af sin Søn, den senere som Rigsraad berømte Tage Thott, og for sine videnskabelige Arbejder, blandt hvilke særlig Astrologien og Alkymien sysselsatte hende. Sin Broder paa Hveen besøgte hun jevnlig; hun elskede og beundrede ham og havde været indviet i hans videnskabelige Arbejder alt fra sit syttende Aar af, da hun var Tyge Brahe behjælpelig med at observere en total Maaneformørkelse, hvis Tidsbestemmelser og astrologiske Betydning han havde forudsagt i sit første Skrift om den nye Stjerne. Paa et af disse Besøg hos Broderen gjorde hun Bekjendtskab med den unge og meget smukke jydske Adelsmand Erik Lange til Engelholm; hun blev greben af en heftig Kjærlighed til ham, og en Forlovelse kom istand i Foraaret 1590, da Sophie Brahe altsaa var fireogtredive Aar. Hyppig og for længere Tid ad Gangen vare de nu Gjæster paa Uranienborg, begge interesserende sig levende for Tyge Brahes Virksomhed, men dog især for astrologiske og alkymistiske Undersøgelser. Sophie Brahe havde indrettet sig en »Nativitetsbog«, i hvilken hun havde indført Stjernernes Bebudelser af hendes Venners og Veninders Livsskjæbner, saaledes som hendes Observationer havde viist hende dem. Erik Lange var derimod ivrigst optagen af Alkymien; han granskede efter de Vises Sten og efterforskede Kunsten at gjøre Guld saalænge, at alt det, han selv havde ejet, smeltede ind til Intet; han maatte sælge sine Ejendomme og i mange Aar flakke om i Udlandet, dels for at undgaa sine Kreditorer, dels for om muligt at lære Guldmageriet paa fremmede Steder. Fra dette Tidsrum stammer det skjønne latinske Digt »Urania til Titan«, som man hidtil udelt har tillagt Sophie Brahe, men ved hvis Affattelse Broderen udentvivl har været hende behjælpelig, thi det fremgaaer af en nu trykt Optegnelse af Tyge Brahe

(F. R. Friis: »Breve og Aktstykker angaaende T. B. og hans Slægtninge« S. 156 ff.), at Sophie ikke kunde Latin. Efter visse sproglige Kjendemærker at dømme er Sammenhængen rimeligvis den, at Tyge Brahe har oversat Søsterens lange erotisk-videnskabelige Skrivelse til hendes Forlovede, hvad enten den nu oprindelig har været affattet paa Vers eller ej. I sin Monografi »Sophie Brahe, en Hverdagshistorie fra det 16. og 17. Aarhundrede«, har J. L. Heiberg oversat

Sophie Brahe.

Efter Maleriet paa Gaunø.

Digtet paa Dansk og forsynet dets astrologiske Systematik med udtømmende Forklaringer (Pros. Skrftr. IX). I hans Gjengivelse bør man læse Digtet, hvis Skjønhed og Sindrighed vil træde frem for Enhver, medens dets erotiske Varme gjør os Brevskriverinden nærværende med særegent Liv og dets alkymistiske og astrologiske Detailler indvie os i hele denne Verdensanskuelses sælsomme Tankegang, der dog

til syvende og sidst ikke har mere Lid til sine Resultater, end at Sophie Brahe ender det Afsnit, hvori hun har stillet sin Søns Nativitet, med den Bekjendelse:

Ingen Velsignelse dog fra Jord og Stjerner kan ventes;
Dig jeg beder, o Gud, at Du bevarer min Søn!

Til hun var 46 Aar gammel, maatte Sophie Brahe vente, inden Erik Lange kom hjem fra sine Eventyr i Udlandet, fattigere end nogensinde før. I Hertugdømmerne holdt de Bryllup og slog sig igjennem i Trang og Savn, indtil Sønnen Tage Thott vendte tilbage fra sin Udenlandsrejse. Om de Begge kom i Huset hos ham paa Eriksholm, veed man ligesaalidt som hvorlænge Erik Lange levede. Men Sophie blev 87 Aar gammel, saae sin Søn stige i Velstand og Ære og blev baade Bedste- og Oldemoder. I en Rejseberetning af den franske Gesandtskabs-Sekretair Charles Oger omtales det som en Mærkelighed, at Forfatteren har havt Lejlighed til at se Tyge Brahes højtbedagede berømte Søster.

Blandt Tyge Brahes Disciple er der især to at fremhæve: Peder Jakobsen Flemløse og Christen Sørensen Longberg.

Flemløse.

Peder Jakobsen, født i Flemløse i Fyen omtr. 1554, var udentvivl Tyge Brahes første Elev paa Hveen, hvor han sees at have anstillet Observationer tidlig paa Foraaret 1578. Han havde gjort sig bekjendt ved et lille til Tyge Brahe dediceret Skrift om en Solformørkelse 1574, i hvilket han hævder Forestillingen om saadanne Himmelfænomener som Forkyndere af Guds Vrede og Bebudere af straffende Hjemsøgelser, som dog kunne afvendes, naar fromme Bønner bevæge Gud til at gribe ind i Himmellegemernes truende Gang. Paa Uranienborg tryktes der et dansk Skrift af ham, det første meteorologiske Arbejde i vor Litteratur: »En Elementisch oc Jordisch *Astrologia* Om Lufftens forandring« etc. (udg. paany 1865 af F. R. Friis). Forfatteren opholdt sig ikke længer paa Uranienborg paa det Tidspunkt, da Tyge Brahe vilde have det hos ham beroende Manuskript i Pressen, og da der manglede en Fortale, forfattede han selv en saadan i Peder Jakobsens Navn, i hvilken Skriftets Tilblivelse forklares saaledes: »Og havde udi Synderlighed højlovlig Ihukommelse Kong Frederik stor Lyst og Attraa til Sligt at vide og forfare, saa at Hs. Majestæt havde selv mange Stykker herudi af langvarende Paaagtning, naar Hs. Maj. vandrede eller var i Jagt under aaben Himmel, mærket og forfaret; og paa det Hs. Maj. end da ydermere her udi kunde faae Vidskab, befoel Hs. Maj. for nogle Aar siden min Junker, ærlig og velbyrdig Mand Tyge Brahe til Knudstrup, hos hvilken jeg var paa Hveen noget længer end udi ti Aar og inserveret hannem i de astronomiske og pyronomiske (ɔ: kemiske) Kunster, hannem befoel kongelig Maj., at han udaf sine Bøger og egen Forfaring skulde skriftligen forfatte og sammendrage saamange Stykker og Experimenter, han kunde herpaa tilvejebringe, og det siden Hs. Maj. i en Bog udi Synderlighed sammenskrevet lade bekomme. Og efterdi fornævnte Tyge Brahe havde meget med sine andre og højere Studiis og Idrætter at tage vare, saa at han ikke noksom havde Stunder at udlede og sammendrage, hvad disse Betydninger angaaer, paalagde han derfor mig det at gjøre og fuldkomme, og antvordede mig hvad af sine Bøger dertil behøvedes og hvad Andet han derudi selv havde forfaret, og gav mig en Instruktion og Undervisning, hvorledes Altingest var herudi paa det Letteste og Bedste at efterkomme.« — Flemløse døde 1598, just som han stod i Begreb med at rejse til Basel for at tage Doktorgraden.

CXCVI.

Hører mand Nactegalen om Morgenen / at siunge w affladeligere oc offuermaade fyrigere / end hun ellers giør/ da forkynder hun Regnen strax at vere tilstede.

CXCVII.

Vdi lige maade naar Allickerne / helst vdi sønden Vær / wrolige lenge oc møgit iblant dem selff skrige. Disligeste naar Spurffuene om Morgenen meer end de waane ere / Ville dennem pibendes / da fornemme de Regnen at vil komme.

CXCVIII.

Der som smaa Fule fly fra Haffud/ lige som fra en affskylig Ting / da begynder Regnen eller Storm at beredis vdi wærit.

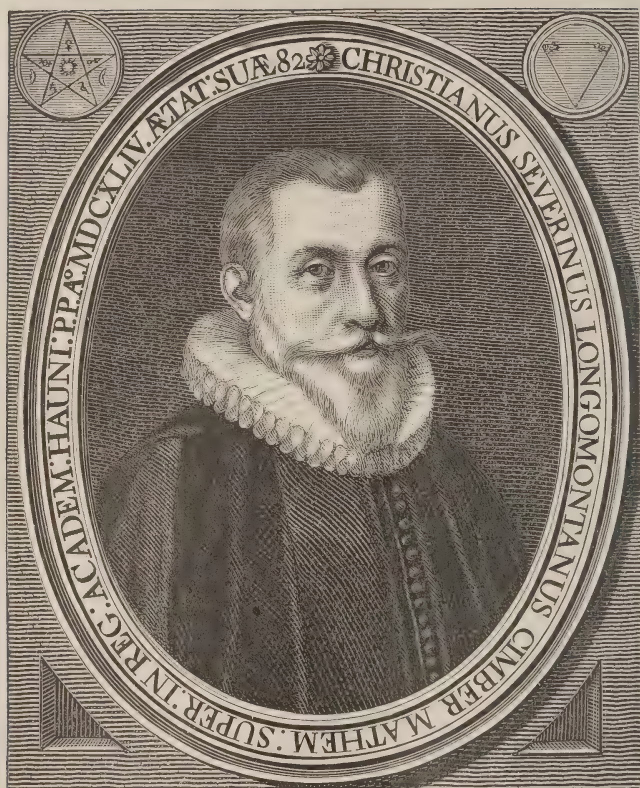
CXCIX.

Vglen ber ocsaa den tilkommendis Regnens bud / naar hun farer tidligere vd om Afftenen / end hun ellers er waan / oc flyer omkring hid oc did / idelige oc offuermaade skrigendis.

T iij 200. Oc

Textside af Peder Jakobsen Flemløses »Elementisch oc Jordisch *Astrologia*«, trykt paa Uranienborg 1591 af Hans Gaschitz, »Bogprenter sammesteds«.

I Slutningen af Firserne kom Tyge Brahes berømteste Elev **Christen Sørensen** til Hveen. Hans Forældre vare Bønderfolk i Landsbyen Longberg ved Lemvig, hvor han blev født den 4. Oktbr. 1562 og efter hvilken han antog det Navn, der senere latiniseredes til **Longomontanus**. I Vintermaanederne fik han nogen Undervisning af Stedets Præst, men om Sommeren maatte han røgte Bondegjerning. Denne Aarstid gruede han for, og ved Pintsetide 1577 pakkede han sine Bøger Longomontan.

Ut Princeps mensor Siculus SPHÆRAM atq CYLINDRUM
Apponi Busto fecerat arte suo:
Sic Christjane tuo Longomontane Sepulchro
CIRCVLVS inscribi gaudet, et ASTRA simul.
Scania Tychonem genuit, te Cimbrica tellus,
Queis, spretâ invidiâ, fama perennis erit.
Ser. Reg. Maj: sculptor Si: de Pas sculpsit. Anno 1644 J. Bingius.

Christen Longberg.

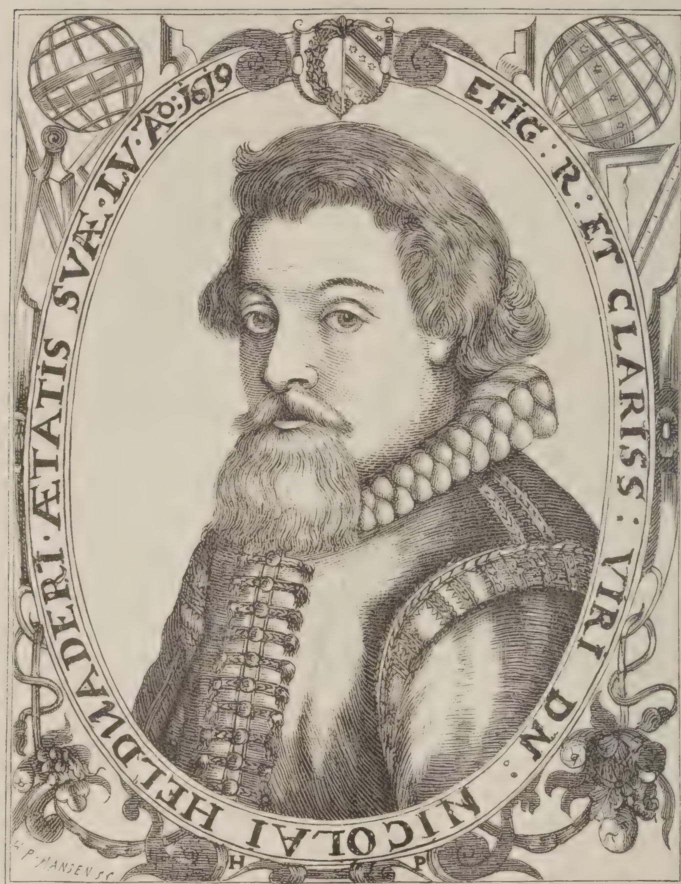
Efter et Stik af Simon de Pas.

Omskrift paa Rammen: Christian Severin Longomontanus fra Jylland, Professor i Astronomi ved Kjøbenhavns Universitet, i hans 82. Aar 1644. — Verset under Stikranden lyder paa Dansk saaledes: Som hin Sikuler (ↄ: Archimedes, født paa Sicilien), Mathematikens Ypperste, kunstfærdigt havde ladet en Kugle og en Cylinder anbringe paa sin Grav, saaledes glæder Cirklen og Stjernerne tillige sig ved at indskrives paa din Grav, Christian Longomontanus. Skaane var Tychos Fødeland, Jylland dit, og de to Landes Ry vil vare evigt, de kunne lade haant om Nid og Avind.

sammen og vandrede de tolv Mil til Viborg. Her blev han optagen i Skolen, hvor han gik i elleve Aar og foruden de almindelige Skolekundskaber lærte Begyndelsesgrundene af Mathematiken af den fra Wittenberg hjemvendte Mathias Hvas. Sexogtyve Aar gammel kom han til Universitetet og anbefaledes af Professorerne til Tyge Brahe; i otte Aar var han hos ham paa Hveen og fulgte med ham først til Wandesborg, senere til Prag. Kejser Rudolph tilbød ham efter Tyge Brahes Død den Stilling, hans Mester havde indtaget, men Longomontan vendte hjem til Fædrelandet og blev Professor i Mathematik, hvilken Lærestol han beklædte til sin Død 1647. Han er Forfatter af en Række latinske Disputatser og flere større mathematiske og astronomiske Skrifter, blandt hvilke det vigtigste er »*Astronomia Danica*« (1622 og flere senere Udgaver), i lang Tid et klassisk Værk i Astronomien. Longomontan byggede paa Tyge Brahes Observationer, men fulgte det kopernikanske System. I hans Tid opførtes Kjøbenhavns Observatorium (Rundetaarn), hvis Indretning han har beskrevet i »*Introductio in theatrum Astronomicum Havniense*« 1638.

Skjøndt Astronomien efter sit Væsen hører til de Videnskaber, det falder vanskeligst at popularisere, træffe vi dog allerede i det 17. Aarh.s Begyndelse paa Skrifter, der søge at forklare dens Fænomener for den store Almenhed, saaledes som Niels Helvads »Resolution oc Forklaring paa den Ny Comet oc Wuanlige Stierne, som bleff seet vdi Novembri oc Decembri Maaned 1618«, i hvilken Afhandling det første Kapitel gjør Rede for »de Motiver oc Principal aarsager, huorfaare Gud lader Cometer oc andre gruelige Spectackel see paa Himmelen«, andet Kapitel omhandler »Cometers Skabning, oprindelse oc herkompst« o. s. v. Forfatteren Niels Hansen Helvad (*Nicolaus Helvaderus*) vandt sig overhovedet et agtet Navn og en stor Læsekreds som folkelig Skribent i mange forskjellige Emner og er i det Hele taget en ret mærkelig Mand. Han blev født 1564 i Kirkebyen Helvad eller Hellevad mellem Tønder og Haderslev, hvor hans Fader var og han selv senere blev Præst, efter at hans Ungdomsstudier havde ført ham viden om til Lifland og Tydskland. I sit Præstekald vedblev han at dyrke sine Yndlingsvidenskaber Mathematik og Astrologi og udgav hvert Aar en Almanak, hvori han tillige meddelte Aarets Prognostikon, Forudsigelsen af dets Begivenheder. Men netop denne hans Viden skulde bringe ham i Fortræd, som det jo stundom er Profeternes hjemlige Skjæbne. Hertug Johan Adolphs højtbetroede Yndling Johan v. Wowern, en ikke uberømt Videnskabsmand, men tillige en stolt og hovmodig Herre, havde anmodet Helvad om at stille hans Nativitet, men denne faldt saa lidt ud efter Ønske, at han harmfuld udbrød: »Helvad har stillet mig min Nativitet, jeg skal stille ham hans igjen — der Teufel soll ihn holen!« Ved falske Beskyldninger og allehaande Fortrædigelser fik han da ogsaa den stjernekyndige Præst dreven fra Kaldet, men efterat Christian IV. havde gjort Helvads personlige Bekjendtskab, tog han sig af ham, indtagen af hans muntre og livlige Væsen, og udnævnte ham 1615 til kongelig Kalendariograf eller Almanakskriver. Men ogsaa i denne Stilling voldte hans Forudsigelser ham Ubehageligheder. I Almanaken for 1632 havde han betegnet Dagen den 5. November med Bogstaverne G. b. f. r. i. a., og paa Kongens Spørgsmaal om deres Betydning udlagde han dem som: »Gud bevare Frantz Rantzau i Aar«. Da nu Rantzau, der var Rigens Hovmester og forlovet med Kongens Datter Anna Cathrine, druknede i Rosenborg Have den nævnte Dags Aften, som han vilde gaa fra Slottet, befalede Kongen

N. Helvad.

Niels Helvad.

Efter et i den kgl. Kobberstiksamling opbevaret meget sjeldent Stik.

Omskrift: Portrait af den ærværdige og højtberømte Mand Hr. Niels Helvad i hans Alders 55. Aar 1619.

Helvad ikke mere at give sig af med Spaadomme. Et Par Aar efter døde han 1634. Endnu ud over Aarhundredet bevarede hans Skrifter deres Folkeyndest. Hans Selvbiografi findes i Vidensk. Selsk. hist. Almanak for 1775—76.

Blandt det følgende Slægtleds Astronomer rager **Ole Rømer** frem som Opdageren af en af Naturens Grundlove: Lyshastighedens.

Ole Rømer.

Efter et Stik af J G. Wolffgang.

Rammens Indskrift: Født i Aarhus i Jylland 25. Septbr. 1644. Død i Kjøbenhavn 19. Septbr. 1710. — Skriftpladens Indskrift: Ole Rømer, Hs. danske og norske Majestæts Etatsraad, Politimester og første Borgemester i Staden Kjøbenhavn, kgl. Mathematiker og Professor i den højere Mathematik ved det kgl. Universitet.

Vækkelsen af sine mathematiske Interesser havde den unge aarhusianske Student **Ole Christensen Rømer** (f. 1644) især Rasmus Bartholin at takke for, og denne viste ham yderligere sin Yndest ved at anbefale ham til Medhjælper for den franske Expedition, der 1671 kom her til Landet under Ledelse af Astronomen Picard for at bestemme Uranienborgs Polhøjde. Rømer fulgte med Expeditionen tilbage til Frankrig, opholdt sig her i ti Aar og erhvervede sig ansete Stillinger og europæisk Navnkundighed. Han deltog i Arbejderne paa Observatoriet i Paris, blev Medlem af Akademiet og Lærer i Mathematik for Kronprindsen; ogsaa i Anlægget af de kunstige Vandspring i Versailles tog han Del. Under Opholdet i Paris gjorde han 1675 den Opdagelse, som han skylder sit største videnskabelige Ry. Man havde hidtil antaget, at et Fænomen opfattedes af Synsorganerne i samme Øjeblik det skete, uden Hensyn til Afstanden, altsaa at Lyset forplantede sig med en uendelig Hastighed. Ved Iagttagelse af Jupiterdrabanternes Formørkelser blev Rømer imidlertid opmærksom paa, at der i disse Fænomener finder periodiske Afvigelser Sted, som staa i et bestemt Forhold til Planetens Afstand fra Jorden. Dette forklarede han ved at antage, at Lyset behøvede en Tid for at komme fra Planeterne til os, og at denne Tid var proportional med Afstanden, altsaa at Lyset bevægede sig med en jevn Hastighed, som han beregnede saaledes, at Middelafstanden imellem Solen og Jorden tilbagelagdes i 14 Minuter. Tanken var født til Verden, Hypothesen stadfæstede sig, om end Beregningen var urigtig, idet Hastigheden er omtr. 8 Minuter. 1676 blev Rømer designeret til Professoratet i Mathematik ved Kjøbenhavns Universitet og hjemkaldtes 1681 for at tiltræde sin Post. Han forbedrede Observatoriet og indførte flere nye, tildels af ham selv opfundne Instrumenter (Passageinstrumentet) og Maskiner, der viste Planeternes Gang, Solens og Maanens Formørkelser. Paa Rundetaarn saavelsom i sit private »*Observatorium Tusculanum*« paa Landstedet Pilenborg i Vridløsemagle Vest for Kjøbenhavn arbejdede han især paa at bestemme Fixstjernernes Parallaxe, men de herhen hørende Optegnelser gik tabt ved Ildebranden 1728 med Undtagelse af de »tre Dages Observationer« (»*triduum observationum Tusculanarum*«), som Horrebow senere udgav. Efter Hjemkomsten fra en efter kongelig Befaling foretagen Rejse til Tydskland, Frankrig, England og Holland blev Rømer Assessor i Højesteret og senere Politi- og Borgemester i Kjøbenhavn. I denne Stilling indførte han mange kommunale og almennyttige Foranstaltninger: der indrettedes et ordenligt Nattepoliti i Hovedstaden, dens Gader oplystes ved Løgter, Brandvæsenet blev ordnet og Byen paa mange Maader forskjønnet; der indførtes ensartet Maal og Vægt over hele Riget, Landevejene bleve opmaalte, Milepæle oprejste og Befordringsvæsnet forbedret. Endvidere udarbejdede Rømer den første Matrikel eller almindelige Jordebog, hvorved først en ligelig Skyldsætning af alt Landets Jordegods blev mulig. Dette virksomme Liv endte Døden 1710.

Ole Rømer.

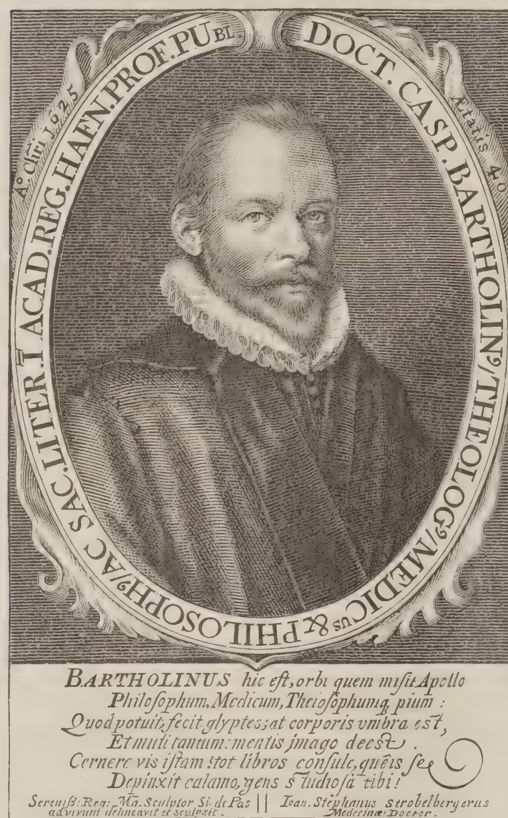
Ole Rømers Haandskrift (»Levvel din hengivne O. R.«) af en paa det St. kgl. Bibl. opbevaret Kladde til et Brev til Leibnitz.

Af Tilværelsens praktiske Krav udspringe de første videnskabelige Begyndelser. Landmaalingen og det daglige Livs Regning afføder Mathematiken, Tidsmaalingen og Skibsfarten Astronomien, Bjergværksdriften Mineralogien og Geologien, Lægekunsten Zoologien og Botaniken, Apothekerkunsten Kemien. Først naar det erhvervede Kundskabsforraad begynder at udsondres fra den Fornødenhed, der oprindelig har fremkaldt det, først naar det bliver Gjenstand for særskilt Behandling for sin egen Skyld, uden Hensyn til den praktiske Nytteanvendelse, først da kan der blive Tale om det enkelte Videnskabsfags Historie. Endnu paa det Tidspunkt, vi her behandle, ere Zoologi, Botanik og Kemi nøje knyttede til Lægekunstens Udøvelse og studeres væsenligst i dens Tjeneste; men i selve Studiet er der foregaaet det store Fremskridt, at den abstrakte Spekulations Vej er ifærd med at blive forladt til Fordel for Iagttagelsen og Undersøgelsen. Endnu staa mange Fordomme som Hindringer for denne; Dissektionen af menneskelige Kadavere var paa mange Steder forbudt ved Lov og havde den offentlige Mening imod sig, saa at f. Ex. hos os Professor Anders Christensen (1551—1602) maatte opgive den, fordi »honnette« Folk ellers ikke vilde sidde tilbords med ham. Fra Undersøgelsen af Dyr maatte der da drages Analogier til det menneskelige Legeme i dets Hovedtræk; men ogsaa den nøjere Indsigt vandtes, efterhaanden som Fordommen besejredes og især efter at Mikroskopets Opfindelse i Slutningen af det 16. Aarh. aabnede Indblik i en helt ny Verden. Efter den indre Legemsbygning samt efter Livsytringernes Art klassificeres Grupperne i denne før-Linneiske Periode, fra hvilket Tidsrum en meget stor Del af vor Kundskab til den indre Organisme stammer.

Det vil saaledes ikke undre, at det fortrinsvis er Læger, vi gjøre Bekjendtskab med, naar vi lade den lærde Tids Naturforskere passere forbi os. Den første betydeligere Skikkelse, vi faae Øje paa, er den Ældste af Bartholinernes navnkundige Slægt:

Caspar Bartholin (Bertelsen), født 1585 i Malmø, hvor hans Fader Bertel Jespersen var Præst. Om hans naturlige Begavelse havde Samtiden mærkelige Ting at fortælle, ja endogsaa den Vidunderlighed, at han var i Besiddelse af medfødt Kundskab i det hebraiske Sprog. I syv Aar studerede han ved de bekjendteste Universiteter udenlands, blev Magister i Wittenberg, tog den medicinske Doktorgrad i Basel, havde Lejlighed til at foretage Dissektioner i Padua, hvor han arbejdede Casp. Bartholin.

med paa Pladerne til Casserius' Værk om Sandseredskaberne, samt udgav forskjellige mindre Skrifter, deriblandt sin Haandbog i den menneskelige Anatomi: *»Anatomicæ institutiones«* (Wittenberg 1611), en i sin Tid meget benyttet Vejledning, der udkom i flere Oplag endnu i Forfatterens Levetid og senere, forøget og forbedret, udgaves gjentagne Gange af hans Søn og hævdede sig Aarhundredet igjennem som Ledetraad for Videnskabsmænd og Studerende, oversat paa Tydsk, Fransk, Italiensk, Hollandsk og Engelsk. Efter sin Hjemkomst blev C. Bartholin Professor ved Universitetet, først i Veltalenhed, derefter i Medicinen, og ægtede Anne Finck, en Datter af den indflydelsesrige Mathematiker og Mediciner Professor Thomas Finck. Han holdt Forelæsninger over Anatomien med Forklaring af Afbildninger og Dissektion af Dyr, samt udgav forskjellige Afhandlinger om filosofiske, fysiske og lægevidenskabelige Emner, bl. A. en Disputats *»de philosophiæ in medicina usu«* (»Om Filosofiens Brug i Lægevidenskaben«). Sandsen for det Abnorme og Forunderlige, som endnu beherskede Tiden trods dens ved Iagttagelser voxende Indsigt i Naturens lovbundne Virksomhed, har givet sig Udtryk i C. Bartholins Skrift *»De unicornu«* (»Om Enhjørningen«), i hvilket det fabelagtige Dyr beskrives efter forskjellige Forfatteres Beretninger uden Spor af den Støtte for Paalideligheden, Selvsynet giver, hvilket jo rigtignok i dette Tilfælde maatte undværes af gode Grunde; Afhandlingen er en

Caspar Bartholin.

Efter et Stik af Simon de Pas.

I Rammen: Dr. Caspar Bartholin, Theolog, Læge og Filosof, Professor i den hellige Litteratur ved Universitetet i Kjøbenhavn, i sit 40. Aar 1625. — Under Portraitet: Dette er B., hvem Apollo har sendt Verden, en Filosof, Læge og from Theosof. Hvad Graveuren har formaaet at gjøre, det har han gjort; men det er kun et Skyggerids af hans Legeme, og det endda et stumt Legeme: et Billede af hans Aand fattes. Vil Du se det, da læs de talrige Skrifter, i hvilke den lærde Slægt ved Hjælp af Pennen har givet Dig et Billede af sig selv.

af de sidste Repræsentanter for den blot litteraire Naturhistorie, som henter sit Apparat fra de klassiske Forfattere og paa Bogstudiets Omraade udfolder en ofte forbausende Lærdom, men ikke tænker paa at se med sine egne Øjne.

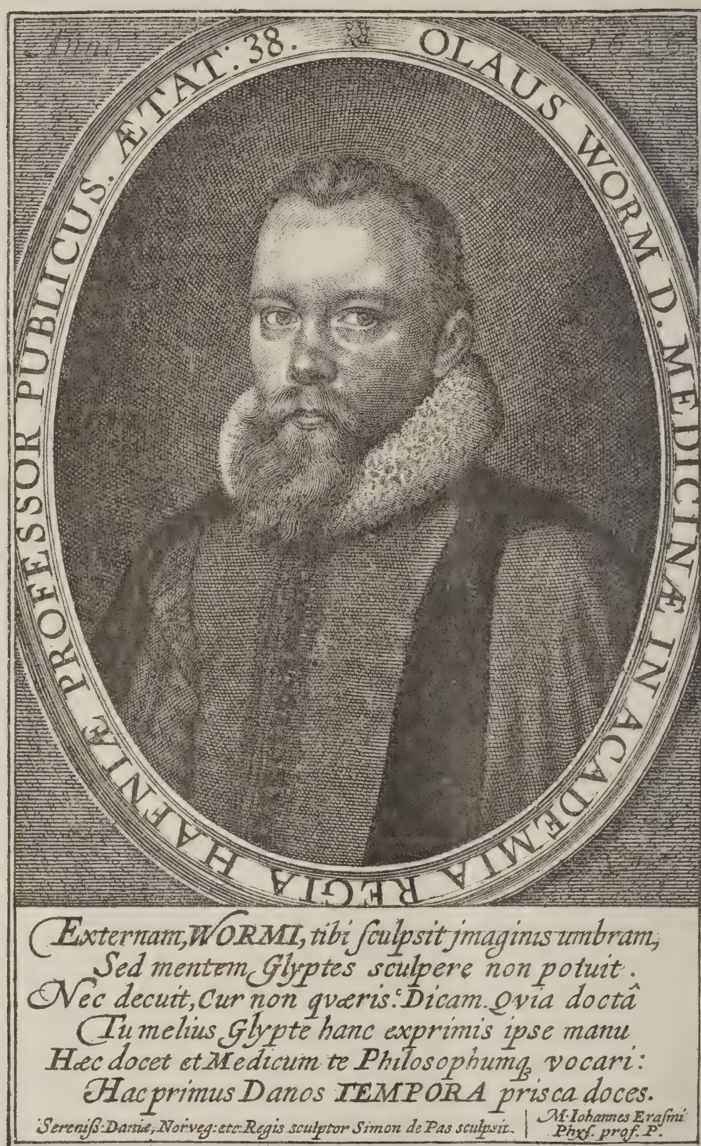
Caspar Bartholins Sygdom 1623 og dens Indflydelse paa hans Sindsretning og Tankegang er omtalt S. 290. Ved Siden af de theologiske Studier, der optog hans sidste Leveaar, dyrkede han dog ogsaa de naturvidenskabelige og udgav adskillige Skrifter om Emner fra dette Omraade. Efter hans Død 1629 udkom et større Arbejde: »*Controversiæ anatomicæ*« (»Anatomiske Stridigheder«), et Værk, der trods sin polemiske Titel dog kun for en mindre Del er et egenlig debatterende Skrift, men væsenligst et Supplement til hans Anatomi; blandt de Spørgsmaal, som fremsættes til videnskabelig Diskussion, kan nævnes som Exempler: om man skal spise mest til Frokost eller til Middag? om det er rigtigt, at velhavende Mødre overlade deres Børn til Ammer? om Mennesket er Naturens ypperste Værk, og om det med Rette bærer Navn af en Mikrokosme? m. m.

C. C. A. Gosch, der i sin »Udsigt over Danmarks zoologiske Litteratur« 2. Afd. 1. Bd. (1873) bringer udførlige Karakteristiker saavel af Bartholinernes som af Ole Worms, Simon Paullis og Niels Stensens videnskabelige Arbejder, sammenfatter Dommen om Caspar Bartholin i følgende Udtalelse: »Se vi tilbage paa hans Virksomhed i Zoologiens Tjeneste, der saagodtsom ganske knytter sig til Anatomien og Fysiologien, saa kan man sige, at han har indlagt sig Fortjeneste mere ved at ordne det indvundne Materiale og vække Interessen end ved originale Bidrag, og at hans Fortjeneste af Videnskaben i Danmark var større end af Videnskaben i Almindelighed.«

Det hedder i samme Værk, at »Faa have virket kraftigere i det 17. Aarh. for at udbrede Interesse og Kundskab til Naturhistorien i Danmark end **Ole Worm**, en af de ypperste Repræsentanter hertillands for den polyhistoriske Videnskabsperiode, da det indsamlede Kundskabsforraad i de forskjellige Videnskabsgrene endnu var saa ringe, at en dygtig Mand kunde ikke blot glimre, men virkelig gjøre Nytte i endog meget forskjellige Retninger.« Ole Worm

Ole Worm var af hollandsk Slægt; hans Farfader flygtede under Religionskrigene i Nederlandene til Danmark, for at undgaa Hertugen af Albas Forfølgelse, og døde som Raadmand i Aarhus. Hans Søn Villum blev Borgemester sammesteds; dennes ældste Barn var Ole, født den 23. Maj 1588. I sex Aar gik han i Aarhus Latinskole, men blev saa, ikke stort mere end tolv Aar gammel, sendt til Gymnasiet i Lüneburg, og paa nogle korte Ophold i Hjemmet nær opholdt han sig nu udenlands indtil sit femogtyvende Aar: i Marburg og Giessen, hvor han studerede Theologi, i Frankfurt, Worms, Speier, Heidelberg og Strasburg, hvor han tog fat paa det medicinske Studium, som han fortsatte i Basel, Padua og Montpellier. Fra Paris rejste han paa Grund af Urolighederne efter Henrik IV s Mord tidligere end Bestemmelsen til Holland og studerede i længere Tid ved det berømte Universitet i Leyden. Efter halvandet Aars Ophold i London, hvor han vandt sig et anseet Navn som praktisk Læge, tog den vidtberejste unge Videnskabsmand omsider 1613 fast Bolig i sit Fødeland, kaldet til Professor ved dets Universitet, først i Pædagogik, saa i Græsk, derpaa i Fysik og endelig 1624 i Medicin, da Caspar Bartholin ombyttede sin lægevidenskabelige Lærestol med en theologisk.

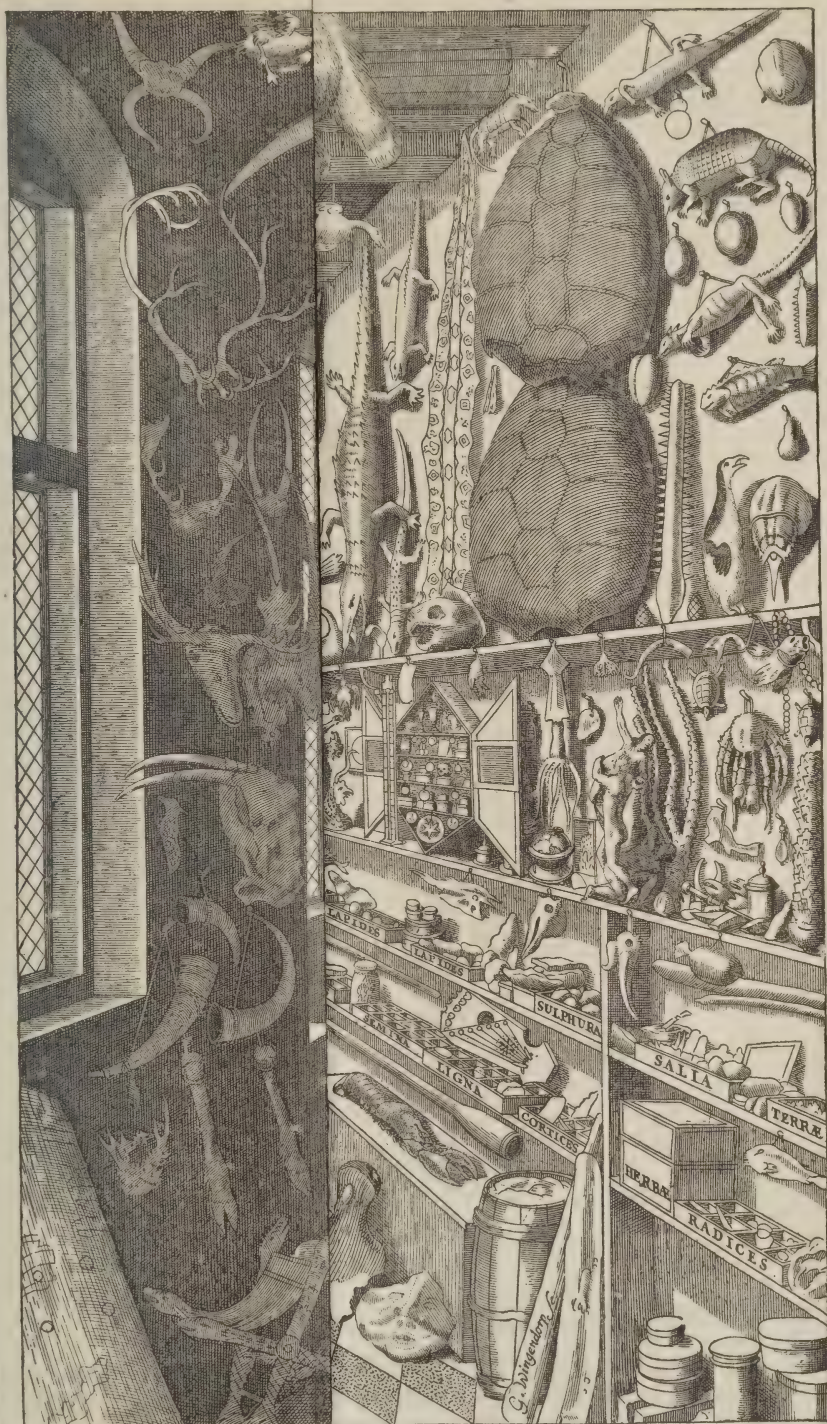
Som Professor udfoldede Ole Worm en betydelig Virksomhed, ikke blot ved sine Skrifter og Forelæsninger, men ogsaa ved sit personlige Forhold til sine

Ole Worm.

Efter et Stik af Simon de Pas i første Udgave af »*Fasti Danici*«.

I Rammen: Dr. Ole Worm, Professor i Medicin ved Kbhvns. kgl. Universitet i hans 38. Aar (1626). — Under Rammen: Dit Billedes ydre Skygge, Worm, har Kunstneren graveret, men din Aand har han ikke kunnet mejsle, og det sømmede sig ejheller. Spørger Du: hvorfor? Det skal jeg sige Dig: fordi Du selv udtrykker den bedre end Kunstneren ved din lærde Haand; den lærer os, at Du baade kaldes Læge og Filosof; ved den er Du den Første, der giver de Danske Kjendskab til de henfarne Dage.

Formindsket Gjengivelse af en i Universitets-Bogtrykker Elsevirs Officin 1655).

Ole Worms Musæum.

Formindsket Gjengivelse af Illustrationsbilaget til *»Musæum Wormianum«*. (Indskrift paa Bordpladen: Det Worm'ske Musæums Historie, trykt i Leyden i Universitets-Bogtrykker Elsevirs Officin 1655).

Worms Musæum.

Samtidige samt ved Anlæggelsen af sit berømte Musæum, hvis mangfoldige og højst forskjelligartede Samlinger vare tilgængelige for Publikum og forklaredes for det i vejledende Foredrag. Dette Musæum blev snart betragtet som Kjøbenhavns største Mærkværdighed; det besøgtes af Kongen og de fremmede Stormænd, som gjæstede Byen, og det voxede ved Gaver trindtomkring fra — Gaver af allehaande Arter: zoologiske og pathologiske Gjenstande, nordiske og fremmede Oldsager, ethnografiske Sjeldenheder, forunderlige Kunstværker og rene Snurrepiberier; denne den videnskabelige Samle-Interesses Barndomsperiode havde ganske samme Karakter som det barnlige Stadium i Individets Udvikling, naar den i Skolen vakte Sands fremkalder de første planløse og af Tilbøjeligheden for de sære Undtagelser mest prægede »Samlinger«; først langt senere bringer en sondrende Systematik Orden i det brogede Kaos. Imidlertid udarbejdedes der forskjellige Kataloger over Musæet, og efter Ole Worms Død udkom det store illustrerede Pragtværk, han havde arbejdet paa i mange Aar: »*Musæum Wormianum*«, udgivet af hans Søn Villum Worm 1655 og trykt hos Elsivir i Leyden. Dette Værk er det første Forsøg i speciel Zoologi i vor Litteratur, og adskillige nordiske Dyreformer ere her for første Gang videnskabelig beskrevne.

I dette Worms Hovedværk indlemmedes tillige en tidligere Afhandling af ham, som vi skulle dvæle et Øjeblik ved, fordi den er oplysende baade for Tidens videnskabelige Standpunkt og for Forfatterens Stilling til dette. Dens Navn er: »*Historia animalis quod in Norvagia quandoque e nubibus decidit*« (»Hist. om det Dyr, som i Norge stundom falder ned fra Skyerne«). Det er den paa den norske Fjeldryg levende og af sine mærkelige Vandringer bekjendte lille Studsmus Lemmingen, der menes med det saaledes i Overensstemmelse med Folketroen betegnede Dyr. Worm giver den første Beskrivelse, vi have, af Lemmingens Ydre og dens mest iøjnefaldende indre Bygningsforhold og gaaer derpaa over til en Undersøgelse af de forskjellige Meninger om dens Tilblivelse. Den spontane Fødsel spillede dengang en ikke lille Rolle i den videnskabelige Bevidsthed, som den gjør det endnu den Dag idag i den folkelige, og Hypothesen om Lemmingens Opstaaen af »forraadnede Skyer« tør Worm derfor ikke stemple som helt urimelig; den anden Mening: at Dyrene forplante sig paa sædvanlig Maade og føres bort af Vindens Magt, betegner han som ikke ganske usandsynlig. Selv er han mest tilbøjelig til at hævde den naturlige Forplantning, og han støtter denne Antagelse med det videnskabelige Argument, at Naturen, »som Intet foretager sig uden Hensigt«, maa have havt et Øjemed, da den udstyrede disse Dyr med Kjønsdele; hvad deres pludselige Tilsynekomst og umaadelige Udbredelse angaaer, da paapeger han Steder, hvor de aabenbart have hjemme, og viser, at deres Talrighed staaer i nøje Sammenhæng med Vinterens Temperaturforhold. Mellem de forskjellige Hypotheser har Worm altsaa mest Sympathi for den, der kommer en naturlig Forklaring nærmest, om han end ikke tør bryde med Traditionen, som han mente støttet af en saa betydelig Autoritet som Scaliger. I Afhandlingens næstsidste Kapitel, der handler om, hvad der kan gjøres mod disse Dyrs Ødelæggelser, anfører Worm for den historiske Fuldstændigheds Skyld en pavelig Bulle imod dem samt et Uddrag af det romerske Liturgi mod slige Landeplager, hvilket han dog ikke vil anbefale Nogen. Hvor til Slutning Lemmingernes Nytte drøftes,

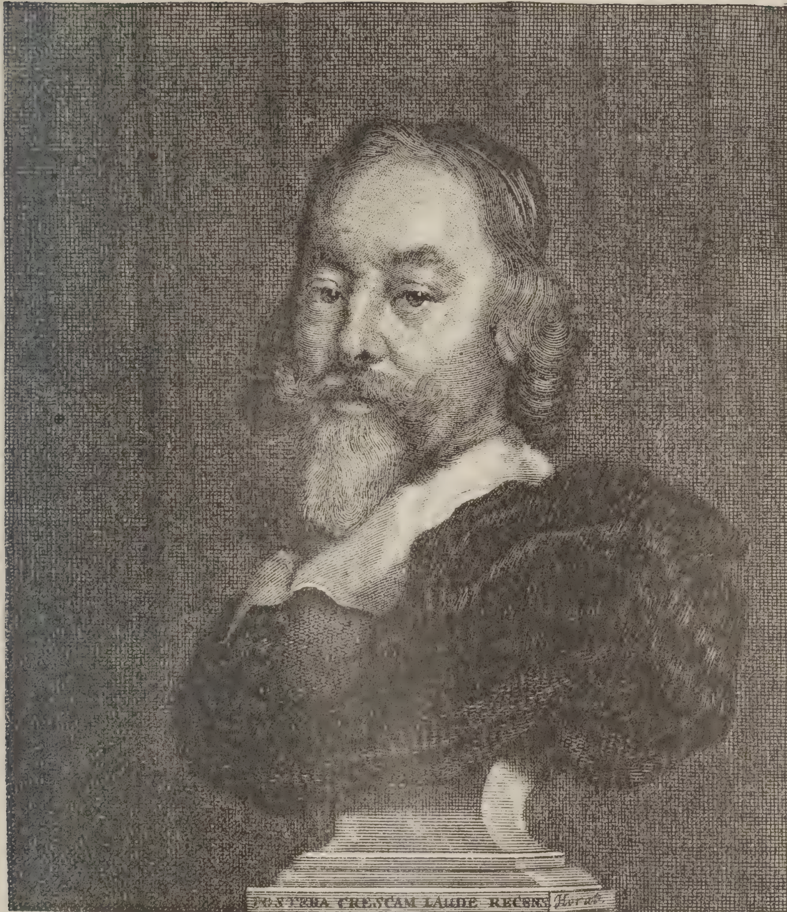
ytrer Forfatteren, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at de jo sendes af Gud til Straf for vore Synder og altsaa bør mødes med Bod og Bøn; som Vidnesbyrd om disses kraftige Virkeevne fortæller han saa, hvad der er skeet for ikke længe siden: at talløse Skarer af Lemminger, som bedækkede Markerne i Lister Sogn, da Menigheden begav sig til Kirken for at anraabe om Hjælp imod dem, vare styrtede i Havet tilhobe, da man atter kom ud.

Som Læge nød Worm stor Anseelse, ikke mindst fordi han, hvad der just ikke var Tidens Skik, blev paa sin Post under de forskjellige Pestepidemier, Kjøbenhavn hjemsøgtes af; i Almindelighed forlod Lægerne skyndsomst Byen, naar en Epidemi udbrød, henvisende til nogle trykte Regler for Sygdommens Behandling og forresten til Apothekernes Hjælp. Som medicinsk Docent virkede Worm kraftigt ved Forelæsninger og Skrifter; den egenlige Sygdomslære afhandlede han i en Række Disputatser, der sammen med en Del Afhandlinger af blandet Indhold danne de to Værker: »*Institutionum medicarum libri V*« (1636—40) og »*Controversiarum medicarum exercitationes* I—XVIII« (1624—53). Med lærde Mænd i og udenfor Norden stod Worm i en udstrakt Brevvexling; Gram udgav 1728 denne Korrespondance under Titlen »*Olai Wormii et doctorum virorum ad eum Epistolæ*« (»O. W.s egne og lærde Mænds Breve til ham«), men Ildebranden s. A. fortærede det Meste af Oplaget, saa det danske Selskab besørgede en ny Udgave 1751. Det er den vigtigste lærde Brevvexling, hin Tid har frembragt herhjemme.

Om Ole Worms Fortjenester af den nordiske Oldforskning skal der senere tales; her gjøre vi kun i Forbigaaende opmærksom paa, hvorledes Tidens uklare Bevidsthed kunde opfatte Natur- og Oldvidenskab som to Sider af samme Sag: Biskoppen af Bergen sendte engang Worm et Exemplar af en Krebs (*Nephrops norvegicus*), hvis Tegninger paa Bagkroppen forekom ham at ligne Runer, hvilke han nu bad den runekyndige Naturforsker at tyde, for at Samtiden kunde faae at vide, hvilke skrækkelige Begivenheder der herved varsledes.

For femte Gang beklædte Worm Rektoratet ved Universitetet, da han den 10. Septbr. 1654 døde under Udøvelsen af sin Lægevirksomhed i den skrækkelige Pestsommer, der bortrev en Femtedel af Kjøbenhavns Befolkning. I hans Dødsstund — fortælles der — saaes en klart skinnende Stjerne over hans Hus, hvorfra den skød ned mod Østen og pludselig sluktes.

S. Paulli. Underskriften under hosstaaende Portrait af **Simon Paulli** oplyser i Korthed hans vigtigste Livsfata, men meddeler Intet om de Omstændigheder, der lagde hans Vej ind over Danmark. Hans Fader, oprindelig Professor i Medicin i Rostock, blev som Landsmand af Enkedronning Sophie (af Mecklenburg, Frederik II.s Gemalinde) Livlæge hos hende paa Nykjøbing Slot, og fra Hofkredsene modtog Sønnen Understøttelse til sine Studeringer og blev ligeledes ved deres Anbefaling Hovmester for nogle adelige Ynglinge i Sorø. Han fandt Behag i Opholdet i Danmark, og da hans Svigerfader, Professor Jakob Fabricius i Rostock, imidlertid var bleven Livlæge hos Kong Christian IV., lykkedes det ham ved dennes Indflydelse at faae en Kaldelse til Kjøbenhavn, hvor han udnævntes til at beklæde det første Professorat i Anatomi. Hans første Forelæsning holdtes paa Grundlag af Galens Bog om Knoklerne og med et af Universitetet tidligere erhvervet Skelet som Forklaringsobjekt; Dissektioner fandt ikke Sted, fordi der intet Anathomitheater havdes. Denne Mangel blev dog faa Aar efter afhjulpen paa Foranstaltning af Kansleren Christian Thomæson Sehested, der lod et *Theatrum anatomicum* indrette for Kommunitetets

Simon Paulli.

Efter Carel v. Manders Maleri, stukket af Alb. Haelweg.

Paa Foden af Busten: Jeg skal voxe frisk ved Efterverdenens Ros. Horats (Od. III. 30, 7—8). — Underskrift: Simon Paulli, Simons Sønneson, Henriks Søn, blev født i Rostock 1603, udnævntes til Professor dersteds 1632. Aar 1639 under Christian IV.s Regjering indførte han Studiet af Anatomi, Kirurgi og Botanik ved det kgl. Universitet i Kbhvn. Men efterat Frederik III. var kommen paa Tronen, opgav han denne Stilling og har nu Ansættelse som kongelig Læge. 63 Aar gammel.

Midler i det saakaldte gamle Kollegium; »vi ere i fuld Gang med Bygningen af det anatomiske Theater,« hedder det i et Brev fra 1643 fra Ole Worm, som ikke betragtede den tydske Lærde med velvillige Øjne, »og saasnart det er færdigt, loves der os Mirakler af Den, hvem dette Fag er betroet, skjøndt han i de næsten to Aar, han har været iblandt os, ikke har dissekeret saameget som en Hund.« Ole Worms Skepsis synes ikke at have savnet Berettigelse; der foreligger ialtfald ingen litteraire Vidnesbyrd om, at den videnskabelige Virksomhed indenfor Anatomitheatrets Mure har været af nogen stor Betydning, før Thomas Bartholin 1648 overtog Professoratet. Paulli fik et Kanonikat i Aarhus, blev senere Livlæge og døde i en høj Alder den 23. April 1680.

Adgangskort til Anatomitheatret.
Efter en Afbildning i Th. Bartholins *»Domus Anatomica«*.
(Indskrifterne: Anatomisk Billet. — De tørre Ben skulle grønnes lig Sæd).

Af hans anatomiske Skrifter kan nævnes hans Indledningstale til den ovenfor nævnte Forelæsningsrække, hans Program ved Anatomikamrets Aabning, hans *»Epistola parænetica ad Th. Bartholinum«* (»Formaningsbrev til Th. B.«) 1673, indeholdende Meddelelser angaaende Fremgangsmaaden ved Tilberedning af Skeletter. Som Veterinair fremtræder Paulli i sit Skrift »Anatomisch-medicinisches Bedenken über ein kgl. Reitpferd« (Kbhvn. 1672); en af Kongens Yndlingsheste døde pludselig, og Simon Paulli, som ved Hove var bleven adspurgt om Dødsaarsagen, paatog sig om muligt at udfinde den ved en Obduktion, om hvilken Skriftet giver Beretning. Man ansaa det for uværdigt for en Mand i hans Stilling at nedlade sig til en saadan Undersøgelse, men Th. Bartholin forsvarede ham med den Bemærkning, at Lægekunstens videnskabelige Forudsætninger ere de samme, hvad enten den anvendes paa Mennesker eller Dyr.

Større ere S. Paullis Fortjenester som Botaniker. Ved hans Ansættelse ved Universitetet paalagdes det ham specielt at anstille botaniske Exkursioner med de Studerende, og denne Forpligtelse opfyldte han samvittighedsfuldt Uge efter Uge. Mest havde det botaniske Studium et praktisk Maal for Øje, nemlig ved Undersøgelsen af Planternes lægende Kraft at være til Støtte for Medicinen. En saadan farmakologisk Karakter have da ogsaa Paullis to betydeligste botaniske Skrifter: *»Quadripartitum botanicum«* 1640, saaledes kaldet, fordi Planterne ere inddelte i fire Klasser efter Aarstiderne, og »**Flora Danica** det er Dansk Urtebog« 1648, en dansk Botanik, der ligeledes i en efter de fire Aarstider foretagen Sondring omhandler henved 400 Planter, hvis Brug var af Vigtighed i medicinsk eller diætetisk Henseende. Ved hver Plante angives først dens Navn paa Dansk, Tydsk og Latin, samt dens Blomstringstid, dernæst følger en udførlig Beskrivelse af dens Udvortes, Angivelse af Stedet, hvor den findes, og tilsidst dens medicinske Egenskaber og Anvendelse baade efter fremmede Skribenters Opgivelser og efter Forfatterens egen Erfaring. Ikke mindre end 384 Plantebilleder illustrere Texten; dog skyldes disse ikke Originaltegninger, Træsnittene ere laante af en nederlandsk Boghandler. Men som det paa kongelig Befaling udgivne Værk fremtræder i sin

Flora Danica.

Titel-Illustration til Simon Paullis »*Flora Danica*« 1648.

hele Udstyrelse, er det en ualmindelig Pragtfrembringelse i hin Tids videnskabelige Litteratur.

Mere som et historisk end som et botanisk Kuriosum kan nævnes S. Paullis »*Commentarius de abusu tabaci Americanorum veteri & herbæ thee Asiaticorum in Europa novo*« (»Afhandling om den gamle Misbrug af Amerikanernes Tobak

Foraaret.

Illustration af Simon Paullis »*Flora Danica*« 1648.

og den nye af Asiaternes Urt The i Europa«, 1665). Forfatteren drager her i Spidsen for en Fylking af egne og Andres Grunde med vældig Kraft i Marken mod Brugen af Tobak, særlig Røgtobak, om hvilken han mener, at Røgen kan trænge op i Hjernen og angribe denne, og en lignende Virkning tilskriver han Theen, idet han tillige vil bevise, at denne Plante i Et og Alt er identisk med

den hjemlige Urt Pors. I dette som i adskillige andre af S. Paullis Skrifter findes der mange spredte Træk til Oplysning om Tidens Kulturstandpunkt.

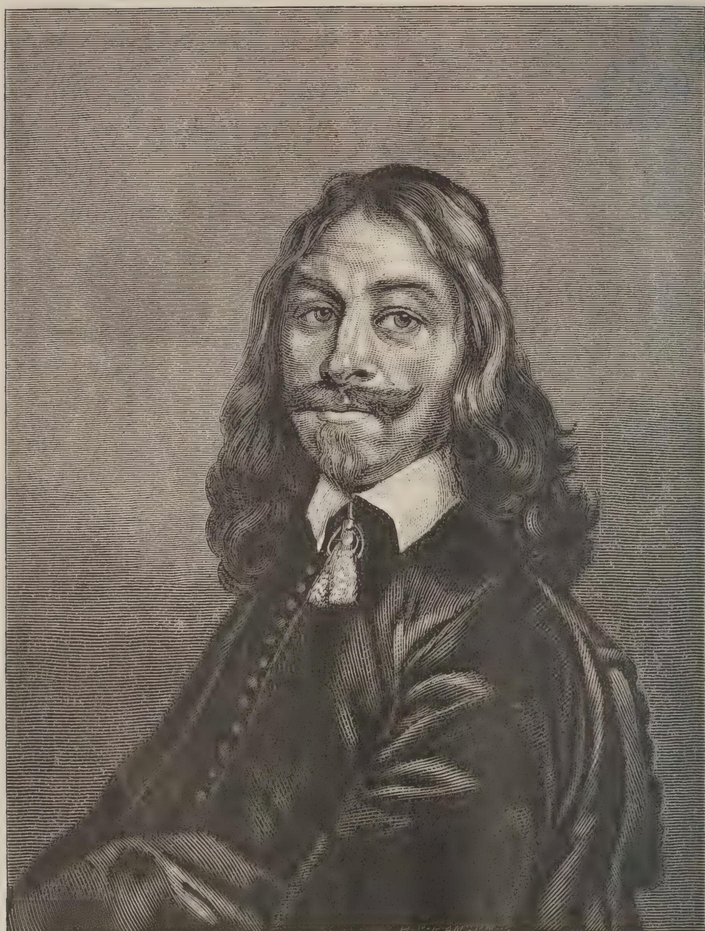
Simon Paullis Biografi er skreven af Pseudonymen J. Horb (Prof. J. Rørbye) i Østs »Archiv« X. 1828.

Det største Ry som Anatom vandt **Thomas Bartholin**, Caspar Bartholins og Professordatteren Anna Fincks Søn, født den 20. Oktbr. 1616. Han blev opdragen sammen med den lærde Fuiren'ske Families Sønner og havde bl. A. den senere som Livlæge bekjendte Poul Moth til Lærer. Efter sin Faders tidlige Død fik han til Formynder sin Onkel Ole Worm, som Aaret iforvejen var bleven Enkemand efter hans Moster, Professor Fincks Datter Dorothea. Worm opfyldte sin Forpligtelse overfor det unge Menneske paa den kjærligste og omhyggeligste Maade og ledede med Kyndighed hans ypperlige Evner ind i de rette Spor. Atten Aar gammel blev Thomas Bartholin dimitteret til Universitetet og rejste tre Aar senere til Leyden, hvor Lægevidenskaben havde et af sine Hovedsæder. Hans Faders berømte Navn og hans ikke mindre navnkundige Onkels Anbefalingsbreve skaffede ham en videnskabelig Omgang af første Rang, og baade ved det hollandske Universitet og under de senere Ophold i Paris, Montpellier, Padua, Neapel og paa Tilbagevejen i Basel var han som hjemme i de lærdeste Kredse og vedligeholdt stadig Forbindelsen med dem ved en udstrakt Brevvexling om de medicinske Spørgsmaal, som sysselsatte Samtiden. Ogsaa ved forskjellige videnskabelige Afhandlinger gjorde han sit Navn bekjendt i de Lærdes Samfund og var især nøje fortrolig med Anatomiens seneste Erobringer, Harveys nye Theori for Blodcirkulationen og Asellis Opdagelse af Mælkekarrene. I Padua blev han udnævnt til »Consiliarius« for den germaniske Nation og kort efter til Prorektor og Syndikus ved Universitetet, en højst usædvanlig Ære for saa ung en Fremmed; den skaffede ham da ogsaa saamange Misundere og optog saa meget af hans Tid, at han snart frasagde sig Forretningerne. I Basel tog han 1645 den medicinske Doktorgrad og blev umiddelbart derpaa Medlem af *collegium medicum*, en Hædersbevisning, som ikke blev enhver Doktor til Del. Bartholins Disputats handlede om Betændelse i Lungerne og Lungehinden og den Tale, han holdt ved denne Lejlighed, om Misfostre i Naturen og Medicinen. Et Par af de tilføjede Theses have kulturhistorisk Interesse: en lyder paa, at Lægekunstens Udøvelse vel kan forenes med adelig Herkomst, en anden hævder, at Lægen ikke bør udelukkes fra Selskabslivet — maaske en Reminiscens fra hans Landsmand Anders Christensens Skjæbne (S. 329).

Th. Bartholin.

Flere udenlandske Professorater havde været tilbudte Th. Bartholin, men Worm opfordrede ham stadig til at vende hjem, for at han ved at vikariere for sin alderstegne Bedstefader Thomas Finck itide kunde faae Foden indenfor Universitetet. Længe opsatte Bartholin Hjemkomsten, bestandig optagen af de fængslende Studier og de interessante Arbejder udenlands; omsider vendte han 1646 tilbage til sin Fødeby efter ni Aars Fraværelse, beriget med Kundskaber, med et i den lærde Verden i Ind- og Udlandet hædret Navn og med en Mængde udmærkede Mænds Venskab, hvilket han vedblivende plejede og nærede ved en livlig Brevvexling. Af denne udkom der i Aarene 1663—67 fire Bind eller »Centurier«: »*Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum Centuriæ I.—IV.*« (»1.—4. Hundrede lægevidenskabelige Breve fra og til lærde Mænd«).

I Kjøbenhavn fik Th. Bartholin snart en udbredt Praxis, men det sees af et af hans Breve, at det praktiske Liv ikke tiltalte ham saaledes som det rent

THOMAS BARTHOLINUS, CASP. FIL. D.
MED. ET ANATOM. IN ACADEM. HAFNIENSI
PROFESS. REGIUS. *Ætatis* 35. A°. 1651.

Carl van Mander pinxit. *Ionas Suiderhoef sculpsit.*

Thomas Bartholin,

Caspars Søn, Doktor i Medicin og Anatomi og kgl. Professor ved Kjøbenhavns Universitet.
35 Aar gl. 1651.

Jonas Suiderhoefs Stik efter Carl van Manders Maleri.

videnskabelige. En Plads som Livlæge hos den svagelige Prinds Christian i Nykjøbing paa Falster afslog han, men modtog derimod efter Longomontans Død 1647 hans Professorat i Mathematik, indtil Simon Paulli Aaret efter tog sin Afsked og overlod Bartholin sin Plads paa Universitetet og i Anatomikammeret. Foruden sine anatomiske Forelæsninger holdt han i flere Semestre som Stedfortræder for sin Bedstefader Forelæsninger over den specielle Pathologi, Hovedets, Brystets, senere ogsaa Underlivets Sygdomme. I Anatomitheatret foretog han Dissektioner og demonstrerede baade paa Dyre- og Menneskekadavere, ja foretog endog nu og da Vivisektioner; stundom overværedes disse Øvelser af Kong Frederik III. i den kongelige Loge, som var udenfor selve Theatret, men med Vinduer ind imod dette.

Vi komme nu til det Tidspunkt, da Th. Bartholin udførte sin største videnskabelige Bedrift: Iagttagelsen af Brystgangen hos Mennesket og Opdagelsen af de lymfatiske Kar først hos Dyr, siden hos Mennesker; et Tidspunkt, fra hvilket tillige hans Livs største Fortrædeligheder skrive sig. Om Maaden, hvorpaa det ved Fordøjelsen tilberedte Næringsstof tilføres Blodet og bliver anvendeligt for Vævenes Behov, havde Tidens Anatomer og Fysiologer en Forestilling, der væsenligst gik ud paa at betragte Leveren som Blodtilberedelsens Organ, til hvilket Næringsstoffet overførtes af Tarmkanalens Vener. Det var derfor en epokegjørende Opdagelse, da den italienske Lærde Aselli paaviste Mælkekarrene i Krøset paa en Hund, hvorefter de snart fandtes hos Mennesket. Men selv efterat Asellis Opdagelse trods megen Modstand havde tilkæmpet sig almindelig Anerkjendelse, fastholdt baade den nævnte Videnskabsmand og hans Tilhængere endnu den fejlagtige Mening, at det var til Leveren, Næringssaften førtes gjennem Mælkekarrene, for der at forandres til Blod, og det var følgelig en endnu langt grundigere Revolution i Fysiologien, der foranledigedes, da Franskmanden Johan Pecquet, ligeledes efter Undersøgelser af Hunden, opdagede, hvorledes samtlige Mælkekars Indhold tilføres Blodsystemet gjennem den fra Underlivet udspringende Brystgang, saa at Leverens Rolle som Blodproducent fra nu af maatte henlægges til de falske Hypothesers store Dynge. Pecquets med den allerstørste Forbauselse og med ikke mindre Modstræben og Uvillie modtagne Opdagelse var allerede gjort 1649, men offentliggjordes først 1651. Bartholin var underrettet om den før Offentliggjørelsen og gav sig strax ifærd med Undersøgelser desangaaende baade paa Dyr og paa Mennesker, og han blev saaledes den Første, der paaviste Brystgangen hos Mennesket, nemlig hos to Forbrydere, der før Henrettelsen havde nydt et rigeligt Maaltid. Han giver nøjagtig Beretning om sine Fund i sit 1652 udgivne Skrift: »*De lacteis thoracicis in homine brutisque nuperrime observatis*« (»Om de hos Mennesker og Dyr nylig iagttagne Brystmælkekar«), i hvilket han endnu afviger fra Pecquet i Anskuelsen om Leverens Betydning for Bloddannelsen, som Bartholin vedvarende for en Del hævder. Noget Utilfredsstillende vedblev der dog at være for Bartholin ved dette hans Theoris Kompromis mellem den nye og den gamle Anskuelse, og han fortsatte derfor ufortrødent sine Undersøgelser, særlig af Forholdene i Leveren. Hans utrættelige Experimenteren paa Dyr og hans strengt videnskabelige Kritik af de Fænomener, som skulde støtte hans Antagelse, førte

Opdagelsen af de lymfatiske Kar.

ham nu til en højst vigtig Opdagelse, der for bestandig gjorde Ende paa hans tidligere Hævdelse af Leveren som bloddannende: Opdagelsen af de lymfatiske Kar som en fra Mælkekarrene forskjellig Gruppe af Organer, gjennem hvilke der ikke føres Næringssaft til Leveren, men tvertimod en fra denne Saft afvigende tyndere og klarere Vædske bort fra Leveren og fra Legemets øvrige Organer. Sin Opdagelse af disse Kars særegne Natur offentliggjorde Bartholin i Maj 1653 under Titlen: »*Vasa Lymphatica nuper Hafniæ in animantibus inventis & hepatis exsequiæ*« (»De lymfatiske Kar, som nylig ere fundne i Kjøbenhavn hos levende Væsner, samt Leverens Begravelse«). Dette Th. Bartholins vigtigste Bidrag til Anatomiens og Fysiologiens Udvikling fremdrog et hidtil upaaagtet Led i Legemets Husholdning og gav først Pecquets Theori dens fulde Bekræftelse; det var nu videnskabelig godtgjort, at Leveren aldeles ingen Næringssaft modtog og ikke havde nogen Del i Tilberedelsen af Blodet; ligesom Pecquet tilskrev nu ogsaa Bartholin alene Hjertet denne Funktion, og hans Glæde over at være naaet til et sikkert Resultat kommer uden nogen smaalig Fortrydelighed over, at han saa kort forinden havde troet at maatte hævde den modsatte Mening, ligesom triumferende til Udtryk i Titelbladets Ord om »Leverens Begravelse« og i den skjemtende, for Tidens Sprog karakteristiske Gravskrift, han skrev den: »Stands, Vandringsmand, din Gang! I denne Grav gjemmes Den, der selv har stedet Mange til Graven, dit Legemes første Kok og Herre, Leveren, som har været kjendt af en Række Slægter, men ukjendt af Naturen, og som har faaet sit Navns og sin Værdigheds Højhed ved Rygtet og bevaret den ved Folketroen. Den har været Kok saalænge, til den fik sig selv kogt op tilligemed sit blodige Herredømme. Gaa da bort uden Lever, Vandringsmand, og lad Leveren beholde Galden (ɔ: ærgre sig). Ønsk den, at Du maa kunne udøve Kokkegjerning godt uden Galde!«

»Uden Galde« blev denne Opdagelse imidlertid ikke for Opdageren selv. Han arbejdede ivrigt videre paa sine Undersøgelser, og da det var lykkedes ham at paavise Lymfesystemets Tilstedeværelse ogsaa hos Mennesket, konstaterede han dette i Maj 1654 ved Skriftet »*Vasa Lymphatica in homine nuper inventa*« (»De lymf. Kar, nylig fundne hos Mennesket«). Men alle disse Undersøgelser gav Anledning til en heftig Strid saavel om Opdagelsernes Prioritet som om deres Betydning. Den sidste bestred især den franske Anatom Riolan og fremkaldte derved et Par Modskrifter af Bartholin; om Sondringen mellem de egenlige Mælkekar og de lymfatiske Kar ytrede Blodcirkulationens Opdager, den berømte Harvey, nogen Tvivl, som Bartholin søgte at fjerne i en tredie polemisk Brochure. Disse Stridigheder vare imidlertid en forholdsvis fredelig Introduktion til den bitre Fejde mellem Olof Rudbeck i Upsala og Bartholin om den egenlige Ære for Opdagelsen, hvilken Rudbeck vilde hævde for sig, idet han paastod at have kjendt disse Kar allerede 1650, at have viist dem til Dronning Christine i April 1652 og i Maj s. A. at have nægtet Leveren Evne til at berede Blod, hvilket han sagde ikke at kunne have gjort, hvis han ikke længe forud havde indseet, at Lymfekarrene bortførte Vædsken fra Leveren. Hertil maa bemærkes, at Opdagelsen i Virkeligheden først kunde siges at have fundet Sted, naar det var lykkedes Iagttageren at komme paa Spor efter Lymfekarsystemets Udspring, dets Løb i det Hele og dets Udmunding i Venesystemet; den kunde derimod ingenlunde med Rette siges at have fundet Sted, fordi man havde seet Kar, som Erfaringen først senere efterviste at være Lymfekar; isaafald maatte Lymfekarsystemet været opdaget endnu før baade Bartholin og Rudbeck. Og hvad den litteraire Dokumentation angaaer, da udkom Rudbecks

Polemik med O. Rudbeck.

første Skrift om denne Sag 1653, samme Aar som Bartholins om de lymfatiske Kar i Dyrene, men noget efter dette, hvilken Kjendsgjerning dog vejer endel imod den letfærdige Beskyldning af Rudbeck, at Bartholin skulde have hørt Noget om Sektionen i April 1652, der foretoges i Dronningens Nærværelse, og derved være bleven ledet ind paa de samme Undersøgelser, en Paastand, der slaaes helt til Jorden af det Faktum, at Bartholin allerede længe før det nævnte Tidspunkt havde paavist Karrene og diskuteret deres Betydning i Kjøbenhavn. Der er, naar alle Sagens vidtløftige Momenter sammenholdes, ikke Grund til at underskrive N. M. Petersens Kjendelse (»Bidr. til d. danske Litt. Hist.« III. 264): »Unægtelig tilkommer Prioriteten Rudbeck«; det er tvertimod umuligt at afgjøre, hvem af dem Førsteretten til den sande Opdagelse af Lymfekarsystemet maa tilskrives; men en Paavisning heraf vilde falde for vidtløftig i en Fremstilling som nærværende, der kun har dvælet saa udførligt ved dette ene fremtrædende Punkt i Th. Bartholins videnskabelige Liv, for at lade det ligesom illustrere Karakteren af den fysiologiske Forskning i det lærde Tidsrum. En nøjere Redegjørelse kan findes baade i C. C. A. Gosch's ovenfor nævnte »Udsigt over Danm. zool. Litt.« og i et Universitetsprogram for 1858, indeholdende en Skildring af Thomas Bartholin ved daværende Prof. med. A. G. Sommer.

Samtidig med den Række Skrifter, de nys omtalte Undersøgelser og Forsvaret for dem fremkaldte, udgav Bartholin et ikke ringe Antal Bøger af forskjelligt Indhold, mest dog henhørende til Medicinen og dens Hjælpefag. I Aarene 1654—61 udkom »*Historiarum Anatomicarum Rarium Centuriæ I—VI*« (»Sex Hundreder af sjeldne anatomiske Historier«), et Slags Magazin for allehaande medicinske Meddelelser, videnskabelige Notitser i broderlig Forening med fabelagtige Beretninger om Misfostre og Havfruer, Søslanger og Haneæg. »*Cista Medica*« (»Medicinsk Kiste«) 1662 er en lignende Samling af Smaastykker af blandet Indhold, mest dog henhørende til Videnskabens, især Medicinens Historie i Danmark, som bl. A. skildres gjennem en Række Levnetsbeskrivelser af kjøbenhavnke Læger; som et selvstændigt Tillæg følger »*Domus Anatomica breviter descripta*« (»Kort Beskrivelse af Anatomikamret«). Et ligeledes for de hjemlige Forhold oplysende Indhold have de 1666 udgivne ti Dissertationer »*De medicina Danorum domestica*« (»Om den indenlandske danske Lægekunst«) med Oplysninger om Datidens Sygdomsgenesis og Diætetik. En af Bartholins største litteraire Fortjenester er Stiftelsen af det første videnskabelige Tidsskrift i Danmark: »*Acta Medica et Philosophica Hafniensia*« (»Kjøbenhavnske med. og filos. Handlinger«), hvoraf der udkom 5 Bind med talrige Afhandlinger af Th. Bartholin selv og hans Disciple, Iagttagelser af danske Læger og Notitser fra Naturvidenskabens Omraade, med andre Ord: et Indhold, der i Afvexling og Værd svarede i hin Tid til en god medicinsk Journal i vore Dage.

Cista Medica.

Acta Hafniensia.

Mangfoldige af Bartholins andre litteraire Arbejder maa vi forbigaa her, for endnu i Korthed at drage Omridsene af hans personlige Liv. Ved sin Onkel Ole Worms Død var han bleven valgt til hans Eftermand som Rektor ved Universitetet, men allerede to Aar efter fik han paa Grund af sit allerede fra Ungdommen af svagelige Helbred Fritagelse for den offentlige anatomiske Undervisning. 1661, altsaa i en Alder af kun 45 Aar, opnaaede han kongelig Tilladelse til at trække sig tilbage fra Professorforretningerne som *professor honorarius* og levede nu mest paa sin Ejendom Hagestedgaard ved Holbæk, sysselsat med litteraire Arbejder. I disse Studier blev Bartholin brat forstyrret ved Gaardens Brand 1670, ved hvilken blandt Mere en betydelig Mængde utrykte Haandskrifter gik tabt. Som Erstatning

for hans Formuestab udnævnte Christian V. ham til Livlæge med forhøjet Gage. 1671 blev han for tredie Gang Universitetets Rektor, fik 1675 Tilbud om den anatomiske Lærestol ved Højskolen i Padua, blev 1676 Assessor i Højesteret, hvad der dengang, da der intet øverste Medicinalkollegium fandtes til Afgjørelse af juridisk-medicinske Kvæstioner, ikke var noget usædvanligt Avancement for en anseet Læge. Den 4. Decbr. 1680 døde Th. Bartholin, »smykket med sit fjerde Rektorats Purpur og Scepter«.

Bartholin afgav, siger Gosch, »et lysende Exempel paa utrættelig Arbejdsomhed, en trofast Kjærlighed til Videnskaben, en loyal Samvittighedsfuldhed i sin videnskabelige Stræben, som ikke kunde Andet end paavirke den yngre Generation højst fordelagtigt; og jo mere han udrettede for Zoologiens forskjellige Dele som Hjælpefag for Medicinen, desto mere forberedte og fremhjalp han deres Udvikling som selvstændige Videnskaber. Den ved hans Fader og Worm vakte Interesse vedligeholdt og styrkede han paa alle Maader, og han lagde en Grundvold for Naturvidenskabens og især Zoologiens Studium, hvorpaa en herlig Bygning kunde været opført. At ingen saadan kom istand, skyldtes en Række uheldige Omstændigheder, men kan ikke lægges ham til Last; thi maalt med sin Tids Maalestok, seet i Forhold til Datiden, dens videnskabelige Forudsætninger og de daværende Forhold i Danmark, har Bartholin udrettet fuldt saameget for Zoologiens Fremme som nogen Anden i Danmark.«

Foruden af de ovenfor nævnte Forfattere er Th. Bartholins Biografi skreven af J. Horb i Østs »Archiv« X. 1828, og af J. G. Jacobsen i Herholdts og Mansas »Samlinger til den danske Medicinal-Historie« 1835.

C. Bartholin den Yngre.

Blandt Th. Bartholins Disciple udmærkede sig hans Søn Caspar Thomesen Bartholin, født 1655 og Professor allerede i sit tyvende Aar, Forfatter til en Mængde, især anatomiske Skrifter. De berømteste blandt Bartholins Lærlinge ere imidlertid Ole Borch og Niels Stensen, Navne, som tillige føre os hen paa andre Omraader af Videnskaben.

Ole Borch.

Ole Borch blev født den 7. April 1626 i Landsbyen Sønder Bork i Ribe Stift og var ældste Søn blandt Børneflokken i Præstegaarden. Fra Ribe Skole dimitteredes han 1644 og studerede med megen Iver Medicin under Vejledning af Worm, Simon Paulli og Th. Bartholin, men ofrede samtidig den klassiske Litteratur en næsten ikke mindre Interesse og øvede sig flittigt i latinsk Digtekunst, saa at det polyhistoriske Præg, der betegner Ole Borchs hele videnskabelige Gjerning, giver sig tilkjende allerede i hans Ungdomsstudier og maatte komme ham tilgode i den første Embedsstilling, han beklædte, nemlig som Sjette-Lektie-Hører ved Kjøbenhavns Latinskole, i hvilken Egenskab han skulde docere: Terents, Ovid, Properts og Juvenal, latinsk Prosodi og Grammatik, de græske Dialekter, Evangelierne og Apostlenes Gjerninger paa Græsk, Logik, Rhetorik og Arithmetik! Af hans Skolegjerning fremgaaer et af hans tidligste litteraire Arbejder: *»Parnassus in nuce«* (»Parnasset i en Nød« ɔ: i kort Begreb) 1654, en Slags Haandbog for dem, der skulle lave latinske Vers, en Samling alfabetisk ordnede Ord med Henvisning for hvert enkelt til et klassisk Vers, i hvilket Ordet forekommer og hvor dets Kvantitet altsaa kan vejes.

Et Tilbud om at overtage Rektoratet paa Herlufsholm afslog Borch for ikke at blive afbrudt i sine Studier og afskjære sig Udsigten til den længselsfuldt attraaede Udenlandsrejse. Bedre lod Modtagelsen af Pladsen som Opdrager for

Ole Borch.

Stukket af Schaten efter John Jensens Maleri.

I Rammen: Ole Borch, kgl. Kancelliraad, Assessor i Højesteret, Medlem af Konsistorium, Doktor og Professor i Medicin og Filologi, død i sit 64. Aar. — Paa Skriftpladen: Ikke vil der blive indrømmet det korinthiske Metal nogen Forrang af den Bronceplade, paa hvilken Kunstneren har afbildet en saa stor Mands Aasyn! Sku her, Lægekunst, din Dyrker; beundre, Tidsalder, hans Styrke og Hæder, og Du, Romersprog, din Genius. Forat adlyde ham rejste Sanggudinderne sig, og Apollo stemte villigt sin Lyre. Borchs Ry vil forherliges i al Evighed, saalænge de mediceiske Sten (ↄ: *Collegium Mediceum*, Borchs Kollegium) stande paa nordisk Grund.

Rigshovmesteren Joachim Gersdorfs Sønner sig forene med hans Studieplaner; Gersdorf var en Dyrker og Beskytter af Videnskaberne, og i hans Hus fandtes der et kemisk Laboratorium, som Borch kom til at forestaa. Under dette udviklende og paa gjensidig Tilfredshed hvilende Ophold i den Gersdorf'ske Familie indtraf Kjøbenhavns Belejring 1659, under hvilken Borch deltog med Studenterne i Byens Forsvar og teede sig saa tappert, at Kong Frederik III. i Anerkjendelse heraf gav ham Kongetienden af et Sogn i Frederiksborg Lehn kvit og frit paa Livstid. Kort efter blev han designeret til Professor i Filologi samt *professor extraordinarius* i Botanik og Kemi, og indtil den Tid kom, da han kunde begynde at oppebære sit Salarium, skulde der ydes ham 500 Rdl. aarlig, ligesom der tilstodes ham Orlov i to Aar til en Rejse, »paa det han i forberørte Discipliner sig endnu videre perfectionere kunde«.

Udenlandsrejse.

Velforsynet med Anbefalinger fra sine lærde danske Venner til deres internationale Forbindelser ved alle Universiteter tiltraadte Ole Borch sin Udenlandsrejse i Novbr. 1660. Den gik først til Holland, hvor han valgte Leyden til sit Hovedkvarteer og flittig dyrkede Botanik, Kemi og Anatomi, Filologi, Historie og Antikviteter. Forelæsninger og Hospitalsgang, Musæer og Bibliotheker optog fuldt hans Tid, og hjemme i sin Bolig anatomerede og dissekerede han paa egen Haand eller sammen med sin senere saa berømte Landsmand Niels Stensen (Steno). I dette Tidsrum falder Borchs Opdagelse af Taaregangene, *ductus hygrophthalmici*, som han benævnede dem, »fordi de synes stadig at inddryppe en klar Vædske i Øjnene, bestemt til at give disse en friere Bevægelse og hindre deres Udtørren.«

Ogsaa i andre hollandske Byer aflagde Borch kortere og længere Besøg, og i Amsterdam gjorde han Bekjendtskab med en af sin Tids eventyrligste Skikkelser, Kemikeren og Guldmageren, Videnskabsmanden og Charlatanen Joseph Frants Borro, en italiensk Læge, som efterat være dømt og *in effigie* brændt som Kjætter i Rom rejste omkring i Tydskland, Frankrig og Holland og allevegne vidste, ialtfald for en Tid, at skaffe sig stor Anseelse for sine mange hemmelige Kundskaber, mest af alkymistisk Art og nærmest sigtende til at gjøre Guld. Han optraadte allevegne med megen Pomp, holdt et stort Tjenerskab og lagde en Ødselhed og Gavmildhed for Dagen, der egnede sig vel til at fremkalde Fabler om hans uudtømmelige Rigdomme paa Guld og Diamanter og deres Oprindelse fra hans Kjendskab til de Vises Sten og den saakaldte Universalmedicin. I Begyndelsen var Borch noget skeptisk overfor hele hans Færd og skrev halvspottende hjem til Paulli og Bartholin om Italienerens Underkure; men efterhaanden som denne, der aabenbart havde sine Planer med at vinde Borch og hans lærde Venner hjemme, indviede ham i sin Kunsts Dybder, blev Borch mere og mere greben af Beundring for ham og saae op til ham som den fuldkomne Mester i den kemiske Mystik, som en Indviet, for hvem alle Lærdomme vare afslørede; denne Stemning, som fra Borch forplantedes til Bartholin og de andre Videnskabsmænd i Hjemmet, havde sin store Del i den glimrende Modtagelse, der blev Borro tildel i Kjøbenhavn under hans Ophold her, da han skulde øve sin Kunst paa Frederik III.s Regning i det Laboratorium, Kongen havde ladet opføre for ham tæt ved Østergade, det saakaldte Guldhus — et Ophold, hvorom det Nærmere fortælles af E. C. Werlauff i Herholdts og Mansas »Saml. t. d. danske Medicinalhist.« 1835.

Borro.

Alkymien.

De Strenge hos Ole Borch, som den italienske Adepts Lære berørte sympathetisk, stod i Forbindelse med hans egen Mystik i Opfattelsen af den kemiske Videnskabs Oprindelse og Væsen, saaledes som den havde formet sig i en

Tidsalder, da Kemien endnu var ligesom indhylstret i alkymistiske Omsvøb, og saaledes som han selv har gjort Rede for den i sit senere udgivne Skrift *»De ortu et progressu Chemiæ«* (»Om Kemiens Oprindelse og Fremvæxt«) 1668. Borch fører her Kemien op til de allerældste Tider· Tubalkain har kjendt den, og den er forplantet i Chams Slægt, hvoraf Navnet (oprindelig Chamia). Chams Søn Kanaan, hvem Hedningene kalde Hermes, er Kemiens egenlige Opfinder, hans Hjemsted, det gamle Ægypten, blev ogsaa Kemiens Hjem og Memfis dens Hovedsæde. Som den hemmelighedsfulde Hermes Trismegistos gaaer hans Navn gjennem Astronomiens, Lægekunstens, Lovgivningens og andre Videnskabers Historie; hans hellige Bøger med de tættillukkede Løndomme — de »hermetiske« Skrifter — kjendtes kun af Præsterne, og den hemmelige Viden forplantedes gjennem Slægterne af enkelte vise Mænd, »den hermetiske Kjæde«. Moses har saaledes faaet et Indblik i Mysterierne, Platon ligeledes. Forøvrigt er der i Grækenlands ældste Tider Spor af Kemien at opdage, hyllede i Fabler om »det gyldne Skind«; den forekommer hos Romerne, derom vidner Virgil og mange hemmelighedsfulde Indskrifter, den dyrkes af Araberne og bringes af dem til Kina og til Spanien. — Borchs Skrift var særlig rettet mod den lærde Polyhistor Conring, som havde polemiseret imod Hermetikerne og nu atter gav Svar paa Tiltale, hvilket fremkaldte en udførlig Afhandling af Ole Borch: *»Hermetis, Ægyptiorum et Chemicorum sapientia vindicata«* (»Forsvar for Hermes', Ægypternes og Kemikernes Visdom«) 1674. I dette Værk fører han med megen Lærdom og med en udførlig Dokumentation fra klassiske Forfattere og Kirkefædre de i det foregaaende Skrift givne Antydninger videre og forsvarer sine Ægyptere og den ypperste Repræsentant for deres dybe Viden, Hermes; han angriber Aristoteles, priser Paracelsus og hævder Nytten af metalliske Kure, det er: Anvendelsen af Tinkturer, uddragne af Metaller, Stene, Konkylier, Koraller og Perler; at Ægypterne maa have kunnet gjøre Guld, er ham ubestrideligt, hvorfra skulde de ellers have faaet saadanne Skatte, som de siges at have besiddet?

Ole Borchs Haandskrift,
af et paa det St. kgl. Bibliothek opbevaret Brev fra Leyden 1661 til Erik Rosenkrands.
(Levvel, højtberømte Herre, og vedbliv at bevare Deres Yndest for Deres Højædle Navns Dyrker O. B.).

Kemien er i det lærde Tidsrum ifærd med at vikle sig ud af det alkymistiske Svøb: Empirien rejser sig imod Spekulationen. Karakteristisk for Videnskabens Standpunkt i Danmark er det, at en af dens betydeligste Talsmænd endnu fortrinsvis støtter sig til dens mystiske Momenter, med Forkjærlighed dvæler ved

dens Sammenhæng med det Ufattelige og blandt den nyere Udviklings Mænd foretrækker Paracelsus, hvis forunderlige Blanding af Fantasteri og Naturforskning staaer Alkymien nærmest. Efter denne Angivelse af den kemiske Forsknings Stadium inden den Periode, da Lavoisier med Vægtskaalen i Haanden fører den ind paa rationelle Baner, vende vi tilbage til Gangen i Ole Borchs Liv.

Under hans Ophold i Holland døde hans ædle Velynder Joachim Gersdorf, hvilket medførte den Forandring i hans Stilling, at han nu atter blev Hovmester for tre af hans Sønner, som skulde ledsage ham paa hans Udenlandsrejse. Denne gik fra Holland til England (London og Oxford), derfra til Frankrig, hvor Opholdet i Paris strakte sig over godt og vel et Aar, rigt paa aandelige Indtryk og lærde Bekjendtskaber, bl. A. med den kritiske Kreds i Hôtel Rambouillet. I Angers tog Borch den medicinske Doktorgrad, rejste saa over Lyon, Montpellier og Marseille til Italien, hvor han efter kortere Ophold i Turin, Pavia og Bologna blev modtagen med den største Venlighed af Storhertug Ferdinand II. og hans Broder Leopold, senere Kardinal af Medici, og hvor han flittigt benyttede det medicæiske Bibliothek med dets fortrinlige Haandskrifter. Til denne Stad henlægger Sagnet hans romantiske Kjærlighedseventyr med en Prindsesse af Medici, hvem hans Lægekunst frelste fra Døden og som tilbød ham sin Haand, hvis han vilde gaa over til Katholicismen. Nogen Hjemmel for Historien findes ikke, og i intet af sine talrige Breve hentyder Borch til den med en Stavelse.

Fra Florens tog han i Oktober 1665 til Rom, hvor han blev Vinteren over, en Udflugt til Neapel fraregnet, for at se Vesuv i Udbrud og Omegnens andre geologiske Mærkværdigheder. Sidst i Marts begyndte Hjemrejsen gjennem Tydskland og Holland, og efter sex Aars Fraværelse gjensaa Borch atter Kjøbenhavn. Han tiltraadte strax sin Professorplads, blev udnævnt til Forstander for det kongelige Laboratorinm, fik en udbredt Praxis som Læge og udfoldede en betydelig Forfattervirksomhed. I forskjellige filologiske Skrifter hævder han det latinske Sprogs Fortrinlighed og ivrer for at føre det tilbage til dets klassiske Renhed, renset for senere Tiders Barbarismer; en Række Dissertationer »over Digterne« kritiserer Aristoteles' Regler for episk Poesi og paaviser deres utilbørlige Sneverhed, en anden Række giver det gamle Roms Topografi efter egne og Andres Iagttagelser. Af Borchs naturvidenskabelige Arbejder have vi allerede nævnet et Par, der viste ham som Tilhænger af Mysticismen i Kemien; i andre Skrifter og paa andre Omraader lader han den klare Tanke være sin Fører og anbefaler atter og atter Erfaringen, Experimentet, som eneste Rettesnor for videnskabelige Undersøgelser. »Ved Experimentet kommer man sikrest til den menneskelige Visdom,« siger han i en af sine Afhandlinger. »Saalænge man ikke lægger Vind paa Experimenter, og det med Klogskab og Omsigt, er hele Filosoferingen svævende og faldefærdig, ikke ulig Semiramis' Haver, som styrtede sammen i Ruiner og Tomhed, naar man borttog Støtterne, hvorpaa de hvilede. Hvo vil finde sig i luftige Deklamationer og Ordkløverier, naar det gjælder Tingenes Natur?« »Det er uværdigt for en Filosof,« hedder det et andet Sted, »at sige, at Noget kommer af »en skjult Egenskab«; det er intet Svar. Alle Ting i Universet ere skabte af den viseste Bygmester, i Vægts, Maals og Tals Kategorier, de ere Maskiner, indrettede med de sindrigste Bevægelses og Virksomheds Organer. Anatomen seer i den mindste Finger et rigt Forraad af Organer, i den ringeste Negl forskjellige Voxekræfter. Naar Anatomens Visdom staaer stille og ikke kjender Andet i en Fibre end en Fibre, Andet i Benene end Ben, træder Øjet til, bevæbnet med Mikroskopet, og

Hjemkomst.

Ole Borch i sit kemiske Laboratorium.

Tegnet af Student (senere Professor i Medicinen) Holger Jacobæus i hans haandskrevne Kollegium paa det St. kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. Nr. 309 aa. 4to.

seer fuldt af Beundring en ny Bygning; og naar Mikroskopet ikke rækker længer, træder Kemien til og viser i alt Legemligt de fem Substanser: Aand, Olie, Salt, Jord og Vand.«

Th. Bartholins *»Acta Hafniensia«* talte Borch blandt sine flittigste Medarbejdere; et meget stort Antal, som oftest ganske smaa Afhandlinger om botaniske, zoologiske, medicinske, anatomiske og kemiske Emner har han leveret til dette Arkiv.

En betydelig Del af Ole Borchs talrige Skrifter ere udsprungne af hans omtrent trediveaarige Virksomhed som Docent. I sine filologiske Forelæsninger kommenterede han de latinske Forfattere og udgav et Kompendium til Brug for de Studerende. Et Par Kollegier fra hans kemiske Kursus haves endnu i Behold paa det St. kgl. Bibl., hvoraf det sees, at han i een Forelæsningsrække har behandlet Kemiens Systematik, i en anden foredraget endel kemiske Stoffers Tilberedelse og Brug. I Botaniken var han — som han skriver i sin Selvbiografi foran hans samlede Digte i Rostgaards *»Deliciæ poetarum Danorum«* o. a. St. — »ivrig for

Ole Borch paa botanisk Exkursion med de Studerende.

Facsimile af en Tegning i Holger Jacobæus' Dagbog, opbevaret i Manuskript paa det St. kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 4to. Nr. 375.

Den som Peder Kylling betegnede Person er den senere »kongelige Botaniker« af dette Navn, død 1696. Se Side 356.

at lære de Unge det Nødvendige fremfor det Mangfoldige«, og sammesteds minder han om de Exkursioner, han Foraar og Sommer anstillede i Kjøbenhavns Omegn, for at de især kunde lære den indenlandske Flora at kjende, medens han i et andet af sine Skrifter fremhæver, at han aldrig er gaaet ud paa at trætte sine Disciple med Opramsning af mange Planter eller bebyrde deres Hukommelse med udenlandske Væxters Navne, men hellere har ladet sig nøje med at forklare en eller anden i lægevidenskabelig Henseende nyttig Familie og vise dem de levende

Exemplarer paa Exkursioner, som efter endnu bevarede Optegnelser af de Studerende fandt Sted paa Terrainet ved Ladegaarden, paa Gammel Amager og henimod Dyrehaven. I Medicinen, siger han, forklarede han gjentagne Gange Grundbegreberne for sine Tilhørere, gjennemgik den hele Praxis og drev paa Undersøgelser ved Sygesengen. — Af Borchs akademiske Taler (han var to Gange Universitetets Rektor) ere endel udgivne.

Ole Borch var ugift — »*ut philosopharetur expeditius*«, for at kunne drive Filosofien med mere Klem, siger han selv. En Tradition fortæller om en Skuffelse i Kjærlighed, han oplevede i sine ældre Dage, og denne Episode har Chr. Winther kombineret med Sagnet om den medicæiske Prindsesse til sin yndefulde lille Fortælling »En Aftenscene« (»Saml. Digtninger« VIII.). Sin meget betydelige Formue bestemte han ved Testamente til Opførelsen af en Fribolig for Studerende og til anden Understøttelse for dem; efter hans udtrykkelige Forlangende skulde Stiftelsen ikke bære hans Navn, men kaldes »*Collegium Medicæum*«; Folkevillien var imidlertid stærkere end hans, og fra selve de Tider, dens Mure rejstes, til den Dag idag har Studenterboligen i Kannikestræde baaret Navnet »Borchs Kollegium«.

Borchs Kollegium i dets oprindelige Skikkelse.
Titelvignet til »*Conspectus scriptorum Chemicorum*« 1696.

Ole Borch døde den 13. Oktbr. 1690 som Følge af en farlig Stenoperation. Hans Biografi er senest skreven som Doktordisputats af E. F. Koch.

I et inderligere Forhold til Ideernes Verden end nogen af de Foregaaende stod **Niels Stensen** eller, som hans europæisk berømte Navn lyder i den latinske Tillempelse: **Nicolaus Steno** (Stenonis el. Stenonius). Der hviler over denne Mands videnskabelige og personlige Liv noget af den platoniske Højhed, som præger de sjeldneste Aander.

Han blev født den 10. Januar 1638 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var en duelig og af Kong Christian IV. yndet Guldsmed. Som Barn var Niels Stensen meget svagelig og vænnedes derfor tidlig til et Samliv med egne Tanker og Lytten til Ældres Tale, istedetfor at tage Del i sine Jevnaldrendes Lege. 1656 blev han Student og lagde sig især efter Anatomi og Medicin under Simon Paulli og Thomas Bartholin. Forsynet med Anbefalingsbreve fra den Sidstnævnte til hans mange Steno.

lærde hollandske Venner drog Stensen, kun toogtyve Aar gammel, til Amsterdam og Leyden, for at fortsætte sine Studier. Aaret efter opdagede han den Spytkanal eller Udføringsgang fra Ørespytkjertlerne, som den navnkundige Anatom

Nicolaus Steno.

Efter Maleriet paa det forrige kirurgiske Akademi i Kjøbenhavn.

van Horne dekreterede skulde bære Navnet »*ductus Stenonianus*« efter sin Opdager, tiltrods for de Anstrengelser, en anden berømt Anatom, Gerhard Blasius, gjorde for at hævde Opdagelsesæren for sig. Ikke længe efter førte Stenos utrættelige

Undersøgelser ham til en ny Opdagelse: Paavisningen af Svedkjertlerne, hvorefter han henvendte sin Opmærksomhed paa Musklerne og ledtes til den i Samtidens Øren som en Forargelighed lydende Paastand, at ogsaa Hjertet var en Muskel, medens det hidtil havde været antaget for en Gjenstand af egen Art og sær Natur, for Sjælens Sæde og Frembringer ikke blot af Blodet, men ogsaa af selve det hemmelighedsfulde Livsfluidum. »Man har gjort det til Sjælens Trone«, siger Steno i det Skrift, hvori han efter Sædvane offentliggjør sin Paastand, »Nogle endog til selve Sjælen; de have hyldet det som Sol, ja som Konge; men undersøger Du Tingen tilbunds, saa vil Du ikke finde Andet — end en Muskel.« En samlet Oversigt over sine Opdagelser gav Steno i det 1664 udkomne og til Kong Frederik III. dedicerede Skrift »*De musculis & glandulis observationum specimen*« (»Fremstilling af Iagttagelserne over Muskler og Kjertler«). I et senere — 1667 — udgivet Værk »*Elementorum myologiæ specimen*« (»Fremstilling af Muskellærens Elementer«) sammenfattede Steno sin hele Theori om Musklerne; Skriftets Undertitel: »*Musculi descriptio geometrica*« (»geometrisk Beskrivelse af Musklen«) viser tilbage til hans oprindelige Forkjærlighed for Geometrien, hvis Studium han kun nødig havde opgivet dels paa Grund af sine trange Kaar, som tidlig havde henvist ham til mere praktiske videnskabelige Arbejder, dels efter ivrige Tilskyndelser, ja næsten Trusler fra berømte Mænd om ikke at forlade Anatomien, hin »blodbesudlede Beskjæftigelse«, som Steno kalder den.

Hjertet en Muskel.

Efter et kort Ophold i Hjemmet drog Steno til Paris, hvor han optoges i den berømte Anatom Thevenots Hus, Samlingspunktet for Blomsten af den lærde Verden, der her dannede som et Akademi. »Den danske Lærde — hedder det i »*Le journal des sçavans*« fra denne Tid — foretager daglig Sektioner i en stor Mængde videbegjærlige Personers Nærværelse. Saadanne har han ogsaa udført i *l'École de médecine*, hvor hans nye Opdagelser have vakt almindelig Beundring; han besidder nemlig den Ejendommelighed, at han gjør de fleste af disse Ting saa tydelige, at man er nødt til at lade sig overbevise af ham, og undres over, at de have kunnet undgaa alle tidligere Anatomers Opmærksomhed.« Hans Undersøgelser om Hjernen udkom paa fransk Forlag: »*Discours de Mr. Stenon sur l'anatomie du cerveau*«.

Nicolaus Stenonis

Frankrigs største gejstlige Taler Bossuet hørte til den Kreds af udmærkede Mænd, Steno var bleven indlemmet i. Hans Iver for at gjøre Omvendelses-Propaganda kaarede sig ogsaa Steno til Gjenstand, men endnu førte dennes Tankegang ham bort fra den Retning, den berømte Prælat vilde have ham til at slaa ind paa. »Studiet af Naturen,« skriver Steno senere, »hvortil jeg udelukkende havde hengivet mig, tillod mig endnu ikke alvorligt at tænke over Religionen.« Men naar han paa et følgende Stadium af sit Liv seer et Vidnesbyrd om den katholske Kirkes Autoritet i den Splittelse, Hævdelsen af Subjektiviteten har tilvejebragt indenfor Protestantismen, saa møde vi i dette Argument en Gjenklang af Bossuets Bevisførelse, saaledes som den kommer tilorde i hans »*Histoire des variations des églises protestantes*«.

Først i Italien skulde det betydningsfulde Omslag i Stenos Liv finde Sted. Han tog Ophold i Florens, dels for at lære det italienske Sprog i dets skjønne toskanske Udtale, dels fordi der her under den medicæiske Sol var fremblomstret et aandeligt Liv som ikke noget andet Sted paa Halvøen. Hans Ry var ilet forud for ham, tildels ved Thevenots Anbefalinger. Han blev optagen ved Hoffet, hvor

Ophold i Florens.

Storhertugen anviste ham Kvarteer, Underholdning og Stipendier og senere udnævnte ham til sin Læge; med ikke mindre Udmærkelse hilstes han af det lærde *Accademia del cimento*, der kom sammen hos Storhertugens Broder Prinds Leopold og stod i Forbindelse med lignende Selskaber udenlands. Man stræbte efter at faae den berømte Videnskabsmand til at kaste ogsaa sin Glands udover det medicæiske Hof- og Aandsliv, og for at knytte ham fastere til det, arbejdede man samtidig paa at vinde ham for den katholske Kirke. En systematisk Bearbejdelse af Steno i denne Henseende sattes i Scene med en brav og godmodig Nonne, den fyrretyveaarige Søster Maria Flavia, og den aandrige, fintdannede, i højeste Grad bigotte Patricierinde Lavinia Arnolfini, den lucchesiske Ambassadeurs Hustru, som Hovedpersoner. Bag disse stod Jesuiterfædrene og de ypperste Lærde, og da Kirkens og Videnskabens Interesser saaledes mødtes i een og samme Bestræbelse, var det ikke at undres over, at Gjenstanden for denne, den alvorlige, samvittighedsfulde og noget sygelige Steno, lidt efter lidt droges over i et kirkeligt Samfund, af hvis mest udmærkede Medlemmer saamange havde mødt ham med den største Hengivenhed og Anerkjendelse. Hans Overgang til Katholicismen fandt officielt Sted den 18. Decbr. 1667, og Glæden var stor i hele Firenze over Erobringen af *»il nobile Danese«*.

Overgang til Katholicismen.

Hvor alvorligt Steno end, som vi strax skulle se, tog det med sin Omvendelse, gjorde den dog intet Brud paa hans videnskabelige Forskning. 1669 udkom i Florens hans berømte Værk *»De solido intra solidum naturaliter contento«* (»Om de af Naturen indeni hinanden indesluttede Legemer«), med hvilket Geologien for første Gang blander sin Stemme med ind i Videnskabernes Fælleskor, og som derfor ogsaa har vakt fornyet Opmærksomhed netop i vor Tid, da Studiet af Jorddannelsen har ført til en Omvæltning i den kosmiske Betragtning. Hidtil havde Zoologen undersøgt sine Dyr, Geognosten sine Stenarter, uden at den Enes Tanker nogensinde førtes over paa den Andens Virkeomraade. Idet Steno samlede begge Retninger i et nyt Udgangspunkt for Forskningen, angav han med genialt Klarsyn Methoden for den nye Videnskab, der lader selve Jordens hieroglyfiske Tegn fortælle sig dens Udviklingshistorie — »Schöpfer der modernen Geognosie« kalder Fr. Hoffmann Steno i sin »Geschichte der Geognosie« 1838. Tidligere betragtede man Forsteningerne kun som blotte Naturspil, uden nogen Forbindelse med Dyreverdenen; for Stenos Tanke afslørede der sig en følgerig Overensstemmelse mellem de i Jordlagene forekommende Tænder, Skaller o. s. v. og de tilsvarende hos de nulevende Dyr, og fra Forsteningerne sluttede han videre til Lagenes Dannelsesmaade, paaviste Modsætningen mellem de ældste Bjergdannelser uden Forsteninger og de yngre med saadanne, saavelsom Forskjellen mellem Fersk- og Saltvandsdannelser m. m. »Med Hensyn til Jordklodens Tilblivelse og Beskaffenhed antager han — hedder det hos Wichfeld — at der i dens Indre findes Ild og store Vandmasser. I Begyndelsen ɔ: ved dens Skabelse stod Vandet — et Vand, der var blottet for Dyr, Planter og andre faste Legemer — over dens hele Overflade; der bundfældtes et Lag, der var frit for alle fremmede Indblandinger; dette Vand tørredes efterhaanden bort; under den saaledes fremkomne Sten- eller Klippeskorpe dannedes dels ved Ildens, dels ved Vandets Magt uhyre indre Hulheder; svækket herved styrtede den øvre, nu ikke længer tilstrækkelig understøttede Flade sammen; nu trængte Havet ind i disse Hulheder, med det blandedes Afgrundens Vande samt de Vandmasser, der altid svæve i Luften, og Havet stod atter over Jordens Overflade, ja selv over de højeste Bjerge, som vare fremkomne ved denne Sammen-

Geologiske Studier.

styrten. Denne var Tilstanden paa Syndflodens Tid. Af denne bundfældtes atter mægtige Lag, men denne Gang med Indblanding af fremmede Substanser og Organismer; atter tørredes Overfladen, en Skorpe eller Flade fremkom, men over denne ragede hist og her de gamle Fjelde op; Hulheder fremkom ogsaa under denne Flade, den styrtede sammen, og de nyere Bjerge og Dale fremstod. Det strider altsaa, slutter Forfatteren, hverken mod Skriften, Fornuften eller daglig Erfaring at antage, at Jordens Overflade har været mindre ujevn, jo nærmere vi gaa tilbage til dens første Skikkelse. — Steno er saaledes Neptunist, og Jordskorpens Dannelse ved afsatte Lag er for ham en Følge af en almindelig Naturlov; hans Grundtanke bliver derfor, at ethvert indre dybereliggende Legeme, selv i legemlige Organismer, ifølge en Naturlov er indesluttet i de omgivende Lag; i sit Værk stræber han stadigt hen mod denne Tanke, og heri ligger ogsaa Grunden til den Titel, han havde tiltænkt det.«

Tiltænkt det — thi Skriftet »*De solido*« betegner Steno kun som en »*Prodromus*«, en Forløber, for et udførligere Værk om samme Emne og i det italienske Sprog. Under sine videre Studier, blandt hvilke Theologien i Forbindelse med Bekæmpelsen af den Cartesianske Filosofis Verdensvisdom nu fik en mere og mere fremtrædende Plads, modtog han fra Griffenfeld en Kaldelse til Professor ved Anatomikammeret i Kjøbenhavn. Han efterkom Opfordringen, men kun halvandet Aar varede hans Ophold her. Han følte sig ikke vel i det kolde Norden, og fremfor Alt savnede han det Fællesskab i Troesbekjendelse, den Adgang til hyppig og inderlig Udøvelse af den katholske Gudstjeneste, som var bleven ham en ubetvingelig Trang. Steno havde efterhaanden udviklet sit Troesliv til ligefrem Askese, og hans Spægelse af Kjødet, hans endog for Katholikerne næsten forargelige Yderlighed i selvpaalagt Fasten og Uafhængighed af alle jordiske Fornødenheder nedbrød hans Legeme før Tiden. Efter sin Tilbagekomst til Italien lod han sig præstevie, og da Hertug Johan Friedrich af Hannover og Brunsvig, som var gaaet over til Katholicismen kaldte ham til sig, udnævnte Pave Innocens II. ham 1677 til Biskop *in partibus* og til apostolisk Vikar i Norden. Han skulde indklædes i Rom og aflagde nu det Løfte, at han, vandrende paa bare Fødder, vilde tigge sig frem fra Florens til Loretto, derfra til Rom og efter Investituren helt op til sit nye Hjem i Norden. De paatagne Besværligheder bleve ham dog for store; han kom syg til Loretto og maatte love den øverste Gejstlige der at bære Skotøj Resten af Vejen. Ved sin Ankomst til Hannover frabad han sig de Karosser med ridende Eskorte, hvormed Hertugen vilde indføre ham i Staden; han drog ind tilfods paa Apostlenes Vis, opspurgte Vejen til Kirken, forrettede sin Andagt der og gik saa først hen for at hilse paa Hertugen. Efter dennes snart paafølgende pludselige Død blev Steno af Paven sendt til Münster som Suffragan (Underbiskop), senere til Hamborg og Schwerin. Her forøgede han sit Levnets Strenghed, fastede fire Dage om Ugen indtil om Aftenen, da hans Maaltid bestod af tørt Brød og Øl, rejste tilfods om i sit Stift og skjænkede de Fattige alle sine Ejendele, endog sin kostbare Embedsring. En Samtidig giver følgende Skildring af ham: »Jeg fandt ham uden Hjem, uden Betjening, blottet for alle Livets Bekvemmeligheder, mager, bleg, kjødløs, men derhos saa glad, at allerede hans Aasyn vakte Andagt. Han var klædt som en Fattig, bedækket med en gammel Kappe, den han bar Vinter og Sommer, levede som en virkelig Armodens Mand, fortrøstende sig ene og alene til Guds Forsyn, af hvilket han forventede Liv og Underhold fra Dag til Dag, idet han stedse førte Tertullians Ord paa Læben: »For en Kristen gives intet Imorgen«.« Der er ingen

Professor i Kjøbenhavn.

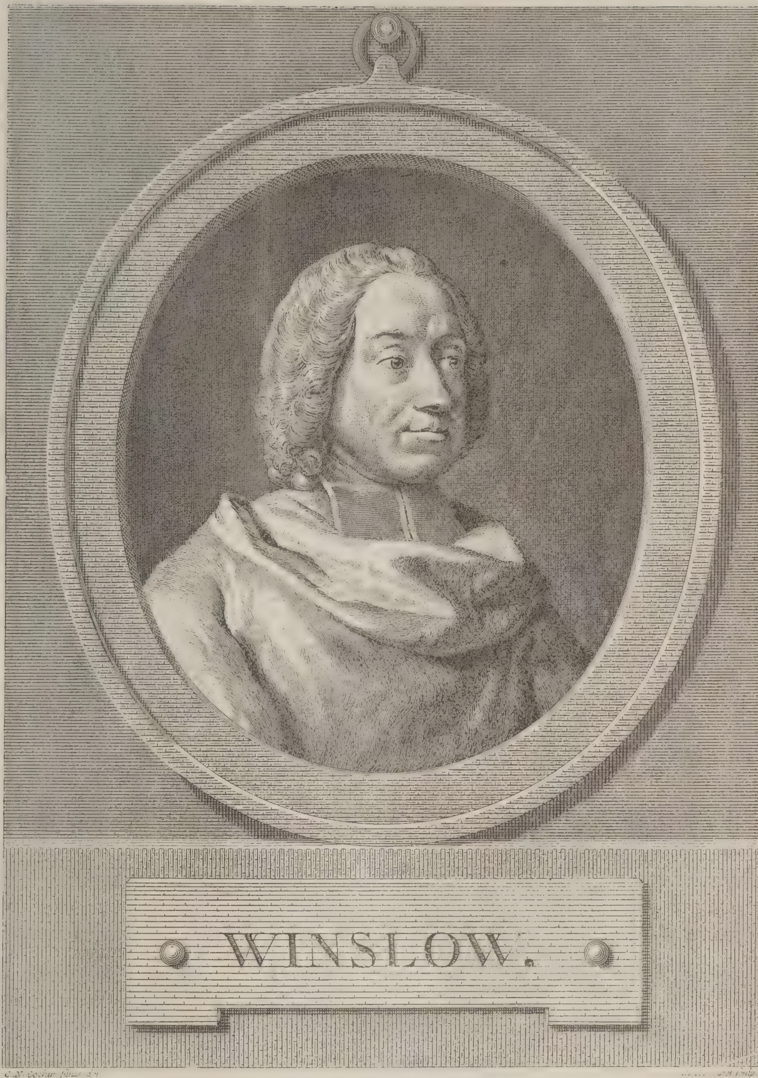
Udnævnelse til Biskop.

Tvivl om, at hans ud over alle Grændser gaaende Selvpinsler i Forbindelse med hans Arbejdes selvpaalagte Besværligheder ligefrem har taget Livet af ham. Han
Død. døde den 25. Novbr. 1686 i Schwerin, 48 Aar gl.; efter Pavens Befaling blev Liget bragt til Florens og hensat i S. Lorenzo-Kirken, hvor der rejstes et Mindesmærke med latinsk Indskrift over Guldsmedsønnen fra Kjøbenhavn, som var død i en af den romerske Kirkes højeste Værdigheder.

Naar Stenos Samtid gjenlød af hans videnskabelige Ry, var det nærmest den store Anatom og fysiologiske Opdager, man tænkte paa. Først en senere Tidsalder havde Forudsætninger nok til at paaskjønne den geniale Totalanskuelse, som bærer hans Theori om Jorddannelsen, og som Banebryder paa dette betydningsfulde Forskningsomraade fremhæves han med fortjent Hæder af lærde Efterfølgere i vor Tid, som Dumas, A. Humboldt og Karl Vogt. Efterat N. M. Petersen paany havde fremdraget Mindet om ham herhjemme i 3. Del af sin Litteraturhistorie (S. 274—91), skrev Kammerherre J. Wichfeld til Engestofte 1865 hans Biografi i 3. Rækkes 4. Bind af »Historisk Tidsskrift«, ledsaget af en Oversættelse i Uddrag af Stenos geologiske Hypothese.

Blandt Videnskabsmænd af mindre universel Betydning maa nævnes Stenos
J. Winsløv. Slægtning Jacob Winsløv, født i Odense 1669 og Student atten Aar efter. Han studerede først Theologi og prædikede endog med stort Bifald, men efter Tilskyndelse af Ole Rømer lagde han sig efter Medicin og Anatomi, blev Prosektor hos Casp. Bartholin (den Yngre) og rejste 1697 til Holland og Paris. Med en anden dansk Studerende, Ole Worms Sønnesøn, havde han her mange Samtaler om religieuse Emner, og de besluttede i formelige Disputatser at undersøge Fortrin og Mangler ved den katholske og den protestantiske Bekjendelse. Winsløv skulde som den mest øvede Disputator overtage de vanskeligste *partes*, Forsvaret for Katholicismen, og for at ruste sig med Argumenter, satte han sig ivrigt ind i Bossuets Skrifter. Men disses Veltalenhed virkede efterhaanden saa overbevisende paa ham, at han 1699 offentlig gik over til Katholicismen og som Tilkjendegivelse af sin Taknemmelighed antog Bossuets Fornavn Benignus. Da dette blev bekjendt i Hjemmet, inddrog man hans Rejseunderstøttelse, og al Hjælp fra Familien mistede han. Da traadte Bossuet til som Støtte, og Winsløv besluttede at blive i Paris, studerede Medicin med megen Flid og fik snart et stort Ry baade som praktisk Læge og Videnskabsmand, særlig som Anatom; han knyttedes til Statstjenesten i ansete Stillinger og døde i en høj Alder 1760. Hans 1732 udkomne Lærebog i Anatomien »*Exposition anatomique de la structure du corps humain*« blev oversat paa de fleste Sprog. — Lægen Otto
O. Sperling. Sperling, født i Hamborg 1602, død som Fange i Kastellet 1681, er bekjendt fra Corfits Ulfelds Historie; han var Universitetets Botanikus og Stadsmedikus i
P. Kylling. Kjøbenhavn. — Som kongelig Botaniker træffe vi 1682 Fynboen Peder Kylling, født c. 1640; han havde sine botaniske Samlinger paa Valkendorfs Kollegiums Loft og foretog Exkursioner med de Studerende om Sommeren; hans »*Catalogus plantarum ccccıv in luco aureo s. Gyldenlund provenientium*« (»Fortegnelse over 404 i Gyldenlund forekommende Væxter«) 1684 og hans »*Viridarium Danicum*« (»Dansk Lysthave«) 1688 ere endnu vigtige Kildeskrifter for den danske Flora. Død 1696.

Adskillige populaire Skrifter, som falde ind under den mathematisk-fysiske Litteratur, forbigaa vi, for blot at dvæle ved et enkelt, hvis Navn er naaet helt op
S. Matthisen. til vore Dage som den almindelige Bevidstheds Eje, ja endog har faaet en Slags

ordsproglig Gyldighed — thi hvor findes der en sikrere Autoritet i Handel og Vandel Mand og Mand imellem end Søren Matthisens Regnebog? Bemeldte Søren Matthisen — fra hvem forøvrigt gjennem Slægterne Danneskjold og Augustenborg det tydske Riges vordende Kejser nedstammer — blev født 1653 og var i mange Aar Klokker ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Han var en dygtig Regnemester og udbyttede sine arithmetiske Kundskaber paa praktisk Maade ved Udgivelsen af

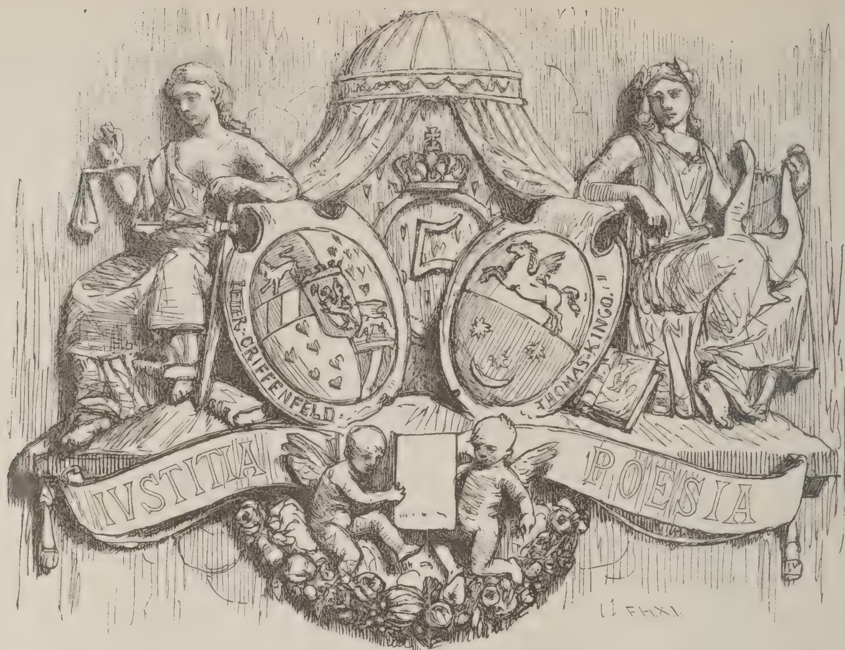
den saa ofte paaberaabte Regnebog, der udkom første Gang 1680 under Titlen: »*Compendium Arithmeticum* eller Vejviser til Regnekunstens rette Brug« og senere

Titelblad til Søren Matthisens Regnebog.
Klokken hentyder til Forf s' Embedsstilling.
Indskriften paa Dansk: Dens Klang er ikke til egen Forherligelse.
Den ene Figur holder en Tavle med en saakaldet »Tryllekvadrat« for Aaret 1689.

er bleven oplagt mange Gange. Et Bevis paa Bogens Brugelighed og Anseelse haves endyderligere deri, at den astronomiske Professor C. Horrebov ikke betrag-

tede det som under sin Værdighed at besørge en Udgave endnu i Aaret 1751 og indlede den med en Fortale, hvori han siger: »Endskjøndt det kunde synes et ringe Arbejde for en Professor ved Akademiet at kommentere over en gammel Regnebog, som for mere end halvtredsindstyve Aar siden er skreven, saa haver jeg dog ikke villet undslaa mig for det Arbejde at korrigere, forbedre og forøge den bekjendte Søren Matthisens Regnebog, som hidindtil til Ungdommens store Nytte haver været brugt fast udi alle Regneskoler.« I sine Leveaars Addition drev S. Matthisen det til en Sum af 87.

Det filologiske Studium dreves med Iver i denne Tidsalder, da Theologien førte ind i det græske og hebraiske Sprog og Latinen var det eneste Organ for enhver videnskabelig Behandling og Meddelelse. Af Professorer i Hebraisk have vi allerede mødt
I. Stub. den fra Striden med Resen bekjendte Ivar Stub (S. 280); som den
Øreløse. egenlige Grundlægger af Studiet ansees Niels Pedersen Øreløse (*Aurilesius*), født 1601 i den sjællandske Landsby Ø. og Professor i de østerlandske Sprog samt Udgiver af flere grammatiske og
Grum. lexikalske Arbejder. Morten Povelsen Grum, født 1615, gift med en Datter af Biskop Brochmand, men død allerede 1652, kun 37 Aar gl., efterlod sig i Haandskrift Samlinger til en arabisk Ord-
Chr. Nold. bog og Sproglære. Den theologiske Professor Christen Nold
Th Petræus. udgav et stort Værk om de hebraiske Partikler. Theodor Petræus, der med kongelig Understøttelse foretog en Rejse i Østerlandene og besøgte Grækenland, Syrien, Palæstina og Ægypten, studerede Arabisk, Persisk, Armenisk, Koptisk og Æthiopisk og udgav efter sin Hjemkomst endel Skrifter, men efterlod sig en større Mængde i Haandskrift, hvilke hans Enke solgte til Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg

for 1000 Rdl.; han var ikke at formaa til at gjøre sin Lærdom frugtbringende ved at modtage en Professorplads, men levede i Kjøbenhavn uden nogen offentlig Ansættelse, fordybet i sine Bøger og Manuskripter. Rektoren i Trondhjem Anders Iversen Borch, A. Borch. Præsten Jørgen Ursin og Mathematikeren, senere Biskop i Ribe J. Ursin. Matthias Anchersen fortsætte Studiet til ind i det følgende Tidsrum og forøge Vidnesbyrdene om, at — som N. M. Petersen siger — »Studiet af de østerlandske Sprog, hvis Dyrkning i Danmark i hvert Aarhundrede har tildraget sig Europas Opmærksomhed, allerede tidlig har havt sin Rod i selve Landet.« M. Anchersen.

I det græske Sprog have vi allerede 1576, henved tohundrede Aar før Klopstock, en — »Messiade« at opvise, digtet af Peder Jensen Vinstrup og begyndende ganske i Smag med Homers Odyssee med en Paakaldelse af Sanggudinden: P. Vinstrup.

> Musa! fortæl mig om Manden, den gudjevnbaarne, der taalte
> meget for Menneskens Børn, de folkeødende Slægter,
> og usalige Mænd fra Kval medlidende frelste.

Som Grækere udmærkede sig især Rasmus Vinding og hans Søn Povel Vinding, begge tillige ansete Lovkyndige. De latinske Filologers Antal er mere betydeligt end deres Arbejders Værd; fremhæves kan en enkelt antikvarisk Undersøgelse som Bertel Bartholins »*De pænula antiquorum*« (»Om de Gamles P.« ɔ: et Slags Overklædningsstykke) eller en litterairhistorisk Afhandling som Rasmus Brochmands »*De præcipuis latinæ linguæ scriptoribus*« (Om de ypperste Forf. i det latinske Sprog«). Øverst blandt alle disse Skribenter staaer Ole Borch med sin dygtige Indsigt i og sin brændende Begejstring for Romersproget, »der er det Samme for de Lærde, som Køllen fordum var for Herkules«. Ogsaa blandt de latinske Poeter indtager han en fremragende Plads; deres Tal er forøvrigt Legio, thi ikke nogen Begivenhed i det offentlige eller private Liv kunde forefalde, uden at Plektret maatte slaa de klassiske Strenge og disse give sig Lyd i sententieuse Epigrammer eller højtravende Oder efter alle den latinske Poetiks metriske Skemata. Fr. Rostgaard har udgivet en Del af dem i sin Samling »*Deliciæ quorundam poetarum Danorum*« (»Nogle Danske Digteres skjønne Kunster«) 1693. De versificerede Underskrifter til adskillige af de i nærværende Værk meddelte Portraiter give en Forestilling om Tonen

Vindingerne. B. Bartholin. R. Brochmand. O. Borch. Rostgaard.

i den bombastiske Lovprisnings-Poesi; se f. Ex. paa næste Side Vitus Berings Ærevers under Birgitte Thotts Portrait.

Som Klassikerne udgaves paa Latin, stundom med raisonnerende Bemærkninger eller i lidet heldige Omarbejdelser, saaledes saae dette Tidsrum ogsaa de første danske Oversættelser af dem fremkomme. Fordanskelsen af Digterne ligger gjerne fjernt fra Originalernes Karakter. Saaledes oversætter den fynske Præst Peder

P. J. Roskilde. Jensen Roskilde Virgils *Bucolica*, »Det er Vergilii Hyrdevers Paa Danske Rjm saa egentligen udsette, at den Latinske Text derved letteligen kand forstaaes«, 1639; »ved den guddommelige Aands Bistand« omskriver han Virgils latinske Hexametre til det 17. Aarhundredes Hyrde-Dansk, f. Ex. i følgende Vers af den 8. Ecloge:

En Kvinde hafd' en unger Mand,
han sig en anden tog ved Haand;
thi vend' hun slig en Kunst derpaa,
hun kunde igjen hans Hjerte faae.
Hør Amarylle! udbær Vand,
om Alteret bind linned Baand,
den saftig Jernurt derpaa brænd,
og op den hvide Virak tænd.

Jeg ved min Kunst vil prøve nu
at vrie hid min Husbonds Hu,
som ellers intet elsker mig,
det mig fortryder hjertelig.
Nu fattes mig ej Andet her
end Trylleruner i slig Færd.
Op mine Runer! fører hjem
til mig fra Staden Daphnidem!

M. Ravn. Samme Digters *Georgica* blev oversat af en skaansk Præst 1680 under den langstrakte Titel: »*Publ. Virgilii Maronis Georgica* eller Bonde-Verks Fire Bøger Paa Danske Riim oversatte, ikke behagelig nok efter Ønske, ikke fuldkommen nok treffed efter *Authoris* Poëtiske Sødhed, men enfoldeligen forestillet af Mikkel Christoffersen Ravn«. Ja endogsaa Batrachomyomachien og Hesiods »Værker og

H. Gerner. Dage« fordanskes, sidstnævnte af Henrik Gerner i en meget fri Behandling, der dels i Texten, dels i Anmærkningerne lægger an paa at bringe den græske Oldtidsdigter i Overensstemmelse med den hellige Skrift.

Birg. Thott. Det bedste Oversættelses-Arbejde udfører en Kvinde: Birgitte Thott, som fordansker Senecas Skrifter med en for den Tid overordenlig Færdighed i Modersmaalet. Denne den lærdeste af alle Tidens lærde Damer var en Datter af Christen Thott til Boltinggaard i Fyn og født 1610, gift 1632 med Otto Gjøe til Turebygaard, død 1662 i Sorø, i hvis Kirke hun ligger begraven. Ved sin Gjengivelse af den romerske Filosof frembragte hun ikke blot sin Tidsalders største danske Sprogværk, men lagde tillige i Sprogets

Titelkobber til Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca, stukket af Alb Haelweg efter Abr. Wuchters Maleri.

Underskrift: Med den berømmelige Heltinde Birgitte Thotts Billede. Her sees et Billede af Pallas, men Ægiden og Landsen er kastet langt bort, og hun træder frem i fuld Kraft i Nordens Egne. Med dette Aasyn spreder Fru Thott Lys over vore Lande og berøver Mændene al Geniets Hæder, hun, som nu giver sig ikast med det fjerntliggende Pindus' Helligdomme og den ædlere Aands Rigdomme. Dette seer Du, ydmyge Natur: hun foredrager Videnskaber, og skjøndt Kvinde giver hun os Mænd den Undervisning, vi skulle have. Hun er svanger med lærde Bøger, hun gjør Barsel med berømte Skrifter og er bleven Moder paany ved at føde en Pallas. Hidtil have vi opregnet Chariter og Muser i Rækkefølge, dem som Grækenland eller Italien bryster sig af; hvor har man dog kunnet have Lyst til at opdigte saamange tomme Navne paa Gudinder! Det er ikke nødvendigt, min Læser, at opdigte; her seer Du en virkelig.

Anvendelse en Skjønsomhed for Dagen, som næsten maa kaldes et Særsyn, idet hun, langtfra at binde sig slavisk til den latinske Text, først og fremmest stræbte hen til at faae Tankerne udtrykte i et klart og fatteligt dansk Maal. Denne Bestræbelse for at gjøre Senecas Livsbetragtning tilgængelig i en naturlig og fyndig Fremstilling udsprang af Birgitte Thotts Tendens med sit Arbejde, der, tilegnet »det loflige Fruen-Timmer«, skulde virke i Kvinde-Emancipationens Tjeneste, som paa den Tid endnu kun gik ud paa at overtyde den kvindelige Del af Menneskeslægten om, at den »ikke skulde afholde sig fra at læse det, hvorudi Klogskab indeholdes«, selv om det turde være en almindelig Antagelse, at Lærdom er unyttig, om ikke skadelig for det kvindelige Kjøn. »Thi skal Visdommen holdes for farlig hos somme Mennesker mere end hos somme, da veed jeg ikke, om det kan bevises, Vankundigheden at være Nogen gavnlig. Ere vi, som det menes, saa skrøbelige, at vi kunne ikke vel bære Forstand, da kunne vi vel mindre regjere os ved Uforstand. Ere vi Menigheden lidet til Tjeneste, naar vi ere bedst, da kunne vi vel ikke Andet end udi den være forhadede og foragtede, naar vi ere slet vankundige og, som vel snarest følger med Uforstand, uskikkelige og fortrædelige. Den, der haver lært Noget, hun kan og vide, at hende fattes Meget, hvorfor hun ikke tør agte sig selv for viis. Og af de Vises foreskrevne nyttige Lærdomme og Love kunde Enhver bedre end af en tvungen Vankundighed lære med Lyst at holde sig inden den kvindelige Blufærdigheds, Sagtmodigheds, tilbørlig Lydigheds og al Skikkeligheds Grændser.«

Ved Siden af Birgitte Thott fortjener en anden lærd Adelsdame at nævnes, der vel ikke selv har øvet egenlig litterair Gjerning, men hvis Interesse for Fædrelandets Litteratur ikkedestomindre har sat sig et varigt Minde: Karen Brahe, Prebjørn Brahes og Susanne Gjøes Datter, født paa Næsbyholm i Sjælland den 1. Decbr. 1657. Moderen, der har oversat Franskmanden Louis Vives Bog »om Jomfruers Optugtelse« paa Dansk og selv forfattet et lille Skrift »om Rigdoms og Højheds Forfængelighed«, gav sine Børn en omhyggelig Opdragelse, og Karen Brahe lærte ikke alene flere levende Sprog, men ogsaa Latin, »saaledes at hun med temmelig Lethed kunde expediere sig deri«. Efter sin Moders Faster Anne Gjøe, der havde faaet sin Opdragelse paa Rosenholm hos den lærde Holger Rosenkrands, arvede Karen den betydelige Samling Bøger

Karen Brahe.

og Haandskrifter, som den gamle Jomfru havde anvendt sin Formue paa at erhverve, og efterat hun selv i en Aarrække havde forøget det kostbare Bibliothek, skjænkede hun det til det adelige Jomfrukloster, hun 1715 oprettede paa Familieejendommen i Odense, den saakaldte Bispegaard. For Renterne af en Kapital af 200 Rdl. skulde Bogsamlingen vedligeholdes og forøges, og en fattig Person

Karen Brahe.
Efter Maleriet i Odense adelige Jomfrukloster.
Malet 1699.

af Odense Skole skulde nyde 2 Rdl. aarlig »for at holde Bøgerne renlig og i Agt og indføre udi Katalogen, hvad efterhaanden tilkjøbes«. Karen Brahes Bibliothek bestod udelukkende af danske Bøger, fornemmelig af religieust Indhold, Bibler, Postiller, Oversættelser og originale Arbejder i den lærde Theologi, en stor

Mængde Ligtaler over Adelige med de efter Tidens Skik tilføjede historiske og biografiske Meddelelser, som i mange Tilfælde ere de eneste, ialtfald de udførligste Kilder til vort Kjendskab til de gamle Slægters Personalia. Mangt et litterairt Arbejde har dette Bibliothek reddet fra Undergang ved at bevare dets eneste tiloversblevne Exemplar, og den videnskabelige Forsker maa derfor saa jevnlig ty til Odense for at søge Oplysninger. Om det prægtige Folkevise-Haandskrift have vi talt S. 125. Karen Brahe døde ugift i den høje Alder af 79 Aar og ligger begraven paa Østrupgaard i Fyn mellem Faaborg og Odense, hvilket gamle Herresæde var tilfaldet hende ved Skiftet efter Moderen.

Initial af Christian V.s Danske Lov 1683.

ongeloven og Christian V.s Danske Lov ere Periodens to betydeligste juridiske Mindesmærker, saameget mere fremragende, som de staa isolerede, uden Tilknytning til et paa andre Punkter blomstrende juridisk Studium; først i den følgende Tidsalder tilvejebringes der en systematisk Gang i dette. I Middelalderen havde Romerretten og den kanoniske Ret helt og holdent udfyldt Jurisprudensens Ramme; Reformationen gav den pavelige Retsbygning Naadestødet i de protestantiske Lande, og dens Plads indtoges af — Mose Lov, hvilken der blev tillagt almindelig forpligtende Karakter. »Det er indlysende,« skriver den lærde Adelsmand Jakob Ulfeld i sin Danmarkshistorie, »at Lovkyndigheden har sin Oprindelse fra de guddommelige Love, thi det er udenfor al Tvivl, at alle med Guds Villie og Befaling overensstemmende Love ere tagne hos Moses; hvad altsaa skal kaldes Retskundskab, maa nødvendig indrettes efter de hellige Historiers Forskrift, thi ellers bør det snarere hedde Ulovkyndighed end Lovkyndighed.« I Overensstemmelse med denne Tankegang bleve Retsspørgsmaal om Slægtskab, Ægteskab, Manddrab, Tiende, Renter m. m. fortolkede efter Mose Lov, og hvad den som Læreemne endnu tilbage-

blivende Romerret angaaer, da paalagdes det Professor Juris, at han om visse Spørgsmaal skulde raadføre sig med det theologiske Fakultet, som endog fik et særligt Overopsyn med de juridiske Forelæsninger. Til Gjengjæld møde vi en Theolog som den mest fremragende Forfatter i Jurisprudensen fra Periodens første Halvdel: Niels Hemmingsen, hvis aandrige Værk »*De lege naturæ*« (»Om Naturretten«), 1562, er et af de tidligste Arbejder i Retsfilosofien og derfor ogsaa f. Ex. i den tydske Litteratur fremhæves som en af Forløberne for Hugo Grotius' banebrydende Skrifter (Kattenborn: »Die Vorläufer des H. G.«, Leipzig 1848). N. Hemmingsen.

Indtil Frederik III.s Tid var der kun een juridisk Lærestol ved Universitetet, og Indehaveren af den maatte endda anvende meget af sin Tid til politiske Forretninger, Gesandtskabsrejser o. s. v., hvortil han fortrinsvis udkaaredes. Næsten alle disse Professorer vare indkaldte Tydskere, af hvem der ikke kunde ventes noget Kjendskab til eller nogen Interesse for Landets egen nationale Lovgivning; adskillige af dem betragtede ydermere Professorposten kun som Gjennemgangsled til Landets højeste Administration. Den første danskfødte Professor var Claus Plum (f. 1585, d. 1649), og strax kom der med ham en gjenvakt Deltagelse for det nationale Lovmateriale tilorde, forsaavidt som det var ham, der opmuntrede Herredsfogden i Faxe, den senere Raadmand i Roskilde Christen Ostersen til Udgivelsen af hans »*Glossarium Juridicum Danicum*, Det er Alle Gamble Danske Glosers rette Forklaring, som findes udi de Skonske, Sielandske oc Judske Lowbøger«, 1641, altsaa en Ordbog i det gamle Lovsprog tilligemed et Register over de gamle Loves Indhold, i lang Tid det vigtigste Hjælpemiddel til deres Forstaaelse, skjøndt Forfatterens etymologiske Indsigt er saare mangelfuld. Cl. Plum. Chr. Ostersen.

Hvad denne Periode ellers viser af Interesse for den ældre danske og norske Lovgivning, skyldes næsten udelukkende adelige Forfattere. Kansleren Niels Kaas anvendte saaledes megen Tid paa en revideret og med Tillæg forsynet Udgave af Jydske Lov (1590); den lærde Rigsraad Erik Krabbe var en betydelig Lovhistoriker, der bl. A. udgav en tydsk Oversættelse af Jydske Lov og et fuldstændigt Register over vore gamle Love, ligesom han i Haandskrift har efterladt sig Materialet til en almindelig dansk Lovbog, udarbejdet paa Grundlag af de tidligere danske Love efter N. Kaas. Erik Krabbe.

Titelblad til Chr. Ostersens »*Glossarium*«

i formindsket Gjengivelse. Under Titlen sees Forfatterens Portrait, foroven en Fremstilling af Herredagen, forneden to Retsforhandlinger. Over Skikkelserne af Kongen og Justitia læses:

Nøyes Du ey huad hiemm er giort,
men vil mod Lowen trette,

stor Kunst, høy Gunst actis ey stort
som Low endis med Rette.

J. Bjørnsen. en omhyggelig indbyrdes Sammenligning; Jakob Bjørnsen til Stenalt oversatte Jydske Lov paa Latin, det norske Riges Kansler
J. Bjelke. Jens Bjelke udarbejdede et Lovglossarium, og den bekjendte
P. Galt. Admiral Peder Galt (henrettet 1644 som Straf for sin Forsømmelighed udenfor Kielerbugt) efterlod i Haandskrift en dansk Lovhistorie. Adskillige andre Adelsmænd gjorde sig fortjente ved Besørgelsen af gode og paalidelige Afskrifter af de gamle Love, og disse vare

saameget nødvendigere, som det endnu stadig var den nationale Lovgivning, der fulgtes ved Retterne og for Domstolene i private, mellem Borger og Borger forekommende Søgsmaal, og hvis Aand gik igjen i de forskjellige Love og Recesser, Perioden frembragte. At Studiet af denne Lovlitteratur ikkedestomindre forsømtes af de højlærde Jurister, fremkaldte omsider 1658 fra Kjøbenhavns Studenter en Ansøgning til Kongen om, at der maatte blive ansat en Doctor Jùris til at læse over de danske Love og idetmindste paavise Lighederne og Uoverensstemmelserne mellem dansk og romersk Ret.

Regjeringsforandringen 1660 lettede de Borgerlige Adgangen til Kongens Raad som til Rigets Overretter, paa hvilke Pladser grundig juridisk Indsigt var nødvendig. Vi se da fra nu af Borgerlige stige op til de højeste Embeder, og de to store Lovgivningsarbejder, vi have nævnet lige i Begyndelsen af dette Afsnit, skylde væsenlig saadanne borgerlige Retskyndige og Embedsmænd deres Tilblivelse. Ved Udarbejdelsen af Danmarks nye Grundlov, Kongeloven, søgte Frederik III. Vejledning hos nogle fremmede Retslærde, men dens egenlige Kilde var den da trediveaarige Borgersøn Peder Schumacher, senere adlet under Navnet Griffenfeld Griffenfeld. (1635—1699); den blev underskreven af Kongen som hans »Testament« den 24. Novbr. 1665, men af politiske Grunde først trykt langt senere (1709). Ogsaa blandt Medarbejderne af Danske Lov finde vi Griffenfeld. Det var en af Frederik III.s første Regjeringshandlinger som souverain Konge at nedsætte en Kommission 1661 til Udarbejdelsen af en almindelig Lovbog. Dens to virksomste Medlemmer vare Rasmus Vinding og Peder Lasson; Førstnævnte (1615—84) — den tidligere omtalte lærde Græker — Rektor R. Vinding. i Sorø, senere Professor ved Kjøbenhavns Universitet og Assessor i Højesteret, havde allerede 1640 paa sin Udenlandsrejse i Frankrig ladet trykke en latinsk Tale, i hvilken han sammenlignede Kronens Arvelighed med Valgretten og ubetinget foretrak hin; Sidstnævnte (1606—81) havde under fireogtyve Aars Ophold i Udlandet bl. A. P. Lasson. taget den juridiske Licentiatgrad i Basel og overhovedet erhvervet sig en Lærdom, Forretningsdygtighed og Menneskekundskab, som i høj Grad kom ham til Nytte, da han 1660 blev Højesteretsassessor. Til disse To overdrog Lovkommissionen at udarbejde et særligt Udkast hver for sig. Vindings, der blev færdigt 1667, men omarbejdedes 1669, vandt Regjeringens Bifald fremfor Lassons, der

nærmest havde taget Romerretten til Mønster, medens Vinding havde holdt sig nøje til den ældre danske Ret. Efter endnu fire

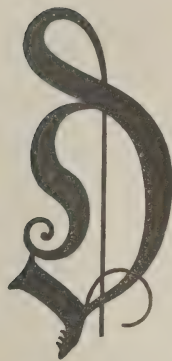

Peder Griffenfeld.
Efter Abr. Wuchters Originalmaleri paa Frederiksborg.

forskjellige Revisioner blev Forslaget omsider trykt og overleveret Kongen, som derpaa den 15. April 1683 underskrev den efter ham

opkaldte **Christian den Femtes Danske Lov** og paa den samme Dag fire Aar efter den **Norske Lov.** I Fortalen til Danske Lov ophæves de hidtil gjældende Love og afløses af den i sex Bøger, hver af dem atter i Kapitler og Artikler delte Lovbog, hvis Sprog er mønsterværdigt i Klarhed, Fynd og national Karakter, medens Lovbestemmelserne udmærke sig ved en saadan Orden og Omtanke, at Danske Lov indtager en meget høj Plads i den moderne Lovlitteratur og ved sin Fremkomst pristes i fremmede Lande for sine fortrinlige Egenskaber. Paa det juridiske Studium fik Loven forsaavidt en mindre heldig Indflydelse, som netop dens klare Affattelse bevirkede, at man ansaa dens Fortolkning for en helt overflødig Ting og desuden af Respekt for dens souveraine Udspring ikke ret vel vovede at drøfte dens Bestemmelser.

Af Titelbladet til Vedels Oversættelse af Saxo.

Historieskrivning.

et lærde Tidsrums Historieskrivning omhandler fortrinsvis Fædrelandets Forhold, men deler sig, hvad Fremstillingsformen angaaer, i en latinsk og en dansk Litteratur. Idet vi føre de vigtigste Forfattere frem i kronologisk Orden, ville vi se Skribenter i begge Sprog passere forbi.

Syvaarskrigen fremkaldte en historisk Litteratur af efemer Art, idet Vaabenfejden ledsagedes af en Pennefejde, under hvilken der baade fra dansk og fra svensk Side udsendtes farvede Beretninger om Grundene til Krigen og dennes Gang, beregnede paa at bearbejde Stemningen hos de omtvistede Landsdeles Beboere.

Et Skrift, som indledes med en Beklagelse over denne partiske Historieskrivning og begynder med de Ord: »Meget at skrive og meget at digte, uden Sandhed er derhos, duer det intet«, hvorfor det »nu, da Krigen Gudskelov haver en Ende«, stræber at give en uhildet Fremstilling af den, tillægges, dog uden bevislig Hjemmel J. Tursen. Lundekanniken Jon Tursen. Han blev formodenlig født i Skaane omkring Aar 1510 og levede indtil 1577; i en Alder af femogtyve Aar eller saa omtrent blev han immatrikuleret ved Universitetet i Leipzig og tilbragte fem Aar her og ved andre tydske Højskoler, hvorefter han tog Magistergraden i Kjøbenhavn. Han udgav en latinsk-dansk Ordbog og adskillige theologiske Skrifter samt 1554 en Oversættelse af Carions Verdenskrønike. En forkortet Oversættelse af Saxos Danmarkshistorie, som ældre Forfattere have tillagt Jon Tursen, er der i vore Dage fundet et Brudstykke af i Vedels Samlinger paa det St. kgl. Bibl. 1565 forfattede han en kortfattet dansk Kirkekrønike paa Modersmaalet, en Skildring af hvorledes Kirken

Titelblad til Jon Tursens danske Kirkekrønike.

Af Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek Gl. kgl. Saml. Nr. 2469. 4to.: Nar oc huorlunde Christendommen er første tiid indkommen ij Danmarck: med alle bispers naffn som werit haffue ij Lunde stifft oc Roschilde: forsamlet oc bescreffuit aff Joen Turson Canick ij Lund 1565.

formede sig her i Landet i det 11. Aarh., samt en Opregning af og summarisk Beretning om Bisperne i Lund og Roskilde. Dette Skrift er blevet udgivet af C. J. Brandt i »Kirkehist. Saml.« II., indledet med et Omrids af Forfatterens Liv.

En ejendommelig Historieskrivning, ikke mindst mærkelig ved den Propaganda, den gjorde for Danmarks Ry i fremmede Lande, var Frugten af Erasmus Er. Lætus. Lætus' (Rasmus Glads) poetiske Begavelse og historiske Tilbøjelighed i Forening. Han er født omtrent 1520 paa Gaarden Ingvorstrup i Vejlby Sogn ved Grenaa, blev Student fra Aarhus Skole 1542, fik Magistergraden 1546, tog med kongelig Understøttelse den theologiske Doktorgrad i Wittenberg, blev Professor i Kjøbenhavn 1560 og optagen i den danske Adelsstand 1569. Han skrev adskillige større Digtninger

i det latinske Sprog, men da der ikke var nogen Lejlighed til at faae slige Værker udgivne herhjemme, søgte og fik han 1572 Orlov fra sit Embede for at foretage en Rejse i Udlandet. Nu begyndte der et forunderligt omflakkende Liv for Erasmus Lætus, betegnet ved en forbausende litterair Frugtbarhed, hvorom Holger Fr. Rørdam fortæller i sin »Historieskrivningen og Historieskriverne siden Reform.« (1867): »I Basel udgav han i Begyndelsen af Aaret 1573 et stort metrisk Arbejde om Søvæsenet (*De re nautica libri III*), hvori han fortæller den venetianske Republik og dens Doge, som Skriftet er tilegnet, om det Besøg, Dronning Dorothea af Danmark i sin Tid havde gjort i Venedig, om Hansestædernes Handel paa de danske og nordiske Have (ogsaa paa Island), om Varbergs Belejring og meget Andet, som for os er af Betydning, men som maaske ikke har interesseret Raadet i Venedig i samme Grad; idetmindste klagede han siden over, at det ikke havde viist sig synderlig taknemmeligt for Tilegnelsen, der skulde have banet ham Vej til en god Modtagelse i denne Stad. Samtidig udgav han et andet stort latinsk Digterværk (*Colloquiorum moralium libri IV* ɔ: 4 Bøger moralske Samtaler), som han tilegnede Christiern II.s Dattersøn, Hertug Carl af Calabrien og Lothringen. Det sidste Afsnit af Bogen er en Samtale mellem Tiberfloden og Gudenaaen. Hver af dem priser sit Lands Fortrin: Gudenaa giver en Skildring af Jylland, navnlig af forskjellige jydske Fjorde, Aaer, Søer og af de Stæder, der ligge ved dem. Især dvæler Forfatteren dog ved sin Fødeegn og synger begejstret om Ingvorstrups Herligheder. Fra Basel synes Lætus at have aflagt et kort Besøg i Norditalien; derfra drog han atter nordpaa. I Frankfurt døde i April 1573 hans Hustru og trofaste Ledsagerinde Marine Stemp, hvilket Tab forvoldte ham megen Sorg, uden dog at formindske hans Skrivelyst. Inden Aarets Udgang var han nemlig færdig med tre nye omfangsrige Arbejder i latinske Vers. Det ene var en Beretning om Dronning Margrethes Historie (*Margareticorum libri X*), som han ikke upassende tilegnede Dronning Élisabeth af England. Skriftet er ikke uden historisk Værd, skjøndt Verseformen nøder Forfatteren til at indsvøbe de Kjendsgjerninger, han meddeler, i en Fylde af Ord, der virker frastødende paa den Læser, som søger Historie og ikke latinsk Poesi. Det næste Værk var en udførlig Beretning om danske Forhold (*Rerum Danicarum libri XI*), en versificeret Danmarkshistorie og Beskrivelse, som indeholder mangt et Træk, der endnu kan benyttes. Dette gjælder dog navnlig de Dele af Værket, som handle om Forfatterens Samtid; thi ikke blot giver han brugbare Bidrag til Christian III.s og Frederik II.s Historie, men tillige Karakteristiker af næsten alle mere fremtrædende Personer, som have virket i Statens, Kirkens eller Skolens Tjeneste i Danmark i de sidste fyrretyve Aar, og endelig har man her en Beskrivelse af mange danske Egne og Byer. I Fortalen omtaler Lætus sit »møjsommelige og ulykkelige Vandreliv« og at han har forfattet noget af Skriftet i Kjøbenhavn, noget i Hamborg, noget i Køln, en Del i Basel og i Padua, men det meste i Frankfurt, næsten uden litteraire Hjælpemidler, under mange Bekymringer og Besværligheder, nedbøjet af Sorg over Tabet af sin smukke og elskværdige Hustru. Det tredie Værk, Lætus udgav under sit Ophold i Frankfurt, handlede om Staden Nürnbergs Historie (*De republica Noribergensium libri IV*). Tilegnelsen til Stadens Raad indeholder flere interessante Ting, blandt Andet en udførlig og smuk Karakteristik af Christian III. og Skildring af hans private Liv, samt Bemærkninger om den Forbindelse, som der paa hin Tid var mellem Danmark og Nürnberg.«

Den aldermectigste
Gud beuare oc styre Eders Konlig Maiestat med
sin hellig aand sig til ære, Eder til salighed
oc Danmarckis Rige til beste oc gode. Amen.
Wittebergæ 28 Decembris Anno a nato Christo 1560.

E. K. M.

forplictig C. Erasmus Laetus.

Rasmus Glads Haandskrift.

Af et Brev til Kong Frederik II. paa det St. kgl. Bibliothek.

Lætus' Fraværelse fra sit Professorat var imidlertid trukken langt ud over den Tid, hans Orlov lød paa, og da han tidligere ikke havde staaet paa den bedste Fod med flere af sine Kolleger ved Universitetet, benyttede de nu Lejligheden til at faae ham afskediget. Dog mistede han derfor ikke Kongens Yndest; han beholdt Indtægterne af de ham tillagte Kannikedømmer, og for den Sum, Kongen skjænkede ham til Tak for Tilegnelsen af »*Res Danicæ*«, kjøbte han sig en Gaard i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Studiestræde, ligeoverfor Frue Kirke. Han døde 1582.

Vi komme nu til den Mand, der staaer i Midtpunktet af sin Tidsalders historiske Forfatterskab og danske Litteratur paa lignende Maade, som Christiern Pedersen staaer i Centret af sin Periode, den Mand, med hvem den egenlige danske Historieskrivning først tager sin Begyndelse, og hvis hele litteraire Liv er gjennemglødet af en levende Kjærlighed til Fædrelandets nationale Minder og Sprog: **Anders Sørensen Vedel.**

Anders Sørensen blev født den 9. Novbr. 1542 i Vejle, efter hvilken By han tog sit Tilnavn **Vedel**. Hans Fader, Kjøbmand og Raadmand Søren Sørensen, opdrog sine Børn strengt; han ønskede, at Anders skulde vælge hans Næringsvej, men dertil viste han en afgjort Ulyst. Han kom da i Byens Latinskole og sendtes fjorten Aar gammel efter Rektorens Tilskyndelse til den større og bedre Skole i Ribe. Her levede en Slægtning af hans Moder, Jens Pedersen Grundet (se S. 230), som Sognepræst ved Domkirken, her var Hans Tausen Biskop, Historieskriveren Hans Svaning Kannik og Psalmedigteren Hans Thomissøn Rektor ved Skolen. Alle disse ypperlige Mænds Yndest vandt Anders Vedel, og gamle Grundet, som tidligere havde været Skolens Rektor, sagde om ham: »Jeg har havt mange Disciple, men aldrig nogen, som var mig kjærere eller elskede mig mere end denne.« 1561 blev Vedel Student, samtidig med at Mester Hans Thomissøn kom til Kjøbenhavn som Sognepræst ved Frue Kirke. Vedels Hu stod til Historien, for hvilken Videnskab Grundet havde vakt hans Interesse saa stærkt og saa tidlig, at han neppe atten Aar gammel havde udarbejdet et Overskue over Fædrelandets Historie. Ved Kjøbenhavns Universitet havde dette Studium imidlertid endnu ingen Lærestol, og det var derfor et Held for Anders Vedel, at han blev sat istand til at gjæste udenlandske Universiteter som Hovmester for Tyge Brahe (S. 305) og senere paa egen Haand. I Wittenberg tog han Magistergraden og blev efter sin Hjemkomst »ved gode Venners Forhandling«, særlig ved Kansleren Johan Friis' og Rigshovmesteren Peder Oxes virksomme Hjælp Slotsprædikant hos Kong Frederik II. i Aaret 1568. Vedel var en udmærket Prædikant, af hvem vi have ni Prædikener i Behold, udgivne 1593; hans Tone var mild og rolig, sjelden polemisk og aldrig heftig, hvad Kongen ejheller kunde lide. De herskende theologiske Stridigheder tog han ingen Del i; derimod holdt han Øren og Sind aabne for alle de historiske Meddelelser, som Livet ved Hove kunde gjøre ham delagtig i. Og de vare ikke faa, thi Rigets ypperste Mænd søgte gjerne Samkvem med ham, og deres egen Del i Landets Historie saavelsom deres Slægts Bedrifter dannede hyppigst Emnet for disse Samtaler efter Taflet i Kongeborgen eller i deres egne Hjem. Danmarks Historie laa

Vedel.

I Rammen: Anders Vedel, kgl. dansk Historiograf, Første Kannik og Ældste ved Ribe Domkirke. Død i Ribe 74 Aar gl., den 13. Febr. 1616 efter Chr. F. — Forneden hans Symbolum, hvis Forklaring gives S. 379.

det lærde Tidsrums Adel paa Sinde, og tidt og mangen Gang faldt Talen mellem Johan Friis og Anders Vedel paa Saxos Krønike, Ønskeligheden af at faae den fordansket og Muligheden for at faae den fortsat. En Dag i Aaret 1570 gav Kansleren Vedel en stor Bog, som indeholdt, hvad Christiern Pedersen havde oversat af Saxo; de gjennemgik hans Arbejde, men fandt det ikke tilfredsstillende. Friis opfordrede Vedel til at rette det eller besørge en ny Oversættelse, men han manglede Mod til at give noget Løfte derom; Vanskelighederne ved en Opgave stod altid for denne samvittighedsfulde Natur som større, end de i sig selv vare. Hvor stor en Sorg det end var for Vedel, da Johan Friis døde i December 1570, følte han det dog samtidig næsten som en Lettelse, at al Tale om Danmarkskrønikens Oversættelse vel nu var forstummet med det Samme. Men heri tog han fejl. Kun faa Dage efterat Vedel i Frue Kirke havde holdt Ligtalen over sin afdøde Velynder, mindede Peder Oxe ham om den Opgave, der ventede paa ham, og dennegang maatte han give sit Samtykke. Han besørgede først et Par mindre Arbejder, en Udgave af Hr. Michaels »Menneskets Levnet« (S. 55) og en Oversættelse paa Latin af sin Lærer N. Hemmingsens »Liffsens Vey« (S. 276), og tog saa fat paa Oversættelsen af Saxo, som han nu havde saameget større Føje til at udføre, som der var blevet ham tildelt et Kanonikat i Ribe, af hvis Indkomster han skulde have sit Underhold, for udelt at kunne hellige sig til historiske Arbejder. I to Aar, fra Foraaret 1573 til Foraaret 1575, fuldendte han sin Oversættelse. Da den saa skulde trykkes, manglede der Papir; Tyge Brahe rettede da paa sin Vens Vegne i et latinsk Digt en Appel til Nationen: »I danske Kvinder! Skaane har en Papirmølle; ofrer af Kjærlighed til Fædrelandet Eders Lintøj, at ikke vore herlige Forfædres Roes skal dølges i Glemsels Nat!« Saaledes udkom da 1575 dette Vedels vigtigste historiske Arbejde, lige betydningsfuldt som Folkeliggjørelse af Saxos hidtil kun for Latinerne forstaaelige Krønike og som dansk Sprogværk, en fri Oversættelse, der gjengav Saxos blomstrende Stil paa jevnt fortællende Dansk, erstattede hans mange Sentenser med hjemlige danske Ordsprog, men ogsaa omskrev Saxos gamle Digte i tør Prosa. Prøver paa Vedels Stil vil Læseren finde S. 17-21 og S. 22.

Oversættelse af Saxo.

Men den for Fædrelandets Historie utrættelige Peder Oxe lod ikke Vedel lægge Hænderne i Skjødet efter Fuldendelsen af dette store Arbejde. Han forestillede ham, at man netop nu havde Grund til at vente sig noget Mere af ham, en Fortsættelse af Danmarkshistorien, og spurgte ham paa Kongens Vegne »om han vilde understaa sig (ɔ: paatage sig) at forfølge vor danske Krønike fra den Tid, som Saxo aflod, indtil disse nærværende Aar«. »Hvorudi«, siger Vedel, »jeg da haver vejgret mig, som billigt var.« Som Johan Friis' Død ikke havde befriet ham fra Pressionen med Hensyn til Oversættelsen, saaledes skaffede heller ikke Peder Oxes Død 1575 ham nogen Frist, hvad Fortsættelsen angik. Andre traadte i hans Sted: Niels Kaas, Jørgen Rosenkrands og flere af Rigets højeste Embedsmænd udpegede Vedel som den Eneste, i hvis Hænder et saadant Hverv kunde lægges, og han begyndte at gjøre sig fortrolig med Tanken om Arbejdet. Imidlertid havde han 1577 giftet sig med Marine Svaning, Historiografens femtenaarige Datter, hvem han atter mistede efter et kort Samliv, en Sorg, der længe gjorde ham arbejdsudygtig: »Studeringer, som forhen vare min højeste Lyst, røre mig nu lidet,« skriver han til Arild Hvitfeld, »og var Du hos mig, vilde Du se, hvorledes mine Muser sørge.« Vennerne søgte at opmuntre ham ved at meddele ham allehaande historiske Sager og antikvariske Mindesmærker; blandt Andet fik han fra Klosterbiblioteket i Sorø

Adam af Bremen

en gammel Pergamentskodex, om hvis Forfatter man kun vidste, at han havde været Kannik i Bremen; Vedel udfandt, at Haandskriftet indeholdt Adam af Bremens Kirkehistorie, og han besørgede 1579 med stor Dygtighed og Lærdom dette for Nordens Historie vigtige Kildearbejde udgivet. Lidt efter lidt begyndte Tanken

Anders Sørensen Vedels Haandskrift.

Af den Rostgaardske Samling. Navnet »Andreas Velleius« fra en Tilegnelse foran i »*Oratio panegyrica*« 1580, Univ. Bibl.

1168. *Hafnia condi cæpta:* fiskebode oc en liden værn som kaldtis Axelhuss.

1348. *Pestis per Europam. vno die* fra S. lauritz afften oc til om anden Dagen døde i lybech 1500.

om Danmarkshistorien atter at sysselsætte ham, og han overrakte Niels Kaas sin Afhandling om den danske Historieskrivnings Methode og Principer: »*Commentarius de scribenda historia Danica*«, senere oversat af ham selv paa Dansk under Titlen »Om den danske Krønike at beskrive«, men først udgivet 1787 af

R. Nyerup. Historieskriveren — siger han i denne omhyggelige Forberedelse til det store Arbejde — maa forud nøje overveje, hvad han vil meddele og hvad han vil forbigaa; han maa begynde med en Beskrivelse over Landet som Begivenhedernes Skueplads, med en Fremstilling af Folkets Oprindelse, Vandringer, Sæder, Sprog og Karakter og med en fast Kronologi, hvorefter enhver Begivenhed henføres til sin bestemte Plads; og naar han derfra gaaer over til selve den historiske Fortælling, saa maa han ikke udbrede sig vidtløftigt over Krigsbegivenheder og ikke indblande i Danmarks Historie de Riger, som nordiske Stammer i andre Lande havde stiftet, men holde sig til det Væsenlige, navnlig til Beretningen om Religionens Fremgang og Indflydelse, og lade Fortællingen uafbrudt skride frem som en Række af Aarsager og Følger. Om Krøniken at skrive.

Mere og mere samlede Anders Vedel sig til Arbejdet. Efterat han havde faaet bestemt Løfte om Svanings Prælatur, naar denne var død, flyttede han 1581 til Ribe, hvor han havde forlovet sig og nu holdt Bryllup med Biskop Hans Lavesens Datter, Hans Tausens Datterdatter Mette, og hvor hans Svigerfader overlod ham en nær ved Bispeboligen liggende Gaard, kaldet Liliebjerget, Vedels Uranienborg, som et samtidigt Perspektiv af Ribe betegner den, mest vel paa Grund af dens høje Kuppel med den anselige Fløjstang, men sikkert ogsaa med Hentydning til de flittige Studier, som skulde bearbejde de under den kubelignende Hvælving indsamlede Forraad. Over Hoveddøren ud til Skolegaden saaes Vedels Bomærke, saaledes som det findes under hans Portrait S. 376: en i en Cirkel indskreven ligesidet Triangel, der ved Halveringslinier, dragne fra de tre Vinkelspidser til deres fælles Skjæringspunkt, var delt i trende Sektioner, som saaledes hver for sig blev ligebenede Triangler med meget stump Vinkel. Den venstre Sektion havde et Røgelsealter som Gudfrygtighedens Symbol og derhos den Devise: *Deum sancte timeto* (frygter Gud paa hellig Vis). Den højre Sektion havde en Blomst som Sundhedens Symbol og Devisen: *Sanitatem tuere diligenter* (plej Sundheden med Omhu). Den underste Sektion havde en Slange, der bider sig i Halen og danner en Cirkel, som Tidens Symbol, samt Devisen: *Tempus dispensa sapienter* (brug Tiden viselig). Ved hver af den store Triangels Sider stod desuden et af Devisernes Begyndelsesbogstaver: D. S. T., med hvilke tre Bogstaver tillige hver enkelt Devises Ord begynde.

Til Udarbejdelsen af Danmarkshistorien var Liliebjerget vel en lun og fredelig Kube, men det stod klart for Vedel, at Stoffet til den maatte indsamles trindtomkring fra, at han maatte kjende sin Skildrings Skueplads af eget Syn og personlig fremdrage, hvad Kirker og Kapitler, Herreborge og Byarkiver gjemte af skriftlige Optegnelser, Folkets Mund af levende Tradition. »Jeg maa vandre om i mit Fædreland og søge gamle Monumenter; jeg maa dog forfare og beskue Landsens Lejlighed, førend jeg kan beskrive den,« sagde han. Efter Svanings Død 1584 havde han faaet det lovede Prælatur, der senere i lang Tid betragtedes som den kongelige Historiografs faste Embedslønning; men til Embedet selv sees han ikke at have faaet nogen Udnævnelse. Paa egen Bekostning foretog han da i Juni 1586 den Rejse, paa hvilken det S. 127 omtalte Besøg paa Hveen blev en Episode af saa stor litterair Betydning, idet det affødte Udgivelsen af den første Folkevisesamling (S. 128-29). Han opholdt sig desuden i Skaane og samlede Oplysninger om Malmø. Aaret efter fuldendte han en almindelig dansk Tidsregning og de danske Kongers Slægtrækker, hvoraf Prøver ere trykte bag i hans 1588 udgivne, i Ribe holdte Ligprædiken over Frederik II. Adskillige Vendinger i denne Mindetale vise os Vedel som den frimodige Mand, der ikke vil sætte Konveniensens Ligprædiken over Frederik II.

Udsmykning over Historiens Kjendsgjerninger og stikke Sandheden under Stolen. Om den formodede Aarsag til Kongens Død taler han rent ud af Posen: »Hans Naade var altid af Naturen i sig selv en før, karsk, tidig Mand, og ikke nogentid, det man veed af at sige, havt nogen synderlig stor Krankhed, saa Hans Naade gik dermed til Sengeleje. Man mener vel, at dersom Hans Naade kunde havt Aarsag, for fremmede Fyrsters og udlændiske Legaters og andre sine gode Mænds daglige Omgængelse, at holde sig fra den almindelig skadelige Drik, som nu over Alverden iblandt Fyrster og Adel og den menige Mand altfor meget gængs er, da syntes for menneskelige Øjne og Tanker, at Hans Naade kunde levet mangen god Dag længer. Men dette er nu forgjæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag«. Slig Tale kunde just ikke klinge godt i Kongesønnens og hans Omgivelsers Øren, og Formynderregjeringen betegner da ogsaa for Vedel som for hans Ven Tyge Brahe et Omslag i hans Skjæbne. Vel fik han kongeligt Pas til en Rejse paa et Aar i Danmark og Hertugdømmerne og Adgang til Arkiverne, men det var ogsaa den sidste Velvillie, som vistes ham. Vedels sædvanlige Grundighed udstrakte Rejsen til henimod to Aar, men dens Udbytte svarede ikke ret til hans Forventninger, og mange Steder modtoges han med Vrangvillie. Efter Hjemkomsten til Ribe skrev han nu imidlertid den udførlige Fortale til Krøniken og skred saa til den egenlige Fortælling; men andre Sysler, bl. A. Udgaven af Folkeviserne 1591, drog ham hyppigt bort fra Arbejdet. Da døde den 29. Juni 1594 hans sidste Velynder, Kansleren Niels Kaas, og samme Dag udgik der Kongebrev til Adelen i Danmark og Norge om at sende Professor Niels Krag, hvad der maatte haves af Dokumenter, eftersom han (anbefalet dertil af den skotske Lærde Petrus Junius) havde paataget sig at beskrive de danske Kongers Bedrifter. Vedel ilede til Kjøbenhavn, for at hævde sin Ret. Han fik Underretning om, at han endnu et Aar maatte nyde sin Understøttelse, paa den Betingelse at han overlod Niels Krag de Aktstykker, han havde indsamlet. Strax efter Niels Kaas' Ligbegængelse forlod Vedel Kjøbenhavn, og faa Dage senere udnævntes Niels Krag til kongelig Historiograf med Løfte om det til Embedet knyttede Prælatur. Samtidig døde Biskoppen i Ribe; Vedel søgte Embedet, men uden at have nogen Støtte paa de afgjørende Steder, og efter godt og vel et halvt Aars Forhandlinger tildeltes det en Anden. Ikke længe efter udløb den Vedel stillede Frist: han maatte afstaa sit Prælatur til Niels Krag og fik Befaling fra Rigsraadet til at udlevere Alt, hvad han havde modtaget af Niels Kaas eller selv samlet paa sine Rejser. Vedel værgede for sit litteraire Eje, saa godt det lod sig gjøre: hvad han havde faaet af Kansleren, sagde han, var kun lidet, undtagen hans »gode Raad og drabelig Mening, som jeg udspurgte hos hannem mundtlig udi de Stykker, som jeg bar Tvivl paa udi vore danske Historier«; heller ikke i Klostre og Domkapitler havde hans Høst været stor, de allerfleste af sine Optegnelser havde han selv uddraget af fremmede Landes historiske Skrifter, og han turde vel forudsætte, at den Dannemand Dr. Niels Krag ligeledes til Prikke havde læst de omliggende Landes Historier, som sig burde, førend han havde begivet sig til vort danske historiske Arbejde alene. Det hjalp altsammen ikke. Flere skarpe Kongebud indtraf og tvang Vedel til Udleveringen af Alt; endog sin Bogsamling, som han havde kjøbt for sine egne Penge, stiller han til Raadighed, skjøndt han da ikke kan tro, at man vil afkræve ham ogsaa den: »Hvad som mine prentede Historiebøger anbelanger, som jeg nu udi tredive samfulde Aar haver selv indkjøbt for mine Pendinge og findes udi mit Liberi, tænker jeg vel ikke, at de af mig begjæres. Dog dersom min naadigste Herre Prinds og Hans Naades

tilforordnede Regjeringsraad ere Noget deraf begjærendes, skal mit ganske Liberi staa aabet fore og paa det Underdanigste meddeles, om de derudaf Noget begjære, forhaabendes, at de ikke begjære Noget med min Skade i nogen Maade.«

Der er en Nemesis i dette. Som Vedel, skjøndt paa en langt hensynsfuldere Maade, havde taget den danske Historieskrivning ud af den gamle Hans Svanings Hænder, saaledes maatte han nu selv overdrage det neppe begyndte Værk til en Anden. Søge vi Grundene hertil, er det vel fyldestgjørende nok at henvise til den yngre Slægt, som var voxet op og vilde til, saavelsom til Vedels Ugunst ved Hove. Men forklarende og for en Del undskyldende for de ledende Personligheder i denne Sag er tillige en Henvisning til Vedels Sendrægtighed i Udførelsen af Arbejdet. Vel var Opgaven næsten uoverkommelig stor og Forestillingerne — i Begyndelsen ogsaa Vedels egne — om det Tidsrum, indenfor hvilket den maatte kunne løses, ugrundet sangvinske; men desuagtet kan man nok forstaa, at Taalmodigheden trættedes hos de Ventende, naar Aar gik efter Aar, uden at der saaes Tegn til nogen Begyndelse. At denne Betragtning har været medbestemmende og Interessen for en Danmarkskrønikes virkelige Fremkomst medraadende, kan ogsaa skjønnes deraf, at der stilledes Vedels Efterfølger en bestemt Frist — sex Aar — til Fuldendelsen af hans Arbejde. Denne Forklaring vil N. M. Petersen i sin elskværdige Varme for det danske Aandslivs Stormænd ikke lade gjælde: »der bør og skal ikke uden afgjørende Grunde falde selv den mindste Skygge paa nogen brav Mands Minde«. De afgjørende — for Vedel ingenlunde i og for sig beskæmmende — Grunde synes os imidlertid at ligge i den Karakteregenskab hos ham, at han af Agtelse for Opgaven og Omhu for at forberede sig værdigt til den dvælede saalænge ved de forberedende Arbejder: Indsamlinger, Betænkninger, Overvejelser og Indledninger, at han bestandig skød selve den resolute Paabegyndelse af Hovedværket ud i Fremtiden, just hvad Wegener kalder »denne evige Opsættelse«, i hvilken han seer den rette Grund til hans Fald. Af Vedels egne Udarbejdelser ere kun »Svend Tveskjægs Bedrifter« og Fortalen til den danske Krønike udgivne længe efter hans Tid (1705); i Haandskrift er Noget bevaret.

Den sidste Snes Aar af sit Liv tilbragte Vedel i Ribe, økonomisk uafhængig, sysselsat med historiske Studier, med lærd Brevvexling, med Opdragelsen af sine talrige Børn og med de Forretninger, hans Stilling i Domkapitlet gav ham at varetage. Fra hans Kannikers Kreds kommer hans personlige Eftermæle smukt til os. »Vi have en Senior — sagde de — der er from og gudfrygtig, klog og raadsnild, der gjerne aabner sin milde Haand for syge og fattige Medmennesker, men ogsaa haandhæver Sandhed, tør vel staa paa Retten og sige Nej for Uret«. Og hvad Vedels litteraire Minde angaaer, da vil, trods Afbrydelsen af hans Livs Hovedarbejde, hans Navn altid lyse blandt den danske Bogverdens største og hans Oversættelse af Saxo, hans Udgave af Folkeviserne bringe Vidnesbyrdene om hans levende Kjærlighed til Fædrelandets Historie og Digtning fjernt frem i Tiden.

Anders Sørensen Vedel døde den 13. Februar 1616. Fuldt udtømmende og med Anvendelse af en sjelden Lærdom er hans Levnet skildret af C. F. Wegener som Tillæg til »Samfundets« Udgave af den fordanskede Saxo 1851.

Langtfra fuld Erstatning for Danmarkshistorien, som den kunde have formet sig under Vedels Behandling, men dog et Værk, som er Fædrelandets Tak værd, ydede Adelsmanden **Arild Hvitfeld** i sin »**Danmarckis Rigis Krønicke**« i 10 Bind, Kbhvn. 1595—1604. Dens Forfatter, Søn af Christoffer Hvitfeld til Berritsgaard A. Hvitfeld.

Suspice quos Spectas HUITFELDI, Patria, vultus
Talis erat vindex nominis ille tui.
Qui seu commissi libraret pondera regni,
Et pacem pariter doctus et arma senex,
Sive renascenti revocans cunabula seclo
Conderet augustâ nobile mentis opus;
Asseruit præsens, elapsumque addidit ævum,
Et geminæ nobis causa salutis erat.
Quid gessere alij, scripsit; quid gesserit ipse
Æternæ studium posteritatis erit. Vitus Bering

Arild Hvitfeld.

Efter Alb. Haelwegs Stik til Folio-Udgaven af Danmarks Krønike 1650.

I Rammen: Arild Hvitfeld, Danmarks Riges Raad og Kansler. — Under Stikranden: Se med Beundring, Fædreland, op til Hvitfelds Aasyn, som Du her har for Øje; saadan var han, der hævdede dit Navn, hvad enten han styrede Rigets ham betroede Vægtskaal som en i Fredens og Krigens

paa Laaland og den berømte Herluf Trolles Søster Øllegaard, blev født den 11. Septbr. 1546 paa Bergenhus, som hans Fader dengang havde til Len. Han fik en udmærket Opdragelse, rejste udenlands næsten i en halv Snes Aar med en dygtig Hovmester og traadte efter Hjemkomsten 1570 ind i Kancelliet, steg som lærd Jurist til Sekretair, Oversekretair, Rigsraad og tilsidst 1595 til Rigskansler. For sin Morbroders og hans Hustrus Stiftelse Herlufsholm blev han Forstander 1583 og virkede for den med en saadan Nidkjærhed og Dygtighed, at han næsten maa regnes for Skolens anden Grundlægger: udgav nye Skolelove, ansatte dygtige Lærere og forøgede deres Antal samt bragte Godsbestyrelsen i fortrinlig Stand. Efter Birgitte Gjøe havde han arvet hendes Mands betydelige Samling af Dokumenter, Manuskripter og Diplomafskrifter til Danmarks Historie, som han fortsatte med stor Iver, besjælet af en levende Interesse for den fædrelandske Krønikeskrivning. Anders Vedel var han en god Ven og sikkert den, der skaffede ham den kongelige Understøttelse til at skrive Danmarks Historie, men det tilfaldt tillige ham som en ukjær Pligt at bebude Vedel denne Understøttelses Inddragelse, da det var blevet de Raadendes Overbevisning, at han aldrig vilde faae sit Hverv fuldført. Omtrent paa denne Tid var det, Hvitfeld selv forsøgte at løse Opgaven, Danmarks-krøniken. dog ikke som pragmatisk Historieskriver, men som Annalist eller kronologisk Samler, idet han refererer Begivenhederne efter Tidsfølgen og bilægger dem med de Arkivalia, han som Rigskansler havde let Adgang til, saavelsom med de Dokumenter, han paa anden Maade kunde skaffe tilveje. Trods de Unøjagtigheder, der have indsneget sig hist og her, og trods den ufuldkomne Form er Hvitfelds Danmarkshistorie et saare vigtigt Arbejde i vor Litteratur, i mange Henseender et Kildeskrift, i hvert Fald et indholdsrigt historisk Magazin for senere Forskere. Den gaaer fra Kong Dan til og med Christian III., men er skreven i omvendt Orden: først sidstnævnte Konges Historie, udgiven 1595, derpaa Christiern II.s Historie, udført efter at Hvitfeld havde faaet mere Ro og Stunder ved at unddrage sig den daglige Hoftjeneste, dernæst under hans Otium paa Dragsholm, til hvilken Besiddelse han havde trukket sig tilbage, Frederik I.s og Christiern I.s Historie, saa Fortsættelsen af Saxo fra Knud VI. til Oldenborgerne og endelig 1603 den samme Periode, som Saxo har behandlet, men kun følgende ham i »Alt, hvad som troligt er; vil Nogen læse Fabel og Eventyr, saa maa han søge dem paa andre Steder«. Tiende Bind, som afsluttede Værket 1604, omhandler Kirkens Historie eller »Bispekrøniken«. Herefter tog Hvitfeld fat paa Frederik II.s eller sin egen Samtids Historie, som han menes at have faaet fuldendt, men den blev ikke udgiven og er nu tabt. 1602 besørgede han en Udgave af Ælnoths Knuds-Krønike (S. 8-10).

Sin Danmarkshistorie har Hvitfeld skreven, siger han selv, »opvakt dertil af naturlig Lyst og af Kjærlighed til mit Fædreneland, som Gud haver os alle indgivet, thi vi ikke ere fødte, som Plato mærkeligen siger, os selv til Gavn, men ere en Del pligtige vort Fæderneland, en Del vore Venner. Med stor Møde og Umage haver jeg brudt Isen for Andre og selv gjort *chronologiam temporum* (Tidsfølgen) og Historien«.

Gjerning lige kyndig Olding, eller han kaldte det sig gjenfødende Olds Vugge tilbage og grundlagde et ophøjet Sinds berømmelige Værk. Han værnede om den nuværende Tid og føjede den svundne Tid til og var for os Ophav til en dobbelt Frelse. Hvad Andre have udført, har han beskrevet; hvad han selv har udført, vil Efterverdenen granske til evig Tid.

Arild Hvitfeld døde den 16. Decbr. 1609 paa Herlufsholm, hvor han beboede to Værelser ud til Susaaen. Da han var ugift — efter hvad der siges,

Arild Hvitfelds Haandskrift.

Af et Brev til Anders Krag i Konsistoriets Arkiv.

... Kiøbnehaffn Huilcket Breff i Sielff kunde offuer antuorde till hannem Fanger i widere beskeden der paa Kiere Her Docter Jeg gior Altiid huis eder kiert er Will her Met haffue eder Gud Befalledt *Actum* Truggeuelde thend 11 Nouemb *Anno* 95 Arrild Huitfeldt.

fordi han antog, at kun den Ugifte havde tilstrækkelig Tid til alvorlige Studier — kunde hans faa Fornødenheder let tilfredsstilles her uden Byrde for Stiftelsen.

Et Kvistværelse rummede hans Bibliothek, af hvis sjeldne Haandskrifter en Del nu høre til Universitetsbibliothekets kosteligste Eje. Bag Altret i Herlufsholms Kirke er hans Grav, og hans Portrait hænger i Skolens Spisesal.

Kun en ringe Brøkdel af det Arbejde, Niels Krag havde paataget sig at udføre efter Vedel, fik han tilendebragt; var han maaske mere energisk eller mindre samvittighedsfuld end Vedel, saa var til Gjengjæld hans Tid for splittet til en samlet Virksomhed. Han var en Ripenser, blev Student i Kjøbenhavn 1568, Dr. juris i Frankrig 1588, extraordinair Professor i Historien 1589 og Professor i Græsk 1592. Hans dygtige Kundskaber og hans smidige Væsen førte ham ind paa den diplomatiske Løbebane, og han blev jevnlig brugt som politisk Sendebud til fremmede Hoffer, saa jevnlig, at hans Kolleger ved Universitetet klagede over hans Forsømmelser; men det faldt den ved Hove yndede Professor let at faae udvirket en Ordre, i hvilken det paalagdes de andre Professorer at varetage hans Embede, naar han var forhindret ved Fraværelse. Paa en Mission til Skotland vandt han Kong Jakobs Yndest ved sin raske Færd imod Bothwell, da denne vilde bryde ind i Kongens Værelse; i England blev den aldrende Dronning Elisabeth ganske indtagen i hans belevne Væsen, efterat han i en offentlig Oration havde fremhævet hendes Dyder og Dejlighed; ogsaa til Polen og til Kongressen i Embden sendtes den snilde Diplomat. Det var tildels denne udenlandske Anerkjendelse, særlig, som allerede bemærket, skotske Lærdes Anbefaling, det skyldtes, at N. Krag betragtedes som den habileste Mand til Udarbejdelsen af Danmarkshistorien. Men allerede i Maj 1602 døde han, efter at han Aaret iforvejen havde nydt endnu to Udmærkelser: at blive valgt til Universitetets Rektor, og at faae Udnævnelse som Forstander for Sorø Akademi, den højeste Embedsære, som kunde times nogen Uadelig. Af Danmarkskrøniken forelaa da kun de første sexten til sytten Aar af Christian III.s Historie, skjøndt den Frist var udløben, i hvilken Krag havde lovet det Hele færdigt. Disse »*Annales Christiani III.*« fortsattes indtil Kongens Død af Stephanius, bleve 1737 udgivne af Gram og 1776—79 oversatte paa Dansk med Anmærkninger og Tillæg af Sandvig. N. Krag.

En af de følgende kongelige Historiografer var Claus Christoffersen Lyskander, hvis videnskabelige Ry har lidt en haard Medfart af Efterverdenen, og — det maa indrømmes — ikke med Urette; thi den kritikløse Sammenblanding af fuldstændig uhjemlede Sagn med historiske Kjendsgjerninger, ofte sammenknyttede ved Hjælp af egen Tildigtning, naaer sit Højdepunkt hos ham. Han blev født 1556 i Nørrevram Præstegaard ved Helsingborg og blev selv Præst i Herfølge paa Sjælland 1587. Han gav sig meget af med historiske Studier, og da Udarbejdelsen af Danmarks Historie stadig laa Regjeringen paa Sinde, at vi dog ikke skulde vedblive at staa tilbage heri fremfor andre Folk, og at fremmede Nationer maatte kunne lære de Danskes Bedrifter at kjende, faldt Udnævnelsen til kongelig Historicus 1616 paa Lyskander, med Paalæg til ham om, at han »inden sex Aars Tid udi det Længste« skulde have udarbejdet Krøniken »fra *Christiano 3* og *Frederico 2*, og siden paa de andre fremfarne og forrige Konninger indtil *Frotonem* (Frode), og supplere Alt, hvad som fattes udi *Saxone*; og forskrevne Historie skal skrives paa Latin paa det Allerflittigste med al omstændig Lejlighed, som det en ret, god *Historico* egner og bør«. Den eneste — hvad Omfang angaaer dog ganske respektable — trykte Frugt af denne Lyskander paalagte Virksomhed blev »De danske Lyskander.

Vil fordi Magnif: D. Rector vere
gierne hoss Eder vndskyllet, at ieg her inden haffuer
giffuet saadant ansuar, Er ellers offuerbodig at
beuise Eder paa eders Embeds vegne hues lydighed
oc reuerentz ieg plictig Er. Eder her met gud

Nic. Cragius

Niels Krags Haandskrift.

Af en Skrivelse til Universitetets Rektor paa det St. kgl. Bibliothek.

Vil fordi Magnif. D. Rector vere gierne hoss Eder vndskyllet, at ieg her inden haffuer giffuet saadant ansuar, Er ellers offuerbodig at beuise Eder paa eders Embeds vegne hues lydighed oc reuerentz ieg plictig Er. Eder her met gud. Nic. Cragius.

Kongers Slægtebog« eller, som dens Titel lyder i sin noget pralende Vidtløftighed: »En kort Summa over den danske Historia fra Verdens Begyndelse til nærværendes og nuregjerendes stormægtige Fyrstes, Hr. Christian den Fjerdes o. s. v. Tid og Regimente, forfattet udi de danske Kongers Slægtebog, saameget man af gamle og sandfærdige danske, cimbriske, gothiske, italienske, hispanske, frantzoske, engelske, skotske, longobardiske, normanniske, polske, tydske, sachsiske, frisiske etc. Historier, Antikviteter og Dokumenter haver at forfare« (1622; 708 Sider i Folio, foruden et Par Fortaler). Uden Gisningens beskedne Henstilling, uden nogen hypothetisk Reservation, faaer Lyskander her ved Hjælp af den fantasirige Gullandske Theori (S. 235) sammentømret et tilsyneladende historisk paalideligt Slægtregister, som viser den danske Kongeslægts umiddelbare Nedstamning fra Adam Led for Led og dens Forbindelse gjennem Sidelinier med alle Europas Konge- og Fyrstefamilier. Indledet, som dette Hjernefoster blev, med samvittighedsfulde Betragtninger over Historieskriverens Sandhedspligt og over Nødvendigheden for et Folk af at kjende sin Oprindelse og sin Fortid, maatte denne Paavisning af den danske Kongeslægts Ælde udøve en betagende Virkning paa Samtiden og styrke dens Selvfølelse og Fædrelandskjærlighed ved at vække Forestillingen om dens historiske Sammenhæng med Verdens Begyndelse. Endnu Grundtvig vidner (i »Saga«, 1812) om de stærke Barndomsindtryk, han modtog af denne Læsning:

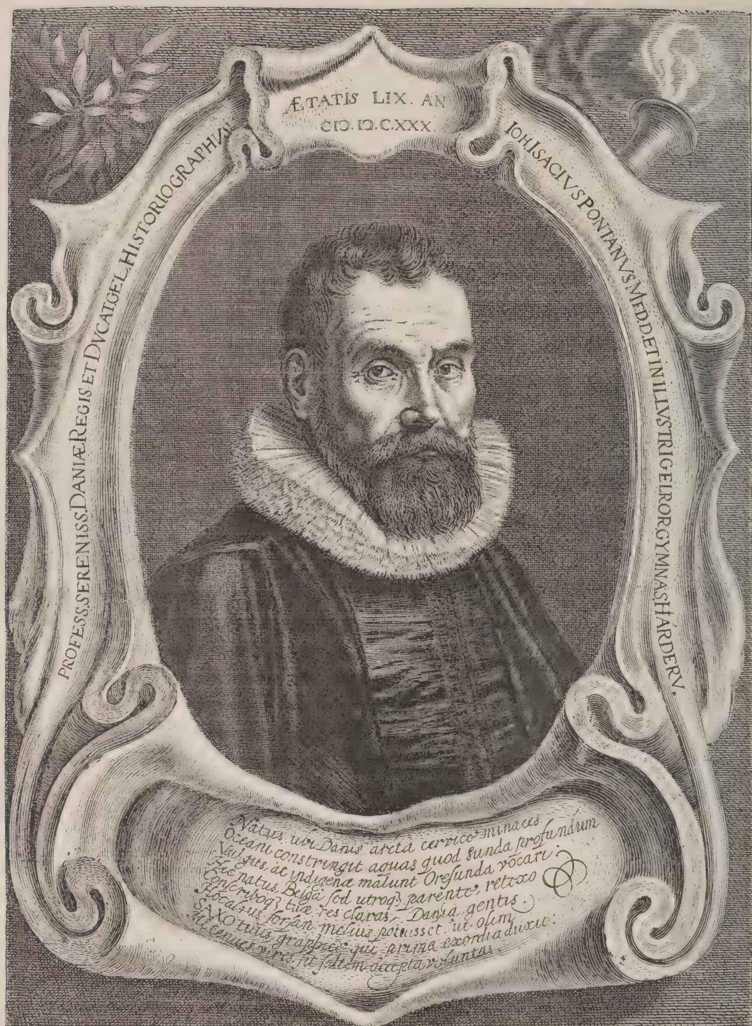
Claus Chr. Lyskander.

Efter Magnus Petersens Gjengivelse af Portraitet paa Gravmælet i Herfølge Kirke.

Med de tykke Foliander,
med sin Ramus og Lyskander
maatte Fader rykke frem,
knap jeg kunde bære dem;
men det var en Hjertens Glæde,
naar jeg først kom ret til Sæde,
saae det danske Kongeblod
springe af sin dybe Rod

midt i Adams Paradis,
saae det rinde, saae det bruse
rundt i alle Kongehuse,
delte paa min egen Viis
Nød og Sejer, Had og Pris
ærlig med hver Herrestamme,
som vor fælles gamle Amme
havde fostret kjæk og stor.

Da Grundtvig læste Lyskanders Slægtebog, havde Kritiken, særlig Grams og Holbergs, dog forlængst brudt Staven over dens Fantasterier, og den betragtedes

Isac Isaxs pinxit *J. V. Velde Sculpsit*

Johan Isaksen Pontanus.

Efter et Stik i hans »*Historiæ Danicæ libri X*«. Amsterdam 1631.

I Rammen: Joh. I. Pontanus, Doctor i Medicinen og Professor ved det berømte Gelderske Gymnasium Harderwyck, Kongen af Danmarks og Hertugdømmet Gelderns Historiograf. 59 Aar gl. 1630. — Paa Skriftpladen: Jeg er født der, hvor det Vand, som man i Almindelighed kalder det dybe Sund, men som Indbyggerne hellere ville høre kaldt Øresund, med sin snevre Hals aflukker Oceanets truende Bølger for de Danske; her er jeg født, men begge mine Forældre vare Nederlændere; nu opruller jeg paany og beskriver dit Folks berømmelige Bedrifter, Danmark! En Anden vilde maaske kunne have gjort det bedre, som fordum din Saxo, der gav en malerisk Fremstilling af din første Begyndelse. Mine Kræfter ere kun svage; gid man idetmindste vil anerkjende min Villie.

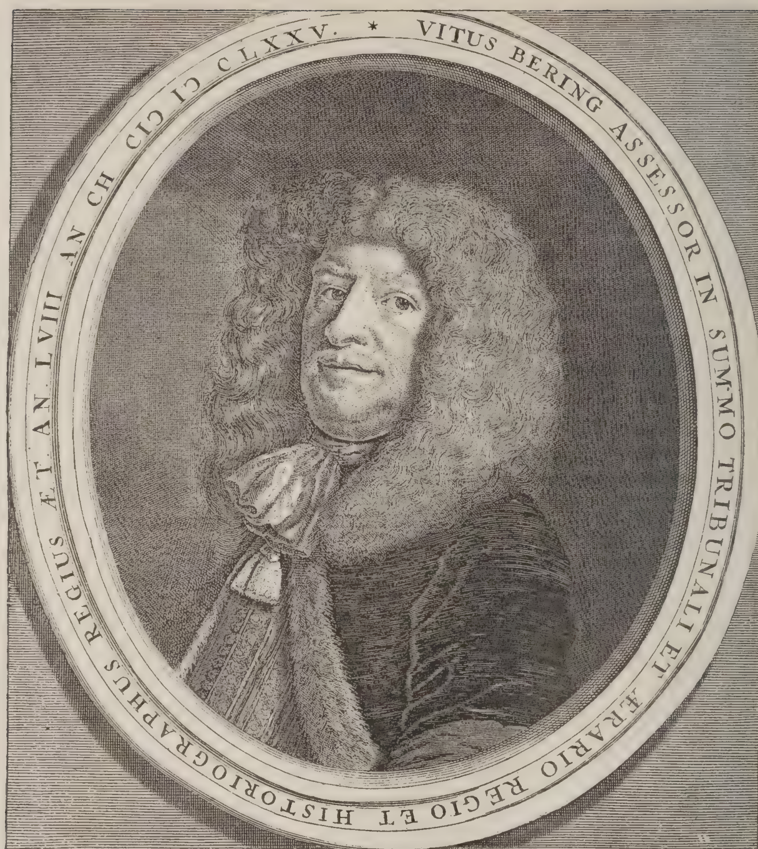
udelukkende som et Monstrum i den historiske Litteratur, over hvilket man helt glemte dens Forfatters øvrige Fortjenester: som dansk Digter med en for den Tid ikke almindelig Jevnhed og Lethed i det sproglige Udtryk og som Samler af det første danske Forfatterlexikon: »*Scriptores Danici*«, vel ikke fuldt paalideligt, men dog af ikke liden Betydning for Kjendskabet til tidligere dansk Litteratur. — Lyskander døde den 13. Januar 1624. Hans Levnet er skrevet og hans »*Scriptores Danici*« udgivet af H. Fr. Rørdam 1868.

Nærmest for Udlandet blev Danmarks Historie skreven af Johan Isaksen Pontanus, dansk Historiograf og danskfødt, men af fremmed Slægt og virkende udenfor Danmark. Hans Fader var en Hollænder og hollandsk Konsul i Helsingør, hvor Sønnen kom til Verden 1571. Han gik i Skole i sin Fødeby, senere i Amsterdam, studerede ved hollandske Universiteter og var Professor i Historie ved Gymnasiet i Harderwyck, da Kansleren Johan Friis 1618 opfordrede ham til at skrive den danske Historie og i den Anledning skaffede ham den ovenfor nævnte Værdighed, som han saaledes beklædte samtidig med Lyskander. Pontanus' »*Rerum Danicarum Historia*« kan nærmest betragtes som en paa godt Latin udført Oversættelse af Hvitfeld, men med endel Berigtigelser og tillige omfattende Frederik II.s Historie. Pontanus døde 1639 i Harderwyck. Pontanus.

Fra Holland indkaldtes ligeledes den berømte Filolog Johan Meursius (de Meurs) som Historiograf (f. 1579, d. 1639). Han blev Professor i Historien i Sorø, besørgede en Udgave af Ælnoth og skrev en »*Historia Danica*«, i sig selv uden Værd, men forsynet af Gram med et lærd Apparat af Anmærkninger. Den er optagen som 9. Bind i den smukke florentinske Udgave i tolv Foliobind af Meursius' samlede Værker. Meursius.

Stephan Hansen Stephanius (f. i Kjøbenhavn 1599, d. 1650) har gjort sig højt fortjent af den historiske Litteratur som Udgiver af Svend Aagesen og Saxo og som Forfatter af lærde Anmærkninger til Sidstnævntes Historie. Som Fuldender af N. Krags »Annaler« have vi nylig nævnet ham. Trods alle Bestræbelser af Hovmesteren og de Højlærde i Sorø, hvor Stephanius var Professor i Historien, gik hans kostbare Bibliothek og Haandskriftsamling over i svensk Eje. St. Stephanus.

Vitus Bering, hvem adskillige af nærværende Værks Portrait-Underskrifter have lært os at kjende som latinsk Poet, vandt sig ogsaa et Navn som historisk Forfatter. Han blev født 1617 i Viborg, blev 1635 Student fra sin Fødebys Skole, rejste udenlands 1639 og blev efter sin Hjemkomst 1650 den første *professor poëseos* (Prof. i Poesi) ved Kjøbenhavns Universitet, men gik endnu samme Aar til Sorø som Professor i Historie og kgl. Historiograf. Allerede to Aar efter forlod han Sorø og drog til Skaane, for paa Skabersø-Gaard at arbejde i Ro paa Danmarks Historie; men efter den nævnte Landsdels endelige Afstaaelse til Sverig 1660 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, blev Assessor i Kammerkollegiet og Højesteret og døde 1675. Først efter hans Død udkom hans historiske Arbejder: »*Obsidio Hafniensis*« (»Kjøbenhavns Belejring«) 1676, en Beretning om Carl Gustafs Tog mod den danske Hovedstad; og »*Florus Danicus*« (»den Bering.

Vitus Bering.

Titelkobber til »*Florus Danicus*« 1698.

I Rammen: V. B., Assessor i Højesteret og Kammerkollegiet, kgl. Historiograf, 58 Aar gl. 1675. — Under Stikranden: Det guddommelige Aasyn præger sig i den tynde Metalplade, og Malmet, der har faaet Liv, studser over, hvad der er nedlagt i det, hvorved Heltenes Aske aander og ved hvis kraftige Værn Grave faae nyt Liv, mere blomstrende end deres (ɔ: de Dødes) Vugge. Berings dugfriske Veltalenhed har bortrystet den skjæbnebestemte Død og den svage Alderdoms Værk. Ved sin latinske Veltalenhed udæsker han Smyrnas Olding (ɔ: Homer) til Kamp; han overgaaer din Gud, Du lærde Mantua (ɔ: Virgil). For denne Veltalenhed maa skjule sig Alt, hvad Verona opregner som sit Værk (ɔ: Catulls Digte), Alt, hvad Calabreren (ɔ: den gr. Digter Qvintus) har frembragt, Alt, hvad Ibereren elsker (Lucanus?). Du, Zeuxis, betyder ikke noget; ved sit eget Digt har han malet sit Aasyn saa levende, at det smudsige Møl frygter den stygge Hungersdød.

danske Florus«, ɔ: en romersk Historieskriver paa Trajans og Hadrians Tid) 1698, et rigt udstyret, anseligt Foliobind, indeholdende Danmarks Historie fra Kong Dan til Christoffer af Bayern.

Peder Hansen Resen, Biskop Hans Povelsen Resens Sønnesøn, udgav P. H. Resen.
1680 Frederik II.s Krønike, en ukritisk, men underholdende og i sin Tid

Portrait af Præsident i Kjøbenhavn
Peder Hansen Resen.

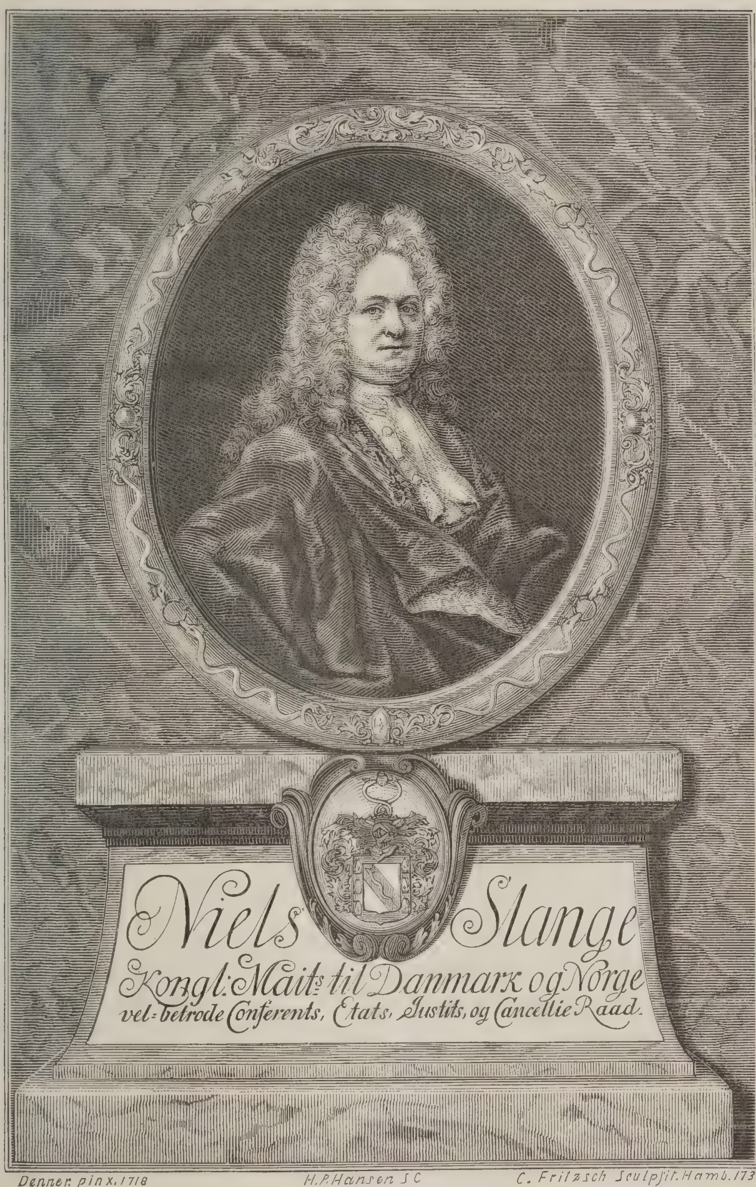
meget læst historisk Fremstilling, efter Nogles Mening det af Hvitfeld efterladte Haandskrift, medens Andre holde for, at Lyskander er Forfatteren, og det ialtfald er sikkert, at den lærde Adelsmand Axel Gyldenstjerne har en ikke ringe Del deri, da Syvaarskrigen er skildret paa Grundlag af den Fremstilling, han har givet af samme. Peder Resen var født i Kbhvn. 1625, blev Doctor juris i Padua, 1664 Borgemester og 1672 Præsident i Kjøbenhavn, optoges i Adelsstanden 1680 og døde 1688. Han udgav Kobberne til »*Atlas Danicus*« 1677, Tegninger og Kort af Kjøbenhavn og andre danske Byer, meget vigtig for Kjendskabet til de danske Byers topografiske og Bygningsforhold; af Skriftet selv ere kun Brudstykker trykte; endvidere Vøluspaa og Havamaal i Gudmund Andersens (se S. 403) Bearbejdelse, endel af Snorres Edda med Benyttelse af Islænderen Magnus Olafsens Oversættelse, samt flere af de gamle Love. Sin betydelige Bogsamling skjænkede han til Universitetsbiblioteket.

N. Slange.

Christian IV.s Historie blev skreven af Niels Slange, hvorvel det færdige Værk, saaledes som det omsider udkom 1749, nok saameget skyldes en anden Pen som hans. Niels Slange var en Søn af den bekjendte Provst i Slagelse Peder Villadsen, der med saamegen Snarraadighed og Kløgt stod Hans Svane bi under Forberedelserne til Forfatningsforandringen 1660 og lønnedes med den viborgske Bispestol. Den Yndest, Faderen havde erhvervet sig hos Enevoldskongen, strakte sig ogsaa til Sønnen, der — født 1657 — blev Sekretair i det danske Kancelli 1681, Assessor i Kancellikollegiet og Højesteret 1702. Han døde som firsindstyveaarig Olding 1737, levede altsaa et godt Stykke ind i det næste Tidsrum, og hans »Christian IV.s Historie«, som først udkom tolv Aar efter hans Død, hører saaledes egenlig hjemme i den holbergske Periodes historiske Litteratur. Niels Slanges virksomste Levealder falder imidlertid i det lærde Tidsrum, hans Samlinger bleve til i dette, og hans Fremstilling bærer dets Præg i Behandlingens Vidtløftighed og den annalistiske Ordning af Stoffet. Men i den lærde Grams Person traadte det følgende Tidsrums historiske Kritik udfyldende, rettende og oplysende til, saa Værket ligesaa meget er hans som Slanges og for en stor Dels Vedkommende — Begivenhederne efter 1613, udførte af Gram efter Slanges Død, men overensstemmende med den oprindelige Forfatters Plan og Behandling — næsten maa betragtes som Grams Arbejde; forresten døde ogsaa han fra det, og først Langebek lagde sidste Haand paa Værket.

Jammersmindet.

En egen Stilling i den historiske Litteratur indtager et Memoireværk, som først vor Tid har fremdraget og læst med den Deltagelse og Beundring, der følger det Store i Livet, om det end ligger fjernt tilbage: »Den fangne Greffwinne Leonoræ Christinæ Jammers Minde«, udg. 1869 af Soph. B. Smith, senere gjentagne Gange oplagt paany. Disse Leonora Ulfelds mærkelige Optegnelser fra hendes lange Fængselstid, hvilke ejedes i Manuskript af hendes Descendent, Grev J. Waldstein Wartemberg i Wien, ere ikke de eneste Levninger af denne højtbegavede og karakterstærke Kvindes Forfatterskab: flere Digte af hende have været trykte, et Brudstykke af et Værk om »Heltinder« forefindes efter hende, og en Selvbiografi opbevares i Afskrift (paa Fransk) paa det St. kgl. Bibl. Intet af disse Arbejder kan dog maale sig i Interesse med »Jammersmindet«, gjennem hvis kraftige, uforbeholdne Skildring Billedet af Forfatterinden og hendes Tid træder lyslevende frem. Hvad dette personlige og kulturhistoriske Moment angaaer, da

Efter Denner's Maleri. Titelkobber til »Christian IV.s Historie« 1749.

har det alt grebet og vil endnu bestandig gribe Tusinder, saa det er overflødigt at dvæle ved Skriftets velkjendte Indhold; med Hensyn til dets litteraire Værd underskrive vi Udgiverens Ord, der betegner »Jammersmindet« fra Formens Side som »det 17. Aarhundredes første danske Prosaværk.« Ogsaa om Leonora Ulfelds poetiske Begavelse bringer det Vidnesbyrd; her maa det være nok at minde om de to ligesaa jevne som indholdstunge Linier, hun i sit Fangenskab indsyede paa sin Ligpude:

Hvormangen Tankespaan og Hjertens Sukkeknude
tilsammen flettet er paa denne Brudepude!

Abs. Pedersen.

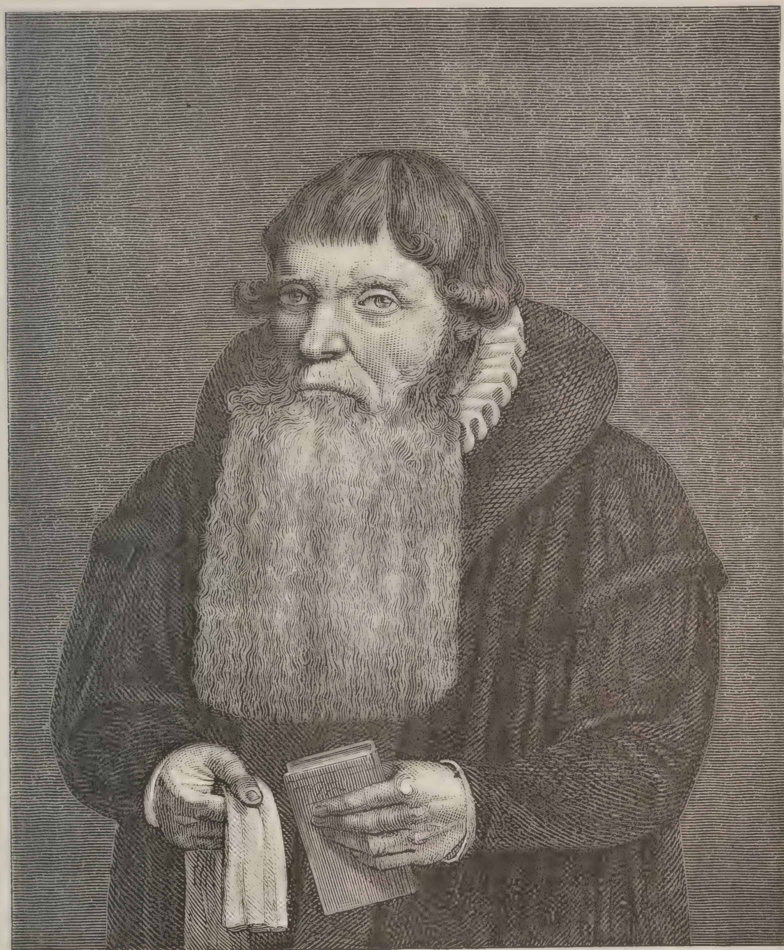
Norges Historie og Beskrivelse sysselsætter adskillige af Tidsrummets norske Forfattere, blandt hvilke Absalon Pedersen, stundom kaldet Beyer, fortjener at fremhæves. Han var født i Bergens Stift omtrent 1528, gik i Skole i Bergen og sendtes af sin Velynder Biskop Geble Pedersen til Kjøbenhavns Universitet 1544. I fem Aar var han i Huset hos Biskop Peder Palladius, blev senere Magister i Wittenberg og 1553 Lektor i Bergen, hvor han tilbragte Resten af sit Liv, og til hvilken By hans Forfattervirksomhed er nær knyttet. Hans vigtigste Arbejde er nemlig den bergenske Kapitelsbog eller rettere Dagbog for Aarene 1552—72, et Skrift, der indeholder fortrinlige Bidrag til en Skildring af Sædernes Historie i det 16. Aarh. Skriftet er i vor Tid blevet udgivet af N. Nicolaysen (»Norske Mag.« I.), der siger om det: »Hvad Indholdet angaaer, da vrimler Bogen rigtignok af en Mængde Smaating, ikke sjelden endog de ubetydeligste Enkeltheder; men disse ere ikke altid rene Snurrigheder, som blot for et Øjeblik kunne give Morskab og opvække Latter; ofte fremgaaer deraf hele kulturhistoriske Billeder. Andre Steder falder der en mærkelig Klarhed over Tilstanden her i Landet (Norge) og dets offentlige Styrelse; vi træffe Oplysninger, som ikke kjendes fra andre Kildeskrifter, og det angaaende Begivenheder, f. Ex. Syvaarskrigen, der ere af stor Vigtighed ikke alene for Norge, men ogsaa for hele Norden. I eet Punkt er Bogen endog kanske uden Sidestykke i de tre nordiske Riger, forsaavidt der neppe findes nogen Anden, der for et bestemt Tidsrum og saa levende, man kunde sige daguerreotyperer en hel By og dens Indbyggeres Liv næsten i enhver Retning, saaledes som Tilfældet her er med Hensyn til Bergen i Aarene 1560—72. Forfatteren gjør derhos et stærkt Indtryk af at være en sandhedskjærlig Mand, om han end viser sig hildet af Tidens Fordomme og Overtro.« — Ligeledes har en dygtig og fortjenstfuld »Norges Beskrivelse« Absalon Pedersen til Forfatter. Det samme Emne er behandlet af Norderhou-Præsten Jonas Ramus, den kloge og behjertede Anna Colbjørnsens Mand (f. 1649, d. 1718), der 1689 i Christiania udgav »*Norvegia antiqva et ethnica*«, senere oversat og forøget af Forfatteren selv som »Norriges Beskrivelse« Kbhvn. 1715.

J. Ramus.

P. Clausen.

Hvad Vedel udrettede for den danske Historie ved Oversættelsen af Saxo, gjorde Præsten i Undal Peder Clausen (*Undalinus*) for sit Fædreland ved Oversættelsen af Snorre Sturlasons »Heimskringla«. Peder Clausen (1545—1623) var en kraftig og nidkjær Præst, en ivrig Forkæmper for Lutherdommen i en Egn, hvor Papismen havde et stærkt Tag i Befolkningen; dertil var han en lærd Mand der forenede historiske Studier med naturhistoriske Interesser. Sproget skrev han klart og rent, jevnt og fatteligt, og disse stilistiske Fortrin hævde hans »Norske

Kongers *Chronica*« en høj Plads blandt de sproglige Frembringelser fra hin Tid. Det var Norges Statholder, Axel Gyldenstjerne (S. 392), der tilskyndede ham til Arbejdet, og Oversættelsen forelaa færdig 1599; men skjøndt Peder Clausen levede

Peder Clausen.

Efter Portraitet i Undals Kirke.

Titelkobber til Jac. Aalls Oversættelse af »Heimskringla«. Christiania 1838—39.

endnu en rum Tid efter, oplevede han dog ikke at se den udgiven. Til alt Held kom Haandskriftet omsider Ole Worm ihænde, og under hans Auspicier blev det udgivet af den driftige kjøbenhavnske Boghandler Jochum Moltke 1633 og blev

i Tidens Løb en sand Folkebog, hvis befrugtende Indflydelse spores hos mange af de senere Tiders Skjalde. Ogsaa en »Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse« (Kbhvn. 1632) skyldes Peder Clausen.

Hans Nansen.

Af de geografiske Skrifter er det mærkeligste Hans Nansens »*Compendium Cosmographicum*, Det er: En kort Beskriffvelse ofver den gandske Verden«, Kbhvn. 1633 og mange senere Oplag. Forfatteren er den samme djærve Personlighed, der senere som første Borgemester stod i Spidsen for Kjøbenhavns Borgerskab under Belejringen og derefter var dets Fører paa Rigsdagen. Han var en Borgersøn fra Flensborg, født den 28. Novbr. 1598, og havde tilbragt sine Ungdomsaar paa Handelsrejser i Ishavet, saavel til de nordlige russiske Havne som til Island. Det er sagtens paa disse Farter, hans geografiske Interesse er bleven vakt og hans Tanker henledede paa den praktiske Nytte af et Skrift som det, han forfattede. Det aabnes med en astronomisk og meteorologisk

Hans Nansen.

Efter en Vignet i Hofmans »Danske Adelsmænd«.

Del, som Longomontan gjennemsaa. »Verden — saaledes begynder denne Bogens »første Part« — derved forstaaes det underlige skjønne og herlige Bygning Himmel og Jord og Alt, hvis derudi befattet er, af Gud Allermægtigste skabt af Intet udi de første sex Dage ved sit almægtige Ord og forordnet til, at Gud som den rette Bygmesters Almagt og Ære deraf kunde blive kjendt, og at det menneskelige Kjøns Vaaning og Ophold der udi og paa skulde være.« Den anden Part »formelder korteligen om alle de Kongeriger og Lande, som er paa Jorden«. Vor Verdensdels Fortrin fremhæves fremfor de øvriges: »Europa, som er den første Part af den gamle Verden, er vel den mindste Part, men er dog den bedste Del, thi den overgaaer de andre Parter med mange skjønne store Stæder, med mægtige Krigsøverster og gemene Soldater, med mange vise og meget forstandige Folk udi adskillige Kunst, med mange utallige kostelige Skibe, hvormed Europæ Indbyggere besøger alle de andre Verdensparter; der er ejheller mange øde Pladser udi Europa, saa som der er udi Asia eller Africa, men er mest allesteds besat med Folk.« Amerika er

CO

E

ſtriſ
ſte V
Himm
Planet
ſaa o
te

Diſ
Ste
oc S
Vijdſ
Cro
ſ

Pren
Nielſ
r

COMPENDIUM COSMOGRAPHICUM.
Det er:
En kort Beskriffvelse ofver den gandske Verden / Hvor vdi Formeldis om Himmelen/Soel oc Maane/sampt de andre Planeter oc Stierner / deris Bevægelse oc Lob / saa oc de fire Elementer huis der vdi er befattet/Jorden met sine mange Kongeriger Lande oc fornemste Stæder.
Desligeste om Siøen oc Siøfarten/sampt Stiernernis oc Solens Declination, met andre Vijdskaber der til tienlig. Saa oc en liden Cronologia om det fornemste som i Verden sig haffuer tildraget. Paa Ny igien nemseet oc forbedret/
Aff
Hans Nansen.

Prentet i Kiøbenhaffn/aff Tyge Nielsen/paa Peder Andersen Bogførers bekostning/ oc findis hos hannem til kiøbs Aar 1638.

116 Compendium

Judland der iere 9 Førstendomme/ som ere Vendsyssel/ Himmersyssel / Haresyssel/ Løffversyssel/ Opsyssel/ Emmersyssel/ Vaaresyssel/ Salingsyssel oc Jellingsyssel/ grentzer med den sønder side til Førstendom Sleßvig/paa de andre sider er det aff Siøn omgiffven/der iere de fornemste Steder/Ribe/Aarß Aalborig/Viborig/Kolding/Randers/Horsens/ Veile/ Holstbro/Ringkiøbing/Mariagger oc andre.

Sieland er skønt fructbar Eiland/ liggendis 8 Mile sydost fra Judland. 4 Mile østen fra Fyen/oc 1 Mil Vesten fra Skaane. Der vdi ere de fornemste Stæder/ Kiøbenhaffn er Hoffvitstaden i Danmarck/ Helsingør huor hans Mayest. faar stor Told aff huis Skibe oc Gods/ som ville aff Vestersiøen i Østersiøen oc aff Østersiøen i Vestersiøen/ der hoß er det skøne Slot Croneborg/Kiøge/Roskild Kallenborig/ Vordingborig/Holbeck/ Slagelse/ Nedsted/ Korsør/ Slangerup oc andre/ saa oc det meget kostelige Slot Fredrichsborig ligger 4 Mile fra Kiøbenhaffn.

Amager er skønt fructbar Eyland/ liggendis strax hoß Sieland/ der paa er den Stad Chri-

Titelblad og Textside af Hans Nansens "Compendium Cosmographicum".

2. Udg. Kbhvn. 1638.

naturligvis ikke meget kjendt; det yder kun Stof til en halv Snes Sider. Bogens tredie Del optages af praktiske Navigationsregler, og fjerde Del indeholder en historisk Kronologi fra Aar 1, da »Gud Allermægtigste skabte Himmel og Jord«, til Aar 3963, da Christus blev født, og saa atter fra denne nye Tidsregnings Aar 1 til Bogens Udgivelsesaar. Aar 1850 efter Verdens Skabelse »skal Julland først være bleven besat med Folk af Gomer den Unge, som var Jafets Søns Sønnesøn, de udi Julland bleve da kaldet Cimbrer, saa og Vuter eller Juter«; 2910 (altsaa c. 1000 Aar f. Chr.) »blev Dan den første Enevoldskonge over Sjælland, Julland Skaane og de andre tilliggendes Lande, som samtlig af hannem bleve kaldet Danmark.« Nærmere op mod Forfatterens egen Tid optegnes Begivenhederne, som rimeligt er, mere i det Enkelte; Trediveaarskrigens Episoder følges fra Trin til Trin, og under Aaret 1628 anføres der, at det »den 29. Januari var en stor Storm, saa at om Natten Klokken ved Et slet, da faldt S. Nicolai Kirkespir i Kjøbenhavn langs ad Kirken og ganske nedslog den store Hvælving. Der faldt og et lidet Spir af vor Frue Kirke. Iligemaader omblæste sammetid Kongens Ladegaard uden Nørre Port og ihjelslog meget Kvæg. Kongens Stald ved Helsingør omblæste ogsaa og ihjelslog mange skjønne Heste sammetid.«

Andre geografiske Skrifter fremkaldtes af de under Christian IV. foretagne Udenlandsrejser, saaledes Ove Gjeddes til Ostindien og Normanden Jens Munks med 64 Mand begyndte, men kun med Kapitainen selvtredie i Behold endte Polarexpedition, beskreven i hans »*Navigatio Septentrionalis*, Det er: *Relation* Eller Bescriffuelse, om Seiglads oc Reyse, paa denne Nordvestiske *Passagie*, som nu kaldis *Nova Dania*: Igiennem *Fretum Christian* at Opsøge«, 1624, udgiven paany 1883 med Indledning, Noter og Kort af P. Lauridsen. O. Gjedde. Jens Munk.

Et betydeligt Værk, det første af den Art, vi nutildags indordne under den statistisk-topografiske Litteratur, men her udvidet ved Optagelse af adskillige paa det praktiske Liv beregnede Formularer og Anvisninger, foreligger i Normanden Arent Berntsens »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed«, udkommet i Kbhvn. 1656. Det er et meget udførligt, med stor Flid samlet, paa statistiske Data og nationaløkonomiske Meddelelser rigt Opus, delt i fire Bøger, af hvilke den første indeholder de to Landes Topografi, »Indbyggeris *Qvaliteter*, oc fornemste Omstænde«; den anden: Beskrivelse af Jordejendommene, deres Indkomster og Udgifter, samt »Sædelands-Engbonds-Oldenskoufs-Landgilds- oc Arbeds *Taxter* oc Vdregninger«; den tredie: »Jordegodtzis Kiøb oc Sal, Sødskind- oc Mage-Skifterssambt Marckereebnings Forhold, med nogle der af reigsende *processers* oc Pantsætnings Omstænde«; den fjerde: Maal og Vægt i hvert Land, Syssel og Lehn i Danmark, Norge, Holsteen, Island, Færøerne m. m. A. Berntsen.

Idet vi her have nærmet os den paa Livets praktiske Behov beregnede Litteratur, kan her passende afsees en lille Plads til Omtalen af Tidens encyklopædiske Skrifter, som i kort Begreb og i populair Form sammenfatte Indholdet af dens Viden paa de forskjellige Omraader paa lignende Vis, som den moderne Tid gjør det ved Hjælp af sine Konversations-Lexika. Som Exempel paa saadanne Bøger fremdrage vi Jørgen Rhodius' danske Bearbejdelse af den berømte Skolemand Amos Comenius' »*Orbis pictus*« (Verden i Billeder), som, bestemt til Skolebrug, i tre Sprog (Dansk, Tydsk, Latin) og med oplysende Gloser forklarer Orbis pictus.

Titelblad til Arendt Berntsens
»Danmarks og Norges frugtbare Herlighed«.

alle forekommende Fænomener i den fysiske som i den aandelige Verden, begyndende med Gud og Englene, de fire Elementer og de i dem levende Væsner, gaaer videre gjennem alle menneskelige Indretninger og Haandteringer for at ende

med de abstrakte Begreber, Alt yderligere oplyst med Billeder. Et af disse hidsætte vi her med den dertil hørende Forklaring: »Talekunsten. *Grammatica* 1. handler om Bogstaver, 2., af hvilke der sammensættes Ord 3., og dennem lærer vi retteligen at udføre, at skrive 4., at sammenføje og at afdele (afprikke). — *Rhetorica* 5. maler 6. ligesom den grove Skikkelse 7. paa en Tale med Veltalenheds Farver 8., saasom er: Figurer, artige Maader, Ordsprog, hurtige Mundheld, Læresprog, Lignelser, forborgene Afbildninger. — *Poëteri* 9. samler Talens Blomster 10. og sammenbinder dem i en Krands 11. og gjør saaledes af en fri Tale en ordbunden Tale og sætter tilsammen adskillige Digter og Sange (Viser), og derfore krones den med en Krands paa af Laurbær-Træ 12. — Musiken 13. sætter adskillige Melodier sammen med Noder 14., efter hvilke den laver Ordene, og sjunger saa enten med en Stemme alene eller med sammenstemmende Sang eller med musikaliske Instrumenter 15.«

Illustration af »*Orbis pictus*«.

Initial af Ole Worms »*Monumenta Danica*«

Studiet af Fædrelandets Historie førte ganske naturligt til en af dennes Hjælpevidenskaber: Oldgranskningen og den dermed følgende Indsigt i det gamle nordiske Sprog. Endnu gaaer denne Videnskab ligesom iblinde; i lang Tid aner den ikke, at den er inde paa en ny Vej, og det Maal, der skal naaes, har den ikke Begreb om. Det er foreløbig Interessen for det Sære og Paafaldende, der vækker Sandsen for at samle og iagttage og derpaa fremkalder de

Oldkyndighed.

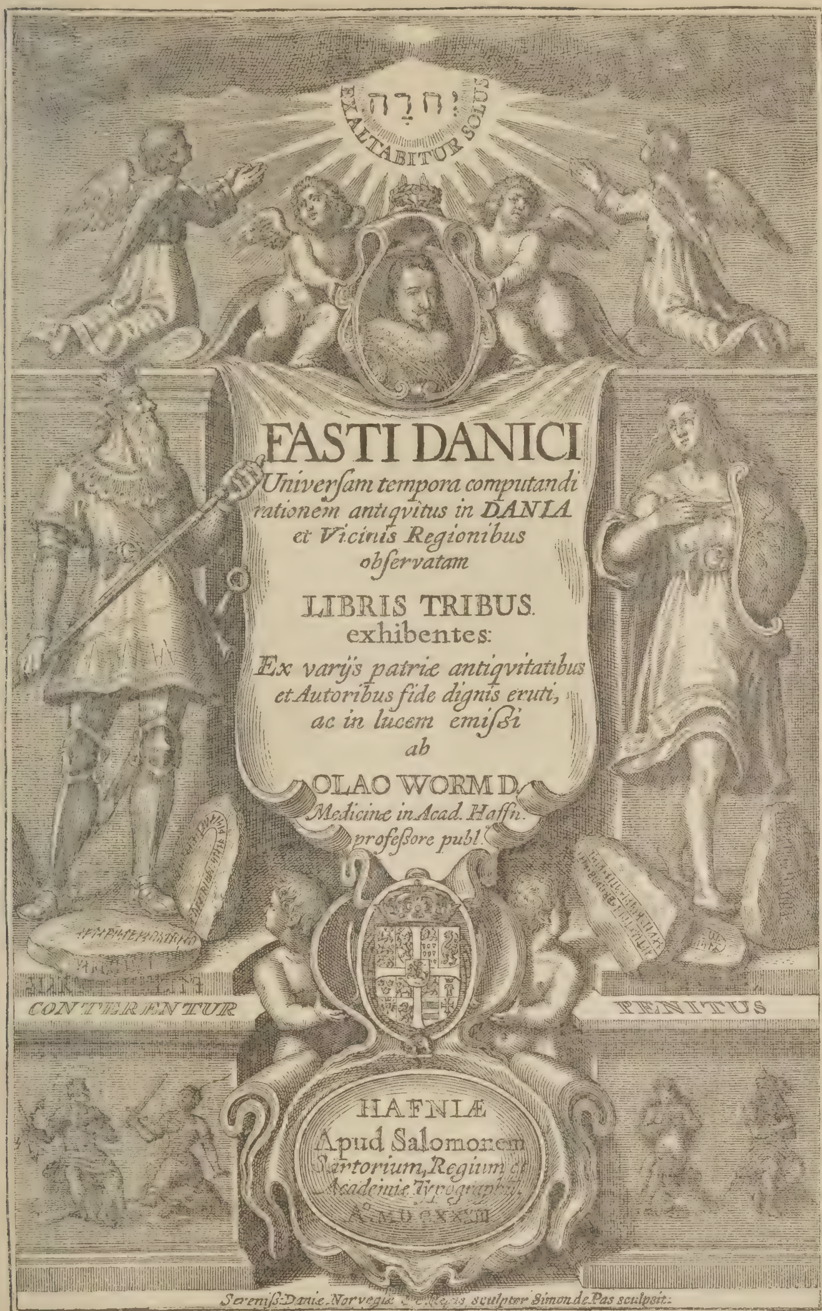
Spørgsmaal, man først længe efter faaer de rette Svar paa; men forsaavidt maa jo al Videnskab gjennemgaa disse Begyndelsesstadier, saasandt Forundringen er al Kundskabs Moder. Det er derfor betegnende, at Indehaveren af den største videnskabelige og Kuriositetssamling ogsaa bliver Den, som bringer den spæde Videnskab de første usikre Skridt fremad: Ole Worm, i hvis Musæum naturhistoriske Gjenstande og zoologiske Abnormiteter staa Side om Side med ethnografiske Mærkeligheder og Antikviteter fra de nordiske som fra andre Lande, er den Første, som i større Udstrækning og med videnskabelig Interesse arbejder paa at bringe System i det tilsyneladende Vilkaarlige og Uforstaaelige. Han har et Par Forgængere i Slesvigeren Paulus Cypræus, der har beskrevet Mindesmærkerne ved Jellinge og Udgravningerne ved Slesvig, og Skaaningen Herman Chytræus, der samlede Mindesmærker i Sydsverig; men det er langt betydeligere Arbejder, Worm tilfører den nordiske Arkæologi, og ved sin Impuls samler han en hel Række af lærde Mænd om de herhenhørende Undersøgelser. I sin ansete Samfundsstilling staaer han Regjeringen nær og bevæger den til at interessere sig for Sagen, saa at der 1622 udgaaer kongelig Befaling til Biskopperne i Danmark og Norge, at de Gejstlige skulle indsende Beretninger om Oldsager. Disse Meddelelser og andre, som han modtog fra udsendte Rejsende, benyttede han til sine arkæologiske Værker.

Ole Worm som Arkæolog.

Fasti Danici.

Det første af disse er »*Fasti Danici*« (»Danske Aarbøger«) 1626 med en Afhandling om det danske Kalendervæsen samt Aftryk og Forklaring af en gammel Runekalender og nogle andre i Kobber stukne Primstave. 1636 udkom et theoretisk Skrift af Worm om Runelitteraturen med et Tillæg om den ældste nordiske Poesi: »*Runir seu Danica Literatura antiquissima*« (»Runer el. d. ældste danske Litt.«) og 1643 hans arkæologiske Hovedværk, den fuldstændige Samling og Forklaring af 139 danske Runeindskrifter: »*Danicorum monumentorum libri VI*« (»Sex Bøger danske Mindesmærker«), det udførligste og vigtigste Runeværk, Danmark havde at opvise, indtil i vore Dage G. Stephens' store Pragtværk saae Lyset, og trods sine Unøjagtigheder og Misforstaaelser endnu den Dag idag et for Runologen til Jevnførelse uundværligt Kildeskrift. Til Afbildningerne af Runestenene slutter sig en Fremstilling af det ved Gallehus nylig fundne Guldhorn, der satte Tidens Fortolkningsevne i stærk Bevægelse og efter Worms Tydning skulde stamme fra Frode den Fredegodes Dage, medens dets Figurer forklaredes som moralske Allegorier. — Worms Betydning for Oldvidenskaben er bleven belyst af Werlauff i »Nord. Tidsskrift f. Oldkyndighed« I.

Monumenta Danica.

Titelblad til Ole Worms "Fasti Danici" (formindsket).

Se Bagsiden.

I Solen øverst paa Bladet staaer: »Herren alene skal ophøjes«. Derunder Christian IV.s Portrait og Titelindskriften: »Danske Aarbøger, indeholdende i tre Bøger hele den gamle Maade at beregne Tiden paa, som brugtes i Danmark og tilgrændsende Egne. Efter Fædrelandets forskjellige Oldtidsmindesmærker og troværdige Forfattere udfundne og udgivne af Ole Worm, offentlig Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet. Kbhvn., hos Salomon Sartorius, kgl. og Universitetsbogtrykker, 1633.« — Under de to staaende Figurer: »De (ɔ: Runeindskrifterne) skulle knuses fuldstændigt.«

Til Worms »*Monumenta Danica*« er det samme Titel-Ornament benyttet.

Ogsaa Bartholinerne træffe vi mellem de Forfattere, der syslede med danske Antikviteter: Thomas Bartholin, den berømte Anatom, skrev om de gamle Armringe, Thomas Bartholin den Yngre om Longobarderne og Holger Danske samt en antikvarisk Afhandling om de Danskes Foragt for Døden. Ligeledes ydede Slægten Birkerod flere fortjente Oldkyndige. Den grundlærde Otto Sperling den Yngre skrev om de ældste Mønter og gav sig af med gammelnordisk Etymologi; han gjorde det betydningsfulde Skridt over i det islandske Sprog, som han tilegnede sig paa sine gamle Dage i Overbevisningen om dets Vigtighed for den nordiske Historie. Om den almindelige Ukyndighed i det gamle Sprog havde Runeforklaringerne givet tilstrækkelige Vidnesbyrd; men selv hvor denne Mangel var Vedkommende vitterlig og han derfor søgte fornøden Hjælp hos dem, der maatte antages for kyndige, var Henvendelsen ofte frugtesløs; Worm raadspurgte mange Islændere, men fik hyppigt til Svar, at man enten ikke kunde tyde Runerne, fordi denne Kundskab nu var helt uddød, eller ikke turde give sig af med deres Tolkning, for ikke at blive mistænkt for Trolddom.

Bartholinerne.

O. Sperling.

Omsider fornyedes da den saalænge forsømte og forglemte Kundskab om det gamle Island af »den islandske Litteraturs Restaurator«, den lærde Arngrim Jonsen, født 1568 i Vididalen i det nordlige Island, hvorfra Navnet Vidalin gik over til den Slægt, han blev Stamfader til. Efter fire Aars Ophold ved Kjøbenhavns Universitet blev han Rektor ved Holum Skole, ordineredes kort efter til Præst i Melstad i Hunevands Syssel og døde her 1648, efter at Bispestolen forgjæves havde været ham tilbudt. Allerede 1596 begyndte han efter kongelig Befaling at samle Haandskrifter, som skulde meddeles Historiografen Niels Krag i Oversættelse og Uddrag, og med Worm underholdt han i over tyve Aar en livlig Brevvexling om historiske og antikvariske Forhold, saa at Worm selv siger, at han ved Arngrims Død næsten tabte Lysten til dette Studium; Worm havde blandt Andet ham at takke for det Haandskrift af Snorres Edda, som er bekjendt under Navnet *Codex Wormianus* og som i hin Tid ingen af de i Kjøbenhavn værende Islændere kunde forstaa. Til Oplysning om sin Fødeø har Arngrim Jonsen forfattet forskjellige Skrifter: »*Brevis Commentarius de Islandia*« (»Kort Forklaring om I.«) 1593, »*Crymogæa sive rerum islandicarum libri III*« (»Det kolde Land, eller 3 Bøger ang. isl. Forhold«) 1609, »*Specimen Islandiæ historicum*« (»Hist. Prøveskrift om I.«) 1643, oversat paa Dansk 1782.

A. Jonsen.

Efter Arngrims Død fortsatte Worm sin Brevvexling om oldnordiske Emner mest med Bispen i Skalholt Brynjulf Svendsen (f. 1605, d. 1675), hvem han allerede havde staaet i Forbindelse med under hans Ophold i Danmark som Konrektor i Roskilde. Brynjulf Svendsen (*Lupus loricatus*, den brynjeklædte Ulv, som han latiniserede sit Fornavn) er iøvrigt bleven særlig navnkundig som Opdager af et Haandskrift af den saakaldte Sæmunds Edda, som han sendte ned til Kong Frederik III., og som nu findes i det St. kgl. Bibl. (»*codex regius*«).

B. Svendsen.

Runolf Jonsen (d. 1654) udgav den første islandske Formlære, Magnus Olafsen (1573—1636) samlede en islandsk Ordbog, som Worm senere udgav, skrev en Afhandling om islandsk Poesi og oversatte Snorres Edda (S. 392). Gudmund Andersen, den første Bearbejder af Eddadigtene, er ikke mindst mærkelig ved sin eventyrlige Skjæbne, som vi her fortælle i N. M. Petersens

R. Jonsen.

M. Olafsen.

G. Andersen.

Arngrim Jonsen.

I Portalens Bue: Islænderen Hr. Arngrim Jonsen W(idalin) i sit 24. Aar. En Troskab som Ørnens. — Paa Cartouchen under Portraitet: Hvis Du vil se Arngrims Aasyn og Træk, saa viser denne Kobberplade Dig dem, Læser. Ham, der udmærker sig ved Geniets største Gaver, seer hans Fædreland med Rette op til og ærer ham og ønsker, at han i fuld Kraft maa leve i mange Aar. Giv Du, Christus, med din Guddomskraft, at dette Ønske maa opfyldes.

Fremstilling: »Han var en fattig Bondesøn fra Midfjord og gik i Holum Skole, men da han ikke havde Raad til at rejse til Kjøbenhavn, levede han som Bonde og ernærede sin Moder, der var Enke. Imidlertid fortsatte han sine Studeringer paa egen Haand og forfattede en Afhandling om Polygami eller rettere, om det var tilladt en gift Mand at holde en Medhustru; han besvarede dette Spørgsmaal med Ja og fandt det ikke forbudet, hverken i det gamle Testamente eller det ny. Det var vist aldrig faldet ham ind at ville have to Koner, da han kunde have Bryderi nok med een; men han vilde øve sin Lærdom og meddelte Andre sit Haandskrift. Det var en farlig Sag; Biskoppen Thorlak Skulesen angav Skriftet for Stiftamtmanden Henrik Bjelke, der lod Gudmund fængsle og førte ham med sig til Kjøbenhavn, hvor den arme Synder blev sat i Blaataarn paa Slottet. Ubekjendt, fattig, uden nogen Velynder, der kunde tage sig af ham, blev han siddende hen nogen Tid, uden at hans Sag blev tagen for, men han havde dog faaet Lov til at gaa nogenlunde frit om i Taarnet. En Nat gik han noget omkring og betragtede de tindrende Stjerner, men for at se Himlen endnu nøjere, strakte han sig saa langt ud, at han tabte Ligevægten og styrtede ned. Uden at være kommen til Skade var han falden i Nærheden af de kongelige Børns Kammer, og da han hverken kjendte Vej eller Sti i Slottet, søgte han den første den bedste Dør, for at finde Nogen, der kunde hjælpe ham tilbage igjen til hans Fængsel. Midt om Natten kom han saaledes ind i Barnekamret; Kvinderne opløftede et Forfærdelsesskrig, da de saae en daarlig klædt Mand, der talte et ubekjendt Sprog (thi han kunde dengang hverken Tydsk eller Dansk); de gjorde Anskrig, og Fangevogteren førte ham endelig tilbage til Taarnet. Næste Dag hørte Kong Frederik noget om den Støj, der havde været om Natten, lod Gudmund bringe for sig og lod ham fortælle sin Skjæbne. Det var hans Lykke. Kongen tog sig af Sagen. Han lod to af Gudmunds Landsmænd oversætte den ulykkelige Afhandling paa Latin, for at den kunde blive bedømt af det theologiske Fakultet. Dette var dennegang mildt og erklærede, at Gudmund ingen Brøde havde begaaet mod Kongen; han blev frigivet, blev Student og erhvervede sig Patroner ved sin Flid og Lærdom, især Joachim Gersdorf og Ole Worm. Alt vendte sig saaledes til det Bedste; han fik Regensen 1650, men faa Aar efter døde han af Pesten 1654«, samme Aar som Worm. Resen udgav hans Oversættelser af Vøluspaa og Havamaal samt hans islandske Ordbog (S. 392).

Regjeringen beskyttede det nye Studium ved Indstiftelsen af to Embeder til dets Tarv: en kongelig Tolk til at oversætte og en kongelig Antikvar til at fortolke Oldskrifterne. Som *interpres regius* møde vi den berømte Historieskriver **Thormod Torfæus** (Torfesen), født 1636 i Nærheden af Bessestad og dimitteret 1654 fra Skalholt Skole. Ogsaa hans Liv har et eventyrligt Intermedium. Frederik III. udnævnte ham 1660 til kongelig Tolk ved de islandske Oldsager med 300 Rdl. i aarlig Løn og Fribolig paa Slottet. Under jevnligt Tilsyn af Kongen selv arbejdede han her flittigt paa sine Oversættelser, som opbevares i en Række Foliobind paa det St. kgl. Bibl., og blev desuden sendt til Island efter flere Haandskrifter; han overvintrede paa Skalholt hos Brynjulf Svendsen, der skaffede ham flere Pergaments-Codices, og antages her at have skrevet Størstedelen af sin »*Series regum Daniæ*« (»Den danske Kongerække«), som først udkom 1702. Hans Studier førte ham til den saakaldte »islandske Hypothes«, ifølge hvilken ikke Dan, men Skjold aabner Rækken af de danske Regenter, en ny Lærebygning, som gjorde megen Opsigt i

Th. Torfæus.

Den islandske Hypothese.

den lærde Verden. Fra 1664 til 1667 var Torfæus Stiftsamtforvalter i Stavanger Stift og blev her ved Giftermaal Ejer af Gaarden Stangeland, hvor han boede til

Thormod Torfæus,
Medlem af Konsistorium, Kongeriget Norges Historiograf.
Født 24. Maj 1636. Død 31. Januar 1719.

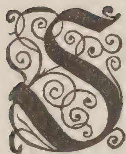
sin Død. I sidstnævnte Aar blev han *antiquarius regius* og fuldendte sin Oversættelse af den islandske Lovbog Graagaas, men afskedigedes atter ved Frederik III.s

Død og var nu uden Embede i tolv Aar paa Grund af en Begivenhed, som greb forstyrrende ind i hans Liv, og som N. M. Petersen fortæller saaledes: »Torfæus rejste 1671 til Island angaaende en Arvesag, strandede paa Tilbagevejen ved Skagen og maatte ved Overfarten fra Aarhus til Kallundborg (der vel var ligesaa farlig som fra Kallundborg til Aars) formedelst stærk Storm med sit Følgeskab, efterat de havde tilbragt et Par Dage uden Spise og Drikke, søge til en Havn paa Samsø. Der var flere Islændere med dem, og en af dem gjorde allehaande Optøjer om Natten, kom ind i Kammeret, hvor Torfæus selvanden laa, og skreg, at han nu kunde myrde dem, hvis han vilde. For at faae Fred flygtede Torfæus ind i et andet Kammer, men nu kom Manden i Huset (som det synes), brød Kammerdøren op og løb ind paa Torfæus, der med Skrækken i Livet greb til sin Kaarde, som han havde lagt hos sig ved Sengen, og saarede Manden dødeligt. Han blev strax fængslet og ved Underretsdommen dømt fra Livet, men Overretten i Viborg, der tillige bemærkede, at den Dræbte havde været et sælsomt Menneske, med Djævelskunster og andet Ondt »behaftet«, fandt, at Dommen ikke kunde exekveres, førend den havde været forelagt Kongen. Kongen forlangte Højesterets Betænkning, men forbeholdt sig selv Dommen. Højesteret fandt, at Gjerningen ikke havde været Nødværge, men da Drabsmanden ikke havde havt *animum occidendi* (til Hensigt at dræbe), meget mere søgt Fred, var det for haardt at straffe ham paa Livet; den mente, at han burde staa aabenbar Skrifte og betale 100 Daler til Helliggejstes Kirke. Kongen stadfæstede det. Torfæus maatte da henimod den Tid, da han vilde forlade Kjøbenhavn. i Oktober 1673 staa aabenbar Skrifte, men efter Biskop Vandals Tilladelse skete det ude i Christianshavns Kirke. Trods al den Mildhed, hvormed Torfæus blev behandlet, berøvede denne Sag ham dog alt Mod til at henvende sig til Kongen om nogen Befordring til Fremme for videnskabelige Arbejder.« Efter henved en halv Snes Aars Forløb indgav han dog Ansøgning om Bestalling som Historiograf for Norge og fik den ogsaa tilligemed Rang som *professor ordinarius*. Han fik Lov til at tage de kjøbenhavnske Bibliothekers islandske Manuskripter hjem med sig og arbejdede nu flittigt, om end langsomt paa sit Hovedværk »*Historia rerum Norvegicarum*« (»Norges Historie«), som han 1704 viste Kongen i Haandskrift, da denne var hans Gjæst, og som udkom 1711 i fire Foliobind (2246 Sider) — en Krønike, hvis Udførlighed for en ikke ringe Del skriver sig fra den Betydning, Forfatteren tillægger mange Bagateller, og fra den ukritiske Lettroenhed, hvormed han optager Fabler og Overtro som historisk hjemlede Kjendsgjerninger. Herom bemærker Holberg træffende i sin 171. Epistel: »Jeg haver mærket hos vore nordiske Historieskrivere, at de indrykke udi almindelige Historier Alt, hvad som falder dem i Hænder, og at det er dem nok, at det er et gammelt *Manuscript*; saa at de ingen Mønstring gjøre ved at *examinere*, hvad som er af Betydelse, og hvad som er Ingen magtpaaliggende at vide. De gamle Norske eller Islændere have overgaaet alle *Nationer* i at skrive og antegne Alting uden Forskjel. Man kan ligne dem ved visse Folk udi vore Tider, der antegne udi deres Almanaker, hvad de hver Dag have bestilt, hvilke *Visiter* de have gjort, hvad de have spiset, hvad de have tabt eller vundet i Spil og andet Deslige. Det er dog troligt, at de gamle Norske eller Islændere have antegnet de fleste Ting ikke udi den Henseende, at de skulde komme for Lyset, og at de maaske derfor havde slaaet Streg over mange af deres *Manuscripter*, hvis de kunde have indbildet sig, at de skulde være blevne indrykkede udi almindelige Rigshistorier.« »Men med alt dette — tilføjer Holberg lidt længere henne i Epistelen — holder jeg *Torfæi* store Krønik for en

Norges Historie.

af de anseligste og prægtigste Historier, som nogentid er kommen for Lyset, og at det med al Rette fortjener at hedde et 30 Aars Værk og ansees som et Arbejde, der udfordrer mere end een Mands Kræfter. Hvis noget Skrift er *Original*, saa er dette: thi det er grundet paa utallige *Manuscripter*, som ere forfattede saavel udi *solut* Stil som paa Vers af Skribentere, som mestendels have været øjensynlige Vidner til det, som de have antegnet. Og saasom Alt er skrevet paa det gamle nordiske Sprog, som nuomstunder Ingen uden Islændere forstaaer, saa kan man sige, at Ingen uden *Torfæus* i begge Riger kunde forfærdige saadant Skrift. En stor Lykke for *Publico* var, at *Autor* naaede en saa høj Alder; thi ellers havde det ikke kunnet blive fuldført, helst saasom det er forfattet udi zirlig Latin, hvilket borttager megen Tid.«

Foruden Norgeshistorien og den danske Kongerække har Torfæus skrevet en Færøernes og en Ørkenøernes Historie, Afhandlinger om det gamle Vinland og Grønland og en Skildring af Rolf Krakes Bedrifter — latinske Værker, som udkom i Tidsrummet 1695—1707. I Slutningen af Aaret 1705 blev han syg og rejste det følgende Aar til Kjøbenhavn; han fik vel sin Helbred igjen, men Hukommelsen var borte, saa at han fra nu af var uskikket til alt videnskabeligt Arbejde. Han døde den 31. Januar 1719. Hans Levnetshistorie er skreven af John Erichsen i »Minerva« 1786—88 og udkommen i Separataftryk sidstnævnte Aar.

Initial af Peder Syvs danske Sprog-Kunst.

Skjøndt det latinske Sprog behersker det lærde Tidsrums Videnskabelighed og endog for en Del dets Digtning, fattes der dog ikke Tegn paa, at det tilsidesatte Modersmaal begynder at gjøre sin Ret gjældende, ja det faaer endog paa officielt Sted saa varm en Talsmand som Rasmus Bartholin, der 1657 holdt en Universitetstale — naturligvis paa Latin — om Studiet af det danske Sprog, i hvilken han kraftig hævdede Modersmaalets Betydning for Folkets Opdragelse og Liv og drog tilfelts mod den falske Forkjærlighed for det Fremmede: Modersmaalet have vi faaet af Naturen og suget ind med Modermælken; vi erhverve det hverken ved Studering eller Kunst eller Møje og Nattevaagen, men det er givet Enhver; vi besidde det som en Velgjerning af Naturen og lære os det til som i Leg. Uden Fædrenesproget kan Ingen frembringe Noget hverken til Gavn eller Glæde, uden det kunne vi hverken lære selv, hvad vi ikke vide, eller lære Andre, hvad vi vide. Vi ere slupne ud af Romernes Trældomsaag, vi ere blevne fri for Pavernes herskesyge Magt, der har øvet sit Tyranni over os, ogsaa hvad Sproget angaaer — hvorfor skulle vi da med en saadan

Ængstelighed holde fast ved deres eller Andres Sprog? Men lader os endda holde dem fast, naar vi kun ikke forsømme vort eget! Lader os holde de fremmede Ord i Ære, naar vi kun ikke med dem besmitte vort eget Sprogs Renhed!

Det var mærkelige Tanker, der her kom tilorde fra et Universitetskatheder i den latinske Lærdoms Tid, og Mange have de vel forarget, medens Størsteparten sagtens ikke har skjænket dem nogen varig Overvejelse. Bartholin stod dog ikke alene med sine Anskuelser, skjøndt Faa gav dem et saa varmt og veltalende Udtryk; fra lærde Mænd udgik der nu og da Arbejder om Modersmaalet, skjøndt sjeldnere paa Modersmaalet, hvilke viste, at ogsaa dettes sproglige Fænomener betragtedes som værdige til videnskabelig Opmærksomhed, og at derved Følelsen for dets Anvendelse som Tankens naturligste Iklædning mere og mere brød sig Bane. Danske Sprogstudier.

Spekulationer over Sprogets Oprindelse sysselsatte flere Lærde, men da man fattedes Kjendskab til Oldsproget, førtes man af tilfældige Ligheder til at paavise dets Udspring fra Latin og Græsk, eller man sluttede sig til de historisk-theologiske Hypotheser om Kongestammens og Folkets Oprindelse fra de første Mosebøgers Personligheder og vilde godtgjøre det danske Sprogs Nedstamning fra det hebraiske. Saadanne løse Theorier forfægtedes af Peder Vandal i hans »*Catalogus CCC Vocabulorum*, Det er En Fortegnelse Paa 300 Danske Ord oc Gloser, Som icke alleeniste komme offuereens med det hellige Ebræiske Tungemaal, men endog haffue deraff deris oprindelse oc begyndelse« 1651; som Exempel paa Etymologiens Art kan anføres Forklaringen af det hebraiske Ord *Abal*, »hvilket betyder at sørge og miste, at sørge for den Ting, som er borte; deraf kommer det danske »Abild«, »Æble«, thi det Æblebid udi Paradis er Aarsag til al Sorg og Bedrøvelse, til Ihukommelse af hvilket vore Forfædre maaske have givet dette Træ det Navn.« Fremdeles af Bertel Knudsen i hans »*De danicæ linguæ cum græca mistione diatribe*« (»Afh. om det danske Sprogs Slægtskab med det græske«, 1640; Aaret efter en tilsvarende Afh. om Dansk og Latin) og Torkild Baden, som i »*Roma danica*« (»Det danske Rom«) opstiller en Række Overensstemmelser mellem dansk og latinsk Sprogbrug. P. Vandal. B. Knudsen. T. Baden.

Den første trykte danske Grammatik, men paa Latin, skyldes Erik Eriksen Pontoppidan den Ældre. Hans Navn er en Latinisering af hans Fødested Broby i Fyn, hvor han kom til Verden 1616. Som Student fik han Plads paa Valkendorfs Kollegium, blev Sejrherre i en Disputats for det kongelige Rejsestipendium og besøgte Holland og Paris, hvor han gjorde Bekjendtskab med den derværende hollandske Gesandt, den berømte Hugo Grotius. Efter sin Hjemkomst tog han Magistergraden og fik Tilbud om et Professorat i Theologien, men han foretrak at gaa som Informator med Kansleren Christian Friis' Søn til Sorø, i Haab om at komme udenlands med ham, naar et Aar var gaaet; den nylig udbrudte svenske Krig kaldte imidlertid hans Elev til Hæren, og Pontoppidan vendte da tilbage til Kjøbenhavn, hvor han holdt theologiske og filologiske Forelæsninger. Ved sine E. E. Pontoppidan.

Erik Pontoppidan den Ældre.

I Rammen: Hr. Erik Eriksen P. til Trondenæs, Lødingen og Strinden. Prokansler, Doktor i Theologi og Filosofi. Biskop i Trøndelagen, Nordland og Finmarken. Kannik ved S. Andreas Kapitel i Throndhjem. — I Skriftpladen foroven: Død 12. Juli 1678, i sit 63. Aar — Forneden hans adelige Vaaben. Foroven tilv. hans biskoppelige Vaaben, tilh. hans under Navnet Lilienkrands adlede Søns Vaaben. — Paa Cartouchen under Rammen Ordene: Som i Himlen saa og paa Jorden, og derunder følgende Vers: Her seer Du Fædrelandets, her vort Folks ærværdige Navn, her seer Du, Fama, Guds ædle os betroede Pant. Saadan var den Mand, hvis Vugge stod i Fyn, og hvem Sjælland betroer sine Altere, han, som vandt tre af Fædrelandets Kongers Yndest, og som tre Gange har kunnet gjøre sig fortjent til et tredobbelt: »Vismand!« Som Præst Provst, Biskop modtager han sin Berømmelse i skjøn Rækkefølge, han har den fra Muserne, Kongerne, Gud.

Prædikener vandt han Frederik III.s Yndest og blev 1649 kaldet til Slotspræst ved Kapellet paa Antvorskov. Her blev han i sexten Aar, til han 1665 forflyttedes til Kjøge. Otte Aar senere blev han trods sin Vægring udnævnt til Biskop i Throndhjem, og som Bevis paa sin særlige Naade befalede Kongen det theologiske Fakultet at indbyde ham til at tage Doktorgraden; da han undskyldte sig med den lange Rejse fra Throndhjem til Kjøbenhavn, blev han efter Kongens Villie kreeret til Doktor uden Disputats. Længe efter Pontoppidans Død 1678 levede i Thrøndelagen Mindet om hans Nidkjærhed for Undervisningen og det venlige og milde Væsen, han lagde for Dagen paa sine Visitatser.

Pontoppidan var en flittig Forfatter og indtager i den theologiske Litteratur en særegen Plads som en af de mest udprægede Repræsentanter for den Retning, der med Forkjærlighed dvæler ved Betragtningen af Christus som Blodvidnet og behager sig i den omstændelige Udmaling og symbolske Benyttelse af alle de med hans Død paa Korset forbundne Attributer og Momenter. — Sin danske Grammatik, »*Grammatica Danica*«, udgav Pontoppidan, medens han boede i Kjøge, skjøndt den er skrevet adskillige Aar tidligere. Den er delt i en orthografisk, en etymologisk og en syntaktisk Del. Dens Iagttagelser ere righoldige og vidne om ligesaa megen Læsning som Opmærksomhed for den daglige Tales sproglige Fænomener; ogsaa i Systematiseringen af det opsamlede Stof røber der sig ikke sjeldent megen Skarpsindighed, men paa andre Steder forraade Misforstaaelserne og de opstillede Reglers Mangel paa tilstrækkelig omfattende Gyldighed, at man endnu stod ved en ny og vanskelig Videnskabs første Begyndelse og havde ondt ved at skjelne de enkelte Traades Løb i det tilsyneladende vilkaarlige Væv. I enkelte Punkter opstiller allerede Pontoppidan Fordringer, som først vor nyeste Retskrivning har fyldestgjort, og endda kun tildels: han udskiller flere af de saakaldte Tvelyde og skriver Skov istf. Skoug, Maj, ej, nej; han vil have Ordene delt efter Stammen, altsaa Mand-en, ung-e, haard-ere, stund-um o. s. v., og han forkaster store Bogstaver i Navneordenes Begyndelse.

Peder Syv.

Som »den danske Sprogforsknings Fader« betragtes **Peder** Pedersen **Syv** eller Siuff, paa Latin *Petrus Petri Septimius* el. *Syvius*, født den 22. Februar 1631 i Syv Sogn i Ramsø Herred ved Roskilde, formodenlig af velstaaende Bondeslægt. Han gik i Roskilde Skole og blev toogtyve Aar gammel Student sammen med sin aandsbeslægtede Ven i Livet, Danevirke-Visens senere Forfatter Laurids Kok. Efter at han i nogen Tid havde været Femte-Lektie-Hører ved Kjøbenhavns Skole, blev Syv 1658 Rektor i Næstved, hvis lille Skole han i de Aar, han styrede den, synes at have bragt betydelig frem, at dømme efter det stigende Antal Studenter, han dimitterede. Han befandt sig overhovedet vel ved dette fredelige Provindsliv, og hertil bidrog sikkert ikke lidet, at den gamle lærde Anne Gjøe (S. 364) boede i By med ham og stillede sit Bibliothek — det, der senere tilfaldt Karen Brahe — til hans Raadighed. Ikkedestomindre lod han sig 1663 kalde til Præst i Hellested i Stevns Herred, og denne lille Landsby er kommen i Ry som Peder Syvs Opholdssted i Resten af hans Liv, indtil han hensov som en mere end syvtiaarig Gubbe den 18. Februar 1702; han menes at ligge begravet i en Hvælving under Koret i Hellested Kirke. Paa Grund af sine litteraire Fortjenester, som vi strax skulle betragte nærmere, var der — dog efter hans egen Ansøgning derom — bleven tildelt ham den enestaaende Udnævnelse til »*Philologus regius lingvæ Danicæ*« (kgl. Sprogforsker i Dansk), hvorved der gaves ham Rang og Privilegier med

Provster og samtidig den saameget attraaede Fritagelse for Provsteembedets og nogle andre præstelige Forretninger, som hans Studier ikke godt levnede ham Tid til at udføre; ligeledes tilfaldt der ham, ialtfald for nogle Aar, en Pension af 100 Rdl., som han forøvrigt neppe har havt stor Trang til, da de til os komne Efterretninger om hans Indbo, hans kostbare Bibliothek og hans rundelige Udstyr til en af hans Døtre tyde paa, at Præsten i Hellested har levet under gode Kaar.

En Skribent, der har saa store Fortjenester af vor fædrelandske Litteratur og saa berettigede Krav paa alle Danskes Taknemmelighed, vilde vi gjerne kjende af Ydre, som vi kjende ham af hans Skrifter, og det er muligt, at hosstaaende Portrait gjengiver hans Træk; men afgjort er det ikke. Efter Tidens Skik blev Peder Syvs Svigersøn hans Eftermand i Embedet; nogle Maaneder efter hans Tiltrædelse brændte hele Præstegaarden ved en saa voldsom og pludselig Ildsvaade, at Slettintet blev reddet. Det gjenopbyggede Stuehus blev rykket noget tilbage, saa den forrige Byggeplads blev Gaardsplads. Her fandt man over hundrede Aar senere (1827) ved Brolægning en Kobberplade med et Portrait paa, det her gjengivne. Man ansaa det for rimeligt, at det kunde være Peder Syvs Portrait, der kunde have hængt paa Svigersønnens Væg og ved den pludselige Ildebrand være skjult af Gruset og forsvundet; Grev A. V. Moltke til Bregentved lod det istandsætte og ophænge paa Væggen i Kirkekoret med en Antydning af hin Formodning. Endel Aar senere, 1837, skaffede Fr. Barfod sig »Adgang til Peder Syvs Gravhvælving under Kirkekoret og overbeviste sig lettelig om, at denne Formodning var fuldt begrundet, at Portraitet virkelig var Syvs. — Jeg haaber,« fortsætter Barfod sin Beretning (i »Danm. illustr. Almanak« 1856), »at det ikke vil være uden Interesse for Almenheden at erfare, at jeg ved mit Besøg i Gravhvælvingen overbeviste mig om, at Den, hvem disse Træk engang tilhørte, har været en Mand af over Middelhøjde, med en mere end almindelig kraftig Bygning. Da han døde, var det lange brune Haar endnu kun sparsomt isprængt med hvide Haar, noget mere sprængt var Skjægget, som aldrig havde gjort Bekjendtskab med Ragekniven, navnlig Overskjægget.« Denne sidste Iagt-

Formodet Portrait af Peder Syv
efter det i Hellested Kirke ophængte Maleri.

tagelse stemmer imidlertid ikke godt med Portraitets velarrangerede *Henri-quatre*-Skjæg med de omhyggeligt barberede Kinder.

Vende vi os til de paalideligere Vidnesbyrd om Peder Syvs indre Personlighed, som vi finde udtalt i hans Skrifter, da er det vel ikke nogen overlegen, banebrydende Aand, vi møde, men en saameget mere trofast og udholdende Natur, der samler hele sin antikvariske, sproglige og litteraire Viden om den for hin Tid hverken sædvanlige eller taknemmelige Opgave: at hævde Danskheden og holde Modersmaalet i Ære. Under sit Ophold i Næstved skrev Peder Syv sin første Bog: »Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog« 1663, et grundigt og paa omfattende Studier hvilende Arbejde, der har en betydelig historisk Interesse, hvorvel dets videnskabelige Værd for vore Dages Sprogforskning er saagodtsom intet. Ved det »cimbriske« Sprog forstaaer Syv i videre Forstand Dansk, Norsk, Svensk, Tydsk o. fl. a.; de nordiske Folk, som talte det, ere blevne kaldte med forskjellige Navne. Det er et af de ældste Tungemaal, og det »ældgamle cimbriske Sprog« stemte mere overens med Hebraisk, »det adamitiske« eller Stamsproget, end med Græsk og Latin og er derfor ældre end de. Da Odin kom fra Asien til disse Lande, blev Sproget blandet med Asernes, men siden da har det holdt sig uforandret, bedst bevaret af Islænderne, som man kan se af de gamle Digte Havamaal og Vøluspaa samt af Edda, med hvilke Islændernes Maal endnu stemmer overens. Dette Sprogs »rette Ophav og Begyndelse« hører altsaa ikke »ganske os Danske til«, men Tydskerne bør dog ingenlunde tilegne sig det saa udelukkende, som de gjøre, thi for det Første havde det sit rette Sæde i disse nordiske Kongeriger, og dernæst havde vi mange Hundrede Aar før Kejser Karl den Stores Tid de rette Bogstave og Runer, »som Sproget egenligen tilhøre og ere vel ældre end de Latiners og Grækers, indgravne i de haarde Klipper og Stene i stor Mængde, som dog ikke findes hos de Tydske«. Det Fortræffelige ved dette Sprog bestaaer bl. A. i dets »Mængde af Enstavelsesord og den ubekjendte Forandring og herlige Maade at sætte Ordene tilsammen, hvormed det giver Græsken intet efter«; fremdeles er det et Fortrin, »at vi saaledes skrive Ordene, som de udsiges«, og at Sproget udtrykker Tanken med »artig Korthed«, hvorvel det er rigt nok paa Ord og har tilstrækkeligt af det, »som pryder Talen«. — Af de enkelte Bemærkninger, som forekomme i den efter denne Indledning følgende nærmere Undersøgelse af de sproglige Fænomener, kan fremhæves Syvs Forslag til Afskaffelsen af Bogstaverne C, Q, X og Z (isaafald maatte Ordet cimbrisk »rettere skrives kimbrisk«), samt af de tvelydende Bogstaver, hans Ønske om, at der allevegne kun maatte bruges enkelte Selvlyde, »hvilket man vel kunde gjøre, aleneste om man vilde sætte et lidet Tegn over den Vokal, som skulde holdes længe paa«; han anbefaler at være opmærksom paa Ordenes Herkomst, deres Bøjning og Afledning: Stamordene »bestaa mesten i een Stavelse og følge i saa Maade Naturen efter, som elsker Korthed, ligesom Børn og ikkun først bruge een Stavelse, men siden flere«; forat fremhæve Afstamningen skulle Ordene derfor deles efter Grundordet: elsk-eligen, Ev-angelium. Med Hensyn til fremmede Ords Retskrivning holder han for, at de, »der ligesom have soret Borgerskab hos os, maa være samme Ret undergivne« som ægte danske Ord og derfor ikke bør skjelnes fra dem ved at skrives med latinske Bogstaver; ufornødne fremmede Ord eller saadanne, »som nyligen ere indflikkede i vort Sprog«, vil han have udjaget, medens det aldrig kunde falde ham ind at efterstræbe saadanne oprindelig fremmede Ord, »som af Brugen nu ikke længer ere fremmede, og som Enhver i gemen forstaaer« (han nævner som Exem-

Betænkninger om det Cimbriske Sprog.

pler: Profet, Poet, Apostel, Natur o. s. v.). Men af Sprogets ægte Ordforraad bør der bestandig fremhentes Forraad fra Dialekter og gamle Skrifter, hvilket vil være til Pryd og Hæder for Sproget »i Synderlighed i Poeteri«. Hans Betragtning af Digtekunsten som Udtryk for de ædleste Sprogformer fører ham da til at slutte sit Skrift med en kortfattet Poetik og at tegne os sit Ideal af en Digter i følgende Ord: »Af en Poet udkræves synderlig medfødt Artighed, Lærdom og Øvelse. Han skal være født Poet og af Naturen have skjønne og sindrige Indfald, et højt Gemyt, kunne tænke ypperlige Ting, om hans Tale ellers skal have nogen Art og opløfte sig fra Jorden. Han skal være af stor Videnskab og Forfarenhed, have læst mange gode Bøger og tidt hente sine Grif af de græske og lätinske Poeter, saa at det er ikke nok at føje Ordene og Stavelserne under en vis Lov, hvilket er det Ringeste, thi saadanne, udi hvis Skrifter er hverken Liv eller Aand, ere ikke mere Poeter, end Sækkepibere og Nøglefedlere ere kunstige Musikantere.« For at vise sin Tro af sine Gjerninger, tilføjer Syv et Anhang med 114 af ham selv forfattede kortere og længere »Vers om adskillige Ting«, Epigrammer og Bindebreve, bucoliske, erotiske og religieuse Digte i afvexlende, tildels uvante Versemaal.

Den danske Sprogkunst.

Dette varme og friske Skrift af Peder Syv efterfulgtes 1685 af »Den Danske Sprog-Kunst eller Grammatica«, den første paa Modersmaalet skrevne danske Sproglære. Sin Forgænger Pontoppidans Grammatik havde Syv hædret med et »Klingerim« og udtalt sin Glæde over dens Fremkomst; men dels var den paa Latin, dels var den »noget vidtløftig for dem, som heraf ville begynde at lære Sproget«. Han holdt det derfor ikke for overflødigt at skrive en kortfattet Grammatik paa Dansk, skjøndt han vel veed, det er et ringeagtet Arbejde, som Mange snarere ville dadle end rose; men hvor besværligt det end er, »saa alligevel, naar man er bevant dermed, er det som noget Lystværk og ingen Alvorlighed. Andre fordrive Tiden med Andet; mig befalder nu dette Snakketøj«. Han mener i Fortalen til Prindserne Frederik, Christian og Karl, at hans Bog kan være »en Forlystning i Deres Højheders tyngre Studeringer, saa og et Vidnesbyrd om Kjærligheden til Fædernelandet og dets gamle Nørre Heltesprog (fordum kaldet Jøtnamal og Runamal), til hvilket de Fremmede endogsaa udi at oplede Herkomst og Udtydning paa deres Ord ofte have Henseende«. — Efter en kort Oversigt over Bogstavlæren behandles Lydlæren, og det kan her bemærkes, at Peder Syv hævder den gode sjællandske Udtale som Norm: »Da er Talen ret, naar den er, som forstandige sjællandske Folk sirligen og i Forsamling tale, ikke som de altfor snare Ordkortninger falde i gemen Tale, f. Ex. Sikenen ɔ: Se hvilken een, Ederet ɔ: æder det, o. s. v.«, altsaa med Undgaaelse baade af kjøbenhavnske og bondske Vulgarismer. Derefter behandles Formlæren, hvis Indhold i sine Hovedtræk gjenfindes i enhver senere dansk Grammatik, om end selvfølgelig med den større Indsigt i og Forstaaelse af Fænomenerne, som endnu maatte fattes den første Vandrer i disse ubetraadte Egne. I et »Tilhang« forsvarer Syv sine grammatikalske Principer mod de Angreb, som navnlig Henrik Gerner havde rettet imod dem.

Ordbogen.

Under Peder Syvs sprogvidenskabelige Virksomhed falder ogsaa hans Arbejden paa en Ordbog, af hvilken der 1692 udkom en Prøve, indeholdende Bogstavet A paa Dansk-Latin og Latin-Dansk; han havde ikke Raad til at bekoste Trykningen, siger han i Tilegnelsesdigtet til sin Velynder, den sproglærde Stormand Matthias Moth, idet han med en skjemtende, men noksom fattelig Hentydning forsikrer, at

(127)

Forsvar.

Verie byder Landsfred.
Genslag er ej aldtild aflagd.
Nødverie er ustraffelig baade efter skæl og skrivt. (og saa skal det forstaas: At sla igen er ikke forbudet.)
Det er en ond haand ej sit hoved vil verge.
Mand skal verge for dend haand / mand vil ikke være af med.
Hver ræv varer sin belg.
Treven mand fanger noget til verie.
Det er bedre bevaret end beklaget.
Viben vil verge ald marken / og kand ikke verge sin egen rede.

Føde. Mad. Spise. Drik. Begærlighed der til. see Gjestebud. Huusholding. kaage.

Aarsgrøde / aars føde. Aars æring / aars tæring. (det er godt brød og føder.)
Saa fødes vi som bjørn / dog af ulige bid.
Saa lever hønnen af sit skrab / som løven af sit rov.
Det kiender paa kind / hvor kase haver mased. (ɔ: mand kjender vel paa kindbakken / hvordan madkjelderen er.)
Bugen gjør at mand finder paa adskilligt. (Venter ingenii largitor.)

God

Textside af Peder Syvs »Aldmindelige Danske Ordsproge«.

han i Udarbejdelsen er naaet ind i Bogstavet P, men foreløbig er bleven stikkende i det ved de vanskelige Ord »Penge« og »Pension«.

Derimod fuldendte Peder Syv til Ære for sig selv og til Pryd for vor Litteratur to store Arbejder, som kappes med hans sprogvidenskabelige Værker om

at være hans Navns rette Bærere: Ordsprog- og Folkevise-Samlingerne. Efter Peder Laale er Peder Syv, trods nogle mellemliggende Forsøg, den Første, hvis litteraire Gjerning i overvejende Grad faaer sit Præg af Interessen for de folkelige Fyndsprog. Og medens Peder Laales Ry i denne Henseende har en tilfældig Karakter, er Peder Syvs Virken paa dette Omraade et fuldt bevidst Udslag af hans Følelse for dansk Folkeaand, ikke at tale om, at hans Arbejdes Omfang overgaaer Forgængerens hundredfold. Af Peder Syvs to Bind danske Ordsprog indeholder det første (1682) henved titusind, det andet (1688) omtrent halvt saamange folkelige Udtryk, Talemaader, Mundheld, Læresætninger, Fyndsprog, Leveregler og ordsproglige Sætninger. Vi karakterisere Indholdet ved disse forskjellige, op til hinanden grændsende Begreber, fordi Peder Syv selv ikke drager nogen bestemt Grændse mellem Ordsprogets og de beslægtede gnomiske eller blot i sprogligt Udtryk fyndige Sentensers Kategorier, hvorvel han i anden Henseende har opstillet en overskuelig Systematik ved at ordne de beslægtede »Ordsprog« under fælles Rubriker og opstille disse alfabetisk. Medens der saaledes ud fra en begrændset Bestemmelse af det egenlige Ordsprogs Art kunde udøves og ogsaa er blevet udøvet en Kritik over Syvs Fremgangsmaade, maa vi dog hellere glæde os over, at han selv er gaaet mere ukritisk tilværks og ikke har vraget, hvad han har forefundet i Folkemunde; thi derved er mangt et slaaende og for Nationalkarakteren ejendommeligt Udtryk blevet reddet fra Undergang sammen med de haandskrevne Kilder, han har benyttet, eller med den Tradition, han har øst af, og staaer endnu den Dag idag som livfuldt Vidnesbyrd om Tidens eller Folkets Aand, som jo Syvs Værk endnu stadig er Hovedstammen i alle senere trykte danske Ordsprogsamlinger. Det kan dog bemærkes, at anden Del staaer ikke saa lidt tilbage for første og i det Hele gjør Indtryk af at være en Efterhøst, tildels hentet fra fremmede Sprog og fra Oldskrifterne, i hvilke de medtagne Leveregler staa Side om Side med andre, der kunde have været meddelte med ligesaa stor Føje. I denne Del findes tillige de »lystige og gemene« Ordsprog, som Samleren dog kun hidsætter med Paamindelse om, at de mere skulle skyes end følges.

Ordsprogene.

Peder Syvs Udgave af Folkeviserne — »Tohundrede Viser om Konger, Kæmper og Andre«, 1695 — føjer sig umiddelbart til Anders Vedels Samling, idet dens første Halvdel er et Nytryk af denne (der i det forløbne Hundredaar var bleven optrykt mindst syv Gange), hvortil saa den sidste, af Syv samlede Halvdel slutter sig tilligemed et Glossarium, som omfatter hele Samlingen. Hans Tillæg er hentet »fra Døde og Levende, hines haandskrevne Bøger, disses levende Røst«, siger han, og desuden ere Flyveblade og andre trykte Texter benyttede. Til de egenlige Folkeviser er der føjet nogle andre, som ikke ere paa deres rette Plads her, naar denne Digtning betragtes fra vor Tids Standpunkt, saaledes tre af Laurids Kok digtede Viser, blandt hvilke man dog nødig vilde undværet Sangen om Danevirke, og nogle ligeledes moderne Viser om Frederik III. og Christian V., samt — som Modsætning til denne Nydigtning — endel Oversættelser af gamle islandske Skjaldekvad. Peder Syvs Betragtning af Begrebet Folkevise er saaledes noget forskjellig fra vor og falder for en Del sammen med Kategorien: fædrelandshistoriske Digte. Det er ogsaa øjensynligt nok, at Sangenes historiske Stof har interesseret ham mere end deres poetiske Aand, som Vedel havde saa stærk en Følelse for. At »Viser som Bien gavne og glæde, give Lyst og Lærdom«, er kun en forbigaaende Bemærkning hos Peder Syv, som derimod er en ivrig Forsvarer af Visernes historiske Troværdighed og med megen Omhu og Lærdom paapeger de

Folkeviserne.

Oplysninger om Skikke og Sædvaner i svundne Dage, der kunne uddrages af dem, medens han paa andre Steder øver sin Kritik over de modsigende Tids- og Stedsbestemmelser, de frembyde; han lægger i sine Anmærkninger overhovedet megen Vægt paa at paavise den besungne Handlings virkelige Skueplads og ved Hjælp af de gamle adelige Slægtbøger at godtgjøre de optrædende Personligheders Identitet med historisk paaviselige Mænd og Kvinder. At her overvejende bygges paa Gisninger, og at megen Uefterrettelighed løber ind med, kan man sige sig selv, og denne Omstændighed maa man have i Minde, naar man vil forstaa den Foragt, hvormed Folkeviserne betragtedes af lærde Mænd som Holberg og Gram, for hvis Naturel deres Poesi ikke var tilgængelig, og som æggedes til Spot, naar man vilde paatvinge dem sligt Fabelværk som historiske Kjendsgjerninger. Til Gjengjæld savnes der ikke Vidnesbyrd om, at ogsaa Syvs Folkevisesamling vandt stor Indgang hos Menigmand og gjorde et stærkt Indtryk som folkelig Læsning.

Peder Syvs udgivne Skrifter ere kun en ringe Del af de litteraire Arbejder, han syslede med; derom vidner det store Antal ufuldendte Manuskripter, han har efterladt sig, og af hvilke her kun skal nævnes hans »Danske Boglade«, fordi det mest maa beklages, at dette Forfatterlexikon ikke fuldførtes. Men »naar saamange af de Arbejder, Syv havde under Hænder og agtede at udgive, ikke kom længere end til de første løse Udkast« — siger hans Biograf Fr. Winkel Horn (»Peder Syv, en litterairhistorisk Studie«, 1878) — »har dette aabenbart nærmest sin Grund i, at han langt mere var Samler og Gransker end anlagt paa at være produktiv Forfatter. Overse vi hans litteraire Virksomhed i dens Helhed, falder det strax i Øjnene, at af Alt, hvad han har udgivet, er det egenlig kun en eneste Bog, der var Andet end et Samlerarbejde, nemlig Betænkningerne om det cimbriske Sprog; ved Alt, hvad vi ellers have trykt fra hans Haand, krævedes der ikke andre Forudsætninger end Kjærlighed til Sagen og Udholdenhed til Arbejde, og begge Dele har han havt i rigt Maal. En væsenlig Grund til at der ikke kom mere ud af hans utrættelige Arbejdsomhed, maa vistnok søges i den Tilbøjelighed, han delte med sin Samtid, til at sprede sig over flere Omraader, end han efter de Evner, han havde faaet, kunde magte. Men blev han maaske end ikke Alt for vor Litteratur, hvad han kunde være bleven, om hans Evner havde været større og han i ringere Grad havde delt sin Samtids Svaghed for polyhistorisk Lærdom, fortjener hans Navn dog at holdes højt i Ære, ikke blot for hvad han udrettede, men først og fremmest for den Kjærlighed til Fædrelandet, dets Sprog og Aand, som drev ham til at vie sine

Peder Syvs Haandskrift,
af Titelbladet til »Den danske Boglade« paa Universitetsbiblioteket.
(Rostgaardske Saml. Nr. 151. 4to).

bedste Kræfter til Granskninger, som kun yderst Faa i hans Samtid ydede ham nogen Paaskjønnelse for«. Til disse Faa hørte Peder Syvs Nabopræst og trofaste Ven i hans Alderdomsdage, Digteren Jørgen Sorterup, der sang om ham:

Vor lærde Syv har i de danske Grunde fisket
og fundet udi dem saa gjæv en Perleskat.
Han Rusten haver af vor egen Tunge visket
og Døren dejlig for det danske Sprog opladt.

Hvad Rart i korte Sprog og Gamles fyndig Tale
kan ligge, haver jo hans lærde Pen os viist.
End kan vort danske Maal af gamle Kvæder prale,
nu han har os med dem saa rundelig bespist.

Han vores Blandingsmaal og macaronisk*) Skriven
har villet med sin Pen aldeles skaffe af;
thi os den Talekunst paa Tungen nok er given,
som lyder yndigt og i Pennen flyder brav.

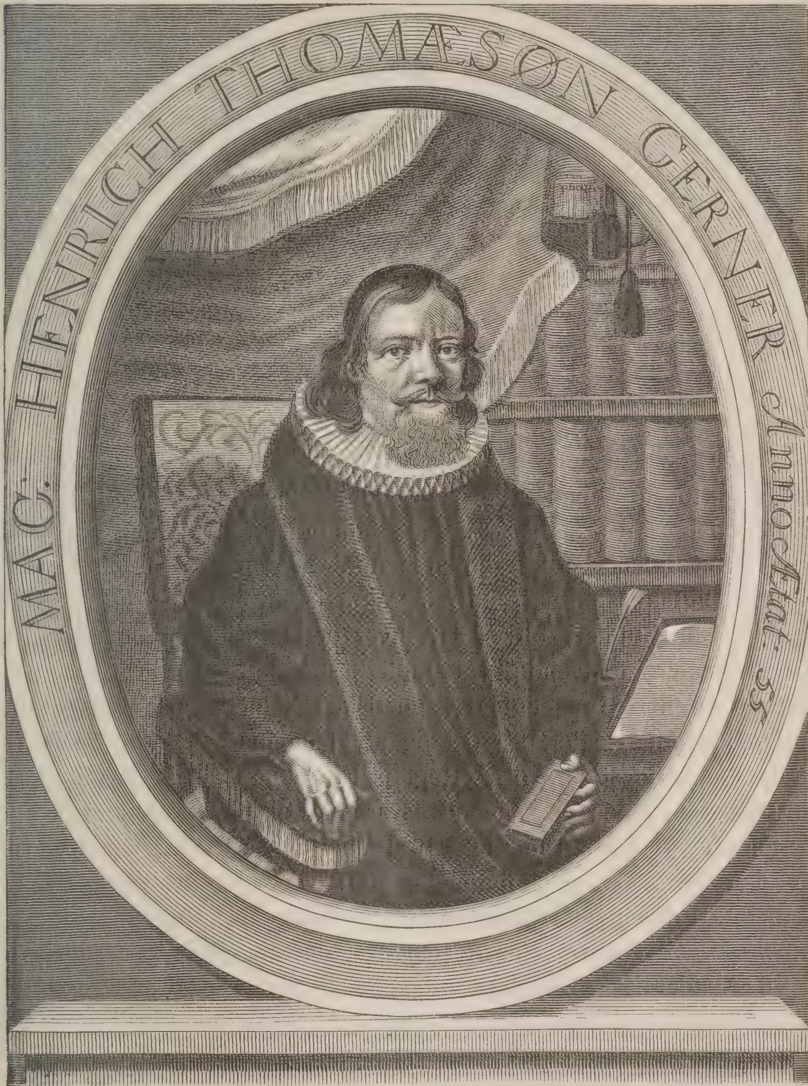
Hvortil udkræves da at flikke danske Klæder
med franske Lapper, naar de findes hele nok?
Man vores Daarlighed i dette Fald begræder;
vi ære Andres og vanære eget Sprog.

Udryddelseskrigen mod de »franske Lapper« førtes ligeledes djærvt af H. Gerner. Henrik Thomesen Gerner, der i sin »*Orthographia Danica* Eller Det Danske Sproks Skriffverictighed« (1679) skildrer det som en Vederstyggelighed uden Lige, »naar et Tungemaal, der i sig selv er prægtigt, formedelst Vanagtighed med Kluderi og fremmede Gloser oversprænges, hvorudi de Danske og Tydske hidtildags haver ladet sig meget forføre, ej tænkende paa, hvor spodske de Franske, Spanske og Italiener er derover, at de skulde indføre noget fremmed Ord i deres Tale. Det vilde blive en latterlig Ting for dem, om de skulde læse et fransk Brev med danske eller tydske Gloser formænget. Og det maa end være vel saa latterligt, naar vi udi det danske Maal indføre franske Gloser, thi Mange baade bruger og læser dem, men aldeles ikke forstaa dem«. Han meddeler en Fortegnelse over Fremmedord, som bekvemt kunne afløses af danske: *accordere* af dagtinges, *affront* af Forhaanelse, *alliance* af Forening, *alarm* af Uro, Støjen, *ambassadeur* af Sendebud, *guarnison* af Borgeleje o. s. v. 1690 udkom hans kortfattede Sproglære: »*Epitome Philologiæ Danicæ* Eller: Et kort Begrib paa det beste oc zjrligste Danske Sprocks Lyst oc Artighed rensed Det meste mueligt var Fra de ældgamlis Grofhed, Fra fremmede Sprocks Gloser« o. s. v. »Vi maa lægge alle forindbildede Meninger tilside,« hedder det her; »alle vrange Meninger og Vaner, saa vidt muligt er, afskaffe; lade hver Province sin Mundart beholde; intet af fremmede Sprog indføre; og da begynde af raa Rod og udholde til det Sidste.«

Ogsaa paa andre Omraader var Henrik Gerner en ypperlig Forfatter, hvis opbyggelige Skrifter ikke mindre end hans to Bøger om Regjeringskunsten og om en god Husholdning ere dybere i Tanken og renere i Sproget end det Meste af den samtidige Litteratur. Sin Danskhed havde han lagt for Dagen under de alvorligste Forhold. Som Præst i Birkerød (f. 1629) deltog han i Sammensværgelsen for at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske og var særlig Bud og Tolk mellem Stenvinkel og den engelske Oberst Richard Hutchinson. Planen

*) Hvori forskjellige Sprog ere sammenblandede.

røbedes, Gerner blev fængslet og lagt paa Pinebænken, men bekjendte Intet, skjøndt hans Negle bar Mærke af Skruerne, saalænge han levede. Dødsdommen blev fældet over ham, Alt var rede til Henrettelsen, hans Kiste tømret. Da indløb

der otte Timer før den afgjørende Stund Ordre til Benaadning, en Følge af Frederik III.s kraftige Mellemkomst og Trusel om Gjengjæld paa en fangen Svensker. Gerner blev atter sat i haardt Fængsel og maatte betale svære Løse-

penge. Et af de Jern, han bar, hænger endnu med en Mindetavle i Birkerød Kirke. 1690 blev han Præst i Ljunge-Kronborg Herred, 1693 Biskop i Viborg og døde 1700.

Ordbogs-arbejder.

Af Peder Syvs haandskrevne Efterladenskaber gik en stor Del efter hans Død over i Fr. Rostgaards Eje, deriblandt ogsaa Ordbogs-Manuskripterne, som den nye Besidder havde Brug for til Udarbejdelsen af sin egen stort anlagte Ordbog; denne førtes, efterat Rostgaard havde faaet Langebek til Medarbejder, ind i Bogstavet N og blev senere benyttet ved Udførelsen af Videnskabernes Selskabs Ordbog, ligesom de afsluttede Bind stilledes til Raadighed for Matthias Moths store Ordbogsarbejde. Men ogsaa direkte var Peder Syv denne lærde Stormands Medarbejder, en iblandt de Mange, som Moth forstod at sætte i Bevægelse trindt om i Landet som Bidragydende til Ordbogen, der ifølge Planen skulde omfatte ogsaa Provindsialismer. Samlingerne til den begyndte Matthias Moth — f. omtr. 1642, d. 1719, Søn af Livlægen Poul Moth og Broder til Sophie Amalie Moth, Grevinde af Samsø — 1680 og havde Planen til den færdig 1697. I Trykken udkom der kun et Par Prøvesider, men det kolossale Manuskript, en Mængde tykke Foliobind, som nu opbevares paa det St. kgl. Bibl., blev det egenlige Grundlag for Videnskabernes Selskabs danske Ordbog.

Sprog-rensning.

Den videnskabelige Behandling af Modersmaalet og Bestræbelserne for at forædle det ved Udrensningen af dets fremmede Bestanddele ere et Udslag af en almindelig Strømning indenfor Renaissancetidens lærde Verden henimod Periodens Slutning. Idet nemlig Digtekunsten væsenlig betragtes som en Frugt af Lærdom og klassiske Studier, bliver det, hvor det latinske Sprog afløses af Modersmaalet, nødvendigt at underkaste dette en Prøvelse med Hensyn til dets Brugelighed i poetiske Øjemed, at anlægge den antike Prosodis Regler paa det og at gjennemarbejde det saaledes, at det kan fyldestgjøre disse Reglers Fordringer; hertil hører ogsaa Tilstræbelsen af en vis Renhed, svarende til de klassiske Digteres Forfølgelse af Barbarismerne. Bestræbelsen sattes i Værk paa en for den lærde Tid ejendommelig Vis: ved Oprettelsen af videnskabelige Foreninger til Øjemedets Fremme. Det florentinske »*Accademia della crusca*« blev Forbilledet; det antydede ved sit Navn: »Klid-Akademiet«, at dets Opgave var rettet paa at rense det italienske Sprogs rene Mel fra urene Tilsætninger, og i hele sin Udstyrelse fastholdt det denne sælsomme Symbolik: Medlemmerne fik Kjendingsnavne fra Møllerhaandværket, i Møderne sad de paa Stole, der vare dannede som Melkurve, omkring et Bord i Form af et Dejgtrug. Institutionen fandt Efterligning i Tydskland, hvor Fyrst Ludvig af Anhalt-Köthen og hans tre Neveuer 1617 stiftede

»det frugtbringende Selskab«, ogsaa kaldet »Palmeordenen«, fordi Kokospalmen blev Selskabets Symbol med Indskriften »Alt til Nytte«. Dets Hovedformaal var, »saavidt muligt og gjørligt at opretholde det højtydske Sprog i dets rette Væsen og Stand, uden Indblanding af fremmede udenlandske Ord, og at beflitte sig saavel paa den bedste Udtale som paa den reneste Skrivemaade i Prosa og Rimdigtning«. Selskabets Medlemmer fik, ligesom Italienerne, særlige Kjendingsnavne (»den Ulastelige«, »den Nærende«, »den Vellugtende« o. s. v.) og bar som Foreningsemblem i et grønt Baand en Guldmønt med Selskabets Navn, Symbol og Valgsprog paa den ene, det paagjældende Medlems Navn, Symbol og Valgsprog paa den anden Side. Det talte henimod femhundrede Medlemmer, dels fyrstelige og adelige Personer, dels Videnskabsmænd og Digtere. Blandt disse Sidste har især Martin Opitz (1597—1639) M. Opitz. erhvervet sig Ry som en ivrig Talsmand for Selskabets Tanker og som den Forfatter, der har virket mest i deres Aand. Hans Samtid holdt ham for den største dalevende Digter og Kunstdommer; medens han i »det frugtbringende Selskab« bar Navnet »den Kronede«, fordi Kejser Ferdinand II. havde paasat ham Laurbærkrandsen og ophøjet ham i Adelsstanden, hædrede den beundrende Almenhed ham som »den schlesiske Svane«, »en Fyrste i den tydske Sang«, ja endog som »Digtekunstens Fader«. Mere end ved sine Digtninger har Opitz imidlertid indlagt sig Fortjenester af sit Modersmaals poetiske Anvendelighed ved sin »Buch von der deutschen Poeterey« (1624), fra hvis Fremkomst adskillige tydske Litteraturhistorikere datere den »nye Tids« Frembrud i Poesien. Noget Blik for Digtekunstens dybere Væsen røber Afhandlingens Raisonnement dog ikke; for Opitz er Poesien endnu væsenlig en Del af den lærde Videnskabelighed. »Digteren skal,« siger han, »være vel forfaren i de græske og latinske Bøger og have lært det rette Greb af dem; først da vil Opfindelsen lykkes ham, der ikke er Andet end en sindrig Opfattelse af alle Ting, som man kan indbilde sig, himmelske og jordiske, levende og livløse.« Hvad han derimod i denne Opgaves Tjeneste hævder som Krav til Modersmaalet, indeholder reformatoriske Tanker, som have havt Livskraft i sig: han ivrer for mindre Kunstlethed i Sætningsdannelsen, for Sprogets Renhed og Fremmedords Udelukkelse, og navnlig er han den Første, som opstiller faste Regler for den for

sømte Metrik og gjør opmærksom paa, at Overensstemmelsen mellem Ordets og Versets Betoning maa træde istedetfor den hidtil anvendte Tælling af Stavelserne uden Hensyn til deres Toneværdi.

Paa den danske Prosodik bleve disse nye Theorier ikke uden Indflydelse. At Sprogrensningen havde sine Talsmænd herhjemme, er allerede viist, og her er endnu kun at tilføje, at deres Opmærksomhed mest var rettet paa den franske Ord-Indvandring, som de tiltagende Pariserrejser, Moden i det selskabelige Samkvem, den diplomatiske Forhandling og overhovedet Frankrigs stærke statlige Overvægt gjorde forklarlig og let kjendelig, medens Paavirkningen fra Tydsk, skjøndt ikke mindre virksom, dog var mindre iøjnefaldende paa Grund af det sproglige Slægtskab og Fortroligheden med vort sydlige Nabolands Tungemaal. Med Hensyn til den almindelige Betragtning af Poesiens Natur og Væsen skuede man ikke dybere i Danmark end i Tydskland; hvad Peder Syv (S. 412) siger om Digtekunsten, støtter sig aabenbart til det ovenfor anførte Citat af M. Opitz. Endelig fik ogsaa dennes metriske Reform saavelsom den akademiske Sammenslutning til Sprogets og Poesiens Bedste en varm Talsmand i den udmærkede Skolemand Hans Mikkelsen Ravn.

P. Jensen.

Det ældste prosodiske Værk i vor Litteratur er et Haandskrift af den fynske Præst Peder Jensen Roskilde, fuldendt 1627; hans metriske Begreber ere væsenlig de rette og hans Exempler oplysende, trods det mangelfulde Sprog, der jevnlig maa tage sin Tilflugt til Abbreviationer som »Himl' og Jorden«, »Du bødst os all' endrægtligen«, »man sig'r om hind' al Ære og Tugt« o. s. v. Forfatteren har taget Luthers »*Cithara*« til Mønster og kjender neppe Opitz, men selv fik han, og ikke helt med Urette, Navn af »den danske Opitz«. Hans Efterfølger i den

B. Knudsen.

nye Videnskab Bertel Knudsen (S. 407) er, skjøndt han skriver saalænge efter den tydske Metriks Fremkomst som Aar 1641, saa uberørt af dens Lærdomme, at han tumler med det danske Sprogs Sætningsdele, som var det latinske Vers, de skulde danne, og seer fuldstændig bort fra Ordenes naturlige Betoning for at faae dem indpassede i det klassiske Metrum; han skriver derfor Disticha som følgende:

Gud mange | Aar Dig | giv, lad | faae med | Salighed | Alt Du
nu kan | i no | gen | dine be | gjære Da | ge.

H. Ravn.

Hans Mikkelsen Ravn (*Johannes Michaelius Corvinus*) blev født omtrent 1610 paa Gaarden Fævejle ved Kolindsund. Af hvilke Grunde han kom i den saa fjerntliggende Slagelse Skole, veed man ikke, men at dette har havt sin Betydning for den Vej, hans Udvikling tog, er sandsynligt, eftersom Slagelse Skole var særlig bekjendt for den Omhu, man der viste Musikundervisningen, saa at de Slagelse Degne vare søgte Sangere, og end højere steg deres Ry, da Ravn senere selv blev

Skolens Rektor og styrede den med udmærket Dygtighed i tolv Aar, efterat han havde tilbragt fem til sex Forberedelsesaar som Hører ved den da ligeledes højt ansete Herlufsholms Skole. I denne sin første Embedsstilling udarbejdede Ravn en (latinsk) Afhandling om det danske Sprog, som aldrig blev trykt, og som for første Gang omtales 1866 af Holger Fr. Rørdam i hans Levnetsskildring af Forfatteren (»Hist. Tidsskrft.« 3. Række 4. Bd.). Den fortjener tilvisse i høj Grad Opmærksomhed paa Grund af den Varme, hvormed den i et ædelt Sprog taler Modersmaalets Sag, efterat den har paavist de vigtigste Perioder i dets Udvikling. »Jeg veed ikke, hvorledes det er gaaet til,« hedder det, »men efterhaanden er det blevet en indgroet Skik hos os at foragte vort Eget og at ophøje det Fremmede, som om vi vare mætte af Fædrelandets Sødme og imod vor Natur vilde paatvinge os selv det Udenlandske. Vi have tydsket saalænge, at vi ere blevne halve Tydskere, og nu er man ej nøjet dermed, men vil endnu ovenikjøbet flikke dette Blandingssprog med franske Gloser. For sent ville vi komme til at klage over, at med de fremmede Ord er fremmed Sæd og Tankegang trængt ind iblandt os, saa vi ikke engang kjendes ved vore ædle, simple Forfædre — men hvad hjælper det saa at kaste Brønden til, naar Barnet er druknet? Dog maa Ingen lægge den Mening i mine Ord, at jeg skulde foragte alle andre Sprog, eller at det skulde være min Agt at kalde Ungdommen til Vaaben imod dem. Ingenlunde, Sligt er ikke engang i Drømme faldet mig ind, jeg som har anvendt en god Del af min Ungdomstid paa at tilegne mig andre Folkeslags Sprog. Jeg veed meget godt, at uden dem vilde vi være ligesaa nær som en Ko, der skulde tælle Stjernerne. Men min Mening er, at Hver skulde sætte Pris paa sit eget Sprog og finde Behag i det fremfor i noget andet og gjøre sig Umage for at bevare det rent for al fremmed Indblanding, saa at hver dansk Mand fremfor Alt arbejdede paa at uddanne det danske Sprog uforvansket af noget andet, at Tydskeren drog Omsorg for det tydske Sprog og Franskmanden for det franske og saaledes Enhver for sit Sprog. — Hvis Ønsker havde nogen Magt, da vilde jeg ønske, at Alle vilde sammensværge sig med mig i al Venskabelighed om igjen at jage hine slet sammenhængende Ord, som ere slupne ind med vore Handelsmænd, ud af Sproget. Jeg sigter her kun til de overflødige og unyttige Ord, thi saadanne, der kun ere Benævnelser paa fremmede og indførte Gjenstande, dem seer jeg ingen Fare ved, og dem udtaler jeg selv, da jeg vel veed, at man ikke kan omgaaes med Tingene uden at have et Navn paa dem.« Ord, der kunde være skrevne igaar, og som ramme Sømmet paa Hovedet ved en Ædruelighed og Forstandighed i Tankegangen, som ikke altid raader i vore Dages Sprogstridigheder.

Hepta-chordum Danicum.

I Slagelse skrev Ravn sin »*Heptachordum Danicum*« (»Den danske Tonekunst«), der udkom 1646, paa eengang en Musikens Historie og en Musiktheori, det første Skrift af denne Art i Danmark (men forfattet paa Latin), og hidtil nok ogsaa det eneste. Det begynder med en historisk Indledning, der paa Tidens Vis fører Musikens Oprindelse tilbage til de ældste bibelske Sagn og betegner Jubal som »Stamfader til alle dem, der spille paa Cithar og Hyrdefløjte«; derefter omhandles Tonekunsten hos Oldtidens forskjellige Folkeslag, særlig hos de gamle Danske, Skjaldekvadene, Folkeviserne og de musikalske Instrumenter, den kristelige Musik i dens Fremstaaen og i dens datidige Tilstand baade ude og hjemme. Den derefter følgende Musiktheori indledes med den Definition, at »Musiken er den Kunst at synge vel«, hvoraf fremgaaer, at Ravn i sin Udvikling mest lægger

Vægten paa Sangen, for hvilken han giver praktiske Regler. Et Tillæg til Skriftet omhandler Tonernes mathematiske Forhold indbyrdes.

Rhythmologien.

Et Supplement til dette Skrift danner i flere Henseender Ravns følgende Arbejde, hans »*Rhythmologia*« (»Verselæren«), til hvilken han havde Manuskriptet færdigt allerede 1647, men som først udkom to Aar efter i et kort Udtog: »*Ex Rhytmologia Danica epitome brevissima*«. I Tilegnelsen til tre adelige Ynglinger klager Forfatteren over den almindelige Vankundighed i Benyttelsen af det danske Sprog og finder den især fremtrædende, hvor Folk give sig til at skrive Vers uden Anelse om Prosodiens Forskrifter; han mener, at denne Uvidenhed og den tiltagende Sprogfordærvelse maatte kunne afhjælpes af et dansk »frugtbringende Selskab« i Lighed med det navnkundige tydske, og opmuntrer til Stiftelsen af et saadant. I sin Behandling af Verslæren henholder Ravn sig til den nyere Poesi og danner sig enten sine Exempler selv eller vælger dem hos danske Forfattere, saasom Arrebo, Vedels Folkeviser, Herman Weigeres »Reineke Fos«, Hans Thomissøns Psalmebog o. fl. Han deler den nye Rimkunst i en lyrisk og en heroisk Del, omhandler derpaa Stavelsernes Kvantitet, Versets Fødder, Forskjellen paa jambiske, trochaiske, sapphiske o. a. Vers. En Hovedregel, som indskærpes, er Iagttagelsen af den rette Kvantitet, og idet Ravn gjør opmærksom paa, at man ikke maa ordne Ordene i jambisk Rhythme saaledes:

Lad dit Rige formeres vel
ved Børn gode, som voxe til,

men skal synge saaledes:

Dit Rige lad formeres vel
ved gode Børn, som voxe til,

illustrerer han klarlig sin Tids Mangel paa metrisk Sands, der kunde nødvendiggjøre en slig Paamindelse.

Hans Ravn blev 1652 Præst i Ørslev ved Skjelskør, hvor han levede til sin Død 1663. I de sidste fem Aar af sit Liv var den unge Rektor i Næstved Peder Syv, ikke langt fra ham, og mellem dem var Forholdet saa godt og Interessen for dansk Sprogvidenskab saa fælles, at Peder Syv sendte Ravn sine »Betænkninger« i Manuskript til Gjennemsyn og kritisk Bedømmelse. Et af Ravns sidste Arbejder er en Slags versificeret dansk Litteraturhistorie, der blandt andre Ærevers indleder Arrebos »Hexaëmeron«.

Søren Gotlænder.

Paa Dansk skrives den første Prosodi af Søren Povelsen Gotlænder eller Judichær, født 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv, hvorfra han har sit latiniserede Binavn (*Judex-hæres*). Han blev 1627 Rektor i Vordingborg, indsat af Stedets Sognepræst Anders Arrebo, 1637 Præst i Slangerup og døde 1671. Først efter hans Død udkom hans vidtløftige, 612 Sider store »*Prosodia Danica* eller Danske Riimkunst«, men tyve Aar forinden havde han udgivet en lettere overskuelig »*Synopsis Prosodiæ Danicæ* eller En kort Extract aff Riimkunsten«. Vor Omtale maa indskrænke sig til Hovedværket og til Fremdragelsen af nogle Enkeltheder; en Redegjørelse for dets udførlige og noget brogede Systematik vilde blive ligesaa trættende som denne selv, der er overfyldt med lærde Kunstord og inddeler Vers- og Strofebygningen, Rim og Ordvalg i en Uendelighed af Kategorier.

Om Poesien i Almindelighed hævder Forfatteren, at der til dens rette Udøvelse kræves tre Ting: *Natura* eller Naturen, ved hvilken ikke aleneste forstaaes den menneskelige Natur og Fornuften, som er i alle Mennesker, men endogsaa den naturlige Inklination eller Tilbøjelighed til saadant at forrette, som er i dette Tilfælde en *Poët*iske *Vena* eller god Art og Skikkelighed til Poëteri; *Disciplina* eller Kunstøvelse, ved hvilken forstaaes enten skriftlig eller mundtlig Undervisning af dem, som samme Ting ret forstaaer, som er i dette Tilfælde *Prosodia* eller Rimkunsten, som her i stykkevis læres, thi omendskjøndt Nogle havde til Skalderkunsten maadelig Naturens Skikkelighed, saa havde Alting dog ikke den rette Art, medmindre at Kunstlærdommen var derhos, som det Naturlige ret styre kunde; endelig *Exercitium* eller Øvelse, idet at man ofte i Rim saaledes sig øver, at Naturen og Kunsten kunde blive desmere styrkede og *confirmerede*, thi ligesom en god Jord den bær ingen god Frugt, med mindre den bliver ret dyrket: saa og Menneskens Sinds og Sjælens Gaver de vanslægte, uden de daglig ved Øvelse drives og forfriskes, ihvor herlige de og i sig selv være kunde. — Afklædes disse Forskrifter deres Else Skolemesters-Pedanteri i Udtrykket, ere de jo baade sunde og gyldige, og den Litteraturperiode er paa Vildspor, der ensidig lægger Vægten paa en enkelt af dem og seer bort fra de andre.

Modersmaalet har en varm Forsvarer i Søren Povelsen. Han fører selvfølgelig dets Udspring tilbage omtrent til Paradis, hævder dets Fortræffelighed som Udtryk for Tanken, dets Bekvemhed fremfor mange andre Sprog til poetisk Brug, og ivrer for dets Renhed: »Hvo sit eget Modersmaal ikke højt agter, han burde med raadne Æg af hans Fædreland at udjages og aldrig burde saa værdig at agtes, at han en Dansk skulde kaldes«.

De mangfoldige Enkeltbestemmelser for den poetiske Komposition maa vi, som sagt, forbigaa med den almindelige Bemærkning, at denne danske Prosodi, som hvilende paa de nye Principer, for de vigtigstes Vedkommende rammer det Rette, saavidt Tiden var naaet frem til Forstaaelsen af de herhenhørende vanskelige Fænomener. Som metriske Kuriosa, betegnende for den Leg med Formen, der endnu fortrinsvis maatte bøde paa den digteriske Inspirations Magerhed, skal her anføres et Par af Prosodiens Skemata. Der nævnes saaledes blandt »*Polyrythmi*« nogle, som »kunde kaldes *Echo* eller Gjenlyd, Gjenskrep, Modlyd«, og paa hvilke der gives følgende Exempel:

Vi havde det vel tænkt, forgangen Aar vi vilde
vor Fiende modstaa, det var for silde
(*Echo*) Ilde.
Til Dig nu derfor, Gud, af Hjertet vi indfalde
og Dig af Sjæl og Aand om Hjælp paakalde
(*Echo*) Alle o. s. v.

En anden Strofebygning kaldes »*Cancellati* eller Kors-Rim« og seer f. Ex. saaledes ud:

Herre, jeg min Synd afbeder,
leder, saa i Gunst at være,
Kjære, vær ej længer vreder,
Peder er jeg lig, ja værre.

»For-Rim« eller »Forsæt-Rim« ere følgende:

Nøden os besøger fast,
Døden ogsaa stunder til,
lader os se til, at vi
hader derfor Synden, som
daglig os paafører Nød,
klaglig og fortryde den.

Et »Trappe-Rim, Klap-Rim eller Stige-Digt« seer saaledes ud:

Traver end den Onde højt og sig forgraver,
haver dog den Fromme nok af Herrens Gaver,
let er Sind paa den, og han er daglig mæt,
ret som gjør og sig paa Gud forlader slet.

Endelig de saakaldte »*Univoci* eller Særords-Rim, Slag-Rim«, som f. Ex.:

Kjære
Herre,
mange
Gange
Ære
være o. s. v.

Det maa være denne Kategori af Vers, med hvilke Poeten i Aabenraa rigeligst fødte Kone og Børn, efter hvad Peer i »Jacob von Tyboe« siger om den nævnte Digter: »Han kan gjøre Vers, som er kun et Ord lange, men vil man have det saa kort, saa kan Fanden ikke veje ham op med Penge«.

Initial af Arrebos »Hexaëmeron«.

Hvorledes det stod til med Digtekunsten i en Tidsalder, hvis Fantasi endnu hovedsagelig ytrede sig i dens videnskabelige Hypotheser, hvis gryende Forestillinger om Poesiens Væsen nærmest vare sysselsatte med dens formelle Side, betragtende de klassiske Forbilleder som det attraaværdigste Maal, og hvis Sprog var hildet i galliske Indflydelser, forsaavidt det ikke var kuet af Latinen — derom give allerede de hidtil anførte latinske og danske Versbrudstykker et Begreb, og derom vil det Følgende, hvor summarisk end Fremstillingen maa blive, til Overflod vidne. I Korthed maa vi nemlig fatte os, hvor overvældende end Materialet er, thi dets poetiske Lødighed staaer i det mest afgjorte Misforhold til dets Masse. Paa poetisk Produktion var Tiden utrolig frugtbar, men dens Interesse for den nulevende Slægt er ligesaa intetbetydende

Halffandet Hundrede
Artige Riim
Om
Leverne:
Hvorledis mand med
stor Lyst oc Kortvil / baade
Geistlig oc Verdslig om Lever ar-
tig kand rime / udi adskillige ærli-
ge Colatzer / Samqvem
oc Giestebud.
Nu nylige trykt paa Danske/
meget Lystig oc kortvillig

Prentet i Kiøbenhaffn/
Aar 1689.

80.
Dette er Lever oc icke Lunge/
Jeg vil kundgiøre med min Tunge/
Hvo sig til Vißdom holder at lære/
Hand haffver der aff en ævig Ære/
Thi er den blind uden ald Forstand/
Som ey Viisdom efter det beste hand kand.
81.
Lever du est vel mangen bekiend/
At rime om dig er vel behend/
Hvor mand far i Verden omkring/
Da er Sandhed en herlig Ting.
82.
Lever du est icke aff en Svale/
Derfor om Sandhed vil jeg tale/
Sandhed er en Dyd allsombest/
Hyckleri er en skadelig Giest.
83.
Det er Lever oc icke aff en Orne/
Der sviger for de Svorne end de Vorne.
84.
Lever du est icke aff en Brock/
Det haffver altid været et gammelt Ordsprock/
Hvo inted voffver hand inted vinder/
Hvo icke leder hand inted finder.
85.
Dette er Lever oc icke Kirsebær/
Den stuul gierne som stiden er.

Lever

Titelblad og Textside af "Halvandet Hundrede artige Rim om Leverne".

Facsimile af et Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

som dens Indflydelse paa de følgende Tidsaldres Digtning, naar nogle faa Navne undtages. Ved alle Begivenheder i det daglige Liv maatte Poesien træde til med sin Forherligelse, med sin tomme Ordbram uden nogen eneste jevn og oprindelig Tanke. Fødsel og Død, Giftermaal og Embedsforfremmelse besynges i pompeuse Udtryk eller med smagløs Skjemt, og man kan ikke tage noget blot nogenlunde betydeligt litterairt Værk i Haanden, uden at finde det indledet med en Samling Æredigte, kolde trods alle deres Hyperboler, kejtede i deres Efterligning af Antiken. En Erotik, som skal være let og spøgende, træder tungfodet frem i de Bindebreve, i hvilke man bragte sin Dame Galanteriets Hyldest; i Hyrdedigtet, som yderligere manierer den i sig selv manierte franske Idyl, hører man snarere en malproper sjællandsk Kos Brølen end det parfumerede Paaskelams Brægen, og af de Impromptuer og Epigrammer, i hvilke man forsøgte at efterligne Gratien og Viddet i det franske »*vers de société*«, have vi i de saakaldte Leverrim Exemplarer tilbage af en Fadhed uden Lige.

»Leverrimene« vare et Udslag af Tidens Trang til at glimre med sit poetiske Talent. I Mangel af Drikkeviser og Selskabssange krydrede man sit Maaltid med en Improvisation, for hvilken en Ret Lever afgav det noget besynderlige Centrum; var man ikke selv opfindsom nok, kunde man hjælpe sig med den Vejledning, Litteraturen tilbød: »Halvandet Hundrede artige Rim om Leverne«, delte i en gejstlig og en verdslig Afdeling. I den første træffe vi poetiske Indfald som disse: Leverrim.

Denne Lever er ikke af en Ko,
her udi Verden have vi Uro.

Denne Lever er ikke af en Abor,
Jesus blev forklaret paa det Bjerg Tabor.

Denne Lever monne meget liden være,
Guds Ord vi altid skulle elske og ære.

Denne Lever er ikke af et Svin,
hjælp, Herre, at tilgive Uven min.

Paa de verdslige Leverrim indeholder det herhenhørende Bilag Prøver.

Ogsaa den historiske Poesi er væsenlig Lejlighedsdigtning, d. v. s. den fortaber sig i en bombastisk Lovprisning af den enkelte Konge eller Hærfører, hvis Navn er knyttet til en af Tidens historiske Bedrifter, eller vandes ud i en trættende Beskrivelse af den forherligede Daads enkelte Omstændigheder; nogen inderlig Grebethed, noget naturligt Udtryk for Fædrelandskjærligheden hører til de største Sjeldenheder — kold Rhetorik træder i Følelsens Sted. Historisk Digtning.

O. Pedersen. Som Prøve paa Trivialiteterne tjene følgende Uddrag af Ole Pedersen Kongsteds (*Regiostadanus*) Sørgekvad over Kong Frederik II. (Kbhvn. 1589), hvori Kongen berømmes, fordi han tillagde Universitetet

Gods og Renter,
saa der kan holdes aarlig udi
til frit Bord hundred Studenter.
Daglig næres de liberalsk der
med lovlige Kost og Spise.
O disse Eleemosynarier*)
den salige Herre maa prise.
Det aarlig løber vel mere fri
end 4000, ja flere Daler.
Derfor, o hæderlig Klerkeri!
Du noksom aldrig betaler
denne din salige Herre og Kong
for saadan miskundelig Gave.
O salig! o salig tusinde Gang
et evigt godt Rygte han have!
Bekjender det Alle med Mund og Pen,
I ærlige fine Studenter!
efter den Naade, Gud Eder forlen',
med lovlige Monumenter;
at ingen Aarsage det Studium
i Danmark nogentid give,
at saadant et rundt Beneficium
det frataget skal blive o. s. v.

Lyskander. Lyskander (S. 385 ff.) digtede i Rimkrønikens Stil »Den calmarske Triumf«, »Den stormægtige og højbaarne Fyrstes Hr. Christian den Femtes Udvælgelses- og Hyldings-Historie«, »Hr. Jens Billes Slægtregister« og »Den Grønlandske Chronica« (1608), en poetisk Beskrivelse af Alt, hvad man indtil da vidste om Grønland, samt en Udsigt over Norges Historie og de dansk-norske Kongers Bedrifter. Udmalingen af Naturen omkring Frederiksborg kan tjene som Prøve paa denne Art Digtning; det hedder om Frederik II.:

Hen Nord udi Sjælland han bygge lod,
som Hilderidsholm udi fordum stod,
en kongelig Gaard og Sæde.
Den Sted han ligger saa lystelig,
baade Himmel og Jord der fryder sig,
at Hjertet sig ved maa glæde.
De Skove de ligger hen rundt omkring,
de Søer de løber hen i den Ring,
den Fisk spiller indenfore.
Baade Hjort og Hind de springer saa rist,
og Fuglen sjunger paa grønneste Kvist,
den ringeste med den store.
Der sætte den Herre for nogle Aar
slig Bygning, før aldrig i Riget vaar,
med kostelig Taarn og Tinde.
Af sig han kalded det Frederiksbaar,
at det skal være, mens Verden staaer,
hans Navn til evig Aminde.

Her raader en anden og ædlere Tone end i den gængse Basun-Poesi; man sporer Forfatterens Fortrolighed med ældre dansk Digtning og dansk Sprog i det jevne, ædruelige Ordvalg, hans Sprogfærdighed i de flydende Vers. Endmere ægte dansk i Klangen lyder Indledningsdigtet:

Vi skrive de Bøger, som Bonden saaer Korn,
at det kan væxeligt blive;
er der iblandt noget Goldt og Forn (Forældet),
det vil sig med Tiden vel give.
Men saaede ej Bonden, da fik vi ej Brød;
og vilde der Ingen skrive,
da blev mange Herrer og Drifter død,
som Pennen holder ilive.
Bonden han saaer, og Solen skin fri,
og Skyen gi'er Dugg og Væde:
jeg skriver, en Anden han falder mig bi,
den Tredie gjør sammelede.
Saa kan baade Kornet og Bogen gro,
Sletintet kan Intet give;
men naar der er Noget at bygge paa,
saa kan man en Gjerning drive.

*) Almisseuddelere, men her vel snarere Almissenydende.

Man har villet tillægge Lyskander Forfatterskabet til et andet af Tidens historisk-poetiske Arbejder, »den danske Kæmpebog«, men uden tilstrækkelig Hjemmel. Kæmpebogen er en Samling Digte over gammeldanske historiske Emner, i Behandlingen mindende om Folkeviserne og ogsaa stundom bringende en Gjenklang af deres fra det lærde Tidsrums saa afvigende enfoldelige og ægte Poesi, men hyppigst dog i Bredde og Udtværethed mindende om den Periode, Midten af det 17. Aarhundrede, i hvilken de saae Lyset. Bogen er 1860 udgiven af Fr. Barfod. Kæmpebogen.

Henrik Gerner (S. 416) satte ti Aar af Christian V.s Regjering paa Rim i et Folioværk: »Den store Nordens Konnings *Ilias* og *Ulysses*« i tre Afdelinger: hans Sejrvindinger tillands, hans Søslag og hans Fredsbedrifter. Slaget i Kjøgebugt den 1. Juli 1677 skildres saaledes: H. Gerner.

Halvtredsindstyve stærk var Svenskens Orlogsskibe,
med hvilke uforsagt han vilde os angribe;
  vor Flaade liden var, af tredive bestod,
  men hver Mand færdig var at bruge Heltemod.

Som Dagen brød nu paa og Natten axled Kaabe,
den klare Sol gik op at tære Duggens Draabe,
  den Svenske gjorde Sejl, dog sig tilbageholdt,
  dog Vinden var ham med, han modig var og stolt.

Men som i saadan Sag det bedre er at give
med Lyst det første Slag end sig at lade drive
  med haarde Ord til Strids, hvorfor Hr. Juel gik paa
  og sig i Vending gav med Fjenden, som han laa.

Med stor Umage kom han frem at holde Trøje
med denne svenske Magt, som mente strax at bøje
  den ganske danske Hær: dog vendte Vinden sig
  os lidet til Gefal og var os hjelpelig o. s. v.

Det uforgængeligste af alle disse Digte blev Laurids Koks Danevirke-Vise: »Danmark, dejligst Vang og Vænge, lukt med Bølgen blaa«. Forfatteren, der var Præst og Provst i Arts Herred og Peder Syvs Samtidige, faaer af denne det Lov, at »han var en flittig og vel forfaren Mand i vore gamle Sager«. Stort mere vides ikke om ham; en i Sorterups »Samling af smukke danske Vers« opbevaret satirisk Lovprisning af Ringsted er af en helt anden Aand end den Folkevise-Inspiration, der har fremkaldt vor skjønne Nationalsang. L. Kok.

Det største metriske Værk paa Dansk fra det 16. Aarh., udkommet 1591, er Jacob Madsen Kjøbenhavns Oversættelser af den skotske Digter David Lindsay's historiske Satire »om Verdens elendige Væsen«, af hans »Drømme«, »Formaning«, »Klagemaal« og »Begrædelse«. Forfatteren var en af Reformationens J. Madsen.

ihærdigste Talsmænd i sit Fædreland; hermed staaer hans Iver for Modersmaalet i Sammenhæng, og hvad han rimede til Anbefaling for dets Brug, havde ikke mindre Gyldighed for det Sprogs Vedkommende, paa hvilket hans Rim bleve oversatte:

Endog man vel kan se og mærke,
at mange gudelige og lærde Klærke
have skrevet fuldt Bøger til denne Dag
paa latine Maal med stor Umag;
dog Lægfolk og den menige Mand
ej mere deraf begribe kan,
ihvad de enten skrive eller tale,
end af Ravnegalp og Kragegale;
thi vil jeg mine Rim gjøre saa,
at hver Mand skal kunne dem forstaa,
ihvad det er for Haandværksmænd,
enten Kulbrænder eller Kjøresvend.
Jøs eller Las eller hvad de hedde,
strax de det høre, skulle de det vide.
Jeg veed, de Lærde skulle det vel laste,
deres Last vil jeg bag Ryggen kaste o. s. v.

Religieus Digtning. Den religieuse Digtning breder sig frodigt over hele Tidsrummet; lider den end af de samme Ufuldkommenheder, som skæmme Tidens øvrige Poesi, har den dog et enkelt berømt og et Par hæderværdige Navne at opvise, Digtere med virkeligt Kald, som hæve sig ud over Mængden af dem, hos hvem Villien maa træde istedetfor de medfødte Evner. Kingo, den Navnkundige, bliver der senere Tale om; her skal af Mangfoldigheden fremdrages et Par andre Forfattere.

H. Thomissøn. Reformationstidens aandelige Digtning samledes af Hans Thomissøn i hans »Danske Psalmebog« af 1569, som i henved halvandethundrede Aar vedblev at være den mest benyttede til Kirkebrug, et stateligt, veludstyret Værk, efter Tidens Skik forsynet med Kalender, Forklaringer om Gyldentallet, Maaneskin, Søndagsbogstavet, Iagttagelser om Aarstiderne m. m. Den indeholder 269 »efter Kristendommens Hovedartikler« ordnede Psalmer, af hvilke Hans Thomissøn selv har digtet eller bearbejdet omtrent et halvthundrede; han er i vor nu brugelige Psalmebog repræsenteret ved Psalmerne Nr. 26, 41, 89, 94, 238, 282 o. fl.

Sthen. I den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede møde vi den betydelige Psalmedigter **Hans Christensøn Sthen** (*Roskildensis*), lovprist af Lyskander som Taler, Digter og Skribent, for sin Lærdom, sine Prædikener, sine Aandsgaver, sine Sæder og sit behagelige Væsen — en virkelig Digternatur med Tilknytning til vor Fortids bedste Poesi, Folkevisen, fra hvilken hans egen Digtning gjennemtrænges af en Sødme, som danner en kvægende Modsætning til den lærde Poesis ferske Smag. Af hans Skrifter blev især »Vandre-

bogen« ved at udkomme i nye Udgaver indtil Slutningen af det 17. Aarh. Han var Rektor i Helsingør, senere Sognepræst i Malmø.

Nogle af »Vandrebogens« gudelige Sange skulle anføres som Prøver paa Sthens Digtning. I »Visen om Verdens Svig og falske Venner« synger han:

Jeg gik mig ud i Rosens Lund,
jeg agted de Dyr at bede,
men der mødte mig i samme Stund
den, jeg ej efter monne lede.
Saa kan der meget hænde
fra Morgen inden Aften monne komme,
thi er det bedre at vende
end føre den Gjerning til Ende,
der mere kan skade end fromme.

Om Nogen sig kunde skikke saa,
at han hver Mand kunde tjene,
dog hver Mands Gunst skal han ej faae,
det tør han aldrig mene:
thi den, som Du gjør bedst imod,
han skal Dig snarest skjænde,
thi hvo er nu hinanden god,
den Ene den Anden træder under Fod,
være sig enten Frynt (Ven) eller Fjende.

Akelej er vel en smukker Urt,
hun haver dog ingen Lugt,
saa er der Mangen, der veed vel purt
sine Ord at farve smukt
og lover Dig Godt med Tungen
og mener der intet af,
det er Altsammen af Lungen,
han sætter Dig paa en Gunge,
saadan er al Verdens Venskab.

Nu vil jeg tage mig fore
og fatte et andet Sind,
for Ingen mig aabenbare,
paa Gudsfrygt lægge Vind;
naar Venner de os undfalde,
saa staaer Gud altid bi,
om vi hannem trolig paakalde.
Hans Navn være æret for alle,
han er vor Skytsherre fri!

I »En arm Synders Klagemaal« viser Omkvædets Benyttelse direkte tilbage til Folkevisen:

Jeg stod mig op en Morgenstund,
jeg klaged min Sorg saa mangelund:
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Der stod en Engel og lydde derpaa:
Du arme Synder, hvi klager Du Dig saa?
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Englen henviser den Sorgbetyngede til Christi Hjælp, og nu skifter Omkvædet:

Hav Tak, hav Tak for saadan god Trøst,
nu er mit Hjerte af Sorgen løst,
Glæden er i min Hu ved Christ alene.

Jeg troer hannem vel for alle Mand,
han er den enest, mig hjælpe kan,
Glæden er i min Hu ved Christ alene.

Den, denne Vise haver digtet vel,
Gud hannem bevare til Liv og Sjæl,
Glæden vær i hans Hu ved Christ alene!

Det dobbelte Omkvæd forekommer i en anden af Sthens Klage- og Trøstesange:

Hvem skal jeg klage mit sorrigfuld Mod?
Herre Gud trøste dem, som er bange!
Jeg klager for Gud, han kan bedst raade Bod,
thi at Sorrigen hun tvinger Saamange.

Mig rinde saamange Tanker ihu,
Herre Gud trøste dem, som er bange!
Hvad fordum Tid er skeet, det mindes jeg nu,
thi at Sorrigen hun tvinger Saamange.

I Psalmebogen findes »Af Højheden oprunden er« (Nr. 153), »Du, Herre Christ, min Frelser est« (Nr. 117) og den skjønne Aftensang Nr. 82, noget moderniseret —

ikke altid til Fremme for Digtets poetiske Skjønhed; fremfor Psalmebogens Begyndelsesstrofe:

Den lyse Dag forgangen er,
og Natten nu fremskrider:
O Jesu Christ, vor Herre kjær,
bliv hos os alle Tider!
Glæde os Gud i Himmerig!

synes Sthens troskyldige Sprogform at burde foretrækkes:

Den lyse Dag forgangen er,
og Natten hun hænger os paa.
O Jesu Christe, Herre kjær,
Du altid hos os blive maa:
Glæde os Gud i Himmerige.

C. Brandt og L. Helveg (i »Den danske Psalmedigtning«, 1846, der er den fyldigste Anthologi, som A. G. Rudelbachs »Om Psalmelitteraturen«, 1856, er det kritiske Hovedværk for denne Del af vor Digtnings Historie) betegne denne Psalme som et af »de inderligste Hjertesuk, vor hele Psalmebog har at fremvise. — Man seer iøvrigt,« tilføje de, »at Sthen ogsaa har søgt at fortsætte, hvad man tidligere havde begyndt, efter Tidens Synsmaade at smedde hellige Kar af Ægyptens Guld og Sølv, og heller ikke heri var han uheldig; ligesom man tidligere, for at fordrive »Boleviserne« havde omarbejdet Helgensangene eller underlagt dem andre Ord, saaledes har man af Sthen adskillige »christelig forvendte« Elskovsviser, deriblandt »Guds Godhed ville vi prise«, »Et trofast Hjerte, o Herre min«. Ogsaa naar han oversatte fra Tydsk, var det ikke en ukaldet Rimsmeds slaviske Oversættelse af Ordene, men en fri og tidt flydende Gjengivelse af Tanken.«

End mere lærer man at skjønne paa en virkelig Digter som Sthen, naar man mod Tidsrummets Slutning, omtrent et hundrede Aar senere, seer Kingo næsten dele sin Berømmelse med og selv i høj Grad paaskjønne en Psalmedigter

E. Naur. som Elias Eskildsøn Naur, en from og flittig Mand, om hvem Samtiden fandt, at han »skrev med en flydende og sød poetisk Pen,« men hvis Psalmedigtning Nutiden nærmest maa opfatte som Exempel paa en Forvirring i Smagen, der bliver dobbelt grel, fordi den finder Sted paa et Omraade, hvor der bør holdes dobbelt Hævd over Stilens Adel. Men just Anstødene herimod have sikkert tiltalt Samtiden som noget Dristigt og Djærvt og den naturalistiske Udtryksmaade staaet for den som noget Modigt og Banebrydende — hvis Tiden da har lignet efterfølgende Tider; medens den har studset over en — for Datidens Udvikling virkelig ogsaa overraskende — metrisk Kunst, der evnede at slutte Psalmen »Jesu, Du min Hjerteglæde«, med sex otteliniede Strofer, i hvilke hvert Vers — altsaa otteogfyrretyve paa hinanden følgende Linier — begyndte med Ordet »Hjem«, har den ladet denne formelle Dygtighed ikke blot undskylde, men endog frembære og forsvare, ja opstille som Mønster naturalistiske Brud paa Emnets Stilfarve som Udtrykkene om Frelseren i en Passionspsalme:

Hans søde Læber de dasker,
med knytted Nævepust basker.

Een paa ham spytter og harker,
en Anden spotter og sparker
med strunken Fodespjæt;
En tærsker hans blege Kinder o. s. v.

Udtryk som disse sprænge Grændserne for den opbyggelige Poesi og føre os ind paa den verdslige Digtnings Omraade. Her møde vi først den af sin Samtid højt beundrede og for sin Sprogfærdighed og lette Rimekunst ganske vist ogsaa ret mærkelige

Verdslig Digtning.

Jens Sten Sehested (Sjennest), en uægte Søn af den berømte Hannibal Sehested, født 1635, gift med en Parsberg og derved Ejer af Sellebjerggaard i Fyn, død 1698 som Oberstlieutenant. Han skrev, som en versificeret Supplik om kongelig Understøttelse, »Kjøbenhavns mistrøstige, dog villige Fangers ynkelige Klagemaal«, hvori det om hans egne Livsomstændigheder siges:

J. Sehested.

De Svenske har mig aldrig skaant,
Polakker meget ringer.
Jeg har saa tidt med frossen Haand
og frostbetvungen Finger
paa Skydejernet Hanen sat
og ladet samme puffe.

Jeg red saamangen Vinternat
foruden foret Muffe.
I Sne og Fug, i Slag og Slud
har jeg mig ofte vovet
og lugtet udaf Fjendens Krudt,
naar Andre sødt har sovet.

Et lille Kulturbillede giver han, hvor han i »Pigernes Dyd- og Laster-Spejl« skildrer den unge Pige mellem Tolv- og Sextenaarsalderen:

Hun kvæder med Behag Hr. Axel Tordsens Vise,
Hr. Eskeld veed hun højt for hans Bestand at prise;
men Sortebroder Knud bansætter hun i Harm,
fordi Hr. Axel ej fik Valborg i sin Arm.

Ret kvik er — efter fattig Lejlighed — Digterens Satire over digteriske Overdrivelser:

Poeten kalder tidt de grimme Piger smukke,
det største Bryggerkar en liden Balsamkrukke;
den svage Flue bliv'er en vældig Elefant,
et lumpen Stykke Glas en dyrbar Diamant.
Han gjør og tidt en Tøs, som for sin Løn maa spinde,
til Frøken og Prindses, ja Himmellystgudinde o. s. v.

Vidunderet, den Højtberømte og Tidsbesungne, var en Kvinde: Dorothea Engelbrektsdatter.

Jeg er af norskfødt Præsteslægt,
min Faders Navn var Engelbrecht,
i Bergens By han boede

og der et Pastor-Sæde nød,
hvor jeg er baade gjort og fød,
da Tiderne var gode,

synger hun om sig selv; »da Tiderne var gode«, var Anno 1635. Sytten Aar gammel blev hun gift med en bergensisk Præst, Ambrosius Hardenbech, hvem hun

D. Engelbrektsdatter.

havde overlevet i 33 Aar, da hun 1716 døde i en høj Alder. I et Ærevers skildrer hendes Mand hende som en trofast, kjærlig Ægtefælle, og ikke mindre Hengivenhed udtale hendes Børn for hende. Megen Sorg havde hun i sit lange Liv — derfra den mørke Stemning, den trætte Længsel bort fra Verden, som præger de fleste at Digtene i hendes meget læste og hyppigt udgivne Psalmesamlinger »Sjælens Sangoffer« og »Taareoffer for bodfærdige Syndere«, skjøndt hun ogsaa kan støde i Frydsbasunen, som naar hun istemmer en Paaskepsalme saaledes:

O Triumf, Victoria,
Sejer, Pris med Gloria
o. s. v.

Som Forfatterinde af Lejlighedsvers, dels optagne i forskjellige Verssamlinger, dels utrykte, i sin Tid ilende fra Mund til Mund, nød Dorthe Engelbrektsdatter stort Ry; man priste hendes lette Vers, hendes hurtige Improvisation. Tiden har levnet os en Prøve paa denne Improvisations tarvelige Art. Under sit Ophold i Kjøbenhavn var hun en Dag i Selskab med Kingo; ved Bordet skulde der efter de Tiders Brug rimes, og Kingo fremsagde da følgende Impromptu:

Dorothea Engelbrektsdatter.
Titelkobber til »Sjælens Sangoffer«, 1727.

Jeg havde rimet nær, men vidste ikke hvad,
for Mesterinden mig saa nær ved Siden sad,

hvorpaa Dorthe strax replicerede:

O mageløs Poet! Du kald mig ikke saa.
At Du min Mester est, Alverden skjønner paa.

»Saa nøjsomme vare vore Forfædre i Smagens Anliggender — siger R. Nyerup — at disse to Impromptuer gik fra Mund til Mund igjennem et helt Aarhundrede og optegnedes i alle Memorandebøger.« Oplysende baade for Tidens Smag og Kingos Beundring er ogsaa det Vers, han har sat under Dorothea Engelbrektsdatters hosstaaende Portrait, benyttende hendes Navn til en smigrende Omskrivning: en »Guds Gave« (ɔ: Dorothea) paa et »Englebrædt«! Da hendes »Taareoffer« udkom, hyldede Kingo hende paany, opfordrende de »ni berømteste Gudinder« til at gaa hen og »bukke sig dybt for en af Nordens Kvinder«.

En originalere og friskere Natur er Dorthe Engelbrektsdatters Landsmand **Peder Dass**. Faderen (Peter Don Dass eller rettere Dundass) var en indvandret Skotte, som giftede sig med en Fogeddatter i Nordlands Amt; han døde tidlig fra Hustru og fem smaa Børn, af hvilke den syvaarige Peder var det ældste. Han kom i Huset hos sin Moster, der var gift med Præsten Arctander, en skrap Kone, som vilde have Drengen til at røre sine Lemmer og gjøre Gavn i Huset, medens Præsten holdt ham til Bogen. Fra Bergens Skole blev Peder Dass nitten Aar gammel — han var født 1647 — dimitteret til Kjøbenhavn, men kunde paa Grund af Fattigdom kun opholde sig her i to Aar; hjemme i Norge blev han saa først Huslærer, senere Kapellan og tilsidst Sognepræst til Alstahoug — nidkjær og virksom i sit Embede, skjøndt de hyppige farefulde Sørejser ofte gjorde det besværligt. Men de fyldte ham tillige med storslaaede Naturindtryk, og ved dem holdtes hans Sjæl karsk, hans naturlige Lune og frejdige Sind stod ham bi til det Sidste, trods smertefulde Sygdomsanfald. Han beskrives som en temmelig lille Mand, undersætsig bygget, men livlig, talte meget hurtigt og var aldrig i Forlegenhed for et godt Svar. Hans Samtid betragtede ham som en dygtig Digter og mente om hans Arbejder, at de vilde være »Mesterværker, dersom Tankerne altid vare saa vel udarbejdede, som Gejsten var flydende«. Almuen tillagde ham endog overnaturlige Evner, som det overhovedet var almindeligt at se en Magiker i enhver ualmindelig dygtig og velstuderet Præst; det hed sig om Peder Dass, at han havde gaaet »i den sorte Skole i Wittenberg«, og der gik det Sagn om ham, at han engang ved Hjælp af et lignende hurtigt Befordringsmiddel som Dr. Fausts havde holdt Fropræediken i Bergens Domkirke, Højmesse i Kjøbenhavn og derpaa igjen Aftensang i Bergen. Peder Dass

Med Undtagelse af et enkelt Digt, bleve Peter Dass' saa folkeyndede Sange først trykte efter hans Død 1708. »Aandelig Tidsfordriv eller Bibelsk Visebog« udkom 1711 og blev senere mange Gange optrykt; endnu helt op mod vore Dage kunde den findes ved Siden af Psalmebogen hos enhver norsk Bonde, der overhovedet ejede Bøger, og ved sin folkelige Behandling af bibelske Emner, ved sine beskrivende Partier og sine muntre Indfald egnede den sig ogsaa højlig til Almuelæsning; paa Alles Læber levede i lange Tider Sangen »Om Jephtæh Løfte«:

Det hændte sig, Jephta den Gileads Mand,
en Helt ikke vant til at sove,
han engang uddrog af sit Fædreneland,
en Kamp imod Ammon at vove.

Den Tid han gik ud,
da gjorde han Gud
et Løfte, som ej var at love.

Og den lever endnu i Folkemunde; »hos os kan man høre den overalt, i Fjeldegnen som ved Kysten«, siger Welhaven 1854 i sin Afhandling om »Digteren fra Alstahoug« (»Saml. Skrftr.« VI.). »Sætergjenten synger den paa sin ensomme Tue, og ved mangt et Udskjær lyder den fra Fiskerbaaden.«

Katekismussangene (»Luthers Catechismus forfattet i bekvemme Sange«) udkom 1715, og senere fulgte Oplag paa Oplag. Seet i Forhold til Tidens almindelige Digtning, er deres poetiske Stemningsfylde saavelsom deres Formlethed forbausende; »der er i vor Litteratur fra den Tidsalder og det Skrift-Slags intet Digt, som kan lignes ved Peder Dass' Forklaring over den første Troes-Artikel«, siger Welhaven; dette Digts »strømmende Sammenhæng« gjør det vanskeligt at udsondre en Enkelthed til Prøve, men en anden af Katekismussangene vil kunne yde et næsten ligesaa fyldigt Vidnesbyrd om Styrken i denne religieuse Lyrik — den første Sang i Forklaringen over Alterens Sakramente, der ender saaledes:

Dit Minde skal, o Jesu! staa
uglemt i Sind og Tanker,
mens Brød af Agren er at faae
og Druen groer paa Ranker.

Og hvor der brydes helligt Brød,
der skal forkyndes Herrens Død,
blandt unge Folk og Gamle,

indtil Du synlig kommer frem
i Skyen, os at hente hjem
og i dit Rige samle.

Matte og tørre ere derimod »Evangelierne, sangvis forfattede«, udkomne 1723 og senere flere Gange; saa tager Peder Das's imidlertid Oprejsning i de »Trende bibelske Bøger, nemlig: Ruth, Esther og Judiths, udi danske Rim forfattede«, 1723, episke Digte i god folkelig Aand, ikke skæmmede af den Brask og Bram, det ellers var Sædvane at udstyre slige Emners poetiske Behandling med, af og til vel noget langstrakte, men gjennemgaaende rige paa livfulde Episoder, anskuelige Skildringer og slaaende Enkeltheder.

Nordlands Trompet.

Stærkest er Peder Dass' Navn i vore Dage knyttet til hans natur- og folkeskildrende Digt »**Nordlands Trompet** eller Beskrivelse over Nordlands Amt«, 1739. Et topografisk Emne, tilsyneladende umuligt eller ialtfald lidet heldigt for poetisk Behandling, har Peder Dass indblæst sin egen friske Naturs Glæde over Livet, over kraftig Virksomhed, modig Opofrelse og nøjsom Tilfredshed; alle de forskjellige Samfundsklassers Arbejden, hver paa sit Omraade, skildrer han, stundom i de mindste Detailler, opruller Jagtens og Fiskeriets, Hjemmelivets og Udfærdens Billeder for os, Alt med den nordlandske Natur i Sommer- og Vinterdragt som Baggrund. Man skulde paa Forhaand tro sig berettiget til at betragte al virkelig Poesi som udelukket fra Udmalingen af Emner som »Nordlands Beliggende«, »Nordlands Horizont, Elementer og Vejrligt«, »Allehaande Fugle og flyvende Dyr i Nordlandene«, »Svemmende Dyr i det Nordlandske Hav« o. s. v., for blot at nævne nogle af de første Afsnits Titler; men man forandrer snart denne sin forudfattede Mening, naar man læser de letflydende Vers, i hvilke Peder Dass har formet sin Skildring af den Virkelighed, han kjendte saa nøje og havde saamegen Sympathi for, og hvis rent praktiske Ytringsformer han formaaede at se fra den

Side, hvormed de berørte det fælles Samfundsliv, saa der kunde fremkaldes en almen Interesse for dem. Et Par Brudstykker fra ulige Sfærer skulle tjene som Prøver paa dette Digt. Nordlændingens Kaar, naar det slaaer fejl med Fiskeriet, skildres saaledes:

En udsleden Færing, en Dybs-Agn, en Krog,
en Skind-Stak, en Kofte med lappede Brog,
er al deres Rigdom og Eje;
med det skal han sørge for Tyend og Viv,
med det skal han selver opholde sit Liv
og bringe sin' Skatter tilveje:
hans Plov og hans Ager, hans Avel og Aag,
det hænger altsammen paa eneste Krog,
naar Fiskene lyste at bide;
hvis ikke, da stiger han sulten i Seng,
gaaer sulten fra Bordet med Tøs og med Dreng
og jammerligt Livet maa slide.
Han rejser til Bergen at søge Kredit;
Kontoret fornemmer, der bringes saa lidt,
thi kjedes de ved til at skaffe;
Restancerne med det tilkommende Aar
alt højer og højer i Bøgerne staaer.
Saa gaaer det, naar Herren vil straffe.

Betragtningen over det Livsfarlige i Præsternes Kirkerejser tilhavs udføres i følgende smukke Linier:

Thi Nordland saaledes beliggendes er:
Guds Lov maa forkyndes blandt Øer og Skjær,
uagtet al Fare og Møje;
thi skeer det og tidt, at en talendes Mund
maa søge sin Grav i den dybeste Grund
og lukke blandt Fiske sit Øje.
Dog bør vi vort Embed forrette med Lyst,
betænke, det er vor Samvittigheds Trøst,
om Gud os paa Vandet vil kalde.
Og døer vi paa Rejsen til Kirker og Sogn,
da føres vi heden paa Israels Vogn
og for vores Herre maa falde.
Hvad vil en Guds Tjener bekymre sig ved,
at ham er udvalt et Begravelses-Sted,
som Mennesken ikke kan finde?
Om han ikke bæres af Venner herud,
han kan dog med Mose begraves af Gud
og lukkes saa rolig derinde.
Vi bør ej med Jona forandre vor Kaas,
men rejse saalænge, til Gud sætter Laas
for al vore Veje og Vandring.
Er Herren da kommen i Vejret og Vind,
vi vil med Elia slaa Kaaben om Kind
og vente vor sidste Forandring
og sige med sidste Beslutning til Gud:
Velkommen, o Brudgom! at hente din Brud
og hende fra Fængsel udføre;
jeg hidtil har været en rejsende Mand,
nu vil jeg Dig følge, det snarest jeg kan,
og lukke de yderste Døre.

Dalevisen.

Med »Nordlands Trompet« kappes i Folkeyndest den »Norske Dale-Vise« af Peder Dass, en Skildring af Bondelivet, udført i et af Melodivalget foreskrevet meget vanskeligt Versemaal. Digtet falder i forskjellige Skildringer: en Strid mellem to Naboer med Rettergang og Tab for dem begge; Tilstanden hos Halvor i Aasen:

Sjelve min Halvor i Aasen,
standendes har han paa Baasen
Kvien ung og Oxen
fuldvoxen;
Kalven fed og stor,
som kom til ifjor,
sætter han paa Foer,
indtil Græsset groer,
slagter desforuden
Gjeld-Studen,
tager en Rigsdaler for Huden.

Hans Hustru Halfri er driftig og hvas, ilde lidt af sit Tyende, som narrer hende:

Halfri — Du skulde hende skue
udi sin Helligdags-Lue.
Naar hun hen til Kirke
mon lirke
med sin' runde Sko,
da maa Du mig tro,
hun er ingen So.
Til en Dands at sno
har hun Fødder rappe,
hel knappe,
ligesom en Ko paa en Trappe.

Halfri sit Smør skulde kjærne,
Rømmen (ɔ: Fløden) bortstjal hendes Terne,
bar den bort til Drengen
Engen,
som var hendes Ven.
Der foer Rømmen hen.
Saa gik til med den.
Halfri stod igjen,
over saadan kræsen
Dreng-Væsen
stod, som hun var slagen paa Næsen.

En Gaardmand og hans tolv udsvævende Sønner skildres, tre fine Bønder, som bruge Snustobak o. s. v. Digtet staaer endnu i stor Yndest hos den norske Almue.

»Petter Dass' samlede Skrifter« ere udgivne af A. E. Erichsen i tre Bind 1873—77.

Ved sin Humor, sin sunde Natur og friske Følelse staaer Peder Dass' land- og folkebeskrivende Digtning paa et helt andet Stade end den Hyrdepoesi, som allerede før hans Tid var bleven indført i vor Litteratur udenlandsfra og havde fundet hjemlige Dyrkere f. Ex. i Peder Syv og Kingo. Det betydeligste Mindesmærke, denne Smagsretning har sat sig, er Oversættelsen af den berømte Hyrderoman »Astrea«.

Hyrde-poesien.

For at se dette litteraire Fænomen i dets kulturhistoriske Sammenhæng, maa vi vende Blikket mod det franske Samfund i det 17. Aarh., da de selskabelige Former udklækkede en fra Naturens Farver stærkt afvigende, bleg og blodløs Drivhuslitteratur, som trivedes Side om Side med de klassiske Forfatteres ægtefødte Poesi og selvfølgelig stillede sig i et overlegent afvisende Forhold til denne, men til Gjengjæld jo ogsaa maatte finde sig i dens djærve Spot (Molières »*Les précieuses ridicules*«). Især i de toneangivende Damesaloner opelskedes den Poesi og den Kritik, hvis Kjendemærke er en hyklet Sentimentalitet, for ikke at sige en i Følelsesudgydelser hyllet, under snerpede Former dulgt Sandselighed. Tre af disse Saloner have især faaet et Navn i Litteraturens Historie, hvorvel de vare forskjellige i Kvalitet og Betydning: Hôtel Rambouillet, Hôtel Montpensier og Frøken de Scudérys Salon. Den indflydelsesrigeste var den Første, hvor man skarede sig om den smukke og aandfulde Marquise Cathérine de Vivonne; men selv den derfra paavirkede

Litteratur har ikke Spor af Interesse for Efterverdenen. Ejendommeligt for alle disse Dame-Koterier var et vist sødligt, platoniserende Galanteri og en afgjort Sky for al Naturlighed i Følelse som i Sprog. »En ganske egen Talebrug opfandt dette Selskab for sine Sammenkomster, et Sprog, fra hvilket alt Jevnt og Sundtmenneskeligt var strengt banlyst. Først og fremmest tillagdes der de efter omhyggelig Prøvelse i de Udvalgtes Kreds Indladte kunstige Navne, til hvilke især Græsken maatte holde for — ganske vist et løjerligt Græsk, naar vi skulle dømme efter selve Hôtel Rambouillets ædle Værtinde, der som Précieuse bar Navnet »*Arthenice*«; det klang ialtfald saa nogenlunde græsk, og det var Selskabet nok; Mademoiselle de Scudéry hed Sappho. Om Forskruetheden i disse litteraire Blaastrømpebureauer vidne de Omskrivninger, de brugte istedetfor de alleralmindeligste Ord: en Lakai hed »*un nécessaire*«, et Spejl »*conseiller des grâces*«, Øjnene »*miroirs de l'âme*«, Maanen »*flambeau de la nuit*«, Ørene »*les portes de l'entendement*«, Næsen »*écluses du cerveau*«, et Glas Vand »*un bain intérieur*«; graa Haar kaldtes ikke saa ilde »*quittances d'amour*«. Istedetfor »Værs'god at tage Plads« sagde man: »*Contentez l'envie qu'a ce fauteuil de vous embrasser*« og lignende Kaudervælsk. — Naragtigst gik det til i Frøken de Scudérys Hôtel. Medens der i Hôtel Rambouillet mere herskede en munter Samtaletone, en koket Spøgen med aandelig Begavelse, antog Snerperiet hos Mademoiselle de Scudéry de alvorsfuldeste Former. Man førte endog nøjagtig Protokol over det værdiløse Vaaseri, raadslog om de trivielleste Spørgsmaal med en Vigtighed, som om Samfundets Frelse afhang deraf, og skabede sig, som om man var Midtpunktet for al Litteratur. I visse Maader minder denne Naragtighed om de provençalske »Kjærlighedshoffer«; ogsaa hos Frøken de Scudéry drøftede man alvorligt saadanne vigtige Spørgsmaal som: hvo er mest forelsket, den Skinsyge eller den Ubekymrede? — eller: hvilken Kjærlighed er stærkest, den hemmelige eller den aabenbare? Men med alt dette undgik man omhyggeligt det plebejiske Ord »Kjærlighed« og kaldte smægtende denne skjæbnesvangre Hjertetrang »*Le Tendre*«. I Frk. de Scudérys uhyre lange og ligesaa kjedelige Roman »*Clélie*« bliver der endog leveret et detailleret Kort over »*le Pays du Tendre*«. Tre Byer i dette mærkværdige Land føre Navnet »*Tendre*«, men skjelnes fra hinanden ved de Floder, de ligge ved: »*Tendre-sur-Inclination*«,

»*Tendre-sur-Estime*« og »*Tendre-sur-Reconnaissance*«. Rejsen fra den ene By til den anden er forbunden med mangehaande Farer: viger man af fra den rette Vej, saa støder man paa »Fjendskabshavet« eller paa »Ligegyldighedssøen«, og lignende Taabeligheder.« (Ed. Engel: »Geschichte d. fr. Litt.« 1883).

Astrea. I denne det litteraire kvindelige Snerperis Dunstkreds er Adelsmanden Honoré d'Urfé's Hyrderoman »*L'Astrée*« udklækket, og her hørte den ret egenlig hjemme, hvorvel den fik Borgerret som Yndlingslæsning i mange andre Samfund. Den er opstaaet som Efterligning af Renaissancens italienske og spanske Hyrdedigtning, særlig af Montemayors »Diana«, men den overgik i Ry alle sine Forgængere. »Det er let fatteligt,« siger G. Rode i sin Doktordisputats: »Renaissancens tidligste Eftervirkning paa dansk poetisk Litteratur«, 1866, »at denne Bog, den første Roman i ny Stil af en overlegen Aand, maatte vække en ganske overordenlig Opsigt i sit Hjemland; for dem, der hang fast i Tidens slappede Sæder, blev jo endogsaa selve Svaghederne en Hoveddyd, og iøvrigt var det ingenlunde alene Nysgjerrigheden, der pirredes ved den Lethed, hvormed man kunde gjennemskue Sløret over virkelige Begivenheder eller, hvad der er fuldkomment saa morsomt, ved Hjælp af beslægtet Stof i sine egne Erindringer gjætte galt og derved faae Sligt sat i fornyet Omløb; ikke alene kom første Del i Aaret 1609 i rette Tid til at udfylde Henrik IV.s søvnløse Nætter og over kjære Minder lade ham forglemme Smerterne af den Podagra, som maaske neppe var uden et vist fortroligt Sammenhæng med enkelte af de skildrede Begivenheder; men Bogen, der laa i Statsmandens Salon, i den Lærdes Stue, i Munkens Celle, læstes gjennem det 17. og ind i det 18. Aarh. med Beundring af de aandfuldeste Mænd som Huet, Boileau, la Fontaine, Fontenelle, Segrais; ja Lingendes, Biskop af Mâcon, erklærede endog, at de tre Bøger, han elskede mest, var Bibelen, Erasmus og Astrea. Halvægte og falske Fortsættelser udkom i Forfatterens levende Live — mod hans Villie — og efter hans Død, og til selve Scenen for Romanens Begivenheder valfartede man som til hellige Steder. — Ogsaa i Tydskland vakte dette Værk en overordenlig Opsigt; i de fyrstelige og adelige Kredse kunde man ikke blive træt af at læse det om og om igjen; en tydsk Adelsmand havde allerede 1619 offentliggjort en Oversættelse, og hvad mere er, Bogen havde nær

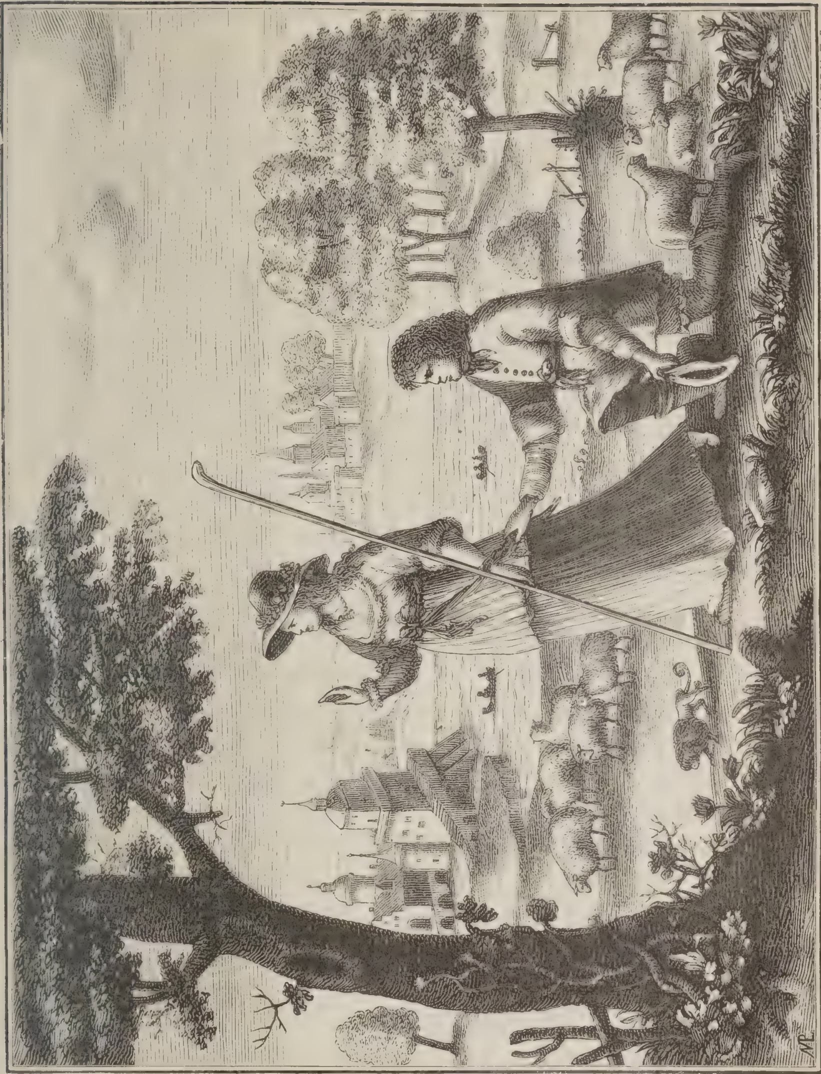

Illustration af »Dend Hyrdinde Astrea«. Lykstad 1645.
(Se næste Side).

vendt op og ned paa det højlovlige frugtbringende Selskab. Paa et Møde i dette det tydskeste af alle tydske Selskaber, hvor Medlemmernes Damer, der havde Adgang under deres Mænds Navne, vare tilstede, besluttede 48 Prindser, Prindsesser og adelige Mænd og Kvinder, grebne af Astréemanien, at oprette et »*académie des vrais amans*«, en Hyrdeforening til Efterlignelse af hvad der skildres

Text til Billedet paa omstaaende Side.

Lige i Begyndelsen af Romanen troer Hyrdinden Astrea at have Grund til at være fortørnet paa Hyrden Celadon og tilkjendegiver ham dette utvetydigt, til hans store Bestyrtelse, da han ikke er sig nogen Brøde bevidst. Hvad der videre følger, fortælles i Søren Terkelsens danske Oversættelse saaledes:

O Gud! huor gick det her til med dend fromme och troefaste Celadons Hierte! Een der for goed Vilie nogen Tijd er saadant vederfaret, kand det letteligen betæncke. Hand faldt gandske amæctig och forslagen for hende paa Knæ. Huorledis min skionne Astrea? sagde hand: Huad er dette for en Snack? Enten vil I hermed forsøge mig, eller ochsaa aldelis styrte mig i Fortuilelse? Jeg begierer huercken det ene eller andet, sagde Astrea; thi saadan en klaer och bekiendt Sag behoffver ingen videre Forklaring: Men jeg siger dig dette alleene derfor, at jeg vil lade Dig forstaae, jeg er kommen i sand Forfaring derom.

Ach! sagde Celadon: Hui haffver jeg skuld leffvet denne for mig saa ulycksalige Dag? Det vaar for dig och mig bedre, sagde Astrea, at vi icke alleeniste ey haffde leffvet denne Dag, men at vi begge haffde døed, forend jeg nogen tijd saae eller lærde at kiende dig. It forlindrer min Bedrøffvelse nogenlunde, nemligen at jeg saadant i Tijde er bleffven vaer, paa det jeg kunde forekomme en ting, huilcken, dersom dend haffde gaaet for sig, mig miere haffde kund bedrøffvet, end ald din Utroeskab. Saafrembt jeg derfor, formedelst det, som tilforne imellom os begge er passerit (huilcket jeg dog altsammen i Evighed vil rydde af mit Hierte och aldrig mere tæncke derpaa) endnu haffver nogen Mact offver dig, saa packe dig strax fra mit Ansict, du Troeløse Menniske; och lad dig for mig i Evighed, undtagen jeg dig fordrer, aldrig miere see.

Celadon vilde suaret hende, men ald Audientz vaar hannem denne gang forsagt och affslagen. Och effterdi hun stoed op och vilde gaa bort, fattede han hende ved Skiørted, med disse Ord: Jeg vil icke i dend Meening opholde eder, at i skal høre paa min Undskyldning for en Forseelse, som mig er aldelis ubekiendt, eller at jeg derfore vil bede eder om Forladelse: Men alleene paa det I med eders Øyne kand se, huad Ende jeg haffver udvald til at skaffe dend Person aff Verden, som er eder saa meget Vederstyggelig. Men hun vilde derfore icke med it Øye ansee hannem, men sleed sig, fuld af vrede, fra hannem: Och beholdt Celadon it Silcke-Baand i Haanden, huilcket hun haffde fest for paa Skiørtet, och pleyede at binde det samme om sin Hals, och sommetijds effter Leyligheden at sticke en Urt eller Blomster, men denne gang haffde bundet en Ring, som hende vaar forærit aff hendes Fader, der udi.

i Astrea. De vedtog et fransk Brev til Honoré d'Urfé, hvori de i de mest smigrende Udtryk bad ham indtræde under Navnet Celadon, hvortil de mellem sig ikke havde kunnet finde noget Medlem værdigt, og besvor ham endelig at skjænke dem den fjerde Del af Astrea, som de saalænge havde ventet, ligesom Erisichton hos Ovid, desmere sultne, jo mere de nød, idet de forsikrede, at

de havde læst de tre første saa tidt, at hvis alle Exemplarer ulykkeligvis vare gaaede tilgrunde, skulde de ved Hjælp af deres Hukommelser, henvendte paa denne ene Gjenstand, kunne samle dem paany. Brevet var skrevet paa Pergament, undertegnet af alle Otteogfyrre med deres Hyrdenavne og forsynet med hoshængende Segl.«

Ogsaa til Danmark naaede dette Vidunderværk, hvis Handling er kort nok fortalt: som foranstaaende Illustration og Textprøve indvie Læseren i, fører et Optrin med subtile Kjærligheds-misforstaaelser mellem den yndige Hyrdinde Astrea og den ikke mindre yndige Hyrde Celadon til den Katastrofe, at hun forbyder ham at vise sig for hende mere. Han styrter sig af Fortvivlelse i Floden, bliver frelst af en medlidende Prindsesse, gjennemgaaer en utallig Mængde af Elskovseventyr, fører en uendelig Mængde uendelige Samtaler med allehaande Hyrdinder og bliver sluttelig, efter en Mangfoldighed af Prøvelser, gift med sin Elskede i tiende Bind. Men til Forklaringen af den Popularitet, som blev Romanen tildel, er Handlingen kun en enkelt, tilmed en underordnet Omstændighed; hvad der tog Læseverdenens Hjerter, var den Hyrdemoral-Codex, efter hvis Paragrafer Raisonnementet i de endeløse Samtaler føres, og i hvilken der ved Siden af de dydefuldeste Grundsætninger er Plads for en vis Grad af Libertinage, tilsløret af den filosofiske Tilslutning til et jevnt og idyllisk Naturliv, som er Skildringens forlorne Baggrund.

Fuldstændigt blev »Astrea« ikke oversat paa Dansk; dens Publikum kjendte selvfølgelig Originalværket eller dets tydske Gjengivelse, saa Oversættelsen ikke slog an som Boghandlerforetagende. Men Værkets Indflydelse paa dansk Poesi er kjendelig nok i Tidens Digtning, og i vor poetiske Litteratur spiller dets Omplantning desuden en Rolle som fremkaldende et stort Bidrag til den metriske Hyrdedigtning paa vort Sprog.

Søren Terkelsen.

Oversætteren var Søren Terkelsen, om hvem de biografiske Efterretninger ere saa sparsomme, at vi ikke vide Andet om ham, end at han havde været Kammertjener hos Christian IV. og derefter blev Tolder i Lykstad (Glückstadt), hvor hans Oversættelse af »Astrea« udkom 1645. Der var i denne indlagt Sange, hvilke Terkelsen havde gjengivet til saadanne Toner, som syntes ham passende, da de franske Kompositioner ikke vare til at opdrive. Texten til de saaledes benyttede Melodier oversatte han senere med tilføjet Diskant og Bas, supplerede den med nogle flere oversatte Sange og henviste ved de forskjellige

Digte til dem i »Astrea«, som kunde synges efter samme Tone. Det Hele udgjorde tre Snese Viser, der udgaves i Aarene 1648, 1653 og 1654 under Fællestitlen »Astree Siunge-Chor eller Allehaande artige og lystige ny og verdslige Viser, med deres Melodier.« De fleste skyldes Holsteneren Johan Rist, Stifteren af »Elbsvaneordenen«, af hvilken Søren Terkelsen blev Medlem under Navnet Celadon, og Voigtländer, »wohlbestellter Hof-Feld Drommeter und Musicus Ihrer Hoch-Prinzlichen Durchlauchtigkeit zu Dennemark und Norwegen«.

Astree Sjunge-Chor.

Medens Hyrdestilen, Nøjsomhedsglæden over Livet, i disse Viser nærmest paavirke Kingos verdslige og Bordings Lejlighedsdigtning, blive de i videre Forstand Forløbere for den senere Tids Drikkeviser, paa lignende Maade som Naturnydelsen i Peder Dass' Hoveddigt spores som Gjenklang i den med den Rahbekske Sang samtidige norske naturbeskrivende Digtning af Brun, Frimann o. fl. Et Par Exempler ville give et Indtryk heraf; saaledes Visen om, at »Jeppe Bondesvend agter sig lyksaligere end som Hofmanden«:

Jeg er saa fri en Bondesvend,
om det for mig end slet er vend,
dog tykkes mig, jeg er saa god
som en Hofmand saa stolt af Mod.
Rummelumpump, jeg ikke det agter,
om end Hofslunten seer mine Fagter.

Bær jeg end ingen Bæverhat,
min grove Filt jeg tager fat,
derpaa er syet en Busk saa grøn,
smukker' end nogen Fjeder skjøn.
Rummelumpump, jeg vil og ej vige,
hvad end Hofslunten mon om mig sige.

Har jeg ej langt og kruset Haar,
af Pudder fuldt, jeg det ej maar:
naar Vinden blæser Støvet frem,
i mine Haar det søger hjem.
Rummelumpump, saa maa jeg mig smykke,
som en af dem jeg lader mig tykke.

Er og min Krave ej saa bred
og sid som Narrekappen ned,
min brune Hals dog pryder skjønt
et Tørreklæd, om det er kjønt.
Rummelumpump, jeg vil ej stort agte
det, som Hofslunten mon eftertragte.

Er og min Kofte, som er let,
ej stukken ud og bræmmet tæt
med Knipling og i Folder staaer,
som Junker *à la mode* gaaer,
Rummelumpump, dog ikke jeg mindes,
at jeg i Kræmmerens Bog skal findes.

Thi vil jeg blive den, jeg er;
min Frihed i mit Sind jeg bær.
Jeg frygter og ej, at et Ord
skal støde mig fra Herrens Bord.
Rummelumpump, mit Eget jeg ejer;
jeg bukker for Ingen og ikke nejer.

Eller Visen om »Drukkenskabs og Vinens sælsomme Virkelse«:

Jeg har idag
Lyst og Behag
i dette Laug at blive;
og Morgen med
fra dette Sted
vil jeg mig ej begive.
Hr. Vært, giv mig
nu Frihed slig,
at jeg maa lystig være
og se paa Stand,
hvor vel jeg kan
et Glas paa Haanden bære.

Jeg fryder mig,
er glædelig,
o Vin! udaf din Gave:
en Dands, en Sang,
en Pig', en Klang
vil jeg for Alting have.
Saa vi et Glas
til rette Pas
derpaa uddrikke ville:
Du glædsom Blod,
lad mig en god
Runda-dinella spille.

Endnu mange andre Poesier fandt en let, med Verskunsten fortrolig Oversætter i Søren Terkelsen, fremfor alle den da vidtberømte hollandske Moralist Catz's Skrifter. Som original Forfatter kjende vi ham kun af eet Digt: »Dend goede oprictige Dafniszes Natte-Klage« 1656. Det er underligt at se, hvorledes i dette for vor Smag langtrukne Digt vor Folkekarakters stille Længsler og vor Poesis jevne Naturglæde kæmper for at finde et Udtryk — hvor ufuldkomment det end er i den snart halvtrediehundrede Aar gamle Sprogform, vil et lydhørt og sympathetisk Øre dog fornemme en frembrydende Klang af egen dansk Lyrik i Linier som disse:

Dafnis' Natteklage.

Udi Stæder findes Folkets Kunst,
men i Marken kjendes Herrens Gunst,
Fjederdyrene, der lystelig
paa de grønne Grene fryde sig
og med deres Stemme sød og ren
prise deres Skaber hver og en,
de, der skjænke Bonden hver en Dag
bag hans Ploug en Vise med Behag,
som med deres liflig- søde Sang
letter Vandringsmanden tidt hans Gang,
vederkvæger Elskeren i Nød,
der i Marken ønsker tidt sin Død.
Siig mig, hvad er Luth og en Fiol,
hvad er alt det galne Skrald og Skraal,
som i Stæderne gjør megen Klang,
vel at lig' og ligne ved den Sang,
ved den søde Stemm' og liflig Pral
af vor lille brune Nattergal?

»Af vor lille brune Nattergal« — en saadan Sprogvending bryder velgjørende sandt og jevnt igjennem det Svulstige i Tidens Udtryksmaade og bringer os paa eengang den gamle Digter nær, saa vi fornemme Fællesskabet ikke blot i Følelse, men ogsaa i Følelsens Udtryk.

Adskillige Satiredigtere har Tidsalderen at opvise, men deres Digtning er som oftest ubehjælpsom i Formen, plat i Sproget og paa Grund af de mange lokale Hentydninger vanskelig at forstaa for en senere Tid. Den kvikkeste af dem og i det Hele taget en ret mærkelig Mand er Præsten Jacob Worm.

Satiren.

Han blev født 1642 i Helsinge i sin Fader, Præsten Peder Worms andet Ægteskab med Anna Heichens; efter dennes Død ægtede Enkemanden Cecilie Blankenburg, som overlevede ham og senere blev gift med hans Kapellan Thomas Kingo, der saaledes blev Stivfader til Jacob Worm, af hvilket Forhold han fik mange Bryderier.

Jacob Worm.

Jacob Worm var allerede som Barn et skarpt Hoved med fremtrædende Evne til at se de svage Sider hos Andre og gjøre sig lystig over dem. Fra Slagelse Skole blev han enogtyve Aar gammel dimitteret til Universitetet, tog theologisk Attestats med stor Berømmelse, derefter Magistergraden og forbausede ved denne Lejlighed Auditoriet, idet han ikke, som sædvanligt, frembar sin Taksigelse paa latinske, men paa hebraiske Vers. En glimrende Løbebane syntes at ligge aaben for Worm, især efterat han ogsaa var kommen i Yndest hos Frederik III.; ikke desmindre gik Tiden, uden at den bragte ham nogen af de ansete Stillinger, han attraaede, og 1671 maatte han tage tiltakke med det lidet betydelige Rektorembede i Slangerup, hvor Kingo var Sognepræst. Formodenlig har Tilsidesættelsen og de skuffede Forhaabninger avlet den Bitterhed i Sindet, der nu forenede sig med Worms skarpe Blik for menneskelige Lyder og Laster til Frembringelsen af en hvas Satiredigtning, som hensynsløst tog de Mægtige under Behandling, særlig Griffenfeld, hvis glimrende Embedsbane har forarget Worm og under hvis Misbrug

ved Embedsbesættelser han troligvis har maattet lide. I Satiren »*Studiosus lamentans*« (»den klagende Student«) revses saaledes bl. A. disse Uretfærdigheder:

Tredive Sølvpenge tælles
for min Jesu Frelsermand;
men skal nu en Præst udvælles,
maa man fylde snart en Spand
fuld af Guld, af Sølv, af Penge;
Gud, lad det ej vare længe.

Kirkenøglen undertiden
hænger ved et Tøselaar,
Peders Nøgelbaand ved Siden
beltehænges paa et Faar.
En Skomagers*) Syl og Risper
kan nu gjøre Præster, Bisper.

Dette og endnu skrappere Smædedigte, i hvilke Griffenfeld fremstilles som Antikristen i Norden, paa hvis Bryst der burde hænge en Ræv og ikke en Elefant, have bidraget deres Del til at fremkalde og vedligeholde den Folkemening, der omsider hilste Statsmandens Fald med Tilfredsstillelse. Men for Worms Vedkommende maa det tilføjes, at han senere fremstod til Forsvar for Griffenfeld, da der blev Tale om at flytte Fangen fra Kastellet til Munkholm; Worm synes at have været født Oppositionsmand, permanent Modstander af det Bestaaende, thi da de nye Myndigheder ikke forbedrede Tilstanden, vendte han sig mod dem og skildrede den Faldnes Storhed i et af sine sidste — og et af sine smukkeste — Digte, i hvilket han som »Irisken, Fugle-Notarius, Musikant i Fuglekapellet«, synger om de andre Skovens Fugle:

Jeg gik mig ud i Skoven
at høre Fuglesang;
der var en Grif i Hoben,
som havde ypperst Rang;
thi Ørnen ham ophøjed —
han snæret blev bag Fuglefang
og udi Bur indføjet.

Han beder i Slutningsverset Kongeørnen om Barmhjertighed med den stakkels Grif:

Lad ej din Naade fare
mod Griffen, nu halvdød;
Guds Engle ham bevare
fra Vaade, Fald og Nød.
Jeg, Irisken, saa sukker:
Gud Ørnen fri fra Sorg og Nød,
til Himlen ham indlukker!

Worms Stivfader Kingo var jo imidlertid nu ogsaa bleven en Autoritet, baade som Digter og som Embedsmand, og alene dette vilde have været nok til at ægge Satiren imod ham, selv om det ikke med Sikkerhed kunde forudsættes, at der maa have været en Mangfoldighed af personlige Rivninger mellem den myndige Kingo og den irritable Worm, der længe boede saa at sige Dør om Dør i det lille Slangerup. Worms private Kjendskab til Kingos Færd bag Hjemmets fire Vægge gav ham en Overflødighed af Motiver, der kunde omformes til giftige Angreb, og Striden mellem dem blev utilbørlig bitter. Kingos Hovmod bliver saaledes Emnet for en Satire paa Melodi af Psalmen »Far, Verden, far vel«**):

---

*) Allusion til Griffenfelds borgerlige Navn Schumacher.

**) Selve Forfatterskabet til denne berømte Psalme er af nogle Litteraturhistorikere blevet tillagt Worm, men denne Antagelse er bleven overbevisende imodegaaet af M. Hammerich i en Afhandling (»Nord. Universitetstidsskrift« 1856), der gjenindsætter Kingo som dens Forfatter.

Jeg veed en Kalot,
en Gejstlig at bære, han nylig har faaet.
Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast,
han kan den for Ingen aftage i Hast;
hun varmer hans Pande, det gjør ham saa godt
at bære Kalot.

Han er jo en Mand,
er kommen fra Bonde i ypperlig Stand,
med Finhed at melde, er bleven til Præst,
dog Rytter at være, det tjente ham bedst;
nu Haaret er borte, hans Hoved er blot,
thi bær han Kalot.

Jeg saae ham engang
blandt dennem, som ere i højeste Rang;
jeg tænkte, Kalotten han tager vel af,
mens de ham tiltalte og Hænderne gav;
men ligesom Halen den følger sin Rot,
saa sad hans Kalot.

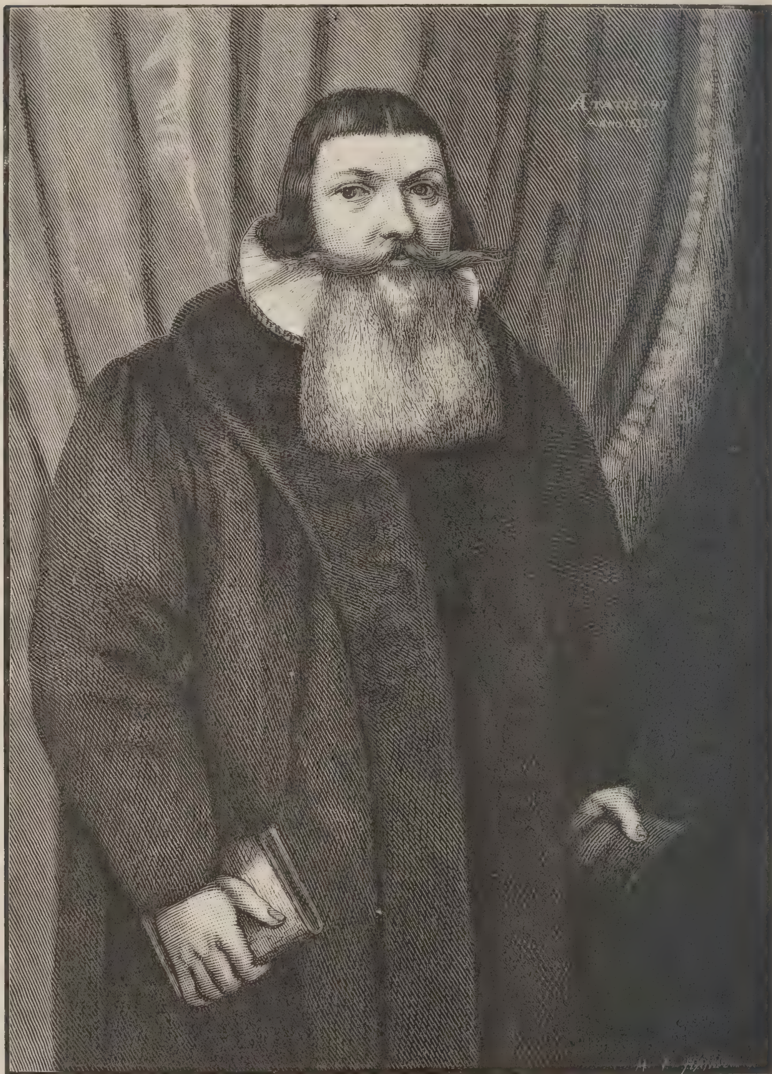
Kingo svarede med en nærgaaende Skildring af sin Modstanders Person: hans røde, rindende Øjne o. s. v., hvorpaa Worm replicerede med en Beskyldning mod Kingo for Drukkenskab, at han engang var falden omkuld paa Prædikestolen og maatte bæres ud af Kirken m. m.

Samme Aar som Kingo blev Biskop, fik Worm et Præstekald i Viborg, men fortsatte her sin satiriske Digtning med en Række Paskviller, der, som næsten alle hans Skrifter, gik fra Haand til Haand i skrevne Exemplarer uden Forfatternavn. Deres dristige Kritik kom ogsaa Regjeringen for Øre, og omsider brast dens Taalmodighed. Der blev anstillet Husundersøgelse hos Worm; han udleverede sine Nøgler og lod dem ransage Huset fra Kjælder til Kvist, medens han sad rolig og skrev paa sin Prædiken. Men han drev sin Tryghed og sin Kaadhed for vidt: i Kirken prædikede han over en Text af 1. Mosebog 31, 33: »Da gik Laban ind i Jacobs Paulun og i Leæ og i baade Pigernes Paulun og fandt Intet« o. s. v.; ved Hentydningen til Rachel, som sad paa de Afguders Billeder, gik der et Lys op for Generalfiskalen, han gik tilbage til Worms Hus og fandt Haandskrifterne i Studerekamret, gjemte under hans Stolesæde. Worm blev nu sat under Anklage, nærmest for Skrifterne »*Studiosus lamentans*«, »*Horologium Regium* eller gudfrygtige Kongers Sejerværk, daglig at have hos dem, ikke i Lommen, men i Hjertet«, »*Visio Abrahami*« (»A.s Syn«) og »*Idola Jeroboami* eller Kong Jeroboams Afguder i Dan og Bethel, en theologisk Inaugural-Disputation«. Han blev dømt fra Ære, Liv og Gods, men benaadet med Landsforvisning til Trankebar, hvor han skal have staaet i stort Ry for Hellighed hos de Indfødte. — Hans Levnet er sidst skrevet af Pastor Vilh. Bang i »Hist. Arkiv« 1884.

Tre Digtere rage højt op over deres Samtidige og give det 17. Aarhundredes danske Poesi en Betydning, der naaer ud over den blotte Forberedelse eller Indledning til en kommende virkelig Digtning, idet deres Værker have selvstændigt poetisk Værd og desuden i Omfanget af det Ydede overgaa den hidtil betragtede Litteratur. Det er **Arrebo, Kingo** og **Bording**.

Anders Christensen Arrebo blev født den 2. Januar 1587 i Ærøskjøbing. Arrebo.
Allerede 1608, i en Alder af kun enogtyve Aar, blev han kaldet til Slotsprædikant

paa Kjøbenhavns Slot, tog to Aar senere Magistergraden og giftede sig 1611, kun lidt over fireogtyve Aar gammel. Omtrent fra samme Tid stamme hans første

Anders Arrebo
i hans 47. Aar 1633.
Efter Maleriet i Vordingborg Kirke.

offentliggjorte Poesier, nemlig i Anledning af Kalmars Indtagelse »En gantske Kort Extract offuer den store Lycke oc Seyeruinding, som den HERRE Zebaoth

moxen paa tre Maaneders tid haffuer voris allernadigste Herre oc Konning, Konning Christian IV. med velsignet vdi Smaalandene vdi Suerrige«, og i Anledning af Dronningens Død »En Sørgelig Ny Dict, om Høyborne Førstindes Salig oc Høyloftlig ihukommelse, Dronning *Annae Catharinae* o. s. v. Christeligste oc Saligste Fredfart aff denne vsle Verden«. Det første af disse Digte er ikke stort forskjelligt fra den almindelige episke Poesi med dens brede Detailbeskrivelse; i det andet spores der derimod, trods al Usikkerhed, en lyrisk Evne, som røber den virkelige Digter og taler til os strax i første Strofe:

Jeg saae to dejlig Roser staa
paa fyrstelige Rode,
af konglig Stam, som Lilien blaa,
bær Roser sød' og mode (ɔ: modne),
af fyrstlig Kvist, jeg siger vist,
udspringe Roser baade,
er planted i den rige Christ
og dugget med hans Naade.

Det er rimeligt nok, at disse Forherligelser af Kongehuset have befæstet Anders Arrebo yderligere i dets Yndest og havt deres Del i den usædvanlige Hurtighed, hvormed han befordredes fra Embede til Embede. 1613 flyttede han til det bedre Kald i Frederiksborg, 1616 blev han Sognepræst ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn og 1618 Biskop i Throndhjem.

Men ligesaa hurtigt Mester Anders Arrebo var stegen op til Kirkens højeste Ære og Værdighed, ligesaa brat blev hans Fald. Den trediveaarige Biskop havde varmere Blod og et livligere Temperament, end det biskoppelige Ornat vanligvis dækker over; han glemte stundom Værdigheden over Lystigheden, og heraf benyttede hans Fjender sig til at undergrave hans Rygte og svække hans Stilling. Især var hans Avindsmand Peder Lavritsen, Byfogden i Throndhjem, ufortrøden til at udspejde hans Færd og udlægge den til det Værste, og hertil gav den sorgløse Arrebo ham mere end een Lejlighed. Et Par af disse skulle vi omtale lidt udførligere, da de samtidig med Forklaringen af Arrebos Fald give os ret livlige Genrebilleder fra hin Tid. Bisp i Throndhjem.

I Aaret 1618 holdtes der et muntert Bryllup i Hevne Præstegaard, hvor baade Bispen og Byfogden fra Throndhjem vare med som Gjæster. »Det var dengang Skik«, siger Holger Fr. Rørdam i sit udførlige Værk »Mester Anders Christensen Arrebos Levnet«, 1857, »at det ved en saadan Lejlighed maatte gaa lystigt til med »Velfarts-Øl«, »Slatte- og Skjære-Dune« Aftenen før Bryllupet; dette stod om Søndagen, om anden Dags Aften var der Dands og Lystighed, og først den tredie Dag skiltes Gjæsterne fra hinanden, efter endnu engang at være blevne rigeligt beværtede. Som rimeligt er, kunde det af og til ved slige Lejligheder gaa temmelig muntert til, En og Anden drak vel noget over Tørsten, og den strengeste Sømmeligheds Regler bevaredes undertiden ikke saa nøje; men Sligt tilhørte Tiden, og under en haard Himmelegn maatte Folk ligesom have enkelte Glædesdage, hvor den daglige Møje og Besvær glemtes i muntert Gildeslag. Ved Andendagsgildet, da Lystigheden var paa det Højeste, tog ogsaa Bispen Del i en Jægerdands, i hvilken »en Hoben Personer af begge Kjøn posterede sig paa Gulvet i to Rader lige imod hinanden, i den ene Rad Mands-, i den anden Kvindepersoner, da der dandsede først et Par, slippende først og tagende siden fat paa hinanden igjen, og derefter de Andre Touren igjennem«. Det synes at have været Skik i denne Dands, at naar de to Personer, der udgjorde et Par og som under Dandsen skiltes ad, atter fik fat paa hinanden, skulde de kysse hinanden, en Skik,

som Arrebo maaske ogsaa har fulgt, idet han »godt Folk til Villie var lystig i Leg og Samkvem, dandsede med de Andre og vel undertiden sang med« (hans egne Ord). Under den muntre Samtale, som til samme Tid faldt mellem Gjæsterne, synes Bispen paa en eller anden Maade ved en spøgefuld Vittighed at have foraarsaget, at Peder Lavritsen kom til »at holde Lyset«, som denne selv kaldte det, Noget som Arrebo ikke videre tænkte paa, men som Byfogden gjemte dybt i sin Sjæl. — Paa Grund af Gjæsternes Mængde laa en stor Del af dem paa en stor Sal oppe i Huset, Sengene vare stillede paa Rad, og der laa, saaledes som det vel endnu kan være Tilfældet i Norge og ofte er det blandt Almuen i Danmark, baade Mænd og Kvinder i det samme Værelse, uden at Velanstændigheden derved i nogen Maade krænkedes. Bispen laa i den øverste Seng. Den tredie Dags Morgen, da det alt var højlys Dag, stod han op, klædte sig i sine Underklæder og gik, medens mange Mennesker færdedes frem og tilbage i Stuen, hen til den nederste Seng, hvori to Kvinder, Barbara Søren Rasmussens, med hvem han havde dandset Dagen iforvejen, og Mette Peder Iversens laa. Medens han talte med dem, satte han sig paa Sengekanten; i det Samme kom Peder Lavritsen ind ad Døren, smilede ved den behagelige Udsigt til nu at komme Bispen tillivs, pegede med Fingeren og sagde: »Hvem skal holde Lyset idag?« Hertil svarede Arrebo: »Vorherres Lys er alt optændt, der er Intet paafærde at holde Lys for.« Strax efter gik Peder Lavritsen ud af Stuen, og da han kom ind i det Værelse, hvor han havde ligget om Natten, sagde han triumferende til en Person, som laa derinde: »Bispen fixerede mig igaar, nu skal jeg fixere ham igjen.« Imidlertid trak Arrebo sine »side Klæder« paa, gik ned i Stuen, satte sig tilbords med de Andre og begav sig derpaa endnu samme Dag paa Tilbagerejsen til Throndhjem, uden at ane, hvor sørgelige Følger disse Dages Begivenheder skulde have for ham. Men Peder Lavritsen glemte ikke den Plan, han havde lagt til at bringe Bispen i ondt Rygte, og snart lykkedes det ham at udbrede sine Bagvaskelser i en vid Kreds.«

Skjøndt de ogsaa kom Arrebo for Øre, gjorde de dog ikke den livsglade Bisp forsigtigere. Især vare Bryllupper og Barselgilder farlige Samlag for ham. Ved et Præstebryllup 1621 kastede han sin Samarie og traadte atter Jægerdandsen med de Andre; da Trommeslageren ikke ret forstod at slaa Takten saaledes, som Bispen sang den for ham, greb denne selv Trommen og slog den for ham, ja drak senere en katholsk Helgens Skaal. Ved Barselgildet hos Fogden i Numadals Len Christoffer Nielsen nogen Tid efter var atter Arrebo og hans Avindsmand Peder Lavritsen tilstede. Der skjemtedes lystig paa forskjellig Vis. Det var blevet Modvind, hvilket kom Bispen meget ubelejligt, da mange Forretninger ventede paa ham hjemme; for at opmuntre ham, improviserede Værten et Rim:

Bispens Baad ligger for Lande,
til Throndhjem monne han traa;
det siger jeg for sande:
inden Torsdag kommer han ej ifraa.

Denne Maade at tage Sagen paa faldt i Arrebos Smag; han begyndte at skjemte med Værten og sige, at han vist havde været i Lære hos Finnerne, siden han saaledes kunde gjøre Modvind o. s. v. Senere tog han Papir og Blæk og nedskrev i Hast nogle Vers, som han derefter sang for Selskabet:

Skam saa faa den ledige Fin,
  Christoffer monne afrette.
Christ give Hr. Anders et bedre Sind,
  han Trolddom mon forgjette.
De ædelige Præster og de rige.

Forbandet være den slemme Fin,
  Christoffer monne afrette,
at forhefte saaledes Guds Veder og Vind
  og for Sejl og Aarer Pind sætte.
De ædelige Fogder og de rige.

Der er stor Trang paa Øreland
  for Gran og Furemaste,
dog ville vi vel fange det Baal i Brand,
  vi dennem kunne paakaste.
De ædelige Præster og de rige.

Peder Lavritsen siger Trinken god Nat,
  saa drager han ad Bjugnen*).
Han haver den Tøndetap i sin Hat,
  det Øl monne i hans Hals slugne.
De ædelige Drankere og de rige.

Bispens Hustru var ikke fornøjet med denne Vise, og Arrebo kastede derfor Papiret i Kakkelovnen, men en af Tjenestefolkene tog det ud igjen og stak det til sig. At Peder Lavritsen heller ikke skjønnede paa Versene, er forstaaeligt nok, da de skildrede ham som en Dranker. Han skrev sig dem bag Øret og lagde dette til det Øvrige.

De løgnagtige Rygter om Arrebo vare allerede forlængst naaede til Kjøbenhavn og havde blandt Andre ængstet hans Velynder, Kansleren Christian Friis; men da han af Arrebos Svoger, som havde været tilstede ved Bryllupet i Hevne, havde faaet en Fremstilling af Sagens rette Sammenhæng, slog han sig til Ro hermed. Arrebo selv mærkede imidlertid, hvorledes Bagvaskelsen stadig voxede omkring ham; han søgte forgjæves at faae Peder Lavritsen afæsket en vidnefast Erklæring og rejste saa selv til Kjøbenhavn, for at høre sine Foresattes Mening om, hvorledes han skulde forholde sig. De anviste ham Rettens Vej; men ad denne ledtes Arrebo nu ind i et Vilderede af subtile juridiske Arrangementer, falske Vidneforklaringer, Forløbelser fra sin egen og skadelysten Optræden fra den verdslige Øvrigheds Side, der sluttelig paa Herredagen i Bergen 1622 endte med en fra først af ligesaa uforudseelig som med Sagens oprindelige Kjærne inkommensurabel Katastrofe: Arrebo blev ved Rettens Dom afsat fra sit bispelige Kald og Embede, og for end mere at ydmyge ham, blev der tilstillet enhver Bisp fire Exemplarer af Dommen med Paalæg om at kundgjøre den over hele Stiftet til Advarsel for Ligesindede.

Det var et sønderknusende Slag for Arrebo; men i Modgangens Dage fandt han saa at sige sin bedre Natur og kom til Klarhed over sit egenlige Kald. Han bosatte sig i Malmø. I Davids Psalmer fandt han Klage- og Trøsteord, der udtalte hans egen Kvide og Længsel; han fordybede sig i disse gamle Sange og tog for Alvor fat paa den Gjengivelse af dem, han tidligere mere overfladisk havde syslet med.

Allerede i April 1623 havde Arrebo sin Oversættelse færdig, og nogle Maaneder efter forelaa den trykt: »K. Davids Psalter sangvis udsat under hundrede og nogle Melodier og Toner, som i vore danske Kirker og christelige Huse brugelige og velbekante ere«, tilegnet Oversætterens tidligere Embedsbrødre i Norge og indledet med latinske Anbefalingsvers af flere kjøbenhavnske Professorer og Præster. Om denne Oversættelses Værd udtaler Autoriteten paa dette Omraade, Rudelbach, sig saaledes: »Hvad man end kan sige om det Haarde i enkelte

Davids Psalmer.

*) En Sildefjord paa den vestre Side af Ørelandet.

Ordføjninger og den vitterlige Kamp overhovedet, Arrebo havde at bestaa med et endnu ej fuldelig uddannet Sprog — unægteligt bliver det dog, at troere og herligere har Ingen udtrykt de oprindelige Psalmetoner, dybere er Ingen paa vort Tungemaal trængt ind i Davids Aand. Netop det, at Arrebo forsmaaede den egenlige »Parafrases« (Omskrivnings) Karakter og stræbte at udtrykke hver Aandens Tanke og Ord og hver enkelt Psalmes Grundstemning, giver hans Arbejde det største Værd, saa vi vel kunne sige, at med Undtagelse af Luthers Psalmeoversættelser og Lempninger har Ingen blandt noget andet Folk, der søgte at tilegne sig Davids og Asafs Ord og Mening, naaet Arrebos Rang.«

Kongens Fortørnelse paa den afsatte Biskop tabte sig lidt efter lidt under Tidens mildnende Indflydelse; i August 1625 underskrev han et aabent Brev, hvorved Arrebo fik »sin Forseelse eftergiven« og det blev ham »bevilliget og tilladt, at han igjen til et Bondekald, hvor han lovligen kan blive kaldet, maa admitteres og kaldes«. Men da Malmø Borgere ønskede ham til Sognepræst der i Byen, modsatte Kongen sig det bestemt og udvidede kun sin forhen givne Tilladelse til at maatte gjælde »en af de gemene Kjøbstæder, der som de ikke haver formeget Lyst til Klammer«. Da der saa 1626 blev et Kald ledigt i Vordingborg, fik Arrebo det og røgtede det til sin Død den 12. Marts 1637.

Hexaëmeron.

Her udarbejdede han sit digteriske Hovedværk: »**Hexaëmeron** *Rhytmico Danicum*. Det er: Verdens Første Vges Sex Dages præctige oc mæctige Gierninger« — det første betydelige Forsøg i dansk Kunstdigtning. Det var hans og det danske Sprogs Velynder, Kansleren Christian Friis, der opfordrede Arrebo til at udføre et Arbejde, som kunde stille vor Litteratur paa lige Fod med Fremmedes, og det faldt naturligt, at han til et saadant Forsøg anbefalede det samme Værk, med hvis Oversættelse i det tydske Sprog »det frugtbringende Selskab« havde aabnet sin litteraire Virksomhed: den franske Digter Seigneur du Bartas' beundrede Skildring af Skabelsens Mangfoldighed, *»La première Sepmaine«*, oversat, endogsaa flere Gange, paa Latin, Italiensk, Spansk, Engelsk, Hollandsk og flere Sprog.

Til dette Forbillede stiller Arrebo sig imidlertid i et meget frit Forhold, baade hvad Formen og Indholdet angaaer. Istedetfor den franske Alexandriner vælger han dristigt et overmaade vanskeligt Versemaal: Hexametret, men med Cæsur og Rim midt inde i Verset:

O almægtige Gud, al Verdens Skaber og Herre,
prægtig Du gaaer herud, din Gjerning zirlig maa være!
Herlighed er din Dragt og Lys dit Klædebon hvide!
Dejlighed er din Pragt, Du skin som Solen hin blide!

Han gjennemfører dette Metrum i Størstedelen af Skildringen af den første Dags Gjerning, men saa er det faldet ham for svært, og han gaaer over til Alexandrineren, forbeholdende sig at gjenoptage Hexametret til Forherligelse af den syvende Dag. Dog — saa vidt naaede han ikke; da han havde endt det sjette Dagværk med disse profetiske Linier:

Bryd af, sluk Lyset ud, Sabbathen kræver Hvile;
imorgen tidlig op til Herrens Hus at ile —

faldt Pennen ud af hans flittige Haand, og han gik selv ind til Søndagshvilen.

Indholdet er jo givet ved Emnet; men ogsaa her staaer Arrebo meget frit overfor sin Original, tildigter lyrisk-paakaldende Indledninger til de enkelte Dagværker, skildrer nordiske Naturforhold, som den franske Digter ikke kjendte o. s. v. Det kan endogsaa heltigjennem paavises, at Arrebo just naaer højest i poetisk Skjønhed, hvor han mere er selvdigtende end gjengivende, og at Svaghederne i hans Digt træde mest skæmmende frem, hvor han med størst Troskab efterligner Bartas, f. Ex. i dennes Benyttelse af Plinius, Ovid og andre Oldtidsforfattere og overhovedet i den for Renaissancedigtningen ejendommelige Sammenblanding af Kristendom og Mythologi, Paakaldelse af Gud og af Musen, Indførelsen i Edens Have af hele den antike Digtnings Personale. Denne fra vor Tids saa afvigende Smag gjør det vanskeligt for en Nutidslæser at komme igjennem saa udførlig en episk-didaktisk Digtning som »Hexaëmeron«. Ved et kortere Uddrag undgaaes Vidtløftighedens sløvende Indflydelse, og man kan næsten sige, man faaer et friskere Indtryk af nogle løsrevne Enkeltheder end af det samlede Værk. Vi vælge da to Brudstykker, et af fortrinsvis lovsyngende, et andet af overvejende beskrivende Karakter.

Af »Verdens første Uges anden Dag«.
(Guds Lovprisning).

Almægtig, evig Gud, o alle Mesters Mester,
Du Envoldskonge stor, i Øster og i Vester,
i Sønder og i Nord, deroven i det Høje
og ned til mig igjen, ihvort jeg skyder Øje,
hvad seer jeg uden Dig? din Magt, de Kræfter store,
din Visdoms høje Kunst, din grundløs Naades Fore;
Jeg gjennem Luften faer, der staaer Du, Gud den blide,
med Spanden i din Haand, med Saaen hos din Side,
Du vel din Urtegaard i største Brynde læsker,
Du Blomstret ærefuldt af sorten Muld udæsker.
Ja, af din Plantespand den klare Vin nedflyder,
og med den samme Haand vort Bord med Brød Du pryder,
god Mælk og Honning sød af Skyen Du nedregner,
vor Hjord saa tusendfold formerer Du og kvægner.
Jeg den Planete-Lund med Tanken gjennemrider,
der est Du, store Gud, der staaer Du, Herre blider,
med Solen i din Haand, det lyse Verdensøje,
og underviser den, hvor hun sin Gang skal føje,
at hun med klare Lys den mørke Nat skal drive,
samt hvad paa Jorden er sin Vederkvægning give:
er den os altfor varm, Abskonsel (Læ) er tilrede,
Du drager Skyen for, strax mindsker sig den Hede:
om Jorden er for kold, flux Skyen maa til Side,
og med sin Varme stor fremtræder Sol den blide.
O store Herre Gud, hvo kan din Magt beskrive
og Dig, o Skaber god, tilbørlig Ære give?

Af »Verdens første Uges tredie Dag«.

(Skildringen af »Vandenes Rømning« giver Digteren Lejlighed til at omtale Danmarks hydrografiske Forhold).

Hos os i vore Land, vi Floder lidt behøver,
thi os den salte Flod for Døren stedse løber.
Der findes Stæder faa i ganske Danmarks Rige,
som jo den salte Sø forsyner rigelige.
Og hvad er Rhin og Elb mod Balthe-Sø at regne,
som Landet yndelig omringer allevegne?
Dog findes Elv og Aa endog i vore Lande,
i Holsten Ejder, Sli, og fiskerige Vande:
i Jylland Gudenaa, som Randers Lax i springer,
med Nif-Aa, Limaafjord, i Vesterhav udstinger,
i Skaane Heller-Aa ved CHRISTIAN Stad ligger:
Lagholm i Hallands Elv Lax giver, ikke tigger.
Hin skjønne Sjællands Søer for Elve Fyldest gjøre,
Soer, Tiisø, Esserom og Arresø end større.
Det fine Fynske Land har og sin' Aaer vel skjønne
og mangen Gjedde-Sø i Engene de grønne.
Sligt, som og andet Mer, i Danmark som mon være,
jeg vilde skrive her, den rige Gud til Ære,
ja baade Stad og By, Skov, Mark saa contrafeje,
som Svarfvers*) kunstig Haand skuld' ej med Hjulet dreje;
men Klokken ringer tolv, sex Timer snarlig skride,
og her er mer i Fad, før Sol gaaer under Lide.
Træd af, baad' Elv og Aa: hav Tak, Du Skaber kjære,
Du overvise Gud og ret forsynlig Herre,
som Riger, Land og Stad gavst Elv og Floder mange,
der ej om Næring sin til Havet kunde lange.

Først henved femogtyve Aar efter Anders Arrebos Død blev hans »Hexaëmeron« udgivet af hans Søn, Præsten Christen Arrebo. I Uddrag er det sammen med Digterens andre Arbejder udgivet som anden Del af H. F. Rørdams ovennævnte Biografi.

Kingo. Vi komme nu til »Psalmisten i det danske Kirkekor«, som Grundtvig har kaldt **Thomas Kingo** i sit smukke Digt med den kraftige Slutningsstrofe:

Mens de danske Tunger Blade
er i Kingos Psalmebog,
skal i Solskinsregn sig bade
Korsets Tegn med Danebrog,
staaer i Nord den danske Kirke
som et kristent Danevirke!

Kingo var af skotsk Æt; hans Farfader kom som Tapetmager fra Skotland til Danmark under Christian IV.; Faderen, der var barnefødt i Skotland, var Silkevæver i Slangerup og gift med en dansk Pige. Deres Søn Thomas blev født den 15. Decbr. 1634. Om sin Barndom synger han i »Sjungekoret«:

*) Drejerens.

Tilvenstre hans adelige Vaaben med Pegasus, under Navnet Ordene: Doktor i Theologien og Biskop i Fyn.

Jeg fik min Vandrestav i Haand,
da knap et Ord jeg talte;
saasnart jeg kom af Svøbebaand
man slap mig løs og kaldte,
ja lokked mig med kjærligt Smil,
saa jeg slog løs at gange;
tre Trin var mere end en Mil,
thi jeg var spæd og bange.

Min Barnekjæp jeg siden red
og prøved Gluttedyster,
jeg lo ad Verdens Herlighed,
men elsked Barnelyster.
Den Vej, som laa til Skolegang,
besværlig var at træde,
han faldt mig stundom meget lang,
og korted mig min Glæde.

Et godt Nemme maa Drengen imidlertid have havt, siden en af Latinskolens Lærere opmuntrede Forældrene til at overflytte ham til denne, og siden han endydermere, hvad der kun var Tilfældet med de mere opvakte Disciple, overgik til Frederiksborg for at gjennemgaa sine sidste Læreaar i den derværende større og anseligere Latinskole, der paa en Maade fik sin nye Elev at takke for sin vedvarende Existens; thi da den under Christian V. sygnede hen og man forestillede Kongen, hvor liden Nytte den gjorde, og at det var langt bedre at holde et Kompagni Ryttere for dens Kapitaler, ønskede Kongen dog først at vide, hvad der var blevet af dem, som havde besøgt Skolen og nydt Godt af dens Penge. Neppe var Kingos Navn blevet nævnet i Rækken af dens Fostersønner, før Christian V. udbrød: »Er der kommet saadanne Mænd fra Frederiksborg Skole, hvor tør vi da nedlægge den?«

Tyve Aar gammel blev Kingo Student, og fire Aar efter, just som Svenskekrigen udbrød, tog han theologisk Attestats. I Krigsaarene var han Huslærer, bl. A. hos Fru Lene Rud til Vedbygaard i Nærheden af Tissø. Præstelig Ordination modtog Kingo 1662, da den gamle Worm i Kirkehelsinge antog ham til sin Kapellan, i hvilken Stilling han blev i henved syv Aar. Fra denne Periode skriver hans første trykte Digt sig: »Sæbygaards Koklage«, skrevet 1665 og ligesom det omtrent samtidige, i Haandskrift forefundne »Nævetud og Knud herud« Lejlighedsvers, der skjemtende omhandle Begivenheder fra Forfatterens landlige Ophold ved Tissø, uden Spor af Interesse for Nutiden og uden andet Sammenhæng med Kingos senere Forfatterskab end den temmelig lette Versifikation, der allerede her kommer tilsyne.

Efter Præsten Worms Død blev Kingo, som vi vide, gift med hans unge Enke. Hans praktiske Natur fornægtede sig ikke ved denne Lejlighed: paa Enkens Vegne akkorderede han med Eftermanden i Kaldet om en Sum eengang for alle istedetfor Enkepension, og da Kontrakten var kommen istand, erklærede han sin Trolovelse. Han kunde nu sætte Bo i sin Fødeby Slangerup, hvor han var bleven Præst. Kun et halvt Aarstid varede hans Ægteskab; hans Hustru døde og efterlod ham en Mængde Børn af forskjellige Kuld, som han tog sig af med faderlig Omhu. Efter nogle Aars Forløb giftede Kingo sig anden Gang med Enken efter Forvalteren paa Frydendal, og med hende levede han i treogtyve Aar.

Det otteaars Ophold i Slangerup blev frugtbart for Kingos poetiske Produktion. Han havde allerede vakt Opmærksomhed ved sine Lejlighedsdigte, og endog til Hove var hans Navn naaet; han undlod ikke stadig at fornye dets Glands i Hoffets Øjne ved poetiske Opmærksomheder imod sine høje Velyndere og historiskpatriotiske Lovprisninger. 1672 sendte han saaledes Griffenfeld et Sørgedigt i Anledning af hans Hustrus Død og skrev samme Aar »Den vidtbekjendte Danmarks Hovedfæstnings Kroneborgs korte Beskrivelse«, et skildrende Digt i den sædvanlige nøgterne Maneer:

Forneden ligger smukt med vel afdelte Gader
det lystig Helsingør, som elsker Dig for Fader
og rette Forsvar sin; der seer man Folk at gaa
og Hver sin Syssel og sin Gjerning passe paa.

I samme Stil er »Samsøs korte Beskrivelse«, tilegnet Øens Ejer Griffenfeld, Kingos »naadige Befordrer og Forfremmer«; en Forandring i den offentlige Menings historiske Dom, fremgaaet af Borgerstandens forøgede Selvfølelse efter Forfatningsforandringen, kommer tilorde i Linier som disse:

Det Land blev og forundt Kong Christian den Anden
til Lyst og Tidsfordriv af Landet og af Stranden,
hvormed han skulde da sin Sorrig lidt forslaa,
der ham hans Riges Spir var ganske tagen fra.
Han nævnes ofte vrangt Kong Christian den Onde,
dog kan ej sige det Klerk, Borger eller Bonde,
men mere slutte, han saa stor ej havde Skyld.
Jeg vil ej røre mer ved den tillægte Byld.

»Kong Christian den Femtes første og lyksalige Ledingstog Aar 1675«, forøgede med »Anhang« for 1676 og 1677, give selvfølgelig megen Anledning til Lovprisning af Herskeren for hans Tapperhed, Visdom og andre store Egenskaber; i det sidste Anhang beskrives bl. A. den Storm, Kongen var ude i, da hans Liv kun frelstes af det senere paa Tøjhuset opbevarede Anker, til hvilket Kingo skrev den i sin Tid saa højlig beundrede Inskription:

Gud holdt paa mig, og jeg holdt Christian den Femte,
der en fortvivlet Storm i Østersø ham klemte.
To Rigers Liv og Død paa to Jernhager laa;
jeg derfor evig her skal til et Minde staa.

Om ikke i Øjeblikket større, saa dog langt værdigere og varigere Ry vandt Kingo ved sit **Aandelige Sjungekor**, hvis første Del (1674), indeholdende 14 Morgen- og Aftensange tilligemed Kong Davids 7 Pønitense-Psalmer, ogsaa hører til hans slangerupske Arbejder. I Tilegnelsen til Kongen siger Kingo, at han med disse og de senere følgende opbyggelige Digte vil stræbe efter, at »vi og her i Danmark, saa vel som de Tydske og andre Lands-Folk (af hvilke vi hverken have Behov at laane eller udi Rimekunsten det ringeste at eftergive) kunne have Psalmer og Sange til Gudfrygtigheds daglige Øvelser, som ikke er udlaant af deres. Thi de Danskes Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige ligesaa højt mod Himlen som Andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger.« At Kingo havde Ret til at udtale disse frejdige Ord, godtgjorde hans Digtsamling, der i sine bedst lykkede Partier viste, hvilken Højhed og Fylde en virkelig Digteraand kunde indblæse det til poetisk Brug endnu saa lidet udformede danske Sprog. Her findes Morgensangene »Nu rinder Solen op af Østerlide«, »Lyksalig Dag, som nu saa blid oprinder«, og

Aandeligt Sjungekor.

Vaagn op og slaa paa dine Strenge,
sjung mig en dejlig Morgensang,
o kjære Sjæl, stat op af Senge,
gjør med din Tak en Himmelgang,
gjør Vold oppaa den Stjerneborg,
og glem saalænge Verdens Sorg!

116 Aandelige Siunge-Koors

Dend siette Morgen-sang.

1.

Nu rinder Solen op
Af Øster-side/
Forgylder Klippens Top
Og Biergets side/
Vær glad/ min Siæl/ og lad din stemme klinge/
Stiig op fra Jordens Boo/
Og med din Tak og Troo
Til Himlen svinge.

2.

Utallig saa som Sand/
Og uden maade/
Som Haffens dybe Vand
Er HErrens Naade/
Som hand mit Hoved daglig overgyder:
Hver Morgen i min skaal
En Naade uden Maal
Til mig nedflyder.

Textside af »Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koors Første Part«. Kbhvn. 1674.

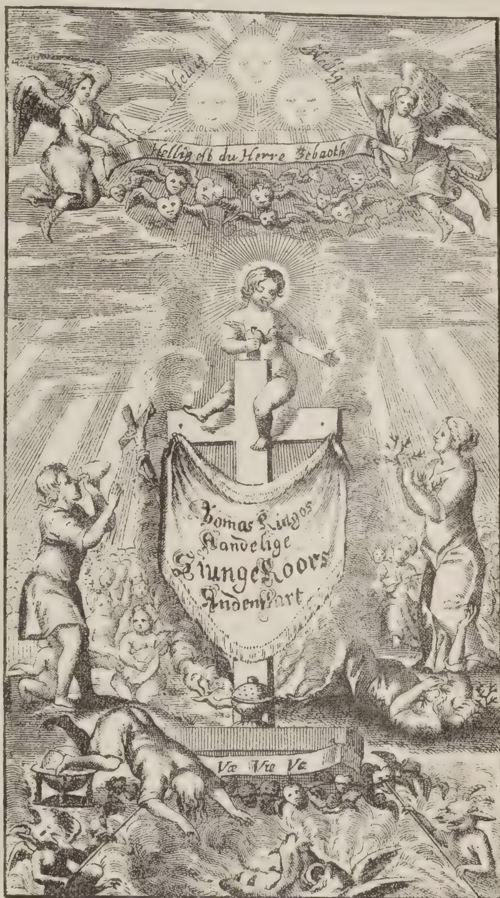
Aftensangene »Den klare Sol gaaer ned, det kvælder mer og mer«, »Det mulner mod den mørke Nat«, og

Se, hvor sig Dagen atter skynder,
i Vestervand sig Solen toer,
vor Hviletime snart begynder.

O Gud, som udi Lyset boer
og sidder udi Himmelsal,
vær Du vort Lys i Mørkheds Dal!

»Sjungekorets« Texter ere ledsagede af Melodier, tildels laante fra verdslige Sange. »Jeg veed vel,« siger Kingo i Fortalen, »at der ikke Faa skal lade sig finde, som dette mit ringe Arbejdes spæde Foster skal ville udkviste, fordi det ikke er overklædt med de gamle og brugelige Kirkesanges Toner, men herudi haver jeg ikke vidst at gjøre mig Nogens sær Tanker til en Lov; besynderlig fordi jeg finder vore Forfædre, som haver digtet og sammensat vore Kirke-Psalmer, at have brugt den Frihed, at de ikke haver bundet sig til een, to eller flere, men frit taget allehaande Melodier, endogsaa af lystige og verdslige Toner, som mere end nok er bevisligt.«

Hvilken Anseelse Kingo havde naaet ved sit Forfatterskab, gav Aaret 1677 et utvetydigt Vidnesbyrd om, da Sognepræsten i det lille Slangerup kaldtes til at beklæde Fyns Bispestol. Her lagde en betydelig Embedsvirksomhed Beslag paa hans Tid, saa han først i 1681 naaede at faae anden Part af Aandeligt Sjungekor udgivet. I dette Værk hæver Kingo sig til Højdepunktet af sin Psalmedigtning; her findes Hymner, som leve paa Folkets Læber den Dag idag, og som ingen senere Psalmesang har overtruffet i Tonens mægtige Klang og gribende Skjønhed: »Hav Tak, vor Gud og Skabermand«, »Aldrig er jeg uden Vaade«, »Sorrig og Glæde de vandre tilhobe« med Stroferne:

Titelblad til Anden Part af Sjungekoret.
Kbhvn. 1681.

Alle Ting har sin foranderlig Lykke,
Alle kan finde sin Sorrig i Barm,
tidt ere Bryst under dyrebar Smykke
fulde af Sorrig og hemmelig Harm;
Alle har Sit,
Stort eller Lidt,
Himlen alene for Sorgen er kvit!

Vælde og Visdom og timelig Ære,
Styrke og Ungdom i blomstrende Aar,
højt over Andre kan Hovedet bære,
falder dog af og i Tiden forgaaer;
alle Ting maa
Enden opnaa,
Himmelens Salighed ene skal staa!

Vel da, saa vil jeg mig aldrig bemøje,
om ikke Verden gaaer efter min Agt,
ingen Bekymring skal kunne mig bøje,
Intet skal gjøre mit Hjerte forsagt;
Sorrig skal dø,
Lystigheds Frø
blomstres paa Himle-Lyksaligheds Ø!

Angest skal avle en varende Glæde
Kvide skal vinde sin Tot udaf Ten,
Armod skal prydes i rigeste Klæde,
Svaghed skal rejses paa sundeste Ben,
Avind skal staa
fængslet i Vraa,
Himlen kan ene alt dette formaa!

Og endelig »Far, Verden, far vel!«:

Hvad er mine Aar,
som smugende svinder og snigende gaaer?
Hvad er min Bekymring, mit tankefuld Sind,
min Sorrig, min Glæde, mit Hovedes Spind?
Hvad er mit Arbejde, min Møje, min Sved?
Forfængelighed, Forfængelighed.

O Rigdom og Guld,
Du Jorderigs Afgud i skinnende Muld,
Du est dog af Verdens bedragelig Ting,
som voxer, aftager og vexles omkring,
Du est dog i højeste Mærke og Med
Forfængelighed, Forfængelighed.

Ak, Venskab og Tro,
som alt efter Lykken veedst Fløjet at sno!
Du smukke Bedragere, heldige Skalk,
som skuffer saa ofte i Drøvelsens Kalk!
Du est, som jeg og af Forfarenhed veed,
Forfængelighed, Forfængelighed.

Ak, kjødelig Lyst,
som Mangen med dødelig Læber har kyst,
dit fængende Tønder, din flyvende Gnist
har Mangen i evige Luer henhvist.
Din Skaal synes Honning, men Drikken er led
Forfængelighed, Forfængelighed.

Sjungekorets anden Part — »efter hvis Fremkomst det var umuligt, at Poesi kunde uddø i Danmark«, siger N. M. Petersen — tilegnede Kingo Dronning Charlotte Amalie med en Snært til dem, der endnu lagde Foragt for det danske Sprog for Dagen: »Udi den Lyst, som Eders Majestæt haver til at elske vort Sprog, seer jeg, at Eders Majestæt paa en sær heroisk og Helte-Maade gjør Mange af dem skamrøde, der have maaske i tredive Aar ædt Fædrelandets Brød i Hans Majestæts Tjeneste og har dog ikke villet lære tredive danske Ord. Enten det nu er vort gode gamle danske Sprogs Skjæbne, at det skal agtes haant om af dem, som vi agte højt om, eller og de indbilde sig (fordi de vil ikke forstaa det), at det er et Vadmels-Sprog, og derfor ej gide taget det paa deres Silketunger, det lader jeg staa ved sit Værd.«

Aaret efter at Sjungekorets anden Del var udkommet, udnævnte Kongen dets Forfatter til Doktor i Theologien, en forøvrigt ikke ualmindelig Hæder, og Aaret derpaa ophøjedes han i Adelsstanden, samtidig med at det overdroges ham at samle en ny Kirke-Psalmebog. At de førstnævnte Æresbevisninger have været Kingo kjærkomne, er der ingen Grund til at tvivle om; men at han med den praktiske Sands, som hos ham fandtes i den sjeldne Forening med Digtergaven, har sat nok saamegen Pris paa det sidstnævnte Hverv, er endnu mindre

Psalmebogen.

tvivlsomt; thi det lovede baade Ære og Fordel. Kingo fik nemlig Privilegium paa at trykke og udgive Psalmebogen og gav sig strax ifærd med Løsningen af Opgavens forskjellige Dele: indforskrev Typer fra Lübeck og anlagde et Trykkeri i Bispegaarden, samtidig med at han selv digtede Psalmer og gjennemgik den foreliggende Litteratur. Naar man betænker, at Kingo ved Siden af sine Embedsforretninger fik Stunder og Inspiration til at digte de 136 af Psalmebogens 267 Psalmer, vil man endda ikke undres saameget over, at det varede sex Aar, inden den, eller rettere sagt dens første Halvdel »Vinterparten«, udkom (Odense 1689). Her møde vi bl. A. Psalmerne »Enhver, som troer og bliver døbt«, »Gak under Jesu Kors at staa«, »Hvor saligt var det Ægtepar«, »Mig længes nu at træde«, »Nu kom der Bud fra Englekor«, »O Jesu, paa din Alterfod«, »Op Sjæl, bryd Søvnen af«, »Over Kedron Jesus træder«, »Se, hvor nu Jesus træder«, »Som den gyldne Sol frembryder«, o. fl., som have faaet Plads i vor nu brugelige Psalmebog; vi minde om sidstnævnte Psalmes Slutningsstrofe som Vidnesbyrd om den Lethed i Udtrykket, Psalmestilen nu havde naaet under Kingos Behandling:

Tak for al din Fødsels Glæde,
Tak for dit det Guddoms Ord,
Tak for Daabens hellig Væde,
Tak for Naaden paa dit Bord,
Tak for Dødsens bitre Ve,
Tak for din Opstandelse,
Tak for Himlen, Du har inde,
Der skal jeg Dig se og finde!

Saasnart »Vinterparten« var udkommen, sikrede en kgl. Forordning Kingo Eneretten til Udgivelsen i tyve Aar, befalede Psalmebogens Indførelse i Kirkerne og paalagde enhver Sognekirke i Danmark at anskaffe et Exemplar, for hvilket der skulde betales den paafaldende høje Pris 6 Mark. Ved Hove spottede Kingos Fjender over det Næringsvid, han mentes at have lagt for Dagen ved denne Forretning; Ceremonimesteren Etatsraad Fr. Gersdorff, der havde Frisprog hos Kongen, foreslog, efter hvad der fortælles, Majestæten Udstedelsen af tre nye Privilegier: et for sig selv paa en ny Katekismus, et for Grev Reventlow paa en A. B. C. og et for Gyldenløve paa en Davids Psalter, med Paabud om at alle Kirker og Skoler skulde kjøbe dem, saa vilde de alle Tre snart komme ud af deres Gjæld. Om dette blev Anledning til den paafaldende Bestemmelse, der nu blev tagen, er ikke godt at sige, men vist er det, at der knap en Maaned efter den omtalte Forordning udkom et kgl. Reskript, der kort og godt tog den tilbage igjen og erklærede den for ugyldig. Nogle Dage efter blev Kingo vel udnævnt til Justitsraad, men dette bødede kun slet paa den Krænkelse og Skuffelse, der var vederfaret ham, og som han gav Luft i den Paaskrift, hvormed han udstyrede endel Exemplarer af Psalmebogen, som han forærede bort:

Gak, hudeflettet Bog, Du tør vel Plaster finde
og rene Sjæle, som vil dine Saar forbinde.
Gak, syng din Sorrig hen, det tør vel blive godt,
thi Ære fødes tidt udaf vanartig Spot.

Denne Forudsigelse gik for en Del i Opfyldelse, thi den Kirkepsalmebog, det paalagdes Roskildepræsten Søren Jonæsen at samle, blev forkastet 1693, og den til Udarbejdelsen af en Kirke- og Husandagts-Psalmebog nedsatte Kommission forlangte et Antal Exemplarer af Vinterparten som Grundlag for sit Udvalg og satte ogsaa omtrent firsindstyve Kingo'ske Psalmer ind i sin 1699 udkomne autoriserede Psalmebog. Paa dennes Trykning og Forhandling fik Kingo endvidere ti Aars

Eneret, af hvilken Grund den i daglig Tale altid kaldtes »Kingos Psalmebog«, skjøndt den jo netop var fremkommen i Modsætning til den af Kingo selv samlede

Titelblad til »Vinterparten« af »Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog af Thomas Kingo«, Odense 1689 (ikke identisk med den alm. saakaldte »Kingos Psalmebog«; se ovenfor).

Psalmebog; Oplaget af denne lod han uddele gratis til fattige Børn i Kjøbstæderne, efterat han havde forsynet den med et nyt Titelblad.

Medens alle disse Forhandlinger stod paa, mistede Kingo ved Døden sin Hustru, som havde delt Ondt og Godt med ham i treogtyve Aar. Paafaldende hurtigt giftede han sig igjen — for tredie Gang — med Jomfru Birgitte Balsløv,

Kingos Haandskrift.

Et efter hans anden Hustrus Død til Fru Mette Sophie Krabbe, med en Ligprædiken, sendt Vers.

Originalen i den Rostgaard'ske Samling i Universitetsbiblioteket.

som havde arvet Fraugdegaard i Nærheden af Odense efter sin Fader. Med hende levede han i ni Aars Ægteskab. Hans sidste Aar vare fulde af legemlige Smerter, der for det meste tvang ham til at holde Sengen. Dagen før han døde udbrød han,

idet han vaagnede op af en kort Slummer: »Herre Gud, imorgen faae vi en dejlig Musik at høre.« Og Søndag Morgen den 14. Oktbr. 1703, da Kingo drog sit sidste Suk, ringede Kirkeklokkerne til Højmesse. Han blev begraven i Fraugde Kirke.

Af det lærde Tidsrums Digtere er Kingo ubestridelig den betydeligste og som en Følge af hans Digtnings Art tillige den, hvis Poesi er mest kjendt i vore Dage, selv af dem, der ikke have Rede paa, at han er Forfatteren til de Hymner, de synge Søndag efter Søndag. I Psalmebogen ere hans Sange naturligvis noget lempede efter vore Dages Smag og Sprogbrug, for at intet Uædelt eller Ubehjælpsomt skal svække den opbyggelige Stemning, de skulle fremkalde; dels er jo nemlig mangt et Udtryk, som faldt Kingos Samtid naturligt, nu blevet forældet eller i Udviklingens Gang blevet efterladt i en for Poesien ubrugelig Sfære, og dels lider Kingo selv under sin Tidsalders mangelfulde Betragtning af Poesien og Famlen efter den rette Form. Hvor storslaaet hans religieuse Pathos end træder frem i hans bedste Psalmer, og gjennemgaaende især i deres Begyndelsesstrofer, undgaaer han dog ikke altid at udvande Indtrykket ved en ulidelig Bredde i Udførelsen, ved at henfalde til det didaktiske Foredrag, som var egent for Tidens Opbyggelseslitteratur i Almindelighed, eller ved at slippe de Tøjler afhænde, hvormed han skulde styre den Rigdom af kraftige Billeder, han raader over; og hvor mesterligt hans Vers end ere formede eller saa at sige strømmede fuldtfærdige frem af den poetiske Stemnings Væld i Inspirationens hellige Timer, er der dog i mattere Øjeblikke flydt Digteren mangen en knudret Vending, mangt et svagt Rim i Pennen under Anstrengelsen for at betvinge det gjenstridige Sprog. Jo ypperligere en Digter er, des mere tilbøjelig vil man almindeligvis være til at bedømme ham absolut, uden at se ham med hans Tidsalder som Baggrund, og vil derfor let komme til at gjøre ham Uret paa Punkter, som have deres naturlige Forklaring i hans Sammenhæng med Tiden; iagttager man den rette Synsmaade, vil Kingos Digtning vise sig som endnu mægtigere og for sin Tid vidunderligere, end den umiddelbart gjør Indtryk af at være. — Kingos Psalmer ere udgivne af P. A. Fenger 1827, hans aandelige Sjungekor af M. Hammerich og G. Rode 1856.

Som Personlighed er Kingo en imponerende Skikkelse i den danske Bisperække: uden Forbehold i sin religieuse Hengivelse, med en flammende Følelse for det Eviges ubrydelige Autoritet overfor alle jordiske Forhold, men paa samme Tid udrustet med stærke Evner til at styre og beherske Livets Gang — foretagelseslysten, erhvervsdriftig og energisk, myndig og vel endog noget prælatstolt i sin Embedsførelse, med en udviklet Følelse for sin Ret, men tillige, efter Samtidiges Udsagn, godgjørende og hjælpsom efter den store Udstrækning, hans timelige Midler tillod ham. Han var en stor Aand, skabt for store Forhold. — Hans Levnet er skrevet 1852 af A. C. L. Heiberg.

Bording.

I **Anders Bording**, der indtager Førstepladsen paa den verdslige Digtnings Omraade, møde vi en let, livlig Natur og en Poesi af samme Art. Han var en Søn af Christen Bording, senere Livlæge hos den udvalgte Kong Christian V., og fødtes den 21. Januar 1619 i Ribe, hvor hans Fader dengang var Provindsial-Medicus. Syv Aar gammel sattes han i Ribe Kathedralskole, hvorfra han dimitteredes til Universitetet 1637. Det var her fornemlig de friere Studier, der drog ham til sig; hans Samtidige forsikre, at han kunde de ypperste latinske Digtere udenad paa sine Fingre, og i ikke mindre Grad fængsledes han af de yngre Poeter, sluttende sig med Begejstring til Martin Opitz og hans Skole saavelsom til Ronsard,

Hovedet for den franske Digtekunsts Renaissance. Det maa altsaa ikke undre os, at det unge Digterhjertes første erotiske Rørelser iførte sig Tidens Hyrdedragt, og at Bording som en smægtende Celadon besang sin Hyrdinde »Sylvia«, der i det daglige Liv bar det mindre ætheriske Navn Maren Jacobsen og boede i Aarhus, hvor Bording havde gjort Bekjendtskab med hende under sit Ophold paa den nærliggende Ejendom Stadsgaard, det nuværende Constantinsborg:

Maatte jeg af Hippocren
faae den rette Saft,
som kan gjøre Stemmen ren
med forborgen Kraft:
idelig min Tunge
til din Pris at sjunge
sig skal røre da,
o ædle Sylvia!

Tusind høvske Møer jeg veed,
som berømmes maa,
men i Sæders Heldighed
ingen Dig kan naa:
hvad Du vilt begynde,
har forborgen Ynde,
ja tvinge kan Enhver
til Dig at have kjær.

En Mængde lignende Hyrdepoesier saae Lyset under Bordings fleraarige Ophold i Jylland, hvor han dels var Huslærer i adelige Familier, dels opholdt sig i sin Broders Præstegaard. Paa Brusgaard, en Milsvej Syd for Randers, hvor han underviste Enkefru Juels fire Smaapiger, skrev han til disse sine Elever sin bekjendte Julesang »Ørnen med sin lette Vinger«, af hvis fireogtyve Strofer vi her anføre de fire første:

Ørnen med sin lette Vinger
flyver højt i Luften hen,
med sin Flugt han sig opsvinger
hastelig mod Himmelen:
vanskeligt det skulde blive
al hans Veje at beskrive,
fra den Tid han først uddrog
og sin Vej i Luften tog.

Skibet vinder op sit Anker,
giver sig fra Land og Ø,
baade hid og did det vanker
over salten Vand og Sø:
den var højlig værd at prise
der dets Veje kunde vise
og forstaa sig paa dets Spor
hvort det hen i Verden foer.

Slangen og til mange Sider
vender sig paa Klippen fri,
underlig han sig omvrider,
følger ingen Vej og Sti:
høj Forstand og Visdoms Gave
fik den Mester vist at have,
der skuld dømme ret derom,
hveden og hvorhen han kom.

Men den Stærkes Sti og Veje
i en Jomfru ren og klar,
den kan Ingen overveje,
Ingen sig derpaa forstaaer.
Englene, som kunde melde
Himlens Højd' og Stjerner tælle,
de dog ej den Kundskab naaer,
hvor slig Hemlighed tilgaaer.

Den Juel'ske Familie var bekjendt for sine Damers Lærdom og Dannelse; til denne Omstændighed sigter et af Bordings bedste Digte »Lærde Kvinders Forsvar«, tilegnet Fru Juels Søster, den fromme og blide Jomfru Margrethe Juel til Aabjerg, der senere blev gift med den danske Gesandt i Stockholm Peder Juel og døde i en ung Alder. Bordings Forsvar for Kvindekjønnets Lærdom motiverer, hvorfor han sætter Pris paa den, idet han beklager de Mænd, der ere blevne gifte med en uvidende Kvinde, og skildrer den Tilfredshed, der kan skabes i Ægtestanden af gode Kundskaber:

Hvormangen nødtes her og der
med Hjertens Harm at raabe:
hvor skal jeg hen? hvad Raad er nær?
jeg haver faa't en Taabe.
Gud bedre mig, jeg skulde faae
det onde Raad isinde,
at jeg for Gods og Penning saa
mig nogensind lod binde.
Hun er vel smuk, til Brask og Pral
vil ingen Umag spare,
hun kan og rede Grød og Kaal,
er dog en simpel Daare.
Om Nogen kommer i vort Hus
og jeg er ej tilstede,
hun tier stille som en Mus,
han bydes ej til Sæde.
Hun veed om Ingenting Besked
at give ret og høre,
og dermed gaaer han ud fuld vred,
saa viis som han var føre.
Hvad skal jeg gjøre? skal jeg slaa?
Det gjør jeg ikke gjerne;
jeg faaer dog lade Kjeppen gaa,
hun turd' end samle Hjerne.
Er ikke Sligt et kjedsomt Spil?
Jovist, det Mangen trænger,
det lukker Mangens Øjne til,
som vel kund' levet længer.
Men derimod faaer Mangen Pris,
som faaer en snedig Kvinde,
der haver lært at være viis
og har sin Juleminde.
Man seer, at Alting har sin Tid:
at blande, brygg' og bage;
til Sligt hun haver lært med Flid
sin Tid i Agt at tage.
Hun veed af Bogen Tid og Punkt,
naar Nattens Dronning kvælder,
naar Gammelt slagtes skal og Ungt,
naar Gaasen Fjeder fælder.
Det er en Hjertens Lyst at hør',
hvor just og fix hun regner,
naar Solhverv gaaer, som Skade gjør
paa Blegen, om det regner.
Hun skjøtter ingen Kærlingsnak,
men selv i Bogen leder,
hun troer og ingen Almanak,
som lyver mer end sæder.
Hun veed paa Finger hver Sentens,
som Macer*) os beskriver;
mod Rosen, Kolde, Pestilens
hun ofte Raad udgiver.
Hun reder Drik mod Sting og Vred
og anden saadan Plage,
som Mangen af Blufærdighed
for Lægen ej tør klage.
Hun al sin Gjerning saa forstaaer,
at hende Hver berømmer,
sin Mand hun under Øjne gaaer,
som det sig bør og sømmer.
Naar han er undertiden vred,
som sig vel tidt kan hænde,
da bruger hun Beskedenhed,
til Vreden faaer en Ende.
Hun med Fornuft og god Forstand
hans Hjerte veed at vinde;
hvad vil jeg sige? vel den Mand,
som faaer saa lærd en Kvinde!

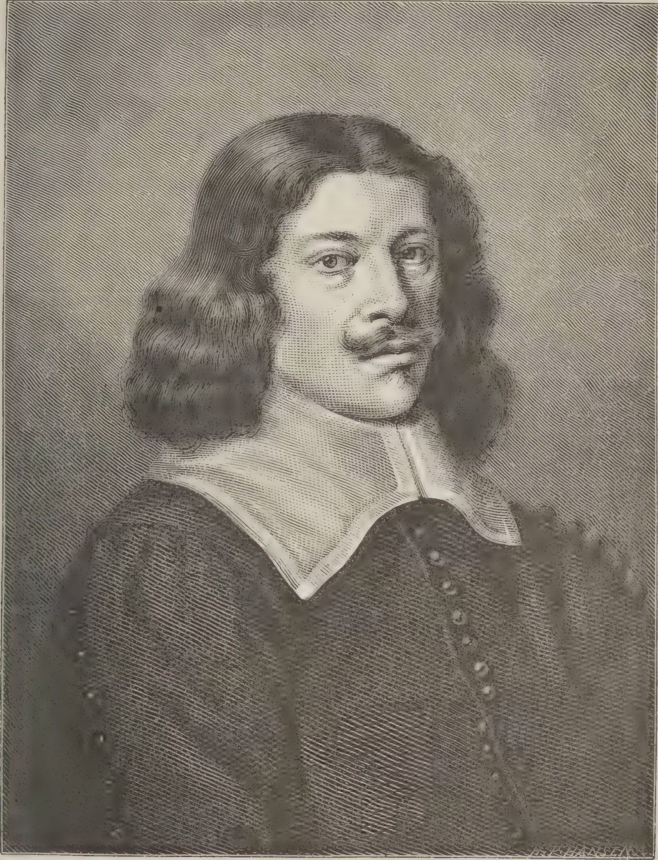
Det er i dette Digt, Bording anfører et forbausende Exempel paa Lærdom, som han siger sig at kjende af egen Erfaring:

Jeg har af Fyn en Pige kjendt,
men Navnet veed jeg ikke,
som kund' det græske Testament
forklare ret til Prikke
og give paa Latin saa klar,
som Nogen skuld' begjære.
Om hun var den Tid fjorten Aar,
da var det ikke mere.

De nævnte Digte ville have givet et Indtryk af, at det ret egenlig var Lejligheden, som var Bordings Muse; og saaledes var det ogsaa. Hans Produktion var omfattende nok, men spredt og kun arbejdende med mindre Opgaver; af samme Art blev den Berømmelse, han vandt: den udgik fra de mange Kredse, hans lette

*) En romersk Digter, hvem der tillægges et Skrift om Urternes Kraft.

Vers forherligede, men hvilede ikke paa nogen enkelt poetisk Stordaad, ja ikke engang paa nogen enkelt større eller mindre Digtsamling, thi Bordings Digte bleve først efter hans Død samlede og udgivne (af Fr. Rostgaard); i Digterens Levetid gik de fra Haand til Haand i Afskrifter eller i de til festlige Anledninger trykte Exemplarer. Mulig har Bording selv paa et enkelt Tidspunkt af dette poetiserende

Anders Bording.

Efter Maleriet paa Frederiksborg.

Liv havt en Fornemmelse af, at han var ifærd med at smuldre sin Tilværelse bort; ialtfald disputerer han i Begyndelsen af 1653 ved Sørø Akademi for Magisterværdigheden, men vender saa tilbage til Broderens Præstegaard, hvor han yder »en meget liflig sjungende Dame« sin pastorale Hyldest:

Engelsøde Galathe!
At jeg med mit unge Fæ
mangensinde kommen er
Dig i grønnen Eng saa nær,
ak, din Sang og Stemme klar
mig dertil bedraget har.

Lærken terilerer let,
Stillidsen er og ej slet,
Nattergalen prises højt,
Irisken kan artig fløjt,
alt gjør Du dog, Galathe,
dem med søden Røst til Spe.

Strengeleg lad Orpheus faae,
lad Amphion Harpen slaa,
lad og de Gudinder ni
stemme med Apollo i,
dennem dog Du tusind Gang
trænger med din artig Sang.

Skal Sireners Sang den Magt
have, som for mig er sagt,
Stemmen din kan mere da
En sin Frihed lokke fra,
at hans Hjertes Skib maa sig
overgive endelig.

I Tage Thott til Eriksholm, Sophie Brahes Søn, fandt Bording en af sine virksomste adelige Mæcener og tilbragte en længere Tid paa hans Gaard i Skaane, ikke langt fra Skabersjö, hvor Vitus Bering dengang arbejdede paa sin Danmarks-historie. Dette til Muserne viede Samliv afbrødes brat ved Tage Thotts Død 1658 og de derefter følgende alvorlige Krigsforhold. Bording rejste til Kjøbenhavn, men hvor stort et Ry han end nød ogsaa her som metrisk Kunstner, var der dog nu hverken Sands for Poesi eller for Poeter i den truede Hovedstad. Han tog efter al Rimelighed Plads i Studenternes Rækker under Belejringen, blev efter Fred-slutningen en kort Tid Rektor i Slangerup, men kunde ikke undvære Hovedstadens Liv med dets mange Impulser. For at leve maatte han imidlertid stundom laane sin Pen til Godtfolks Brylluper og Begravelser, og endda led han Mangel:

Jeg tænker hid, jeg tænker did,
min Hu saa vide rinder,
min Sorrig tidt om Midnatstid
mig vækker op og minder.
Jeg ønsker tidt, jeg kunde fly
til sidste Jordens Ende,
hvor aldrig fandtes Stad og By,
hvor mig Sletingen kjendte.
Jeg vilde Alt, hvad lides kan,
langt heller der annamme,
end i mit eget Fødeland
for Alle gaa tilskamme —

saaledes giver Digteren sin Fortvivlelse Luft i »Forhaabnings og Forhalings Griller«, det berømte Digt fra 1663, som dengang cirkulerede i utallige Afskrifter, og hvis lette, flydende Begyndelsesvers vare paa Alles Læber:

At jeg saa Pythagorisk gaaer,
som jeg var uden Tunge,
og ikke som forgangen Aar
mig giver til at sjunge,
det synes dem, som kjende mig,
en usædvanlig Grille,
som tør vel sige mellem sig:
hvi tier han saa stille?
Han det jo nu saa vel har fat,
han har jo Gunst til Hove?
Han er blandt Alle vel omladt,
vil han sin Tid hensove?
Er han ej nu saa frisk som før?
Hvi mon han Intet skrive?
Ja, Mangen og vel spørge tør,
om jeg er end ilive?
Ak ja, jeg lever, som jeg kan,
men ikke som jeg vilde,
thi Lykken mod mig arme Mand
sig ikke vil formilde.
For nogen Tid jeg havde troed
vel store Ting at drive,
min danske Pen fik Liv og Mod
til søde Vers at skrive;

til Hove fik jeg naadigt Svar:
man skulde mig fornøje,
min Stil anseet og agtet var
blandt lærde Folk og høje.
Jeg sagde: sig Ulykken nu
tør engang have sagtet,
jeg faaer alt det, mit Sind og Hu
har altid eftertragtet.

Jeg haabes til, jeg ej slig Gunst
forgjæves skal opbære,
jeg skal anvende Flid og Kunst
mit Fædremaal til Ære,
at det, saavidt som jeg formaaer,
udbredes skal og fremmes,
og ej, som nu i mange Aar
er skeet, udyrket glemmes.

Bording antyder i disse Vers, at Hofsolen et Øjeblik havde kastet sine Straaler paa ham, og at han havde havt Føje til at vente Understøttelse som dansk Poet. Han havde nemlig efter sine adelige Velynderes Raad henvendt sig til Rentemester Gabel og bedt ham

sige til hans Majestæt,
at jeg er intet Andet
end en saa lystig dansk Poet,
som findes kan i Landet.

Henvendelsen synes at have hjulpet, men Løftet var atter gaaet i Glemmebogen; dette skulde »Forhaabnings og Forhalings Griller« minde om, et af vor Litteraturs tidligste humoristiske Digte, fremgaaet af Digterens mellem Skjemt og Alvor, mellem Smil og Taarer svævende Stemning:

Vel maa Poeten kaldes Gjæk,
for han sig vil forlyste,
for han og tidt af samme Sæk
kan Skjemt og Alvor ryste;
men jeg blandt Gjække regner den,
der mig for Gjæk vil tage,
fordi jeg slaaer min Sorrig hen
og altid ej kan klage.

Man har Bordings Ord for, at Kongen ikke lod ham gaa ubønhørt bort, og 1664 fik han ydermere Embedet som Lektor i Theologi i Ribe Kapitel. Han gjensaa da sin Fødeby og sin alderstegne Moder — men Meget var blevet forandret i de henrundne Aar, som han vemodig erkjender i de skjønne Linier:

Vel mangen Plads staaer overgroet
med Nelde, Græs og Skræppe,
hvor før vor Ungdoms Troja stod
og Sorrig hørtes neppe.

Snart vendte Bording atter tilbage til den dragende Hovedstad og fristede vel en Tidlang Livet som Lejlighedsdigter. Kongen havde dog ikke glemt ham: han overdrog ham 1666 Udgivelsen af den første danske Avis mod et fast Vederlag.

Bording blev saaledes Skaberen af den danske Journalistik, men paa en saa ejendommelig Vis, at Ingen har fulgt ham efter: han skrev nemlig »Den Danske Mercurius« — som Bladet med en dengang yndet Journaltitel kaldtes — paa Vers, paa rimede Vers fra Ende til anden, et Numer maanedlig i et Tidsrum af elleve Aar! Bordings Forbillede for denne Art Journalistik var den franske Digter Loret's *»Lettres à son Altesse Mademoiselle de Longueville«*, et Ugeblad, i hvilket Digteren i lette, skjemtsomme Vers gjorde sin høje Beskytterinde Rede for Dagens Begivenheder; oprindelig bleve disse Blade overrakte Prindsessen skrevne, men senere udkom de trykte i en halv Snes Aar og samledes sluttelig i flere Udgaver under Navn af *»La Muze historique«* — 400,000 Verslinier ialt, medens Bordings Maanedsrevue dog kun indeholder omtrent 15,000 Vers.

Danske Mercurius.

Bordings journalistiske Digtning betegnes bedst, naar han stilles ind i Feuilletonistens langt senere opfundne Kategori; han var Feuilletonist omtrent et Par hundrede Aar inden dette Begreb blev opfundet. Han meddeler vel faktisk

Stof — sandsynligvis efter Hamborgerbladene — men hyppigt kun for at knytte sine Raisonnementer til det. »Sigte de end ikke højt,« siger P. M. Stolpe i andet Bind af sit Værk om »Dagspressen i Danmark«, 1879, der indledes med en Biografi af Digteren, »saa indeholde de dog en Bestræbelse for at hæve Læserens Tanke ud over Meddelelsen af den tørre Kjendsgjerning. Hvorledes skulde ogsaa Digteren kunne lade sig nøje med det trælsomme Arbejde blot at berette Begiven-

Bordings Kladde til et af sine Digte.

Efter en i den Rostgaard'ske Samling paa Universitetsbiblioteket opbevaret Kladde.

hederne? Istedetfor at gaa op i deres Mangfoldighed maatte han med Digteraandens Overlegenhed betragte dem under højere Synspunkter; og en Stræben derefter er virkelig ogsaa tilstede, om end kun spredt og paa ganske primitiv Maade. Lægge vi nu hertil, at selve Begivenhederne ere fortalte paa en Maade, der ikke fattes digteriske Skjønheder, og udmalede i Billeder og Sammenligninger, som ikke ere uden Fynd og Ynde, kunne vi ikke undre os over, at en Tid, hvis

Den Danſke
MERCURIUS
til den 1. Junij 1670.

Danmark.

1 I Denne Maanet er vor ſtore Fredrich vorden
Bevjſt den ſidſte plict / ſom kunde ſkee paa Jorden.
En præctig Sørge-telt / med Krone / Faner / Nafn /
Var i Slots Kirken her opbygt i Kjøbenhafn:
Der neden under ſtoed den Herres Lig oc hvil'de /
Den ſtund Hof Junkerne ſig der i rad om ſtil'de.
Der paa bleef regnet op aff Biſkop Vandaljn
Hans Naades høye pris och drifter paa Latjn.
Hofprædikanten och paa Danſke maal udſagde /
Hvor ſtoer en Potentat och Helt mand nu needlagde.
Slet ingen hørde dem / ſom græd Jo hjertelig /
Och heller vilde ſelf til grafven ofret ſig.
Men ſee! hvad Jordens var / mand Jorden fik at yde.
Thi loed mand ſame dag ad Aften och opbryde
Med hans begrafne Lig / och foer til Roſkild af /
Hvor hand bleef nederſat udi ſin Faders graf.
Sig Kongen med ſit Raad paatoeg ſelf med at fare /
Loed och medfølge vel en mægtig Rytter-Skare /
Som alt baar ſørge-tegn. Al Stadens Bogerſkaf
J vaaben fantes / och den ſidſte Salve gaf.
2 Den Engelſke Geſant / ſom af Eſſex er Grefve /
Och blant de ſtørſtes tal / ſom der i Riget lefve:
Har och det nafn paa ſig / at hand ſærdeelis from
Och høyfornuſtig er / ved ſame tjdankoem

Hand

Et Blad af »Den danske Mercurius«.

Facsimile efter det paa Universitetsbiblioteket opbevarede Exemplar.

Hand bleef undfangen her med al den stads och ære/
Som i slig Herrefærd forglemt ey bør at være.
Foer saa til Hofve strax / aflagde sin Credentz/
Och hos hans Majestæt fik venlig Audientz.
3 Sit Lands maneer och skik / med giestebud at gjøre/
Samt och at lade skud och glædsens løssen høre/
Den loed hand her och skee med lyst och velbehag/
Der det var nyligen hans Konges Fødsels dag.
4 Chur Brandenborg ved sin Gesant / som och dislige
Har været til forhør / vor Koning loed tilsige
Bestandig trofasthed / och hvis hand med er tient/
Och ynske lykke til hans Arfve Regiment.
5 Chur Saxens ædle Prinds har læst for sin Printzcesse
Saa lykkelig en text och fyndig Senge-messe/
At nu med anden Søn paa gulfvet vugen gaaer:
Hvor om mand nyligen til Kongen brefve baar.
O at och Himmelen gaf lykke til / at sige
Saa glad en tiding her i voris Cimber-Rige.
O at en Fredrich her opnæfnes maatte snart/
Som kund slecte paa sin Stammes Dyd oc Art.

Tydskland.

1 Der Grefven af Serin til fange nu var tagen /
Ragotzky saa med fryct och rædsel bleef beslagen/
At hand til Korsset krøeb / och lagde sverdet need :
Der med altingest koem igjen til rolighed.
Der meenes fuldt och fast (dog det maae sigis sacte)
At deres Hustruer al den ulyst opvacte/
Med deres ofvermoed. U-lyck som er den Mand/
Hvis Qvinde nøyes ey med egen værd och Stand . Men

Fordringer til Poesi vare saa yderst tarvelige, og hvis poetiske Produktionsevne næsten var udtørret, har kunnet henrives af Beundring over et Værk, der fremtraadte som noget Nyt og Ukjendt, og hvori Danmarks første Digter med en poetisk Skaberkraft, som man ikke hidtil havde seet Mage til, i elleve Aar Maaned for Maaned under altid vexlende Billeder i et sjeldent rent Dansk oprullede Samtidens Begivenheder for sine Landsmænd.«

Efter Sædvane skulle vi ved nogle Citater give en Forestilling om dette ejendommelige Maanedsskrifts Indhold. At den bestalter Hof-Poet med Forkjærlighed fremhæver Alt, hvad der kan tjene til Herskerens og Hoffets Forherligelse, er en Selvfølge. Saaledes i Oktober 1673 Referatet af en Hofjagt:

En artig Hjortejagt i denne Maaned skeede,
som Majestæten selv har været paa tilstede,
med begge Dronninger og deres Jomfruflok,
som Alle Tidsfordriv og Hu-Ro (Morskab) finge nok.
Thi Kongen selv tilhest med Jægerspyd og Landse
vel mangen ædel Hjort fra Livet tvang at dandse.
For Fruentimret han dernæst med zirlig Skik
stak Landsen ned i Jord, at den istykker gik.
Men Dronningernes Lyst med Kugle var at skyde
Raabukken ned, og lod ej Kongen sig fortryde
dem selv at hjælpe til. Enhver til gjorde Sit:
Saamangen deraf fik en Steg til sin Profit.
Men det, som lystigst lod og gjorde dennem blide,
var at Hans Majestæt, mod den vedtagne Vide,
sit Jæger-Tegn og Baand ej kunde vise frem,
hvorover han i Straf og blev strax sat af dem.
Hvor gladelig han lo, kan jeg ej nær beskrive,
men dette veed jeg vist: han dennem faaer at give
vel skjønt et Gjæstebud udi den grønne Skov
og dermed hylde sin paalagte Jægerlov.

I Anledning af en anden Hofjagt — Septbr. 1672 — bemærker Poeten om Kongen, at

hvor han færdes om, og hvorsomhelst han drager,
der spørger han sig for om Landsens Tarv og Sager:
ja selv tidt Bonden hør, endog foruden Tolk,
hvormed han lader se, hvor kjær han har sit Folk.

En diplomatisk Nyhed melder Numeret for Januar 1675 med en i vore Dages Journalistik sjelden Oprigtighed:

En kongelig Gesandt til Kjøbenhavn ret lige
paa Nytaarsaften kom udaf det svenske Rige.
Med Æreskud han blev undfangen prægtelig,
men hvad hans Hverv er om, kan Ingen sige mig.

At der er sat Kours paa fremmede Penge, fortælles i April 1675 saaledes:

At fremmed Blandings-Mønt, hvis Værd for slet fornemmes,
kan noget skaffes af og efterhaanden glemmes,
en visse Taxt og Pris er sat, hvorefter den
blandt os maa tages ind og gives ud igjen.

I Juni s. A. meddeles et Par notable Dødsfald:

Vor Biskop Vandalin, hvis lærde Pen og Hjerne
med Skriftens Lys fordrev den kjætterske Nordstjerne,
han har sin sidste Dag i denne Maaned seet,
saavelsom Bering, den navnkundige Poet.

Endelig som Exempel paa den udenlandske Politiks Behandling en Meddelelse om Frankrig i Januar 1668:

Den Franske væbner sig af ganske Kraft og Evne
og til det flamske Land sig færdig gjør at stævne,
vil der med skarpen Sværd, saasnart det bliver Vaar,
begynde som han slap udi forgangen Aar.
Et fast utalligt Tal af Penge, Vaaben, Knægte
han samlet har og nu for Alvor ret vil fægte,
tilbyder dog, at han vil gjerne Fred indgaa,
naar han af Spanien kan fuld Betaling faae.
Men han det stemmer paa for høje Grif og Toner
og sin Tiltale gjør paa sexten Millioner.
Hvad synes derom Dig? Har Du seet nogen Brud
saa rigelig af Dør til Mand at gives ud?
Med halve mindre sig en Anden lod fornøje:
ja var det selver jeg, jeg vilde mig nok føje
til noget af at slaa: en liden Fjerding Guld
var nok til mig, omskjøndt den ej var toppefuld.
Ja jeg med Brev og Segl mig vilde til forskrive,
ret aldrig den af Land med Krigsmagt ud at drive,
som mig saameget med sin unge Datter gav.
Nej — jeg er farlig from og Fægten ej veed af.

»Danske Mercurius« for 1. Maj 1677 er det sidste Numer af Bladet: den 24. samme Maaned, Kristihimmelfartsdag, døde Bording i sit 59. Aar. Hans Samtids fuldeste Beundring fulgte ham i Graven, og længe vedblev Eftertiden at hylde ham som den ypperste danske Poet. Maa vi end betragte ham med mere kritiske Blikke, skal det dog siges til hans Hæder, at saa lette og liflige danske Vers som hans havde endnu Ingen skrevet og at der i hans erotiske som i hans skjemtsomme Digtning slaaer et ægte, let paavirkeligt Sangerhjerte, en ungdommelig Natur, der vel ikke gik dybt i Livets Glæde og Sorg, men dog havde Toner for dem begge. Den, der midt i Paryktiden kunde synge naturligt og tækkeligt om den

Blinde Dreng, hvis Pil og Bue,
kan alt det, som lever, kue,

den, hvis Livsglæde fandt saa usøgt et Udtryk som i Sangen:

Frisk op, naar Djævlen gjør sig vred,
da vil jeg lystig være,
sletingenting er ham saa led
som Fryd i Tugt og Ære.

Hvo veed, naar Clotho klipper til
og korter vore Dage,
hvo veed, naar Charon raabe vil:
tilbaads, tilbaads saa fage!

Hent ind den allerbedste Vin,
Hr. Vært, lad Flasken fylde!
Skaf dertil Sukkerkandi fin,
jeg skal det vel forskylde.

I friske Brødre, pønser paa,
hvad I vil musicere.
Vi sankes ikke hver Dag saa,
maaske ret aldrig mere —

en saadan Forløber for vor senere lyriske Digtning fortjener vel at stilles paa en ærefuld Plads i vor Poesis Historie. Hans Talent var hans eget, hans Fejl vare hans Tidsalders.

Det lærde Tidsrum falder — endog allerede i sin Begyndelse — sammen med Shakspeares Levetid; men venter man paa Grund heraf at finde Spor af den store Mesters Indflydelse paa vor dramatiske Litteratur, da vil man spejde forgjæves. Dramaet er endnu det meste af Perioden igjennem en Fortsættelse af Reformationstidens Skolekomedier (S. 259 ff.), som der nu og da aabnes Adgang til Hove, naar en eller anden kongelig Fest skal forherliges ved Kunstens Hjælp eller Majestæten er Gjæst i en Kjøbstad, hvis Latinskole har Evne til at foranstalte et Skuespils Opførelse; ja selv ved Brylluper i de anseligste Adelsfamilier blev det Skik at more Gjæsterne med Skoledisciplenes og Studenternes Komediespil. Herved og tillige ved fremmede Troupers Rejser i Danmark populariseres Skuespillet mere og mere, saa at det frigjør sig for det latinske Sprog, løsner sin enge Forbindelse med Skolen og lidt efter lidt bliver til en almen Folkeforlystelse, uden at der dog endnu fremstaaer nogen betydelig Forfatter, som har Genialitet nok til at vove det store Greb ind i det ham omgivende Samfunds- og Menneskeliv; endnu længe er det fortrinsvis bibelske og mythologiske Emner eller, hvor mere folkelige Skikkelser føres frem, tørre Moraliseringer, der beherske Scenen i denne dens Barndomstid. Dramaet.

Blandt det 16. Aarh.s dramatiske Forfattere møde vi den S. 428 ff. som Psalmedigter omtalte Hans Christensøn Sthen. Han er utvivlsomt — som paavist af P. V. Jacobsen i »Hist. Tidsskr.« V. — Forfatter til den Række Scener eller rettere sagt Monologer, der under Navnet »Kortvending« (udg. af S. Birket Smith i »Danske Saml.« I.) gjør Fordring paa at betragtes som et Skuespil og sikkert ogsaa er blevet opført som et saadant, at dømme efter Fortalerens Ord: Sthen. Kortvending.

I ærlige Folk, her samlede ere,
ville I nogen Stund tilstede være
og give os Tid og være stille,

noget Eventyr vi Eder sige ville,
som vel skal være en underlig Ting,
hvor Verdsens Løb hun løber omkring.

»Handlingen« er, trods de mange (25) optrædende Personer, i højeste Maade blottet for dramatiske Impulser, og Karaktertegningen er udelukkende given i Selvbekjendelsens naive Form. Stykket aabnes med, at en Fisker melder den mægtige og Alting omskiftende Kortvendings Ankomst, hvorpaa denne selv træder op og bebuder, at han vil fremstille en Række Exempler paa de menneskelige Kaars Foranderlighed. Nu fremføres en efter en Stykkets lykkelige, i Fryd og Gammen levende Personer, som hver for sig præsentere sig ved en Enetale. Dermed slutter første Akt; i anden Akt optræder ganske paa lignende Maade en Række uheldigt stillede, fattige og fortrykte Mennesker, hvilke Kortvending til Slutning trøster med Udsigten til, at deres »Sorg skal snart vendes om til Glæde«. Denne Forvandling er foregaaet, naar Tæppet ruller op for tredie Akt: de Fattige have faaet de Riges Klæder paa og omvendt, og hver udtaler sin Stemning ved den foregaaede Forvandling, hvorpaa Stykket slutter med Udhævelsen af den trivielle Moral:

Efter Solskin kommer gjerne Regn,
det er et vist og gammelt Tegn,
og efter Regn der tørt Vejr kommer,
det seer vi baade Vinter og Sommer.

Efter Dagen kommer den mørke Nat,
efter Natten kommer og Dagen brat.
Efter Vinter kommer Vaar udi hvert Aar,
efter Vaar den skjønne Sommer man faaer osv.

P. J. Hegelund.

Vedels Jevnaldrende og Skolekamerat Peder Jensen Hegelund (f. 1542 i Ribe, død 1614 som Biskop sammesteds) er den Første, af hvem vi faae et fyldigere Begreb om Tidens dramatiske Kunst. Han var Rektor ved Ribe Skole, da han 1579 udgav sin Oversættelse af den augsburgske Rektor Sixtus Birchs (Xystus Betulius') latinske Skuespil om Daniel og den uskyldigt anklagede Susanna, hvilket med stort Bifald havde været opført paa Kjøbenhavns Slot ved Festlighederne i Anledning af Dronningens Kirkegang efter Prinds Christian (den Fjerdes) Fødsel.

Susanna.

»Susanna, *Comicotragoedia*. En mærckelig Leeg udtagen af Bibelen udaf Daniels Historie om den ærlig Quindes Susannæ Kyskhed oc underlig Befrielse; allehaande Stater oc besynderlig ærlige Quindfolck lystig oc nyttig at læse«, er tilegnet Dronning Sophia med Ønsket om, at den maa »befalde hende nogerlunde«, hvorom Oversætteren har grundet Haab, siden Stykket i sin latinske Skikkelse har vundet Dronningens Behag, hvilket har været Anledningen til, at »jeg strax tog mig den for Hænder udigjen paa nystavn at overse og forbedre, efterdi jeg havde ifjor ageret den her udi Eders Fru Naades Kjøbsted Ribe, og gjorde den da paa danske Rim og derhos indførte et andet nyt Digt om den gamle almindelige og skjændige Last Bagtale«. Dette Digt om Bagtalelsen er Hegelunds eget litteraire Eje, et originalt Intermezzo, indskudt mellem 4. Akts 6. og 7. Scene for at bryde det alvorlige Indtryk af Handlingen, men saa vidtløftigt, at det næsten har samme Omfang som selve Stykket, hvorfor Forfatteren ogsaa giver Anvisning paa, at hvis »Legen synes for lang«, kan man efter Behag tage en passende Portion — »de lange Snak kan Du afhugge og sønderhakk'«. Bagtalelsen, *Calumnia*, optræder i Skikkelse af en Kvinde, iført en allegorisk Dragt, som et vedføjet Træsnit anskueliggjør — det ældste Kostumebillede, vor Litteratur har at opvise; hun har store Øren, to Tunger i Munden, Øjne og Tunger over hele Legemet og Vinger paa Arme og Fødder, er desuden udstyret med en Mængde forskjellige Sindbilleder paa Bagtalelse: Sax, Ragekniv, Spejl, Vifte, Puster, Syl, Seglas, Pile og Bue o. s. v. Med stor Udførlighed skildrer hun sin Karakter, sine Titler og

Monſtrum horrendum ingens.

Fama, malum ... (Citat af Virgils Æneide IV. 174). Et stort, afskyeligt Uhyre.

Facsimile af Træsnittet i Hegelunds »Susanna«.

Forretninger, sine Fjender og Overvindere samt sit vidtløftige Slægtskab med en Mængde andre Fejl og Laster: med Hovmod, der

hvad man lægger en Anden til Ære,
mener sig alt frataget at være;

med Utaknemlighed, der
strax Hovedet er helt, monne forgjætte,
at det sad før i skurvede Plette;
med
den ældste Søster Vankyndighed,
hun tager sig til stor Myndighed,
gaaer frem som en tilblindet Hest,
det hun ikke veed, det veed hun bedst.

Stykket indledes med en Fortale til Tilskuerne, hvori der hentydes til den foregaaende Krigsperiode, som har været ugunstig for de dramatiske Øvelser:

Vi have holdt stille udi lang Tid
med Leg og Lyst
og havt derimod noget Andet til Id
og været tyst.

Efter Fremsigelsen af denne Fortale traadte samtlige Agerende i Skuespillet frem paa Scenen, delte i forskjellige Hobe, og en Dreng gav paa Vers et sammentrængt Referat af Handlingen, udpegende med en Stav dens forskjellige Personer og forklarende, hvad de forestillede (jvf. Prologen til Haandværkernes Komedie i Shakspeares »Skærsommernatsdrøm«). Stykket er i fem Akter; den første foregaaer i Joachims Have, hvor den ene af Susannas gamle Tilbedere, Sedechias, kommer ind og *à la* Johan v. Ehrenpreis skildrer den Strid mellem Æren og Kjærligheden, som sønderslider hans Indre:

Den ene mig lader, den anden mig tager,
deraf er jeg baade tynd og mager:
Jeg brænder, jeg brænder, o gode Lykke,
naar skal jeg brat denne Ild udslykke?
Jeg vil — jeg vil ikke. Jeg vil lade't være —
jeg kan ikke, mod min Hjertens Begjære.
O mig gamle Gjæk og Flane!
O Du skjønne Susane, Susane!

Dette skal være Pathos — man seer, hvor langt den i sit ubehjælpsomme Udtryk er naaet ind over det Komiskes Grændselinie; det skal være Udmaling af sjælelige Brydninger, men er ikke stort mere end en traditionel Udenadslektie, kold, fordi den ikke er følt. Og saaledes helt igjennem. De bedste Partier turde være de af den danske Bearbejder udvidede eller tildigtede komiske Episoder med deres Satire f. Ex. over Dommerstandens Bestikkelighed. Tre Raadsherrer, som skulle undersøge Susannas Sag, tale sammen om deres Embede og hvad det fører med sig:

Dadan.
Salomon siger, at Gave og Skjænk
forblinde de Vise paa Raadebænk.

Agiram.
Salomons Ord giver jeg vel Lov,
men han ej havde Smaahjælp behov.

Dadan.
Det Samme siger ogsaa Sirach.

Agiram.
Ja ja! han havde saa meget til Snak.

Dadan.
Gud selv forbyder Skjænk at tage
og bøje Retten frem og tilbage.

Agiram.
For Skjænk vil jeg ingen Ret forvende;
dog naar en Sag er kommen til Ende,
hvi skulde de mig ikke Lidet forære
og noget igjen til Villie være?

Maloco.
Siden Ruus i Verden er bleven til,
Ingen fuld eller drukken kaldes vil,
al Aager, Oversætning, Renter og Tæring
skal hedde en Villie og høvsk Foræring.

Agiram.
Ej dog, en Tjener er værd sin Løn.
Gjør Du Altingest for Ord og Bøn?

Dadan.
Os hør vel Løn, men liden og føje,
dermed skulle vi os lade benøje.

Agiram.
Om Nogen min Løn vil mig forbedre,
desmere vil jeg hannem takke og hædre osv.

Peder Hegelunds Sprog er et for hans Tid ualmindelig godt og klart Dansk, der ofte faaer en særegen Fynd ved de i Replikskiftet indlagte gamle Ordsprog. Han har skrevet adskillige andre dramatiske Arbejder, som ere tabte; men »Susanna« holdt længe hans Navn i stort Ry og bevarede sin Folkeyndest gjennem flere Slægtled.

Sit Højdepunkt naaer Skolekomedien med **Hieronymus Justesen Ranch**, f. 1539 og fra 1572 til sin Død 1607 bosat i Viborg som Præst ved Graabrødrekirke, Kannik i Domkapitlet og Universitetets »Prokurator« ved samme. Fra en viborgsk Højtidelighed har hans første Skuespil »Salomons Hylding« sin Oprindelse, idet det blev skrevet og opført for at forherlige den unge Prinds Christian (den Fjerdes) Hylding i Jyllands gamle Hovedstad i Juli 1584. For ikke at blive uretfærdig mod dette dramatiske Arbejde, maa man have denne dets Tilblivelse som Lejlighedsstykke i Minde. Emnet er taget fra 1. Kongernes Bog 1. Kap., Beretningen om, hvorlunde den alderstegne Kong David lader sin Søn Salomon salve og hylde som sin Efterfølger for at lamme den anden Søn Adonias Forsøg paa at opkaste sig til Konge. Den bibelske Fortælling frembød en væsenlig Lighed med den politiske Situation, der skulde forherliges ved Festspillet, og Forfatteren undlod ejheller at drage Parallelen mellem Kong Davids og Kong Frederik II.s ophøjede Egenskaber, mellem Salomons og Prinds Christians ypperlige Evner og store Dyder saa langt som muligt, samtidig med at han, for at tilsløre det Odieuse ved Broderoprøret, nærmest gjorde Adonias Færd til et Sindbillede paa den Forvildelse, en Kongesøn er udsat for, naar han ikke er en Salomon (eller Christian) i Hjertets og Aandens Egenskaber. I dramatisk Henseende var Emnet derimod lidet heldigt; det er fattigt paa virksomme Handlingsmotiver, ialtfald i den bibelske Fremstilling, til hvis episke Skildring Forfatteren holder sig nærmere, end godt er for et Skuespil. Til Gjengjæld gav den sceniske Udstyrelse Lejlighed til en Pragtudfoldelse, der stemmede godt med den festlige Lejlighed, og i hvilken der end ikke fattedes saadanne himmelske Aabenbaringer til Dagens Forherligelse som et »Engle- og Planeter-Kor«, i hvis Besyngelse af Festens Heroer der forekommer det dristigste Brud paa den bibelske Lokalfarve:

H. Justesen.

Salomons Hylding.

Trods Filister, Syrer, Ægypten, Babylon,
Moab og Edom, fy Du uomskaarne Tron!
Se Israels fredrige*), se Salomon,
en Konge i Zion.

Gud, bevar vor Konning og vor Jedidia,
Herre, spar vor Dronning, Dronning Sophia,
Gud, bevar deres kjærlige Børn og ligesaa!
Amen! det er ja.

Mærkeligst er »Salomons Hylding« i vor dramatiske Litteratur derved, at Narren, denne i Tidens Skuespildigtning saa uundværlige og populaire Skikkelse, her optræder for første Gang i dansk dramatisk Digtning. I Stykket bærer han Navnet Krage og er Hofnar hos Adonia, hvis Færd han ledsager med sine satiriske Glosser, vejledende Publikum til den rette Opfattelse af Oprørernes Gjerning. Morsomme skulde disse Skumlerier jo være i Narrens Mund og have maaske ogsaa været det for den Tids Tilskuere; os vil deres Salt ikke smage; der er mere Plumphed end Vid.

Et heldigere dramatisk Emne valgte Hieron. Justesen som Grundlag for Skuespillet »Samsons Fængsel«, og ogsaa i Udførelsen staaer det ikke lidet

Samsons Fængsel.

*) Allusion til Navnet Frederik.

over »Salomons Hylding«. Den dybe Tragik i den jødiske Helts Historie har Forfatteren vel ikke havt Øje for, noget Forsøg paa at forklare Samson psykologisk har han ikke indladt sig paa; men den bibelske Fortællings livlige Handling har uvilkaarlig levendegjort den dramatiske Fremstilling, efterat Forf. med ikke liden Kyndighed har renset den for uvedkommende Detailler og sammendraget det væsenlig Sammenhørende. Som Samsons Bedrifter i høj Grad minde om Folkedigtningens groteske Optrin, har Hieron. Justesen ogsaa forstaaet at gjennemvæve Handlingen med en Række Episoder af folkelig Karakter, der stille Helten — saaledes som Forf. nu har opfattet ham — i de rette Omgivelser. Til saadanne Scener give især Filistrenes Storpraleri, naar Samson er borte, deres Fejghed, naar han skal angribes, rig Anledning, og da Samson er bleven fangen og maa arbejde i Kværnen, benytter Forf. denne Situation til at give os Billedet af en Møllegaard med dens Beboere, dens Arbejde og Interesser i folkelig Stil.

At Skolekomediernes Akter sluttede med Sang, var ikke ualmindeligt; men i »Samsons Fængsel« have vi det første danske Skuespil, i hvilket Sangene fremgaa organisk af Situationerne og tildels udgjøre en integrerende Del af Handlingen — altsaa paa en Maade det første danske Syngestykke. Det er saaledes med Sange, Dalila dysser Samson isøvn, naar han hviler i hendes Skjød, første Gang ved at kvæde en Vise om det fra Homer bekjendte Optrin mellem Vulkan, Venus og Mars: »Vulkanus var en Smed af Mod«, anden Gang ved Hjælp af en tydsk Sang om Kjærlighedens Skuffelser og Smerter: »Venus, Du und dein Kind sind alle beide blind«, og tredie Gang, da Scenen foregaaer i Dalilas Urtegaard i Maj Maaned, ved at synge en Velkomstsang til den skjønne Vaar. Ligeledes giver Samsons Ophold i Møllegaarden Anledning til Sange, hvormed Møllerens Piger opmuntre ham, medens han træller ved Kværnen; en af dem er en skjemtsom lille Vise om den Møllerne almindelig tillagte Uredelighed:

Den Møller sætter sine Sække i Ring,
saa holder han sit Retterthing.
I hvilken Sæk som mest formaaer,
der lader han Skjæppen tøsser*) gaa.
Deraf haver han sin Rente.

Du staaer og her, Du lille Pose,
Du maa og hjælpe til Sko og Hose,
een Skjæppe skal du mig borge,
den sulten Bonde han maa sørge!
Deraf haver han sin Rente.

En anden Sang uddrager af Møllerhaandværket en moralsk Betragtning over Livets Gang:

Lykken maa lignes ved Hjul og Kværn,
hvem det kan ret besinde;
det klager saa Mangen nær og fjern,
bedrøvede Mand og Kvinde.
Den Stund vi føre til Møllen vort Korn,
da faaer vi Mel hin hvide,
om Kornet er borte, er Alt forlorn,
vor Kage maa da bide (bie, vente).

Som Kornet kommer af Kuben**) ned
og rinder i Kværnens Øje,
saa giver Gud af sin Godhed,
hvad Godt han os vil føje.
Af Livsens Fader skjænkes det,
vor Klæde, Korn og Kjærne,
Fred, Rolighed, hvad vi tør ved,
thi takker vi Gud saa gjerne.

*) to Gange. **) Tragten paa den øverste Møllesten.

Og ligesom Kværnen stille mon staa
og kan sig intet røre,
førend Vand eller Vejr fatter oppaa
eller Haanden vil det føre,
saa skulle vi i vor Ansigtes Sved
ved Arbejd os vel nære,
hver i sit Kald og i sit Sted
os nære med Lige*) og Ære.

Vi skulle ikke stikke os hen i Skjul
i Arbejd, Kors og Plage,
naar sig omvender Lykkens Hjul,
som skeer saamange Dage.
Naar Vandet bruser og bryder hart,
Ulykke vil os true,
da skulle vi bruge Troens Art,
taalmodelig lade os kue. o. s. v.

I sit tredie og bedste Skuespil, den overgivne Farce »Karrig Niding«, er Hieron. Justesen naaet helt ind paa det folkelige Omraade, han delvis har betraadt i »Samsons Fængsel«: Handlingen har Folkeeventyrets groteske Karakter, de Optrædende ere jevne Borger- og Almuefolk, Dialogen henter sit Indhold og faaer sin Farve fra det daglige Liv, og Behandlingen er saaledes, at særlig Menigmand maatte kunne have sin Moro af den vidtgaaende Skjemt og de stundom noget plumpe Løjer, hvorfor da ogsaa »Karrig Niding« i lange Tider vedblev at være en yndet Folkebog, hvis tidligste Oplag ere omtrent helt forsvundne under Brugen. Fablen, der synes sammensat af en almindelig bekjendt Folkevise og en Fortælling hos en gammel engelsk Forfatter, lærer man at kjende i Sammendrag af Prologus' Referat, hvor han før Stykkets Begyndelse præsenterer de Spillende og »taler saaledes til Almuen«: Karrig Niding.

Niding havde godt Guld i Skrin,
den Jutta var hans Ægtekvind;
disse to Børn dem havde de;
man maatte høre stort Ry**) og Ve:
de Børn af Hunger græde saa saare,
og Juttalil fælded saa modig Taare.
Den Knap var deres Tjenestedreng,
den Pige Philissa redt' deres Seng,
Beengjer hun var Juttas Mundkok,
dog gav dem aldrig Halvpart nok,
thi hun havde Intet at syde eller koge,
men efter Spisen maatt' hun snage.***)
Niding og Beengjer kunde aldrig mages,
Magerkaal og Knap kunde aldrig fordrages,
thi Magerkaal, den karrig Hund,
han tjente Niding til Haand og Mund.
Eubulus, den fromme Raadmand,
han raaded Niding til paa Stand
at give nok baade Øl og Brød,
paa det hans Folk ej skuld' lide Nød.
Det hjalp dog intet, han drog afsted,
langt hen fra Hus, tog Nøglerne med
og slog i Laas baade Øl og Mad;
hans Hustru var derved lidet glad.

Der hun nu sad og græmmed sig saare,
den Stodder Jeppe kom lakkend' i Gaarde
og denne Tocki, ret Skalkemester,
de agted at blive Juttas Gjæster.
Hun havde Intet, de havde i Sæk
de skjønne Retter, lod Bordet dække',
de havde og Vin i deres Flaske,
thi begynder Jeppe at braske;
han drak Jutta til, traktered hende bedst,
den Nat laa han Juttalille næst.
Om Morgenen klædte hun Jeppe saa,
at han i Nidings Klæder mon gaa.
Der Niding da kom lakkend' i Gaarde,
da maatte han staa udenfore,
de narred ham saa baade ude og inde,
at han ej kjendte sin egen Kvinde;
saa gik han hen fra Kvinden bort,
at lede og spørge, han vidste ej hvort.
Han leder endnu efter sit Hus,
den galne, rige, sulten Lus.
Værer stille kvær og agter vel,
om denne Niding skeer Uskjel!
Hvad gjælder, I skal dømme saa,
at Niding sin rette Løn mon faae?

*) Billighed. **) Klage, Jammer. ***) snuse.

Den sidste Halvdel af Handlingen: at Niding ved sin Tilbagekomst til Hus og Hjem fornægtes af Kone, Børn, Tyende og Bekjendte saa vedholdende, at han selv tilsidst betvivler, om ikke sin egen Identitet, saa dog Rigtigheden af sin Antagelse, er et Sujet, som oftere er benyttet i de forskjellige Landes Digtning, baade til komisk og til tragisk Fremstilling (i vor dramatiske Litteratur f. Ex. »Jeppe paa Bjerget« og »Den forvandlede Konge«); Hieron. Justesen tilsigter ved enkelte Biomstændigheder en svag Motivering af denne dristige Situation, men lader den dog hovedsagelig henstaa i dens eventyrlige Usandsynlighed og udtømmer dens komiske Indholdsfylde i en Række Scener, hvis Virkning kulminerer, da den ligesaa graadige som gjerrige Niding med Begjærlighed sluger den fremsatte Mad i sig, uden at ane, at det er ham selv, der trakterer, og kaster attraaende Øjne til sin egen Kone i den Tro, at det er en Andens, og at han her kan tage sig en heldig Chance til Indtægt paa anden Mands Bekostning.

Fuglevisen.

Foruden disse tre Skuespil har Hieron. Justesen skrevet det i sin Tid meget folkeyndede moraliserende Digt »Fuglevisen«, en Karakteristik af de forskjellige Fugle, som »iblandt Folk i Verden findes«, med en didaktisk Overførelse af deres Egenskaber paa det menneskelige Liv i Form af »skjønne Lærdomme og Paamindelser«. Hans Skrifter ere udgivne paa »Samfundets« Forlag af S. Birket Smith med udførligt oplysende Indledninger samt en Ordforklaring af O. Kalkar: »Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil og Fuglevise« 1876—77.

P. Thøgersen.

Skolekomedierne trives endnu langt ind i det 17. Aarhundrede, men kun ganske enkelte have Krav paa at nævnes, og selv disse enkelte kun, fordi man kan glædes ved spredte heldige Partier i den brede Trivialitet, der gjennemgaaende er deres Kjendemærke. Præsten Peder Thøgersen i Randers skrev »*Comedia de mundo et paupere*« (»Komedien om Verden og den Fattige«). Verden, dens Magt og Lyst, personificeres her i en Kvindes Skikkelse og indfører sig selv med disse Ord:

Jeg, som kommer her saa kostelig fram
med denne store Proces og Bram,
jeg er Verden, som gjør Fattige rige
og gjør Rige ved de Fattige lige.
Hører mig derfor, alle I, hvo I ere,
som agter i Verden vældig' at være,

Saamange, som efter mit Raad vil leve,
Rigdom og Glæde vil jeg Eder give.
Hvo mig vil tjene og være min Mand,
meget vældig jeg hannem gjøre kan.
Saa stor Rigdom vil jeg hannem skjænke,
at han skal aldrig paa Sorrig tænke.

H. Th. Stege.

Den Fattige giver sig Verden i Vold, skjøndt han advares af to Engle i hvide Klæder med Palmer i Hænderne, han forsværger Gud, bliver Kejser, røver og plyndrer, men bliver saa til Gjengjæld ved sin Død Djævelens Bytte. I Skildringen af en ussel Bonde og hans onde Hustru har man en Slags Forløber for Jeppe og Nille. — Den mønske Præst Hans Thomsen Stege skrev en Tragedie »Cleopatra« med indlagte Sange og en ubekjendt Forfatter »Tobiæ Komedie«, i hvilken Narren udtaler følgende Livsvisdom:

Slig er Ungersvend i sin Tale
alt som man griber en Aal ved Hale;
Aalen skrider bort og sjunker i Vand,
efter staaer Jomfruen med baren Hand.

Slig er Jomfru i sin Tro
alt som man træder paa Trøskebro;
Du mener, Du gaaer paa Broen tryg,
Du ligger i Vandet paa din Ryg.

Fra Tidsrummets Slutning er der levnet os et lille dramatisk Arbejde, der indtager en mærkelig Plads i Litteraturhistorien som Forløber for den holbergske Komedie, som Vidnesbyrd om, at denne, da den skabte en national Litteratur og en dansk Skueplads, havde havt sine Forudsætninger og sin Forberedelse. »Grevens og Friherrens Komedie« (udg. 1874 i 2. Opl. af S. Birket Smith) er en skarp dramatisk Satire over den af Kong Christian V. oprettede nye Adel, Grevernes og Friherrernes, der stilledes som en Modvægt overfor Landets gamle Adel og ved at benaades med mange og store Særrettigheder fremhævedes fremfor denne og naturligvis derved maatte blive Gjenstand for dens største Uvillie og Foragt. Det ligger derfor nær at søge Satirens Forfatter indenfor den gamle danske Adels Kreds, og man har ogsaa med saa at sige usvigelig Sikkerhed fundet ham der i Rigsraad Christen Skeels Søn Mogens Skeel til Fusingø og Odden (f. 1650, M. Skeel. d. 1694), en velbegavet og fintdannet Mand, der tidligere havde givet sig af med litteraire Opgaver — en Oversættelse af Martin Opitz' »Judith« — og under et langt Ophold i Paris maa have havt god Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med Molières Theater og den hele franske Lystspilform. I denne er nemlig hans dramatiske Satire støbt og viser saaledes, mere end fyrretyve Aar før de første holbergske Komediers Fremkomst, en umiskjendelig Overensstemmelse med vor store Komediedigters efter de samme Studier udførte sceniske Arbejder. Hvor skizzemæssig man end maa finde »Grevens og Friherrens Komedie«, hvis fem Akter ikke optage mere end 40 trykte Sider, aabenbarer den ikkedestomindre en Mængde Træk, der alle ere os velbekjendte fra Holberg og saa forskjellige fra Skolekomediens Art som Dag fra Nat: Emnet er taget umiddelbart fra de omgivende Samfundsforhold og benyttet til en satirisk Tugtelse af Dagens Latterligheder, Karaktererne stilles i skarp komisk Belysning, Intrigen gaaer ud paa, trods Omgivelsernes af dumme og egennyttige Bevæggrunde fremgaaede Modstand, at forene det unge, flygtigt tegnede Elskerpar ved Hjælp af en snedig Tjenestepige, den livagtige holbergske Pernille, og hendes Medtjener, i hvis første Repliker Henriks Skalkagtighed ligesom er ifærd med at bryde frem af Arvs Enfoldighed; Dialogen er i Prosa, livlig og dramatisk i sit Hverdagsudtryk og ikke uden Indfald, som Holberg selv kunde vedkjende sig, som f. Ex. den nybagte fornemgale Grevindes Spørgsmaal, om Præsten ved den forestaaende Vielse skal have Lov til at sige Ritualets Ord: Med Smerte skulle I føde Eders Børn. »Lider Gemaler (ↄ: Adelsmænds Hustruer) Smerte med deres Børn? Siig dog! thi jeg har ingen fød, siden jeg blev Gemal.« Forøvrigt er det klart, at Forfatterens første og vigtigste Opgave har været, ikke at skrive et Skuespil, men at tugte det nye Samfundselement, Parvenu-Adelen, saa blodigt som muligt. Den dramatiske Form, saaledes som vi have den i hans Stykke, er falden ham let og naturligt i Pennen, fordi han var fortrolig med den og kunde forudsætte en lignende Fortrolighed hos dem, han nærmest skrev for; men han betænker sig ikke paa at gjøre Brud paa Karaktertegningens Objektivitet, for ret at komme sin Satires Gjenstand tillivs, saaledes i den Skildring, den unge Baron højst overraskende og meget usandsynligt giver sin Fæstemø af sin Faders og sin egen topmaalte Slyngelagtighed. For os staaer dette Øjemed derimod i anden Række; den litteraturhistoriske Interesse knytter sig først og fremmest til den Omstændighed, at vi her godt og vel en Menneskealder før den holbergske Komedie møde dennes Kunstform i vort Samfund og derfra kunne slutte til et større Bekjendtskab med, en videre Modtagelighed for den, end man hidtil har været tilbøjelig til at antage. Naturen ynder ikke Spring — Kul-

Mogens Skeel.

Af H. Gerners Ligprædiken over ham.

Indskrift paa Sarkofagen: Mal hans Kinder, Maler, og viis os Aasynets straalende Skjønhed; Sjælens Højhed kan ikke males ved nogen Kunst. Jeg vil altsaa omfatte det Store med smaa Ord, og følgelig er det nok at sige: Stor (*Magnus* = Mogens) var han, større vil han vorde.

turen og Litteraturen ejheller. »Det forholder sig ikke saa, som paastaaet,« siger O. Skavlan i sin Bog om »Holberg som Komedieforfatter«, 1872, »at det, Holberg bragte ind, var nyt i den Forstand, at det var hidtil ukjendte Kunstformer, et nyt Slags Drama, Folket gjennem ham gjorde Bekjendtskab med; det var nyt — men ikke i den Betydning.« De fremmede, især de franske Trouper medbragte jo netop Corneille og Racine, Molière og Gherardi — det moderne Theaters Kunstform, Holbergs Kunstform, af hvilken »Grevens og Friherrens Komedie« er, om end en ufuldkommen, saa dog en meget karakteristisk og tillige den første Omplantning paa dansk Grund. Som Prøve aftrykkes her Stykkets første Scene mellem den nylig adlede Greve og hans Tjener Peder:

Greven. Peder!

Peder. Junker!

Greven. Dumrian! Taabenak! Et Bæst skulde snarer fatte en Ting end Du. Jeg haver sagt hannem det tusinde Gange, og dog kommer han altid igjen med hans: Junker, Junker. Jeg skal junkre dine Øren, hør Du det, din Oxe! Ud paa Landet og tjen i en Borgestue! Du est ikke værd at tjene Herrestandspersoner.

Peder. O gode Excellens, det slap uforvarendes ud for mig.

Greven. Jeg vil ikke være slet og ret Excellens; sæt »grevelig« hos i Djævlens Navn!

Peder. Ja, Excellens grevelig, jeg skal se mig bedre for en anden Gang.

Greven. Fanden rider hannem!

Peder. Jeg skulde jo sætte »grevelig« hos.

Greven. Hør, Du skalt sætte »grevelig« for »Excellens«, og endda »høj« til.

Peder. Nu veed jeg det: grevelig Excellens høj.

Greven. Hvad skal jeg gjøre ved hannem? han flyer mig dog engang en evig Spot. Hvilken en Fortræd man skal have! Jeg tænkte nu, jeg var i den Stand, at Intet kunde gaa mig imod. Monne Fyrster og have Fortræd? det gad jeg ikkun vidst. Jeg faaer dog saa længe at prædike for hannem, at han kan fatte Noget. Jeg er saa bange, han kommer engang, naar der er Nogen hos, med det forbandede »Junker«; man maatte heller slaa en Kniv i mig. »Højgrevelig Excellens« beholder han aldrig, det gjør ingen Gode; »Eders Naade« er lettere at sige. (Greven taler til Peder.) Hør hid Du! Det første Du kalder mig Junker, skalt Du sidde paa Vand og Brød i otte Dage; men enten jeg taler til Dig eller Du vilt mig noget, skalt Du altid sige: Eders Naade.

Peder. Ja saamænd, med Guds Hjælp! Vorherre skal nok give mig sin Naade til at sige: Eders Naade.

Greven. Peder!

Peder. Junker!

Greven. Hvad?

Peder. Excellens! nej Naade, Naade!

Greven. Eders Naade da.

Peder. Eders Naade.

Greven. Saa, saa, det er ret. Gak ud og hent mig en Pitzerstikker (Signetgraveur). Du skalt tage en tydsk; de veed bedst, hvad Folk de arbejder for.

Kaste vi sluttelig Blikket paa de praktiske Midler, der i det lærde Tidsrum stod til Tjeneste for Litteraturens Udbredelse, da ville vi her træffe paa Forhold, der ere meget forskjellige fra de nuværende, hvorvel de indeholde Spiren til disse. Hvad for det

Første Forholdet mellem Forfatter og Forlægger angaaer, afveg det fra vore Dages Ordning i det meget væsenlige Punkt, at der aldrig eller ialtfald kun højst undtagelsesvis synes at være betalt Forfatterne Honorar for deres Arbejder. En Skribentstand, som levede af sin Pen, fandtes ikke i hine Dage; Forfatterne vare Adelsmænd eller lærde Folk i Embedsstillinger, der sikrede dem Livets Ophold, og slog en Enkelt ind paa den litteraire Bane uden et saadant pekuniairt Støttepunkt, gik hans Bestræbelser meget snart ud paa at fremhæve sin Skribentvirksomhed som Adkomst til en eller anden lønnet Post. Havde man nogen direkte Indtægt af sit Forfatterskab, modtog man den ikke i Form af Honorar fra sin Forlægger, men som en Understøttelse fra de fyrstelige og adelige Personer, til hvem man dedicerede sit Skrift eller hvem man allerede i Tilegnelsen kunde takke for naadig Hjælp; og end ikke dette Vederlag gik altid i Forfatterens Lomme, men maatte meget ofte anvendes til Bestridelse af Udgifterne til Papir og Trykning. »At Danmarks Lærde i Forhold til deres Antal, Kundskaber og Talenter have udgivet saa faa Skrifter,« siger Rasmus Vinding, »maa Skylden søges til i vore Bogtrykkeriers Beskaffenhed; Intet kommer i dem frem, uden hvad Forfatterne selv bekoste. Dette er Grunden til, at saamange Skrifter, som det nok var værdt at faae frem, og som ere dygtigt udarbejdede, bruges til at lægge om Fisk og Flæsk eller ligge hen som Næring for Orme og Møl.« (Se C. Nyrops »Bidrag til den danske Boghandels Historie«, I., 1870, hvorefter dette Afsnit er sammendraget).

Boghandlerne optraadte hyppig som Forfattere eller Samlere, mest dog af saadanne kourante Smaaskrifter af opbyggeligt eller praktisk Indhold, som der altid kunde forudsættes Efterspørgsel efter. Akademisk Dannelse og en vis Grad af Lærdom udmærkede endnu hin Tids Boghandlere. Blandt de mest fremtrædende kan nævnes Jens Lauritsen Wolff, der som en driftig Kompilator sammenskrev en »evigvarende Kirke-, politisk og Husholdnings-Kalender« og en »Norges med sine omliggende Lande og Øers korte og sandfærdige Beskrivelse«. En ivrig Forfatter og Oversætter af historiske og gudelige Skrifter var den roskildske Boghandler Jens Sørensen Nørnissum, der erhvervede sig Fortjeneste i begge Ordets Betydninger ved Udgivelsen af smaa historiske Haandbøger, især en flere Gange oplagt »kort dansk Krønike«. Jørgen

Holst blev Universitetets Boghandler og var som saadan forpligtet til »at forhøre sig om hver Uge, hvad som trykkes her i Byen, og deraf samle Exemplaria til at indlægge paa Bibliotheket«; han leverede ligeledes Bøger til Christian IV.s Bogsamling, og efterat Bogauktioner vare begyndte at komme i Gang, bleve flere af dem afholdte hos ham. Simon Paullis Pragtværk »*Flora Danica*« bekostede han udgivet i Forening med den anden af Tidens store Boghandlere Joachim Moltken, en dygtig og driftig Mand med mange Forbindelser, hvorvel en Forfatter som Ole Worm ikke dømmer mildt om ham, hvor han i et Brev udtaler om Moltken, at han »kun bryder sig om sig selv og ikke kjender nogen anden Gud end Pengene«. Christian Cassuben udstrakte sine Forretningsforbindelser til Norge, men medens han hævdede sit Firmas Rang blandt de første ved sin store Driftighed, gav den samme gode Egenskab ham et mindre hædrende Ry ved det udstrakte Eftertryk, den forledte ham til. Kingos og andre af de gode Forfatteres Forlægger Daniel Paulli, Søn af Videnskabsmanden Simon P., har derimod efterladt sig et uplettet Minde i Boghandelens Historie ved sin Retskaffenhed i Forretningslivet, sin litteraire Alvor og gode Smag. I Aarhus virkede en bekjendt litterair Mand som Boghandler: Udgiveren af Peder Laales Ordsprog (S. 71), Klokkeren Hans Skaaning, der forfattede og forlagde forskjellige historiske Skrifter.

Censuren var selvfølgelig i mange Maader en Hæmsko paa Forlagsvirksomheden og besværliggjorde den særlig i Provindserne, hvorfra ethvert Skrift skulde sendes til Kjøbenhavn for at erhverve Fakultetets Approbation; en anden og ikke mindre følelig Ulempe opstod af det hyppige og højst ugenerte Eftertryk, som gangbare Bøger bleve Gjenstand for, og mod hvilket man kun kunde værge sig ved at ansøge om kongeligt Privilegium for sine Forlagsskrifter, hvilket tildeltes for et begrændset Antal — fem, ti, indtil tyve — Aar.

De større Forretninger afsatte en Del af deres Forlag til de udenlandske, mest tydske og hollandske, Firmaer, de stod i Forbindelse med, og hos disse gjorde atter de danske Boghandlere deres Indkjøb af fremmed Litteratur, mest ved Besøg paa det store Bogmarked i Frankfurt a. M., der endnu dengang havde Overtaget over Leipzig som Centralplads for den tydske Boghandel. Egenlig Sortimentshandel i vore Dages Betydning af Ordet, Lager af fremmede Forlagsartikler med Ret til Tilbagesendelse af det Uafsatte,

var endnu ikke almindelig; det Meste anskaffedes ved fast Kjøb, enten direkte fra det fremmede Firma eller hos dets herværende Kommissionair, d. v. s. den Boghandler eller Bogtrykker, hos hvem Firmaet lod sin uafsatte Restbeholdning blive tilbage, naar dets Forhandler forlod Byen igjen efter sit regelmæssige aarlige Besøg for at bringe de nye Sager paa Markedet. Til Lagerets Forsyning med afsættelige Varer og derved til Fremme af Salget bidrog meget det internationale Meddelelsesmiddel, der kom i Brug ved Midten af det 17. Aarh.: Forlagskataloger, som tilbød Læseverdenen et Valg og ikke gjorde den afhængig af Boghandlerens tilfældige Forsyning.

En Besynderlighed ved Bogsalget var, at det en Tidlang fandt Sted i — Kirkerne, i Kjøbenhavn særlig i Frue Kirke, hvor en af Byens Boghandlere havde et helt Kapel til sin Raadighed. Oprindelig havde dette Valg af Udsalgslokale været naturligt nok, dengang Litteraturen var overvejende af gudeligt Indhold og de, der forstod sig paa boglig Syssel, næsten alle vare knyttede til Kirken. Dette blev imidlertid anderledes, uden at den gamle Sædvane dog derved forandredes. 1638 havde Christian IV. imidlertid erfaret, »hvorledes underskedlige unyttige Bøger og Skrifter, som Ulspil og deslige, saa og letfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel, Eventyr og ublu Kjærlighedsbøger« falbødes i Kirkerne, og forbød strengelig denne forargelige Uskik. Tyve Aar senere blev Tilladelsen til Boghandel i Kirkerne omsider helt ophævet. Børsen blev nu et Hovedpunkt for Bogsalget som for Salget af de mangehaande andre Herligheder, der rummedes i Børssalens 36 Kramboder, hvor den fine Verden, Prindsesserne og Adelens Damer, saa gjerne færdedes. Her havde bl. A. Elzevirernes verdensberømte Firma et Udsalg af sine Forlagsartikler.

Som oftest vare ogsaa Bogtrykkerne Forlæggere og Forhandlere af adskillige fra deres Presse udgaaede Skrifter. Udgivelsen af Almanaken var et Privilegium for Universitetsbogtrykkerne, der i retslig Henseende kun vare »pligtige at svare for Rektor og de Højlærde«, undtagen i Manddrabssager. Til de bekjendteste høre Mads Viingaard, Henrik Waldkirch, der paa egen Bekostning trykkede fem Dele af Arild Hvitfelds Danmarkskrønike, Salomon Sartorius, der fik Eneret til at trykke Alt, hvad der i Kjøbenhavn udgaves paa fremmede Sprog, samt Skattefrihed, Fribolig og en

aarlig Løn af 200 Rdl., men saa til Gjengjæld skulde holde »et perfekt Typografi og Bogtrykkeri«, ogsaa til Trykning af Kobberstik, samt »et Bogbinderi og en Boglade paa frantzøsk og nederlandsk Maneer«; Melchior Martzan trykkede baade Folio- og Kvart-Udgaven af Christian IV.s Bibel; fra hans Efterfølger Peder Jensen Morsings Trykkeri udgik der 1658 en Skriftprøve med baade græske og hebraiske Typer.

Som det jo endnu tildels er Tilfældet den Dag idag, fik Trykkerierne deres Typer fra Tydskland; ogsaa Papiret maatte for en stor Del forskrives udenlandsfra, da de hjemlige Møller ikke kunde fyldestgjøre Behovet. Sættere og Trykkere vare en lang Tid fortrinsvis Tydskere og Hollændere. Ogsaa hvad Bøgernes Indbinding angaaer, maatte man ty til Udlandet, saasnart det gjaldt om at yde Noget ud over det Almindelige. Vi havde ønsket at ledsage dette Værk med en farvetrykt Gjengivelse af et Pragtbind fra den heromhandlede Periode som Prøve paa det indenlandske Bogbinderis Standpunkt; men Tanken maatte opgives, fordi Alt, hvad vore Bibliotheker eje af virkelig karakteristisk Indbinding fra hin Tidsalder, tydeligt røber sin fremmede Oprindelse.

HOLBERG

OG HANS SAMTID.

1700—1750.

Holbergs Forfattervirksomhed falder i den Del af det 18. Aarhundrede, da den kritiske Undersøgelse paa Religionens og Tænkningens Omraade samler og væbner den Opposition, som i Aarhundredets sidste Halvdel drager løs mod praktiske Formaal og afstedkommer gjennemgribende Forandringer paa Kirkens, Statslivets og den almindelige Samfundsbetragtnings Omraade. Han følger med Agtpaagivenhed denne Kulturlandenes — fornemlig Englands og Frankrigs — kritiske Litteratur, tilegner sig af den, hvad der synes ham gyldigt og antageligt, og gjør sine Landsmænd delagtige i den baade ad direkte Vej, idet hans moralfilosofiske Skrifter for en stor Del beskjæftige sig med dens Tankeindhold, og ad indirekte Vej, idet den nye Bevægelse har sin Del i at gjøre ham just til den særegne Forfatter-Individualitet, som hvilken han virker i vort Aandsliv baade for sin egen Slægt og for de efterfølgende. Paa dobbelt Maade ledes saaledes de europæiske Kulturstrømninger gjennem Holberg ind i vort Samfund; det er derfor af Vigtighed at tegne Omridsene af denne Bevægelse og fastholde, hvor vidt den var naaet i Holbergs Levetid,

for at det kan sees, hvilke nye Tanker han stilledes overfor, hvorledes og i hvilket Omfang de optoges i hans Personlighed, og hvorvidt de, som en Følge heraf, kom til at paavirke de i vort Samfund hidtil raadende Anskuelser.

Engelsk Filosofi.

Den sunde og skjønne Idealisme, for hvilken Shakspeares og Miltons Digterværker ere det herligste Udtryk, var i England bleven afløst af Puritanismens mørke Aand, hvis Fanatismes Ild afsved alle Tilværelsens Blomster og Blade. Denne Yderlighed af stiv gammeltestamentlig Tro paa den guddommelige Autoritet som en i alle Tilværelsens Momenter personligt indgribende, straffende eller benaadende, men altid vilkaarlig optrædende Dommer maatte med Nødvendighed som sin Modsætning afføde en Trang til Revolte mod denne aandelige Fængselstvang, et Forsøg paa Overmandelse af den jernhaarde Slutter, en Undersøgelse fra Grunden af de Principers Retmæssighed, paa hvilke han havde bygget sin Magt. Den Tænkning, som fremgik af denne Trang, havde sin betydeligste Talsmand i John Locke (1632—1704), Grundlæggeren af den empiriske Filosofi, som fører al menneskelig Erkjendelse tilbage til Erfaringen alene, nægter Tilstedeværelsen af medfødte Ideer eller Grundsætninger i Bevidstheden og hævder, at Sjælen oprindelig er som en ubeskreven Tavle (*tabula rasa*), hvorpaa Erfaringen skriver sit Indhold: »der findes Intet i Bevidstheden, som ikke først har været tilstede i Sandsningen«. Ved Iagttagelse af Sandsegjenstandene tilegne vi os den ydre Erfaring, ved Iagttagelse af vor Forstands egne Virksomheder erhverve vi den indre (Reflexion); denne Erfaring tilfører Forstanden Forestillinger, Begreber, Billeder, med eet Ord: Ideer, som blive Gjenstande for Tænkningen, der saaledes ikke beskjæftiger sig med Tingene selv, men med Ideer om Ting, oprindelig Enkeltideer, hvilke Forstanden modtager paa ganske passiv Vis, ligesom Spejlet modtager et Billede, derefter sammensatte Ideer, hvilke Forstanden aktivt danner sig, altsaa Tankeobjekter, til hvilke der ikke behøver at svare noget Reelt. Hvorledes Sandseindtrykkene, efterat være optagne i Sjælen, forvandles til Forestillinger, formaaer Locke's Filosofi ikke at oplyse; han henviser for dette vanskelige Punkts Vedkommende til Guds Almagt. Hvad Aabenbaringen angaaer, maa den empiriske Filosofi selvfølgelig benægte, at den kan tilføre Forestillingskredsen nogen Ide, som ikke alt forinden er optagen i denne Kreds ved Sandsningens Impuls; fastholdes denne Forudsætning, vil Troen paa en

Aabenbaring forøvrigt kunne enes med vor Fornufterkjendelse, selv hvor den ligger over den, og maa kun forkastes, hvor den ligefrem strider imod den. For Empirien er Menneskelivets Opgave imidlertid en mere nærliggende end at fortabe sig i transcendentale Spekulationer; Summen af dets Visdom bestaaer i at dyrke de moralske Kundskaber og de Kunster, der ere fornødne for dette Liv. Det er derfor karakteristisk for Locke, at han — efterat have behandlet sin Filosofis theoretiske Del i det længe gjennemtænkte og forberedte Skrift »*An essay concerning human understanding*« 1690 (senere efterfulgt af »*The reasonabless of Christianity*) — i 1693 skrev »*Some thoughts concerning education*«, i hvilke han — ogsaa i denne Henseende »Englands Nationalfilosof« — udkastede Planen for en fornuftig Opdragelse i Træk, som endnu den Dag idag træde tydeligt frem i den praktiske engelske Pædagogik: med Midler som frisk Luft, simpel Føde, Svømning, Ride- og Fægteøvelser samt anden legemlig Idræt; med Formaal som en paa et rigtigt Gudsbegreb tidlig grundlagt Dyd, Klogskab, god Verdenstone og praktiske Kundskaber.

Fra Idealismen havde Locke, tagende sine Udgangspunkter hos sin Landsmand Bacon, ført den filosofiske Tænkning henimod Empirismens yderste Grændser, men først hans Benyttere, især i Frankrig, hævdede ham — ganske i Modstrid med hans ædruelige engelske Temperament — som Bannerfører for den videst gaaende Sensualisme, idet de tog sig til Indtægt, hvad der i hans Filosofi kunde bruges i dette Øjemed, og gled let hen over Resten. Endog til Støtte for Materialismen, saaledes som den fremtraadte i det 18. Aarhundredes anden Halvdel, paaberaabte man sig Locke's Ideer, hvilke i hans Fædreland foreløbig udvikledes i Retning af Deisme, den religieuse Anskuelse, der forkaster al overnaturlig Aabenbaring og dermed Tanken om en aabenbaret Gud, samt hvad der ellers i den kristelige Lære hænger sammen med denne Forestilling: den guddommelige Inspiration, Spaadomme og Undere, Læren om Treenighed, Arvesynd, Forløsning o. s. v. Deismen vil kun anerkjende en saadan Gud, som Fornuften fatter, hans Forsyn har i dens System Plads ved Siden af Villiens Frihed, Dyden sættes som det attraaværdige Maal, og Sjælens Tilværelse efter Døden antages. Medens Menigmand kun lidet berørtes af Deismen, vandt denne Religion for Filosofer stor Indgang i de dannede Klasser, begrundet og udviklet især af Matthews Tindal, der seer Guds

Villie aabenbaret ligesaa tydeligt gjennem Fornuften, Sædelighedens Lovbog, som gjennem Aabenbaringen, og for hvem Kristendommen er en Fornyelse af denne naturlige Religion. »Lysestøberen fra Salisbury«, Almuesmanden Thomas Chubb tager Udgangspunktet for sin Deisme ikke i Fornuften og al Sandheds Overensstemmelse med den, men i selve Kristendommen; han skjelner imidlertid skarpt imellem Kristi Lære og Læren om Kristus, og medens den første, saaledes som den meddeles i Evangeliet, staaer for ham som den klareste, sandeste og mest ophøjede Anvisning til Frigjørelse for Synd og Gjenfødelse i Renhed, kan han i Beretningerne om Kristi Liv ikke se noget Værk af guddommelig Inspiration, men maa finde dem beheftede med de Mangler, som forudfattede Meninger, Misforstaaelser, upaalidelige Traditioner og et begrændset Syn maatte forulempe en i Tiden saa fjerntliggende Historieskrivning med; thi et naturligt, dødeligt Menneske er for ham Kristus, hvis Betegnelse som »Guds Søn« maa forstaaes billedligt, og med hvis frelsende Gjerning den hele gammel- og nytestamentlige Mystik ikke har noget at gjøre. — I de højere Samfundskredse stod især Locke's Ven Greven af Shaftesbury som en alvorlig og begavet Talsmand for Deismen og de med den beslægtede Retninger, og hans 1711 under Titlen »*Characteristics*« samlede filosofiske Skrifter vidne i lige Grad om hans Frisind, hans ædle Karakter og hans fine Dannelse; Bevarelsen af den personlige Udviklings Harmoni under Menneskets Stræben efter den sande Lyksalighed staaer for ham i første Række og viser hans Livsanskuelse som stærkt paavirket af den antike Verdens harmoniske Dydslære. Hos Shaftesbury's Standsfælle, den glimrende begavede, men letfærdige Viscount Bolingbroke, som paa forskjellig Vis var nøje knyttet til Frankrig og modtog mange Paavirkninger fra dets Samfundsliv, fremtræder Fritænkningen i en ved Vid og formel Elegance fristende Form, men tillige med overvejende Betoning af dens skeptiske Momenter og Forbigaaelse af dens positive Resultater, saa at han baade i Form og Indhold kommer til at staa de franske Encyklopædister meget nær. At forøvrigt en Fortsættelse af den Kritik, som havde ført til Deismen, omsider maatte havne i fuldkommen Skepticisme, er indlysende. Dette den absolute Tvivls Standpunkt repræsenteres skarpest og klarest af David Hume (1711—1776), hvis kritiske Filosofi bliver til en tilintetgjørende Kritik af al Filosofi overhovedet, idet han,

udgaaende fra Locke's Postulat om al Forestillings Udspring fra Sandsningen, ikke som denne sin Forgænger anerkjender noget nødvendigt Forhold mellem Aarsag og Virkning, men skriver Forestillingen om et saadant paa en utilstrækkelig og svækket Sandsnings Regning og altsaa opløser Natursammenhængen i en vilkaarlig Blanding af Iagttagelser og Kjendsgjerninger, et Spil af Tilfældet. At en saadan Tankegang hverken havde Plads for Gud eller en udødelig Sjæl, er en Selvfølge.

Medens i England Fritænkningen fortrinsvis udviklede sig ad forstandsmæssig Vej og prægedes af den engelske Aands Alvor og Grundighed, blev den i Frankrig tilegnet af Nationens livlige Fantasi, tog den indsmigrende Form, det spillende Vid og den kaade Persiflage i sin Tjeneste, forvandledes mere og mere fra en systematisk Undersøgelse til et aandrigt Causerie og vandt netop ved denne sin Frivolitet større Indflydelse i videre Kredse, ligesom den ogsaa her hurtigst naaede til sit Slutningspunkt: den krasse, aandsfornægtende Materialisme. Fransk Filosofi.

Den franske Stils første klassiske Forfatter Michel de Montaigne havde allerede i det 16. Aarhundrede anslaaet den Aand og angivet den Form, i hvilke de følgende Tidsalderes franske Skribenter lige til vore Dage have fundet det prægnanteste Udtryk for deres Tankeindhold. Hans »*Essais*« — udentvivl et af de nærmeste Forbilleder for Holbergs »Epistler« — ere udsprungne af hans ligesaa sande som hyppigt oversete Grundsætning: »at vide Meget giver Anledning til at tvivle mere« og sætte i Overensstemmelse hermed en Mængde forskjellige Spørgsmaal under Debat paa en saadan Maade, at der kastes Lys paa dem fra alle Sider, uden at nogen enkelt fremhæves som den for Sandheden afgjørende — en i en fornem Natur, et tolerant Sind og en omfattende Dannelse hvilende mild og aandrig Skepsis, der ikke opstillede noget revolutionairt System, men stilfærdigt banede Vejen for et saadant ved at lade Tvivlen, ligesom ved en kemisk Proces, adskille Livsanskuelsens hidtil for udelelige ansete faa og faste Elementer i deres Vrimmel af Grundstoffer.

Hos den af Montaigne tidligt paavirkede Pierre Bayle (1647—1706) faaer den religieuse Skepsis et personligt Udtryk i hans gjentagne Troesforandring: han blev opdragen i den reformerte Lære, blev senere Katholik, men vendte snart igjen tilbage

til den reformerte Kirke. Han kaldtes til Holland som Lærer i Filosofi og forsvarede paa den franske Religionsforfølgelses Tid Tolerancens Grundsætninger i et Skrift, som hans Modstandere angreb med saamegen Virkning, at han fik sin Afsked. I sit Otium udarbejdede han sit epokegjørende Hovedværk »*Dictionnaire historique et critique*«, en Forløber for det 18. Aarhundredes »*Encyclopédie*« og selv efter dennes Fremkomst mangfoldig benyttet som oplysende ved sin grandiose Indholdsfylde, ligesom dette monumentale Værk endnu den Dag idag har Betydning som Hjælpemiddel ved Granskningen af det 17. Aarh.s Kultur- og Litteraturhistorie. For sin Samtid var Bayles Dictionnaire Hovedkilden til al Viden og repræsenterede den videst fremskredne filosofiske Oplysning, samtidig med at hans Behandling af Stoffet fængslede ved æggende Skepsis og dristige Paradoxer, der som Slagord gjorde Propaganda for hans Anskuelser endnu mere end hans stundom temmelig løse Argumenter. Bayles Kritik fremhæver Modsætningsforholdet mellem Principer, der endnu i vor Tid staa stridende overfor hinanden; han anviser Tro og Fornuft hver sit Omraade, hævder, at Kristendommens Sandheder ligge udenfor Fornuften, og betegner det derfor som en frugtesløs Bestræbelse at ville søge en Forsoning mellem Theologi og Filosofi: »man maa nødvendigvis erklære sig for den Ene eller den Anden, enten for Filosofien eller for Evangeliet«. Hans eget Valg falder afgjort paa den Første: Filosofien kan uden Religionens Hjælp tøjle de menneskelige Lidenskaber, hvilket Kristendommen ikke formaaer; thi de sædelige Forhold have deres Grund i sig selv og ere uafhængige af al positiv Religion.

Ved en glimrende stilistisk Fremstilling og en højst aandfuld, tiltalende og for Alle tilgængelig Behandling skaffede fremfor nogen Anden Adelsmanden Charles de Secondat, Baron de Montesquieu (1689—1755) Skepticismens Tanker Indgang i vide Kredse. Rolig og fornem som Montaigne opbringer han ikke Autoriteten imod sig ved en spredt og ivrig Opposition paa en Mængde underordnede Punkter, men underminerer ved sin Undersøgelses hele Methode langsomt og sikkert Grundlaget for den bestaaende Samfundsanskuelse. Karakteristisk er den ledende Tanke i hans første, forøvrigt ikke tilendebragte litteraire Arbejde: en Fremstilling af Kulturhistorien som betinget af de fysikalske Forhold, en Ide, han

gjenoptog i sit Hovedværk om Lovenes Aand. I 1721 udkom Montesquieus berømte »*Lettres persanes*«, en Række Breve, der foregives skrevne til Slægt og Venner i Hjemmet af nogle fornemme Persere, som gjøre en Studierejse i Europa — den meget gjennemsigtige Indklædning af en Satire over religieuse, politiske og sociale Forhold i Frankrig, hvis Forvendthed skal springe dobbelt i Øjnene ved at refereres tilsyneladende ganske objektivt af de fremmede Gjæster og vække deres højeste Forundring (Holberg har benyttet Ideen i Fragmentet af den underjordiske Forfatters europæiske Rejsedagbog i »Niels Klim«). Med kløgtig Forstaaelse af sit Publikums Smag har Montesquieu benyttet den orientalske Staffage til nogle lascive Skildringer, der bidrog ikke mindst til den uhørte Opsigt, de »persiske Breve« vakte, og den rivende Afsætning, de fandt; men neppe havde det obscøne Element været nødvendigt som Lokkemiddel for Satiren, thi denne var saa vittig og fin, saa altomfattende og saa ubegribelig dristig i Omtalen endog af den nylig afdøde Kongeguddom Ludvig XIV., at den formelig maatte revolutionere et Samfund, der her saae Kirkens og Statens helligste, uantasteligste Dogmer underkastede en netop ved sin refererende Ro og sin tilsyneladende uhildede Betragtning dobbelt stærkt ætsende Persiflage.

Bag den historiske Fremstilling i Montesquieus følgende Værk »*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*« (1734) ligger ligeledes en tilsløret, men dog mere positiv Tendens: ved Skildringen af Romerrigets Storhed og Fald at fremhæve et Exempel til Advarsel for Frankrigs fordærvede Regjering og at godtgjøre, at et Folks Stigen og Dalen er begrundet i dets sociale og politiske Tilstande, ikke i Tilfældigheder eller i enkelte fremragende Mænds pludselige Fremstaaen. Montesquieus Hovedværk, som han havde arbejdet paa i tyve Aar, hans navnkundige og i den politiske Idedannelse dybt indgribende »*Esprit des lois*«, udkom først 1748, altsaa ved Slutningen af det her behandlede Tidsrum; hvorvel Holberg har kjendt det og i al Korthed berører et af dets Accidenspunkter (i sin Ep. 526, b.), falder det i sine Virkninger paa dansk Litteratur ind under Aarhundredets sidste Halvdel.

Det er mindre ved at yde sin Tidsalders Bevidsthed nyt Stof, mindre ved at føre dens Tankearbejde videre ad selvstændige Baner, end ved i en hidtil ukjendt Grad og med en i Verdenslitteraturen ene-

staaende Begavelse og Arbejdskraft at popularisere sit Aarhundredes nye Ideindhold, at Voltaire (1694—1778) kommer til at indtage Pladsen som sin Samtids første og endnu af vore Dages Frankrig højest beundrede Skribent. François Marie Arouet (først 1728 antog han Navnet Voltaire, en Omsætning af Bogstaverne i »Arovet l. j.« ɔ: den Yngre) modtog sin første Aandsskærpelse i Jesuiternes Skole, men kom tidlig ind i de unge Adelsmænds og Skjønaanders frivole Lag. Nogle dristige Satirer bragte ham i Konflikt med Myndighederne, og gjentagne Gange maatte han i Bastillen bøde for sin vittige Pens Uforsigtigheder. For at aande en friere Luft tog han til England, den nye Filosofis og den politiske Selvstændigheds Hjemland, der i hin Tid paa saamange Maader befrugtede fransk Aandsliv og stod i stadig Forbindelse med det. Et treaarigt Ophold i London bragte ham i Samkvem med alle det adelige og borgerlige Selskabs betydeligste Forfattere, befæstede hans Kjendskab til de filosofiske Bevægelser og formede hans religieuse Anskuelse til den Deisme, han blev tro Livet igjennem. Dette sidste Punkt er værdt at agte paa, fordi det som oftest oversees og med nogen Føje kan glemmes under Betragtningen af Voltaires uhyre Forfattervirksomhed, i hvilken den hvasseste Spot mod Kristendommens Dogmer, den hadskeste Haan mod Kirken, den hensynsløseste Forfølgelse af Alt, hvad han anseer for overtroiske Meninger, danner den stærktklingende Grundtone. Trods alt dette er det en Misforstaaelse eller en Overfladiskhed at betragte Voltaire som Talsmand for den pure og simple Atheisme; hans saa ofte tilbagevendende, fanatisk forbitrede »*écrasez l'infâme!*« (knus den Infame!) har overalt »*la superstition*« (Overtroen) eller »*l'église*« (Kirken), ikke Gud (*Dieu*), til underforstaaet Objekt, hvad der noksom fremgaaer af Kontexten, hvor denne tillader at slutte til Kjønnet, idet det viser sig, at »*l'Infâme*« er tænkt som Hunkjønsord. Naar den gamle Fritænker derfor satte Indskriften »*Deo erexit Voltaire*« (»Bygget for Gud af V.«) over den Kirke, han opførte paa sit Gods Ferney, ligger der heri hverken nogen fræk Bespottelse eller noget Vidnesbyrd om et Gammelmands-Tilbagefald til Kirken, men snarere en Bekræftelse af, at Voltaire — i Overensstemmelse med en fremtrædende filosofisk Retning i Tiden — til det Sidste fastholdt sin Tro paa Guds Tilværelse Side om Side med sin Fornægtelse af aabenbaret Religion i Almindelighed og den dogmatiske Kristendom i Særdeleshed.

Indrømmes maa det imidlertid, at Bekjendelsen af denne Tro indtager en platonisk tilbagetrukken Stilling i hans Skrifter, af hvis negative og oppositionelle Natur man modtager et uforholdsmæssigt stærkere og varigere Indtryk.

Som en smidig, stadig formskiftende, men i alle Genrer — »undtagen den kjedelige« — lige hjemmevant Proteus omfatter Voltaire i sit Forfatterskab en Uendelighed af Fremstillingsformer fra den filosofiske Undersøgelse til det journalistiske Agitationsopraab, fra Tragediens faste, efter de traditionelle Forhold afpassede Bygning til det i lette Omrids henkastede lyriske Digt, fra Historieskrivningens paa Kjendsgjerninger hvilende til den satiriske Fortællings frit opfundne Skildring. Ikkedestomindre er en Gruppering af denne omfattende Produktion efter Emner eller Form mislig, for ikke at sige umulig, thi en fælles Tendens forener alle disse forskjellige Værker som Vaaben i et og samme Arsenal, fra hvilket saavel Epigrammets spidse Spyd som Forhaanelsens knusende Kølle, det grove som det lette Skyts, føres i Kamp mod den stadige Fjende, med hvem der aldrig kunde sluttes Fred: Menneskenes Dumhed, Overtro, Utaalsomhed, Fejghed og Hykleri — eller hvad Voltaire betragtede som Saadant. Allerede i et af hans Ungdomsdigte, »*La chambre de la justice*«, faaer dette Had et glødende Udtryk, og hans »*Epitre à Uranie*« fra 1722 er ligesom Prologen til hans hadfyldte Bekæmpelse af Kirken. I Bastillen lagde han Planen til sit Heltedigt »*La Henriade*«, som han fuldførte og udgav under sit Ophold i England, en efter alle den æsthetiske Dogmatiks Regler konstrueret metrisk Pragtbygning, i hvis kolde og tomme Rum Læseren fryser, saa lav er Digtets poetiske Varmegrad, men hvis egenlige Bestemmelse ogsaa nærmest er den, at huse den rhetoriske Forherligelse af Henrik IV.s religieuse Tolerance i Modsætning til Fanatismen og dens rædselsfulde Udslag i Bartholomæusnatten. Efter Hjemkomsten fra England udgav Voitaire sine »*Lettres philosophiques*« med Betragtninger over engelsk Litteratur og Tænkemaade og en derunder skjult Kritik over Tilstanden i Frankrig. Pariserparlamentet dømte Skriftet til at brændes af Bødlen, og Voltaire trak sig tilbage til sin Elskerinde Marquisen af Châtelets Gods i Lothringen. Under hans tolvaarige Ophold her saae en Række Arbejder Lyset, deriblandt nogle af hans mest bekjendte: Tragedierne »Alzire«, »Mahomet« (rettet mod religieus Intolerance) og

»Mérope«, »Karl XII.s Historie«, »Ludvig XIV.s Aarhundrede«, »Ruslands Historie under Peter I.« og det tankerige Værk »*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne*«, den første filosofiske Universalhistorie. Endvidere arbejdede Voltaire her paa sit berygtede komisk-satiriske Heltedigt »*La Pucelle*«, som allerede var begyndt 1730 og Sang for Sang vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter, indtil det 1762 blev trykt og udbredt over hele det læsende Europa som dets erklærede Yndlingslekture — Voltaires genialeste, men tillige skamløseste Digtning, et Emne af Frankrigs Historie (Jeanne d'Arc, Jomfruen af Orléans), behandlet efter en med den smudsigste Kynisme udkastet Plan, som unægtelig er gjennemført med Opbydelsen af alt det spillende Vid, al den fortærende Haan, Voltaire raadede over. »*La Pucelle*« betegner paa eengang Højdepunktet af fransk Esprit og af fransk Fordærvelse og er i begge Henseender, historisk betragtet, en Legemliggjørelse af den Tidsalder, i hvilken dette Værk fremstod. Fra 1746 skriver sig den første af Voltaires satiriske Romaner »*Babouc*«, fra de nærmest følgende Aar Tragedierne »Semiramis« og »Orestes«. Just ved Midten af Aarhundredet efterkom Voltaire den tidt gjentagne Indbydelse fra Fritænkernes Augustus, den kronede Filosof Frederik II., Voltaires ivrige Beundrer, der fra nu af — som han i sin Henrykkelse sagde — vilde kalde sig Konge af Preussen, Markgreve af Brandenburg og Ejer af Voltaire. Men den gjensidige Beundring kølnedes betydeligt, da de to hver paa sin Vis store, men ikke mindre sære Mænd kom hinanden paa nært Hold. Voltaires grændseløse Forfængelighed og paatrængende Gridskhed, Preusserkongens trods alle frisindede Theorier despotiske Natur og stærkt udviklede økonomiske Sands tørnede snart sammen, og det varme Venskab endte med, at Voltaire maatte flygte hemmeligt fra Berlin, blev indhentet og arresteret i Frankfurt am Main og først sluppen løs efter adskillige Gjenvordigheder. Han bosatte sig i Schweiz, men dette Ophold med det glimrende litteraire Hofliv paa Ferney, i en Aarrække Midtpunktet for det dannede Europas Opmærksomhed og Dyrkelse, tilhører Aarhundredets sidste Halvdel, der ligeledes omfatter Rousseaus Optræden i den franske Litteratur og hans Tankers Mission i den europæiske Kulturgang.

Holland. Til Holland medbragte ved det nantiske Edikts Ophævelse de indvandrende Hugenotter den fransk-klassiske Smag i Poesi og

Kunst. Den videnskabelige Tænkning holdtes ved Folkets ædruelige Natur og ved den humane Aand, som endnu fra Erasmus' Dage beherskede den lærde Litteratur, fri for Skarpheder og Udskejelser, og de nye Tanker, med hvilke en banebrydende Aand som Hugo Grotius havde aabnet Statsvidenskaben, Jurisprudensen og Historieskrivningen en videre Horizont, havde havt saamegen Livsfylde i sig, at de endnu i det her omtalte Tidsrum forlenede den hollandske Videnskabelighed en Grundighed og et Frisind, der gjorde den højst tiltalende for beslægtede Nationers ypperste Aander (Holberg f. Ex.).

Tydsk Filosofi.

Tydsklands Bidrag til den filosofiske Diskussion i Aarhundredets første Halvdel repræsenteres af de to Navne Leibnitz og Wolf. Leibnitz (1646—1716), i hvis geniale Hoved Differentialregningen og Monadelæren fødtes, stræbte i hele sin Tænkning efter den samme Harmoni, som hans Verdensanskuelse udtrykker; overalt vilde han forsone Modsætningerne, de praktiske som de ideelle: mellem Oldtidens og den nyere Filosofi, mellem Protestantisme og Katholicisme, mellem det Totale og det Individuelle, mellem Tro og Viden; mod Locke forsvarer han Forudsætningen om de medfødte Ideer som tilstedeværende i Sjælen, ikke færdige og bevidste, men efter Anlæg og Mulighed; i Modsætning til Bayle hævder han Forsoningen mellem Troen og Fornuften som begrundet i, at Gud er et Fornuftvæsen, og at Tilværelsens Harmoni, fremgaaet af Tingenes egen Natur, just derved har den guddommelige Fornuft til Grundvold. Leibnitz' Ideer, der mere ytrede sig som geniale Enkeltaabenbarelser end i systematisk Sammenhæng, ordnedes methodisk af Chr. Wolf (1679—1754), som dog ikke sluttede sig til alle Mesterens Lærdomme og sondrede skarpere end han mellem Theologi og Filosofi, saa at han — selv en from og kirkelig troende Mand — hævdede Fornuftens Ret til at drøfte religieuse Stridsspørgsmaal og fremsatte den i Datidens Tydskland uhørt dristige Paastand, at Mennesket ved sin egen naturlige Fornuft alene er istand til at erkjende Fuldkommenhedens Lov, og at derfor selv en Atheist kan leve moralsk — et Fritænkeri, der nær havde kostet ham hans Liv og fordrev ham fra hans Lærestol i Halle, indtil den kongelige Rationalist Frederik II. kort efter sin Tronbestigelse kaldte ham tilbage til Universitetet. Wolfs Moralprincip er dette: Arbejd paa at blive fuldkommen; med Fuldkommenheden følger Lyksaligheden, som bestaaer i Fornuftens Billigelse af vore Handlinger. Det

er Stikordene fra Oplysningstidens Moralforkyndelse, vi her som andetsteds møde, og som i vort Samfund spille en stor Rolle, indtil Kant hejser en ny Fane.

Tydsk Digtning. Den tydske Digtning er uden al Betydning for os som for den øvrige Verden i denne Periode, da den franske Smag endnu beherskede de enkelte poetiske Frembringelser, som brød sig møjsomt Vej gjennem Nationens politiske Elendighed, og da den litteraire Principstrid mellem den pedantiske Forfægter af Opitz' Principer, Gottsched, og Bekæmperen af den franske Indflydelse, Bodmer, kun havde rent indre Betydning, indtil der af Brydningen fremstod en Digter som Klopstock, hvis Paavirkning af dansk Litteratur senere bliver tydelig at spore.

Derimod maa vi til Slutning kaste et Blik paa de to andre Kulturlandes poetiske Litteratur, skjøndt vi — hvad der allerede viste sig ved Omtalen af Voltaire — maa være forberedte paa, at det i »det filosofiske Aarhundrede« mindre vil være som Kunst end som Tendens, at Poesien vil gjøre sig gjældende, mindre vil være nogen Glæde over Kunstværket end en Interesse for dets Gjenspejling af Tidsbilledet, Betragtningen af denne Litteratur vil fremkalde.

Engelsk Digtning. Hovedmanden i den engelske Poesi er Alexander Pope (1688—1744), der, uden at bryde nogen ny Bane, svang sig op til sin Tidsalders litteraire Autoritet ved sine Poesiers elegante Form, ved det Vid, hvormed han forsvarede dem mod Angreb, og den Tilslutning, de fandt i den fine Verden. Han er Repræsentanten for den franske Klassicismes Klarhed og Orden, undgaaer paa det Omhyggeligste Naturens og Lidenskabens ukunstlede Sprog som fornærmeligt for det gode Selskab og beflitter sig fremfor Alt paa Udtrykkets Sirlighed og antithetisk prægnante Skarphed. Sit mest beundrede Udslag faaer denne Bestræbelse i hans komiske Epos »*The rape of the lock*«, hvis Emne er taget fra en Episode i den fornemme Verden. Kun tyve Aar gammel var den stuelærde, skrantne og legemlig misdannede Yngling saa klar over Poesiens Midler og Maal, at han efter Boileaus Forbillede kunde give en Digtekunstens Theori i sit Læredigt »*Essay on Criticism*«. I et senere didaktisk Digt »*Essay on man*« (1733), gjør han sig efter Paavirkning af Bolingbroke til Tolk for Deismen; trivielle Tanker, men fyndig Sammentrængthed i Udtrykket og en til det Fuldkomne udarbejdet

Verskunst udmærker dette Pope's Hovedværk. Et smukt naturbeskrivende Digt er »*The Windsor forest*«, en litterair Satire af trættende Bredde »*The Dunciade*«; hans Oversættelser eller rettere sagt Omskrivninger af Homer staa den græske Simpelhed saa fjernt som muligt. — En Modsætning til Verdenstonen hos Pope danner James Thomsons (1700—1748) Fortrolighed med Naturlivet og Evne til at meddele sin Følelse i et ædelt Sprog, hvorvel Tidens Modesmag paavirkede ogsaa hans Naturskildring saaledes, at den trods al Stræben efter Sandhed og Simpelhed ikke er fri for en Billedoverlæsselse, som den strengere Kunst i Oldtidens Idyldigtning ikke kjender. Som en fattig Yngling kom Thomson fra Skotland til London med sit Digt »Vintren« i Lommen; efter Lidelser og Savn fandt han omsider en Beskytter i Lord Spencer, skrev Digtene »Foraaret«, »Sommeren« og »Efteraaret« og udgav Samlingen 1726 under Titlen »*The Seasons*«. Ved den alvorlige, hyppigt melankolske Stemning, der udgaaer fra Thomsons Naturbetragtning, saavelsom ved sin varme religieuse Følelse danner han en Modvægt mod sin Samtids Frivolitet, ved sin stærke Fædrelandskjærlighed — han er Forfatter til Nationalsangen »*Rule Britannia*« — staaer han i Modsætningsforhold til Propagandaen for Verdensborgerdømmet. — Hans Alvor gjenfindes hos den tungsindige Digter Edward Young (1681—1765), der i en Alder af tresindstyve Aar, efterat Døden havde gjort ham til en ensom Mand, skrev sine berømte »Nattetanker«, en dybtfølt, men nu og da noget ensformig Klage over det jordiske Livs Forkrænkelighed.

I »Fornuftens Tidsalder« vare Forholdene imidlertid langt mindre gunstige for den metriske Kunst og særlig for den lyriske Digtning end for den prosaiske Fremstilling i dens mange forskjellige Former; baade den engelske og den franske Prosa naa i denne Periode et beundringsværdigt højt Udviklingstrin, idet særlig Afhandlings- og Brevstilen dyrkes med megen Flid, den førstnævnte støttet af den opblomstrende Journallitteratur. I Richard Steeles Tidsskrift »*The Tattler*« som i hans sammen med Joseph Addison udgivne »*Spectator*« uddannedes Raisonnementets Prosa til en klassisk Renhed og blev et smidigt Middel for den snart alvorlige, snart humoristiske, men først og fremmest underholdende Kritik af Samfundsfænomenerne, som tiltalte hin Tids Publikum saameget, og som bl. A. ogsaa har været Forbillede for Holbergs moraliserende Skribent-

virksomhed. — Den samme »*common sense*«, som bar denne Journallitteratur, skulde være ledende for Jonathan Swift (1667—1745) i hans djærve Samfundssatirer; men hans vilde, forpinte, tilsidst endog helt utøjlede Temperament gjorde ham det vanskeligt at holde Maal og Maade; i »*The tale of a tub*« raser han som et løssluppet Dyr mod det kristelige Præstevæsen af alle Bekjendelser, under Skin af at ville forsvare Højkirkens Interesser; i sit berømte Hovedværk »*Travels of Lemuel Gulliver*« har han derimod tvunget sig til en Ro, næsten Tørhed, i Fremstillingen, der giver hans skaanselløse Afsløring af alle Menneskelivets Forkertheder en dobbelt stærk Virkning. — Et Slags Sidestykke til Swift, i højkirkelig og antifransk Stil, danner Samuel Johnsons (1709—1784) legemlig og aandelig firskaarne Personlighed, i hvilken der paa engang rummedes en sjelden Lærdom og en heldigvis ligesaa sjelden Mangel paa Urbanitet; som Lexikograf skabte han et monumentalt Værk, som Kritiker beherskede han despotisk sin Tids Litteratur, og som Satiriker gik han med en Blanding af juvenalsk Skarphed og boxerengelsk Raahed løs paa Samfundets Lyder i sine forstandsmættede, men poesiløse Skrifter »*London*« og »*The vanity of human wishes*«, der forøvrigt, ligesom hans frygtede Tidsskrift »*The Rambler*«, udkom henimod denne Periodes Slutning. — I Romanlitteraturen frembragte Daniel Defoe (1663—1731) en ny Genre med sin verdenserobrende »Robinson Crusoe« (1719), og den ægte engelske Familieroman skabtes af Samuel Richardson (1689—1761), der i »Pamela«, »Clarisse« og »Sir Charles Grandison« skildrede Dagliglivet med en stærkt betonet moraliserende Tendens og i dette Øjemed med en Farvegivning, der ikke kjender mange Mellemtoner mellem Englehvidt og Djævlesort; hans Skildringer satte det engelske Samfund, ja endog de litteraire Kredse i Frankrig i en Bevægelse, der ikke kunde have været stærkere, om det havde været virkelig existerende Mennesker istedenfor Romanfigurer, hvis Skjæbne man havde interesseret sig for. For vor Tid ere disse nitten Bind ulæselige, men endnu lever dog Lovelace's Skikkelse eller ialtfald hans Navn (fra Romanen »Clarisse«) i vor Bevidsthed som den typiske Forfører. — Langt større som Menneskekjender og derfor langt rigere i sin Karakteristik er Henry Fielding (1707—1754), og med denne Evne til Persontegning forbinder han en Opfindsomhed i Handlingen

og et altid redebont Lune, der har frelst hans Roman »Tom Jones« fra Forglemmelse og baaret den oppe lige til vore Dage.

I Frankrig har den lyriske Digtning fra Aarhundredets første Halvdel ikke et eneste Navn af nogen Betydning at opvise; den filosoferende Tankegang var absolut fremherskende paa Stemningsudtalelsernes Bekostning, og hvor den forbandt sig med den metriske Form, affødte den det trivielle Læredigt, hvis Udbytte, forsaavidt som det bragte noget, er af alt Andet end poetisk Art. Paa Romanens Omraade møde vi derimod et Par fremragende Navne, og det ene af dem omstraales endnu i vor Tid af Udødelighedens Glands, skjøndt Samtidens akademiske Kritik behandlede det med en noget fornem Kulde: Le Sage (1668—1747), Forfatteren af »*Le diable boiteux*« og »*Gil Blas*«, de to efter de spanske »Gavtyveromaners« Methode skrevne, i Lokalfarven spanske og for enkelte Episoders Vedkommende fra Spanien laante Digterværker, der med alt dette dog ere Le Sages fulde litteraire Eje og repræsentative Frembringelser af fransk Esprit, fransk Munterhed og fransk Sprogkunst; betydeligst er »*Gil Blas*«, hvis Titelperson er en Aandsbeslægtet af, en Forløber for Beaumarchais' Figaro, som denne et — kun ikke saa bevidst og pointeret — Udtryk for den revolutionaire Aand, der hos begge lader sig tilsyne i Handlingens Gang, som fører til den af de lavere Lag Udgaaedes Sejr over de højere Klassers Dumhed og Slethed. — Abbé Prévost d'Exiles (1697—1763) var en Beundrer og Efterligner af Richardson, hvis Skrifter han oversatte. Hans originaleste Arbejde er Romanen »*Manon Lescaut*«, hvis kvindelige Hovedperson er skildret med psykologisk Mesterskab og hvis erotiske Indhold taber sin mislige Karakter ved den Gratie og den Stilens naive Ynde, som hviler over Fortællingen. Kun en enkelt Episode er af en frastødende Natur og danner ligesom Introduktionen til den usædelige Litteratur, der kun et Par Aar efter »Manon Lescauts« Fremkomst begyndtes af den yngre Crébillon (1707—1777) og bredte sig til op imod Revolutionen som en Pøl af Uhumskhed, i Sammenligning med hvilken senere Tiders obscøne Naturalisme gjør et næsten renligt Indtryk.

Fransk Digtning.

Holberg. Fødsels-Aar og -Dag.

Ludvig Holberg er født i Bergen — 1685 troede han selv i lang Tid, »thi jeg haver et Aar mere, end som mig er tillagt udi mit trykte Liv og Levnet, som er forfattet af den hannoverske Præst Ernst Ludewig Rathlef, thi jeg er fød udi det Aar 1685«, siger han i den 319. Epistel; men senere opdagede han, at han var kommen til Verden endnu et Aar tidligere, end han havde antaget: »da jeg for kort Tid siden lod mig tilskikke Udskrift af Kirkebogen i Bergen udi Norge, mærkede jeg Vildfarelse og fandt, at jeg er fød *Ao.* 1684«, hedder det i Ep. 476, hvor Holberg desuden udtaler, at han »haver selv paa et Haar ikke vidst det rette Datum«; der har derfor i Tidernes Løb været tillagt ham meget forskjellige Fødselsdage — 1. April, 1. Juli, 6. Novbr. — indtil det 1862 ved Hjælp af en bergensisk Skifteprotokol blev fastslaaet, at den 3. December er den rette. Hans Fader hed Christian Nielsen og har sandsynligvis tillagt sig Navnet Holberg efter sin Fødegaard; »han var ellers en af de Tiders store Aventuriers«, siger Sønnen om ham i sin Danmarks-historie, »havde i sin Ungdom været i venetiansk og maltesisk Tjeneste og siden gaaet tilfods af Kuriositet hele Italien igjennem« — en »Kuriositet«, der, som man veed, nedarvedes paa hans berømte Søn. Chr. Nielsen tjente sig ved sine militaire Bedrifter op fra Menig til Oberstlieutenant og maa have været kjendt af Mange som en brav Kriger og et godt Menneske. »Jeg selv — siger Sønnen i Ep. 128 — saasom jeg, da han ved Døden afgik, var neppe et Aar gammel, kan herom Intet melde som et øjensynligt Vidne, men maa grunde Alting paa Fremmedes Domme og de Berømmelser, som jeg udi mine Børneaar hørte at alle gamle Folk ham have tillagt. Thi hvor jeg er kommen blandt Høje og Lave, iblandt Officiers, Bønder og Almue, da, saasnart de have hørt, hvis Søn jeg var, have de enstemmigen raabt: Ach! er I Christian Nielsens Søn? og derpaa have begyndt at anføre adskillige Historier til Bevis saavel paa hans Tapperhed som paa hans Dyd, Moderation og kristelige Hjertelav mod alle Mennesker.« Han var gift med Karen Lem, en Datter af den theologiske Lektor i Bergen Peder Lem, Datterdatter af Biskop Ludvig Munthe, efter hvem hendes berømte Søn var opkaldt, saa det er vel især denne sin Herkomst paa mødrene Side, Holberg har i Tankerne, hvor han (Ep. 447) udtrykkelig fremhæver, at han er »af en god Familie«. Tolv Børn satte Ægteparret i Verden, men kun de sex overlevede Forældrene, og blandt disse var Ludvig

den Yngste, kun fem Fjerdingaar (ikke, som han selv siger, neppe et Aar) gammel, da Faderen døde, ikke fyldt ti Aar, da ogsaa Moderen gik bort og han, som det almindelig skete med Officierssønner, paa Foranstaltning af sin Formynder blev indskreven i et norsk Regiment med Korporalsgage — »saa at jeg efter min Tour kunde maaske nu have været General, hvis jeg imidlertid havde beholdt mit Hoved«, siger han i Ep. 176. Efter et kort Ophold ved sit Regiment i Opland for at indøves i den militaire Gjerning kom Holberg, der havde lagt Lyst og Anlæg til Studeringer for Dagen, tilbage til sin Fødeby og i Huset hos sin Morbroder Peder Lem, hvor hans første Forsøg i den satiriske Digtning gik ud over en af Familiens kvindelige Bekjendte og formentes at skulle indbringe ham en alvorlig Revselse, der imidlertid under hans godmodige Slægtnings Paavisning af det Skammelige i en slig Opførsel forvandledes til en blid Reprimande, fordi de metriske og grammatikalske Regler ikke vare nøje nok overholdte i dette Opus I. Fra Bergens lærde Skole blev Holberg 1702 dimitteret til Kjøbenhavns Student 1702.
Universitet, men maatte paa Grund af Pengetrang vende tilbage til Norge strax efter overstaaet Examen og blev Huslærer hos Provst Weinwich paa Voss med Forpligtelse til at prædike i dennes Forfald; »Bønderne — fortæller Holberg i »Trende Ep.« — holdt mig for saadan en Mester i at prædike, at de lignede mig ved Sal. Mester Peder, en af deres forrige Præster, hvilken de ansaa som den anden Chrysostomus«, og dette, uagtet eller maaske fordi den unge Students Prædikener maa have været af en for den Tid usædvanlig Korthed: »Jeg fik udi min Ungdom engang Tiltale af en Præst, efterdi en Prædiken, som jeg holdt for ham, havde kun varet et Kvarteer; men jeg menede, at naar Tautologier og unødige Repetitioner bleve borttagne af hans Taler, vi prædikede lige længe« (Ep. 85). Som Børneopdrager var Holberg ikke slet saa heldig; allerede tidligt ytrede sig hans koleriske Temperament, Følgen af »en medfød Delikatesse« i Nervesystemet, der kunde »bringe ham ud af Skik«, blot en Hund gjøede eller en Dør blev slaaet i (Ep. 25), saa han opgav allerede i Sommeren 1703 sin pædagogiske Virksomhed og rejste for sine sammensparede Skillinger til Kjøbenhavn for at fortsætte sine Studeringer og desuden lægge sig efter Fransk og Italiensk. Systematisk Filosofi, saaledes som den dengang dreves med et Utal af formelle Distinktioner, var hans Hoved ikke anlagt

til, og han fik derfor kun anden Karakter til filosofisk Examen, hvorimod han allerede i Foraaret 1704 tog den theologiske Embedsexamen med bedste Karakter. Atter drev Pengenød ham tilbage til Bergen og til at tage imod en Huslærerplads hos Lektor og Vicebiskop Smidt. Denne Mand havde rejst endel i sin Ungdom og ført nøjagtig Dagbog over sine Besøg i fremmede Lande. »Jeg tog mig da fore — fortæller Holberg — naar jeg ikke havde Andet at bestille, at læse i hans Rejse-Journal, hvorudover jeg fik saadan Lyst til at rejse udenlands, at ihvorvel jeg ingen Penge havde, hvilket kunde have været nok til at dæmpe denne min ædle Lyst, saa blev jeg dog af Tingens Vanskelighed mere og mere ophidset, saa at jeg begjærte min Afsked, hvilken jeg og erholdte, endskjøndt alle mine Venner bleve fortørnede, ja endog selv min Principal, saasom han mærkede, at hans Børn forfremmedes godt under min Information.« (Holbergs »Trende Epistler«, af hvilket autobiografiske Skrift de følgende Citater ere tagne, naar ingen anden Kilde angives.)

Theol. Examen 1704.

Holberg »søgte da som en Guldmager at gjøre Guld af alle Ting«, omsatte sine faa Ejendele i klingende Mønt og tilvejebragte saaledes en Kapital af tresindstyve Rigsdaler, med hvilken han i Slutningen af Sommeren 1704 tiltraadte sin første Udenlandsrejse ad Søvejen til Amsterdam. Han opholdt sig her i fjorten Dage; »men da jeg havde mættet Øjnene og seet de fornemmeste Kuriositeter der, gjorde jeg Overregning med mine Penge og befandt, at Skatkammeret kunde snart blive udtømmet, men hvor jeg skulde tage det, jeg skulde holde det vedlige med, var ikke saa ren en Sag for mig at se.« Han havde ment at kunne tjene sig et Hjælpefond ved Undervisning i Fransk og Italiensk, men da han »lærte at kjende Hollændernes Naturel«, gik det op for ham, at han neppe paa denne Maade vilde kunne friste Livet i Amsterdam, »hvor endog de lærdeste Professores ikke agtes saameget som en Skipper«. Hans Stilling forværredes end mere derved, at han blev hjemsøgt af et Feberanfald, som tvang ham til at tage til Aachen, en trods al Sparsommelighed kostbar Afstikker, der ydermere var fuld af Fortrædeligheder, fremkaldte ved, at den tyveaarige Canditatus paa Grund af sin spinkle Figur og sit hele ungdommelige Udseende nærmest blev antagen for en undløben Skoledreng og derfor havde vanskeligt ved at hævde sig nogen Anseelse hos sine Medrejsende. Hans hollandske Pas lød krænkende nok paa »*le Garçon* (Drengen) *Louis d'Holberg*«,

Første Udenlandsrejse 1704-5.

og da der engang bededes i et Værtshus undervejs, rettede en Præst paa Rejseselskabets Vegne det Spørgsmaal til ham: *Hoer gy well, manneke! Quando deseruisti studia tua?* (»Hør engang, lille Mand! Hvornaar er Du løben af Skole?) »Hvorpaa jeg blev temmelig vred og, førend han kunde komme til at tale et Ord mere, bombarderede ham med hele Lag af latinske Fraser, saa den arme Præst biede ikke længe, førend han sprang op fra Stolen og raabte: *De Heer ist en Theologant, ick gratuleere myn Heer!*« Ved Ankomsten til Aachen ejede Holberg Alt i Alt kun sex Rigsdaler, hvilken Sum man let kan regne sig til maatte være utilstrækkelig til en tre Ugers Badekur. »Jeg blev da af Nøden dreven til at sætte en Gjerning i Værk, som jeg aldrig enten før eller siden har tænkt paa at ville gjøre, nemlig saasom jeg ikke var istand til at betale min Vært, vilde jeg have sneget mig hemmelig bort; jeg pakkede mine Klæder sammen i en Rejsesæk og gik om Morgenen tidlig ud igjennem en Bagdør: men som jeg dels ikke var dreven nok udi Kunsten, dels havde en mistænkelig Vært, som laa paa Lur efter mig, blev jeg da greben i Arbejdet og maatte betale ham til den yderste Skilling. Dette svævede mig en lang Tid derefter for Øjnene, enten jeg vaagede eller sov, jeg drømte tidt, at jeg havde samme Kromand over Halsen paa mig, og at han slæbte mig ind i Værtshuset igjen.« Tilfods maatte Holberg saa tilbagelægge Vejen til Amsterdam, hvor han efter mange frugtesløse Forsøg og efter et langt og kummerligt Ophold omsider fik rejst Penge, rimeligvis ved en Vexel paa Slægtninge i Bergen, og vendte saa Kaasen hjemad, dog ikke til sin Fødeby, fordi han nødig vilde unde den Lejlighed til at bele hans mislykkede Udenlandsfart, men til Christiansand, hvortil han først naaede 1705.

I Christiansand.

I en uventet Grad kom Holberg her til at høste Gavn af sit Ophold udenlands: det kastede Glands over den Hjemkomne, og om end mange af den lille Bys Bedsteborgere rystede betænkeligt paa Hovedet over de nye Meninger, den unge Videnskabsmand vilde indføre, idet Holberg i ungdommelig Kaadhed en Tidlang morede sig med at opstille og ved enhver Lejlighed forsvare det Paradox, at Fruentimmerne ikke ere Mennesker, saa bidrog maaske netop selve dette Kjætteri til at forøge Respekten for ham og give ham Anseelse som en Person, der havde tilegnet sig Tidens mest fremskredne Ideer og erhvervet sig grundige Kundskaber i fremmede Lande; han fik fuldtop

af Informationer, endogsaa »Folk af den øverste Klasse«, og kom i et stort Ry for Lærdom; »da jeg engang gik og spadserede igjennem Byen, hørte jeg denne Berømmelse af to unge Mennesker, som fulgte tæt bagefter mig: Dette er den lærde Karl, der forstaaer saamange Sprog, han kan snakke Fransk, Italiensk, Polsk, Moskovitisk og Tyrkisk; saa at jeg i den Tilfælde var ligesaa berømt i Christiansand som Mithridates, Kongen af Ponto, hvilken, som Historierne fortæller, har kunnet tale toogtyve Sgrog«. Det var dog ikke langt fra, at et ubehageligt Tilfælde havde afsløret, paa hvilke skrøbelige Forudsætninger denne store Anseelse hvilede. »Min Fortjeneste — fortæller Holberg — blev ikke lidet formindsket ved en hollandsk Kjøbmands Ankomst, som havde spillet Bankerot i Holland og var flygtet hidover til Norge. Samme kom og til Christiansand og tilbød sig der for en Bagatel at informere udi Fransk, da jeg dog bildte mig ind alene at have Privilegium derudi. Herudover, da jeg hørte, at det var slet nok bestilt med det Fransk, han kunde, fik jeg Lyst til at binde an med ham engang; Tiden og Stedet blev ogsaa fastsat, og vi mødtes og mundhuggedes ogsaa lystig, men der blev ikke stort enten vunden eller tabt; thi jeg bragte ham norsk-franske Stød, og han parerte af igjen med fransk-hollandske, saa jeg troer aldrig, at det franske Sprog nogentid har været elendigere medhandlet end dengang; thi vi talte Begge, endog naar vi vare ved os selv, galt og uforstaaeligt nok, og altsaa maatte den Hidsighed, vi Begge vare befængte med, nødvendig gjøre det endnu ti Gange galere. Da vi nu i denne Disput fik hinandens Vankundighed at vide, holdte vi det for raadeligst at lade Vreden falde, som var lige skadelig for os Begge, og at oprette Venskab og, som Cæsar og Pompejus, dele Embedet imellem os, saa at for et Monarki blev der nu alene et Herredømme af to Hoveder oprettet. Jeg for min Part tog ogsaa Freds-Artiklerne meget nøje iagt, allerhelst siden jeg havde sat mig for, først udi Foraaret at rejse til Engelland.«

Anden Udenlandsrejse 1706-8.

Denne Plan blev da ogsaa iværksat i Begyndelsen af 1706, skjøndt de pekuniaire Midler, Holberg raadede over, vare endnu knappere end forrige Gang, efterat Udbyttet af hans Informationer havde klaret hans Gjæld; men hans gode Ven og Rejsefælle Christian Brix havde »en Moder udi Throndhjem, som sad temmelig varm«, og hende havde man dog altid i Ryggen, mente de to rejselystne Ungersvende. Da Skibet lagde ud fra Arendal, saae Holberg for

sidste Gang sit Fødelands Kyster; efter fire Dages Sejlads gik Vennerne iland ved Mundingen af Themsen og vandrede paa deres Fod fra Gravesand til London. Efter et ganske kort Ophold der tog de til Oxford og lod sig indskrive ved Universitetet, for at faae Adgang til Bibliotheket; men ialtfald Brix fortrød senere bitterlig denne Udgift, der yderligere reducerede deres Existensmidler, saa de maatte beflitte sig paa den allertarveligste Levevis og kun havde Raad til Kjødmad hver fjerde Dag. »Jeg var dog altid den Samme«, siger Holberg, »lige frisk og lige munter, thi mine Legemskræfter tager altid til ved Tarvelighed og tvertimod tager af ved Overdaadighed«; men den stakkels Brix svandt ind til en Skygge af sig selv og blev formelig menneskesky af Mangel paa tilstrækkelig Føde. Tilsidst spadserede de til London, hvor Brix fik rejst Penge hos en Vexellerer mod en throndhjemsk Kjøbmands Kaution, »og saasnart han havde faaet dem, brugte han al Flid i at gjøre sig tilgode og spækkede sig saa godt da, som han havde hungret tilforn; herved blev da paa en kort Tid hans Magerhed forandret til Fedme, saa at han, som Øjnene vare indsunkne og Maven indskrømpet paa, da vi rejste fra Oxford, kom efter en Maanedstid tilbage igjen med en Borgemester-Mave.« Der var saa godt Forslag i Pengene, at Vennerne efter Tilbagekomsten til Oxford kunde leve endnu en Maaned »som den rige Mand herligen og i Glæde«, indtil der kom Brev fra Brix' Moder med Befaling til hendes fortabte Søn om ufortøvet at begive sig til London og stille sig under den danske Præsts Værgemaal. Holberg blev nu alene tilbage, afskaaren fra sin Vens Subsidier; men han havde gjort sig saa vel lidt af Studenterne, at de skaffede ham Informationer i Sprog og Musik — som dygtig Fløjtespiller blev Holberg Medlem af *The Musical Club*, der gav Koncert hver Onsdag — og bad ham tilbords baade Middag og Aften. Det var lykkelige Maaneder, han tilbragte i Oxford efter sin Kamerats Afrejse, optagen af historiske Bibliotheksstudier, Undervisning og selskabelig Omgang, »afholdt alene for sin Ædrueligheds og gode Sæders og i Besynderlighed for sin Lystigheds Skyld, hvilket de Engelske, saasom de selv ere lystige og skjemtsomme, meget gjerne lide, naar man bruger Forstand dermed«. Holberg roser paa sin Side de oxfordske Studenters ærbare, skikkelige og kristelige Levnet og fremhæver deres store Ærbødighed for Øvrigheden og Lovene. Tilfredsheden var saaledes gjensidig, og den

I Oxford.

vedligeholdt sig til det Sidste, hvorom endnu selve Afskedsstunden kom til at aflægge et smukt Vidnesbyrd: »Da jeg stod rejsefærdig, kom der En til mig af Mariæ Magdalenæ Collegio, tog mig i Enrum og bad mig, at jeg ikke skulde undse mig, men rundt ud sige ham, i hvad Stand min Cassa var, og lovede mig paa det ganske Collegii Vegne en anselig Rejsepenge, om jeg vilde kuns tage derimod. Saa oprigtigt et Tilbud og saa stor en Artighed betog mig snart baade Maal og Mæle«; men da den nøjsomme Holberg mente at være tilstrækkelig forsynet, afslog han Tilbudet med Tak, lagde Hjemvejen over Londen, hvor han besaa alle de Mærkværdigheder, »som man kan faae at se uden Penge«, gik der ombord paa et svensk Skib og kom efter fem Dages Sejlads til Helsingør, hvorfra han tog tillands til Kjøbenhavn. Ankomsten hertil maa have været ved Foraarstide 1708.

Informationer vilde Holberg ikke gjerne ty til for at friste Livet. Han fandt da paa at holde en Række Privatforelæsninger, hvortil hans Rejseerindringer skulde yde ham Emner, og han indbød »ved lærde latinske Sedler« Studenterne til at høre disse Foredrag, som holdtes paa hans Værelse. »De kom i Hobetal paa mit Kollegium, hvor de med stor Flid baade hørte og optegnede Alt, hvad jeg dikterede; men da jeg skulde betales derfor, fornam jeg, de havde lært den Kunst at gjøre sig usynlige, saa den eneste Frugt, jeg havde af mit Arbejde, var, at jeg fik en dyb Kompliment, naar jeg mødte dem paa Gaden, hvilket var vel Kjendetegn paa Taknemmelighed, men hjalp lidet paa min Fattigdom.« Imidlertid bar dog ogsaa denne Gang Holbergs Berejsthed sine Frugter, da det vel kan antages, det ved Siden af Holbergs gode personlige Rygte var den, der henledede Etatsraad Windings Opmærksomhed paa ham som et passende Rejseselskab for hans unge Søn, der skulde besøge den danske Gesandt i Dresden. Herfra tog Holberg til Leipzig, hvor han traf en Landsmand, et lystigt Hoved, med hvem han gik flittigt paa Kollegier, »ikke saameget for at lære Noget, som alene for at kritisere; thi naar vi kom af Collegio, fandt vi vores Fornøjelse i hjemme at gjøre Commentarier over det, vi havde optegnet; hvorudover vi mest gik paa Mag. Stivelii Collegium, saasom han fremførte alletider adskillige latterlige og urimelige Ting, som iblandt Andet han engang vilde bevise af Bibelen, at de salige Afdøde baade skulde spise Middags- og Aftensmaaltid i Paradis.«

Tredie Udenlandsrejse 1708.

Over Hamborg rejste Holberg hjem i den strengeste Vintertid, »saa at vi med fire Kjortler, ligesaa mange Skjorter, Buxer og Strømper kunde ikke holde Kulden ude«. Lille Belt var tillagt og passeredes tilfods, over Store Belt førtes de Rejsende i Isbaad, overnattende paa Sprogø, hvilken Episode har givet Holberg Lejlighed til at indflette en humoristisk Beskrivelse af denne Ø i sin Levnetsskildring.

»Disse idelige Udenlandsrejser — fortsætter Holberg — gjorde mig saa rekommanderet, at da jeg var kommen hjem fra denne tredie Rejse, fik jeg et Tilbud af Gehejmeraad og Admiral Frederik Gedde, at være Hovmester for hans Sønner. Jeg stod længe i Tvivl, om jeg igjen skulde paatage mig dette besværlige Arbejde, men Nøden tvang mig dertil, i Synderlighed siden der var saa stor Honneur derved, at det ikke kunde Andet end flattere min Ambition. Udi de første sex Maaneder gik det godt nok; men da Kræfterne bleve svækkede ved dette besværlige Arbejde, svandt jeg saaledes ind, at jeg ikke havde Magt til at straffe mine Discipler mere, men maatte enten staa og se paa dem eller ogsaa med gode Ord stifte Forlig imellem dem, naar de i min Nærværelse fløj hinanden i Haaret.« Fra denne Skolemestergjerning, der passede saalidet for Holbergs Naturel og var ham saameget imod, men som Omstændighederne atter og atter tvang ham ind i, befriedes han, da han 1709 fik Borchs Kollegium. De fem Aar, han tilbragte her, vare helligede historiske Studier, og den første Frugt af disse blev den i Aaret 1711 udgivne »Introduktion til de europæiske Rigers Historier«, en Art Lærebog i Verdenshistorien efter den berømte Natur- og Folkeretslærer Puffendorfs Methode. Allerede i Oxford havde Holberg paabegyndt dette Arbejde, dreven af Ærgjerrighed efter »saa ung at faae Sted iblandt Skribentere« og ikke ældre af Aar end »Poeten, da han begyndte at skrive Vers: jeg havde ladet mig barbere engang maaske og noget mere«. Denne lille Verdenshistorie, den første i sin Slags paa Dansk, førtes senere op til Aar 1728 og udkom adskillige Gange i nye Oplag. To Aar efter dens første Fremkomst udgav Holberg et Bind af sit »Anhang til de europæiske Rigers Historier«, der ligeledes oplagdes flere Gange, men hvis fire følgende Dele ikke udkom i Trykken; desuden skrev han en »Introduktion til det forrige Seculi danske Historie«, et heller ikke udgivet Arbejde, hvis to første Afsnit i Manuskript tilegnedes Frederik IV. og skaffede Forfatteren Udnævnelse til Professor ved

Historiske Arbejder.

Udnævnelse til Professor. Kjøbenhavns Universitet (1714), det vil sige foreløbig kun Titel af Professor, uden Gage, men med Udsigt til en Lærestol, naar en saadan maatte blive ledig i et eller andet Fakultet. Det var saa langt fra, at dette Smil af Naadens Sol forbedrede Holbergs øjeblikkelige Stilling, at det endog forværrede den, thi han maatte nu nødvendigvis »føre sig anstændigen op, hvorved Værdigheden vel ikke bliver større, men zires dog alligevel«, og som Følge deraf »forandre sin ganske Levemaade«, da det ingenlunde sømmede sig for en offentlig Lærer at give Undervisning som Privatlærer. Under disse Forhold var det Holberg dobbelt kjærkomment, at det Rosenkrands'ske Stipendium — 100 Rdl. aarlig i fire Aar — tilfaldt ham just paa dette Tidspunkt og forpligtede ham til en Udenlandsrejse, paa hvilken han mente at ville have lettere ved at leve »menagerlig«, end om han skulde have hævdet sin nye Værdighed herhjemme.

Fjerde Udenlandsrejse 1714-16. Det var i Foraaret 1714, Holberg for fjerde Gang rejste udenlands. Han tog tilsøs lige til Amsterdam og derfra over Rotterdam og Antwerpen til Bryssel. Her besluttede han af Hensyn til sin Kasses Tilstand at tilbagelægge hele den øvrige Rejse tilfods eller med de billige Flodskibe og gjennemførte ogsaa dette Forsæt. Foreløbig spadserede han til Paris, hvortil han ankom »ganske I Paris. træt«, og hvor han endda maatte vandre en Time omkring i Byen, inden han kunde skaffe sig Tag over Hovedet; thi da han, den forhenværende franske Sproglærer, »ikke ret pronuncerede det Ord Logis«, var der Ingen, som forstod ham, og der overgik ham endog den Krænkelse, at en Pige kritiserede hans Udtale med de Ord: Han taler Fransk som en tydsk Hest. Vanskeligheden ved at gjøre sig forstaaelig har vel havt sin Del i den Tilbagetrukkenhed, hvori Holberg levede i de første Maaneder af sit Pariserophold, »udenfor al menneskelig Omgængelse«, som han selv siger, hjemme omgiven af sine Bøger, ude spadserende ensomt i de offentlige Haver eller siddende paa Bibliotheket, udenfor hvis Dør Studenterne stimlede sammen om Morgenen, for i Kapløb at bemægtige sig Bayles Dictionnaire. Efter nogen Tids Forløb gjorde han Bekjendtskab med en svensk Præst, der fortalte ham, at der var tre Danske i Paris, »nemlig en Medicus, en Præst og en Skrædder, hvoraf de tvende første, endskjøndt de vare Landsmænd, vare saa ulige i Sæder og Sind, at de (med Permission at sige) aldrig kunde syes sammen af Skrædderen«. Den omtalte Læge var den allerede da berømte danske

Anatom Winsløv (S. 356), hvem Holberg nu gjorde Bekjendtskab med, og da »intet var ham kjærere, end om han paa nogen Maade kunde tjene sine Landsmænd«, kom Holberg under hans Vejledning til at se sig godt om og gjøre adskillige interessante Bekjendtskaber. Et af disse, en juridisk Manudukteur, uddannede med hele den praktiske Erfaring, som en fattig Franskmand raader over, yderligere Holbergs medfødte Sands for Økonomi, saa han snart blev lærdere deri end selve sin Læremester; »hvorudover, naar der kom nogen Danske eller Norske siden til Paris, som den Ting angaaende vilde spørge Borman (Winsløvs ovenomtalte Antipode), viste han dem hen til mig med disse Ord: Der har I en Landsmand, som forstaaer den parisiske Økonomi meget bedre end jeg«. Dette forklarer, at Holberg efter halvandet Aars Ophold i Paris maatte finde sig højlig tiltalt af en fransk Students Overslag over Udgifterne ved en Rejse til Rom, hvilke han beregnede til tyve Rigsdaler. »Jeg spidsede Øren hertil og fik og alle Omstændigheder at vide af ham, saa at enten jeg sov eller jeg vaagede, enten jeg stod eller jeg gik, saa stod disse Tanker mig for Hovedet. Lysten trækkede mig til den ene Side, Fornuften til den anden; paa den ene Side stod mig for Hovedet mit svage Legeme, min smalle Pung, Stratenrøvere, Sørøvere, Støv og Hede; paa den anden Side den forfængelige Ære, som driver Menneskene, i Besynderlighed vore Landsmænd, hvilke ikke tage i Betænkning at rejse udenlands for at se det, de ligesaa godt kunde se i deres eget Fæderneland. Jeg stridede længe med mig selv, men Lysten overvandt Fornuften, hvorudover jeg besluttede at rejse, hvilket gav Aarsag til den Snak, Nogle førte ud om mig herhjemme, nemlig at jeg skulde have forandret min Religion og kom aldrig hjem mere.«

Uden Besværligheder af forskjellig Art gik Holbergs Romerfærd da heller ikke for sig. Han tiltraadte den i Begyndelsen af August 1715, idet han tog med Flodskib lige til Auxerre, derfra tilfods til Chalons, atter med Skib ad Saone til Lyon og ad Rhone til Avignon, tilfods til Marseille og derfra med en Skipper til Genua. Men paa denne sidste Del af Rejsen blev han angreben af en heftig Feber, formodenlig hidført ved Nydelsen af de i Vinhøstmaaneden saa billige Druer istedetfor en mere substantiel Føde; i otte uendelig lange Dage var han fængslet til sin Køje, og han blev i den elendigste Forfatning bragt iland i Genua, hvor han

faldt i Hænderne paa en ubarmhjertig og havesyg Vært. Ene og forladt i det fremmede Land saae han sig Døden nær og havde allerede opgjort sit Regnskab med denne Verden, da en ung Mand tilfældigvis blev vidende om hans Tilstand og tog sig hjælpsomt af ham, idet han først og fremmest skaffede ham et bedre Logis; først efter at Holberg var kommen paa Benene igjen og hans ukjendte Redningsmand var rejst sin Vej, viste det sig af Fremmedbogen, at det var to Danske, der her havde truffet hinanden. Efter fjorten Dages Ophold i Genua gik Holberg, skjøndt Feberen endnu havde Tag i ham, med Skibslejlighed til Civita Vecchia; mellem Livorno og sidstnævnte Havn holdt en afrikansk Sørøver ind paa det Skib, der førte Holberg og hans fyrretyve Medpassagerer, men til alt Held gav han sig først ilag med dets Ledsager, og under Kampen mellem disse to saae Holbergs Skib sit Snit til at slippe bort. I Begyndelsen af Affairen, da Skibet blev gjort klart til Forsvar og alle Passagererne bevæbnede, var Holberg yderst altereret af Skræk, men »da den første Hede var overstaaet«, kom han til Besindelse igjen; han giver i sin Levnetsskildring en meget anskuelig Beskrivelse af Situationen: »De italienske Fruentimmer satte da al deres italienske Blufærdighed til Side og kom flyvende ud af Kahytten med Haaret om Ørene. Al deres Bestandighed havde de tabt, og man kunde saagodtsom se den visse Død afmalet paa deres Ansigter. De gik og tudede, saa man kunde høre det langt borte, indtil omsider Skibsfolkene talte til dem, at de skulde holde op med saadan Adfærd, som ikke kunde hjælpe dem noget; de holdt vel ogsaa op at skrige, men de bleve dog ved at gaa og vriede deres Hænder og bestormede Himlen med dybe Suk. Munkene vare ikke mere modige end Fruentimmerne, thi endskjøndt al deres Lærdom er en stedsevarende Prædiken om Døden, viste de dem dog ligesaa bedrøvede og bange derfor som de Andre. Nogle af dem laa paa Dækket og raabte paa deres Helgene, Andre slog sig selv i Hovedet, og det var umuligt, at al denne Klagen og Graad kunde stilles, ihvormeget at vi Andre baade bad dem og skjændte paa dem derfor. Dersom min Herre havde seet mig saa udtæret, som jeg var af den langvarige Sygdom, saa at jeg neppe kunde hænge sammen, med min Kaarde ved Siden, da jeg stod i Ordre de Bataille paakaldende St. Anthonium ligesaa stærkt som de Andre, skulde han udentvivl have leet sin Mave itu.« Fra Civita Vecchia vandrede Holberg til

Rom og blev her Vinteren over, stadig plaget af Feberanfaldene. I Rom. De Studier af historisk og særlig kirkehistorisk Art, han havde tænkt sig at skulle dyrke her, vanskeliggjordes ham højlig paa Grund af det Forbud mod Udlaan fra de offentlige Bibliotheker, der omfattede den største og betydeligste Del af denne Litteratur; til Gjengjæld fik han saameget mere Tid til at sætte sig ind i Roms Historie og anskueliggjøre sig den ved et fortroligt Bekjendtskab med dens efterladte Mindesmærker, som han ivrigt studerede under sine idelige Strejftog i Byen og dens nærmeste Omegn. Ogsaa »hvorledes man skal føre sin Økonomi i Rom«, satte Holberg sig ind i: han kjøbte Gryde og Potter og kogte selv sin Mad, alt imedens han havde »staaendes ved Ilden Pen og Blæk og havde Bogen i den ene Haand og Grydeskeen i den anden«, under hvilken Kombination af Sysler han jo stundom maatte gjøre den Erfaring, »at det ikke var let at baade koge og filosofere paa eengang«. Ved Nyaarstid fik han til Husfæller en italiensk Skuespillertroupe, som holdt Prøver til langt ud paa Natten paa en Komedie af et lignende Indhold som Molières »Doktoren imod sin Villie«; vi anføre dette, fordi det er det første Sted i sit Levnetsløb, hvor den tilkommende Skuespildigter nævner Noget, som staaer i Forbindelse med Theatret, og det endda kun for at beklage sig over, at »Gøglerne« plagede ham om Natten og forstyrrede ham i hans Studeringer om Dagen. Fra hans Ophold i Paris forekommer der ikke nogen eneste Bemærkning om det franske Theater.

Sidst i Februar forlod Holberg Rom og vandrede til Florens, derfra over Apenninerne til Bologna, over Parma og Piacenza til Turin, en By, der tiltalte ham meget, og hvis Beskrivelse giver os et Indblik i hans og hans Tids Smag for Arkitektur: »Turin er den allersmukkeste By, jeg nogentid har seet. I den Del af Staden, som kaldes den nye og indbefatter den halve Del af hele Byen, ere alle Husene saa nette og velproportionerede, saa at man ikke skulde sige, at det var Huse, man saae, men snarere, at det var et helt stort og langt Palais; thi Husene kan man ikke kjende fra hinanden uden alene ved Tegnene eller Opskriften over Dørene.« Over Alperne drog han ind i Savoyen, og ved Omtalen af dette Land supplerer Holberg sin nys citerede Kunstbetragtning med en Udtalelse om Naturen, ikke mindre karakteristisk for en Tidsalder, der endnu stod fjernt fra den langt senere fødte romantiske Natur-

betragtning: »Endskjøndt Landet er klippefuldt og fælt at se til, er der dog mange smukke Stæder og Byer deri.« Tilfods naaede Holberg Lyon, hvorfra det var hans Hensigt at tage ad Flodvejen til Paris; men for at drive sin stadige Rejsefælle Feberen paa Flugt fulgte han nogle Rejsendes ivrige Raad og drak sig om Aftenen en saa grundig Rus, at han næste Morgen var helt forstyrret i Hovedet og ikke at formaa til at gaa ombord, saa Skibet sejlede fra ham og han atter maatte tage Foden paa Nakken og vandre til Paris, »hvor hverken min Værtinde eller mine Venner kunde kjende mig, dels over det jeg var bleven saa brun i Ansigtet som en Morian, dels over den Fedme, jeg havde lagt mig til; thi da jeg rejste til Rom, var jeg saa mager, at man kunde se igjennem mig, og nu kom jeg tilbage til Paris saa tyk som en Borgemester. Saaledes er en idelig Motion højst tjenlig for min Sundhed; paa denne hele Rejse, ihvorvel jeg havde min Feber at drages med, kunde jeg dog æde som en Hest, saasom jeg ved den idelige Gang blev altid hungrig«. En Maaned blev Holberg i Paris og brugte en Kur mod Feberen, men uden Nytte. I Amsterdam blev han derimod af med den uden Doktor og Medikamenter. Han blev bedt i Selskab hos en Ven, hvor der blev musiceret, »og da de præsenterede mig et Instrument, fordrev jeg den hele Dag i Musik og Fornøjelse indtil den mørke Nat, da jeg forlod dette Kompagni og forføjede mig hjem og ventede Dagen efter som sædvanligt paa min Feber; men da fornam jeg, at den udentvivl maatte være løbet hjem til Italien igjen, hvor den var kommen fra, ikke heller fandt jeg derefter noget Anstød deraf, uden at jeg paa de Dage, jeg plejede at plages af den, fandt en liden Mathed i Legemet. Saaledes blev jeg da kureret ved Musik, da al Medicin ikke kunde hjælpe«. Tilsøs tog Holberg til Hamborg og derfra over Land til Kjøbenhavn, hvor han maa være ankommen ud paa Sommeren 1716.

I Paris.

I Amsterdam.

Endnu samme Aar udgav han det retsfilosofiske Skrift »Introduktion til Natur- og Folkeretten« og lagde ved det klart for Dagen, baade hvor livligt og underholdende han kunde behandle selv slige strengt videnskabelige Emner, og hvor tidligt han havde Øjet aabent for de af de Lærde hyppigst oversete nationale Sider af en saadan Fremstilling, idet han her inddrog den danske og norske Lovgivning under sin Undersøgelse istedetfor, som sine Forbilleder, at holde sig udelukkende til Romerretten. Skriftet

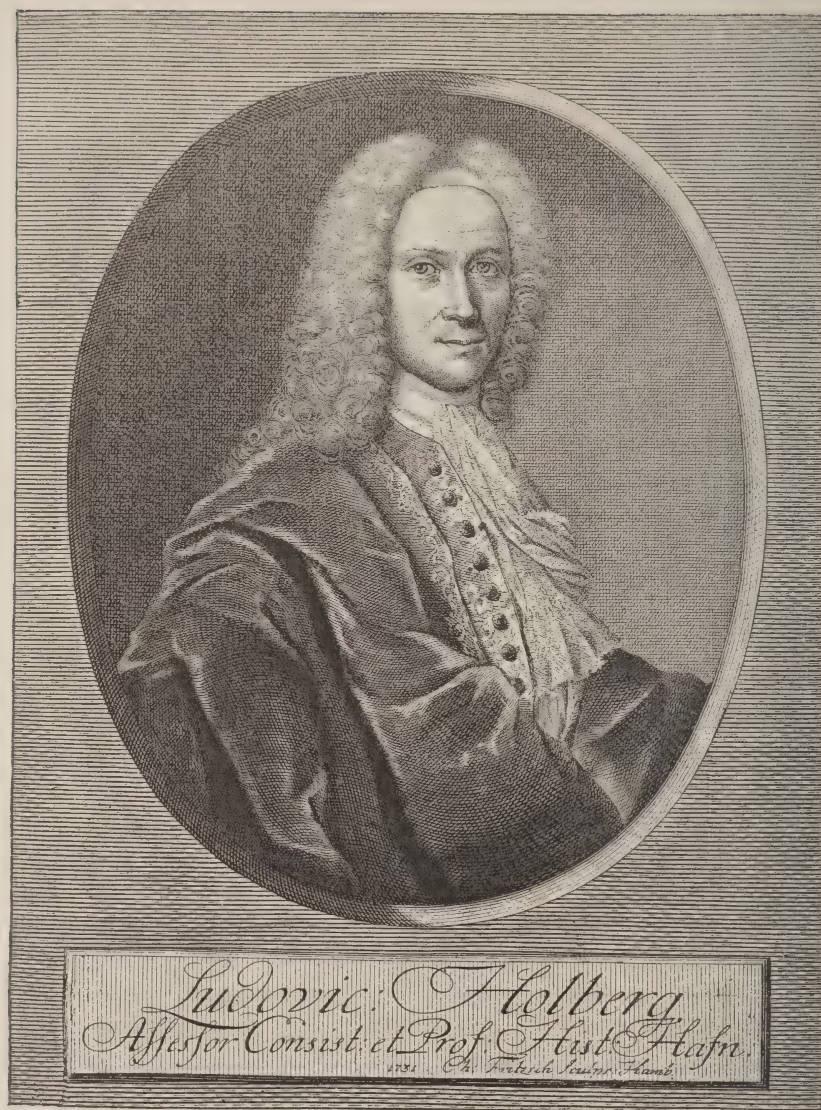
Introduktion til Natur- og Folkeretten.

blev senere omarbejdet, udkom i flere Oplag og oversattes paa Tydsk; men det var først efter endel Aars Forløb, det naaede en saadan Anseelse og Udbredelse; ved sin Fremkomst fandt det ikke stor Afsætning og hjalp derfor ikke til at forbedre Forfatterens meget tarvelige Kaar. I Slutningen af Aaret 1717 blev der omsider et Professorat ledigt, men i — Metafysiken, den sublimeste Del af den filosofiske Tænkning og altsaa endnu mere utilgængelig for Holbergs intellektuelle Konstruktion end Filosofien i Almindelighed, som han dog etsteds i sin Levnetsbeskrivelse frimodig erklærer sig ganske uskikket til at fatte: »Jeg kunde vel endelig bringe en Syllogismus tilveje, men af en Slumpelykke; thi enten den var i Barbara eller Elisabet skal jeg ikke meget sige*). Jeg havde og nok hørt, at der var Noget til i Verden, *Philosophia Instrumentalis* kaldet, hvor Logica og Metaphysica fører Regjeringen; men denne havde jeg aldrig havt noget med at bestille. Thi jeg tilstaaer rent ud, at jeg ikke endnu veed, hvormange *Prædicamenta* og *Prædicabilia* Logica udi Ufreds Tider kan føre i Marken, hvad Kunster og Machiner man skal bruge til at bestorme et Cathedra, eller hvad Kanoner man bruger at beskyde en Præses med. Jeg har tidt havt isinde at ville anvende nogle Dage derpaa, men aldrig endnu har jeg været saa lykkelig, at jeg har faaet Tid dertil. Men dette maa min Herre ikke lade sig mærke med for Nogen, thi hvis denne min Ignorance blev bekjendt, vilde jeg blive foragtet af alle Scholasticis. Thi jeg er i Philosophia Instrumentali ganske vankundig, naar jeg undtager Instrumental Musik, som og nogenledes kan kaldes en Part af Filosofien.« Det er altsaa let at forstaa, at den nu ledigblevne Lærestol var den, Holberg vilde have valgt sidst af alle, hvis det var kommet an paa hans egen Bestemmelse; men det kom det netop ikke, og vilde han overhovedet ind paa den videnskabelige Embedsbane, maatte han foreløbig overtage Rollen som Philosophus imod sin Villie. Han indrømmer selv, at hans Indledningsforedrag til Metafysikens Ære maatte forekomme alle dens sande Elskere mere som en Ligtale end som en Hylding. »Men da den havde

Professor i Metafysik.

---

*) Lærebøgerne i Logik betegnede i den »første syllogistiske Figur« en »generel« Bekræftelse ved Bogstavet A, en dito Benægtelse ved E, en »partikulair« Bekræftelse ved I og en dito Benægtelse ved O og opstillede som Hjælp for Hukommelsen fire Ord med en af disse Vokaler fremtrædende i hvert, nemlig: *Barbara, Celarent, Darii, Ferio.* Idet Holberg nævner den første af disse logiske Rubriker, lader han skjemtende Ideassociationen føre til et andet kvindeligt Navn som den næste i Rækken.

Det ældste Portrait af Holberg,

»Medlem af Konsistorium og Professor i Historie i Kjøbenhavn« 1731. Titelkobber til 1. Udg. af Danmarkshistorien.

været under mig i Trældom i to Aar, blev den omsider sat paa fri Fod igjen«, tilføjer han; 1720 blev han nemlig Professor i de gamle Sprog og Veltalenhed og kort efter Medlem af Konsistorium. Hvad forøvrigt Holbergs akademiske Løbebane angaaer, kan det allerede her anføres, at han 1730 blev Professor i Historie, 1735 var Universitetets Rektor og fra 1737 til 1751 dets Kvæstor. Professor i Historie.

Kun i Forbigaaende nævne vi den litteraire Fejde, Holberg i sin Professorværdigheds første Tid havde med Slesvigeren Andreas Hojer, der i en Fortale havde brugt nedsættende Udtryk om de danske Historieskrivere og Nationens historiske Sands i Almindelighed; paafaldende skarpt tog Holberg til Gjenmæle mod dette Udfald, der ogsaa ramte ham for hans »Introduktions« Vedkommende, og han brugte ydermere den for vor Tids litteraire Moral højst paafaldende Fremgangsmaade, at lade sit Angreb fremtræde under et Pseudonym, som var en endnu levende Persons, den berygtede Student Poul Rytters (S. 299) borgerlige Navn. Denne litteraire Polemik under et paataget Navn, denne hvasse og vittige Imødegaaelse af »Tydskerens« Overgreb, danner i visse Maader Overgangen til Holbergs frie Satiredigtning og har vistnok, ham selv ubevidst, forberedt ham til den nærmeste Fremtids Gjerning. Polemik med Højer.

Hvad der ellers har ført Holberg hen mod den komiske Poesi, gjør han ikke Regnskab for paa anden Maade end ved en Ytring om, at »man fornøjes ved Forandring paa Studeringer, ligesom Jorden ved Forandring af Sæden«. Hidtil havde han anvendt al sin Tid paa Jura, Historie og Sprog og havt saa liden Sands for Poesien, at han »ikke engang kunde finde ringeste Fornøjelse i at høre det allerzirligste Vers«. »Jeg var allerede tredive Aar gammel, førend jeg nogentid tog mig fore at skrive et Vers, omendskjøndt jeg levede paa et Sted, hvor der er saa god Forraad paa Poeter som paa Fluer i September Maaned.« For ikke altid at være en ledig Tilhører, gav han sig til at skrive en Satire, som han selv kalder en Efterligning af Juvenals sjette, men som i sin hele Udførelse er saa selvstændig, at det egenlig ikke er Andet end selve Impulsen, Holberg kan siges at have modtaget fra den romerske Satiredigter.

Dette Holbergs første poetiske Arbejde, som imidlertid ikke blev udgivet før nogle Aar senere sammen med fire andre Skjemtedigte, har til Titel: »Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig«. Den Første Satire.

nærmeste Gjenstand for Satiren er altsaa det mellem en gammel Mand og en ung Pige paatænkte Ægteskab, hvis Farer og Ulemper for den førstnævnte Part Digteren udmaler, medens hans Skjemt nu og da ogsaa rammer de ægteskabelige Misèrer i Almindelighed. Tonen er paa sine Steder meget fri, og tildels paa Grund af Digtets ringe Omfang lægger man mere Mærke til de her forekommende Platheder, end hvor disse i Holbergs senere Arbejder ere spredte over et større Rum. Paa adskillige Steder møde vi Themaer, som lejlighedsvis komme igjen i Komedierne eller ere blevne udførte videre i dem. Om en Replik i »Pernilles korte Frøkenstand« minder saaledes de Vers, hvori Poeten forestiller sin Ven, at denne dog endelig maa være paa det Rene med, at det ikke er hans Person, men kun hans Penge, som kan bevæge en ung Pige til at ægte ham:

Om mig betroet var din Vielse at gjøre,
jeg ej Betænkning tog, slig Formular at føre:
Jeg spørger Eder ad, Pernille! om I er
af Hjertens Grund beraad, med dennes Læddiker
at gifte Eder, med Jens Larsens Guld og Kroner,
med anden gangbar Mønt og Obligationer.

At Magdelone i »Den honnette Ambition« maa paatage sig Skylden for sin Mands Rangsyge, er en dramatisk Udformning af det Raisonnement, Poeten anstiller som en Forklaring af sin Vens Giftermaalstanker:

Men hør, en Herlighed jeg Dig vil dog fortælle,
som Du kan nyde ved en saadan Ægtefælle:
Du gaaer frugtsommelig jo med en *Characteer*,
Du frygter, at man din Ærgjerrighed beleer;
med saadan Lejlighed jeg haaber, Du saa mager,
at din Pernille Skyld for Saadant sig paatager.
Du sige kan: jeg blev Jens Larsen for min Part,
ej Titel skjøtter; men man kjender Kvinders Art,
man Fruentimmer maà i slige Sager føje,
de unge Koner ej med deres Stand sig nøje:
Pernille Larsens, det er jo saa gammeldags,
nej, Frue og Madam samt andet saadant Slags
det haver anden Art, det udi Øret klinger.
Siig, Du har ingen Ro for hende, hun Dig tvinger;
saa gjør de fleste Mænd, de saa besmykke sig,
for den Post Kvindekjøn dem er umistelig.

Holberg fortæller, at han, faa Dage efter Tilendebringelsen af denne Satire, viste den til en af sine Venner, som gav ham det Vidnesbyrd, at han havde »en god Gejst«, men tillige paaviste, at han »ikke vel havde iagttaget Reglerne« (ligesom Jakob Berg, hvis Vers Broderen Erasmus erklærede for »materialiter ypperligt«, men formaliter mangelfuldt). Holberg gav sig da til at øve sin Pen paa nogle mindre Arbejder; da dette var gjort, fortæller han videre, »tog jeg mig fore at skrive det bekjendte komiske Poema, som

endnu læses og opregnes saagodtsom udenad baade af Svenske og Tydske, hvilke af Begjærlighed til at læse dette Vers har lagt sig efter det danske Sprog«: Heltedigtet **»Peder Paars«**.

Det første Hefte af **»Peder Paars«** udkom i November 1719 under den udførlige, om Datidens Gadeviser mindende Titel, som omstaaende Aftryk gjengiver. Det indeholder Digtets første Bog, altsaa Skibbruddet paa Anholt, Skildringen af Øens Statsforfatniug, Episoden med Universitets-Disputatsen, Feltslaget og Skipper Børres Forræderi, Fredslutningen, Krigsretten og Kokkens Exekution, det natlige Spøgeri, Krigen mellem Fogden og Peder Paars, Sidstnævntes Tilfangetagelse og Fogeddatterens Forelskelse i ham; sidste Side ender med følgende Anmærkning: »Hvorledes Peder Paars, som en Jason, ved Jomfruens, som den anden Medeæ, Hjælp kom fra Øen, derom skal tales i en anden Bog, saa snart jeg kan faae tilstrækkelige Dokumenter derom.« Heftet indledes med en »Fortale til Indbyggerne i de Nye Boder«, tll hvilke Hans Mikkelsen anbefaler »denne sandfærdige Vise om Peder Paars« som en bedre og nyttigere Læsning end de mange daarlige Viser, de daglig give Penge ud til (se S. 129), thi »af denne store Heltes Exempel kan man lære, hvorledes man skal skikke sig udi Kors og Modgang og tilligemed opmuntres til Dyd og Tapperhed«. Efter denne Henstilling følger Just Justesens »Fortale til den skjønsomme Læser«, hvori det fremstilles som Skriftets Opgave, foruden »at raillere med de mange Viser, som af gemene Folk her blive læset med saa stor Begjærlighed«, endvidere at »skjemte med prægtige Heroiske Vers«, til hvilket Øjemed det hedenske Gude-Apparat er bragt i Anvendelse; thi »sandelig, naar man tager af Homero og Virgilio Guder og Gudinder og det, som man kalder Merveilleux, er det Øvrige meget mavert, nemlig tvende Mænds Rejse fra een Sted i den Midlandske Sø til den anden.« Derimod har det ingenlunde været Autors Hensigt at satirisere over Nogen i Særdeleshed, end ikke over Anholts Indbyggere, »som for hundrede Aar siden*) ikke gave sig ud for de største Helgene«; thi »Poeten er saa stor Hader af plumpe Satires, som han er en Elsker af saadan Slags Skjemt, som findes i dette Skrift«. Peder Paars.

Kort efter første udkom anden Bog af »Peder Paars«, omhandlende Episoderne med Heltens Søvngængeri og gamle Gunilds Mistydning deraf, samt hendes Kamp med Jens Blok, men endnu ikke den bebudede Skildring af Paarses Flugt ved Fogeddatterens Hjælp. Dette Hefte vakte ikke mindre Opsigt, end dets Forgænger havde gjort: Alle talte om denne ligesaa uventede som usædvanlige Digtning, Alle maatte læse den, og en stor Mængde af Læserne forargedes over den, fandt dens Satire hensynsløs, usømmelig og samfundstruende, dens Forfatter foragtelig og strafværdig; man saae sig selv paa det mest Nærgaaende givet til Pris for en persiflerende Fremstilling og overleveret til Offentlighedens raa Latter, eller man udpegede med geskjæftig Nyfigenhed de dels velkjendte, dels hidtil ganske ubekjendte Personer, paa hvem Satirens enkelte Træk skulde sigte, hvilket avlede saameget større Bitterhed paa den ene, saameget plattere Hoveren paa den anden Side, som Samfundet jo kun var lille og spidsborgerligt. Den, der først tog til Gjenmæle mod Satiren, var den ellers paa andre litteraire Omraader velbevandrede Etatsraad Fr. Rostgaard, og baade var hans Anke i højeste Grad alvorlig og

*) Handlingen i »Peder Paars« angives at foregaa »tre Aar for Kalmar-Krig«, altsaa 1608.

En Sandfærdig

Ny Viise

Om

Peder Paars

Som giorde en Reyse fra Cal-
lundborg til Aars/

Skreven til Lægedom/ Trøst og Husva-
svalelse for alle got Folk/ som lide Kaars og
Modgang her i Verden/

Af

Hans Mickelsen

Borger oc Indvaaner i Cal-
lundborg /

Med skiønne Anmerkninger neden under
efter den ny Maade /

Siunges efter den Melodie:
Arma virumqve cano &c.
Eller som den gamle Østerlandske Viise
Ἄνδρα μοὶ ἔννεϖε Μȣ͂σα &c.
Klinger vel til alleslags Instrumenter, i sær
til Hackebræt eller Lire.

Trykt i dette Aar.

Facsimile af Titelbladet til 1. Bog af »Peder Paars«. 1719.
Efter Originalexemplaret i det St. kgl. Bibliothek.
(»*Arma virumque cano*« er Begyndelsen til Virgils Æneide, »Ἄνδρα μοὶ ἔννεπε Μοῦσα« til Homers Odyssee.)

han selv som en Hoffet nærstaaende Mand (gift med en uægte Datter af Dronningens Fader) tilsyneladende istand til at give den forøget Vægt. I en til Kongen i Decbr. 1719 indgiven Klage paatalte han som Ejer af Anholt den haanlige Omtale, der var bleven Øens Beboere og Embedsmænd til Del i »Peder Paars«, i hvilken »skammelige Paskvil og Skandskrift« de vare blevne fremstillede som »Røvere og Røverhunde«; men ikke nok hermed: det forargelige Digt indeholdt, som det godtgjordes ved Citater — med hvis Paavisning den lærde Gram havde været Rostgaard behjælpelig — en Række af »usømmelige og bespottende Expressioner imod Universitetet, Rektor, Biskoppen og andre Professorer, ja imod den kristelige Religion og Guds hellige Ord, samt nogle Poster, som mærkeligen præjudicerer den høje Øvrighed og de af den satte Love og Anordninger«, af hvilke Grunde Rostgaard indstillede til Kongen, »om ikke saavel den rette Autor som Bogtrykkeren og den, som Skriftet forhandler, burde efterforskes og tilrettesættes, Skriftet være forbudet og konfiskeres, indtil Auctor opledes, og de Exemplarer, som kunde paagribes, efter Loven til Auctors velfortjente Beskæmmelse af Bøddelen opbrændes; hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang og hellere at anvende deres Tid og Arbejde paa Noget, som kan tjene baade Andre og dem selv til Ære, end paa det, som er fraværende, uskyldige og tro kongelige Undersaatter til Beskæmmelse«.

Det var truende Skyer, der trak op over den ukjendte Forfatters Hoved; men Jupiter udsendte intet Lyn. Traditionen vil vide, at Frederik IV. lod sig Digtet forelæse og morede sig over det; Kjendsgjerning er det, at Statsraadet i Februar 1720 afgav følgende Resolution: »Konseillet finder ikke, at dette Skrift bestaaer af Andet end lutter fingeret Skjemt, som hellere kunde bleven udeladt end skreven; men som ikke fornemmes, at Professores besværge sig, at Noget i Bogen er anført, som enten toucherer dem eller Universitetet eller strider imod Religionen, saa kan Konseillet ingenlunde bifalde Rostgaards Mening, at det skulde meritere saadan Ressentiment eller saa høj Straf.«

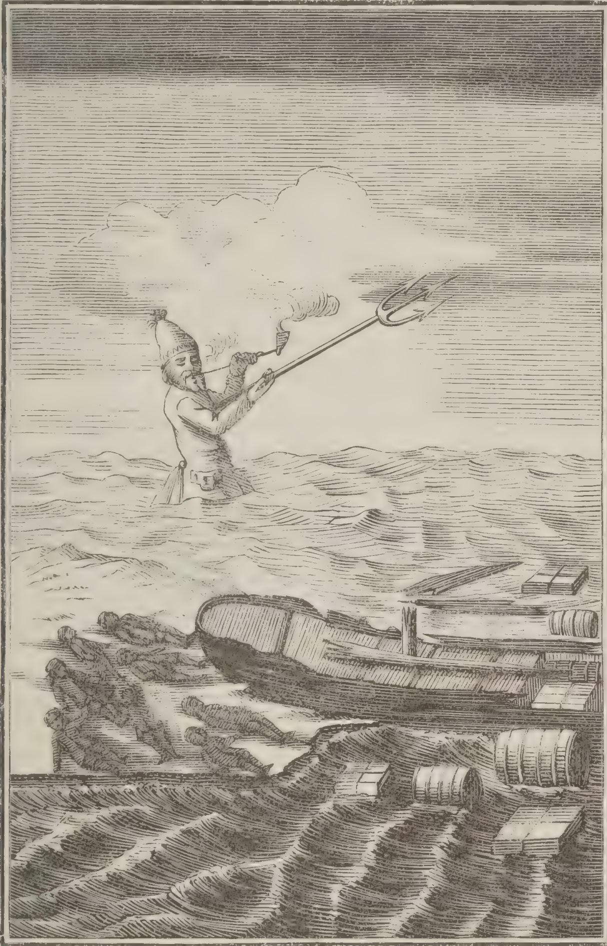
Tredie Bog af »Peder Paars« udkom først, efterat dette Uvejr var drevet over, og Hans Mikkelsen hentyder i sin Fortale til Forsinkelsen, idet han siger: »Jeg har for to eller tre Maaneder siden kunnet lade denne tredie Bog komme for Lyset, men er derfra bleven afskrækket, saasom jeg har fornummet, at en Landsbydegn har udi et haardt Skrift ivret sig saameget mod denne Historie, hvilket er saameget des farligere, efterdi det godt Folk kan lettelig indbilde gemene Almue, at naar man skjemter med en Degn, som det høje og vigtige Embede er betroet at sige Amen udi Kirken, man da nødvendig ogsaa skjemter med Religionen.« Hvad de øvrige mod Fortællingen rettede Besværinger angaaer, har Hans Mikkelsen anmodet Just Justesen om at imødegaa dem, »saasom han er en lærd Mand, der udi sin Ungdom adskillige Gange har responderet med stor Berømmelse og derforuden fører en hvas Pen«. I den derefter følgende anden Fortale udfører Just Justesen da dette Hverv i sin »Betænkning over Peder Paarses Historie«. Han gjør opmærksom paa, at »jo mer generaliter man moraliserer, jo mindre kan det kaldes Satire«, og hævder netop en saadan almindelig moraliserende Karakter for »Peder Paars«, hvilket gjøres end tydeligere ved en Sammenstilling af dette Digt med Boileaus »*Lutrin*« (som har givet Holberg Ideen til den akademiske Disputation i første Bog); thi ligesom Boileau er en urban Forfatter i Jevnførelse med Oldtidens hensynsløse Satirikere, »saa at, naar man ligner hans Værk med Juvenalis, saa er det at anse som et fint Morale mod plumpe Skandskrifter«, saaledes

er atter »Peder Paars«, der kun »giver Karakterer paa en og anden ringe, urimelig Person, som kan findes saavel paa andre Steder som her«, et uskyldigt Skrift i Sammenligning med »*Lutrin*«, som »haver en partikuliere Materie og gjør ligesom en Komedie over Bispen udi Paris og *Chanoines de N. Dame*, som er en delikat Ting at røre ved i Pavedømmet« — »jo mere special, jo mere satyrisk«. Og idet Defensor dernæst betragter den forskjellige Modtagelse, der bliver et Skrift til Del, alt eftersom det har Skjemt eller Alvor til Indhold, bemærker han: »Udi de sidste forestilles Fejl og Lyder selv, men udi de første afmales de under en eller anden fingeret Person. Nu er det ingen Skribent muligt, hvorvel hans Forsæt aldrig er at røre Nogen *in specie*, at han jo dog træffer Ens Karakter mer end en Andens, hvilket giver adskillige Folk Anledning til at tænke: Mon han ikke mener mig? Mon han ikke sigter paa Dig? Nu er det og aldrig saa, at jo Autor, hvor uskyldig han har levet i Verden, kan have sine Uvenner. Disse glemme ved saadan Lejlighed ikke at kaste Olie udi Ilden og ophidse de Første til at forfølge Autorem og bestyrke dem udi den falske Suspicion, de have fattet. Saa gaaer da Krigen an. I deres Manifester blive aldrig indførte deres rette Motiver, men der tages Anledning af Andet, og glemmes da aldrig at bruge Guds hellige Navn. Saa er det gaaet denne gode Autor.«

I tredie Bog skrider Handlingen videre med Skildringen af Nilles Elskovsnød, Marthes Underhandling med Paars, dennes Vaklen mellem Troskaben mod Dorothea og det fordelagtige nye Tilbud, Peder Ruuses Argumentation til Fordel for dette sidste, Venus' Indskriden i Faveur af den første Kjærlighed, Paarses Forræderi mod Nille ved at forlade Øen uden hende paa den af Marthe rustede Jagt, den Forladtes Klage og endelig Avinds Alliance med den hos en Klokker trufne Søvngud, der overvælder Anders Styrmand og derved faaer Skibet bragt ud af den rette Kours. Den for »Peder Paars« i Mellemtiden vakte yderligere Opmærksomhed skaffede dette Hefte end større Afsætning end dets Forgængere, og den Popularitet, Digtet havde forstaaet at skaffe sig, fik et meget talende Udtryk i den Omstændighed, at den industrielle Bogtrykker Jochum Wieland udenvidere foranstaltede et Eftertryk af de tre udkomne Bøger. Formodenlig af denne Grund udgav Holberg ikke Digtets fjerde og sidste Bog særskilt, men i Forbindelse med det tidligere Udkomne og med en Tilføjning til 3. Bogs 3. Sang; denne første fuldstændige — af Holberg kaldet den tredie — Udgave af »Peder Paars« har til Titel: »Peder Paars, *Poema Heroico-comicum* af Hans Michelsen«, 1720. Den er udstyret med Illustrationer og ledsaget af et quasi-historisk Apparat til Bestyrkelse af Fortællingens Paalidelighed, til Støtte for hvilken der jevnlig henvises til bestemte Pagina af Hans Mikkelsens Kildeskrifter: Paarses Dagbog med Peder Ruuses Fortsættelse, Anders Styrmands Sø-Journal, Jens Bloks Beskrivelse af Øen Anholt, Tydske Jochums Beretning om sin Tidsalders Begivenheder, Gamle Gunilds Liv og Levnet, beskrevet af Christen Stork, samt en i Manuskript forefunden gammel Kallundborgs Krønike.

Holberg kaldes i en vis Betydning med Rette »den danske Litteraturs Fader«; i samme Betydning maa da »Peder Paars« betragtes som vor Litteraturs Førstefødte, og det er af denne Grund, der her er gjort forholdsvis saa udførlig Rede for Digtets Udgivelseshistorie. En nærmere Betragtning af dets Art og Indhold skal nu søge at forklare Grundene baade til den Opsigt og til den Uvillie, dets Fremkomst vakte.

»Peder Paars« frembyder to Hovedsider for Betragtningen: den er en litterair Parodi og en almen Satire. Gjenstanden for den litteraire Parodi er det antike Heltedigt og dets moderne Efterabelser. Beundrere af Holberg, hvem det syntes at være en Forringelse af hans Storhed, om de maatte tilskrive ham nogen Mangel Peder Paars som litterair Parodi.

De allesammen laa fast ligesom i Dvale ...
1. Bog 2. Sang.

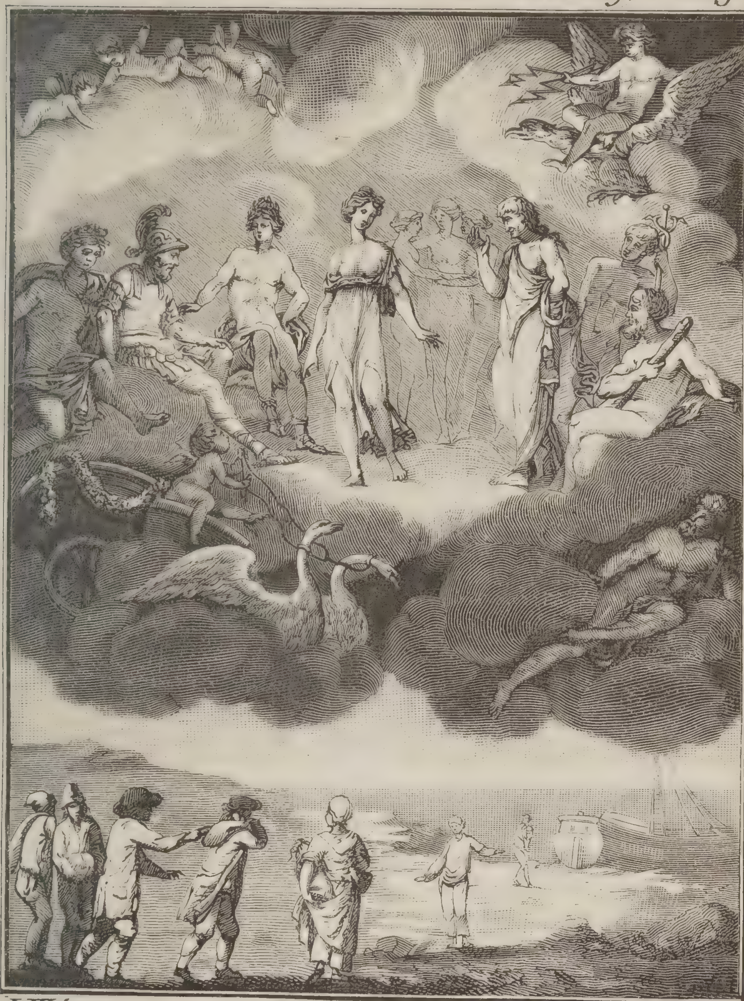
Illustration af »Peder Paars« 3. Udg. 1720.

paa Sands for Oldtidsdigtningens ophøjede Egenskaber, have villet bestride denne Tendens hos »Peder Paarses« Forfatter. Men dette er ligesaa urigtigt som uhistorisk. Selv om ikke Digtets hele Anlæg og Udførelse bestandig pegede tilbage til de antike Forbilleder, have vi Holbergs *alter ego* Just Justesens Ord for, at »dette

Poema er tildels skrevet for at skjemte med den hedenske Theologi«. I Betragtningen af denne, af den græske og romerske Mythologi og den deraf udsprungne klassiske Digtning, stod Holberg omtrent paa samme Trin som hele sin lærde Samtid; om han end ikke som den fortabte sig i Drøftelsen af grammatikalske og antikvariske Undersøgelser, var det dog kun en konventionel Ærbødighed, han viste den antike Poesi: af dens Aand var han uberørt og maatte vel endog betragte den som en, en »fornuftig Tidsalder« uværdig Overtro og Barnagtighed. Han »læste vel undertiden latinske Vers, men ikke uden naar han blev tvungen dertil«, og da »ikke saameget for den Fornøjelse, han havde deraf, som for at profitere af det latinske Sprog«; som et kvikkere Hoved og en modigere Natur end de Fleste af sine Samtidige tog han Bladet fra Munden og udtalte, hvad de Andre tænkte i deres stille Sind, men undgik selvfølgelig alligevel ikke den Beskyldning for Profanation, der ledsager ethvert Brud med Konventionen. Han anlagde sit Digt med Handlingen i Æneiden som Forbillede, og om han end ikke fulgte det ret længe, bevarede han dog det hele Gude-Apparat med dets Indgriben i de jordiske Begivenheder, efterlignede Homers og Virgils vidtløftige Skildringer og Omskrivninger og ledsagede helt igjennem disse Udmalinger og Lignelser med Henvisninger til de tilsvarende Parallelsteder hos de klassiske Forfattere. Ved Modsætningen mellem denne olympiske Verden med dens pathetiske Sprog og Digtets plebejiske Personligheder med deres lave Interesser opnaaer »Peder Paars« en af sine komiske Virkninger.

Peder Paars som Samfundssatire.

Men denne er ikke den væsenligste. Hvad Holberg først og fremmest tilsigtede, var en satirisk Belysning af sin Samtids Forkertheder. Fra sine Udenlandsrejser, der paa Grund af hans ejendommelige Maade at færdes paa havde bragt ham i Berøring med en Uendelighed af Forhold og Personer, var han vendt tilbage til det snevre hjemlige Samfund, udrustet med en Maalestok for dets Kulturhøjde og med den Evne til Sammenligning, som er det bedste Værn mod al Hensynken i orthodox Tilfredshed med det Bestaaende, af Vanen Hævdede. Hvad hans opladte Øje saae, naar han kastede Blikket rundt i sin Kreds, var et Samfund, der i alle Henseender stod langt tilbage for Kulturlandene i Fremskridt og aandelig Frihed, en Stagnation, der havde antaget det selvtilfredse Filisteris forstenede Form. Mod denne rettede han da sin Satire: den skulde stede Filisteriet tildoms, gjøre det Forstenede flydende igjen. I sine Komedier bringer Holberg to Slægter paa Scenen, den gamle og den unge, og hvorvel hans Sympathi mest er paa den Sidstes Side, harcellerer han dog jevnlig ogsaa dens Udskejelser og Latterligheder. I »Peder Paars« har han overvejende den gamle Slægt for Øje; den repræsenterer for ham den døde Tradition, den Kultur, der engang har havt Livets Ret, men hvis sjælløse Skal er bleven tilbage langt ud over Tiden og nu tynger Udviklingen som en død Vægt, den maa slæbe med sig. Under Filisteriets Rubrik lade saa at sige alle Figurerne i »Peder Paars« sig indordne, saameget mere som de ere hentede fra Provindslivets stillestaaende Tilværelse. Allerede i første Sang opruller Anholtmandens Personalbeskrivelse en sand Filister-Idyl: Indbyggerne paa den herlige Ø roses som de, der »lever kristelig og nærer sig af Vrag«; Fogden er en ærlig Mand og røgter sit Dommerembede med ligesaa stor Retfærdighed som Mildhed: tre Personer, der havde myrdet og plyndret en Skibbruden, dømte han ifjor til at være Tremarksmænd, »dog skulde Dommen være dem ej til Præjudits paa gode Navn og Ære«; Troen er ren og pur og har været saa fra Arilds Tid, thi Fogden taaler intet nymodens Sværmeri, og navnlig var han nidkjær til at forbyde den for endel Aar siden opkomne kjætterske Lære, at Beboerne ikke havde Ret til at tilegne

Hvor vil ſaa tilig hen den ſucker-ſøde Frue,
Tør hun vel vove ſig ſaa tyndklæd af ſin Stue?

Illustration af den 1772 »ved et Selskab« udgivne Kvartudgave af »Peder Paars«.
Tegnet af Wiedewelt. Stukket af Clemens.

sig de opdrevne Vrag; Præsten præker og døber godt og er desuden en lærd Mand, der vel ikke har nogen Bibel, men til Gjengjæld herlige Postiller med Kobberstykker i; Degnen er ikke ulærd, han støber skjønne Voxlys og skulde vel endog kunne døbe Børn, om det forlangtes; beklageligt er det kun, at der mellem disse to udmærkede Mænd er opstaaet en, som det synes, uforsonlig ritualistisk Trætte, idet Præsten forlanger af Degnen, at han skal folde sine Hænder, naar han læser Bønnen i Kordøren, hvilket Degnen haardnakket nægter at gjøre, efterdi det ikke er med Gebærder, man skal dyrke Gud. I Digtets videre Gang passerer en lang Række Filistre Revue forbi Læseren, snart som Deltagere i Handlingen, snart som episodiske Figurer: de tre lærde Filologer, der skamslaa hverandre under Disputen om, i hvilken Legemsdel Venus blev saaret i den trojanske Krig; Peer Iversen, der er meget lærd, »thi han sig børster ej, sig aldrig Haaret kæmmer, som ret grundlærde Folk hel nøje ta'er iagt«, og der »holder det for Synd, paa Modersmaal at skrive«, at ikke Haandværksfolk og Bønder skulle blive for lærde; gamle Gunild, der holdes for at kunne kurere bruddet Ben med Spyt, forgjøre Folk og ride i Luften paa et Kosteskaft, men har en til Rædsel grændsende Respekt for Tyrken og Paven; Barberen Jens Blok, der kan danne sig en Mening om en Bog alene ved at læse Fortalen og som Læge »bruger eet Slags Kur for Heste, Fæ og Folk«, saa at han menes at have udfundet det saakaldte *Universale* i Medicinen; »Spitzborgeren« i den jydske Kjøbstad, der vil banke sin Søn af Patriotisme, fordi han har skrevet det udanske Ord »Franco« udenpaa et Brev; Byskriveren Lars Hick, »som orthografisk var« i den Grad, »at han Materien kun agtede hel føje« — *e tutti quanti!* Forrest i Rækken staaer Digtets Hovedperson Peder Paars selv, den velmeriterede Provinds-Borgermand, »som kunde regne op fast sexten Kræmmer-Aner«, »som udi Kallundborg fast havde bedste Bod, en stor Korrespondents paa Stege, Thy og Randers«, ja endog havde faaet et meget høfligt Brev fra Skipper Sibrant i Amsterdam; med bred Værdighed gjør denne den lavpandede Honnettetets Repræsentant sig gjældende i de forskjellige Situationer, han omtumles i, bestandig nydende sig selv med selvtilfreds Vigtighed, og hvor der paakommer ham heroiske Aspirationer, som ikke fuldt stemme med Filisteriets Grundvæsen, men til hvilke Overholdelsen af Helte-

Cul-de-Lampe til sidste Sang af »Peder Paars«.

Kvartudgaven 1772.

Tegnet af Wiedewelt. Stukket af Clemens.

digtets Form nøder Digteren, der trækkes han hurtigt ned paa den platte Jord igjen af den Erkeplebejer, som er stillet ham ved Siden, den gement-fornuftige Skriver og Krambodsvend Peder Ruus.

Endnu mere end gjennem Figurtegningen er det gjennem Raisonnementet, at Digterens Satire faaer Luft, og de forskjellige Emner, som her bringes paa Bane i livlig Afvexling, danne tilsammentagne ligesom Ouverturen til Komedierne, samlende mange af disses Motiver i denne enkelte Komposition. Hvad Under da, at Tiden spidsede Øren ved at høre denne Musik! Det var en hidtil ukjendt Klangvirkning: Domsbasunen akkompagneret af den lystige Piccoloføjte, og det Hele gjennemført med en saa rig Variation, at der var Fare for, at hvad der i denne Sammenhæng kun var enkelte Passager, ved senere Lejligheder kunde udfoldes til selvstændige Tonestykker. Forargelsen var stor; men for ikke at gjøre Tiden Uret ved at lægge større Skyld paa dens Skuldre, end den rettelig har at bære, maa man erindre, at den ifølge hele sin litteraire Opdragelse ikke ret vel kunde have den rigtige Opfattelse af et saa usædvanligt Fænomen som »Peder Paars«. At Poesien er en Aandsmagt, ja en af de højeste, var endnu en Hemmelighed for denne Slægt; for den stod Digtekunsten som en mere eller mindre snurrig Tidsfordriv, til hvilken der ganske vist udfordredes en vis Opfindsomhed, nærmest i Retning af at skabe Metaforer og Billeder, en vis teknisk Habilitet til Overholdelse af Rhythme og Rim, men som der ikke kunde tillægges nogen alvorlig Mission udover den direkte Belæring eller Indprentning af Leveregler. Var Talen nu ovenikjøbet om et Værk af den komiske Poesi, til hvis rette Opfattelse der fordres end højere Dannelse og fuldere Aandsfrihed, saa kan det ikke undre, at Grændsen mellem almen Satire og personlig Persiflage blev usynlig for Tidsalderens til slige Distinktioner uvante Blik, og at et trangt Samfund nærmest maatte opfatte »Peder Paars« som et raat, ondartet Skandskrift, hvis synligste Virkning maatte blive den, at fylde Menigmand, til hvem Skriftet udtrykkelig henvendte sig, med Foragt for Institutioner i Stat og Videnskab, som han burde se op til og holde i Ære. Denne Betragtning var et af Rostgaards Motiver til hans Klage, medens Hojers skarpe Kritik over Digtet var paavirket af den hvasse Behandling, han kort forinden havde været Gjenstand for fra Holbergs Side. Dog — siger denne selv i sin Levnetsskildring — »der fattedes heller ikke sunde Forklarere og behjertede Forsvarere for dette lille Værk, der ansaa det baade for noget Stort og Behageligt, paa saadan skjemtsom Maade at skrive nyttige Satyrer, og derfor, da mit Navn blev bekjendt, takkede de mig for begge Dele, og i den Sted Andre toge Anledning heraf at sige, at vi nu begynder at traktere Poesien som Sladder, da sagde disse, at vi aflader og holder op derfra, og at vi nu har et dansk Poema, som vi uden Skamme kan vise baade for Franske og Engelske«. Skjøndt Eftertrykket var et grovt Indgreb i Holbergs Ejendomsret, glædede det ham alligevel, at hans Bog saaledes var bleven tre Gange oplagt i halvandet Aar, »som endnu ikke har hændet nogen dansk Bog«; to følgende Eftertryk bragte Udgavernes Antal i Holbergs Levetid op til fem. 1772 udgav »et Selskab« den smukke Kvartudgave med Wiedewelts Tegninger i Clemens' Stik, den da kun toogtyveaarige Kobberstikkers første offentlige Arbejde. Af senere Udgaver nævne vi her A. E. Boyes i forskjellige Oplag udkomne, det Holbergske Samfunds af F. L. Liebenberg besørgede og samme omhyggelige Textkritikers senere yderligere gjennemsete Udgaver af Digtet. Der er udkommet en svensk, en hollandsk og en tydsk Oversættelse af »Peder Paars«, den sidste af Holbergs personlige Omgangsven Kapelmester J. A. Scheibe, der har indledet det andet Oplag af sin Gjengivelse med en Biografi af Digtets Forfatter. Udgaver.

Universitets-Tale.

Ikke længe efter Udgivelsen af »Peder Paars« gjorde Holberg det klart for Alle, at det ikke blot var skjemtende, han vilde reformere, men ogsaa i fuldt Alvor. Som Universitetets Sekretair skulde han 1720 skrive Programmet til Baccalaurei- og Magistergraden; det var akademisk Sædvane, at de, som havde taget Graden, ved denne Lejlighed skulde roses, hvorfor Holbergs Venner med deres Kjendskab til ham da ogsaa spaaede, at »det vilde ikke gaa vel af for ham«. Deres Spaadom slog til. Holberg dvælede i sin Programtale ved den Kjendsgjerning, at Kandidaternes Antal Aar for Aar tog af, og hvorvel han fremhævede, at dette ikke var nogen Særegenhed for Kjøbenhavns Universitet, men en fælles Lod for alle ældre Akademier, der let stilledes i Skygge af de nyere, saa fremgik det dog tilstrækkelig klart af hans hele Argumentation, at Universitetet just derfor trængte til en Foryngelse baade af Personer og Principer, hvorved der kunde raades Bod paa denne Brøstfældighed -- saa klart, at Konsistorium undertrykte Talen, men derved netop »temmelig forhøjede Prisen paa den, som gemenlig skeer, naar en Ting bliver forbuden, thi da gaaer det som med Rygtet, at jo mere det skal holdes gedulgt, jo snarere kommer det ud blandt Folk«.

Skjemtedigte.

1722 udkom Hans Mikkelsens »Fire (rettere fem) Skiemte-Digte«, indledede med en Fortale af Udgiveren, en Betænkning af hans bestalter Forsvarer, den sundt og ædrueligt raisonnerende Just Justesen, samt — som en overgiven Satire over Tidens litteraire Skik — »et lidet Gratulations-Vers, Hans Mikkelsen til Ære« af »Mogens Andersen, uværdig *Secundæ Classis Collega* i Kallundborg«.

I det første Skjemtedigt om »Heraclitus og Democritus«, Repræsentanterne for den pessimistiske og den optimistiske Livsbetragtning, dømmer Poeten disse tvende Vismænds Anskuelser imellem og kommer til det Resultat, at »den Første græd med Grund, den Sidste bedre lo«. »Apologi for Sangeren Tigellius«, en hos Horats forekommende Person, behandler den Vægelsindedes Karakter, altsaa et Emne, som Holberg kort efter fremstillede dramatisk, men som her beskues med en videre Horizont til Baggrund end i Komedien. Det tredie Digt kaldes »Critique over Peder Paars«, en Samtale mellem Hans Mikkelsen og hans Svoger Tøger om den rette Satires Natur og Væsen, hvorom de To have ganske modsatte Meninger; en Anonym kommer til, erklærer sig for en af Hans Mikkelsens Beundrere og udtaler i de smukkeste Vers, Holberg har skrevet, sin Dom over hans Poesi:

Maaske i Graven naar forraadnet er hans Krop,
maaske naar ved hans Død al Avind holder op,
man slaaer paa anden Streng, i anden Tone spiller,
man seer med Øjne det, man nu ej seer med Briller.
Lad være, Lærdom ej er skjulet derudi,
lad være, at det kun er simpel Fantasi:
et kunstigt Arbejd, skjøndt det er af ingen Nytte,
med lærde Skrifter dog en Kjender ej vil bytte.

Den fjerde Satire er den tidligere (S. 522) omtalte om Ægteskabet; i den femte, »Zille Hans Dotters *Gynaicologia* eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kjønnet«, forfægter Holberg en af sine Yndlingsideer: Kvindeemancipationen. — Skjemtedigtene ere udgivne af F. L. Liebenberg i »Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter« 1866.

Holberg tog nu, efter hvad han selv fortæller, fat paa sine gamle Studeringer igjen, »der i saa lang Tid vare tilsidesatte«, og prøvede paa at fuldføre et allerede tidligere paabegyndt statsvidenskabeligt Arbejde om Danmarks og Norges gejstlige og verdslige Forfatning. Men hans Sjæls Strenge vare nu engang blevne stemte i Skjemtens høje og lyse Toneart, og det gik ikke saa let at faae denne Klang dæmpet, som han havde troet. Tvertimod — ret nu strømmede der en brusende symfonisk Fylde fra dem, overdøvende alle hans samvittighedsfulde Betænkeligheder og dragende ham tilbage til Kunsten, til hans Livs Storværk.

Medens det omtalte Skrift var i Arbejde, fortæller Holberg paa sin beskedne og sindige Maade, »fik jeg isinde efter andre Nationers Exempel at skrive nogle Komedier i vores Modersmaal, og som man sluttede, at jeg ikke maatte have saa slet Naturel til at skrive saadanne Fabler, blev jeg stedse anmodet om, igjen at tage fat paa det, jeg nylig havde afsagt fra mig [nemlig den komiske Digtning]; paa den ene Side drev mine Venners indstændige Anmodning mig, hvoriblandt der fandtes af de allerfornemmeste Mænd her i Staden, som det ikke var saa let en Sag at nægte; paa den anden Side blev jeg afskrækket af den Fortræd, som slige Skrifter føre med sig. Thi jeg havde noksom lært af de Attakker, jeg havde havt tilforn, hvor vanskeligt det er at lægge sig ud med hele Verden. Men omsider blev jeg dog overvunden af mine Venners Bønner, hvorudover jeg gav mig til mit forrige Arbejde igjen og skrev de Komedier, som siden derefter bleve publicerede og ere nu i Alles Hænder. Dette var mig fornemmelig angelegen, at

jeg i disse nye Komedier kunde forestille nye Laster, som ikke vare altfor meget slidte paa i andre Komedier, og som vores Nation i Særdeleshed inklinerer til. Jeg underkastede dem i Førstningen mine Venners Censur og var endnu i Tvivl, om jeg vilde lade dem komme for Lyset; men da jeg saae, at de endnu holdte an hos mig derom, overleverede jeg de fem første til en Bande Komediant-Spillere at forestille.«

Den danske Skueplads.

Med denne »Bande Komediant-Spillere« forholder det sig paa følgende Maade. Frederik IV., der paa sin store Udenlandsrejse som Kronprinds havde udviklet sin Sands for theatralske Forestillinger, underholdt baade en italiensk Opera- og en fransk Skuespiller-Troupe til Hoffets Forlystelse. Denne sidste spillede især Molières, Dancourts og Legrands Lystspil, enkelte af Corneilles og Racines Tragedier og nogle af Maskekomedierne i Gherardis »*Théâtre italien*«. I Aaret 1721 maatte den imidlertid vige Pladsen for et tydsk Operaselskab, og dens Medlemmer afskedigedes. Selskabets

Capion.

Maskinmester og Dekorationsmaler Etienne Capion havde allerede i Begyndelsen af sit Ophold i Kjøbenhavn faaet Borgerskab som Vinhandler, men ikke havt synderligt Held med sig i denne Forretning; saasnart der nu blev Tale om Troupens Afskedigelse, ansøgte han om Tilladelse til at anlægge et Komediehus og fik den. Privilegiet satte han i Pant for at faae Penge til at bygge for, kjøbte en Grund imellem Gothersgade og Lille Grønnegade og opførte et Theater med Façade ud imod begge Gaderne (i Gothersgade nuværende Nr. 11, 13 og 15, i Ny Adelgade nuværende Nr. 6, 8 og 10), Indkjørsel midt paa Bygningen i Lille Grønnegade, hvor ogsaa Tilskuerpladsen var, medens Udkjørsel og Scenerum gik ud til Gothersgade. Som Personale engagerede han den franske Troupe, der endnu opholdt sig i Byen i Haab om at skulle komme til at spille ved Hoffet igjen afvexlende med de tydske Operister, og aabnede sine Forestillinger i Januar 1722. De formaaede imidlertid ikke at samle noget tilstrækkelig stort Publikum, og end ikke de tydske Hanswurstiader, end ikke den berømte stærke Mand, med hvilke Trækmidler der gaves Forestillingerne Afvexling, formaaede i Længden at holde Folk til Huset. Man maatte være betænkt paa

Montaigu.

andre Udveje. En saadan fandt René Montaigu, Troupens dygtigste Skuespiller, en litterairt dannet Mand, der forstod Dansk

ILL. DANSK

Der

De ved
Hans Kongl. Majests. særdeeles Naade
Privilegerede Danske

ACTEURS

Aabne atter i Dag Onsdagen den 28 October
Deres Theatrum ved at forestille paa det Danske
Sprog et artig og fornøyeligt Skue-Spil
Om

Mester GERT WESTPHALER

Eller

Dend meget talende BARBEER.

Som nyeligen her i Kiøbenhavn er componeret.

Priisen for dem / som finde Behag udi at bivaane dette Skue-Spil / er saaledes indrettet /

Hver Person betaler paa Theatro	1 Sletdaler
Udi en af de mellemste Loger	1 Sletdaler
Udi de underste Loger .	3 Mark
Par Terre . .	2 Mark
Paa Galleriet . .	1 Mark

For en heel Loge betales som for 4 Personer.

De Stands-Personer / som vilde behage at beære dette Skue-Spil med deres Nærværelse / ombedes allerydmygst at lade dem / som ere udi deres Livrie / udeblive.

Iligemaade ombedes de / som forlange een heel Loge, at addressere sig til Mr. Montaigu / boendes i Gothers Gaden nest ved Comoedie-Huuset.

Theatrum er paa det sædvanlige Sted i Grønnegaden / saa kand og Liebhaberne igiennem Porten i Gothers-Gade indlades; Begyndelsen skeer præcise Klokken 5 / at det Klokken 7 kand have Ende.

Facsimile af det ældste paa det St. kgl. Bibliothek bevarede Exemplar af en Theaterplakat fra en holbergsk Forestilling (28. Oktbr. 1722).

saa nogenlunde og var gift med en dansk Hustru, som bevægede sig med en saadan Lethed i det franske Sprog, at hun var et meget benyttet Medlem af Selskabet. Montaigus Tanke var den nærliggende og dog saa overraskende nye, at benytte Skuepladsen i Danmarks Hovedstad til Opførelse af Skuespil i det danske Sprog. Han støttedes i denne Plan af den indflydelsesrige, for dansk Litteratur nidkjære Fr. Rostgaard og fik, sikkert ved dennes virksomme Anbefaling, Privilegium paa »i Kjøbenhavn at maatte indrette og forestille Komedier i det danske Sprog«, dog under Forbehold af, at han ikke kolliderede med Capions Privilegium paa »alene at maatte lade indrette Komedier sammesteds«. Montaigu var altsaa, som det ogsaa fra først af havde ligget i hans Plan, henvist til at søge Overenskomst med Capion; en saadan var snart truffen, otte Herrer, for Størstedelen Studenter, og tre Damer, blandt dem Mdm. Montaigu, engageredes som det danske Theaters oprindelige Stamme og gjorde saa god Fyldest, at allerede nogle af disse Skuepladsens første Navne (Pilloy, Ulsøe, Henrik Wegner, efter hvem de holbergske Tjenere tog Navn) kaste Glands over vor Theaterhistorie. De instrueredes af den med alt Scenevæsen fortrolige Montaigu, og Onsdagen den 23. September 1722 aabnedes den danske Skueplads med en Prolog af Fr. Rostgaard og »Gnieren« af Molière.

Det var for denne Scene, Holberg skrev sine **Komedier**, af hvilke »den politiske Kandestøber« rimeligvis blev opført allerede den anden Forestillingsaften og de fem første Stykker overhovedet alle kom frem inden Aarets Udgang. I det første Tidsafsnit af den unge Scenes Virksomhed, fra 1722 til 1728, skjænkede Holberg den ikke mindre end otteogtyve Skuespil, medens de sex øvrige af hans ialt 34 dramatiske Arbejder bleve forfattede fra Begyndelsen af Theatrets følgende Periode 1747 til henimod hans Død. Fra Scenens Grundlæggelse 1722 til Holbergs Død bleve hans Komedier opførte i følgende Orden: »Den politiske Kandestøber«, »Den Vægelsindede«, »Jean de France«, »Jeppe paa Bjerget«, »Nytaarsprolog«, »Gert Westphaler«, »Den ellevte Juni«, »Barselstuen«, »Det arabiske Pulver«, »Julestuen«, »Maskeraden«, »Jacob von Thyboe«, »Ulysses von Ithacia«, »Kilderejsen«, »Melampe«, »Uden Hoved og Hale«, »Henrik og Pernille«, »Diderich Menschenskræk«, »Den pantsatte Bondedreng«, »Den

Komedierne.

Stundesløse«, »Pernilles korte Frøkenstand«, »Den danske Komedies Ligbegængelse«, »Den honnette Ambition«, »Erasmus Montanus«, »De Usynlige«, »Abracadabra«, »Hexeri eller blind Allarm«; — »Plutus«, »Sganarels Rejse til det filosofiske Land«, »Don Ranudo«, »Det lykkelige Skibbrud«, »Republiken«, »Philosophus udi egen Indbildning«. Et enkelt Stykke, »Den forvandlede Brudgom«, er først kommet paa Scenen i vore Dage (1882).

Forbilleder.

Som tidligere berørt, omtaler Holberg ikke nogetsteds i sin Selvbiografi, at han har seet Komedie i Frankrig eller Italien, da han besøgte disse Lande paa sin fjerde Udenlandsrejse; ejheller om det engelske Theater har han noget at berette fra sine Besøg i London. Naar man seer hen til den forbausende Frodighed, hvormed Komedie-Produktionen vælder ud af ham — over tyve Stykker ere blevne til i mindre end tre Aar — bliver det dog næsten utroligt, at han ikke ved Selvsyn skulde have erhvervet sig et tilmed ingenlunde ringe eller overfladisk Kjendskab til den sceniske Digtnings Krav; thi baade vidner en saa kraftig Frembringelse om stor Sikkerhed med Hensyn til Midler og Maade, og ere hans Komedier jo netop i Besiddelse af stor dramatisk Virkeevne. Beundringsværdig som denne Digtning allerede i sig selv er, vilde den næsten grændse til det Vidunderlige, om man ikke turde søge nogle af Forudsætningerne for den i et direkte Bekjendtskab med det franske og det italienske Theater. Men hvorledes dette nu end forholder sig, saa har Holberg ialtfald ved Læsning været fortrolig med begge disse Theatres ejendommeligste Frembringelser. Allerede de fremmede Litteratur-Navne i den holbergske Personliste: Jeronimus, Leander, Leonora, Leonard o. s. v. vise, at det var Samtidens almindelige Renaissance-Drama, hvis Kunstform han overflyttede til Danmark, og han henregner sig udtrykkelig til »den orthodoxe Sekt, som seer efter Orden og Regler« (Ep. 441). Først og fremmest var Molière hans Forbillede, og selv udenfor Komedierne, i »Epistlerne« og de »Moralske Tanker« f. Ex., findes der Vidnesbyrd nok om, hvor nøje han har kjendt ham, og hvor højt han har beundret ham; i sidstnævnte Skrift fremhæver han ham som den Mand, »der haver bragt for Lyset det begravede Artificium og skrevet Komedier efter de gamle Grækers og Romeres Plan — ja endogsaa har overgaaet de Gamle derudi, saa at han derfore kan regnes iblandt de sidste Tiders store Philosophos«; Molière kaldes den »store Comicus« (Ep. 66), hans Komedier »Mesterstykker« (Ep. 365, 447) — »et helt Sekulum kan neppe bringe tilveje saadan Gejst som Molière« (Ep. 506a). Det er Holbergs højeste Tilfredsstillelse, at hans Stykker have kunnet hævde sig paa den danske Scene Side om Side med Molières: »jeg kunde ikke Andet end fatte Tanker om de af mig forfærdigede Originaler, efterdi jeg mærkede, at de holdte Stand med den store franske Komedieskrivers Stykker«. Det efter-molièreske Theater kunde Holberg ikke finde Smag i, navnlig kunde han ikke forsone sig med den beundrede Destouches; han betragter Sværmeriet for hans borgerligt-rørende Dramer som en Smagsforvildelse og ønsker Molières rene Kunstretning tilbage; »man kan se igjennem Fingre med Molières Fejl, efterdi saamange Artigheder bøde derpaa«, men hos de Yngre er der slet Intet, som gjør Fejlene undskyldelige (Ep. 493): »det synes, at Kunsten er uddød med Molière« (Ep. 190); »jeg holder for, at Spektakler aldrig kan komme istand igjen, medmindre den Smag, som man

Molière. (marginal note beside "Regler« (Ep. 441)")

havde i Molières Tid, igjen fornyes, og medmindre samme store Komedieskrivers Skuespil blive en Plan for andre Autores« (Ep. 296). For Holberg, som ellers mindst af Alt er Autoritetstilbeder, er Molière Autoriteten i dramatiske Emner; i den 66. Ep. ender han en æsthetisk Deduktion med det fyndige Argument: »anderledes vilde Molière ikke dømme derom, hvis han stod op fra de Døde«, og i den tør-komiske Begyndelse af Ep. 238 manes den franske Digter atter frem til Forsvar for sin danske Medbroder: »Min Herre skriver, at han Dagen for sin Hjemrejse med sin Frue engang var paa den danske Komedie, hvorudi han selv fandt stor Behag, men at hans Frue havde befundet sig ilde derefter, saasom hun havde hørt adskillige modbydelige Expressioner, som Canaille, Jomfrudom og deslige. Det gjør mig hjerteligen ondt, at deslige Ting have havt hos den gode Frue saadan Virkning. Jeg ønsker hende en god Bedring og raader, at, saasom hun er af den Delikatesse, at hun ikke kommer der oftere: thi Sundheden er et Menneskes største Klenodie. Dette er det bedste Raad, man kan give; thi Komedierne kan efter hendes Smag ikke indrettes: Stilen maatte derved saaledes mønstres, at et Skuespil kunde tabe Navn af Skuespil. Saaledes dømte fordum Molière derom; og var det i den Henseende at han skrev den Komedie, som fører Titel af *Précieuses Ridicules*.«

Det er Molières Kunstform i det Store og Hele, Holberg anerkjender som gyldig Norm for Komediedigtningen; men at han ogsaa i ikke faa Enkeltheder har taget Molière til Mønster, bliver klart for Enhver, der har et nøjere Kjendskab til de to Digtere. Saavel til Handling og Situation som til Replikskiftet henter han hyppigt Momenter fra sin store Forgænger og faaer desuden af dennes Ideer Impulsen til videre Udarbejdelser, der i deres endelige Skikkelse kun have Spirepunktet tilfælles med Forbilledet. Det maa imidlertid ikke oversees, at adskillige Ligheder ikke skyldes nogen direkte Efterligning, men have deres Grund i de fjernere Kilder, der have været fælles for begge Forfatterne. Og med al Overensstemmelse i Kunstform og Detailler er der jo mellem de to Komediedigtere den afgjørende Forskjel, som de højst ulige Tids- og Samfundsbetingelser for deres Virksomhed frembringe. Molière digtede for et stort, mægtigt og glimrende Samfund, Brændpunktet for hele Tidens Kultur, hvorfra den atter udstraalede til alle Verdenshjørner som normgivende for hele Europa; han skrev i et fuldt uddannet, af Naturen til pointeret Stil anlagt Sprog og med en Litteratur bag sig; hans Komik havde ikke til Opgave at høvle de første ru Knaster og Knuder bort fra Samfundsfladen, men tvertimod at give den fine Ornamentering dens højeste Fuldendelse. Hvad man kunde kalde de elementaire, de mere grovkornede Lyder og Latterligheder, bliver ikke den nærmeste Gjenstand for hans Satire, der tvertimod helst vælger sig til Emne et mangfoldig sammensat, i hinanden indarbejdet Selskabslivs subtilere Yderligheder, de mere kombinerede Sjælstilstande: Forstillelse, Snerperi, Tvivl, Skinsyge, Menneskeforagt o. s. v.; til Udmalingen af disse raader han over en beundringsværdig psykologisk Sands og en Følelsens Finhed, der vidne om, at han selv har gjort Træk og Modtræk i dette sindrige Selskabsspil, selv har været hævet og sænket af Lidenskabens Bølgegang. Som overlegen Aand har han kunnet bringe sine Oplevelser eller Udbyttet af sin Reflexion i ægte komisk Form, fremstillende dem med en aldrig overtruffen Fuldendthed i den sproglige Form, der især i Molières versificerede Skuespil har en uforlignelig Ynde og Prægnans, Udtrykket for den franske Aands epigrammatisk-antithetiske Ytringsmaade, forenet med den betagende Livfuldhed, der betegner hvert Ord som udstrømmet fra

Naturens levende Kildevæld. Hvilket Svælg mellem Kjærlighedens Sprog hos Molière og hos Holberg! Hist en Nuancering saa fin og saa sikker, at den med lige Sandhed og Skjønhed maler Elskovsknoppens spæde Blade i deres første Udfoldelse og Lidenskabens blussende Blomst — her en stivnet, traditionel Formular, som neppe den største Fremstillingskunst kan puste Liv i. Afstanden mellem de to Digtere er paa dette Punkt saa stor, at det bliver en Uretfærdighed at maale deres Stilling til hinanden efter den, at veje deres Værd efter, hvad der er den Enes fuldkomneste, den Andens svageste Side. Men som den yderligst drevne Modsætning imellem dem kaster den sit Lys over Forskjellen i det Hele taget, og idet den antyder det Vanskelige og Utaknemmelige ved Holbergs litteraire Position, gjør den ham dobbelt stor ved at henlede Tanken paa, hvor ubegribelig godt han overvandt disse Vanskeligheder. Hans Materiale var et Sprog, som kun faa Forgængere havde gjort tjenligt til poetisk Brug, hvor navnlig den komiske Stilfarve saa at sige ganske fattedes og maatte skabes af ham fra nyt af. Hans Emner maatte udelukkende hentes fra de stærkt iøjnefaldende, med grove Linier og grelle Farver fremtrædende Bagvendtheder, som forekom i den lavere Borgerstands og tildels Bondens Liv; kun dette Liv havde nogen national Karakter; de Fornemmes var kun en stiv Eftergjørelse af et fremmed Ceremoniel med saa stærk Tilbagetrængen af Natursiden som muligt, og det var desuden, af Hensyn til Samfundets Tranghed, vanskeligt at benytte til komisk Digtning, thi allerede vor første Komedieforfatter maatte bøje sig for den Indskrænkning, de smaa Forhold paalægge særlig Lystspildigteren: »Ellers kan gives en vigtig Aarsag, hvi Personer af Middelstand saa ofte bruges i vore danske Originaler,« siger Holberg i Ep. 447: »saasom hos os er ikkun et lidet Antal af Grever, Baroner og andre karakteriserede Standspersoner, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man støde sig over at se dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst naar Scenen er udi Danmark, og vilde man betjene sig af Etats-, Justits-, Cancelli-Raader, hvorpaa vi have nogenledes Forraad, vilde det end give mere Opsigt.« Hans Publikum endelig var vel ikke ganske ubekjendt med den Kunstform, Holberg indførte hos os som national Digtning, men desmere med Satirens sande Væsen, naar det bragtes i saa nær Berøring med den og saae sit eget daglige Liv behandlet af den, ja saa ubevandret i dens naturligste Forstaaelse, at f. Ex. »den politiske Kandestøber« vakte Manges Uvillie, fordi de mente, den raillerede med Borgemester og Raad, skjøndt der — som Holberg siger — »aldrig er skrevet en Komedie, som mere tager Magistraten i Forsvar«. Jo engere Samfundskredsen var, des nærmere laa Forvexlingen af komisk Digtning med personlig Persiflage, des vissere kunde Digteren være paa at blive stemplet som Pamfletskriver; naar Holberg latterliggjorde en Lyde som den utidige Snaksomhed, havde han en, vel ikke saa storslaaet — og deri laa jo netop det Tyngende og Trættende — men ligesaa sejg Kamp at bestaa mod Fordomme, vrang Udtydning og bevidst Mistænkeliggjørelse som Molière, naar han fravristede sin Samtid Sejrens Laurbær i den stolte Holmgang med en Samfunds- eller Verdensmagt som Tartufferiet. — Sammenligningen mellem Molière og Holberg ligger saa nær, hvor dennes Komediedigtning skal omtales, at den slet ikke lader sig afvise; i Lunets Art og Fynd ligne de to Forfattere hinanden saameget, at Sammenstillingen indfinder sig af sig selv. At Molière, absolut seet, er den rigere Digternatur, er ubestrideligt; selv om Naturbetingelserne havde været ganske de samme hos dem Begge, maatte han blive det i sin Tid og i sit Samfund. Men at Holberg, relativt seet, ved Grundlæggelsen af den danske dramatiske Litteratur blev, som

Oehlenschläger siger, »mer for Danmark end for Frankrig Molière«, det turde være en ligesaa uimodsigelig Sandhed, som forøger Holbergs Hæder, uden at forringe Molières.

Fælles Kilder for de to Skuespildigtere vare især den italienske Maskekomedie og den gamle romerske Forfatter Plautus. Maskekomedien, der vistnok kan tælle sine Aner helt tilbage til Grækenlands Oldtid, og hvis Rester gjenfindes endnu i vore Dages Pantomime, var et Skuespil, i hvilket der med en skizzeret Plan som Grundlag for Handlingen improviseredes frit af bestemte, ved Dragt og Maske typisk betegnede Figurer fra Italiens forskjellige Egne: Pantalone, den gamle Fader fra Venedig, *il Dottore*, den lærde Pedant fra Bologna, Tjeneren Arlechino fra Bergamo, Pulcinella fra Neapel o. s. v. Det er en saadan Troupe, Holberg kom til at bo sammen med i Rom, og da hver Skuespiller kun havde sit ene faste Rollefag (Maskekomedien kaldtes ogsaa *commedia dell' arte*, fordi den udførtes af Fagskuespillere, i Modsætning til Dilettantkomedien), forklares heraf Holbergs Forundring over, at Hovedmanden for Banden, som udførte Doktorens Rolle, »blev af Alle kaldet Sigr. Dottore, endogsaa naar de talede alvorlig med ham, og han tog ogsaa imod Titlen, saa man skulde tænke, at han var *legitime* promoveret Doktor og ikke en Komediantspiller«. Om Holberg har seet Banden agere, vide vi som sagt ikke, men dens Repertoire har han kjendt af Gherardis vidtudbredte Skuespilsamling »*Le Théâtre Italien*«, i hvilken en stor Del af disse Komedier ere optagne i den Form, de efterhaanden havde faaet ved Maskekomediens Akklimatisation i Frankrig og dens Figurers Sammensmeltning med forskjellige af den tidligere franske Farces Typer. Molière har i sine lavkomiske Skuespil benyttet Træk og Skikkelser fra Maskekomedien i stort Omfang; den var i hans første Tid som omrejsende Skuespildirekteur hans vigtigste Mønster. Dels med Molière som Mellemled, dels direkte fra Kilden har Holberg indført adskillige af Maskekomediens Enkeltheder i sine Skuespil; flest findes samlede i den litteraire Parodi »Ulysses von Ithacia«, men selv i de mest lokale Skildringer forekommer mangt et Træk, som kan føres tilbage til det nævnte Udspring.

Maske-komedien.

Endelig Plautus. Holbergs Beundring for den romerske Komediedigter er højst betegnende for hans Naturs Friskhed og Oprindelighed. Renaissancetidens store klassiske Mønster var Terents; atter og atter anbefaledes Studiet af ham, der oprettedes særlige Professorposter til hans Fortolkning, og det gjordes de Studerende til en Pligt at udføre hans Stykker. Det var ingen slet Smag, men lidt tynd var den: Plautus' fyndige Komik laa den for langt nede til at fortjene Paaagtning. Anderledes dømmer Holberg: »Jeg ligner Plautum ved et dejligt Jomfru-Ansigt med adskillige Pletter, Terentium ved et glat, men derhos et Hverdags-Ansigt«, siger han i Ep. 195. »Man kan sige, at fra Plauti Alder indtil Molière, som gjør en Tid af 2000 Aar, intet anseligt Skuespil, som bekjendt er, haver været kommet for Lyset. Thi hvad Terentii Komedier angaaer, da er jeg ikke af Mening med dem, som gjøre saa stort Væsen deraf, indtil at præferere dem for Plauti Skuespil: thi den Gejst, den Festivitet, som er Sjælen udi en Komedie og som gjør en Skueplads levende, fattes her. Vel er sandt, at Stilen er net og Karaktererne vel udførte; men Saadant er Noget, som mange Andre kan succedere udi, efterdi det udfordrer kun Arbejde og en Slags Skjønsomhed. Men at skrive saadanne Skuespil som Plauti, dertil udfordres særdeles naturlig Gave, som hos ganske faa Mennesker findes« (Ep. 190). Hvor Holberg (i Ep. 66) vil begrunde den komiske Overdrivelses Berettigelse, idet »Skuespil uden outrerede Karakterer eller uden det, som akademiske Censores anse som Fejl, ingen Virkning have«, fremdrager han et enkelt Exempel

Plautus.

paa plautinsk Komik, der ret slaaende viser, hvilken fortrinlig Sands han havde for »Gejsten« i det komiske Skuespil: »Hvad kan være mere outreret — siger han — end den Beskrivelse, som Plautus gjør over Euclio, nemlig at naar han gik tilsengs for at sove, bandt han en Pose for sin Mund, paa det at hans Aande ikke skulde gaa bort og spildes: men hvad haver tilligemed mere diverteret end samme outrerede Beskrivelse?« En saadan Samfølelse med Plautus maatte i mange Maader føre Holberg til at opstille ham som et af sine Mønstre og saavel laane enkelte Træk fra ham som navnlig stræbe efter at komme ham nær i Skildringens Fynd, i den brede, kraftige Karaktertegning, den rask fremskridende Dialog, kort sagt i hele det komiske Stilpræg.

Forøvrigt har Holberg ligesom Molière »taget sin Ejendom, hvor han fandt den«, og Eftersporingen af fremmed Indflydelse paa hans Skuespildigtning vilde føre os paa den ene Side til Aristofanes, der er kjendelig i hans seneste Komediers allegoriske Maneer, paa den anden Side til den eftermolièreske Litteratur. Den egenlige Stof-Opfindelse eller -Tilegnelse er og bliver imidlertid af underordnet Betydning for Dommen over en Skuespilforfatter; det er hans Evne til at omforme det i ægte dramatisk Form og til i denne Form at hævde sig som en fra Forbillederne bestemt udpræget Individualitet, det her først og fremmest kommer an paa.

Moralfilosofi i dramatisk Form.

Som en saadan Forfatterpersonlighed med selvstændigt Præg, med sine egne Betingelser og sin deraf bestemte egne Virkemaade viser Holberg sig i sin Komediedigtning ikke mindre end i sine øvrige Skrifter. Han stiler i sine Digterværker mod samme Maal som i sine historiske og moralfilosofiske Arbejder; kun i Midlerne ligger Forskjellen. »Jeg haver brugt min Pen udi dette Slags Arbejde som en Philosophus«, siger han i Ep. 374, »og derfore regner mine Komedier iblandt mine moralske Skrifter«. Hvilket var da Holbergs Standpunkt som »Philosophus«? Det var den nye Tids. Den kritiske Retnings Litteratur havde en af sine flittigste Læsere i ham, med Bacon og Locke, med Montaigne og Bayle var han nøje kjendt og paavirkedes stærkt af den frie Aand hos disse Forfattere. Varigst tiltaltes han af det Udtryk, den frie Tænkning havde faaet i den engelske Filosofi. Det var paa Ugedagen efter Holbergs Fødsel, at Newton i *Royal Society* havde fremsat sin Gravitationstheori — den samme Tænker, hvis Valgsprog var: »Vogt Dig for Metafysik«. Det var den afgjørende Tilbagevenden fra Spekulationen til Betragtningen af den sande Natursammenhæng, der her signaliseredes, og paa dette ædruelige Grundlag udviklede den engelske Filosofi sig videre i Holbergs Ungdoms- og Manddomstid. For denne kritiske, paa eengang sondrende og samlende Tænkning maatte baade den overtroiske Opfattelse af Fænomenerne i deres Isolerethed og den spekulative Konstruktion af deres Sammenhæng lidt efter lidt synke til Jorden. Som vi vide, blev ogsaa Aabenbaringslæren inddraget under denne Kritik, forkastet som uholdbar overfor Fornuften og erstattet af den naturlige Religion. For en Del sluttede Holberg sig til denne og stod i religieus Henseende nær ved Deismen, hvorvel han tog sine Reservationer overfor enkelte af dens Konsekvenser og i sin senere Levetid ikke var uden Betænkelighed med Hensyn til de krasse Former, den begyndte at antage særlig i den franske Litteratur.

Hvilende paa saadanne Forudsætninger maatte Holbergs Filosofi blive empirisk af Indhold, rationel af Methode. Vi kjende hans Had til Metafysiken; jo mindre han følte sig skikket til at gaa ind paa dens Formel- og Floskelvæsen, des stærkere maatte han finde sig opfordret til at bruge sine egne Øjne og prøve det Sete paa

sin egen Fornuft, saaledes som denne nu engang var bleven uddannet i Livets og i Tænkningens Skole. Hans Filosofi blev en Moralfilosofi, en praktisk Meddelelse af hans Undersøgelses Resultater, uden Fremhævelse af den systematiske Sammenhæng. Og det er denne Moralfilosofi, der iklæder sig Digtningens Form i Holbergs Komedier, i hvilke vi se Samfundsfænomenerne afspejlede i hans klare, nøgterne Fornuft til Belæring for Samtiden. Ad Skuespillets populaire Vej skaffer han sin Livsanskuelse Indgang hos Folket: han bekæmper Overtroen baade lejlighedsvis og i Komedier, som helt ere helligede dette Emne (»Uden Hoved og Hale«, »Hexeri eller blind Allarm«), reducerende Fanden, »de Orthodoxes Yndlingshelgen«, til en latterlig, højst uskadelig Person; han angriber det golde Lærdomsvæsen, det filologiske Pindehuggeri som det filosofiske Styverfængeri; han latterliggjør den Tradition, der holdes i Ære, blot fordi den er Tradition, han drager tilfelts mod det tomme Skin, hvad enten det er et Skin af Lærdom, af Dygtighed, af Fornemhed eller af Bravour, han tager de rodløse Efterabelser paa Kornet, og han forfølger de fornuftstridige Smagsretninger i Litteraturen. Og medens hans Livsopfattelse som en frisk og kraftig Strøm skyller disse store Hindringer for Fremskridt og Aandsfrihed overende, sender den i talløs Vrimmel sine rensende Bække ind gjennem Hverdagslivets Smaagyder, fejer ud i Krinkelkrogene og overrisler Filisteriet med en kølende Vandstraale, saa det maa ryste sit Skind som en vaad Pudel. I Holbergs Komedier prøves det gamle Samfunds Leveberettigelse overfor den nye Tids i Fornuftens Væsen begrundede Krav. Det er dette, Holberg kalder at »moralisere« skjemtvis for Folket, Hovedopgaven for hans Skuespildigtning, overfor hvilken den patriotiske: at ville berige Litteraturen med hidtil ukjendte »Specimina udi visse zirlige Videnskaber«, og den filologiske: at ville »polere Sproget«, maa staa i anden Række, skjøndt de forøvrigt følges godt ad i deres Vandring mod Fornyelsens Maal.

Fornuft og Fantasi.

Er Fornuften saaledes Rettesnoren for Holbergs Opfattelse af Livsfænomenerne, saa raader han paa den anden Side til denne Opfattelses Omsætning i dramatisk Form over en rigt udviklet kunstnerisk Fantasi, ved hvilken Evne han just bliver en af Verdens betydeligste komiske Skuespildigtere. Er det ved sin Kløgt og Forstand han formaaer at analysere Karaktererne, saa er det ved Fantasiens Hjælp han evner at gjenføde dem til Liv i Kunsten, at lægge dem det rette Ord paa Tungen i rette Øjeblik, at stille dem i Situationens komiske Belysning og saaledes Træk for Træk at frembringe et troværdigt Billede af sin Tidsalder.

Karaktererne.

Det hænger sammen med Holbergs moraliserende Tendens, at han i Almindelighed lægger Hovedvægten paa Karaktertegningen. Det kan hænde ham, som i Komedierne fra hans senere Levetid, at det Forstandsmæssige tager Kraften fra Fantasien, saa at han i Bestræbelsen for at give Karakteren en typisk Betydning bliver for abstrakt i sin Skildring, mere fremstiller en personificeret Ensidighed end et Menneske, af hvis Væsen denne Ensidighed er, hvad Ordet udsiger: een Side. I Komedierne fra hans kraftige Tid er denne dramatiske Svaghed sjeldnere, hvorvel han altid lægger Vægt paa at gjøre Karakteren til Type; uden at han individualiserer efter det Omfang, som den moderne Kunst gjør det, udruste Handlingen og Omgivelserne dog hans Karakterer med en saadan Fylde af individuelle Træk, at denne Almengjørelse heldigt modarbejdes. Hvad der har givet Anledning til nogen Misforstaaelse paa dette Punkt, er den selv for overfladiske Betragtere af den holbergske Komedie velbekjendte Omstændighed, at der i den forekommer et helt

Apparat af faststaaende Personnavne som Betegnelser for visse, paa en bestemt Maade imod hinanden agerende Deltagere i Handlingen og tilsyneladende ogsaa for eengang for alle fastsatte stillestaaende Karakterer. Alle vide, at Jeronimus, Magdelone og Leonard repræsentere den gamle, Leander og Leonora, Henrik og Pernille den unge Slægt i den holbergske Komedie, og at Handlingen gaaer ud paa, at de Unge skulle sætte deres Planer igjennem overfor de Gamles Modstand. Holdt i en saadan Almindelighed er denne Opfattelse ganske rigtig; i de faststaaende Navne have vi en Mindelse om et af Holbergs kunstneriske Forbilleder, Maskekomedien, i Handlingens Ordning et Vidnesbyrd om, at Holberg væsenligst stod paa den unge Slægts Side imod den gamle. Men man behøver blot at trænge en lille Smule dybere ind i den Verden, Komedierne udgjøre, for at se, at hvad de saaledes betegnede Karakterer angaaer, er deres stereotype Væsen kun tilsyneladende; i Virkeligheden indeslutter den ene og samme Ramme et mangfoldig forskjelligartet Liv.

For det Første er det ingenlunde altid Grupperingen: Mand, Kone og deres forstandige gamle Ven, der indordnes under Navnene Jeronimus, Magdelone og Leonard. I »Pernilles korte Frøkenstand« er saaledes Enkemanden Jeronimus Bejler til den unge Jomfru; i »den Stundesløse« er Magdelone en gammel Pebermø, i »Julestuen« er hun Søster til Jeronimus og henlever sin Enkestand i hans Hus; Leonard er, skjøndt altid den Besindige, snart ældre, snart yngre af Alder, stundom endog Stykkets Elsker; snart optræder han som gift Mand og er da gjerne — som Følge af den med Flersidigheden følgende Karaktersvaghed — under Tøflen, snart er han Stykkets ugifte tolerante Raisonneur.

Disse Variationer ere imidlertid, som en vilkaarlig Ordning, af mindre Betydning. Vigtigere er den Forskjel, Stand og Stilling tilvejebringer mellem Figurer af samme Rubrik, thi her ere vi allerede inde paa Forhold, der have noget af det Naturbetingende ved sig. Vi finde saaledes den holbergske Jeronimus hensat paa meget forskjellige Trin i det Borgersamfund, hvorfra Holberg har taget sine Personer: i »Henrik og Pernille« er han en rig Godsejer, i »Maskeraden« en fornem kjøbenhavnsk Borger, i »det lykkelige Skibbrud« den velhavende Chef for et stort Handelshus, i »Erasmus Montanus« den solide Gaardejer »udenfor Bondestanden«, i »Julestuen« den ærbare Kjøbstadborger o. s. v. Hvor Magdelone og en af de Unge er knyttet til Jeronimus som Dele af hans Husstand, kaster hans sociale Stilling selvfølgelig sit Lys ogsaa over dem, og en lignende Nuancering undergaaer Tyendet under Indflydelse af de huslige Omgivelser; man tænke blot paa Modsætningen mellem den endnu som Læredreng forpuppede Henrik i »den politiske Kandestøber« og den fuldtudsprungne sommerfuglespraglede og flagrende Lakaj i »Maskeraden«.

Mest afgjørende er dog den Forskjellighed mellem de faste Maskefigurer indbyrdes, som følger af det forskjellige aandelige Præg, der giver sig tilkjende hos dem og undertiden endog kan være af en saadan Art, at det bryder Skikkelsens traditionelle Stilling i Handlingen, saaledes som f. Ex. i »den honnette Ambition«, hvor Repræsentanten for den gamle Tids Aand, selve Jeronimus, anfægtes af et ganske modernt Samfundsfænomen: Rangsygen, eller i »Maskeraden«, hvis Magdelone er ikke mindre betagen af den helt nye, efter fremmede Mønstre indførte Forlystelsesform, som Stykket handler om. Men selv hvor disse Skikkelser fuldt ud hævde det Gamle, ere de ingenlunde af en og samme Støbning. Der er væsenlige Karakterforskjelligheder imellem »Maskeradens« myndige, »Erasmus Montanus'«

jevne og medgjørlige, »Kilderejsens« overtroiske, »Pernilles korte Frøkenstands« hyklerske, »Julestuens« skinsyge og »den honnette Ambitions« forfængelige Jeronimus, mellem sidstnævnte Stykkes brave og forstandige Magdelone og hendes naragtig giftelystne Navnesøster i »den Stundesløse«, mellem de skrappe Madamer i »det lykkelige Skibbrud« og »Pernilles korte Frøkenstand« og den af sin Mands kraftige Villie kuede, kun i Smug revolterende Magdelone i »Maskeraden«. Og skjøndt den Gruppe, der repræsenterer Ungdommen, ifølge Sagens Natur og Handlingens Fordringer ikke kan blive Gjenstand for nogen særlig indgaaende Karakteristik, er der dog let kjendelige Nuancer at iagttage f. Ex. imellem den energiske Leander i »Diderich Menschenskræk«, den letsindige Leander i »Abracadabra« og Fritænkeren Leander i »uden Hoved og Hale«, mellem de unge Piger i »Erasmus Montanus«, »den honnette Ambition« og »Jacob von Thyboe«, mellem Pernillerne i sidstnævnte Stykke og i »den Vægelsindede« og endnu mere mellem de Tjenere, der under forskjellige Navne fremhæve hver sit Udviklingstrin af Henrik-Typen. Træffende er O. Skavlans Bemærkning om hele denne Side af den holbergske Karaktertegning: »Det er neppe Tvivl underkastet, at om Scribe i sine 350 Theaterstykker blot vilde give Tiendeparten af sine Børsmæglere, Notarer og naive Elskerinder faste Navne, eller om det nyeste Pariserdramas Forfattere vilde enes om at kalde sine tre uundgaaelige Hovedfigurer Corfix, Fru Corfix og Monsieur Galan eller lignende — at da Orienteringen skulde blive ganske anderledes let og Indtrykket af faste Maske-Karakterer maaske fuldt saa slaaende.« Den samme Forfatter gjør med Rette opmærksom paa, at det langt mere er hos Bifigurerne end hos Hovedpersonerne, der lader sig en vis Ensformighed tilsyne. »Dette staaer tildels i Forbindelse med Holbergs moraliserende Satire. Visse Personer og Ting kunne ikke nævnes, uden at Holberg griber Anledningen til at udhæve enkelte bestemte Skyggesider eller Fejl ved dem; han bliver ikke træt af idelig at udhamre netop denne eller hin Svaghed, som staaer ham for Hovedet. Naar da f. Ex. vedkommende Person kun forekommer lejlighedsvis, skjøndt oftere, altsaa som Biperson, og der saaledes ikke bliver Tid til fyldig Virkelighedsskildring, kunne Figurerne nødvendigvis ofte faae en vis ensidig Fladhed, et Slags Lighed med Marionetter, som stadig gjentage nogle faa Bevægelser, eller med Papirfigurer, som ikke kunne vende mere end een Side til. Dette gjælder blandt Andet flere af Holbergs Advokater, Doktorer, Poeter, Officierer, Bud o. s. v. Holbergs Had til Drikkepenge, til Portechaiser, til Tydskhed, til unyttige Processer og Snak og Piller o. s. v. er saa indgroet, at han ikke kan faae Øje paa Nogen af dem, som synes ham at repræsentere disse Ubehageligheder, uden at maatte lette sit Sind ved at give dem et — ofte det samme — Spark. Det er fra denne moraliserende Side, at af og til endog en eller anden Henrik, Jeronimus eller Leonard kan faae en vis Ensformighed, som Holbergs store Anlæg til vexlende Karakterskildring ikke overalt formaaer at dække.« (»H. som Komedieforfatter« S. 98-99).

Ligesom de staaende Figurer i Holbergs Komedier kunne ogsaa dens øvrige Personer for en stor Del betragtes som Repræsentanter enten for den ældre eller den yngre Slægt. Fra Borgerstanden, hvortil de nys omtalte Karakterer saa at sige alle høre, har Holberg endvidere hentet den snaksomme Barber (»Geert Westphaler«) og den politiserende Haandværksmand (»den politiske Kandestøber«); hin er beheftet med en Lyde, der hverken er særlig for den ældre eller den yngre Generation, men fælles for dem begge, Mester Herman og hans Fæller fra *Collegium politicum* derimod betagne af en helt nymodens Lidenskab, thi den politiske Interesse hos

Borgerstanden vaagnede først paa det Tidspunkt, da Avislitteraturen begyndte at give den Næring; som det komiske Offer for en anden Modedaarskab, de utidige Pariserrejser og den ved dem fremkaldte fjantede Beundring for fransk Væsen, bliver ogsaa Borgersønnen Hans Frandsen (»Jean de France«) Repræsentant for Tidens Ungdom. Fra begge Aldersklasser i den lærde Verden henter Holberg Typer paa det aandløse Pedanteri, blandt andre Magister Stygotius i »Jacob von Thyboe«, der taler Latin i Dameselskab og vil slaa sin brutale Medbejler paa Flugt med Syllogismer, og Erasmus Montanus, den uforgængelige Personliggjørelse af den blot udvortes Videns Mangel paa Evne til at bibringe Individet nogen sand Dannelse eller adle dets Karakter, idet hos Montanus den lærde Indbildskhed kun gjør hans bondsk-hovmodige Natur end mere utaalelig for Omgivelserne, hvorfor han da ogsaa revses paa det Eftertrykkeligste ved, tvungen af fysisk Magt, at maatte tilbagekalde endog sine i og for sig rigtige Paastande som Bod for den Ufordragelighed, hvormed han vil gjøre dem gjældende. Gruppen af komiske Akademikere fortsættes helt ned til deres Udløbere: Lejlighedspoëten (»det lykkelige Skibbrud«), Landsbydegnen (»Erasmus Montanus«), Skolemesteren ɔ: Huslæreren (»Julestuen«) og den kvindelige Pedant (Else Skolemesters i »Barselstuen«). Exemplarer af det militaire Pedanteri, den krigerske Storskryden uden virkelige Bedrifter som Grundlag derfor, ere Jacob von Thyboe og Diderich Menschenskræk. Endelig er ogsaa Adelens Hovmod som kun baseret paa Fødselens højst upersonlige Fortjeneste ramt i »Don Ranudo de Colibrados« og en af Bifigurerne i »Barselstuen«, medens en lærd Afart af Standen forekommer i »Hexeri eller blind Allarm« og en neutral Gjengivelse af nobel Herremandsmæssighed er tilsigtet med Baronen i »Jeppe paa Bjerget«. I sidstnævnte Stykke har Bondestanden faaet sin udødelige Hovedrepræsentant til den ene Side, dette Mesterstykke af Karaktertegning, paa eengang burlesk og rørende, udtømmende i nogle faa Scener ikke alene hele Jeppes moralske og intellektuelle Tilstand, men tillige alle hans Omgivelsers Del i denne, saa vor Interesse vækkes samtidig for den enkelte Skikkelse og for den hele Baggrund, mod hvilken den tegner sig. Men til den anden Side giver Holberg os som Modsætning ligeledes en sjællandsk Fæstebonde, endog af samme Navn, den forstandige og velhavende Jeppe med hans agtværdige Nille i »Erasmus Montanus«. Som Normand havde Holberg ikke megen Sympathi for Jyderne, og i »den ellevte Juni« tegner han Billedet af den nærige og smudsige Jydesvend, hos hvem Racens solide Egenskaber ere udartede til de lave Laster, som grændse op til dem; men atter her faae vi en Modvægt mod den komiske Skildrings Ensidighed i Fremstillingen af de lidt svedne og selvbevidste, men honnette jydske Proprietairer, der aabne Stykket.

Udenfor nogen egenlig Standsbestemmelse falde de Personer, hvis Karakter-Ejendommeligheder have afgivet Emnerne til »den Vægelsindede« og »den Stundesløse«. Omvendt er i det Galeri af komiske Personer, som paradere i 2. og 3. Akt af »Barselstueu«, Standen endog detailleret angivet for de Flestes Vedkommende.

I de enkelte Skuespil, hvis Maal er en Satire af ren litterair Art, føres vi naturligvis helt udenfor den Kreds, indenfor hvilken Komedierne ellers bevæge sig. Den mest helstøbte af disse Satirer er »Ulysses von Ithacia«, i hvilken Holberg med et yppigt, overgivent Lune parodierer det tydske Spektakelstykkes Urimeligheder og Smagløsheder. Mod den franske Tragedie er »Melampe« rettet, idet her »en latterlig Materie er udført udi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter« (Ep. 249); paa dette den overdrevne

Følsomheds Omraade har Holberg imidlertid ikke formaaet at anvende den rette parodiske Stilfarve, saa at Satiren, der nu forekommer os underlig vaklende og næsten hensigtsløs, paa Samtiden udøvede en Virkning stik modsat af den tilsigtede, idet den bevægede Tilskueren til Rørelse istedetfor til Latter. — Efter Afslutningen af den egenlige Handling i »det lykkelige Skibbrud« er der tilføjet en Akt af litterair Karakter, et Forsvar for den satiriske Digtning og dermed for Holberg selv, der lader sig tilkjende en Slags officiel Bekræftelse paa sin komiske Skribentvirksomheds Berettigelse og Nytte.

Den Handling, i hvilken Holberg udfører sin Ide og lader sine Karakterer fremstille sig, er som oftest vel formet, lidet sammensat, som Følge deraf let overskuelig og af ægte dramatisk Djærvhed paa Hovedpunkterne. Betingelserne for den ligge gjerne forud for Stykkets Begyndelse og paavises i en hurtig og klar Orientering, saa Aktionen strax kan tage sin Begyndelse. At den jevnsides med den Afvexling, som Hoved-Karakterernes forskjellige Art og Optræden medfører, har et temmelig stabilt Element i Intrigen: et Kjærlighedsforhold, der ved Tyendets Hjælp frelses ud over de truende Skjær og bringes lykkeligt i Ægteskabets Havn — det er et traditionelt Arrangement, som skyldes de fra gammel Tid vedtagne dramatiske Former, der jo endog for en Del spores endnu i den moderne Skuespildigtning. At Holberg ved iforvejen at fortælle Planen for den paatænkte Intrige stundom berøver den noget af dens spændende Magt over Tilskuerne, er ikke altid en Naivetet i Kompositionen, men ligesaa hyppigt en klog Iagttagelse af den Regel at Digteren skal have Tilskueren til sin Fortrolige, og i hvert Tilfælde maa man beundre den Friskhed, hvormed Udførelsen af disse Intrigens Knudepunkter virke scenisk, selv hvor deres Indhold forud er afsløret. Derimod er Holbergs Ligegyldighed for Scenernes naturlige indbyrdes Forbindelse, hans umotiverede Ind- og Afgange, Benyttelsen af Monologer, som kunne høres af de andre Tilstedeværende o. s. v. altsammen Rester af den gamle Komedie, hvilke Holberg i Udarbejdelsens Hurtighed ligesaa lidt har givet sig Tid til at gjennemarbejde, som han i sin Skyndsomhed har havt Øje for, at Benyttelsen af Advokater til Ægteskabs Afslutning, af Munke o. dsl. ere direkte Reminiscenser fra de fremmede Forbilleder, uden Hjemstedsret i de nye Omgivelser, eller at der ikke sjeldent findes Modsigelse og Forvirring med Hensyn til det Sted, hvor Handlingen foregaaer. Andre Mindelser om den holbergske Komedies Mønstre have vi i de Forklædninger og Fejltagelser, der hyppigt fremme Handlingen, de uventede Gjenkjendelser, der stundom afslutte den, i det Hele taget de udvortes Faktorer, der drages ind med, hvor Slutningen ikke vil voxe organisk frem af Stykkets Stof. I den gamle Komedie forefandt Holberg et helt Apparat af deslige Virkemidler, som han uden Betænkelighed har brugt; han lod sig overhovedet ikke opholde af minutieuse Overvejelser paa underordnede Punkter, hvad de mange i hans Komedier forekommende Hastværksfejl vidne om. Han samlede hele sin skabende Kraft paa Udmalingen af Karaktererne og paa Opfindelsen af Situationer, i hvilke de kunde aabenbare deres Indhold paa fyldigste Maade. Men disse Situationer virke da ogsaa med et dramatisk Liv, der vidner om en høj Grad af kunstnerisk Fantasi og en mærkelig Forstaaelse af Scenens Krav; hvor prægnante de ere i deres Sluttethed, oplyses blandt Andet deraf, at de have afgivet en Rigdom af Motiver til Malerens og Illustratorens Kunst. Handlingen

Som i Karaktertegningen og Situationsbygningen iagttager Holberg ogsaa i sine Skuespils Stil den komiske Overdrivelses gyldne Lov; han forstaaer som Stilen.

Faa at give Replikfarven — dog med Undtagelse af det konventionelle Kjærligheds-sprog — just den Afskygning, den ifølge den Talendes Livsstilling og Dannelse maa have, at fastholde denne Farveforskjel selv under den livligst skiftende Dialog, at forbinde dennes enkelte Dele til et sandt og usøgt Udtryk for Hverdagstalen og med alt dette at mætte Dialogen med disse slaaende Vendinger, der give Personligheden dens komisk koncentrerede Udtryk. Dette er en af Grundene, og maaske den vigtigste, til, at den holbergske Replik er bleven en saa kourant Del af det danske og norske Samtalesprog og endnu den Dag idag kan aabne selv den alvorlige Diskussion saa befriende Udveje hen til Latterens Regioner (»Frisk Mod, Antonius!« »Du est en ung Mand, Frants!« »Du drak som en Skjelm!« »Tal Dansk, din sorte Hund!« »Fanden staaer udi dette Der, Du, Das!« »Ligesaa hos os!« »Nachspillet blir det Artigste!« o. m. fl.). Her maa ogsaa fremhæves den Renhed i Stilen, der forsmaaer Indblandingen af rørende Elementer som forstærkende Modsætning til de komiske og aldrig fører Lystspilhandlingen for nær op mod de Grændser, hvor en alvorlig Udgang var at befrygte. En anden Sag er det, at Sproget i Holbergs Komedier som i hans øvrige Skrifter endnu er langtfra at være frigjort for de Gallicismer, der plettede Datidens Fremstillingsform, medens til Gjengjæld den tydske Indflydelse er langt mindre fremtrædende hos Holberg end hos Tidens øvrige Forfattere.

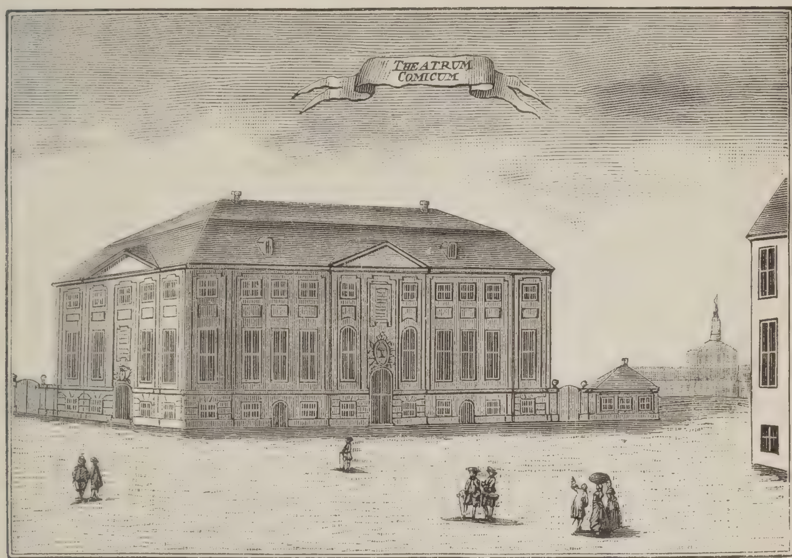
Komediernes nationale Betydning.

Holbergs Komedier ere en i sin Art vistnok enestaaende Folkedigtning, og vidunderlig som den i sig selv er, ere ogsaa de Omstændigheder, der knytte sig til den: at Holberg pludseligt og overraskende ved den indfører en ny Kunstform i en hertil næsten ganske uforberedt Litteratur; at denne Kunstform henter sit helt igjennem nationale Indhold fra det forhaandenværende Samfundsliv, hvilket den afmaler med uforligneligt Vid og slaaende Sandhed; at den ledende Tanke i denne Digtning er en paa Tidsdannelsens Højdepunkt staaende Aands reformerende Stræben i Frigjørelsens Tjeneste, og at den saaledes i Litteraturen grundlagte »danske Skueplads« samtidig bliver en nyskabt kunstnerisk Institution, der kan give Digterens Skikkelser Kjød og Blod og hans Tanker levende Mæle. Om den holbergske Komedies Liv paa den nationale Scene vil der jevnlig blive Tale i Litteraturens Historie, der for en Del handler netop herom, saasandt denne Digtnings Pleje eller Forsømmelse næsten altid ere betegnende Udslag af den til en given Tid fremherskende Smagsretning. Om den unge danske Scenes første brydsomme Aar, om dens Tilværelses Vaklen mellem Nyfigenhedens Tilløb og den trøstesløse Forladthed, der syntes at bebude »den danske Komedies Ligbegængelse«, om Skuepladsens Lukning som Følge af Kjøbenhavns Brand 1728, om alt Skuespils Ophør i Christian VI.s sextenaarige Herskerperiode, om Opførelsen af det nye Skuespilhus i Frederik V.s første Regjeringstid og den danske Scenes uafbrudt fortsatte, om end paa forskjellig Maade anfægtede Liv her i den lange Aarrække fra 1748 til 1874 — om disse Forhold henvise vi til Theatrets Historie, saaledes som Th. Overskou har fremstillet den i sit Syvbinds-Værk »Den danske Skueplads« (1854—76).

Holbergs Komedier i Udlandet.

Den holbergske Komedie har spillet ikke saa liden en Rolle ogsaa udenfor Danmark og Norge. Allerede 1729 indlemmedes »*Den politiske Kannstöparen*« i Sverigs Litteratur, og fra den svenske Nationalscenes Fornyelse 1737 fik Holbergs Stykker en nogenlunde fast Plads i dens Repertoire; en enkelt Komedie: »*Jeppe Nilsson på Berget*«, har endog oplevet mere end halvtredsindstyve Udgaver i de

halvandethundrede Aar siden dens Oversættelse paa Svensk. I Tydskland blev Holbergs Indflydelse imidlertid betydelig større. Af rejsende Selskaber bragtes

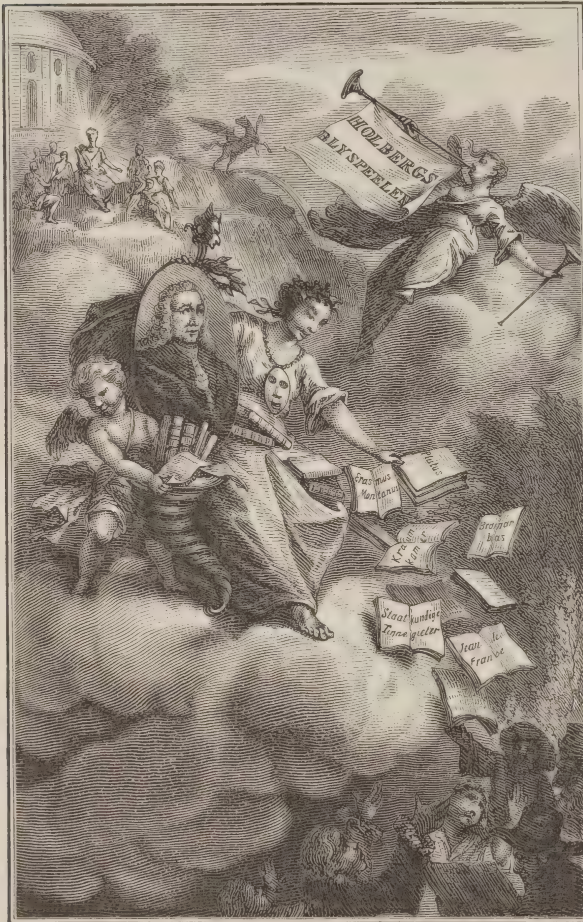

Det 1748 opførte Skuespilhus paa Kongensnytorv.

Formindsket Gjengivelse af Kobberet i Pontoppidans »Danske Atlas« 2. Bind. 1764.

hans Komedier, rigtignok i ynkelige Forhutlinger, ikke blot til Nordtydskland, men ogsaa til Østerrig, Holland, Polen og Rusland. Gottsched, der kæmpede for en regelmæssig Digtning i fransk Smag og paa denne Vis for »en renset Skueplads«, optog tre holbergske Stykker i sin »Deutsche Schaubühne«, nemlig »Der politische Kannengiesser« (hvorfra dette Ord gik over i det tydske Sprog i sin komiske Betydning), »Der Deutschfranzose«, ɔ: »Jean de France« og »Bramarbas« ɔ: »Jacob von Thyboe«. 1743 og 1748 udkom Komedierne i to store Hovedudgaver og beherskede, endog i en paafaldende Grad, de tydske Theatres Repertoire, udførte af Tidens berømteste Skuespillere, der i dem fandt nogle af deres taknemmeligste Roller. Robert Prutz gjør saaledes i sit kritiske Værk »Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften« (1857) opmærksom paa, at af de ialt 190 Forestillinger, som gaves paa Theatret i Hamborg 1742—43, faldt ikke mindre end 44 paa Holberg alene, deraf i en enkelt Maaned 15 holbergske Stykker paa 19 Forestillinger. I Slutningen af Aarhundredet fortrængtes Holberg af Kotzebue, der selv tildels byggede paa hans Grund, men rigtignok ikke i hans Smag, og først Romantikerne, især Tieck, bragte ham til Ære igjen, skjøndt de fleste af dem misforstod eller misbrugte hans Komiks Art. I vore Dage har Rob. Prutz gjenoplivet Interessen for Holberg ved sit ovennævnte Skrift og ved sine dygtige Oversættelser af flere af hans Komedier. — Til Holland naaede de ligeledes tidlig, og flere af dem holdt sig længe paa Scenen; Hovedudgaven i fire Bind, betitlet *»Holbergs deensche*

Schouburg of Blyspeelen« udkom i Amsterdam Aar 1800, men allerede fra 1757 forekommer der en Udgave af sex Komedier med Titelen »*Lodewyk Holbergs Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen«* og med et Kobber, der fremstiller Holbergs Apotheose: Thalia bærende hans Portrait og uddelende hans Skrifter (»Erasmus Montanus«, »Plutus«, »Barselstuen«, »Jacob von Thyboe«, »Kandestøberen« og »Jean de France«) til det begjærlige Publikum, medens Fama udblæser hans Roes. — Paa Fransk oversatte Holberg selv to af sine Komedier og skrev desuden Fortalen til Fursmans 1746 udkomne Oversættelse af »Den Vægelsindede«, »Henrik og Pernille«, »Maskeraden« og »den politiske Kandestøber«. Det sidstnævnte Stykke blev opført 1797 og gjorde Lykke; til *Théâtre français* overførtes det under Restaurationen (»*Le Luthier de Lubeck*«) og fik snurrigt nok, paa Grund af den formentlige politiske Tendens, Ord for at være forfattet af selve Kong Ludvig XVIII. J. J. Ampère og X. Marmier have i en nyere Tid henledet deres Landsmænds Opmærksomhed paa denne Molières ikke tilbørlig paagtede Efterfølger, og 1864 hævdede A. Legrelle i sin Bog *»Holberg considéré comme Imitateur de Molière«* i Modsætning til Prutz den franske Paavirkning som afgjørende for Holberg og krævede ham i saa Henseende »tilbage til Frankrig,

Titelkobber til Holbergs »*Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen*« (»6 artige og fornøjelige Skuespil«).
Amsterdam 1757.

som aldrig har forskudt ham, men kun lige indtil nu har forsømt at lære ham at kjende«.

Danske Udgaver.

Af de mangfoldige danske Udgaver af Komedierne kunne kun de mere monumentale nævnes her. Allerede i Sommeren 1723 udgav Holberg de fem ældste, umiddelbart iforvejen opførte, som første Tome af Hans Mikkelsens for »den nye oprettede Danske Skue-Plads sammenskrevne Comoedier«, og hvert af de to følgende Aar fulgte der et nyt Bind med andre fem I 1731 udkom en ny Udgave i fem Bind med ialt femogtyve Komedier, der her for første Gang bære Navnet »Den danske Skueplads«, som de følgende Udgaver beholdt; et sjette Bind kom 1753, et syvende Bind 1754, kort efter Forfatterens Død. — Som holbergsk Textkritiker har F. L. Liebenberg indlagt sig megen Fortjeneste, og hans store Udgave af Komedierne i otte Bind (1847—54) er bleven Grundlaget for alle senere Udgaver af litterair Betydning, blandt hvilke maa nævnes den stereotyperede Folkeudgave 1876 og følgende Aar samt den af H. Tegner illustrerede, endnu ikke sluttede store

COMOE-
DIER
Sammenskrevne
for
Den nye oprettede
Danske Skue-Plads
Ved
Hans Mickelsen
Borger og Indvaaner i Callundborg.
Med
Just Justesens Fortale
Første Tome.

Tryckt Aar 1723.

Titelblad til første Udg. af Holbergs Komedier 1723.
Facsimile efter Originalexemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

Pragtudgave. — Af Skrifter om den holbergske Komedie maa især tre fremhæves: Rahbeks »Om L. H. som Lystspildigter og om hans Lystspil«, I.—III., 1815—17; E. C. Werlauffs af paalidelige Oplysninger bugnende »Historiske Antegnelser til L. H.s atten første Lystspil«, 1858, og den nyeste kritiske Behandling af den holbergske Komedie, Olaf Skavlans gjentagne Gange nævnte fortrinlige Studie »H. som Komedieforfatter«, Kristiania 1872, et Værk, der ved at stille Holbergs Lystspildigtning under en alsidig Belysning holder langt mere, end Titlen lover — en Tidens og Litteraturens Historie med Holberg som Midtpunkt.

Megen Tilfredsstillelse maatte Holberg være berettiget til at føle, naar han saae tilbage paa sin Virksomhed som Skuespildigter, og han fremhæver ogsaa med ufordulgt Glæde, at hans Stykker »alternerede med de bedste af Molières, og det med ligesaa stor Succes, omendskjøndt Molières Stykker bleve bedre agerede, efterdi Montaigu informerede dem ret i Maaden, Gebærderne og andre Omstændigheder«. Men der kunde dog vel være de Øjeblikke, da han maatte beklage, at »der er fast ingen Nation, som saalidet finder Smag i deres Eget som vore Landsmænd, i Besynderlighed Fruentimmerne, som ikke gider se eller høre Noget, medmindre det er paa Fransk«; dertil kom, at han følte sin Helbred angreben af »al den Allarm, Misundelse og Arbejde, han stedse var beladt med, saalænge Komedierne varede«; thi — tilføjer han — »saadan Frugt har mit Arbejde bragt mig, da derimod i Frankrige eller England kan en Autor til en Komedie, naar den bliver spillet med Behag, ofte vinde 2 eller 3000 Rdl.« Holberg besluttede da at rekreere sig ved en Udenlandsrejse, med hvilken han desuden forbandt den Hensigt at søge »den politiske Kandestøber« opført i Paris, hvilket dog ikke lykkedes for ham. I Juni 1725 begav han sig da over Land til Hamborg, men den fyrretyveaarige Mand maatte gjøre den Erfaring, at »Motion var hans Legeme nu ligesaa skadelig, som den i hans unge Dage var ham tjenlig«. Fra Hamborg tog han over Amsterdam til Paris, hvor han opholdt sig Vinteren over, da han syntes, Luften her var god for hans Konstitution. Han besøgte flittigt de offentlige Bibliotheker, omgikkes flere berømte Videnskabsmænd og kom undertiden »paa det Societet, som gemenlig kaldes det Zirlige og holdes paa et Sted, som gemenlig kaldes *le Café des beaux esprits*« — men ogsaa kun undertiden, for at han »ikke ved at gaa der altfor tidt skulde tilsnige sig Titel af et galant Hoved«. I Theatrene var han dennegang en hyppig Gjæst og fortæller endel

Femte og sidste Udenlandsrejse 1725-26.

om, hvad han saae der; det tiltalte ham kun lidet: Smagsretningen var afvegen fra den, som han kaldte den gode, og »i nogle Aar havde der ikke været een sund Komedie at se«. I denne Dom har Holberg utvivlsomt Ret, men adskillige af hans andre Bemærkninger vidne om, at Pebersvende-Særheden tidlig har faaet Magt over ham; pudsig er især hans Forbitrelse, naar Tilfældet giver ham unge Damer til Rejseselskab, fordi det var Skik, at de mandlige Passagerer galant delte Udgifterne ved disses Maaltider undervejs imellem sig.

Efter Hjemkomsten 1726 fuldendte Holberg det allerede forinden paabegyndte poetiske Værk »Metamorphosis eller Forvandlinger«, et Slags Modstykke til Ovids berømte Digt, hvis Emne er den antike Mythologis Sagn om Menneskers Forvandling til Dyr og Træer som Følge af Gudernes Vrede. Hos Holberg er det omvendt Planter og Dyr, der blive forvandlede til de med deres Natur beslægtede Menneskeskikkelser: Solsikken til en »Fruer-Pige«, Skaden til en Barbeer, Ræven til en Diplomat o. s. v.; men til disse satiriske Pointer svarer Tonen i Udførelsen kun daarligt, og Digtet maa betragtes som mislykket. Maaske har Holberg selv havt en Fornemmelse af dets Svaghed, thi i en Efterskrift til Fortalen erklærer han det for sin Beslutning, fra nu af at lægge Digtekunsten paa Hylden. »Dette bliver udentvivl mit sidste poetiske Skrift«, hedder det; »thi jeg bliver nu meget alvorlig, iligemaade noget magelig, vil derfor overlade unge, stærke Mennesker et Haandværk, som jeg selv ikke er mer voxen. Det er med lystige Poeter ligesom med Katte, hvilke fra en overmaade Kaadhed, som Naturen har indplantet dem udi Opvæxten, henfalde til en overmaade Alvorlighed. Mit Blod, efter min Barbeers Sigelse, begynder nu at blive temmelig flegmatisk og seer nær ikke saa levende ud som ifjor, hvorudover jeg har sat mig for at slutte en evig Fred med Jordens Klode, saaledes at vi lade hinanden være uskaarne paa begge Sider; thi Jorden bliver gammel, saa der bider ingen Ting mer paa hende; jeg bliver ogsaa gammel og derfor gjerne planter Gevær.« Metamorphosis.

Men Ingen har Fred længer, end hans Nabo vil. Holberg kaldes atter frem paa den poetiske Arena, da den lærde jydske Poet og Stiftsprovst Tychonius besværede sig for Kancelliet over, at hans Navn var blevet brugt til Betegnelse for den latterlige Pedant i Komedien »Jacob von Thyboe«. Holberg maatte love at forandre Navnet i de senere Udgaver af Stykket (hvor Pedanten er bleven omdøbt til Stygotius), men skrev mod Tychonius Satiren »den jydske Fejde«, der dog først blev udgivet mange Aar senere. En anden Strid i en alvorligere Anledning fik Holberg omtrent paa samme Tid med den hollandske Filolog Burmann, der i et af sine Skrifter havde haanet den danske Videnskabelighed. Benyttende en fra Folkevisen hentet Sammenstilling (se S. 84) gav Holberg sit Svar Form af et fra Holger Danske til Burmann rettet Brev, der paa Latin blev indrykket i et fransk og et kjøbenhavnsk Tidsskrift og kort efter oversat paa Dansk. Holberg tager Danmark varmt i Forsvar, paaviser sin Modstanders Mangel paa Kjendskab til de Ting, han dømmer om, og spotter hans i hele den videnskabelige Verden velbekjendte Stridbarhed. Den jydske Fejde. Holger Danske til Burmann.

Kjøbenhavns Brand.

1728 lagde en heftig Ildebrand næsten hele det gamle Kjøbenhavn og en stor Del af det nye i Aske, rasende især heftigt i det latinske Kvarteer og fortærende bl. A. Frue-, Helliggejstes-, Trinitatis- og Petri Kirke, Universitetet, Universitetsbiblotheket, Borchs, Walkendorfs og Ehlers' Kollegium. For sit personlige Vedkommende beklagede Holberg mest Tabet af sit gamle Logis, som han i alle Maader havde været saa vel tilfreds med og vænnet sig saa godt til — »hvor jeg udi fornøjelig Rolighed havde bortdrevet saa lang Tid af min Alder iblandt mine Bøger og Skrifter; det krænkede mig mere, at jeg maatte miste dette Sted, end det at jeg mistede mine Midler, saasom der er Intet, jeg mere fornøjes ved, end Stilhed og Rolighed, og der er Intet, hvorved Sindet sættes bedre istand end ved en vel indrettet Levemaade. Alle Ting vare tilforn vel indrettede for mig; jeg kunde hvile, jeg kunde arbejde, jeg kunde sove, jeg kunde vaage, jeg kunde tage mig alvorlige Ting fore, jeg kunde tage mig Bagateller fore, hver Ting i sin Orden og paa sine visse Tider, ligesom jeg vilde«.

Danmarks og Norges Beskrivelse.

Saasnart Holberg havde faaet sig en ny Bolig, tog han fat paa Studierne igjen og fuldførte det saalænge af andre Arbejder afbrudte, S. 533 nævnte Værk, den 1729 udgivne »Dannemarks og Norges Beskrivelse«, en Fremstilling af Folkets og Statens vigtigste Forhold og Indretninger paa et historisk Grundlag, indledet med en Paavisning af den danske Nations Art og Egenskaber baade i Oldtid og Nutid. Det er ikke, som Titlen kunde give Anledning til at formode, noget statistisk Tabelværk, men en sammenhængende Udvikling af Samfundsinstitutionernes Opstaaen og Fremvæxt, skreven i Holbergs sædvanlige klare Sprog og ordnet paa en let overskuelig Maade.

Christian VI. 1730-46.

Tronskiftet 1730 afstedkom en gjennemgribende Forandring i det offentlige Liv. Endnu medens Frederik IV. levede, havde det ikke været nogen Hemmelighed, at hans Efterfølgers Blik paa Verden var grundforskjelligt fra hans Faders, og at dennes Giftermaal med Frøken Reventlov havde gjort Sit til at udvide Kløften imellem dem. Det er derfor et betegnende Træk, at de Professorer, hvem det kunde tilkomme at holde Mindetalen over den afdøde Konge ved Universitetets Sørgefest, forstod at unddrage sig dette mislige Hverv og faae det lagt over paa Holberg; og ikke mindre betegnende for dennes frimodige Væsen er det, at han paatog sig Opgaven og løste den uden servil Skelen til de nye Magthavere, ja endog fandt Lejlighed til at fremhæve de Egenskaber hos den afdøde Konge,

mod hvilke det nye Regimente stak mest af, men som Holberg just havde særlig Anledning til at paaskjønne. »Vi talede som i en fri Stat,« sagde han, »vi spøgede, vi skjemtede, vi strede indbyrdes med lystige Indfald uden Frygt, da han aldrig optog Fritalenhed eller uoverlagte Ord ilde, og gjorde han det endog, lagde sig dog hans Vrede igjen uden nogen følelig Følge.« At Skuespillene maatte dele Skjæbne med alle andre, selv de uskyldigste Forlystelser, som ikke taaltes under Christian VI., blev maaske af mindre Betydning

Holbergs Professorbolig paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde.
I Forgrunden tilvenstre Fruekirkes Kor.
Efter et Maleri i det oldnordiske Musæum.

for Holberg, der jo alt forinden havde sagt Theatret et, idetmindste foreløbigt Farvel; men denne Beslutning støttedes ialtfald nu af de ydre Forhold. Holberg fik altsaa en ny Impuls til at vende tilbage til sine videnskabelige Arbejder, og den første Frugt af disse blev hans **Danmarkshistorie**, atter — ved sin livlige Fremstilling og folkelige Tone — et banebrydende Værk, Holbergs Stordaad som Historieskriver.

Danmarks-historien.

Af »**Dannemarks Riges Historie**« udkom første Bind 1732, andet Bind 1733, tredie og sidste 1735; allerede tyve Aar efter var Oplaget udsolgt og et nyt maatte foranstaltes, et Særsyn for et saa udførligt historisk Arbejde i de — og næsten ogsaa i vore — Tider, et talende Vidnesbyrd om, hvor heldigt Holberg havde løst den Opgave, at skrive en Fædrelandets Historie for Folket. Den historiske Fremstilling er knyttet til den danske Kongerække fra Skjold til Frederik III. medregnet, men Udførelsen er selvfølgelig i Omfang saare forskjellig, alt eftersom Holbergs Kilder flød sparsommere eller rigeligere — saa forskjellig, at hele Historien fra Kong Skjold til Christian I. ikke indtager saa megen Plads som Frederiks III.s Historie alene, og at denne Konges og hans Forgængers Historie tilsammen udgjør næsten Halvdelen af Værket (omtr. 1100 Sider). Det er denne den nyere Tids Historie, der har interesseret Holberg mest, her er han mest selvstændig baade som Samler og som Bearbejder af Stoffet, og her har han ogsaa mest Nyt at fortælle os, ligesom han ogsaa her er paalideligst, fordi han her har med Kilder at gjøre, hvis Authenticitet det var ham let at konstatere, medens han ellers ikke udøver nogen saadan streng historisk Kritik som den, ved hvilken Gram omtrent paa samme Tid brød Historieforskningen nye Baner, uden paa sin Side dermed at forene Holbergs ypperlige Gaver til pragmatisk Historieskrivning. Mangelen paa kritisk Kildestudium bøder Holberg paa ved sit lyse Hoveds klare Tanke, der ofte viser ham den rette Vej mellem modstridende Antagelser og Domme; og hvor han føler nogen Usikkerhed, der forøger denne kun hans Sinds naturlige Humanitet og giver hans Udsagn et Præg af Billighed og Overbærenhed, der vel nu og da kan synde mod historisk Sandhed, men da ialtfald synder til en Side, der ikke gjør hans Karakter Skam.

I Fremstillingen mærker man helt igjennem den Forfatter, der har givet sig meget af med Karaktertegning, om end af anden Art, og skrevet lystige Vittighedsværker; herom minder den Skarphed, hvormed Holberg formaaer at tegne sine historiske Skikkelser, sammenfattende deres væsenligste Egenskaber i korte Resuméer, saavelsom det Lune i Opfattelse og Udtryk, der mangfoldig giver sig tilkjende. Om Holbergs historiske Stil siger C. Paludan-Müller i sin Afhandling om »Dansk Historiografi i det 18. Aarh.« (»Hist. Tidsskrft. 5. Række 4. Bd.): »Denne lyse Disposition, der let og naturlig lader hver Ting komme der, hvor den hører hen, saa at Læseren altid veed, hvor han er, og hvad Forfatteren vil meddele ham — den naturlige Virkning af Forfatterens klare Bevidsthed om, hvad han vil — disse lette, ukunstlede Perioder, strax overskuelige selv for den mindre dannede Læser, frie for alt Skruet, Indviklet, Sammenpresset — disse den ægte danske Stils Egenskaber, som vi maa haabe den altid vil beholde — disse Egenskaber besidder Holbergs Stil i højeste Grad ogsaa i Danmarkshistorien. Det er en ægte historisk Stil, desuden smykket og krydret af den Festivitas, ingen Pen har besiddet i højere Grad end Holbergs. Man maa være ualmindelig sløv af Naturen eller træt af Dagens Arbejde for at falde i Søvn over denne Bog, selv der, hvor den intet Nyt har at meddele den sagkyndige Læser.«

Danmarkshistorien, der udkom i to tydske Oversættelser kort efter hinanden, er sidste Gang udgiven paa Dansk af I. Levin 1856.

Baade mindre og større historiske Arbejder fulgte snart efter dette Holbergs Hovedværk som Vidnesbyrd om hans udholdende Flid og stadig vaagne Arbejdslyst: en lille Lærebog i Verdenshistorien, »*Synopsis historiæ universalis*« et fortrinligt Udvalg af Historiens Hovedtræk til Brug for den studerende Ungdom

(1733); »Den Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse« (1733), en historisk Monografi af en Livlighed og mangesidig Interesse, som kun faa lignende Værker have naaet; 1738 det store Værk i to Kvartbind: »Almindelig Kirkehistorie fra Christendommens Begyndelse til Luthers Reformation«, som blev udsolgt i Løbet af et Aar og strax udkom i nyt Oplag. Den usædvanlige Afsætning, som blev »en saa bekjendt og opkogt Materie« tildel i en Tidsalder der snarere havde for mange end for faa »almindelige Historier«, forklarer Holberg selv af tre Grunde, som han har hørt fremsættes til Anbefaling for sin Bog: at den er upartisk, at den verdslige Histories Fænomener stadig drages ind i deres Forbindelse med Kirkehistoriens, og at han har lagt særlig Vægt paa at paavise Oprindelsen til de forskjellige Kirkesamfund. Man fejler vist neppe ved at anføre endnu to Grunde til dette Værks store Popularitet: Holbergs ejendommelige Fattelighed og Klarhed i Fremstillingen og hans filosofisk-religieuse Standpunkt, hvis Frihed maatte virke dobbelt forførende paa de af Pietismens ydre Tvang bundne Aander, paa hvilke al Kritik og derfor ogsaa f. Ex. en Betragtning som den, der i Bjergprædikenen finder Kjærnen af Alt, hvad der staaer i Bibelen, maatte virke som et ubegribelig frejdigt Ord. Kirkehistorien blev 1867 udgiven af F. L. Liebenberg med en Indledning af R. Nielsen. — Holbergs følgende Arbejde var af særlig populairhistorisk Art: de 1739 udkomne »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier«, i hvilket Skrift han efter Plutarchs Mønster sammenstiller — eller, som C. Paludan-Müller siger, sammentvinger — to og to biografiske Skildringer, mest af asiatiske Personligheder, til en Parallel, af hvilken der saa uddrages en Sammenligning, ligesom en Indledning dvæler ved Betragtningen af de Dyder og Laster, hvortil de paralleliserede Personer give Anledning. Har dette Værk ikke stort videnskabeligt Værd, hvad det heller ikke gjør Fordring paa, saa viser det des klarere Holbergs Drift til det historiske Portraitmaleri og hans Evne til at vække Publikums Interesse for Historien ved at præsentere denne i Enkeltfremstillingens tiltalende Form. Bogen gjorde ogsaa megen Lykke og udkom 1753 i et nyt Oplag, efterat den 1745 var bleven suppleret med et kvindeligt Sidestykke: »Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier«, ligeledes i to Dele. Disse ere senest udgivne af G. Rode 1861, Heltehistorierne af F. L. Liebenberg 1864. — Endelig skrev Holberg 1742 sin »Jødiske Historie«, i to Dele, ledet af den Betragtning, at »iblandt saamange ypperlige Mænd, som have skrevet om dette Folkes Skikke og Skjæbne, har dog Ingen givet os en sammenhængende Historie fra Nationens Oprindelse indtil vore Tider«, hvilket da Holberg foresatte sig at udføre paa Grundlag især af Josephus', Prideaux' og Basnages Skrifter. Værket udkom i tydsk Oversættelse allerede 1747.

Bergens Beskrivelse.

Kirkehistorien.

Heltehistorierne.

Heltindehistorierne.

Mellem Udgivelsen af disse forskjellige historiske Skrifter falder 1737 Begyndelsen af Holbergs »*Opuscula latina*« (»Latinske Smaaværker«), indeholdende Epigrammer samt Forfatterens Selvbiografi i Form af tre »Breve til en fornem Mand«, af hvilke det første er dateret den sidste Dag i Aaret 1727, det andet forfattet 1735, medens det sidste kom til 1743. I disse tre Breve, supplerede med den 447. Epistel, have vi Hovedkilden til Holbergs Liv, en ved sin Frimodighed ligesaa tiltalende som ved sit Lune og sine sunde Betragtninger underholdende Levnetsskildring, der vilde have stor Interesse, selv om den ikke angik en i og for sig saa betydelig og for os saa særlig betydningsfuld Personlighed som Grundlæggeren af vor moderne Litteratur. Den blev allerede 1745 oversat paa Dansk, vistnok

Biografien.

»Ludvig Holberg, Friherre af Holberg, i hans 63. Aar.«

Titelkobber til den tydske Udgave af den »Jødiske Historie« 1747.

under Holbergs egne Auspicier, og denne fortræffelige Oversættelse — »Ludvig Holbergs trende Epistler til ***, hvorudi befattes det Fornemste af Hans Liv og Levnet« — blev 1857 udgivet uforandret af I. Levin.

I Slutningen af det andet af disse Breve, altsaa 1735, kommer Holberg til at nævne den Beskyldning for Paaholdenhed, hans tarvelige og tilbagetrukne Levemaade havde paadraget ham, og bemærker i den Anledning: »At jeg kan befri mig fra den Beskyldning, da giver jeg Fattige hvert Aar Saameget, som kan anvendes paa at underholde en ørkesløs Fodgænger og unyttig Lakai; jeg har smukke Værelser, gaaer net klædt, kjøber idelig Bøger, og at jeg skal befri mig fra al Mistanke, da har jeg destineret alle mine Midler til Publici Nytte. Et Udkast af Fundationen hertil har jeg alt forfattet og viist dem, som jeg plejer at raadføre mig med, hvilke spaaer temmelig godt deraf.« Saa tidlig havde Holberg altsaa fattet Tanken om at skjænke Offentligheden den Formue, han skyldte dens Interesse for hans Skrifter, men endnu mere sin egen kloge Økonomi; allerede i en Alder af halvtredsindstyve Aar seer Holberg med filosofisk Ro det Øjeblik imøde, da han skal kaldes bort fra sit flittige Arbejde, og er betænkt paa, at ogsaa den materielle Frugt af dette Arbejde skal komme det Fædreland tilgode, som han alt havde skjænket saa rige aandelige Skatte. Begge disse Fonds var han endnu stadig virksom for at forøge; 1740 anlagde han en Del af sin Formue i Jordegods, til hvis Bestyrelse sandsynligvis hans Dispositioner som Universitetets fleraarige Kvæstor havde givet ham Lyst — og 1741 udgav han efter lang Betænkning et nyt poetisk-filosofisk Arbejde af høj Rang: den moralsk-politiske Roman **Niels Klim.**

At Holberg kunde have Grund til Frygt for at slippe »**Niels Klim**« ud i Verden, saalænge Pietismen svingede sit ufordragelige Scepter over Aandslivet i Norden, vil selv en flygtig Betragtning af Bogens Tendens godtgjøre; thi denne gaaer fra først til sidst ud paa at opstille Tolerancens Princip ved Skildringen af en Række tilsyneladende absurde Forhold i Religion, Statsforfatning og Samfundsmoral, hvis Tilværelse imidlertid sees udsprungen af fornuftige Krav, og som derfor ingenlunde fortjene en saa forkastende Dom, som de ved første Øjekast synes at udfordre til. Antagelsen af de hjemlige og tilvante Synsmaaders absolute Rigtighed stilles i Belysning af en vexlende Mængde andre, fra dem paa forskjellig Vis afvigende Synsmaader, og den tolerante Betragtning tilkjender dem alle en vis relativ Berettigelse, der maa udelukke enhver overilet Fordømmelse; at denne Relativitet gjordes gjældende ogsaa overfor Religionen, og at Holbergs Tilslutning til den naturlige Religion her skinnede mere og mindre tydelig igjennem, gjorde det især til en dristig Gjerning at sende slige Meninger ud under de da herskende Forhold. Niels Klim.

Som Form for Meddelelsen af sin Samfundsmoral valgte Holberg den ligefra Oldtiden af og til vore Dage yndede opdigtede Rejsebeskrivelse og nævner selv som sine nærmeste Forbilleder den græske Digter Lukian, den tydske Forfatter Biderman og den engelske Satiriker Swift (S. 504); andre Skrifter af samme Art omtales i Jul. Paludans Doktordisputats »Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser«, 1878. Rammen er da følgende: den norske Student Niels Klim vender i Aaret 1664 efter hæderlig bestaaet Examen fra Kjøbenhavn tilbage til sin Fødeby Bergen. I Mangel af anden Syssel giver han sig til at undersøge en mærkelig Hule i et Fjeld, som kaldes Fløjen, fra hvilken der nu og da skal udgaa en mild Luftning. For at komme paa det Rene med Fænomenet, lader han sig hisse ned i Hulen; men Rebet brister, og Niels Klim styrter i Afgrunden, falder og falder et Kvarterstid gjennem det dybeste Mørke, indtil der lader sig en svag Lysning tilsyne, som efterhaanden gaaer over til klart Solskin: Klim er kommen ind i Jordens indre Rum, hvor et helt Solsystem kredser. Paa en af dets Planeter ved Navn Nazar havner han omsider, i Fyrstendømmet Potu, af hvis Forhold der nu følger en lang Beskrivelse, Bogens mest omfattende, i hvilken Holberg har nedlagt de fleste af sine Tanker om en fornuftig Statsforfatning, uden at man dog deraf tør slutte, at han i Et og Alt vil opstille de træede Beboere af Potu som sit Folkeideal.

Potuanerne ere nemlig skabte som Træer, og med den af denne Legemsbygning betingede Langsomhed i Bevægelse forene de en Grundighed i Overvejelsen, der lader dem anse et forholdsvis saa hurtigt Hoved som Niels Klims for at være et Vidne om Overfladiskhed, hvorfor de ikke kunne betro ham noget vigtigere Embede end et Postbuds, til hvilket hans lange Ben gjøre ham fortrinlig skikket. »Erfarenhed havde lært dem, at Republiken altid havde vaklet under Bestyrelsen af disse hurtige Hoveder, som man i Almindelighed kalder store Genier, og at Mænd af et langsomt eller spotvis saakaldet sløvt Begreb havde bragt det igjen i Orden, hvad hine havde forviklet.« Hermed i Sammenhæng staaer den Ærbødighed, Potuanerne vise Alderdommen, og den Censur, Ungdommen er underkastet, idet det f. Ex. ikke er tilladt Nogen at optræde som Forfatter, før han har fyldt de tredive Aar. Forbrydelser straffes første Gang med Aareladning, ved hvilken Fremgangsmaade man vil overbevise sig om, hvorvidt det ikke er onde Vædsker i Blodet, der have forledet til Lovovertrædelsen, og samtidig forebygge Gjentagelsestilfælde; indtræffe disse alligevel, sendes Forbryderen i Landflygtighed; kun for een Misgjerning er der Dødsstraf: for Fremsættelsen af Forslag til Reformer, naar de efter en omhyggelig Prøve erkjendes for skadelige. Med Hensyn til hvad der hører til Gudsdyrkelsen, hersker der indbyrdes afvigende Meninger, »men den Ene forfølger derfor ikke den Anden«, forklarer Fyrsten for Niels Klim; »thi enhver Forfølgelse for Tanker og Meninger eller Vildfarelser, der have deres Grund alene i Begrebernes Forskjellighed, har ikke sin Oprindelse af Andet end Stolthed, da den Ene bilder sig daarligen ind at se dybere i Tingen end den Anden, en Stolthed, der neppe kan være behagelig for Gud, som elsker Beskedenhed og Ydmyghed. Vi straffe her Ingen, der i sin Godtroenhed farer vild fra den almindelige Mening i spekulativiske Ting, naar han ikke i det Praktiske afviger fra den offentlige Gudsdyrkelse, og heri følger jeg mine Forgængeres Exempel, der holdt det for grusomt at paalægge fornuftige Skabningers Tænkekraft Lænker og herske over Samvittigheder« (et dristigt Modbillede til Christian VI.s Regjeringsmaximer i kirkelig Henseende!). Religionssystemet bestaaer kun af faa Kapitler, og den hele

Trosbekjendelse er ikke meget større end vore apostoliske Trosartikler; Alle ere enige i at dyrke et højeste Væsen, hvis Almagt har skabt og hvis Forsyn opholder alle Ting, men om Maaden at dyrke dette Væsen paa tillader man Enhver at tænke, som han vil. De bede sjeldent, men da med saa brændende en Andagt, at man skulde tro, de vare henrykte, saalænge Bønnen varer. Klim fortalte dem, at man hos os plejede at bede og synge Psalmer ved vore huslige Forretninger og Haandarbejder, men dette lastede de: en jordisk Fyrste vilde tage det ilde op, sagde de, om En, som kom for at bede ham om Noget, vilde i hans Nærværelse børste sine Klæder og frisere sit Haar. De fandt heller ikke mere Smag i vore Psalmer, thi de holdt det for latterligt at foredrage sin Anger og Bedrøvelse paa Noder, da Guddommen ikke formildes ved Triller, Fløjter og Trompeter, men ved Suk og Graad. Naar Potuanerne vende hjem fra Krigen med Sejr, udbryde de ikke i Frydeskrig og synge Te Deum, men tilbringe nogle Dage i sørgende Taushed, som om de skammede sig over en Sejr, der har kostet saamange af deres Brødre Livet. Der findes ingen Adel i Potu; jo mere Godt man nyder af Staten, des beskednere og ydmygere opfører man sig, saa at den rigeste af Borgerne giver de Mødende den dybeste Hilsen i Erkjendelsen af, at han som den, der har de fleste Fordele i Staten, er dens største Skyldner. Ingen beklæder to Embeder paa eengang, da man mener, at endog det mindste Embede fordrer sin Mand — eller sin Kvinde, thi Adgangen til Embedsværdigheden staaer aaben for begge Kjøn og er kun betinget af Dygtigheden. Som et særlig fortjent Individ betragtes Den, der har sat mange Børn i Verden, og sex Børn berettiger til Fritagelse for alle ordenlige og overordenlige Skatter. Potuanernes Liv inddeles i tre Aldere: i den første oplæres de i Statstjenesten, i den anden udøve de, hvad de have lært, og i den tredie Alder undervise de Andre, naar de med Berømmelse have nedlagt deres Embeder, og Ingen maa lære offentlig, medmindre han er bleven gammel i Statens Tjeneste, da man holder for, at Ingen kan give grundige Forskrifter, som ikke har hentet sin Kundskab af Erfaringen. — Dette ærbare, højst agtværdige og fornuftige, men unægtelig grundig kjedelige Folk har selvfølgelig kun liden Sands for Poesi og Kunst, og Forlystelser ere saagodtsom ukjendte hos dem; den eneste, som omtales, er de offentlige Tyrefægtninger og Hanekampe, som man ikke skulde synes anstaa et saa rettænkende Folkefærd, men som nok ogsaa kun paaduttes dem af Holberg, for at han kan faae Lejlighed til at øve sin Yndlingssport: at stille offentlige Disputatser jevnsides med disse Hanekampe, idet han fortæller, at man i Potu holder Disputatorer, som man nuomstunder holder Væddeløbsheste, og lader dem gaa løs paa hinanden, under hvilken Kamp der da indgaaes betydelige Væddemaal mellem de Kæmpendes Herrer saavelsom mellem Tilskuerne; i Niels Klims Tid var en af Borgerne bleven en rig Mand alene ved den Disputator, han underholdt, men denne var da ogsaa en saadan Dialektiker, at han kunde bygge op og rive ned, hvad det skulde være, og bringe enhver Opponent til at forstumme, hvorfor hans Herre da heller ikke var at bevæge til at sælge ham, hvor store Summer der end blev budt for ham.

Klims lange Ben gjøre ham kapabel til at se sig godt om i Fyrstendømmet Potu saavelsom paa den øvrige Del af den ikke store Klode Nazar, og han faaer derved Lejlighed til at beskrive en Mængde forunderlige Indretninger og Skikke, ved hvilke Holberg dels vil satirisere over mange Rejseberetningers upaalidelige og overdrevne Skildringer, dels vil stille sin Hovedsætning om alle menneskelige Tings kun relative Værd i bestandig nyt Lys, dels endelig direkte parodiere ufornuftige

europæiske Forhold. Niels Klim kommer saaledes blandt Andet til et Land, hvor Sygdom er ukjendt paa Grund af de fortrinlige klimatiske Forhold, men hvor denne Fraværelse af Alt, hvad der minder om legemlig Svaghed og Død, kun har kvalt den indbyrdes Deltagelse, Velvillie og Kjærlighed hos Beboerne. I et andet Land, hvor Jorden af sig selv frembringer Alt uden menneskeligt Arbejde, har dette kun havt til Følge, at den evige Lediggang og Nydelse har gjort Indbyggerne kjede af Livet, saa de ere hengivne til Tungsindighed og stundom ende deres utaalelige Tilværelse ved Selvmord. Hos en tredie Nation, hvor der hersker absolut Lighed i aandelig Begavelse, er al Kappelyst mellem Borgerne uddød, fordi Ingen kan gjøre sig Haab om at udmærke sig fremfor nogen Anden. Et fjerde Folk staaer paa Uskyldighedens Standpunkt og mangler som Følge deraf al Kultur og al Historie. Eet Folk har Naturen skabt saa sælsomt, at Indbyggerne i deres Ungdom ere satte og forstandige, men begynde at blive letsindige og gjøre gale Streger, naar de have fyldt deres fyrretyvende Aar, hvorfor de ogsaa blive erklærede umyndige, saasnart de have naaet denne Alder; et andet Rige er ordnet saaledes, at kun Kvinderne regjere og beklæde Embeder, medens Mændene passe de huslige Forretninger; de unge Damer gjøre Kour til de unge Herrer og kunne ikke lade dem gaa i Fred paa Gaderne om Aftenen o. s. v.

»Indbygger i Martinia med Paryk«.

Illustration til 1. Udg. af *»Nic. Klimii Iter subterraneum«* 1741.

Klim betragter sig med sin europæiske Kultur og sin akademiske Viden som et saa overlegent Hoved, at han nok tør indlade sig paa det Vovestykke at forelægge Potuanerne et Projekt til en Forandring i deres Love; det befindes imidlertid at være umodent, og kun af sær Naade bliver det ikke Dødsstraf, men Landsforvisning, der rammer dets Ophavsmand: Klim transporteres til »Firmamentet« ɔ: Jordklodens indvendige beboede Hvælving og faaer atter her Lejlighed til at tage en Mængde forskjellige Tilværelsesformer i Øjesyn. Længst dvæles der ved Beskrivelsen af Abekattenes Land Martinia, hvis Skildring heltigjennem parodierer europæiske, særlig franske Kulturfænomener. Befolkningen er uhyre livlig og

»I Potu udøves Retfærdigheden uden Persons Anseelse. Dog maa Fyrsterne selv ikke fordres for Retten; men saasnart de ere døde, blive de stillede til Doms af offentlige Anklagere eller Folkets Advokater. Den afdøde Fyrstes Handlinger blive nu undersøgte i en talrig Raadsforsamling; endelig afsiges Dommen ved visse Karakterer, som tilkjendes ham efter hans Fortjenesters Beskaffenhed.«

Illustration til J. Baggesens Oversættelse af Niels Klim 1789.

Tegnet af Abildgaard. Stukket af Clemens.

snaksom og af saa flyvende hurtig en Fatteevne, at Niels Klim, hvis Dømmekraft var Potuanerne for let, her falder igjennem, fordi den er for tung; men ligesaa

rappe Indbyggerne ere til at fatte Beslutninger og danne sig Meninger, ligesaa snare ere de til at opgive dem igjen, de ere letfærdige af Karakter, pyntesyge, pragtelskende, nyfigne, lattermilde og løbe efter alle Forlystelser. Klim gjør sin Lykke her ved at indføre Brugen af Allongeparykker, en Opfindelse, Martinianerne erklære for guddommelig, og for hvilken de belønne ham ved at optage ham i Adelstanden og tilkjende ham en betydelig Pension, ligesom Poeterne besynge den dejlige Hale, han har maattet anlægge strax efter Ankomsten til Landet. Snart vexler imidlertid hans Skjæbne i dette Ustadighedens Rige og fører ham paany gjennem mange sælsomme Eventyr, indtil han omsider paa en vidunderlig Maade havner i Bergen igjen og henlever Resten af sine Dage der som Klokker ved Korskirken, hvor der virkelig i sin Tid har været en Klokker af hans Navn.

Udgaver. »Niels Klim« blev oprindelig skrevet paa Latin og udgaves, rimeligvis for at undgaa den kjøbenhavnske Censur, i Leipzig: »*Nicolai Klimii Iter subterraneum*« (»N. K.s underjordiske Rejse«). »Det første og eneste trykte Exemplar, som kom herhid fra Tydskland — fortæller Holberg — satte hele Byen i Bevægelse; man hørte allevegne Snak og mange Fortolkninger, helst hos dem, som ikke havde læst Bogen; Historien blev forbedret med saamange Forklaringer og Tillæg og Fablen blev saaledes omskabt, at jeg tænkte, det var et nyt Værk, som en Anden havde gjort.« Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan søgte at faae Bogen forbudt, men Kongen har vel ikke fundet tilstrækkelig Grund til en offentlig Indskriden mod Forfatteren, der jo ogsaa nu som gammel Professor ved Universitetet og Landets mest ansete Skribent var en, ogsaa i Udlandet ganske anderledes anseet Mand, end da den forrige Konge maatte holde sin Haand over »Peder Paars«. I Udlandet vakte »den underjordiske Rejse« almindelig Opmærksomhed og er bleven det mest bekjendte af alle Holbergs Skrifter, oversat paa Svensk og Engelsk, paa Russisk og Ungarsk, senere endog paa Polsk, ja den kunde allerede læses i en tydsk, hollandsk og fransk Oversættelse, inden den første Fordanskning udkom 1742; en ny noget forøget latinsk Udgave fulgte 1745 og efter den en ny Oversættelse. Baggesen oversatte »Niels Klim« 1789, en Pragtudgave med Abildgaards Billeder, besørget paany af I. Levin 1866. N. V. Dorphs Oversættelse (1841 og 1873) er ledsaget af E. C. Werlauffs fortrinligt oplysende Anmærkninger. Den latinske Original er sidst udgivet med gjennemseet Text og Noter af C. G. Elberling 1866.

I Anledning af »Niels Klim« gjør Holberg i sit Levnet den Bemærkning, at hvis Nogen vil kalde hans Skrift mat og svagt i Sammenligning med andre moralske Fabler, da bør man betænke, at Forfatternes Kaar ere forskjellige i de forskjellige Lande: »I Tydskland, Frankrige og i Særdeleshed i England, hvor man tør sige Alt, hvad man tænker, og hvor Tømmen ikke lægges paa Gejsten, er det lettere at vise sin Force end i vores Norden, hvor vi plages med skarpe Censurer, hvorved al Munterhed og Gejst dæmpes hos en Skribent. Om derfore Poeter og Philosophi opstode i vore Lande, som gave de engelske intet efter, saa skulde de dog neppe komme

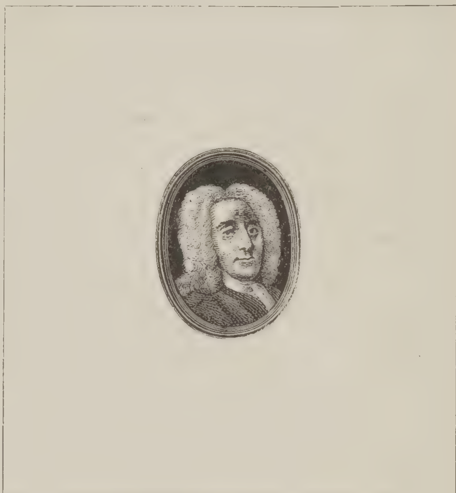
til Fuldkommenhed. Den, som skal løbe til et Maal igjennem Torne og paa en ubekjendt Vej, kommer senere til Maalet end den, som løber hastig paa en jevn og banet Vej; men det er ej Føddernes, men Vejens Skyld. Naar en Lærer holder Riset over Discipelens Hoved, da synger han ikke godt: man maa være fri for Frygt og Bekymring, naar man skal vise, hvad man kan.« Overvejer man dette, der tydelig henpeger paa den strenge kirkelige Overkommando i Pietismens Tid, maa man dobbelt beundre den Frimodighed, hvormed Holberg taler Taalsomhedens og Frisindets Sag i sin »underjordiske Rejse« saavelsom i sit følgende Skrift, de 1744 udgivne **»Moralske Tanker«**, der ligesom »Niels Klim« ere »fulde af moralske Paradoxer, eftersom jeg — siger Forfatteren i Fortalen — derudi haver foretaget mig at bestride almindelige Vildfarelser og at distingvere Dyders og Lasters Realitet fra deres Apparence. Jeg holder for, at det fornemmeligen er en Philosophi Pligt at examinere antagne Meninger, om de ere vel grundede eller ej. Thi at opkoge, hvad som hundrede Gange tilforn er talet og omskrevet, er ikke at lære, men at deklamere. At kommentere over Ødselhed, Gjerrighed og andre bekjendte Lyder, er ikke Andet end Opmuntringer, som tilhøre Oratores og Prædikantere at gjøre. Men at gjøre Decouverter, at vise, hvorledes Skyggen tages for Legemet og hvorledes Lyder konfunderes med Dyder, det er ret at agere en Lærer og at efterleve en Philosophi Pligt. Det er i den Henseende at jeg rekommanderer paradoxe Meninger, thi naar de samme med Grund og Skjønsomhed blive udførte, kan de samme ansees som nye og nyttige Decouverter.«

Som det sees, er Holberg her kommen den filosofiske Spekulation nærmere, end han nogensinde har været den; de **»Moralske Tanker«** ere et Forsøg paa at forme en sammenhængende Livsfilosofi af de spredte Betragtninger, Holberg saa jevnlig havde fremsat, direkte og indirekte. I de tyve Aar, der ligge mellem Komedierne og de »Moralske Tanker«, havde hans opmærksomt iagttagende Aand mere og mere følt sig stillet overfor Problemer, der ikke lod sig udtømme i en Karaktertegning, men fordrede en personlig Afgjørelse. »Det er til moralske Meditationer og Theologi, mine Studia nuomstunder ere fæstede — hedder det i Fortalen — thi jeg anseer mig selv i Henseende til min Alder og Svaghed som en rejsefærdig Mand, der maa forfatte sit Systema, førend han tager Afsked og begiver sig paa Rejsen«. Om noget »Systema« i strengere Forstand er her dog ikke Tale, dertil er Skriftet allerede i rent ydre Henseende for fragmentarisk: en Række mindre Afhandlinger, knyttede til et Udvalg af Holbergs latinske Epigrammer. Ejheller gjør det Fordring paa nogen videnskabelig Stringens, det er tvertimod populairt i Moralske Tanker.

hele sin Form, krydret af Holbergs Vid, »en Blanding af Skjemt og Alvor«. Han er i sine theologiske Undersøgelser den samme frisindede Aand som altid, undersøger de orthodoxe Dogmer, som synes ham uforenelige med den naturlige Fornuft, tager tilorde mod de pietistiske Overdrivelser og anbefaler atter og atter Fordragelighed mod Anderledestroende som en af de ypperste Pligter. Men idet han forkaster Autoriteten og Traditionen, som en altfor magelig Hovedpude for Troen, henviser han til den personlige Afgjørelse, til det tænkende Menneskes eget Skjøn over, hvor lang en Vej Troen og Fornuften kunne vandre sammen Haand i Haand, og han vinder her for sit eget Vedkommende et mere positivt Udbytte end nogensinde tidligere. Holbergs Standpunkt i denne Henseende ville vi imidlertid opsætte at paavise, indtil »Epistlerne« have bragt os flere Udtalelser at bygge paa; de ere, i en kortere Form, af lignende Art og Indhold som de »moralske Tanker«, der ligesom de behandle adskillige verdslige og skjemtsomme Materier ved Siden af de theologiske Emner. De vakte ved deres Fremkomst overordenlig Opmærksomhed, mest paa Grund af at de satte den religieuse Debat igang og gjorde det med en Frejdighed, der maatte have Holbergs hele grundfæstede Anseelse som Skribent til Støtte for at kunne gaa uantastet hen i de Tider. Paa Tydsk udkom de strax i to Oversættelser, senere paa Hollandsk og paa Fransk. Først i vore Dage har en ny dansk Udgave seet Lyset, besørget af G. Rode 1859.

Den Formue, Holberg havde vundet ved sine Skrifter, vilde han, som allerede berørt, disponere over til offentligt Brug. »De Midler, som jeg ved eget Arbejde og Sved forsamler, holder jeg for, ikke at være mine, men at tilhøre det Societet, hvorudi jeg lever og hvorudi jeg kan ansees ikke som en Proprietaire, men som en Kasserer, der staaer under Regnskab« — saaledes er Holbergs temmelig enestaaende Betragtning af dette Forhold i Ep. 277. Han levede, som bekjendt, ugift hele sit Liv igjennem, hvilket kan synes besynderligt, naar man tænker paa hans tidt udtalte Højagtelse for Kvindens Evner og hans Fremhævelse af hendes Skikkethed til at spille en større Rolle i Samfundet, end hun gjør; men hans Coelibat hænger maaske netop sammen med dette Blik paa Kvinden, hos hvem han altid tiltales af det intellektuelle Liv, hvor han møder det — »Mandfolkes Dyder vilde fremskinne hos Fruentimrene, dersom de fik Mandfolkes Optugtelse« — men aldrig berøres af saadanne Strømninger, der faae de erotiske Strenge til at klinge. Holberg, der udtaler sig med stor Aabenhed om alle sine Livsforhold, undlader selvfølgelig heller ikke at bringe denne Sag paa Bane, efter sin Sædvane halvt i Skjemt, halvt i Alvor. »Mine Venner haver vel tidt holdet mig fore, at jeg skulde gifte mig, men jeg har altid viist dem af, nu ved at skylde paa min Vankundighed i *Physica experimentali*, nu ved at skylde paa min Alderdom, som nu er nær

for Døren. Jeg plejer mestendels saaledes at raisonnere: førend jeg blev 40 Aar gammel, havde jeg ikke det, jeg kunde ernære en Kone med, siden den Tid har jeg ikke duet til at gifte mig: tilforn frygtede jeg for Armod, nu for et Overflødigheds-Horn; dette har jeg tilfælles med de fleste af mine Landsmænd, som formedelst Fattigdom ikke kan gifte sig, førend de ere blevne gamle og Alderen næsten har gjort dem udygtige. Dersom jeg nu i denne Alder skulde se mig om en Hustru, da kom hun i mit Sted til at agere Mand og jeg i hendes Sted til at agere Kone. Denne Undskyldning plejer jeg altid at føre frem i Forsvar for min enlige Stand, men Hovedaarsagen er, at jeg er altfor delikat og nøjeregnende. Baade Hus-Sorg skrækker mig og andre smaa Ting, som en Anden letteligen kunde udstaa og jeg derimod blev meget utaalmodig i. Foruden dette, dersom jeg skulde agere Bejlere, vilde jeg oprigtig bekjende alle mine Skrøbeligheder, hvilke, omendskjøndt de ere af ringe Vigtighed, saa ere de dog saamange, at de letteligen kunde afskrække enhver Jomfru eller Enke fra at sige mig Ja.« Til Gjengjæld vilde Holberg saa rigtignok paa sin Side fordre en lignende Oprigtighed af den, han maatte ville henvende sig til i slig Anledning. »Jeg erindrer mig,« fortæller han i sine »Moralske Tanker«, »at en gift Dame adspurgte mig engang, om jeg stedse havde besluttet at leve udi enlig Stand. Jeg svarede, at jeg intet Løfte havde gjort, men at der stod mig mange Ting for Øjne, som holdte mig tilbage, og at en Mand paa 60 Aar finder alene Ulejligheder, men skjønner ikke paa de gode Ting. Siig mig da, sagde hun, hvilke ere de Ulejligheder, som I frygte saameget for. Derpaa spurgte jeg hende, om hun snorkede i Søvne, og da

Holbergs Portrait,
efter et Hr. Erik Bøgh tilhørende Pastelmaleri.
(Originalens Størrelse.)

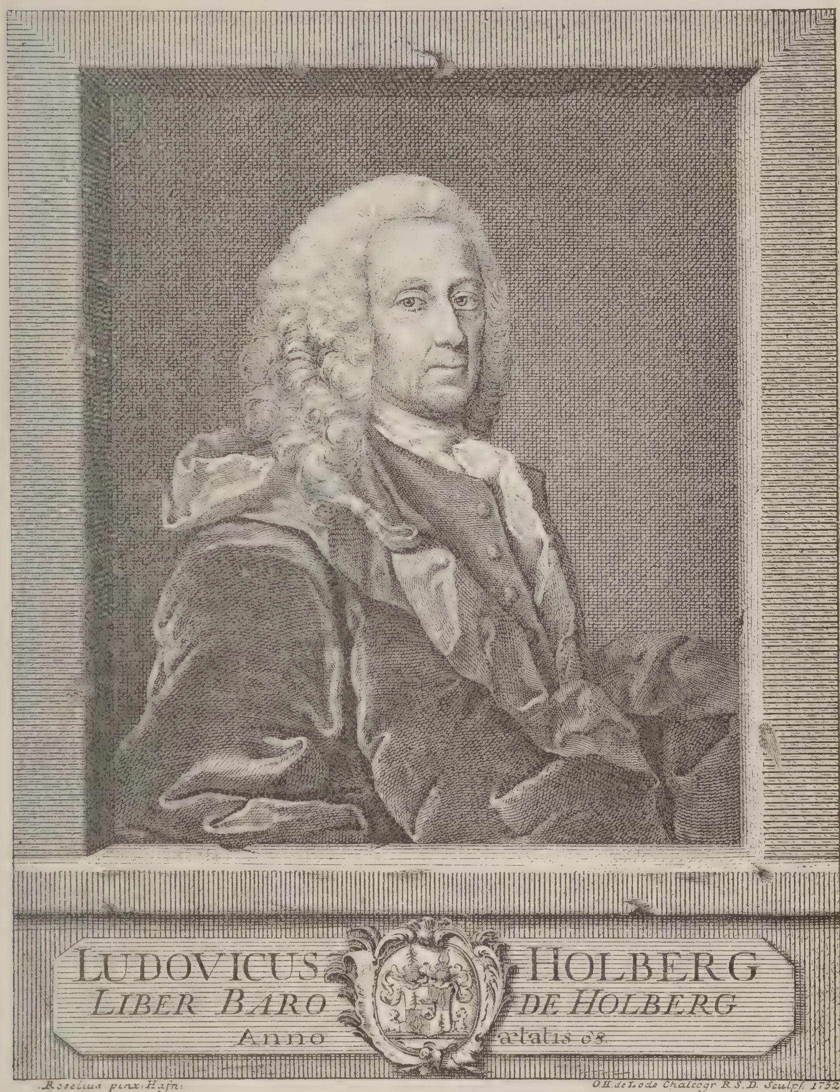
hun tilstod Saadant, sagde jeg, saadan ringe Ting var nok for mig til at paastaa en Skilsmissedom. Hvorpaa jeg gik bort og efterlod hende i heftig Latter.«

Holberg stod altsaa ene i Verden; han havde vel nogen norsk Slægt, men synes ikke at have havt synderlig Interesse for den; kun et lille Legat samt sit Bohave og sine Pretiosa testamenterede han til et Par Medlemmer af den. Hele sin øvrige Ejendom bestemte han til Sorø Akademi, der havde været nedlagt siden 1665, men som Regjeringen nu agtede at oprette igjen. Ved Patent af 6. Marts 1747 oprettedes Holbergs Herregaarde Brorup og Tersløsegaard med tilhørende Bøndergods, Tiender og andre Ejendomme til Baroniet Holberg, hvorhos Besidderen optoges i Friherrestanden. Baroniet skulde efter hans Død uskiftet og udelt henfalde til Sorø ridderlige Akademi som evigt Eje. Til denne store Gave føjede Holberg Aaret efter en Kapital af 12,000 Rdl., hvis Renter skulde anvendes til tre fattige Akademisters Underhold, fremdeles senere sit Bibliothek og en Sum til dets aarlige Forøgelse; og ydermere lagde han sin Offervillighed for Dagen ved at aftræde Baroniet allerede i levende Live, nogle Aar før sin Død. »Siden den Tid informerer og Ingen sig saa nøje efter min Helbred som tilforn og spørger om, hvor snart jeg agter at dø, saasom man strax haver udi Hænderne det Meste, som man tilforn ikkun havde ivente.« (Ep. 447).

Donation til Sorø Akademi.

Underligt nok har man i vort Land, hvor den Slags Inkonsekvenser — virkelige eller tilsyneladende — saa at sige høre til Dagens Orden, havt meget travlt med at bebrejde Forfatteren af »den honnette Ambition« den »Skrøbelighed«, at han lod sig baronisere. Man glemmer her, som saa ofte, at se den enkelte Kjendsgjerning mod den Baggrund, som Tidsforholdene afgive. Der er ikke det Fjerneste, der tyder paa — og det har vel heller Ingen paastaaet — at Holberg har ansøgt om den Ære, der vederfores ham, eller blot hentydet til, at han ønskede den, skjøndt begge Dele vare højst almindelige i hin Tid, da Skjellene mellem Stænderne vare langt skarpere end nu. Man vidste, at Holberg vilde disponere over sin Formue til offentlig Brug, og at han et Par Gange havde forandret tidligere Bestemmelser med den, fordi de ved nærmere Overvejelse vare forekomne ham uhensigtsmæssige; nogle af hans gode Venner gjorde ham opmærksom paa Regjeringens Forehavende med Sorø Akademi, en Institution, der forekom ham højst ønskværdig som et

livligt og nyttigt Supplement til Universitetet, og for hvis Oprettelse han selv tidligere havde taget tilorde. Ved hans Gavmildhed kunde

»Ludvig Holberg, Friherre af Holberg, i hans 68. Aar.«

Titelkobber til 3. Udg. af Danmarkshistorien (1762—63), udført efter Roslins Maleri.

Vaabnets Mærker ere en Gran og en Lyre, i Hjerteskjoldet et kløftet Bjerg, ved Foden to Sfinxer.

den kaldes tillive; at Regjeringen til Tak vilde holde hans Landejendomme sammen som et særlig beskyttet Komplex, kunde kun være ham kjærkomment, og at den vilde knytte hans Navn til det paa den Maade, som var naturligst i de Dage, kunde han vel heller ikke have noget imod, thi Holberg var ikke nogen demokratisk Kongeæder eller Adelshader efter senere Tiders republikanske Recept; han havde tvertimod den største personlige Hengivenhed for den danskfølende og livsglade Frederik V. og hans hjertevindende Dronning Louise (Ep. 183), ikke at tale om at en Afvisning af slig kongelig Naade dengang vilde været ganske det Samme som udtrykkelig at udbede sig Kongens Unaade. Og naar han, hvad han sikkert har gjort, prøvede denne Hæ-

Hic ille est, cujus calamo Sapientia, Jura,
Historia, atque acres enituere Sales.
Dum patrium emendat, delectat et instruit Orbem,
Vix alius scripsit plus meliusque simul.

Holbergs Portrait,

anbragt paa Diogenes Tønde som det længe forgjæves søgte, nu fundne »Menneske«. Titelkobber til Hoibergs »Holbergiana« i 1. Bind af »Kjøbenhavnske Samlinger«.

Underskrift: »Her er den Mand, ved hvis Pen Filosofien, Retsvidenskaben, Historien og det bidende skarpe Vid lagde sig saa glimrende for Dagen. Medens han forbedrede, morede og underviste sit Fædreland, er der neppe Nogen, der paa eengang har skrevet mere og bedre.«

NB,

28 fagt efter en aun
at jeg har en ...
frugten af min fra
falst een glaüber ...
gaaet her mig at ig
mig derfor ...
fornødenhed, hvorfor
Proprietarier og ...
fald vill bekiendig
cipal at betale ...
sig paa discretion. ...
kiendt saaledes, at ...
om skulle at holde ...
mesfarier paa min ...
de hamnd danner ...
[illegible]

NB 27

Man kand saaledes, at jeg har udarbeidet over 30
Comoedier, holde alle een udi Brug, og ofte paa deres
Stæder igiennemlagde. Jeg haver ikke forsøg giort paa
Tragedier. Jeg haver ei heller inclination dertil: thi
jeg kiender ved alt hvad som er affecteret, og ligesom gaaer
paa Stylter; dog dømme mange af de [illegible] Scener
som findes udi den tragicomoedie kaldet Melampe item
af min Metamorphosis, at jeg til saadant arbeid haver
[illegible]: Men jeg haver stedse undslaaet mig derfra,
og om udi denne min Tid aldrig finder [illegible] mig [illegible]
gierne saa vel til saadant som andet arbeide af [illegible],
[illegible]. Roligheed kiender mig nu best, og ingen [illegible]
[illegible] mig, om ieg efter saa mange aars [illegible]
[illegible] arbeid søger [illegible]. [illegible] man dog
ikke være forsikkret, saalænge man [illegible]
[illegible] man stedse maa være [illegible], [illegible]
med forvaltere og fogder, til [illegible], [illegible] man [illegible]
sig at have af slige hans processer, man giver sig selv [illegible]
[illegible]. [illegible] har [illegible] giort mig til [illegible]
[illegible]: thi, saasom jeg har demitteret [illegible]

Holbergs Haandskrift.

Brudstykke af den 147. Epistel.

Facsimile efter det paa det St. kgl. Bibliothek opbevarede Originalmanuscript
(ny kgl. Saml. Kvart, Nr. 2020, m.)

fogdt efter en anden, og at agte deraf der udspringer,
at jeg har en nødvendelig aarsag for indtægning, saa har
frugten af min fred hidindtil været denne, at jeg har
faaet een plainerer med en anden, indtil det omsider er
gaaet saa vidt at jeg uden efterladelse ikke kunde undgaae
mig derfor videre. Processen er saaledes af en gevis
fornødenhed, saasom den er af den natur, at den angaaer
Proprietarer og Ridefogder i almindelighed, og deres ud
fald vill tilkiendegive, om det er raadeligt for en Prin
cipal at betale sine tienere, eller, om han maa gjøre
sig paa discretion. Processens decent haver dog hidindtil
været saaledes, at Ridefogden tør udgiøre sig forhaabning
om sterke at spille Mester: thi, saasom jeg ingen Com
missarier paa min side har taget, men undertaget mig
de samme derimod som min Contrapart har udsøgt sig,
fordi Byggefoged haver været Ridefogden, saa er deres
kiendelse udi sagen skeet, som fold lenge til sin side
skeet. Aarsagen, hvi jeg ingen Contracommissarier har
villet tage, er anderledes ikke at vige fra mit princi
pio, som jeg i et af mine epistler har tilkiendegivet,
nedværdig saa har ikke at give anledning til imodsige efter
tale, nemlig at man bekiender sig af stand, og af den for-
deel, som en herre tilegner sig at have over en tienere. Thi
det hender gemeenligen: hvad end end een fattig-tiener

...en, og at ingen deraf er udsprunget,
...endelig afsige for udtingning, saa har
...hensigt meent denne, at en har
...d en anden, indtil det omsider ej
...eden efterlade, til Summe undslaae
· Processen er saaledes af en gedrit.
Den er af den natur, at den angaaer
...fogedens i almindelighed, og dens ud
...en, om det er raadeligt for en Dom
...kunne, eller, om han maagen
...rocessens dreft havne der fuldkunde
...Byfogden de udgiøre sig forhaabning
...ngsten: Jeg, saasom leg ingen Com
...n har sagt, men underretaget var
...n mine Contrapart har udgiøt sig,
...meent Byefogden, saa er derved

dersbevisnings Betydning i Forhold til den, han uden falsk Beskedenhed turde tillægge sig selv og sit Livs Gjerning, var der heller ikke heri Noget, som behøvede at afholde ham: i tredive Aar havde han tjent Staten, uden at modtage nogensomhelst Udmærkelse af den, medens hans fleste Kolleger vare stegne til Hæder og Værdighed, skjøndt de ikke havde et almenoplysende, med en stor og uegennyttig Gavmildhed kronet Livsværk at se tilbage paa. Ja, vi tør vel endog gaa et Skridt videre, naar vi ville sætte os ind i Holbergs Betragtninger ved denne Lejlighed, og antage, at det, just naar han overskuede sin Forfattervirksomhed, har voldet ham en vis Tilfredsstillelse at se denne med Strid og Kamp for nye Meninger begyndte, i Opposition til mangehaande autoritaire Forhold fortsatte Skribentbane slutte med en officiel Anerkjendelse fra selve Statsmagtens Midtpunkt. Ogsaa heri kunde der siges at ligge »et Morale«, Andre til Opmuntring og Efterfølgelse, ham selv til en stille Triumf. Hvor liden virkelig Betydning han tillagde sit Adelskab, fremgaaer deraf, at han ikke i mindste Maade forandrede sin Levemaade og sin Optræden for at føre en »standsmæssig« Tilværelse, men tvertimod fortsatte sit Arbejdsliv paa vante Vis og blev tidligere Meninger og sin tidligere Form tro i de nye Skrifter, han udsendte. Af disse ere de vigtigste de fire Bind »**Epistler**«, der udkom i Aarene 1748 og 1750 og afsluttedes med et kort efter hans Død udgivet femte Bind (1754), hvorimod de »Moralske Fabler« ere et svagt Alderdomsarbejde.

Holbergs »**Epistler**« fortsætte i den kortere Brevform Raisonnementerne fra de »Moralske Tanker«, men udgjøre en i Omfang betydelig større Samling af enkelte Afhandlinger (ialt 539) og brede sig over en langt videre Kreds af Emner, højst afvexlende af Art og ret skikkede til at vise Udstrækningen af Holbergs Læsning. Her behandles theologiske Spørgsmaal: den frie Villies Nødvendighed, Guds Øjemed med Skabningen, Forklaring af Syndefaldet, af Guds Alvidenhed o. s. v.; filosofiske: Skepticismen i Oldtiden og blandt de Kristne, den cartesianske Fysiks Fortrin fremfor Newtons, om Sjælens Immaterialitet, om Materiens Delelighed o. s. v.; historiske: om Torfæus' Norske Historie, Marlborough sammenstillet med Eugen, den franske Regjerings Forhold mod Hugenotterne, Sammenligning mellem Alexander den Store og Karl XII., mellem Gustaf Adolf og Christian IV., mellem denne Konge og Peter den Store, mellem Corfits Ulfeld og Griffenfeld o. s. v.; politiske: om den venetianske Regjeringsform, Montesquieus Mening om de fire Regjeringsformer, det engelske Parlaments Udviklingshistorie, Bevis for, at Kongen af Danmark er den eneste retmæssige Souverain o. s. v.; landøkonomiske: om Agerdyrkningens Anseelse, Vigtighed og Behagelighed, om Kvægsygen, om Skovenes Tilstand o. s. v.; æsthetiske: Sammenligning mellem Plautus og Terents, Epistlerne.

mellem Ovid og Virgil, om Koret i det gamle Skuespil og om de græske Komedier, om de danske Skuespil og om den forandrede Smag, om Poeters største Kvalitet: Gejst og Enthusiasme, om Destouches og Calderon o. s. v.; lingvistiske: om Sprogrensere, Forklaring af fremmede Ord, om engelske Ords Afledning fra Islandsk, om Udtalen af det latinske Sprog o. s. v.; pædagogiske: Opfordring til at følge den kongelige Families Exempel, hvor Børnene først lære Landets Sprog, og til Mødre om selv at amme deres Børn o. s. v.; fysikalske: om Østers, som voxe paa Træer, om Solens Varme og Lys, om Kompasset og Barometret, om Spedalskhed og om Opfindelsen af Bomber. En stor Del af Afhandlingerne lader sig kun vanskelig indordne under bestemte Rubriker: de tage deres Emner fra det daglige Liv, fra Holbergs tilfældige Læsning eller Oplevelser, og behandle dem i en almindelig raisonnerende Tone, oftest med en skjemtende Biklang og hyppigt ogsaa med en gjennemført humoristisk Fremstilling af de stundom meget barokke Paradoxer; Exempler paa saadanne Epistler, valgte iflæng blandt Mængden, ere Afhandlingerne om Kaffe; The og Tobak; om Hunde og Katte; om Kys; Udkast til en Beskrivelse i Folio af Holbergs Professorbolig; de forskjellige Henstillinger til *Collegium politicum*; om Nytaarsønsker og Nytaarsgaver; om Vægterraabene og Sangklokkerne; om det musikalske Raseri i Kjøbenhavn; et Brev, skrevet i puristisk Dansk; om en fornem Standspersons Ægteskab med en Haandværksmands Datter; om Alderdommen; om indbildt Sygdom; om Kunsten at avle kloge Børn; en Drøm; et Forsvar for Fanden; om Jalousi; om den Skik, at ønske Folk godt, naar de nyse; Klage fra det forurettede Bogstav C; om Titler; om Censur; Forsvar for Maskerader; forskjellige Arter af Galenskab m. m. m.

Titelvignet til 5. Bind af »Epistlerne« 1754.

Holberg skildret i Epistlerne.

Til Forstaaelsen af Holbergs Karakter, til et nøjere Bekjendtskab med hans hele Personlighed yde »Epistlerne« mangfoldige Bidrag; de ere et righoldigt Supplement til hans egen Levnetshistorie i de »tre Breve til en fornem Mand«. Ved Hjælp af dem kunne vi følge ham i hans daglige Liv med dets strenge Regelmæssighed, orientere os i hans Bolig, blive fortrolige med hans Legemstilstand, hvis Egenheder han — som alle Hypokondrister — meget hyppigt omtaler; vi faae en Forklaring af hans Sinds sammensatte Beskaffenhed med dets mange virkelige eller tilsyneladende Modsigelser, vi ere sammen med ham ved hans Skrivebord som i hans selskabelige Omgang, vi høre hans Domme om de private og offentlige Fænomener, han møder, vi lære baade hans litteraire Smag og hans moralske Grundsætninger at kjende, hans vaagne Pligt- og Retsfølelse, hans Pertentlighed i de smaa, hans Liberalitet i de store Ting; vi dele hans tilfredse Timer saavelsom hans Gjenvordigheder med ham — om Alt udtaler han sig samvittighedsfuldt som

Den, der nøje har iagttaget sig selv, frimodigt som Den, der Intet har at skjule, skjøndt han vel veed, at som han i Meget er et Særsyn for sig selv, maa han ogsaa i Meget staa som en Særling for Andre. Ogsaa om Holbergs Stilling til hans egne Skrifter give »Epistlerne« os en Fylde af Oplysninger; det maa her være nok at nævne, at f. Ex. samtlige hans Komedier komme paa Tale, de fleste endogsaa gjentagne Gange.

Holbergs Stilling til den kritiske Filosofi.

Ikke mindre belærende ere »Epistlerne« med Hensyn til Holbergs Dom over den filosofiske Litteratur, der i saameget havde bestemt hans Retning, uden at han dog nogensinde gik helt ind under dens Fane. Hvor Holberg vil drage Grændserne for sin Tilslutning, er det langt hyppigere hans »sunde Fornuft«, en medfødt og videre udviklet *bon sens*, der leder ham, end nogen konsekvent forfulgt Tankegang. Hvorvel han i »Epistlerne« mere end i noget andet af sine Skrifter kommer ind paa metafysiske Deduktioner og saaledes lægger en Perfektibilitet for Dagen, som han vel neppe vilde have tiltroet sig selv i tidligere Tider, saa naaer han dog aldrig nogen høj Rang som abstrakt Tænker; naar han ikke vil eller kan følge en Udvikling længer, er det ikke, fordi hans Logik viser ham, at den fører ind paa en Afvej, men fordi hans Fornuft er paa Vagt overfor Alt, hvad der vil bringe den ud af dens ædruelige Tilstand, og tilraaber ham sit: Stop! Er det her tidt og ofte en mangelfuld Abstraktionsevne, der lægger sig for Dagen, saa aabenbarer der sig til Gjengjæld et saameget kraftigere Billede af en levende Personlighed med bestemt Begrændsning: medens et og andet Begreb gaaer tabt, faae vi et Menneske istedet, og et Menneske, som det har sin store Interesse for os at kjende saa nøje som muligt.

Ejendommelig i saa Henseende er f. Ex. Holbergs Stilling til Locke, hvor denne Filosof benægter, at Budet: Gjør ikke mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre mod Dig, kan være en af Naturen udsprungen Grundsætning, eftersom dens Aarsag maa forklares for Den, der hører den første Gang, medens en Grundsætning som den, at en Ting umulig kan være til og ikke være til paa en og samme Tid, er umiddelbart indlysende for den menneskelige Fornuft. Hertil bemærker Holberg (Ep. 144): »Hvad Monsr. Locke's Bevisligheder angaaer, nemlig at Alt, hvad som behøver Undervisning, kan ikke være medfød eller af Naturen indprentet, da kan man vel tilstaa, at han saavidt derudi haver Ret. Men man kan derhos sige, at de store Hoved-Pligter ere saa kjendelige, at det koster ikkun at nævne dem, for at vise, at Mennesker ere forbundne til deres Iagttagelse. Thi ligesaa let som et Menneske begriber, at en Ting ikke paa eengang kan være og ikke være, saa let fatter det ogsaa det store Bud: Gjør ej mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre imod Dig. At visse Mennesker enten af Ondskab ikke ville eller af en fordærvet Vane ikke kunne begribe det, gjør intet til Sagen, thi man seer Mange at nægte Guds Existens, endskjøndt Intet er lettere at fatte, end at den kunstige og forunderlige Verdens Skabning ikke kan være af en Hændelse, men at man maa erkjende en almægtig Bygningsmester. Man kan saaledes sige, at Enhver, der ikke begriber det omtalte store Bud at være naturlig, er ganske unaturlig selv, saa at naar han det ikke vil tro uden foregaaende Bevislighed, saa kan han ejheller uden foregaaende Undervisning tilstaa, at en Triangel er ikke en Cirkel eller at han selv er til. De Exempler, som herimod anføres, vise alene, at ond Lærdom og fordærvet Vane haver gjort kroget, hvad som Naturen haver dannet ret, og haver gjort Lys til Mørkhed.« — I sine Betragtninger over Sjælens Immaterialitet (Ep. 18) tager

Holberg den Indrømmelse af Locke til Indtægt, at »et Menneske ikke kan begribe, hvorledes en død Materie ved Organisation kan blive levende igjen og komme til at tænke«, og han slaaer sig for sit Vedkommende til Ro med det Resultat, at »Filosofien giver os probable Bevisligheder om Sjælens Aandelighed, men at Demonstrationen alene kan gjøres af det aabenbarede Ord.« — Alle Thomas Chubb's Skrifter har Holberg læst og »søger med Flid efter at faae nogen Kundskab om samme forunderlige Persons Liv og Levnet«; ogsaa med Tindals Skribentvirksomhed holder han opmærksomt Øje og forarges over dens Tendens; hans »*Christianity as old as the Creation*« synes Holberg »et af de skadeligste Skrifter, han nogentid har seet, thi man seer derudi en af de habileste Skribenter udi England at have anvendt alle sine Kræfter paa at vise Revelationens (ↄ: Aabenbaringens) Unødvendighed og at gjøre den hellige Skrift latterlig« (Ep. 9); »*Christianity not founded on arguments*« forekommer Holberg som »det forgiftigste, der nogentid er kommen for Lyset«, fordi det under Skin af at ville ydmyge Fornuften netop gaaer ud paa at nedsætte Troen (Ep. 17). Om begge disse Forfattere og deres Medarbejdere siger Holberg i Ep. 2: »Det er saadanne Skribentere, som jeg fordømmer, men ikke trakterer med Foragt og efter visse Gejstliges Exempel holder for daarlige, uskjønsomme og forvirrede Hoveder. Jeg haver fundet udi deres Skrifter Objektioner, hvorved jeg haver stønnet, og Knuder, som jeg ikke saa let haver kunnet løse. Saadant haver dog ikke betaget mig Modet, men heller opmuntret mig til at undersøge Alting nøje, hvilket jeg endnu dagligen gjør, raadende Enhver til at gjøre det Samme. Mine Tanker ere saaledes, at disse forfærdelige Kæmper, som udfordre hele Kristendommen til Strid, kan bestrides, men ikke af Enhver; og mit Raad skulde være, istedenfor at tillade Enhver at begive sig med Fleuretter i Kredsen mod saadanne exercerede og bevæbnede Figtmestre, at sætte visse Præmia for dem, der grundigst kunde forsvare Sandheden, paa det at en god Sag ved ubekvemme Advokater ikke skulde fordærves. Dette kunde ske ved at renoncere paa triviale og ugrundede Argumenter og at holde sig alene til dem, som træffe Maalet; thi Tilstanden er nuomstunder saaledes, at man, efter en vis Skribents Erindring, maa forlade Udenværkerne, for at forsvare sig des bedre i Hovedfæstningen.«

Ingen af de kritiske Filosofer nævnes saa hyppigt i »Epistlerne« som Bayle, og ofte med Hædersbetegnelser som »den skarpsindige Skribent«, »en Lærd af første Orden«, af hvilke det sees, hvor højt Holberg har sat denne Forfatter i Lærdom, Skarpsindighed og Stilens Ynde. »Endskjøndt der udi denne Autors Skrifter findes adskillige anstødelige Ting,« hedder det i Ep. 34, »saa maa man derhos tilstaa, at man af dem kan meget profitere og især komme ud af en triviel Smag, hvormed de fleste studerende Folk ere befængede. Udi Bayles Skrifter finder man altid Noget, som er nyt og rart, og endskjøndt en og anden af hans Meninger ikke ere antagelige, saa give de dog Anledning til at efterforske adskillige Ting, som ellers ikke rinde Enhver i Sinde. Ingen Autor, hverken blandt gamle eller nye, som mig ere bekjendte, haver efter mine Tanker skrevet med større Fynd og Penetration, og intet Skrift er kommet for Lyset, der i Henseende til Arbejde, Akkuratesse, Varietet af Materier, grundig Kritik og galant Skrivemaade kan lignes med hans kritiske Dictionnaire. Man finder derudi en dybsindig Filosofi, en grundig Kritik over alle Slags Materier, en ugemen Akkuratesse endogsaa udi de allermindste Ting og som ikke kunde ventes udi saadant et vidtløftigt Værk, helst af en Skribent, der fører sin Pen som en Hofmand og derfor ikke synes at

kunne iagttage saadan Akkuratesse og have sine Tanker saa stærkt fæstede til Navne, Aarstal etc. De egne paradoxe Meninger, som han allevegne udstrøer, have tilvejebragt ham mange store Fjender; at de samme lægge ham saadant til Last, er at undskylde, men naar de foregive, at hans Skrifter ere fulde af Sladder og Forvirrelse, tilkjendegive de alene deres egen Animositet. Jeg for min Part læser ingen Skrifter med større Forundring.« Hvor Holberg i Ep. 443 behandler Anthropomorfismen i de religieuse Forestillinger, citerer han Bayle som Støtte for sin Menings Rigtighed; idet han nævner, at man formedelst dette ugrundede Begreb »afmaler Gud Fader som en gammel Mand med et langt Skjæg, som man seer gamle Folk at bære, Guds Søn som et Lam og den Helligaand som en Due,« lader han ved et Uddrag af Bayle denne føre Beskrivelsen videre til at omfatte Forestillingen om Himlen som et Hof med Konge, Dronning og Favoriter, en af de Anthropomorfismer, i hvilke Bayle finder Udspringet til Maria- og Helgendyrkelsen. Men i samme Epistel kommer Holberg samtidig til ved to Ord at aabenbare sin Uenighed med Bayle paa et andet Punkt, idet han nævner »den vanskabte Lærdom om tvende lige evige Principia,« som netop er Bayles Hovedkonklusion i hans Kamp mod Forestillingen om Guds Algodhed, hvilken Egenskab han ikke kan forene med den Bestemmelse af Gud, at han har tilladt Synden at komme ind i Verden. I Striden om dette Punkt og det dermed nøje sammenhængende om Forudbestemmelsen og Menneskets frie Villie er Holberg en afgjort Modstander af Bayle og imødegaaer ham endogsaa med specielt theologiske Subtiliteter, som hvor han i Ep. 1 og flere Steder opstiller en Theori om Englenes Syndefrihed og Fald ved den første Skabelse. — Bayles »med glimrende Argumenter« forsvarede Paastand: at et Samfund meget vel kan bestaa uden Religion, modsiger Holberg i Ep. 335; naar Bayle gjør gjældende, at Sligt kan være, fordi det har været, nemlig i Oldtidens epikuræiske Samfund, »udi hvilke fandtes ligesaa stor Forraad paa kjærlig Forbindelse og Samdrægtighed som Mangel paa Religion«, saa lader Holberg med vanlig sund Sands ikke Konsekvensen gjælde helt ud i det Ubegrændsede, men bemærker, at »Et er, naar nogle visse udkaarne Personer slaa sig sammen udi et Selskab og der bestandigen leve under en Læremesters Opsyn og daglig Katekisation, hvorved de opmuntres til at tage Stifterens Regler udi Agt; et Andet er at finde Harmoni udenfor saadanne sluttede Laug udi store og almindelige Republiker: Prøven maa gjøres udenfor saadanne Laug udi almindelige Societeter og Stæder, og mener jeg, at den allerede haver været gjort. Saadanne Talemaader ere ligesaa ilde grundede som de stoiske, der sige, at et Menneske kan skille sig ved alle Affekter, det er: aflade at være Menneske.« I Ep. 364 kommer Holberg tilbage til det samme Emne, og hans Retfærdighedsfølelse bringer ham da til at bemærke, at hvorvel man ikke kan billige Bayles Paradox, er der dog noget Paafaldende i, at den, udtalt af ham, har kunnet sætte Himmel og Jord i Bevægelse, saasom den har været fremsat før baade af gamle og nye Filosofer, ja endog af ansete kristne Theologer, »saa at det derfore hedder: Naar To gjøre eller sige Et, er det dog ikke Et«; han mener, at Grunden hertil vel maa søges i, at man af Bayles øvrige Lærdomme »haver mærket hans farlige Øjemed og Sigte«. Holberg er selvfølgelig ikke nogen naiv Læser af Bayle; han er fuldstændig paa det Rene med hele hans underminerende Methode og med, at naar han, tilsyneladende i Overensstemmelse med Theologien, fremhæver Fornuftens absolute Mangel paa Evne til at fatte Troessandhederne, gjør han det ikke for at fremhæve Troens Højhed, men dens Dumhed (Ep. 17).

Montesquieus »*Lettres Persanes*« satte Holberg særdeles megen Pris paa. I Ep. 111 siger han om dem: »Jeg tilstaaer, at det er et Mesterstykke, thi jeg finder fast paa hvert Blad Tanker, som ere ugemene, og om de ikke ere alle nye og originale, saa have de dog Anseelse deraf. Man finder vel, at Autor ofte støder an mod den almindelige Orthodoxi, saavel udi Theologi som Morale; men saasom han giver Anledning til at efterforske adskillige vigtige Ting, som rinde ikke Enhver i Sinde, og bringer for Lyset adskillige skjulte Sandheder, saa holder jeg for, at enhver Læser, i Henseende til Skriftets Meriter udi Almindelighed, bør være lemfældig udi sine Domme og eftertænke, at Adskilligt, som af vore Forfædre haver været holdet anstødeligt og paradox, nu holdes for Axiomata og uimodsigelige Sandheder. Jeg for min Part kjedes ved Intet mere end ved triviale og opkaaget Morale, udi hvilken Stil det end er sat, og udi hvilken Klædedragt det end forestilles, og derfore sætter langt højere Pris paa dette Skrift end paa *Telemachs Aventures*, hvoraf de Fleste gjøre saa stort Væsen.« I Ep. 320 give »Brevene« dog Holberg Anledning til en Indsigelse mod den Esprit, der forgriber sig paa hellige Forestillinger. Montesquieu spotter over Helgentilstanden, idet det snarere tykkes ham et Martyrium end en Lyksalighed at staa uophørlig med Palmer i Hænderne for Guds Trone og synge uafladelige Lovsange. Hertil bemærker Holberg: »Saadan ilde grundet Betænkning flyder deraf, at man dømmer om Lyksalighed efter den Ide, som fordærvede Kreature derover gjøre sig, og holde for, at ingen ret Glæde og Fornøjelse kan have Sted udi en ren, hellig og uskyldig Stand, saadan som man kan forestille sig at have været udi den nyskabte fuldkomne Verden og saadan, som vil blive efter Døden udi de lyksalige Boliger.« Og Holberg tilføjer den ligesaa frimodige som for hans Standpunkt oplysende Bekjendelse: »Hvis nogle holde for, at jeg tilforn anderledes herom [nemlig om »onde Tings« Fornødenhed som Middel til Paaskjønnelse af de gode] haver skrevet, da erklærer jeg, at jeg haver havt den nuværende Verdens Tilstand for Øjne; og hvis jeg end ikke kunde befri mig for Kontradiktions Beskyldning, vilde jeg dog ikke skamme mig derved, men holde mig det for en Ære efter nøjere Efterforskning at have forandret min Mening, helst udi en saa vanskelig og en saa stærkt omtvistet Materie, hvilket er en ærlig og tilligemed en ydmyg Mands Karakter. Dette maa man dog tilstaa, at hvis jeg udi en og anden Ting haver fluktueret og vaklet, saa haver jeg dog bestandigen blevet ved mit Hoved-Principium, som er: ingen Lærdom, i hvor stort Skin den end kan have, at antage, som kan give os onde Ideer om Gud og gjøre Skaar udi hans hellige Egenskaber.«

Holbergs religieuse Standpunkt.

Her have vi — atter som en ren Personlighedssag, uden Forsøg paa systematisk Udvikling eller logisk Begrundelse — Angivelsen af, hvor langt Holberg vilde og kunde gaa i sin Emancipation fra Orthodoxien. Medens den nye Filosofi friskede hans Samfundsbetragtning og gav ham et andet Blik paa Lærdom og Videnskabelighed, end hans hjemlige Samtid besad, vilde han ikke følge den ind paa de absolute Kravs Enemærker og lade sig af logiske Konsekvenser tvinge til et Valg mellem Tro og Viden, den ene udelukkende den anden. Holberg var altid mere Praktiker end Theoretiker, og hans Menneskekundskab gav ham et Syn for Verdens mangfoldig sammensatte Væsen, den holdt Abstraktionen i Afstand fra ham. Han staaer Deismen nær, forsaavidt som han hævder Fornuftens Ret til at undersøge Troessandhederne, thi »skal en Tro kaldes Tro, saa maa den grunde sig paa Kundskab, saa at den Talemaade: Jeg troer, maa være det samme som: Jeg

veed;« ud fra denne Grundsætning paataler han Fornuftens Ret, hvor Orthodoxiens Udskejelser, Kirkens Udvikling og de dogmatiske Lærdomme have krænket den. Men ind til selve Aabenbaringen vil han af personlige og af praktiske Grunde ikke føre sin Fornuftkritik og skiller sig derved bestemt fra Deismens venstre Fløj; Mysterierne og Miraklerne ere for ham udenfor Diskussionen: »man maa gjøre Forskjel imellem de Ting, som ere over Fornuften, og de Ting, som ere imod de menneskelige almindelige Sandser;« hans moralske og religieuse, vel ogsaa hans historiske, Sands gjør Modstand mod Kritikens Konsekvenser og søger Vaaben til deres Bekæmpelse. Dette religieuse Standpunkt stemte nøje med hele hans forstandige, ædruelige Personlighed; det holdt den i Ligevægt mellem Extasen og Fritænkeriet, Tidens to Yderligheder — »jeg gaaer en Middelvej imellem Mähriske Brødre [Pietismen] og Naturalister [Fritænkerne], imellem dem, der ganske forkaste Fornuften, og dem, der ofre formegen Røgelse paa dens Alter«. Vil man kalde dette en »Kristendom for smaa Husholdninger«, skal man have Lov dertil; men her, hvor Opgaven ikke er at dømme en Lære, men at skildre en Personlighed historisk, maa det da tilføjes, at for Holberg viste denne Kristendom sin Tilstrækkelighed i hans ulastelige Levnet og redelige Livsgjerning, samt — ikke mindst — i en Aandsfrihed, der satte sin Blomst i en netop fra sammenlignende Studier og aarvaagne Iagttagelser, ikke fra magelig Indifferentisme udgaaet stor og vid og skjøn. Fordragelighed overfor afvigende Meninger. (I denne Forbindelse kan henvises til R. Nielsens Skrift »Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi«).

Udgaver.

En »Standard«-Udgave af Epistlerne skyldes Chr. Bruun (1865—1875), der har forsynet den med udførlige Oplysninger og gjort Stoffet let overskueligt ved nøjagtige Indholds-, Navne- og Sagregistre. I Udvalg ere de blevne udgivne af F. Fabricius (»Hundredeogtyve af Holbergs Epistler« 1858) og Fr. Winkel Horn (»Udvalgte Epistler« 1884). De ere desuden oversatte paa Tydsk og Hollandsk.

Sidste Sygdom og Død.

I Slutningen af August 1753, da Holberg kom tilbage til Kjøbenhavn fra Tersløsegaard, følte han sig meget svag. Henimod Slutningen af Aaret tog Sygdommen — en Brysttæring — til, og Lægen skjulte ikke, paa hans alvorlige Forespørgsel, Tilstandens sande Beskaffenhed. Holberg sagde da med stor Fatning: »Det er mig nok at vide, at jeg hele mit Liv har bestræbt mig for at være en nyttig Borger for mit Land. Jeg vil derfor gjerne dø, saameget mere som jeg mærker, at mine Sjælskræfter ikke mere ville staa mig bi.« Han lod sig berede til Døden af en Præst og tog Nadversakramentet i Overværelse af et Par Venner. Endnu holdt han sig dog oven Senge, indtil to Dage før Døden indtraf, Natten mellem den 27. og 28. Januar 1754.

Et officielt Udtryk fik Sorgen over Holbergs Død i den Medaille, der prægedes i denne Anledning; derimod mindedes hverken Theatret eller Videnskabernes Selskab — til hvilket Holberg

rigtignok, skjøndt dets Æresmedlem, altid havde staaet i et meget køligt Forhold — Digterens og den historiske Forfatters Bortgang

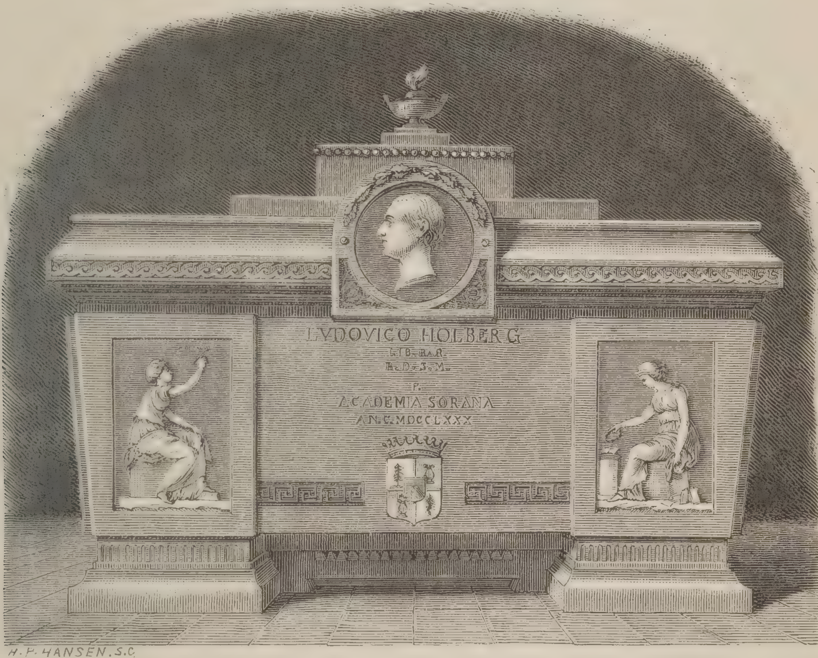
Den i Anledning af Holbergs Død prægede Medaille.

Omskrift paa Aversen: Ludvig, Baron af Holberg. Paa Reversen: Han stiftede Gavn paa begge Maader (nemlig, som Athenes Attributer antyde, ved sine Skrifter og ved sine Penge).

ved nogen Sørgehøjtid. Des almindeligere tør man vel antage at Deltagelsen har været i Befolkningens bredere Lag, forsaavidt hans Virksomhed var naaet ned til dem — og den var vist i begge Ordets Betydninger naaet dybere, end man maaske vil være tilbøjelig til at antage; herom vidner ialtfald en lille Episode, som Scheibe fortæller: »En fornem og berømt Videnskabsmand var paa en Rejse gjennem Sverig netop indtruffen til Stockholm paa den Tid, da Efterretningen om Holbergs Død naaede dertil. Nu var han just nødt til at lade en Skomager hente. Skomageren kom, og da han hørte, at han skulde arbejde for en dansk Videnskabsmand, udbrød han rørt og næsten med Taarer i Øjnene: Ak, Herre, Eders store Mand er død! Da den Danske blev bevæget herover og bad Skomageren forklare sig tydeligere, vedblev denne i en klagende Tone: Ak, Eders store Mand, Eders Holberg er død! — ak, han er død! — Dette satte den Danske i stor Forundring, og han kunde ikke forstaa, hvorledes en jevn Haandværker kunde være saa greben af hans berømte Landsmands Død. Han spurgte ham altsaa om Grunden dertil og om, hvorfra han kjendte den afdøde Baron. Ak! gav Skomageren til Svar, skulde jeg ikke kjende ham? Vil I gaa hjem med

mig, saa skal I finde alle Eders Holbergs Skrifter hos mig. De ere min Yndlingslæsning, Morgen og Aften læser jeg i dem.«

Holbergs Lig blev nedlagt i en med sort Klæde betrukken simpel Trækiste og foreløbig bisat i Frue Kirke, indtil det i December samme Aar kunde blive transporteret til Sorøkirke og henstillet midt for Kordøren tæt ved det Sted, hvor dengang Christoffer II.s og Valdemar Atterdags Monumenter fandtes; ved Akademiets Sørgehøjtid i denne Anledning holdtes der af Professoren i Historie og

Holbergs Sarkofag i Sorø Kirke.

Veltalenhed »en veludarbejdet latinsk Mindetale, der sammenlignede Baron Holberg som dette Akademis anden Stifter med dets første Stifter, den udødelige Biskop Absalon, og skildrede begge de store Mænds Karakter og Fortjenester af deres Fædreland uden Sminke, overensstemmende med Sandheden og i de ædleste Træk« (Scheibe). Under en fattig Kolonnade af Træ henstod Holbergs tarvelige Kiste her, indtil den 1776 flyttedes til sin nuværende Plads i Kirken og fire Aar efter nedsattes i den af Wiedewelt udførte Marmor-Sarkofag,

et af Kunstnerens ædleste Værker. Dens forreste Side har i hver Ende et Basrelief: Klio, der med sin Griffel indskriver Aaret 1747, da Baroniet Holberg overdroges Akademiet, og Kalliope, der lægger Krandsen paa en foran hende hvilende Bog; under Indskriften mellem Relief'erne Holbergs Vaabenskjold, højere oppe hans Portraitmedaillon og bag den, paa Sarkofagens Laag, en brændende Lampe med forgyldt Blus.

Biografier.

Det vigtigste Bidrag til en Skildring af Holbergs Levnet have vi ham selv at takke for: de ovenfor oftere nævnte, i den biografiske Del af Fremstillingen hyppig citerede »Trende Epistler«, der foruden i den S. 557 omtalte danske Oversættelse tillige ere udkomne paa Tydsk og Engelsk. Et Supplement hertil danner den ligeledes tidligere nævnte Levnetsbeskrivelse, som Holbergs Omgangsven Kapelmester J. A. Scheibe har meddelt foran i sin 1764 paany udgivne tydske Oversættelse af »Peder Paars«; den udkom 1883 paa Dansk: »Holbergs Levnet«, oversat fra Tydsk af Carl Ewald. I E. L. Rathlefs »Geschichte jetztlebender Gelehrten« skildres Holbergs Liv og Skribentvirksomhed i 2. og 3. Del, begge fra 1741. I sammentrængt Fremstilling er hans Biografi at finde paa mangfoldige Steder; fra en nyere Tid maa nævnes som selvstændigere Monografier P. L. Møllers »Ludvig Holberg« (»Dansk Folkekalender« 1843), M. Hammerichs »Bidrag til en Skildring af Holberg, mest efter hans egne Udtalelser« (»Nord. Univ. Tidsskr.« 4. Aarg. 1858), Welhavens »Om Ludvig Holberg« («Saml. Skr.« VI.), H. Lassens »Holbergs Karakter og Meninger« (»Afh. til Litteraturhistorien«, 1877). Et fortrinligt Skrift, lige fremragende ved sit dybe Kjendskab til Emnet, sine sunde Domme, sin klare Fremstilling og sit Sprogs klassiske Renhed og Jevnhed, er Holbergelskeren C. W. Smiths »Om Holbergs Levnet og populaire Skrifter«, 1858. Ved Tohundredaarsfesten 1884 udkom »Ludvig Holberg, en Levnetsskildring« af Fr. Winkel Horn samt »Ludvig Holberg, et Festskrift« af Georg Brandes.

Holberg og den danske Litteratur.

I Danmark tilbragte Holberg omtrent de to Trediedele af sit Liv, og vel at mærke de sidste to Trediedele, Ungdomsaarenes Afslutning, Manddommen og Alderdommen; fra 1716 til sin Død 1754 kom han — med Undtagelse af det sidste Besøg i Frankrig — ikke udenfor Sjælland. I Kjøbenhavn havde han sin Embedsvirksomhed, her skrev han sin Danmarkshistorie, her grundlagde han ved sine Komedier »den danske Skueplads« og kaldte den samlede Udgave af dem just med dette Navn; her virkede han ved dem og sit øvrige Forfatterskab for at

bane Vejen til at skrive det paa Dansk,
som man med mindre Fynd før læsede paa Fransk,

som han lader Thalia sige i Nyaarsprologen 1723. Bergenseren Holberg tilhører helt og fuldt den danske Litteratur; han er mere

end en i Danmark levende og skrivende norsk Skribent: han er, betragtet med sin egen Tids Øjne, en i Norge født dansk Forfatter. Dette fremgaaer simpelthen af den Omstændighed, at Kategorien »norsk Litteratur« endnu ikke var bleven til paa Holbergs Tid, ligesaa lidt som der kjendtes noget fra Dansk forskjelligt norsk Sprog som litterairt Meddelelsesmiddel. I Fællesriget var det danske Sprog Organet for den Fælleslitteratur, der, paa Grund af Danmarks og særlig Kjøbenhavns Primat i alle aandelige Anliggender og Hovedlandets statsrepræsentative Stilling indadtil som udadtil, altid kun kaldtes den danske Litteratur, indbefattende i sig som en med dens eget Indhold ensartet Bestanddel Bidragene fra Statens norskfødte Undersaatter. Her er ikke Stedet til at undersøge, hvorledes dette Forhold i Tidernes Løb havde udviklet sig til det, det var, eller om det var heldigt eller retfærdigt for det ene eller det andet af Landene; her er kun Tale om at betragte en historisk Kjendsgjerning i dens eget Lys. Men en saadan historisk Betragtning fordrer saa tillige strax en Paavisning af, at der med Holberg begynder en norsk Indflydelse paa Fælleslitteraturen, paa samme Maade som man i de store Landes Litteraturer til Tider kan se en Landskabsretning træde frem med større eller mindre Overvægt — en Indflydelse, der lige indtil Fællesskabets Opløsning gjør sig gjældende som den forstandsmæssige Nøgternheds, det komiske Korrektivs og de fastholdte Formfordringers Modvægt mod Fantasiens eller Følelsens ensidige Stræben efter Herredømmet. Ved Hævdelsen af disse Principer faaer den norske Indflydelse en særlig national Betydning for os, idet det, forunderligt nok, netop bliver den, der fortrinsvis værner om de Elementer i vor Litteratur, som staa i den nærmeste Forbindelse med vort danske Folkenaturel — det bliver den, der, ved en fælles nordisk Protest mod det Unordiske, bringer det Danske frelst ud af Berøringen med det Fremmede. Ved Omtalen af det følgende Tidsrums norske Digterskole siger J. L. Heiberg om dette Forhold saare træffende: »Ved det norske Selskabs forenende Midtpunkt konsolideredes den af de norske Digtere og deres Parti begrundede Stræben, hvilken formede sig til en poetisk Skole, som man med Hensyn dels baade paa Flertallet af dens Digtere og paa de mest udmærkede Navne mellem disse, dels paa dens indvortes Sammenhæng med den holbergske Virksomhed kan kalde den norske Digterskole, medens den derimod med Hensyn paa

den nationale Ide, som den stræbte at realisere, snarere burde kaldes den danske, thi denne Ide var: at lade den danske lyriske Poesi udvikle sig paa en naturlig Maade af den almindelige danske, ved Holberg grundlagte Litteratur og altsaa først at fremme dens Udvikling til Udtrykkets Simpelhed, Klarhed, Korrekthed og Elegance; fremdeles at vedligeholde den af Holberg saa kraftigen og til saa stor national Betydning vakte Sands for det Lystige, Vittige og Skjemtefulde; endelig med Hensyn paa disse Formaal at lade den franske (og tildels engelske) Litteratur, der i Saameget stemmede overens med den danske Nationalaand og allerede af Holberg var benyttet til dennes Udvikling, faae Indflydelse paa Litteraturen, men derimod udelukke Indflydelsen af den tydske Litteratur, der i sin daværende Form var antinational i Danmark, og hvis tilforn skadelige Virkning paa Danmarks Sprog og Nationalitet Holberg med Flid havde bortfjernet. Denne Ide, som den norske Digterskole søgte at realisere, fortjener derfor ogsaa i højeste Grad at kaldes dansk og national.« (»Pros. Skr.« III.). — Holberg dannede ikke Skole; den Litteratur, han kaldte tillive, blev ikke umiddelbart fortsat med hans Tankeindhold eller i hans Former. Men den »indvortes Sammenhæng« med Holberg har vort Aandsliv dog bevaret helt ned til vor Tid og vil forhaabenlig aldrig bryde den. Paa afgjørende Punkter af vor litteraire Udvikling er den holbergske Naturbund brudt sejrende igjennem og har holdt Litteraturen i det nationale Spor til Frelse for dens ædruelige, jevne Virkelighedssands, dens sunde Latter over det Opstyltede og udvendigfra Paaklistrede.

Paa den anden Side har denne vor moderne Litteraturs Begyndelse med en komisk Digter og en overvejende rationel Aand sat Mærker i Folkekarakteren, der kun ere blevne saameget des kjendeligere, fordi Holbergs folkelige Indflydelse er saa betydelig. To af vort Aandslivs fremragende Bærere i nyere Tid komme hinanden nær i en Paavisning heraf, hvor forskjelligt de end dømme om snart sagt alle mulige andre Fænomener. I »Kort Begreb af Verdens Krønike« (1812), et Referat af Historiens Gang fra et strengt fastholdt, alle andre Synsmaader udelukkende kristeligt Centralpunkt fremhæver Grundtvig overfor Holbergs Fortjenester af Sproget, hans Arbejde for Folkeoplysningen og hans Kamp mod det religieuse Hykleri i stærke Udtryk den Fortræd, han har voldt ved »sin forunderlige Gave til at se og vise Alt bagvendt samt til at bortkyse

Grundtvig om Holberg.

Alvor og snerte Daarligheder. Forholdet mellem Tid og Evighed slog han hen med Spas«, siger Grundtvig videre. »Fædrenes Liv afmalede han i sine Komedier og i Peder Paars som et Væv af Daarskab, og derved fik man Mod til at anse Gudsfrygten, der hos Mange var et Mundsvejr, for en Del af den gamle Daarlighed. Man lærte at betragte Krøniken som et halvt Eventyr om allehaande pudsige Ting, et Spil af Tilfælde og Daarskab. Man lo ad de berømteste Mænd, ad Lærde og Præster, og bildte sig ind, at man var ligesaa god og en Hob klogere end hine, og at hvad disse latterlige Personer havde at føre, vel ejheller var stort bevendt. Kort, man turde nu uden Skam bekjende, at man hverken var Kristen eller havde Agt for, end sige Lyst til boglig Kunst eller mandelig Bedrift, thi til Alt havde man eet Sprog og var vis paa de Leendes Medhold. Dette er ingen Drøm og intet Greb i Luften, men tor Sandhed, og denne Synsmaade kjendes lige fra Holbergs Dage i de halve danske Bøger og nu i Tusinders Tale. At vurdere Holbergs Brøde er umuligt, han er Nordens Voltaire, men saameget bedre end Sydens, at det hartad er Synd at nævne ham saa; kun i en sunken Tidsalder kunde han opstaa og gjøre stor Skade. Skyldfri er han ikke, men selv i en kristelig Alder kan meget af hans Skrift læses baade med Nytte og Behag, thi hans Spot kan ikke ramme Kristendom eller boglig Kunst uden paa en Tid, da de drives bagvendt; Misbrugen maa ej skrives paa hans Regning, og om en Mands Hjerte maa man dømme varlig.« Det er let at se, paa hvilke Punkter denne Dom modsiger sig selv, og paa hvilke den gjør Holberg Uret ved saa at sige at paabyrde ham Ansvaret for, at han var et Produkt af sin Tid; idet Grundtvig seer Udgangspunktet for den Rationalisme, han just i det her citerede Skrift saa energisk bekæmper, hos Holberg, glemmer han, hvor højt denne i de fleste Henseender hævede sig over den Periode, der havde frembragt ham og paa saamange Punkter fik sin overlegne Dommer i ham. Bag Forkastelsen mærker man ikkedestomindre det nationale Slægtskabs Kjærlighed til Holberg, Bedrøvelsen over, at hans rationelle Kritik ikke udgik fra et stærkt positivt Troesindhold, og at hans komiske Digtnings negerende Tendens ikke var parret med den Følelsens Varme, der forvandler Satiren til Humor. At Holberg isaafald vilde have været en dybere Aand og en større Digter, end han var, have vi allerede antydet i en anden Sammen-

hæng (Jevnførelsen med Molière S. 537—38); at hans Indflydelse paa Folkekarakteren vilde være bleven velsignelsesrigere, er en Anskuelse, H. Martensen deler med Grundtvig, hvor han i »Den individuelle Ethiks« Afsnit om »Middelvejsmoralen« fremstiller Holberg som Repræsentant for denne. »Det Moralske hos Holberg« — hedder det i nævnte Skrift (1878) — maa indskrænkes dertil, at han har ryddet Jordbunden, har beredet Vej for et Højere, som han selv ikke kunde give. Herved stille vi hans Komedier i moralsk Henseende vistnok paa en lavere Plads, end han selv stillede dem. Men ligesom Mange paa Holbergs Tid meget undervurderede hans Komedier, ja endogsaa betragtede dem som skadelige, saaledes har Holberg overvurderet — ikke sine Komedier, men sin Moral, hvis Indskrænkning han ikke var sig bevidst. Det vil ikke kunne nægtes, at han ved sine Komedier og andre Vittighedsværker har udøvet en rensende Virkning paa sin Tidsalders Sæder, har øvet en forberedende (propædeutisk) Tugt i Sædelighedens Forgaard, har ligesom ladet en kraftig Fejekost gaa hen over Samfundet, hvorved meget Uvæsen baade i Menneskenes Levevis og i de menneskelige Indretninger er blevet fejet ud eller dog renset. Det vil heller ikke kunne nægtes, at hans Indvirkning paa Sæderne ogsaa har været en Indvirkning paa Tænkemaaden, forsaavidt som han oplivede den ovennævnte Sandhedens og Naturlighedens vistnok kun ubestemte Fordring. Men en moralsk Livsanskuelse i dette Ords ideale Betydning har han ikke udtalt eller givet Skikkelse. Thi vel roser han som en Virkning af sine Komedier, »at vore danske Skuespil have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form og lært dem at raisonnere over Dyder og Lyder, hvorom Mange tilforn kun havde en liden Ide« (Ep. 179); men Spørgsmaalet er: i hvilke Kategorier han lærte dem at raisonnere? . . . Til et virkeligt Gjennembrud af det Ideale kommer det ikke i hans Værker. Hvad enten han i sine »Moralske Tanker« eller i »Epistlerne« afhandler moralske Problemer, eller han moraliserende skriver Statshistorie eller Kirkehistorie — thi allevegne optræder han som Moralist, efterdi det er hans Hovedøjemed »at oplive Moralens forsømte Studium i disse nordiske Riger« — komme vi ikke ud over en prosaisk Middelvejsmoral . . . Ofte har han i sine Vittighedsværker ogsaa bekæmpet og beleet som Skygge, hvad ingenlunde var eller er Skygge, men en højere Virkelighed, for hvilken han ikke havde Øje. Og ved sin store

Martensen om Holberg.

Indflydelse paa Nationen — ingen dansk Forfatter har fundet en saa almindelig Indgang som han, og Ingen staaer saa fast i Nationens Yndest som han — har han ført Mange iblandt os til det Samme. Han har næret og styrket vor naturlige, national-danske Tilbøjelighed til Middelvejsmoralen saavelsom den hos os ikke sjeldent forekommende Tilbøjelighed til at slaa det Alvorlige hen i en Spas og affærdige vigtige Spørgsmaal med en Vittighed. Han har ikke blot til Gavn, men ogsaa til Skade indskærpet, at det tjener os bedst at blive ved Jorden og ikke indlade os paa nogen højere ideal Flugt, for ikke at tabe os i Skyerne.«

Eet maa alle Bedømmelser af Holberg fremhæve, hvad enten de ere ubetingede Lovprisninger, eller de tage deres Forbehold: hans store Indflydelse for Samtid og Eftertid paa det Folk, han virkede for. Det vilde blive et meget omfattende Arbejde at paavise denne Indflydelse i dens enkelte Ytringer; men den lader sig desuden ligesaa klart angive ved Fremhævelsen af en enkelt Kjendsgjerning: den afgjørende Forskjel, der findes mellem det vanskelige Arbejde, som udkræves for at trænge ind i og faae Interesse for den Litteratur, der strækker sig et Par Hundrede Aar tilbage i Tiden før Holberg, og den Lethed, den Fortrolighed med Tankegang og Fremstillingsmaade, hvormed vi kunne nyde den holbergske Litteratur og dens Fortsættelse; vi ere her paa kjendt Grund, medens det Andet er os fremmed og fjernt. Holberg er her den store Milepæl og Vejviser: et Afsnit af Vandringen er til Ende, og det nye drejer tillige ind i en ny Retning. Holberg bragte først og fremmest Modersmaalet til Ære igjen; for at lægge nogen Betydning i denne ved Gjentagelsens Trivialitet afslidte Bemærkning og vise dens Præg i dets oprindelige Skarphed, maa vi minde om den Skildring, Holberg selv har givet om Sprogtilstanden og Sprogkyndigheden i hans Tid: »Saasnart jeg begyndte at tale, blev jeg sat udi tydsk Skole; thi mine Forældre raisonnerede med andre Godtfolk i deres Nabolag saaledes: Lad ham kun brav øves i det Tydske. Det Danske læres af sig selv, det er at sige: Lad ham lære Tydsk i Skolen; Dansk kan han for Intet lære af Smaadrengene paa Gaden. Saaledes bleve de fleste Aar af min Barndom bortdrevne ved at lære Tydsk udi Skolen og Dansk udi Ammestuen. Da der begyndte at frembryde lidt Dun paa min Hage, syntes mig, at det var høj Tid for mig at rejse udenlands. Jeg gjorde ogsaa adskillige Rejser,

og hvergang jeg kom hjem, var jeg udi samme Tilstand som *Jean de France*, idet at mit Modersmaal vilde ikke synderlig flyde for mig; thi man kan let glemme det, som man aldrig har forstaaet tilgavns. Endelig, da jeg skulde skride til solide Ting og skrive Dansk, kunde jeg ikke hitte paa Ordene, vidste ejheller at ortografere dem ret. Jeg skrev derfor, ligesom Ordene udi en Hast kunde falde mig ind. Naar jeg f. Ex. ikke kunde hitte paa det Ord »iagttage«, skrev jeg »beobagte«, naar et »Zignet« ikke vilde falde mig ind, skrev jeg »Pitskaft«. Naar jeg ikke kunde erindre »Dens« eller »Dets«, skrev jeg »dessen«, istedetfor »derudi« »derudinden« o. s. v.« Opdragende først og fremmest sig selv til Stilist skabte Holberg altsaa af et sprogligt Anarki en lovbunden Tilstand, der blev Normen for den danske Prosa efter ham, fordi den i genial Samstemning med Sprogaanden netop traf den Grundtone, hvori Folket fandt og finder sin naturligste Fremstillingsmaade. I dette Sprog nedlagde Holberg Tanker, der aabnede Aandslivet en ny Horizont, og udtrykte dem i en saa rig Afvexling af tiltalende Former, at han vakte den almindelige Læselyst, som bar Litteraturen i de følgende Tider.

En lignende Reformation — fra den sproglige Side maaske ikke saa paaagtet, skjøndt ikke mindre mærkelig — gjennemførtes halvtredsindstyve Aar efter Holbergs Død af Oehlenschläger, da han, supplerende Holbergs nationale Indflydelse, aabnede Kildespringet for Følelsens og Fantasiens Befrugtning af vort aandelige Liv. Vor Litteraturs Dioskurer ere disse to Navne — gudebaarne Sønner, der lyse paa Himlen som Stjerner, visende Vej for de Farende. Mer eller mindre har Udviklingen til en given Tid støttet sig til den Ene eller den Anden. Haand i Haand vidne de om, at Aandens afgjørende Væsensformer ere komne til Udtryk i den danske Litteratur.

Den lutherske Reformations Strømning var stivnet i et orthodox Dogmesystem, der beherskede de efterfølgende Slægter med en Statsinstitutions Myndighed og mere og mere gjorde Theologien til et lærd Forklaringsarbejde, særlig hvad den Mangfoldighed af Yderpunkter angaaer, hvis Udtydning i Overensstemmelse med Systemet kunde styrke dette, uden at en saadan pseudo-videnskabelig Undersøgelse i fjerneste Maade kunde anfægte selve Fundamentalsætningernes Autoritet. Det 18. Aarhundrede arbejder paa atter at opløse det Størknede og ender med helt at bortskylle det. Paavirket af den filosofiske Kritik gjør Holberg Troeslæren til Gjenstand for sin Tænkning, hævder Fornuftens Ret til Deltagelse i Drøftelsen af religieuse Emner og lader sin Skepsis spille med Theologiens Uvidenskabelighed; men i Erkjendelse af, at menneskelig Viden paa dette Omraade ærefrygtsfuld bør sætte sig selv Grændser og ikke tro at kunne gjennemtrænge den absolute Sandhed, lader han den personlige Guds fuldkomne Natur og hans aabenbarede Villie være sig de Skranker, foran hvilke han byder sin søgende Fornuft at standse: Tænkeren Holberg staaer endnu fjernt fra den Fritænkning, der kommer tilorde i Aarhundredets sidste Halvdel, baaren af Rationalismens Fremgang udenlands saavelsom af Overdrivelsen i den modsatte Bevægelse herhjemme — i Pietismen.

Pietismen. Ogsaa Pietismen var en Protest imod den døde Orthodoxi: fra Tankens Sfære rettede Fornuften sine Angreb imod den med Fordring paa, at den skulde godtgjøre sin Beføjelse ad rationel Vej og ikke maatte kræve Underkastelse ene og alene i Kraft af sin autoritaire Stilling i Staten; fra Følelsens Sfære løftede der sig et Raab mod dens Kulde og Goldhed, en Higen efter den levende Troes Varme og den personlig tilegnede Kristendoms nye Liv. Denne Livets Reaktion imod Lærens døde Paragrafer var opstaaet i Tydskland i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel og henføres almindelig til Phil. Jac. Spener (1635—1705) som sit Udgangspunkt, skjøndt det mere var denne udmærkede Gejstliges Disciple, der satte i System, hvad Mesteren havde peget paa i Lære og Liv. Spener var kun tredive Aar gammel, da han blev udnævnt til Præst og Senior for Gejstligheden i Frankfurt a. M. og i denne ansete Stilling begyndte at paavirke sine Kaldsbrødre i Retning af den »levende Kristendoms« Forkyndelse som Modsætning til Tidens vante Prædikemaade med dens lærde Udlæggelse af Dogmerne og dens aandløse Formelvæsen. Det var Prædikenens opbyggelige Formaal, Spener lagde Vægten paa, og Opbyggelsesværket førte han ydermere fra Kirken ind i Skolen og Hjemmet ved at paalægge Børnene en ikke før kjendt Kristendomsundervisning som Forberedelse til den første Altergang, ved at indføre de saakaldte »hellige Forsamlinger« (*collegia pietatis*) i Husene, ved at anbefale en strengere Kirketugt og paabyde sine Præster en større Nidkjærhed i Udøvelsen af den private Sjælesorg. Som Overhofprædikant i Dresden og øverste gejstlige Medlem af Overkonsistoriet for Sachsen, hvilken Embedsstilling dengang gjaldt for den højeste i den lutherske Kirke, virkede Spener med rigere Midler og over et større Omraade i de her angivne Retninger; mod de Misbrug, de kunde føre til, skærmedes han af sin bundredelige, milde Natur og sin store Fordragelighed; af al Evne vilde han uddybe Kristendommens Indhold for de Troende, vækkende dem først og fremmest til personligt Liv, men ikke paatvinge Nogen sin Tro. Som det hyppigt gaaer, brændte Disciplene af større Nidkjærhed end deres Lærer; de unge Theologer i Leipzig, som vaktes af ham, havde ikke altid hans Besindighed, og Universitetet i Halle, som stiftedes ved Speners Indflydelse, blev Sædet for en Pietisme, hvis Maal og Midler han hyppigt maatte misbillige. Det ligger i Ret-

ningens Art, at dens Tilhængere let kunne henfalde til en alt Andet end kristelig ydmyg Selvgodhed, til at betragte sig selv som de eneste rette Indehavere af den sande Kristendom og til derfor enten at se ned paa deres Medmennesker som fortabte Børn af denne Verden eller at drive paa deres Omvendelse med en Fanatisme, der sætter ethvert Hensyn tilside og trænger sig anmassende ind i Næstens private Forhold, opkastende sig til selvretfærdig Dommer over hans personlige Færd. Fromhedsiveren kan endvidere føre til, at just den tilsigtede indre Opvækkelse sættes i Skygge som det mindre Væsenlige af de mange ydre Kjendemærker, paa hvilke »de Troende« skulle kjendes og kjende hverandre, og at deres Bortvendthed fra Verden og dens Lyst saaledes kommer til at give sig Udtryk i en misforstaaet og overfor Andre ufordragelig Foragt for Livets lyse Sider, selv hvor de ere af den uskyldigste Art.

I Danmark begyndte den pietistiske Bevægelse vel allerede at ytre sig i Frederik IV.s Regjeringstid og gav sine Virkninger tilkjende en Del Aar ud over Christian VI.s; men dens egenlige Herredømme falder sammen med denne Konges; det store Røre, Pietismen afstedkom i Kirken — »et Jordskjælv, en Rystelse eller hvad jeg skal kalde det«, lader Pontoppidan sin Menoza sige — begynder med hans Tronbestigelse og taber atter sin Kraft ved hans Død. I sin »Danmarks og Norges Beskrivelse« 1729 bemærker Holberg, at »i disse Riger har det været roligt i Kirkesager, hvad der maa tilskrives Regjeringens Omhyggelighed og Indbyggernes fredelige Naturel.« Men da Bogen udkom anden Gang 1749, maatte der gives denne Bemærkning en meget væsenlig Ændring: »Siden den Tid — hedder det nu — er der forefaldet Uroligheder, som kunde give rig Materie til Kirkens Historie, og som kan tjene til Bevis for, hvad jeg ogsaa ved anden Lejlighed har antegnet: at Nationens Karakter er paa nogen Tid saaledes bleven forandret, at disse Rigers Indbyggere ere blevne ukjendelige, saa hvor der tilforn behøvedes Spore, der er nu fornødent at bruge Tøjlen. Hvad Religionssager angaaer, har den danske Kirke paa en Tid af tyve Aar været i fuld Bevægelse.«

Sin vigtigste personlige Støtte havde Pietismen i Kong Christian VI. Han var af en tung, alvorlig Natur, opdragen af en religieus anfægtet Grubler, og havde tidlig faaet Blik for Bruddene i Livsharmonien; hans Forældres Ægteskab var jo bundulykkeligt, og hans

Forargelse over Faderens Forhold til Anna Sophia Reventlov drog ham helt over paa Moderens Side, hvor han paavirkedes stærkt af Andagtsøvelser og Bedetimer. Kort efter sin Moders Død, da Anna Sophia havde besteget Tronen som retmæssig Dronning, hvad der endnu mere fjernede Sønnen fra Faderens Hof, blev Prindsen gift med den tydske Prindsesse Sophie Magdalene, og med hende kom hendes Moder, Markgrevinden af Culmbach, til Danmark; Begge hørte til »de Opvakte«, bærende en mørk Fromhed tilskue midt i den overdaadige Pragt, de hidtil saa fattige tydske Fyrstinder nu udfoldede for Landets Midler, og midt under den strenge Overholdelse af en snever Hof-Etikette, som kun stod i daarlig Samklang med kristelig Ydmyghed. Den pietistiske Stemning, der begyndte at hvile over Folket, støttedes og fremmedes ved Regjeringsforanstaltninger i den Aand, som herskede ved Hoffet; men medens man der havde gylden Pragt og Fornemhed til at fylde Tankerne i de mere verdslige Øjeblikke, tog man alle Befolkningens fattige Adspredelser fra den og henviste den udelukkende til den Opbyggelse, Gudstjenesten kunde yde: mod Julestuer og Sommer-i-By, mod Ja-Ords-Fester og Bryllupsgilder, mod Skuespil, Musik og Dands blev der ført en Udryddelseskrig; men Kirkedøren blev aabnet paa vid Gab, to Gange hver Søn- og Helligdag skulde man indfinde sig til Prædiken, og Gabestokken udenfor Kirken straffede de Efterladne. Paa en saa grovelig udvortes Maade vilde Myndighederne fremelske sand Gudsfrygt og særlig beskytte en Retning, hvis egenlige Kjendemærke just skulde være den indre, personlige Grebethed. Denne var nu ogsaa i mange Henseender tilstede, især i Bevægelsens friske Begyndelse, og for Mangfoldige var dette nye religieuse Liv en Aandens Naadegave, der gjorde dem frygtløse og uinteresserede overfor Verdens Dom og Fordele, et afgjørende Brud med det Gamle, der medførte en varig Livsforandring og bragte baade Præster og Lægfolk til efter haarde Anfægtelser og svar Kamp at stille sig som »Separatister« udenfor Statskirken. Netop her var det Punkt, hvor den religieuse Opvækkelse, der havde Kongens Sympathi, kunde komme i en betænkelig Konflikt med den kirkelige Uniformitet, som Enevoldsmagten maatte hævde, og vi se derfor ogsaa Christian VI. stadig arbejdende paa at udjevne og mildne Modsætningerne, at indrømme til den ene Side, uden at lide Tab paa den anden, og redelig Villie forenede

sig her med levende Interesse for Sagen, om en saadan aandelig Strømning end efter sin Natur kun ufuldkomment lod sig lede ved Hjælp af de Reskripter og Resolutioner, som i massevis udgik fra Christian VI.s Kancelli til Ordning af de kirkelige Forhold.

Vil man i en enkelt Personlighed se et Exempel paa den pietistiske Bevægelses Art, dens Begyndelse som indre Anfægtelse og gradvise Udvikling til offerberedt Emancipation fra den officielle Orthodoxi, kan der henvises til en Monografi af Theodorus: »Peter Nicolai Holst, det attende Aarhundredes Søren Kierkegaard« (1884). P. N. Holst, hvis Moder anden Gang blev gift med Hans Gram, var Kapellan ved Trinitatis Kirke. I en tidlig Alder havde han »gaaet i Synds og Vankundigheds Mørke« og lært, »hvordan det smager, naar Gud omsætter et Menneske med Galde og Græmmelse«. »Naar jeg lagde mig, da sagde jeg: naar skal jeg staa op? og siden regnede mit Hjerte efter, naar det skulde blive Aften. Jeg blev træt af Møjsomhed indtil Tusmørket, og jeg fik Forfængeligheds Maaneder til Arv, og de talte mig elendige Nætter til, indtil det behagede Gud at give mig nogen Lise, da jeg har erfaret, at Herren er den, som døder og gjør levende, nedfører til Helvede og fører op igjen.« Holst var saaledes vel forberedt til at gribes af Pietismen, saasnart de første af dens gudelige Forsamlinger i Kjøbenhavn gav ham Lejlighed til at komme i Berøring med den. Hans Prædikener i Trinitatis Kirke aflagde strax uforbeholdent Vidnesbyrd om den nye Aand, der havde grebet ham, og vakte det største Røre blandt Tilhørerne ved den sære Frimodighed, hvormed de dvælede ved hans personlige Omvendelse, det brændende Sprog, hvori der manedes til Efterfølgelse. Mange ansaa ham for afsindig, Andre »overslog ham med Dynd og Skarn«, naar han viste sig paa Gaden. Det Punkt af Statskirkens Dogmatik, som først ængstede Holsts Samvittighed, var den betingelsesløse Tilsigelse af Syndsforladelse i Nadveren (ikke knyttet til noget Vilkaar, men tildelt »efterdi I af Hjertet angre og fortryde Eders Synder«). Hjertegreben sagde han sig offentlig fra Prædikestolen løs fra al Udførelse af den hellige Handling, saaledes opfattet, og underkastede sig Følgerne. Disse bleve dog helt anderledes, end han havde troet at maatte vente, thi Kongen indrømmede ham Tilladelse til at knytte Absolutionen til Vilkaaret om oprigtig Anger, ja gav ham endog Ret til fra Skriftestolen at bortvise Alle, om hvem der maatte være Grund til at formode, at deres Syndsfortrydelse ikke var oprigtig. Men Holst kunde ikke standse paa den betraadte Vej. Snart var han naaet saa vidt i sine Skrupler, at han overhovedet ikke turde administrere Sakramenterne, og han afstod over Halvdelen af sin Gage for dermed at lønne den gejstlige Medhjælper, som det blev ham tilladt at antage til denne Del af hans Embedsgjerning. Det næste Skridt blev imidlertid, at Præsten Holst nu ejheller kunde bekvemme sig til at nyde Nadveren, fordi denne Institution — som han paaviste i en lang Begrundelse af sin Vægring — var ganske affalden fra det, der oprindelig var ment med dens Indstiftelse. En saa iøjnefaldende Separation fra Statskirken paa et af dens dogmatiske Hovedpunkter kunde Regjeringen ikke lade gaa upaatalt hen, hvor tydeligt den end ellers havde viist sin Villighed til at følge et godt Stykke med paa Vejen henimod Udtrædelsen. En ved kongeligt Reskript stadfæstet Provsterets-Dom frakjendte Holst hans Præsteværdighed, og han drog landsforvist til Tydskland. Da den aandelige Storm havde udraset i ham og han atter fik Ro i Sindet, flyttede han mange Aar efter med Regjeringens stiltiende Samtykke til Ribe og ernærede sig der som Skoleholder.

P. N. Holst.

Den tydsk-pietistiske Indflydelse, som Christian VI. paavirkedes af fra sine nærmeste Omgivelser, forøgedes for en kort Tid, da han lige i Begyndelsen af sin Regjering indbød den tydske Rigsfyrste Nic. Ludv. Greve af Zinzendorf til sit Hof — den senere saa navnkundige Forstander for Herrnhutternes Samfund. Den Anseelse, han stod i som en ivrig, af Naaden særlig berørt Samler af alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Enhed, i Forbindelse med den Yndest, han nød paa højeste Steder, blev af ikke ringe Betydning for hans Ophold i Kjøbenhavn, hvor han ret egenlig gav Signalet til de gudelige Forsamlinger, i hvilke Folk af alle Stænder søgte den Opbyggelse, den officielle Kristendomsforkyndelse ikke ydede dem. Paa H. A. Brorsons Psalmedigtning have Zinzendorfs 2000 aandelige Sange med deres evindelige Variation af Lammets Thema øvet en Del Indflydelse baade til det Gode og til det mindre Heldige.

Zinzendorf.

Forøvrigt var det overvejende nordslesvigske Præster, der stod Christian VI. ved Siden som kirkelige Medarbejdere: H. A. Brorson og hans to Brødre, den alsiske Præst Erik Pontoppidan, Superintendenten i Slesvig G. J. Conradi o. fl. Vi komme tilbage til adskillige af dem og nævne her kun Kongens mest betroede Mand, Drivhjulet i hele hans Kirkestyrelse, Joh. Bartholomæus Bluhme, ligeledes en Slesviger, der havde studeret først i Rostock, senere i Kjøbenhavn, hvor Præsten Brunsmand ved Vartov gjorde ham bekjendt med Speners og hans Discipel Franckes Skrifter, af hvilke hans Retning for stedse bestemtes. Han blev Frederik IV.s Hofpræst, men sin fulde Indflydelse naaede han først under hans Efterfølger, hvis ihærdige, om end forsigtig i Baggrunden dvælende Raadgiver han blev. Efter hans Tilskyndelse indførtes Konfirmationen 1736 til Forherligelse af Reformationens tohundredaarige Jubelfest.

Bluhme.

Fra to Sider brødes saaledes Tidens Vande mod den orthodoxe Kirkebygning: fra Rationalismens Side i den naturlige Fornufts Navn en smult underminerende Strøm, fra Pietismens Side i den personlige Inderligheds og Troestrangs Navn en vældigt fremstormende Braadsø, der vel snart udtømte sin Kraft, men derefter, som en naturlig Reaktion, bidrog sin Del til at forstærke den fritænkerske Understrøm. Fritænkeriet naaer først i den følgende

Periode en Plads indenfor selve Kirken; Orthodoxien og Pietismen have i dette Tidsrum deres Repræsentanter i den theologiske Videnskabelighed, den gejstlige Veltalenhed og den aandelige Digtning. Den orthodoxe Theologi udfører forøvrigt ikke nogen videnskabelig Stordaad i denne Periode. Efterat det lærde Tidsrums store Theologer have givet den lutherske Dogmatik dens fuldendte System, er det kun Biværk, den megen Lærdom kan øve sig paa, og det er ligesaa meget Prædikestolen som Kathedret, den tager tilorde fra. Eller den vender sig andetsteds hen, saa vi se de gejstlige Forfattere strejfe ind paa Historiens eller Naturhistoriens Enemærker og bevæge sig der med større Udbytte end paa Theologiens.

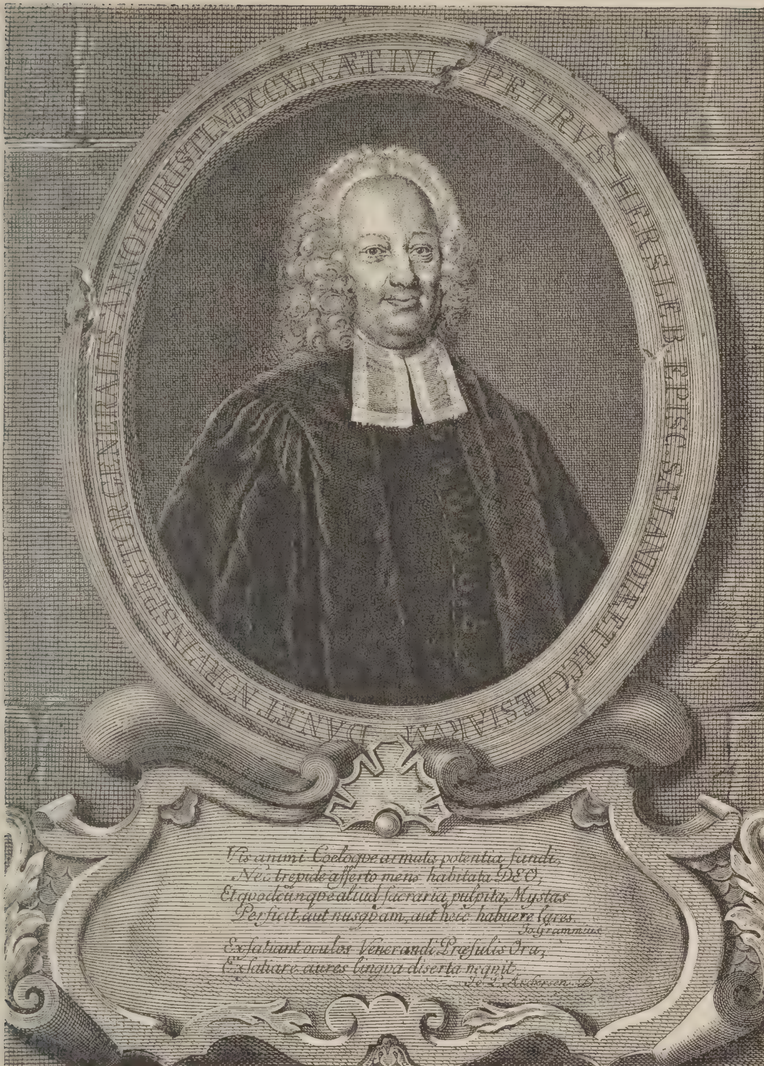
Christen Lassen Tychonius kjende vi fra Holbergs »Jydske Fejde« Tychonius. (S. 551). »Den berømte cimbriske Litterator«, »de Cimbrers Lys og Jyllands klare Øje« og hvad hans Hædersbetegnelser ellers lød paa, var Stiftsprovst i Viborg og bl. A. bekjendt af de Bestræbelser, han gjorde sig for at faae et Universitet oprettet i Jyllands gamle Hovedstad. Han er Forfatter til adskillige for Lærdom og sundt Judicium en Tidlang højt ansete Skrifter, af hvilke her blot skal nævnes »Den Hellige Augsburgiske Bekjendelses Historie, forklarende i Tre Bøgger dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering« (1730). Hans gejstlige Veltalenhed, en Prøve paa Tidens orthodoxe lærde Homiletik, ville vi skjænke et Øjebliks Opmærksomhed — den gjorde et saadant Indtryk paa hans Tilhørere, at de sagde, han var værd at binde med Guldlænker til Prædikestolen, for aldrig at komme ned af den igjen. Vi vælge de »Tolv Elims Kilder«, Trøstetaler til Gehejmeraad von Plessen i Anledning af hans Frues Død, sendte den sørgende Ægtemand portionsvis, en hver Maaned — skjøndt: »hvad er det for Praaser, vi kan bære ind i hans sorte Sørgestue? og hvor vidt, ja hvor lidt klækker og strækker vel det faible Skin af vore svage Phosphorers Inventioner? Hans Excellence finder sig kun ved vore Opvartninger betynget og bebyrdet, maaske noget æret, men tillige besværet. Han maa retirere ud af Audience-Stuen ind i Kabinettet med de Ord af Esaia: Vender Eder fra mig, jeg maa beskelig græde, gjører Eder ingen Umag at trøste mig!« — »Hver Blomster og Blad, hver Sommer-Fugl og Silke-Orm, hver Korn og Kjerne ere Forandringens Deviser og Omskiftelsens Emblemer. En Hipparchus blandt Hedninger og en Copernicus blandt Kristne har stor Bifald af de Fornuftige og explicerer lykkelig de for Øjnene svævende Phænomena af det Principio, at Jorden er en Planet, ja har sin dobbelte Bevægelse, af hvilke den ene gjør Dag og Nat i hver Døgn, den anden Sommer og Vinter i hvert Aar. Jeg er ej af min Navne Tychonis Courage, at jeg dette tør benægte og bestride, om Jorden løber som Kugle, der rulles i Løbet — men det veed jeg tilvisse, om Jorden er ej selv, saa er dog Menneskene paa Jorden idelige Planeter, der har deres visse Perioder, deres foresatte Løb af Himmelens Destin, ere nu i Lykkens Apogæo, nu i Vanheldens Perigæo, drives og rives, førte af en skjult *primo mobili*, som de har ingen Nytte af at de stræbe og stride imod, oplyses nu af Glædes-Sol, formørkes nu af Sorgs-Skygge, gaaer nu op, nu ned, snart i en Konjunktion, snart i en Opposition, saa Himlens Haand trakterer os som hine

Regne-Penge, der paa Brædtet betyder nu en Tønde Guld, nu en Hvid og Skjerv.« — Bibelsproget: Alt, hvad I have gjort en af disse Mindste, det have I gjort mig, udlægger han saaledes: »Dette Sprog kommer mig fore, ret som jeg skulde op til Attestats og jeg da havde en mærkelig Avantage, om min Herre Examinator, der vidste muligt min Faiblesse og hvor slet jeg vilde staa mig *in examine*, men vilde dog konservere mig for at blive rejiceret, havde da den ej ganske uhørlige Godhed for mig, at han vilde give mig forud paa en Seddel, hvad for Kvæstioner jeg skulde faae: thi da maatte jeg vist være saa stor en Pedant, at min Dumhed var ej at pardonneres, om jeg da ej skulde lave mig paa et taaleligt Svar. Min Jesus, der, naar den store Attestats skal holdes, vistnok bliver min Examinator, vil ikke, at Nogen skal blive saa ulykkelig at rejiceres, det er fortabes (1. Pet. 3), han giver mig derfor paa en Seddel, hvad for et *locum* han vil mest examinere, nemlig den om de Hungriges Spisning, de Tørstiges Læskning, de Nøgnes Klædning etc., og det er da det Mindste, jeg maa, for at gjøre mig vel fast *sur le chapitre là*, og for hans Naade at gjøres Engle-lig i Himmelen (Matth. 22), der har været Gud selv lignende i Dyden, blive barmhjertig, ligesom den himmelske Fader er barmhjertig (Luc. 6)« o. s. v.

»Tychonius er blandt Præster, hvad Wadskiær blev blandt Poeter«, siger N. M. Petersen med en træffende Betegnelse af den snurrige Blanding af Begavelse og Pedanteri, Svulst og Plathed, som udmærker hans gejstlige Veltalenhed. Poet var Tychonius ogsaa selv, men først længe efter hans Død blev hans »Samling af Vers og Indfald« udgiven (1776); at han her — ikke uden Held — anslaaer Folkevisens Tone i et spøgende Digt, viser, hvorledes denne af Holberg uforstaaede Digtning var fremme som Kunstform ogsaa i hans Tid.

P. Hersleb.

Sjællands Biskop i den sidste og største Halvdel af Christian VI.s Regjeringstid var Normanden **Peder Hersleb**, født 1689 i Stod Præstegaard i Throndhjem Stift, en mild, sagtmodig Natur, der vilde gjøre Pietismen al den Indrømmelse, hans Indsigt og Redelighed tilsagde ham, men var for sund til at give sig den i Vold; hans Embedsførelse blev derfor paa mange Punkter en Modstand mod den Indflydelse, Pietismen øvede fra sit begunstigede Stade, navnlig i det til Opretholdelsen af den gejstlige Disciplin stiftede Kirkekollegium. Som gejstlig Taler overgik Hersleb alle sine Samtidige. Man vil endnu kunne forstaa denne hans høje Rang som Prædikant, naar man læser hans udgivne Taler, forudsat at man kan sætte sig ud over det Forældede i Stilen, som, baade hvad Ordvalg og Tankens samlede Udtryk angaaer, kan støde os, men har været naturlig for Datiden. Og dertil maa det endnu erindres, at Hersleb efter alle Øjevidners samstemmende Udsagn maa i Personlighed, Stemme og den hele Optræden have havt Noget, der paa en ejendommelig harmonisk Maade støttede hans Foredrag, saa der udgik en paa eengang kraftigt og mildt betagende Virkning fra det. Baade Bluhme og Hersleb holdt Ligtale over Christian VI.; da Bluhme prædikede, sagde man, græd Ingen uden Bluhme, da Hersleb prædikede, græd Alle undtagen han selv. Suhm, der havde hørt ham, stadfæster netop ogsaa, at »hans Stemme, hans Gebærder vare saa søde, saa overtalende, at man sagde om ham, han bad Folk komme i Himlen, thi der er saa godt at være«. — Blandt hans forskjellige Prædiken-Samlinger vælge vi »Livets Ord udi Dødens Stund eller de syv Christi Ord paa Kaarset« (1729) til en saadan Prøve paa hans Veltalenheds Art, som et kort Uddrag kan give; sammenstillet med Tychonius' Prædikeri vil Hersleb staa vor Tid dobbelt

Peder Hersleb.

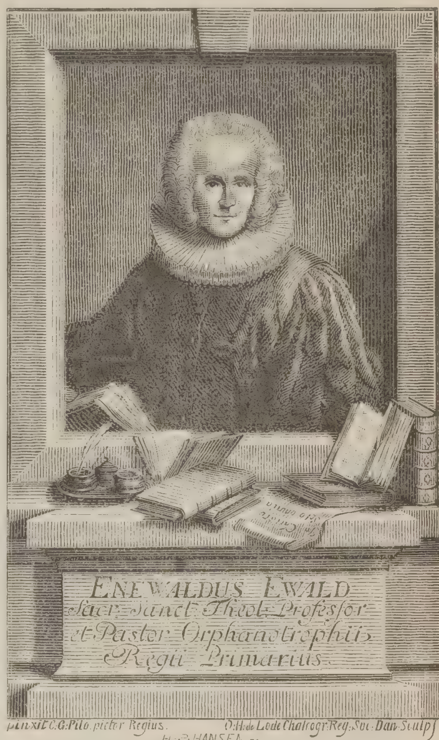
Malet af J. A. Brünnich. Stukket af J. M. Berningeroth.

I Rammen: P. H., Sjællands Biskop og de danske og norske Kirkers Generalinspekteur, Aar 1745 e. Kr., i hans 56. Aar. — Paa Cartouchen: Sjælskraft og Talens med himmelske Vaaben rustede Magt og et Sind, hvori Gud havde taget Bo, den Gud, han uden Frygt bekjendte, og Alt, hvad der ellers gjør Helligdomme, Prædikestole og Præster fuldkomne, det har altsammen boet her, om ellers det har boet nogensteds. H. Gram. — Øjnene kunne vel mættes ved Synet af den ærværdige Biskops Aasyn, men aldrig kunne Ørerne faae nok af hans Tunges Veltalenhed. H. P. Anchersen.

nær i Henseende til Udlæggelsesmaade og sproglig Jevnhed. I Prædikenen om det tredie Livets Ord hedder det i Anledning af den bodfærdige Røver paa Korset: »Kan Du gjøre saa alvorlig Pønitense som han, saa faaer Du ogsaa samme Naade; men det er just Sagen: hvor vil Du tage den? En Brud siger en Bejler Nej, han kommer oftere igjen, at hun end kan betænke sig, men imidlertid staaer det til ham, om han vil komme igjen eller ej. Hvor tidt, hvor tidt har din Jesus faaet Nej hos Dig! Ja, har faaet Ja, og Du har bedraget ham. Han er saa tidt kommen igjen til Dig; men viis mig, hvor det staaer skrevet, hvor tidt han vil komme igjen, og at han vil komme igjen, hvor tidt Du og har Lyst at afvise ham. Ja, Røverens Ord kan Dn altid sige ham efter, naar Du vil, men Røverens bodfærdige Hjerte skal Gud give Dig. O, her er saamange Ting, som gjør Forskjel imellem Røveren og Dig. Jeg kunde sige, Satan var den Tid mere sikker, han havde aldrig havt saadant Exempel før, derfor holdt han det ikke muligt, at saadan en Sjæl, som har fremturet i Ondskab, skulde nu i sidste Stund *echappere* ham; men tro Du mig, siden det Exempel med Røveren er Satan bleven klogere og passer bedre op. Jeg kunde sige, det var Kristi Lidelses Dag, og Kristus vilde *signalisere* den Dag med noget besynderligt Exempel, det skete den Dag, det skeer ikke derfor hver Dag; Kristus døde den Dag, han døer ikke oftere, og derfor er ikke saadant Exempel saa tidt at vente: Gud vilde, det Exempel skulde ske eengang, paa det vi skulde have den Trøst og ikke forsage over Syndsens Grovhed, men ogsaa kun et Exempel for at betage os Sikkerhed. Jeg kunde sige det, som og før er sagt, at det kan ikke nægtes, at her er jo noget *extraordinair* i dette Exempel, som vi ikke kan begribe, her er noget af et Mirakel i hans Omvendelse; vil Du lade din Omvendelse komme an paa et Mirakel? Har Gud lovet at gjøre Mirakler for at faae Dig omvendt? er det vel venteligt, Du, som har havt al Lejlighed og alle Saligheds-Midler, og det saalænge, at Gud skulde gjøre noget *extraordinair* for Dig?« Bønnen, hvormed denne Prædiken ender, lyder saaledes: »Herre Jesu! Vi takke Dig hjertelig for dette Livets Ord i Dødens Stund og for den søde Trøst, Du derudi har givet os. Lad den dybt indskrives i vore Hjerter og gjøre den Frugt hos os, som Du søger, at vi af dette saa klare og kjendelige Bevis paa din Barmhjertighed mod Syndere og din Døds Kraft maa antændes i en sand Kjærlighed til Dig og ingen Ro give os, inden vi og med Røveren kan faae gjort Pønitens for vor Synd, at vi da og kan faae Røverens Trøst! Men afvend Du selv i Naade den ulyksalige Virkning af dette saa søde Livets Ord, at det skulde tjene Nogen af os til Sikkerhed og Forhærdelse, at Nogen skulde være saa daarlig, over denne Trøst formastelig at opsætte sin Omvendelse og derved gjøre vor Pønitense saameget vanskeligere, vor Tilstand saameget farligere! Herre Jesu! Bevar os Alle og Hver af os fra Røverens Synd, Røverens Skam, Røverens Død, men giv os Alle itide Røverens Omvendelse, Røverens Tro og Røverens Salighed! Bevar os fra den Forhærdelse at stole paa Røverens Exempel, men giv os Bodfærdighed, at vi dog kan trøste os med Røverens Exempel! Lad os dø med Røverens Suk i Munden: Herre, tænk paa mig til det Bedste! Og lad os da rejse af med Røverens Trøst i Sjælen: Idag skal Du være med mig i Paradis. Amen!«

E. Ewald. Pietismen havde sin mest udprægede Tilhænger i Slesvigeren Professor Enewald Ewald, der omtrent 1728 var bleven Præst ved Vajsenhuset. Da Zinzendorf kort efter kom her til Landet og organiserede de gudelige Forsamlinger,

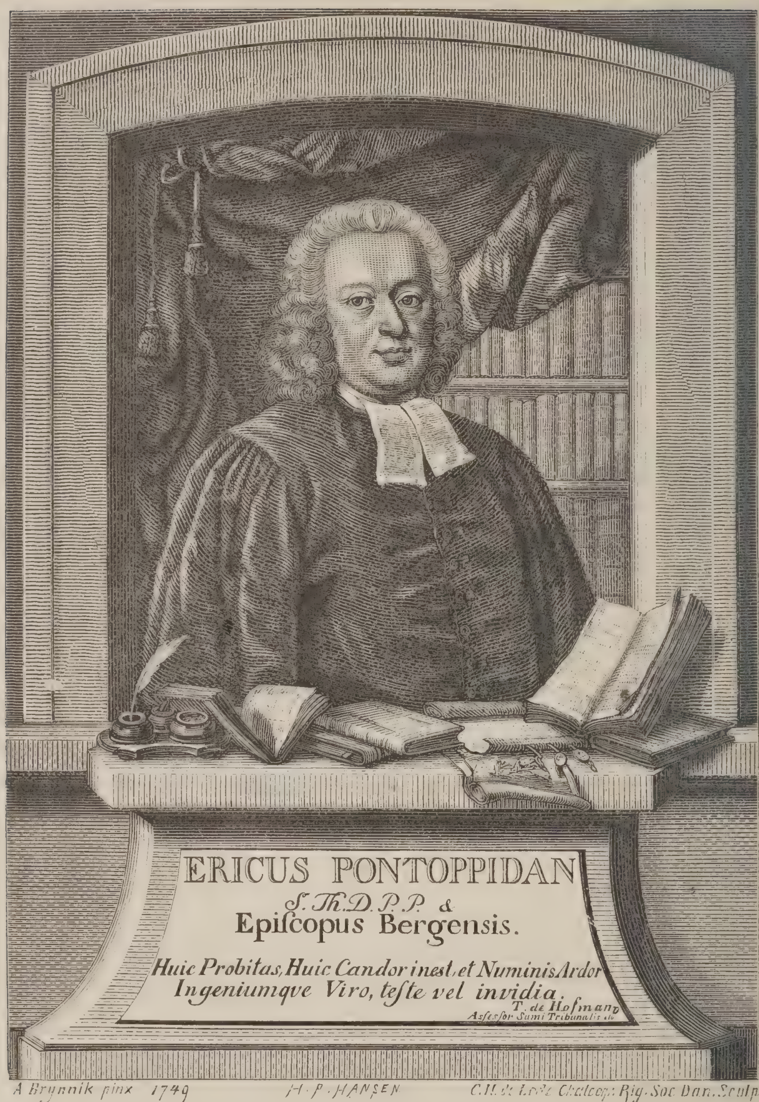
var Ewald meget virksom for deres Oprettelse trindtom. Ogsaa han følte sin Samvittighed besværet af Skriftemaalet i den lutherske Kirkes Form (ligesom Holst) og fik Tilladelse til at afholde sig fra det i nogen Tid, for nøjere at overveje Sagen; mod den orthodoxe Mening, at kun den Prædiken, der ganske stemmer med de symbolske Bøger, har den rette Naadevirkning, hævdede Ewald den Paastand, at der maatte være Fynd og Varme i Talen, altsaa at Præsten maatte høre til de sande Aandelige, til de Opvakte. Det længstlevende af hans litteraire Arbejder blev hans »Bibelske Concordants« i tre Dele, 1748—49, bestemt til at vejlede Præster ved Bibelens Benyttelse og særlig anbefalet af Regjeringen til denne Anvendelse. »Det gamle og det nye Testamentes Harmoni« i fem Bind, 1744—50, er en vidtløftig Prædikensamling eller egenlig fem fuldstændige Postiller, et Forsøg paa at forklare alle messianske Steder i det gl. Testamente i Sammenhæng med den nytestamentlige Text. Ewald døde 1754, da hans senere saa berømte Søn Johannes kun var elleve Aar gammel.

Enewald Ewald,
Professor i Theologi og første Præst ved det kgl. Vajsenhus.
(Digteren Johannes Ewalds Fader).

Den moderate Pietisme repræsenteres af **Erik Pontoppidan**, en Forfatter, hvis Bane bevæger sig over et stort Omraade. Hans Fader, en Brodersøn af den ældre Pontoppidan (S. 407 f.), var Stiftsprovst i Aarhus, hvor Sønnen Erik blev født 1698. Han kom tidlig i Huset hos en Slægtning i Nærheden af Hamborg, rejste udenlands og blev 1723 Hofpræst paa Nordborg paa Als, hvor han kom til at bevæge sig i den tydsktalende nordborg-pløenske Fyrstefamilie, hvis Sprog han tilegnede sig saa grundigt, at han kunde skrive flere af sine Arbejder paa Tydsk, om end Stilen ikke har den Lethed, den kun kan faae, hvor det er Modersmaalet, Pennen bevæger sig i. Hans første theologiske Stridsskrifter saae Lyset her. 1734 blev han kaldet til Slotspræst paa Frederiksborg, det følgende Aar til dansk Hofpræst i Kjøbenhavn, og kort efter udnævntes han til extraordinair Professor i Theologien. En frugtbar Forfattervirksomhed betegner dette Pontoppidans første kjøbenhavnske Ophold. 1737 udkom hans »Forklaring« eller — som dens offi-

Pontoppidan den Yngre.

Erik Pontoppidan,

Doktor i Theologien og Biskop i Bergen. »I denne Mand boer Retskaffenhed, Oprigtighed, brændende Gudsfrygt og Geni — det maa selv Avind tilstaa.«

cielle Titel lyder — »Sandhed til Gudfrygtighed udi en Forklaring til Luthers liden Catechismus«, udgivet efter kongelig Befaling og ved et Reskript det følgende Aar indført i begge Riger til Brug ved den af Spener og Francke anbefalede Katekisation i Kirkerne, ved hvilken der skulde bødes paa Prædikenernes Uforstaaelighed for Almuen; »een Katekisation udretter mere end ti Prædikener«, sagde Pietisterne. Bogens Indhold faldt ikke i den orthodoxe Gejstligheds Smag; Biskop Hersleb forargedes over de »nye, ja ligefrem urigtige Talemaader«, der fandtes i den, og Andre ankede over, at den slet ikke nævnede »Troen, som er Kristendommens Hovedsag«. Men man maatte være forsigtig i sin Kritik af et Skrift som dette; en fattig Præst mistede sit Embede, fordi han paaviste »Forklaringens« papistiske Tendens og ikke vilde indlade sig paa at katekisere efter den. »Pontoppidans Psalmebog« udkom 1740. »Slots-Psalmebogen« kaldtes den betegnende nok Aarhundredet ud, thi den var fremkommen efter allerhøjeste Initiativ og støttede sig i hele sin Udvidelse af den kingoske Psalmebogs Indhold til den pietistiske og tydske Psalmelitteratur, en Del originale, men for den overvejende Part fra Tydsk oversatte Psalmer, besørgede af H. A. Brorson, Fr. Rostgaard o. Fl. Begge disse Bøger paatrykte det almen kirkelige Liv i Danmark og Norge et bestemt Præg for lange Tider. — 1739—41 udgav Pontoppidan sine »*Marmora Danica*« (»Danske Mindesmærker«) i to Dele, en Samling Indskrifter, navnlig fra Gravmæler, fra alle danske Landskaber, altsaa Aktstykker til Personalhistorien, men desværre temmelig unøjagtige i Gjengivelsen af, hvad det først og fremmest burde kommet an paa: Navne og Aarstal. — Fra 1740 til 1741 udkom i tre Dele »*Gesta et vestigia Danorum extra Daniam*« (»Bedrifter og Spor af danske Mænd udenfor Danmark«), en Sammenstilling af Udtog af en stor Mængde Skrifter, eventyrlige saavelsom historiske, om Danskes Færden i Frankrig og England, i Spanien som i Orienten, Alt i en broget, ukritisk Blanding. — I Aaret 1741 saae første Bind af »**Pontoppidans Annaler**« Lyset, ɔ: hans paa Tydsk skrevne danske Kirkehistorie med den latinsk-tydske Titel: »*Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici* oder nach Ordnung der Jahre abgefassete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck«, et anseligt historisk Samlerarbejde, hvis fjerde Bind udkom 1752. Med alle sine Svagheder er Værket uundværligt for Studiet af Danmarks Kirkehistorie, fordi mange af de deri optagne Aktstykker ikke existere længer eller ikke ere tilgængelige. De, det meddeler, ere desværre hyppigt forvanskede paa Grund af en mangelfuld Textkritik, og Forfatterens Behandling af den katholske Tid er højst utilfredsstillende formedelst hans Uvidenhed om den gamle Kirkes Lov og Forfatning; langt bedre og paalideligere er Fremstillingen af Kirkens Udvikling efter Reformationen. Værket er væsenligst annalistisk, følgende Kirkens Historie fra Aarhundrede til Aarhundrede; for hvert saadant Afsnits Vedkommende gives der først en almindelig Karakteristik af Forholdene, dernæst fortælles Kongernes og Biskoppernes Historie, og tilsidst følger den egenlige Kirkehistorie i Aarbogsform, ledsaget af de derhen hørende Aktstykker. De ovenfor berørte Mangler kunde ikke undgaa at blive bemærkede i en Tidsalder, da den historiske Kritik herhjemme talte et Par meget fremragende Dyrkere; at den blev anvendt paa Pontoppidans Værk, gik dets Forfatter saameget mere til Hjerte, fordi han betragtede sin Kirkehistorie som sit litteraire Livs Hovedbedrift og stillede sig som Forfatter af den ved Siden af Saxo og Hvitfeld. De nærmere Omstændigheder ved Fejden mellem Pontoppidan og hans Kritiker ere højst ejendommelige for de litteraire Tilstande i hine Dage, da Enevoldsmagten paakaldtes

Forklaringen.

Psalmebogen.

Marmora Danica.

Gesta Danorum.

Annalerne.

Strid med Langebek.

til Løsning af alle Knuder. Historikeren Langebek havde af og til i »Danske Magazin« paavist Fejl i »Annalerne« og navnlig efter Fremkomsten af 2. Bind paa en noget overlegen Maade ignoreret deres Tilstedeværelse ved at udtale Ønsket om, at den Periode, som just dette Bind omfatter, engang maatte blive behandlet af en kyndig Historiker, »paa det andre Grantseende ikke siden skulde have Anledning paa hver Side at spore og taxere Skribentens Urigtighed eller Uformuenhed«. Som Svar paa dette i Formen noget ungdommelige Angreb lod Pontoppidan i et periodisk Skrift indrykke et anonymt Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Hvitfeld og andre Historieskrivere korrigeredes af Forfatterne i »Danske Magazin«. Efter et Par Maaneders Taushed udgav Langebek et skarpt og velskrevet Svar paa dette Brev, godtgjørende sin Kritiks Berettigelse ved en Række overbevisende Argumenter, der imidlertid fremsattes i en ufornødent bidsk og spottende Tone. Skriftet gjorde stor Opsigt og fandt rivende Afsætning. Pludselig blev ikke blot dette, men ogsaa Pontoppidans Brev beslaglagte af Politimesteren, aabenbart efter Ordre fra Kongen, som har villet kvæle en litterair Fejde i Fødselen. Dette Skridt bragte Pontoppidan helt fra Besindelsen: han indgik til Kongen med en Ansøgning, hvori han i de stærkeste Udtryk besværer sig over, »en trykt Paskvil, et Skandskrift«, som vil tage Livet af ham og gjøre ham plat uduelig til al offentlig Forretning; hans gejstlige Embede har faaet et dødeligt Saar, hans Person er prostitueret og infameret, hans Frimodighed til at staa paa Prædikestolen betagen ham, da han der maa være til stor Anstød og liden Opbyggelse o. s. v.; han vil ændre enkelte Udtryk i sit Skrift, naar Modstanderen vil tilbagetage sine Fornærmelser og — det maa blive ham paalagt, aldrig mere at omtale Pontoppidan eller hans Skrifter! Ogsaa Langebek ansøgte imidlertid om en Æresoprejsning, vel ikke af en saa exklusiv Natur, men dog udgaaende fra en saa righoldig Selvfølelse, at den ikke giver Pontoppidans stort efter: Kongen skulde gjøre ham til Professor ved Universitetet i Fædrelandets Sprog og Historie, men fritage ham for at holde Forelæsninger, imod at han hvert Aar udgav et Skrift i de nævnte Fag. Dette syntes Christian VI. dog var et lovlig stærkt Stykke; han var en ærlig og virksom Beskytter af Videnskaberne og deres Dyrkere, men der maatte dog være Maade med Alt. Der udgik et allerhøjeste Reskript til Konsistorium ved Kjøbenhavns Universitet med Paalæg om, »at I for Eder i Consistorio indkalder fornævnte Jacob Langebek og i Eders og Professor Pontoppidans Overværelse reprimanderer hannem for saadan hans imod ham brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade og derhos tilholder ham, at han strax udi Eders og Professor Pontoppidans Overværelse gjør ham en mundtlig Afbigt og tilstaaer, at han haver intet paa ham at sige, hvilken Afbigt tilforn af Eder kan forfattes og siden af Jacob Langebek underskreven Professor Pontoppidan tilstilles. Men hvad ellers begge disse Skrifter, nemlig det ovenmeldte Brev [fra P.] og dets Anmærkninger [af L.] anbelanger, da ville Vi allernaadigst, at de begge skal være supprimerede«. Afbigtens Bitterhed formindskedes derved, at Publikum, der var ukjendt med Intermediet i Kongens Kabinet, tog Parti med Langebek, og at Pontoppidan ikke mødte nogen Sympathi hos Konsistorium; for ham var Ydmygelsen vel endogsaa størst, da han, skjøndt »baade Professor Theologiæ og Vores Hofprædikant«, hverken fik Beslaget hævet for sit Skrifts Vedkommende eller opnaaede den snurrige Undtagelsesstilling overfor Kritiken, som han havde attraaet. Til Ære baade for Kongen og for de to Modstandere kan det tilføjes, at Ingen af dem bar Nag til Christian VI. for hans Afgjørelse, og at de senere traadte i venskabeligt Forhold til hinanden.

Udbyttet af sin Tænkning først og fremmest over sin Samtids religieuse Fænomener, men dernæst ogsaa over dens kulturhistoriske og statspolitiske Tilstande har Pontoppidan nedlagt i et populairt Arbejde, den Aaret efter »Niels Klim« udkomne fingerede Rejsebeskrivelse »**Menoza**, en asiatisk Prinds, som drog Verden omkring og søgte Kristne, men fandt lidet af det, han søgte« (3 Dele, 1742—43). Allerede Titlen antyder, fra hvilken Kant Skriftet kommer, thi idet den lige i Fortællingens Begyndelse af de danske Missionairer i Trankebar kristnede Asiat farer viden om for at prøve, om han kan finde Kristne i Kristenheden, peger dette tilbage paa Pietismen med dens Særform af Kristendom, dens Stræben efter at danne Smaakirker i den store Statskirke. Heller ikke paa direkte Udtalelser fra Pietismens Stade er der nogen Mangel. Vi vælge som Prøve paa Fremstillingens Art en, der angaaer et af dens iøjnefaldende Yderpunkter. Menoza opholder sig i Venedig under Karnevalet og kommer her i Samtale med en ung tydsk Rigsgreve, der spørger ham om hans Mening angaaende Dandsens Tilladelighed, et Thema, Pontoppidan kort iforvejen havde været inde paa i sin Afhandling »ob Tantzen Sünde sey?« Menoza svarer: »Jeg har aldrig seet fornuftige og ærbare Folk dandse, førend jeg kom til Europa. I mit Fædreneland passerer det for en liderlig Letsindighed, og da jeg i Montpellier første Gang saae et Bal, hvor man svingede omkring med hverandre, tænkte jeg, hvor er det dog muligt, at Folk, som give sig ud for Kristi Efterfølgere, kunne drive den Daarlighed ej hemmelig, men som en herlig og prisværdig Sag, i hvilken den Ene søger at overgaa den Anden. — Han sagde: Synes Eder Dands saa daarlig, hvad vil I da vel sige om Opera og Komedier, ved hvilke dog de Gejstlige her paa Stedet indfinde sig med Andre? — Jeg svarede: Af Nysgjerrighed og for at kunne dømme derom, har jeg engang seet det Slags Aberi i Rom. Jeg tænkte, Komedier vare en ganske slet og ret Fremstilling af visse Historier eller en fornuftig og alvorlig Samtale imellem visse Personer om det, som var værdt at høre vel fremført og paa en levende Maade udtrykt, i hvilket Fald Sagen kunde synes en uskyldig og i visse Henseender nyttig Fornøjelse. Men paa den romerske Skueplads blev jeg vaer saameget forargeligt og Kristi Venner uanstændigt Narrevæsen. Letfærdigheds Anledning og unyttigt Ordgyderi, saa jeg holder det for et af Satans Mesterstykker, at han har kunnet faae Komedie iblandt de Kristne ej alene tilladt, men endog privilegeret og ved Øvrighedens Anstalter ligesom bragt til Fuldkommenhed. Skulde Komedier blive uskyldige, saa maatte derfra adskilles just det, Almuens fordærvede Smag hænger efter, og saa faldt de bort af sig selv, naar de af et lidet Antal bleve daarlig betalte.« — Mod Slutningen af sin Rejse kommer Menoza til Kjøbenhavn og skildrer sine Oplevelser der. Det er dog her, som hele Værket igjennem, overvejende de religieuse Forhold, han omtaler; man faaer et levende Indtryk af den Bevægelse, der havde grebet Samfundet, men ogsaa af den Snæverhed i Synet, som klæbede ved Pietismen. Dette træder især frem i den Diskussion, der fingeres at være ført i et Selskab om den guddommelige Gjengjældelse, hvilken unægtelig opfattes paa en højst udvortes Maade og paa et enkelt Sted med en saa elskværdig Naivetet, at det alene af denne Grund fortjener at meddeles: Mdm. B**, som aabner Debatten, fortæller til almindelig Opbyggelse Følgende som Exempel paa Styrelsens *jus talionis*: »For en Snes Aar siden boede ej langt fra Skvalder-Gaarden en Kone af det Slags, der bringer os Fruentimmer i altfor stor Veltalenheds-Rygte. Denne forgreb sig grovelig paa Næstens ærlige Navn. Især bragte hun et Par meget dydige Jomfruer i det Udraab, der falder vort Kjøn ligesaa utaaleligt,

Menoza.

som naar man beskylder en Soldat for Fejghed. Hvad skete? Tvende af hendes egne Døtre kom i selvsamme Vanrygte, og den ene beviste ved en aflagt levende Prøve, at man ej gjorde dem den Uret, som deres Moder gjorde Andre.« — I lange Tider var »Menoza« en yndet Folkelæsning herhjemme og blev desuden oversat paa Hollandsk, Fransk og Tydsk. 1860 udgaves den paany af Vilh. Birkedal.

1747 blev Pontoppidan Biskop i Bergen og opholdt sig i Norge indtil 1754, da et Besøg i Kjøbenhavn uventet forvandledes til et endeligt Ophold, idet han udnævntes til Prokansler ved Universitetet, en Stilling, i hvilken han forblev til sin Død 1764. I Norge følte han sig tiltrukken af naturhistoriske Undersøgelser og udgav desuden et sprogvidenskabeligt Arbejde »*Glossarium Norvagicum*« (Bergen 1749), en Samling af saadanne norske Ord, som ikke tilhøre Fællessproget, optegnede af den altid virksomme Bisp paa hans Embedsrejser omkring i Stiftet i den Hensigt at tilføre Modersmaalet en Forstærkning fra Folkesproget, som kunde afløse Fremmedordene. I Kjøbenhavn fortsatte Pontoppidan, trods sine mange og brydsomme Forretninger som Prokansler, sin flittige Forfattervirksomhed, dels med theologiske Afhandlinger (»Ældgamle og Eenfoldige Christendom«, 1755, en populair Dogmatik i Modersmaalet; »Afhandling om Verdens Nyehed eller Naturlig og Historisk Beviis at Verden ikke er af Evighed«, 1755, rettet mod Fritænkernes Antagelse af en evig, af Skabelse ikke fremgaaet Verden), dels med naturhistoriske og statsøkonomiske Skrifter (»Forsøg til Norges naturlige Historie«, 1752—54; »Økonomisk Balance«, 1759), dels endelig med historiske Værker af ikke ringe Omfang, blandt hvilke de vigtigste ere Kjøbenhavns ældste Historie

Orig. Hafn. og danske Atlas.

i »*Origines Hafnienses*«, 1760, og det »**Danske Atlas**«, Pontoppidans sidste Arbejde, som han ikke selv naaede at faae fuldført, en historisk og topografisk Beskrivelse af Danmark med Landkort, Planer, Afbildninger af Stæder og Gaarde m. m. Som det omsider afsluttedes med syvende Bind 1781, efter at Pontoppidans Svoger Hans de Hofman, Langebek og Sandvig havde ført den oprindelige Forfatters Arbejde videre, er det et Pragtværk i dansk Litteratur og meget værdifuldt som Kildeskrift, derfor ogsaa stadig raadspurgt endnu den Dag idag. S. 547 gjengives formindsket en af dets Afbildninger.

Opbyggelses-Skrifter.

Den folkelige Opbyggelseslitteratur trivedes frodigt under Pietismen. Smagløsheden er flyttet fra Titelbladet ind i Bogen, især omkring Tidsrummets Slutning, da den frembrydende Fritænkning drev de Vakte til en endnu dybere Indtrængen i Troens Hemmeligheder end nogensinde før, under hvilken Fordybelse det især var Kristi Offerdød med alle dens enkelte Omstændigheder, der gav den opbyggelige Litteratur Emner og ligesom gjennemtrak dens Blade med Blodet fra de hellige Vunder. Naar vi til Exempel paa denne Litteraturs Art fremdrage Præsten Hegelahrs »Liden Traktat om Jesu Vunder og saarede Sjæl« (1753), er det ingenlunde, fordi just dette Skrift naaer Toppunktet af det Usmagelige, skjøndt man vil se, det gaaer vidt nok i denne Henseende, men fordi det ypperligt viser, hvorledes denne Art Opbyggelse lod sig bringe i et Slags videnskabeligt System og kunde fremtræde i den stringente Undersøgelses Form. Allerede Bogens Begyndelse giver en Forestilling herom. Dens første Kapitel handler »om det Ord Vunde, dets Bemærkelse«, og indledes saaledes: »Efterdi denne Part skal handle om Jesu Vunder, saa er det vel ikke ufornødent, først at beskrive, i hvad Mening det Ord Vunde forekommer, samt at fastsætte, i hvad Mening det fornemmelig

bruges i denne Traktat. Jeg vil ikke tale om, at det undertiden bruges lignelsevis for allehaande Nød og Trængsel, som naar det hedder om det betrængte jødiske Folk: Herren skal læge dets Vunders Saar, Es. 30, 26, men jeg vil kun røre ved Ordets egenlige Bemærkelse. Og da er en Vunde intet Andet end en blodig Aabning i et Menneskes Hud eller Kjød, enten samme Aabning er gjort af Mennesket selv eller af Andre. Det er vel saa, at en Vunde, naar den er liden, kaldes en Rible eller Strible, og naar en Vunde eller Rible drager som en Skorpe over sig, egenlig kaldes et Saar. Dog, naar Talen er om Jesu Vunder, have disse og slige Ord ofte een og den samme Bemærkelse. Og efterdi vi kan forestille os Christum i hans haarde Medhandling ej alene blodig, men og brun og blaa, saa beskuer Troen tillige hans Strimer, hvilke ere brun- og blaaspættede Tegn af en haard Medhandling, og de blande sig med Rette under Vundernes egenlige Benævnelse, efterdi nogle af Jesu Strimer visselig maa ansees at have været ej alene brune og blaa, men og blodflydende« o. s. v. Vunderne inddeles da i selvbrudte og voldbrudte. »Ved de selvbrudte Vunder forstaaes de blodige Aabninger i vor Herres Jesu Hud og Kjød, gjorte enten efter Guds Befalning af nærværende Menneskers ustraffelige Hænder eller uden Menneskers Hænder af Gud selv. Men de voldbrudte Vunder ere de Aabninger, som ere gjorte i hans Hud og Kjød uden Guds Befalning af nærværende Menneskers uretfærdige Hænder, skjøndt ikke uden Guds Tilladelse og Styrelse. Til de selvbrudte Vunder henregnes Omskærelsens Vunde og Dødskampens Vunder; thi Omskærelsens Vunde fik han, som et sandt Drengebarn af Abrahams Sæd, efter sin egen Lov og Befalning under hans benaadede Forældres Forsorg; og deri maa de ansees ustraffelige ligesaa vel som Zacharias og Elisabeth, Luc. 1, 6. Hvad Dødskampens Vunder angaaer, da fik han dem, førend noget Menneske havde lagt Haand paa ham. Og spørger Nogen, hvad jeg forstaaer ved Dødskampens Vunder, da svares, at derved forstaaes hans blodige Svedehuller, saasom de kan ansees som blodige Aabninger i hans Hud og Kjød, hvilket er min Beskrivelse paa en Vunde. Dog ere Omskærelsens Vunde og de andre Vunder naturlige Vunder, men disse blodige Svedehuller overnaturlige og sælsomme Vunder; de ere udbrudte indvortes fra, da alle de andre ere opbrudte udvortes fra« o. s. v. Ikke mindre smagløs end Beskrivelsen og Klassifikationen er Anvendelsen af det saaledes tilrettelagte Materiale. Saaret efter Landsestikket i Kristi Side æres af de Troende »som deres Vindue, igjennem hvilket de kan se ind i Jesu Hjerte, som en Mine, igjennem hvilken de har Adgang til samme forbarmende Hjerte. Det udstrømmede Blod og Vand er som en ny Syndflod, hvori den gamle Adam drukner og det nye Menneske frelses, og som den rette Regnbue, der vidner om Jesu bestandige Kjærlighed.« Den pietistiske Biskop i Aalborg Stift Broder Brorson anbefaler Hegelahrs Traktat til det theologiske Fakultets Censur som et Skrift, han »med megen Glæde og Rørelse i Sindet har gjennemlæst«, og med Bøn om, at »ved disse gudelige, andægtige og opbyggelige Betænkninger Jesu Vunder maa males alle Kristne for Øjen og indprentes i alle deres Hjerter«.

For Filosofien kunde Modtageligheden ikke være stor i et Samfund, hvor aandelig Grebethed betragtedes som den eneste rette aandelige Klarhed. Heller ikke Orthodoxien havde Behov at føres ad Tænkningens Veje til sit Systems faste Borge, og Ratio- **Filosofi.**

nalismen, som just brugte den naturlige Fornufts Argumenter til Angreb paa Aabenbaringslæren, var endnu først ifærd med at tage Fodfæste indenfor vore Enemærker; Holberg, som var bedst bevandret i dens Litteratur, havde ingen Smag for metafysiske Deduktioner, hans Filosoferen var anlagt paa det praktiske Liv og havde det moraliserende Essai's Form. Vakt af hans Aand vilde en livlig og højtbegavet Yngling føre hans og Filosofiens Sag videre, men døde lige i Begyndelsen af sin lovende Løbebane.

Eilschov.

Frederik Christian Eilschov, født 1725 i Rynkeby i Fyn, blev kun femogtyve Aar gammel, men havde da allerede ydet Arbejder, som berettigede til de største Forventninger. 1743 udgav han en kortfattet populair Logik, og som kun enogtyveaarig Magister holdt han offentlige Forelæsninger for de Studerende over Filosofi og den naturlige Theologi, idet han, uden at nægte Aabenbaringen, fremhævede den naturlige Religion som den sande Vej til Gudsdyrkelse. Vel belæst i de fremmede Litteraturer (han oversatte paa Dansk »Zadig eller Skjæbnen, en østerlandsk Historie af Hr. Voltaire«, tilegnet Holberg) og fyldt af Reform-Iver anbefalede han paa alle Omraader selvstændig Granskning, støttet paa filosofisk Uddannelse: »Den højere Grundlære« (ɔ: Metafysiken), siger han, »er en aldeles fornøden Videnskab for alle Slags Lærde; det kan vel let ske, at en Elsker deraf fordyber sig i sine Betragtninger, at han mulig derover kan forsømme og af en Hændelse blive ubekvem til andre nyttige Videnskaber, som have en nærmere Brug og Indflydelse i hans Velfærd, men Skylden er da paa hans Side og ingenlunde i Videnskaben selv. — Den største Del af de verdslige Vise i vore Dage kan deles i tvende Partier. Det første finder slet ingen Smag i smukke Tanker. Disse have saaledes hensvoret sig til den mathematiske Læremaade, at de holde alle Tankers Smukheder for bare Lumperier. Dette Parti taler og skriver alle Ord med en logisk Amts (ɔ: Embeds)-Mine. En eneste uegenlig eller levende Udtrykkelse forblinder dem og forstyrrer deres metafysiske Hoveds algebraiske stille Ro. Skulde dette Parti voxe stærkere til, saa kan vi uden Tvivl vente de skolastisk-barbariske Tider igjen. Det andet Parti bestaaer af Metafysikens afsagte Fjender. Disse Folk ville alle have Ord for at tænke smukt, uden tillige at have den filosofiske Grundighed for Øje. De fortjene og at lastes. De foredrage deres tørre, ubestemte og ufordøjede Tanker i en munter Stil, med nogle smukke Talemaader og pudserlige Indfald; de snakke noget op ad Væggene, som vel kan kildre Indbildningskraften, men oplyser ingenlunde Forstanden og befindes, naar Tankerne nøgnes fra Ordenes Glands, efter Fornuftens rigtige Prøve, at være ganske urigtigt.« Hvad Eilschov fordrer, er altsaa en logisk skolet Tænkning med en smagfuldt behersket Fremstillingskunst til sin Raadighed. Og denne Fremstillingskunst skulde, vel at mærke, have Modersmaalet til Materiale — det er Eilschovs andet bestemt hævdede Krav, hvis Fremsættelse gjør ham til saa mærkelig en Personlighed i hin Tids Litteratur. Selv skrev han et sjeldent rent og let dansk Sprog og gjorde sig en Ære af at vise, at selv de filosofiske Kunstord kunde udtrykkes bekvemt og fyndigt »paa vor Fru Moders Maal«, som han kalder det; vi møde hos ham for første Gang i Sproget Ord som: Bevisgrund, Høresal, Højskole, Sindsbevægelse, Sædelighed, Velanstændighed, Omkreds, Personlighed, Valgsprog, sandsynlig og

flere, dannede af ham selv med sjeldent Indskue i Sprogets Væsen, dengang skurrende ved deres Nyhed og Særhed, nu Alles Sprogeje.

Det er Holbergs Oplysningsværk, Eilschov vil fortsætte, ganske vist uden at have hans altid redebonne Vid til sin Tjeneste, men til Gjengjæld udrustet med en stærkere Evne til stringent Tænkning og en større Sands for Sprogrenheden. Men han kaldtes bort lige ved Begyndelsen af sin forjættelsesrige Forfatterbane; foruden nogle Oversættelser og latinske Disputatser efterlod han kun to Skrifter: »Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting«, 1748, i hvilke en af Leibnitz paavirket videnskabelig Gransknings Resultater meddeles i populair Form, samt »Forsøg til en Fruentimmer-Philosophie eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Philosophiens Parter«, første Del, 1749. Formen for dette Skrift er en Efterligning af den franske Filosof Fontenelle's »*Entretiens sur la pluralité des mondes*«, hvilket Eilschov havde oversat (»Fontenelles Samtaler om flere end En Verden«).

Studiet af Lovkyndigheden udvidedes og støttedes betydeligt i Christian VI.s for Videnskabelighed overhovedet gunstige Regjeringstid. Vi have tidligere fremhævet, at just den Klarhed og Fattelighed, som udmærker Danske Lov, havde en mindre heldig Indflydelse paa det juridiske Studium, dels fordi Fortolkningskunsten saa at sige var ladt uden Gjenstand, dels fordi det en Tidlang var almindelig Mening, at man forbrød sig mod den absolute Kongemagt ved at anmasse sig Tydningen af dens Lovbestemmelser; de gamle nordiske Love, der havde tabt deres praktiske Betydning, faldt det Ingen ind at studere — Lovkundskab var overhovedet en næsten overflødig Ballast paa Embedsbanen, til hvilken en Professorattest var Anbefaling nok, forsaavidt der overhovedet spurgtes om juridiske Kundskaber, hvilket ingenlunde hørte til Dagens Orden i en Tidsalder, da Underdommerstanden jevnlig rekruteredes fra Herskabstjenernes Klasse, da Overdommerembederne vare saa slet lønnede, at man maatte takke til, naar en rig og fornem Mand for sin Anseelses Skyld vilde overtage et saadant, og da det væsenlig var en Rangsag at blive kaaret til Assessor i Højesteret. I disse Forhold skete der en grundig Forandring, da Universitetets nye Fundats af 1732, udarbejdet nærmest af Hans Gram og Statsminister Iver Rosenkrands, forøgede de juridiske Professorers Antal fra en til to og den ene af Posterne beklædtes med Andreas Hojer, der gav Impulsen til Indførelsen af den juridiske Embedsexamen 1736. Fundatsen paalagde udtrykkelig den nye Professor at læse over de danske Love og vise deres Overensstemmelse med Naturens Lov, Folkeretten og andre Landes Lovgivning. Hojer var her — skjøndt

Lovkyndighed.

Hojer.

han tidligere nærmest havde været Læge og Historiker — den rette Mand paa den rette Plads og maa betragtes som den virkelige Grundlægger af dansk og norsk Retsvidenskab. Hans berømte Discipel Peder Kofod-Ancher — der var blandt de Første, som underkastede sig den nye Embedsexamen — vidner om ham, at han var »en Mand af store Naturens Gaver og vidtløftig Lærdom«, samt at han »fortjener den Berømmelse, at han først har bragt det juridiske Studium hos os i Flor og som Professor Juris her ved Universitetet med megen Iver søgt at føre den studerende Ungdom til at lægge sig især efter Fædrenelandets Love, maaske opvakt dertil af hans akademiske Lærer Thomasius, der gjorde sig ligesaa megen Umage for at føre den tydske Ret i Mode som for at undertrykke den romerske.« Hojers »*Idea Jurisconsulti Danici*« (oversat under Titlen: »Forestilling paa en dansk Jurist«) udkom 1736; efter hans Død udgav Hagerup 1742 og Hedegaard 1764 hans Forelæsninger over Processen, Bredsdorf 1783 hans Statsret; i Haandskrift findes han exegetiske Kollegium over nogle af Kapitlerne i Christian V.s Lovbøger. Vi komme strax udførligere tilbage til Hojer ved Omtalen af Tidens historiske Forfattere.

Blandt de juridiske Skribenter maa ogsaa Holberg nævnes for sin »Introduktion til Natur- og Folkeretten« (S. 518), der blev en sand Støtte for mangen en studeret og ustuderet Dommer under hans Færden i de juridiske Kategorier; mærkelig ogsaa derved, at danske Retsforhold vare tagne i særlig Betragtning. Omtrent samtidig med dette Skrifts Fremkomst bleve de Arna-Magnæanske Haandskrifter formodenlig første Gang benyttede som Grundlag for Afhandlinger om dansk Retshistorie: Normanden Chr. Stubs fire Disputatser »*De lege et legislatoribus Danorum*« (»Om de Danskes Lovgivning og Lovgivere«), 1716—19.

Naturvidenskaberne.

Naturvidenskabernes Studium er i dette Tidsafsnit kun en svag Efterklang af den lærde Periodes store Gjerning: Epigonerne ere lavtvoxne, deres Arbejde fattigt paa selvstændige Tanker, deres Bidrag til den almene Kultur intet. En enkelt Skikkelse fængsler Øjet ved sjelden Begavelse og sælsom Livsførelse, Longomontans Landsmand, Standsfælle og Sidebillede

Horrebow.

Peder Horrebow, der blev født 1679 i Løgstør, hvor hans Fader var en fattig Fisker. Uden Vejledning dannede han sig paa egen Haand et Begreb om

Geometri og forlod omsider Hjemmet, dreven af sin Trang til at faae Klarhed i disse Forestillinger, idet han sytten Aar gammel vandrede til Aalborg, blev optagen i Skolen og gjennemgik den i syv Aar, alt imedens han udførte sine astronomiske Maalinger med selvdannede Instrumenter af Træ. Som Student kom han i Huset hos Ole Rømer og var ham til hans Død behjælpelig med hans Observationer. Længe stræbte han forgjæves efter en Ansættelse ved Universitetet; han tog theologisk Attestats, for muligt at faae et Præstekald, han levede i nogen Tid som Acciseskriver, indtil han endelig 1714 blev Professor i Astronomi, tog Magistergraden og senere ogsaa den medicinske Doktorgrad. Han praktiserede som Læge, var en dygtig Observator, holdt gode Forelæsninger og skrev betydelige Bøger: »*Elementa Matheseos*« (»Mathematikens Elem.«) og »*Basis Astronomiæ*« (»Grundlag for Astr.«), i hvilken han optog Rømers »tre Dages Observationer« (S. 328); hans samlede Værker udkom 1740—41 i tre Bind. Ildebranden 1728 berøvede Horrebow Alt, hvad han ejede; føleligst var ham Tabet af hans egne og Rømers Instrumenter. Femogfirsindstyve Aar gammel døde han 1764; af hans tyve Børn bleve de to Sønner Christian og Peder hans Efterfølgere paa den mathematiske Lærestol.

Den historiske Videnskabelighed gjør store Fremskridt i dette Tidsrum. Stofsamlingen inddrager nye Omraader under sig, som vi have seet det hos Pontoppidan, Stoffets kritiske Sigtning foretages med et hidtil ukjendt Skarpsyn af Gram og Langebek, og den historiske Fortælling bliver hos Hojer og Holberg mere velordnet og livfuld end nogensinde før. Historie.

Andreas Hojer er født 1690 i den slesvigske By Karlum mellem Flensborg og Tønder; Tydsk og Dansk er her blandet i Folkesproget, men Hojers Opdragelse og Dannelse blev rent tydsk. Fra sit 16. Aar var han ved Pædagogiet i Halle, senere ved Universitetet sammesteds, hvor han studerede Medicin som Hovedfag, men ved Siden heraf Moral, Historie, Natur- og Folkeret. 1713 kom han til Kjøbenhavn, blev Hovmester for Gehejmeraad Joh. Georg Holsteins to Sønner og udgav til Brug for dem og andre Ynglinge sin Danmarkshistorie paa Tydsk: »Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII. Seculi«, 1718. Bogens ejendommelige Form — Spørgsmaal og Svar — røber dens Bestemmelse som Lærebog, medens de overvældende mange Citater og Sidenoter atter modarbejde denne dens Anvendelse, ligesom hele Raisonnementets Art gjør det troligt, at Hojer har havt den Hoved- eller Bihensigt med sit Skrift, at det skulde henlede Opmærksomheden paa ham som et passende Professor-Emne til en historisk Lærestol. Hermed stemmer godt Arrogancen i de Domme, han fælder over foregaaende danske Historikere, og den aldeles ubeføjede Insinuation, hvormed han vil nedsætte en mulig Medbejlers — Holbergs — Arbejde ved at antyde hans »Introduktions« altfor nære Udspring fra Pufendorf. Dette Angreb fremkaldte det S. 521 nævnte skarpe Svar fra Holberg, som Hojer ikke besvarede, vel nærmest fordi han strax efter fik med farligere Modstandere at gjøre. Allerede »Poul Rytter« havde i Forbigaaende anket over den upatriotiske Aand, der gik gjennem Hojers Skrift, idet denne er meget tilbøjelig til at tillægge en

Hojer.

Dänn. Geschichte.

tydsk eller svensk Opfattelse af Begivenhederne mere Vægt end en dansk. Dette havde stødt Adskillige, som ellers stod helt udenfor Striden, og en Fremhævelse som den, at danske Konger have taget Danmark til Len af tydske Kejsere, en Betragtning som den, der stillede Behandlingen af Slesvigs Historie udenfor Danmarks, kunde nok i de vanskelige Tider — da Frederik IV. havde okkuperet det Gottorpske og kæmpede for hele Slesvigs Besiddelse — gjøre Regjeringen betænkelig ved denne nye Lærebog i Danmarkshistorie. Den blev som Følge heraf supprimeret i Danmark, men Exemplarerne vandrede da til Tydskland og fandt rask Afsætning der.

Hojer var imidlertid ikke den Mand, der lod sig forknytte af Modgang; den hærdede tvertimod hans Energi, og foretagsom og rastløs, som han var, forstod han at interessere sine Velyndere — deriblandt J. G. Holstein — saaledes for sig, at han, efterat han i Mellemtiden havde udgivet en juridisk og en historisk Undersøgelse, 1721 blev udnævnt til Sekretair ved den norske Matrikelkommission og Aaret efter til Kongens Historiograf med Paalæg om at fortsætte den Beskrivelse af Frederik IV.s Regjeringstid, som den nys afdøde Amthor havde begyndt. I Udførelsen af dette Arbejde lagde Hojer stor Dygtighed og ikke mindre Smidighed for Dagen. Kong Frederik IV.s Historie, skreven til Brug for Kongen selv, kunde jo ikke blive nogen fuldt udtømmende eller ganske tilforladelig Tidshistorie, men indeholder ikkedestomindre en Uendelighed af Oplysninger, et Skatkammer af omhyggelig optegnede Kjendsgjerninger til Brug for kommende Historieskrivere. Værket, som ikke var bestemt til Udgivelse og heller ingensinde er blevet udgivet, bevares i Haandskrift i Gehejmearkivet — tolv Folianter, af hvilke den første skyldes Amthor, Resten Hojer; hver af dem omfatter et af Frederik IV.s Regjeringsaar, begyndende med hans Tronbestigelse og optegnende Begivenhederne Aar for Aar: de politiske Forhandlinger, Traktater, Krigstildragelser, hjemlige Forandringer o. s. v.

Hojer, der klogelig sluttede sig til Dronning Anna Sophias Parti ved Hoffet, steg under Frederik IV. til Justitsraad, Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet samt Bibliothekar. Men ved Kongens Død syntes hans Stjerne at skulle dale sammen med Dronningens og hendes Allieredes. Hans Stilling som Kongens Historiograf bortfaldt af sig selv ved Tronskiftet, og som Bibliothekar fik han sin Afsked; Gram blev hans Eftermand i begge Stillinger. Smidig og ærgjerrig slog Hojer strax ind i et andet Spor. Han sammenarbejdede Frederik IV.s Historie til en Fremstilling i tre Bind og overrakte den tiaarige Kronprinds Manuskriptet: »König Friederich des Vierten Glorwürdigstes Leben«. Tonen er her en anden end i Folio-Værket; Kjendsgjerningerne serveres i en Opfattelse, der er afdæmpet efter Stemningen ved det nye Hof, og Forfatteren balancerer behændigt mellem den Ærbødighed, han skylder sin Skildrings Emne, den regjerende Konges Fader, sin egen Velgjører, og den Kritik, han nok kunde gjøre Regning paa at finde et aabent Øre for under de forandrede Forhold; betegnende er i saa Henseende den Kulde, hvormed Dronning Anna Sophia omtales, den varme Hyldest, der i Modsætning hertil bliver Christian VI.s Moder tildel. Ogsaa en belejlig Slaaen paa de religieuse Strenge er klogt beregnet paa at vinde Forfatteren nye Beskyttere. Alt i Alt er vel Hojer kommen den historiske Sandhed nærmere her end i Annalerne, hvor al virkelig Kritik ifølge Sagens Natur var udelukket. Vist er det, at »Glorwürdigstes Leben« er et Arbejde af høj Rang i vor historiske Litteratur, rigt paa interessant Materiale, opsamlet under Forfatterens personlige Færden mellem Datidens politiske Personligheder, friskt og livligt i sin Behandling af Stoffet. Først henved et Aar-

Friederich IV.s Leben.

hundrede efter sin Tilblivelse kom dette Værk i Trykken, udgivet af Prof. N. Falck i Kiel.

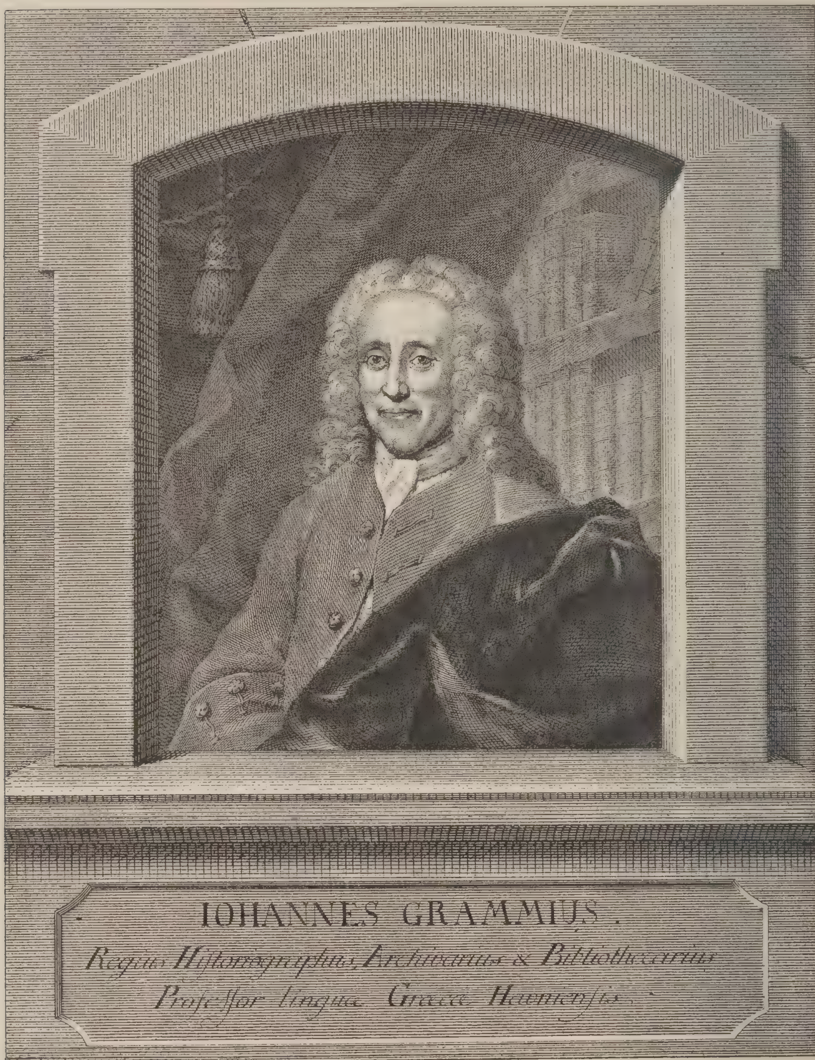
Hvorledes Hojer brød sig en ny Embedsbane under Christian VI., støttet af sin meget formaaende Fætter Bluhme, er berettet ovenfor (S. 604), og det er fremhævet, at han ogsaa paa denne Plads gjorde fortrinlig Fyldest. Han er et godt Exempel paa den insinuante Ihærdighed, hvormed »Tydskerne« forstod at trænge sig frem i Danmark, men tillige paa den virkelige Dygtighed og den med de Danskes Ro kontrasterende Arbejdsiver, de ofte udfoldede i de Stillinger, de erobrede. For den antitydske, i stolt Tilbageholdenhed virkende Holberg var en Natur som Hojers afgjort usympathetisk; han glemte vel ejheller let deres tidlige litteraire Sammenstød, og man antager med Rimelighed, at det er til Hojer, Holberg sigter i Ep. 285 med de Ord: »At laste mig, efterdi jeg haver en bestandig Afsky for N. N., er det Samme som at ville sætte Dig tilrette og sværte din Reputation, efterdi Du daaner, naar Du seer røde Beder. Dette kan Du tilkjendegive for N. N. og lægge dette dertil, at saasnart han renoncerer paa sin Forfængelighed, sin Pralen, sit Hykleri etc., jeg da gjerne bekvemmer mig, ikke alene til Omgængelse, men endogsaa til Venskab, saa at han skal tydeligen se, at jeg aldrig haver hadet hans Person, men at jeg alene haver havt Afsky for visse af hans Kvaliteter, hvilke have virket hos mig ligesom røde Beder hos Dig.«

En anden litterair Modstander blev Holberg lettere forsonet med: **Hans Gram**, der havde været Rostgaard behjælpelig med Klagen over »Peder Paars« og overhovedet misbilliget sin Kollegas komiske Forfatterskab, indtil fælles Blik paa Pietismen og Holbergs historiske Skribentvirksomhed vandt Sejr over Fordommen. Ved sin usædvanlige kritiske Overlegenhed har Gram gjort Epoke i dansk Historieskrivning og ledet den ind paa en ny Bane. Han blev født i Bjergby Præstegaard i Vendsyssel den 28. Oktbr. 1685, undervistes af sin Fader og forbausede ved Examen artium sin lærde Examinator i Græsk ved næsten at være kyndigere i Sproget end denne selv. Embedsexamen tog han ikke, men 1710 disputerede han for Magistergraden, blev Aaret efter Konrektor ved Metropolitanskolen og samme Dag som Holberg (29. Jan. 1714) tillige Professor ved Universitetet i det græske Sprog. 1718 ægtede han en velhavende Enke og opgav sin Skolestilling; hun døde kort derpaa og efterlod ham Midler til uafhængigere at kunne følge sin Lyst til Studeringer. I Udlandet begyndte han alt at vinde et bekjendt Navn ved de lærde Oplysninger fra forskjellige Omraader, han beredvillig meddelte de Videnskabsmænd, som brevvexlede med ham; først under Christian VI. blev han ret dragen frem herhjemme, og han steg nu fra Værdighed til Værdighed, benyttet saa at sige til Ordningen af alle Sager vedrørende Videnskaberne. Efter Hojer blev han 1730 den nye Konges Historiograf og Bibliothekar, Aaret efter Gehejmearkivar og ved sin Død 1749 havde han naaet den for en Lærd og Videnskabsmand hartad højeste Udmærkelse som virkelig Etatsraad.

Gram.

Paa to Omraader falder Grams videnskabelige Virksomhed: Filologiens og Historiens. Hans »*Nucleus Latinitatis*« (»Latinitetens Kjærne«) blev en meget anvendt Skolebog, hans Disputatser om mythologiske og antikvariske Emner eller af litteraturhistorisk og kritisk Art vare lærdere og skarpsindigere, end man ellers var vant til. Størst Interesse have dog hans historiske Arbejder, til hvilke han førtes paa en ejendommelig Maade. Gram var ikke Initiativets Mand; han passede sine mangfoldige Embedsforretninger samvittighedsfuldt, han nedgrov sig i Studier,

rekreerede sig ved selskabelig Omgang og førte en udstrakt Brevvexling med en Mængde lærde Mænd inden- og udenlands — der var derfor kun liden Tid til

Hans Gram,
Kgl. Historiograf, Arkivar og Bibliothekar. Professor i det græske Sprog i Kjøbenhavn.

selvstændigt Forfatterarbejde, og, hvad mere er, der var ingen Drift til det. Skulde Grams historiske Pen sættes i Bevægelse, maatte den altid føres af en udefra

kommende Lejlighed, der tvang den ind i et bestemt Spor. Men skete dette, stod der strax en forbausende Lærdom og en glimrende Skarpsindighed til dens Raadighed, og det var Mesterværker, den frembragte.

Saaledes med hans første historiske Arbejde. I Florens forberedtes Folio-Udgaven af Meursius' samlede Værker (S. 389), og Udgiveren, Prof. Johannes Lami, henvendte sig til Gram om Bistand for de i Danmark efterladte Arbejders Vedkommende. Han svarede tilbage, at Meursius' Danmarkshistorie kun var en latinsk Omskrivning af ældre Værker og for Christian III.s Vedkommende en ligefrem Udskrivning af Niels Krags Arbejde. Det hjalp ikke, man udbad sig kun des ivrigere hans Medvirkning, og Gram nedsendte da Meursius' forskjellige Arbejder i Afskrift, ledsagede af hans Kilder og mere end halvandethundrede Ark Papir, fuldtskrevet med kritiske Anmærkninger, i hvilke Gram korrigerede det Værk, han selv betragtede som værdiløst. »Hvad det er, Gram her har leveret, vil allerede skjønnes deraf, at med Undtagelse af Christian III.s Historie, som han vedblivende betragter ikke som Meursius', men som Niels Krags Arbejde, er der kun ganske enkelte af den paagjældende Tomes mere end 1100 Spalter af største Folio-Format, hvor han ikke har ledsaget, oplyst, rettet, forøget Meursius' Text med lærde kritiske Noter, der alene give denne Text nogen Betydning for dansk Historie. Havde ikke Gram gjort Lami den Tjeneste, Meursius den Ære at hefte disse rige Gaver af historisk Lærdom til Nederlænderens gode Latin, vilde dennes Danmarks Historie for længe siden være sunken i Forglemmelse. Og nu seer Ingen paa Andet i Lami's 9. Tome end paa Noterne; kaste de et Blik paa Texten, er det alene for at se, hvad det er for et Sted, Grams Note er heftet ved. Disse Grams Noter gjøre Epoke i den danske Historieforskning, middelbart ogsaa i Historieskrivningen.« (C. Paludan-Müller: »Dansk Historiografi i det 18. Aarh.«).

Dette Arbejde blev endydermere Anledningen til, at Gram udgav Krags Christian III.s Historie med dens Fortsættelse af Stephanius (S. 385), at det kunde blive klart for den lærde Verden, hvem Æren for dette Værk rettelig tilkom, den hollandske eller den danske Historiker. Ogsaa til denne Udgave knyttede Gram et betydeligt historisk Arbejde i Skikkelse af den 139 Foliosider store Fortale, hvori der gjøres Rede for Forfatternes Personligheder og Virksomhed, deres Forhold til andre Historieskrivere og Nøjagtigheden af deres Fremstilling. Ligeledes blev Udgivelsen af Niels Slanges »Christian IV.s Historie« overdraget Gram (S. 392) og optog sin Del af hans Arbejdstid lige til hans Død.

Et af de Regjeringshverv, der tildeltes Gram, var hans Beskikkelse som Medlem af den 1739 nedsatte Medaille-Kommission til Ordning og Beskrivelse af den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Det paatænkte Værk blev Anledning til, at Gram 1742 indgik til Kongen med Forslag om Oprettelse af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie; efter nogle Ændringer, som især gik ud paa at udvide Institutionens Opgave til at omfatte ogsaa andre Emner, fremgik af Planen det kgl. danske Videnskabernes Selskab med Gehejmeraad Holstein som første Præsident og Gram som den virksomme Sjæl i dets videnskabelige Arbejde. Ogsaa her blev det først et Udgiverkrav, der stilledes til ham, idet han indførte det berømte Værk *»Cimbria literata«* i vor Bogverden. Fyrretyve Aars Arbejde

Videnskabernes Selskab.

Cimbria literata.

havde den lærde Rektor i Flensborg Johannes Møller (el. Moller) anvendt paa dette Manuskript, en Fortegnelse over de i »Cimbrien«, ɔ: Slesvig, Holsten, Lübeck og Hamborg, fødte Forfattere og deres Skrifter. I mange Aar havde det henligget utrykt af Mangel paa Pengemidler til Udgivelsen, indtil Selskabet med offentlig Hjælp paatog sig at bringe det frem. Gram skrev den lærde og indholdsrige latinske Fortale, der oplæstes i Videnskabernes Selskab, i hvis Navn Værket tilegnedes Kong Christian VI.

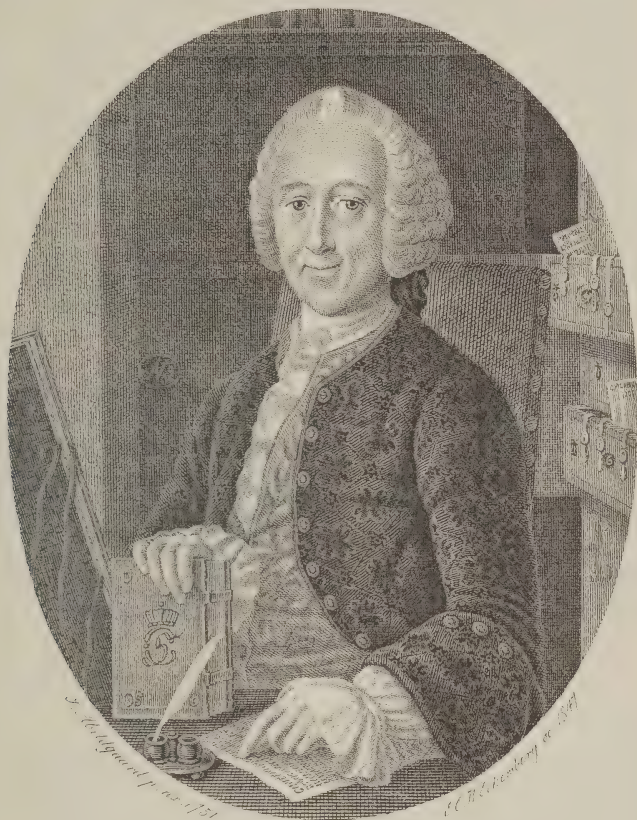
Men sin største Betydning fik det nyoprettede lærde Samfund for Gram ved at foranledige ham til at udarbejde sexten danske Afhandlinger til Oplæsning i Selskabet og Optagelse i dets Skrifter. Disse lærde Monografier, der ere blevne til i Løbet af sex til syv Aar, bringe bl. A. ni historisk-kritiske Undersøgelser, hvis Methode ikke mindre end de tidligere nævnte Noter og Fortaler bryde Historieskrivningen herhjemme en ny Bane; exempelvis nævnes som Prøver paa disse Specialundersøgelsers Emner: »Om Knud den Stores Rejse til Rom, hvad Aar den er skeet«; »Christiern II.s forehavte Religionsreformation i Danmark«; »om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kjøbenhavn«; »Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersens Historie« — Grams sidste og i denne Serie største Arbejde, 242 Sider.

»Hans Gram var historisk Kritiker, slet ikke Fremstiller«, siger C. Paludan-Müller. »I Fremstillingskunsten kunde han ligesaa lidt maale sig med Holberg, som denne havde kunnet gjøre Grams kritiske Gjerning. Og Gram var den historiske Kritiks Begrunder her i Danmark, det vil sige, at det fra hans Tid var anerkjendt i vor Historiografi, at ingen Fremstilling havde videnskabeligt Værd, medmindre den grundede sig paa en kritisk Gjennemarbejdelse af Stoffet. De Ældres Kritik er, med Undtagelse af enkelte Arbejder af navnlig Stephanius og Otto Sperling, partiel og tilfældig, paanødt af Modsigelser i Kilderne eller af aabenbar Ensidighed i Dom og Fremstilling. Torfæus holder sig til sine Islændere, men saagodtsom alene til det Stof, de meddele, uden indgaaende Prøvelse af Sagalitteraturens Natur og Væsen. Først Gram er traadt ind paa det rent kritiske Standpunkt, idet han alene har været bevæget af det Spørgsmaal: hvad er Sandhed i Oldtidens Overlevering? hvorledes og hvor finder jeg den? Dette har ført ham til Kritik af Historiens Kilder — en Kritik, der utvivlsomt er det eneste faste Fundament for historiske Fremstillinger. Dette er Mandens udødelige Fortjeneste af vor Historiografi.«

Langebek.

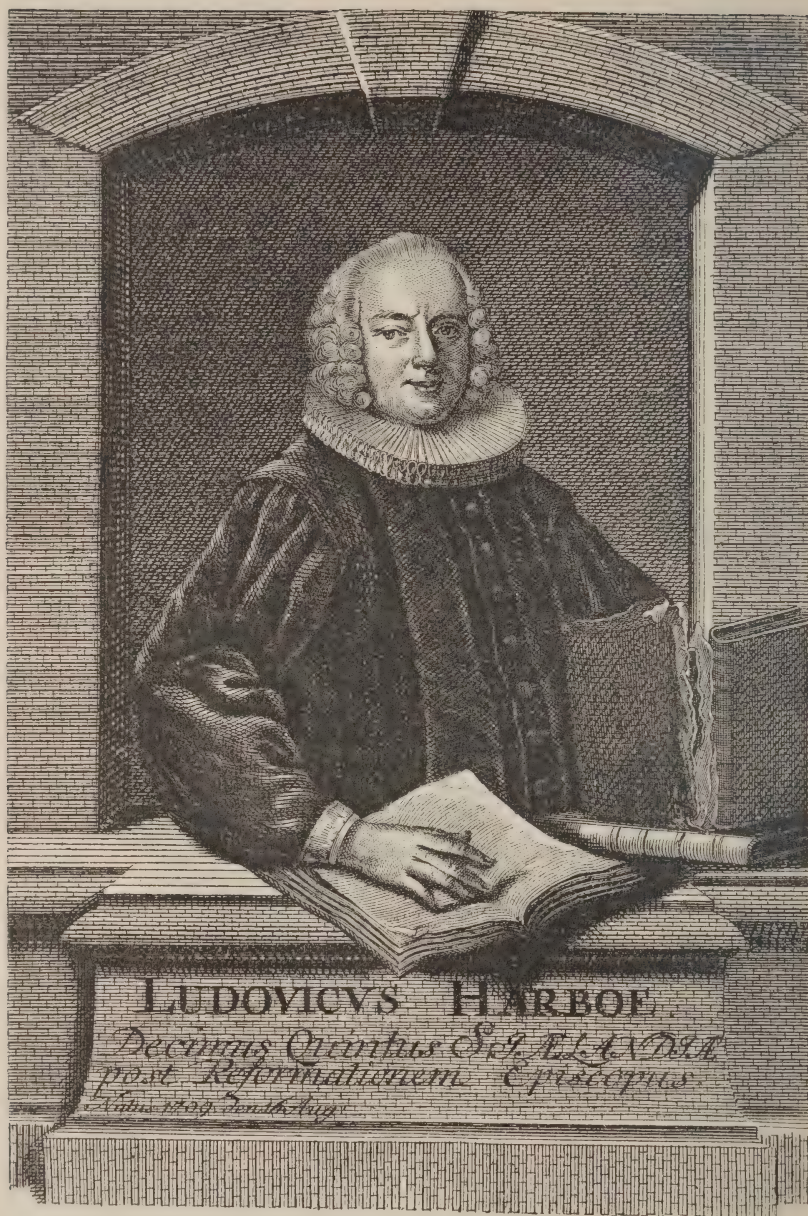
Grams Eftermand som Gehejmearkivar, fra sine første Studiers Tid hans liberalt fremhjulpne Protégé, var **Jacob Langebek**, en jydsk Præstesøn fra Thy, født i Skjoldborg den 23. Jan. 1710. Fra Latinskolen i Nykjøbing paa Mors blev den forældreløse Yngling dimitteret til Universitetet 1728 og tog fire Aar efter den theologiske Embedsexamen; men den Interesse for Historie og Oldtidsvidenskab, som havde rørt sig hos ham allerede fra Drengeaarene af, bragte ham samtidig ind paa andre Studier, der vare ham kjærere og tillige viste sig skikkede til at bryde den fattige Student en Vej i Livet, idet de skaffede ham Grams Bevaagenhed, frit Ophold i hans Hus og Adgang til hans store Bibliothek; ligeledes gjorde Langebek Bekjendtskab med Fr. Rostgaard og opholdt sig hyppig paa hans Gaard Krogerup for at ordne hans Bøger og Manuskripter, ligesom hans Bevandrethed i den islandske Litteratur anbefalede ham til Medarbejder paa Rostgaards store — aldrig udgivne — danske Ordbog.

Omtrent samtidig med at Langebek blev Amanuensis ved det kgl. Bibliothek, begyndte han sin Virksomhed som Skribent. Han havde stiftet Venskab med en Jevnaldrende, Ludvig Harboe, en Præstesøn fra Broager, der havde studeret ved tydske Universiteter og fra 1735 taget Ophold i Kjøbenhavn, hvor han faa Aar efter blev Præst først ved Garnisons-, senere ved Kastelskirken. Harboe delte Langebeks litteraire Interesser, og de begyndte 1737 i Forening

Jacob Langebek,
siddende ved et Bord i Gehejmearkivet.
Forstørret og stukket i Kobber af E. C. W. Eckersberg efter et Miniaturmaleri af Arkivtegner Søren Abildgaard. Titelkobber til E. C Werlauffs »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«. 1847.

Udgivelsen af et tvangfrit Hefteskrift under Navn af »Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dännemarck«, skrevet paa Tydsk, fordi det var Skriftets Hovedopgave at gjøre dansk Litteratur og overhovedet Videnskabernes Tilstand i den dansk-norske Stat bekjendt i Tydskland. Skriftet vandt Bifald, endog ved Hove, men kun dets tre første Stykker udgik Dän. Bibl.

Ludvig Harboe,

Den 15 sjællandske Biskop efter Reformationen.

Født 1709, den 16. August.

under den oprindelige Redaktion, der saa afløstes af Flensborgeren Ole Henrik Møller, en Søn af Forfatteren til »*Cimbria literata*« og Professor i Litteraturhistorie ved Kjøbenhavns Universitet. Maaske netop gjennem Tidsskriftet havde Harboe vakt Christian VI.s Opmærksomhed; han blev 1741 sendt til Island som Kirkevisitator, blev et Par Aar efter Biskop i Throndhjem, ægtede Peder Herslebs Datter og blev ham adjungeret i Embedet samt bestemt til sin Svigerfaders Efterfølger paa Sjællands Bispestol, som da ogsaa tilfaldt ham, da Tidens Fylde kom, og som han beklædte til sin Død 1783. Dels i »Dän. Bibl.«, dels i »Videnskabernes Selsk.s Skrftr.« offentliggjorde Harboe forskjellige Afhandlinger, vedrørende de kirkelige Forhold paa Island, saaledes bl. A. om Reformationens Indførelse der.

Hans Medudgiver af »Dän. Bibl.«, Langebek, aabnede sig imidlertid snart en ny Virksomhed af lignende Art. Hvor ung han end var af Aar og i Videnskabens Tjeneste, har han aabenbart været i Besiddelse af en ikke ringe Selvfølelse, thi da det Antikvitetskollegium skulde oprettes, af hvilket Videnskabernes Selskab fremgik, betragtede han det som en Tilsidesættelse, at der ikke var tiltænkt ham en Plads blandt de ordenlige Medlemmer, men derimod blandt de arbejdende, lønnede Adjunkter. Ikke længe efter stiftede han selv et litterairt Samfund — »det lille Selskab«, som det i den første Tid kaldte sig, uvist om af Beskedenhed eller af Ironi, »det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, som dets officielle Navn snart blev og endnu er. Dets litteraire Organ, »Danske Magazin«, udkom i maanedlige Hefter, af hvilke tolv udgjorde et Bind; allerede i Januar 1745 udsendtes det første med en Tilegnelse til Kongen og en Fortale af Langebek, hvori han priser sin Samtid som den, i hvilken Danske Magazin.

Slutnings-Vignet til 1. Bind af »Danske Magazin« 1745.

»det danske Folk dog engang begynder at elske sig selv og faae Smag paa sit Eget«, samt gjør Rede for Selskabets Formaal: at bevare ved Optryk saadanne sjeldne historiske Aktstykker og lignende Dokumenter, som kun ere lidet kjendte

eller kunde befrygtes helt at forsvinde ud af Verden. »Nu indrykke vi gamle Breve, saasom Privilegier, Fundatzer, Testamenter, Gavebreve, Skøder, Mageskifter, Qvitantzer, Befalninger, Tingsvidner, Domme etc., item Inskriptioner og andre deslige Ting, som ere de rette Kilder og Grundvolde i Historien; nu opregne vi gamle og rare trykte Bøgers Indhold og give Kundskab om Manuskripter, som tilforn ikke ved Trykken ere bekjendte« o. s. v. »Med faa Ord: vi søge ved dette vort Magazins Indrettelse at bevare alle saakaldede Flyvesedler eller flygtige Papirer, der ere som Avner for Vinden, men som Ædelstene i Historien, fra al ond Skjæbne og Undergang og at fremføre til Lyset alt hvad Rart som kommer for Haanden og kan give nogen Slags Oplysning enten i den danske Kirkehistorie eller i den verdslige, lærde og naturlige Historie eller i det danske Sprog og Versekunsten eller i den danske Lovkyndighed og Landets gamle Skikke.« Paa sproglig Renhed i Fremstillingen skal der blive lagt særlig Vægt, loves der, og indrømmes skal det til Ære for »Danske Magazin«, at dette Løfte efter Evne blev opfyldt. »Skulde Nogen imod Forhaabning holde dette vort Foretagende af liden eller ingen Nytte«, hedder det mod Slutningen af Fortalen, »da maa de tillade os, at vi ikke erkjende dennem som rette Elskere af deres Fæderneland, mindre som ægte Kjendere af historiske Videnskaber og de sammes Nytte til Fædernelandets Tjeneste.«

Det danske Selskabs første virksomme Periode varede kun til 1753, da det dels mistede de Værelser paa Charlottenborg, som vare blevne det indrømmede til Møder og Opbevarelse af dets Samlinger, dels maatte undvære sin ledende Aand, Langebek, som kaldtes til anden Virksomhed. Til de første sex Bind af Tidsskriftet — »det gamle Danske Magazin«, som det sædvanlig kaldes, Aargangene 1745—52 — har han leveret saagodtsom alle Bidragene og forfattet Indledningerne og Oplysningerne til de forskjellige Stykker, saa at denne Række er et af hans litteraire Hovedværker. Først henimod Aarhundredets Slutning optoges Arbejdet igjen, men ikke med den forrige Fynd, thi de sex Bind, som danne Magazinets anden Række, vare fra 1794 til 1836 om at udkomme. Tredie Række udkom med sex Bind fra 1843 til 1860, og af fjerde Række er der indtil nu udgivet fem Bind. Selskabets Virksomhed i dets første Aarhundrede er beskrevet af E. C. Werlauff i hans Festskrift »Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, 1847, ligesom Videnskabernes Selskabs første Hundredaar har fundet sin Historiograf i C. Molbech: »Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie«, 1843.

I Begyndelsen af det danske Selskabs Virksomhed falder Langebeks S. 598 omtalte Kontrovers med Pontoppidan. Den blev ingen Hindring for hans videre Fremgang, thi 1748 arvede han, som alt sagt, Grams Embede som Gehejmearkivar. I denne Stilling blev det en af hans vigtigste Opgaver at fortsætte den Samling af Diplomer i Afskrift, som Gram havde begyndt, og som nu opbevares i Gehejmearkivet under Navn af »*Diplomatarium Langebekianum*«. Til dets Fuldstændiggjørelse foretog Langebek med kongelig Understøttelse en videnskabelig Rejse i alle Østersølandene, paa hvilken han opholdt sig syv Maaneder i Stockholm; til et kort Besøg i Kjøbenhavn kaldtes han hjem, for at forlove sig med den Pige, hans Venner havde udseet til ham. Men dette og hans øvrige Virksomhed fører os ind i det næste Tidsrum og behandles bedst der.

Dipl. Langebek.

Holbergs Efterfølger som Professor i Hlstorie blev Flensborgeren Bernhard Möllmann, efterat han en Tidlang havde vikarieret for ham. De Forventninger, man havde gjort sig om ham, bleve uopfyldte paa Grund af hans uvirksomme Natur, og hans Forfatterskab indskrænker sig til eet Bind af den »Almindelige Historie«, det befaledes ham at skrive, samt nogle mindre historiske Afhandlinger, han leverede til Videnskabernes Selskabs Skrifter. Han blev kongelig Historiograf 1755 og forenede dermed Embedet som Bibliothekar, men paa en for den videnskabelige Forskning lidet heldig Maade; thi han var højst utilbøjelig til at lade andre Lærde faae Adgang til Bibliotheket og efterlod det endda i stor Uorden. Möllmann.

Vi nævne ham nærmest her som Udgiver af Fr. Ludv. Nordens ægyptiske Rejse. Norden var dansk Søofficier, født i Glückstadt 1708, død 1742. Han havde berejst en stor Del af Europa, for at studere Skibsbyggeriet, og drog saa efter kongelig Befaling 1737 ud paa en videnskabelig Expedition til Ægypten og Nubien. Han skrev to Værker om denne Rejse og stak selv Kobberne til det første: »*Ruins and colossal statues at Theben*«, 1741; disse Billeders kunstneriske Betydning og hele Arbejdets videnskabelige Værd anerkjendte Malerakademiet i Florens og *Royal Academy* i London ved at vælge ham til Medlem. Det andet Værk efterlod han ved sin tidlige Død i Manuskript, og dets Udgivelse blev overdraget Videnskabernes Selskab 1746, men Möllmann var med sin bekjendte Langsomhed ni Aar om at udgive det Værk, som Norden havde været højst et Par Aar om at skrive; først 1755 udkom den af det lærde Europa med Længsel imødesete »*Voyage d'Egypte et de Nubie*« i to Bind, udstyret med Forfatterens Kort og Tegninger.

Frederik Ludvig Norden.

Den almindelige historiske Interesse, som brød frem i dette Tidsafsnit, bragte Mange til at sysle med Personalia, baade i Henseende til Indsamlingen af historiske

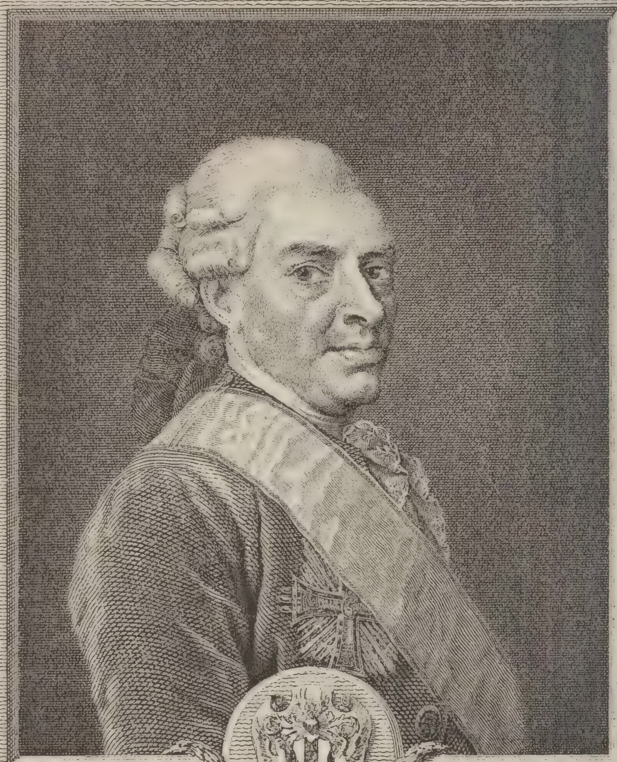
Data og i Henseende til en folkelig biografisk Skildring af vor Histories navnkundige Mænd. Mylius. Landsdommer Peder Benzon Mylius skrev saaledes »Den vidtberømte Søe-Heltes, Herr Cort Sivertsøn Adelers m. m. mærkværdige Liv og Levnets Beskrivelse«, 1740, og baade Tordenskjold og Griffenfeld fandt deres C. P. Rothe. Biograf i Casper Peter Rothe (1724—84), hvis Bøger paa eengang vidne om, at der maa have været Trang til slige Skrifter, og at Rothe ikke var Mand for at udføre et saadant Arbejde med den tilbørlige Kritik. En Autoritets Dom over Rothes Dygtighed som Historiker er naaet til os med hele den Uforbeholdenhed, som en privat Udtalelse tør tillade sig. Foran i sit Exemplar af »Danmarkes forrige Riigens Stoore Cantzlers Peder Græve af Griffenfelds Liv og Levnet« har Gram nemlig givet sit Hjerte Luft i følgende Ord: »Dette ilde og ufornuftigt sammenrapsede Skrift er udi prægtigt Bind, som her sees, bleven mig foræret af min Bogbinder Johan Vilhelm Boppenhausen, saasnart det var udkommet. Hvilket jeg har villet antegne, paa det ej Nogen skulde tænke, det jeg havde agtet det værdigt derpaa at bekoste sligt et Bind. Det kan til Efterkommerne bære et Vidnesbyrd og Bevis om vore Tiders uhørlige Skjødesløshed og elendige Licence i at kunne udgive og faae trykt det allerlumpenste Snavs endog med Universitetets Approbation; og er det bedrøveligt, at om denne store Mand, hvorom det handler, 1) saa mange grove Fabler og Usandfærdigheder fra hans første Ungdom af indtil hans første Employ i Embeder ere herudi blevne fortalte og stadfæstede; 2) saa skjændige og Dagens Lys plat uværdige Skandskrifter ere indrykkede; 3) saa urimelige Domme af den elendige Autore fældede.« Saa streng en Dom vil vel Nutiden ikke fælde over C. P. Rothes »Griffenfeld« eller hans »danske Søe-Heldt og Vice-Admiral Peder Tordenskjolds omstændelige Livs og Heldtelevnets Beskrivelse«, 3 Dele, 1747—50, idet de opsamlede Materialier og Aktstykker ville yde den nogen Erstatning for den kritikløse Behandling af Stoffet. Et tredie Værk af Rothe, »Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle«, 1753—54, indeholder dels Bidrag til Levnetsbeskrivelser, dels enkelte af Rothe udarbejdede Biografier eller Brudstykker af saadanne (Kaj Lykke, Henrik Rantzau, Jens Munk o. fl.). At Rothes populair-historiske Methode slog an, sees H. Paus. bedst deraf, at den fandt Efterlignere, saaledes Normanden Hans Paus, der 1746—47 udgav »Anledning til den fra Dannemarkes Riges Hofmester og det Romerske

Riges Græve forvandlede til Dannemarkes Riges Forræder Corfitz Uhlefeld, hans Livs og Levnets Historie«, et med alle sine Mangler ingenlunde værdiløst Bidrag til vor Historie. — Wille Høiberg udgav 1746 nogle historiske Lejligheds- sager, men mindes endnu kun som Udgiver af de »Kjøbenhavnske Samlinger«, særlig det Bind, som indeholder »Holbergiana« (se Titelkobberet S. 568). Høiberg.

Den danske Adel fik sin Historiograf og Genealog i Tycho de Hofman, f. 1714, død 1754 som Justitsraad og Assessor i Højesteret. Han udgav paa Fransk 1746 »*Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark, remarquables par leur mérite, leurs charges et leur noblesse, avec leurs tables généalogiques*«, endnu samme Aar forøget med Griffenfelds, Cort Adelers og Tordenskjolds Biografier og udstyret med Stamtavler og kobberstukne Portraiter, udførte i Paris; en af disse Afbildninger vil man finde gjengivet S. 315. De erhvervedes af en kjøbenhavnsk Forlægger, og 1777—79 udkom Hofmans Bog i dansk Oversættelse: »Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd med deres Stamme-Tavler og Portraiter«, I.—III., et vidt udbredt Værk, der i mange Tilfælde er blevet adspurgt næsten som historisk Kildeskrift og for en stor Del ogsaa fortjener denne Tillid. Hofman.

Henrik Hjelmstjerne,
Hs. kgl. danske Majestæts Gehejmeraad, Justitiarius i Højesteret, Formand i Videnskabernes Selskab.
F. 1. Jan. 1715, d. 18. Juli 1780.

Paa Skriftpladen: En uforfærdet Hævder af Sandhed, et Forbillede paa Dyd, seer man her — en Mand, som altid satte Fædrelandet over sin egen Person. Læg fromt Krandse om hans Billed; jo bedre Du selv er, med des større Lyst vil Du giøre det; og viid, at ved denne Pligtydelse hædrer Du Dig selv.

Titelkobber til »Hjelmstjernes Bogsamling. Tjenende til Oplysning af de under den danske Regjering liggende Staters Litteratur«. I. 1782.

Til Hofmans S. 617 meddelte, efter et Stik af Wille udførte Portrait knytter der sig den Mærkelighed, at det, med et engelsk Vers paa Skriftpladen istedenfor den danske Inskription, i sin Tid blev solgt i England i flere Oplag som et Portrait af Prætendenten Carl Edvard. — Slotte og andre monumentale Bygninger i og udenfor Kjøbenhavn aftegnedes og beskreves af Laurids de Thurah (1706—59) i »Den danske Vitruvius«, to Dele, 1746—49, og i »*Hafnia hodierna*« (»Kbhvn. i vore Dage«), 1748. — Vaabner, Slægtregistre og andre Oplysninger til Adelens Historie samledes af Terkel Kleve (1710—77), adlet under Navnet Klevenfeld; som Skribent har han derimod kun liden Betydning, og da han i et Sørgedigt vilde snerte Holberg, kvitterede denne for hans gode Villie i Ep. 289 med den Bemærkning, at »hans Sørgevise synes heller at indeholde en Satire end en Lovsang over den Afdøde, saa man af Materien saavelsom Stilen seer, at han haver gjort et Ligvers over sin egen Reputation og derfor fortjener heller at ynkes end at igjennemhegles«. Det kgl. Bibliothek skylder Klevenfeld nogle sjeldne Pergaments-Codices, men en langt betydeligere Gave modtog det af den under Navnet Hjelmstjerne adlede Bogelsker og Litteraturkjender Henrik Henriksen (1715—80), Søn af en rig Vinhandler i Kjøbenhavn og saaledes allerede fra Ungdommen af istand til at følge sin Lyst til at samle Bøger og Manuskripter, fornemmelig hørende til den danske Litteratur, af hvis ældste og sjeldneste Frembringelser han endog lod nogle optrykke, for at redde dem fra Undergang. Det betydelige Bibliothek, han paa denne Maade samlede, aabnede han med stor Velvillie for enhver Videnskabsmand, der tyede til dets Skatte, og han bestemte, at det efter hans Død skulde oprettes som et Fideikommis for Familien med Adgang for Offentligheden, en Katalog trykkes og en bestemt Sum anvendes til dets aarlige Forøgelse. 1807 overdrog Hjelmstjernes Svigersøn Grev Rosencrone med Kongens Tilladelse Samlingen til det St. kgl. Bibliothek, af hvilket den nu udgjør en særlig Afdeling under Navn af »den Hjelmstjerne-Rosencroneske Bogsamling«. — Endnu større Bogsamler var dog Grev Otto Thott til Gaunø (1703—85), hvis Bibliothek naaede op til 120,000 Bind, altsaa i Størrelse overgik det kongelige paa hin Tid. Var det end ikke lige stærkt besat i alle Fag, ejede det til Gjengjæld store Sjeldenheder i dem alle, indkjøbte paa Auktioner i Indlandet og Udlandet. I Palaiet paa Kongensnytorv var der opført en egen Bygning til det, og her besaa Rejsende disse Skatte som en af Hovedstadens ypperste Mærkværdigheder, her vakte Ejerens udstrakte Bogkundskab og ualmindelige Hukommelse for litteraire Sager de besøgende Videnskabsmænds Beundring. Ved Testamente overdrog Otto Thott den vigtigste Del af denne kostbare Samling, nemlig dens Haandskrifter og Palæotyper, til det kgl. Bibliothek, der saaledes efter Testators Død forøgedes med mere end 4000 Manuskripter, hvoraf 400 paa Pergament, og en Samling af over 6000 før Aaret 1530 trykte Bøger. En Katalog over de Thottske Samlinger besørgedes senere udarbejdet af R. Nyerup.

Thurah. Kleve. Hjelmstjerne. O. Thott.

Universitetsbibliotheket berigedes med den lærde **Arne Magnusens** (Arnas Magnæus') oldnordiske Haandskriftsamling. Denne berømte Videnskabsmand førte det med Ole Worm begyndte Oldstudium et mægtigt Skridt videre og lagde Grunden til vor Tids Viden om den islandske Litteratur. Han var selv Islænder, født 1663 i Middale i Dalesyssel paa Vestlandet. Henved en Snes Aar gammel kom han til Kjøbenhavn og blev Amanuensis hos den kgl. Antikvar Thomas Bartholin, for hvem han allerede indsamlede Oldsager. Under sin Fraværelse paa

A. Magnusen.

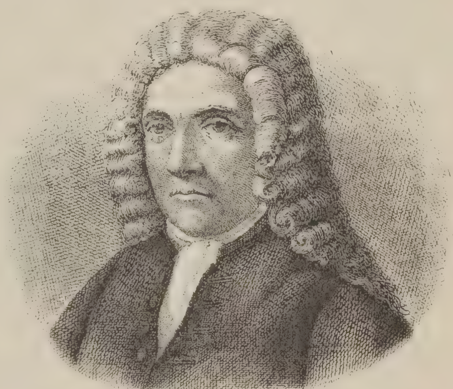

Otto Grev Thott,

Herre til Gaunø, Lindesvold, Strandegaard, Ridder af Elefanten, Hs. Maj. Kongen af Danmarks og Norges Statsminister etc.

Stukket af J. M. Preisler efter P. Krafts Maleri paa det St. kgl. Bibliothek.

en Rejse i Tydskland blev Arne Magnusen designeret til Ansættelse ved Universitetet og tiltraadte nogle Aar efter Pladsen som Professor i Filosofi og dansk Oldkyndighed — den første Islænder, der besteg et akademisk Katheder. 1702 sendtes han af Regjeringen til Island som Medlem af en Kommission til Udarbejdelsen af en Matrikelbog over Landet. Med Afbrydelse af nogle Kjøbenhavnsrejser og de dertil knyttede Besøg hos Torfæus i Norge opholdt Magnusen sig ti Aar paa Island og kom paa Grund af sit offentlige Hverv i Berøring med Befolkningen hele Øen over, hvorved der gaves den ivrige Samler Lejlighed til at sætte sig i Besiddelse omtrent af alle de Bøger og Haandskrifter, som syntes ham af historisk Betydning. Til Kjøbenhavn nedbragte han saaledes efter endt Arbejde ikke blot den af Matrikelkommissionen udarbejdede Jordebog i femten Foliobind, men ogsaa en kostbar Samling af islandske Manuskripter, deriblandt Levningerne af Biskop Brynjulf Svendsens Haandskriftarkiv; en Del maatte efterlades paa Island, men blev nogle Aar efter hentet ned af en kongelig Fregat. Ogsaa sine egne Samlinger forøgede Arne Magnusen med utrættelig Iver, kjøbte paa Auktioner, laante til Afskrivning — og skikkede vel ikke altid det Laante tilbage, thi Samlermanien har sin egen bekvemme Samvittighed. Professorgaarden i Kannikestræde, ved Siden af Ehlers' Kollegium, rummede en enestaaende Samling af sjeldne Bøger, islandske Haandskrifter, gamle danske og norske Breve og andre Dokumenter i Original eller Kopi, men 1728 blev det Meste af den fortæret af Ilden: alle Bøgerne, næsten alle Diplomer og hver Tøddel af Magnusens egne Optegnelser, Udkast og Forklaringer. Dette var et forfærdeligt Slag for den gamle Videnskabsmand. »Jeg har mist min Glæde, og den kan intet Menneske give mig«, skrev han; »dette Tab har udbredt ligesom en Døsighed over mine Sandser«. Tanken om »det Mørke, der nu er kommet over disse Studia, saa om hundrede Aar vil der ikke blive meget af dem tilovers«, fyldte ham med Fortvivlelse, men ogsaa med Fortvivlelsens Energi, saa han i den korte Tid, han levede efter Branden — han døde lige i Begyndelsen af 1730 — fik sine islandske Frænder og Venner sat i Gang med at skaffe Afskrifter tilveje af de brændte Dokumenter, hvor saadanne vare at opdrive. Hvad der saaledes paany indsamledes og hvad der var undgaaet Ødelæggelsen — kun en Trediedel af den oprindelige Samling, men dog endnu den største, nogen enkelt Mand havde at opvise, og selv i sin reducerede Skikkelse af overordenlig historisk Vigtighed — testamenterede han til Universitetsbiblioteket, som han havde forestaaet i en Del Aar: det er den i dette Værk oftere nævnte »arnamagnæanske Samling«. Ogsaa det arnamagnæanske Legat, som han oprettede for sin Formue, har baaret hans Navn og Virksomhed til vore Dage og vil bære det videre frem i Tiden: dets Renter

Arne Magnusen.

anvendes til Udgivelse af Oldskrifter og til Stipendier for islandske Studerende, der lægge sig efter det nordiske Oldstudium og som Stipendiater arbejde i Stiftelsens Tjeneste. Hele den nyere nordiske Oldkyndighed er saaledes udgaaet fra Arne Magnusens Samlerarbejde og ført frem for hans Midler, ligesom han ogsaa — uden egenlig at optræde som Forfatter — var den Første, der anvendte historisk Kritik overfor det Materiale, Videnskaben fik tilført fra den islandske Litteratur.

Sproget. Paa Sprogets Renhed have vi seet Holberg og Eilschov, ja endog Pontoppidan have deres Opmærksomhed henvendt, og Flere fulgte i deres Spor med Hensyn til Udskillelsen af de fremmede Bestanddele og dets Tilbageførelse mod dets historiske Udspring; ja der udspandt sig endog en puristisk Fejde, af hvilken man seer, hvor mangelfuld Forstaaelsen var paa begge Sider, baade hos Ivrerne for de nye Principer for Sprogrigtigheden og hos Forsvarerne af de gamle. En mærkelig medfødt Indsigt i Sprogets Natur fandtes dog hos Jens Højsgaard, Universitetspedel og Klokker ved Trinitatis Kirke (1698—1773); hans Skrifter i Retskrivningsstriden behandle saavel Ord- som Sætningslæren og vise ham som en Mand med fremskredne Reformideer, men tillige som Den, hvis Reformer udspringe af Kyndighed i de sproglige Love. Længe vare Højsgaards Skrifter glemte, indtil de i vort Aarhundrede kom til Ære ved at fremdrages af Rask.

Højsgaard.

Rostgaard. Ogsaa paa dette Omraade møder der os et Navn, der har spillet en betydelig Rolle ved en stor Del af Tidens litteraire Foretagender: Sprogelskeren, Litteraturvennen, den gavmilde Mæcen **Frederik Rostgaard.** Hans Fader, den kjække Hans Rostgaard, havde faaet Herregaarden Krogerup ved Humlebæk til Gave af Frederik III. som Løn for den udmærkede Tjeneste, han havde ydet i Svenskekrigen, og her blev Sønnen født den 30. Aug. 1671 og opkaldt efter den Aaret iforvejen afdøde Konge. Sexten Aar gammel blev han privat indskreven som Student og kom som den velhavende Mands Søn i Huset hos Hofpræsten Dr. theol. Masius, hvor der levede en hel Koloni af unge Mennesker, »fornemme Adelsmænd eller andre ærlige Folks Børn, som tildels havde skikkelige og velberejste Hovmestre hos sig, tildels sejlede deres egen Sø«; til Maaltiderne var det et talrigt Selskab, der samledes, og for at Kostgængerne kunde øve sig i forskjellige Sprog, vexlede Konversationen Ugen igjennem mellem Dansk, Latin, Tydsk og Fransk. Efter den filosofiske Examen kastede den unge Rostgaard sig over de frie Studier, botaniserede med Ole Borch, bivaanede Casper Bartholins berømte Dissektioner, studerede Fysik og Kemi, læste Filosofi og Theologi, satte sig flittigt ind i den 1683 udkomne Danske Lov og overværede de forefaldende Disputatser. Helst dvælede han dog paa Bibliothekerne, hvor han under sine historiske, genealogiske og heraldiske Studier lagde Grunden til sin udstrakte Bogkyndighed og selv fik Lyst til at anlægge en Bogsamling. Denne Lyst tilfredsstillede Rostgaard med en Rig-

mands Ubundethed paa den store Udenlandsrejse, han tiltraadte, kort forinden han fyldte sit nittende Aar, og som holdt ham borte fra Fædrelandet i ni Aar — en Rejse, der som et talende Tidsbillede viser os, hvorledes en fornem, med betydelige Pengemidler og de bedste Anbefalinger udstyret Yngling i hine Dage forenede Opfattelsen af Livet med Studiet af Bøger. Fra Kiel, hvor den berømte Polyhistor Prof. Morhof forfattede et latinsk Æredigt til ham i Anledning af hans Kjærlighed til Poesien, drog Rostgaard over Hamborg, Hannover og Kassel til Giessen, ved hvis Universitet han i halvandet Aar studerede Jura, Mathematik, Historie og Arabisk samt tog Undervisning i at »opsætte adskillige publique Instrumenter, som i Kancellierne og i Negotiationer ved fremmede Hoffer eller ved Fredstraktater pleje at bruges«; i det nærliggende Frankfurt, endnu et betydeligt Samlingspunkt for den tydske Boghandel, gjordes der store Indkjøb af Bøger, som sendtes hjem. Over Mainz og Køln gik Rejsen saa til Holland: en Maaned i Amsterdam og henved halvandet Aar i Universitetsbyen Leyden, tilbragte med Bibliotheksstudier og med at høre Forelæsninger over Lovkyndighed, Statsvidenskab og de gamle Sprog; her lagdes desuden sidste Haand paa et Arbejde, som Rostgaard havde syslet med i længere Tid, nemlig en Samling latinske Digte af danske Forfattere, nu udgivne i to Bind under Titlen »*Deliciæ quorundam Poetarum Danorum*« (S. 361) og vel egnede til at vise det lærde Udland, at ogsaa Danmark havde et Bidrag at yde til denne internationale Poesi; Anmelderne i de udenlandske litteraire Tidsskrifter fremhævede især Vitus Berings Digte for deres Klassicitet. Fra Holland tog Rostgaard til England, hvor tre Fjerdingaar tilbragtes i Oxford, mest med filologiske Studier, ogsaa af det danske Sprog, til hvis Etymologi han indsamlede, hvad han kunde overkomme, med Tanken henvendt paa Tilvejebringelsen af en dansk Ordbog; efter at have overstaaet en alvorlig Sygdom oversatte Rostgaard Georg Neumarks Psalme »Wer nur den lieben Gott lässt walten« paa Dansk og lod den trykke i begge Sprog; Oversættelsen blev senere optagen i den autoriserede Psalmebog og findes der den Dag idag (»Hvo ikkun lader Herren raade«). Nytaarsdag 1695 ankom Rostgaard til Paris, hvor han opholdt sig ikke mindre end tre Aar, hurtigt indført i Verdensbyens selskabelige som i dens litteraire og kunstneriske Liv; de mest fremragende Videnskabsmænd hørte til hans Omgang, og de store Bibliotheker stilledes saa liberalt til hans Raadighed, at han endog fik Lov til at tage sjeldne Haandskrifter med sig hjem til Afskrivning, saaledes det overordenlig vigtige Haandskrift fra Slutningen af det 13. Aarh., som indeholder den største kjendte Samling af de tydske Minnesangeres Digte; ikke alene af denne litteraire Skat tilvejebragte Rostgaard en fuldstændig Afskrift, i lang Tid den eneste existerende, men et endnu sjeldnere Klenodie opdagede han i den oldtydske Oversættelse af Isidors »*Historia nativitatis, passionis et resurrectionis Christi*« (»Chr. Fødsels-, Lidelses- og Opstandelseshistorie«), af hvilken Kodex han tog en omhyggelig Afskrift. Ogsaa hidtil uudgivne Stykker af græske Forfattere afskrev han og tilvejebragte navnlig et stort Materiale til en Udgave af Libanius, hvilken senere paa dette Grundlag besørgedes af den lærde J. C. Wolf i Hamborg. Med stor Interesse satte han sig desuden ind i den vanskelige Opgave, som den hensigtsmæssigste Affattelse af en Bibliothekskatalog frembyder, og udarbejdede paa Fransk en ny Plan, som han lod trykke. Meget heldigt løste han fremdeles det ham hjemmefra overdragne Hverv, at opdage, hvor Tyge Brahes Manuskripter, som i sin Tid vare blevne sendte til Paris for at udgives af Mathematikeren Picard, vare blevne af og faae dem tilbagegivne til Danmark. I Foraaret 1698 forlod Rostgaard omsider Paris og rejste

gjennem Sydfrankrig til Italien: Milano, hvor det ambrosianske Bibliothek fængslede ham i tre Maaneder, Florens, hvor han fik Tilladelse til at studere i den mediceiske Bogsamling og hvor der indkjøbtes Bøger efter en stor Maalestok, ligesom

F. Rostgaard

Efter Originalmaleriet i Universitetsbibliotheket.

i Venedig og Rom, i hvilken sidste By Opholdet strakte sig over syv Maaneder, udfyldte af Studier i tydsk Oldlitteratur og romerske Antikviteter. En Udflugt til Neapel, Sicilien og Malta afsluttede de italienske Dage; over Tydskland skulde

Rejsen gaa til Wien og Ungarn, men Efterretningen om Kong Christian V.s Død ledsagedes af hans Venners Opfordring til at komme hjem hurtigst muligt, og i de sidste Dage af Oktbr. 1699 betraadte Rostgaard atter Fædrelandets Jord efter saa lang en Fraværelse.

Frederik IV. udnævnte den endnu ikke niogtyveaarige Videnskabsmand til Gehejmearkivar, og i denne Egenskab bar han ved Salvings- og Kronings-Akten den i kosteligt Gyldenstykke indbundne Kongelov paa en rød Fløjlshynde, indtil den af Storkansleren blev overgiven til Bispen og af denne henlagt paa Altret. Ikke to Maaneder efter kom Rostgaard i en intimere Forbindelse med den samme Storkansler, Rigets fornemste Embedsmand Conrad Reventlow, idet han blev forlovet med hans udenfor Ægteskab fødte, men sammen med hans ægte Børn opdragne og af Kongen adlede Datter, den trettenaarige Conradine Revenfeldt, hvem han ægtede tre Aar senere. Ved dette Ægteskab blev Rostgaard beslægtet med nogle af Landets bedste Familier, ikke at tale om, at Fyrstinden af Slesvig, den senere Dronning Anna Sophia, jo var hans Hustrus Halvsøster. Fra hendes Side vistes der ham dog aldrig megen Protektion; Anna Sophia kunde ikke lide ham og vilde ikke »have hans store Næse til at komme sig for nær«. Men Kongen var ham bevaagen og viste ham sin Naade ved forskjellige Udmærkelser, sin Paaskjønnelse af hans Dygtighed ved Overdragelsen af en Mængde Embedshverv, der kun undte Rostgaard liden Tid til litterair Syssel. Allerede 1702 var han bleven optagen i Adelstanden og udnævnt til Justitsraad, hvorfra han senere steg til Etats- og Konferensraad; han blev Assessor og noget efter Justitiarius i Højesteret, Direkteur i det vestindiske og guineiske Kompagni, Medlem af en uendelig Mængde Kommissioner og tilsidst Oversekretair i det danske Kancelli. Fra denne betydelige Stilling i Statens øverste Administration styrtedes Rostgaard brat som Følge af en Undersøgelse, der indtager en uhyggelig Plads i vor Retshistorie under Navn af »den gehejme Commission«, en i et særligt Øjemed oprettet og under skrækindjagende Former arbejdende hemmelig Ret, der skulde undersøge og paadømme visse paaankede Embedsmisligheder. I denne Kommission havde nogle af Rostgaards udprægede Avindsmænd Plads; deres Forhør, hvis Resultater forelagdes Kongen gjennem Protokoller, som de Anklagede ikke fik at se, og som senere ere blevne tilintetgjorte, fældede blandt andre højtstillede Statsembedsmænd ogsaa Rostgaard. Ikke ganske uden Skyld paa hans Side, thi han havde i nogle Tilfælde taget imod Skjænk og Gave, ikke som forud betinget Løn, men som senere ydet Tak for visse Embedsexpeditioner; ejheller uden eget Misgreb, thi i sin første Befippelse over Anklagen vidste Rostgaard ingen bedre Udvej end at flygte til Sverig og gav saaledes Mistanken større Omfang. Men seer man hen til Tidens gængse Moral i Embedsforhold og det almindelig udbredte, af Staten godkjendte Sportelvæsen med dets let noget flydende Grændser; seer man hen til Undersøgelsens summariske, af personlig Forfølgelse prægede Fremgangsmaade og til Dybden af det Fald, der styrtede Stormanden fra Samfundets højeste Værdigheder ned i en Slags Forviisningsstand og endog tvang ham til at sælge Størstedelen af hans kjære Bibliothek for at kunne tilbagegive det urettelig Oppebaarne — saa kan man, efter Alt, hvad der er oplyst, ikke bortvise en Følelse af, at Rostgaards Straf var større end hans Brøde. At denne Fornemmelse ogsaa var de nærmest paafølgende Aars, viser sig formentlig deraf, at Rostgaard ikke saa længe efter fik nye Embeder betroet, først som Amtmand og derefter som Translateur ved Øresunds Toldkammer, samt at der atter tilstedtes ham Adgang til Hove.

Den hemmelige Kommission.

Katastrofen indtraf 1725. Vi skulle nu i Korthed kaste et Blik paa, hvad Rostgaard, uden selv at være synderlig litterairt ydende, har virket for Litteraturen før og navnlig efter det omtalte Tidspunkt indtil sin Død 1745. Saavel hans Optræden mod »Peder Paars« som hans Virksomhed for den danske Skueplads, der aabnedes af Thalia med hans Prolog, er tidligere berørt. Ligeledes er det paa sit Sted omtalt, at det var Rostgaard, som samlede og udgav Bordings Digte, en Opgave, som sysselsatte ham i mange Aar og som maatte forberedes ved Udsendelsen af et Par Smaaskrifter, indeholdende »Fortegnelse paa en good hob af Sl. Magister Anders Bordings Danske Vers« til Vejledning for dem, der muligt maatte sidde inde med et eller andet ukjendt Stykke af Digterens vidtspredte Produktion; omsider lykkedes det 1736 at faae denne den første samlede Udgave af en dansk Digters Arbejde frem. Et andet Udgiverarbejde tilfaldt Rostgaard, da Kongen overdrog ham at besørge Kongeloven trykt i en Udstyrelse, der kunde svare til det haandskrevne Pergament-Exemplars Zirlighed og i Kobberstik gjengive dettes kunstneriske Ornamenter; den pragtfulde Udgave af 1709 viser, at Rostgaard fuldt var dette Hverv voxen. Endelig udførtes der af Rostgaard selv og ved hans Hjælp et meget betydeligt Ordbogsarbejde. Som ovenfor nævnt havde herhenhørende Studier beskjæftiget ham allerede paa hans Udenlandsrejse; ved Auktionen over Peder Syvs Efterladenskaber var blandt andre Haandskrifter ogsaa dennes danske Ordbog kommen ham ihænde, og paa Grundlag af den satte Rostgaard sit Værk igang, idet han udsendte de enkelte Bogstaver til sprogkyndige Venners Gjennemsyn. Senere blev Langebek hans Medarbejder; men helt færdigt blev Arbejdet aldrig; dets 21 Foliobind, der naa ind i Bogstavet N, opbevares nu i det St. kgl. Bibliothek. — Den historiske Videnskab skylder Rostgaard Tak paa forskjellig Vis, dels fordi han ved Gehejmearkivets Flytning bragte dets Indhold i en ny og bedre Orden, dels fordi han bestemte en Del af sin Formue til Oprettelsen af et Legat, af hvis Renter der — naar Kapitalen var voxet til en vis Størrelse — skulde lønnes en Professor i Historie og nordiske Antikviteter ved Kjøbenhavns Universitet; det traadte i Kraft 1833, da Velschow blev den første »Professor Rostgardianus«, senere efterfulgt af Allen, C. Paludan-Müller og Joh. Steenstrup. Et andet Legat kom de Studerende tilgode; sine Haandskrifter og sin Bogsamling skjænkede Rostgaard til Universitetsbibliotheket.

Ordbogen.

Ogsaa til Digtekunsten forholdt Rostgaard sig mere beskyttende og vejledende end selvfrembringende. Ligesom Holberg udsatte han Præmier for gode danske Vers; men i Modsætning til Holberg var han en afsagt Fjende af den satiriske Digtning, som det klart fremgaaer af det Raad, han et Par Aar før »Peder Paars«'s Fremkomst gav en ung Digter: »Omendskjøndt det kunde kildre noget i visse Folks Ørne, saa er det dog den farligste Caracteer, et ungt Menneske kan tillægges, at ansees for en Satyricus, saasom alle ærlige Gemytter bære en indvortes Afsky for saadan et Menneske, om de end udvortes vise ham et mildt Ansigt«. Af Rostgaards egne Vers ere kun nogle Psalme-Oversættelser bevarede i vor Tids Erindring (Psalmebogens Nr. 38, 216, 390, 484).

Opfattelsen af Rostgaard har i dette Aarhundrede, efterat A. Hojers Frederik IV.s-Historie var udkommen, været meget paavirket af denne hans Antagonists hvasse Udtalelser om ham; de give Gjenklang i C. Molbechs Dom over hans Ordbogsarbejder (»Nye Danske Magazin« V, 1827), og N. M. Petersens skarpe Skyggerids i 4. Del af Litteraturhistorien har faaet sin Farve derfra. Til

Berigtigelse af denne uretfærdige Opfattelse skrev Chr. Bruun 1870—71 sin udførlige Biografi »Frederik Rostgaard og hans Samtid« i to Dele, af hvilke den anden helt optages af Aktstykker og Breve til Belysning af Emnet.

Vi staa nu ved Indgangen til Poesien i Aarhundredets første Halvdel. Dens Omraade er snart gjennemvandret, efterat vi have Holberg bag os. Baade i aandelig og i verdslig Digtning er der kun ganske enkelte Navne at fremhæve midt i den Vrimmel, som med god Villie, men med svigtende Evne og forvendt Smag færdes op ad Parnassets Skraaninger, uden nogensinde at naa Tinden eller blot Nærheden af den. Poesien.

Psalmedigteren **Hans Adolph Brorson** er en af de faa Udvalgte, det 18. Aarhundredes Sidestykke til Kingo, om end med blødere og svagere Linier. Han blev født den 20. Juli 1694 i Randrup imellem Ribe og Tønder og nedstammede fra en der bosat gammel Præsteslægt. Atten Aar gammel blev han dimitteret fra Ribe Kathedralskole, men maatte paa Grund af Sygdom afbryde sine Studeringer og tog først 1721 theologisk Examen, efterat der allerede var blevet ham tilbudt et ønskeligt Kald, nemlig selve Randrup, hvor han paany kom til at leve i Barndomshjemmet og i Nærheden af sine to ældre Brødre, Niels Brorson i Bedsted og Broder Brorson i Medolden — »det rare Kløverblad fra Randrup«, som de almindelig kaldtes. I otte Aar virkede han her, til han 1729 valgtes til Præst i Tønder, hvorfra han efter andre otte Aars Forløb kaldtes til Ribe som Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken. Da Bispestolen 1741 blev ledig, blev det Brorson, der kom til at beklæde den, hvad han — ifølge et Familiesagn — skal have faaet Løfte paa af Christian VI., fordi han havde forfattet Psalmen »Op, al den Ting, som Gud har gjort«. I Ribe beboede Brorson indtil sin Død den 3. Juni 1764 Anders Vedels gamle Gaard Liliebjerget. H. A. Brorson.

Som saamange af de slesvigske Præster hyldede ogsaa Brorson'erne den pietistiske Retning, og hos Hans Adolph fandt dens Bortskuen fra Verden, dens Ringeagt for de jordiske Ting, en saameget frugtbarere Jordbund, som hans Helbred altid var svag, hans Sindsstemning ofte tung og trykket. Biskop Peder Hersleb, der ikke yndede Pietismen, kaldte ham i en til Frederik V. indgiven Klage over Kirkekollegiet »en god, men enfoldig, ved Svaghed og Hypokondri fast uduelig Mand«; denne Dom tager sig alt paa Forhaand, naar man tænker paa Brorsons Digtergjerning, højst uretfærdig ud, og senere Undersøgelser have ogsaa tilfulde godtgjort. at han var nidkjær og utrættelig i sin Embedsgjerning (I. B. Daugaard: »Biskop H. A. Br. som Embedsmand«, »Theologisk Tidsskrft.« 1838. 2. Bd.). Hans alvorlige Natur, hans legemlige Svaghed og de store Sorger, der overgik ham — han mistede Hustru og ti Børn i Løbet af kort Tid — havde tilsammen givet ham en mild, sagtmodig og stilfærdig Fremtræden, der nu og da kunde antage Karakteren af Tungsindighed og maatte faae yderligere Næring af den Form for Religieusiteten, han følte sig mest tiltalt af; men paa den anden Side havde han i Hjemmet de lyse og lykkelige Timer, da Sang og Musik friskede ham; og i sin Embedsdont de Øjeblikke, da han maatte møde Overgreb eller Forsømmelse

Hans Adolph Brorson,

Biskop i Ribe, født i Randrup 1694.

Titelkobber til »Troens Rare Klenodie«, 1752.

Verset (af Niels Brorson) synes at antyde, at Ligheden lader endel tilbage at ønske.

med en Kraft, som sagtens har havt en Del af den pietistiske Ivren ved sig. I hans Psalmedigtning gjenfinde vi alle disse Elementer.

Den begyndte allerede i Randrup, hvor rimeligvis den ovenfor nævnte herlige Psalme er bleven til, bekjendt navnlig for de i deres ædle Enfold saa gribende skjønne Linier:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de magted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde —

der saa desværre strax efterfølges af Billedets Forfladelse ved den mattere Gjentagelse:

Ja, alle Englers store Kraft,
som Himle-Scepter føre,
har ingen Tid den Evne havt
det mindste Støv at gjøre.

Psalmerne udkom først enkeltvis i Smaahefter, ligesom andre Viser, senere i mindre Samlinger af Advents-, Jule-, Paaske- og Pintsepsalmer, indtil de 1739 forenedes i »Troens Rare Klenodie«, hvis følgende Udgaver jevnlig forøgedes med nye Psalmer, som bleve i høj Grad folkeyndede i Danmark og Norge. Det er tilvisse

Troens Rare Klenodie.

H. A. Brorsons Haandskrift.
Et i en Almanak fra 1760 indskrevet Vers.

ogsaa i en folkelig og jevn Tone, det dybe, alvorlige Indhold udsynges i Brorsons Psalmer, baade hans egne og de omtrent tohundrede, han har oversat, mest fra Tydsk og fortrinsvis fra den pietistiske Psalmelitteratur (Paul Gerhard); han havde sat sig til Maal — og han naaede det — »at Psalmerne kan klinge i hver Mands Hus og Bo«, som Rudelbach siger. Den barnlige, blide Tone, f. Ex. i Julepsalmerne bærer maaske ikke saa højt som Kingos kraftige Vingeslag, men ad stille Veje, som Kilderne i Jorden, bringe de Læskelse til den fortørrede Sjæl. Vel ere de ikke fri for trættende Vidtløftighed og svækkende Gjentagelser; Citatet her ovenfor er i saa Henseende paradigmatisk for Brorsons som for Tidens øvrige Digtning, i hvilken en fortrinlig Enkelthed saa ofte taber sin Kraft paa Grund af Udmalingens Bredde; ogsaa dvæler Fantasien stundom for længe i de særlig pietistiske Forestillingers overspændte Kreds — men med Alt dette er der nok tilbage af en ægte Fromheds sande og ædle Udtryk. Vi nævne af »Troens rare Klenodie« de originale Psalmer »I denne søde Juletid«, »Den yndigste Rose er funden«, »Kom, Hjerte, tag dit Regne-Bræt«, »Ak, vidste Du, som gaaer i Syndsens Lænke«,

»Jeg er rede til at bede«, »Jeg gaaer i Fare, hvor jeg gaaer« med den fortræffelige Stigning i Strofernes Begyndelseslinier; af Oversættelserne: »Idag er Naadens Tid«, »Nu Gud ske Lov, at Stunden er sød og blid oprunden«, o. fl.

Svanesang. En anden Samling gudelige Sange udkom Aaret efter Brorsons Død under Navnet »Svanesangen«, udgiven af hans Søn, Stiftsprovst i Ribe Broder Brorson. De ere forfattede i Digterens sidste Levetid og vare nærmest bestemte til hans egen og hans Families indbyrdes Opbyggelse i Lidelsens Timer. Adskillige af disse Sange staa end højere end »Klenodiets« Psalmer, f. Ex. »Hvad er det godt at lande i Himlens søde Havn« og fremfor Alt den sublime Lyrik i Digtet:

Her vil ties,
her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!
Vist skal Du hente, kun ved at vente,
kun ved at vente, vor Sommer ind.
Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!

Trange Tider
langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.
Dagene længes, Vinteren strenges,
Vinteren strenges, og det er svart.
Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.

Turteldue,
kom at skue,
kom at skue! Bag Gjærdet hist
der skal Du finde Forsommers Minde,
Forsommers Minde, alt grøn paa Kvist.
Turteldue, kom at skue,
kom at skue bag Gjærdet hist.

Eja, søde
Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.
Lad det nu fryse, lad mig nu gyse,
lad mig nu gyse. Det snart forgaaer.
Eja, søde Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.

Due, kunde
Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.
Kulden den svækkes, Blomsterne dækkes,
Blomsterne dækkes, jo mer det sneer.
Due, kunde Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.

Kom, min Due,
lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!
Se, nu er Stunden næsten oprunden,
næsten oprunden, som gjør Dig glad.
Kom, min Due, lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!

I »Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt« er der optaget 30 af Brorsons originale og omtrent ligesaa mange af hans oversatte Psalmer, tildels meget forandrede og betydelig forkortede. J. A. L. Holm har udgivet de mange Gange oplagte »Psalmer og aandelige Sange«. Brorsons »Egne Psalmer og aandelige Sange« udgaves 1865 af L. R. Tuxen, ordnede efter Tidsfølgen og indledede med en Levnetsskildring og Forfatterkarakteristik. En ny Udgave af »Psalmer og aandelige Sange« besørgedes 1867 af P. A. Arlaud.

Af Tidens mange Rimere — at kalde dem Digtere vilde være for ædel en Betegnelse — skulle nogle nævnes og i al Korthed karakteriseres. Konferensraad Helt. Vilhelm Helt, Deputeret for Finanserne og Assessor i Kammerkollegiet, beundredes som Oversætter og Lejlighedsdigter, saa der efter hans Død kunde udgives en 246 Sider stor Samling af hans »curieuse poetiske Skrifter«, fremkaldt »efter hans Venners som efter andre fornemme Liebhaberes Forlængsel« 1732. J. H. Schlegel betegner ham og dermed de fleste af Tidens øvrige Poeter træffende med de Ord: »Denne Digter maa have havt en overordenlig Lethed i

at gjøre Vers, men den Kunst at slette ud, som er saa vigtig for hvo der vil skrive for Evigheden, synes han rigtignok ikke at have forstaaet«. De mest yndede Digte i Samlingen vare »Konemarkedet«, hvis Emne er taget fra Herodots Beretning om, at de smukke Piger, naar de skulde giftes, sattes til Auktion, de grimme til Licitation; »Rhodopes Giftermaal«, en lang Fortælling om en fattig Pige, hvis Dejlighed skaffede hende mange Bejlere af alle Stænder, indtil hun tilsidst blev gift med en Konge; endelig Satiren »*Aut insanit, aut versus facit*« (»Enten er han gal, eller han gjør Vers«), en bred og paa sine Steder meget plump Behandling af forskjellige Samfundstyper, f. Ex. den Gjerrige:

Den gammel Stakkel der, som i en fedtet Trøje
og revne Buxer gaaer, tænk dog, med hvad for Møje
han op paa Børsen gaaer, den arme gamle Mand,
at han med Kjøbmandskab en Skilling vinde kan.

Han til sin Middagsmad slet intet Andet æder
end som en røget Sild, sit Brød dertil han væder
i Klaumands Skillingsøl; til Aftensmaaltid han
Tobak at tygge har, hvortil han drikker Vand.

Saamænd, han Aarsag har at spare og at spente!
Den Stakkel dog kun har tre Tønder Guld paa Rente
og ingen Børn dertil, han aldrig Kone tog,
fordi hans Armod til Husholdning ej forslog.

En kraftig, sund og dygtig Natur var Thøger Reenberg, født i Viborg 1656, Ejer af Ristrupgaard, som han drev i fyrretyve Aar med Kyndighed og Iver, Landsdommer i Jylland, Fader til tolv Børn og endnu i sit sexogfirsindstyvende Aar ikke mere svækket af Alderen, end at han bevarede aandelig Modtagelighed indtil faa Dage før sin Død den 24. Juni 1742. Midt under hans mange praktiske Forretninger vedblev Poesien at have hans levende Interesse, og en Mængde Lejlighedsdigte, fremkaldte af Begivenheder i hans egen Families og i hans talrige Venners Kreds, flød i Aarenes Løb fra hans smidige, letløbende Pen. Bording var hans danske, Horats, Juvenal og Boileau hans fremmede Forbilleder; Emnerne og Behandlingsmaaden valgte han efter de fremmede Mønstre, i Versform og Stil stræbte han at naa sin beundrede danske Forgænger. Langt fra Hovedstaden fulgte han opmærksomt den poetiske Litteraturs Gang, dens Fænomener stededes til Dom i hans klare Hoved, og »Forsamlingen paa Parnasso«, et af hans første større Digte, blev en kritisk Mønstring over Tidens Poeter, indledet med den bekjendte Hyldest til Mesteren: Reenberg.

Siig, gode Bording! siig mig dog:
hvo lærte Dig at skrive?
at spænde hvert et Ord i Aag,
til Rim det skulde blive?
Naar jeg Dig seer saa mesterlig
din Digt at sammenbinde,
jeg slutte skal, at Rimet Dig
vil ret med Forsæt finde.
Det Dig saa vel fra Pennen gaaer,
Du digter ej saa fage,
jo Dig et Ord tilrede staaer
og tage vil sin Mage.

Digtets Indhold er en Drøm: efter Arrebos Død er der blevet en Plads ledig paa Parnasset; den skal bortgives til den, som overfor Apollo og Minerva kan dokumentere at være den habileste Poet. Aspiranterne melde sig nu en for en med

deres Værker, men Ingen bestaaer Prøven. Den Karakteristik, der saaledes bliver Skribenterne tildel, ville vi se en Prøve paa i Dommen over Dorothea Engelbrektsdatter:

Med dette Svar gik han sin Vej. —
Strax efter kom en Kvinde
for Retten frem: hun uden Nej
vil Plads og Sæde vinde.
Og som hun var af dette Slags,
der artig kunde snakke,
hun tog til Ord og sagde strax:
Hr. Phøbus! tag tiltakke
med disse Vers! Jeg mener vel,
Du, som en billig Dommer,
skal kjende, jeg med Ret og Skjel
iblandt Poeter kommer.
En Times Tid jeg skrive kan
et hundred Vers tillige,
trods Kingo selv! Nej, ingen Mand
jeg kjender, jeg maa vige.
Mit Rygte saa hos Alle staaer:
omskjønt jeg er en Kvinde,
dog siges om mig: Hisset gaaer
den danske Poetinde. —
Holdt! svarte Phøbus, holdt! Hvorhen?
Lad Verset for sig tale.
Det sige skal, om Du est den,
som Du vil Dig afmale.
Det læstes op: endel han fandt,
hvorfor han hende roser,
men laster, at der var iblandt
selvgjorte danske Gloser.
Og, sagde han, med Billighed
Du est en Poetinde,
dog naaer Du ikke denne Sted,
som Arboe lod herinde.
Hun nejede. Men Phøbus bad,
hun ikke skulde glemme
at vare Kvindekjønnet ad:
omskjønt de havde Nemme,
dog skulde de vel vogte sig
fra Rim og Vers at skrive,
at Verden ikke latterlig
skal Spot med dennem drive.

Titelkobber til »Poetiske Skrifter« 1769.

At skrive Vers, at ride Hest,
i Krigen modig være,
det stedse sømmer Manden bedst,
er Kvinder ingen Ære.

»Forsamlingen paa Parnasso« kom mod Reenbergs Ønske ud i Verden i Manuskript og bragte en Del Bevægelse i de litteraire Kredse, men ogsaa Opfordringer til Forfatteren om at blive ved, som han havde begyndt. Han lod da et andet færdigt Manuskript vandre ud blandt Venner: »*Ars poetica*« (»Digtekunsten«) med Anvisninger for Digtere, baade i rent ydre Henseende:

Sæt ikke tvende Stavelser
af samme Lyd tilhobe,
men nok, at de, hvor Rimet er,
en Ekko kunne raabe.
Og hvis Du samler uden Val
enslydende Vokaler,
dit eget Øre sige skal,
at Verset ilde taler.
Trochæus bør ej sættes der,
Iämbus sig tilskriver;
Poetens Sjæl Accenten er,
der Liv til Verset giver o. s. v.

og med Hensyn til en mere indre Ensartethed og Samstemning, som hvor Kunstlæreren med æsthetisk Frisind imødegaaer den Indvending, der var bleven fremsat mod den antike Mythologis Benyttelse som forargelig endog i verdslig Poesi:

Endel, jeg veed, er af det Sind,
de strengelig forbyde
at føre Juno, Pallas, ind,
med dennem Verset pryde:
Men jeg er ikke saa bigot,
jeg skulde mig indbilde
min Daab dermed at gjøre Spot,
min Kristendom at spilde.
Med lige Ret man ikke bør
et Skib Neptunum kalde,
og den, som i sit Vaaben føer
Fortunam, vil affalde;
sit Navn ej burde nogen Dag
af Thor og Odin bære,
var det Religionens Sag
og Hinder i Guds Ære.
Blandt Lilier og Tuliper
Blaamynte sees i Haven,
forlyster Øjet, skjøndt hun er
kun skadelig for Maven.
Jeg som Poet beskrive kan
Charontis Færge-Skøjte,
Neptuni Fork, en laadden Pan
at lege paa sin Fløjte,
at Mnemosyne Moder er
til Bogens ni Gudinder,
Saturnus Time-Glasset bær,
og Clotho Livet tvinder.
Men — er min Sang om Gud og Mand,
bort Jupiter og Venus!
Guds Ark og Dagon ikke kan
i eet Kapel forenes.
Da bør vor Sjæl, Guds Contrafej,
sin store Skaber mindes;
Poeters Hjerne-Guder ej
i Zion skulle findes.
Vi bør som Kristne vise Gud
vor Daabes Pagt og Stempel
og disse Hunde drives ud
af Helligdommens Tempel.

Beslægtede Emner har Reenberg behandlet i Digtene »Poesiens Opmuntring« og »Poesiens Vanskeligheder«. Han har endvidere givet poetiske Oversættelser af Phædri Fabler, omtrent hundrede i Tallet, samt af de tolv Fabler i Boursault's Skuespil »*Ésope à la Ville*«, efter en engelsk Oversættelse. Hans originale Smaaarbejder ere, som allerede sagt, næsten alle Lejlighedsdigte, let versificerede Bagateller med den Frihed i Tonen, deres personlige Bestemmelse tilsteder. Endnu lever vel i Nutidens Erindring Reenbergs

I et Vinhus jeg skal sige
mit Farvel og sættes ned,

og maaske i ældre Visebøger ogsaa hans anden Oversættelse af en Drikkevise, Urtypen for den filosofiske Begrundelse af Symposiet, senere fortsat af L. Sagens »Diogenes vranten og stolt« og af Chr. Richardts »Da Hegel engang laved Puns«:

Kommer, I Philosophister!
Smager denne klare Vin!
En Fantast, der Bacchus mister
for al Ciceros Latin!
Er og sandt:
Ingen fandt
stor Behag i Vand at drikke.
Aristoteles og ikke
var saa stor og slem Pedant.

Grækernes de store Vise
toge sig hver Morgenstund
udaf denne søde Spise.
Lærdom flød af deres Mund.
Plato med,
som man veed,
der han længe sig betænkte,
fandt i Glasset, han iskjænkte,
al sin Visdoms Hemlighed.

»Justitzraad og Landsdommer Tøger Reenbergs Poetiske Skrifter« udkom 1769 i to smukt udstyrede Bind med Fortale af P. Kofod-Ancher, Forfatterens Levnetsskildring samt Anmærkninger af Luxdorph.

Sorterup.

Det Meste af Jørgen Sorterups Digtning er af samme Tønde som Tidens øvrige Poeteri; kun eengang hæver han sig op over den flade Almindelighed og stiger da saa forunderlig højt, at hans Øjne skue ind i den sande Digtningens Sol, og dens Straaler falde endnu paa hans Vinger. Han blev født 1662 i en Landsby ved Slagelse og blev tredive Aar gammel Præst i Lyderslev ved Storeheddinge, ikke langt fra Hellested, i hvis Præstegaard gamle Peder Syv sad og syslede med sine danske Folkeviser og Sprogstudier. Sorterup havde de samme Interesser — han skrev en Afhandling om Guldhornene — og de to Præstemænd havde mange gode Timer sammen. Som Lejlighedsdigter kjende vi Sorterup fra hans Samling »Poetiske Smaa-Sager«, lutter Bagateller, Personalia uden almen Værdi i Form af Nytaarsønsker, Bindebreve, Æredigte o. s. v., ja endog saa ideforladte Emner som en Beskrivelse af alle de Egenskaber, der bør findes hos en i alle Maader fuldkommen og veldannet — Hest. Som Satiriker har han i et Par ikke stort heldigere Skrifter taget sin Samtids litteraire Forhold under Behandling: »*Cacoëthes Carminificum* eller disse Tiders Rim-gjerrighed satiriskvis afmalt«, der nu idethøjeste kun har Betydning ved de Forfatternavne, det fremfører og giver en og anden oplysende Karakteristik af; det Bedste turde være den kortsluttede og ret sikre Betegnelse af tre Digtere i disse Linier:

Med saa stort et Lys forlente
os vor danske Arrebo,
at hans Lampe billig tjente
til vor mavre Pen at to.
Kingo skjænker os at drikke
af sit krydred Digtevæld,

saa at vi kan noksom ikke
undre paa hans Sanges Held.
Bordings lette Skrivemaade
sætter Fjedre paa vor Pen,
saa vi lader Gejsten raade,
hvor hun end vil hid og hen.

Den »Poetiske Skantze-Kurv«, 1709, er et polemisk Rimskrift, fremkaldt af en Kaldsfælles uheldige poetiske Forsøg og med den Opgave, at vise det danske Sprogs Skikkethed for Poesien; Sorterup udfolder en ikke ringe Virtuositet i Sprogdannelser og deres metriske Benyttelse, men det Hele er mere Kunstleri end Kunst.

Grundforskjellig fra den fade Lejlighedsdigter og den uvittige Polemiker er den Sorterup, der 1716 træder frem med de »Ny Heltesange om vores aller-

naadigste Herres og Konges Konning Friderich den IVdes lykkelige Sejervindinger til Lands og Vands ved Guds Bistand erholdte Anno 1715«. Sorterup har her skiftet Stil, ikke blot i Forhold til sin egen tidligere Digtning, men ogsaa i Forhold til Heltedigtets sædvanlige Genre. I den versificerede Tilegnelse til de besungne Søhelte forudsætter han, at der vil møde ham Indsigelser for hans Afvigelse fra Traditionen: Heltesange.

Du skulde sjunget om, hvor den treforked Herre
    Neptunus har begyndt som Sprudehval at glo,
da han sin Bølgebov ej maatte mægtig være,
    nu Mars den gjorde til sin Magtes Færgebro o. s. v.,

men han vil intet have at gjøre med det hedenske Gudeapparat: »til Herren Zebaoth mit Offer vil jeg føre«. Ikkedesmindre er der Rokoko nok tilbage i Sorterups Heltedigtning; den minder endnu i mange Træk om de bekjendte Billedfremstillinger af Krigsførere: en vældig Paryk paa det knejsende Hoved, den ene Skulder skjult under en bølgende, folderig Kaabe, den pantsrede højre Arm udstrakt med Feltherrestaven i Haanden og i Baggrunden Røgen fra de tordnende Kartover. Men paa den anden Side har Sorterup ved at gribe Folkevisetonen dæmpet hele denne Pomp, omsat den i ædlere, jevnere Udtryk og bragt den Folkets Øre nærmere end nogen anden pathetisk verdslig Digtning fra denne Tidsalder. Man vil ikke andetsteds i Paryktiden træffe paa en samtidig saa majestætisk og folkelig Klang som i disse Strofer om Landgangen paa Rygen:

Herr Sehsted har avlet en Søn under Ø,
    De Svenske til Sorrig og Kvide;
han haver den Skjæbne, han aldrig skal dø
    og aldrig sin Klædning opslide.
        Af Herren er Sejren alene.

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
    hans Amme var gloende Lue,
hans Vugge var vinget og gungred paa Vand,
    al Verden det Foster skal skue.
        Af Herren er Sejren alene.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
    ej alle med lige god Villie,
det flakked om Havet, dog landede hjem,
    paa Rygen og Ruden at spille.
        Af Herren er Sejren alene.

Den Sejer, Herr Sehsted for Rygen erholdt,
    af Rygtet tog snelleste Vinger,
ej Fjeld er at finde saa stejl og saa stolt,
    at den jo derover sig svinger.
        Af Herren er Sejren alene.

Heltesangene ere fem i Tallet: om Flaadens Udrustning, om Gabels Sejrvindinger, om Rabes Sejr, om Landgangen paa Rygen og om Stralsunds Erobring. Versformen er i dem alle den samme.

Horn.

Frederik Horn (1708—81) var i sin første Ungdom en ret kvik Poet, som han senere blev en af Kjøbenhavns navnkundigste Højesteretsadvokater. Paavirket af Holberg udgav den kun toogtyveaarige Yngling under Navnet Frants Hansen, Drejer i Helsingør, et Par satiriske Skrifter: »*Somnium poeticum* eller en poetisk Drøm« og »Poesiens Misbrug« sammen med nogle andre Smaastykker. Heldigst er han, hvor hans Satire har et litterairt Objekt, som naar den raillerer med olddansk Stilfarve i moderne Poesi eller med sproglig Svulst og Unatur, f. Ex.:

En mener, han har gjort guldherligt Mesterstykke,
naar han et Vers med Ord, kunstdannede, kan smykke,
naar han grundtænkende et Ord kan kline ind,
som selvdigtdannes i hans Hovedhjernespind.
Ordsamlingskyndig Kløgt og pandebrydend' Tale
paa Sprogfordærver-Skik han penselnet kan male;

eller med den ubehjælpsomme poetiske Sprogform, der maa tage sin Tilflugt til Nødord og Omstillinger:

Jeg mon tilspørge Dig, som mon til Bryllup komme
med Skovox udi een og Vers i anden Lomme,
for hvad Du monne Dig i Verden give ud,
hvad Du i Lærdom mon tilbede for en Gud?
Du ej er for at gaa, men meget for at gange;
Du Roes vil ikke faae, men Du den monne fange.
Du sammenflikke mon en Slump Epitheta,
som sjelden sættes for, men gjerne bagest fra.
Som for Exempel: naar Du mon af En begjære,
han Dig ret som Poet skal Noget nu forære,
da skriver Du: o Mand, saa faver, gjæv og fin!
Lidt af Jer Godhed stor giv mig for Umag min!

Horn var en stor Beundrer af Holberg og har hyldet ham i en Apostrofe, hvoraf een Linie er naaet op til vore Dage — det er allerede store Ting:

Se med Forundring an den store danske Skriver,
den danske Pufendorf, den danske Grotius,
den anden Hvitfeld i vort Dannemarks Arkiver,
en dansk Ovidius, en dansk Virgilius.

Din Ligemand, om ej din Mester, Molière!
Mod Juvenalis en honnet Satyricus,
de Normænds største Zir, det danske Folkes Ære,
i Levnet og i Skrift en rar Philosophus.

Kort: det, som Cicero om Varro kunde sige,
at han latinske Sprog fik sat istand i Rom,
om denne siges kan: i dansk og norske Rige
det danske Sprog ved ham igjen paa Fode kom.

Wadskiær.

En snurrig Patron af en Poet have vi for os i Christian Frederik Wadskiær (1712—79). Hans Versemageri gjør et forfløjent, halvt forsorent Indtryk med sine skruede Indfald, sine gruopvækkende Ordspil, sine Flauser og

Tvetydigheder, Alt præsenteret i en letglidende Form og med betydelig metrisk Færdighed. Af Person var Wadskiær derimod, efter hvad han selv bekjender, undertiden »saa trist og gnaven som Nogen«, »ligesaa alvorlig og stille i en fremmed Stue som snaksom og skjemtsom i min egen eller dog i fortrolige Venners Kreds«; og af hans Skrifters mange lærde Anmærkninger sees, at han var en paa en Mængde Omraader velbevandret Mand, hjemme i forskjellige Videnskaber og Sprog. Længe varede det dog, inden han kunde blive befordret; han fik 100 Rdl. af Regjeringen for at gaa Mønt- og Medaillekommissionen tilhaande og maatte forresten ernære sig som Avisskriver og Lejlighedsdigter. Paa Vers ansøgte han om forskjellige Embeder, først om at blive Notarius publicus i Kjøbenhavn:

Kingo Biskop, Bording Lektor,
Nordrup Præst og Falster Rektor,
Kyhn tillige Præst og Degn;
Schandrup blev en Herredsfoged.
Hver Poet er bleven Noget.
Ingen bleven er forlegn.

Wadskiær Himlens Hjælp anraaber
og til Kongens Naade haaber
allerunderdanigst, at
han for sine Skjaldresange
allernaadigst maa erlange
Kjøbenhavns Notariat.

Haabet glippede; han søgte da om at blive Toldembedsmand eller Herredsfoged eller — Professor i Historie ved Sorø Akademi. Dette blev han 1747 paa Holbergs Anbefaling og fem Aar senere Professor i latinsk Filologi ved Kjøbenhavns Universitet, hvormed han forbandt Posten som Censor. Det var vel egenlig ikke Smagsdomme, han skulde afsige fra dette sit Dommersæde; men løjerligt seer det dog ud, og betegnende for Tiden er det, at just han, hvis Talent netop i saa paafaldende en Grad savnede Smagens Støtte, blev sat til Vogter over den danske Litteratur.

Hans udførligste poetiske Værk har en Titel, der ganske karakteriserer hans Skrivemaade og tillige er af en saadan Udførlighed, at den sparer os en yderligere Redegjørelse for Skriftets Indhold. Det er: »Poetisk Skueplads, aabnet paa det saa Kongelige som kostelige Christiansborgs Slotsplads, forestillende i trende Scenes de Kongelige danske Residence Slotte, saa mange af Historien og Antikviteten har været at opspore, med udførlige historiske Anmærkninger, befattende iblandt Andet en god Samling af forekommende højlovlige danske Kongers af den oldenborgske Stamme deres *Elogues* og korte *Panegyriques* hos fremmede og udlændiske Skribentere, og tillige en Forestilling af det danske Scepters Arveret for Souverainiteten, det itzige Højkongelige Huses Nedstigelse fra den gamle tapre og berømte sachsiske Konge Witekind den Store og Forvantskab med de gamle danske Konger, de danske Kongers Fortrin og Præeminence for alle andre i Europa, de gamle nordiske Kongers Rang indbyrdes og det danske Riges og Nations fordums Anseelse for de andre i Norden« etc. Skriftets rimede Linier ere som en Slags Grundtext for en Uendelighed af lærde Noter og Digressioner, Parentheser i Parentheser og de mest heterogene Anekdoter; af samme Art er det senere Opus, fremkaldt af Grev Moltkes Nybygning paa Amalienborg: »Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lueplads eller den kjøbenhavnske Friederichstad i sin Opvæxt«. Bedst lærer man Wadskiær at kjende af det vidtløftige Kvad, han forfattede i Sorø i Anledning af Salvingen 1747 og gav Navnet »Poetiske Reflexioner fra den berømte Philosophiske Gang«. Et Par Strofer af dette sære Poem ville tilstrækkelig oplyse Arten af Wadskiærs Smagløshed saavelsom hans virkelige metriske Talent. Han skildrer altsaa Naturens Deltagelse i den forestaaende Højtid:

Solen har iført sin blankeste Kappe
og har bestiget sin prægtigste Vogn;
Hestenes Guld-Sko paa Skyerne klappe,
saa at det ryster i Stjernerop-Sogn;
  Løberen, Phosphorus, forrest udi
  sit gallonnerede Stats-Liveri
løber, saa Tungen ham hænger af Munden,
Dagen er kommen og Natten forsvunden.

Sørge-Aars-Natten for Salvingens Morgen
viger, den vaade, den Wolkenbruchs Nat,
da vi af Taarernes Støvregn i Sorgen
blødtes igjennem, ja svømmede plat,
  for vor Indhimlede Dyre Monark,
  Markmand i den af Dan nævnede Mark,
Salomon, ikke Salmoneus*) i Norden,
thi han lod Jupiter have sin Torden.

Regnen ophholder, som strømmede ganske
Natten igjennem paa Krave og Kind,
thi var vel Nogen blandt Norske og Danske
saa Dovrefjeldisk og klippig af Sind,
  at Sorgens Skyer for ham i hans Egn
  ikke vemodigst udbraste i Regn?
Parcernes Anfald paa slige Monarker
Øjne omdanner til Kilder og Parker. — —

Prindsen, jeg spaaede, blev en Prindsesse,
men mig blev Spaadommen forud betalt;
*Expedit Vates in Dania esse***),
Lønnen gaaer rigtig, gaaer Spaadommen galt.
  Jeg for Prindsesser har største Respekt,
  men mod en Kronprinds de ej holde Vægt.
Jeg paa Prindsessen har intet at sige,
gid vi kun havde en Kronprinds tillige!

En Legion af mindre Digtere forbigaa vi, for til Slutning at dvæle ved to Navne, der hævde sig en anselig Plads, den ene som Satiriker trods Holbergs Nærhed, den anden som Lyriker trods hans aandelige Sanges Sammenligning med Brorsons: Christian Falster og Ambrosius Stub.

Falster.

Christian Falster kom til Verden den 1. Januar 1690 i Brandeslev Præstegaard paa Laaland. Hans Fader, der tidligere havde været Rektor paa Bornholm, døde fra ham i hans spæde Barndom, men Moderen sørgede med Omhu for hans Opdragelse, og atten Aar gammel blev han fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster dimitteret til Universitetet og bestod Examen med opsigtvækkende Dygtighed. Allerede Aaret efter blev han Hører ved den Skole, han var udgaaet fra, og efter at have virket i denne Stilling i tre Aar, kaldtes han som Konrektor til Ribe, hvis Latinskole han kom til at staa i Spidsen for som Rektor i en Alder af toogtredive Aar, efterat han flere Gange havde afslaaet de ham i Udsigt stillede Professorpladser ved Universitetet. Han døde i sit Embede 1752 efter fyrretyve Aars Virksomhed ved Ribe Skole.

Falster var en fortrinlig Skolemand, under hvis Medvirkning og senere Styrelse Ribe Latinskole hævede sig fra en forsømt Tilstand til en af de ypperste i Landet, og med denne Evne til at lede og organisere forbandt han en sjelden Grad af humant Sindelag i Forholdet til sine Disciple, en alt Andet end hyppigt forekommende Skolemester-Egenskab i hine Tider; at en af hans Disciple blev hans første Biograf, vidner tydeligt nok om det Minde, han efterlod sig (Joh. Hansen: »*De vita et rebus Chr. Falsteri commentariolus I—III.*«, 1769—70). Falster var desuden en af sin Tidsalders mest fremragende Filo-

*) Salmoneus, Konge i Elis, efterlignede med Metalbækner og Brande Zeus' Torden og Lynild og gjorde Fordring paa de Guden tilkommende Ofre, indtil Zeus dræbte ham med en Lynstraale.
**) Det betaler sig at være Spaamand i Danmark.

loger, højt anseet baade i Hjemmet og i Udlandet; hans Brevvexling med de navnkundigste Lærde opbevares som Haandskrift i Universitetsbibliotheket. I en Aarrække arbejdede han paa en Kommentar til den romerske Forfatter Aulus Gellius' »Attiske Nætter«, og en udgiven Prøve vandt stort Bifald i den lærde Verden ude og hjemme og spændte Forventningerne om Fortsættelsen; men denne kom aldrig, thi da Værket var færdigt, kunde Falster ingen Forlægger finde, skjøndt han ikke forlangte andet Honorar end tyve indbundne Friexemplarer.

Christian Falster.

Efter Maleriet paa Universitetsbibliotheket.

Derimod udkom i Amsterdam i tre Bind hans »*Amoenitates philologicæ sive discursus varii*« (»Filologiske Behageligheder el. forskjellige Afhandlinger«), 1729—32, et aandfuldt, i et fortrinligt Sprog affattet Arbejde, hvis mangeartede Betragtninger yde en Mængde gode, ikke noksom paaagtede Bidrag til Tidens Historie og vise os deres Forfatter som en med Holberg nærbeslægtet Aand: den samme Paavisning af den blotte Lærdoms Ufrugtbarhed, naar den ikke anvendes i og paa Livet, den samme Hævden af Modersmaalets Betydning for Folk og Litteratur, det Amoenitates phil.

Chr. Falsters Haandskrift.

En Strofe af den versificerede Supplik, han 1723 henvendte til Generallieutenant Palle Krag og Frue om Hjælp til Udbedring af den forfaldne Skolebygning (som 1727 afløstes af en ny). Originalmanuskriptet i den Rostgaardske Samling paa Universitetsbiblioteket Nr. 148 fol.

samme Frisind overfor Orthodoxiens Magtpaastande, men tillige den samme Underordnelse under de kristelige Grundanskuelser og den samme Bevidsthed om, at det ikke er ved kritisk Granskning, Troens Liv skal vindes; »hellere vil jeg vide for lidt«, siger Falster, »end være for nyfigen, hellere være for tilbageholden end for paatrængende og ubesindig«. Emnerne, Betragtningsmaaden og Dommen falde nogenlunde sammen hos de to Moralister.

Her er det imidlertid fortrinsvis som dansk Digter, Falster skal omtales, som den samtidig med Holberg fremstaaende Satiriker, hvis danske Pen, ligesom Holbergs, synes først at have øvet sig paa Gjengivelsen af den romerske Samfundstegning, inden den prøvede paa en Fremstilling af de nærmest liggende Fænomener. Ialtfald udkommer Falsters Oversættelse af Juvenals fjortende Satire, udført i samme Versform som hans egne originale Satirer, omtrent paa samme Tidspunkt som den første af disse, nemlig 1719, »Peder Paarses« Fødselsaar. Upaavirkede af hinanden sidde de to lærde Mænd, den ene i Rigets østligste, den anden i den fjerne vestlige By, og lade deres Samtids Forvendtheder drage forbi deres Blik; og ganske rigtigt! trods al Forskjel i Behandlingsmaaden er det de samme Emner, de Begge faae Øje paa: Tidernes »onde Optugtelse« i Almindelighed, Daarernes »alamodiske Leveregler«, »den daarlige udenlandske Rejse«, »den utidige Rangsyge«, for at nævne nogle af Titlerne paa den halve Snes af Falsters danske Satirer.

Hvad der savnes hos Falster, er Holbergs komiske Fylde, hans Rigdom paa kaade Indfald, hvis Latter skyller formildende hen over Indignationen. Hos Falster er det denne, der er Satirens Kilde, og den er ikke, som hos Holberg, forenet med en Opfattelsens Lystighed, der gjør selve Afstraffelsen til en festlig Moro for den Straffende som for Tilskuerne. Medens Holberg snart blev dramatisk Satiriker og fandt sit Forbillede i Plautus' frie Komik, bliver Falster staaende ved Juvenal og bevarer dennes didaktiske Methode i en alle Enkeltheder paavisende, noget skolemesteragtig tør satirisk Moraliseren med en dyb sædelig Forargelse som Baggrund. Saaledes f. Ex. i Anvisningerne for en Modedame:

Om I vil derfor være en
af dem, der er paa Moden,
da værer, som I havde Meen
paa Haanden og paa Foden.
Men synes Eder, at I gad
ej være dog saa mag'lig,
velan, da vil jeg sige, hvad
I skal bestille daglig.

Det Allerførste er, at I
om Formiddagen sover
til Klokken den er slagen ti
og tre Kvarteer derover.
Saa skal I smukt staa op igjen,
hvor højt I end kan trænge
til Søvn, for I om Aftenen
tilforen sad saa længe.

Fra Sengen skal I gaa til The,
for at betage Smagen
af Dampen og af Dunsterne
endnu fra anden Dagen,
for at fordrive Hidsighed
fra Mave, Mund og Lunge
og Dandsestøvet slukke ned
fra Eders tørre Tunge.

Hvad da? Saa skal der kaldes paa
Kathrine eller Mette,
til Eders Natbord ind at gaa,
paa Hovedet at sætte;
at tumle Spejlet hid og did,
at pudre og at snøre,
hvormed hun et Par Timers Tid
skal have nok at gjøre.

Holla! jeg glemte Morgenbøn;
den burde I erindre,
(I kunde en ret meget kjøn,
den Tid at I var mindre);
men kommer selv herom ihu
at spørge Eders Lige;
thi om de bruger Sligt endnu,
det skal jeg ikke sige.

Hvad mer? Om Eftermiddag skal
I bruge Kudsk og Tjener,
den hele Tid maa være fal
for Eders gode Venner.
Til Leg og Spil, til Tidsfordriv
er Aftenen bekvemmest,
den er som Dagens Sjæl og Liv
og allerangenemmest.

Flere Prøver ere unødvendige, thi Satirerne ere let tilgængelige; de udgaves 1840 af Christen Thaarup: »Christian Falsters Satirer med en Afhandling om Digterens Levnet og Skrifter«. Tidligere havde P. N. Thorup beskrevet Skolemandens Liv i »Blandede Efterr. om Ribe Kathedralskole« 1828.

Ambr. Stub.

En anakreontisk Lyriker midt i Paryktiden, en vagabonderende Digterskikkelse i Embedsfilisteriets Dage — dette Særsyn frembyder sig for os i **Ambrosius Stub**, Landsbyskrædderens Søn fra Gummerup ved Assens, født den 17. Maj 1705. Han kom i Odense Latinskole og sendtes derfra til Universitetet 1725. Det er kun Lidet, hvad vi vide om hans Ungdomstid. Han tog hverken Baccalaurgraden eller nogen Embedsexamen og har rimeligvis i større og mindre Tidsafsnit konditioneret som Huslærer, blandt Andet paa Fyn, hvor han 1735 blev gift, men begyndte sit omflakkende Liv, da han efter et Par Aars Ægteskab var bleven Enkemand; vi finde hans Spor i Ærøskjøbing, paa Langeland, paa nogle fynske Herregaarde og endelig paa Taasinge, hvor Oberstlieutenant og Kammerherre Niels Juel, en dygtig og begavet, men haard og brutal Jorddrot, der havde omgivet sig med et lille Hof af Sangere og Musikanter, Malere og Komedianter, førte et lystigt Liv paa Valdemarsslot. Her som andetsteds har Stub rimeligvis maattet gjøre Gavn for Føden som Skriver, Bibliothekar eller Musiklærer, men har tillige ved sit gode Hoved og sit Digtertalent gjort sig søgt som Deltager i Selskabeligheden. Paa en noget brat Maade skal, ifølge Traditionen, den taasingske Episode i Stubs Liv have taget Ende, efterat have varet i omtrent fire Aar, idet han paa Kammerherrens Bud blev af to haandfaste Karle kastet i en Baad og expederet over Sundet til Fyn. Hvorledes han herfra er naaet til Ribe, melder Krøniken intet om, men i den nævnte By tilbragte Stub sine sex sidste Leveaar, ernærende sig kummerligt som Skoleholder til sin Død den 15. Juli 1758.

Hvad der stiller Stubs lyriske Digtning saa højt over hele hans Samtids, er den ejendommelige Individualitet, der taler igjennem den, og den paafaldende Naturlighed, den skjønne Enfold og Ukunstlethed, hvormed den giver sig Røst. Næsten upaavirket af den klassiske Smag og dens Fordringer gaaer Stub sine egne Veje — bort fra Boghyldens Impulser og Anvisninger, ud i Mark og Skov, hvis stille Skjønhed griber ham med glad-vemodig Stemning og lægger ham det jevne naturbeskrivende Udtryk paa Tungen eller hæver ham op til Hymnens ædle, lovprisende Sprog; eller hjem til det muntre Symposion, hvor Vinens gode Gave besynges af et fornøjet Sind, med en i al sin Fattigdom sorgløst nydende Epikuræers Glæde over Livet, eller hvor det vingede Epigram svinger sig let og klingende fra Læbens Bue. Vi mindes aldrig om møjsomt studerede Mønstre, Alt kommer oprindeligt fra en oprindelig Digternatur; derfor har Sproget ejheller Efterligningens Usandhed i sig, men er i sit naturlige Valg af de nærmestliggende,

ikke kunstfærdigt omskrivende, men ligefrem betegnende Ord og Udtryk paa eengang sandt og jevnt — Forløber for vor bedste lyriske Stil i langt senere Tider. Og den i al sin Fejlen og Farten elskværdige Personlighed, der viser sig bag Digtningen, adles ydermere derved, at den har elsket Sang og Musik, eftersom mange af Ambrosius Stubs Sange umiskjendelig ere blevne til som Melodi-Texter.

Naar vi tage Stubs spredte Liv og hele sorgløse Færd i Betragtning, er det højst rimeligt, at det kun er en Del af hans let henkastede Digtning, der er bleven reddet for os. Af hvad der er tilbage, kan omtrent Trediedelen henregnes til den religieuse Poesi — »gudelige Arier«, som de dengang kaldtes. Hertil høre Digtene om Kristi syv Ord paa Korset, »Jesu Samtale med Sjælen«, Arien:

Vore Dage
løbe fage
som en Pil i Luften frem;
Angest, Klage,
Nød og Plage
næsten altid følger dem.
En om Morgenen kan vandre
stærk og kraftig som en Eg,
Aftenen kan ham forandre
tll at ligge død og bleg.

Intet Mægtigt,
Stort og Prægtigt
kan formilde Dødens Had;
naar den kalder,
Skjønhed falder
og forvisner som et Blad.
Den ej laer sig underkjøbe
af det gule Støv og Ler,
Arm og Rig maa begge løbe,
naar de Dødens Ansigt seer;

samt endelig den fortræffelige Sang om »Livet som en Sejlads« med Begyndelsen:

Hvad vindes ved Verdens vidtløftige Hav?
O, tusinde Farer i skummende Trav!
Man veed kun to Havne,
bekjendte af Navne:
den ene vor Vugge, den anden vor Grav —

og Slutningsstrofen:

Dit Forsyn, o Fader, det fører os hjem,
det styrer saa sikkert, hvor Søen er slem;
vor Gisning kan fejle,
hvor vi end vil sejle,
selv stævner vi mere tilbage end frem.

I de verdslige Digte møder os hyppigst en filosofisk Livsbetragtning, der skuer Verdens underlige Færd med Ro fra den Nøjsomhedens Hytte, der ligger lavt i Læ for Stormene. Digteren »lever jevnt fornøjet foruden store Ting«; han har ingen Ærgjerrighed efter udvortes Hæder:

Andre maa ret gjerne være
mer end jeg i Agt og Ære.
O, hvad hjælper Stand og Rang!
Hjelm og Skjold vil intet sige,
thi vi bliver alle lige,
naar vi gaaer al Verdens Gang.

Derfor tilraaber han de travlt higende Mennesker:

Hvad render I Verdens olympiske Gjække
paa Banen, da Kronen er intet bevendt?
Navnkundigheds Boble kan Tiden jo brække,
I vinder kuns Støvet, naar Løbet er endt —

og han finder et sikrere Palladium for Livslykken i sin tilbagetrukne Tarvelighed:

O Nøjsomhed, min Ære,
hvis Magt er din vel lig?
Ved Dig kan Ringhed være
ret agtet, glad og rig.
Forbliv min Vandrestav,
skriv siden paa min Grav:
her hviler en Lyksalig, trods Lykkens Laan og Krav.

Hans Sind elsker de stille Dyder: Oprigtighed, Bestandighed, hvad han kalder »Dyden« overhovedet, det Varige i Modsætning til Skjønhedens svindende Pragt. Uden at vende sig fra Verden i selvgod Menneskeforagt, finder dette Sind dog sin bedste Glæde i Betragtningen af Naturen. Digteren kan fordybe sig i Beskuelsen af den »dejlig Rosenknop« og have sin stille Glæde af at se, hvorlunde

de Blade gjør saamange
smaa Labyrinthers Gange.

Naar »den kjedsom Vinter gik sin Gang« og der er Vaarfornemmelser i Luften, vandrer han ud og frydes over det vaagnende Liv:

Ak se, hvor pyntet Solen gaaer,
med lange Straaler i sit Haar;
den varme Krands
er rette Kands (ɔ: er just tilpas)
for alle Ting, som nu maa gry
paany.
Det klare lyse Himmelblaa
er værd at kaste Øje paa;
se Fuglene i Flokketal,
i Luftens vide Sommersal
de holde snart hvert Øjeblik
Musik;
de kappes daglig to og to
at bygge, hvor de bedst kan bo;
her flyver en
jo med en Gren,
en anden sanker Haar og Straa
saa smaa.

Er Vandringen endt, vender Digterens Tanke sig fortrøstningsfuldt mod hele dette vaagnende Livs Ophav og betroer sin Skjæbne til det vise Forsyn, der holder ogsaa den i sin Haand:

Saa er da Himmel, Jord og Vand
opmuntret ved min Skabermand;
jeg gik omkring
blandt tusind Ting,
Guds Forsyn spores ved enhver
især.
Bekymret Sjæl, saa seer Du dog,
at Alting staaer i Herrens Bog!
Ihvor det gaaer, saa veed jeg grant,
mit Navn staaer tegnet deriblandt;
Gud kommer vist min Tarv ihu
endnu;
han rammer nok den rette Tid,
da Himlen den skal blive blid;
jeg tør maaske
vel faae at se
min Vinter blive til en Vaar
iaar.

Stubs Lejlighedsviser og Smaavers føre atter Tanken hen paa de selskabelige Samkvem, han inddroges i, saaledes hans senere af Andre efterlignede Krambambuli-Vise »Lad Krig fornøje Potentater«, hans Improvisation til General Neuberg:

Vor Neubergs Bryst
har Mod og Lyst
at aabne Ærens Porte;
hans kloge Tinding blive graa,
hans hvide Orden blive blaa,
hans Fjender blive sorte!

hans i alle Datidens selskabelige Sammenkomster begejstret eftersungne Toast for Kongen:

Kongen opnaa snevid Alder!
Tronen staa, til Verden falder!
Kronen blive Sønne-Arv!
Sværdet hvile! Pennen stride!
Ploven gaa og Kjølen glide!
O, saa fremmes hver Mands Tarv.

og hans sententieuse Extempore-Vers ved et Aftenselskab i Ribe, altsaa fra Slutningen af hans Liv:

Vel født er vel en Trøst,
men bedre vel opdragen;
vel gift er Livets Lyst,
vel død er hele Sagen.

Stubs Sange vare i Alles Munde og vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter; nogen fuldstændig Samling af dem besad han vel neppe engang selv, ialtfald har han i sin Beskedenhed aldrig tænkt paa nogen trykt Udgave af dem. Først tretten Aar efter hans Død udkom der en dog langtfra fuldstændig Samling, der endel Aar efter fulgtes af en ny, noget righoldigere, men ligesaa fejlfuld Udgave, besørget af A. Stubs Søn, som var Skoleholder i Fuglsbølle. Først i vore Dage tog »Samf. til d. danske Litt.s Fremme« Initiativet til en samlet kritisk Udgave af alle de Digte, der endnu med Rette kunde tillægges Stub; den fuldendtes 1851, indledet med en af Udgiveren, Fr. Barfod, med stor Flid samlet Biografi af Digteren; at denne Udgave senere er bleven oplagt et Par Gange, skyldes fornemmelig den uventede Interesse for den gamle Sanger, Chr. K. F. Molbechs Skuespil »Ambrosius« kaldte tillive.

Naar Holberg paa sine gamle Dage kastede Blikket omkring sig og betragtede det Samfund, i hvis Midte han havde levet saa længe, kunde han vel have Grund til at undres over den Forandring, der var foregaaet med det. Han giver da ogsaa denne Forbauselse Luft, blandt Andet i Ep. 72, hvori han fremhæver, at den Periode, da man kunde rose det danske Folk for Bestandighed, maa betragtes som tilbagelagt og afløst af en anden, da Folkekarakteren bliver mere og mere engelsk, ja »erke-engelsk«, i sine paradoxe Omslag, idet den »hvert Aar ikke alene haver nye Tilbøjeligheder, men Lysterne og Inklinationerne gaa indtil Exces«. Som et af Exemplerne herpaa anfører Holberg, at de Danske »for kort Tid siden hørte ilde for-

medelst Efterladenhed i at skrive Bøger; nu derimod skjemter man med deres umaadelige Skrivesyge«.

Vilde Holberg efterspore Grunden til denne Forandring i Nationens Temperament, maatte han først og fremmest søge den hos sig selv. Det var ham, der havde givet Folket Smag for dansk Læsning, det var ham, der havde tilført den sygnende Litteratur nye Strømninger udenlandsfra og sat den offentlige Diskussion igang om Emner, der tidligere havde ligget den fjernt, trods deres store Betydning for det personlige Aandsliv. Han havde derved kaldt andre Penne frem til Forsøg paa litterair Gjerning og samtidig med at hævde Modersmaalet som det eneste naturlige Meddelelsesmiddel vendt Læseverdenens Blikke udefter mod de store Kulturbevægelser, hvilke den nu sluttede sig til med en ikke tidligere følt Interesse.

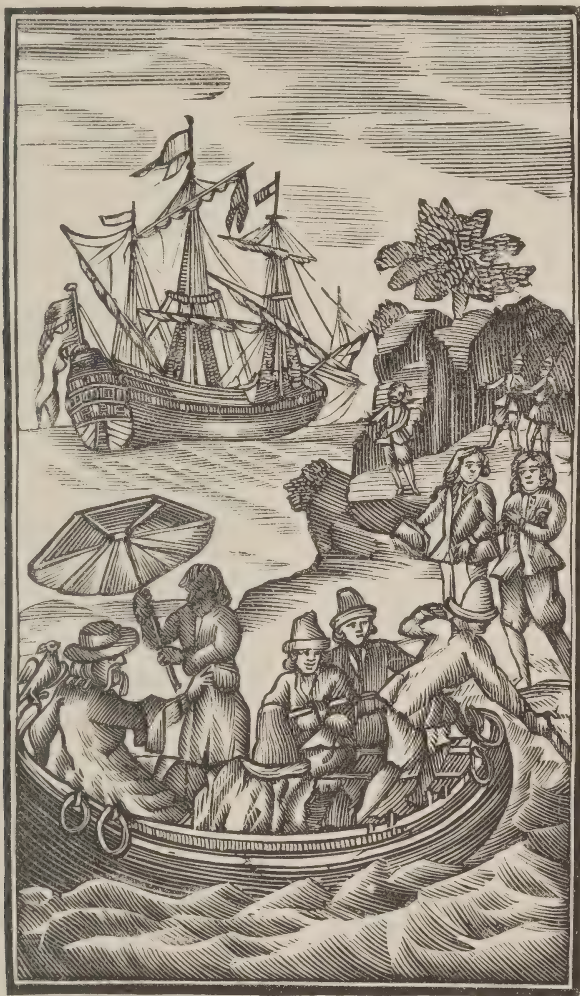
Særlig var det engelsk Litteratur og litteraire Institutioner, der paavirkede Tidsrummet henimod dets Slutning. Da Romanen brød igjennem herhjemme og — ligesom i vore Dage — for en Tidlang blev den mest yndede Digtform, var det et engelsk Exemplar, som gik i Spidsen: Richardson's »Pamela eller den belønnede Dyd«, oversat af Lodde 1743—46; thi vel var Fénelons »*Telemaque*« allerede sexten Aar tidligere bleven indlemmet i vor Litteratur som »Stats-Roman, hvilken under det eftertænkelige Levnets-Beskrivelse om Telemacho Ulyssis Søn forestiller, hvorledes Kongelige og Fyrstelige Prindser paa den artigste Maade til den retskafne Stats-Kunst og Sæders Lærdom ere at anføre og ledsage«; men da dette Værk har et snevrere pædagogisk Formaal, kunde det endnu ikke erobre saa almindeligt Terrain som den generelle, i Livsskildring formede Moraliseren i Richardson's Roman. Her som alle andre Steder tog den Samfundet med Storm og bragte selv de Modstræbende i Bevægelse, delende Publikum i lige ivrige Pamelister og Anti-Pamelister. Holberg og de, der med ham holdt paa Naturlighed og sund Sands, indrømmede vel, at »Pamela« var fuld af gode Sentiments og viste Exempel paa Dyd og Ærlighed, men tog forøvrigt deres Forbehold. »Det Portrait, som gives paa et Fruentimmers Dejlighed,« hedder det i Fortalen til »Moralske Tanker«, »hendes Bryste, Taille, ja de mange Kysse og Karesser, som omtales, ere ikke saadanne Materialier, hvoraf man kan tage Texter til Prædikener« (i England var »Pamela« nemlig bleven anbefalet fra Prædike-

stolen). »Det Samme kan siges om de andre moralske Romaner; Karaktererne ere gemenligen saa outrerede, at de passe sig heller paa Engle end paa Mennesker; Alting er saa kvintessentieret og saa abstrakt, at Læseren istedenfor *bon sens* erhverver en urimelig Affektation. Man kan derfor ikke raade meget til saadanne Bøgers Læsning; thi det er Noget, som kan ikke alene gjøre En og Anden udi sær, men endog en hel Nation grimacieuse.« Anderledes lød Dommen fra Tilbedernes Skare, som det vil sees af et Par Brudstykker af samtidige Anmeldelser: »Dens Forfattere har gjort sig al den Umage, han har kundt, at vise os Mennesket eller snarere det menneskelige Hjerte paa alle Kanter, ja det synes og saa, som at han virkeligen har kigget ind i alle dets lønligste Tilbøjeligheder; thi han afmaler os Passionerne paa saa livagtig en Maade, at vi nødes til ogsaa engang at tænke paa os selv.« (Intet Nyt under Solen! Det lyder næsten som en Anmeldelse af en af vore Dages »psykologiske« Romaner; til Gjengjæld er Themaet i det følgende Citat forskjelligt fra det, den nyeste Tid lægger Vægten paa). »Dyden er det Elskværdigste og Fortræffeligste iblandt alle Ting i Verden. Den er ogsaa det Bestandigste; alle andre Ting forgaa og opædes af Tidens Ælde, men Dydens Gjerninger blive ved; den Lampe, som er tændt ved Dydens Ild, udslukkes aldrig. O, hvad ere de kloge, som antænde den derved og følge dette Lys, saalænge de skal vandre paa denne Verdens mørke og vildsomme Stier. O, hvad ere især de Unge lyksalige, som da de i Begyndelsen af deres Pilgrimsfærd staa med Herkule paa en Korsvej, hvor Vellystens og Dydens Vej løber af, lade hin fare, som fører til Fordærvelse, og følge denne, som bringer dem lige ind i Ærens og Evighedens Tempel, ja tage denne vor dydige Pamela til Model i Gudsfrygt, Lydighed og Kjærlighed imod Øvrighed og Forældre, Kydskhed og andre kristelige Dyder, og derfor ved hendes Eventyrs flittige Læsning og Betragtning heller gjøre sig bekjendt med hende end med Romanisternes og Poeternes forelskede Phillis, enten hun taler eller synger Dansk, Tydsk, Fransk, Spansk, Italiensk, Hollandsk, Engelsk, eller hvad for et Sprog det maatte være« — et Hib til den forudgaaede Tidsalders Smag for Hyrdepoesien. Det er Høg over Høg i Litteraturens som i enhver anden Verden.

Ligeledes fra England kom den første Impuls til den Robinson-Litteratur, der snart brød sig Vej i alle Lande og ogsaa fandt Robinsonader.

et Hjem i Danmark, til hvilket den hyppigst tog Vejen over Tydskland. Robinsonaderne vandt i den Grad almindelig Yndest, at driftige Forlæggere lod denne tillokkende Betegnelse trykke paa Titelbladet til Oversættelser af Bøger, som ikke havde det mindste med robinsonske Farter at gjøre eller endog vare skrevne længe forinden Defoe benyttede Alexander Selkirks Oplevelser til sin verdensberømte Roman; da der saaledes 1749 udgaves en Oversættelse af Le Sage's »Gil Blas«, introduceredes den med Tillægstitlen »den saakaldede spanske Robinson«. Et lignende fromt Bedrag er f. Ex. den af Eilschov saa skarpt kritiserede »Tyrkiske Robinson eller Prinds Eberhards af Westphalen, Eleonoras og Zulimas Kjærligheds- og Levnetsbeskrivelse«, til hvilken Forlæggeren, Boghandler F. C. Pelt, har knyttet følgende frimodige Forord: »Det hedder, at vi Forlæggere formedelst slette Bøgers Oplag fordærve den almindelige Smag. Men udentvivl er Livet mere værd end en god Smag. Synd at forlange, at vi skulde være saadanne Martyrer af god Smag, at vi derover gav Næringen op og gjorde Bekostning paa Skrifter, som Ingen uden et lidet Antal af Skjønsomme læste«. Paa dansk Forlag udkom desuden »den saakaldede svenske Robinson eller Gustav Landkrons, en svensk Herremands, forunderlige Livs- og sælsomme Levnetsbeskrivelse«, oversat af C. P. Rothe, »Engellænder Berthold, den vidtberømte Robinson Crusoes nær Beslægtede, hans Liv og Levnet«, et Brudstykke af »den persiske Robinson«, »der nordische Robinson oder wunderbare Reise eines gebohrnen Normans Waldimar Ferdinand«, »der dänische Robinson oder die Reisen Niels Bygaard, eines gebohrnen Jütlanders«, »der isländische Robinson« og »der färöische Robinson«; fremdeles i Begyndelsen til det følgende Tidsrum »Adskillige Søfareres underlige Skjæbner, især Alberti Julii, en født Sachser, som i sit 18de Aar ved Skibbrud, selv 4de, blev kastet ind paa en gruelig Klippe og efter sammes Overstigelse fandt det allerskjønneste Land« o. s. v. — L. Schnabels under den kortere Titel »Die Insel Felsenburg« bekjendte Roman, som et Aarhundrede senere blev udgivet af L. Tieck og omskreves af Oehlenschläger som »Øen i Sydhavet«. Selve Forbilledet for alle disse Efterligninger, Daniel Defoe's Robinson, blev »for sin Ypperligheds Skyld« oversat paa Dansk 1741 som »Den Navnkundige Engellænder Robinson Crusoe Levnet og meget selsomme Skiebne«, udstyret med Illustrationer

og tilegnet Kronprindsesse Lovise, der »som en engelsk Prindsesse har fremfor Andre Pretention paa bemeldte engelske Robinson,

»Robinson gaaer til Skibs og forlader Øen, hvor han over 28 Aar har været.«

Illustration til den første danske Oversættelse
af Defoe's »Robinson Crusoe« 1741.

saavidt han er en Engellænder, og som en dansk Kronprindsesse, saavidt han nu har taget Borgerskab i Danmark«.

Spectatorer. Endelig forplantedes, skjøndt ogsaa ad Omveje, den engelske Spectator-Litteratur til Danmark og trivedes saa livligt, at det vel nærmest er dette Fænomen, der har fremkaldt Holbergs i den ovennævnte Epistel udtalte Forundring over Tidernes Foranderlighed. »En Tid lang vare vore studerende Personer befængede med en særdeles sælsom Sygdom, som bestod i at skrive Registere over Loven. Jeg kalder det en Sygdom og kand ikke andet end anse det som en Virkning af Luften, saasom Ingen kan begribe, hvad Motif man kunde have til at skrive saadan Mængde af Registere paa eengang, da man havde mere end nok udi et af dem. Efterat denne Svaghed havde udraset, begyndte Staden at vrimle af Spectatores, og det udi saadan Mængde, at Folk ikke kunde anse det uden største Forundring; og saasom denne Affekt fulgte strax paa den sidste store Comete, bildte Mange sig ind, at det var en Virkning af samme Himmeltegn: thi istedenfor at udenlands ethvert Rige eller Land kunde vise een Spectator, saa oprejsede sig deraf her een udi hvert Stadens Kvarteer, saa at man omsider regnede fast lige saa mange Spectatores som Vægtere. Til Lykke for det menneskelige Kjøn, som paa eengang af saamange blev anfægtet, geraadede disse Spectatores udi indbyrdes Krig med hinanden, hvilket svækkede deres Magt og gav Anledning til en almindelig Fred.«

Vil man danne sig en Forestilling om Emnerne og Behandlingsmaaden i de danske »Spectatores«, ligger ingen Sammenligning nærmere end den med Holbergs just samtidige »Moralske Tanker« eller de udførligste blandt »Epistlerne«; førstnævnte Værk blev da ogsaa udgivet i Holland som »de deensche Spectator«. Hvert Numer af et saadant periodisk Skrift indeholder et afsluttet eller til Gjenoptagelse forbeholdt Raisonnement over et og andet af Dagens Spørgsmaal, et religieust, videnskabeligt eller socialt Emne (om Deismen, om Kjærlighed til Dyden, om Børneopdragelse, om den Wolf'ske Filosofi, om Modersmaalets Fortrinlighed, om lærd Pedanteri, om Videnskabsmænd og Haandværkere, om en Afgift af Laster, Bedragerier og Moder o. s. fr.) I Stilens beundringsværdige Forening af Lethed og Fynd naa de danske Spectatorer ikke deres engelske Forgængere, men staa til Gjengjæld betydeligt over den tunge og tørre Fremstilling hos de tydske Forbilleder, de nærmest havde for Øje.

Den egenlige Spectator-Litteratur begynder med Oversættelser, idet Olof Dalins berømte »*Swänska Argus*« i Løbet af 1740 blev oversat Numer for Numer, medens der kort efter udkom en samlet Oversættelse i to Bind af Addisons »*Spectator*«. Den betydeligste danske Spectator grundedes af Jørgen Ries, født 1717 i Helsingør, dimitteret 1736 fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster, theologisk Kandidat 1741, senere juridisk Kandidat og Højesteretsadvokat, men død allerede 1749, kun toogtredive Aar gammel. Som allerede hans akademiske Bane røber en ikke almindelig Begavelse, saaledes tillægges der ham ogsaa Forfatterskabet til et Par Komedier og adskillige Digte; af hans journalistiske Arbejder fremlyser der et afgjort stilistisk Talent, stillet i en klar Tankegangs og et usædvanligt personligt Mods Tjeneste. Og dog var det, efter hans Samtidiges Udsagn, kun for at tjene Brødet, at Ries slog ind paa Journalistiken. I Aarene 1744—45 udgav han i ugenlige Numre en Aargang af »Den Danske Spectator, samt Sande- og Gransknings-Mand«, udelukkende forfattet af ham selv, og paa samme Tid et versificeret Modskrift imod sit eget Blad: »Den Danske Anti-Spectator eller Een for Alle imod den Danske Sande-Mand«, 45 Numre paa to Kvartblade, det Halve af »Danske Spectators« Størrelse. Denne hele Opfindelse med Skrift og Modskrift fra en og samme Pen vidner jo om et livligt journalistisk Greb paa Tingene, og de nye Blade vakte da ogsaa megen Opsigt, især i Begyndelsen, saalænge Forfatteren kunde holde sig skjult og ægge den almindelige Nysgjerrighed; da man kom paa det Rene med, at denne kjække Tale og disse selvsikre Domme hidrørte fra en syvogtyveaarig ung Mand, forargedes man over den Fripostighed, hvormed han allerede i sit første Numer havde »udstedt sit Manifest og deklareret Krig imod sit Fædrenelands Laster«, ja endog truet med — om end kun undtagelsesvis — at ville sigte til bestemte Personer, dog uden at nævne dem ved Navn, »saa at Ingen skal mærke, hvor Pilen træffer, uden Den, der bliver saaret; vil han ej prostituere sig selv og vise Sandheden i mit Morale, tier han stille og ændrer sine Fejl«. Ries.

I religieus Henseende staaer Ries omtrent paa samme Standpunkt som Holberg, maaske en Smule yderligere. Fritænker er han ikke; tvertimod angriber han jevnlig de »spirituelle Frigejster«, som ønske Religion og Gudsdyrkelse afskaffet. »I min Religion tager jeg intet Parti, men lader den dependere af de aabenbarede Sandheder, intet bekymrende mig om Navn af noget Menneske, men om Religionens egenlige og sande Essentialiteter, hvilket viser, at jeg er ingen Indifferentist.« Men disse »Essentialiteter«, mener han, bør ikke unddrages Fornuftens Prøvelse: »saa vist som vi ikke ere nogle døde Machiner, men fornuftige Skabninger, saa vist bliver det ogsaa vor Skyldighed at gjøre os overbeviste om Sandheden i det, som vi bekjende os at tro.« Paa dette Omraade falder Moralfilosofens Virksomhed; hans verdslige Moraliseren drejer sig for en Del om de samme Emner som Præstens Moraliseren paa Prædikestolen; kun Behandlingsmaaden er en anden, men den fører ikke bort fra Gud. En Moralfilosof »har ej saa høje Tanker om sit Arbejde, at han skulde agte det istand til at forbedre det Indvortes i Mennesket tilgrunde, hvortil han selv tilstaaer, naar han er en Kristen, behøves en højere Kraft; han søger med sit Værk at gjøre de fornuftige Indbyggere i Verden ikke til Kristne, men til Mennesker og Borgere; det er ej hans Sag, direkte at vise dem Vejen til et Gode efter dette Liv, men alene at anføre dem til rettelig at betjene sig af Naturens Lys.«

Ries skimter alt her det kommende Tidsrums Idealer. Ligeledes i Betragtningen af den sociale Tilstand er han forud for sin Tid, gjennemtrængt af den humane Aand, der først senere brød alment igjennem. Han staaer paa den ringe Mands Side, paataler Undertrykkelse og Uretfærdighed, hentyder til Misbrug, som burde afskaffes, hævder Ligheden mellem Menneskene til Trods for Fødselsvilkaarenes Forskjellighed, ja giver sig endog ikast med Censuren. At »Spectator« ved en saadan Optræden maatte saare til mange Sider, er forstaaeligt, og Ries fandt vel mere end eengang under sin Forfattervirksomhed Føje til at udbryde i de bittertvittige Ord, han har ladet sin »Antispectator« sige:

Hvad har at gjøre vel i vores Land Fornuft?
Den inficerer kun den rene danske Luft.

Som Prøve paa Tonen i »Spectators« satiriske Stykker hidsættes her et lille Uddrag af

Den Danske Spectator.

No. 4.

Udgivet den 5. Junii 1744.

Sælges udi E. H. Berlings Bogtrykkerie for 2. Skilling.

. . . Jeg veed vel, at Mange anse Fruentimmeret som blotte Zirater for en Nation og dømme dem ubekvemme til at opvarte *publique* Betjeninger, men at jeg ej skal tale om, at Naturen har ej mere nægtet dem en sund Fornuft end Mandkjønnet, og der muligt findes mange Hustruer, som med større Klogskab kunde beklæde et Embede end deres Mænd, saa findes dog mange Ting, i hvilke Fruentimmer bør vise sig active og ikke lidet kan gjøre til et Riges Velgaaende. Jeg vil alene nævne en fornuftig og vel indrettet Økonomi, der til største Del beroer paa Fruentimmerets Direction, og Enhver veed, hvad Fordel et Land kan have, hvor man kan finde mange og gode Husholdere, saa at den Kunst, vel at forestaa et Hus, bør efter Dyd og *Piété* være en Hoved-Lektion for et Fruentimmer. Men lader os besøge de fleste Huse her i Staden, lader os tage med os en klog Dame, der vel er øvet i Kunsten; skulde Jomfruerne gjøre Regnskab for deres Fremgang i denne Science, frygter jeg, at de fleste vilde blive rejicerede. Sempronia er en Dotter af Fulvia, der overalt er renommeret som en Dame af høje Qualiteter og især med Berømmelse omtales af de Fleste for sin ugemene Lykke i at opdrage sine Børn. Hun har havt den Skjæbne, at hendes Mand efterlod hende med mange Børn, og da hun ved at gjøre dem alle yndige og forbedre ved Kunst, hvad Naturen havde været skjødesløs i at danne, havde sat sin Mand i en temmelig *Debit*, maatte hun efter hans Død lade Kreditorerne tage tiltakke med hans Navn, der stod antegnet i deres Bøger, for en Summa, der ej kunde betales. Nu er hun en reputerlig Enke og bør gjøre sig Flid for at se Sempronia, sin ældste Dotter, forsynet med en god Mand; hun stræber derfor at give hende en god Optugtelse, hun holder hende hver Dag i *Exercitie*, hun munstrer hendes Ben,

hendes Ansigt, Hænder og Gebærder; hun viser hende, hvorledes hun skal føre sine Fødder, naar hun vil have Ord for at gaa vel. Hun tager hende ofte ved Haanden, for at gjøre en Promenade i Haugen, hvor en Mængde af begge Kjøn plejer at samles; der har hun sit ene Observatorium, der skal hun examinere, hvo der fører sin Person bedst, hvad Façon af de laante Haar er den kjønneste, hvorledes en dejlig Jomfru komporterer sig, naar hun gaaer imellem tvende *Cavalliers*, om det ogsaa er efter *Bienséance* at gaa med oprakte Halse og gjøre korte Skridt, om de andre *Distinctions* Jomfruer anseer Personerne af det andet Kjøn med en fier Mine, om hun og kan imitere saa tvungen en Koldsindighed og give de unge Messieurs en Ide om en priselig Kydskhed; om det ikke er Moden at vende Øjet fra en Jean de France og kaste det paa et nøgen Postament. Det andet Observatorium, hvor Sempronia ogsaa skal lære at leve og blive en vel optugtet Jomfru, er Kirken; den søger hun idelig, og der bliver det hendes Sag at tage alle Ting med muligste Akkuratesse i Øjesyn, for at aflægge rigtig Regnskab ved Bordet, naar hendes Mama examinerer, hvad hun har lært; hun maa da færdig kunne sige, i hvad Habit den eller den Dame saaes, hvad Forandringer man nu bruger paa Kaaber og Skjørter, om og de andre Stands Jomfruer ere lokkede eller de betjene sig af et simple Sæt, i hvormange Sløjfer de lægge deres Baand, om de paa Hovedet præsentere tvende Horn, som et slet Omen for den tilkommende Bejlere, eller de forestille en Rose etc. I disse og andre Fruentimmer Qvaliteter maa Sempronia øve sig, og har hun ved idelig Exercitie bragt sin Kunst til den Fuldkommenhed, at hun passerer overalt i Staden for en Jomfru af det dydigste Slags. Hendes Nabo-Jomfru lægger Vind paa samme Kunst og i offentlige Samlinger ansees som Dyden selv; men naar disse tvende Søstre finde sig alene, undse de sig ikke at aabne for hinanden deres Hjerte; de beklage, at de hidindtil forgjæves have gjort sig Umage for at drage de Forsigtige i Snaren, ja de overlægge deres Raad, hvorledes de skulle give de Passioner Satisfaktion, som deres Mødre aldrig have formanet dem at bestride; de røbe altsaa, at de vel have lært at føre et efter Tidernes *Gout* kjønt Væsen og have studeret den Kunst, ved en yndig *Comportement* at indtage, om muligt er, deres Hjerter, der gaa i Blinde og antage Skygger for Legemer, men give ogsaa tilkjende, at de veed paa ingen Maade at faae Sejer over de opstigende Lyster og ej ere underviste i de Ting, der kan forbedre Sindet, at jeg ej skal tale om det, der angaaer en god Husholdning. Jeg for min Part misunder vel ikke det dejlige Kjøn deres Færdighed i at forstille sig, jeg tilstaaer, at man maa ej være altfor filosofisk i sine Raisonnements over deres Opførsel, jeg *accorderer* dem gjerne en Frihed til at pynte og kunstle paa deres Skabning; jeg siger alene, at disse *Meteora* eller Vejr-Lys ikke ere mægtige ved alle Ophævelser og Lydighed imod det Parisiske Mode-Fakultet at sætte mig eller Nogen i Brand, der ikke lader sig bedrage af *Apparence*, og omendskjøndt jeg er ingen Hadere af Kjønnet i Almindelighed, saa troer jeg dog, at Danmark skulde blive meget fattig paa Piger, førend jeg resolverede at indgaa nogen Alliance med det Fruentimmer, der kunde rose sig af at være fød og opdragen i Hovedstaden; thi om jeg end maa tilstaa, at iblandt saa stor Mængde kan findes Nogle, der ej alene have en skjøn, men og god Opdragelse, saa vilde det dog blive vanskeligt at finde saa rare Fugle, og jeg maatte muligt lede saalænge efter Den, der kunde gjøre mit Liv fornøjeligt, at hun tilsidst, om hun fandtes, ikke kunde være fornøjet med mig . . .

Som en Slags filosofisk Kommentar til Ries's »Spectator« udgav Mag. Andr. Lundhoff »Den Danske Spectators Philosophiske Spectator«. Lundhoff var en begejstret Tilhænger af Wolfs Filosofi og den Første, der behandlede den herhjemme. Han efterlignede sin store Lærers »demonstrative Methode« og agtede, overensstemmende med den, at gjennemgaa »Spectator« Numer for Numer, veje dens fra Erfaringen udgaaende Raisonnementer paa Tænkningens Vægtskaal og behandle filosofisk, hvad »Spectator« behandlede satirisk. Meningen var god, men Methoden lidet praktisk; Publikum vilde ikke drøfte om igjen i en tør og tung Demonstration, hvad det nys havde tilegnet sig i en let og tiltalende Fremstilling; det gav »Antispectator« Ret i dens Bemærkning:

Lundhoff.

Med det, som sinderigt skal skrives, kan man ej
gaa frem paa nogen streng og mathematisk Vej,

og Bladet slumrede ind efter sit ottende Numer, i hvilket det kun var naaet til »Spectators« Nr. 4. »Antispectator« hoverede over dets Bortgang og havde overhovedet — som det humoristiske Supplement til »Spectator« — gjort sig lystig over det hele Foretagende, skjøndt dette ikke var udgaaet fra noget fjendtligt Sindelag. Den hæderlige Lundhoffs Tilhængere harmedes over denne overmodige Behandling, og nogle af dem traadte i Skranken for ham, saaledes den unge Student og Digter Jacob Graah i »Lærde Tidender«. En vægtigere og tillige smidigere Modstander fandt Ries i Normanden Gerhard Treschov, Præst i Birkerød, der med Finhed gjorde ham opmærksom paa, at vel er Autoritetstroen ikke at anbefale, men at der dog gives en endnu farligere Tro, nemlig den overdrevne Tro paa sig selv, i hvilken han finder den rette Aarsag til de separate Meninger, hvoraf Deisme og Fritænkeri udspringe.

Adskillige andre periodiske Skrifter havde en saa stakket Levetid, at det kan være tilstrækkeligt at nævne de to vigtigste af dem: Ries's »Politiske Tilskuer«, og F. C. Eilschovs »Philosophiske, Historiske og Oeconomiske Skrifter«. Derimod maa som mærkelige journalistiske Fænomener nævnes to i Kjøbenhavn udkommende Ugeblade, der skreves paa fremmede Sprog og af Udlændinge. Det ene er »Der Fremde«, hvis anonyme Udgiver var den femogtyveaarige, som dramatisk Forfatter allerede fordelagtigt bekjendte Tydsker Johann Elias Schlegel, der var kommen til Kjøbenhavn som Privatsekretair hos den sachsiske Minister, et lyst Hoved, der med livlig Interesse satte sig ind i danske Forhold, vandt Holbergs Yndest og af ham anbefaledes til Professor i nyere Historie og Statsret i Sorø, hvor han døde allerede 1749, kun enogtredive Aar gammel. »Der Fremde« viser Schlegel fra en højst elskværdig Side, fri for alt det anmassende Væsen, der saa ofte klæbede ved de indvandrede Tydskere, og som Schlegel baade havde Øje for og Billighedsfølelse nok til at dadle. Med fin Forstaaelse af sin allerede i Ugebladets Titel betegnede Stilling i Samfundet afholder Schlegel sig fra at komme ind paa de indgribende sociale Spørgsmaal eller de mere fremtrædende Lyder, der kunde skæmme Nationen; han veed, at man kun nødig seer en Fremmed indblande sig i saadanne væsenlige Afgjørelser, og holder sig derfor med sikker Takt til Smaatrækkene, de mere ligegyldige Egenheder, hvilke han, i god Overensstemmelse med Emnet, behandler i en let spøgende Tone, med Vid og Selvironi, altid med Verdensmandens høflige Indrømmelse af den mulige Ensidighed eller mangelfulde Opfattelse, der kan præge Dommen. De pikante og elegante Raillerier i »Der Fremde« ere højst forskjellige fra »Spectators« spartanske Morali-

Schlegel.

seren; Holberg havde sin Glæde af at se Alvorsmændenes Indignation behændig blottet i dens stundom forlorne Barskhed, og Mange vilde vide, at han havde en Finger med i Spillet, da Ugebladet bragte en meget vellykket persiflerende Fremstilling af Gangen i den Langebek-Pontoppidanske Sag (S. 598), en Artikel, som vakte almindelig Opsigt og antages at have været medvirkende til Ugeskriftets Ophør efter et Aars Tilværelse.

Ikke saa yndet som Publicist var L. A. de la Beaumelle, der 1748—50 udgav »*La Spectatrice Danoise ou l'Aspasie moderne*«. Ogsaa han var en ganske ung Mand, der kun i nogle faa Aar opholdt sig i Danmark som Huslærer i en fornem Familie; efter sin Tilbagekomst til Frankrig blev han bekjendt som Offer for Voltaires bitre Had, der to Gange skaffede ham i Bastillen; han døde 1773, syvogfyrretyve Aar gammel. I Modsætning til Schlegel anlægger Beaumelle den overlegne Udlændings store Maalestok paa det Land, han gjæster, og finder det Meste pygmæisk smaat, abderitisk taabeligt. »Ingen kunde begribe,« siger Holberg i Ep. 478, »hvorledes Den, der kun en kort Tid havde været udi Danmark og intet forstod af Landets Sprog, turde understaa sig at censurere Fejl blandt alle vore Stænder, saavel høje som lave.« Hvad der stødte Holberg, maatte end mere forarge det almindelige Publikum, og det hvad enten »Spectatricens« Satire med fuld Føje valgte sig saadanne Emner som Rangsygen og Lakaj-Avancementet, eller den temmelig haanende gik ud over den videnskabelige, overhovedet den aandelige Tilstand i Danmark, der betegnedes som saare gunstigt stillet i Henseende til at erhverve sig Udmærkelse — eftersom det endnu ikke havde udmærket sig i Noget. Beaumelle roser vel Sproget, som han dog neppe havde synderlig Indsigt i, men »Kunsten at skrive er ikke mere almindelig iblandt os end Kunsten at kritisere«. I mange Bemærkninger havde han Ret, men Tonen i dem stødte fra; dertil kom hans hensynsløse Levnet, de lascive Fortællinger, han krydrede Ugebladet med, og den demokratiske Ensidighed, hvormed han — en Forløber for den kommende Tids Tendenser — vilde hævde Ligheden mellem Samfundsklasserne ved at drage de øvre Lag ned og forherlige de lavere.

Beaumelle.

Spectator-Litteraturen er udførlig behandlet i P. M. Stolpes »Dagspressen i Danmark« IV., hvortil her henvises.

Det Foregaaende har givet os et Par flygtige Exempler paa, at Forretningsforholdene i Boghandelen just ikke vare de mest glimrende: Falster kunde trods sine saare beskedne Honorarfordringer ikke finde nogen Forlægger til sin Gellius, og Boghandler Pelt erklærede i Fortalen til »den tyrkiske Robinson« meget praktisk, at Livet er mere værd end en god Smag, og at Ingen kan forlange, man skal gjøre sig til Martyr, for at have gode Bøger paa Forlag. Disse to Kjendsgjerninger belyse ganske godt Forholdene i Boghandlerverdenen. Efterat den danske Adels Magt

var bleven knækket, havde de lærde Forfattere slettere Vilkaar at virke under end nogensinde før: der fandtes ikke længer rige Mæcener, der i Følelsen af, at Adel forpligter, lod Litteraturens Fremme ligge sig paa Sinde og modtog Forfatternes Tak herfor i veltalende Tilegnelser. Paa den anden Side var Læselysten i stærk Tiltagen; et Vidnesbyrd herom er Oprettelsen af det første Lejebibliothek i Kjøbenhavn, Wennighausens, der daglig udlejede et meget betydeligt Antal Bind mod et Vederlag af en Skilling om Dagen. Som det ikke var den bedste Litteratur, han fyldte sit Bibliothek med, saaledes var det ejheller de bedste Bøger, som Forlæggerne sikrest saae deres Regning ved at udgive; Arianke Bogtrykkers taler som det kyndige Fagmenneske, hvor hun giver den Bemærkning tilbedste i Barselstuen: »Naar vi kan sælge 4000 Viser, kan vi ikke sælge 200 gode Bøger«. Det var, foruden de mest yndede, hyppigt oplagte gudelige Skrifter, Eventyr, Smaahistorier og Romanoversættelser, som dannede det bedst afsættelige Forlag. Hermed stemmer det imidlertid meget godt, at Holberg samlede Formue ved sine Skrifter; han var saa omtrent den eneste blandt de gode Forfattere, der forstod at vinde det store Publikum ved en let læselig, paa eengang belærende og underholdende Fremstilling, og hans Værkers betydelige Afsætning vidner saaledes om, at Læseverdenen ingenlunde vragede sund og nærende Føde, naar den kunde komme over den. Om Indtægterne af sine Skrifter taler Holberg med den forsigtige Tilbageholdenhed, som gjerne er egen for virkelige Rigmænd. »Jeg nægter ikke, at jeg ved mine Skrifter jo Noget haver vundet, men det er ikke nær saa Meget, som Folk forestiller sig,« siger han i Ep. 447 og tilføjer: »Ja, jeg tør sige, at en eneste liden Bog, kaldet den Bedendes Kjæde, og Müllers Postil have givet flere Renter end alle mine Skrifter.« »Dog haver jeg ingen Aarsag at besværge mig,« hedder det fremdeles i de »Moralske Tanker«, »thi Mange have skrevet med større Kapacitet, men havt mindre Lykke.«

Holberg var jo selv en af sin Tids ret betydelige Forlæggere, forsaavidt som han udgav en stor Del af sine Skrifter paa egen Bekostning og selv besørgede deres Forhandling. Han havde sin Kommissionair i Norge, og han er efter eget Sigende Den, der har »givet Anledning til Prænumerationens Indførsel her udi Landet«, en følgerig Foranstaltning, der meget lettede Udgivelsen af adskillige

Skrifter ved at skaffe Omkostningerne ved deres Trykning tilveje allerede forinden dennes Paabegyndelse eller i Løbet af den; »hvad som haver tilvejebragt den store Mængde Skribenter i vor Tid«, siger Holberg i »Moralske Tanker« endel Aar senere, »er den Invention med Prænumerationer, hvilke have taget saadan Overhaand, at lærde Societeter have faaet Anseelse af Vexel Banker og Kjøbmænds-Contors, hvor Lagie betales forud«. Prænumerations-Systemet tabte imidlertid Publikums Tillid i Aarenes Løb paa Grund af Forlæggernes Mangel paa Ordholdenhed; det forekom endog, at Værker, paa hvilke der var indbetalt Prænumeration, aldrig saae Dagens Lys, ikke at tale om det meget Almindelige, at Udstyrelsen langtfra svarede til, hvad der var lovet.

For nogle af sine senere Skrifters Vedkommende traadte Holberg i Forbindelse med det unge og driftige Firma Jacob Preuss, hvis Forretning var saare betydelig efter den Tids Vilkaar, eftersom Bogladens Indhold og Bogtrykkeriets Inventarium ansloges til over fyrretyvetusind Rigsdalers Værdi. Hos Preuss udkom anden Udgave af Kirkehistorien, og da han fik Nys om, at Holberg havde Manuskriptet til »Niels Klim« liggende i sin Pult, helmede han ikke, før Forfatteren overlod ham det til Udgivelse. Den latinske Original udkom da paa Jacob Preuss' Forlag i »Kjøbenhavn og Leipzig«; han bekostede endvidere en tydsk og en fransk Udgave og stod just i Begreb med at lade Skriftet fremkomme ogsaa paa Dansk, da hans Forretning — for stort anlagt efter vore Forhold — maatte standse og han selv rømme af Landet.

Som større Boghandlerfirmaer — bestaaende paa et noget senere Tidspunkt, men adskillige af dem forekommende som Forlagsnavne ogsaa i den her behandlede Periode — nævner C. Nyrop (»Bogh. Hist.« I.): paa Børsen Mumme, Pelt, J. G. Rothe, Mdm. Rothe & Proft; paa St. Kjøbmagergade J. B. Ackermann; paa Kongensnytorv Pierre Steinmann og Claude Philibert, Byens største, men ogsaa dyreste Boglade, samt Vaisenhusets Boghandel paa Nytorv. Forsyningen med fremmed Litteratur fandt udelukkende Sted over Leipzig, men det var nu ej længer de fremmede Boghandlere, som gjæstede Kjøbenhavn for at søge deres Forlag afsat — det var de større kjøbenhavnske Firmaer, som besøgte Leipziger-Messen, for at gjøre deres Udvalg.

En herostratisk Udødelighed har Holberg skaffet Bogtrykkeren og »Forlæggeren« Poul Phønixberg, der havde arbejdet for Holberg, men snart fandt det mere indbringende at lade Holberg arbejde for sig, idet han eftertrykte de to første Bind af Komedierne. Deres Forfatter tilegnede ham derfor ironisk tredie Bind af sin egen Udgave, »for at lade se den Estime, jeg derudover har fattet for hans Person«. — »Vel er sandt, Højtærede Seign. Phønixberg! at jeg ved denne hans Assistance og Tjenstfærdighed befinder mig ikke synderlig vel, helst saasom jeg har til 800 Exemplarer af bemeldte 2 Tomer paa Halsen, hvoraf jeg fast ingen har kunnet sælge mere, siden hans Eftertrykning er skeet, saa jeg derudover, hvor liden Erfaring jeg har udi Arithmetica, dog strax har kunnet udregne mig en *Banqueroute* paa 3 til 400 Slettedaler. Vel er ogsaa sandt, at der findes mange onde Mennesker, der lægger ham saadant til Last, raisonnerende saaledes: Autor har undet ham Arbejde og betalt ham rigtig derfor; Autor har aldeles Intet for sit store Arbejde og mange Aars Sved end den liden Fordel, Debiten paa hans Bøger kan give; Seign. Phønixberg har selv, saavel ved Eder som ved skrevne Reverser, forbundet sig ikke at eftertrykke hans Skrifter, og andet saadant Sliddersladder, som jeg haaber han, som en fornuftig og velstuderet Mand (der har ladet se sin Dygtighed udi at komponere selv adskillige smukke Vers og lærde Viser, som daglig sjunges af smukke gamle Matroner udi de smaa Gader med stor Andagt) ikke lægger paa Hjerte. Det er ikke Umagen værd at svare til saadan Snak.« Langtfra at ønske ham noget Ondt, vil Holberg heller berømme ham for hans Hurtighed og ønske, »at ligesom den Fugl Phønix (som han har den Ære at være opkaldt efter) lever paa eet Sted udi tusinde Aar, indtil den mæt udaf Livet opbrænder sig selv. saa at disse eftertrykte Skrifter maa leve og blive liggende længe ubeskaarne i hans Boglade, indtil de mætte af Livet maa Vulcano vorde opofret«. En Efterskrift tilføjer ganske tørt: »Ifald Sr. Phønixberg skulde finde for godt at eftertrykke oftere mine Skrifter, saa vil jeg venligst bede, at han har selv et Øje med Korrekturen; thi de tvende Tomer ere vel akkurate nok, men der er dog mesten en Vildelse i hver Linie.«

Vilde Holberg ikke afse de Penge, som et — tidt ogsaa utilstrækkeligt — Beskyttelses-Privilegium kostede, havde han ikke andet Værge til at bekæmpe Eftertrykkerne med end det moralske,

som han her benytter med saamegen Vittighed. Først Forordningen af 7. Januar 1741 skred ind til Fordel for Forfatternes Rettigheder, sikrende dem og deres retmæssige Forlæggere mod Eftertryk under Straf af Mulkt og de eftertrykte Exemplarers Konfiskation. Foruden de forordnede Kirkepsalmebøger, Luthers Katekismus og A B C Bøger undtoges fra dette Forbud kun saadanne »forhen trykte Bøger, som enten de rette Ejere ere døde fra, og hvorpaa deres Arvinger intet specielt Privilegium have, eller og som Autor eller første Forlægger, om han end var ilive, dog lod henligge og ikke inden en vis Tid, saasom idethøjeste inden et helt, 1/2 eller 1/4 Aars Forløb, ligesom Skriftet var stort eller kostbart til, efterat samme var aldeles bortsolgt, begyndte igjen at oplægge det«. Forordningen betegner et stort Fremskridt henimod lovordnede litteraire Tilstande, om end den Frist, efter hvis Forløb et Skrift var hjemfaldet til Offentligheden, er paafaldende kort efter vor Tids Begreber om litterair Ejendomsret.

Som kongelig og Universitets-Bogtrykker træffe vi ved Aarhundredets Begyndelse Assessor Johan Laurentsen, en litterairt dannet Mand, der stod i Venskabsforhold til Rostgaard og Gram og en Tidlang interesserede sig for at faae en ny Oversættelse af Saxo tilvejebragt. En større Rolle i Samtidens Litteratur spillede dog hans Efterfølger Kancelliraad Joachim Wielandt. Han var en velstuderet og dertil driftig Mand, rig paa Ideer og litteraire Impulser. Navnlig er Tidens journalistiske Liv paa forskjellig Vis præget af hans kraftige Personlighed. Han stiftede saaledes Danmarks første kritiske Blad, »Kjøbenhavnske ny lærde Tidender«, han udgav politiske Tidender og fra 1725 af endvidere en Adresseavis, med hvilken Aaret efter et Adressekontor sattes i Forbindelse, en Institution, der skulde tjene Publikum til Oplysning og Hjælp i mange forskjellige Retninger. Forbindelsen mellem Avisen og Kontoret var afvexlende løsere eller fastere; til Tider henviste Avertissementerne til Wielandts Bogtrykkeri angaaende de nærmere Oplysninger, og Adressebladet ledsagede hans politiske Avis som et Tillæg; i denne Skikkelse lever det endnu den Dag idag som Berlingske Tidendes Morgenavis. Wielandts Enke overdrog nemlig sit Avisprivilegium til Hofbogtrykker Ernst Heinr. Berling, som var indvandret hertil fra Tydskland; som Direkteur for det kongelige og Universitets-Bogtrykkeriet efterfulgtes Wielandt af den ligeledes fra Tydskland

indkomne Joh. Jørgen Høpffner, bekjendt bl. A. for sine Udgaver af Holbergs Komedier.

Med Hensyn til Censuren var der indtraadt nogle Lempelser. Dels lettedes Forretningsgangen for de i Provindserne levende Forfatteres Vedkommende derved, at de henvistes til lokale Censur-Autoriteter og saaledes ikke behøvede at sende deres Skrifter til Kjøbenhavn; dels blev der efter Ansøgning tilstaaet enkelte mere ansete Forfattere Censurfrihed ikke blot for et bestemt angivet Skrift, men endog for paatænkte Arbejder og overhovedet for Alt, hvad de agtede at udgive. Den fuldstændige Ophævelse af Censuren i det følgende Tidsrum var saaledes ikke en absolut Overgang til noget hidtil ganske Ukjendt.

Titelvignet til »Danske Magazin«.

Rettelser til første Bind.

Side 6, L. 11 f. o. Kanniker læs Klerke.
- 55, - 6 f. n. 1559 læs 1569.
- 131, - 9 f. o. Det manglende Hefte af Folkeviserne er senere udkommet 1883.
- 143, - 3 f. o. 1480 læs 1482.
- 431, - 7 f. n. Tidsbesungne læs Tidtbesungne.
- 480, - 19 f. o. Indledninger samt læs Indledninger, samt med
- 497, - 5 f. n. »Esprit des lois« nævnes ogsaa i Holbergs Ep. 514, 516-20.
- 527, - 5 f. n. 3. Udg. 1720 læs Scheibes tydske Overs. 1764.
- 546, - 1 f. n. halvtredsindstyve læs tresindstyve.
- 569, under Holbergs Haandskrift: 147 Ep. læs 447 Ep.
- 574, L. 4 f. n. den læs der.
- 575, - 19 f. o. Punktumet ved Liniens Slutning bortfalder.

